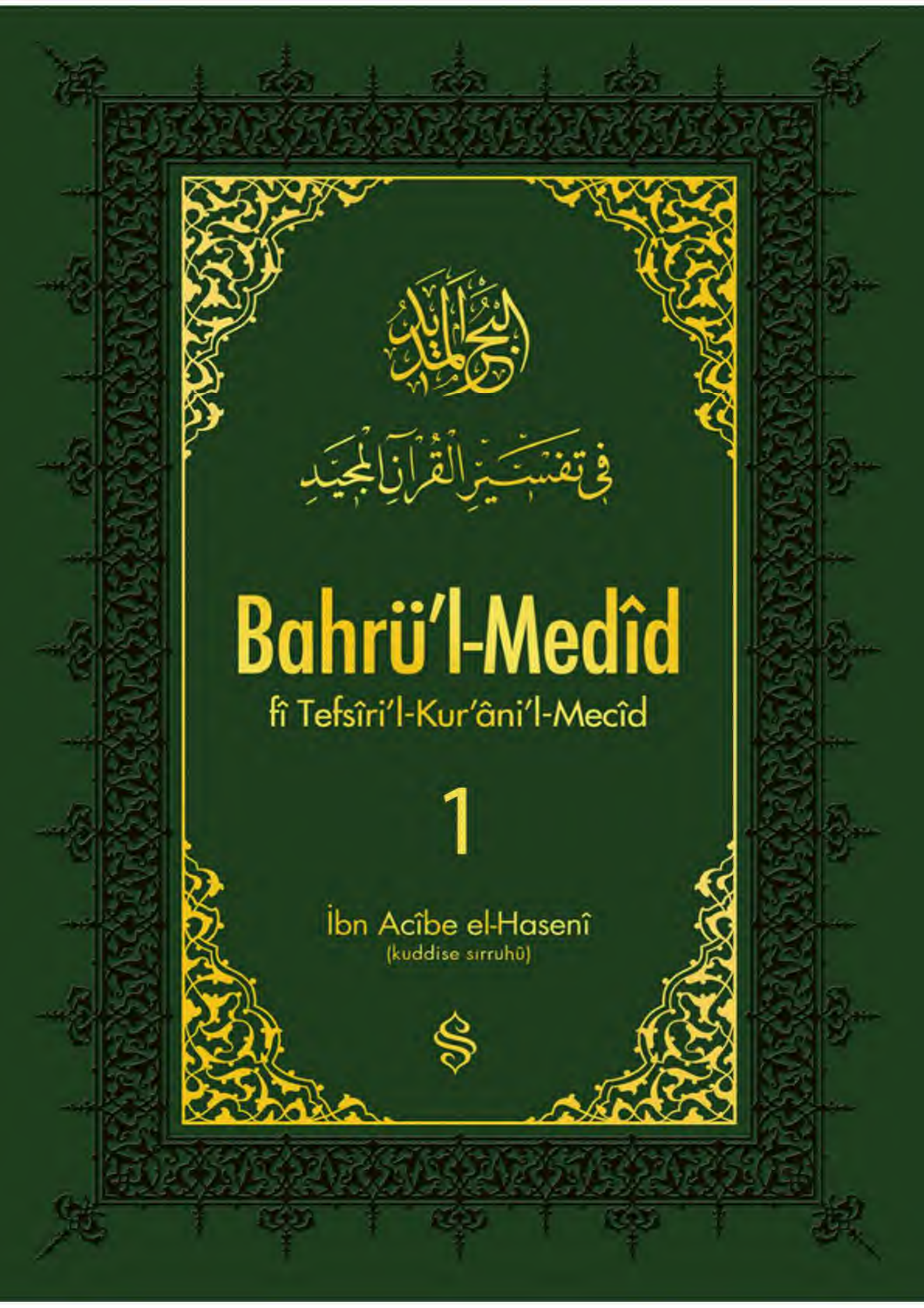

البحر المديد
في تفسير القرآن المجيد
Bahrü'l-Medîd
fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd
1
İbn Acîbe el-Hasenî
(kuddise sırruhû)

SEMERKAND : 177
Kur'an Kitaplığı: 21
yayin@semerkand.com
ISBN: 978-605-4565-04-7 (1.c)

Editör
Dr. Mustafa Bahadıroğlu

Yazar : İbn Acîbe el-Haseni
Tercüme : Dr. Dilaver Selvi
Redaksiyon : Prof. Dr. Abdulaziz Hatip
Tahric : Dr. Dilaver Selvi
Dipnotlar : Dr. Dilaver Selvi
Tashih : Mehmet Günyüzlü
Kapak : Mustafa Akbulut
Yüksel Yücel
İç Tasarım : M. Vehbi Ümit
Baskı : Sistem Matbaacılık
Davutpaşa Cad.
Yılanlı Ayazma Sok. No: 8
Davutpaşa-İstanbul
Tel: 0 212 482 11 01
(yaygın dağıtım)

Ekim 2011, İstanbul
1. Baskı

GENEL DAĞITIM

TÜRKİYE: Eyüpsultan Mah. Esma Sokak. No.7/A Samandıra-Sancaktepe-İstanbul
Tel: 0216 564 26 26 **Faks:** 0216 564 26 36 online satış: www.semerkandpazarlama.com

AVRUPA Erol Medien GmbH Kölner Str. 256-51149 Köln **Tel.:** 0 22 03 / 36 94 90
Fax: 0 22 03 / 36 94 910 **Online Satış:** www.onlinefuar.de **E-Mail:** info@erolmedien.de

Bahrü'l-Medîd

fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd

KUR'AN'IN TEFSİRİ ve TASAVVUFÎ İŞARETLERİ

1

İbn Acîbe el-Hasenî (k.s)

TERCÜME
DR. DİLAVER SELVİ

SEMERKAND

Kısaltmalar

a.g.e. : Adı geçen eser
a.mlf. : Aynı müellif
b. : Bin, İbn= Oğlu
bk. : Bakınız
c. : Cilt
DİA : *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*
h. : Hicrî
Hz. : Hazret-i
k.s. : Kuddise sırruhû
m. : Milâdî
Müt. : Mütercim
nr. : Numara
s. : Sayfa
thk. : Tahkik eden
trc. : Tercüme eden
ts. : Tarihsiz
v. : Vefatı
vd. : Ve devamı

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

TASAVVUFÎ TEFSİRİN İLMÎ DEĞERİ ve TEFSİRLER İÇİNDEKİ YERİ

İKİNCİ BÖLÜM

İBN ACÎBE'NİN HAYATI, ESERLERİ ve TEFSİRİNDEKİ METODU

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERÎM ve İSTİÂZE

TAKDİM ve TAKRİZ

Prof. Dr. Abdulaziz Hatip[1]

Kur'ân-ı Kerîm'i bir hidayet rehberi olarak gönderen yüce Allah'a, Kur'an'ın mana ve işaretleri sayısınca hamd; bu eşsiz kitabın mübelliği ve en büyük müfessiri olan Hz. Muhammed'e de [sallallahu aleyhi vesellem] sayısız salât ve selâm olsun. Kur'an, indiği günden itibaren kıyamete kadar gelecek bütün insanlığa seslenen ezelî ve ebedî bir hitabe olduğu için, onun mesaj, sır ve incelikleri de bitmez. Her dönemde onlarca müfessir, bu eşsiz hikmet deryasına dalarak bütün insanlığa rahmet olacak ilim ve hükümleri çıkarıp istifadeye sunmuşlardır. Malumdur ki, hak sözü ancak gerçeğe kalbini açan, onu can kulağı ile dinleyen ve hakikate şahit olmak için yanan gönüller anlar.

Kur'ân-ı Kerîm, İslâm dininin birinci ve en güvenilir kaynağıdır. Onun bu merkezî konum ve öneminden dolayıdır ki, her İslâmî mezhep ve grup kendi esaslarını ona dayandırma ihtiyacını hissetmiştir. Bu eğilimlerden biri de tasavvufî çizgidir. O da, tıpkı diğerleri gibi bir yandan esas ve prensiplerini Kur'an'a dayandırmaya çalışırken, diğer yandan da onu kendi manevi birikim, bilgi ve terminolojisi ışığında yorumlamaya gayret etmiştir. Böylece tasavvuf ehlinin kendilerine özgü bir tefsir çeşidi ortaya çıkmıştır. Buna, "irfanî", "tasavvufî" veya daha meşhur ismiyle "işârî" tefsir denilir.

---

1 M.Ü. İlâhiyat Fakültesi öğretim üyesi.

İşârî yorum sahipleri, bu yorumlarının aslında tefsir olmadığını, tamamen kalbî keşif ve sezgilerinin ürünü olduğunu, diğer bir ifadeyle mananın ârifin kalbine doğrudan ilham edildiğini söylerler. Bu ilhamlar, sade bir fikrin değil, ciddi bir mücâhedenin sonucu ulaşılan takvanın meyveleridir, gayp âleminden ihsan edilen Rabbânî lutuflardır. Onları, sadece zâhirî kriterlerle göre değerlendirmek isabetli olmaz. Nitekim elinizdeki tefsirin sahibi İbn Acîbe de, işârî tefsiri şöyle tanımlar: "İşârî tefsir, âyetin lafzından anlaşılan (zâhirî mana) ortaya konulduktan sonra bu zâhirî mananın dışında, âyetten işaret ehlinin (âriflerin) gönüllerine açılan birtakım işaret ve ince manalardır" (*el-Bahrü'l-Medîd*, 1/43).

Yine müfessirimiz, İbn Atâullah-ı İskenderî'den naklen der ki: "Sûfîlerin, Allah'ın ve Resûlullah'ın kelâmını alışılmışın dışındaki (garîb) manalarla yorumlamaları, âyetin zâhirî manasını değiştirmek olarak değerlendirilmemelidir. Âyetin zâhirî manası, bağlam ve dilin delalet ettiği şekilde anlaşılır. Ancak bu zâhirî manayla birlikte âyet ve hadislerde, Allah tarafından basireti açılan kimselerin anladığı birtakım bâtınî manalar da mevcuttur. Bazı kimselerin, 'Sûfîler, Allah ve Resûlü'nün sözlerini değiştirdi' şeklindeki itirazları doğru değildir. Eğer sûfîler, 'Bu âyetin bu yorumdan başka manası yoktur' deselerdi o zaman bu yorum Allah ve Resûlü'nün sözlerini değiştirmek olurdu. Aksine onlar, önce zâhirî manayı olduğu gibi kabul ediyor, onu amelde esas alıyor, daha sonra, Allah'ın kendilerine öğrettiği bir takım ince hikmet ve manaları ilave ediyorlar" (*el-Bahrü'l-Medîd*, 1/49-50).

Müfessirimiz İbn Acîbe (rahmetullahi aleyh), Ehl-i sünnet çizgisinden taviz vermez, zâhirle bâtını birleştirirken zâhirî ölçüleri esas alır, bâtınî manaları dinin ruhuna uygun şekilde dile getirir. Bu ölçüye bütün tefsirinde titizlikle uymuş ve zâhirle bâtını, şeriatla hakikati, hükümle hikmeti, delille müşahedeyi, ilimle ameli, sözle kalbi en güzel şekilde birleştirmiştir. İbn Acîbe, tefsirle işârî manayı karıştırmamak için ikisini ayrı başlıklar altında işlemiş; her iki alanda da en muteber Ehl-i sünnet tefsir, tabakat ve tasavvuf kaynaklarından yararlanmıştır. Bütün bunlara kendi tecrübe, irfan ve müşahedesini de ekleyerek bu eseri insanlık ailesine sunmuştur. Diğer eserleri yanında özelikle *el-Bahrü'l-Medîd* onun ilmî ve tasavvufî alandaki otoritesini göstermektedir.

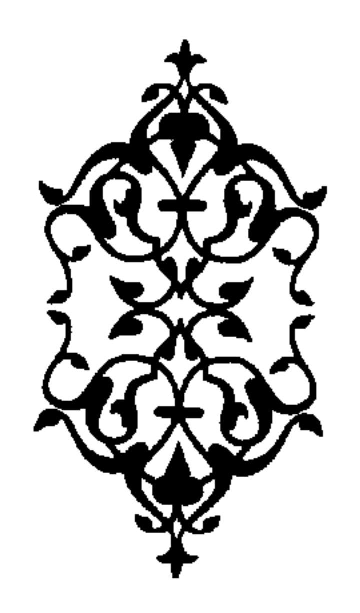
Bundan dolayı İbn Acîbe, eserleri ve fikirleriyle Türkiye, İslâm dünyası ve Batı'da birçok akademik araştırmaya konu olmuştur.

et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn adlı ünlü eserin sahibi Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *el-Bahrü'l-Medîd*'i değişik yönlerden örnekleriyle tanıtıp değerlendirmeye tâbi tuttuktan sonra sözlerini şöyle noktalamaktadır: "İşte İbn Acîbe'nin tefsiri ... Onu, işârî yorumlarından bazı örneklerle sana tanıttım. Bunların bir kısmını, biz, âyetlerin zâhirinin gerektirdiği tarza uygun olduğundan dolayı makbul görürken, bir kısmını ise, 'şatahat' türünden şeyler içerdiğinden zâhiri üzere kabul edemeyiz. 'Zâhiri üzere' diyorum, çünkü belki de bu zâhirî anlamın ötesinde müellif kusursuz manalar kastetmiş olabilir. Bu durumda, onun tam olarak neyi kastettiğini ben bilememiş olabilirim" (Zehebi, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, 3/415).

Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi, irfan ehli (ârif) olmayanlar, tasavvufî, işârî tefsir ve yorumları tam olarak anlayamazlar. Çünkü keşif ve manevi zevkin ürünü olan bilgilerin dille ifade edilmesi oldukça zor ve çoğu defa mahzurludur.

Kıymetli okuyucularımız, bu değerli tefsiri okurken, bir ilim ve hikmet hazinesine kavuştuklarını bilmeli, onun halka hitap ettiği gibi âlimlere ve âriflere de hitap ettiğini unutmamalı, herkes derecesine göre anladığını almalı, anlayamadıklarını erbabına bırakmalıdır. Kıymetli meslektaşım, kalem ehli değerli araştırmacı Dr. Dilaver Selvi Bey'in yıllar süren emeğinin ürünü olan elinizdeki bu tercümenin amaca en yakın biçimde gerçekleştirildiğini düşünüyorum. İnşallah bu eser, Kur'an'ın anlaşılmasına beyanî ve burhanî yönüyle olduğu gibi irfanî, tasavvufî ve işârî cihetiyle de büyük hizmet edecektir. Bu vesileyle, başta değerli mütercim Dr. Dilaver Selvi olmak üzere, Semerkand Yayınları çalışanlarını, özellikle Dr. Mustafa Bahadıroğlu, Ahmet Kasım ve Ali Sözer beylerin şahsında bu büyük eserin güzel bir şekilde biz okuyucuların eline geçmesinde emeği geçen herkesi tebrik ediyor, dua ve teşekkürlerimi sunuyorum.

Bize de, bu kıymetli tefsire redaksiyon ve tashih açısından katkıda bulunmayı nasip ettiğinden dolayı yüce Rabbimiz'e şükretmek düşer.

MÜTERCİMİN ÖNSÖZÜ

Bizi sonsuz kudretiyle insan olarak yaratan, rahmetiyle yaşatan, ilmiyle kuşatan, nuruyla aydınlatan, habibine ümmet, kitabına vâris yapan, ezelî kelâmında muhatap alarak bize, "Ey mümin kullarım!" diye hitap buyuran Allah Teâlâ'ya sonsuz hamd ve senâ olsun.

Bütün âlemlere rahmet kılınan, müminler için manevi tezkiye, terbiye ve terakki rehberi yapılan, Allah'ın habibi, yaratılmışların en hayırlısı efendimiz Hz. Muhammed'e, onun tertemiz âline, Ehl-i beyt'ine ve güzide ashabına razı oldukları kadar salât ve selâm olsun.

Kıymetli okuyucularımız, size değerli bir eseri sunmanın mutluluğu içindeyiz. Bu eser, büyük âlim ârif şeyh seyyid Ahmed İbn Acîbe el-Hasenî'ye (kuddise sırruhû) (v. 1224/1809) ait *el-Bahrü'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd* isimli tefsirin tercümesidir. Bu tefsir, yüce Kur'an'ın zâhirî tefsiri ile tasavvufî işaretlerini bir arada sunan; zâhirle bâtını, şeriatla hakikati, ilimle irfanı, nakille tecrübeyi, delille müşahedeyi, amelle edebi, dille gönlü, sözle aşkı kaynaştıran orijinal bir tefsirdir.

Ahmed İbn Acîbe el-Hasenî (kuddise sırruhû), elliye yakın eserin sahibi bir âlim ve kâmil mürşid olarak bu tefsirini mürşidlerinin tavsiyesi ile ömrünün son döneminde yani en verimli devresinde yazmıştır.

Müfessirimiz, *el-Bahrü'l-Medîd*'in zâhirî "tefsir" kısmını Beyzâvî, Ebüssuûd, Nesefî, İbn Atıyye, Kurtubî ve *Hâşiyetü'l-Fâsî* gibi muteber tefsirlerin açıklama ve nakillerinden oluşturmuştur. "Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri" kısmında ise Kuşeyrî'nin *Letâifü'l-İşârât*'ı, Rûzbihân-ı Baklî'nin *Arâisü'l-Beyân*'ı, İbn Atâullah-ı İskenderî'nin *Hikem*'i başta olmak üzere *Kûtü'l-Kulûb*, *İhyâ*, *Avârifü'l-Maârif* gibi pek çok tasavvuf klasiğinden istifade etmiş, bazan ilk dönem sûfîlerinin sözlerine yer vermiş, yer yer Şâzelî pîrlerinden nakillerde bulunmuş, ayrıca kendi tecrübe ve müşahedeleriyle konuyu desteklemiştir.

İbn Acîbe el-Hasenî (kuddise sırruh), "Âyetin Tasavvufî İşaretleri" kısmında, daha önce tefsirini yaptığı âyetlerin muhtevasını göz önüne alarak açıklamalarda bulunmuş; bu arada mürşidlere, müridlere, muhiplere veya münkirlere en az bir hatırlatma yapmıştır. Bu bölümde bazan tasavvufî kaynaklardan konuyla ilgili geniş açıklamalar nakletmiştir.

Kıymetli okuyucularımız, her mümin, kendisine hitap eden ilâhî emir ve nehiyleri bilmekle yükümlüdür. Bunun birinci kaynağı Kur'ân-ı Hakîm'dir. Sonra sünnet ve sahabe uygulaması gelir. İlâhî emirleri doğru anlayıp uygulamak için Kur'an mealleri yeterli değildir. Buna sadece tefsirler de cevap vermez. Halk için bunun en güzel yolu, bağlı olduğu mezhebe göre ibadet ve muamelatı anlatan güvenilir ilmihallerdir. Âlimler için durum farklıdır.

Tefsirleri fıkıh ve ilmihal kitabı gibi görmemek gerekir. Bununla birlikte halk için Kur'ân-ı Hakîm'deki hikmet, ibret, kıssa, zikir, dua, mesaj, ahlâk ve uyarıları öğrenmenin en güzel yolu, güvenilir müfessirlerin tefsirlerini okumaktır. Bu tefsirlerin, çok uzun veya çok kısa olanları değil, orta hacimli olup ihtiyaca cevap verenleri tavsiye edilir. İşte siz kıymetli okuyucularımıza tavsiye edeceğimiz tefsirlerden biri de bahsettiğimiz vasıflara uyan elinizdeki bu tefsirdir.

Biz *el-Bahrü'l-Medîd*'i incelediğimizde bunun halkımıza faydalı bir tefsir olduğunu tesbit ettik ve istişarelerimiz sonucunda tercümesine

karar verdik. Tefsirin tercümesi için izin ve dua alındıktan sonra, tarafımızca tercümeye başlandı ve -yüce Allah'a sonsuz hamdolsun- birinci cildin basım aşamasına gelindi. Tefsirin tamamı -inşallah- on bir ciltte tamamlanacaktır.

Bu arada tercüme sırasındaki dipnot kısmındaki ilave çalışmalarımızı "Tercümede Takip Ettiğimiz Usul" başlığında zikrettik. "Giriş" kısmında zikredilen "İbn Acîbe'nin Tefsirindeki Metodu" bölümü de tefsirin genel özellikleri ve bizim tefsir üzerindeki tasarruflarımız hakkında ilave bilgi vermektedir.

Tefsirin "Giriş" kısmı tarafımızca hazırlanmıştır. Bu kısmın birinci bölümünde Kur'an'ın zâhiri ve bâtını meselesini, işârî/tasavvufî tefsirlerin tanımını, tefsirler içindeki yerini ve değerini, ayrıca müfessirleri konu eden inceleme çalışmalarımız oldu.

Giriş kısmının ikinci bölümünde İbn Acîbe'nin doğumu, ailesi, yetişmesi, hocaları, eserleri ve tefsirindeki metodu yeterince tanıtıldı. Müfessirimizin nasıl bir âlim, mücahid ve kâmil mürşid olduğunu anlamak için bu bölümün okunmasını özellikle tavsiye ediyoruz.

Üçüncü bölümde ise Kur'an'ın tarifiyle birlikte, eûzü besmelenin mana, hüküm ve hikmetleri işlendi.

Tefsir, müfessirimizin önsözü ve Fâtiha sûresiyle başlamaktadır.

Kıymetli okuyucularımız, tercümesini sunduğumuz bu kıymetli tefsiri, bazıları farklı yönlerden tenkit edebilir. Mesela, hüküm bildiren âyetlerin tefsirinin kısa geçildiği, bazı kıssa ve haberlerde çok seçici davranılmadığı, tasavvufî işaretlerde bazan herkesin anlayamadığı konuların işlendiği, yer yer cezbe ve aşk diliyle söylenmiş kapalı manaların bulunduğu, bazan vahdet-i vücûd ve Cebriyye anlayışını vehmettiren ifadelerin mevcut olduğu söylenebilir. Bütün bunların cevabı tefsirin içinde mevcuttur. Tefsir sabır ve insafla okunursa, onun baştan sona Ehl-i sünnet çizgisinden hiç ayrılmadığı görülecektir. Tefsirde fazla olmasa da herkesçe anlaşılamayan bazı manaların ve konuların bulunması tabiidir. Bu tür konular için müfessirimizin cevabı şudur: "Bir kâmil mürşid terbiyesine girip seyrü sülûk yapmadan ve müşahede halinde safi tevhide ulaşma-

dan bunlar anlaşılmaz!" Bu tür konuları ehline havale etmek ve anlaşılan mana ile yetinmek en doğrusudur. Zaten âyetlerin bir kısmı müteşâbih olup manaları ehli olmayana kapalıdır; onlara iman etmek yeterlidir.

Burada, tercümenin mana ve muhteva yönünden incelenmesini üstlenerek kıymetli değerlendirme ve tavsiyeleriyle katkıda bulunan sayın Prof. Dr. Abdulaziz Hatip hocamıza ve eseri sizler için yayına hazırlayan bütün Semerkand ekibine teşekkür ederiz.

Bizi, takip, uyarı, sevgi ve dualarınızla destekleyiniz.

Bütün yardım ve başarı sonsuz kerem sahibi Mevlâmız'dandır.

Hamdolsun âlemlerin Rabb'i yüce Allah'a.

Dr. Dilaver Selvi

TERCÜMEDE TAKİP ETTİĞİMİZ USUL

Tercümede tarafımızca birtakım ilave çalışmalar yanında çok az tasarruflar da yapılmıştır. Bunları şöyle özetleyebiliriz:

1. Âyetlerin metninden sonra, tefsir kısmının kontrolünde ve onunla uyum içinde yeni bir meal oluşturuldu.

2. Tefsirin içinde geçen ve genelde âyetlerin hemen peşinden verilen i'rab, kıraat şekilleri ve kelime tahlilleri tercüme edilmedi. Onlardan mananın yönlendirilmesinde istifade edildi. Bazan bir kelimenin kullanımına delil olarak zikredilen veya asıl konuya ilaveten detay bilgi veren bazı şiirleri de tercüme etmedik.

3. Zâhirî tefsir kısmı, "Tefsir" başlığı ile verildi. Bu kısımda müfessirin açıklamaları âyetin meali ile kaynaştırılıp bütünleştirilerek verildi. Ancak, mealle tefsir kısmının belli olması için meal "italik" yazıldı. Tefsir kısmındaki meal ile, üstteki müstakil meal genelde aynı cümle kuruluşu içinde sunulmuştur, fakat bazan açıklama kısmında takdim, tehir gibi sebeplerle âyete verilen manada çok az farklılık olmuştur. Bu, aynı mananın farklı ifadelerle sunulmasından ibarettir.

4. Müfessirin "el-İşaret" başlığı ile verdiği tasavvufî açıklamalar, "Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri" başlığı ile verildi.

5. Tefsir sırasında geçen diğer âyetlerin numaraları, metin içinde geçtiği yerde verildi. Bütün hadislerin tahrici yapıldı. Müfessirimiz, bazı hadisleri mana olarak, bazılarını da özetle nakletmiştir; biz gerek gördüğümüz yerde, hadisi asıl kaynaktan tam manası ile veya konuyu ilgilendiren kısmıyla tercüme ettik.

6. Önceki tefsirlerden nakledilen fakat bazı yönlerden tenkide açık birtakım bilgileri veya nakilleri tercüme etmedik. Bunlar çok azdır.

7. Mananın rahat anlaşılması veya metnin tamamlanması için bazan birkaç kelime veya cümle eklediğimiz oldu. Uzunca yapılan eklemeler dipnotta belirtildi.

8. Açıklanması gerekli görülen bazı tabir ve ıstılahlar, dipnotta açıklandı. Tanıtılmasına gerek duyulan şahıs veya eserler de dipnotta kısaca tanıtıldı.

9. Müfessirin istifade ettiği ve nakilde bulunduğu kaynaklar -çok azı hariç- tercüme sırasında el altında bulunduruldu. Bazan, konunun netleşmesi ve rahat anlaşılması için, tercümede ilk kaynağın metni esas alındı; bu durum, dipnotta belirtildi.

10. Tefsir boyunca âyetlerin konusunu yansıtan ara başlıklar eklendi. Bu ara başlıklar, "İçindekiler" kısmını oluşturdu. Bu haliyle içindekiler kısmı, genel bir konu fihristi hüviyeti arzetmektedir.

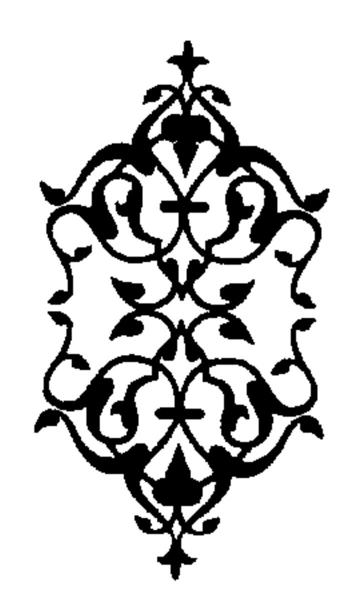
11. Tercümenin dilinin anlaşılır ve sade olmasına elden geldiğince özen gösterildi. Ancak tefsirin konu ettiği bazı tasavvufî incelik, manevi makam ve haller, bir mürşid terbiyesi olmadan anlaşılmayacak şeylerdir. Onları ehline havale etmelidir. Tefsirin son cildine –inşallah- indeks, tercümede meal, tahric ve izahlarda istifade ettiğimiz kaynakların listesi ve kısa bir "Tasavvufî Istılahlar" lugatı eklenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TASAVVUFÎ TEFSİRİN İLMÎ DEĞERİ ve TEFSİRLER İÇİNDEKİ YERİ

A) KUR'AN'IN ZÂHİRİ ve BÂTINI MESELESİ

Kur'an'ın zâhiri ve bâtını konusu, tefsir ilmi açısından çok önemlidir. Özellikle "tasavvufî tefsir" dediğimiz işârî tefsirlerin, tefsir olarak kıymeti ve dindeki yerinin bilinmesi açısından, bu konuyu İslâm âlimlerinin açıklamalarıyla ortaya koymaya çalışacağız.

Bu konunun temelini Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu hadis-i şerifi oluşturmaktadır:

"Kur'an'ın her âyetinin bir zâhiri, bir bâtını vardır. Onun her harfi için bir had (sınır) ve her had için bir matla' (hakikatini müşahede yeri) vardır."[2]

a) Müfessir ve Muhaddislerin Konuyla İlgili Açıklamaları

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh], âyetlerin zâhiri ve bâtını konusunda ilk açıklamayı yapan kimsedir. O der ki:

"Kur'an, birçok bölüm ve ilimler içerir. Onda, zâhir ve bâtın olan birçok şey vardır. Onun insanı hayrette bırakan ilimleri bitmez; ilimlerinin sonuna ulaşılamaz. Kim ona, yumuşaklıkla dalarsa kurtulur; ona sert olarak dalan kimse batıp helâk olur. Onda birçok haber, misal, helâl ve haramı bildiren hükümler, nâsih (önceki hükmü kaldıran), mensuh (hükmü kaldırılan), muhkem (hükmü açık ve kesin), müteşâbih (manası kapalı), zâhir ve bâtın âyetler vardır. Onun zâhiri, okunuşu, bâtını ise

---

2 bk. İbn Cerir, *Câmiu'l-Beyân*, 1/22 (Beyrut 2003); Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/214 (nr. 122); Tebrîzi, *Mişkâtü'l-Mesâbîh*, nr. 238; Süyûti, *es-Sagir*, nr. 2727; ayrıca bk. Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 5149. *"Her âyetin bir zâhiri ve bir bâtını vardır"* kısmı için bk. İbn Hibbân, *Sahih*, nr. 75; Taberânî, *el-Kebir*, nr. 10107; Heysemi, *ez-Zevâid*, 7/152.

tevilidir (muhtemel manalardan birine göre açıklanmasıdır). Kur'an'ı öğrenmek için âlimlerin meclisinde bulunun, aman sefihlerden (dengesiz kimselerden) uzak durun."[3]

İbn Cerîr-i Taberî (v. 310/922), konumuzla ilgili hadis-i şerifi, senediyle birlikte şu şekilde zikretmiştir: *"Kur'an yedi harf üzere indirildi; ondan her harfin bir zâhiri bir bâtını vardır. Yine her harfin bir haddi (sınırı) ve her had için de bir matla' (veya muttala') vardır."*[4]

Taberî, "yedi harf" üzerinde geniş açıklama yaptıktan sonra, âyetlerin zâhir ve bâtını hakkında der ki:

"Âyetlerin zâhiri, (kaidelerine göre) okunuşudur; bâtını ise onun gizli olan tevilidir.

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], *'Âyetlerden her bir had için bir matla' (veya muttala') vardır'* sözünün manası şudur: Allah Teâlâ'nın, Kur'an'da sınırlarını belirlediği helâl, haram ve diğer hükümlerden her biri için, belirlenmiş (yapan için) bir sevap ve terkeden için bir azap vardır; kul onu ahirette görür, kıyamet günü onunla karşılaşır."[5]

Mühyissünne el-Begavî (v. 516/1122), yukarıda zikredilen hadis-i şerifi, senediyle birlikte naklettikten sonra şu açıklamaları yapmıştır:

Hadisin râvilerinden Ali b. Zeyd demiştir ki: "Kendisinden bu hadisi dinlediğim Hasan-ı Basrî'ye,

'Her had için bir matla' vardır, sözünün manası nedir?" diye sordum, Hasan-ı Basrî,

"Bir topluluğun onun hakikatini anlayıp kendisiyle amel etmesidir" dedi.

Ebû Ubeyd (Kasım b. Sellâm) demiştir ki: "Hasan-ı Basrî'nin bu sözünün, Abdullah b. Mesud'un [radıyallahu anh] şu sözüyle aynı manada olduğunu düşünüyorum:

---

3 bk. Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/1220 (İbn Ebû Hâtim, Dahhâk'tan rivayet etmiştir); Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, 1/500 (Beyrut 2005).

4 bk. İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, 1/22.

5 İbn Cerîr, *Câmiü'l-Beyân*, 1/66-67.

"Kur'an'ın her bir harfi veya âyetiyle amel eden bir topluluk olmuştur yahut amel edecek bir topluluk olacaktır."

Kur'an'ın zâhiri ve bâtını konusunda şu açıklamalar yapılmıştır:

1. Zâhir Kur'an'ın lafzı, bâtın ise onun tevili yani muhtemel olan gizli manalara yorumlanmasıdır.

2. Kur'an'ın zâhiri, Allah Teâlâ'nın bir kavme gazabından ve onlara azabından haber verdiği kıssalardır. O, zâhirde bir haberdir, onun bâtını ise onların yaptığı şeylerin benzerini yapan kimsenin başına da onlara gelen azabın geleceğine dikkat çekerek onu sakındırmadır.

3. İnen âyetin zâhiri, ona iman etmek, bâtını ise gereğince amel yapmaktır. Bütün âyetlerde şu iki durum birlikte zikredilir: Emir-nehiy, müjde-tehdit, öğüt-misal, geçmişte olan ve gelecekte olacak şeyler. Bütün bunlara, iman ve tasdikten sonra, gereğince amel etmek gereklidir.

Emirle amel, onu yapmaktır.

Nehiyle amel, ondan sakınmaktır.

Müjde ile amel, onu elde etmeye rağbet etmektir.

Tehditle amel, ondan korkmaktır.

Öğütlerle amel, onları tutmaktır.

Misallerle amel, onlardan ibret almaktır.

4. Kur'an'ın zâhiri, Allah Teâlâ'nın, *"Kur'an'ı ağır ağır, tane tane hakkını vererek oku"* (Müzzemmil 73/4) âyetinde bildirdiği gibi onu indiği şekilde okumak, bâtını da o âyetler üzerinde derinlemesine düşünmek ve tefekkür etmektir. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Bu Kur'an, âyetlerini iyiden iyiye düşünsünler ve temiz akıl sahipleri ibret alsınlar diye sana indirdiğimiz mübarek (çok şerefli ve bereketli) bir kitaptır" (Sâd 38/29).

Kur'an'ı güzel okumak, tâlim ve ders yoluyla olur; onu güzel anlamak ise sadık niyet, hürmet ve saygısını yüce tutmak ve temiz helâl lokma yemeye bağlıdır.

Hadis-i şerifin, *"Her harfin bir haddi (sınırı) ve her had için de bir matla' (veya muttala') vardır"* kısmının açıklaması hakkında şunlar söylenmiştir:

Her harfin haddi, onu okurken durulması gereken noktada durmaktır; âyeti tefsirinde de aynı şekilde hareket etmektir. Yani âyetleri, Hz. Osman'ın çoğalttığı imam mushafın kaidelerine göre okumak ve onu tefsir ederken de nakledilen ve işitilen doğru haberlerin dışına çıkmamaktır.

Hadisteki, "matla'" yükselecek yer demektir. Yani her âyet için, onun taşıdığı ilmi anlamak için ulaşılacak bir yer ve makam vardır.

Matlaın, derin anlayış olduğu da söylenmiştir. Hiç şüphesiz Allah Teâlâ, Kur'an üzerinde güzelce düşünen ve tefekkür edenlere öyle anlayışlar ve manalar açar ki onu başkasına açmaz. Her bilenin üzerinde daha iyi bilen biri vardır.

Ebü'd-Derdâ (radıyallahu anh) demiştir ki: "Kişi, Kur'an için birçok izah ve yorum şekilleri bilmedikçe, tam manasıyla fakih olamaz."[6]

İbnü'n-Nakîb el-Makdisî el-Hanefî (v. 698/1298),[7] Kur'an'ın zâhiri ve bâtını konusunda, Begavî'nin açıklamalarına şu ilaveyi yapmıştır:

"Kur'an'ın zâhiri, zâhir ilmine sahip kimselere açılan zâhirî manalarıdır; bâtını ise Allah Teâlâ'nın hakikat ehli âriflere bildirdiği sırlardan içerdiği şeylerdir."[8]

İmam Süyûtî (rahimehullah) (v. 911/1505), *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân* adlı meşhur eserinde, âyetlerin zâhiri ve bâtını konusundaki yukarıdaki hadisi Firyâbî'nin naklettiği zikrederek, bu konudaki birçok açıklamayı vermiş ve bu arada bir âlimin şu tarifini nakletmiştir:

---

6 Buraya kadar yapılan açıklamalar için bk. Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/214/215 (Beyrut 2003). Begavî'nin açıklamalarında kısmen tasarrufta bulunduk (Mütercim).

7 İbnü'n-Nakîb el-Makdisî Ebû Abdullah Cemâleddin Muhammed b. Süleyman el-Belhî (v. 698/1298), müfessir, mutasavvıf ve Arap dili âlimidir. *Mukaddimetü Tefsiri İbni'n-Nakîb* adlı eseriyle *et-Tahrîr ve't-Tahbîr* adlı tefsiri önemli eserlerindendir (bk. Abdülhamid Birışık, "İbn Nakîb el-Makdisî", *DİA*, 21/165-166).

8 bk. Süyûtî, *el-İtkân*, 2/1220.

"Kur'an'ın zâhiri, onun okunuşu; bâtını, manasının anlaşılması; haddi, helâl ve haram bildiren hükümleri; matlaı ise müjde ve tehditlerine dikkat kesilmektir."[9]

Şerefeddin et-Tîbî (v. 743/1343), *Şerhu't-Tîbî alâ Mişkâti'l-Mesâbîh* adlı hadis şerhinde, bu hadis-i şerifi açıklarken ayrı bir tarif olarak demiştir ki:

"Kur'an'ın zâhiri, onun nakil yoluyla yapılan açıklaması, bâtını ise tevil yoluyla açığa çıkarılan gizli yönüdür."

Tîbî, Kevâşî'den naklen der ki: "Tefsir, rivayetle ilgilidir; tevil ise dirayetle ilgilidir. Âyetlerin haddi ve matlaı yani müşahede yeri için bir son yoktur; çünkü onlar, ârifibillâh zatların (Hakk'a vuslat) yoludur. Onlar, Allah Teâlâ ile kulları içinden seçtiği peygamberleri ve velileri arasında bir sırdır. Âyetlerin zâhirine ulaşma yolu, Arapça'yı güzel öğrenmek ve âyetlerin zâhirî manalarıyla ilgili nakilleri iyi tesbit etmektir. Âyetlerin bâtınına ulaşma yolu ise nefsi günahlardan temizlemek ve riyâzetle terbiye etmektir."[10]

Molla Ali el-Kârî (v. 1014/1605), Tebrîzî'nin *Mişkâtü'l-Mesâbîh* isimli hadis kitabını şerhettiği *Mirkâtü'l-Mefâtîh* adlı eserinde, Kur'an'ın zâhiri ve bâtınıyla ilgili hadis-i şerifi izah ederken, Begavî ve Tîbî'nin açıklamalarını verdikten sonra, ayrı olarak şu tarifleri eklemiştir:

Kur'an'ın zâhiri, ona iman edip gereğince amel etmek, bâtını ise fazilet derecelerine göre, kulların farklı anlayışlarıdır.

Kur'an'ın zâhiri, açık manası, bâtını ise gizli olanıdır. Bu gizli kısmı, Allah ile seçilmiş kulları arasındaki bir sırdır.

Hadisin, *"Her haddin bir matlaı vardır"* kısmına gelince, Kur'an'ın haddi, kulu engelleyen kısımlarıdır. Onlara, kulu, belirlediği çerçeveden çıkmaktan menettiği için "Allah'ın hududu" denir.

Matla', "yüksek bir yerden çıkıp etrafa bakma mekânı" demektir. Buna göre hadisin manası şudur: Allah Teâlâ'nın Kur'an'da belirlediği

---

9 bk. Süyûtî, *el-İtkân*, 2/1220.

10 bk. Tîbî, *Şerhu't-Tîbî alâ Mişkâti'l-Mesâbîh*, 1/435 (Beyrut 2001).

her bir hadde yani kulları için koyduğu hükümlere ulaşma noktası vardır; kim ona yükselmeye muvaffak olursa o hükmün hakikatini anlar.

Kur'an'ın zâhirine ulaşma yolu, Arapça'yı ve onun zâhirî manasının bilinmesinin bağlı olduğu ilimleri öğrenmektir. Bu ilimler, âyetlerin iniş sebebi, nâsih-mensuh ve bunların dışındaki diğer ilimlerdir. Kur'an'ın bâtınına ulaşma yolu ise nefsi manevi kirlerden temizlemek, zâhirî ilmin gereğiyle amel etmek ve âzaları dinin edebiyle edeplendirmek için riyâzet yapmaktır.[11]

Allâme Münâvî (v. 1031/1622), *Feyzü'l-Kadîr Şerhu'l-Câmii's-Sagîr* isimli eserinde, yukarıdaki hadis-i şerifi izah ederken, Begavî, Tîbî ve Ali el-Kârî'nin açıklamalarını özetleyerek, sonunda Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin şu sözünü nakletmiştir:

"Eğer nefesi geniş biri isen, (sırlarını çıkartmak için) Kur'an denizine dal, yoksa zâhirî tefsirleri incelemekle yetin. Ehli değilsen ona dalma; dalarsan helâk olursun. Gerçekten, Kur'an'ın (ilim ve sır) denizi çok derindir."[12]

b) Sûfî Âlimlerin Zâhir-Bâtın Konusundaki Açıklamaları

Bu başlık altında, bazı sûfî âlimlerin Kur'an'ın zâhiri ve bâtınıyla ilgili açıklamalarını zikredeceğiz.

İlk dönem sûfî âlimlerinden Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî (v. 283/896), ilmin zâhir ve bâtın olarak iki kısma ayrıldığını, her birinin ehli bulunduğunu belirttikten sonra şu önemli tesbiti yapar: "Bâtın ilminin neticeleri, zâhir ilmi kabule ve onun edeplerine göre amel etmeye bağlıdır."[13]

Ebû Tâlib-i Mekkî (rahimehullah) (v. 386/996) bu konuda şu açıklamayı yapmıştır:

"Deriz ki Kur'an'ın zâhirî manasını Arapça'yı bilenler anlar. Bâtınî manasını ise yakîn ehli ârifler anlar. Onun haddini yani âyetlerin manalarının sınırını zâhir ilme sahip âlimler bilir. Matlaını, yani âyetlerin kalp

11 bk. Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtîh*, 1/453-454 (Beyrut 2001).

12 Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, 5/2316 (Riyad 1998).

13 bk. Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, 2/133 (Beyrut 2001).

gözüyle görülebilecek gizli sırlarını ise seçkin ârifler, Allah dostları ve gerçek manada O'ndan korkanlar bilir. Ârifler, kendilerini bu ilme ulaştıran Rab'lerinin azabından korktukları zaman O'nun özel ihsanlarına ulaştılar. Bundan sonra kendilerine emin bir makamda özel sırlar emanet edildi, sağlam bir hale ulaştıklarında gizli haberlere vâkıf edildiler. Böylece ilâhî huzurda yakınlık elde ettiler. Çünkü onlar devamlı O'nu müşahede etmekteydiler. Bunun için herkesten ayrı bir ilme sahip oldular. Onların bu halini Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle ifade buyurmuştur:

"Bir şeye şahit olan kimse, uzakta olanın görmediği şeyleri görür."[14]

Kim ilâhî huzurda kabul görürse özel tecellilere şahit olur. Şahit olan O'nu bulur. Bulan O'nu tevhid eder, birliğine yakînen inanır. Tevhid eden aziz olur. Kim ilâhî huzurdan uzakta ise gözü kör olur. Kör olan kaybeder. Kaybeden unutur. Unutan unutulur. Bu kimsenin hali âyette şöyle anlatılmıştır:

"İşte böyle, sana âyetlerimiz geldi, ama sen onları unuttun. Bugün de aynı şekilde sen unutuluyorsun" (Tâhâ 20/126).

Yani ona, "Âyetlerimizi terkettin, onları anlamaya, onlar üzerinde düşünmeye çalışmadın; işte bugün sen de kendi haline terkedileceksin, sana rahmet nazarı ile bakılmayacak, ilâhî huzurda yakınlık ve kabul görmeyeceksin" denir. Bu halden yüce Allah'a sığınırız.[15]

Şehâbeddin-i Sühreverdî (kuddise sırruh) (v. 632/1234) *Avârifü'l-Maârif* adlı eserinde, Kur'an'ın zâhiri ve bâtınıyla ilgili hadis-i şerifi kendilerine şeyhi Ebü'n-Necib-i Sühreverdî'nin senediyle birlikte naklettiğini söyleyerek, yukarıda Begavî'nin yaptığı açıklamaların çoğunu aynen naklettikten sonra der ki:

"Hadiste geçen matla', (âyetin hakikatinin müşahede edildiği) öyle bir noktadır ki oraya ancak ilim ve marifet ehli olan yükselebilir. Demek ki matla', her kalpte, Allah Teâlâ'nın verdiği nur ve destekle oluşan ilâhî bir anlayıştır."

14 Ahmed, *Müsned*, 1/83; Buhârî, *Târih-i Kebîr*, 1/177; Bezzâr, *Müsned* (*Bahrü'z-Zehhâr*), 2/237 (nr. 743).

15 Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 1/239-240 (İstanbul: Semerkand, 2003).

Sühreverdî, İbn Mesud'un [radıyallahu anh], "Kur'ân-ı Kerîm'deki her bir âyetle amel edecek bir topluluk mutlaka bulunacaktır" sözünü nakledtikten sonra der ki:

Bu söz, gayret sahibi bütün ilim tâliplerini, ilâhî kelâmın ulaşacağı yer olan kalplerini tasfiye ederek onun ince manalarını anlamaya ve sırlarına dalmaya teşvik etmektedir.

Sûfîler, dünya malından ve muhabbetinden gönüllerini tamamen çektikleri ve kalplerini Allah'tan başka her şeyden temizledikleri için, her âyetin manasına vâkıf olmuşlardır. Onlar Kur'ân-ı Kerîm'i her okuyuşlarında yeni bilgilere ve taze anlayışlara sahip olurlar. Her anlayış onları yeni bir amele, her amel yeni bir marifete, her marifet daha yüksek bir sır ve hikmete ulaştırır. Böylece anlayıştan amele, amelden yeni bir marifete intikal edip dururlar. Hemen şunu hatırlatalım ki bu amel, sadece kalbin amelidir. Kalplerin ameli, kalıbın (âzaların) ameline benzemez. Onlar, letâfet (incelik) ve doğruluk yönüyle ilimlere benzer. Çünkü kalbî ameller birtakım niyetler, duygular, ruhî alakalar, ilâhî edepler ve gizli sohbetlerden ibarettir. Ârifler bu amellerden birini yaptıkları zaman, ilimlerine yeni bir ilim ve anlayışlarına daha güzel bir anlayış eklenir.

Bence, yukarıdaki haberde geçen, *"Her âyetin bir matlaı vardır"* sözünün manası, anlayışın safileşmesi sebebiyle, âyetlerdeki ince manalara ve gizli sırlara vâkıf olmak değildir. Asıl matla', her âyeti okurken, nuru ile konuştuğu Allah Teâlâ'yı müşahede etmek, sanki O'nunla karşı karşıya konuşuyor durumuna gelmektir. Çünkü âyetler, Cenâb-ı Hakk'ın sıfat ve esmasını yansıtan birer ayna durumundadır. O'na her nazarda, yeni bir tecelli ve ayrı bir sıfatın tezahürü görülür.

Cafer-i Sâdık'ın [rahimehullah] şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Şüphesiz Allah Teâlâ, kelâmı okunurken kullarına tecelli eder, fakat onlar göremezler." Bu açıdan bakılınca, her bir âyetin bir tecelli yönü vardır, denebilir.

Bir diğer tarife göre had, kelâmın sınırları yani içerdiği manalardır; matla' ise okuduğu âyetin lafzında kalmayıp o kelâmın sahibi Cenâb-ı Hakk'ı müşahedeye yükselmektir.

Nakledildiğine göre, Cafer-i Sâdık (rahimehullah) namaz kılarken kendisinden geçip bayıldı. Kendisine geldiğinde, "Niçin bayıldınız?" diye sorulunca, hazret, "Âyet-i kerimeyi okurken, onu, sahibi Allah Teâlâ'dan dinlemeye başladım" demiştir.

Aynen bunun gibi sûfî, tevhid nurunu müşahede ettiğinde, ilâhî müjde ve tehditlere kulak verdiğinde, Allah Teâlâ'dan başka her şeyden gönlünü çekip tamamıyla O'na yöneldiğinde, ilâhî huzura girmeye liyakat kazanır ve Cenâb-ı Hakk'ı müşahede eder. Bu makamda sûfî, Allah Teâlâ'nın, Hz. Musa'ya ağaçtan, *"Ben Allahım"* (Kasas 28/30) sözüyle hitap ettiği gibi; duyduğu ve okuduğu her kelâmı, ister bizzat Allah'tan duysun, isterse bir vasıtayla olsun, hepsini O'ndan bilir, öyle görür. Duydukları Allah'tan, işitmesi Allah adına olunca, işitmesi görmesi, görmesi işitmesi, ilmi ameli, ameli de ilmi durumunda olur. [16]

İmâm-ı Rabbânî (kuddise sırruh) (v. 1034/1625), İmam Sühreverdî'nin, Kur'an'ın zâhir ve bâtınıyla ilgili yukarıda zikrettiğimiz bazı açıklamalarını yeterli bulmayarak tenkit etmiş, meseleyi kendi müşahedelerine göre farklı boyutta izah etmiştir.[17]

İmâm-ı Rabbânî, çeşitli mektuplarında, sûfîlerin seyrü sülûklerinin sonunda elde ettikleri bütün ilimlerin, şeriatın ilminden ayrı olmadığını, aksine, sûfîlerin söz sahibi olduğu tarikat ve hakikat ilminin şeriat ilmine hizmet ettiğini, onun hakikatlerini açtığını, şeriat ilmiyle hakikat ilminin, zâhirle bâtının arasında hiçbir aykırılığın bulunmadığını, ancak şeriat ilmine sahip bir âlimin delille bildiği şeyleri, keşif sahibi âriflerin yakîn ve kesin bir ilimle bildiğini, hiçbir ilham ve keşfin, dinin helâl kıldığı bir şeyi haram edemeyeceğini belirtmiştir.[18]

İmam Şa'rânî (kuddise sırruh) (v. 973/1565), Kur'an'ın zâhiri ve bâtını hakkındaki hadisi açıklarken der ki: "Zâhir, kendisiyle salih amellerin meydana geldiği faydalı ilimlerden makul ve makbul olanlarıdır. Bâtın, ilâhî marifetlerdir. Matla', zâhirle bâtının birleştiği bir manadır. Had, her şeyde Cenâb-ı Hakk'ı müşahedeye götüren bir yoldur."[19]

---

16 Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, 2. bölüm.

17 bk. İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 3/559-567 (117. Mektup) (İstanbul: Semerkand, 2009).

18 Örnek olarak bk. İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 1/29, 33, 41, 43. mektuplar.

19 Şa'rânî, *Tabakatü'l-Kübrâ*, s. 12 (Beyrut 1997).

Ahmed İbn Acîbe el-Hasenî (v. 1224/1809), Kur'an'ın zâhiri ve bâtını hakkında der ki: "Bil ki yüce Kur'an'ın, zâhir ehli için bir zâhirî manası, bâtın ehli için de bir bâtınî manası vardır. Bâtın ehlinin yaptığı tefsiri, gerçek manasıyla ancak bâtın ehli olanlar anlar; onu onlardan başkası anlamaz ve zevkine varmaz. Bu bâtınî mana, ancak zâhirî manayı kabul ettikten sonra geçerlidir. Zâhirî mana kabul edildikten sonra ehli olan kimse, ince bir ifade ve gizli bir işaretle bâtın ilmine işaret eder. Kimin anlayışı bu ince işaretleri anlama ve gizli sırlardan zevk alma derecesine ulaşmamışsa o, bunları anlayanlara teslim etsin ve hemen onları inkâra kalkmasın. Hiç şüphesiz zevke (bizzat ulaşmaya ve tatmaya) dayalı ilimler, aklın kavrayış gücünün ötesindedir; onlar, haber ve nakil yoluyla idrak edilemez.

Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem), *'Her âyetin bir zâhiri, bir bâtını, bir haddi (sınırı) ve bir matlaı (hakikatini müşahede yeri) vardır'* hadisine gelince, bu konuda deriz ki:

Âyetin zâhiri, nahiv, dil ve sarf gibi lafzın zâhiri üzerinde duran kimseler içindir.

Âyetin bâtını, lafzın manası üzerinde duran kimseler içindir; onlar ilâhî kelâmın ifade ve delalet ettiği emir, nehiy, kıssalar, haberler, tevhid ve bunların dışındaki Kur'an ilimlerini tesbitle meşgul olurlar. Bu, müfessirlerin inceleme alanıdır.

Âyetin haddi (sınırı), ondan hüküm çıkarmak için uğraşan fakihlere aittir. Fakihler, âyetin lafzı neye delalet ediyor ve hangi hüküm için beyan edilmişse onu tesbitle uğraşır, o noktada durur ve ötesine geçmezler.

Âyetin matlaı (hakikatini müşahede) ise sûfîlerin büyüklerinden hakikat ehline hastır. Onlar, âyetin zâhirî manasından sonra onun bâtınî yönüne nazar ederler; âyetler üzerinde derin düşünme esnasında kendilerine birtakım gizli sırlar ve kapalı ilimler açılır. Hiç şüphesiz hakikat ehli kimseler, âyetin zâhirinden onun içindeki sırlara bakar ve âyetin mana denizinin coşkun dalgaları arasına dalarlar. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir."[20]

20 İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-Medîd*, mukaddimeden özetlenerek verildi.

İbn Acîbe [rahimehullah], *"Onlar, Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalplerin üzerinde kilitleri mi var?"* (Muhammed 47/24) âyetinin tasavvufî işaretlerinde der ki:

"Onlar Kur'an'ı iyice düşünmüyorlar mı? Onda, zâhirî ve bâtınî ilimler vardır; fakat bu ilimler ancak kalplerin üzerindeki kilitler (perde ve engeller) kalkınca anlaşılır. Bu perdeler temelde dört şey olup şunlardır: Dünya sevgisi, makam sevgisi, nefsanî hazlara ve şehvetlere dalmak, insanı meşgul eden alaka ve bağların çokluğu. Kalp bunlardan temizlenip safi hale gelince, içinde yüce zat ve ilâhî sıfatlara ait sırlar tecelli edince Kur'an'ı iyice düşünür, onun sırlarının denizine dalar, ondaki mana inci ve yakutlarını çıkarır."

Allâme Âlûsî (v. 1270/1853), Kur'an'ın zâhiri ve bâtını konusunda yukarıdaki görüşleri özetledikten ve İbnü'n-Nakîb'den ince bir izah naklettikten sonra der ki: "Zerre kadar aklı ve imanı olan bir kimsenin, Kur'an'ın, Allah Teâlâ'nın kullarından dilediklerinin bâtınlarına attığı ve akıttığı nice bâtınî manaları içerdiğini inkâr etmesi uygun değildir."[21]

B) KUR'AN'DAKİ ZÂHİRÎ ve BÂTINÎ İLİMLER

Bu konuyla ilgili aşağıdaki yazı, Ahmed İbn Acîbe el-Hasenî'nin [rahimehullah], *Tefsîrü'l-Fâtihati'l-Kebîr* isimli eserinin giriş bölümündeki dördüncü mukaddimeden özetlenerek verilmiştir. İbn Acîbe der ki:

"Bil ki Kur'ân-ı Azîm, büyük bir ilim ve hikmet deryasıdır; onun insanı hayrette bırakan ilimleri bitmez, onun sırlarının sonuna ulaşılmaz. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

'Biz kitapta (Kur'an'da) hiçbir şeyi eksik etmedik' (En'âm 6/38).

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Kur'ân-ı Hakîm'i şöyle tanıtmıştır:

Hiç şüphesiz Allah Teâlâ, bu Kur'an'ı, emreden, nehyeden, geçmiş milletlerin halini zikreden ve ilginç misaller veren bir kitap olarak indirmiştir.

Onda, sizden öncekilerin ve sonrakilerin haberleri, aranızdaki meselelerin hükmü mevcuttur.

---

21 Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 1/29 (Kahire 2005).

Onu, çokça okumak eskitmez, ibretlerini sona erdirmez, hayret verici şeylerini bitirmez.

O, hak ile bâtılın arasını ayıran bir kitaptır.

O, boş bir eğlence değildir.

Kim onunla konuşursa doğru söyler, onunla hükmeden adaletle hükmetmiş olur. Onunla amel eden sevap kazanır. Ona sımsıkı sarılan kimse doğru yola ulaştırılır. Onun dışında doğru arayanları Allah saptırır. Ondan başkasıyla hüküm verenlerin Allah belini kırar.

O, hüküm ve hikmetlerle dolu bir zikirdir, parlayan bir nurdur, dosdoğru bir yoldur, Allah'ın kopmaz ipidir. Kendisine sıkı tutunan için (kötülük ve azaptan) bir korunaktır. Ona tâbi olan için bir kurtuluştur. O, eğrilmez ki düzeltilsin, saptırmaz ki hizaya getirilsin. Âlimler ondan doymaz. Hevâlar (kötü arzular) onu eğriltmez, diller ona bâtılı karıştıramaz. O öyle bir kitaptır ki cinler onu apaçık dinledikleri zaman şöyle dediler:

'Biz, doğru yola ulaştıran hayret verici bir Kur'an işittik ve ona iman ettik. Artık Rabbimiz'e hiç kimseyi asla ortak koşmayacağız' (Cin 72/1-2)."[22]

Ebü'd-Derdâ [radıyallahu anh] şöyle demiştir: "Bir adam, Kur'an için birçok izah yönü görmedikçe, gerçek fakih olamaz."[23]

Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî demiştir ki: "Bir adama, Kur'an'ın her bir harfine (kelimesine) karşılık bin anlayış verilse onun sonuna ulaşamaz; çünkü Kur'an, Allah Teâlâ'nın kelâmı ve yüce sıfatıdır. Cenâb-ı Hakk'ın bir sonu olmadığı gibi, kelâmını anlamanın da bir sonu yoktur. Onun kelâmı yaratılmış değildir. Yaratılmış varlıkların anlayışı, onu anlamanın sonuna ulaşamaz."

Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh], *"Allah, yedi kat göğü ve yerden de bir o kadarını yaratandır. Allah'ın emri bunlar arasında inip durmaktadır ki Allah'ın her şeye kadir olduğunu ve Allah'ın her şeyi ilmiyle kuşattığını bileseniz"* (Talâk 65/12) âyeti hakkında demiştir ki: "Eğer onu bütün manasıyla tefsir etseydim, beni taşlardınız."

---

22 Biraz farklı lafızlarla bk. Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'ân, 14; ayrıca bk. Ahmed, *Müsned*, 1/91; Dârimî, *Sünen*, nr. 3334, 3335; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 367.

23 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/271 (Beyrut 2002).

Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Kânûnü't-Te'vîl* adlı eserinde demiştir ki: "Kur'an'da yetmiş yedi bin dört yüz elli (77.450) kelime mevcuttur. Her kelimenin bir zâhiri, bir bâtını, bir haddi ve bir matlaı vardır. Buna göre her kelimeyi dörtle çaptığımız zaman, toplam üç yü z dokuz bin sekiz yüz (309.800) ilim ortaya çıkar. Şu halde (delil ve işaretini anlayabilenler için) Kur'an'da bu sayıda ilim mevcuttur."[24]

İmam Sühreverdî [rahimehullah], *Avârifü'l-Maârif* adlı eserinde, bu konudaki şu hadis-i şerifi zikretmiştir:

"Kur'an'dan inen her âyetin bir zâhiri bir de bâtını vardır. Her harfin (âyetin) bir sınırı, her sınırın da bir matlaı (hakikatini müşahede yeri) vardır."[25]

Hadiste geçen, zâhir ve bâtın konusunda değişik açıklamalar yapılmıştır.[26]

Hasan-ı Basrî [rahimehullah] der ki: "Allah Teâlâ, yüz dört kitap indirdi; onların hepsinin ilmini Tevrat, İncil, Zebur ve Furkan'a yani Kur'an'a koydu, sonra diğer üç kitabın ilmini Kur'an'da topladı."

İmam Şâfiî [rahimehullah] ise şöyle demiştir: "Bütün ümmetin din adına söyledikleri, sünnetin açıklamasıdır; bütün sünnet de Kur'an'ın açıklamasıdır."

Yine İmam Şâfiî demiştir ki: "Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] verdiği bütün hükümler, onun Kur'an'dan anladığıdır."

Saîd b. Cübeyr[27] demiştir ki: "Bana Resûlullah'tan [sallallahu aleyhi vesellem] hangi hadis ulaşmışsa ben, muhakkak Allah'ın kitabında onu tasdik eden bir âyet buldum."[28]

---

24 İbnü'l-Arabî, *Kânûnü't-Te'vîl*, s. 227; Süyûtî, *el-İtkân*, 2/1034 (Dımaşk 2006).

25 bk. İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, 1/15 (Beyrut 2003); Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/214 (nr. 122); Tebrîzî, *Mişkâtü'l-Mesâbîh*, nr. 238; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 2727; ayrıca bk. Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 5149; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 75; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 10107; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/152.

26 İbn Acîbe'nin bu konuda naklettiği açıklamalar, "Kur'ân'ın Zâhiri ve Bâtını" başlığı altında genişçe verildiği için burada tekrarlanmadı.

27 Saîd b. Cübeyr İbn Hişâm el-Esedî (v. 95/713), Ebû Muhammed ve Ebû Abdullah künyeleri ile anılır. Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] başında bulunduğu Mekke ekolünde yetişmiş tâbiîn devri müfessirlerindendir.

28 Rivayetler için bk. Zebîdî, *İthâfü's-Sâdeti'l-Müttakîn*, 5/132.

Mücâhid'in[29] şöyle dediği nakledilmiştir: "Âlemde her ne varsa, muhakkak o şey, Kur'an'da bir şekilde mevcuttur." Kendisine,

"Peki, Kur'an'da dükkânlar nerede zikrediliyor?" diye sorulunca, Mücâhid,

"Allah Teâlâ'nın, *'İçinde oturulmayan ve orada sizin için eşya bulunan evlere izinsiz girmenizde size bir sakınca (ve günah) yoktur'* (Nûr 24/29) âyetinde kastedilen yerler, dükkânlardır" demiştir.

İbn Berrecân[30] demiştir ki: "Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] bütün söyledikleri muhakkak Kur'an'da mevcuttur yahut uzak veya yakın manada onda aslı bulunur. Onu anlayan anlar, delilini göremeyen bilmez. Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] verdiği bütün hükümler de böyledir. Ancak tâlip bunu, ictihadı derecesinde, vüsati seviyesinde ve anlayışı ölçüsünde anlar."[31]

Bir başka âlim der ki: "Allah Teâlâ'nın kendisine özel anlayış verdiği kimse için, (dinle ilgili aradığı) her şeyi Kur'an'dan çıkarma imkânı vardır. Öyle ki bir tanesi, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] ömrünün altmış üç sene olduğunu, Cenâb-ı Hakk'ın, Münâfikûn sûresindeki, *'Allah, eceli gelen hiçbir nefsi tehir etmez'* (63/11) âyetinden çıkarmıştır. Şöyle ki bu sûre, altmış üçüncü sûredir; onu Tegâbün sûresi takip etmektedir. Tegâbün, 'aldanış ve zarar etme' demektir; Resûl-i Ekrem'in [sallallahu aleyhi vesellem] dünyadan ayrılmasıyla bu aldanışın ortaya çıkması için Allah onun ecelini tamamlamıştır."[32]

İbn Ebü'l-Fazl el-Mürsî [rahimehullah] demiştir ki: "Kur'an, öncekilerin ve sonrakilerin ilmini içinde toplamıştır; şöyle ki onları hakiki bir ilimle ancak Kur'an'ın sahibi Allah bilir. Sonra, Allah Teâlâ'nın kendi

29 Mücâhid b. Cebr (v. 104/722), tefsirde Mekke ekolünü temsil eden Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] talebelerinden olup tâbiîn müfessirlerindendir.

30 Ebü'l-Hakem Abdüsselâm b. Abdurrahman b. Muhammed el-Lahmî el-İşbîlî (v. 536/1142), Endülüslü âlim sûfîlerden ve salihlerdendir. Kendisinin, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm* isimli tasavvufi neşe ile yazılmış tefsiriyle, *Şerhu'l-Esmâillahi'l-Hüsnâ* adlı eseri meşhurdur; başka eserleri de vardır (bk. Osman Karadeniz, "İbn Berrecân", *DİA*, 19/371-372).

31 Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/1027 (Dımaşk 2006).

32 Süyûtî, *el-İtkân*, 2/1027.

zatına tahsis ettiği ilimler hariç, Kur'an'daki ilimleri Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bilir. Sonra ondan bu ilimlerin büyük bir bölümünü sahâbe-i kirâm efendilerimiz aldı. Onların ilimde en üstün olanları, dört halife, İbn Mesud ve Abdullah b. Abbas'tır [radıyallahu anh]. Hatta İbn Abbas [radıyallahu anh] şöyle demiştir:

'Eğer devemin bağını kaybetsem, onu (nasıl bulacağımı gösteren ilim ve işaretleri) Kur'an'da bulurdum.'"[33]

Sonra, Kur'an'ın ilimlerini sahâbe-i kirâmdan güzel bir şekilde tâbiîn aldı. Onlardan sonra himmetler zayıfladı, azimetler gevşedi, ehl-i ilim azaldı. Daha sonra gelenler, sahabe ve tâbiînin kendilerine taşıyıp aktardıkları Kur'an'ın ilimlerini bütünüyle taşımaktan âciz kaldılar ve onun ilimlerini çeşitli kısımlara ayırdılar. Her grup kendi alanına ait ilimleri ayakta tutmaya yöneldi. Bu alanları şöyle özetleyebiliriz: Kıraat, belâgat, sarf-nahiv, akîde, fıkıh, kıssa, icaz, hikmet, ibret-öğüt, ferâiz (miras).[34]

Âlimler içinde bir grup da Kur'an'ın gizli sırlarına ve işaretlerine yöneldi. Onun lafız ve manalarından birtakım ıstılahlar ortaya çıkarttılar; fenâ, bekâ, huzur, gaybet, üns, kabz, bast halleri gibi.[35] Hakikat ve işaret ilmine sahip ârifler, bu ilimleri sadece âyet ve hadislerin lafzından değil, onları bizzat yaşayarak ve hakikatine ulaşarak elde ettiler ve ona "tasavvuf ilmi" dediler. Bu ilme sahip olanlar, Allah Teâlâ'nın ve resûlünün kelâmına ait yaptıkları tefsir ve açıklamalara "işâret tefsiri" ismini verdiler.[36]

Fahreddin-i Râzî şöyle demiştir: "Şunu bil ki müfessirlerden nakledilen değişik görüşler, bizzat peygamberlerin efendisinden yazılı olarak gelmiş değildir ki üzerine bir ilave yapmak mümkün olmasın. Onların zikrettikleri, ancak âyetin muhtemel manalarından biridir. Biz, manalar arasında ortak bir anlayış bulduğumuzda, lafzı onun altına giren ma-

33 Süyûtî, *el-İtkân*, 2/1027-1028.

34 Süyûtî, *el-İtkân*, 2/1028.

35 bk. Süyûtî, *el-İtkân*, 2/1025-1030. Mana, *el-İtkân*'a göre verildi ve bir önceki makalede tefsir alanları geçtiği için burada isimleri zikredilerek verildi (Mütercim).

36 İbn Acîbe'nin bu kısımda yaptığı bazı nakiller, "İşârî/Tasavvufî Tefsir Nedir?" başlığı altında verildiği için burada tekrarlanmadı.

nalardan birine yorumlarız; fakat kesin olarak, 'Allah'ın muradı budur' demeyiz."

Birzâlî de şeyhi İbn Arafe'den[37] ve Mercânî'den buna benzer açıklamalar nakletmiştir. Bu şekilde, İbn Atıyye'nin, Kur'an'ı işaret ve rumuzla tefsir edenlere yaptığı tenkit reddedilmiş olur. Birzâlî demiştir ki: "İmam Kuşeyrî'nin *Letâifü'l-İşârât* adlı tefsiri de bu şekildedir; onun büyük çoğunluğu işaretlerden oluşmaktadır. Kuşeyrî, tasavvuf yolunun imamlarındandır. (Kuşeyrî, tefsir alanında da yüksek payeye sahip bir âlimdir)."

İbn Hallikân, Ebü'l-Kasım Kuşeyrî'nin, *et-Teysîr fî İlmi't-Tefsîr* isminde büyük bir tefsir kaleme aldığını ve onun tefsirlerin en güzeli olduğunu zikretmiştir.[38] İmam Kuşeyrî'nin *Letâifü'l-İşârât* adlı başka bir tefsiri daha vardır. Bu iki tefsire ulaştım; *et-Teysîr* isimli tefsir dört ciltten oluşuyordu; diğeri ise ondan daha küçük olup iki cilt olarak hazırlanmıştı. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: İşaret ehlinin yaptığı tefsir, lafzın zâhirinin gerektirdiği mananın dışındadır; o ancak birtakım ince işaretlerden oluşmaktadır. Onlar, ârifler için, lafzın zâhirinden anlaşılan ilk manayı kabul ettikten sonra açılan ince ilim ve işaretlerdir. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Burada zikrettiklerimiz, ümmet-i Muhammed'in Kur'an'dan elde ettiği ve onun tefsirinde kullandığı ilimlerdir. Kur'ân-ı Hakîm, bunlardan başka ilimleri de içermektedir. Mesela ilk olarak yapılan şeylerin ilmi, tıp, mantık, cedel, hey'et (astronomi), hendese (matematik), kıssa, hesap ve bunların dışında açıklaması uzun sürecek ilimler buna örnektir. Bu ilimleri, Celâleddin-i Süyûtî *el-İtkân* isimli eserinde zikretmiştir.[39]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.[40]

---

37 İbn Arafe, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Arafe et-Tûnisî (v. 803/1401) Mâlikî fakihlerindendir. İbnü'l-Cezerî, İbn Hacer el-Askalânî ve Birzâlî onun talebelerindendir. Mâlikî fıkhına dair *el-Muhtasar fi'l-Fıkh* adlı eseri meşhurdur. Onun ayrıca, tefsir derslerinde yaptığı açıklamaların talebeleri tarafından toplanmasıyla oluşturulan *Tefsîrü İbn Arafe* isminde bir tefsiri vardır (geniş bilgi için bk. Sa'd Gurâb, "İbn Arafe", *DİA*, 19/316-317).

38 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 3/205-206; Zehebî, *A'lâmü'n-Nübelâ*, 18/228.

39 bk. Süyûtî, *el-İtkân*, 2/1025-1040.

40 bk. İbn Acîbe, *Tefsîrü'l-Fâtihati'l-Kebîr*, s. 97-104 (Dârü'l-Hâvî 1999).

C) İŞÂRÎ/TASAVVUFÎ TEFSİR HAKKINDA

Bu başlık altında, tefsirler içinde özellikle işârî/tasavvufî işaretlerin yerini, gereğini, ölçülerini, hedefini ve Bâtıniyye gibi bâtıl mezheplerden ayrıldığı noktaları kısaca tesbit etmeye çalışacağız.

a) Genel Olarak Tefsir Çeşitleri

"Kur'an'ın tercümanı" olarak tanınan Abdullah b. Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Kur'an'ın dört türlü tefsiri vardır:

1. Âlimlerin bileceği tefsir.

2. Arapça'yı bilenlerin yapabileceği tefsir.

3. Kur'an'ın helâl ve haram hükümlerini bildiren âyetlerin tefsiri gibi, kimsenin hükmünde cahil olmaktan mazur görülmeyeceği tefsir.

4. Hakikatini ancak Allah'ın bileceği tefsir; kim bunu bildiğini söylerse yalan söylemiş olur."[41]

Tefsirler, genel olarak üç kısma ayrılır:

1. Rivayet,

2. Dirayet,

3. İşârî/tasavvufî tefsir.

Rivayet tefsiri, ağırlıkla Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], sahâbe-i kirâm ve tâbiînden gelen nakillere dayanır.

Dirayet tefsiri, nakil yanında aklı, ilmi ve bilimi de kullanarak Kur'ân-ı Hakîm'in icazını ve âyetlerdeki ilâhî muradı açıklamaya çalışır. Dirayet tefsirleri, kendi arasında nahiv, belâgat, icaz, fıkıh, hikmet, tarih, kıssa ve özel konu gibi yöneldiği alana göre çeşitlere ayrılır.

İşârî/tasavvufî tefsir ise manevi mücâhede ve müşahede sonucu elde edilen feraset ve ledün ilmiyle, Kur'an âyetlerinin içinde saklı olan bâtınî manayı, gizli ilimleri, işaretleri ve edepleri tesbit etmeye çalışır.

---

41 bk. Abdürrezzâk, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/253 (Beyrut 1999); Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/181 (Beyrut 2001).

Tefsirler içinde, dirayet ve işareti birleştiren tefsirler de vardır ki en faydalısı bunlardır. İsmail Hakkı Bursevî'nin (v. 1137/1274) *Rûhu'l-Beyân*'ı, Seyyid Ahmed İbn Acîbe'nin (v. 1224/1809) *el-Bahrü'l-Medîd*'i ve Seyyid Mahmud Âlûsî'nin (v. 1270/1853) *Rûhu'l-Meânî* adlı tefsiri bu türün en güzel örnekleridir. Esasen halka tavsiye edilecek tasavvufî tesirler bu tür tefsirlerdir; sırf işaret diliyle yazılmış tefsirleri ehline havale etmek en uygun olanıdır.

Ehl-i sünnet çizgisinde yapılmış bütün tefsirler sonuçta yüce Allah'ın kelâmı olan Kur'ân-ı Hakîm'deki ilâhî muradı, hükümleri, ilimleri, işaretleri ve edepleri açıklamaya çalışır. Rivayet ve dirayet tefsirleri, dinin iman ve İslâm alanını işler; tasavvufî tefsirler ise ağırlıkla dinin ihsan boyutunu konu eder. Bütün tefsir çeşitleri birbirini tamamlar, dinin zâhir ve bâtın yönünü ortaya koyar; böylece din, her iki yönüyle tanıtılmış olur.

b) İşârî Tefsire Duyulan İhtiyaç

Kur'ân-ı Hakîm, insanların hidayeti için indirilmiştir. Hidayet, kulun yüce Rabb'inin yoluna girmesi ve rızasına ulaşmasıdır. İmam Gazâlî'nin (rahimehullah) belirttiği gibi insan, cismanî âlemle ruhanî âlemin özelliklerinden yaratılmıştır. İnsan, bedeni ile cismanî âlemden, ruhu ile ruhanî âlemdendir. Yüce Kur'an insanın her iki yönünü de kemale erdirmek için indirilmiştir. Onlardan bir yönü ele alıp diğerini ihmal etmek noksanlıktır. Kur'an'ın zâhirî ve bâtınî yönünün bulunmasının hikmeti budur. Onun her iki yönünün bilinmesiyle hakikat ortaya çıkar.

Bu konuda İmam Gazâlî (rahimehullah), *Mişkâtü'l-Envâr* isimli eserinde mana olarak der ki: "Kim, 'Âyetlerin ancak zâhirî manası vardır, başka manası yoktur' derse o kimse, (dinî konularda aklı yürütmeyi reddeden ve sırf nasların zâhirine bağlı kalarak Allah'ı varlıklara benzeten, O'nun el-ayak gibi cisim sahibi olduğunu söyleyen sapık) Haşviyye grubuna dahil olur. Kim, zâhir manayı inkâr edip sadece bâtını kabul ederse o da, (keyfî yorumlarıyla dini tahrif eden) Bâtıniyye grubuna dahil olur. Her kim de âyet ve hadislerin zâhirini ve bâtınını kabul edip her birinin hakkını verirse sünnet üzere amel eden kâmil bir mümin olur."[42]

42 bk. Gazâlî, *Mişkâtü'l-Envâr*, s. 77 (Beyrut 1994); Taşköprizâde, *Mevsûatü Mustalahi Miftâhi's-Saâde ve Misbâhi's-Siyâde*, s. 309 (Beyrut 1998).

İmam Gazâlî hazretleriz, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde, kalbi Kur'ân-ı Hakîm'in inceliklerini anlamaktan perdeleyen şeyleri sayarken der ki: "En büyük perdelerden biri de bir kimsenin zâhirî bir tefsiri okuyup Kur'an'ın kelimeleri için ondan başka manasının bulunmadığına, tefsirin sadece İbn Abbas, Mücâhid ve diğerlerinden nakledilen rivayetlerden ibaret olduğuna itikad etmesi, diğer tefsirleri kendi görüşü ile yapılan ve hadiste yasaklanan tefsir olarak görmesidir."[43]

İmam Gazâlî (rahimehullah) yine *İhyâ*'da, "Kur'an'ı anlama ve onu nakle dayanmadan kendi görüşü ile tefsir etme" başlığı altında, konumuza ışık tutacak şu açıklamaları yapmıştır:

"Şunu bil ki kim, 'Kur'an'ın, zâhiri tefsirin açıkladığından başka bir manası yoktur' diye iddia ederse o kimse, ilim ve anlayış olarak kendi nefsinin bulunduğu noktayı haber vermiş olur. Onun nefsi adına söylediği doğrudur, fakat bütün insanları kendi anlayış seviyesine indirmesi hakkındaki hükmü yanlıştır. Onun dediğinin aksine, haber ve eserler, derin anlayış sahipleri için Kur'an'ın manalarının çok geniş olduğunu göstermektedir. Hz. Ali (radıyallahu anh) demiştir ki:

'Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem), insanlardan ayrı olarak bana gizli bir ilim vermedi; ancak Allah Teâlâ'nın bir kula, kitabındaki âyetleri anlayacak özel bir anlayış vermesi bunun dışındadır, bana verilen de budur.'[44]

Eğer, Kur'an'ın nakledilen tercümesinden başka bir ilim yoksa, bu özel anlayış nedir? Ayrıca Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

'Kur'an'ın bir zâhiri, bir bâtını, bir haddi (sınırı), bir matlaı (hakikatinin müşahede yeri) vardır'[45] buyurmuştur.

---

43 bk. Gazâlî, *İhyâ*, 1/378 (Beyrut 2000).

44 bk. Buhârî, İlim, 39; Nesâî, Kasâme, 13 (nr. 4758).

45 Hadis için bk. İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, 1/22 (Beyrut 2003); Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/214 (nr. 122); Tebrîzî, *Mişkâtü'l-Mesâbîh*, nr. 238; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 2727; ayrıca bk. Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 5149; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 75; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 10107; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/152.

Bu söz, Abdullah b. Abbas'a [radıyallahu anh] ait olarak da nakledilmiştir; kendisi tefsir âlimlerinden biridir. Kur'an'ın tek manası vardır denirse o zaman, hadiste geçen zâhirin, bâtının, haddin ve matlaın manası nedir?

Yine Hz. Ali [radıyallahu anh], 'Eğer isteseydim Fâtiha sûresi hakkında yetmiş deve yükü tutacak kadar tefsir yapardım' demiştir. Fâtiha'nın zâhirî tefsiri çok kısa iken, onun böyle söylemesinin manası nedir? (Demek ki onda, âyetlerinin Arapça ile bilenecek zâhirî manasının dışında nice manalar, sırlar, ilimler ve hikmetler mevcuttur).

Sahabeden Ebü'd-Derdâ [radıyallahu anh] demiştir ki: 'Bir kimse, Kur'an için birçok izah ve yorum şekilleri bilmedikçe gerçek fakih olamaz.'

Abdullah b. Mesud [radıyallahu anh] ise, 'Kim, öncekilerin ve sonrakilerin ilmini elde etmek isterse, Kur'an'ın âyetleri üzerinde düşünsün' demiştir. Bu ilimleri elde etmek, sırf zâhirî tefsirle hâsıl olmaz.

Özetle deriz ki: Bütün ilimler, Allah Teâlâ'nın fiilleri ve sıfatlarının tecellileri hakkında söz etmektedir; Kur'an'da da yüce Allah'ın zatı, sıfatları ve fiilleri hakkında açıklama mevcuttur. Bu ilimlerin bir sonu yoktur. Kur'an'da hepsine özetle işaret vardır. Onların tafsilatına dalmak, Kur'an'ı anlamaya bağlıdır. Sırf zâhirî tefsir, bu gizli ilimlere ve makamlara işaret etmez. Hatta şunu diyebiliriz: İnsanların ihtilafa düştüğü bütün konulara Kur'an'da bir işaret vardır, ancak onu derin anlayış sahipleri anlar. Kur'an'ın sadece zâhirî manası ve tefsiri buna nasıl yeter? Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem],

'Kur'an'ı okuyunuz ve onun gizli manalarını araştırınız'[46] buyurmuştur."[47]

İmam Gazâlî, bu açıklamalarla birlikte, Kur'an hakkında, nefsin hevâsı (kötü arzuları) ve bâtıl mezheplerin desteklenmesi için delilsiz, sebepsiz ve faydasız tefsirler yapmanın haram olduğunu, onların İslâm'a büyük zarar verdiğini, cahiller gibi, aklî dengesini kaybetmiş şa-

---

46 Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 6560; İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, 7/150; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/163; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 4/529.

47 bk. Gazâlî, *İhyâ*, 1/383-384.

tahat ehlinin de Kur'an hakkındaki sözlerinin geçersiz olduğunu, bütün bunların yerilen ilimlere ve yasaklanan tefsire girdiğini belirtmiştir.[48]

Kur'an'ın zâhiri ve bâtınıyla ilgili İslâm âlimlerinin ve âriflerin görüşlerini yukarıda zikretmiştik. Bu açıklamalardan çıkan sonuç özetle şudur:

Yüce kitabımızın her âyetinde zâhirî ilimle anlaşılacak ilâhî hüküm ve haberler yanında, irfan, feraset, keşif ve ledün ilmiyle açıklanabilecek birçok işaret, hikmet ve sırlar vardır. Allah Teâlâ onları, kitabıyla amel etmelerinin bereketi sebebiyle dilediği kullarına açar. Çünkü hadis-i şerifte belirtildiği gibi Cenâb-ı Hak, bildiğiyle amel edene bilmediklerini öğretir, kendisine özel bir ilim ve anlayış bahşeder.[49]

Âriflerden Ebû Nasr es-Serrâc, bu hadiste müjdelenen gizli ilmin, Allah Teâlâ'nın, kullarının durum, zaman ve zikirlerindeki safiyete göre, kalplerine açığı işaret ilmiyle, Kur'an ve Sünnet'in haberlerindeki nadir hikmetler olduğunu belirtmiştir.[50]

Âriflerden Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî'nin (rahimehullah) belirttiği gibi kula, Kur'an âyetlerini anlama konusunda binlerce mana açılsa, ondaki manaların sonuna yine ulaşamazdı. Çünkü Kur'an, Allah'ın kelâmıdır, kelâm da Allah'ın sıfatıdır. Allah Teâlâ'nın sıfatları sonsuz olduğu gibi, O'nun kelimelerinin manaları da sonsuzdur, yaratılmış bir varlığın O'nu ihata edebilmesi mümkün değildir."[51] Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır:

"Yeryüzündeki bütün ağaçlar kalem olsa, denizlere de yedi deniz katılıp onlar da mürekkep olsaydı, bunlar tükenir de yine Allah'ın sözleri tükenmezdi" (Lokmân 31/27).

Abdülvehhâb-ı Şa'rânî şöyle der: "Şeriatın ahkâmıyla ihlâslı olarak ibadet eden ârif sûfî, zâhir âlimlerin bilemeyeceği öyle ilimlere vâkıf olur

48 Geniş açıklama için bk. Gazâlî, *İhyâ*, 1/58-60, 384-386.

49 bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 10/13 (Beyrut 2002); Hakîm et-Tirmizî, *Beyânü'l-Fark*, s. 50; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/347.

50 bk. Serrac, *el-Lüma'*, s. 147.

51 bk. Tûsî, *el-Lüma'*, s. 107.

ki tarifi mümkün değildir. Bu ârif zatlar, Kur'an ve Sünnet'in zâhirinden hüküm çıkarmaya muktedir olduğu gibi zâhir ulemasının anlayamayacağı manalara da âşina olurlar. O halde (müşahedeye ulaşan) her sûfî aynı zamanda bir fakihtir; fakat her fakih sûfî değildir."[52]

Bu konuda âriflerin ortak görüşü şudur: Kur'ân-ı Hakîm'in tefsirinde, âyetlerin zâhiri gibi bâtını da önemlidir. Tek taraflı bir tefsir, ilâhî muradı vermede yetmez. Ancak her zaman zâhirî tefsir esastır. Dinin, helâl-haram gibi hükümleri âyetin zâhirî manasıyla tesbit edilir. Her mümin, Ehl-i sünnet dairesinde yapılmış geçerli bir tefsirin açıkladığı şekilde âyetleri anladığında sorumluluktan kurtulur. İşârî tefsir, zâhirî tefsiri kabul ettikten sonra sıhhatli ve geçerlidir.

Şu halde, hiçbir zaman Kur'an ve Sünnet'in zâhirinden kopmayan ve onlarla amelden ayrılmayan âriflerin âyetler ve hadis-i şerifler üzerinde yapmış oldukları işârî tefsirleri ve ince yorumları, Kur'an ve hadis-i şeriflerin mana hazinesinden sunulmuş birer ilâhî hediye kabul etmek gerekir.

Bütün bunlarla birlikte âlimler, işârî tefsiri, sapık Bâtıniyye fırkasının bâtıl yorumlarından ayırmak için ona ilmî bir tanım getirmişler ve belirli kurallar koymuşlardır.

c) İşârî/Tasavvufî Tefsir Nedir?

İşârî tefsir, Kur'ân-ı Hakîm'deki gizli manaların, ilim ve işaretlerin ortaya çıkarılması olup kısaca şöyle tarif edilmiştir:

"İşârî tefsir, Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin zâhir manasından farklı olarak, seyrü sülûk ehlince vâkıf olunan birtakım gizli işaretlere göre tevil edilmesi olup, âyetin zâhirinden kastedilen mana ile bu tevilin arasını birleştirmek mümkündür."[53]

Bu işârî manalar herkese açılmaz; onlar nakil ve akıl yoluyla değil, takva halini elde etmiş ve müşahede devletine ulaşmış safi kalp yoluyla

52 Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/4.

53 Konuyla ilgili bk. Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, 1/497 (Beyrut 2005); Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, 3/18.

elde edilir. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bu tür gizli ilimlere şöyle işaret buyurmuştur:

"İlimler arasında sedef içerisindeki inci gibi saklı bir ilim vardır ki onu Allah'ı bilen âlimlerden başkası bilemez. Onlar bu ilmi söyledikleri zaman, Allah'tan gafil ve cahil olanlardan başkası onu inkâr etmez."[54]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"İlim ikidir: Biri kalpte gizlidir ki faydalı olan budur; diğeri ise dildedir; o, Allah'ın insanlara karşı bir delilidir."[55]

Konumuzla ilgili bir diğer hadis şudur:

"Benim bildiğimi bilseydiniz, çok ağlar az gülerdiniz; hanımlarınızla yatakta keyfedemez, (gördüğünüz gerçeklerin dehşetinden) dağlara çıkar Allah'a yalvarırdınız."[56]

Serrâc (v. 378/988) bu hadis hakkında der ki: "Peygamberimiz'in [sallallahu aleyhi vesellem] işaret ettiği bu ilim, halk arasında herkesin bileceği bilinen ilimlerden olsaydı, '*Benim bildiğimi bilseydiniz ...*' dediği zaman, dinleyenler, 'Senin bildiğini biliyoruz' derlerdi. Onun risaletinin hakikati ve Allah'ın ona verdiği özel ilim, dağlar üzerine konsaydı, dağlar erirdi. Bunun için Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ashabına ancak anlayabilecekleri şeyleri söylerdi."[57]

Ahmed İbn Acîbe el-Hasenî, *Tefsîrü'l-Fâtihati'l-Kebîr* adlı eserinin 4. mukaddimesinde der ki:

"Sahabe ve tâbiînden sonra âlimler, Kur'an'ın değişik ilimlerine yöneldiler; onlardan bir grup da Kur'an'ın gizli sırlarına ve işaretlerine yöneldi. Onun lafız ve manalarından fenâ, bekâ, huzur, gaybet, üns, kabz, bast halleri gibi birtakım ıstılahlar ortaya çıkarttılar. Hakikat ve işaret ilmine sahip ârifler, bu ilimleri sadece âyet ve hadislerin lafzın-

---

54 Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, 1/258; Münzirî, *et-Tergîb*, 1/103; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 1/260.

55 İbn Abdülber, *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 1/190; Dârimî, Mukaddime, 34; Hatîb, *Târih*, 4/346.

56 Tirmizî, Zühd, 9; İbn Mâce, Zühd, 19. Hadisin ilk kısmı için bk. Buhârî, Küsûf, 2.

57 Serrâc, *Lüma'*, s. 159.

dan değil, onları bizzat yaşayarak ve hakikatine ulaşarak elde ettiler ve ona, 'tasavvuf ilmi' dediler. Bu ilme sahip olanlar, Allah Teâlâ'nın ve resûlünün kelâmına ait yaptıkları tefsir ve açıklamalara 'işaret tefsiri' ismini verdiler."[58]

Sadeddin-i Teftâzânî, *Akâidü'n-Nesefî* şerhinde, nasları (âyet ve hadislerin lafzını) yorumlamada dinin dışına çıkan kimseleri zikrettikten sonra der ki:

"Bazı muhakkik âriflerin, 'Naslar (âyet ve hadisler), zâhirî manası üzere anlaşılıp o şekilde kabul ve amel edilir; bununla birlikte onlarda, seyrü sülûk sahiplerine açılan birtakım gizli işaretler mevcut olup onlarla zâhirî muradın arasına birleştirmek mümkündür' görüşüne gelince; onların bahsettiği işaretler, kâmil imanın ve safi irfanın sonucudur."[59]

İbnü's-Salâh, fetvalarında, müfessir Vâhidî'nin, Ebû Abdurrahman-ı Sülemî'nin *Hakâiku't-Tefsîr* adlı işârî tefsiri hakkında ağır bir tenkidini zikrettikten sonra der ki:

"Bu konuda derim ki: Sülemî gibi kendisine güvenilen kimseler hakkında düşüncem şudur: Onlar, Kur'an'ın âyetleri hakkında işaret yollu bir şey söyledikleri zaman; onu tefsir olarak zikretmiyorlar ve onun âyetin kelimesinin bir şerhi olduğu görüşünde değiller. Eğer böyle yapmış olsalardı, bozuk Bâtıniyye yoluna girmiş olurlardı. Ârif sûfîlerin yaptığı ancak, Kur'an'da gelen bir mananın benzerini dile getirmektir. Bir şey, benzeri ile kıyaslanarak zikredilebilir. Bununla birlikte, keşke onlar, işârî manaları zikrederken bu derecede geniş ve rahat davranmasalardı, çünkü onda (ehli olmayanlar için) bir kapalılık ve karışma vardır."[60]

Ahmed İbn Acîbe el-Hasenî, *el-Bahrü'l-Medîd* isimli tefsirinin mukaddimesinde der ki:

"Bil ki yüce Kur'an'ın, zâhir ehli için bir zâhirî manası, bâtın ehli için de bir bâtınî manası vardır. Bâtın ehlinin yaptığı tefsiri, gerçek manasıyla ancak bâtın ehli olan ârifler anlar; onu onlardan başkası anlamaz ve zev-

---

58 İbn Acîbe, *Tefsîrü'l-Fâtihati'l-Kebîr*, s. 102 (Dârü'l-Hâvî 1999).

59 bk. Teftâzânî, *Şerhu Akîdeti'n-Nesefî* (nşr. Muhammed Adnan Derviş) s. 257 .

60 bk. Süyûtî, *el-İtkân*, 2/1218; Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, 1/498.

kine varmaz. Bu bâtınî mana, ancak zâhirî manayı kabul ettikten sonra geçerlidir. Zâhirî mana kabul edildikten sonra ehli olan kimse, ince bir ifade ve gizli bir işaretle bâtın ilmine işaret eder. Kimin anlayışı bu ince işaretleri anlama ve gizli sırlardan zevk alma derecesine ulaşmamışsa o, bunları anlayanlara teslim etsin ve hemen onları inkâra kalkmasın. Hiç şüphesiz zevke (bizzat ulaşmaya ve tatmaya) dayalı ilimler, aklın kavrayış gücünün ötesindedir; onlar, tevâtür ve nakil yoluyla idrak edilemez."

Muhyiddin İbnü'l-Arabî [kuddise sırruhû], âriflerin âyetler hakkındaki işaretleri hususunda özetle der ki: "Allah Teâlâ'nın, özel hizmetine tahsis ettiği ârifibillâh zatlara, ilham yoluyla bahşettiği sırlarla, Kur'ân-ı Hakîm'in mana ve işaretlerine ait ince anlayışlar aslında, ilâhî kelâmın hakikati ve tefsiridir. Bu işaret ve anlayışlar, âriflerin Kur'an'ın herkese hitap eden zâhirî mana ve hükümlerini kabul ettikten sonra, kalplerine ihsan edilmiş ilâhî lutuflardır; ancak ârif zatlar onlara, 'işaret' ismini vermişlerdir. Bunu, ilâhî hitabın hakikatini bilmeyen bazı katı zâhirî ilim ehlinin inkâr ve itiraz ederek zarar etmemesi ve, 'Nasıl olsa onların söyledikleri tefsir değildir, işarettir' diyerek onlara sıcak bakması için yapmışlardır. Allah Teâlâ dileseydi, âriflerin âyetlerden çıkarttıkları gizli manaları açıkça beyan ederdi, fakat bunu yapmadı, o gizli manaları ilâhî âyetler içinde sakladı; onları kendilerine özel anlayış verdiği kimselere açtı. Eğer zâhir âlimleri insaf edip ibretle baksalardı, âriflerin yaptığı ince tesbitleri teslim ederler ve onların bu konuda kendilerinden daha ileride olduğunu görürlerdi. Aslında hepsinin kaynağı aynıdır, ancak anlayışlar farklıdır."[61]

d) İşârî Tefsirde Aranan Şartlar

Tefsir âlimleri, işârî / tasavvufî işaretleri kabulde bazı şartlar aramışlardır. Bunların en önemlileri şunlardır:

1. Yapılan açıklamanın Kur'ân-ı Kerîm'in zâhirî manasıyla çelişmemesi, âyetin hükmünü ortadan kaldırmaması, onu ihmal etmemesi, onun yasakladığı bir şeyi dile getirmemesi.

---

61 bk. Mahmud el-Gurâb, *Rahmetün mine'r-Rahmân fî Tefsîri ve İşârâti'l-Kur'ân*, 1 / 15-16 (Dımaşk 1989).

2. Kitaptan, sünnetten veya itimat edilen diğer şer'î delillerden onu destekleyecek bir delilin olması.

3. Kesin bir şer'î hükmün onunla çelişmemesi.

4. "Nastan (âyet ve hadisten) maksat, zâhirî değil sadece bu işaret manasıdır" diye iddia edilmemesi, aksine önce zâhirî hüküm ve mananın kabul edilip sonra işârî mananın zikredilmesi.

5. Yapılan tevil dinî ölçülerden çok uzak ve çürük olmamalı.

6. Yapılan yorumlar insanların fikrini karıştıracak, onları fitneye düşürecek cinsten olmamalı.[62]

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Letâifü'l-Minen* adlı eserinde, işârî tefsiri şöyle tanıtır:

"Şunu bil ki bu sûfîler taifesinin, Allah'ın kelâmı ve resûlünün sözleri hakkında insanlara garip (yabancı ve farklı) gelen manalarla yapmış oldukları açıklamalar, Kur'an'ın zâhirinden ayrılarak ona aykırı olarak yapılmış değildir. Durum şudur: Âyetin zâhirinden lafız olarak anlaşılan ve kelimelerinin gösterdiği bir mana vardır; bu aynen kabul edilir. Sonra âyet ve hadislerde, Allah Teâlâ'nın kalbini açtığı kimselerin anlayacağı birtakım bâtınî manalar vardır. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

'Kur'an'ın her âyetinin bir zâhiri bir bâtını vardır. Onun her harfi için bir had (sınır) ve her had için bir matla' (hakikatini müşahede yeri) vardır.'[63]

Sakın seni, cedel ve muaraza sahibi birinin, 'Bu sûfîlerin yaptığı iş, yüce Allah'ın kelâmını ve Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) sözlerini asıl manasının dışında yorumlamaktır" demeleri, seni, sûfîlerin yaptığı sırlı anlamları almaktan alıkoymasın! Onların yaptığı iş, âyet ve hadisi asıl manasının dışında yorumlamak değildir. Eğer onlar, verdikleri mana için, 'Âyetin bundan başka bir manası yoktur' deselerdi o zaman, âyetleri asıl

62 Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, 1/69 (Kahire 2001); Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, 3/43; Sâbûnî, *et-Tibyân*, s. 240 (İstanbul: Dersaâdet, ts.).

63 Hadisin tamamı için bk. İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, 1/22 (Beyrut 2003); Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/214 (nr. 122); Tebrîzî, *Mişkâtü'l-Mesâbîh*, nr. 238; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 2727; ayrıca bk. Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 5149. *"Her âyetin bir zâhiri ve bir bâtını vardır"* kısmı için bk. İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 75; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 10107; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/152.

anlamdan başka anlama yorumlamış olurlardı. Sûfîler böyle bir söz söylemiyorlar; tam tersine onlar, âyet ve hadislerin zâhirî manasını, kastettiği muradı ve neyi emrediyorsa onu kabul ve tasdik ediyorlar, sonra yüce Allah'ın, âyetten kendilerine açıp öğrettiği gizli manaları anlıyorlar."[64]

Şeyh Ahmed Zerrûk [kuddise sırruhû] demiştir ki: "Ârif sûfînin âyet ve hadislere bakışı (ve onlardan elde ettiği sonuçlar), müfessirin ve hadis fıkhını bilen kimsenin bakışından daha özeldir; çünkü müfessir ve fakihler ancak âyet ve hadisin zâhirî hükmünü ve manasını itibara alır, öbür tarafına bakmaz. Ârif sûfî ise müfessir ve fakihin kabul ettiği zâhirî manayı kabul ettikten sonra, daha fazlasını talep eder, âyet ve hadislerin gizli işaretlerine yönelir. Eğer bir kimse âyet ve hadislerin zâhirî hükmünü kabul etmezse o, mutasavvıf olmak şöyle dursun, şeriatın dışına çıkmış bir bâtınîdir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir."[65]

İmam Gazâlî de bu konuda şunları ifade etmektedir:

"Yanılmadan sakınmak için tefsirin zâhirinde evvela nakil ve rivayet mutlaka gereklidir. Bundan sonra nassı anlamaya ve hüküm çıkarmaya imkân vardır. Zâhiri görmezlikten gelmek, zâhir yönü iyice anlayıp sağlama almadan bâtına yönelmek câiz değildir. zâhir tefsiri ihmal ederek Kur'an'ın sırlarını anladığını iddia eden kimse, kapıyı geçmeden evin içine ulaştığını iddia eden kimse gibidir ..."[66]

Allâme Âlûsî, *"Onlar kelimeleri, konuldukları mananın dışına çıkarak tahrif ederler"* (Mâide 5/41) âyetinin tefsirinde demiştir ki:

"Bizim yaptığımız şey, yani işârî tefsir, bu âyette bahsedilen bâtınî tefsirlerin dışındadır. Çünkü Bâtınîler zâhirin Allah Teâlâ'nın muradı olduğunu inkâr edip gerçek maksadın bu teviller olduğunu iddia etmektedirler. Biz bundan Allah'a sığınırız. Zira bu açık bir küfürdür. Biz deriz ki: Nastan (âyet ve hadisten) murat, onun zâhirî olarak verdiği mana ve hükümdür. Allah kullarını bununla sorumlu tutmuştur. Fakat o nasta, saymakla bitmeyecek kadar başka şeylere işaret vardır, bunlardan ancak bir kısmı zikredilebilir."[67]

---

64 bk. İbn Atâullah-ı İskenderî, *Letâifü'l-Minen*, s. 109 (Beyrut, ts.).

65 Zerrûk, *Kavâidü't-Tasavvuf*, s. 81, Kâide: 55 (Dımaşk 2004).

66 Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 1/386.

67 Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 6/147.

İbn Acîbe (rahimehullah), *el-Bahrü'l-Medîd* adlı tefsirinin mukaddimesinde der ki: "Zâhir net bir şekilde tesbit ve ifade edilmeden işârî tefsirin zikredilmesi câiz değildir."[68]

e) İşaret Ehlinin Tefsirdeki Usulü

İbn Acîbe (rahimehullah), bu konuda Bakara sûresinin 91. âyetinin tasavvufî tefsirinde der ki:

"Şunu bil ki işaret (tasavvuf) ehlinin tefsirdeki kaidelerinden biri de şudur: Kur'an'da iman yolunu terkedenlere ve müminleri inkâr edenlere yöneltilen her türlü uyarı ve kınama, aynı şekilde, ihsan makamına giden yolu terkeden ve o makama ulaşanları inkâr eden kimselere de yapılmış kabul edilir. Küfür ehline yapılan her tehdit, ihsan makamına ulaşmak için gereken terbiyeyi terkedenlere de yapılmıştır; ancak ehl-i küfrün azabı bedenle hissedilecek bir azaptır; gaflet ehlinin azabı ise kalbe ait manevi bir azaptır."

f) Sûfîlerin Zâhir-Bâtın Konusundaki Hassasiyetleri

Ârifler, âyetlerin zâhiri ve bâtını konusunda şu temel düsturları göz önünde bulundurmuşlardır.

1. Âyet ve hadislerin zâhirine ters düşen her bâtınî fikir, ilim, hal ve söz bâtıldır.[69]

Burada şunu hatırlatalım: Bir ârifin yaptığı açıklamanın, Kur'an ve Sünnet'in zâhirine uyup uymadığını, ancak zâhir ve bâtın ilminde mütehassıs olanlar anlar.

2. İstikamet üzere kalmanın tek yolu, zâhirde ve bâtında, ilimde ve ibadette, söz ve fiilde âyet ve hadislere uymaktır. Her halinde sünnete uyan kimse, hakkı söyler, hikmetle konuşur; nefsine uyan kimse ise bid'ata dalar, bâtıl konuşur. Yüce Allah, *"O peygambere uyun ki doğru yolu bulasınız"* (Nûr 24/54) buyurmuştur.[70]

68 bk. *el-Bahrü'l-Medîd*, 1/35-38 (Kahire 1999). Tefsirin giriş bölümünde.

69 Söz, Ebû Said-i Harrâz'a (v. 277/890) aittir (bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 131 (İstanbul: Semerkand, 2007)).

70 Söz, Ebû Osman-ı Hîrî'ye (v. 295/908) aittir (bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 116).

3. Sûfî, hangi manevi makama yükselirse yükselsin, ölene kadar kendisinden kulluk sorumluluğu düşmez, ibadetler kalkmaz. İmâm-ı Rabbânî'nin belirttiği gibi, müşahede makamına ulaşan ârifler, avam halktan on kat daha fazla ibadete muhtaçtırlar, onların helâle ve harama daha fazla dikkat etmeleri gereklidir; çünkü ârifler, ancak takvaya dikkat ederek yüce Allah'a vâsıl oldular, o huzurda daha özel edep ve dikkat gereklidir.[71]

Büyük ârif Serî-i Sakatî'nin (v. 257/870) şu sözü, bütün tasavvuf ehlinin ortak görüşüdür: "Tasavvuf şu üç sıfatın elde edilmesidir:

1. Gerçek bir sûfînin marifet nuru, vera'sının nurunu söndürmez; yani onun marifeti arttıkça şüpheli şeylerden çekinmesi daha fazla olur.

2. İç âleminde, Kur'an ve Sünnet'e ters düşen bir ilimden bahsetmez.

3. Elde ettiği keramet türü haller, kendisini, Allah'ın haram kıldığı şeyleri işlemeye sevketmez."[72]

İmam Şa'rânî (v. 973/1565), tasavvuf ilminin, ancak Kur'an ve Sünnet'le bağlı olarak ihlâsla amel eden âriflerin kalbinde parlayan bir ilim olduğunu, bu ilmin asla şeriatın (Kur'an ve Sünnet'in) haricinde olmadığını, çünkü âriflerin her an ancak şeriatla Allah'a vâsıl olduklarını zikrettikten sonra der ki:

"Bazılarının bu ilimleri garip bulmalarının sebebi, tasavvufun şeriatın asıl kaynağından çıktığını farkedemeyişlerindendir. Bunun için Cüneyd-i Bağdâdî, 'Bizim bu tasavvuf ilmimiz, Kitap ve Sünnet'le çepeçevre kuşatılmıştır' demiştir. Ârifler, şeriat ilminde derinlemesine pay sahibi olmayan kimsenin, Allah yolunda örnek ve önder olamayacağı konusunda ittifak etmişlerdir."[73]

İmam Şa'rânî, sûfîlerin âyet ve hadislerin zâhirî manasına sımsıkı sarılıp onunla amel ettikten sonra, Allah Teâlâ'nın onlara lutuf ve ihsanıyla özel manevi ledünnî ilimlerin kapısını açtığını belirtir. Hazret, bütün bu

---

71 bk. İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 1/276. Mektup.

72 bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 74.

73 Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/9-10 (Beyrut 1997).

manevi fetihlerin ve ilimlerin yüce kitabımızın ve hadis-i şeriflerin getirdiği dinin hakikatini anlamaktan ibaret olduğuna dikkat çekerek şu güzel tesbiti yapar:

"Veli, asla yeni bir şeriat getirmez, o ancak Kur'an ve Sünnet'e daha önce kimsenin tanımadığı yeni bir anlayış (tarif, tanım ve açılım) getirir; onun için bu yola iman etmeyen kimseler, onu son derece garip bularak, veliyi kınamak için, 'Bunu daha önce hiç kimse söylemedi' derler. Halbuki bu kimse için hayırlısı, velilere güzel itikad ederek sözün sahibinden istifade etmektir. Kimin işi inkâr olursa o kimse, devrindeki velilerin hiçbirinden fayda görmez. Bu durum, onun hüsrana düşmesi için yeter. Velilere itiraz eden kimse, çoğu zaman onların söylediği sözü tersine anlar."[74]

g) Bâtıniyye ile Sûfiyye Arasındaki Fark

Kur'an âyetlerindeki işaretleri anlamada tasavvuf büyükleri ile bâtıl bir fırka olan Bâtınîler arasında büyük farklar vardır. Bâtınîler, nastan (âyet ve hadisten) esas maksadın lafzın zâhiri değil, onda gizli olan işaretin olduğunu ileri sürerek, Kur'an'ı bu anlayışla tevil etmişler, kendi bozuk fikirlerine göre İslâm'la hiçbir şekilde alakası olmayan hükümler ve inanç esasları ortaya çıkarmışlardır.

Bâtınîler, âyet ve hadisin zâhirî manasını kabul etmezler ve İslâm'ın namaz, oruç, zekât hac gibi hükümleriyle amel etmezler. Onlara göre bütün mesele, bâtınî manadır. O mana da özel kimselerin anlayıp tesbit edeceği bir şeydir. Onlara göre, bâtınî manayı bilenlerden bütün dinî yükümlülükler kalkar; haram helâl diye bir şey kalmaz, her şey helâl olur. Bunun için İslâm âlimleri, Bâtıniyye fırkasına ayrıca "İbâhiyye" ismini vermişledir.

Onlara göre abdest, bâtın ehli olan bir kimsenin bilgisizliğini bâtınî teviller ile gidermektir. Namaz, imama ve yardımcılarına itaat etmektir. Zekât, mezhep mensuplarına ilim dağıtmaktır. Hac, imamı ziyaret etmektir. Zina, sırları başkasına yaymaktır.[75] Bütün bunlar, dinin asıllarını

74 Şâ'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1 / 12-13.

75 Bâtıniyye hakkında geniş bilgi için bk. Avni İlhan, "Bâtıniyye", *DİA*, 5 / 190-194. Bâtıniyye'nin İsmâiliyye, Seb'iyye, Tâlimiyye, İbâhiyye, Melâhide, Zenâdika gibi isimleri vardır.

tarif ve tefsir değil, tağyir ve tahrip etmektir. Bu görüşlerin hepsi bâtıl ve haramdır.

Tasavvuf büyükleri ise gerçekte âyet ve hadisten maksadın zâhirî yönü olduğunu bilerek onların zâhirî hükümlerine tâbi olurlar. Allah'ın kelâmında, ümmetin üzerinde birleştiği mananın dışına çıkmazlar, ona aykırı açıklamalarda bulunmazlar, ancak bununla birlikte Allah Teâlâ'nın bazı özel kullarına birtakım sırları ve incelikleri açtığını düşünürler. Bu sırlar ve incelikler nassın genel anlamına ek olarak kabul görür ve zâhiriyle çelişik olmaz. Aksine onu teyit eder. Bunlar ilâhî fütuhattır; hiçbir emir ve nehyi ortadan kaldırmadığı gibi ona bir süs ve güzellik katar.[76]

h) Şartlarına Uygun İşârî Tefsir Örnekleri

Sizlere tercümesini sunduğunuz *el-Bahrü'l-Medîd* isimli bu kıymetli tefsir, baştan sona, yukarıda saydığımız şartlara dikkat edilerek yapılmış işârî tefsirin en güzel örnekleriyle doludur. Onlar önümüzde hazır örneklerdir, biz, burada diğer İslâm âlimlerinin yaptığı işârî tefsirlerden iki örneği sizinle paylaşmak istiyoruz.

İmam Gazâlî, Kur'an'ın zâhirî ve bâtınî manasının en doğru şekilde nasıl uygulanacağını şu misalle gösterir:

"Allah Teâlâ Hz. Musa'ya, *'Ayağındaki nalınlarını çıkart, şüphesiz sen mukaddes vadi Tuva'dasın'* (Tâhâ 20/12) buyurdu. Bu emir, kulun her âlemine bakar. Emir, öncelikle âyetin zâhirinden anlaşıldığı şekilde, zâhirî âlemle ilgilidir. Manası, 'Ayağındaki nalınlarını çıkarıp at' demektir. Hz. Musa (aleyhisselâm), emirden önce bunu anlamış ve öyle yapmıştır. Vahiy almak için Tuva vadisine gelince, ayağındaki nalınları çıkarıp vadinin gerisine atmış, vadiye yalınayak girmiştir. Bu emrin, insanın ruhanî âlemine bakan manası, kalbinden dünya ve ahireti çıkarıp at, demektir. Hz. Musa (aleyhisselâm) ikinci olarak onu da yapmıştır. İnsanın içinde bulunduğu bu iki âlem arasındaki dengeyi ve münasebeti ancak peygamberler ve seçkin veliler bilir. Buna ibret denir. İbret, bir şeyden diğerine, zâhirden sırrına (işin gizli yönüne) geçmektir."

---

76 Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Muhammed Zeki İbrahim, "Meâlimü't-Tefsîri's-Sûfî", *Mecelletü'l-Müslim*, Rebîülevvel 1395 h.

İmam Gazâlî, ifadenin zâhirini ve bâtınını doğru anlama ve yerince uygulama konusunda insanların değişik durumlarına şu hadis-i şerifi örnek vermiştir:

"İçinde köpek ve sûret (haram heykel ve resim) bulunan bir eve melekler girmez."[77]

Âyetler gibi hadislerin de zâhirî ve bâtınî manası vardır. Bu hadisin zâhirî manası, "Evinizde köpek bulundurmayın" demektir. Bâtınî manası ise ilâhî marifetlerin ve ilhamın ineceği manevi merkeziniz kalbinizde gazap ve yırtıcılık gibi köpek huyları bulundurmayın, demektir. Bir kimse, "Bu hadisin asıl manası, zâhirî mana değildir, bâtınî manasıdır" diyerek evinde köpek bulundursa ve kalbinden de gazap ve zulüm gibi hayvanî huyları gidermeye çalışsa hadisi noksan anlamış olur. Bir diğeri de önce hadisin zâhiriyle amel ederek evinden köpeği çıkarsa ve sonra, "Hadisin bir manası da kalbimden gazap, zulüm gibi köpek huylarını çıkarmaktır" diyerek onları giderse hadisin hem zâhiri ve hem de bâtınıyla amel etmiş olur. İşte kâmil olan budur.[78]

Beyzâvî'den İşârî Tefsir Örneği

Müfessir Kadı Beyzâvî, *"O Rabb'iniz ki yeri sizin için bir döşek, göğü de (üzerinize) bir tavan yaptı. Gökten su indirerek onunla size rızık olacak pek çok ürün çıkardı. Artık bunu bile bile Allah'a şirk koşmayın"* (Bakara 2/22) âyetini zâhirî olarak tefsir ettikten sonra demiştir ki:

"Allah Teâlâ, bu âyetteki zâhirî mana ve açıklamanın yanında, onunla insanın yaratılışına ve bahşetmiş olduğu manevi kuvvetlere ve sıfatlara temsil yoluyla işaret etmiş de olabilir. Şöyle ki:

Allah, bedeni yeryüzüne, nefsi gökyüzüne, aklı gökten inen suya benzetti. Aklın ve diğer hassaların kullanılması, bedenî ve nefsanî kuvvetlerin birleşmesi sonucu insana bahşettiği ilmî ve amelî faziletleri de yerden çıkan meyvelere benzetti. Âyette, bu söylediklerimize temsil

77 Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 17; Ebû Davud, Libâs, 44; Tirmizî, Edeb, 44; Nesâî, Tahâret, 167; Mâlik, İsti'zân, 6, 8.

78 Örnekler için bk. Gazâlî, *Mişkâtü'l-Envâr*, s. 77-78 (Beyrut 1994). İlk örnek için bk. Taşköprizâde, *Mevsûatü Mustalahi Miftâhi's-Saâde*, s. 306 (Beyrut 1998). Metin mana olarak verildi.

yollu bir işaret vardır diyoruz, çünkü (hadis-i şerifte belirtildiği gibi) her âyet için bir zâhir bir bâtın mana vardır. Ayrıca âyetlerin her biri için bir had (sınır) vardır; her bir had için de bir matla' (hakikatinin müşahede edildiği nokta) mevcuttur."[79]

İsmail Konevî'nin, *Beyzâvî Tefsiri*'ne yazdığı *Hâşiye*'de belirttiği gibi, buradaki temsilde, benzetme yapılan şeylerin her yönden birbirine benzemesi gerekmez; iki şey arasında bir yönden benzerlik bulunması da yeterlidir.

Gökten inen su, yeryüzü için hayat sebebi olduğu gibi, akıl da bedenin manevi hayatı için bir sebep yapılmıştır. Gök, yeryüzüne inen suyun ve güneşin geliş noktası olduğu gibi, insanın nefsi yani benliği de kalbe gelen feyiz ve faziletlerin iniş mahalli yapılmıştır. Gökten inen suyun toprak ile buluşmasıyla yeryüzünde türlü meyveler çıktığı gibi, aklın ve manevi kuvvetlerin kullanılmasıyla da insan vücudunda pek çok faziletli amel ve ilim ortaya çıkmaktadır.[80]

Bütün bunlar, ancak yüce Allah'ın ince hikmeti, güzel takdiri ve sonsuz kudretiyle olmaktadır. Kâinat ve vücut ikliminde bu tecellileri gören ve bilen bir kulun, O'ndan başkasına yönelmemesi ve O'na ibadette hiç kimseyi ortak koşmaması gerekir.

D) TEFSİR ÇEŞİTLERİ ve İBN ACÎBE TEFSİRİ

Bu konuyu Tanta Kur'ân-ı Kerîm Külliyesi Dekanı ve Diyanet İşleri Yüksek Konseyi Âzası Prof. Dr. Cevdet Muhammed Ebü'l-Yezîd el-Mehdî'nin kaleme aldığı güzel bir makaleyle anlatalım:

Yüce Kur'an'ı, kudsî huzurundan, peygamberlerinin en büyüğünün kalbine, bir hidayet kaynağı ve nur olarak indiren Allah Teâlâ'ya hamdolsun. Allah, onu mucizelerin en büyüğü ve yüce zatına, sıfatlarına, isimlerine ve fiillerine ait hakikatleri içinde toplayan bir kitap yaptı; onda varlık âlemine ait sırları açıkladı.

---

79 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 1/64 (Dımaşk 2000).

80 Konevî, *Hâşiyetü'l-Konevî*, 2/411 (Beyrut 2001).

Allah'ın salât ve selâmı, yarattığı varlıkların en kâmili (en yücesi ve en sevgilisi) Efendimiz Muhammed'e olsun. O sevgili ki yüce Mevlâ'sı ona, Rahmân ismiyle tecelli buyurarak, kendisine Kur'an'ı öğretti. Onu bütün halka, müjdeleyen, korkutan, Allah'ın izniyle O'na davet eden, her tarafa ışık saçan bir peygamber olarak gönderdi.

Allahım, Efendimiz Muhammed'e, onun âline, ashabına ve Kur'an ehli vârislerine salât ve selâm eyle, kendilerine bereket ver (makamların âli yap, şereflerini artır). O vârisler ki bütün hücrelerine kadar Kur'an sevgisiyle doldular, onun âyetlerini inceden inceye düşündüler, onun mana denizine daldılar, ondan hakikat cevherlerini ve sırlar taşıyan incilerini çıkardılar, böylece büyük bir fazileti elde ettiler. Cenâb-ı Hak onlardan razı olsun, bizleri de onların yolunda yürütsün ve kendileriyle birlikte haşretsin.

Bundan sonra derim ki: Gerçekten ilmin hakikatini Allah Teâlâ'dan alıp anlayan fakihler (hakikat ehli âlimler), faziletin zirvesini, şerefin aslını ve saadetin cevherini Cenâb-ı Hakk'ın kitabına sarılmakta buldular. O kitap ki gökten yeryüzüne uzatılmış nuranî bir iptir. O Kur'an, yüce Allah'ın, kullarına açtığı bir sofrasıdır, O'nun ebediyen hükmü değişmeyecek düsturlarıdır; her türlü marifetleri, ilimleri ve en güzel terbiye metotlarını içinde toplayan kitabıdır.

Bütün kalpleriyle vahyin indiği makama yönelenler, kendini onun âyetlerini düşünüp anlamaya, irfan hazinesinden hakikate ait sırları elde etmeye hasreden kimseler, Cenâb-ı Hakk'ın, şu âyetlerine candan kulak verdiler:

"Biz kitapta (Kur'an'da) hiçbir şeyi eksik etmedik" (En'âm 6/38).

"Biz sana, her şeyin açıklayıcısı olarak kitabı (Kur'an'ı) indirdik" (Nahl 16/79).

Onlar, ümmetin en güzide âlimi Abdullah b. Abbas'ın [radıyallahu anh] şu sözüne de yakînen inandılar: "Allah Teâlâ, bu kitapta öncekilerin ve sonrakilerin, olmuş ve olacak şeylerin ilmini topladı. Onda ayrıca yüce yaratıcıyı tanıtacak ilmi, O'nun emri ve yaratmasıyla ilgili ilimleri topladı."[81]

81 İbnü'l-Esir, *Câmiu'l-Usûl*, 8/464 (nr. 6233).

Gerçekten, ilk dönemden itibaren Allah Teâlâ'nın kitabının tefsiriyle meşgul olanların çalışmaları sonucunda çok sayıda tefsir çeşidi, tefsir usul, ekol ve yöntemleri ortaya çıktı.

Bazı müfessirler, Kur'an'ın tefsirinde, bütün gayret ve himmetlerini, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) sözleriyle, selef-i salihinden yani sahabe, tâbiîn ve onları takip eden üçüncü nesilden gelen rivayetleri toplamaya yöneltti. Bunların bir kısmı, tefsire kendi görüşlerini katmadan, sadece âyetin tefsiriyle ilgili gelen rivayeti naklettiler; bazıları ise rivayetleri tesbit ve nakil yanında belirli kurallar çerçevesinde kendi görüşlerini de kullanarak açıklamalarda bulundular; İbn Cerîr-i Taberî gibi.

Müfessirlerin bir kısmı, tefsirinde lugat ilimlerine yöneldi; böylece tefsir alanında sarf, nahiv, beyan, belâgat gibi çeşitli renkleriyle lugat ağırlıklı tefsir ekolleri ortaya çıktı.

Bir kısmı, kelâm ve akaid yönünü tercih etti; tefsirini, derin kelâm mevzularıyla doldurdu, kendi mezhebinin diğer mezheplere karşı üstünlüklerini ele aldı, kendi mezhebinin görüşlerini öne çıkarttı.

Bir kısmı, tefsirinde, bir mezhebin fıkhî görüşlerine ağırlık verdi (bununla birlikte diğer hak mezheplerin görüşlerini de zikretti); böylece ahkâm tefsirleri ortaya çıktı. Bu tefsirlerde usûl-i fıkıh kaideleri de kullanıldı ve belli bir mezhebin sınırları içinde kalındı.

Bir kısmı ise kıssalara önem verdi; bu kıssaların sahihi ile sakatını tam ayırmadan Kur'an kıssalarını tefsir sadedinde çeşitli rivayet ve nakilleri bir araya getirdi.

İşte bu şekilde tefsirle meşgul olan âlimler, değişik yollar, farklı usuller ve çeşitli yöntemler kullandılar. Böylece kelime tahlili, özel mevzular, mukayese, tarihî mâlûmat, âyetlerden hüküm ve hikmetler çıkarmak gibi çeşitlerden oluşan tefsirler oluştu ve tarihte hiçbir kitaba nasip olmamış büyük bir ilim ortaya çıktı. Bu, Kur'an'ın hak oluşunun ve icazının gereği bir durumdur.

Bütün bunlarla birlikte tefsir ilmi, varlığın hakikatlerini anlamada ve Allah'ın kitabının manalarını tam olarak ortaya koymada ancak işârî/tasavvufî tefsir ekolüyle kemale ermiştir. Bu işârî tefsir, Allah ta-

rafından ihsan edilen özel ilmin meyvesidir. Buna, "vehbî ilim" denir ki o, müfessir için gerekli olan temel ilimlerden biridir.

İmam Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserinde der ki:

"Müfessirin sahip olması gereken ilimlerin on beşincisi, ilm-i mevhibedir ki o da ilmiyle amel edenlere Allah Teâlâ'nın bahşettiği bir ilimdir. Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem), *'Kim ilmiyle amel ederse Allah ona bilmediği şeylerin ilmini bahşeder'* [82] hadisi buna işaret etmektedir."

İbn Ebü'd-Dünya, "Kur'an ilimleri ve ondan çıkan şeyler, sahili olmayan bir denizdir" demiştir.

İmam Süyûtî, sözüne devamla der ki: "Müfessir için alet hükmünde olan bu ilimleri tahsil etmeyen bir kimse müfessir olamaz. Bu ilimler olmadan tefsir yapan, yasaklanmış olan re'yle tefsir yapmış olur. Bu ilimlerle tefsir yaptığında ise nehyedilmiş olan re'yle tefsir yapmış olmaz." [83]

Evet, Kur'an ibaresinin bâtınını, irfanî zevkle ve manevi keşifle haber veren bu işârî boyuta bakmaksızın yapılan tefsir, Cenab-ı Hakk'ın, cihad-ı ekber kılıcıyla nefislerini öldürdükten sonra kalpleri ve ruhları tertemiz olan irfan sahibi dostlarına bahşettiği bu olgun meyveden, bu çarpıcı güzellikten yoksundur. Bu âriflerin ilmi, Allah katından gelen gerçek bir ilimdir. Cenâb-ı Hak onu, marifet tâliplerine, hakikat âşıklarına lutfetmiştir. Böylece -Şîa'daki değil, Ehl-i sünnet'teki anlamıyla- Kur'an'ın bâtınına vukufiyet kesbederek, onun zâhirî manasının, haddinin ve sırlarının anlaşılması yolunda tefsir ilmi kemale ermiştir. Bütün bunlar, Kur'ân-ı Kerîm için irfan ilminin meyvesi ve destekleridir. Nitekim Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmaktadır:

"Muhakkak Kur'an'ın her âyetinin bir zâhiri, bir bâtını, bir haddi (sınırı) ve bir matlaı (hakikatin doğuş yeri ve Hakk'ı müşahede yeri) vardır." [84]

---

82 Hakîm et-Tirmizî, *Beyânü'l-Fark*, s. 50; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 10/15; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/347.

83 Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/1212 (Dımaşk 2006).

84 Hadisin tamamı için bk. İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, 1/15 (Beyrut 2003); Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/214 (nr. 122); Tebrîzî, *Mişkâtü'l-Mesâbîh*, nr. 238; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 2727; ayrıca bk. Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 5149. *"Her âyetin bir zâhiri ve bir bâtını vardır"* kısmı için bk. İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 75; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 10107; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/152.

Zâhirden kasıt, zâhir ilmi ehlince Kur'an'ın manalarından anlaşılandır.

Bâtından maksat ise Allah Teâlâ'nın hakikat ehline vâkıf kıldığı âyetlerdeki sırlardır. Şu halde bâtın, lafızların ruhudur. Yani, kudsî ruhun cevheriyle alet hükmünde olan idraklere gelen manalardır.

"Had"den maksat, Kur'an'dan her âyetin, Allah Teâlâ'nın murat ettiği mana bakımından bir sonunun ve sınırının olmasıdır. Had, ya zâhir ile bâtın arasındadır yahut bâtın ile matla' arasındadır. Sıfatla isim arasındaki irtibat idrak edildiğinde ve Cenâb-ı Hakk'ın kelâm sıfatının tecellileri altında kulun sıfatı yok olduğunda, kul, bâtınıyla matlaa yani hakikatin doğuş yerine ve Hakk'ı müşahede makamına doğru yükselir. Buna göre âyetin matlaı, kalbin, Allah Teâlâ'nın kelâmını okurken, ilâhî kelâmdan, onun sahibi yüce zata yükselmesidir.

Cafer-i Sâdık [rahimehullah], şu sözüyle bu duruma işaret etmiştir: "Şüphesiz Allah Teâlâ, kelâmı okunurken kullarına tecelli eder, fakat onlar bunu idrak edip göremezler."

Buna göre matla' (veya muttala'), kulun, okuduğu kelâmdan yükselerek (kalbiyle), her şeyin sahibi bütün gaybı bilen Cenâb-ı Hakk'ı müşahede etmesidir Allah Teâlâ, varlığın efendisi Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] hürmetine, bizi bu makamın ehli olanlardan eylesin.

Görüldüğü gibi, *"Kur'an'ın bir zâhiri bir bâtını vardır"* hadisi ve benzerleri[85], işârî tefsirin temellendirilmesinde Kur'an'da yapılan işaretleri desteklemektedir. İşârî tefsire işaret eden iki âyet verelim:

"Onlar Kur'an'ı düşünmezler mi? Yoksa kalplerinde kilitler mi var?" (Muhammed 47/24).

"Bu topluma ne oluyor ki hemen hiç söz anlamıyorlar?" (Nisâ 4/78).

---

85 Bu hadisin benzerlerinden biri olarak Deylemî'nin Abdurrahman b. Avf'tan [radıyallahu anh] merfû olarak naklettiği şu hadisi zikredebiliriz: (تحت العرش له ظهر وبطن يحاج العباد القرآن) Hadisin manası şudur: *Kur'an, arşın altındadır; onun bir zâhiri bir de bâtını vardır, kullara delil getirir (hakkı ispat eder)."* bk. Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, nr. 4708; Süyûtî, *el-İtkân*, 2/1202 (Dımaşk 2006).

Bu âyetlerde işârî tefsire güçlü bir işaret vardır. Bundan dolayı ilim şehrinin kapısı olan Hz. Ali'den (radıyallahu anh) şu söz rivayet edilmiştir:

"Eğer isteseydim, Fâtiha'dan yetmiş deve yükü ilim çıkarırdım."[86]

Yine Hz. Ali (radıyallahu anh) demiştir ki: "Kim Kur'an'ı gerçekten anlarsa onun sayesinde bütün ilimleri açıklar."[87]

Tefsir âlimlerinin büyükleri, âriflerin gönlünde ortaya çıkan işârî/tasavvufî tefsiri geçerli saymış, tefsirlerinde bunlara da yer vermiştir.

Büyük müfessirler arasında himmet ve gayretini sadece zâhir tefsire hasreden, işârî tefsirle hiç ilgilenmeyenler vardır; Zemahşerî gibi. Hüseyin ez-Zehebî, zâhir mana ile iktifa etme hususunda Kâdî Beyzâvî'nin de Zemahşerî gibi olduğunu iddia etmiştir; halbuki durum böyle değildir. Biz, müstakil bir araştırmada, Beyzâvî'nin, sadece zâhirî mana ile yetinmeyip aksine tasavvufî tefsire yöneldiğini ve bunun çok güzel örneklerini verdiğini tesbit ettik.[88]

Bazı büyük müfessirler içinde, sa'yü gayretinin çoğunu zâhir tefsire vermekle birlikte bir miktar işârî tefsire yer verenler de bulunmaktadır; Fahreddin Râzî, İmam Nîsâbûrî ile İmam Âlûsî bunlardandır.

Bazı müfessirlerin ise işârî yönünün ağır bastığını, zâhirî tefsire pek az yer verdiğini görmekteyiz; *Vecîzü Celîli'l-Kadr* adlı eserin sahibi Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî (v. 283/896) gibi.

Bazı müfessirlerin ise tamamen işârî tefsirle iktifa ettiğini görmekteyiz. Mesela *Hakâiku't-Tefsîr* sahibi İmam Ebû Abdurrahman es-Sülemî (v. 412/1021) bunlardandır.

Müfessirler arasında belirli dengede, her iki tarafın da hakkını vererek zâhirle işârî tefsiri birleştiren âlimler de vardır ki artık bu şekilde hazırlanmış bir tefsir, cevherlerle, incilerle kemal bulmuştur. Mesela *Rûhu'l-Beyân* adlı tefsirin sahibi allâme İsmail Hakkı Bursevî (v.

86 Gazâlî, *İhyâ*, 1/383 (Beyrut 2000).

87 Gazâlî, *İhyâ*, 1/384.

88 Tanta'daki Usûlü'd-Din ve İslâmî Davet Fakültesi'nin Yıllığı, yıl: 1412/1991, sayı: 3, s. 5707. Biz de bu görüşe katılıyoruz. Beyzâvî'nin tefsiri incelendiğinde tasavvuf erbabının diliyle zikredilmiş birçok örneğin bulunduğu görülecektir (Mütercim).

1137/1725) bunlardan biridir. Yine *el-Bahrü'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd* adlı eşsiz tefsirin sahibi Şeyh Ahmed İbn Acîbe el-Hasenî de (v. 1224/1809) bu zatlar arasındadır.

Sizlere takdim ettiğimiz *el-Bahrü'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd* isimli bu tefsir, Kur'an tefsirinde parlak bir delildir. Müfessir İbn Acîbe bu tefsirinde, zâhirî tefsirle işârî/tasavvufî işaretleri en güzel şekilde birleştirmiştir. Bunu yaparken, zâhirî tefsir için gerekli olan bütün kural ve esaslara uymuş, bununla birlikte Sünnî çerçeve içinde kalarak, usul ve kurallarına son derece dikkat ederek, ehl-i bâtının (âriflerin) işaretlerinden, en güzel irfan ve hikmet meyvelerini sunmuştur. Öyle ki bu eser ilâhî hakikatlerin ve seyrü sülûk ilminin öğrenilmesinde Kur'anî bir ansiklopedi sayılır.

Allah Teâlâ'dan, bizden bu ameli kabul buyurmasını ve bizleri, hak dostları olan Kur'an ehli arasında haşretmesini niyaz ederim. Allah'ın salât ve selâmı, Hz. Peygamber'in, onun âl ve ashabının üzerine olsun.[89]

E) MÜFESSİRDE ARANAN ŞARTLAR

Müfessir, yüce Allah'ın kelâmındaki ilâhî muradı açıklayan kimse demektir. Kur'ân-ı Hakîm'in ilk ve asıl müfessiri Resûlullah'tır [sallallahu aleyhi vesellem]. Cenâb-ı Hak onu, insanlara indirilen kitabı kendilerine açıklamak için göndermiştir (bk. Nahl 16/44). Allah Resûlü'nden sonra bu şerefli işi, sahâbe-i kirâm ve onları takip eden nesiller yapmıştır.

Müfessir, âlemlerin Rabb'inden, Cibrîl-i Emin vasıtasıyla Muhammedü'l-Emin Efendimiz'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelen ve onun saadetli lisanıyla insanlığa okunan ibadet, amel ve kulluk kitabımız Kur'ân-ı Hakîm'i, insan gücü nisbetinde anlayıp açıklayan ehil ve emin kimse demektir.

Bu çok şerefli ve büyük sorumluluk isteyen işi görecek kimsede bulunması gereken ilim ve sıfatlar vardır. Âlimlerimiz bunları açıklamışlardır. Onları kısaca özetleyeceğiz. Böylece yüce kitabımız hakkında

89 Prof. Dr. Cevdet Muhammed Ebü'l-Yezîd el-Mehdî'ye ait bu makale, *el-Bahrü'l-Medîd*'in Kahire 1999 tarihli baskısının girişindeki tanıtım yazısından alınmıştır. Makalenin dipnotlarındaki kaynaklarda kısmen tasarruf ve eklemelerimiz olmuştur (Mütercim).

söz söyleyecek ve dinimiz adına sözü dinlenecek güvenilir âlimi tanımış olacağız.

Ahmed İbn Acîbe el-Hasenî, *Tefsîrü'l-Fâtihati'l-Kebîr* isimli eserinin önsözünde yazdığı beşinci mukaddimede, müfessirde bulunması gereken şart, ilim ve edepler konusunda der ki:

"Yüce Allah'ın kelâmını tefsir edecek bir müfessirde aranan pek çok şart vardır. Bunlardan en önde gelenleri şunlardır:

Müfessir müslüman, adalet sahibi, güvenilir, emin bir kimse olmalıdır. Ayrıca müfessir, Ehl-i sünnet akîdesine sahip bulunmalıdır. Buna göre kâfirin, büyük günah işleyen fâsıkın, yalan ve benzeri huylarla hainliği bilinen kimsenin tefsirine güvenilmez. Bir kimse, dini hususunda kusurlu bulunup tenkit edilince, ona dünya işlerinde bile güvenilmezken, din adına ve özellikle âlemlerin Rabb'inin kitabının sırları konusunda nasıl güvenilir?

Dinden çıkma, haktan sapma yahut Mûtezile, Kaderiyye ve benzerleri gibi, inanç konusunda hevâsına uymakla suçlanan kimseler de Allah'ın kelâmını tefsir konusunda kendilerine güvenilmez. Bu kimseler, insanların içine hak sûretinde şüphe atarlar. Bu kimse, Allah'ın kelâmını kendi hevâsına göre yorumlar, ilmi zayıf olan kimse de onun hak olduğunu zannederek aldanır. Bunun için insanlar, itikadda Mûtezile mezhebini desteklediği için, Zemahşerî'nin tefsirini okumaktan sakındırılmıştır. Fakat Kitap ve Sünnet'i iyi bilen, Ehl-i sünnet akîdesinde derin ilme sahip olan, onun asıl ve teferruatını inceleyen kimseye bu tesiri okumaya ruhsat verilmiştir; ancak böyle bir kimse onun sağlamını alır, sakatını ayırıp atar.

Müfessirin Edepleri: Müfessirin, aslî ilimlerde ve onlardan ortaya çıkan fer'î ilimlerde derin bir ilme sahip olması gerekir. Bu ilimler, -inşallah- ileride açıklanacak. Müfessir aslî ilimleri derinlemesine incelemiş ve fer'î ilimleri yeterince araştırmış olmalıdır. Bağlı olduğu mezhebin aslî ve fer'î ilimlerini bilmeyen kimsenin, coşkun deniz gibi olan Kur'an'ın manalarına dalması mümkün olmaz. Allah kendisine rahmet etsin, İmam Bûsîrî, *Kasîde-i Bürde*'sinde Kur'ân-ı Hakîm'i övdüğü bölümde onu şöyle tanıtmıştır:

"O Kur'an'ın coşkun deniz gibi sürekli artıp duran manaları vardır; onlar güzellik ve kıymette cevherinin üzerindedir."

Müfessirin, hakikat ve şeriat ilimlerini bünyesinde toplamış nur sahibi biri olması gerekir. Yukarıda, Kur'an'ın bir zâhiri ve bir bâtını olduğu hakkında hadis-i şerifi zikretmiştik. Bu durumda, Kur'an'ın bâtınî manalarına ancak kalbinde irfan güneşine ait nurların parladığı kimse dalabilir. Bunun için o kimsenin, vera'-takva ehli, zâhid (dünyadan gönlünü çekmiş), yüksek himmet ve keskin basiret sahibi biri olması gerekir. Kim bu sıfatlara sahip olmazsa onun Kur'an'ın tefsirinden payı, zâhirî kısmında kalır; o kimse Kur'an'ın özünden bir şey koklayamaz. Çünkü Kur'an'ın gizli manaları ancak kalp aynası her türlü kirden temizlenmiş kimselere açılır.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde der ki: "İçinde kâinatın sûretleri (eşya) yerleşmiş bir kalp, nasıl parlayıp ışık verir?"

İmam Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde, kalbi Kur'an'ı anlamaktan perdeleyen şeyleri genişçe saymıştır. Bunları başlıklar halinde şöyle özetleyebiliriz:

1. Bütün himmetini, Kur'an'ın lafızlarını okumaya, harflerini çıkarmaya, tecvid kurallarını uygulamaya hasretmek.

2. Delilini bilmeden körü körüne bir mezhebi taklit edip taassup göstermek.

3. Günahlarda ısrar etmek, kibirli olmak, hevâsına uymak.

4. Zâhirî bir tefsir okuyup, Kur'an'ın bütün manasının bu olduğunu düşünerek onun dışındakilerin yasak tefsire girdiğini iddia etmek.[90]

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Yeryüzünde haksız yere kibirlenenleri, âyetlerimden (onların hakikatini anlamaktan) menederim*" (A'râf 7/146).

Süfyân b. Uyeyne demiştir ki: "Âyetin manası, onlardan Kur'an'ı anlama kabiliyetini çekip alırım, demektir."[91]

---

90 Gazâlî, *İhyâ*, 1/376-378 (Beyrut 2000).

91 bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/1567 (Riyad 1997); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/562.

Buna göre, her kim dünya muhabbeti, makam ve baş olma sevgisiyle müptela olmuş yahut bunların dışındaki kusurlara bulanmış ise onun, Kur'an'ın sırlarının inceliklerini anlaması beklenmez.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Günah ve kusurlarına tövbe etmeyen kimse, sırların inceliklerini nasıl anlar?"

Müfessirin Muhtaç Olduğu İlimler

Ahmed İbn Acîbe der ki: "İmam Celâleddin-i Süyûtî, *el-İtkân* adlı eserinde, müfessirin ihtiyacı olan ilimlerin on beş tane olduğunu söylemiştir. Biz bundan daha fazla olduğunu söylüyoruz. İmam Süyûtî bu ilimleri şöyle saymıştır:

1. Lugat.
2. Nahiv.
3. Sarf.
4. İştikak.
5. Meânî.
6. Beyân.
7. Bedî.
8. Kıraat ilmi.
9. Usûlü'd-din (akaid-kelâm).
10. Fıkıh usulü.
11. Âyetlerin iniş sebeplerini bilmek.
12. Nâsih-mensuhu bilmek.
13. Fıkıh.
14. Hadis ve siyer.

15. İlm-i mevhibe. Bu, Allah Teâlâ'nın ilmiyle amel edenlere bahşettiği bir ilimdir ki Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem), *"Kim ilmiyle amel ederse Allah ona bilmediği şeylerin ilmini bahşeder"* [92] hadisi buna işaret etmektedir.

---

92 Hakîm et-Tirmizî, *Beyânü'l-Fark*, s. 50; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 10/15; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/347.

İbn Ebü'd-Dünya, "Kur'an ilimleri ve ondan çıkan şeyler, sahili olmayan bir denizdir" demiştir.

İmam Süyûtî sözüne devamla der ki: "Müfessir için alet hükmünde olan bu ilimleri tahsil etmeyen bir kimse müfessir olamaz. Bu ilimler olmadan tefsir yapan, yasaklanmış olan re'yle tefsir yapmış olur. Bu ilimlerle tefsir yaptığında ise nehyedilmiş olan re'yle tefsir yapmış olmaz."[93]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: "İmam Süyûtî'nin saydığı ilimlerin dışında müfessir için gerekli olan daha pek çok ilim vardır ki bunların bir kısmı şart, bir kısmı onun için bir kemal sebebidir. Bunlar, kıssa ve haberleri bilmek, mantık ve astronomi gibi ilimlerdir. Kur'ân-ı Hakîm'de tıp, ilaçlar, insanın tabiatı, psikoloji, hesap, ticaret, coğrafya gibi pek çok ilme işaret vardır. Müfessirin ilgili âyetleri açıklarken bu ilimlerden yeteri kadar bilmesi gerekir. Kısaca Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık" (En'âm 6/38).

Şeyh Ebû Medyen-i Mağribî demiştir ki: "Bir mürid, (dinî ve manevi terbiyesi adına) bütün (bilmek) istediklerini Kur'an'da buluncaya kadar gerçek mürid olmaz." Bu söz, gerçek bir mürid için söylenmiştir. Kâmil ârif için durum nasıl sen düşün! Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür; kulunu doğru yola ileten O'dur.[94]

İmam Zerkeşî, vahyin hakikatini anlamak ve gaybın sırlarına ulaşmak için müfessirde bulunması gereken hal ve sıfatlar hakkında der ki:

"Allah Teâlâ'nın kitabı derin bir denizdir, onun anlaşılması çok incedir. Onu ancak, tefsir için gerekli ilimleri çok iyi bilen, gizli ve açık hallerinde Allah'tan korkan, şüpheli şeylerden bile çekinen kimse anlar. İnce sırlı ilimleri ve hakikatleri ancak âyetlere candan kulak veren ve kalbi onlara şahit olan kimse anlar.

Âyetlerin zâhirî ifadeleri avam halk içindir; onun yolu dinlemektir. Âyetlerin işaretleri, seçkin kullar içindir, onlar temiz akılla farkedilecek şeylerdir. Sırlı ilimler, veliler içindir; onlar kalple müşahede edilen şey-

93 Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/1212 (Dımaşk 2006).

94 İbn Acîbe, *Tefsîrü'l-Fâtihati'l-Kebîr*, s. 105-110 (Dârü'l-Hâvi, 1999).

lerdir. Hakikatler ise peygamberlere aittir; onlar Cenâb-ı Hakk'a teslim olmanın sonucu ulaşılan nimetlerdir."[95]

Zerkeşî, Kur'an'ın zâhiri ve bâtını konusunda birçok açıklama yaptıktan sonra der ki:

"Kısaca, kimin ilmi, güzel anlayışı, takvası ve derin düşüncesi yoksa o kimse Kur'an'ın lezzetinden bir şey tadamaz."[96]

İmam Zerkeşî, vahyin sırlarını ve hakikatini anlamakla ilgili şu mühim uyarıyı yapmıştır:

"Şu kimseler, vahyin hakiki manasını anlamaz ve onlara gaybın marifetle ilgili sırları açılmaz:

1. Kalbinde bid'at türü itikad ve düşünceler bulunan,
2. Günahta ısrar eden,
3. Kalbinde kibir, hevâ ve dünya sevgisi bulunan,
4. İmanı tahkik seviyesine ulaşmamış veya tahkiki zayıf olan,
5. Sadece zâhirî ilme sahip bir müfessire itimat eden,
6. Nakle bakmayıp aklî yorumlara yönelen ve güvenen. Bütün bunlar, kalbi Kur'an'ı anlamaktan perdeleyen ve engelleyen şeylerdir. Onların bazısı diğerinden daha kuvvetli engeldir." [97]

Şu halde, yüce Allah'ın kelâmı ve muradı üzerinde konuşacak kimsenin âlim, ârif ve salih olması gerekir.

---

95 Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/170 (Beyrut 2001).

96 Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/171.

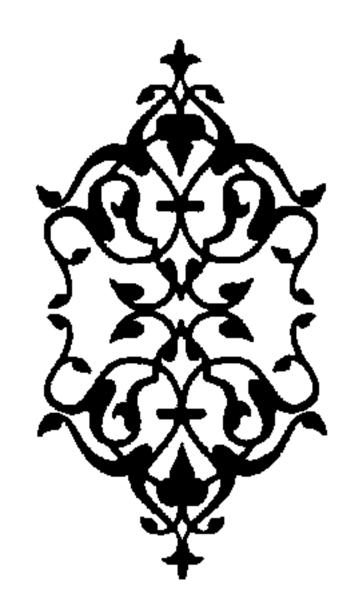
97 Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/197; Süyûtî, *el-İtkân*, 2/1212.

İKİNCİ BÖLÜM

İBN ACÎBE'NİN HAYATI, ESERLERİ ve TEFSİRİNDEKİ METODU

A) İBN ACÎBE'NİN HAYATI

Bu bölümde, İbn Acîbe'nin hayatı, yetişmesi, hocaları, eserleri ve tasavvufî hayatıyla ilgili bilgiler vereceğiz.

a) İSMİ

Müfessirimizin asıl adı Ahmed b. Muhammed b. Mehdî b. Hüseyin b. Muhammed'dir; ancak o, İbn Acîbe olarak tanınıp meşhur olmuştur. Künyesi Ebü'l-Abbas olan müellif, Hz. Hasan'ın soyundan geldiği için el-Hasenî, Hz. Hasan'ın torunlarından İdris. b. Abdullah'ın (Mevlây İdris el-Ekber, I. İdris, v. 177/793) soyundan geldiği için el-İdrîsî, Faslı olduğu için el-Fâsî,[98] Encera'da doğduğu için el-Encerî,[99] Mâlikî mezhebiyle amel ettiği için el-Mâlikî, tasavvufî meşrepte Şâzelî tarikatına mensup olduğu için eş-Şâzelî nisbeleriyle anılmaktadır. Ayrıca "sûfî," "müfessir",[100] "ârifibillâh" ve "eş-şeyh" unvanları ile de zikredilmektedir.

---

98 Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 2/163 (Beyrut, ts.).

99 bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/245 (Beyrut 2007).

100 bk. Kehhâle, *a.g.e.*, 2/163; Ziriklî, *a.g.e.*, 1/245.

b) DOĞUMU

İbn Acîbe, 1161 (1748) yılında, Tanca ile Tıtvân arasında yaşayan Encera kabilesine ait E'cebîş (bazı kayıtlarda Hamîs) köyünde doğmuştur. Tıtvân, Akdeniz'e 10 km. mesafede, Fas'ın kuzeyinde bulunan bir şehirdir.

c) AİLESİ

İbn Acîbe'nin soyu, Peygamber Efendimiz'in [sallallahu aleyhi vesellem] torunu Hz. Hasan'a [radıyallahu anh] dayanmaktadır. Bu sebeple "şerif" sıfatına sahiptir.

Anne babası ve dedeleri, salih ve müttaki kimselerdir. Dedesinin dedesi olan Abdullah b. Acîbe meşhur bir veli olup kabri Encera'da ziyaret edilmektedir. Babasının dedesi olan Hüseyin el-Hacûcî, kerametleri ve takdire şayan halleri olan veli bir zattır. Dedesi Mehdî, onu şöyle tanıtır: "Sessiz, halveti seven, salih bir zattı, dünya işlerine karşı ilgisizdi. Devamlı Kur'an tilâvetiyle, namazla veya kendisini ilgilendiren işlerle meşguldü."[101]

Mehdî b. Hüseyin'in Muhammed, Ahmed ve Hüseyin isminde üç oğlu olmuştur. Bunlardan Muhammed b. Mehdî, İbn Acîbe'nin babası olup 1196'da (1782) vefat etmiştir. Bu zat da genellikle tek başına oturmayı tercih eden, dünyadan gönlünü çekmiş ve çoğunlukla Kur'ân-ı Kerîm tilâvetiyle meşgul salih bir zattı.

Annesi Rahime, babasının amcası Muhammed'in kızıdır. Bu takva ehli anne, bütün hayatını ibadet, taat ve Allah korkusu üzere geçirmiştir. Sabah akşam dua, zikir ve virdle meşgul olurdu. Hayır işlerine koşan, cömert, yumuşak huylu, bütün halka şefkat ve merhamet eden, herkesi kendi nefsine tercih edip onlara veren biriydi. 1218'de (1804) vefat etmiştir.[102]

İbn Acîbe [rahimehullah], Hâşimî isminde bir erkek kardeşinden bahseder, fakat *el-Fehrese*'de kız kardeşlerinden hiç bahsetmemiştir. Hâşimî b.

---

101 bk. İbn Acîbe, *Fehrese*, s. 27 (Kahire 1990).

102 bk. İbn Acîbe, *Fehrese*, s. 23-25; Hasan Azzûzî, *eş-Şeyh Ahmed b. Acîbe ve Menhecühû fi't-Tefsir*, 1/97.

Acîbe, 1224 (1809) yılında kardeşi İbn Acîbe'den iki hafta sonra vefat etmiştir. Kendisinin *Kavânînu Sûfiyye* isminde, sûfîlere ait ıstılahları anlatan kısa bir eseri vardır.[103]

İbn Acîbe (rahimehullah), değişik zamanlarda toplam altı evlilik yapmıştır. İlk evliliği 1193'te (1780) gerçekleşmiştir. Evlendiği kimselerin bir kısmı şeriflerden (Hz. Hasan'ın neslinden), bir kısmı ise diğer halktandır. Bu evliliklerden toplam otuz bir çocuğu olmuş, bunların dokuzu hariç diğerleri kendisi hayatta iken vefat etmiştir. Hayatta kalan dokuz çocuktan altısı erkek, üçü kızdır. Erkeklerin ismi ve doğum tarihleri şöyledir:

1. Muhammed Mehdî (1215/1801).
2. Muhammed Sıddîk (1220/1806).
3. Abdülbâki (1221/1807).
4. Ahmed el-Hâdır (1222/1808).
5. Abdüsselâm (1222/1208). Diğer bir hanımından.
6. Abdülkadir (1224/1809).[104]

d) SOY ŞECERESİ

İbn Acîbe, *el-Fehrese* isimli eserinde hayatını, üstatlarını, şeyhlerini ve eserlerini anlatmaktadır. Bu arada kendi soy şeceresini de vermiştir. Soyu, Mevlây İdris el-Ekber'e kadar zikredilmiştir. Biz, şecerenin üst kısmını diğer kaynaklardan tamamladık. İbn Acîbe'nin soy şeceresi Hz. Ali'den (radıyallahu anh) itibaren baba-oğul silsilesiyle şöyledir:

Hz. Ali (radıyallahu anh) (v. 40/661)

Hz. Hasan (radıyallahu anh) (v. 49/669)

Hasan el-Müsennâ (v. 99/710)[105]

---

103 bk. Hasan Azzûzî, *a.g.e.*, 1/97-98.

104 bk. İbn Acîbe, *Fehrese*, s. 85-87; Hasan Azzûzî, *a.g.e.*, 1/98-99.

105 Şeblencî, Hasan el-Müsennâ'nın (rahimehullah), amcası Hz. Hüseyin'in (radıyallahu anh) kızı Fâtıma ile evlendiğini ve ondan Abdullah, İbrahim ve Hasan (III. Hasan) isminde üç oğlu olduğunu kaydetmiştir. bk. Şeblencî, *Nûrü'l-Ebsâr fî Menâkıbi Âli Beyti'n-Nebiyyi'l-Muhtâr*, s. 293 (Beyrut 2005); Hüsrev Şâhî, *Ehlü'l-Beyt fî Mısr*, s. 311, 316 (Tahran 2006). Hasan el-Müsennâ'nın çocukları için bk. Ensârî (Muhammed b. Ebû Bekir et-Tilimsânî el-Bürrî), *el-Cevhere fî Nesebi'n-Nebî ve Ashâbihi'l-Aşere*, 2/220 (Birleşik Arap Emirlikleri 2001). İbn Acîbe, Hz. Abdullah'ın oğlu İdris el-Ekber'in neslinden gelmektedir.

Abdullah el-Kâmil
Mevlây İdris el-Ekber (I. İdris; v. 177/793)[106]
Mevlây İdris el-Asgar (II. İdris; v. 213/828)
Mevlây Ahmed
Mevlây Musa
Mevlây Muhammed
Mevlây İbrahim
Senhûn
Abdullah b. Acîbe
İbn Acîbe el-Hacûcî
Muhammed
Hüseyin
el-Mehdî
Muhammed
Ahmed İbn Acîbe (v. 1224/1809).[107]

e) ÇOCUKLUĞU ve YETİŞMESİ

Şeyh İbn Acîbe [rahimehullah] edep, takva ve iyilik dolu bir evde yetişti. Annesi ona hamile iken, "Allahım, bana salih bir nesil ihsan et!" diyerek dua eder, bu duayı her namazın peşinden ve duaların kabul edildiği ramazan ayında sıkça tekrar ederdi.

Annesi, İbn Acîbe'nin küçüklüğünü şöyle anlatmıştır: "Namaz vakti girince, bize seslenerek, 'Kalkın namazınızı kılın!' derdi. Biz namaza kalkana kadar sesli olarak ağlardı. Bunun üzerine ben de onu arkama alarak namaza giderdim."

---

106 İdris b. Abdullah b. Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebû Tâlib, Fas'ta ilk İslâm devletini kuran şeriflerdendir. Milâdî 789'da İdrîsîler Devleti'ni kurmuş ve 793 yılında vefatına kadar beş yıl hüküm sürmüştür. İdrîsîler Devleti 789-985 yılları arasında iki asır hüküm sürmüştür (geniş bilgi için bk. *DİA*, 21/480-481, 483, 495-496).

107 Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn* adlı eserinde İbn Acîbe'yi tanıtırken (bk. 2/163) el-İdrîsî nisbesini de kullanmıştır. İbn Acîbe, daha çok el-Hasenî eş-Şâzelî el-Fâsî nisbesiyle anılmaktadır.

İbn Acîbe, küçük yaştaki ibadet ve ilim sevgisini şöyle anlatır:

"Ne yaptığımı bilecek bir yaşa geldiğim günden itibaren namazımı alsa terketmedim; kendimi bildim bileli namazı vaktinde kıldım. Küçükken, her namaz için bir abdest alırdım; bu arada elbiselerimi de ıslardım. Bunu gören annem, elbiselerimi eskitirim korkusuyla bana, 'Teyemmüm al ve onunla namaz kıl!' dedi ve bana teyemmüm abdesti almasını öğretti. Ben günlerce teyemmümle namaz kıldım; su bulunsa da bu şekilde namazın geçerli olacağını zannediyordum. Sonra annem beni tekrar su ile abdest almaya yöneltti.

Ben küçük yaşta mektebe giderken, gece yarısı kalkıp Seyyid Abdullah b. Acîbe'nin türbesinin yanında bulunan kabristandaki mescide giderdik, bize izin verilir, içine girer, sabah namazına kadar orada otururduk. Benim o zaman Kur'an okuyuşum henüz güzel değildi. Allah'a hamdolsun, Allah küçük yaşta bana yalnız kalmayı ve kendi başıma olmayı sevdirdi. Ben çocuklarla oynamaz ve onların yaptığı işlere iltifat etmezdim. Hatta bazı kadınlar beni kınayarak,

'Hey evlat, yalnızlık Allah'a mahsus bir şeydir; git çocuklarla oyna!' derlerdi, ben onlara aldırış etmezdim.

Allah Teâlâ, ben daha çocukken kalbime ilim sevgisini attı, o sırada, Kur'an'dan ilk silkeyi yani altmış hizbi hatmetmeden önce *el-Kurtubiyye*'yi[108] okudum. Kitabın ismini dahi bilmiyordum, ancak onun namazın hükümlerinden bahsettiğini gördüm. Küçük yaşta bir taraftan ilim öğrenirken diğer taraftan koyun otlatıyordum. Koyun otlatırken de Kur'an okumakla meşgul oluyordum. Bunun büyük faydasını görüyordum."[109]

İlim Tahsilinde İlk Dönem

İbn Acîbe, öğrenimine erken yaşlarda Hamîs'te başladı ve önce Kur'an'ı ezberledi. Kur'an hıfzından sonra ilim hayatına Kasrülkebîr şehrine giderek devam etti ve orada iki sene kalarak ilim tahsiliyle meşgul oldu.

108 Eser, Mâlikî fakihlerinden ve muhaddis Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ömer b. İbrahim el-Ensârî el-Kurtubî'ye (v. 656/1258) ait olup İslâm'ın beş şartını işlemektedir.

109 İbn Acîbe, *a.g.e.*, s. 26.

Kendisi, o sıradaki halini şöyle anlatır:

"Kendimi ilme öyle verdim ki nefsimi ihmal ettim ve onu unuttum. Kendisinden ders aldığım fakih bana, 'ilim delisi' diyordu. Gece gündüz yedi tane ilim meclisine devam ediyordum. Gecenin üçte biri geçince, teheccüd namazı için kalkıyorduk, abdest alıp büyük camiye gidiyorduk. Her birimiz bir direğin arkasına geçerek teheccüd namazını kılıyor ve fecir yaklaşana kadar orada ibadetle meşgul oluyorduk; sonra ilim okumak için medreseye dönüyorduk. Bütün vakitlerimiz, ilim müzakeresi, üstadımızdan ders almak ve ibadetle doluyordu. Bu şekilde iki sene kaldım; sonra humma hastalığına yakalandım, beldeme döndüm. Orada Allah'ın dilediği kadar kaldım; sonra 1180 (1766) yılında ilim tahsili için Tıtvân'a gittim."[110]

Kasrülkebîr'deki ilim tahsili onu tatmin etmedi. Bilakis ilme ve hikmete olan iştiyakı, âlimlerin arasında bulunma arzusu, onu yirmi yaşındayken 1180 (1767) yılında Tıtvân'a getirdi. Orada yerleşti ve bütün gayretiyle ilim tahsiline yöneldi. Fıkıh, tefsir, hadis, lugat, sarf, nahiv, mantık âlimleri arasında birçok ilim meclisine devam etti. Âlimler de büyük kabiliyeti ve kapasitesinden dolayı ne biliyorlarsa ona öğrettiler. Aşağıda İbn Acîbe'nin hocalarını tanıtırken, onlardan aldığı ilimlere ve okuduğu eserlere de değineceğiz.

İlim-İbadet Bir Arada

İbn Acîbe, Tıtvân'da ilim alırken, her ilim ehline örnek olacak güzel halini şöyle anlatır:

"Allah'a hamdolsun, bütün ilim hayatım ibadetle birlikte iç içe devam ediyordu; ilim tahsilimiz sırasında -çok az hariç- gece namazını hiç terketmedik. Geceyi üçe bölüyorduk: Bir kısmında uyuyorduk, bir kısmını teheccüd namazına ayırıyorduk, diğer kısmında ise ilim mütalaa ediyorduk. Bana yalnızlık sevdirilmişti; ilim ve ibadete ayırmak için ancak yalnızlıkla huzur ve sükûn buluyordum. Allah'a hamdolsun, bütün ilim meclislerinde abdestli bulundum. Üstadımız Şeyh Muhammed Cenevî el-Hasenî vefat edince (v. 1200/1786) Fas şehrine gittim." [111]

110 İbn Acîbe, *a.g.e.*, s. 30.

111 İbn Acîbe, *a.g.e.*, s. 32.

İbn Acîbe, hayatını anlattığı *el-Fehrese* isimli eserin diğer bir yerinde der ki:

"Kuşluk namazında Kur'an'dan on beş hizip[112] okuyordum. Gece namazında da bu miktar Kur'an okuyordum. Gece gündüz Allah'ı zikirden hiç gevşeklik göstermiyordum. Bir zaman Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] salavat okumakla meşgul oldum, öyle ki (Süleyman el-Cezûlî'nin) *Delâilü'l-Hayrât* kitabını ezberden okuyacak hale geldim. Allah Resûlü'ne salavat okumanın içinde kaybolduğumda üzerimde nurlar parladı; bende harika haller zuhur etti; onları zikretmiyorum. Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] defalarca rüyamda gördüm. Sonra bana Kur'an okumak sevdirildi; Kur'an okumadan sabredemiyordum. Namazda, ayakta Kur'an okuyordum, zayıf düşünce oturarak kılmaya devam ediyordum. Çok defa ayda on dört kere Kur'an'ı hatmediyordum. Zikrettiğim ibadet ve mücâhede haliyle birlikte zâhirî ilim öğrenmeye oturdum. Bu şekilde on beş sene veya on altı sene devam ettim."[113]

Müjde İçeren Bir Rüya

İbn Acîbe, gördüğü bir rüyayı şöyle anlatır:

"Allah kendisinden razı olsun, Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî'yi (v. 656/1258), küçük yaşta ilme başladığım sırada rüyamda gördüm; bana, 'İlme devam et; ona sıkı sarıl, vallahi senden kırk tane âlim ilim alacak!' buyurdu. Allah en iyisini bilir, bu zâhirî ilimde böyledir; bâtın (tasavvuf) ilmine gelince, bizden bu ilmi alanların sayısı belli değildir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir."[114]

İbn Acîbe'nin gayret ve çalışmalarının meyveleri çok çabuk gözükmeye başladı. Kendisi yirmi dokuz yaşına henüz ulaşmıştı ki yıldızı parlamış, ismi her tarafta duyulur olmuştu. Tıtvân mescidlerinde ve medreselerinde ders vermeye başlamıştı. Bu durum onun ilim öğrenme arzusunu kesmemiş, aksine daha çok artmıştı. Çünkü onun için ilmin sonu ve sınırı yoktu. Ders vermeye başladıktan sonrası için şöyle der:

112 Bir hizip beş sayfadır. Bir cüzde dört hizip vardır. On beş hizip yaklaşık dört cüz eder.

113 İbn Acîbe, *a.g.e.*, s. 43-44.

114 İbn Acîbe, *a.g.e.*, s. 44.

"Zâhir ilmi öğreniyor ve öğretiyordum. Muallim olarak öne çıktıktan sonra bile ilim öğrenmeyi asla terketmedim. Bizden altta olanlara öğretiyor, üstümüzde olanlardan öğreniyorduk."

Şeyh İbn Acîbe, bitmek tükenmek bilmeyen öğrenme arzusundan dolayı kırk yaşında 1200 (1786) yılında ilme devam etmek için Fas'a gitti. Fas ulemasını dinledi, onlardan ilim aldı. Muhtelif dallardaki ilmi birikimini artırdı. Mesela zamanın muhaddisi İbn Sûde et-Tâvüdî'den hadis ilmini öğrendiği gibi, diğer ilimleri zamanın meşhur âlimlerinden okudu. Daha sonra telif ve tedris çalışmalarını sürdürmek için tekrar Tıtvân'a döndü. İbn Acîbe'nin, yazdığı elliye yakın eseri, aşağıda ayrı bir başlık altında vereceğiz.

İbn Acîbe, tahsil ettiği zâhirî ve bâtınî ilimleri şöyle özetler:

1. Aklî ilimlerden mantık.

2. Kelâmdan Ehl-i sünnet kelâmı.

3. Astronomiden (ilm-i hey'et) önemli bir miktar.

Dinî ilimlerden;

4. Kur'an ilimleri, özellikle tefsir,

5. Bütün branşlarıyla fıkıh,

6. Usûl-i fıkıh,

7. Usûlü'd-din (bu delile dayalı akaid ilmidir),

8. Hadis,

9. Siyer,

10. Megâzî,

11. Tarih,

12. Şemâil.

Dil bilimlerinden;

13. Lugat,

14. Sarf-nahiv,

15. Beyân ve diğerleri.

16. Tasavvufa gelince, o benim için asıl ilim ve esas duraktır. Benim bu alanda, bizzat tadarak elde ettiğim geniş bir ilim, yüksek bir paye ve üstün bir başarı vardır. Bütün hamd ve şükür Allah'a aittir." [115]

İbn Acîbe der ki: "1190 (1777) yılında ilim öğretmeye, ders vermeye başladım. 1208 (1794) yılında Şeyh Muhammed el-Bûzîdî ile karşılaştım, ondan bâtın (tasavvuf) ilmini aldım." [116]

f) HOCALARI

İbn Acîbe Kur'an, kıraat, tecvid, akaid, sarf, nahiv ve fıkıh gibi ilk derslerini bulunduğu beldede Kasrülkebîr'de almıştır. Daha sonra 1180'de (1767) Tıtvân'a gitmiş ve asıl ilim hayatı burada başlamıştır. Tıtvân'da, 1180-1200 (1767-1786) yılları arasında yaklaşık yirmi sene süren ilim hayatından sonra, 1200'de (1786) Fas'a gitmiş, 1208 (1794) yılına kadar orada ilim alıp ders vermiştir.

İbn Acîbe'nin, ilmî hayatında ders aldığı hocalarını üç grupta vereceğiz.

f.a) İlk Ders Aldığı Hocaları

1. Mehdî b. Hüseyin. Bu zat, İbn Acîbe'nin baba tarafından dedesidir.
2. Seyyid Ahmed Talib,
3. Abdurrahman el-Kettâmî es-Sanhâcî,
4. el-Arabî ez-Zevvâdî,
5. Muhammed Eşmel,
6. Muhammed es-Sûsî es-Simlâlî.[117]

f.b) Tıtvân'da İlim Aldığı Hocaları

7. Fakih, Kadı Abdülkerim b. Kureyş (v. 1197/1783). Tıtvân'da İbn Acîbe'nin kendisine talebelik yaptığı ilk hocadır. Muhammed Davud, *Târih-i Tıtvân* adlı eserinde bu zat hakkında şöyle der:

---

115 İbn Acîbe, *a.g.e.*, s. 101.

116 İbn Acîbe, *a.g.e.*, s. 44.

117 İbn Acîbe, *a.g.e.*, s. 27.

"Müderris, hatip, birçok ilmi bilen, *Muhtasar-ı Halîl*'i ezberlemiş, büyük imam, âlim, fakih bir zat. Zamanında Tıtvân'da fetvanın merkezi."[118] Zorla Tanca kadılığını üstlendi. Adil davrandı, ahlâkı övüldü. Talebesi İbn Acîbe'nin dediği gibi, hem fetva meselelerinde hem de idareciler nezdinde şefaat makamı olarak insanların sığınağı idi. Hicaz'da 1197 (1783) senesinde vefat etti.

İbn Kureyş, İbn Acîbe'nin kendisinden en çok ilim aldığı hocalarından biridir. İbn Acîbe, bu üstadından *Sahîh-i Buhârî*'yi defalarca dinlemiş ve kendisinden ayrıca şu eserleri okumuştur:

Sahîh-i Müslim,

Celâleyn Tefsiri,

Muhtasar-ı Halîl,

er-Risâle, İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî'ye ait,

el-Elfiyye, İbn Mâlik'e ait,

Lâmiyyetü'l-Ef'âl,

Tavzîhu İbn Hişâm, yine İbn Hişâm'a ait *Muğni'l-Lebîb* isimli eserden bir bölüm,

es-Süllemü'l-Mürevnak fî İlmi'l-Mantık.[119]

Muhtasaru Şeyh Senûsî, ayrıca onun büyük ve küçük akîde kitapları,

Telhîsü'l-Miftâh. Eser, beyân konusunda olup Ebü'l-Kasım el-Kazvînî'ye (v. 739/1338) aittir. Eser, Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-Ulûm* adlı eserinin muhtasarıdır.

Şifâ-i Şerîf. Eser, Kâdî İyâz'a aittir.

el-Hemziyye fî Mehdi Hayri'l-Beriyye. Eser, *Kasîde-i Bürde* sahibi İmam Bûsîrî'ye aittir.

Lâmiyyetü'z-Zekkâk,

---

118 Davud, *Târihu Tıtvân*, 3/96.

119 Eser, Esîrüddin el-Ebherî'ye ait *İsâgûcî* isimli mantık kitabının nazım halinde sunumu olup Ebû Zeyd Abdurrahman b. Seyyidî Muhammed es-Sagîr el-Ahdarî'ye aittir. bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, nr. 7690 (Beyrut 2008); Mahlûf, *Şeceretü'n-Nûri'z-Zekiyye fî Tabakâti'l-Mâlikiyye*, 1/412 (nr. 1105) (Beyrut 2003); Naci Bolay, "Ahdarî", *DİA*, 1/508.

Muhtasarü's-Sübkî. Eser, fıkıh usulü hakkındadır.

Tuhfetü'l-Hükkâm. Eser, İbn Âsım'a aittir.[120]

8. Fakih, Şeyh Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Şatîr el-Hasenî (v. 1190/1777).

Muhammed Davud, *Târih-i Tıtvân* isimli eserinde kendisinden şöyle bahseder: "Fakih, imam, muhaddis, büyük âlim, tam bir vera' sahibi bir zat." Şeyh Ebü'l-Hasan, Tıtvân'da, Buhârî'yi, *Elfiyye*'yi, *Muhtasar-ı Halîl*'i, Tirmizî'nin *Şemâil*'ini ders olarak okutmuştur.

İbn Acîbe ondan şöyle bahseder: "Ders vermede sabırlı, ilme önem veren, mütevazi, lüksü terketmiş, selef-i salihin meşrebi üzere kaba elbiseler giyen bir zat."

İbn Acîbe, kendisinden İbn Mâlik'in *Elfiyye*'sini, *Muhtasar-ı Halîl*'i ve başka eserleri okumuştur.

9. Fakih, allâme Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan el-Cenevî el-Hasenî (v.1200/1786).

Tıtvân'ın sembol isimlerinden ve zâhidlerinden biridir. İbn Acîbe'nin en meşhur hocasıdır. Mahlûf, *Şeceretü'n-Nûr* adlı eserinde ondan, "Şeyh, imam, muhakkik, mütefennin (birçok alanda ilim sahibi), fehham (çok zeki), ârifibillâh, salih ve müttaki bir zat" şeklinde bahsetmektedir.

İbn Acîbe de ondan övgüyle söz eder. Usul ve fürûda büyük bir ilim sahibidir. Karşılaştığı meseleleri araştıran ve yazan biridir, taklide razı olmaz. Meselelerin çözümünde müracaat makamıdır. Mağrib'in değişik bölgelerinden fetvalık konular ona gelir. Aynı zamanda tasavvufta da derin bir ilim sahibidir. Şöhretten ve sultanlarla karşılaşmaktan devamlı kaçınır.

İbn Acîbe, Cenevî'ye tam olarak tâbi olmuş, 1200'de (1786) vefat edene kadar ondan istifade etmiştir. Kur'an tefsirinin yanında Buhârî, Müslim, *Muhtasar-ı Halîl*, Cüveynî'nin usûl-i fıkha dair *Varakâtü'l-Hitab* adlı eseri, tasavvufta *Kuşeyrî Risâlesi, Hikem-i İbn Atâ*, Şeyh Zerrûk'un *Usûlü't-Tarîka* ve *en-Nasîhatü'l-Kâfiye* adlı eserleri, bu zattan okuduğu kitaplar ve dersler arasındadır.

---

120 bk. Hasan Azzûzi, *a.g.e.*, 1/114-115.

10. Abdülkerim b. Ali el-Yâzüğî el-Fâsî (v. 1199/1784). İbn Acîbe, kendisinin ders usulünü şöyle zikreder: "Dersini, araştırmaya dayalı olarak özetle verirdi, ancak mühim şeyleri zikrederdi, fazlasıyla uğraşmazdı."

Abdülkerim el-Yâzüğî, Fas âlimlerinden olmakla birlikte, zamanın Fas hükümdarı onu ders vermesi için Tıtvân mescidlerine göndermiştir. Kettânî, *Selvetü'l-Enfâs* isimli eserinde, ona ait bir *Fehrese*'den bahsetmiştir.[121]

11. Abdüsselâm b. Muhammed b. Kureyş (v. 1207/1793). Yukarıda tanıtılan Abdülkerim b. Kureyş'in amcasının oğludur. İbn Acîbe kendisinden tefsir, Tirmizî'nin *Şemâil*'ini ve başka eserler okumuştur.

12. Ahmed b. Abdurrahman er-Ruşâ (v. 1210/1796). İbn Acîbe kendisinden şöyle bahseder: "Derin bir anlayış ve keskin idrak sahibiydi; nahiv, fıkıh ve astronomide güzel ilmi vardı."[122]

İbn Acîbe kendisinden, İbn Mâlik'e ait *Elfiyye*'yi, *Muhtasar-ı Halîl*, *es-Süllemü's-Subût*'u, *Muhtasaru Şeyh Senûsî*'yi -bu iki kitap mantıkla ilgilidir-, ayrıca Şeyh Senûsî'nin büyük ve küçük akîde kitaplarını, *Hazreciyye*[123] ve başka kitapları okumuştur.

13. Ebû Abdullah Muhammed b. Ali el-Verzâzî et-Tıtvânî (v. 1214/1800). İbn Acîbe kendisinden, beyân ilmine dair *Telhîsü'l-Miftâh*, usûl-i fıkha dair *Cem'u'l-Cevâmi'* adlı eserleri okumuş ve icâzet almıştır. İbn Acîbe, ondan ayrıca *Muhtasar-ı Halîl* ve *Elfiyye*'den bir bölüm okumuştur.

14. Muhammed Gaylân (v. 1188/1775). İbn Acîbe, kendisinden fakih ve salih bir zat olarak bahsedip, ilim halkasında birkaç defa bulunduğunu kaydetmektedir.[124]

15. Muhammed Abbas. Meşhur bir nahiv âlimidir. İbn Acîbe kendisinden İbn Hişâm'ın *Kavâid*'ini ve İbn Mâlik'in *Elfiyye*'sini okumuştur.

121 Hasan Azzûzî, *a.g.e.*, 1/114 (Kettânî, *Selvetü'l-Enfâs*, 2/115'ten naklen); ayrıca bk. Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 5/320; Mahlûf, *Şeceretü'n-Nûri'z-Zekiyye*, 1/516.

122 Hasan Azzûzî, *a.g.e.*, 1/116 (İbn Acîbe, *Ezhârü'l-Bustân*, s. 228'den naklen).

123 Eser, Ziyâeddin Ebü'l-Ceyş Ebû Muhammed el-Hazrecî'ye (v. 650/1252) ait olup aruz ve kafiye hakkında nazımla yazılmıştır. Bu isimde farklı eserler vardır (bk. *DİA*, 17/146).

124 İbn Acîbe, *el-Fehrese*, s. 31.

f.c) Fas'ta İlim Aldığı Hocaları

16. Allâme, muhaddis Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed et-Tâlib et-Tâvüdî el-Fâsî İbn Sûde el-Mürrî (v.1209/1795).

Mahlûf, *Şeceretü'n-Nûr* adlı eserinde ondan övgüyle şöyle bahseder: "İmam, himmet sahibi, şeyhülislâm, büyük muhakkik âlimlerin sonuncusu, Mağrib'in hilali, dayanağı, bereketi ..."

Hafız Zebîdî de onun hakkında şu anlama gelen beyitler nakleder: "... onlardan biri de Muhammed b. Tâlib et-Tâvüdî'dir. Adil ve ilâhî ikramlara mazhar olmuş bir zattır. Fas'ın reisidir. Bulutların arkasını keşfedecek kadar derin bir ferasete sahiptir. Aklî ve naklî ilimlerde âlimdir. Bölgesinde ona danışılır, ilim ve marifetin merkezinde o vardır ..."

Ebû Abdullah Muhammed Tâvûdî tefsir, fıkıh, tasavvuf, kelâm, mantık ve usulde imam olduğu gibi hadiste de büyük bir âlimdir. Kettânî, *Fehresü'l-Fehâris* adlı eserinde onun hakkında şunları yazar:

"Mağrib'de ilme onun kadar katkı sağlayan bir kimse bilmiyorum. Bu bölgede herkes, ilim adına, doğrudan veya dolaylı olarak ona minnet borçludur." İbn Acîbe de *Ezhârü'l-Bustân* adlı eserinde ondan övgüyle bahseder.

İbn Sûde et-Tâvüdî, ilmini Ahmed Mübarek el-Lamtî es-Sicilmâsî, Muhammed b. Abdüsselâm el-Bennânî, Muhammed Cessûs gibi âlimlerden aldı. Şeyh Ayderûs, Hasan el-Cebertî, Ebü'l-Hasan el-Adevî Mısır'daki hocalarındandır. Üstat, Mısır ve Hicaz'a bir ilim yolculuğu yapmıştır. Ezher'de *Muvatta*'ı okutmuştur. Bu derslerine Şeyh Derdîr, Hafız Zebîdî gibi dört mezhebe mensup büyük âlimler, Mısır'ın salihleri, din büyükleri başta olmak üzere insanlar büyük ilgi göstermişlerdir.

Onun önemli eserleri arasında şunları zikredebiliriz: *Zâdü'l-Müciddi's-Sârî li-Metâlii'l-Buhârî*, İbn Cüzeyy'in tefsirine bir hâşiye, İmam Nevevî'nin *Erbaîn*'ine şerh, *el-Minhatü's-Sabite fi's-Salâti'l-Fâite*, *Tâliu'l-Emâni alâ Muhtasari'ş-Şeyh ez-Zürkânî*.[125]

---

125 İbn Sûde'nin hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bk. Şükrü Özen, "İbn Sûde", *DİA*, 20/359-361.

İbn Acîbe bu zattan *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'i okumuş ve icâzet almıştır.

17. Hafız Ebû Abdullah et-Tayyib b. Abdülmecid b. Kîrân (v. 1227/1812).

Bu zat, İbn Acîbe'nin Fas'taki üstatlarından biridir. Mahlûf kendisinden şöyle bahseder: "İmam, marifet ve irfan sancağını taşıyan, allâme, çeşitli ilimlere vâkıf, aklî ve naklî ilimlerin bayraktarı."[126]

İbn Kîrân, zamanının muhaddisi olarak tanınan et-Tâvüdî İbn Sûde'den, ayrıca Muhammed b. Hasan el-Bennânî'den, Muhammed Cessûs ve Muhammed el-Hevvârî'den ilim aldı.

Kendisinden, müfessirimiz Ahmed İbn Acîbe yanında, Ebü'l-Feyz Hamdûn İbnü'l-Hâc, Abdülkadir b. Ahmed el-Kûhin el-Fâsî ve başka birçok âlim ders aldı. Meclisinde dönemin Fas Hükümdarı Mevlây Süleyman ve diğer devlet ricali hazır bulunurdu. Karaviyyin'de tefsir dersleri verdi. Derslerinde müfessirlerin bütün görüşlerini toplar, aralarında mukayese ve münakaşa yapardı. Zayıf gördüğü görüşleri sağlam delillerle reddederdi. Arap dilinde de çok güçlüydü. Muhtelif eserleri vardı. Bunlardan biri vefatı sebebiyle tamamlayamadığı tefsiridir. Yine Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leriyle Nesâî'nin *Sünen*'ine yazdığı hâşiyeleri vardır. Hadis alanında Irâkî'nin *Elfiyye*'sine yazdığı bir şerh, *Hikem-i İbn Atâullah*'a bir şerh ile yirmi kadar başka kitapları da bulunmaktadır.[127]

İbn Acîbe, kendisinden *Telhîsü'l-Miftâh* ve *el-Elfiyye*'yi okumuştur.

18. Allâme Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Bennîs el-Fâsî (v. 1214/1800).

Zamanının büyük âlimlerinden biri olan İbn Bennîs el-Fâsî hakkında talebesi İbn Acîbe, *Ezhârü'l-Bustân* adlı eserinde şunları yazar:

"Birçok ilimde pay sahibidir, ferâiz ilminde uzmandır, Fas halkının problemlerini halletmede başlıca müracaat makamıdır."

---

126 Mahlûf, *Şeceretü'n-Nûr*, 1/539 (Beyrut 2003).

127 İbn Kîrân'ın hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bk. Saffet Köse, "İbn Kîrân", *DİA*, 20/137-138.

Muhammed Bennîs, Şeyh Muhammed Cessûs, Abdurrahman el-Mencere ve Muhammed Abdüsselâm el-Fâsî'den ders almıştır. Hacca gittiğinde birçok önemli âlimle tanışmış, ilim alışverişinde bulunmuştur. Kendisinden zamanın Fas Hükümdarı Mevlây Süleyman, Hamdûn b. el-Hâc, Abdülkadir el-Kûhin ve başka âlimler ilim almıştır.

Ebû Abdullah Muhammed Bennîs el-Fâsî'nin güzel eserleri mevcuttur. *Behcetü'l-Basîr fî Şerh-i Ferâiz-i Muhtasar-ı Halîl, Levâmiu Envâri'l-Kevkebi'd-Dürrî fî Şerh-i Hemeziyyeti'l-Bûsîrî, Tahsîlü mâ li'l-Eimmeti'l-E'lâm fî Mesâil-Hıyâzeti'd-Dâireti Beyne'l-Hükkâm.*

İbn Acîbe bu zattan, ferâiz ilmini, İbn Mâlik'in *Kitâbü't-Teshîl* adlı eserini okumuş ve umumi icâzet almıştır.

19. Seyyid Ahmed Za'rî. İbn Acîbe, kendisinin günlerce tefsir halkasına katıldığını zikretmiştir.[128]

g) İBN ACÎBE'NİN ALDIĞI İLMÎ İCÂZETLER

İbn Acîbe el-Hasenî (rahimehullah), ilim hayatı boyunca, yukarıda isimlerini zikrettiğimiz hocalarının birçoğundan umumi icâzet (okuduğu bütün ilimleri okutma yetkisi ve izni) almış, bir kısmından da fıkıh ve hadis gibi belirli alanlarda icâzet almıştır. Kendisi *el-Fehrese* isimli eserinde bu icâzetleri senetleriyle birlikte zikretmiştir. Bunlardan fıkıh icâzetini teberrük olarak zikredeceğiz.

Fıkıh İcâzeti Senedi

Hazret bu icâzeti, yukarıda tanıtılan üstatlarından Seyyid Muhammed Cenevî el-Hasenî'den almıştır. İcâzet silsilesi yukarıdan aşağı doğru şöyledir:

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) (v. 11/632)

Abdullah b. Ömer (radıyallahu anh) (v. 73/692).

Nâfi' (v. 117/735).

Mâlik b. Enes (İmam Mâlik) (v. 179/795).

İbnü'l-Kasım (v. 191/806).

128 İbn Acîbe, *a.g.e.*, s. 32.

Sahnûn Ebû Saîd Abdüsselâm (v. 240/854).

Yahya b. Ömer el-Kinânî (v. 289/902).

Ebû Bekir Muhammed b. Lebbâd el-Kayrevânî (v. 333/944).

Ebû Muhammed İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî (v. 386/996).

İbn Ebû Zeyd, ayrıca Mâlikî fakihlerinin önde gelen isimlerinden İbyânî, Derrâs ve Ebherî'den icâzet almıştır.[129]

Mekkî b. Ebû Tâlib (v. 437/1045).

Ebû Muhammed b. Itâb (v. 520/1126).

Ebü'l-Kasım b. Beşküvâl (v. 578/1183).

Ebû Musa el-Bünânî.

Ebû Muhammed Salih el-Heskûrî (v. 631/1258).

Ebü'l-Velîd Râşid (v. 675/1276).

Ebü'l-Hasan es-Sagîr.

Abdülaziz el-Karavî (v. 750/1349).

Ebû İmrân el-Abdûsî (v. 776/1374).

Ebû Musa İmrân el-Cânâtî (v. 830/1436).

el-Kuderî (veya el-Kûrî, Ebû Abdullah Muhammed b. Kasım).

İbn Gâzî (v. 919/1513).

Sukkayn, Abdurrahman b. Ali el-Âsımî el-Kasrî (v. 956/1549).

Rıdvân, Ebü'n-Naîm-i Cenevî el-Fâsî (v. 991/1583).

Kassâr, Muhammed b. Kasım-ı Gırnâtî el-Fâsî (v. 1012/1604).

Ebû Zeyd Abdurrahman el-Ârif (v.1036/1626).

Abdülkadir-i Fâsî (v. 1091/1680) (el-Ârif, bu zatın babasının amcasıdır).

İbnü'l-Hâc.

Allâme Ebû Abdullah-ı Misnâvî.

Muhammed Cessûs (v. 1182/1768).

129 Abdullah b. Ahmed el-İbyânî (v. 352/963), Ebû Meymûne Derrâs el-Fâsî (v. 357/968) de İbn Lebbâd'dan ders alanlar arasındadır (bk. *DİA*, 21/119). İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî, İbn Lebbâd yanında bu iki âlimden de ders ve icâzet almıştır. İbn Ebû Zeyd, ayrıca Ebû Bekir Ebherî (v. 375/986) ile mektup yoluyla ilim alışverişinde bulunup kendisinden icâzet almıştır (bk. *DİA*, 19/451).

İbn Sûde et-Tâvûdî (v. 1209/1795).

Abdülkerim b. Kureyş (v. 1197/1783).

Muhammed Cenevî (v. 1200/1786).

Seyyid İbn Acîbe el-Hasenî (v. 1224/1809).[130]

h) İBN ACÎBE'NİN TASAVVUFÎ TERBİYEYE GİRİŞİ

İbn Acîbe el-Hasenî, asrının aklî ve naklî ilimlerini öğrenip bölgesinde ilmin reisi olarak kabul görecek bir noktaya eriştikten sonra, bir kâmil insan elinde tarikata girip seyrü sülûk yapma gereğini duydu. Bu dönemde, hicrî ikinci bin yılında Şâzelî tarikatının müceddidi olarak görülen Şeyh Mevlâ el-Arabî el-Hasenî ed-Derkâvî'nin irşadı parlamış ve etrafa yayılmıştı.

İbn Acîbe, Şeyh Derkâvî'yi, gerçek bir mürşidin ve manevi terbiyecinin bütün özellik ve âdâbını nefsinde toplamış bir şeyh olarak gördü ve 1208'de (1794) onun talebesi olan Şeyh Muhammed el-Bûzîdî el-Gamâri'ye intisap etti. İbn Acîbe bu zattan Şâzeliyye'nin Derkâvî kolunun usul ve âdâbını öğrenip seyrü sülûke başladı. İbn Acîbe'nin tasavvufa girişi, seyrü sülûkü ve irşad faaliyetleri vefatına kadar toplam on altı sene devam etti.

Müellif, *el-Fehrese* adlı eserinde bu konuya müstakil bir bölüm ayırmış ve orada maneviyat yolundaki seyrü sülûk, tecrübe, hizmet ve mücâhedesini genişçe anlatmıştır.[131]

ı) İBN ACÎBE'NİN TASAVVUFTAKİ ŞEYHLERİ

İbn Acîbe'nin maneviyat yolunda kendileriyle tanıştığı ve terbiyelerine gerdiği mürşidlerini kısaca tanıtalım:

1. Şeyh Mevlây Arabî ed-Derkâvî el-Hasenî (v.1239/1823). Hazret, Ebû Deraka lakabına sahip dedesi Muhammed b. Yusuf'a nisbetle

---

130 Fıkıh icâzet senedi için bk. İbn Acîbe, *el-Fehrese*, s. 35; Hasan Azzûzî, *Şeyh İbn Acîbe ve Menhecühû fi't-Tefsir*, 2/100-101 (Mağrib 2001).

131 bk. İbn Acîbe, *el-Fehrese*, s. 44-48.

Derkâvî adıyla meşhur olmuştur (Deraka, "kalkan" demektir. Bu zatın büyük bir kalkanı olup savaşlarda onunla korunduğu için "Ebû Deraka" diye anılır olmuştur).

Kûhin, Şeyh Derkâvî'yi tanıtırken der ki: "Kemal ehlinin dayanağı, yüce makamlara ve hallere seyrü sülûk edenlerin mürşidi, himmet sahibi imam."

Askerî de onu, "En büyük ârif, en meşhur kutub" ifadeleriyle övmektedir.

Muhammed el-Kettânî, *Selvetü'l-Enfâs* adlı eserinde onu şöyle tanıtır: "Sözleriyle, fiilleriyle ve bütün halleriyle Allah'a ulaştıran âriflerden biridir, bütün güzel ahlâkı kendinde toplamıştır."

Ezherî ise onu, "Marifetullahta bir delil idi" diye metheder.

Şeyh Derkâvî, 1150 (1738) Mağrib'in kuzeyinde yerleşik Benî Zervâl kabilesinde doğdu. Fas'ta ilim okumayla meşgul oldu. Sonra Şeyh Ali el-Cemel (v. 1194/1788) ile karşılaştı ve onun elinde yetişti.

Şâzeliyye tarikatında Derkâvî kolunu kurdu. Onun terbiyesinde çok sayıda şeyh yetişti. Şeyh İbn Sûde el-Mürrî der ki: "Mevlây Arabî vefat ettiğinde arkada 40.000 talebe bırakmıştı. Hepsi de Allah Teâlâ'ya delil olmada ve O'nun yolunda rehberlikte ehildi."

Eserlerinden bazıları şunlardır:

1. *Bişûrü'l-Hediyye fî Mezhebi's-Sûfiyye.* Eser tasavvuf, ahlâk, edep ve kerametlerle ilgili birçok kısa risaleden oluşur. İçindeki her bir konuya "risâle" ismi verilmiş ve eser, bu şekilde 272 risaleden oluşmuştur. Eser, Asım İbrahim el-Keyyâlî editörlüğünde 2009 yılında Beyrut'ta basılmıştır.

İbn İdris el-Kettânî der ki: "Bu zatın risaleleri bir mürid için eserlerin en faydalısı, seyrü sülûkün keyfiyeti hususunda en açıklayıcı olanıdır. Hiçbir sâlik onları mütalaa etmekten uzak kalamaz."

2. *Cevâhirü'l-Kırtâs.*

3. *Menâkıbü'ş-Şeyh Ali el-Cemel.*

2. Şeyh Muhammed el-Bûzîdî el-Hasenî. Tam adı, Muhammed b. Habîb Ahmed el-Bûzîdî el-Hasenî'dir (v.1229/1814). Mağrib'in kuzeyinde bulunan Gamâra kabilesindendir. Ebü'l-Hasan Şâzelî de bu kabileye mensuptur. Derkâvî'ye intisap etmiş ve onun yanında on altı yıl kalarak seyrü sülûkünü tamamlamıştır. Derkâvî'nin en yakın tâbilerinden biri olarak kabul edilir. Hazret, tedrisat yoluyla ders almamıştı, fakat Allah Teâlâ kendisine, akla gelmeyecek ilimler ve sırlar bahşetmişti. Onun, *el-Âdâbü'l-Merdıyye li-sâliki Tarîki's-Sûfiyye* adlı bir eseri vardır.[132] el-Kûhin, onun hakkında der ki:

"Bu eseri inceleyen bir kimse, onun, zamanın velisi, ehl-i irfanın şeyhi olduğuna hükmeder."

Bu zatın, seyrü sülûk hakkında *Kasîde-i Tâiyye* adlı bir eseri vardır ki talebesi İbn Acîbe bunu şerhetmiştir. Şeyh Bûzîdî, 1229 (1814) yılında vefat etmiştir. Makamı Cezayir'de Vehrân bölgesinde Müstegânim denilen yerdedir.

Bu zatın elinde çok sayıda fazilet sahibi ârif yetişmiştir. Kûhin der ki: "Bu zatın hiçbir talebesi olmasaydı bile, (büyüklüğünü anlamak için) İbn Acîbe yeterdi."

Muhammed el-Bûzîdî hazretlerinin sözlerinden biri şudur: "Zâhirî ve bâtınî istikametten daha büyük keramet yoktur. Zâhirî kerametler, bâtınî istikametin olmadığı, sadece zâhirî istikamet esnasında söz konusu olur. Ancak hem zâhirî hem de bâtınî istikamet oluştuktan sonra sadece manevi kerametler olur. Her kim velâyetin, istikametin dışında bir şey olduğunu zannediyorsa o kimse, velâyeti bilmeyen cahil biridir." [133]

İbn Acîbe [rahimehullah] böyle bir ilmî çevrede yetişmiş, amelî-tasavvufî hayatını Derkâvî ve Bûzîdî arasında yaşamıştır. Onların elinde manevi fetihlere nail olmuş, Allah erlerinin ulaşacağı her şeye ulaşmıştır. Bu konuda kendisi şunları zikretmektedir: "Allah'a yemin olsun

---

132 *el-Âdâbü'l-Merdıyye* adlı bu eser, Bûzîdî'nin divanı ve Udde b. Tûnus'a ait *Âyâtü'l-Muhibbîn fî Makâmâti'l-Ârifîn* adlı eserle birlikte, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından 2006 tarihinde Beyrut'ta basılmıştır.

133 Abdülmecid es-Sagîr, *İşkâliyyetü Islâhi'l-Fikri's-Sûfî*, I / 49.

ki ilâhî manaların tadını, mana ehli adamlar oluncaya kadar, ne kalplerimiz tanıyabilmiş ne de lezzetini alabilmiştir."[134]

İbn Acîbe, insanın iç âlemindeki manevi temizlikle başlayan ve güzel ahlâk olarak hayata yansıyan tasavvuf ilmini şöyle tarif eder:

"Bil ki bâtın (tasavvuf) ilminin temeli, iç âlemi (kalbi) bütün rezil şeylerden temizleyip onu her türlü güzel ahlâk ile süslemektir. Kalp, rezil işlerden temizlenip faziletli ahlâkla süslenince, üzerinde nurlar parlar ve ilâhî sırlar gözükür; böylece irfan ilmine ait hakikatler ve rabbânî sırlar keşfolur, sahibi müşahedeye dayalı bir marifeti elde eder ve ihsan makamına ulaşır. Tasavvuf ilminin özü ve meyvesi budur." [135]

Allah Seni Cüneyd Gibi Yapsın!

İbn Acîbe, yukarıda kısaca tanıtılan iki maneviyat büyüğü ile karşılaşmasını ve onlardan aldığı güzel bir duayı şöyle anlatır:

"Kendilerinden zâhirî ilim aldığım hocalarımı ziyaret için Fas'a üçüncü gelişimde, dönerken, Allah kendilerinden razı olsun, Şeyh Mevlây Arabî ve Seyyid Muhammed Bûzîdî ile görüşmek üzere Benî Zerval'e uğradım. Yanlarına vardığımda, her ikisi de çok sevindi ve bana öyle bir nazar ettiler ki her şeye değer. Önce, Allah kendisinden razı olsun Seyyid Muhammed Bûzîdî ile karşılaştım. Beni ilk görüşünde,

'Allah seni Cüneyd-i Bağdâdî gibi yapsın; seni onun gibi 114 derviş takip etsin!' dedi. Yahut 'Cüneyd gibi olasın!' dedi. Hangisini dediğini tam hatırlamıyorum. Sonra beni, şeyhi Mevlây Arabî'ye götürdü. Kendisini ziyaret ettiğimde bana,

'Allah seni (Seyyid Abdülkadir) Geylânî gibi yapsın!' dedi. Bunu işiten Seyyid Muhammed Bûzîdî,

'Ben de kendisine, Cüneyd gibi yapsın, diye dua ettim' dedi. O zaman Mevlây Arabî,

---

134 Kûhin, *Câmiu Kerâmâti'l-Aliyye*, s.163.

135 İbn Acîbe, *el-Fehrese*, s. 44-45.

'İnşallah, ikisinin halini kendisinde toplar' buyurdu. Onların bu duasından çok büyük bir bereket gördüm."[136]

Manevi İntisap

İbn Acîbe [rahimehullah], Şeyh Mevlây Arabî ve Muhammed Bûzîdî ile maneviyat yolunda başlayan ilk hukukunu şöyle anlatır:

Bu iki zatı ilk ziyaretimde, yanlarında üç gün kaldım; beraberce ilimler ve tevhidin sırları konusunda müzakere yapıyorduk. Bana, Tücîbî[137] ile *Şerhu'r-Râiyye*[138] adlı eseri verdi. Birinci eseri mütalaa ediyor, ikinciyi yeni nüshalara yazıyorduk. Geri dönmek istediğim zaman Şeyh Mevlây Arabî'ye,

"Ben, sizin (terbiyenize giren) ashabınızdanım" dedim. O da bana,

"Merhaba, hoş sefa gelmişsin (gelişin mübarek olsun)" dedi. Fakat ben, kendisinden bana vird dersi vermesini istemedim, çünkü Fas'ta iken, Seyyid Ali el-Cemel'in talebelerine vird dersi vermediğini, onları sohbet ve nazarı ile terbiye ettiğini işitmiştim.

İçimde kuvvetli bir muhabbet ve aşk ile Tıtvân'a döndüm; öyle ki üzerimdeki manevi halin etkisini insanlar hissediyorlar ve kendi aralarında, "Bu defa onda bilmediğimiz bir hal var!" diyorlardı. Allah kendisinden razı olsun, şeyhimiz Seyyid Muhammed Bûzîdî el-Hasenî bana mektup yazarak, beni kendileriyle sohbete ve bu sayede manevi vuslata teşvik ediyordu. Bir yazısında şöyle diyordu:

"Eğer manevi ilimlerin anahtarlarını ve güzel anlayış hazinelerini elde etmek istiyorsan bize gelmen gerekir."

---

136 İbn Acîbe, *el-Fehrese*, s. 45.

137 Bahsi geçen eser, İbnü'l-Bennâ, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Yusuf et-Tücîbî es-Sarakustî'ye ait *el-Mebâhisü'l-Asliyye* isimli eserdir. İbn Acîbe, daha sonra bu eseri, şeyhi Muhammed Bûzîdî el-Hasenî'nin emriyle şerhetmiş ve ismine *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye fî Şerhi'l-Mebâhisi'l-Asliyye* ismini vermiştir. Eser birçok defa basılmıştır.

138 Eser, Tâceddin Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Bekri eş-Şerîşî'ye (v. 641/1243) ait 140 beyitten oluşan bir kasidedir. İsmi *Envârü's-Serâir ve Serâirü'l-Envâr* olup *eş-Şerîşiyye* ve *Kasîde-i Râiyye* diye de bilinir. bk. Bağdâdî, *İzâhu'l-Meknûn*, 1/115-116 (nr. 1514); *Hediyyetü'l-Ârifîn*, 1/86 (nr. 646) (Beyrut 2008). Kaside, Yusuf-i Fâsî (v. 1021/1612) tarafından şerhedilmiştir.

Hazret, Tıtvân'dan yanına gelen dervişlere de benim için, "Vallahi onun ihtiyacı olan şeyler benim yanımdadır, bize gelsin!" diyormuş; fakat her nasıl oluyorsa ben, Tıtvân'dan kalkıp kendilerine gidemiyordum. Allah kendisinden razı olsun, sonunda kendisi kalkıp benim yanıma geldi ve bana vird dersi verdi; sonra ben, onun elinde ilerledim. Allah Teâlâ, bizim adımıza kendisine en güzel mükâfatları ve karşılıkları versin.

Seyyid Muhammed Bûzîdî el-Hasenî, bana vird dersini telkin edince, ben nefsimi bir kenara atarak kendisine tam bir teslimiyetle,

"İşte önünüzdeyim, size teslim oldum, bana istediğinizi yapın!" dedim. Bunun üzerine şeyhim,

"Allah sana bereket versin, halin mübarek olsun!" dedi. Sonra yanında bulunanlardan birine dönerek,

"Seyyid Ahmed zühd, vera', tevekkül, sabır, hilim, rıza, teslimiyet. şefkat, rahmet, cömertlik ve kerem sahibi biridir" diyerek, on iki makamı saydı. Bunun üzerine ben kendisine,

"Efendim, bu saydıklarınız bütün makamlarıyla tasavvuftur" dedim. Hazret bana,

"Bu, zâhirî tasavvuftur, geride bâtınî tasavvuf kaldı; inşallah onu da yakînen tanıyacaksın" buyurdu. Sonra ben, kendisini sık sık ziyaret etmeye başladım. Bazan Gamâra'ya, bazan da Benî Zerval'e gidiyordum. Nihayet Allah Teâlâ bana, büyük bir manevi fetih kapısı açtı. Bütün hamd, nimet ve ihsan Allah'a aittir. Ben O'nu hakkı ile övüp yüceltemem, Cenâb-ı Hak zatını nasıl yüceltiyorsa öyle yücedir."[139]

İbn Acîbe, önündeki maneviyat büyüğüne tam manasıyla teslim oldu. Öyle ki mürşidi nefis terbiyesi adına neyi emretti ise ölümü pahasına hepsini yerine getirdi.

İbn Acîbe, daha önce, devlet büyükleri dahil herkes tarafından büyük bir âlim olarak tanınan, sevilen ve elini öpmek için sıraya girilen bir zat iken, mürşidi ona, eski adetlerini terketmesini, giyim kuşamını de-

139 bk. İbn Acîbe, *el-Fehrese*, s. 45-46.

ğiştirip derviş kıyafetlerini giymesini emretti; o da kendisine emredilen her şeyi yaptı.

Mürşidi ona, dükkân ve mescidlerin önünde, halktan bir şeyler dilenmesini emretti, onu yaptı. Sonra, elinde bulunan malını fakirlere dağıtmasını istedi, onu da yaptı. Fakirlere hizmet etmesini, onların elbiselerini yıkamasını emretti, onu da yaptı. Sonra, sokakları temizlemesini ve çöpleri omuzuna alarak şehrin dışına atmasını emretti, onu da yaptı. Sonra, omuzunda kırba ile insanlara su dağıtmasını istedi, onu da yaptı. Öyle bir hale geldi ki kendisini tanıyanlar, ona acımaya başladılar, hatta evindekiler onun bu haline oturup ağlıyor, komşu kadınlar da gruplar halinde onları teselli etmek için evlerine geliyordu.

İbn Acîbe [rahimehullah], böyle bir mücâhedeye başladığı ilk günlerde nefsi feryat ediyor, alnından terler boşalıyordu. O ise mürşidinin emrini ve muradını her şeyin önünde tutuyor, ona vefasını gösteriyor, sonuçta bulacağı gerçek izzet ve asıl hürriyet için, bütün bu zilletlere cesaretle sabrediyordu. Aslında mürşidi onu ileride üstleneceği büyük bir göreve hazırlıyordu. Bu şerefli görev, inkâr, isyan ve nisyan gibi manevi hastalıklara müptela olmuş nefisleri, Allah'ın izniyle temizleyip, ilâhî edeple terbiye etme göreviydi. O, kalpleri, dünya sevgisinden, makam hırsından, malda itibar arayışından, rızık korkusundan, benlik davasından, gaflet hastalığından ve her çeşidiyle hevâdan temizleyip yüce Allah'a bağlama göreviydi. Yani, tam manasıyla peygamber vârisliği idi.

Nefisleri terbiye işi, sadece ilim ve akıllı icra edilecek bir şey değildi. Eşyadan hürriyetine kavuşup bütünüyle yüce Allah'a bağlanmayan, bütün şeref ve itibarı O'nun katında aramayan bir kimse, bu kutsal emaneti taşıyamazdı.

İşte, Seyyid Ahmed b. Acîbe'nin [rahimehullah] başarıyla tamamladığı bu nefis mücâhedesi, seyrü sülûk ameli ve mürşidine yaptığı hizmet, ancak sadıkların ve ihlâs sahiplerinin yapabileceği bir işti. Hazret, bu ihlâsı ve gayreti sebebiyle çok kısa zamanda nefis terbiyesinin meyvelerini elde etmiş, irfan ilminin nurları parlamaya başlamış, büyük bir manevi fethe ve ilâhî yardıma nail olmuştur.

İbn Acîbe'ye çok geçmeden mürşidi Muhammed Bûzîdî el-Hasenî tarafından irşad icâzeti verilmiş, o da bütün gücüyle irşad ve terbiyeye başlamıştır. Öyle ki kendisi, bir grup talebesiyle birlikte köy, belde, şehir ayırmadan geniş bir coğrafyayı dolaşarak halkı irşad etmiş, yüce Allah'ın izni ve yardımıyla büyük bir ıslahat gerçekleştirmiş, binlerce insan elinde tövbe ederek halini ıslah etmiştir.

İbn Acîbe bu dönemde, zamanın yönetimi tarafından takibe alınmış, çeşitli sürgünler yaşamış, vatanından hicret etmiş, hapse girmiş, fakat bütün bunlar ancak onun irşad azmini kuvvetlendirmiş, elinde gerçekleşen manevi fethi genişletmiş, şan ve şerefi artmış, her çileyi marifet meyvesine çevirmiştir.[140]

i) İBN ACÎBE'NİN TARİKAT SİLSİLESİ

İbn Acîbe, *el-Fehrese* isimli eserinde, manevi icâzet silsilesini kimlerden aldığını zikretmiştir. Bu silsile, başka kaynaklarda da geçmektedir. Biz silsilede geçen isimlerin tesbitinde bu kaynaklardan da istifade ettik. Buna göre silsile, İbn Acîbe'ye kadar yukarıdan aşağı doğru şöyledir:

1. **Allah Teâlâ**
2. **Hz. Muhammed Mustafa** [sallallahu aleyhi vesellem] (v. 11/632).
3. Hz. Ali [kerremallahu vechehû] (v. 40/661).
4. Hz. Hasan [radıyallahu anh] (v. 49/669).
5. Ebû Muhammed Câbir.
6. Saîd el-Kazavânî (el-Kazzânî).[141]
7. Kutub Muhammed Fethü's-Suûd.
8. Kutub Sa'd.
9. Kutub Ebû Muhammed Saîd.
10. Ebü'l-Kasım Ahmed el-Mervânî.
11. Kutub Ebû İshak İbrahim el-Basrî.

---

140 İbn Acîbe'nin hapis ve hicret olayları için bk. İbn Acîbe, *el-Fehrese*, s. 57-60.

141 Şeyh Yusuf Nebhânî, kendisinin Şâzeliyye tarikatına ait icâzet silsilesini sayarken, nisbeti bu şekilde vermiştir (bk. Nebhânî, *Şevâhidü'l-Hak*, s. 415 [Beyrut 1990]).

12. Zeynüddin Muhammed el-Kazvînî.

13. Kutub Şemseddin.

14. Kutub Tâceddin.

15. Kutub Ebü'l-Hasan Nûreddin.

16. Kutub Fahreddin.

17. Kutub Takıyyüddin el-Fukayr.

18. Seyyid Abdurrahman-ı Medenî.

19. Seyyid Abdüsselâm b. Meşîş (v. 625/1228).

20. Seyyid Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî (v. 656/1258).

21. Seyyid Ebü'l-Abbas-ı Mürsî (v. 686/1287).

22. Ahmed b. Atâullah-ı İskenderî (v. 709/1309).

23. Davud-ı Bâhilî (el-Bâkır diye anılır).

24. Muhammed Bahrü's-Sefâ.

25. Ali b. Vefa (Muhammed Bahrü's-Sefâ'nın oğludur).

26. Yahya el-Kâdirî.

27. Ahmed b. Ukbe el-Hadramî (v. 854/1450).

28. Ahmed Zerrûk el-Berlisî el-Fâsî (v. 899/1493).

29. İbrahim el-Efhâm.

30. Ali es-Sanhâcî (Devvâr diye meşhurdur).

31. Abdurrahman el-Meczûb (v. 976/1569).

32. Ebü'l-Mehâsin Yusuf el-Fâsî (v. 1013/1604).

33. Muhammed b. Abdullah el-Kebîr el-Ârif.

34. Abdurrahman-ı Fâsî el-Kasrî (Ebû Muhammed; v. 1039/1626). (Muhammed el-Ârif ile Abdurrahman-ı Fâsî, Yusuf-i Fâsî'den icâzet almıştır).

35. Kasım el-Hassâsî (Hassâsî, Abdurrahman-ı Fâsî ile Muhammed el-Ârif'ten hilâfet ve icâzet almıştır).

36. Ahmed b. Abdullah (Muhammed Ârif'in oğludur).

37. el-Arabî Ahmed b. Abdullah (v. 1167/1754) (Bir önceki zatın oğludur).[142]

38. Ali b. Abdurrahman el-İmrânî el-Cemel el-Hasenî (v. 1194/1788).

---

142 bk. Nebhânî, *Şevâhidü'l-Hak*, s. 414.

39. Mevlây el-Arabî ed-Derkâvî el-Hasenî (v. 1239/1823).

40. Muhammed b. Ahmed el-Bûzîdî ed-Derkâvî el-Hasenî (v. 1129/1814).

41. Ahmed b. Muhammed İbn Acîbe (v. 1224/1809).[143]

j) ÂLİMLERİN İBN ACÎBE HAKKINDAKİ ÖVGÜLERİ

Ahmed İbn Acîbe (rahimehullah) büyük himmet, keramet, manevi kuvvet ve tasarruf sahibi bir zattı. Kendisi hakkında, mürşidlerinin ve salih zatların da pek çok övgüsü vardır. İbn Acîbe, mürşidi Muhammed Bûzîdî el-Hasenî'yi ilk ziyaretlerinin birinde, kendisine selâm verip duasını talep edince hazret, ona hitaben üç defa,

"Vallahi, senin işin ve irşadın pek büyük olacaktır. Vallahi senin şanın pek yüksek olacaktır" buyurmuş ve sonra şöyle demiştir: "Vallahi sen, hakikat ve şeriat ilimlerini kendinde toplayacaksın." Muhammed Bûzîdî, sonra yanındaki müridlere, "Vallahi, Seyyid Ahmed'in vaktinde büyük bir irşad olacaktır" demiştir.[144]

Şeyh Kûhin, onun hakkında şöyle der:

"Hazretin nazarı iksir gibi tesirliydi. Onu tanıyan biri yanına geldiğinde veya onunla karşılaştığında, bütün günahlarından tövbe ederdi. Ona intisap eden çok sayıda mürid, bâtını nurlanıp yüksek mertebelere ve âriflerin makamına ulaşmıştır."[145] "Ulaşacağı kadar yüce makamlara ulaştı, kemal ehlinin sahip olduğu sırlarla konuştu, insanı hayrette bırakan ilimleri ve sırları ortaya koydu. Bütün Mağrib halkı onun etrafında toplandı."[146]

Şeyh Kûhin başka bir yerde İbn Acîbe'yi şöyle tanıtır: "Şerif, büyük velâyet dairesinin kutbu, ehl-i hakikatin sırlarının kaynağı, zâhirî ve

---

143 bk. İbn Acîbe, *el-Fehrese*, s. 62-63 (Kahire 1990); *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye fî Şerhi'l-Mebâhisi'l-Asliyye*, s. 441-442 (Dımaşk 1998); ayrıca, Mevlây Arabî'den itibaren bk. Nebhânî, *Şevâhidü'l-Hak*, s. 414-415.

144 İbn Acîbe, *el-Fehrese*, s. 67.

145 Hasan el-Kûhin, *Câmiu'l-Kerâmâti'l-Aliyye*, s.163.

146 Kûhin, *Tabakâtü'ş-Şâzeliyye*, s. 240.

bâtınî yolun şeyhi, şeriat ve hakikat ilimlerine sahip kimselerin dayanağı, Allah Teâlâ'nın en büyük velisi, en meşhur gavsı, temkin ehli bir zat."[147]

Askerî, onun hakkında der ki: "Allah yolunda tek başına bir sancak (manevi ordu), emsalleri arasında tekten, birçok eserin müellifi, allâme, sûfî, muhakkik ârif, kâmil şeyh, bereket sahibi şerif, Allah Teâlâ'nın velisi ..."[148]

Muhammed Beşîr el-Ezherî, onu şu sözlerle metheder: "Âlim, hüccet, üstün anlayış sahibi, nuru parlak bir sûfi, şeriat ve hakikati bünyesinde cemetmiş bir zat."[149]

Muhammed Mahlûf, *Şeceretü'n-Nûr* isimli eserinde İbn Acîbe'den şöyle bahseder: "Allâme, müellif, muhakkik, üstün anlayış sahibi, tetkik ehli ..."[150]

k) VEFATI

Şeyh Ahmed İbn Acîbe el-Hasenî [rahimehullah] ilim, amel, irşad ve mücadeleyle dolu bir yaşamdan sonra 7 Şevval 1224 (15 Kasım 1809) tarihinde vefat etmiştir. Vefatı ziyaret etmek için geldiği şeyhi Bûzîdî'nin evinde, Gamâre'de, Benî Selman kabilesinde vâki olmuştur. Vefat sebebi taun hastalığıdır. Kendisini, şeyhi yıkayıp namazını kıldırmış ve Gamâre'ye defnedilmiştir. Sonra aziz naaşı Tıtvân'a nakledilmiştir. Kabr-i şerifi ziyaret edilmekte ve her sene kendisini anma törenleri düzenlenmektedir.[151]

---

147 Kûhin, *Câmiu'l-Kerâmâti'l-Aliyye*, s.163.

148 Askerî, *Tabakâtü Ashâbi'd-Derkâvî*, yazma nüsha, vr. 142.

149 Ezherî, *el-Yevâkîtü's-Semîne*, 1/70.

150 Mahlûf, *Şeceretü'n-Nûr*, s. 400.

151 İbn Acîbe'nin hayatı için bk. İbn Acîbe, *el-Fehrese* (Kahire 1990); *Ezhârü'l-Bustân fî Tabakâti'l-A'yân*; Hasan Azzûzî, *Şeyh İbn Acîbe ve Menhecühû fi't-Tefsir*, 1/91294-399 (Mağrib 2001); Muhammed el-Ezherî, *el-Yevâkîtü's-Semîne*, 1/70 (Kahire 1908); Muhammed Davud, *Târihu Tıtvân*, 3/206-224; 6/213-258 (Tıtvân 1962); Bûziyân el-Maaskerî, *Kenzü'l-Esrâr ve Ma'denü'l-Ahyâr*, vr. 124 vd. (Mahtut, Rabat K 2841); Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/245; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 2/163; Serkîs, *Mu'cemü'l-Matbûâti'l-Arabiyye*, 1/169-170; Ahmed el-Kuraşî Reslân, *el-Bahrü'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 1/18-38 (Giriş kısmında) (Kahire 1999); Mustafa Kara, "İbn Acîbe", *DİA*, 19/294-295; Jean Lois Michon, *Le Soufi Marocain Ahmad Ibn 'Ajiba et son Mi'râj*, Paris 1990.

B) İBN ACÎBE'NİN ESERLERİ

İbn Acîbe'nin tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf ve lugat alanında birçok eseri vardır. Eserlerinin çoğu tasavvufla ilgilidir. Elliye yakın olan eserlerinin bir kısmı ciltlerden oluşmakta, bir kısmı orta boyutta, bir kısmı da küçük hacimlidir. Eserlerin bir kısmı yazma olup henüz basılmamıştır. Aşağıda bu eserleri konularına göre taksim ederek kısaca tanıtacağız; eserlerin yazma nüshalarının bulunduğu yer ve telif tarihleri yanında, basılanların baskı tarihi ve yeri hakkında da bilgi verilecektir.

a) Tefsir ve Kıraate Ait Eserleri

1. *el-Bahrü'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*. İbn Acîbe'nin dört büyük cilt olarak telif ettiği en hacimli eseridir. Eserin, değişik yazma nüshaları yanında, farklı zamanlarda dört ayrı baskısı da yapılmıştır. Eserden aşağıda ayrıca bahsedilecektir.

2. *et-Tefsîrü'l-Kebîr li'l-Fâtiha*. Fâtiha sûresinin tefsirine ait olup 268 sayfadır. Müellif bu eseri, *el-Bahrü'l-Medîd*'den önce telif etmiştir. Eserin sonunda, "İnşallah bunun peşine Bakara sûresinin tefsiri gelmektedir" diyerek bu hususu açıkça ifade etmektedir. Yazma nüshanın müstensihi bu ibarenin peşinden şu kayıtları koymuştur: "Müellif bu eserini yani Fâtiha tefsirini, müstakil bir tefsir olarak kaleme almıştır. Sonra muhtasar başka bir tefsir yazmış, *el-Bahrü'l-Medîd*'i de onun üzerine inşa etmiştir." Bu nüsha, Abdülgafur b. Tehâmî tarafından yazılarak, hicrî 1233 yılında tamamlanmıştır.

Eser, Kur'an ilimleri, tefsir, müfessir, Kur'an'ın fazilet ve hususiyetleriyle ilgili on mukaddime ile başlamakta, sonra eûzü besmele ve Fâtiha sûresinin tefsirine geçilmektedir.

Eserin, yeni olarak Arapça iki ayrı baskısı yapılmıştır. Bir baskısı, Dârü'l-Hâvî 1999 tarihli olup Bessâm Muhammed Bârud'un tahkikiyle yayımlanmıştır; toplam 647 sayfadır. Diğeri ise Beyrut 2004 tarihlidir. Bu baskı, Asım Keyyâlî tarafından tahkik edilmiş olup 384 sayfadır.

3. *et-Tefsîrü'l-Vasît li'l-Fâtiha*. Muhammed Sagîr, bunun on yedi sayfa olduğunu zikretmektedir.[152] Bir nüshası el-Hizânetü'r-Rabat'ta (nr. K 148) bulunmaktadır. Yazılması hicrî 1213 senesinde tamamlanmıştır.

4. *et-Tefsîrü'l-Muhtasar li'l-Fâtiha*. Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye'de bir yazma nüshası bulunmaktadır. İki varak halindedir. Müellif bu eserin yazımını hicrî 1219 yılının Rebîülâhir ayının beşinci günü olan Salı günü bitirmiştir.

5. *ed-Dürerü'l-Mütenâsire fî Tevcihi'l-Kırââti'l-Mütevâtire*. Kur'an okuma âdâbını, on kıraat imamını ve onların râvilerini ve her birinin kıraat şekillerini kapsayan bir teliftir. İçinde yirmi cüz bulunmaktadır.

6. *el-Keşf ve'l-Beyân fî Müteşâbihi'l-Kur'ân*. Bu kitaba ait sayfaları ortaya çıkaran Allâme Davud, yazma nüshayı kaleme alan zatın zikrettiklerinden hareketle, bu yaprakların İbn Acîbe'nin *Elfiyye* adlı eserinin sonuna ait olduğunu söylemektedir. Bu nedenle telifi tamamlanmamıştır.

b) Hadis ve Dualara Ait Eserleri

7. Süyûti'nin *el-Câmiu's-Sagîr* adlı eserine hâşiye. Müellif bu eserin telifini 1224 yılı Şaban ayı ortalarında vefatına iki aydan az bir süre kala bitirmiştir. Eserin bir yazma nüshası Mağrib'de el-Hizânetü'l-Âmme'de (nr. D 1831) bulunmaktadır. Bu nüshanın yazımı 1251 yılında tamamlanmıştır. Eser üzerinde Seyyid Ali İsmail Temmâm el-Mısrî, yüksek lisans çalışması yaparak 1994 yılında Rabat Edebiyat Fakültesi'ne takdim etmiştir.[153]

8. Usul, fürû ve ibretlik konulara dair kırk hadis.

9. *el-Envârü's-Seniyye fi'l-Ezkâri'l-Nebeviyye*. Müellif bu eserin telifini hicrî 1205 yılında bitirmiştir. Bir yazma nüsha Tıtvân Kütüphanesi'nde (nr. M 853), bir diğer nüsha Mağrib'de el-Hizânetü'l-Âmme'de (nr. D 2134) kayıtlıdır.

152 Muhammed Sagîr, *Islahü'l-Fikri's-Sûfi*, 1/177.

153 bk. Hasan Azzûzî, *a.g.e.*, 1/388.

10. *el-Ed'iyyetü ve'l-Ezkâr el-Mümhika li'z-Zünûbi ve'l-Evzâr.* Yazımı hicrî 1222 senesinde bitmiştir. Yazma bir nüshası Tıtvân Kütüphanesi'nde (nr. K M 274) bulunmaktadır.

c) Fıkıh ve Akaide Ait Eserleri

11. *Hâşiye alâ Muhtasarı Halîl.* Müellif, bu eserin tamamlanmadığını zikreder.

12. *Risâle fi'l-Akâid ve's-Salât.* Eserin Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye'de yazma bir nüshası bulunmaktadır. On sayfalık küçük bir kitaptır.

13. *Teshîlü'l-Medhal li-Tenmiyeti'l-A'mâl bi'n-Niyeti's-Sâlihati inde'l-İkbâl.* Eser, niyeti ve hükümlerini konu etmektedir. Telifi hicrî 1196 senesinde bitmiştir. Müellifin ilk eseridir. Tıtvân'da bir nüshası bulunmaktadır.

14. *Silkü'd-Dürer fî Zikri'l-Kazâi ve'l-Kader.* Müellif bu eseri, 1214 yılında Tıtvân'da veba hastalığı yayılınca yazmıştır. Yirmi sekiz sayfadır. Eserin yazma bir nüshası el-Hizânetü'l-âmme'de (Mağrib) bulunmaktadır. Eser, Asım Keyyâlî tarafından, *el-Letâifü'l-İmâniyyetü'l-Melekûtiyye* ismiyle İbn Acîbe'nin risalelerinden derlenen dokuz risale içinde basılmıştır (Beyrut 2006).

d) Lugatla İlgili Eserleri

15. *el-Fütûhâtü'l-Kudsiyye fî Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Âcurrûmiyye.* Eser, İbn Âcurrûm'un (v. 723/1323) nahiv alanında yazdığı mukaddimeye İbn Acîbe tarafından yapılan ve nahivle tasavvufu birleştiren bir şerhtir. Bu eserde müellif, metin sahibinin ibaresini zikrettikten sonra, önce nahiv, peşinden de işârî manalarıyla onu şerhetmektedir. Eser 219 sayfadır. Yazımı, hicrî 1223 yılının Rebîülevvel ayının 18'inde Pazartesi günü tamamlanmıştır. Eserin, Rabat'ta el-Hizânetü'l-âmme bölümünde bir nüshası bulunmaktadır. İbn Acîbe'nin talebesi olan ve Medine'de vefat eden Şeyh Abdülkadir b. Ahmed el-Kûhin, bu eserin nahivle ilgili ibarelerini almadan sadece üstadın tasavvufî şerhleriyle iktifa eden bir telif yapmış, adını da *Meniyyetü'l-Fakiri'l-Mütecerrid ve Semîrü'l-Müridi'l-Müteferrid* koymuştur. Bu eser İstanbul'da hicrî 1315 yılında basılmıştır.

e) Şahıs, Tarih ve Tabakatla İlgili Eserleri

16. *Ezhârü'l-Bustân fî Tabakâti'l-A'yân*. Muhammed Mahlûf *Şeceretü'n-Nûr*'da bu eseri, *Ezhârü Riyâzi'z-Zaman fî Tabakâti'l-A'yân* adıyla, Muhammed Sagîr *Islah*'ta *Ezhârü'l-Bustân fî Tabakâti'l-Ulemâ ve's-Sülehâ ve'l-A'yân* adıyla kaydetmektedir.

Müellif bu eserinde fukahanın hayatlarını zikreder; özellikle de İmam Mâlik zamanından kendi dönemine kadar kronolojik sıralamayla, meşhur Mâlikî fukahasını tanıtır; sonra da nahivcileri, muhaddisleri ve bazı sûfîleri ele alır. İbn Acîbe bu eserinin, büyük hacmine rağmen tamamlanmadığını belirtir. Bir yazma nüshası Rabat arşivinde, bir sûreti de Kahire'deki Yazma Eserleri İhyâ Enstitüsü'nde (Ma'hedü ihyâi'l-mahtûtât) bulunmaktadır.

17. *el-Fehrese*. Eser, müellifin kendi hayatını anlattığı bir otobiyografidir. 1224 senesinde yazmayı bitirmiştir. Eser ilk olarak, müslüman araştırmacı Fransız John Leviy Mişon (Ali Abdülhalik) tarafından Fransızca'ya tercüme edilerek basılmıştır. Eser daha sonra, Abdülhamid Salih'in tahkikiyle yayımlanmıştır (Mısır 1990).

f) Tasavvufla İlgili Eserleri

18. *el-Envârü'l-Seniyye fî Şerhi'l-Kasîdeti'l-Hemziyye*. Eserin metni, İmam Bûsîrî'ye aittir. Telifi, hicrî 1199'da tamamlanmıştır. Şerhin Tıtvân'da yazma bir nüshası vardır. 230 sayfadan oluşmaktadır. Şerhin bir diğer nüshası Rabat'ta, el-Hizânetü'l-âmme'de bulunmaktadır (nr. K 1296). Bu nüsha 188 varaktır.

19. *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye fî Şerhi'l-Mebâhisi'l-Asliyye*. İbnü'l-Bennâ es-Sarakustî'nin manzum eserine yapılmış büyük bir şerhtir. Tasavvuf âdâbı ve erkânı hakkındadır. Yazımı 1211 hicrî yılında sona ermiştir. Birden fazla baskısı vardır. Bir baskısı, Abdurrahman Hasan Mahmud tarafından yapılan tahkikle 1983 tarihli Âlemü'l-fikr baskısıdır. Eserin, Beyrut 2002 tarihli yeni bir baskısı daha yapılmıştır.

20. *el-Levâihü'l-Kudsiyye fî Şerhi'l-Vazifeti'z-Zerrûkıyye*. Eserin telifi hicrî 1196 senesinde bitmiştir. Bir yazma nüshası Tıtvân'da, bir diğer

nüshası da Mısır'da bulunmaktadır. Eser, Abdüsselâm İmrânî el-Hâlidî tarafından derlenen ve Beyrut 2007 tarihiyle ikinci baskısı yapılan *el-Cevâhirü'l-Acîbe min Telifi Seyyidî Ahmed İbn Acîbe* adlı eser içinde birinci eser olarak yayımlanmıştır.

21. *İkâzü'l-Himem fi Şerhi'l-Hikem.* Müellifin en meşhur kitabı olduğu gibi, İbn Atâullah-ı İskenderî'nin *Hikem* adlı eserinin en meşhur şerhidir. Eserin telifi hicrî 1211 yılının Cemâziyelevvel ayının sekizinci günü bitmiştir. Suriye ve Mısır'da birçok defa basılmıştır. Muhammed Ahmed Hasbullah tarafından yayımlanan (Mısır 1985) eser Beyrut'ta da basılmıştır (2005).

22. *Dîvânü Kasâid fi't-Tasavvuf.* Tasavvufa dair içinde 500 kadar beyit bulunan divan Abdullah Salih tarafından müellifin *Fehrese* adlı eserine ek olarak yayımlanmıştır.

23. *Risâle fi Zemmi'l-Gıybeti ve Medhi'l-uzleti ve's-Samt.* Eserin telifi, hicrî 1198'de bitmiştir. Bir yazma nüshası Mısır'da bulunmaktadır.

24. *Şerhu Esmâillahi'l-Hüsnâ.* İbn Acîbe, *Fehrese* adlı eserinde bu kitabı hakkında der ki: "Kuşeyrî'nin *et-Tahbîr* adlı eserinde yaptığı gibi ben de her bir isim için bir bab ayırdım." Eserin bir yazma nüshası Hizânetü'l-Karaviyyîn'de bulunmaktadır.

25. *Şerhu'l-Bürde li'l-Bûsîrî.* Allâme Davud, bu eserin 238 sayfa olduğunu söylemektedir. Eserin telifi, hicrî 1203 yılında bitmiş olup yayımlanmıştır (Tanca 2009).

26. *Şerhu'l-Hizbi'l-Kebîr li'ş-Şâzelî.* Eserin telifi, hicrî 1200 yılında tamamlanmış olup 145 sayfadır. Tıtvân'da bir yazma nüshası bulunmaktadır.

27. *Şerhu Kitâbi'l-Hısni'l-Hasîn min Kelâmi Seyyidi'l-Mürselîn.* İbnü'l-Cezerî'ye (v. 883/1429) ait kitabın şerhidir. Konusu, günlük dua ve zikirlerdir. İbn Acîbe bu eserin tamamlanmadığını belirtir.

28. *Şerhu'l-Kasîdeti'l-Hamriyye li'bni'l-Fârız.* Eser hicrî 1213 yılının Ramazan ayının ortalarında Pazartesi günü tamamlanmıştır. Mısır'da bir yazma nüshası bulunan eser, Asım Keyyâlî el-Hasenî tarafından *el-*

Letâifü'l-İmâniyyetü'l-Melekûtiyye ismiyle İbn Acîbe'nin risalelerinden derlenen dokuz risale içinde neşredilmiştir (Beyrut 2006).

29. *Şerhu'l-Kasîdeti'l-Münferice li'bni'n-Nahvî*. Kırk sayfa kadar olan eserin yazımı 1201'de tamamlanmış olup Tıtvân'da bir yazma nüshası bulunmaktadır.

30. *Şerhu'l-Kasîdeti'l-Hâiyye fi't-Tasavvufi li'r-Rifâî*. Eserin 1213 yılında yazımı tamamlanmış olup otuz bir sayfadır. Rabat'ta bir yazma nüshası mevcuttur.

31. *Şerhu'l-Kevâkibi'd-Dürriyye fî Medhi Hayri'l-Beriyye*. Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye'de bir yazma nüshası vardır.

32. *Şerhu Tâiyyeti'l-Bûzîdî*. Eser doksan beş sayfa olup yazımı, hicrî 1221 yılının Ramazan ayının 16'sı Cuma günü tamamlanmıştır. Bir yazma nüshası Rabat'ta, bir diğeri de Tıtvân'da bulunmaktadır.

33. Bûzîdî'nin *Tâiyye*'si üzerine bir diğer şerh. Eser, önceki şerhten daha uzun olup 125 sayfadır. Hicrî 1222 yılının Zilkade ayının 14'ünde Çarşamba günü tamamlanmıştır. Mevcut nüshayı Abdülgafur Tihâmî 1235'te istinsah etmiştir.

34. *Şerhu alâ Tâiyyeti Şeyh Ali b. Mes'ûd el-Ca'dî et-Tıtvânî*. Eser hicrî 1196'da telif edilmiş olup otuz beş sayfadır.

35. *Şerhu Râiyyeti'l-Bûzîdî fi's-Sülûk*. Eser hicrî 1214 yılında bitmiş olup otuz sayfa kadardır.

36. *Şerhu Salâti İbn Arabî el-Hâtemî*. Eserin yazımı 1219 Cemâziyelevvel ayının sonunda Perşembe günü tamamlanmış olup on sayfadır. Yazma bir nüshası Hasan Abbas Zeki'nin özel kütüphanesindedir. Bu şerh Fas'ta basılmıştır (Mağrib 1402). Eser, yeni olarak Asım Keyyâlî el-Hasenî tarafından, *el-Letâifü'l-İmâniyyetü'l-Melekûtiyye* ismiyle İbn Acîbe'nin risalelerinden derlenen dokuz risale içinde neşredilmiştir. (Beyrut 2006).

37. *Şerhu Salâti Abdisselâm b. Meşîş*. Eserin bir nüshası Rabat'ta bulunmaktadır. Asım Keyyâlî eseri *el-Letâifü'l-İmâniyyetü'l-Melekûtiyye* ismiyle İbn Acîbe'nin risalelerinden derlenen dokuz risale içinde yayımlamıştır (Beyrut 2006).

38. *"Sır sahibi isen, gayb suyuyla abdest al"* [154] anlamındaki beyitler üzerine bir şerh. Bu beyitler İmam Cüneyd'e isnat edildiği gibi, Şeyh İbn Arabî el-Hâtemî'ye de isnat edilmektedir. İbn Acîbe'nin bu eserinin varlığını *Îkâzu'l-Himem* adlı eserinden öğreniyoruz. Bu şerhin yazma bir nüshası Rabat'ta bulunmaktadır. Eser, Asım Keyyâlî el-Hasenî tarafından *el-Letâifü'l-İmâniyyetü'l-Melekûtiyye* ismiyle İbn Acîbe'nin risalelerinden derlenen dokuz risale içinde basılmıştır (Beyrut 2006).

39. Allah sevgisi hakkında Ebü'l-Hasan-ı Şüşterî'ye (v. 668/1269) ait bir manzumenin şerhi. Müellif eserini hicrî 1214 yılının Safer ayında tamamlamıştır. Bir yazma nüshası Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye'de bulunmaktadır.

40. Şüşterî'nin lafza-i celâlin anlamına dair yazdığı manzumenin şerhi. Eserin telifi hicrî 1214 senesinin Safer ayının ortalarında Perşembe günü bitmiştir. Bir yazma nüshası Mısır'dadır.

41. *Şerhu'n-Nûniyye li'ş-Şüşterî.* Eserin telifi hicrî 1220 senesinde bitmiş olup altmış üç sayfadır. Bir yazma nüshası Rabat'ta bulunmaktadır.

42. *Keşfü'n-Nikâb an Sırrı Lübbi'l-Elbâb.* Eser dokuz sayfadır. Yazımı hicrî 1219 senesi Zilkade ayının 18'inde bitmiştir. Bazı nüshalarda eserin ismi *Fî Beyâni't-Telâsim Elletî İhtecebet biha'r-Rubûbiyye* şeklinde geçmektedir.[155] İbn Acîbe *el-Fehrese*'de bu eserinden, "Tevhid-i hastan gizlenen gizli işaretler (telâsim) hakkında başka bir eser telif ettim" şeklinde bahseder.[156]

Eserin Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye'de bir yazma nüshası bulunmaktadır. Nüshanın yazım tarihi ise 1335 hicrî senesidir. Eser Abdüsselâm İmrânî el-Hâlidî tarafından derlenen *el-Cevâhirü'l-Acîbe min Telifi Seyyidî Ahmed İbn Acîbe* adlı eser içinde üçüncü eser olarak yayımlanmıştır (Beyrut 2007).

43. *Mi'râcü't-Teşevvüf ilâ Hakâiki't-Tasavvuf.* Tasavvuf ıstılahlarına dairdir. Müellif bu eserde 100'ün üzerinde terimi bir araya getirmiş, on-

---

154 İbarenin aslı şu şekildedir: توضأ بماء الغيب إن كنت ذا سر............

155 bk. Hasan Azzûzî, *a.g.e.*, 1/367.

156 İbn Acîbe, *el-Fehrese*, s. 39 (Kahire 1990).

ları konularına göre tasnif etmiştir. Yazımını hicrî 1221 senesinde bitirmiştir. Eser Muhammed b. Ahmed el-Hasenî'nin ta'likiyle basılmıştır (Dımaşk 1355/1937). Ayrıca müslüman araştırmacı J. L. Mişon tarafından Fransızca'ya tercüme edilmiştir. Eserin yeni bir baskısı Dımaşk 2004 tarihlidir. Eser ayrıca, Asım Keyyâlî tarafından *el-Letâifü'l-İmâniyyetü'l-Melekûtiyye* ismiyle İbn Acîbe'nin risalelerinden derlenen dokuz risale içinde yayımlanmıştır (Beyrut 2006).

44. *Kitâbün fi'l-Hamrati'l-Ezeliyye*. Eser ilâhî aşkı ve ezelî muhabbeti konu edilmektedir.

45. *Kitâbün fî Hakâiki't-Tasavvuf*.

46. *Ahzâb*. Çeşitli duaları içeren bir eserdir.

47. *Menâkıbü'z-Zühhâdü's-Seb'a*. Tâbiîn döneminde yaşayan yedi zâhidin hayatını anlatmaktadır. Eser, Abdüsselâm İmrânî el-Hâlidî tarafından derlenen *el-Cevâhirü'l-Acîbe min Telifi Seyyidî Ahmed İbn Acîbe* adlı eser içinde yayımlanmıştır (Beyrut 2007).[157]

C) İBN ACÎBE'NİN İTİKADI ve TASAVVUFÎ GÖRÜŞÜ

Bu başlık altında, İbn Acîbe'nin [rahimehullah], sahip olduğu itikadî görüşlerini ve tasavvuf anlayışına kısaca değineceğiz.

a) İbn Acîbe'nin İtikadî Yönü

İbn Acîbe, Ehl-i sünnet akîdesine mensuptur. Selef-i salihin kabul ettiğini kabul eder, reddettiğini de reddeder. Eserlerinin birçoğunda bu yönünü ortaya koymaktadır. İbn Acîbe, "Sûfîlerin mezhebi, her şeyde en güzel olanı almaktır" der ve onların böyle yaparak, *"Hak sözü dileyen ve onun en güzeline uyan kulları müjdele"* (Zümer 39/17-18) âyetiyle amel ettiklerini belirtir.

157 İbn Acîbe'nin eserleri için bk. İbn Acîbe, *el-Fehrese*, s. 38-39, Kahire 1990; Hasan Azzûzî, *Şeyh İbn Acîbe ve Menhecühû fi't-Tefsîr*, 1/297-399, Mağrib 2001; Jean Lois Michon, *Le Soufi Marocain Ahmad Ibn 'Ajiba et-Son Mi'râj*, Paris 1990, 2. baskı; Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/245; Ahmed el-Kuraşî Reslân, *el-Bahrü'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd* 1/18-38 (Giriş kısmında), Kahire 1999; Mustafa Kara, "İbn Acîbe", *DİA*, 19/294-295.

İbn Acîbe, itikadda en güzel mezhebin selefin (sahabe ve onlara tâbi neslin) itikadı olduğunu söyleyerek bu itikadın temel düsturlarını şöyle sayar:

"Onda Allah Teâlâ her türlü kusur ve noksanlıktan uzak tutulur (tenzih), teşbih (Allah'ı varlıklara benzetme) reddedilir, müteşâbih (manası kullara kapalı âyetlerin) hakikati Allah'a havale edilir (onları akılla yoruma girilmez), nasları takyide (belli şahıs, durum ve hükümle sınırlamaya) ihtiyaç yoksa, âyet ve hadisin dediği noktada durulur, ancak nassı anlamada bir şüphe oluşuyorsa o şüpheyi gidermek için takyit söz konusu olabilir."

İbn Acîbe, sûfîlerin bidayet haliyle nihayet halleri arasında fark görür ve kemalat basamaklarında yükselerek hakikatleri keşfeden ârifin, halka kapalı kalan nasların iç yüzünü anlayacağını ve genişleyen marifet dairesinde müteşâbihin kaydından kurtulacağını söyler.[158]

İbn Acîbe tefsirinde Sünnî akîdesine göre açıklamalar yapmıştır. İtikad alanında tartışmalı konular geldiğinde, Ehl-i sünnet'in görüşünü ifade etmiş, muhalif fırkaları güçlü bir şekilde reddetmiş ve onların görüşlerini çürütmüştür.

İbn Acîbe'nin itikadî yönünü ortaya koyan en önemli metinlerden biri akaide dair yazdığı *Risâletü'l-Akâid* adlı eseridir. Bu eserinde müellif, müridlerinden birine şu nasihatte bulunur:

"Allah Teâlâ'nın kâinattan önce mevcut olduğuna inanman gerekir. O, kadimdir, evveli yoktur. Ezelîdir, başlangıcı yoktur. Varlığı devamlıdır, sonrası yoktur. Ebedîdir, sonu yoktur. O, bir cisim değildir, cevher de değildir. Hiçbir cisim O'na benzemez. Cevher değildir, hiçbir cevher O'nun yerini alamaz. Araz değildir, hiçbir araz O'nun yerini alamaz. O, hiçbir varlığa benzemez, hiçbir varlık da O'na benzemez. Hiçbir şey O'nun misli değildir, O da hiçbir şeyin misli değildir. Miktarlar O'nu sınırlayamaz. Hiçbir bakış O'nu idrak edemez. Hiçbir yön O'nu kuşatamaz. O, kula, şah damarından daha yakındır. O, her şeyi görendir. O'nun yakınlığı cisimlerin yakınlığı gibi değildir, tıpkı zatının, cisim-

158 bk. İbn Acîbe, *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye*, s. 70.

lerin zatına benzemediği gibi. O, hiçbir şeye hulûl etmediği gibi, hiçbir şey de O'na hulûl etmez. O, zamandan ve mekândan münezzehtir." [159]

Allah Teâlâ'nın arşın üstünde istiva etmesi konusunda şöyle der:

"İnanman gerekir ki yüce Allah, âyetlerinde zikrettiği şekilde ve dilediği manada arşın üstünde istiva etmektedir (ona yerleşip hükmünü icra etmektedir) Bu istiva, zorunluluk ve devamlılıktan, temekkün, hulûl ve iştigalden münezzehtir. Arş O'nu taşıyor değildir, bilakis arş ve arşın taşınması, O'nun sonsuz kudretiyle olmaktadır. O, arşla birlikte her şeyin üstündedir." [160]

İbn Acîbe, tevhid-i hassı yani müşahede ehlinin sahip olduğu tevhid anlayışını işler. Bu konuda Enbiyâ sûresinin 92-94. âyetlerinin tasavvufî işaretlerinde der ki:

"Manevi yolda seyreden sûfîlerin nihayet hali, Cenâb-ı Hakk'ı müşahede, hakikati görme ve ihsan makamı olan irfan güneşinin kalplerinde parlamasıdır. Sûfîler bu hale, fenâ ve bekâ derler ki o, has tevhiddir."

İbn Acîbe, müşahede ehli sûfîlerin gerçek vücut olarak Allah Teâlâ'yı gördüklerini, O'nun dışındaki bütün varlıkların aslen yok olup yüce Allah ile vücut ve hayat bulduklarını sıkça işlemektedir. İbn Acîbe'nin tefsirinde ve diğer eserlerinde tevhid konusundaki açıklamaları kendisinin vahdet-i vücûd görüşünü benimsediği hissini uyandırmaktadır. Fakat onun açıkça zikrettiği ve hedef gösterdiği tevhid, fenâ ve bekâ hallerinden sonra müşahedeye dayalı has tevhiddir.

İbn Acîbe, aşk meşrebinde bir ârif olup, tevhid konusunda aşk diliyle yazılmış şiirleri de mevcuttur. Onun tevhidi işlerken kullandığı dilde Abdülkadir-i Geylânî, Abdülkerim-i Cîlî, İbnü'l-Arabî, Ebü'l-Hasan-ı Şüşterî, İbn Atâullah-ı İskenderî ve İbnü'l-Fârız'ın büyük etkisi gözükmektedir. Bu arada Abdülkadir-i Geylânî [kuddise sırruhû] hariç diğerlerinin vahdet-i vücûd anlayışının temsilcileri arasında zikredildiğini hatırlatalım.

---

159 bk. Ahmed er-Râvî, *el-Bahrü'l-Medîd* (İbn Acîbe'nin tercümesi içinde), 1/7, (Beyrut 2002).

160 bk. Ahmed er-Râvî, *a.g.e.*, 1/7.

Kısaca İbn Acîbe, Kur'an ve Sünnet'e bağlı, tevhid ehli, fıkh-ı zâhirde Mâlikî, fıkh-ı bâtında Şâzelî, nesepte Hasenî, Ehl-i sünnet'in müdafii bir âlim ve âriftir.

b) Tasavvufî Görüşü

İbn Acîbe [rahimehullah], tasavvufî görüşlerini, *İkâzü'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem* adlı eseri ile *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye fî Şerhi'l-Mebâhisi'l-Asliyye* adlı eserlerinde genişçe işlemektedir. Kendisi, Kur'an ve Sünnet esasları üzere kurulu bir tasavvufu savunmakta ve onsuz kemal halinin bulunmayacağını söylemektedir.

İbn Acîbe, tasavvuf ilmini özetle şöyle tarif eder:

"Bil ki bâtın (tasavvuf) ilminin temeli, iç âlemi (kalbi) bütün kötü ve düşük huylardan temizleyip onu her türlü güzel ahlâk ile süslemektir. Kalp, kötü ahlâk ve sıfatlardan temizlenip faziletli ahlâkla süslenince üzerinde nurlar parlar ve ilâhî sırlar gözükür; böylece irfan ilmine ait hakikatler ve rabbânî sırlar keşfolur, sahibi müşahedeye dayalı bir marifeti elde eder ve ihsan makamına ulaşır. Tasavvuf ilminin özü ve meyvesi budur." [161]

İbn Acîbe'ye göre, zâhir ilme uymadan bâtın ilminin hakikatine ulaşılamaz. Zâhirî ilmin desteklemediği bâtınî hal ve ilimler bâtıldır. İlmin meyvesi ameldir. Amelin neticesi manevi haldir. Halin neticesi manevi zevktir. Manevi zevklerin sonu sekrdir (ilâhî aşka düşüp kendi benliğinden geçme). Sekri sahv (manevi uyanıklık) takip eder. Sahvdan sonra kemal ve vuslata ulaşılır. Ona göre Cibrîl hadisinde zikredilen iman, İslâm ve ihsan,[162] sırasıyla şeriat, tarikat ve hakikate tekabül etmektedir.

İbn Acîbe *el-Bahrü'l-Medîd*'de tasavvufun bütün temel konularında görüş bildirmiş ve çok güzel açıklamalarda bulunmuştur. Bunlardan bazı örnekler vererek kendisinin bu konudaki yaklaşımlarını tesbit etmeye çalışacağız.

---

161 İbn Acîbe, *el-Fehrese*, s. 44-45.

162 Hadis için bk. Buhârî, İmân, 37; Müslim, İmân, 1; Ebû Davud, Sünnet, 16; Tirmizî İmân, 4.

Kur'an'ın Zâhiri ve Bâtını Vardır

İbn Acîbe, *"Onlar, Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalplerin üzerinde kilitleri mi var?"* (Muhammed 47/24) âyetinin tasavvufî işaretlerinde der ki:

"Onlar Kur'an'ı iyice düşünmüyorlar mı? Onda, zâhirî ve bâtınî ilimler vardır fakat bu ilimler ancak kalplerin üzerindeki kilitler (perde ve engeller) kalkınca anlaşılır. Bu perdeler temelde dört şey olup şunlardır: **1.** Dünya sevgisi, **2.** Makam sevgisi, **3.** Nefsanî hazlara ve şehvetlere dalmak, **4.** İnsanı meşgul eden alaka ve bağların çokluğu. Kalp bunlardan temizlenip safi hale gelince, içinde yüce zat ve ilâhî sıfatlara ait sırlar tecelli edince Kur'an'ı iyice düşünür, onun sırlarının denizine dalar, ondaki hakikat incilerini ve mana yakutlarını çıkarır."

Mürşidin Bir Elinde Kur'an, Diğerinde Sünnet Bulunmalıdır

İbn Acîbe, *"Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme; şüphesiz kulak, göz ve gönül, bunların hepsi yaptıklarından sorumludur"* (İsrâ 17/36) âyetinin tasavvufî işaretlerinde der ki:

"İnsan-ı kâmilin bütün işlerinde Rabb'inden bir delil üzere olması gerekir. O, zâhirî işlerinde şeriat-i Muhammediyye'yi hakem yapar; iç âlemine ise kudsî hakikati hakem yapar. Onun iç âleminde manevi vâridatlardan (ilham türü şeylerden) ve düşüncelerden bir şey ortaya çıkınca, onu Kur'an ve Sünnet'e arzetmeli; eğer onlar, kalbine gelen şeyi kabul ve tasdik ediyorsa onu ortaya çıkarmalı ve kendisiyle amel etmelidir. Şayet Kitap ve Sünnet onu kabul etmiyorsa onu reddetmeli ve açığa vurmayıp gizlemelidir. Bu, ister bir söz olsun, ister bir iş olsun, ister terkedeceği bir amel, isterse karar vereceği bir durum olsun, hepsinde böyle yapmalıdır.

Âlimler şu konuda ittifak etmişlerdir: Bir müslüman bir iş yapacağı zaman, o konuda Allah'ın hükmünü bilmeden o işi yapması helâl değildir. Allah Teâlâ, *"Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme"* âyetiyle buna işaret etmektedir. Eğer yapacağı iş hakkında Kur'an ve Sünnet'te bir hüküm bulamazsa o zaman kalbine danışsın; kalbi maddi-

yattan yana safi ise ona doğruyu gösterir. Şayet kalbi safi değilse kalbi safi olan zikir ehline danışsın. Bu konuda Allah Teâlâ,

"Eğer bilmiyorsanız, zikir ehline sorun!" (Nahl 16/43) buyurmuştur. Bu durumu, yakîne ulaşmamış zan ehline sormasın; onlar işin zâhirinde kalan kimselerdir. Allah Teâlâ, *"Gerçek şu ki zan, hak adına bir şey ifade etmez"* (Yunus 10/36) buyurmuştur.

Amelsiz Müslümanlık ve Sûfîlik Olmaz!

İbn Acîbe, *"Resûlüm de ki: Ey kitap ehli! Siz, Tevrat'ı, İncil'i ve Rabb'inizden size indirilen hükümleri hakkıyla uygulamadıkça hiçbir şey değilsiniz"* (Mâide 6/68) âyetinin tasavvufî işaretlerinde der ki:

"Âyette Ehl-i kitaba söylenen şeyler, işaret yoluyla bu ümmet-i Muhammed'e de söylenir ve onlara denir ki:

Kitabınız Kur'an'ı ayakta tutmadıkça, amel ve hal olarak itibara alınacak bir durumda olmazsınız. Kur'an'ı ayakta tutmak için, onun helâlini helâl, haramını haram sayarsınız, onun çizdiği hudutlarda durur, emirlerine sarılır, yasaklarından kaçınırsınız. Ayrıca, peygamberinizin sünnetini yaşamadıkça da itibara alınacak bir amel ve hal sahibi olamazsınız. Bunun için onun fiillerine uyarsınız, edepleriyle süslenirsiniz ve güç nisbetinde onun ahlâkı ile ahlâklanırsınız (Bunları yaparsanız, Allah katında bir kıymetiniz olur; yoksa hiçbir şey değilsiniz!)." Bunun için seleften biri (Süfyân b. Uyeyne)[163] şöyle demiştir:

"Bana Kur'an'dan, *'Ey Ehl-i kitap, Tevrat'ı, İncil'i ve Rabb'inizden size indirilenleri hakkı ile ayakta tutmadıkça hiçbir şey değilsiniz!'* âyetinden daha şiddetli gelen bir âyet yoktur."

Müminler, Velileri Kabulde Birkaç Sınıftır

İbn Acîbe bu konuda, Bakara sûresinin 89. âyetinin tasavvufî işaretlerinde der ki:

---

163 bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 13/92; Buhârî, Rikâk, 19.

"Bir kısım insan, önceki devirlerde yaşayan velileri kabul eder, fakat sonraki devirlerde yaşayanların veliliğini inkâr eder. Bunlar, insanların en kötü durumda olanlarıdır.

Bir kısım insan, önce ve şimdiki zamanda velilerin varlığını kabul eder, fakat onların yaşadıkları zamanda halkın içinde gizli olduklarını söylerler. Böyle düşündükleri için Allah onları, bu velilerin bereketinden (terbiye ve feyzinden) mahrum bırakır.

Bir kısım insan da zamanlarında yaşayan velileri kabul eder, onları tanır, onları bereketiyle pek çok hayır elde eder, kendilerini yüceltir; onlara karşı son derece hürmetli davranır. Bunlar Allah'ın, kendisine ulaştırmak ve huzuruna yaklaştırmak istediği saadet ehli kimselerdir.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde der ki:

'Velilerine ancak kendi zatına delil olan şeyleri delil yapan ve onlara ancak huzuruna ulaştırmak istediği kimseleri ulaştıran Allah'ı tesbih ederim (O'nu her türlü noksanlık ve kusurdan uzak tutup yüceltirim).'"

Din, Bütünüyle Şeriat ve Hakikat İlminden Oluşur

İbn Acîbe, *"Dünya yurdunda yapmış olduğunuz salih amellere karşılık, girin cennete"* (Nahl 16/32) âyetinin tefsirinde der ki: Bir hadis-i şerifte, *"Sizden hiç kimse, ameli ile cennete giremez"* buyruldu. Sahabe,

"Sizde mi giremezsiniz yâ Resûlallah!" diye sordular. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem),

"Evet, ben de (sadece amelimle cennete giremem); ancak Allah beni rahmetiyle sarar (ve öylece cennetine koyar)" [164] buyurdu.

"Âyet ile hadiste, şeriatla hakikatin arası birleştirilmiştir. Kulun yaptığı bir ameli kendisine ait görmek, şeriattır; o ameli kulda icra eden aslında Allah olduğu için, amelin kula ait olmadığını söylemek hakikattir. Âyet, ameli kula ait gösterme noktasında olayı, şeriatın diliyle ifade

164 Buhârî, Rikâk, 18; Müslim, Münâfıkîn, 71-73; İbn Mâce, Zühd, 20; Ahmed, *Müsned*, 2/235.

etti. Halbuki o amel, Allah'ın, kuluna bir lutuf ve nimetidir. Âriflerin belirttiği gibi, Allah'ın bir ameli sende yaratıp sonra onu sana ait göstermesi, O'nun sana ihsan ettiği nimetinin tamamındandır. Hadis-i şerif ise durumu hakikat diliyle ifade etti. Çünkü din, bütünüyle şeriatla hakikatten oluşmaktadır. Kur'an bir şeyi şeriat diliyle ifade ettiği zaman sünnet-i seniyye onun hakikat yönünü ortaya kor. Sünnet-i seniyye bir durumu şeriat diliyle ifade edince, Kur'an onun hakikat yönünü belirtir En doğrusunu Allah Teâlâ bilir."

İnsanlar Üç Gruptur: Avam, Havas ve Havassü'l-Havas

İbn Acîbe, bu konuda, Enfâl sûresinin 74-75. âyetlerinin tasavvufî işaretlerinde der ki:

"İnsanlar üç gruptur: Avam, havas ve havassü'l-havas.

Avam, kendilerini terbiye edecek bir şeyhi olmayan kimselerdir.

Havas, bir terbiye şeyhinin sohbetine girmiş, fakat henüz tecrit makamına yani bütün varlıklardan gönlünü çekip sadece yüce Allah'a bağlanma haline yükselmemiş kimselerdir.

Havassü'l-havas ise bir terbiye şeyhinin sohbetine girmiş, zâhiren ve bâtınen tecrit haline ulaşmış; zâhirlerini harap, bâtınlarını mâmur etmiş kimselerdir. Onlar, tevhid denizine dalmış ve tek ilâha ait sırları tatmış kimselerdir."

Veli İçin Keramet Şart Değildir

İbn Acîbe, bu konuda, Bakara sûresinin 108. âyetinin tasavvufî işaretlerinde der ki:

Bir velide kerametin gözükmesi şart değildir. Veli için şart olan, ancak tam bir istikamet halidir. Velinin elinde insanların hidayete gelmesi de şart değildir; çünkü bu bir peygamber için şart değilken, veli için nasıl şart olur? Allah Teâlâ bir âyette şöyle buyurmuştur:

"İman etsinler diye insanları zorlayacak mısın?" (Yunus 10/99).

Halkın tabiatına, kâfirlerin tabiatında olan hal sirayet etmiştir. Kâfirler, Hz. Peygamber'e, *"Sen bizim için yerden bir su kaynağı fışkırtmadıkça sana iman etmeyiz!"* (İsrâ 17/90) dediler. Avam halkın çoğu, kendisinden bir keramet ve olağan üstü bir hal görmeden veliyi kabul etmezler. Halbuki bir veli, marifette ileri seviyeye yükseldikçe ve makamında sabit kadem oldukça, kendisinden keramet gözükmesi azalır; çünkü keramet, ancak zayıf insanlara bir yardım, destek, imanlarını artırma ve yakînlerini temin sebebidir. Büyük ve yüksek dağların herhangi bir dayanağa ihtiyacı yoktur.

Bu konuda hak olan, Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî'nin söylediği gibi şudur:

"İki keramet vardır ki onlar, bütün keramet çeşitlerini içine alır, hepsini kapsar. Bunların biri, müşahede ve basirete dayalı yakînin artmasıyla elde edilen iman kerametidir. Diğeri de sünnet-i seniyyeye uyarak, boş dava ve aldatıcı şeylerden sakınarak ortaya konan amel kerametidir. Kime bu iki keramet verilir de o, bunların dışında başka şeyleri arzularsa bu kimse (ben veliyim sözüyle) hak adına iftira eden yalancı biridir. Yahut o, maneviyat yoluna ait ilimde ve anlayışta hatalı biridir. Bu kimsenin durumu, kendisine sultanla birlikte olma, huzurunda bulunma ve rızasına ulaşma nimeti verilmişken, bunlarla yetinmeyip sultanın ahırındaki hayvanlarının hizmetine can atan ve kendisinden sultanın hoşnutluğu alınan kimseye benzer."

Allah kendisinden razı olsun, şeyhimiz derdi ki: "Hakiki keramet, peygamber ahlâkı ve onun meyvesi olan ledünnî ilimlerdir."

Velilik Belli Şahıslara ve Zamanlara Has Değildir

İbn Acîbe, bu konuda Bakara sûresinin 111-112. âyetlerinin tasavvufî işaretlerinde der ki:

"Bazı dervişlerin düştüğü yanlışlardan biri de veliliğin, sadece kendilerine ve kendi şeyhlerine tâbi olanlara ait olup onun başkalarında bulunmadığını söylemeleridir. Bu, yahudilere ait bir tutum olup ilâhî kudrete karşı hüküm vermeye kalkmaktır. Bu kimselere denir ki:

Bu sizin boş bir kuruntunuzdur; durum sizin düşündüğünüz gibi değildir, veliliğe asıl sizden başkaları ulaşır. Kim, sadakatle Allah'a yönelirse O'nu bulur; Allah kuluna vaat ettiği şeyleri yerine getirir. Kim Allah için boyun eğip tevazu gösterir ve Allah'ın velilerine teslim olursa onun ecri Rabb'i katındadır. Bu ecir, yüce Allah'ı tanımaktır. Artık onun için Allah'tan kopma korkusu yoktur; onun ilâhî marifetten nasibini kaçırmaktan dolayı üzüleceği bir durum da olmaz."

Ümmet Arasındaki İhtilaf Kaçınılmazdır

İbn Acîbe, bu konuda, Hûd sûresinin 118-119. âyetlerin tasavvufî işaretlerinde der ki:

"İnsanlar arasındaki ihtilaf, ezelî bir hükümdür; olması kaçınılmazdır. Hak ehli ile bâtıl ehli arasında sürekli ihtilaf olmuştur. Bazan bu ümmet de dinin asılları ve hükümleri hususunda ihtilaf etmiştir.

Usul (inanç) konusuna gelince, delille tevhid inancına sahip olanlar, Cenâb-ı Hakk'ın sıfatları hakkında ihtilafa düşmüşlerdir. Mûtezile, Kaderiyye, Cehmiyye ve Cebriyye mezheplerinin, bu konuda Ehl-i sünnet ile ihtilafa düşmesi gibi.

Fürû yani ilâhî hükümler konusuna gelince, bu konudaki ihtilaf meşhurdur. Sahabeden sonra İslâm'ın ilk dönemlerinde on iki tane fıkhî mezhep vardı. Hemen hemen bütün fıkhî meselelerde ilim ehli arasında bir ihtilaf bulabilirsin. Ancak has tevhid ehli ârifler böyle değildir. Onlar, sûfîler içinde muhakkik (delil ve müşahedeyle hakikate ulaşmış) kimselerdir. Hepsi, manevi zevk ve vecd halinde ittifak içindedir. Onların terbiye yolları ve manevi seyir şekilleri değişik olsa da nihayette ulaşılacak şeylerde birlik içindedirler. Bu da zevk ve vecd yoluyla ulaşılan müşahede ve görmeye dayalı marifettir. Bu konuda İbnü'l-Bennâ es-Sarakustî [rahimehullah] demiştir ki:

'İnsanların mezhebi, ihtilaf üzere kuruludur; sûfîlerin mezhebi ise ittifak üzere kuruludur.' [165]

---

165 bk. İbn Acîbe, *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye fî Şerhi'l-Mebâhisi'l-Asliyye*, s. 50 (Beyrut 2000).

Velilerden biri (Ruveym [kuddise sırruhû]) demiştir ki: 'Sûfiler, (hakkı iptal ve ihmal edenlere karşı) ihtilaf ettikleri (karşı durdukları) sürece hayır üzere kalırlar, (yanlışta) ittifak ettiklerinde ise onlarda bir hayır yoktur.'

Buradaki ihtilaftan maksat, bir noksanlık, ayıp, kusur ve günah gördüklerinde, birbirlerine tavırlarını değiştirmeleridir. Eğer kusurda ittifak eder ve birbirlerine ses çıkarmazlarsa onlarda hayır yoktur.[166]

Hz. Peygamber de [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *'Ümmetimin ihtilafı rahmettir.'* [167]

Bu hadisteki ihtilaf ise fıkhî mezheplerde olduğu gibi hükümlerdeki ihtilaftır. Bunda, zor durumda olanlar için bir ruhsat vardır. Hiç şüphesiz fakih bir âlimi taklit eden kimse, Allah'a (bu konudaki mesuliyetten) salim olarak kavuşur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir."

Bütün Sûfilerin Hedefi Has Tevhiddir

İbn Acîbe, bu konuda Enbiyâ sûresinin 92-94. âyetlerinin tasavvufî işaretlerinde der ki:

"Allah kendilerinden razı olsun, sûfîler, ilâhî huzura seyirlerinde ve terbiye yolundaki gidişatlarında zaman, mekân ve şahıslara göre farklı usul ve yöntemlere sahiptirler. Nihayet hallerinde ise birdirler. Onların nihayet hali, Cenâb-ı Hakk'ı müşahede, hakikati görme ve ihsan makamı olan irfan güneşinin kalplerinde parlamasıdır. Sûfîler bu hale, fenâ ve bekâ derler ki o, has tevhiddir.

Bir tanesi bu durumunu şöyle dile getirmiştir: Bizim sözlerimiz farklıdır, ancak senin güzelliğin birdir; hepimiz senin güzelliğine işaret etmekteyiz."

Başkalarını Kötülemekle Meşgul Olma Hastalığı

İbn Acîbe, bu konuda Bakara sûresinin 113. âyetinin tasavvufî işaretlerinde der ki:

---

166 bk. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif: Gerçek Tasavvuf*, s. 143.

167 Süyûtî, *es-Sağîr*, nr. 288; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 28686.

Bir kimseyi, insanları noksan görürken ve küçültürken görürsen, bil ki o kimse, insanların en düşüğüdür. Kimi, "Falanca efendinin talebeleri bir şey değildir, filanca efendinin müridlerinde hayır yoktur" gibi sözler söylerken duyarsan, bil ki o kimsede hiçbir hayır yoktur.

Tasavvuf ehli gözüken bazı kimseler, bu kötü ahlâk ile müptela olmuşlardır. Bu kimseler hemen insanlar için teraziyi kurar (kendi zannına göre onlar hakkında hüküm vermeye başlar); bir grubu alçaltır, bir grubu yükseltir. Halbuki bu kimse, Allah'ın kitabını okumakta ve şu âyeti işitmektedir:

"Başkasının kusurunu araştırmayın ve birbirinizin gıybetini yapmayın" (Hucurât 49/12).

Bu sıfattaki insanların çoğu, sadece dinin zâhirine bakan katı fakihler içinde bulunur; bu kimse kendi ilminin üstünde bir ilim, kendi anlayışının üstünde bir anlayış bulunmadığına inanır. Bu nasıl olur? Halbuki Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"Size ilimden ancak az bir miktar verildi" (İsrâ 17/85).

"Her ilim sahibinin üstünde (ondan) daha âlim biri vardır" (Yusuf 12/76).

Velâyet Yolunda Taassup Olmaz!

İbn Acîbe, bu konuda Bakara sûresinin 134. âyetinin tasavvufî işaretlerinde der ki:

Velâyet ve irşadın sadece kendi atalarında olduğunu ve başka kimsede bulunmadığını söyleyen kimselere denir ki: "Siz, atalarınız böyle bir vasiyette bulunurken yanlarında hazır mıydınız? Kâmil insanlar böyle bir şey yapmazlar; onlar ancak ihlâsla kulluğu, yüce ilâhın birliğine imanı ve rubûbiyyetin azametini müşahede etmeyi vasiyet ederler. Kim bu hasletleri elde etmişse o, nerede olursa olsun, yüce Allah'ın seçkin kullarına ikram ettiği velâyet sıfatı ondadır. Kim, bu halin dışına çıkar ve hevâsına tâbi olursa o kimse, hak yoldan başka tarafa gider." Bu taassup sahibine ayrıca denir ki:

"Senden öncekiler, bu yolda ciddi oldular ve hakkı buldular. Sen velâyet yolunda (kendin amel etmezsen) onların amelleriyle bir fayda

görmezsin. Onlar bir cemaatti; geçip gittiler; onların kazancı onlara aittir, sizin yapıp kazandıklarınız da size aittir."

İman Artıp Eksilir

İbn Acîbe, bu konuda Âl-i İmrân sûresi 173. âyetin tefsirinde der ki: *"İnsanlar, kendilerine, 'İnsanlar, sizin kökünüzü kazımak için toplandı; onlardan korkun' dediklerinde bu, onların imanını, dindeki yakînlerini ve sebatlarını artırdı."*

Bu âyet, imanın artıp eksildiğe delil olmaktadır. İman, Allah'a yönelme ve O'ndan başkasından kalbi boşaltma derecesinde artar; kalbin dünyaya ve onun âfetlerine yönelme derecesinde zayıflar. Aynı şekilde iman, taat, tefekkür ve ibret ile artar; isyan, gaflet ve boş şeylere dalmakla zayıflar.

Allah Veli Kullarını Kerametle Destekler

İbn Acîbe, bu konuda Nisâ sûresi 80. âyetinin tasavvufî işaretlerinde der ki:

"Cenâb-ı Hak, kendileri için mucizeler ortaya koyarak peygamberlerinin peygamberliğine şahitlik ettiği gibi; velilerinin velâyetine de kendilerine birçok keramet ihsan ederek şahitlik yapmıştır.

Kerametten murat, gerçek irfanın elde edilmesi, Cenâb-ı Hakk'ı keşif ve zevk yoluyla tanımak, zâhirde ve bâtında istikamet üzere olmak, güzel ahlâklarla süslenmek ve insanların onun elinde her şeyin yaratıcısı yüce Allah'a sevkedilmesidir. Muhakkik (hakikate ulaşmış) zatlara göre, itibar edilecek keramet budur.

Kim velilere itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur; kim onlardan yüz çevirirse Allah'ın marifetinden yüz çevirmiş olur. Kim onları severse Allah'ı da sever, kim onlara kızarsa Allah'a kızmış gibi olur; çünkü onlar, Allah'ın nurlarından bir nurdur ve O'nun nuruyla hakikati gören bir gözdür. Onlar, kendilerinde mâsivadan hiçbir şey kalmayınca (bütün sevgi, korku ve hedefleri sadece Allah olunca), kademleri (bütün hal

ve hareketleri) Resûlullah'ın kademine (hal ve gidişatına) bağlı olmuştur. Cenâb-ı Hak, resûlü için şöyle buyurmuştur:

'Hiç şüphesiz, sana biat edenler, ancak Allah'a biat etmiş olurlar' (Feth 48/10). Âyetteki inceliği iyi anla! En doğrusunu Allah Teâlâ bilir."

Hiçbir Makamda Hz. Peygamber'e Tâbi Olmak Kalkmaz

İbn Acîbe, bu konuda A'râf sûresini 158. âyetin tasavvufî işaretlerinde der ki:

"Bir mürid, hangi makama ulaşırsa ulaşsın, Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) tâbi olmaktan uzak kalamaz, çünkü Cenâb-ı Hak, *'Ona tâbi olun ki doğru yolu bulasınız'* buyurmuştur. Hidayetin sonu yoktur; zira kulluk edebi rubûbiyyet edebiyle iç içedir. Allah Teâlâ'yı bir Rab olarak azametini müşahede içinde yükselmenin bir sonu olmadığı gibi, kulluk edebinin de bir sonu yoktur. Cenâb-ı Hakk'a karşı edebin nasıl olacağı da ancak Resûlullah'ın öğretmesiyle bilinir. Kul, ne kadar irfan sahibi olursa olsun, hangi makama çıkarsa çıksın Resûl-i Ekrem'in aracılığı ve rehberliği hiçbir zaman ortadan kalkmaz."

İlk Yaratılan Varlık: Muhammedî Nurdur

İbn Acîbe, Hûd sûresi 7. âyetinin tasavvufî işaretlerinde der ki:

"Özetle şunu söylemek mümkündür: Cenâb-ı Hak, ezelde her türlü noksan sıfattan uzak ve bütün kemal sıfatlara sahipti. Hakikatiyle akıllardan gizli ve saklı idi. Kemal sıfatlara sahip nur sahibiydi. Kendisiyle birlikte hiçbir şekil ve resim yoktu. Allah Teâlâ sonra, nurundan bir parça ortaya çıkardı, ona maddi ve manevi bir sıfat verdi. Çünkü maddi şey olmadan mana ortaya çıkmaz. Ona, 'Muhammed ol' dedi (Önce habibi Muhammed'in (sallallahu aleyhi vesellem) nurunu ve ruhunu yarattı). Bu nur, maddi yönüyle sınırlıdır, manevi yönüyle ise nihayeti ve bir sınırı yoktur; kendisinden ortaya çıktığı ezelî mana denizine bitişiktir. Bu nurun, maddi yönüyle mana denizine nisbeti, havadaki bir zerrenin, hava boşluğuna nisbeti gibidir. İbnü'l-Fârız, bu ezelî aşka işaret ederek şöyle demiştir: Bu aynı zamanda daha önce geçen âmânın tefsiridir.

'O, safadır, su değildir. Lutuftur, hevâ değildir. Nurdur, ateş değildir. Ruhtur, cisim değildir. Onun sözü, bütün kâinattan öncedir, ezelîdir. Orada bir şekil ve resim yoktur. Bütün eşya, onunla var oldu; sonra bir hikmet icabı, onu anlamayacak herkesten perdelendi.' [168]

Bütün şekil ve resimler, bu Muhammedî nurdan ortaya çıktı. O nur da nihayeti olmayan ceberût denizinden fışkırdı, hakikati itibariyle ondandır. Bu nurun sınırlandırılması maddi yönüyledir. O, bir denizin üzerinde bulunan kar gibidir. Karın iç kısmındaki suyu denize bitişiktir, zâhirî ise sınırları belli ve çevrilidir. Aslında bütün şekiller, ceberût denizinde batıp kaybolmuştur."

Bazı Velilerin İttihat ve Hulûl Fikriyle Suçlanmasının Sebebi

İbn Acîbe (rahimehullah), bazı velilerin, aslında öyle bir halde olmadıkları halde, ittihat (Allah ile birlik) ve hulûl (Allah'ın varlıkların içine girmesi) fikriyle suçlandıklarını, Mâide sûresinin 17. âyetinin tasavvufî işaretlerinde der ki:

Muhakkik velilerden çoğuna, ittihat ve hulûl itikadına sahip diye iftira atılmıştır; Muhyiddin İbnü'l- Arabî, İbnü'l-Fârız, İbn Seb'în, Ebü'l-Hasan-ı Şüşterî ve Hallâc gibi ... Allah kendilerinden razı olsun, aslında bu zatlar böyle bir itikaddan çok uzaktırlar. Onların sözlerine bakıp böyle bir hükme varılmasının sebebi şudur:

Bu zatlar, tevhid denizine daldılar, kendilerine Cenâb-ı Hakk'ın birliğinin sırları keşfedildi yahut onlar, bütün varlıklarda manevi sırların bulunduğunu, bu sırların her şeyde sirayet ettiğini ve sonuçta her şeyi silip yok ettiğini gördüler. Bu konuda İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Bütün kâinat, Cenâb-ı Hakk'ın var etmesiyle vücut bulmuştur ve aynı zamanda O'nun zatının birliği karşısında yok olup kaybolmuştur."

Onlar, kendilerine açılan bu manevi sırları ifade etmek istediler, fakat onları anlatmaya ifade ve kelimeleri dar geldi; çünkü bu sırlı hakikatler, aklın idrakinin dışındadır. Onlar yazı ve nakille anlaşılacak şeyler de

---

168 bk. Bûrînî-Nablûsî, *Şerhu Dîvâni İbni'l-Fârız*, 2/260-262 (Beyrut 2003).

değildir. Bu sırları anlamak ancak zevk ve gönülle olur. Kim onları dile getirmek istese küfre düşer ve zındık olur. Bu manevi sırlar, aslı itibariyle gizli, latif olan ezelî aşktır. Onun daha sonra güzelliği zuhur etti, nurları ve sırları ortaya çıktı. Onlar, zatın sırları ve ilâhî sıfatların nurlarıdır. Kim bunları yakînen tanır ve onların hakikati kendisine açılırsa onun nazarında bütün varlık bir olur ve bu kimse müşahede makamına dalar. Bu durum, Cenâb-ı Hakk'ın varlıklara girmesinden (hulûl) ve onlarla birleşmesinden (ittihat) uzaktır; çünkü O'nun bir ikincisi yoktur ki ona hulûl etsin yahut onunla birleşsin. Ben bu konuya *Tâiyyetü'l-Hamriyye* şiirimde işaret ederek şöyle demiştim:

"O, sıfatı itibariyle hulûlden (eşyaya girmekten) uzaktır. O'nun bir benzeri yoktur ki ona hulûl etsin. O, cemalinin güzelliğini görünen varlıklarda yansıttı. Yüceliğini gizlemek için varlıkların üzerine ululuk perdelerini çekti. Kâinatta O'nun güzelliğinden başka görünen bir şey yoktur. O, sırrını saklamak için zatını perdeledi."

Bu ilâhî sırlar kime açılırsa o, Cenâb-ı Hak'tan başka bir varlık görmez. Âriflerden biri bu konuda der ki:

"Eğer O'ndan başkasını görmem için zorlansam, buna güç yetiremem. Gerçek şu: O'ndan başka (hakiki vücut sahibi) bir varlık yoktur ki ben onu müşahede edeyim."

Şayet Allah Teâlâ bu sırrı kâfirlere açsaydı, onlar kendilerinin, başkasına değil, Allah'ın hüküm ve kahrına boyun eğip tâbi olduklarını görürlerdi. İbnü'l-Fârız, bu manayı ifade için hakikat lisanıyla der ki:

"Onların kastı her ne kadar O'ndan başkası olsa ve asıl niyetlerini açıklayıp ortaya koyamasalar da aslında O'ndan başkasına yönelmiyorlar."

Şeriat ve Hakikat İlmi

İbn Acîbe, En'âm sûresi 148-150. âyetlerin tasavvufî işaretlerinde der ki:

"Bil ki Cenâb-ı Hak, bu dünyada kullarını iki vazifeyi yerine getirmekle mükellef tutmuştur. Bunlar, şeriat ve hakikattir. Şeriatın hü-

kümlerinin icra mahalli zâhirî âzalardır; hakikatin tahsil mahalli ise iç âlemdeki manevi hassalardır.

Şeriat teklifi (hüküm koymayı) hakikat ise tarifi (marifeti) gerektirir.

Şeriat, hikmeti müşahede etmektir; hakikat ise ilâhî kudreti müşahede etmektir.

Allah Teâlâ şeriatı, hakikatin ridâsı ve libası yapmıştır. Cenâb-ı Hak, sonra kalbe iki göz koymuştur, ona basiret denir. Onların biri hikmete bakar, ilâhî hükümleri korur; diğeri ise kudrete bakar, hakikatleri ayakta tutar.

Kim, hakikat ilimlerine sarılır da şeriatı ihmal ederse zındık olur, dinden çıkar. Kim, şeriatın zâhirî hükümlerine sarılır da hakikat ilmini ihmal ederse fâsık olur (marifetinin azlığından Allah korkusu da az olur ve kalbi gaflet içinde kaldığı için günahlara dalar).

Kim, ilâhî hükümleri uygulamak ister de buna gücü yetmezse bakılır:

Eğer bu kimse elinde olmayan, kendini aşan bir manevi cezbe ve sarhoşluktan dolayı ilâhî hükümleri icraya muvaffak olamıyorsa mazurdur (Normale dönünce, emri yapar).

Şayet tembellikten dolayı yapmıyorsa o kimse, ilâhî yardımdan mahrum kalmış ve kendi haline terkedilmiş biridir (ancak bu kimse mesuldür).

Eğer bu hükümlerden birini inkâr ettiğinden dolayı amelden geri kalmışsa o kimse huzurdan kovulmuş ve şeytanın grubuna katılmış biridir. Böyle bir halden Allah'a sığınırız."

Dinin Zâhirine ve Bâtınına Riayet Gerekir

İbn Acîbe, Yûnus sûresi 13-14. âyetlerin tefsirinde der ki:

"Helâk olan kimseler, ya dinin zâhirdeki hükümlerini veya hakikat ilminin edebini çiğnedikleri için helâk olmuştur. Dinin zâhirî hükümleri, beden için azaptan kuruyucudur; hakikat ilimleri ise ruhlar için azaptan koruyucudur.

Kim, dinin zâhirî hükümlerini ihlal ederek hakikat ilimlerinden bahsederse durum şudur: Eğer bu kimse, işin ehli olmayıp yalan dava peşinde ise zındık olduğu için cismi ve ruhu azap görür. Şayet (işin hakikatine göre) sözlerinde haklı ise (dinin zâhirî ilmine ters bir şeyi dile getirdiği için) dünyada öldürülerek cismi azap görür, Hallâc-ı Mansûr'a yapıldığı gibi; fakat o, ahirette mukarrebîne (ilâhî huzurda yakınlık elde eden velilere) katılır.

Sebepleri, Peygamber ve Velileri Putlaştırmak Haramdır

Âriflerden Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî) Allah Teâlâ'nın, *"O Allah, resûlünü hidayet ve hak din ile gönderdi ..."* (Tevbe 9/33) âyetinin tasavvufî işaretlerinde der ki:

"Allah Teâlâ, ezelî takdirinde şu kanunu ortaya koydu: Kendisine Allah'ı tanıyan, O'nun dininin ve rubûbiyyetinin sırrını bilen, Allah'a kulluğun usul ve metotlarını öğreten, ruh ve kalbin yükseliş makamlarını gösteren ve onu Rabb'inin müşahedesine sevkeden bir üstat (mürşid) nasip edilmeyen hiç kimse, Allah'ın yolunu bulamaz. Bu mürşid, onunla Allah arasında bir vasıtadır.

Aslında bütün iyilik ve ihsan Allah'ın elindedir; Allah, bu ihsanını dilediklerine sebepli ve sebepsiz olarak verir. Allah mürşidi, müride, onu terbiye etmesi için bir vesile yapmıştır. Kula ilâhî yakınlık derecesini vermek mürşidin değil Allah'ın işidir. Allah, mürşidi, hidayette kendisine ortak yapmadı, onu ancak kulun cinayetleri için (yani onun işlediği günah ve isyanların affedilmesinde) bir şefaatçi yaptı. Onu Kur'an'ın nuruna ulaştırdı; hakkı ispat eden delili ortaya koyarak kendisine hakikati açıkladı.

Şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ, vasıtaları (peygamberleri ve velileri) kulları için, kendisine götüren bir yol yaptı; onları hak yollarına birer alamet ve kendileriyle hidayetin bulunduğu birer nur olarak gönderdi. Onlara hak yolu ve dinin hakikatini öğretti. Cenâb-ı Hak bu durumu ifade için,

'O Allah, resûlünü hidayet ve hak din ile gönderdi ...' buyurdu."[169]

169 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'ân*, 2/13 (Beyrut 2008).

Şeyhler de Acı Tatlı Halleri Yaşar

İbn Acîbe, Yûnus sûresi 49-52. âyetlerin tasavvufî işaretlerinde der ki:

"Bir veli için gayba ait işleri keşfetmesi, böylece kötü olaylardan sakınması ve faydalı şeyleri ele geçirmesi şart değildir. Çünkü bu durum Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] için bile olmamışken, veli için nasıl olur? Bilakis veli, halkın başına gelen ilâhî tecellilerle yüz yüze gelir; onların başına gelen velinin de başına gelir. Evet, veli de kaderin acı tatlı tecellileriyle yüz yüze gelir, fakat velinin iç âlemi başına gelen tecellilere karşı kızmaktan veya rahmetten ümidini kesmekten korunmuştur. Veli, başına gelen her şeyi rıza ve teslimiyetle karşılar. Kim velide gaybı bilmeyi ve hiçbir sıkıntıya düşmemeyi şart görürse o kimse, zamanındaki velilerin bereketinden mahrum kalır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir."

Tasavvuf Boş Dava Yolu Değildir

İbn Acîbe [rahimehullah] bu konuda, Yûnus sûresinin 17-18. âyetlerinin tasavvufî işaretlerinde der ki:

"Bu âyette, iki gruba büyük bir azarlama vardır. Bunlardan biri, yalan yere kendilerinin veli olduğunu söyleyen boş dava sahipleri; diğeri de Allah'ın seçilmiş velisi olduğu sabit olan kimseleri inkâr edip yalanlayan kimselerdir. Âyet onların mücrim olduğunu, başarı ve kurtuluşa eremeyeceklerini tescil etmektedir.

Bu âyette ayrıca, bir faydayı elde etmek veya bir zararı defetmek için bir mahluka güvenip dayanan kimseye de azarlama vardır.

Âyetin uyarı ve azarına muhatap olanlardan biri de günahlarda ısrar ettiği ve büyük günahları işleyip durduğu halde, kendisine şefaat edeceğini zannettiği bir velinin sohbetinde bulunmakla aldanan kimsedir."

Velilerin Herkes Tarafından Kabul Edilmesi Gerekmez!

İbn Acîbe [rahimehullah], Yûnus sûresi 19. âyetin tasavvufî işaretler de der ki:

"İnsanların peygamberler hakkında ihtilafa düştükleri gibi, veli hakkında ihtilafa düşmeleri de hakkında ezelî hüküm verilmiş, olm muhakkak bir iştir. Kim bütün insanların bir peygamberi veya ve kabulde ittifak etmesini isterse o kimse, Allah'ı ve ehlullahın yolunu nımamış cahil biridir."

Velilerdeki Gerçek Keramet

İbn Acîbe [rahimehullah], Yûnus sûresi 20. âyetin tasavvufî işaretler de der ki:

"Avam halk, terbiye şeyhlerinden sürekli kerametler görmek is Onlara verilecek cevap, Allah Teâlâ'nın, peygamberi Hz. Muhamm [sallallahu aleyhi vesellem] için buyurduğu şu sözüdür:

'De ki: Gayb ancak Allah'a aittir.' Ey velilerden keramet bekleyen Allah'ın onların elinde ortaya koyduğu hidayet ve irşada, Allah'ın z riyle kulları ve beldeleri ihya etmelerine bakın; kerametlerin en büyü budur. Hiç şüphesiz, insanların kötü âdetlerinden ve dünya sevgis den çıkarılmaları, hârikulâde bir iştir. Özellikle dünya sevgisinin ka leri kuşattığı şu zamanda! Bu öyle bir zamandır ki âlim, salih, münte kimi görsen muhakkak dünyanın zulmeti içine dalmıştır. İnnâ lillah innâ ileyhi râciûn (Allah hepimize rahmet eylesin)."

Şeyhin Görevi Nereye Kadar?

İbn Acîbe [rahimehullah], Yûnus sûresi 39. âyetin tasavvufî işaretler de der ki:

"Ârifibillah kâmil bir şeyhin sohbetine girmeden, hiç kimsenin z ve evhamlardan (şek, şüphe ve boş kuruntulardan) temizlenmesi bek nemez. Mürid, nefsini kâmil şeyhin önüne atar (ona teslim eder); şe onu sürekli Hak yolunda manen ilerletir. Nihayet onu ilâhî huzura ul tırır ve kendisine,

'İşte sen ve Rabb'in!' deyip aradan çekilir. İşte o zaman kuldan şek, zan ve evhamlar kalkar, hepsi yok olup gider; kul ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn derecelerine yükselip Hakk'ı müşahedeye ulaşır."

İrşad Kutbu Her Devirde Vardır

İbn Acîbe [rahimehullah] Yûnus sûresinin 53-54. âyetlerinin tasavvufî işaretlerinde der ki:

"Pek çok insan, terbiye şeyhinden, onun varlığının hak olup olmadığından sorar? Onlara de ki: Allah'a yemin olsun ki onun varlığı haktır. O, her devirde vardır. Onsuz bir zaman yoktur. Çünkü kutub ve âlemin ayakta durmasına sebep yapılan veliler grubu hiç kesilmez. Kutubluk makamı da terbiye olmadan asla elde edilmez. Eğer onu sıdk ile samimi olarak talep ederseniz, kendisinden mahrum olmazsınız."

Velileri Kabul, İlâhî Nasiple Olur

İbn Acîbe [rahimehullah], Yûnus sûresi 74. âyetinin tasavvufî işaretlerinde der ki:

"Allah her ümmete, topluma, kendilerini uyaran ve Allah'a davet eden bir peygamber gönderdiği gibi; her asırda, halkı marifetullaha ve has tevhide davet eden bir ârif veli de göndermiştir. Kime ezelde ilâhî inayet takdir edilmişse o kimse, hiçbir delil (keşif, keramet, hârikulâde ilim ve haller) istemeden bu veliye iman eder. Kime de şekavet (rahmetten mahrumiyet) takdir edilmişse o kimse, bin tane delil görse onu yine tasdik etmez."

Hidayet Rehberi Veliler Her Asırda Bulunur

İbn Acîbe [rahimehullah], bu konuda Ra'd sûresinin 7. âyetinin tasavvufî işaretlerinde der ki:

"Her toplum için bir hidayet rehberi vardır" âyeti hakkında deriz ki: Her asırda, insanları Allah'ın huzuruna sevkeden ârifibillah zatlar bulunur. Onlar, en büyük hidayet rehberi ve en yüce peygamber Peygamberimiz Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] vârisleridir. Bu

vârislerin ilki, daha önce hadiste geçtiği gibi, Hz. Ali'dir [kerremallahu vecehû]. Çünkü tasavvuf ilmini ilk olarak açıklayan ve yayan odur. Bu ilmi ondan Hasan-ı Basrî [rahimehullah] alarak geliştirdi. Ondan Habib-i Acemî, ondan Davud-i Tâî, ondan Ma'rûf-i Kerhî, ondan Serî-i Sakatî, ondan da tarikatın imamı Ebü'l-Kasım Cüneyd-i Bağdâdî [kuddise sırruhû] aldı. Sonra bu ilim yeryüzünde yayıldı.

Her devirde hakikat bayrağını taşıyan ve insanları şeriatın özüne sevkeden insanlar bulunur. Onlar, ârifibillah zatlardır. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ her yüzyılın başında bu ümmet için dinlerini yenileyecek (onların sönmüş dinî anlayış ve yaşayışlarını dinin asılları üzere canlandıracak) bir müceddid gönderir."[170]

Kutbun Sıfatı ve Görevi

İbn Acîbe [rahimehullah], bu konuda İbrahim sûresi 1. âyetin tasavvufî işaretlerinde demiştir ki:

"Allah Resûlü ümmetini ilk olarak, inkâr ve şirk karanlığından, iman ve İslâm nuruna çıkardı.

Sonra, cehalet ve taklit karanlığından, ilim ve tahkik nuruna çıkardı.

Sonra, günah ve isyanların karanlığından, tövbe ve istikamet nuruna çıkardı.

Sonra, gaflet ve tembellik karanlığından, kalp uyanıklığı ve mücâhede nuruna çıkardı.

Sonra, nefsanî hazların ve şehvetlerin karanlığından, zühd (dünyadan gönlü çekme) ve iffet nuruna çıkardı.

Sonra, sebepleri görme ve âdetlere (maddi engellere) takılıp kalma karanlığından, sebeplerin sahibini müşahede ve âdetleri terketme nuruna çıkardı.

Sonra, kerametlere bağlanıp kalmanın ve taatlerin manevi tadına takılmanın karanlığından, yüce mâbudunu müşahede nuruna çıkardı.

---

170 Ebû Davud, Melâhim, 1; Hâkim, *Müstedrek*, 4/523.

Sonra, kâinat ve varlıkların zâhirine bakıp onunla yetinme karanlığından, onun içindeki sırları müşahede nuruna çıkardı. Böylece kul, kâinatın sahibini müşahede ederek, varlıklardan gönlünü çekip uzaklaşır. Bu (kâinat ve varlıkların zâhirine bağlanıp kalmak), nefiste kalan en son karanlıktır.

Bütün bu karanlıklardan kurtulan nefis, ruhanî olur, Allah'ın sırlarından bir sır haline gelir. Bu nefsin sahibi de ruhanî, rabbânî bir ârifibillah olur. Artık onun için, sürekli ilâhî sırları müşahede içinde yükselme kalır. Bu, kutubluk ve Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] usulü üzere insanlara terbiye vermeye hazır olma makamıdır. Bu kimse, Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] yolu ve meşrebinde bir veli olur; insanları bu karanlıklardan zikrettiğimiz nurlara çıkarır."

Nefsi Tedavinin En Güzel ve En Kolay Yolu

İbn Acîbe [rahimehullah], bu konuda Hac sûresinin 15-16. âyetlerinin tasavvufî işaretlerinde demiştir ki:

"Kime nefsi galip gelmiş, onu hükmü altına alıp elinde esir etmişse onun devası, yüce Allah'a koşmak ve gece-gündüz O'na yalvarıp yakarmaktır.

Nefsin tedavisinin ve serkeşliğinin giderilip Hakk'a boyun eğdirilmesinin en güzel yolu, kâmil bir şeyhin elinde seyrü sülûkünü tamamlamış ârifibillah Allah dostlarına koşmaktır. İnsan onlardan birini bulunca, onların sohbetine yapışsın, yollarına tâbi olsun, onun kendisine işaret ettiği her işi, hiç tereddüt etmeden ve durmadan yapmaya koşsun; o işin dinen manasını (dindeki hükmünü) anlasa da anlamasa da ârifin sözüne tâbi olsun. Hiç şüphesiz yüce Allah, ona yardım eder ve kendisini destekler. Bunu yapan kimse, en kısa sürede kendine gelir, nefsine sahip olur. Bir şeyin haberini işitmek onu bizzat görmek (içinde olmak, tatmak ve yaşamak) gibi değildir. Söylediklerimi tecrübe et; bu tecrübede hakikat ilmi vardır.

Aynı şekilde, tevhid işinde (Allah'ın zatı ve birliği hakkında) vesveselere ve kötü düşüncelere müptela olan kimse de ârifibillah zatlara

koşsun. Koşsun ki onlar, onun kalbinden şüphe ve vehim damarlarını kökünden söküp atsınlar; kalbine irfan güneşinin doğmasıyla ondan hastalık ve bozukluklar gitsin, ârif onu manevi zevk ve hakikati görerek, yaşayarak, tadarak bulma yoluna ulaştırsın.

Bunun dışındaki arayışlar bir sıkıntı ve yorgunluktan ibarettir. Bu kimseden vesveselerin kesildiği farzedilse bile, ondan bütünüyle çekip gitmez. Bu vesveseler çok kere, ölüm anında insanın zayıf bir vaktinde ona hücum eder, kul onu defetmeye güç yetiremez ve hasta bir kalple Allah'a kavuşur. Bu halden Allah'a sığınırız.

Eğer sen, 'Bana gösterdiğin bu yol, ulaşılması çok uzak ve zordur; sen beni mağrib-i anka kuşu gibi, ulaşılması zor bir şeye sevkettin; ona nasıl ulaşabilirim?' desen, derim ki: Vallahi, eğer Allah Teâlâ hakkında güzel zan sahibi olursan (O'nun sana bunu bulduracağına inanırsan), ayrıca Allah'ın kulları hakkında da güzel zan beslersen (Allah'ın kulları içinde bu sıfattaki âriflerin bulunacağını kabul edersen), sonra susuzluktan ciğeri yanmış bir kimsenin suya ulaşma isteği gibi, Allah'a yalvarıp yakarırsan, onu sana her şeyden daha yakın bulursun. Vallahi biz böyle zatları bulduk ve onların sayesinde hedefimize ulaştık. Onlar, Cüneyd-i Bağdâdî ve benzeri âriflerin usulü üzere giden kimselerdir. Onlar nazarlarıyla bütün müşkülleri çözer, müridi manevi yolda ilerletir, nihayet, 'İşte sen ve Rabb'in!' diyerek aradan çekilir. Bütün nimet ve ihsanlar yüce Allah'tandır.

Kim bu dediğimi (âriflerin terbiyesine girmeyi) terkeder, manevi tedaviden ümidini keser ve Allah'ın dünyada ve ahirette kendisine yardım etmeyeceğini zannederse öfke ve ümitsizliğinden ölsün! O böyle yapmakla ancak kendisine zarar verir. Şüphesiz Allah dilediğini hidayete ulaştırır ve onu nefsinin hastalıklarını tedavide muvaffak eder. Allah kimin de fitneye düşmesini dilerse sen Allah'tan gelen şeye karşı onun için hiçbir şeye sahip olamazsın. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür."

D) EL-BAHRÜ'L-MEDÎD

Bu bölümde, İbn Acîbe'nin tefsiriyle ilgili bilgiler vereceğiz.

a) Yazılış Sebebi

İbn Acîbe el-Hasenî (rahimehullah) tefsirin mukaddimesinde, *el-Bahrü'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd* isimli tefsirini yazma sebebini şöyle açıklar:

"Şeyhim, rabbânî ârif seyyidim Muhammed el-Bûzîdî el-Hasenî ile onun şeyhi kutub, şeriat ve hakikat ilimlerine sahip, şeyhlerin şeyhi Mevlây el-Arabî ed-Derkâvî el-Hasenî beni, zâhir ehlinin yaptığı açıklamalarla bâtın ehlinin işaretlerini bir araya getiren bir tefsir yazmaya teşvik ettiler. Ben de bu iki büyük zatın isteklerine cevap vermek ve arzularını yerine getirmek için bu tefsiri yazdım. Ümidim, bu eserin herkese fayda vermesi, kalpler için manevi bir gıda ve kulaklar için hoş bir seda olmasıdır."

İbn Acîbe el-Hasenî mukaddimede, tefsirinde takip ettiği usulü kısaca şöyle açıklar:

"Bu eseri yazarken şu usulü takip ettim: Önce her âyetle ilgili Arapça ve dil bilgisi yönünden mühim hususları açıkladım. Sonra (dirayet ve rivayet tefsiri usulünce) âyetlerin zâhirî manasını verdim; peşinden tasavvuf ehlinin yaptığı bâtınî işaretleri (âyetten çıkarılan gizli manalarla seyrü sülûk sahiplerine yönelik mesaj ve edepleri) zikrettim. Yaptığım açıklamaları, ne çok uzun ne de çok kısa tuttum, ikisi arası bir yol takip ettim. Bütün bunları, sonsuz ikram ve af sahibi yüce Allah'ın gayb hazinlerinden bana açtığı hikmet ve hakikatlere bakarak yaptım. Esere, *el-Bahrü'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd* ismini verdim."

b) Yazılış Tarihi

İbn Acîbe el-Hasenî, mürşidi Muhammed el-Bûzîdî el-Hasenî'ye 1208 (1793) yılında intisap etmiştir. Tefsirin yazılışı, bu şeyhinin tavsiyesiyle olduğu için, tefsirin yazılmaya başlama tarihinin 1208'den sonrası olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. İbn Acîbe, tefsirini dört büyük

cilt olarak tamamlamış ve sonuna bitiş tarihi olarak, 1221 (1806) kaydını düşmüştür. Hasan Azzûzî, *el-Bahrü'l-Medîd* üzerinde yaptığı çalışmada, tefsirin dört nüshasını incelediğini, her cildin üzerinde bitiş tarihi olarak şu kayıtların düşüldüğünü belirtmiştir:

Birinci cilt: Hicrî 1216.

İkinci cilt: Hicrî 1218.

Üçüncü cilt: Hicrî 1219.

Dördüncü cilt: Hicrî 1221.

Azzûzî, bu tarihleri değerlendirerek, İbn Acîbe'nin *el-Bahrü'l-Medîd*'i altı ile sekiz sene arasında tamamlamış olabileceği sonucuna varmıştır.[171]

c) Yazma Nüsha ve Baskıları

el-Bahrü'l-Medîd, İbn Acîbe tarafından dört büyük cilt olarak yazılmıştır. Daha sonra bu nüshalar defalarca çoğaltılmıştır. Tefsirin nüshalarının bir kısmı genel kütüphanelerde, birçoğu da şahısların özel kütüphanelerinde bulunmaktadır. Tefsirin bazı nüshalarının genel kütüphanelerdeki yer ve kayıt numaraları şöyledir:

Mısır, el-Hizânetü't-Teymûriyye, nr. 541.

Rabat, el-Hizânetü'l-âmme, nr. D. 2291.

Rabat, el-Hizânetü'l-Hüseyniyye, nr. 3322, 3329.

İbn Acîbe'nin, *el-Bahrü'l-Medîd* isimli tefsirin yazma nüshası Türkiye'deki kütüphanelerde mevcut değildir.

el-Bahrü'l-Medîd'in ilk baskısı, 1375-1376 (1955-1956) yılları arasında Kahire'de, Seyyid Muhammed el-Fizârî tarafından gerçekleştirilmiştir; ancak bu baskı, tefsirin tamamı için değil, ilk iki cildi için yapılmıştır.

el-Bahrü'l-Medîd'in daha sonra değişik baskıları yapılmıştır. Bu baskıların yer ve tarihleri şöyledir:

Kahire 1999, altı cilt.

Beyrut 2002, sekiz cilt.

---

171 bk. Hasan Azzûzî, *Şeyh İbn Acîbe ve Menhecühû fi't-Tefsîr*, 1/398-399 (Mağrib 2001).

Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikiyye, ts., sekiz cilt.

Bunlardan başka, Bessâm Muhammed Bârûd, *el-Bahrü'l-Medîd*'in kendi tahkikiyle Ebûzabî'de Matbûatü'l-Mecmai's-Sekâfî tarafından iki cilt halinde basıldığından bahsetmektedir.[172]

d) Üzerinde Yapılan Çalışmalar

İnceleme Çalışmaları: *el-Bahrü'l-Medîd* üzerinde ilk ilmî çalışmayı yapan Fransız müslüman ilim adamı Can Levi Mişon (yeni ismiyle Ali Abdülhâlik) olmuştur. Ali Abdülhâlik, İbn Acîbe ve tefsiri *el-Bahrü'l-Medîd* üzerinde bir doktora çalışması yapmıştır. Bu çalışma Fransızca olarak Paris'te 1973 yılında yayımlanmıştır. Eserin 1990 yılında ikinci baskısı yapılmıştır. Bu çalışmada, İbn Acîbe'nin hayatı, eserleri, *el-Bahrü'l-Medîd*'deki tefsir usulü işlenmiş, ayrıca İbn Acîbe'nin tasavvuf ıstılahlarına dair yazdığı *Mi'râcü't-Teşevvüf ilâ Hakâiki't-Tasavvuf* isimli eseri tercüme edilerek çalışmaya eklenmiştir.

İbn Acîbe ve *el-Bahrü'l-Medîd* üzerinde en geniş çalışmayı Hasan Azzûzî yapmıştır. Azzûzî, *Şeyh İbn Acîbe ve Menhecühû fi't-Tefsîr* isimli iki ciltlik doktora çalışmasında İbn Acîbe'nin hayatı, yetişmesi, hocaları, şeyhleri, tasavvufa girişi, eserleri ve tefsirindeki metodu hakkında geniş bilgiler vermiştir. Çalışma Fas'ta yapıldığı için Azzûzî İbn Acîbe'nin eserlerini yerinde inceleme fırsatı bulmuştur. Eser 2001 yılında Mağrib'de basılmıştır. Bu çalışma, İrşad Kitabevi aracılığı ile elimize geçmiş olup İbn Acîbe'yi ve eserlerini tanıtmada, İbn Acîbe'nin kendi hayatını anlattığı *el-Fehrese*'den sonra ikinci önemli kaynağımız oldu.

İbn Acîbe ve *el-Bahrü'l-Medîd* üzerinde Türkiye'de Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Ana Bilim Dalı'nda Mahmut Ay tarafından *Ahmed İbn Acîbe ve İşarî Tefsir Açısından el-Bahrü'l-Medîd* isimli bir doktora çalışması 2010 yılında tamamlanmıştır. Bu yeni çalışmayı inceleme fırsatı bulamadık.

Ahmed İbn Acîbe ve *el-Bahrü'l-Medîd*'ini tanıtmak için yaptığımız bu makale de Türkiye'de yapılan yeni çalışmalardan biridir.

---

172 bk. Heytemî, *el-Umde fi Şerhi'l-Bürde*, s. 464-464 (Duba 2003). Dipnatta.

Tercüme Çalışmaları: Türkiye'de *el-Bahrü'l-Medîd* üzerinde ilk tercüme çalışması tarafımızca başlatılmıştır. Önce, *el-Bahrü'l-Medîd*'den seçtiğimiz bazı sûrelerin tercümesi yapılmıştır. Bu çalışma, *Kısa Sûrelerin Tefsiri* ismiyle basılmıştır (İstanbul: Semerkand, 2005).

el-Bahrü'l-Medîd'in tamamen tercümesine de yine tarafımızca başlanmış olup yirmi yedi cüzün tercümesine kadar gelinmiştir. Tercümenin bir sene içinde bitirilerek toplam dokuz veya on cilt halinde basılması planlanmaktadır.

e) Dili ve Üslubu

el-Bahrü'l-Medîd Arapça yazılmış olup dili, iki yönden biraz ağırdır. Birinci yön, eserin zâhirî tefsir kısmını ağırlıkla Beyzâvî ve Ebüssuûd tefsirlerinden yapılan açıklamaların oluşturmasıdır. Bu iki tefsir, âyetlerin ince hikmetlerini ve belâgat inceliklerini vermede en önde gelen tefsirlerdendir; ancak dil ve üslupları biraz ağırdır. Bu durum, tabii olarak *el-Bahrü'l-Medîd'e* de yansımıştır.

Eserin dilini bazan ağırlaştıran ikinci yön ise, "İşaret" başlığı ile verilen tasavvufî açıklamalardır. Bu bölümde, müfessir bazan manevi makamlardan, bu makamların ince edeplerinden ve tasavvuf erbabının yaşayarak elde ettiği yüksek hallerden bahsetmektedir. Müfessir bu halleri, bazan mecazi anlatımlarla dile getirmekte ve anlatılan manevi hal, idrak seviyemizin üstünde, tecrübemizin dışında olmaktadır. Bu gibi hallerde, anlatılan şeyi kabul veya redle uğraşmak yerine, anladığımız ve bizim seviyemize hitap eden kısmıyla yetinmek en faydalısıdır. Zaten tefsir, halkın bu konudaki ihtiyacını gidermek için yazılmış olup ağırlıkla halka hitap etmektedir. Mana ve muradın anlaşılması için biraz dikkatli ve düşünerek okunması yeterlidir.

f) Kaynakları

İbn Acîbe (rahimehullah) *el-Bahrü'l-Medîd*'i, hayatının son on senesi içinde yazmıştır. Kendisi, tasavvufa intisap etmeden önce birçok âlimden ders ve icâzet almış, zâhirî ilimlerde üstat olmuştur. Hazret, tefsirden önce akaid, tefsir, hadis, tabakat ve tasavvuf alanlarında elliye

yakın eser telif etmiştir. 1208 (1793) yılında tasavvufa intisap etmiş ve kısa zamanda manevi terbiyedeki seyrü sülûkünü bitirip kemalat makamlarını katetmiş ve mürşidinin verdiği icâzetten sonra irşad görevine başlamıştır. Yani İbn Acîbe, ilmin zâhirinde ve bâtınında üstattır. Dolayısı ile tefsirin alt yapısı ilim ve amel temelleri üzere çok sağlam atılmış, İbn Acîbe, bütün ilmî ve amelî birikimini tefsirine yansıtmıştır.

İbn Acîbe, tefsirin son cildinde, en çok kullandığı temel kaynakları şöyle zikretmiştir:

"Bu tefsirde kullandığımız ana kaynaklar: Beyzâvî, Ebüssuûd tefsirleriyle şeylerimizin şeyhi Abdurrahman-ı Fâsî'nin *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'sidir. Ayrıca İbn Cüzey'in, Sa'lebî'nin ve Kuşeyrî'nin tefsirlerinden de kısmen istifade edilmiştir. Tefsirin bitiş tarihi, 6 Rebîülevvel 1221'dir."

İbn Acîbe (rahimehullah), *el-Bahrü'l-Medîd*'in zâhirî tefsir kısmında en fazla Beyzâvî ve Ebüssuûd tefsirlerini kullanmıştır. Öyle ki tefsirinde başından sonuna kadar bu iki tefsiri takip etmiş; bazan isim vererek bazan isim vermeden alıntılar yapmış, kısaca bu iki tefsirin özünü vermiştir. Gördüğümüz kadarıyla İbn Acîbe, tefsirin ilk yarısında Beyzâvî'den daha fazla alıntı yapmakta ve onun ismini sıkça kullanmaktadır. Tefsirin ikinci yarısında ise Ebüssuûd'un tefsirinden alıntılar öne çıkmakta ve daha çok onun ismi geçmektedir.

Biz, tercüme sırasında her iki tefsiri elimizin altında bulundurarak, onlardan alınan kısımları kontrol ettik. Bazan, manayı bu iki tefsirin ibarelerinden destekleyip tamamladık. Bunu dipnotta belirttik. Müfessirimizin kullandığı diğer tefsirlerden yapılan alıntılar için de -çok azı hariç- aynı kontrol ve karşılaştırmayı yapıp alıntı yapılan eserin cilt ve sayfasını dipnotta vermeye çalıştık.

Biz, Beyzâvî'den yapılan alıntıları tercüme ederken, bu tefsir üzerine yapılmış şu üç hâşiyeden de istifade ettik:

1. *Hâşiyetü Şeyhzâde*, Şeyzâde Muhyiddin (v. 951/1544).
2. *Hâşiyetü'ş-Şihâb*, Şehâbeddin-i Hafâcî (v. 1069/1658).
3. *Hâşiyetü'l-Konevî*, İsmail Konevî (v. 1195/1780).

İbn Acîbe'nin, Beyzâvî ve Ebüssuûd tefsirleri yanında en fazla kullandığı diğer tefsirler, *İbn Atıyye Tefsiri*, Abdurrahman-ı Fâsî'nin *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'si ve *Nesefî Tefsiri*'dir. Onları, İbn Cüzey'e ait *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl* adlı tefsir takip etmektedir.

Abdurrahman-ı Fâsî'nin (v. 1036/1626) *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiye*'si[173] İbn Acîbe'nin, zâhirî ve tasavvufî tefsir kısmında sıkça kullandığı bir eserdir. İbn Acîbe, Abdurrahman-ı Fâsî'den yaptığı alıntıları değişik ifadelerle belirtir. Genelde şu ifadeleri kullanmıştır:

"Sâhibü'l-hâşiye demiştir ki ...",

"el-Muhaşşî demiştir ki ...",

"*el-Hâşiye*'de der ki ...",

"*el-Hâşiyetü'l-Fâsî*'de demiştir ki ...",

"el-Muhaşşi'l-Fâsî demiştir ki ...",

"Seyyidim Abdurrahman-ı Fâsî demiştir ki ..."

"Şeyhlerimizin şeyhi seyyidim Abdurrahman-ı Fâsî demiştir ki ...",

"Şeyhlerimizin şeyhi Abdurrahman el-Ârif demiştir ki ...",

Müellifin, *el-Bahrü'l-Medîd*'de istifade ettiği bir diğer hâşiye, Süyûtî'nin (v. 911/1505) *Beyzâvî Tefsiri* üzerine yaptığı *Nevâhidü'l-Ebkâr ve Şevâridü'l-Efkâr* adlı hâşiyedir; ancak bundan yapılan alıntı çok azdır.

Hasan Azzûzî'nin, *Şeyh İbn Acîbe ve Menhecühû fi't-Tefsîr* adlı eserinde kaydettiğine göre, İbn Acîbe (rahimehullah) kendisinden alıntı yaptığı bazı tefsirleri bizzat görmeyip onları Abdurrahman-ı Fâsî'nin hâşiyesinden almıştır. Bunlar Taberî, Uklîşî, İbn Üzeyz (*Garîbü'l-Kur'ân* sahibi Ebû Bekir es-Sicistânî), İbn Arefe, Ebû Hayyân, Seâlibî, Mekkî b. Ebû Tâlib, *Tefsîr-i Kebîr*, Kurtubî ve Kevâşî tefsirleridir.[174]

---

173 bk. Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, 1/394, nr. 3586 (Beyrut 2008); Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 5/194; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2/597 (İstanbul 1974); Kaytûnî (İdris b. Mâhî), *Mu'cemü'l-Matbûâti'l-Mağribiyye*, s. 264-265 (Selâ 1988); Habeşî (Abdullah Muhammed), *Câmiu'ş-Şürûh ve'l-Havâşî*, 2/701 (Ebûzabi 2006).

174 bk. Hasan Azzûzî, *İbn Acîbe ve Menhecühû fi't-Tefsîr*, 2/44-87 (Mağrib 2001).

İbn Acîbe, "el-İşâret" başlığı ile verdiği "Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri" kısmında da, tasavvufî tefsirler yanında değişik eserlerden istifade etmiştir. Biz, her iki bölümde geçen ve tesbit edebildiğimiz temel eserleri, liste halinde üç başlık altında vereceğiz.

f.a) İbn Acîbe'nin Zâhirî Tefsir Kısmında Bizzat Kullandığı veya Diğer Eserlerden İstifade Ettiği Kaynaklar

Burada zikredeceğimiz tefsir kaynaklarını, müellifinin vefat tarihi sırasına göre vereceğiz. Bütün eserlerin tam adıyla baskı yer ve tarihleri eserin son cildinde, "Tercümede İstifade Edilen Kaynaklar" bölümünde verilecektir.

1. *Câmiu'l-Beyân*, İbn Cerîr-i Taberî (v. 310/922).

2. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, İbn Ebû Hâtim (v. 327/938).

3. *el-Keşf ve'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Sa'lebî (v. 427/1035).

4. *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, Vâhidî (v. 468/1075).

5. *Esbâbü'n-Nüzûl*, Vâhidî.

6. *el-Keşşâf*, Zemahşerî (v. 538/1144).

7. *el-Muharrerü'l-Vecîz*, İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib el-Gırnâtî el-Endelüsî (v. 541/1147).

8. *et-Tefsîrü'l-Kebîr*, Fahreddin-i Râzî (v. 606/1209).

9. *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Kurtubî (v. 671/1272).

10. *et-Tezkire*, Kurtubî.

11. *Tebsıratü'l-Mütezekkir ve Tezkiretü'l-Mütebassır*, Kevâşî (v. 680/1281).

12. *Envârü't-Tenzîl*, Kâdî Beyzâvî (v. 685/1288).

13. *Behcetü'n-Nüfûs* (muhtasar Buhârî şerhi) İbn Ebû Cemre (v. 699/1300).

14. *Medârikü't-Tenzîl*, Ebü'l-Berekât Nesefî (v. 710/1310).

15. *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, İbn Cüzey, Ebü'l-Kasım Muhammed b. Ahmed el-Kelbî el-Gırnâtî (v. 741/1340). Mâlikî fakihi ve müfessir.

16. *Şerhu't-Tîbî*, Şerefeddin-i Tîbî (v. 743/1242).

17. *Tefsirü't-Tîbî*, Şerefeddin-i Tîbî.

18. *Tefsîru İbn Arefe*, İbn Arefe et-Tûnisî (v. 803/1401).

19. *el-Cevâhirü'l-Hısân*, Seâlibî (v. 875/1471).

20. *Tefsîrü'l-Celâleyn*, Celâleddin-i Mahallî (v. 864/1460)- Celâleddin-i Süyûtî (v. 911/1505).

21. *Nevâhidü'l-Ebkâr ve Şevâhidü'l-Efkâr* (Beyzâvî üzerine hâşiye), Celâleddin-i Süyûtî (v. 911/1505).

22. *el-Bahrü'l-Muhît*, Ebû Hayyân el-Endelüsî (v. 945/1344).

23. *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, Ebüssuûd (v. 982/1574).

24. *Hâşiyetü'l-Fâsî* (*Celâleyn Tefsiri* üzerine yapılmış hâşiye), Abdurrahman b. Muhammed el-Kasrî el-Fâsî (v.1036/1626).

f.b) İbn Acîbe'nin İşârî/Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri Kısmında Kullandığı Kaynaklar

25. *Letâifü'l-İşârât*, Abdülkerim-i Kuşeyrî (v. 465/1072).

26. *Kuşeyrî Risâlesi*, Abdülkerim-i Kuşeyrî.

27. *et-Tahbîr fi't-Tezkîr*, Abdülkerim-i Kuşeyrî.

28. *Hikem-i Atâiyye*, İbn Atâullah-ı İskenderî (v. 709/1309).

29. *Letâifü'l-Minen*, İbn Atâullah-ı İskenderî.

30. *et-Tenvîr fî Iskâti't-Tedbîr*, İbn Atâullah-ı İskenderî.

31. *Miftâhü'l-Felâh*, İbn Atâullah-ı İskenderî.

32. *el-Mebâhisü'l-Asliyye*, İbnü'l-Bennâ es-Sarakustî.

33. *Kavâidü't-Tasavvuf*, Ahmed Zerrûk (v. 899/1493).

34. *en-Nasihatü'l-Kâfiye*, Ahmed Zerrûk.

35. *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, İmam Gazâlî (v. 505/1111).

36. *Kitâbü'l-Erbaîn*, İmam Gazâlî.

37. *Avârifü'Maârif*, Sühreverdî (v. 632/1234).

38. *Kûtü'l-Kulûb,* Ebû Tâlib-i Mekkî (v. 386/996).

39. *Nevâdirü'l-Usûl,* Hakîm et-Tirmizî (v. 285/898).

40. *Menâzilü's-Sâirîn,* Abdullah el-Herevî (v. 481/1089).

41. *el-Büdûrü'l-Sâfire,* Celâleddin-i Süyûtî (v. 911/1505).

42. *Kitâbü'l-Âkibe fî Zikri'l-Mevt,* Abdülhak İbnü'l-Harrât (v. 582/1186).

43. *Kasîde-i Ayniyye,* Abdülkadir-i Geylânî (v. 561/1165).

44. *Kasîde-i Ayniyye,* Abdülkerim-i Cîlî (v. 832/1428).

45. *Kaside-i Tâiyye,* İbnü'l-Fârız (v. 632/1235).

46. *Divan,* İbnü'l-Fârız.

47. *el-Hamriyyetü'l-Ezeliyye,* Ebü'l-Hasan eş-Şüşterî (v. 668/1269).

48. *Kasîde-i Bürde,* Bûsîrî (v. 695/1296).

49. *Kasîde-i Hemziyye,* Bûsîrî.

50. *et-Tenbîh (Gaysü'l-Mevâhibi'l-Aliyye fî Şerhi'l-Hikemi'l-Atâiyye)* İbn Abbad en-Nefezî (v. 792/1390).

f.c) İbn Acîbe'nin Hadisle İlgili Kullandığı Kaynaklar

51. *Sahîh-i Buhârî.* İbn Acîbe, *Sahîh-i Buhârî*'yi hocaları Muhammed el-Cenevî ile İbn Sûde Muhammed et-Tâvüdî'den defalarca okumuş ve icâzet almıştır.

52. *Sahîh-i Müslim.* İbn Acîbe, *Sahîh-i Müslim*'i hocası Abdülkerim b. Kureyş'ten okuyarak icâzet almıştır.

53. *Sünen-i Ebî Davud.*

54. *Sünen-i Tirmizî.*

55. *Sünen-i Nesâî.*

56. *Sünen-i İbn Mâce.*

57. *Muvatta-i Mâlik.*

58. *Müsned-i Ahmed.*

59. *Sünen-i Beyhakî.*

60. *el-Câmiu's-Sagîr*, Süyûtî (v. 911/1505).

61. *et-Tergîb ve Terhîb*. Abdülazim Münzirî (v. 656/1258).

62. *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, İbn Hacer (v. 852/1449).

İbn Acîbe'nin, kendisinden zaman zaman hadis ve haberler naklettiği eserlerden biri de Sa'lebî'nin *el-Keşf ve'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân* isimli tefsiridir. Bu eser, rivayet tesirleri içinde önde gelen bir tefsirdir; ancak İbn Acîbe'nin de belirttiği gibi,[175] içinde ihtiyatla karşılanacak ve ayıklanıp ayrılacak haberler mevcuttur. Bununla birlikte İbn Acîbe, diğer eserlerde pek bulunmayan bazı hadis ve haberleri Sa'lebî'den almıştır. Biz, *el-Bahrü'l-Medîd*'de geçen bütün hadis ve haberlerin kaynaklarını tesbit edip dipnotta göstermeye çalıştık.

f.d) İbn Acîbe'nin Tarih ve Tabakatla İlgili Kullandığı Kaynaklar

63. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, İbn Hişâm el-Basrî (v. 218/833).

64. *Kitâbü'l-Megâzî*, İbn İshak (v. 151/768) ve Vâkıdî (v. 207/823).

65. *er-Ravzü'l-Ünüf*, Süheylî (v. 581/1185).

66. *Hilyetü'l-Evliyâ*, Ebû Nuaym (v. 430/1038).

f.e) İbn Acîbe'nin Lugat ve Nahivle İlgili Kullandığı Kaynaklar

67. *Meâni'l-Kur'ân*, Ebû Zekeriyya el-Ferrâ (v. 207/822).

68. *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbüh*, Ebû İshak ez-Zeccâc (v. 311/923).

69. *Elfiyyetü İbn Mâlik*, İbn Mâlik et-Tâî (v. 672/1274).

70. *Nüzhetü'l-Kulûb fî Tefsîri Garîbi'l-Kur'ân*, İbn Üzeyz Ebû Bekir Muhammed es-Sicistânî (v. 330/941).

71. *el-Kâmûsü'l-Muhît*, Fîrûzâbâdî (v. 817/1415).

72. *Mugni'l-Lebîb*, İbn Hişâm en-Nahvî (v. 761/1360).

İbn Acîbe'nin, tefsirinde bunlardan başka kullandığı eserler de olmuştur.

175 bk. İbn Acîbe, *Tefsîrü'l-Fâtihati'l-Kebîr*, s. 121 (Dârü'l-Hâvî 1999).

E) İBN ACÎBE'NİN TEFSİRİNDEKİ METODU

Ahmed İbn Acîbe el-Hasenî [rahimehullah], *el-Bahrü'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd* isimli tefsirini, mürşidlerinin tavsiyesi üzere, dirayetle işareti, Kur'an'ın zâhirî manasıyla bâtınî manasını birleştirerek vermek hedefiyle yazmıştır. Hedef bu olunca, takip edilen usul de bu hedefe uygun olmuştur.

İbn Acîbe, tefsirindeki ana hedefini Bakara sûresinin 16. âyetinin tefsirinde şöyle belirtir:

"Bu son âyette, belâgat ve istiare sanatıyla ilgili çok önemli incelikler vardır; onları izah etmek uzun sürer. Hem bizim âlemlerin Rabb'i yüce Allah'ın kelâmından muradımız, bizlere yakînî imanı kazandıracak ilâhî terbiyeyi açıklamaktır (Bunun için tefsir ilminin teknik bilgilerine fazla girmiyoruz)."

Asıl hedef bu olmakla birlikte, tefsirin bir bölümü zâhirî tefsirden oluşunca, zâhirî tefsirin bütün özellikleri tefsire yansımıştır. Şimdi, tefsirde uygulanan genel usulleri ve *el-Bahrü'l-Medîd*'i diğer tefsirlerden ayıran kendisine has durumları özetle zikredeceğiz:

İbn Acîbe, tefsirinde esasları açık bir metot izlemiştir; şöyle ki:

Müfessirimiz tefsirine, her sûrenin indiği yeri ve âyetlerinin sayısını açıklayarak başlar. Varsa âyet sayısındaki ihtilafları, sûrenin önceki sûre ile münasebetini, yine varsa nüzûl sebebini, sûrenin faziletlerini ve genel olarak içeriğini zikreder; sonra âyetlerin tefsirine başlar.

Her âyette olmasa da bazan tefsirini ele aldığı âyetlerdeki garip kelimelerin sözlük anlamlarını ve i'rablarını açıklar. Peşinden de âyetlere, hadislere, selefin rivayetlerine ve önceki müfessirlerin görüşlerine dayanarak âyetin zâhirinden kastedilen manayı açıklar. Sonra, "el-İşâret" başlığı ile tasavvufî işaretlere ve hikmetlere geçer. Bu usulü bütün tefsir boyunca uygular.

Şimdi tefsirin bu temel usullerini biraz açıklayalım.

Kur'an'ı Kur'an'la Tefsir. İbn Acîbe, âyeti âyetle tefsire öncelik ve önem vermektedir. Bir yerde kısa veya kapalı olan bir âyet, başka bir

yerdeki âyetle geniş ve açıkça tefsir ediliyorsa bu, en güzel tefsir olup müfessir onu tercih ve tatbik etmektedir.

Buna bir örnek verelim: Âyet-i kerimede, *"Âdem, Rabb'inden bazı kelimeler öğrendi"* (Bakara 2/37) buyruluyor. İbn Acîbe, bu âyette geçen "kelimeler"den maksadın, Hz. Âdem'in [aleyhisselâm] Bakara sûresinin 198. âyetinde geçen şu duası olduğunu ifade etmektedir:

"Ey Rabbimiz, biz kendimize zulmettik. Bize mağfiret etmez ve acımazsan, şüphesiz biz, hüsrana düşenlerden oluruz" (Bakara 2/198). Benzer örnekler çoktur.

Kıraatler. İbn Acîbe, âyetlerin tefsirinde farklı kıraatleri, buna uygun mana değişikliklerini zikretmeye önem vermektedir. Genellikle kıraatin sahibini de belirtir. Bazan da "şöyle okunmuştur" diyerek kıraatin sahibini gizli bırakır. Kimi yerlerde de şâz kıraatleri zikreder.

Sebeb-i Nüzûl. İbn Acîbe'nin tefsirindeki önemli özelliklerden biri de âyetlerin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmak üzere iniş sebeplerine yer verilmiş olmasıdır.

Sünnet ve selefe ait haberler. Sünnet, İbn Acîbe'nin tefsirde dayandığı temel unsurlardan biridir. Sünnet, İbn Acîbe için Kur'an tefsirinde vazgeçilmez ikinci kaynaktır; ancak sünneti kullanma şekilleri ve tercihleri farklıdır.

Mesela Hz. İsmail [aleyhisselâm], Hz. Yakub'un [aleyhisselâm] amcası olduğu halde Bakara sûresinin 133. âyetinde dedelerinden sayılmaktadır. İbn Acîbe bu âyetin tefsirinde, *"Kişinin amcası, babasının yerindedir"*[176] hadisini delil olarak zikrederek, âyette geçen ifadenin mecaz manada doğru olduğunu teyit eder. Allah Resûlü, amcası Abbas [radıyallahu anh] için de, *"Babalarımın bâkiyesi"*[177] demektedir.

İbn Acîbe, tefsirinde sahabe ve tâbiînin söz ve nakillerini bolca kullanmıştır. Bir âyet veya kelime hakkında birden fazla rivayet varsa, bir kısmını tercih edip diğerini eleştirmeden hepsini zikretmektedir. Bu-

176 Müslim, Zekât, 11; Ebû Davud, Zekât, 22; Tirmizî, Menâkıb, 28.

177 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 11107; Heysemî, *ez-Zevâid*, 9/296.

nunla, ilgili âyetin veya kelimenin birçok manaya geldiğine işaret etmektedir.

İbn Acîbe'nin tefsirinde hadisleri nakil ve değerlendirmedeki usulü şu şekillerde seyretmektedir:

İbn Acîbe, tefsirinde bazan hadislerin kaynaklarını zikreder; mesela, "Buhârî'de, Müslim'de, Tirmizî'de zikredildiği gibi" der. Çoğu defa bunu gerekli görmeyip kaynak göstermeden hadisi zikretmekle yetinir.

Kelâmın akışı içinde, hadis olduğunu beyan etmeksizin kullandığı yani mana olarak naklettiği hadisler vardır.

Bazan verdiği hadis için, "Sahihte sabittir" veya, "Bu manada bir hadis vardır" diyerek yetinir.

Bazan hadis hakkında, "sahihtir" veya "zayıftır" veya, "Bu söz, hadis değildir" şeklinde değerlendirmeler yapar.

Bazan kelâm-ı kibar olup hadis diye meşhur olan sözlerin kime ait olduğunu zikrederek aslını söyler. "Kim nefsini tanırsa Rabb'ini tanır" sözünün, velilerden Yahya b. Muâz'a ait olduğunu belirtmesi gibi. Bazan hadis hakkında Nevevî, Süyûtî, Zerkeşî, İbn Hacer, Münzirî, Irâkî, Ali el-Kârî gibi âlimlerin değerlendirmelerini zikreder.

İbn Acîbe, bazı hadisler hakkında da, kendisinden hadis icâzeti aldığı üstadı Muhammed Cenevî'nin hadis hakkındaki değerlendirmesini zikreder.

İbn Acîbe'nin hadis konusunda dikkatimizi çeken bir yönü de, zâhirî tefsir kısmında kendilerinden sıkça nakillerde bulunduğu Beyzâvî ve Ebüssuûd'un, hemen her sûrenin sonunda zikrettikleri, o sûrenin faziletiyle ilgili tartışmalı ve uydurma hadisleri hiç nakletmemesidir.

İbne Acîbe, faziletlerle ilgili konularda zayıf hadisleri kullanmakta bir beis görmez ve bazan bu tür nakillerde bulunur. Ancak, sıhhatinde tereddüt ettiği haber ve rivayetleri, "Denilmiştir ki ... ", "Eserde geçer ki ..." şeklinde zikreder.

İsrâiliyat. İbn Acîbe, tefsirinde bazan İsrâiliyat'a yani Ehl-i kitap yoluyla gelen geçmişteki haberlere yer verir; Hârût-Mârût kıssasında yaptığı gibi. Müellif, bu tür haberleri önceki müfessirlerden güç ve destek alarak nakletmektedir. Ancak bu tür nakilleri, onlara nisbetle daha az kullanır.

İbn Acîbe, bazan, bir konuda Ehl-i kitap'tan gelen rivayetleri verip onları ciddi olarak tenkit eder, gelen haberi akîde ölçülerine göre değerlendirir, doğru olan haberi veya görüşü ortaya koyar; A'râf sûresinin 189-190. âyetlerinin tefsirinde Hz. Âdem'in ve Hz. Havva'nın çocukları yüzünden şirke düştüğünü söyleyen Ehl-i kitap kaynaklı haberleri tenkite tâbi tuttuğu gibi.

İbn Acîbe, Ehl-i kitap'tan gelen haberleri verirken, çok defa "rivayet olundu ki ...", "denildi ki ..." şeklinde lafızlar kullanır ki bununla haberin zayıflığını ve sıhhatten uzaklığını hissettirir. Bu tür haberleri hiç kullanmasaydı belki daha iyi olurdu; fakat *el-Bahrü'l-Medîd*'de bu tür rivayetler çok değildir.

Lugat ve Nahiv. Müfessir, i'raba önem vermektedir. Âyet farklı i'rablar ihtiva ediyorsa bu farklılığın getirdiği anlam değişiklikleriyle birlikte bunları beyan eder. Çoğu kez nahiv meselelerine girer ve bunlarla ilgili açıklamalar yapar. Bu tür açıklamaları ağırlıkla Beyzâvî ve Ebüssuûd tefsirlerine tâbi olarak yapar.

Müellif, tefsirinde şiir metinlerini verirken genellikle şiir sahibinin ismini zikretmez.

İbn Acîbe, zâhirî tefsir bölümünde Beyzâvî ve Ebüssuûd gibi, belâgata önem veren iki büyük tefsiri esas aldığı için, tefsirinde belâgatın her örneğine yer vermiştir. Kendisinin de bu alanda ayrı bir ihtisas, zevk ve tecrübesi vardır.

Fıkıh. İbn Acîbe, tefsirinde ahkâm âyetleri geldiğinde fıkıh hükümlerine özetle yer vermekte, delil ve detaya fazla girmemekte, o konuda varılan fıkhî sonuçları zikretmekle yetinmektedir. Kendisi Mâlikî olup özellikle o mezhebin fıkhında icâzeti ve derin bir ilmi olmakla birlikte, tefsirin ana hedefi fıkhî meseleleri detaylıca vermek olmadığı için, ilgili

âyetlerin tefsirinde özet bilgiyle yetinip detayı fıkıh kitaplarına havale etmektedir.

İbn Acîbe fıkıh hükümlerini beyan ederken sadece Mâlikî mezhebinin görüşlerini değil, çoğu kez diğer mezheplerin görüşlerini de zikreder. Bazan da İmam Mâlik'in görüşleriyle yetinip diğer mezheplerin ictihadlarını zikretmez. Biz, müfessir tarafından zikredilmediği zaman, Hanefîler'in ve bazan Şâfiîler'in görüşünü dipnotta ayrıca zikrettik.

İşârî / Tasavvufî Tefsir. İbn Acîbe'nin tefsirini orijinal yapan özelliği, bütün Kur'an âyetlerinin zâhirî tefsiri yanında, tasavvufî işaretlerini de yapmış olmasıdır. Müfessir, her iki tefsirde de söz sahibi olarak güzel nakil, değerlendirme ve açıklamalar yapmaktadır.

İbn Acîbe el-Hasenî, İmam Süyûtî'nin, *el-Câmiu's-Sagîr* adlı eserinde zikrettiği, *"Kur'an'ın her âyetinin bir zâhiri, bir bâtını vardır. Her harfin (âyetin) bir haddi, her haddin bir matlaı vardır"*[178] hadisini şerhederken demiştir ki:

"Her âyetin bir sınırı vardır ki onu zâhir ilim ehli anlar; ondan ancak bâtın ehlinin (âriflerin) anlayacağı gizli sırlar ve işaretler vardır ki biz, *el-Bahrü'l-Medîd* isimli tefsirimizde başından sonuna kadar bu iki yolu (zâhirî manayı ifadeyle gizli işaretleri tesbit usulünü) takip ettik."[179]

İbn Acîbe tefsirindeki muradını, "Muradımız, âlemlerin Rabb'inin kelâmıyla yakînî terbiyeyi elde etmektir" şeklinde açıklar. İşaretlerinde seyrü sülûk âdâbından, ahlâktan, makamlardan, bunların meyvelerinden uzunca bahseder. Bu esnada, nefsini tezkiye, ruhunu tasfiye, kalbini Hak Teâlâ'nın nurlarıyla ihya etmek isteyenlerin tâbi olabileceği, kâmil bir İslâmî-tasavvufî terbiye metodunu bize verir.

İbn Acîbe Kur'an'da vârid olan bazı hitapların belli bir gruba mahsus olmadığını, bu âyetlerdeki hitabın hâlâ geçerliliğini sürdürdüğünü, her asrın ve zamanın insanına yönelik olduğunu düşünmektedir. Bu hususu şöyle açıklamaktadır:

---

178 Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 2727. Hadisin geniş tahrici yukarıda geçti.

179 bk. Hasan Azzûzî, *Şeyh İbn Acîbe ve Menhecühû fi't-Tefsîr*, 2/270 (İbn Acîbe, *Hâşiye alâ Câmii's-Sagîr*, 2/411. thk. Ali İsmail Temmâm). İbn Acîbe, bu *Hâşiye*'yi, *el-Bahrü'l-Medîd*'den sonra, vefatından iki ay önce hicrî 1224 yılında tamamlamıştır.

"İlâhî hitap bir gruba yönelmiş olsa da mana ehli bunu umuma hamleder. Çünkü bir melik başkalarının huzurunda belli bir grubu azarladığı zaman, bu aslında duyan herkese yönelik bir uyarı anlamını da taşır."

İbn Acîbe, sûfî bir mürşid olması itibariyle, herkesi ihsan makamına davet etmektedir. Bu konuda der ki: "Bilesin ki işaret ehlinin tefsirdeki temel kaidesi şudur: Kur'an'da geçen her uyarı ve kınama, iman yolunu terkeden, bu yolun ehlini inkâr eden kişiye yönelik olduğu kadar, ihsan makamına giden yolu terkeden ve o yolun ehlini inkâr eden kişilere de yöneliktir."

İbn Acîbe [rahimehullah], tefsirinin işârî/tasavvufî işaretler bölümünde nazım ve nesir olarak çok kıymetli bilgiler sunmaktadır. Müellif bu bölümde, tasavvuf büyüklerinden Bâyezid-i Bistâmî, Cüneyd-i Bağdâdî, Seyyid Abdülkadir-i Geylânî, Kuşeyrî gibi ilk dönem sûfîlerin yanında, özellikle kendisinin de bağlı bulunduğu Şâzelî terbiye yolunun pîrlerinden Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî, Ebü'l-Abbas-ı Mürsî, İbn Atâullah-ı İskenderî, Ahmed ez-Zerrûk, Mevlây el-Arabî Derkâvî, Muhammed Bûzîdî gibi sâdât-ı kirâmın sözlerinden güzel alıntılar yapmaktadır.

İbn Acîbe, bu bölümde ayrıca İbnü'l-Fâriz, Abdülkerim-i Cîlî, Ebü'l-Hasan-ı Şüşterî gibi zatların şiirlerinden, İbn Atâullah-ı İskenderî gibi zatların hikmetlerinden çokça zikreder. Birçok yerde de Kuşeyrî'nin *Letâifü'l-İşârât* adlı tefsirinden alıntılar yapar. Bu alıntılar bazan zâhirî tefsir kısmında olmaktadır. *Letâifü'l-İşârât*'tan yapılan alıntılar, tefsirin son yarısında daha fazla göze çarpmaktadır. Bu şekilde *el-Bahrü'l-Medîd*, okuyucuyu bir diğer tasavvufî tefsirin güzel açıklama ve incelikleriyle buluşturmaktadır.

İbn Acîbe, tefsirinin tasavvufî işaretler kısmında ayrıca Ebû Tâlib-i Mekkî'nin *Kûtü'l-Kulûb*'undan, Gazâlî'nin *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*'inden, İbn Abbâd'ın *Gaysü'l-Mevâhibi'l-Aliyye*'sinden nakiller yapmaktadır. Bu bölümde yer yer alıntı yapılan bir diğer tasavvuf klasiği de İmam Sühreverdî'nin *Avârifü'l-Maârif* adlı eseridir. Bu bölümde çok az da olsa Şîrâzî'nin *Arâisü'l-Beyân* adlı eserinden de alıntılar yapılmıştır.

İbn Acîbe, ilk dönem işârî tefsirlerden isim vermeden alıntı yapmaktadır. Bu alıntıların çoğu Nesefî'dendir. Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl* isimli eserinde yer yer ilk dönem sûfîlerinden yorumlar nakletmektedir. Bu nakiller daha çok Sülemî'nin (v. 412/1021) *Hakâiku't-Tefsîr* isimli eserinde geçmektedir, fakat Nesefî nakillerinde herhangi bir eser ismi vermemektedir. İbn Acîbe ve Nesefî'nin nakillerini Sülemî'de geçen açıklamalarla karşılaştırdığımızda her ikisinin kaynağının *Hakâiku't-Tefsîr* olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Acîbe, işârî tefsir bölümünde bazan Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (v. 638/1240) görüşlerini nakletmekte, fakat herhangi bir eserinin ismini vermemektedir.

Zâhirî tefsir yanında işârî tefsir kısmındaki açıklama ve nakilleriyle *el-Bahrü'l-Medîd,* tasavvufî düşünceye ait ilim, hikmet, edep, usul ve kültürle doludur.

*el-Bahrü'l-Medîd'*i Diğerlerinden Ayıran Önemli Yönler

*el-Bahrü'l-Medîd'*i diğer tefsirlerden ayıran önemli özelliklerini şöyle özetleyebiliriz:

1. *el-Bahrü'l-Medîd,* zâhirî ve tasavvufî işaretlerin şartlarına dikkat ederek Kur'an'ı baştan sona tefsir eden en başarılı bir tefsirdir. Bilinen ve elde mevcut tasavvufî tefsirlerin çoğu, sadece Kur'an'ın işârî/tasavvufî işaretlerini yapmakta, zâhirî tefsiri diğer tefsirlere bırakmaktadır. Bu durumda, onları okuyan bir kimse, Kur'an âyetlerinin iniş sebeplerini, zâhirî muradını ve hükümlerini bilmiyorsa birkaç yönden sıkıntıya düşmektedir. Şöyle ki:

Sadece tasavvufî işaretleri okuyan bir kimse, ya tek mananın bu olduğunu zannetmekte, ya yapılan işârî tefsirle âyetin zâhirindeki irtibat yönünü bulamamakta ya da yapılan tasavvufî işaretleri anlamamaktadır. Bu durumda o kimse, yüce Kur'an'ın anlaşılması çok güç bir kitap olduğu vehmine kapılmaktadır. İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-Medîd'*de zâhirî tefsiri usulünce ve yeterince verdikten sonra işârî/tasavvufî tefsire geçtiği için, bu sorunlar büyük ölçüde giderilmiştir.

2. *el-Bahrü'l-Medîd,* iki asır öncesinde yani ilk tefsir kitaplarından çok sonra yazıldığı için, o güne kadar ortaya konan ilmî birikimden istifade etmekte, ayrıca İslâm âleminde yaşanan çeşitli sorunları dile getirmede ve özellikle tasavvuf çevresiyle ilgili problemleri çözmede önde gitmektedir. Müfessirimiz, ilmî hizmetler yanında, irşad işiyle de meşgul olduğu için, insanların iman, amel ve edep noktasında yaşadıkları sorunları yakînen bilmekte ve onlara mütehassıs, şefkatli bir doktor yaklaşımıyla çözümler sunmaktadır.

3. *el-Bahrü'l-Medîd*'de açıklamalar ne uzun ne de çok kısadır; âyetin zâhirindeki ilâhî murat yeterince açıklanmakta, detaylara fazla girilmemekte, ele aldığı konu, okuyucuyu usandırmadan sunulmaktadır. "Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri" bölümünde ise manevi terbiye yoluna ait en az bir edep, bir ilim veya bir hal zikredilmekte, bazan âyetle irtibatına göre tasavvufun ana konuları detaylı olarak açıklanmaktadır.

4. *el-Bahrü'l-Medîd,* avam havas herkese hitap etmektedir. Seyyid Ahmed İbn Acîbe [rahimehullah], aynı zamanda kâmil bir mürşid olduğu için, "Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri" kısmında, avam-havas, mürid-mürşid, cahil-âlim herkesi muhatap almış ve duruma göre her gruba ait bir uyarıda bulunmuş, bir edep zikretmiş, bir tavsiyede bulunmuş veya bir sorunu dile getirip çözüm söylemiştir.

5. *el-Bahrü'l-Medîd*'de, âyetlerin işârî/tasavvufî işaretleri, zâhirî tefsirle oldukça uyum içinde, dinî ve aklî ölçülere uygun ve mümkün olduğu kadar anlaşılır bir dille verilmiştir. Ancak, zâhirî tefsir kısmında bazan Kur'an'ın icâz yönü ve edebî sanatlar işlenirken tefsirin dili ağırlaşıp ehli olmayanlar için anlaşılması zor olduğu gibi, tasavvufî işaretler kısmında da ancak seyrü sülûk ehlinin yaşayarak elde ettiği manevi makamlar, yüksek haller ve ince edepler anlatılırken okuyucu anlamakta zorlanabilir. Bu durumda, hemen inkâr ve itiraza gitmeden veya kabul için kendini zorlamadan, o kısımları geçmeli, anladığı kısımlarla yetinmelidir. Yüksek manevi hallerin veya sırlı sözlerin herkes tarafından aynı seviyede anlaşılması gerekmez.

Şunu da göz önünde bulundurmalıyız: Günümüz insanı, Kur'an'dan ve onun davet ettiği yüksek hallerden ve ince ilimlerden o kadar uzakta

kaldı ki değil onun işaretlerini, açık ifadelerini bile anlamakta zorlanmaktadır. Dinimizin sadece anlatmakla anlaşılmayan, ancak yaşanmakla öğrenilecek yönleri de vardır; âriflerin manevi terbiye ve seyrü sülûk sırasında ulaştığı yüksek haller ve makamlar da bu kısma girmektedir.

İbn Acîbe [rahimehullah], işaret ilminin çok geniş ve kapalı olduğunu, kendisinin bu konuda oldukça seçici davrandığını, Yusuf sûresinin 80-83. âyetlerin tasavvufî işaretlerinde şöyle ifade eder:

"Kitabının sırlarını ve hikmetlerini en iyi Allah Teâlâ bilir; işaret ilmi, bu tür açıklamaları ve daha fazlasını kabul eder. Onları tenkitten sakın. Bu alanda, bundan daha ince ve garip olan açıklamalar yapılmıştır."

6. *el-Bahrü'l-Medîd,* ilimle ameli birleştirerek müslümanların sorunlarına çözüm üreten bir tefsirdir. Onda, Kur'an'ın, tasavvuf neşesi ile nasıl anlaşılacağı ve yaşanacağı genişçe anlatılmaktadır. İbn Acîbe el-Hasenî, Kur'an ve Sünnet'in hakikatiyle yaşanması için kâmil bir mürşid terbiyesini gerekli görmekte ve âyetlerin tasavvufî işaretlerinde buna sıkça vurgu yapmaktadır.

İbn Acîbe, dinin kâmil bir mürşid rehberliğinde cemaat halinde tam olarak yaşanacağını söylemekte ve bunun için âyetleri günümüz insanına uygularken, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] yerine, onun vârisi olan insan-ı kâmili, sahâbe-i kirâmın yerine, bu vârise tâbi olan müridleri, münafıkların yerine, mürşide dünya menfaati için intisap edenlerle avam halk içindeki münafıkları, kâfirlerin yerine de maneviyat yolunu inkâr edenleri koyarak hepsinin haline uygun açıklama ve uyarılar yapmaktadır.

İbn Acîbe, Kur'an'da bahsedilen şahıs, kavim ve milletlerin halinden günümüz insanlarına ait sonuçlar çıkarır. Hazret, inkârcıları iki gruba ayırır: Biri, âyetleri inkâr eden, diğeri ise maneviyat yolunu ve velilerin hallerini inkâr eden grup. Bunların sonlarını şöyle özetler:

"İnkâr üzere ölen kâfir, ebedî cehennemde kalır. Hakikat ilmini ve maneviyat yolunu inkâr eden mümin de Allah'tan kopma ve kalbinin perdelenme ateşi içinde manevi azap çeker. Bu kimse, âlim de olsa, ahirette avam halk mertebesinde kalır, âriflerin derecelerine ulaşamaz ve bu hale çok pişman olur."

7. İbn Acîbe, olayları ve durumları zâhirî ve bâtınî olarak iki yönlü izah eder. Mesela hicret, maddi ve manevi olarak ikiye ayrılır. Maddi hicret, vatanından ayrılmak, manevi hicret ise günahlardan uzaklaşmaktır. Nimet maddi ve manevi olarak iki kısımdır; maddi nimet, mal, mülk, evlat gibi şeylerdir; manevi nimeti ise ilim, marifet, nur, feyiz, güzel haller ve yüksek makamlar gibi şeylerdir. Diğerleri de bunun gibidir.

İbn Acîbe, müminleri avam, havas ve havassü'l-havas olarak üç gruba ayırır ve onları şöyle tarif eder:

Avam, kendisini terbiye edecek kâmil bir şeyhi olmayan kimsedir.

Havas, bir terbiye şeyhinin sohbetine giren fakat tecrit makamına (kalbi mâsivadan sıyırıp tamamen Allah'a bağlanma haline) ulaşmayan kimsedir.

Havassü'l-havas, bir terbiye şeyhine tâbi olarak zâhiren ve bâtınen tam bir tecrit haline ulaşan, iç âlemini mamur eden, tevhid denizine dalan ve tevhidin sırlarını tadan kimsedir.

İbn Acîbe âyetlerde zikredilen ahlâk ve sıfatları bu üç gruba göre tarif eder. Mesela tövbeyi, avamın tövbesi, havassın tövbesi ve havassü'l-havassın tövbesi olarak açıklar. Murakabe, muhasebe, zikir, şükür, korku gibi makamları da aynı usulde açıklar.

Üç Çeşit Tefsir Bir Arada!

Yukarıda özetle tefsir usulünü tanıttığımız İbn Acîbe el-Hasenî'nin (rahimehullah), *el-Bahrü'l-Medîd* adlı tefsiri, gerçekten sahasında çok orijinal ve kendisine has bir tefsirdir. Bu tefsir, rivayet-dirayet ve işaret tefsirlerini birleştirerek özetle hepsinin örneklerini sunmaktadır. İşte bir örnek:

Allah Teâlâ, Hac sûresinin 52. âyetinde şöyle buyurmuştur:

"Biz, senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermedik ki o, bir temennide bulunduğunda, şeytan onun arzusuna bir şey katmaya çalışmasın; ancak Allah, şeytanın attığı şeyi ortadan kaldırır; sonra Allah, âyetlerini sağlamlaştırır (onları şeytanın attığı şeyden korur). Allah, her şeyi bilendir, her işinde hikmet sahibidir."

İbn Acîbe (rahimehullah) bu âyeti şöyle tefsir etmiştir:

Allah kendilerinden razı olsun, Abdullah b. Abbas ve onun dışındaki ilk müfessirler demişledir ki:

"Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), kavminin kendisinden uzaklaşıp yüz çevirdiğini görünce, bu durum kendisine çok ağır geldi ve Allah Teâlâ'nın, kendisiyle kavminin arasını yaklaştıracak bir şey göndermesini arzuladı. Resûlullah, bir gün müşriklerden bir toplulukla birlikte oturuyordu. O sırada, Necm sûresi indi. Allah Resûlü, onlara Necm sûresini okudu. *'Gördünüz mü Lât'ı ve Uzzâ'yı ve bir de diğer üçüncü put Menât'ı'* (Necm 53/19-20) âyetlerine gelince, şeytan onun dilinden, "Onlar ulu ak kuğulardır (ak kuğular gibi cezbedicidir); şefaatleri umulur' manasına gelen, 'Tilke'l-Garâniku'l-ûlâ ve inne şefâatehüm letürcâ' sözünü attı."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Evet, şeytan böyle bir sözü attı, fakat onu sadece müşriklerin kulağına attı; Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), böyle bir sözü asla söylemedi. Rivayet şöyle devam ediyor:

"Müşrikler, putlarını öven bu sözü işittiklerinde çok sevindiler. Sonra Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), sûrenin sonunda geçen secde âyetinden dolayı secde yaptı, müşrikler de secde yaptılar; ancak Velîd b. Mugîre secdeye varmadı, yerden bir avuç toprak alarak ona secde etti. Bu olay üzerine Kureyş,

'Muhammed bizim ilâhlarımızı övdü; gerçekten biz yakînen bildik ki Allah diriltir ve öldürür, yaratır ve rızık verir; bizim bu ilâhlarımız ise Allah katında bize şefaat eder. Muhammed onları böyle över ve kendilerinin bu işte bir payı olduğunu söylerse biz onunla beraberiz' dediler. Ertesi gün Cibrîl (aleyhisselâm) geldi ve,

'Ey Muhammed, sen ne yaptın? Benim sana getirmediğim bir şeyi insanlara okudun!' dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) çok üzüldü, peşinden kendisini teselli için bu âyet indi."[180]

---

180 Rivayet için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/245 (Beyrut 1995); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 4/306 (Beyrut 2004); Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 3/292-293 (Beyrut 2002); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/65-69.

Cenâb-ı Hak, inen âyette buyurdu ki: *"Biz, senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermedik ki o, bir temennide bulunduğunda, şeytan onun arzusuna bir şey katmaya çalışmasın."*

Âyette, "resûl" ve "nebî" ayrı zikredilmiştir.

Bir tarife göre resûl, kendisine yeni bir din vahyedilen ve onu tebliğ etmesi emredilen kimsedir; nebî ise kendisine vahyedilen ancak tebliğ emredilmeyen kimsedir. Buna göre resûl, başkalarıyla mükelleftir, nebî ise yapılan vahiy kendisine has olan kimsedir.[181]

Yahut resûl, yeni bir dinle gönderilen peygamberdir; nebî ise önceki dini tebliğ ve talim etmekle görevli peygamberdir. Bunun için Peygamberimiz [sallallahu aleyhi vesellem], ümmetinin âlimlerini nebîlere benzetmiştir (Onlar da Hz. Peygamber'in getirdiği dini tebliğ ve talim görevini yapmaktadır). Buna göre, nebî, resûlden daha umumi bir mana içermektedir.

Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], nebîlerin sayısı sorulunca, *"Yüz yirmi dört bin"* olduğunu söylemiştir. Resûllerin sayısı sorulunca ise, *"Üç yüz on üç"* olduğunu ve hepsinin büyük bir çoğunluk oluşturduğunu belirtmiştir.[182]

Peygamber, bir şeyi temenni ettiği zaman, yani kavminin hidayeti ve onların kendisine yaklaşmaları gibi içinden bir şeyi arzuladığı zaman, şeytan, onun arzusunun geçekleştiğini gösteren bir şeyi onun istediği şeye atar; müşriklerin kulaklarına, onları Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] yaklaştıracak bir sözü atması gibi. Sonra Allah, şeytanın attığı bu şeyi kaldırıp giderir.

Âyetteki "bir şeyi arzulamak" manasını verdiğimiz "temennâ" kelimesinin, "okumak" anlamına geldiği de söylenmiştir. Buna göre mana şöyle olur: Peygamber, vahyi okurken, şeytan onun içine bir şey atmak

---

181 Bu tarif, açık ve yeterli değildir. Nebî de Allah tarafından gönderilmiş bir peygamberdir. Gönderilmiş olması, tebliğ yapmasını gerektirir; ancak bu tebliğ yeni bir din için olmayabilir. Müfessir İbn Acîbe'nin [rahimehullah] zikrettiği bir sonraki tarif, daha açık ve tercihe şayandır (Mütercim).

182 Hadis için bk. Ahmed, *Müsned*, 5/266. Aynı konuda az değişik bir rivayet için bk. Hâkim, *Müstedrek*, 2/262; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7545; Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/210.

ister. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) Necm sûresini okurken, *"Gördünüz mü o gerideki üçüncü put olan Menât'ı"* (Necm 53/20) âyetinden sonra, şeytanın müşriklerin kulağına, "Onlar ulu ak kuğulardır; şefaatleri umulur" sözünü atması gibi. Bu, yukarıda geçti.

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Peygamberimiz (sallallahu aleyhi vesellem), Kur'an okurken, her âyetin bitiminde ara verip bir müddet dururdu. İşte şeytan o arada bazı sözleri ortaya attı. Kur'an hakkında bir bilgisi olmayanlar, onu Resûlullah'a ait bir söz zannettiler; böylece bu durum bazıları için bir fitne oldu."[183]

İbnü'l-Bennâ demiştir ki: "Temenninin bir manası da, anlaşılması istenen bir şeyi okumaktır. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), âyetleri okuyor ve onların manasının anlaşılmasını istiyordu; şeytan ise dinleyenlerin anlayışına, murat edilen mananın dışında bir şeyler atıyordu.

Müfessir Zemahşerî'nin, "Resûl-i Ekrem (sallallahu aleyhi vesellem), yanılarak hata ile, 'Tilke'l-Garâniku'l-ûlâ ve inne şefâatehüm letürcâ=O putlar, ulu kuğulardır; hiç şüphesiz onların şefaatleri umulur' sözünü söyledi" demesi, bâtıldır, çünkü yüce Allah,

"O peygamber, hevâsından söylemez, onun söylediği kendisine vahyedilenden başka bir şey değildir" (Necm 53/3-4) buyurmaktadır. Demek ki Resûlullah, vahyin tebliğinde yanılma ve hatadan korunmuştur."[184]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) bu sözleri, ne hata ile ne de bilerek söylemiştir; ancak Allah Resûlü'nün, müşriklerin kendisine yakınlaşmaları konusundaki temennisi hâsıl olsun diye, bu sözler kâfirlerin kulağına atılmıştır. Orada hazır bulunan müslümanların ondan hiçbir şey işitmemeleri de bunu göstermektedir.

Durum böyle olunca, şunu bil ki müfessirlerden ve siyer âlimlerinden geçmiş salihlerin, âyetin iniş sebebiyle ilgili naklettikleri kıssa sahihtir, fakat onun ince bir tetkike ve murada yakın bir yoruma ihtiyacı vardır. Onu hemen inkâra gitmek ve âlimlerin sözlerini reddetmek güzel değildir. Hem onlar, sözlerine itibar edilecek adalet sahibi kimselerdir.

---

183 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 4/224-225.

184 Bu olayla ilgili geniş ve güzel bir değerlendirme için bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 9/368-369 (Beyrut 2000).

Özellikle bir haber, bu ümmetin büyük âlimi İbn Abbas'tan [radıyallahu anh] gelmişse, onu değerlendirirken daha hassas olmalıdır.

Böyle bir durumda, akıllı kimseye, nakledilen haberle aklî ölçülerin arasını bulması gerekli olur. Bu mümkün olmadığında, eğer nakledilen şeyin sahih olduğu sabitse onu öne alır; aklın onu anlamakta âciz kaldığına hükmeder. Allah kendilerinden razı olsun, tetkik ehli sûfîlerin görüşü budur.

Araya sözün atılma olayının şeytana nisbet edilmesi, Cenâb-ı Hakk'a karşı bir edep ve olayı dinin zâhirî ölçülerine göre ifade etmektir; çünkü geçekte, Allah Teâlâ'dan başka hakiki fâil (iş yapan) yoktur."

İbn Acîbe [rahimehullah], bu âyetin tasavvufî işaretlerinde der ki:

"Cenâb-ı Hak tarafından bir söz söylendiği (Kur'an okunduğu) zaman, dinleyenlerin her biri, onu kendi makamına (haline ve niyetine) göre işitir ve âyetleri kendi görüşünü takviye için kullanır.

Bâtıl ehli, âyetleri, bâtıl hallerine göre dinler; onları kendi bâtıl düşüncelerini takviye edecek şekilde yorumlayıp kullanırlar.

Hak ehli, Allah'ın sözünü, hakka layık şekilde dinler ve onlarla hak yolda ilerler.

İman ehli, Allah'ın sözünü, imanlarını takviye edecek ve yakînlerini artıracak şekilde dinlerler.

Hakk'a vâsıl olmuş ârifler ise Allah'ın sözünü, makamlarına uygun şekilde dinler ve onunla manen terakki ederler. Bu şekilde herkes, Allah'ın sözünü kendi haline ve makamına göre işitip ondan istifade eder. İnsanların sözlerini dinleme ve anlamada da durum böyledir.

Velilerin meclisine gelen herkes, onların sözlerini niyet ve haline göre işitir. Kim, velileri ölçüp imtihan etmek için gelirse, ancak kendisini onlardan uzaklaştıran şeyleri işitir. Kim, onları tasdik ederek ve kendilerine saygı göstererek gelirse, onlardan ancak kendisini kemalata ve nurlara yaklaştıracak şeyleri işitir ve görür. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir."[185]

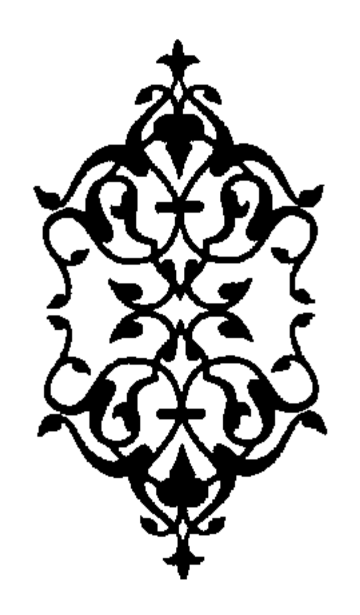
---

185 İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-Medîd*, 4/425-427.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERÎM
ve
İSTİÂZE

KUR'ÂN-I KERÎM NEDİR?

Kur'ân-ı Kerîm, âlemlerin Rabb'i Rahmân ve Rahîm olan Allah Teâlâ'nın kelâmı ve insanlık âlemine en büyük ikramıdır.

Kur'ân-ı Kerîm, kâinatın sahibi tarafından kâinatın efendisi Hz. Muhammed'e (sallallahu aleyhi vesellem) indirilmiş baştan sona nur, ilim, hikmet, hüküm, şifa ve safa dolu mübarek bir kitaptır. Yüce Allah'ın mümin kullarına en tatlı hitabı, en bereketli selâmı, en kutlu kelâmı, en ağır ahdi ve en şerefli emanetidir.

Kur'ân-ı Kerîm, sözlerin en hayırlısıdır. İnsanların en hayırlısına indirilmiştir. Ümmetlerin en hayırlısına gönderilmiştir. En doğru hükümleri içermektedir. En tatlı hitapları etmektedir. En güzel müjdeleri vermektedir. En ilginç haberleri bildirmektedir. En güvenilir rehberdir. En sağlam ölçüdür. En adaletli hâkimdir. Manevi hastalıklara en tesirli ilaçtır. Ruhlara ve kalplere en güzel şifadır. En özlü duadır. En faziletli zikirdir.

Kur'ân-ı Kerîm, bütün insanlığa gönderilmiş son ilâhî kitaptır. Kendisinden önceki bütün hak kitapları tahrif edilmemiş haliyle tasdik ve aynı zamanda onları kontrol eder. Onlardan misaller verir. Hepsinin

ortak hükmünü ve hedefini hatırlatır. Yeni hükümler içerir. Son din İslâm'ın iman, ibadet, hukuk ve ahlâk esaslarını öğretir.

Yüce Allah kitabını şöyle tanıtır:

"Bu Kur'an, insanlar için apaçık delillerdir, yakînen inanan toplum için ise hidayet ve rahmettir" (Câsiye 45/20).

"Bu Kur'an, bütün insanlığa bir açıklamadır; takva sahipleri için ise bir hidayet ve öğüttür" (Âl-i İmrân 3/138).

Bizlere bu Kur'an'ı okumak emredildiği gibi, onu anlamaya çalışmak da emredilmiştir. Resûlullah Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Kur'an'ı okuyunuz ve onun gizli manalarını araştırınız."[186]

Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem], şerefli kalbine indirilen bu nurlu kitabı şöyle tanıtmıştır:

"Dikkat edin, önünüze birçok fitne çıkacaktır; onlardan kurtulmak için tek çare Kur'an'dır. Onda, sizden öncekilerin halleri, sizden sonrakilerin haberleri mevcuttur.

Aranızda çıkacak müşküllerin hükmü ondadır. O, adaletle hüküm verip meseleyi çözer, bitirir.

Kur'an, bir oyun ve eğlence değildir. Onun hükmünü terkeden zalimin Allah belini kırar. Onun dışında doğru yolu arayanı Allah saptırır.

Kur'an, Allah'ın kopmayan sağlam ipidir.

Kur'an, en güzel bir zikir ve öğüt kitabıdır. O, dosdoğru bir yoldur. Onu insanların hevâsı eğriltemez. Diller onu okumakla eskitemez. Âlimler ona doyup ilim ve hikmetlerini bitiremez. O, çok okumaktan dolayı eskimez; tadını ve değerini yitirmez. Onun incelikleri bitmez. O herkesi doğru yola ulaştırır. Onunla konuşan doğru söyler. Onunla amel eden sevap alır. Onunla hüküm veren âdil olur. Ona çağıran doğru yola çağırmış olur."[187]

---

186 Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 6560; İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, 7/150; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 7/163; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 4/ 529.

187 Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'ân, 14; ayrıca bk. Ahmed, *Müsned*, 1/91; Dârimî, *Sünen*, nr. 3334, 3335; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 367.

Sahabeden Hz. Huzeyfe (radıyallahu anh) anlatıyor:

"Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem), kendisinden sonra doğacak birtakım ihtilaf ve gruplaşmaları haber verdiğinde, ben,

"Yâ Resûlallah! O zamana yetişirsem bana ne yapmamı emredersiniz?" dedim. Şöyle buyurdu:

"Allah'ın kitabını öğrenir, onda olanlarla amel edersin; bu seni onlardan kurtarır." Ben aynı soruyu tekrar sordum. Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) yine,

"Allah'ın kitabını öğrenir, onda olanlarla amel edersin; o seni ihtilaf ve fitnelerden kurtarır" buyurdu. Ben tekrar aynı soruyu dile getirdim. Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) tekrar,

"Allah'ın kitabını öğrenir, onda olanlarla amel edersin. Kurtuluş Kur'an'dadır" [188] buyurdu.

İbn Mesud (radıyallahu anh) şöyle demiştir: "Kim öncekilerin ve sonrakilerin ilmini elde etmek istiyorsa Kur'ân-ı Kerîm'e sarılsın."[189]

Şimdi Kur'ân-ı Kerîm'in bazı temel özelliklerini hatırlatalım.

Kur'ân-ı Kerîm Allah Kelâmıdır

Kur'ân-ı Kerîm'in içinde bir kelime olsun insan sözü mevcut değildir. Onu getiren meleğin ve tebliğ eden peygamberin bir katkısı, eklemesi, çıkarması, değiştirmesi, müdahalesi olmamıştır.

Kur'ân-ı Kerîm Arapça olarak indirilmiştir. Bizlere hem sözlü hem yazılı şekilde, tevâtür yoluyla, tam bir emniyet içinde nakledilmiştir. O, nesilden nesile hiçbir değişikliğe uğramadan, ilk indiği şekilde sonraki insanlara intikal etmiş tek kitaptır. Bu intikal bir kişi veya birkaç kişi tarafından değil, büyük kitleler tarafından yapılmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'i vahiy meleği Cebrâil aleyhisselâm, son peygamber Hz. Muhammed'e (sallallahu aleyhi vesellem), yirmi üç senede, parça

---

188 Ebû Davud, Fiten, 1; İbn Mâce, Fiten, 13.

189 Kur'an okumanın fazilet ve edebi konusunda geniş bilgi için bk. Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 16 ve 17. bölümler (İstanbul: Semerkand, 2003).

parça getirmiştir. Önce birçok insan tarafından ezberlenmiş, bizzat Hz. Peygamber'in kontrolünde deri, kemik, ağaç gibi değişik yazı maddelerine yazılmıştır. Bu yazılar Resûlullah'ın vefatından sonra, Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh] tarafından toplatılıp kitap haline getirilmiştir. Bugün elimizde bulunan Kur'an, Hz. Ebû Bekir'in kitap haline getirdiği Kur'an'ın aynısıdır.

Kur'ân-ı Kerîm En Son İlâhî Kitaptır

Kur'ân-ı Kerîm önceki kitapların hükmünü kaldırmıştır. Onların içindeki hiç değişmeyen tevhid ve iman esaslarıyla, insanlığa lazım olan gerçekleri tekrar hatırlatmıştır. Ondan sonra hiç kimseye ilâhî bir kitap gelmeyecektir. Kıyamete kadar gelecek olan bütün insanlık Kur'an'dan sorumludur.

Kur'ân-ı Kerîm İlâhî Koruma Altındadır

Kur'ân-ı Kerîm'in bir harfi dahi değişmeden kıyamete kadar korunacak, aslı bozulmayacak, ona bir ekleme veya çıkarma yapılamayacaktır. Sadece, indiği gibi ezberlenecek, yazılacak, okunacak ve yeni nesle öğretilecektir. Cenâb-ı Hak bu konuda şu kesin hükmünü vermiştir:

"Hiç şüphesiz Kur'an'ı biz indirdik ve muhakkak onu koruyacak olan da biziz" (Hicr 15/9).

Kur'ân-ı Kerîm'i koruma deyince sadece lafızlarının ezberlenmesi ve korunması anlaşılmasın; onu korumanın bir şekli de ondaki bütün hükümlerle amel eden kimselerin bulunmasıdır. Bu iş her zaman cemiyet halinde olmasa da fert olarak ilâhî hükümleri tatbik eden insanlar muhakkak bulunacaktır. Kur'ân-ı Kerîm'deki övülen sıfatlara ulaşmış, emredilen amelleri tatbik eden, onda bahsedilen ilim, makam ve sırlara ulaşmış ârifler eksik olmayacaktır. Bu da ilâhî koruma garantisinin bir gereği ve sonucudur. Bu durum kıyamete kadar devam edecek, kıyamet saati geldiğinde, biraz öncesinde Kur'ân-ı Kerîm, sayfalardan ve göğüslerden kıldırılacak, yazı ve ezberlerden silinecek, sonra sahibine dönecektir.

Kur'ân-ı Kerîm Mucize Bir Kitaptır

Mucize, "insanı âciz bırakan, taklit edilemeyen" demektir. Kur'ân-ı Kerîm, mucizedir. Gelişi, inişi, okunuşu, haberleri, ilimleri, insanlığa verdiği terbiyesi ile mucizedir. İnsanlar onun bir âyetinin benzerini getirmekten âcizdir. Bu konuda Kur'an açıkça meydan okumuştur. Bütün inkârcı insan ve cinleri, Kur'an'ın benzerini getirmeye çağırmıştır (bk. Bakara 2/23-24; Hûd 11/13-14; İsrâ 17/88). Şimdiye kadar bunu başaran olmamıştır, bundan sonra da olmayacaktır. Kur'an'ın nasıl mucize olduğunu halkın bu şekilde bilmesi yeterlidir. Şunu da hatırlatmak gerekir:

Bu yüce kitabın daha önce hiç okuma yazma bilmeyen ümmî bir Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] indirilmesi, onun diliyle insanlığa kâinatın sırlarının öğretilmesi, geçmiş ve gelecekten haber vermesi ve kendisiyle amel eden bedevî bir toplumu insanlığın iftihar edeceği bir nesil haline getirmesi onun en büyük mucize şekillerinden biridir.

Kur'ân-ı Kerîm'in bu mucize özellikleri halen devam etmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm Bir Hidayet Kitabıdır

Kur'ân-ı Kerîm, hak yolda insanlığın önünde en emin rehberdir. Kıyamete kadar gelecek bütün insanlığın iç ve dış terbiyesini, sosyal düzenini, huzur ve saadetini sağlayacak ilâhî kaynaktır.

Kur'ân-ı Kerîm, yüce Allah'ın insanlık ile yazılı bir sözleşmesidir. O, insanların dünya ve ahiret mutluğunu garanti etmiştir. Bunun tek şartı, ona şeksiz iman edip hükümleriyle İhlâsla amel etmektir.

İnsanlardan, "Ben Kur'an'a iman ettim" diyen kimse, onun içinde bildirilen bütün hüküm, emir ve haberlerinin hak olduğunu kabul etmiş olur. Kur'an'ın helâl dediğini helâl, haram saydığını haram kabul etmek imanın bir şartıdır ve bu farzdır. Allah Teâlâ'nın indirdiği diğer kitaplara sadece imanla mükellefiz; fakat yüce Kur'an'a hem iman hem de hükümlerini bilmek ve amel etmekle mükellefiz.

Kur'ân-ı Kerîm Kulu Allah'a Götüren Nurlu Bir İptir

Kur'ân-ı Kerîm, hadiste belirtildiği gibi, bir ucu Rabbimiz'de, bir ucu bizde olan, kendisine yapışanı Allah'a ulaştıran, iman ve amel edene dünyada şeref, ahirette saadet temin eden nurlu, kutlu, tatlı bir kitaptır (İsrâ 17/9).

Kur'ân-ı Kerîm, kendisini inkâr ve ihmal eden için ise bir hasret ve pişmanlıktır (İsrâ 17/10; Hâkka 69/50).

Kur'ân-ı Kerîm, kendisiyle yüce Mevlâ'ya ibadet yapılan şerefli bir kitaptır. Onunla namaz kılınır, zikir çekilir, tefekkür edilir, kalp incelir, gönül yıkanır, ibret alınır, ağlanır.

Kur'ân-ı Kerîm, bir hidayet kitabıdır. Kullara tevhidi gösterir; sadece eşi ve benzeri olmayan yüce yaratıcıya kulluk ettirir. Kalpten şirki temizler, kula şükrü öğretir.

Kur'ân-ı Kerîm, bir zikir kitabıdır; okuyana Allah'ı hatırlatır. Her harfine en az on sevap verilir. Onu okumak ibadet, dinlemek ibadet, yazmak ibadet, yüzüne bakmak ibadet, sevmek ibadet, hürmet etmek ibadettir. O her şeyi ile ibadet ve rahmettir.

Kur'ân-ı Kerîm Şifadır

Allah Teâlâ yüce kitabını iman edenlerin kalbine bir şifa olarak indirmiştir (İsrâ 17/82). Kur'ân-ı Hakîm, öyle yüksek ilim, hikmet, edep ve ölçüler içerir ki onları içine sindiren her kalp şifa ve safa bulur. Onu inkâr veya ihmal edenlerin ise kalbi kurur. Kalbi kuruyan insan manen ölür; bu durumda âlem için onun yokluğu varlığından daha hayırlı olur.

Yüce Rabbimiz'in beyanı ile Kur'ân-ı Hakîm, kalbi ve kâinatı aydınlatan, insanlığı karanlıklardan nura ve aydınlığa çıkaran bir kitaptır (İbrahim 14/1). O, dengesini kaybeden insanlığa denge verir; insanı insan yapar.

Kur'ân-ı Kerîm, kendisine inanmayana fayda vermez (İsrâ 17/46, 82). Kalbini Rabb'ine açıp teslim olmayana güzelliğini göstermez (A'râf 7/146). Candan kulak vermeyen ondan bir şey anlamaz. Yani münkir ve münafıklara Kur'ân-ı Kerîm bir şey ifade etmez (Kâf 50/37).

Kur'ân-ı Kerîm, sevmeden bilinmez; bilmeden sevilmez bir edep hazinesidir.

Kur'ân-ı Kerîm Kâinatın Kalbidir

Kur'ân-ı Kerîm, kâinatın ve özellikle insanlığın ruhudur, canıdır, kuvvetidir, nefesidir, âlemin ayakta durması için en büyük garantidir.

Kur'ân-ı Kerîm elimizde, dilimizde ve gönlümüzde bulunduğu sürece kıyamet kopmayacaktır. Onunla amel edildiği sürece, şahıs ve milletlerin de düzeni yıkılmaz, huzuru bozulmaz. Onunla öğretilen ilâhî dostluk ve ahlâk terkedilince, ortada insan ve insanlık diye bir şey kalmaz. Belki dünya şekil olarak ayakta durur, fakat yüce Rabb'inin dostluk ve terbiyesinden kaçan insan, ruh depremi yaşar, maneviyatı altüst olur, değerleri kaybolur, hakiki insanlıktan çıkar, dengesi bozulur, et ve kemikten ibaret bir varlık olarak ortada kalır. Bu kimsenin günah karanlığı içinde dünyası karardığı gibi Allah korusun, ebedî hayatı da gazap ve azap içinde kalır.

Kur'ân-ı Kerîm insanı düşünmeye, derin tefekküre sevkeden bir kitaptır. O her yönüyle insanı ve varlığı fikrettirir. Gaybdan bilgi verir; insanın müşkülünü giderir, ıstırabını dindirir. Geçmiş milletlerin hallerinden, gelecekteki nimet ve tehlikelerden bahseder; insanı düşündürür, ümitlendirir, korkutur, güldürür, ağlatır.

Kur'ân-ı Kerîm, insanlığı filozofların hezeyanlarından, kıssacıların yalanlarından, şeytanların tuzaklarından kurtaran bir kitaptır.

Aklına, aklını bile tarif ettiremeyen filozof, insanlığın önüne çıkıp akıl ötesi şeyleri tarife kalkınca, aklı şaşırdı, zihni karıştı, gözü karardı ve mecburen bocaladı. Bir şey üreteyim derken çok şeyini tüketti, müşkülü çözeyim derken kör düğüm etti. Eğer, Kur'ân-ı Kerîm imdadımıza yetişip akılla bilinmez, gözle görülmez bu hakikatlerin üzerindeki perdeyi bir derece kaldırmasaydı, insanlık kıyamete kadar şaşkınlık içinde kalırdı.

Kur'ân-ı Kerîm, insanoğlunun, "Ben kimim, nereden geliyorum, nereye gidiyorum?" sorularına en güzel cevabı veren, onun meçhule gidiş korkularını dindiren; hayatı sevdiren, ümit veren, ölümü yeni bir do-

ğum gösteren, önündeki cehennemden çekindiren ve ebedî saadet yurdu cennete davet eden bir kitaptır.

Kur'ân-ı Kerîm İnsanın Aynasıdır

Yüce Allah'ın kitabı, insanın aslını gösteren bir aynadır. Herkes onunla kalbini görür, nefsini tanır, aklını ölçer, sıfatlarını seyreder, ahlâkını kontrol eder, hangi sınıfa girdiğini tesbit eder. Bu ilâhî ayna yanılmaz, yanıltmaz, aldatmaz; o nasıl gösterirse, ne derse öyledir. Buna göre herkes kendisini çek etmeli, haline çeki düzen vermelidir. Vermelidir ki Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna yüz ak çıkanlardan olsun.

Yüce Mevlâ, mümin dostlarını tanıtırken şöyle buyurmuştur:

"Onlar, Kur'ân-ı Kerîm'i hakkıyla okurlar ve ona inanırlar" (Bakara 2/121)

Büyük ârif Ebû Tâlib-i Mekkî [rahimehullah] der ki:

"Kur'an'ı hakkıyla okumak müminlere aittir. Çünkü yüce Allah, onlara imanla ilgili bir hakikat ihsan ettiğinde, manalarını anlamalarını da onlara ihsan eder. Bu ilmin kaynağı, müşahede ile hakikate ermektir. Bu kimselerin Kur'an okuyuşları müşahede ile olur ve her okuyuşları ile yeni yeni manalara ererler. Bu da imanlarındaki hakikatin derecesine göre olur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Müminler ancak, Allah'ın âyetleri okunduğunda imanları artan ve yalnız Rab'lerine dayanıp güvenen kimselerdir" (Enfâl 8/2).

"Onlar, gerçekten müminlerdir" (Enfâl 8/4).

"Onlar korku ve ümit içinde Rab'lerine yalvararak ibadet ederler" (Secde 32/16).

Bu kimseler, yüce Allah'ın seçilmiş dostlarından muhabbet ehli müminlerdir. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bize onları şöyle tanıtmıştır:

"Kur'an ehli, Allah'ın dostlarıdır ve onlar halkın içinde Allah'ın seçkin kullarıdır."[190]

---

190 İbn Mâce, Mukaddime, 16; Dârimî, Fezâilü'l-Kur'ân, 1; Ahmed, *Müsned*, 3/127, 128, 242

İbn Mesud [radıyallahu anh] şöyle demiştir: "Herhangi birinizin kendi durumunu öğrenmesi için, Kur'an'a bakması gerekir. Eğer Kur'an'ı seviyorsa Allah'ı da seviyor, Kur'an'ı sevmiyorsa Allah'ı da sevmiyor, demektir."

Bu, şu şekilde de ifade edilebilir:

"Sen konuştuğun kimseyi sevdiğinde, onun sözünü de seversin. Ama onu sevmediğinde sözlerini de sevmezsin."

Ebû Muhammed Sehl şöyle demiştir: "İmanın alameti, Allah sevgisidir. Allah sevgisinin alameti Kur'an sevgisidir, Kur'an'ı sevmenin alameti Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] sevmektir. Hz. Peygamber'i sevmenin alameti ona uymaktır. Ona uymanın alameti ise dünya malına gönül vermeden yaşamaktır."

Manevi yola yeni girenlerden biri şöyle anlatmıştır:

"Bir gün içime Kur'an okuma isteği geldi. Ama aradan günler geçti, Kur'an okuyamadım. Bunun üzerine Allah tarafından bir gizli ses bana şöyle seslendi:

"Eğer beni seviyorsan kitabımı niçin terkederek mahzun bıraktın?"[191]

Kur'ân-ı Kerîm İnsanlığa İlâhî Emanettir

Kur'ân-ı Kerîm, kâinata indirilen en büyük, en ağır ve en şerefli bir emanettir. Cenâb-ı Hak,

"Eğer biz bu Kur'an'ı bir dağa indirseydik, hiç şüphesiz onu Allah'ın korkusundan paramparça olmuş görürdün. Bu misalleri insanlara düşünsünler diye veriyoruz" (Haşr 59/21) buyurmuştur.

O emaneti taşıyan kalp ne güzel bir kalptir. Onun hizmetini gören kimse ne güzel bir kuldur. Bu emanete sırt çevirenler, kendilerine ve kâinatın nimetlerine ne kadar yazık ediyorlar. Haktan kaçan kimsenin kalbine ağlamalıdır. Bala zehir diyenlerin zihniyetine acımalıdır.

191 Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 1/243-245.

Kur'ân-ı Kerîm inişiyle, gelişiyle, hükmüyle, edebiyle, belâgatındaki terkibi, fesahatindeki tadıyla, okunması ve ezberlemesiyle eşi benzeri olmayan mucize bir kitaptır.

Kur'ân-ı Kerîm, insan ve cinlere ikram edilmiş ilâhî bir hitaptır ve rabbânî bir selâmıdır. Bu selâmı sevgi ve edebince alanlara selâm olsun

Kur'ân-ı Kerîm Amel Kitabıdır

Ashaptan İbn Mesud (radıyallahu anh) şöyle demiştir:

"Kur'an, insanlara kendisiyle amel etsinler diye indirilmiştir. Onlar ise sadece okunmasını amel kabul ediyorlar. Onlardan biri, Kur'an'ı Fâtiha'dan sonuna kadar hiçbir harfini terketmeden okur, fakat onunla amel etmeyi terkeder."

Sahabeden İbn Ömer ve Cündeb b. Abdullah (radıyallahu anh) şöyle demişlerdir:

"Biz öyle bir zaman diliminde yaşadık ki bizden birimiz, önce iman ederdi. Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem), bir sûre nâzil olduğunda ondaki helâlleri, haramları, emirleri, yasakları ve bilmemiz gereken bilgileri, sizin şimdi Kur'an'ı öğrendiğiniz gibi hemen öğrenirdik. Aradan zaman geçti, birtakım insanlar gördüm ki onlar, imanlarını sağlamlaştırmadan Kur'an'la meşgul olmaya başladılar. Kur'ân-ı Kerîm'i Fâtiha'dan sonuna kadar hatmediyorlar ama onun emirlerini, yasaklarını, ondan neyi bilmeleri gerektiğini bilmiyorlar. Onu sadece okuyorlar. Oysa yüce Allah'ın bildirdiği gibi, Kur'an'ın gönderilmesinden maksat, onun emirlerine uymak ve yasaklarından kaçınmaktır. Çünkü Kur'an'ın çizdiği sınırların içinde kalınması farzdır ve kul, bundan mesuldür. Bunun için onlara aykırı davrananlara azap olunacaktır. Halbuki Kur'an'ın harflerinin sayılması farz değildir ve kul, bundan dolayı cezalandırılmayacaktır."

Velilerden Yusuf b. Esbât'a, "Kur'an'ı hatmettiğinde nasıl dua edersin?" diye sorulduğunda şöyle demiştir:

"Nasıl dua edeyim ki, okuyuşumdaki eksiklerimden dolayı yüz defa istiğfarda bulunuyorum."

Yine o şöyle derdi: "Ben, Kur'an okumaya başlıyor ve okuyorum. Ama onda olan emir ve yasakları düşündüğümde, söylediğini yapmayıp Allah'ın hoşnutsuzluğuna uğrayacağımdan korkuyorum. Hemen tesbih ve istiğfara sarılıyorum."

Kur'ân-ı Kerîm Eşsiz Bir Nimettir

Ebû Tâlib-i Mekkî (rahimehullah) der ki:

"Kur'an Allah'ın, kulları içinde en açık alametidir. Yeryüzünde Allah'ın varlığını gösteren en büyük ve en azametli âyetlerdendir. Bize Cenâb-ı Hakk'ın ihsan buyurduğu en büyük nimetlerdendir. Kulun, Kur'an'a hürmet ve edebi takvası kadar olur. Yine onun, ilâhî hitabı anlaması ve ona tâzimde bulunması kendisiyle kelâm ettiği Allah Teâlâ hakkındaki marifeti ve övgüsü kadar olur.

Eğer yüce Allah, kulun kalbinde azametli ve ulu ise o zaman O'nun kelâmını derin derin düşünmeyi, O'nun kendisine yaptığı hitabı üzerinde uzun süre tefekkürde bulunmayı, onu çokça tekrar etmeyi, bir musibetle yüz yüze geldiğinde hemen ona koşmayı kendisine bir nimet olarak görür. Artık o kimse takvaya sarılır ve haramlardan uzak durur. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

'Onda olanı zikrediniz ki takva sahibi olabilesiniz' (Bakara 2/63).

'Allah, insanlara âyetlerini açıklıyor ki takva sahibi olsunlar ve tezekkür edip öğüt alsınlar' (Bakara 2/187).

Çünkü her kelâm, söyleyenin durumuna bağlıdır. Sözü söyleyendeki hürmet ve tâzime göre söz yücelik kazanır, onun makamının yüceliğine göre kalbe etki eder veya konuşanın basitliği ile önemini yitirir.

Yüce Allah kendisini şöyle tanıtmıştır:

'Hiçbir şey, O'nun benzeri/dengi değildir' (Şûrâ 42/11).

Yani ululuk ve hâkimiyette hiçbir şey O'nun dengi değildir. Aynı şekilde hüküm ve açıklamada da O'nun kelâmı gibi bir kelâm yoktur."[192]

192 bk. Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 1/253.

Kur'ân-ı Kerîm'i Niçin Okumalıyız?

Allah Teâlâ'yı seviyorsak, O'nun dostlarına hitabı ve selâmı olan yüce Kur'an'ı okumalıyız. Sevgilisinden gelen bir mektubu açıp okumayan veya birine okutup içindeki meramı anlamayan, ondaki kelâmdan ve selâmdan hiçbir zevk almayan kimsenin sevgisi ne kadar samimidir?

İlk âyeti, "Oku!" emriyle başladığı ve okumadan anlaşılmadığı için yüce Kur'an'ı okumalıyız.

Kendisini okuyacak dil, hikmetini düşünecek akıl, haberlerinden ibret alacak kalp ve hükümleriyle amel edecek vücut bize verildiği için yüce Kur'an'ı okumalıyız.

Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem),

"Ey Rabbim! Kavmim bu Kur'an'ı büsbütün terkettiler" (Furkan 25/30) şeklindeki şikâyetinden ve dünyada Kur'an'sız, ahirette imansız kalma felaketinden kurtulmak için yüce Kur'an'ı okumalıyız.

Yine Resûlullah Efendimiz'in (sallallahu aleyhi vesellem),

"Sizin en hayırlınız, Kur'ân-ı Kerîm'i öğrenen ve öğretendir"[193] hadisindeki şerefe ulaşmak için yüce Kur'an'ı okumalıyız.

Ayrıca, *"Kalbinde Kur'an'dan bir şey bulunmayan kimse harap ev gibidir"*[194] hadisinin tehdidinden kurtulmak, kalbimizi, evimizi, beldemizi ve iş yerimizi mâmur etmek için yüce Kur'an'ı okumalıyız.

"Kur'an'ı güzel okuyan kimse, vahiy getiren şerefli ve itaatkâr meleklerle beraberdir"[195] hadisinin müjdelediği gibi, meleklerle dost ve arkadaş olmak için yüce Kur'an'ı okumalıyız.

Kur'an okumasını yeni öğreniyor ve okumada zorlanıyorsak, bunun zahmeti gibi rahmetinin de çok olduğunu bilerek Kur'an'ı okumalıyız. Resûlullah Efendimiz'in (sallallahu aleyhi vesellem),

---

193 Buhârî, nr. 5027; Ebû Davud, nr. 1452.

194 Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'ân, 18; Dârimî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 1.

195 Buhârî, Tevhid, 52; Müslim, Müsâfirîn, 243.

"Kur'an'ı okumak için gayret eden ve ancak kekeleyerek zorlukla okuyan kimseye iki kat sevap vardır"[196] müjdesinden cesaret alarak, zorlansak da, daralsak da yüce Kur'an'ı okumalıyız.

Bütün hayatını yüce Kur'an'ı tebliğ ve talimle geçiren rahmet Peygamberimiz'in (sallallahu aleyhi vesellem),

"Kur'an'ı okumak ve onu hafızada tutmak için onunla çok meşgul olun. Vallahi öğrenilen Kur'an'ın unutulması, bağından boşlanan bir devenin kaçmasından daha süratlidir"[197] uyarısını dikkate alıp, her gün az da olsa yüce Kur'an'ı okumalıyız. Hiç değilse,

"Kim bir gecede on âyet okursa, gafil kimselerden yazılmaz"[198] hadisiyle amel etmeliyiz. Yoksa alnımıza gafil damgası vurulabilir.

Yüce Mevlâmız'ın muradını anlamak için Kur'an'dan ve onu tefsir eden şerefli sünnetten başka bir yolumuz yoktur. Kur'an'ı yaşamak için yaratılmış bir müslüman olarak yüce Kur'an'ı okumalıyız. Hükümlerini âlimlerden öğrensek de mübarek lafızlarını biz okumalıyız.

Meal Yerine Tefsir Tercih Edilmeli

Kur'ân-ı Hakîm'i başka bir dildeki mealinden okumak faydalıdır, fakat bu meal Kur'an yerine geçmez. Meal ve tefsir Kur'an'ı anlamak içindir. Meal, dini yeni öğrenen kimseye tavsiye edilmez. Bu kimsenin önce, bütün âyetleri yeterince açıklayan kısa ve kolay bir tefsir okuması uygundur. Sadece meal ile amel edilmesi sakıncalıdır.

Mükellef kimseye Kur'ân-ı Hakîm'den namazda okuyacağı kadarını bilmesi farzdır. Bunun için her müminin bu yüce kitabı okumasını öğrenmesi gereklidir. Yaşı ne olursa olsun, aklı başında herkes, yirmi günlük bir çalışma ile Kur'ân-ı Kerîm'i yüzünden okumasını öğrenebilir.

Her namazda okumakta olduğumuz namaz sûrelerini muhakkak yanlışsız okumalıyız. Bir bilenin önüne gidip okuyuşumuzu kontrol

196 Buhârî, Tevhid, 52; Müslim, Müsâfirîn, 243.

197 Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân, 23; Müslim, Müsâfirîn, 231.

198 Hâkim, *Müstedrek*, 1/500.

ettirmeliyiz. Çünkü namazda Kur'ân-ı Hakîm'den bir miktar okumak farzdır. Namazda okunacak şeylerin başında Fâtiha sûresi gelir. Namazda Fâtiha'yı okumak, Hanefî mezhebinde vâcip, diğer mezheplerde farzdır. Okunan âyetleri manayı bozacak şekilde okumak, hem vebal olur hem de namazı bozar. Hiç değilse namaz sûrelerini tam ve yanlışsız okumayı öğrenmeliyiz.

Kur'ân-ı Kerîm'i bir beze sarıp duvara asmak, kendimizi darağacına asmaktan farksızdır. Kim ki Kur'an bilmedi, sanki dünyaya gelmedi demektir.

Bahsimizi Hz. Osman'ın [radıyallahu anh] şu sözleriyle tamamlayalım:

"Eğer kalpleriniz temiz olsaydı, yüce Allah'ın kelâmına doymaz, onu okumaktan ve inceliklerini düşünmekten usanmazdınız."

"Yüce Rabbim'in kelâmına hiç bakmadan ve ondan okumadan bir gün ve gece geçirmeyi sevmem."[199]

EÛZÜ BESMELENİN MANA ve HİKMETLERİ[200]

Burada, eûzü besmelenin, mana, hüküm ve hikmetleri üzerinde özetle bilgi vereceğiz. Konunun, her müslümanı ilgilendiren yönleri vardır. Bunun için konuyu diğer tefsir ve eserlerden istifadeyle *el-Bahrü'l-Medîd*'in giriş bölümüne eklemeyi faydalı bulduk.

EÛZÜNÜN MANASI ve TEMEL KONULARI

"Eûzü" ile şu söz kastedilir:

"Eûzü billâhi mineşşeytânirracîm"

Kısaca manası şudur: Kovulmuş şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım.

---

199 bk. Ahmed, *Kitâbü'z-Zühd*, nr. 778, 679 (Beyrut 1998).

200 Bu bölüm, büyük müfessir Fahreddin-i Râzî'nin [rahimehullah] *Tefsîr-i Kebîr* isimli meşhur tefsirinden istifade edilerek hazırlanmıştır. Diğer eserlerden de alıntılar yapılmıştır. Konu, kendi üslubumuz içinde sunulmuştur. Kısmen eklemelerimiz olmuştur Tercümesini yaptığımız, *el-Bahrü'l-Medîd* tefsirinde mevcut değildir. Pek çok hikmet ve inceliği içeren bu konuyu, faydalı olacağı ümidiyle tercümeye ekledik (Mütercim).

Eûzü, yüce Allah'a sığınmaktır. Buna "istiâze" de denir.

Büyük müfessir Fahreddin-i Râzî (rahimehullah), bu sığınma işinde beş tane ana konunun olduğunu bildirir ve bunları genişçe açıklar. Biz bu açıklamaları mana olarak şöylece özetleyeceğiz.

1. Konu: Şeytandan Allah'a Sığınmanın Manası

Eûzü ile yapılan sığınmanın manası, yüce Allah'ın yardımını istemek, himayesine girmek ve rahmetine yapışmaktır. Buna göre, "Eûzü billâhi mineşşeytânirracîm" diyen kimse kısaca şunu demiş olur: "İlâhî huzurdan kovulmuş şeytanın şerrinden Allah'ın himayesine sığınırım, O'nun lutuf ve rahmetine yapışırım."

Şeytan kelime olarak sıfat olup iki manaya gelir. Biri, "uzaklaştı", diğeri de "bâtıl oldu" demektir. **Racîm** ise "taşlanan, kovulan ve lânetlenen" manasındadır.

İki türlü şeytan vardır; biri cinlerden, diğeri insanlardan. Sürekli şeytana uyan, onun yardımcısı olan, kötü işlere bulaşan, haddi aşan, insanları hak yoldan alıkoyan, dostların arasını bozan, kalpleri fitneye düşüren insanlara da şeytan denir. Âyette, cinler gibi insan şeytanlarından da bahsedilmiştir (bk. En'âm 6/112; Nâs 114/5-6).

Eûzü çeken kul, şeytanın kalbe vereceği vesveseden Allah'a sığınmış olur. Kul şeytanı baş gözüyle göremediği için ondan korunmanın en güzel yolu, onu gören, her hilesini bilen ve bütün kötülüklerini defetmeye gücü yeten yüce Allah'a sığınmaktır.

Bunun için kulun yüce Rabb'inin her şeye gücü yettiğini, kendisinin âcizliğini ve şeytanın tehlikesini çok iyi bilmesi gerekir. Bu sığınma her kulun marifet derecesine göre değişik olur. Kul nefsinin acziyetini, hiçliğini, zayıflığını ve ilâhî yardıma ihtiyacını anladığı ölçüde Rabb'ine sığınır, yalvarır ve yakın olur.

Eûzü ile Allah'a sığınma, bilerek ve kalpten yapılırsa fayda verir. Taklit ve gafletle yapılan duaların faydası ya az olur ya da hiç olmaz. Bazıları eûzü çekerken şeytan ondan kaçmak yerine, daha fazla ona ya-

kın olur, kalbine girer, vesvese verir. Bunun sebebi cehalet ve gaflettir. Bu kimse eûzü derken manasını bilmez, kime neden sığındığını düşünmez, aslında şeytanın çağırdığı işlerden kurtulup şeytanlıklarına tövbe etmez, kendisine sığındığı Rabb'ini tanımaz, bir de yaptığı dua, amel ve zikir ile gösteriş yapar, kendini beğenir. İşte şeytan bu kimsenin yakasına yapışır, kalbine yerleşir. Bu kulun dili Mevlâ derken, kalbi dünya için yanar; zikri dünyaya alet yapar.

2. Konu: Allah'a Sığınma Hangi Lafızlarla Olur?

Kur'an ve Sünnet'te çokça yapılan iki türlü sığınma şekli öğretilmiştir. Biri, *"eûzü billâh"* sözüdür. Diğeri ise *"eûzü bi-kelimâtillâhi't-tâmmeti"* sözüdür.

Birincisi, "Allah'a sığınırım" demektir. Diğerinin manası ise, "Allah'ın tam ve mükemmel kelimelerine sığınırım" demektir. Önceki sığınma doğrudan yüce Allah'ın zatına olurken, ikincisinde yüce Allah'ın zatına ait sıfatlara yapılmaktadır. Değişik yer ve durumlara göre ikisiyle de sığınma olur. Bu sığınmalar sünnette öğretildiği şekilde ve yerlerde yapılırsa faydalı olur. İşte sünnet-i seniyyeden birkaç sığınma ve tehlikeden korunma örneği:

Resûlullah Efendimiz (sallallahu aleyhi vesellem) cin, şeytan, karanlık, yalnızlık gibi her türlü korkudan kurtulmak için şu duayı tavsiye buyurmuştur:

"Eûzü bi-kelimâtillahi't-tâmmeti min gadabihî ve ikâbihî ve min şerri ibâdihî ve min hemezâti'ş-şeyâtîni ve en yehdurûn."

"Allah'ın gazabından, azabından, kullarının kötülüğünden, şeytanların vesveselerinden ve bana yakın olup zarar vermelerinden Allah'ın mübarek ve mükemmel kelimelerine sığınırım."[201]

Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi vesellem), çocuğumuzu şeytan, insan ve başka varlıkların kötülüklerinden korumak için şu duayı tavsiye buyurmuştur:

---

201 Ebû Davud, nr. 3893; Tirmizî, nr. 3519; Ahmed, *Müsned*, 2/181.

"Ûîzüke bi-kelimâtillâhi't-tâmmeti min külli şeytânin ve hâmmetin ve min külli aynin lâmmetin."

"Seni bütün şeytanların, zararlı hayvanların ve kötü gözlerin şerrinden koruması için Allah'ın mübarek ve mükemmel kelimelerine sığınırım."[202]

Resûl-i Ekrem (sallallahu aleyhi vesellem), bir yere konaklayan, bir beldeye giren kimsenin oradaki kötülüklerden ve zararlı varlıklardan korunmak için şu duayı tavsiye buyurmuştur:

"Eûzü bi-kelimâtillâhi't-tâmmeti min şerri mâ halak."

"Yarattığı şeylerin (insanların, hayvanların, hastalıkların ve cinlerin) şerrinden Allah'ın mübarek ve mükemmel kelimelerine sığınırım."[203]

"Eûzü billâh" ile *"Eûzü bi-kelimâtillâhi't-tâmmeti"* en meşhur sığınma şekilleridir. Yüce Allah'a bunlardan başka sığınma şekilleri de vardır.

3. Konu: Sığınmayı Yapacak Kimse

Peygamberler dâhil herkes yüce Allah'a sığınmaya muhtaçtır. Bu sığınma her zaman bir korkudan veya düşmandan olmaz. Kul her an her şeyi ile yüce Allah'a muhtaçtır. Her nefesini O'nun rahmetiyle alıp vermektedir. Rahmân ve Rahîm olan Rabb'ini tanıyan kul, her halde, her işte ve her yerde O'na sığınır, O'ndan yardım ister, O'nun himayesine girer, O'nunla huzur bulur, emniyette olur. Bu sığınma, imanın alametidir, İslâm'ın şiarıdır, kalpteki marifetin meyvesidir, ilâhî sevginin gereğidir.

Kur'an ve Sünnet'te bildirilen pek çok habere göre, bütün peygamberler, yüce Allah'ın razı olmadığı her türlü hal, ahlâk ve sonuçtan yüce Allah'a sığınmışlardır. Âlemlere rahmet Hz. Muhammed de (sallallahu aleyhi vesellem), ilâhî gazaptan, azaptan, kötü hallerden, zararlı şeylerden, dünya ve ahiretin, zenginliğin ve fakirliğin fitnelerinden, özellikle şeytanlardan ve kalp huzurunu bozacak bütün durumlardan yüce Allah'a sığınmıştır. Âyette, Hz. Peygamber'e bizzat şeytandan Allah'ı sığınması için emir de verilmiştir. İlgili âyet şöyledir:

---

202 Buhârî, nr. 3371; Ebû Davud, nr. 3738; Tirmizî, nr. 2061; Ahmed, *Müsned*, 1/236.

203 Müslim, nr. 2708; Tirmizî, nr. 3433; Ahmed, *Müsned*, 6/377.

"Habibim de ki: Rabbim, şeytanların vesveselerinden sana sığınırım. Rabbim, onların yanımda bulunup bana zarar vermelerinden de sana sığınırım" (Mü'minûn 23/97-98).

Allah Resûlü, bütün bu kötü sonuçlardan ve şeytanlardan özel korunmaya alınmış iken, sürekli yüce Allah'a sığınması, aslında ümmetine usul öğretmek, edep ve duaya teşvik etmek içindir. Her müminin bildiği eûzü ile Felak ve Nâs sûreleri bunun en güzel örneğidir. Bunun için mümin-kâfir, âlim-cahil bütün insanların yüce Allah'a sığınmaya ihtiyacı vardır. O'na sığınmayan kimse, zayıf kalır, şeytanın ağına düşer, zarar eder, zelil olur.

Dua mümin için belalara karşı korunacağı bir kalkanıdır, zikir ise kendini düşmandan muhafaza edeceği en sağlam kalesidir. Herkes onlarla kendini koruma altına almalıdır. Bunlar aynı zamanda bir çeşit ibadettir; kalbe kuvvet ve neşe verir, kula kulluk tadını tattırır.

Dua ve zikir aynı zamanda ilâhî bir emirdir, her mümine farzdır.

Dua ve zikir de birer kaderdir; ilâhî takdirle nice belalara engel olurlar; nice nimet ve rahmete kapı açarlar.

4. Konu: Kendisinden Allah'a Sığınılacak Varlık

Kendisinden yüce Allah'a sığınılacak varlıkların başında şeytan gelmektedir. Şeytan, bütün kötü işlerin ve zararlı şeylerin temsilcisi olduğu için, eûzüde özellikle o zikredilmiştir.

Şeytan, cin taifesindendir (bk. Kehf 18/50). Cinler, insandan önce alevli bir ateşten yaratılmıştır (bk. Hicr 15/27; Rahmân 55/15). Şeytan deyince genelde İblîs kastedilir. İblîs'in bir ismi de Azâzîl'dir. Şeytan onun bir sıfatı iken, adı gibi kullanılmış ve böylece meşhur olmuştur. Şeytan kâfir, azgın ve zararlı cinlerin reisi ve komutanıdır; onları sevk ve idare eder.

Cinler, hava gibi latif, ince ve sırlı bir yapıya sahiptirler. Baş gözüyle gözükmezler, fakat kalp gözüyle görülebilirler. Şeytan ve taifesi insanları görürler. İnsan vücuduna kolayca girebilirler. Kanın ve havanın iç bünyede dolaştığı gibi insanın vücuduna nüfuz edebilirler. Vesvese, korkutma ve başka yollarla zayıf bünyelere zarar vermeleri mümkün-

dür. Hepsi ilâhî izinle meydana gelir. Zarar verebildikleri için kendilerinden yüce Allah'a sığınma ve korunma yolları öğretilmiştir.

Şeytanların zararı daha çok kalbe attıkları vesvese ile olur. Bu yolla insanın kalp huzurunu bozarlar, ona kötü şeyleri süsler, bâtılı güzel gösterir, hak yoldan uzaklaştırırlar. Kul şeytanın bu davetine uyunca, vesvese fiile ve maddi zarara dönüşür. Bu yüzden birçok günaha dalınır, zulümler işlenir, yuvalar yıkılır, cemiyetin düzeni bozulur.

Şeytan, cennetten kovulmuştur. İlâhî dostluk ve rahmetten mahrum kalmıştır. Kendini beğenip ilâhî hükmü beğenmediği için lânetlenmiştir. Yüce Allah şeytana uzun bir ömür vermiştir. Şeytan, kıyamete kadar insanları sapıtma sebebi yapılmıştır. Yüce Allah'ın "ed-Dâll" (dilediğini sapıtan) ism-i şerifinin tecellisi daha çok şeytan üzerinden olmaktadır. Şeytana ve onun peşinden gidenlere ateş hazırlanmıştır.

Aynı şeytan, ihlâs sahibi ve uyanık kulların Allah'a koşma, sığınma, yaklaşma ve yalvarma sebebi de olmaktadır. Çünkü ondan kaçan kimse, yüce Rabb'ine yaklaşmaktadır. Ona düşman olan kimse, yüce Mevlâ'ya dost olmaktadır. Allah Teâlâ'nın her işi hikmetli, sebepli ve faydalıdır.

5. Konu: Yüce Allah'a Sığınılacak Şeyler

İnsanın özetle iki şeye ihtiyacı vardır. Biri, hayırlı şeyleri elde etmek, diğeri de zararlı şeylerden korunmaktır. Hayırlı ve faydalı şeyleri elde etmek, kötü ve zararlı şeylerden korunmak ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Kul "eûzü billâh" (Ben Allah'a sığınırım) dediği zaman, görünen ve görünmeyen, maddi veya manevi bütün zararlı şeylerin şerrinden Allah'a sığınmış olmaktadır. Bunlar da sayısız denecek derecede çoktur.

İnsanın yüce Allah'a sığınacağı şeyleri şu şekilde üç grupta toplamak mümkündür:

1. Cehalet.

2. Günahlar.

3. Hoşa gitmeyen sevimsiz şeyler, âfetler ve korkular.

Bu üç şeyin içinde sayıya gelmeyecek kadar durum ve hal vardır. Kul, uyanık bir kalple "eûzü billâh" dediği zaman, hepsinden yüce Allah'a sığınmış olur. Aklı başında bir mümin bu sığınmayı yaptığında bütün bu şeyleri düşünmeli, gücü yettiği ölçüde onları aklına getirmelidir. Kul, bütün bu tehlikeleri düşünmekten bile âciz kaldığını görünce, o zaman hepsini bilen, her şeye gücü yeten ve her yerde hükmü geçen yüce Rabb'ine sığınması gerektiğini anlar, samimi olarak O'na yönelir, O'na sığınır, "eûzü billâhi mineşşeytânirracîm" der, demelidir.[204]

Müfessir İsmail Hakkı Bursevî [rahimehullah], özellikle Kur'an okumaya başlarken eûzü çekilmesinin emredilmesindeki hikmeti şöyle açıklar:

"Bil ki eûzü, ilâhî huzura girmek için izin istemek ve kapıyı çalmak gibidir. Bir sultanın kapısına gelen kimse onun izni olmadan içeri giremez. Kur'an okumak isteyen kimse de ebedî sevgili yüce Allah ile özel konuşmak istemektedir. Bunun için dilinin temiz olması gereklidir. Çünkü insanın dili boş söz, yalan, gıybet, iftira gibi şeylerle kirlenmektedir. Bu durumda kul eûzü çekerek dilini temizler.

Marifet ehli der ki: Eûzü besmele, velilerin Allah'a yaklaşma sebebidir, korkanların sarılacağı ipidir, günaha düşenlerin tutunacağı dalıdır, helâke gidenlerin müracaat yeridir, Allah'ı sevenlerin huzur mahallidir. İstiâze, âlemlerin Rabb'inin şu emrine uymaktır:

'Kur'an okumak istediğin zaman, ilâhî rahmetten kovulmuş şeytanın şerrinden Allah'a sığın' (Nahl 16/98).

Bunun için eûzü besmele, Kur'an okumaya başlamadan önce okunmalıdır. Doğrusu ve genel olarak kabul edilen görüş budur."[205]

---

204 Geniş bilgi ve izahlar için bk. Râzî, *Tefsir-i Kebir*, 1/70-91 (Beyrut 1997); ayrıca bk. Heyet, *Tefsîr-i Kebîr Tercümesi*, 1/89-121 (Ankara: Akçağ Yayınları, 1988).

205 Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 1/22 (Beyrut 2001).

EÛZÜDEKİ HİKMET ve İNCELİKLER

Eûzüde pek çok hikmet ve incelik vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Birinci İncelik

Eûzü billâh dediğimizde, yaratılmıştan yüce yaratana ve mümkün varlıktan vâcibü'l-vücûda (yüce Allah'a) yönelip yükselme vardır.

İşin başında tutulacak yol budur. Çünkü her şeyden önce yaratanı bilmenin yolu, kulun, her şeye gücü yeten ve hiçbir varlığa muhtaç olmayan Cenâb-ı Hakk'a muhtaç olduğunu anlamasıdır. O zaman "eûzü" sözü, bu her an devam eden ihtiyaca işaret etmektedir. Çünkü böyle bir varlığa ihtiyaç söz konusu olmasaydı, bu sığınmada bir fayda olmazdı.

"Billâhi" sözü de, yüce Allah'ın âlemde hiçbir varlığa ihtiyacı olmadığını gösterir. Buna göre kulun, "eûzü" demesi, kendisinin tam bir fakirlik ve ihtiyaç içinde olduğunu ifade etmesidir. Kul, "billâhi" demesiyle de şu iki hakikati ikrar etmiş olur:

1. Allah Teâlâ'nın bütün hayırları yaratmaya ve bütün kötülükleri defetmeye gücü yeter.

2. Yüce Allah'tan başka hiç kimse bu sıfatla nitelenemez; dolayısıyla, bütün ihtiyaçları ancak O giderir ve her türlü hayrı kuluna ancak O verebilir.

Kul bu durumu müşahede ettiği zaman, Allah'tan başka her şeyden kaçar. Bu kaçışında da Allah Teâlâ'nın,

"Hepiniz Allah'a kaçın" (Zâriyât 51/50) sözünün sırrını seyreder. Kul, "eûzü billâh" dediğinde bu durum meydana gelir.

Sonra kul, bu şekilde Hak'ta kaybolma derecesine ulaşıp Hakk'ın celâlinin nurunda gark olunca, Allah Teâlâ'nın,

"Sen, 'Allah' de işine bak, o müşrikleri kendi haline bırak" (En'âm 6/91) sözünü müşahede eder ve O'na olan ihtiyacını dile getirip "eûzü billâh" der.

İkinci İncelik

"Eûzü billâh" demek, insanın nefsinin âcizliğini, yüce Rabb'inin kudretini itiraf etmektir. Bu ise Allah'a yaklaşma yolunun ancak acziini bilmek ve mahzun gönüllü olmak olduğunu gösterir. Bu konuda şu meşhur sözü hatırlatalım:

"Nefsini bilen Rabb'ini bilir."[206]

Bunun manası şudur: Kim nefsinin güçsüz ve âciz olduğunu bilirse, o nisbette Rabb'inin her şeye gücü yettiğini bilir. Kim nefsinin hiçbir şey bilmediğini bilirse, o nisbette Rabb'inin ihsanını ve adaletini bilir. Kim nefsinin halinin bozuk olduğunu bilirse o nisbette Rabb'inin kemal ve celâlini bilmiş olur.

Üçüncü İncelik

Hayır ve taatlere yönelmek kul için ancak şeytandan kaçmakla mümkün ve kolay olur. Bu da Allah'a sığınmakla gerçekleşir. Allah'a sığınmak da bir çeşit taattir. Bu taat için de ayrı bir sığınma gerekir Bu böyle devam eder gider. Kul bütün bunları yapmaktan âciz kalır. O zaman kendisine denir ki: Ey kulum, bu iş senin gücün dahilinde değildir. Sen bunu anlar ve âcizliğini itiraf ederek bana yönelirsen ben sana yardım ederim, bu taatlere nasıl dalınacağını sana öğretirim. Bunu için sen, *"eûzü billâhi mineşşeytânirracîm"* (İlâhî huzurdan ve rahmetten kovulmuş şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım) de.

Dördüncü İncelik

Eûzü ile Allah'a sığınmanın sırrı, senden âfetleri savuşturan ve her şeye gücü yeten yüce Rabb'ine sığınmaktır.

Şeytanın vesvese verdiği işlerin en başta geleni Kur'an okumaktır. Çünkü kim Kur'an'ı okur, onunla Rahmân olan Allah'a ibadete niyet eder, O'nun müjde ve azap haberlerini, âyetlerin mana ve inceliklerini

---

206 Söze hadis diyenler vardır. Fakat, hadis âlimlerine göre söz velilerden Yahya b. Muaz-ı Râzî'ye aittir (bk. Sehâvî, *Makâsıdü'l-Hasene*, nr. 1149).

düşünürse itaat olan işleri daha çok arzular, haramlardan daha fazla kaçar. Kur'an okumak taatlerin en büyüğü olduğu içindir ki şeytan, Kur'an'dan insanları uzaklaştırmaya daha çok çaba sarfeder. Bu durumda kulun, kendisini şeytanın şerrinden koruyacak olan yüce varlığa ihtiyacı o nisbetle artar. İşte bundan dolayı Kur'ân-ı Kerîm okunacağı zaman eûzü besmele özellikle emredilmiştir.

Beşinci İncelik

Şeytan insanın düşmanıdır. Bunu yüce Allah şöyle haber vermiştir:

"Şeytan sizin için bir düşmandır; siz de onu düşman edinin" (Fâtır 35/6).

Rahmân olan Allah ise insanın yaratıcısı, dostu ve bütün işlerini düzenleyendir. İnsan, taate ve ibadetlere başladığı zaman, düşmanından korkar ve kendisini bu düşmanının sıkıntısından kurtarması için yüce Mevlâ'sının rızasına yönelip sürekli onu elde etmeye çalışır. İnsan, ilâhî huzura varıp her çeşit güzellik ve ikramları müşahede edince, düşmanını unutur ve bütünüyle dostunun hizmetine yönelir. Bunun için birinci yapılacak iş, düşmandan kaçmaktır. Bu iş, kulun, "eûzü billâhi mineşşeytânirracîm" (İlâhî huzurdan ve rahmetten kovulmuş şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım) sözüyle gerçekleşir. İkinci iş ise her şeyin sahibi ve hâkimi yüce Mevlâ'nın huzurunda karar kılıp sürekli hizmetinde bulunmaktır. Bu da kulun, *"bismillâhirrahmânirrahîm"* (Sonsuz rahmetiyle bütün varlıklara rahmet eden ve dostlarına çok acıyan Allah'ın adıyla) sözüyle gerçekleşmektedir.

Altıncı İncelik

Cenâb-ı Hak bir âyette, *"Ona (Kur'an'a) ancak temiz olanlar dokunabilir"* (Vâkıa 56/79) buyurmuştur. Kalp, Allah'tan başkasına bağlanıp dil de sürekli O'ndan başkasını zikredince, kalpte manevi bir kirlenme meydana gelir; bundan dolayı onu temizlemek gerekir. Kul, "eûzü billâh" deyince kalp temizlenir. Kul o zaman gerçek namaza hazır hale gelmiş olur. Allah'ın zikri olan bu namaza girmek için kul, "bismillâh" der.

Yedinci İncelik

Tasavvuf ehli der ki: Ey insan, senin iki düşmanın vardır. Biri görünür, diğeri gizlidir, göze gözükmez. Sana bunların her ikisiyle de savaşmak emredildi. Cenâb-ı Hak görünen düşman hakkında,

"Allah'a inanmayanlarla savaşın" (Tevbe 9/29) buyurmuştur. Görünmeyen düşman hakkında da,

"Şeytan sizin için bir düşmandır; siz de onu düşman edinin" (Fâtır 35/6) buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak, bu âyetlerle sanki şöyle demek istemiştir: Zâhirî düşmanınla savaştığında, senin yardımcın yüce Allah olur. Bu konuda Allah Teâlâ,

"Rabb'iniz size nişanlı beş bin melekle yardım eder" (Âl-i İmrân 3/125) buyurur. Görünmeyen düşmanın şeytanla savaştığında da yardımcın yine yüce Allah'tır. Bu konuda da Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

"Benim gerçek kullarım var ya (ey İblîs) senin onlar üzerinde hiçbir hâkimiyetin yoktur" (İsrâ 17/65).

Bu konuda şunları da bilmeli: Gizli düşmanımız nefis ve şeytanla savaşmak, görünen düşmanla savaşmaktan daha önemlidir. Çünkü görünen düşman eğer bir fırsatını bulursa senin dünya malını almak için savaşır. Görünmeyen gizli düşman ise fırsatını bulursa senin dinini bozmak ve imanını almak için uğraşır.

Aynı şekilde, görünen düşmanımız bize galip gelse bile, biz Allah yolunda savaşma sevabını alırız. Ama gizli düşman bize galip gelirse o zaman -Allah korusun- fitneye ve azaba düşeriz.

Yine açık düşmanın öldürdüğü kimse şehid olur, gizli düşmanın (nefis ve şeytanın) öldürdüğü kimse ise Allah'ın rahmetinden uzak kalır.

Bundan dolayı gizli düşmanın şerrinden korunmak daha önemli ve daha gereklidir. Bu da ancak kişinin kalbi ve diliyle, "eûzü billâhi mineşşeytânirracîm" (İlâhî huzurdan ve rahmetten kovulmuş şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım) demesiyle olur.

Sekizinci İncelik

Müminin kalbi en şerefli yerdir. Yeryüzünde müminin kalbinden daha şerefli, daha güzel, daha parlak, daha hoş bir belde ve bahçe yoktur. Daha doğrusu müminin kalbi, temizlik bakımından bir ayna gibidir, hatta ondan da üstündür. Çünkü aynanın önüne bir perde gelse onda hiçbir şey gözükmez. Ama müminin kalbini yedi kat gökler, kürsî ve arş bile perdeleyemez. Kalbin bu halini anlatan bir âyette yüce Allah şöyle buyurur:

"O'na ancak güzel kelimeler yükselir. Onu da (ilâhî huzura) iyi amel yükseltir" (Fâtır 35/10).

Bütün bu perdelerle birlikte kalp, yüce Allah'ın celâlini müşahede eder ve O'nun yüce sıfatlarını kendi derecesinde bilir ve anlar.

Yüce Allah kuluna der ki: "Ey kulum, ben senin kalbini böyle şerefli bir yer yaptım. Onu kendim için tahsis ettim. Senin için cennet bahçelerini hazırladım. Sen cennete daha gelmeden senin düşmanın olan şeytanı oradan çıkarıp kovdum. Şimdi sen de kalp bahçenden onu kov, kalbini temizle, benim için hazırla."

O zaman kul der ki: "Ey Allahım! Sen o şeytanı cennetinden çıkarmaya kadirsin, bense âciz ve zayıfım; onu oradan çıkaramam." Yüce Allah ona buyurur ki:

"Âciz bir kul, her şeye gücü yeten bir hükümdarın himayesine girdiği zaman güçlü olur. O halde sen de bana sığınıp himayeme gir ki güçlü olasın ve düşmanını kalp bahçesinden çıkarabilesin. Onun için, 'Eûzü billâhi mineşşeytânirracîm' (İlâhî huzurdan ve rahmetten kovulmuş şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım) de."

Eğer, "Mademki kalp Allah'ın bahçesidir; o halde şeytan oradan niçin çıkmıyor?" denilirse deriz ki: Tasavvuf ehli şunu söylemiştir: Cenâb-ı Hak kuluna şöyle der:

"Sen ki âlemlerin sultanını (Allah'ı) kalbinde ağırlamak, oraya sultan yapmak istiyorsun, o halde bunun için bir hazırlık yap. Kim, can evinde bir sultanı ağırlamak isterse orayı temizleyip sultana layık şe-

kilde hazırlamak ona düşer, sultana düşmez. Öyleyse sen, kalp evini şeytanî ahlâklardan ve vesvese kirinden temizle. Bunun için, 'eûzü billâhi mineşşeytânirracîm' de."

Dokuzuncu İncelik

Allah Teâlâ âdeta şöyle buyurur:

"Ey kulum! Bana karşı insaflı davranmadın. Benimle şeytanın arasının neden bozulduğunu biliyor musun? O, bana meleklerin ibadet ettiği gibi ibadet yapıyordu. Zâhirde ilâhlığımı kabul ediyordu. Onunla benim aramı bozan şey şudur: Ben ona baban Âdem'e secde etmesini emrettim, o bu emri yerine getirmedi. Kibirlenip kendini beğendi. Ben de onu hizmetimden kovdum. O, gerçekte senin atana düşmanlık yapmadı, benim emrime uymaktan kaçındı. Sonra bu şeytan yetmiş senedir sana düşmanlık ediyor, sen ise hâlâ onu seviyorsun. O, bütün hayırlarda sana engel oluyor, sen ise onun bütün isteklerine boyun eğiyorsun. Artık bu kötü yolu terket, ona karşı düşmanlığını gösterip 'eûzü billâhi mineşşeytânirracîm' (İlâhî huzurdan ve rahmetten kovulmuş şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım) de."

Onuncu İncelik

Ey insan, sen baban Âdem'in (aleyhisselâm) kıssasına ibret nazarıyla bakarsan şunu görürsün: Şeytan Hz. Âdem'e (aleyhisselâm) ve eşine gelerek, *"Ben sizin iyiliğinizi isteyenlerdenim, size samimi olarak bir şey diyeceğim"* (A'râf 7/21) diyerek yemin etti. Sonra, bu şeytan Hz. Âdem'i (aleyhisselâm) ve eşini cennetten çıkartmak için çalıştı ve bunu başardı. Şeytan insanlar hakkında ise şöyle yemin etti:

"Senin izzetine (mutlak kudretine ve yüceliğine) yemin ederim ki ben de bundan sonra insanların hepsini muhakkak azdıracağım. İçlerinden ihlâsa ermiş (mümin) kulların müstesna" (Sâd 38/82-83).

Şeytan iyiliğini istediği Hz. Âdem'e böyle yaparsa, saptırmak ve azdırmak için yemin ettiği insanlara karşı neler yapar, bir düşün? Bu sebeple onun şerrinden Allah'a sığın.

On Birinci İncelik

Yüce Allah, bizlere şeytandan sığınmayı öğretirken sadece "eûzü billâh" dedi; sığınmak için Allah isminden başka isim zikretmedi. Çünkü Allah ismi, O'nun diğer isim ve sıfatları içinde insanı günahlardan sakındırma hususunda en etkili olanıdır. Çünkü ilâh, ibadete müstahak olandır. O ancak her şeye gücü yeten (kadîr), her işi hikmet üzere olan (hakîm) ve her şeyi bilen (alîm) olduğu zaman ibadete müstahak olur. "Eûzü billâh" sözü, "Kadîr, hakîm ve alîm olana sığınırım" demek gibidir. Bu üç sıfat, kulu günahtan son derece alıkoyar. İnsan, "eûzü billâh" dediği zaman sanki şöyle demiş olmaktadır:

"Ben her şeye gücü yeten, her işi hikmet üzere olan ve hiçbir kötü işe razı olmayan, gizli-açık, büyük küçük her şeyi bilen Allah'a sığınırım."

Rabb'ini bu şekilde tanıyan bir kul, kusur ve günahlardan son derece sakınır.

On İkinci İncelik

Kul, "eûzü billâhi mineşşeytânirracîm" (İlâhî huzurdan ve rahmetten kovulmuş şeytandan Allah'a sığınırım) dediğinde bu söz onun şeytana yakın olmaya razı olmadığına gösterir. Mümin şeytana yakın olmaya razı olmaz; çünkü şeytan yüce Rabb'ine isyan etmiştir. Aslında şeytanın bu isyanı müslümana bir zarar vermez. Kul, isyan edene yakın olmaya razı olmayınca, bizzat isyana ve onu yapmaya hiç razı olmaz.

On Üçüncü İncelik

"Şeytan" bir isimdir; "Racîm" ise sıfattır. Allah Teâlâ, sadece isimle yetinmemiş, onun sıfatını da zikretmiştir. Böylece yüce Allah (celle celâluhû) sanki şöyle demektedir:

"Bu şeytan binlerce yıl bizim hizmetimizde bulundu. Sen, hiç onun bize zarar verdiğini ve bir kötülük dokundurduğunu duydun mu? Bu mümkün değildir. Bununla birlikte biz onu, kendine zarar veren bir is-

yanı sebebiyle lânetleyip huzurumuzdan kovduk. Ey insan, sana gelince; bu şeytan seninle bir an otursa seni ebedî ateşe atar. Öyleyse niçin onu yanından kovmuyor ve lânetlemiyorsun. Artık sen de, 'Eûzü billâhi mineşşeytânirracîm' (İlâhî huzurdan ve rahmetten kovulmuş şeytandan Allah'a sığınırım) de."

On Dördüncü İncelik

Bir kimse şöyle diyebilir: "Derecesi en küçük melek bile şeytanı kuldan defetmeye yeterli iken Allah Teâlâ niçin "Eûzü bi'l-melâiketi" (Şeytanın şerrinden meleklere sığınırım) demedi de, bu şeytan köpeğini, kendi yüce ismiyle birlikte zikretti?"

Bunun cevabı şudur:

Yüce Allah demek istedi ki: "Ey kullarım! Siz o şeytanı görmeseniz de o sizi görür. Bunun için o size tuzak kurar ve sizi avlar. O halde siz de şeytanı gören, ama şeytanın kendisini göremediği zata sığının; O'na sımsıkı sarılın. O zat, Rabb'iniz yüce Allah'tır. Bunun için, 'Eûzü billâhi mineşşeytânirracîm' (İlâhî huzurdan ve rahmetten kovulmuş şeytandan Allah'a sığınırım) deyin."

On Beşinci İncelik

Eûzüdeki "eş-şeytan" kelimesi, yapısı itibariyle bütün şeytan cinslerini ifade eder. Görünen ve görünmeyen şeytanlar çoktur. Hatta görünen insan şeytanları çoğu kez cin şeytanlarından daha zararlıdır.

Bir vaiz sohbet ederken bir ara cemaate şöyle dedi:

"Bir kimse bir sadaka vermek istediği zaman yetmiş şeytan gelip onun ellerine, ayaklarına ve kalbine yapışarak onu sadaka vermekten engellemek ister."

Orada bulunanlardan biri bunu işitince, "Ben bu yetmiş şeytanla savaşacağım" dedi ve mescidden çıkıp evine gelerek eteğini buğdayla doldurdu. Sonra onu fakirlere sadaka olarak vermek için evinden çıktı. Tam o anda hanımı kendisini gördü, önüne çıkarak ona engel olmak istedi,

adamla çekişmeye başladı. Derken eteğindeki buğdayı döktürdü. Bunun üzerine adam perişan bir halde mescide geri döndü. Vaiz, adama,

"Ne yaptın?" diye sordu. Adam da,

"Hayra engel olan yetmiş şeytanı hezimete uğratmıştım, tam o anda hepsinden kuvvetli bir insan şeytanı geldi, o da beni hezimete uğrattı" dedi.

Şeytan deyince, genelde İblîs akla gelir. Çünkü bütün günahlar onun vesvesesi ve günahı süsleyip nefse tatlandırmasıyla başlar.

On Altıncı İncelik

Şeytan, "uzaklaşmak" anlamına gelir. Allah'ın rahmetinden uzak olduğu için İblîs'e kötü bir sıfat olarak "şeytan" denmiştir. İtaat eden kişi ise Allah'a yakındır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

"Secde et (de Rabb'ine) yaklaş" (Alak 96/19).

Yüce Allah da kuluna yakındır. Bu hususta şöyle buyurmuştur:

"Kullarım sana beni sorduğunda onlara benim kendilerine çok yakın olduğumu söyle" (Bakara 2/186).

"Racîm" kelimesi de "lânetlenmiş, taşlanmış, kovulmuş" demektir.

Sana gelince, ey mümin, seni ebedî mutluluğa götüren Allah'ın ipine tutunmuşsun. Bu ip iman, ihlâs ve takvadır. Bu konuda Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

"Allah müminleri takva sözü (ve hali) üzere sabit tuttu" (Feth 48/26).

Bu âyetler, Allah Teâlâ'nın, şeytanı kendisinden uzaklaştırıp kovduğunu, seni de kendisine yakın ettiğini göstermektedir. Sonra Cenâb-ı Hak uzaklaştırdığı şeytanı, kendisine yaklaştırmayacağını haber vermiştir. İlâhî kanun böyle cereyan etmektedir. Âyette şöyle buyrulmuştur:

"Sen Allah'ın kanununda asla bir değişiklik bulamazsın" (Fâtır 35/43).

Böylece Hak Teâlâ seni kendisine yakınlaştırınca, artık huzurundan kovmayacağını ve rahmetinden uzaklaştırmayacağını bildirmiş olmaktadır.

On Yedinci İncelik

Cafer-i Sâdık (rahimehullah) şöyle demiştir:

"Kur'an okumaya başlamadan önce mutlaka eûzü çekip şeytandan Allah'a sığınmak lazımdır. Ama diğer taatlerde eûzü çekilmesi şart değildir. Bunun hikmeti şudur: Kul dilini yalan, gıybet ve koğuculuk gibi günahlarla kirletmiş olabilir. Hal böyle olunca Cenâb-ı Hak, kulun ilâhî kelâmı okuyacak dili temiz olsun diye istiâzeyi (kendine sığınmayı) emretmiştir. Bu durumda o, temiz ve güzel Rabb'i tarafından indirilen kelâmı temiz bir lisanla okumuş olur."

On Sekizinci İncelik

Cenâb-ı Hak sanki şöyle diyor: O, kovulmuş, Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmış bir şeytandır. Ben ise, Rahmân ve Rahîm olan bir Rabbim! O halde Rahmân ve Rahîm'e ulaşabilmen için, Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmış şeytandan uzak ol, bana koş!

On Dokuzuncu İncelik

Şeytan senin düşmanındır. Sen ise ondan habersizsin ve onu görmüyorsun. Yüce Allah bunu şöyle haber vermiştir:

"Şeytan ve taifesi sizi, sizin kendilerini göremeyeceğiniz yerlerden görürler" (A'râf 7/27).

Buna göre senin görünmeyen bir düşmanın ve her şeye galip bir sevenin var. Çünkü Allah Teâlâ kendisi şöyle tanıtmıştır:

"Allah her işinde hâkim ve galiptir" (Yûsuf 12/21).

O halde bu görünmeyen düşmanın sana saldırdığında, her şeye gücü yeten ve seni seven Rabb'ine sığın, iltica et.

Yüce Allah muradını en iyi bilendir.[207]

---

207 Râzî, *Tefsir-i Kebir*, 1/91-95; ayrıca bk. *Tefsir-i Kebir Tercümesi*, 1/122-128.

Şeytandan Korunmanın En güzel Yolu

Müfessir İsmail Hakkı Bursevî (rahimehullah), *Rûhu'l-Beyân* adlı tefsirinde şeytandan yüce Allah'a sığınmayla ilgili şu ibretlik kıssayı nakleder:

Bir adam, ilim öğrenmek için Horasan'dan Irak'a gitti. Bir âlimin derslerine katıldı. Ondan pek çok ilim yanında 4000 tane hikmetli söz öğrendi. Vatanına dönmek istediği zaman üstadına gelip izin istedi. Üstadı ona,

"Sana öyle bir şey öğreteceğim ki bu zamana kadar öğrendiklerinin hepsinden daha hayırlı ve faydalıdır" dedi. Adam,

"Buyurun öğretin" dedi. Üstadı,

"Horasan'da şeytan bulunur mu?" diye sordu. Adam,

"Evet, bulunur" dedi. Üstadı,

"O size vesvese verir mi?" diye sordu. Adam,

"Evet, verir" dedi. Üstadı,

"O size vesvese verince ne yapıyorsunuz?" diye sordu. Adam,

"İçimizden defetmeye çalışıyoruz" dedi. Üstadı,

"Tekrar vesvese verince ne yapıyorsunuz?" diye sordu. Adam,

"Yine defediyoruz" dedi. O zaman üstadı adama şu uyarıda bulundu:

"Allah'ın düşmanı şeytan size gelip vesveseyle sıkıntı verince ve sizi taatten alıkoymaya çalışınca kendi başınıza onun vesvesesini defetmekle uğraşmayın. Onunla baş etmek zordur. Bu durumda yapılacak en güzel iş, size bir çoban köpeği saldırınca yaptığınızı yapmaktır. Siz bir koyun sürüsünün yanından geçerken sürüyü bekleyen köpek size saldırsa ondan korunmanın en güzel yolu, hemen çobana seslenip köpeğini tutmasını istemektir. İşte bunun gibi, Allah'ın köpeği olan şeytan size saldırınca, onunla uğraşmayıp hemen sahibi yüce Allah'a sığının ve sizi ondan korumasını isteyin; O sizi korur."[208]

---

208 Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 1/25 (Beyrut 2001).

BESMELEDEKİ HİKMET ve İNCELİKLER

Besmele ile *"bismillâhirrahmânirrahîm"* sözü kastedilir.

Kısaca manası, "Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla başlarım" demektir.

Her şey yüce Allah'tan başlar, Allah'ta biter. Her şeyden evvel var olan, her şeyi var eden O'dur. Her şey sonuçta O'na döner, O'nun hükmüne tâbi olur. Yerde ve gökte her ne varsa O'nun mülkü ve kuludur Hepsi O'nun emrine âmâdedir. Her yerde O'nun adı bilinir, mührü tanınır, hükmü uygulanır. Bismillâh her hayrın anahtarıdır. Yüce Allah'ın adıyla başlamayan her hayırlı iş, bereketsiz ve sonuçsuz kalır.

Ârifler der ki: Bütün ilimler, hikmetler, sırlar, sevgiler, feyizler, makamlar ve nurlar besmelede gizlidir.

Şimdi *Tefsîr-i Kebîr*'den besmelenin bazı hikmet ve inceliklerini nakledeceğiz.

Birinci İncelik

Hz. Musa (aleyhisselâm) hastalanmıştı. Karnının ağrısı iyice şiddetlenince halini, Cenâb-ı Allah'a arzetti. Allah da ona, sahradaki bir otu gösterdi. Hz. Musa Allah'ın izniyle şifa buldu. Sonra, bir başka zaman aynı hastalığa tekrar yakalandı. Bunun üzerine gidip aynı ottan yedi, fakat hastalığı arttı. Bunun üzerine,

"Yâ Rabbi, ilk önce bu ottan yedim ve ondan şifa buldum. Aynı ottan ikinci defa yediğimde ise hastalığım arttı. Bunu sebebi nedir?" diye sordu Cenâb-ı Hak ona şöyle buyurdu:

"Birincide seni ota sevkeden bendim, onun için ot şifa verdi. İkincisinde ise ota kendin gittin; bunun için hastalığın arttı. Bilmiyor musun ki aslında dünya öldürücü bir zehirdir, onun panzehiri de benim ismimdir."

Demek ki bir iş Allah'ın izni ve ismiyle yapılırsa sonu hayır olur.

İkinci İncelik

Kadın velilerden Râbia el-Adeviyye, bir defasında bütün geceyi ibadetle geçirmişti. Tan yeri ağarırken uykuya daldı. O sırada evine bir hırsız girdi. Bulduğu elbiseleri alıp kapıya yöneldi, fakat kapıyı bulamadı. Bunun üzerine elbiseleri bıraktı, bu defa kapıyı buldu. Tekrar dönüp elbiseleri aldı, yine kapıyı bulamadı. Tekrar bıraktı. Bırakınca kapıyı buldu. Bu işi bir daha tekrarladı. Üçüncüde evin bir köşesinden,

"Elbiseyi bırak ve çık, şayet seven uyuduysa, onun sultanı uyanıktır" diye bir ses geldi.

Allah diyeni Allah korur. Kul geniş vaktinde yüce Rabb'ini zikrederse dar anında da Rabb'i onu özel olarak zikreder ve korur.

Üçüncü İncelik

Âriflerden biri koyun otlatıyordu. Sürünün içine kurtlar karışmış, koyunlara zarar vermeden birlikte dolaşıyorlardı. O sırada sürünün yanına bir adam uğradı. Kurdun koyunların içinde dolaştığını görünce şaşırdı. Çobana,

"Ne zaman koyunlarla kurtlar anlaşma yaptılar?" diye seslendi; çoban da,

"Koyunların çobanı Allah'la sulh yaptığından (Rabb'i ile arasını düzelttiğinden) beri!" dedi.

Dördüncü İncelik

"Bismillâh" sözünün manası, "Allah'ın adıyla başlıyorum" demektir. Sözde kolaylık olsun diye, başındaki (başlıyorum) kelimesi kaldırılmıştır. Bu nedenle, "bismillâh" dediğinde, onu demiş olursun. Bundan maksat, işe başlamadan önce, işinin kolaylığa, hafifliğe ve müsamahaya dayanmakta olduğuna kulun dikkatini çekmektir. Böylece Cenâb-ı Hak besmeleyi, sana müsamahalı davranıp kusurlarını bağışlayacağına ve sana lutufta bulunacağına bir delil yapmıştır.

Beşinci İncelik

Anlatıldığına göre Firavun, kendisinin ilâh olduğunu iddia etmeden önce, bir saray yaptırdı ve sarayın dış kapısına da, "bismillâh" yazılmasını emretti. İlâhlık iddiasına kalkışınca yüce Allah ona Hz. Musa'yı gönderdi, kendisini hak dine davet etti. Hz. Musa onda hiçbir hayır alameti göremedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ'ya,

"Yâ Rabbi, onu ne kadar dine davet ettimse de onda herhangi bir hayır görmedim" dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu:

"Ey Musa, herhalde sen, küfrüne bakarak onu helâk etmemi istiyorsun. Halbuki ben, onun sarayının dış kapısının üzerine yazmış olduğu 'bismillâh' sözüne bakıyorum ve azabını tehir ediyorum."

Buradaki incelik şudur: Kâfir de olsa kim bu kelimeyi kapısının giriş kısmına yazarsa hemen helâk olmaktan kurtulur, azabı tehir edilir. Belki hidayetine sebep yapılır. Bu kelime kâfire böyle fayda verirse, bir de onu kalbine yazıp ömrünün sonuna kadar kalbinden ve dilinden düşürmeyen kimseye nasıl fayda vereceğini bir düşün!

Altıncı İncelik

Cenâb-ı Hak kendisini Rahmân (herkese rahmet eden) ve Rahîm (dostlarına çok merhamet eden) diye tanıttı. Öyleyse nasıl merhamet etmesin?

Anlatıldığına göre bir dilenci zengin bir kimsenin kapısında durarak bir şeyler istedi. Kendisine azıcık bir şey verildi. Dilenci ikinci gün, elinde bir baltayla geldi ve kapıyı kırmaya başladı. Ona,

"Ne yapıyorsun?" denilince, şöyle cevap verdi:

"Ya bu kapı, verilen hayra ve yapılan iyiliğe uygun olmalı veyahut da yapılan bağış kapıya uygun olmalı (Böyle zengin görünümlü bir kapıdan bu kadarcık mı iyilik olur?)."

Ey Rabbimiz! Rahmet denizleri senin rahmetinin yanında, arşın yanındaki bir zerreden daha az kalır. Kitabının başında rahmetinin sonsuzluğunu kullarına bildirdin; artık bizi de bu rahmetinden ve lutfun-

dan mahrum bırakma. Bize, amelimize göre değil, Rahmân ve Rahîm sıfatlarına göre ihsan ve ikramda bulun.

Yedinci İncelik

Allah lafzı, kudret, hükümranlık ve yüceliğe işaret eder. Yüce Allah bu ism-i şerifin hemen peşinde Rahmân ve Rahîm sıfatlarını zikretti. Bu da O'nun rahmetinin, kahrından daha çok, merhametinin azabından daha fazla olduğuna işaret eder.

Sekizinci İncelik

Şu olayı herkes bilir: Hükümdar için bir binek satın alınınca hükümdarın düşmanlarından kimsenin onda gözü olmasın diye, ona hükümdarın damgası vurulur, özel alameti asılır. Aynen bunun gibi, Cenâb-ı Hak da mümin kuluna sanki şöyle buyurmaktadır:

Şüphesiz senin yaptığın taatlere musallat olacak şeytan diye bir düşmanın var. Sen bir işe başladığında, "bismillâhirrahmânirrahîm" diyerek o taate benim damgamı vur ki şeytan bir zarar vermesin.

Dokuzuncu İncelik

Nefsini, sürekli Allah'ın zikriyle meşgul et ve zikrullahtan hiç ayrılma ki her iki dünyada Allah ile beraber olasın ve O'ndan ayrılmayasın. Şu olayı düşün:

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), Hz. Ebû Bekir'e (radıyallahu anh) yüzüğünü vererek,

"Bu yüzüğe, 'lâ ilâhe illallah' yazdır" buyurdu. Hz. Ebû Bekir yüzüğü, nakışçıya götürüp,

"Buna 'Lâ ilâhe illallah Muhammedün Resûlullah' yaz" dedi. Nakkaş, yüzüğe bu cümleyi yazdı.

Daha sonra Hz. Ebû Bekir yüzüğü Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) getirdi, Resûl-i Ekrem yüzükte, *"Lâ ilâhe illallah Muhammedün Resûlullah Ebû Bekir Sıddîk"* diye yazıldığını gördü. Bunun üzerine,

"Yâ Ebâ Bekir, bu ilaveler ne?" diye sordu. Ebû Bekir de,

"Yâ Resûlallah, senin ismini, Allah'ın isminden ayrı düşürmeye gönlüm razı olmadı. 'Ebû Bekir Sıddîku' cümlesine gelince, bunu ben söylemedim" dedi ve utandı. Bunun üzerine o anda Cebrâil gelerek şöyle dedi:

"Yâ Resûlallah 'Ebû Bekir Sıddîku' cümlesini ben yazdım. Çünkü Ebû Bekir, senin isminin Allah'ın isminden ayrı olmasına razı olmadı. Allah da, onun isminin senin isminden ayrılmasına razı olmadı."

Buradaki incelik şudur: Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh], Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] isminin Allah'ın isminden ayrılmasına razı olmadığı için bu ikrama nail oldu. Bir insan yüce Allah'ın ismini sürekli zikrederek O'nu kalbinden hiç ayırmazsa ona nasıl ikramlar yapılır, düşün!

Onuncu İncelik

Hz. Nuh [aleyhisselâm] gemiye bindiği zaman,

"Bismillâhi'l-meliki'r-rahmâni mecrâhâ (Geminin gitmesi ve durması Allah'ın ismiyledir" (Hûd 11/41) dedi. Besmelenin yarısını okuyarak kurtuluşa erdi. Ömrü boyunca bu kelimeye devam eden kimse, kurtuluştan nasıl mahrum kalır? Bunun gibi, Hz. Süleyman [aleyhisselâm],

"Bu mektup Süleyman'dan gelmektedir. O, 'Bismillâhirrahmânirrahîm' diye başlamaktadır" (Neml 27/30) sözüyle dünya ve ahiret mülkünü elde etti. Kulun bu besmeleyi söylediğinde onun bereketiyle dünya ve ahiret mülküne ulaşacağı umulur.

On Birinci İncelik

Biri, "Hz. Süleyman niçin Allah'ın isminden önce kendi ismini zikretti?" diyebilir. Buna şu cevapları vermek mümkündür:

1. Belkıs, odasına hiç kimsenin girmesi mümkün olmadığı halde, mektubu yastığının üzerine konulmuş olarak buldu. Duvarın üzerinde,

mektubu getiren hüdhüd kuşunu gördü. Onu görünce, bu mektubun Hz. Süleyman'dan olduğunu anladı. Mektubu eline aldı ve,

"Bu mektup Süleyman'dandır" dedi. Mektubu açınca, "Bismillâhirrahmânirrahîm" ifadesini gördü.

Bundan şu anlaşılıyor: "Bu mektup Süleyman'dandır" ifadesi, Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] sözü olmayıp, Belkıs'ın sözüdür.

2. Belki de Hz. Süleyman [aleyhisselâm] mektubun zarfına göndereni tanıtmak için, "Bu mektup Süleyman'dandır" diye yazdı. Belkıs mektubu alınca, zarfın üstünü okuyarak, "Bu, Süleyman'dan" dedi. Zarfı açınca da, "bismillâhirrahmânirrahîm" cümlesini okudu. O zaman "Bu mektup, 'bismillâhirrahmânirrahîm' ile başlıyor" dedi.

3. Belkıs, o zaman kâfir idi. Süleyman [aleyhisselâm], Belkıs mektuba baktığı zaman, Allah hakkında kötü şeyler söylemesinden korktuğu için, uygunsuz bir şey söyleyecekse bana söylesin, Allah için söylemesin diye, kendi ismini Allah'ın isminden önce yazdı.

On İkinci İncelik

Besmelenin ilk harfi olan "bâ" aynı zamanda iyilik ve ihsanı ifade etmektedir. Yüce Allah müminlere dünyada pek çok iyilik ve ihsanda bulunmuştur. O, ahirette müminlere cemalini göstererek daha fazla iyilik ve ikramda bulunacaktır.

Müslümanlardan birinin yahudi bir komşu vardı. Bir ara hastalandı. Müslüman onu ziyarete gitti. Bundan sonrasını müslüman şöyle anlatıyor:

Ziyaret için hastanın yanına girdim ve ona,

"Müslüman olsana!" dedim. O da bana,

"Niçin müslüman olayım?" dedi. Ben,

"Cehennemden kurtulman için" dedim. O,

"Cehenneme aldırış etmiyorum, bunun için müslüman olmam" dedi. Ben,

"Öyleyse cennete girmen için müslüman ol" dedim. O,

"Cenneti de istemiyorum" dedi. Ben,

"Öyleyse ne istiyorsun?" dedim. Yahudi,

"Yüce Allah'ın, cemalini bana göstermesini istiyorum" dedi. Ben de,

"O halde bu arzuna ulaşmak için müslüman ol" dedim. O,

"Bunu yazı ile yaz" dedi. Ben de yazdım. Bunun üzerine yahudi komşum müslüman oldu ve çok geçmeden öldü. Cenazesini kıldık ve defnettik. Onu rüyamda gördüm. Salınarak gururla yürüyordu. Kendisine,

"Şemon! Rabb'in sana nasıl muamele etti?" diye sordum. O da,

"Allah bana, 'Cemalimi görme şevkiyle müslüman oldun' buyurdu ve beni affetti" dedi.

Besmelenin "sin" harfi yüce Allah'ın "Semî" (her şeyi işiten) isminden gelmektedir. Allah Teâlâ, arştan toprağın altına kadar, bütün mahlûkatın sesini, iniltisini ve duasını işitir.

Rivayet edildiğine göre Zeyd b. Hârise (radıyallahu anh), bir münafık ile beraber Mekke'den Tâif'e doğru yola çıktı. Bir harabeye vardıkları zaman münafık,

"Şuraya girip istirahat edelim" dedi. Girdiler ve Zeyd (radıyallahu anh) uyudu. Münafık, o esnada Zeyd'in elini ayağını iyice bağlayarak onu öldürmek istedi. Uykudan uyanan Zeyd,

"Beni niçin öldürmek istiyorsun?" diye sordu. Münafık,

"Çünkü Muhammed seni seviyor, ben ise ona kızıyorum" dedi. Zeyd (radıyallahu anh),

"Yâ Rahmân! Bana yardım et!" diye yakardı. O sırada bir ses, münafığa hitaben,

"Yazıklar olsun sana, onu öldürme!" diye seslendi. Münafık hemen dışarı çıktı, sağa sola baktı, kimseyi göremedi. Tekrar geri dönüp Zeyd'i öldürmek istedi. Bu sefer, aynı ses daha yakından şiddetli bir şekilde,

"Onu öldürme!" diye bağırdı. Münafık tekrar dışarıya çıktı, baktı kimseyi göremedi. Üçüncü defa aynı durum oldu.

Münafık tekrar dışarı çıkınca, mızraklı bir süvari gördü. Süvari mızrağı ile bir vuruşta münafığı öldürdü. Harabeye girerek, Zeyd'in iplerini çözdü. Ona,

"Beni tanıyor musun? Ben Cebrâil'im. Sen Allah'a dua ettiğinde, ben yedinci kat semada bulunuyordum. Allah Teâlâ, 'Kuluma yetiş' dedi. İkinci defa öldürmek istediğinde, ben en yakın semadaydım. Üçüncüsünde münafığa yetiştim" dedi.

Besmeledeki "mîm" harfi de, arştan toprağın altına kadar mevcut olan her şeyin, yüce Allah'ın mülkü olduğuna işarettir.

Süddî (rahimehullah) şöyle demiştir: Süleyman (aleyhisselâm) zamanında insanlar kıtlığa düştüler Hz. Süleyman'a (aleyhisselâm) gelip,

"Ey Allah'ın peygamberi, insanlarla yağmur duasına çıksanız!" diye istirhamda bulundular. O da kabul etti ve hep beraber yağmur duasına çıktılar. Süleyman (aleyhisselâm) yolda bir karıncanın yüzünü semaya çevirip,

"Yâ Rabbi, ben senin yaratıklarındanım. Senin lutfuna muhtacım" diye dua ettiğini gördü. Bunun üzerine, yüce Allah onlara bol yağmur indirdi. Bunu gören Hz. Süleyman insanlara,

"Haydi, geri dönün! Sizden başka varlıkların yakarmasıyla size yağmur verildi" dedi.

Büyük müfessir Fahreddin-i Râzî (rahimehullah) sözüne devamla der ki:

Bismillâh sözündeki "Allah" lafzına gelince, ey insanlar, biliniz ki ben bütün hayatım boyunca Allah dedim, ölene kadar Allah demeye devam edeceğim. Öldüğüm zaman Allah diyeceğim. Kabirde sual sorulduğunda, Allah diyeceğim. Kıyamet günü kabrimden kalkıp mahşere giderken Allah diyeceğim. Amel defterimi aldığımda Allah diyeceğim. Amellerim tartıldığında Allah diyeceğim. Sıratı geçerken, Allah diyeceğim. Cennete girerken Allah diyeceğim. Ve –inşallah- yüce Allah'ın cemalini gördüğümde, yine Allah diyeceğim ve cennette ebediyen Allah demeye devam edeceğim.

On Üçüncü İncelik

Besmelede Allah, Rahmân ve Rahîm isimlerinin zikredilmesinin bir hikmeti şudur: Kur'ân-ı Kerîm'de, ilâhî hükümlerle muhatap yapılanlar üç kısımdır. Bunlar bir âyette şöyle tanıtılır:

"Onlardan bir kısmı nefsine zulmeder. Bir kısmı orta haldedir. Bir kısmı ise Allah'ın izniyle hayırlarda önde gider" (Fâtır 35/32).

Bu âyette Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır:

"Ben, hayırlarda önde gidenler için Allah ismimle tecelli ve muamele ederim. Orta yolu tutanlar için Rahmân sıfatımla tecelli muamele ederim. Zulmedenler içinse Rahîm sıfatımla tecelli ve muamele ederim."

Bu isimler şöyle de açıklanmıştır:

"Allah" karşılıksız verir. Rahmân, veli kullarının bilmeden düştükleri ufak kusurlarını affeder. Rahîm, kullarının kusur ve günahlarını bağışlar.

Yüce Allah sonsuz rahmete sahip olduğu için sanki şöyle diyor:

"Ey kulum! Ben senin öyle durumlarını bilmekteyim ki eğer anne ve baban onları bilmiş olsaydı seni terkederdi. Eğer hanımın bilseydi sana cefa ederdi. İnsanlar bilseydi, senden kaçardı. Komşun bilseydi evini başına yıkardı. Ben senin bütün kusurlarını biliyorum, fakat sen benim Kerîm bir Rab olduğumu bilesin diye, hepsini lutfumla örtüyorum."

On Dördüncü İncelik

"Allah" ismi, Allah'ın dostluğunu gerektirir. Bunu şu âyet ifade eder:

"Allah, iman edenlerin dostudur (yardımcısıdır)" (Bakara 2/257).

"Rahmân" ismi, Allah'ın muhabbetini gerektirir. Bunu şu âyet ifade eder: *"Hakikaten, iman edip de salih ameller işleyenler yok mu? Rahmân olan Allah onların gönüllerinde (kendi) sevgisini yaratacaktır"* (Meryem 19/96).

"Rahîm" ismi ise Allah'ın acımaya ve merhametini gerektirir. Bunu da şu âyetten anlıyoruz: *"Allah, müminlere çok merhametlidir"* (Ahzâb 33/43).

On Beşinci İncelik

Enes b. Mâlik'ten (radıyallahu anh) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"İnsanların elbiselerini çıkardıkları zaman 'bismillâh' demeleri insanların mahrem yerleri ile cinlerin gözleri arasında perde olur."[209]

Bu hadiste şuna işaret edilmiştir: Besmele, bu dünyada seninle cinlerden olan düşmanların arasında perde olduğu gibi, ahirette de seninle zebânîler arasında perde olur, seni cehennem azabından korur.

On Altıncı İncelik

Bizans imparatoru Hz. Ömer'e (radıyallahu anh), devamlı baş ağrısı çektiğini, bunun için kendisine bir ilaç göndermesini yazdı. Bunun üzerine Hz. Ömer (radıyallahu anh) ona bir fes gönderdi, imparator bu fesi başına koyduğunda baş ağrısı duruyor, çıkarınca başı yeniden ağrımaya başlıyordu. Bunun üzerine imparator hayret ederek fesi kontrol etti, içinde "besmele"nin yazılı olduğu bir kâğıt buldu.

On Yedinci İncelik

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"Kim abdest alır da besmele çekmezse sadece yıkadığı âzaları temizlenmiş olur. Kim de abdest alır ve besmele çekerse bütün vücudunu (manen) temizlemiş olur."[210]

Abdestte besmele çekmek, bütün bedeni temizlediğine göre, o besmeleyi samimi kalp ile çekmek, kalbi küfür ve bid'atlardan temizler.

---

209 Taberânî, *el-Evsat*, nr. 6197; Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, nr. 3330; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 4663.

210 Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 26022.

On Sekizinci İncelik

Bir Mecûsî, Hâlid b. Velîd'e (radıyallahu anh),

"Sen İslâm'ın hak olduğunu iddia ediyorsun. O halde bir delil göster de biz de müslüman olalım" dedi ve kendisinden bir delil istedi. Bunun üzerine Hâlid b. Velîd (radıyallahu anh),

"Bana öldürücü bir zehir getirin" dedi. Bir tas zehir getirildi. Hz. Hâlid (radıyallahu anh) tası eline aldı ve, "bismillâhirrahmânirrahîm" diyerek hepsini içti. Allah'ın izni ile hiçbir şey olmadı, sapasağlam ayağa kalktı. Bunun üzerine Mecûsî,

"İşte gerçek din budur" diyerek müslüman oldu.

On Dokuzuncu İncelik

Hz. İsa (aleyhisselâm), bir kabrin yanından geçerken azap meleklerinin bir ölüye azap ettiklerini gördü. Hz. İsa işini görüp dönerken tekrar aynı kabre uğradı. Bu sefer kabirde yanlarında nurdan tabaklar bulunan rahmet meleklerini gördü. Bu hale şaşırdı. Durumu öğrenmek için namaz kılıp Allah'a dua etti. Yüce Allah ona şöyle vahyetti:

"Ey İsa, o kabirdeki şahıs âsi ve günahkâr bir kul idi. Öldüğünden beri azap görmekteydi. Geride hanımını hamile olarak bırakmıştı. Hanımı bir çocuk doğurdu ve büyüyünceye kadar onu terbiye etti. Daha sonra onu mektebe verdi. Hocası ona besmeleyi öğretti. Çocuk benim ismimi zikretti. Oğlu yeryüzünde benim adımı söylerken ben, yerin altında ona ateşimle azap etmekten haya ettim; bu sebeple kendisini affedip nimetlerime kavuşturdum."

Yirminci İncelik

Kadın sûfîlerden Umretü'l-Fergâniyye'ye şu soru soruldu:

"Cünüp ve hayızlı kimselere Kur'an okumak yasak edildi, fakat besmeleyi söylemeleri yasak edilmedi. Bunun hikmeti nedir?"

Allah dostu kadının cevabı şu oldu:

"Besmele çekmek, dostun ismini anmaktır. Dost dostunu anmaktan menedilmez."

Yirmi Birinci İncelik

"Rahîm" ismi hakkında şöyle denmiştir:

Allah Teâlâ, müminlere altı yerde rahmet eder:

1. Kabirde ve kabirdeki dehşet anlarında.
2. Kıyamette ve kıyametin karanlıklarında.
3. Ameller tartılırken mîzanda.
4. Amel defterlerinin dağıtılma esnasındaki korku anında.
5. Sıratı geçerken çekilen korku sırasında.
6. Cehennemde ve azap anında.

Yirmi İkinci İncelik

Âriflerden biri besmeleyi yazdı ve bunun kefenine konulmasını vasiyet etti. Kendisine,

"Bundan ne umuyorsun?" diye sorulunca şöyle dedi:

"Kıyamette şöyle derim: Allahım! Sen bir kitap gönderdin ve başına besmeleyi koydun. O halde bana, o besmelede bildirdiğin rahmet sıfatlarınla muamele et."

Yirmi Üçüncü İncelik

Besmelenin harflerinin on dokuz tane olduğu tesbit edilmiştir. Bunda iki fayda vardır:

Birincisi, cehennemdeki zebânîler de on dokuz tanedir. Böylece Allah Teâlâ bu on dokuz harfe karşılık mümin kulundan zebânîlerin azabını savuşturur.

İkincisi, Cenâb-ı Hak, gece ve gündüzü yirmi dört saat olarak yarattı. Sonra beş ayrı saatte beş vakit namazı farz kıldı. Buna göre besmelenin bu on dokuz harfi, yirmi dört saatten geriye kalan on dokuz saatte meydana gelen günahlar için kefâret olur, onları temizler.

Yirmi Dördüncü İncelik

Tevbe sûresi, kâfirlere savaş ilanıyla başladığı ve savaş hükümleri içerdiği için, başına "bismillâhirrahmânirrahîm" (Bütün varlıklara acıyan ve merhamet eden Allah'ın adıyla) sözü yazılmadı. Yine bir hayvanı keserken de, "bismillâhirrahmânirrahîm" denmeyip sadece, "Bismillâh, Allahüekber" denir; Allah'ın Rahmân ve Rahîm sıfatları zikredilmez.

Bundan şu sonuç çıkar: Allah Teâlâ her mümine farz namazlarda günde en az on yedi defa bu kelimeyi söyletmektedir. Bu şunu gösterir: Allah Teâlâ seni, başkalarını öldürmen ve onlara azap etmen için değil, bütün halka merhamet, iyilik ve lutufta bulunman için yaratmıştır. Bunun için sana Rahmân ve Rahîm sıfatlarını sıkça söyletmektedir ki sen de bu ahlâk üzere olasın.

Kulunu doğruya ulaştıran Allah Teâlâ'dır.[211]

Besmele ile İlgili Hükümler

Bu konuda müfessir Elmalılı Hamdi Yazır (rahimehullah) der ki:

Kur'ân-ı Kerîm'i yazarken Tevbe sûresi hariç her sûrenin başında besmele yazılması farzdır.

Hayvan keserken bismillâh denmesi farzdır. Ava ateş edilirken ve hayvan salınırken bismillâh demek de farzdır. Bilerek kasten terkedilirse kesilen hayvan yenmez, haramdır; ancak unutulmuşsa zararı yoktur.

Namaz dışında Kur'an okumaya başlarken ve sûre başlarında eûzü besmele çekmek âlimlerin çoğunluğuna göre sünnettir.[212]

Bütün hayırlı ve helâl işlerin başında besmele çekmek sünnettir, sevaptır. Bu konuda şu hadis-i şerif her şeyi özetle ifade etmektedir:

"Besmele ile başlamayan her iş bereketsizdir."[213]

211 bk. Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1/152-156 (Kısmen tasarruf edilerek alındı; ayrıca bk. *Tefsîr-i Kebîr Tercümesi*, 1/235-241.

212 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/60 (Sadeleştirme, Azim Dağıtım).

213 Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 6284; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 2491.

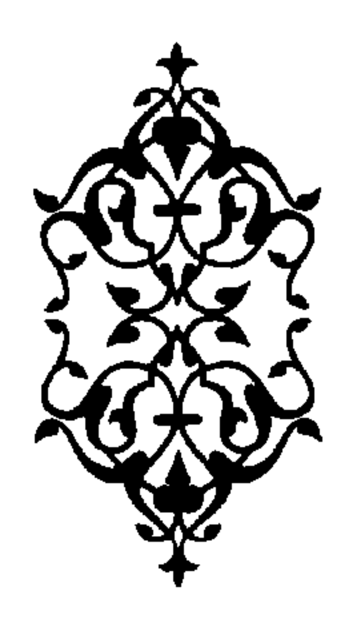
Besmele, hayırlı ve helâl işlerde çekilir. Besmele İslâm'ın şiarıdır. Müminin alametidir. Besmele, helâl ile haramı birbirinden ayırır. Besmele, yüce Allah'ın ismini anarak O'ndan ilâhî yardım istemektir. Bereket ve rahmet sebebidir. Allah'a yöneliştir. O'nun yüceliğini ilan ve ikrardır. Besmele, en özlü bir zikir, ilâhî bir izindir.

Haram bir iş yapılırken besmele çekilmez; çekilirse günaha girilmiş olur. Eğer haram bir iş yapılırken kasten ve hakaret için besmele çekilirse bunu yapan kimse küfre girer.

Namazda besmelenin hükmü, aşağıda Fâtiha'nın tefsirinde gelecektir.

Şimdi, *el-Bahrü'l-Medîd*'in tercümesine geçiyoruz.

Dr. Dilaver SELVİ

MÜELLİFİN ÖNSÖZÜ

Şeyh, maneviyat yolunda rehber, büyük âlim, rabbânî ilimlerde ârif, maneviyat yolunun kutbu, Hakk'a gidenlerin örneği, vuslata erenlerin ışığı, irfan deryası, gönlünde müşahede güneşinin parladığı zat, tarikatın inceliklerini açıklayan ve onu insanlar arasında yayan, şeriat ve hakikat ilimlerine sahip Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Acîbe el-Hasenî -Allah kendisinden razı olsun ve onu razı etsin- der ki:

Ey eşsiz güzelliği ve sonsuz cemaliyle yüce kelâmında kullarına tecelli eden Rabbimiz, sana sonsuz hamdederiz. Kelâmındaki hikmet incilerini çıkarmak için mütehassıs âlimlerin dilini açan, onların Kur'an'ın temel hükümleriyle desteklenmiş kalplerinden hikmet pınarlarını fışkırtan Allah'a sonsuz hamdolsun. O âlimler ki Kur'an'ın deryasına her dalışlarında onun eşsiz güzellikteki ilimlerinden birçok ilim elde ettiler. Kur'an'ın apaçık âyetleri ve kuvvetli delilleriyle, onun hakkında fitne çıkarmak isteyenlerin şüphelerini çürütüp zararlarını defettiler. Bununla birlikte hepsi, Kur'an'ı hakkıyla anlamaktan yana noksan olduklarını; onun sır ve mana denizinden ancak anlayışları nisbetinde ve kendilerine kolaylaştırıldığı ölçüde elde ettiklerini itiraf ettiler.

Kur'ân-ı Hakîm, derin ve coşkun bir denizdir. O, çiçekleri hiç solmayan ve bakanı hayrette bırakan güzel bir bahçe gibidir. Nasıl böyle olmasın ki yüce Kur'an, bütün gizlilikleri, geçmiş ve şimdiki hali ve gelecekte olacak her şeyi bilen Rabbimiz'in kelâmıdır.

Allah'ın sonsuz rahmeti ve selâmı, ilâhî rahmetin zuhur mahalli yapılan, harika mucize ve apaçık delillerle gönderilen seyyidimiz efendimiz Muhammed'e olsun. O'nun rahmet ve selâmı ayrıca Peygamber Efendimiz'in cömert, hoş görülü, zorluk ve sıkıntılar anında dağlar gibi sarsılmaz bir yakîne sahip ailesinin, Ehl-i beyt'inin ve ashabının üzerine olsun.

Hiç şüphesiz Kur'an'ı tefsir ilmi, ilimlerin en yücesidir. O, içindeki hakikatleri anlamak için fikir ve anlayışların kullanılacağı en faziletli bir ilimdir. Bu çok şerefli ve bir o kadar da mesuliyeti büyük işe ancak alanında mütehassıs bir âlim adım atmalıdır. Bu âlim, zâhirî ilimlerde söz sahibi olmuş ve Kur'an'ın insanı hayrette bırakan manaları içinde fikir yürütebilecek hale gelmiş olmalıdır. Bu ise zâhirî ilimlerden Arapça, sarf, lugat, beyân, fıkıh, hadis ve tarih gibi ilimleri, bizzat ehlinin ağzından (kaynağından) öğrenip peşinden tasavvuf ilimlerine dalarak, onları da kemalat sahibi ve manevi hal ehli bir ârifin sohbetinde zevk, hal ve makam olarak elde ettikten sonra ulaşılacak bir mertebedir. Bir kimse bu merhalelerden geçmemişse onun, bu sorumluluğu ağır konuda susması daha selâmetlidir ve onun şeriatın zâhirî ilimlerinden gücünün yettiği kısımlarıyla meşgul olması daha hayırlıdır.

Bil ki yüce Kur'an'ın, zâhir ehli için zâhirî bir manası, bâtın ehli için de bâtınî bir manası vardır. Bâtın ehlinin tefsirini, gerçek anlamıyla ancak bâtın ehli anlar; onu başkası anlamaz ve zevkine varmaz. Bu bâtınî mana, ancak zâhirî manayı kabul ettikten sonra geçerlidir. Zâhirî mana kabul edildikten sonra ehli olan kimse, ince bir ifade ve gizli bir işaretle bâtın ilmine işaret eder. Kimin anlayışı bu ince işaretleri anlama ve gizli sırlardan zevk alma derecesine ulaşmamışsa o, bunları anlayanlara havale etsin ve hemen onları inkâra kalkmasın. Hiç şüphesiz zevke (bizzat ulaşmaya ve tatmaya) dayalı ilimler, aklın kavrayış gücünün ötesindedir; onlar nakil yoluyla idrak edilemez.

İbn Atâullah-ı İskenderî, *Letâifü'l-Minen*[214] adlı eserinde der ki:

"Şunu bil ki bu sûfîler taifesinin, Allah'ın kelâmı ve resûlünün sözleri hakkında insanlara garip gelen manalarla yapmış oldukları açıklamalar, Kur'an'ın zâhirinden ayrılarak ona aykırı olarak yapılmış değildir. Durum şudur: Âyetin zâhirinden lafız olarak anlaşılan ve kelimelerinin gösterdiği bir mana vardır; bu aynen kabul edilir. Sonra âyet ve hadislerde, Allah Teâlâ'nın kalbini açtığı kimselerin anlayacağı birtakım bâtınî manalar vardır. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

'Her âyetin bir zâhiri, bir bâtını, bir haddi (sınırı) ve bir matlaı (hakikatini müşahede yeri) vardır.'[215]

Münakaşa ve çekişmeye giren birinin, 'Bu sûfîlerin yaptığı iş, yüce Allah'ın kelâmını ve Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) sözlerini asıl manasının dışında yorumlamaktır!' demesi, sûfîlerin yaptığı sırlı manaları anlamaktan ve almaktan sakın seni alıkoymasın! Onların yaptığı iş, âyet ve hadisi asıl manasının dışında yorumlamak değildir. Eğer onlar, verdikleri mana için, 'Âyetin bundan başka bir manası yoktur' deselerdi o zaman, âyetleri asıl manasından başka manaya yorumlamış olurlardı. Sûfîler böyle bir söz söylemiyorlar; tam tersine onlar, âyet ve hadislerin zâhirî manasını, kastettiği muradı ve neyi emrediyorsa onu kabul ve tasdik ettikten sonra yüce Allah'ın, âyetten kendilerine ilhamla açıp bildirdiği gizli manaları anlıyorlar."[216]

---

214 *Letâifü'l-Minen* isminde iki tane meşhur eser vardır. Bunlardan biri İbn Atâullah-ı İskenderî'ye (v. 709/1309) aittir. İbn Atâullah, İbn Acîbe gibi Şâzelî tarikatının büyüklerinden olup Ebü'l-Abbas-ı Mürsî'nin (v. 686/1287) halifesidir. İskenderî *Letâifü'l-Minen* adlı eserinde, şeyhi Ebü'l-Abbas-ı Mürsî ile onun şeyhi Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî'nin (v. 656/1258) menâkıb, keramet, söz ve zikirlerini konu etmektedir. İkinci eser Abdülvehhâb-ı Şa'rânî'ye (v. 973/1565) ait olup konusu tasavvuf ve güzel ahlâktır. Her iki eser de basılmıştır (Mütercim).

215 Hadisin tamamı için bk. İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, 1/15 (Beyrut 2003); Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/214 (nr. 122); Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 2727, ayrıca bk. Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 5149. *"Her âyetin bir zâhiri ve bir bâtını vardır"* kısmı için bk. İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 75; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 10107; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/152. Hadisin açıklaması için bk. Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, nr. 2727; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 20-22 (Beyrut 1999); *Avârifü'l-Maârif: Gerçek Tasavvuf*, s. 25-28 (İstanbul: Semerkand, 1999).

216 bk. İbn Atâullah-ı İskenderî, *Letâifü'l-Minen*, s. 109 (Beyrut, ts.).

Sadeddin-i Teftâzânî, *Akâidü'n-Nesefî* şerhinde, nasları (âyet ve hadislerin lafzını) yorumlamada dinin dışına çıkan kimseleri zikrettikten sonra der ki:

"Bazı muhakkik ârif zatların, 'Naslar (âyet ve hadisler), zâhirî manası üzere anlaşılıp o şekilde kabul ve amel edilir; bununla birlikte, onlarda, seyrü sülûk sahiplerine açılan birtakım gizli işaretler mevcut olup onlarla zâhirî muradın arasına birleştirmek mümkündür' görüşüne gelince; onların bahsettiği işaretler, kâmil imanın ve safi irfanın sonucudur."[217]

Şeyh Ahmed ez-Zerrûk (kuddise sırruhû) demiştir ki: "Ârif sûfînin âyet ve hadislere bakışı (ve onlardan elde ettiği sonuçlar), müfessirin ve hadis fıkhını bilen kimsenin bakışından daha özeldir. Çünkü müfessir ve fakihler ancak âyet ve hadisin zâhirî hükmünü ve manasını nazarı itibara alır, öbür tarafına bakmaz. Ârif sûfî ise müfessir ve fakihin kabul ettiği zâhirî manayı kabul ettikten sonra, daha fazlasını talep eder, âyet ve hadislerin gizli işaretlerine yönelir. Eğer bir kimse âyet ve hadislerin zâhirî hükmünü kabul etmezse o, mutasavvıf olmak şöyle dursun, şeriatın dışına çıkmış bir bâtınîdir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir."[218]

Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem), *"Her âyetin bir zâhiri, bir bâtını, bir haddi (sınırı) ve bir matlaı (hakikatini müşahede yeri) vardır"* hadisine gelince; âyetin zâhiri, nahiv, dil ve sarf ilmiyle uğraşanlar gibi, lafzın zâhiri üzerinde duran kimseler içindir.

Âyetin bâtını, lafzın manası üzerinde duran kimseler içindir. Onlar ilâhî kelâmın ifade ve delalet ettiği emir, nehiy, kıssalar, haberler, tevhid ve bunların dışındaki Kur'an ilimlerini tesbitle meşgul olurlar. Bu, müfessirlerin bakış ve inceleme alanıdır.

Âyetin haddi (sınırı), ondan hüküm çıkarmak için uğraşan fakihlere aittir. Fakihler, âyetin lafzı neye delalet ediyor ve hangi hüküm için beyan edilmişse onu tesbitle uğraşır, o noktada durur ve ötesine geçmezler.

---

217 bk. Teftâzânî, *Şerhu Akîdeti'n-Nesefî*, s. 257 (thk. Muhammed Adnan Dervîş).

218 Zerrûk, *Kavâidü't-Tasavvuf*, s. 71, Kaide: 55 (Dımaşk 2004).

Âyetin matlaı (iç yüzünü keşfetme, sırrına erme noktası) ise sûfîlerin büyüklerinden hakikat ehline hastır. Onlar, âyetin zâhirî manasından sonra onun bâtınî yönüne nazar ederler; âyetler üzerinde derin düşünme esnasında kendilerine birtakım gizli sırlar ve kapalı ilimler açılır.

Cevherî, *es-Sıhâh* isimli eserinde der ki: "Matla' (veya el-müttala'), yüksekçe bir yerden, aşağıya doğru bakıp olanı görme yeridir. Hz Ömer [radıyallahu anh] şöyle demiştir:

'Eğer yeryüzündeki bütün şeyler benim olsa, ölümden sonra görülecek şeylerin dehşetinden kurtulmak için hepsini verirdim.'[219]

Hz. Ömer'in sözünde geçen el-matla' veya el-müttala', 'gelinen yer, bakılacak nokta, görülecek şey' demektir."[220]

Hiç şüphesiz hakikat ehli kimseler de âyetin zâhirinden onun içindeki sırlara bakar ve âyetin mana denizinin çoşkun dalgaları arasına dalarlar. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Tefsirin yazılış sebebi: Bu kitabın yazılış sebebine gelince; şeyhim, rabbânî ârif, seyyidim Muhammed el-Bûzîdî el-Hasenî ile onun şeyhi kutub, şeriat ve hakikat ilimlerine sahip, şeyhlerin şeyhi Mevlây el-Arabî ed-Derkâvî el-Hasenî beni, zâhir ehlinin yaptığı açıklamalarla bâtın ehlinin işaretlerini bir araya getiren bir tefsir yazmaya teşvik ettiler. Ben de bu iki büyük zatın isteklerine cevap vermek ve arzularını yerine getirmek için bu tefsiri yazdım. Ümidim, bu eserin herkese fayda vermesi, onun kalpler için manevi bir gıda ve kulaklar için hoş bir seda olmasıdır.

Tefsirde takip edilen usul: Bu eseri yazarken şu usulü takip ettim: Önce her âyetle ilgili Arapça ve dil bilgisi yönünden mühim hususları açıkladım. Sonra, (dirayet ve rivayet tefsiri usulünce) âyetlerin zâhirî manasını verdim; peşinden tasavvuf ehlinin yaptığı bâtınî işaretleri (âyetten çıkarılan gizli manalarla, seyrü sülûk sahiplerine yönelik mesaj ve edepleri) zikrettim. Yaptığım açıklamaları, ne çok uzattım ne de çok

219 bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3/354-355; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs*, 3/132; Ali b. Muhammed es-Sallâbî, *Ömerü'l-Hattâb*, s. 672 (Dımaşk 2003).

220 bk. Cevherî, *es-Sıhâh: Tâcü'l-Luga*, 3/1254 (Beyrut 1984).

kısa tuttum; ikisi arasında bir yol takip ettim. Bütün bunları, sonsuz ikram ve af sahibi yüce Allah'ın gayb hazinlerinden bana açtığı hikmet ve hakikatlere bakarak yaptım. Esere, *el-Bahrü'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd* ismini verdim.

Yüce Allah'tan, bu tefsiri, kendi katında ve halkın yanında güzel kabul gören bir eser yapmasını, onu arzulanan hedefe ve maksada ulaştırmasını diliyorum. Hiç şüphesiz O, her şeye kadirdir; dualara en güzel şekilde karşılık verendir. Yüce ve ulu Allah'tan başka güç ve kuvvet sahibi yoktur.

Allah Teâlâ, Efendimiz Hz. Muhammed'e, onun âline ve ashabına salât ve selâm etsin.

Fâtiha'nın tefsiri için yazmış olduğum *et-Tefsîrü'l-Kebîr* isimli eserde,[221] on tane mukaddime yazdım ve onlarda ilimlerin asılları ve kolları, Kur'an ilimleri ve ortaya çıkışları hakkında geniş açıklamalarda bulundum; isteyen o esere bakabilir.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Şimdi, Fâtiha sûresinin tefsirine başlıyoruz.

---

221 Bu eser, İbn Acîbe'nin eserleri bölümünde tanıtılmıştır.

(1) FÂTİHA SÛRESİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ ﴿١﴾

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَم۪ينَۙ ﴿٢﴾ اَلرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِۙ ﴿٣﴾ مَالِكِ
يَوْمِ الدّ۪ينِۜ ﴿٤﴾ اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَع۪ينُۜ ﴿٥﴾ اِهْدِنَا الصِّرَاطَ
الْمُسْتَق۪يمَۙ ﴿٦﴾ صِرَاطَ الَّذ۪ينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْۙ غَيْرِ
الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّٓالّ۪ينَ ﴿٧﴾

1. ***Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla.***

2. ***Hamd** (her türlü övgü), **âlemlerin Rabb'i Allah'a mahsustur.***

3. ***O, rahmândır, rahîmdir.***

4. ***Din** (ceza ve hesap) **gününün mâlikidir.***

5. *(Rabbimiz!)* ***Ancak sana kulluk ederiz ve yalnız senden yardım dileriz.***

6. ***Bizi doğru yola ilet.***

7. ***Kendilerine lutuf ve ikramda bulunduğun kimselerin yoluna; senin gazabına uğramışların ve** (haktan) **sapmışların yoluna değil!***

Sûre Hakkında Bilgi

Fâtiha sûresi Mekke'de inmiş olup yedi âyettir.

Fâtiha sûresinin on tane meşhur ismi vardır. Bunlar şunlardır:

1. **el-Fâtiha** (Yüce kitabın kendisiyle başladığı sûre).[221]

2. **el-Vâfiye** (Namazda bölünmeden tam olarak okunacak sûre).

3. **el-Kâfiye** (Namaz ve diğer şeyler için yeten, başka sûrelerin yerine geçen sûre).

4. **eş-Şâfiye** (Maddi ve manevi hastalıklara şifa olan sûre).

5. **es-Seb'u'l-mesânî** (İçinde Allah'ın övülüp yüceltildiği ve her namazda tekrarlanan yedi âyet). Fâtiha'ya "es-seb'u'l-mesânî" isminin verilmesinin sebebi şudur:

İmamı Şâfiî'ye göre Fâtiha, besmeleyle birlikte yedi âyettir. İmam Mâlik besmelenin Fâtiha'dan (ve diğer sûrelerden) bir âyet olmadığı görüşündedir. Ona göre de Fâtiha yedi âyettir, fakat yedinci âyet *"gayri'l-mağdûbi aleyhim"* ile başlayan kısımdır.

Fâtiha'ya "es-seb'u'l-mesânî" denilmesinin bir sebebi de onun her namazda tekrar edilerek okunmasındandır. Diğer bir sebebi ise onda yüce Allah'ı övüp senâ eden âyetlerin bulunmasıdır.

6. **Ümmü'l-Kur'ân.** Fâtiha'ya bu ismin verilmesi, Kur'an'ın onunla başlamasındandır. Yahut onun Kur'an'ın bütün manalarını kısaca, öz olarak içermesindendir. Bu konuda ileride açıklama gelecektir.

7. **Hamd ve Şükür Sûresi** (Allah'a hamd ile başlayan, ayrıca içinde Allah'a senâ ve şükür yapılan sûre).

8. **İstek ve Dua Sûresi** (Yüce Allah'a nasıl hamdedileceğini ve O'ndan neyin nasıl isteneceğini öğreten sûre).

9. **Sûretü's-Salât** (Namaz sûresi). Fâtiha, her namazda okunan bir sûre olduğu için ona bu isim verilmiştir.

10. **Esâsü'l-Kur'ân.** Bu ismin verilme sebebi şudur: Fâtiha, Kur'an'ın aslı ve başlangıcıdır. Bir de Kur'an'daki diğer sûrelerin hükümleri onun

---

221 İsimlerin açıklaması için bk. Râzî, *et-Tefsîrü'l-Kebîr*, 1/144-147 (Beyrut 1990).

üzerine bina edilmiştir, yani bütün âyetlerin muhtevası özet olarak onda mevcuttur.

Fâtiha Sûresinin Fazileti[222]

Ashaptan Said b. Muallâ [radıyallahu anh] anlatıyor:

Mescid-i Nebî'de namaz kılıyordum. Tam o sırada Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] beni çağırdı. Namazı bitirene kadar kendisine cevap veremedim. Namazı bitirir bitirmez huzuruna geldim. Bana,

"Seni çağırınca gelmene ne mani oldu?" diye sordu. Ben de,

"Namaz kılıyordum!" dedim. O zaman Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Sen, Allah'ın, 'Ey iman edenler! Sizi çağırdığı zaman Allah'a ve Resûlü'ne hemen icabet edin' (Enfâl 8/24) âyetini işitmedin mi?" buyurdu. Ben,

"İşittim, inşallah bir daha böyle yapmam" dedim. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Sana, Tevrat'ta, İncil'de, Zebûr'da ve Furkan'da (Kur'an'da) benzeri indirilmeyen bir sûreyi haber vereyim mi?" diye sordu. Ben de,

"Evet, ey Allah'ın resûlü, haber veriniz" dedim; resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurdu:

"O, Kur'an'ın esası olan ve namazın her rekâtında okunan yedi âyettir. O bana verilen en büyük (en faziletli) Kur'an'dır."[223]

Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

"Allah Teâlâ buyurur ki:

'Namazı (Fâtiha'yı) kulumla benim aramda iki kısma ayırdım (onun bir kısmı bana, bir kısmı kuluma aittir).' Kul,

'Elhamdü lillâhi rabbilâlemîn; bütün hamd ve övgüler âlemlerin Rabb'ine mahsustur' dediği zaman, Allah [celle celâluhû],

---

222 Fâtiha'nın fazileti kısmı tarafımızca eklenmiştir (Mütercim).

223 Buhârî, nr. 4474; Ebû Davud, nr. 1458; Tirmizî, nr. 2875; Ahmed, *Müsned*, 4/211; Hâkim, *Müstedrek*, 1/558.

'Kulum bana hamdetti' der. Kul,

'Errahmânirrahîm; O, rahmândır, rahîmdir' dediğinde, Allah (celle celâluhû),

'Kulum beni övdü' der. Kul,

'Mâlikiyevmiddîn; O, hesap gününün tek mâliki ve sahibidir' dediğinde, Allah (celle celâluhû),

'Kulum beni yüceltti' der. Kul,

'İyyâke na'büdü ve iyyâke nestaîn; ancak sana ibadet ederiz ve ancak senden yardım dileriz' dediğinde, Allah (celle celâluhû),

'Bu, benimle kulum arasındadır. Kulumun istediği kendisine verilecektir' der.

Kul, 'İhdinassırâta'l-müstakîm sırâtallezîne en'amte aleyhim gayri'l-mağdûbi aleyhim veleddâllîn; bizleri kendilerine lutuf ve ikramda bulunduğun kimselerin yolu olan dosdoğru yola ilet ve onda sabit tut. Bizleri gazaba uğramışların ve sapmışların yoluna sevketme!)' dediğinde, Allah (celle celâluhû),

'Bunlar hepsi kulum içindir, kuluma istedikleri verilecek' buyurur."[224]

İbn Abbas (radıyallahu anh) naklediyor:

Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) oturuyordu. Yanında da Cibrîl (aleyhisselâm) vardı. O sırada gökten bir gıcırdama sesi duyuldu. Cibrîl semaya baktı. Gökten bir melek indi. Cibrîl (aleyhisselâm) Hz. Peygamber'e,

"Yâ Muhammed, bu melek ilk defa yeryüzüne iniyor" dedi. Melek Resûlullah'a (sallallahu aleyhi vesellem) gelip selâm verdi, sonra şöyle dedi:

"Müjde! Sana verilen iki nurla sevin. Onlar senden önce hiçbir peygambere verilmedi. Bunlar Fâtihatü'l-kitâb ve Bakara sûresinin son iki âyetidir. Onlardan okuduğun her harfin sevabı sana verilir."[225]

Abdullah b. Câbir (radıyallahu anh) nakledıyor:

Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) bana,

"Sana Kur'an'da indirilen en faziletli sûreyi haber vereyim mi?" diye sordu; ben de,

---

224 Müslim, Salât, 38, 40; Ebû Davud, Salât, 132; Tirmizî, Tefsîru Sûre (1) 2; İbn Mâce, Edeb, 52.

225 Müslim, nr. 806; Nesâî, *Sünen*, 2/138; Hâkim, *Müstedrek*, 1/558.

"Evet, ey Allah'ın resûlü, haber veriniz" dedim. Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem),

"O, Fâtihatü'l-kitab'dır. Onda bütün dert ve hastalıklara şifa vardır" buyurdu.[226]

Besmele Hakkındaki Görüşler

Bütün mushaflar besmele ile başlar. Besmele, *"bismillâhirrahmânirrahîm"* sözüdür. Besmelenin Kur'an'dan ve başında bulunduğu sûrelerden bir âyet olup olmadığı hakkında âlimler farklı görüşler dile getirmişlerdir.

İmam Mâlik'e göre sadece Neml sûresinde geçen besmele Kur'an'dan bir âyettir, bunda ittifak vardır. Fâtiha ve diğer sûrelerin başında geçen besmeleler o sûrelere ait bir âyet değildir.

Yalnızca İmam Şâfiî, besmelenin Fâtiha'nın bir âyeti olduğunu söylemiştir.[227]

İbn Abbas (radıyallahu anh), besmelenin her sûreden bir âyet olduğunu söylemiştir.[228]

İmam Mâlik'in delili:

Sahih bir hadiste Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"Bana öyle bir sûre indirildi ki Tevrat'ta, İncil'de ve Furkan'da (Kur'an'da) onun gibisi indirilmedi." Sonra, "Elhamdülillâhi rabbilâlemîn" sûresini okudu,[229] başında besmele çekmedi.

Yine sahih bir hadiste Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

---

226 Ahmed, *Müsned*, 4/177 (Son kısmı yok). Tamamı için bk. Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 2367.

227 İmam Şâfiî'nin diğer sûrelerin başındaki besmelelerin o sûreye ait bir âyet olup olmadığı konusunda iki değişik görüşü vardır. Besmelenin her sûreden bir âyet olduğu görüşü daha kuvvetlidir. bk. İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/5 (Beyrut 1984); Kurtubî, *el-Câmi li -Ahkâmi'l-Kur'ân*, 1/89 (Beyrut 1993).

228 İmâm-ı Âzam'a göre besmele tek başına bir âyettir, sûrelerin arasını ayırmak için indirilmiştir. Fâtiha'dan ve diğer sûrelerden bir âyet değildir (bk. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/8 (Beyrut 1994)).

229 Buhârî, Tefsîr, 1 (nr. 4474) Ebû Davud, nr. 1458; Tirmizî, nr. 2875; Ahmed, *Müsned*, 4/211; Hâkim, *Müstedrek*, 1/558.

"Namazı (Fâtiha'yı) kulumla benim aramda iki kısma ayırdım." Kul, *"Elhamdülillâhi rabbilâlemîn"* dediği zaman ..."[230] Burada da besmele çekilmeden doğrudan Fâtiha'ya başlamıştır.

İmam Şâfiî'nin delili: Sahih bir hadiste rivayet edildiğine göre Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Fâtiha'yı besmele ile birlikte okurdu.[231]

İbn Abbas'ın [radıyallahu anh] delili ise besmelenin Kur'an'da bütün sûrelerin başında yazılmış olmasıdır; çünkü sahâbe-i kirâm Kur'an'ı yazarken ona Allah'ın kelâmı olmayan hiçbir şeyi koymamışlar ve, "Bu iki kapak arasındaki her şey Allah'ın kelâmıdır" demişlerdir.

Berat (Tevbe) sûresi hariç, okumaya başladığın her sûrenin evvelinde besmele çekilir; sûrenin içinden bir parçasını okurken ise âlimlerin çoğunluğuna göre okuyan serbesttir; isterse besmele çeker, isterse besmele çekmeden de okuyabilir. Bir sûreyi bitirip diğer sûreye başlarken besmele çekilip çekilmeyeceği konusunda da âlimler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

Besmelenin Namazdaki Kıraatte Okunmasının Hükmü

Yukarıdaki delil ve açıklamalara göre, besmelenin farz namazlarda Fâtiha ile birlikte okunması, İmam Mâlik'e göre mekruhtur, nâfile namazlarda ise mekruh değildir. İmam Şâfiî'ye göre besmelenin bütün namazlarda Fâtiha ile birlikte okunması farzdır. Kıraati gizli olan namazlarda gizlice, açık olan namazlarda ise açıktan okunur. İmâm-ı Âzam'a göre ise besmelenin namazda Fâtiha ile birlikte okunması farz değil, sünnettir; kıraati açıktan veya gizli okunan her iki tür namazda da besmele gizli okunur.

İmam Mâlik'in delili, besmelenin Fâtiha'dan bir âyet olmamasıdır. Bunun delili de Enes'ten [radıyallahu anh] sahih bir yolla gelen şu hadistir: Enes [radıyallahu anh] demiştir ki:

"Ben Hz. Peygamber'in, Ebû Bekir'in, Ömer'in ve Osman'ın arkasında namaz kıldım; hepsi de Fâtiha'ya 'Elhamdü lillâhi rabbi'l-âlemîn' diyerek başlıyorlardı, besmeleyi hiç zikretmiyorlardı."[232]

---

230 Müslim, Salât, 38, 40; Ebû Davud, Salât, 132; Tirmizi, Tefsiru Sûre (1) 2; İbn Mâce, Edeb, 52.

231 İbn Hüzeyme, *Sahîh*, nr. 493; Hâkim, *Müstedrek*, 1/356.

232 Müslim, Salât, 52.

İmam Şâfiî'nin delili, ona göre besmelenin Fâtiha'dan bir âyet olmasıdır. Fâtiha'nın besmeleyle beraber okunmasıyla ilgili hadis yukarıda geçti.

İslâm'ın ilk günlerinde gerektiğinde, "Bismikellâhümme" yazılırdı. Sonra Hûd sûresinde, *"Bismillahi mecraha"* (O geminin seyri Allah'ın adı (ve izni ile) olmaktadır) (Hûd 11/41) âyeti nâzil olunca, "bismillâh" yazıldı. İsrâ sûresinde, *"İster Allah diyerek dua edin isterse Rahmân diyerek dua edin"* (İsrâ 17/110) âyeti inince, "Bismillâhirrahmân" yazıldı. Neml sûresinde, *"ve innehû bismillâhirrahmânirrâhim"* (Neml 27/30) âyeti nâzil olunca, "Bismillâhirrahmânirrâhim" yazdılar ve öyle kaldı.

Önemli Tabirlerin Açıklaması

Hamd, sözlükte "yüceltmek kastıyla güzel övgüde bulunmak" demektir. Örfte ise, nimet sahibini yüceltme adına yapılan her işe hamd denir. Sözlükte şükür, hamdle aynı manadadır. Fakat dinimizde şükür, kulun Cenâb-ı Hakk'ın kendisine verdiği göz, kulak gibi bütün nimetleri, yaratılış gayesine uygun biçimde kullanmak ve verdiği nimetlerle O'na isyan etmemektir.[233]

---

233 Hamdle şükür arasında fark vardır. Hamd nimete bağlı değildir, o sadece zatın taşıdığı yüce sıfatlar için de yapılır. Bunun için kul bir nimete ulaşsa da ulaşmasa da yüce Allah'a her durumda hamdetmelidir. Bu yönüyle hamde sebep olan şeylerin alanı daha geniştir. Şükür ise bir nimete ulaşınca yapılır. Fakat icra ve ifa yönüyle şükür daha geniş bir alanı kaplar. Şöyle ki hamd sadece dille yapılırken, şükür kalp, dil ve âzalarla yapılır.

İmam Kuşeyrî [kuddise sırruhû] şükrü şöyle tarif ve taksim etmiştir:

"Şükrün hakikati, iyilik sahibini iyiliği ile övmektir. Buna göre kulun yüce Allah'a şükrü, O'nun kendisine yaptığı iyilikleri zikrederek O'nu övüp yüceltmesidir. Allah Teâlâ'nın kuluna şükrü ise kulun iyiliklerini zikrederek onu övmesidir.

Cenâb-ı Hakk'ın kuluna iyiliği, kendisine şükretmesi için ona tevfikini (özel yardım ve desteğini) ikram etmesidir.

Hakikatte kulun şükrü, Rabb'inin nimetlerini kalp ile tasdik ve dil ile ifade etmesidir.

Şükür birkaç kısma ayrılır:

1. Dille şükür. Bu, kulun tevazu ve boyun büküklüğü içinde kendisine verilen nimeti zikretmesidir.

2. Beden ve âzalarla şükür. Bu, nimet sahibine vefa gösterip hizmet etmek, verdiği nimetle O'na isyan etmemektir.

3. Kalple şükür. Bu, nimet verene karşı hürmeti muhafaza ederek kalbi (nimete değil) sürekli onu vereni müşahedeye bağlamaktır.

Ebû Osman Hîrî demiştir ki: "Şükür, kulun gerçek manada şükürden âciz olduğunu bilmesidir." bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi* (trc. Dilaver Selvi), s. 363-364 (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2005).

Allah lafzı, herhangi bir kelimeden türememiştir; lafzın Arapça'sındaki "elif ve lâm", kelimenin aslından ayrılmaz bir parçasıdır, marifelik (kelimeyi belirli yapmak) için değildir.

Vâhidî demiştir ki: "Allah ism-i şerifi, sadece âlemlerin Rabb'ine verilmiş özel bir isimdir; bu isim bütün esmâ-i hüsnâ yerine geçer; o her herhangi bir kelimeden türememiştir."[234]

Uklîşî[235] demiştir ki: "Bu isim bir kelimeden türetilmeyince o, doğrudan zatın kendisine delil olmaktadır; artık onun için Âlim, Hak, Hâlik ve Râzık gibi isimlerde arandığı gibi, herhangi bir sıfata veya sıfattan türetilmiş isme bakmaya gerek yoktur. Allah lafzındaki elif ve lâm harfleri kelimenin aslındandır; zeyd kelimesindeki "z" gibi. Âlimlerin çoğunluğu bu görüştedir; İmam Gazâlî de bu görüşü tercih ederek şöyle demiştir:

"Allah isminin hangi kökten türetildiği hakkındaki bütün sözler, bir zorlamadan ibarettir."

Allah isminin, kulluk yapma manasındaki "teellüh" kelimesinden veya aklı hayrette bırakma manasındaki "velehân" kelimesinden türetildiğini söyleyenler bulunduğu gibi, onun aslının "ilâh" olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Rab, müfessir İbn Cüzey'in belirttiği gibi dört manaya gelir: İlâh, seyyid, sahip ve ıslah eden. Bunların hepsi âlemlerin Rabb'i Allah için uygun manalardır, fakat ilk akla gelen ve tercih edileni ilâh manasıdır. Çünkü ilâhlık sıfatı sadece Allah Teâlâ'ya mahsustur.

Âlem, Cenâb-ı Hakk'ın dışındaki bütün varlıklardır. Cevher olsun araz olsun bütün varlıklar, mümkün sınıfına girerler, yani hepsinin varlıkları ve yoklukları eşit olup hepsi vaoluş ve varlıklarının devamı için yüce Allah'a muhtaçtır ve bu halleriyle O'nun varlığına delildirler.

---

234 Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 1/63 (Beyrut 1994).

235 Uklîşî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Mead b. İsa b. Vekîl et-Tücîbî el-Endelüsî (v. 550/1155), Mâlikî âlimlerinden olup pek çok eseri vardır. bk. Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, 1/78 (nr. 582), (Beyrut 2008). Kâtib Çelebi, Uklîşî'nin tefsirle ilgili *Sırrü'l-Ulûm ve'l-Meânî fi's-Seb'i'l-Mesânî* adlı eseri hakkında der ki: "Bu kitap, ince manalarla dolu ve kıymeti büyük bir eserdir." bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 3/280 (nr. 7605) (Beyrut 2008).

Âyetteki "âlemlerin Rabb'i" ifadesi, bütün varlık cinslerini ve çeşitlerini içine almak içindir.

Bazıları da âlemin, meleklerle insan ve cin gibi akıllı varlıklara verilen bir isim olduğunu, bunlara bağlı olarak diğer varlıkları da içerdiğini söylemişlerdir.

Bazıları ise âlemle insanın kastedildiğini, her bir insanın bir âlem olduğunu, çünkü insanın büyük âlemde ne varsa hepsini bir benzerini bünyesinde topladığını söylemişlerdir. Bunun için âyette, her iki âleme bakıp ibret almak eşit görülerek şöyle buyrulmuştur:

"Yeryüzünde olduğu gibi, içinizde de (O'nun varlığını gösteren deliller) mevcuttur; hâlâ bakmıyor musunuz?" (Zâriyât 51/21).

Rahmân ve Rahîm, mübalağa sîgasında iki isimdir; ikisi de "rahîme" fiilinden gelmektedir.

Sözlükte rahmet, kalp inceliği, ihsan ve ikramı gerektiren acımadır. Anne rahmine de içindeki yavruyu şefkatle sarıp sarmaladığı için "rahim" denmiştir (Yine aralarındaki acıma ve şefkatten dolayı akrabalara da "rahm" denmiştir). Cenâb-ı Hakk'ın isimlerinde dikkate alınacak husus, onların bize yansıyan sonuçlarıdır, yoksa insanlardaki gibi birtakım etkilenmeler değildir.[236]

FÂTİHA SÛRESİNİN TEFSİRİ

Cenâb-ı Hak kullarına, yüce zatını nasıl övüp yüceltceklerini ve kendisinden nasıl isteyeceklerini öğretmek için buyuruyor ki:

2. *Hamd (her türlü övgü), âlemlerin Rabb'i Allah'a mahsustur.*

Âyetin manası şudur: Ey kullarım! *"Elhamdü lillâhi rabbi'l-âlemîn"* deyin. Yani en güzel övgüler, tek, yücelik ve ululuk sahibi Allah'a aittir. O'ndan başkası hamde müstahak değildir. Çünkü hakikatte Allah'tan başka nimet veren ve ihsan eden yoktur. Âyette belirtildiği gibi, size her ne nimet ulaşmışsa hepsi Allah'tandır (Nahl 16/53).

236 Bu isimlerin ve diğer bazı tabirlerin mana ve açıklaması ileride geleceği için kelime üzerinde yapılan teknik açıklamaları burada tercüme etmedik (Mütercim).

Âyetin bir manası şudur: Bütün övgüler aslında Allah içindir (Kim kimi övse gerçekte O'nu övmüş olur; çünkü herkesin sahibi, yaratıcısı, hayat ve nimet vereni O'dur).

Âyete şu mana da verilmiştir: Asıl hamd, yüce Allah'ın halkı yaratmadan önce ezelde kendi zatını övmesidir. O, halkı yaratınca onlara buyurdu ki: Gerçek hamd Allah'a aittir (asıl hamdi O yapar, zatını en güzel şekilde kendisi tanır ve över), siz de ey insanlar, ezelde yaptığım bu hamdle bana hamdedin.

Gerçekten hamde sadece yüce Allah layıktır; çünkü O, âlemlerin Rabb'idir. Sanki biri, "Yâ Rabbi, hamdi niçin sadece zatına tahsis ettin?" diye sorarsa yüce Allah onu şu cevabı verir:

"Ben âlemlerin Rabb'iyim. Onları rahmetimle ben var ettim, nimetimle onlara hayat verdim, yardım ettim. Benden başka nimet veren yoktur. O halde hamd ve övülme de sadece benim hakkımdır. Bütün varlıkların varlığı bendendir. Onlara sürekli hayat bahşeden de benim. Ben kulların Rabb'iyim. Bütün çeşit ve cinsleriyle âlemler benim elimde, benim terbiyem ve gözetimim altındadır."

Fahreddin-i Râzî der ki: "Rivayet edildiğine göre insanlar cinlerin onda biri kadardır. İnsanlar ve cinler de karadaki hayvanların onda biri kadardır. Bunların hepsi de kuşların (kanatlı canlıların) onda biri kadardır. Bütün bunlar da deniz hayvanlarının onda biri kadardır. Bu saydıklarımızın hepsi yeryüzünde insanlar için görevlendirilmiş meleklerin onda biri kadardır. Bunların hepsi de dünya semasındaki meleklerin onda biri kadardır. Onların hepsi de ikinci kat semadaki meleklerin onda biri kadardır. Bu şekilde yedinci kat semaya kadar devam eder. Sonra bütün bunlar kürsînin karşısında çok az bir sayıda kalır. Onlar da arşı saran meleklerin onda biri kadardır. Arşı saran 100.000 melek grubu vardır. Her bir grubun uzunluğu ve genişliği öyle büyüktür ki yerler, gökler ve içindekiler onun yanında çok küçük kalır. Gökte melek bulunmayan bir karış boş yer yoktur. Her yer melekle doludur. Bu meleklerin bir kısmı secde, bir kısmı rükû, bir kısmı kıyam halinde sürekli yüce Allah'ı tesbih ederler. Bu yapılan tesbih ve tehlillerden dolayı sema ses verir (üzerindeki ibadet ve ağırlıktan dolayı titreyip gıcırdama gibi bir ses çıkarır). Sonra bütün bu bahsettiğimiz melekler, arşın etrafında

tavaf edip duran meleklerin yanında denizde bir damla gibi az kalır. Onların sayısını da ancak Allah Teâlâ bilir. Nitekim bir âyette bu durum şöyle belirtilmiştir:

"Rabb'inin ordularının sayısını ancak O bilir" (Müddessir 74/31).

Bütün bu âlemler Cenâb-ı Hakk'ın kudret elinde, himaye ve korunması altındadır. O, bu âlemlerdeki her bir varlığa bulunduğu yerde yardım ulaştırır. Bu yardım ilim ve marifetler gibi ya manevi olur ya da maddi olur. Manevi yardım o varlığın ruhuna ulaşır, maddi yardımlar da bedenine ulaşır. Allah Teâlâ arştan ferşe kadar bütün âlemlere bu şekilde yardım eder. O'nun tarafından hepsinin rızkı belirlenmiştir. Ecelleri tesbit edilmiştir. Bedenleri korunmaktadır. Mekânları bilinmektedir. Gökte ve yerde O'na gizli kalan hiçbir şey yoktur. O, her şeyi işiten ve bilendir.

Sonra şunu da bilmeliyiz ki, Allah Teâlâ'nın yarattığı varlıklara bahşettiği hayat, yardım ve nimetler, O'nun tarafından bir rahmet ve ihsan olarak verilmiştir; yoksa mahlûkatı yaratmak O'nun üzerine gerekli ve vâcip değildir. Cenâb-ı Hak, âlemlerin Rabb'i olduğunu bildirdikten sonra peşinden şu iki sıfatını zikretmiştir:

3. *O Allah, rahmândır, rahîmdir.*

O, "rahmândır" (rahmeti sonsuzdur), bu sebeple yarattıklarına varlık ve vücut nimetini ihsan etmiştir. O, rahîmdir (çok merhamet edendir), bu sebeple bütün yarattıklarına sürekli yardım etmekte, onlar için lazım olan her şeyi kendilerine vermektedir. İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde bunu şöyle ifade eder:

"İki nimet var ki hiçbir varlık ondan uzak kalamaz. Bu iki nimet her yaratılan varlık için muhakkak lazımdır. Bu nimetlerin biri yaratılma, diğeri de ilâhî yardımla desteklenip yaşatılma nimetidir. Yüce Allah her varlığa onu önce yaratmakla nimet verdi, peşinden ona sürekli nimetini akıtarak nimet vermeye devam etti."

Şu halde, rahmân sıfatı, varlıkları yaratmayı ve ortaya çıkarmayı gerektirdi. Rahîm sıfatı da onların ihtiyacını gidermeyi ve kendilerine

sürekli yardım etmeyi gerektirdi. Bunun için Rahmân ismi, kullardan hiç kimseye doğrudan isim olarak verilmez, bu câiz değildir. Hem müslümanlar içinde kimse bu ismi kullanmamıştır.[237] Çünkü yoktan var etmek ancak Allah Teâlâ'nın işidir, başkasında bu sıfatın olduğunu söylemek doğru değildir. Rahîm ismi ise böyle değildir; onu doğrudan bir kula vermek câizdir. Zira bazı kullar zâhirde diğer varlıklara yardım için bir sebep yapılmıştır. Yardımın asıl sahibi yüce Allah olmakla birlikte, mecazen insanlar da bu işi yapabilirler.

Bu iki ism-i şerif şu şekilde de açıklanmıştır:

Allah, dünya ve ahirette rahmândır. Allah dünyada mümin-kâfir bütün kullarına rahmet etmekte, onlara hayat, sıhhat, rızık gibi çeşitli nimetler vermektedir. Ahirette de mümin kullarına özel rahmet ve ihsanları devam edecektir.

Allah, ahirette rahîmdir; çünkü orada sadece müminlere rahmet edecektir.

Yahut Allah, rahmân sıfatıyla kullarına büyük nimetler vermektedir. Rahîm sıfatıyla da daha küçük ve özel nimetler vermektedir. Büyük nimetler İslâm, ihsan, marifet, hidayet, kalpten perdelerin kaldırılması, maneviyat kapısının açılması, Allah dostlarıyla birlikte ilâhî huzura (cennete) girilmesi gibi nimetlerdir. Birinciye göre küçük ve özel nimetler ise sıhhat, âfiyet, helâl mal ve benzerleridir. Bu nimetler hakkında ileride açıklama gelecektir.

Kimde yoktan var etme ve yaratıklara hayat verme kudreti varsa o, bütün kulların meliki, sultanı ve hâkimidir. Bunun için yukarıdaki sıfatların peşinden yüce Allah şu âyeti zikretti:

---

237 İslâm tarihinde hiçbir mümin bu ismi tek başına kullanmamıştır. Ancak peygamber olduğunu iddia eden yalancı Müseylemetülkezzâb bu ismi kullanmış, o da helâk olup gitmiştir. Fakat bu sıfatın başına "kulu" manasına gelen "abdü" eklenerek Abdurrahman şeklinde isim verilebilir. Manası, "Rahmân'ın kulu" demektir. Yüce Allah'ın diğer isimleri de bu şekilde kullara verilebilir. Abdullah, Abdülcelil, Abdülkadir gibi ...(Mütercim).

4. O Allah din (ceza ve hesap) gününün mâlikidir.

Yani Allah kulları arasında dilediği gibi hükmeder, tasarrufta bulunur. O'nun hükmünü kimse geri çeviremez, verdiğine de engel olamaz. O, bu dünyada da o dünyada da meliklerin meliki, sultanların sultanı, bütün sahiplerin asıl sahibidir.

Ahiretteki hesap gününün özellikle yüce Allah'ın melik (sahip ve hâkim) sıfatıyla birlikte zikredilmesinin sebebi şudur:

O günde yüce Allah'ın gerçek melik ve sahip olduğu herkese apaçık belli olacaktır. Allah Teâlâ kullarının hesabını görmek için tecelli edecektir; hatta müminler O'nu gözleriyle göreceklerdir. Dünyada ise durum farklıdır. Burada Cenâb-ı Hakk'ın tasarruf ve tecellilerini ancak kâmil müminler anlayıp müşahede eder; diğer insanlar bundan gafildir. Bu sebepten cahillerin çoğu mülk iddiasında bulunmuş; mal, mülk ve saltanatın kendisine ait olduğunu söylemiştir. Ahirette ise âlim-cahil, avam-havas herkes, mülkün ve hükmün sadece Allah'a ait olduğunu görür ve bilir. Yüce Allah bu durumu âyet-i kerimede şöyle haber vermiştir:

"Onlara, 'Bu gün mülk (hüküm ve saltanat) kimindir?' diye sorulur. Tek olan ve kahhâr olan (her şeyi hükmüne boyun eğdiren) Allah'ındır" (Mü'min 40/16).

1-3. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, ceberût âleminden melekût âlemine, diğer bir ifadeyle, gayb âleminden şehadet âlemine tecelli edince, kendi zatını övüp yücelterek zatının tek olduğunu ilan etti. Allah kendisine rahmet etsin, bu konuda Abdullah-ı Herevî bir şiirinde der ki:

"Hiç kimse yüce Allah'ın tekliğini ve birliğini hakikatiyle ifade edemez. Çünkü kim O'nu kendi aklı ve nefsiyle birlemeye kalkarsa şaşırır, inkâra kadar gider. Bir kulun O'nu kendi aklınca birlemesi mecazidir, hakikat değildir. Hem yüce Allah, onun vardığı sonucu, iptal ve reddeder. O'nun varlığının ve birliğinin hakikatini ancak kendisi bilir. Başkasının O'nun hakkındaki tanım ve tarifleri hakikatten sapmadır."[238]

---

238 Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 48 (Kahire 1966, 2. baskı). Sözün açıklaması için bk. Kâşânî, *Şerhu Menâzilü's-Sâirîn*, s. 618 (Kum 1413); İbn Kayyim, *Medâricü's-Sâlikîn*, 3/536-537 (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.).

Allah Teâlâ, kendisinin zatını nasıl birlediğini bizlere Fâtiha'nın ilk âyetinde şu şekilde açıklamıştır: *Bütün hamdler (övme ve övülmeler) âlemlerin Rabb'i Allah'a mahsustur.*

Allah Teâlâ yüce kitabında ve sırlı hitabında sanki şöyle diyor:

"Öven benim, övülen de ben. Ben her şeyi yaratan ve ayakta tutanım. Ben bütün mülk sahiplerinin sahibi, sultanların sultanı, hâkimlerin hâkimiyim. Ben, sözün hakikatini anlayan için, bütün sebepleri var edenim. Ben âlemlerin sahibiyim. Ben gökleri ve yerleri var edip varlıklarını devam ettirenim. Ben yarattığım bu âlemde tekim. Kullarıma ihsanım ve zatımla tecelli ederim. Bütün âlemler benim var etmemle var olup ayakta durmaktadır. Benim birliğim yanında her şey yok olur. Gerçekte var olan benim."

Bir adam Cüneyd-i Bağdâdî'nin yanında, "elhamdülillâh" dedi fakat peşinden "rabbi'l-âlemîn" demedi. Cüneyd-i Bağdâdî adama,

"Kardeşim, 'elhamdülillâh' sözünü 'rabbi'l-âlemîn' ile tamamla" dedi. Adam,

"Âlemlerin ne kıymeti var ki yüce Allah'la birlikte zikredilsin?" dedi. O zaman Cüneyd-i Bağdâdî,

"Sen onu da söyle. Hem sonradan yaratılmış bir varlık ezelî olan Allah ile birlikte zikredilince, yaratılan yok olur, ezelî olan zat kalır" dedi.

Cenâb-ı Hak bu âyetlerde mana olarak buyuruyor ki:

"Ey bana yakın olan kulum! Sırrımı çok iyi düşün; çünkü o, (sözde ve özde) saklıdır. Seven benim, sevgili de ben. Ben herkese yakınım. Duaları kabul ederim. Ben Rahmân ve Rahîm'im; rahmeti ve merhameti sonsuz olanım. Ben en güzel şekilde hesap görücüyüm. Ben varlıklara vücut nimeti veren Rahmân'ım. Onlara sürekli yardım eden Rahîm'im. Varlık bendendir. Onlara sürekli yardım etmek ve ihsanda bulunmak da bana aittir. Ben kulların sahibiyim. Hesap görücü sultanım. Ben iyiliğe ancak iyilikle (hatta daha güzeliyle) karşılık veririm. Ben, mutlak hüküm ve saltanat sahibi bir sultanım. İnkârda inat edenlerin ve haktan sapanların cehaleti olmasaydı, bu gerçek dünyada da bilinirdi. Bütün

iş bize aittir. Kulların içinde bizden ilim alıp anlayanlar bunu çok iyi bilirler."

Muhammed b. İbrahim Ubbâd en-Nifezî eş-Şâzelî, *er-Resâilü'l-Kübrâ* adlı eserinde der ki:

"Eşyanın zâhirine itibar edilmez, asıl itibar varlıklardaki gizli olan sırradır. Bu sırra da ancak Hakk'ın hüküm ve işlerindeki hakikatin ortaya çıkması, onlardaki örtünün kalkması, perdenin açılması ve gizliliğin yok olmasıyla ulaşılır. Bu tecelli ve zuhur gerçekleşince, bütün eşyayı bir fânilik kaplar, izleri silinir gider, ilâhî nurun parlamasıyla karanlıklar aydınlanır. İşte orada yakînin kaynağı ortaya çıkar, Hak apaçık belli olur. O zaman boş iddialarda bulunanların davası iptal olur, Hakk'ın dışındaki her şeyin bâtıl olduğu anlaşılır; tıpkı hesap günü herkesin Hakk'ın dışındaki her şeyin bâtıl olduğunu anlaması gibi. Nihayet bütün mülk ve saltanatın âlemlerin Rabb'i Allah'a ait olduğu bilinir. Ah şunu bir bilseydim; bu mülk ne zaman O'ndan başkasına ait oldu ki âyetlerde şu kayıt kondu:

'O gün mülk (bütün hüküm ve saltanat) Allah'a aittir' (Hac 22/56).

'O gün bütün iş Allah'a aittir' (İnfitâr 82/19).

Eğer dünyada manen hasta kalp sahiplerinin, 'benim mülküm, benim hükmüm' gibi boş davaları olmasaydı, ahirette gerçekte mülkün kime ait olduğunu belirtmeye gerek kalmazdı."

Allah Teâlâ bundan sonra kulluğun aslını açıklamak için buyurdu ki:

5. *Rabbimiz! Ancak sana kulluk eder, sadece senden yardım dileriz.*

5. Âyetin İfadesindeki İncelikler

Âyette *"Ancak sana kulluk ederiz"* şeklinde Cenâb-ı Hakk'ın zatının ibadetten önce zikredilmesinin birçok hikmeti vardır. Bunlardan birkaçı şudur:

Bu şekilde Allah Teâlâ yüceltilmiş ve asıl önemli olanın O'nun rızası olduğu belirtilmiş oldu.

Ayrıca ibadetin sadece Allah'a yapılacağı vurgulandı.

Sonra Cenâb-ı Hak her şeyden önce mevcut olduğu için, önce O zikredildi; çünkü Allah Teâlâ her şeyin sahibidir ve ibadete layık gerçek mâbud O'dur.

Bir de kula düşen şudur: Kul önce nazarını yüce mâbuduna ve O'nun zatına yöneltmeli, O'ndan gelen bir rahmet ve kuvvetle ibadete girdiğini bilmelidir. Yoksa kul, yaptığı ibadetin kendisinden başlayan bir iş olduğunu düşünmemeli, tam aksine onun Cenâb-ı Hakk'a ait şerefli bir iş ve kendisiyle Rabb'i arasında vuslatı gerçekleştiren bir vesile olduğunu kabul etmelidir.

Gerçek şu ki bir ârif, Allah Teâlâ'nın huzurunda olduğu düşüncesinde tamamen kaybolduğu ve O'ndan başka her şeyden gönlünü çektiğinde O'na vuslatı gerçekleştirir. Hatta o anda kendi nefsini ve ona ait halleri bile düşünemez. Düşünürse ancak nefsin Cenâb-ı Hakk'ın tecellilerinden bir tecelli ve O'nun rabliğini yansıtan bir zuhur mahalli olduğunu düşünür. Bunun için Allah Teâlâ habibi Hz. Muhammed'in [aleyhisselâm] hicret sırasında mağaradaki söylediği,

"Hani o vakit peygamber arkadaşına şöyle diyordu: Korkma, Allah bizimle beraberdir" (Tevbe 9/40) sözü, kelîmi Hz. Musa'nın [aleyhisselâm],

"Şüphesiz Rabbim benimle beraberdir, O bana bir yol gösterecektir" (Şuarâ 26/61-62) sözünden faziletli görülmüştür.[239] Çünkü o, sadece asıl matlubu olan Cenâb-ı Hakk'ı zikretti.

Âyetin, *"Sadece senden yardım dileriz"* kısmı için de aynı hikmetleri söyleyebiliriz.

Önce İbadet

Âyette, ibadetin yardım isteğinden önce zikredilmesinin de hikmetleri vardır. Bunlardan birkaçını zikredelim:

Birinci hikmet, âyetler arasındaki ses uyumuyla ilgilidir. "Ve iyyâke nestaîn" lafzı daha sonra getirilerek âyet sonlarındaki ses uyumu temin edilmiştir.

---

239 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/10 (Beyrut 1988).

İkinci hikmet şunu öğretmek içindir: Bir ihtiyacını istemeden önce arada vesile olacak işi yapmak, istenilen şeyin kabulü için daha etkilidir. Bir kimse bir sultanın hizmetine âmâde olup elinden geleni yapsa, sonra da ona bir ihtiyacını arzetse, istediği şeye daha kolay ulaşır. Bunun aksi şudur: Sultan bir kimseye bir hizmet verdiğinde, o daha işin başında,

"Bana yardımcı olacak şu şeyleri de ver" demesi kötü bir davranıştır.

Yüce Allah'a ibadet, kula verilecek nimetlerden daha büyük ve daha kıymetlidir. Bir kimse gücü nisbetinde yüksek sıfatları ve şerefli işleri göz önüne getirdiğinde bu onu tevazu ve ibadete koşturur.

Bazan kul yaptığı ibadeti kendi nefsine nisbet edip, onu "ben yaptım" diye düşünebilir; bunun için, *"Sadece sana kulluk ederiz"* ifadesinin peşinden, *"Yalnız senden yardım dileriz"* niyazı getirilerek böyle bu boş düşünce giderilmiş olur.

İbadet, tam bir hudû ve tezellül (nefsi zillet ve tevazuya büründürme) halidir.

İstiane ise, her iş ve ibadette yüce Allah'tan yardım istemektir.

Âyette geçen *"ibadet ederiz"* ve *"yardım dileriz"* ifadeleri fiildir. Fiilin fâili gizli olup "biz" zamiridir.

Beyzâvî'nin belirttiği gibi bu âyeti okuyan herkes, "Yâ Rabbi, ancak sana ibadet ederiz, yalnız senden yardım dileriz" derken, "biz" zamiriyle kendisini, yanındaki hafaza meleklerini ve namazda hazır olan bütün cemaati kasteder. Yahut kendisini ve bütün mevcudatı kastederek, hepsi adına, "Rabbimiz, ancak sana ibadet ederiz" demiş olur. Böylece kendi ibadetini görüp beğenmez, yaptığı ibadeti diğer müminlerin ibadeti içine katar, ihtiyacını onların ihtiyacıyla birlikte ilâhî huzura sunar; onların bereketiyle ibadetinin kabul edileceğini ve ihtiyacının giderileceğini umar. Bu fayda ve hikmetten dolayı dinimizde cemaat halinde ibadet yapmak emredilmiştir.[240]

---

240 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 1/9-10.

5. Âyetin Tefsiri

Allah Teâlâ, kullarına daha ne yapacaklarını öğretmek için mana olarak buyurur ki:

"Ey kullarım, sizler beni övüp yücelttiğinizde benim rabliğimi ikrar ve ilan edin, kendinizin de kul olduğunu ortaya koyun ve her zaman benden yardım isteyerek, *'Ancak sana kulluk eder, sadece senden yardım dileriz'* deyin."

Yüce Allah, daha önce kendisinin (yapılmış ve yapılacak) bütün hamd ve övgüleri hak ettiğini zikretti. Çünkü O, âlemlerin Rabb'idir, hepsini ayakta tutup sevk ve idare edendir. Her şeyin varlığının aslı O'dur. Her şeyin hayat bulması ve varlığını devam ettirmesi de O'nun elindedir. O, varlıklara önce yokluktan varlık âlemine gelme nimetini vermiştir, sonra da onlara hayatı için lazım olan her türlü yardım ve sebepleri bahşetmiştir.

O, bütün varlıkların tek sahibi ve hâkimidir. Durum böyle olunca O'ndan başka hiç kimse, kendisine ibadet edilme hakkına sahip değildir. Çünkü gerçekte bütün nimetleri veren yüce Allah'tır. Öyleyse ibadet edilmeye sadece O hak sahibidir ve kendisine yönelmeye layık olan ancak O'dur. O, yarattığı her varlığa ihtiyacı olan şeyleri verir, kendisi kimseden bir yardım istemez. Her şey O'nun ihsanıyla var olmuştur; O'nun yardımı kesilince varlık yok olur.

Kâdî Beyzâvî der ki: "Sûrenin evvelinde bütün hamd ve övgüyü hak eden zikredilip O'nu diğer varlıklardan ayıracak yüce sıfatları belirtilince, bunların sahibi yüce zat hakkında kesin bilgi hâsıl oldu ve bu sebeple O'na şöyle hitap edildi:

'Ey bu sıfatların sahibi Rabbimiz, biz ancak sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz.'

Bu ifade tarzı, ibadet ve yardımın O'na ait olduğunu en güzel şekilde ortaya koymak içindir. Ayrıca onda gaybet halinden müşahede haline bir yükselme vardır. Sanki, varlığı ilmen kesin olarak bilinen bir şey gözle görülür olmuştur. Akılla bilinen zat, müşahede edilmeye başlanmıştır. Gaip, hazır olmuştur.

Sûrenin ilk âyetleri yani 'el-hamdü lillâhi rabbi'l-âlemîn'den 'iyyâke na'büdü'ye kadar olan kısmı, ârif bir kulun ilk haline göre ifade edilmiştir. Şöyle ki:

Ârif kimse, ilk halinde sürekli zikrederek, fikrederek, esmâ-i hüsnânın tecellilerini düşünerek, Cenâb-ı Hakk'ın nimetlerine nazar ederek, ilâhî sanatlardan O'nun yüceliğine ve sonsuz kudretine delil çıkararak yüce Allah'a yönelir. (Bu ârifin, müşahededen önceki halidir. Onun için, *'Hamd âlemlerin Rabb'i Allah'a mahsustur'* derken O'nu övmesi, huzurdaki kimsenin hitabıyla değil, gaip kimsenin hitabıyla olmaktadır. Daha sonraki âyetlerde ise hitap, huzurunda bulunulan zata yapılmaktadır).

Sûrenin *'iyyâke na'büdü'*den sonraki kısmı ise ârifin maneviyattaki son haline göre ifade edilmiştir. Şöyle ki: Ârif, manen ilerleyerek nihayet vuslat denizine dalar ve müşahede ehlinden olur. O zaman Cenâb-ı Hakk'ı kalp gözüyle görür ve O'na doğrudan hitap eder.

Allahım, bizleri kudretinin eseri olan varlıklara takılıp kalanlardan değil, zatına vâsıl olanlardan eyle.

Söz sırasında üslubu değiştirip farklı hitaplarda bulunmaya Arapça'da 'iltifat' denir. Bu bir söz sanatıdır. Araplar çok kullanır. Her dilde vardır. Bu şekilde muhatap canlı tutulur, dikkati toplanır. Kur'an'da da örneği çoktur." Beyzâvî'nin sözü burada bitti.[241]

Ahmed b. Kasım-ı Uklîşî el-Endelûsî der ki:

Meşhur bir kudsî hadiste şöyle buyrulur:

Kul, *"İyyâke na'büdü ve iyyâke nestaîn:* Ancak sana ibadet ederiz ve ancak senden yardım dileriz" dediğinde, Allah [celle celâluhû],

"Bu, benimle kulum arasındadır. Kulumun istediği kendisine verilecektir" der.[242]

---

241 bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/9.

242 Müslim, Salât, 38, 40; Ebû Davud, Salât, 132; Tirmizî, Tefsîru Sûre (1) 2; İbn Mâce, Edeb, 52.

Bunun manası şudur:

"Hangi kul ibadetle bana yönelir ve benden ibadet için yardım isterse onun ibadeti makbuldür ve ona benim yardımım ulaşır. İbadet etmek kulun sıfatıdır, kuluna yardım etmek ise yüce Allah'a ait bir iştir. Bunun için kudsî hadiste, *'Bu benimle kulum arasındaki bir iştir'* buyrulmuştur."

Müfessir İbn Cüzey-i Gırnâtî der ki: "Âyetin manası şudur: Rabbimiz, ibadet ve bütün işlerimizde senden yardım dileriz. Bu âyette, kaderi inkâr eden ve, 'Kul yaptığı işi kendisi yaratır' diyen Kaderiyye mezhebiyle, 'Kulun yaptığı işte hiçbir etkisi ve yetkisi yoktur' diyen Cebriyye mezhebinin görüşlerinin bâtıl olduğuna delil vardır."[243] Hak olan görüş, bu ikisinin ortası olan Ehl-i sünnet'in görüşüdür.[244]

5. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak ceberût âleminden melekût âlemine tecelli edince ve kendi zatını kendisi övünce, yine yüce isimlerinin ve sıfatlarının eserini göstermek için kudreti ve hikmetiyle melekût âleminden mülk âlemine tecelli edince, ubûdiyyeti (kullara ait sıfat ve görevleri) ortaya koydu, kendi rablik sıfatını gözlerden gizledi. Hikmetini ortaya koyup kudretini sakladı. Hikmet âlemini kudret âlemine muhatap yaptı. Bu halde bütün varlık o sonsuz kudret sahibine boyun eğer, ibadet eder, O'ndan yardım ister. Bütün işlerde yardım O'ndandır, hidayet O'nun elindedir. Dalâlet ve sapıklıktan ancak O'nun yardımı ile korunmak mümkündür.

---

243 Çünkü âyette, *"Ancak sana ibadet ederiz"* derken, ibadeti yapanın kul olduğu ortaya konuyor. Demek kullar iradeli olarak iş yapabiliyorlar. Âyetin bu kısmı Cebriyye'yi reddeder. Âyetin devamında, *"Yalnız senden yardım dileriz"* derken de, kulun kendi başına bir iş veya ibadet yapamayacağı belirtilmiş oluyor. Demek ki kul ilâhî izin ve yardım olmadan kendi başına bir iş yapamaz. Âyetin bu kısmı da ezeldeki takdiri ve ilâhî yardımı inkâr eden Kaderiyye mezhebini reddeder (Mütercim).

244 Kaderiyye mezhebi, kaderci değil tam tersine kaderi inkâr eden görüştür. Onlar, kul kendi işini kendi yaratır, iş kadere bağlı değildir, der. Cebriyye mezhebi ise kulun yaptığı işlerde hiçbir dahli ve etkisi yoktur, kul kaderin önünde, rüzgâr karşısındaki bir yaprak gibidir, onun sevkettiği yöne gitmeye mecburdur, der. Ehl-i sünnet ise şöyle der: Kulun mesul olduğu iradeli işlerde kendisinin bir iradesi vardır. Bir işin olmasını kul ister, yüce Allah da dilerse ona uygun yaratır, yaratmadığı da olur. Böyle bir iş gerçekleşince kula ait bir sonuç ve sorumluluk oluşur. Kulun yaptığı her iş ezelde ilâhî ilimde bilinmektedir, ona uygun da levh-i mahfûza yazılmıştır. Fakat bundan kuldaki iradeyi ve onun amele etkisini inkâr etmek sonucu çıkmaz. Bir kula akıl, irade ve amel imkânı verilmiş, yapılan işin hükmü de öğretilmiş ise bundan sonra kul iradeli olarak o işi yaptığında sorumlu olur (Mütercim).

Hikmet âlemi yani dünya, teklif (yükümlülük) yeridir; kullar burada ilâhî hükümlerle mükelleftir. Kudret âlemi ise tasarruf âlemidir (Orada her şey sebeplerle değil, ilâhî kudretle doğrudan ve bir anda yaratılır). Hikmet âlemi, cesetlerin âlemidir. Kudret âlemi ise ruhların âlemidir.

"Ancak sana kulluk ederiz" sözü hikmet âlemindekilere aittir. *"Yalnız senden yardım isteriz"* sözü ise kudret âlemi ehli içindir. Bunun için Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî [rahimehullah] şöyle demiştir:

"Ancak sana kulluk ederiz" âyeti şeriatı temsil eder. "Yalnız senden yardım dileriz" âyeti ise hakikati ifade eder. "Ancak sana kulluk ederiz" İslâm'dır. "Yalnız senden yardım dileriz" ihsan halidir. "Ancak sana kulluk ederiz" ibadettir. "Yalnız senden yardım dileriz" ubûdiyyettir (Her şeyi ile Hakk'a teslim olmaktır). "Ancak sana kulluk ederiz" fark makamıdır. "Yalnız senden yardım dileriz" cem' makamıdır.[245]

Bu âyet hakkında şöyle demek de mümkündür:

"Ancak sana kulluk ederiz" kısmı Allah için amel eden ihlâslı kullara aittir. "Yalnız senden yardım dileriz" kısmı ise amelini Allah ile (O'nun özel izin ve desteği ile) yapan gerçek tevhid ehline aittir.

Allah için amel yapmak sevabı gerektirir. Allah ile amel yapmak ise yüce Allah'a yakınlığı temin eder.

Allah için amel etmek, ibadeti gerçek manada yapmayı gerektirir. Allah ile amel etmek ise iradenin (ve teslimiyetin) sahih olmasını gerektirir.

Allah için amel etmek, her ibadet edenin sıfatıdır. Allah ile amel etmek ise tek hedefi Hak olan âşıkların sıfatıdır.

---

245 Fark, kula nisbet edilen şeydir. Fark, Cenâb-ı Hakk'ın dışındaki varlıkları görmek, onları zat-ı bârîden ayırmak ve kendilerine ait amellerin bulunduğunu kabul etmektir. Cem' ise Cenâb-ı Hakk'a nisbet edilen ve O'na ait olan şeydir. Cem', her şeyi asıl sahibi ve yaratıcı olan Allah'a ait görmek, yaratılmış varlıklarda gerçekte bir vücut ve kudretin bulunmadığını müşahede etmektir (Geniş bilgi için bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 196; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, 62. bölüm; Kelâbâzî, *et-Taarruf*, s. 142; Kâşânî, *Istılâhâtü's-Sûfiyye*, s. 377).

Allah için amel etmek, dinin zâhirî hükümlerini yerine getirmekle olur. Allah ile amel etmek ise, kalbi ıslah edecek şeyleri elde ederek gerçekleşir. İmam Kuşeyrî böyle söylemiştir.[246]

Sonra insanlar ilâhî kudret ve hikmeti müşahede konusunda üç gruba ayrılır:

Bir grup insan, hikmete takılıp kudreti müşahede etmekten perdelenmiştir. Bunlar kalpleri perdelenmiş gaflet içindeki kimselerdir. Onlar âyetin, *"Ancak sana kulluk ederiz"* kısmında kalmışlardır.

Bir grup insan, ilâhî kudreti müşahedeye dalıp hikmetten (insanları ve eşyayı görmekten) perdelenmiştir. Bunlar fenâ fillâh halindeki kimselerdir. Onlar da âyetin, *"Yalnız senden yardım dileriz"* kısmında kalmışlardır.

Diğer bir grup insan vardır ki onlar, hikmetle kudretten, kudretle hikmetten perdelenmezler. Onlar herkese hakkını verirler, her halin gereğini hakkı ile yerine getirirler. Onlar manen kemale ermiş ve bekâ halini elde etmiş ârifler olup âyetin her iki kısmını kendilerinde birleştirmişlerdir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyladır.

Doğru Yol için Dua

Allah Teâlâ yukarıdaki âyetten sonra en büyük maksadı ve istenecek en önemli hususu açıkladı. O, hidayet ve kulluğun hakikatine ulaşmaya muvaffak olmaktır. Bunu ifade eden âyette buyurdu ki:

6. *"Bizi dosdoğru yola ilet."*

Doğru yol, kulu Allah'a ulaştıran hak yoludur.

Bu âyette Allah Teâlâ kullarına kendisinden nasıl isteyeceklerini ve neyi istemeleri gerektiğini öğretmek için, mana olarak şöyle buyurmaktadır:

Ey kullarım, deyin ki: "Rabbimiz, bizleri senin huzuruna ulaştıran dosdoğru yola ilet."

---

246 Kuşeyrî'nin âyeti tefsiri için bk. *Letâifü'l-İşârât*, I/21-22 (Kahire 1999).

Sırat-ı müstakîm denilen doğru yol, zâhirde Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi vesellem) getirdiği din üzere girmek, bâtında da kendi güç ve kuvvetinden sıyrılıp bütün varlığı ile Allah'a bağlanmaktır. Bu kulun, dışının şeriata, içinin hakikate uymasıdır. Dışta ubûdiyyetin (güzel kulluğun), içte hürriyetin elde edilmesidir. Zâhirinde halkı görüp onlarla güzel muamele içinde olurken, bâtınında varlıklara ait nişan ve eserleri silip Hakk'ı müşahede ile meşgul olmandır. İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Cenâb-ı Hak ne zaman seni zâhirde emrine sımsıkı sarılmış ve bâtında her şeye boyun eğdiren kudretine teslim olmuş bir vaziyette tutarsa, sana en büyük ihsanını yapmış demektir."

Kulu Allah'a ulaştıran doğru yol, Allah Teâlâ'nın bizlere kendisinden istemeyi emrettiği şeriat ile hakikati birleştiren yoldur. Bu yol, *"Ancak sana kulluk ederiz ve yalnız senden yardım dileriz"* âyetinde özetle ifade edilmiştir. Böyle olursa kul Allah'a ulaşabilir. Cenâb-ı Hak bu âyetlerde sanki şöyle demiş oluyor:

"Ey kullarım! Bana hamdedin. Beni övüp yüceltin. Sadece bana yönelin. Sırf benim için ibadet edin. Zâhirinizle bana ibadetle meşgul olurken, kalbinizle benden yardım ve kuvvet isteyin. Yahut zâhirinizde benim hizmetimle edeplenin, bâtınınızda kudretimi ve rabliğimdeki azameti müşahede edin."

Hz. Ali (keremallahu vechehû) der ki: "Bu âyette geçen doğru yoldan maksat Kur'ân'dır."

Câbir b. Abdullah (radıyallahu anh) ise, "Doğru yoldan maksat İslâm'dır" demiştir. O bununla şirkten uzak ve kolaylık esası üzere kurulu hak dini kastetmiştir.

Sehl b. Abdullah-ı Tüsterî der ki: "Doğru yol, Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi vesellem) yoludur." Yani, onun din olarak Allah'tan getirdiklerine uymaktır.

Özetle, kulu Allah'a ulaştıran doğru yol, zâhiri şeriatla, bâtını hakikatle ıslah ve mâmur etmektir. İşte bu, içine girenin Allah'a ulaşacağı, ilâhî huzurda kabul göreceği, peygamber ve sıddıklarla beraber olacağı doğru yoldur.

Burada şöyle bir soru sorulabilir: Bir kul doğru yol üzere gidiyorsa, onun zaten sahip olduğu şeyi istemesi nasıl olur? Bu soruya şöyle cevap verilebilir:

Doğru yol üzere giden bir kimse bu duayı yapmakla yüce Allah'tan iki şey istemiş olur: Birincisi, elde ettiği güzel halde sabit ve devamlı tutmasını; ikincisi de henüz elde etmediği güzelliklere ulaştırmasını.

Mesela bir müslüman, bu âyeti okuyarak, "Yâ Rabbi, beni doğru yola ilet" diye dua edince, önce, İslâm dini üzere sabit kalmayı istemektedir. Bu dua ile ayrıca henüz elde etmediği yakînî imana ulaşmayı talep etmektedir. Bu iman seviyesi gerçek sûfîlerin yoluna girerek elde edilecek bir seviyedir. Onlar, zâhirî amelleri İslâm'ın edebine göre icra etmekte, kalple ilgili bâtınî amelleri de imanın hakikatine göre yapmaktadırlar.

Aynı şekilde gerçek imana ulaşmış bir mümin, "Yâ Rabbi, beni doğru yola ilet" diye dua ettiğinde, yüce Allah'ın onu sahip olduğu iman üzere sabit tutmasını ve ayrıca henüz elde etmediği ihsan makamına yükseltmesini istemektedir.

İhsan haline sahip bir kul bu duayı yaptığında, o halde sabit kalmayı talep ederken ayrıca sonu olmayan marifetleri ve keşif haline yükselmeyi de istemektedir. Bir âyette bu marifet ilminden şöyle bahsedilmiştir:

"Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen biri vardır" (Yusuf 12/76).

Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî [rahimehullah] demiştir ki:

"Bizi doğru yola ilet" duası, ele geçen hayırda sabit kalmak, elde olmayana da ulaşmak için yapılır.

Bu duayı avam derecesindeki müminlerden biri yaptığında şunu demek ister: Yâ Rabbi, beni ulaştığım hayırda sabit tut, elde edemediklerime de ulaştır. Mümin, tevhid inancını elde etmiştir, fakat henüz salihlerin derecelerine ulaşamamıştır.

Bu duayı salihlerden biri yaptığında şunu demek ister: Yâ Rabbi, beni içinde bulunduğum güzel halde sabit tut, elde edemediklerime de ulaştır. Çünkü o, salih bir hale sahiptir, fakat henüz şehidlerin (veya müşahede ehlinin) derecesini ele geçirememiştir.

Müşahede ehlinden biri, "Yâ Rabbi, bizi doğru yola ilet" diye dua ettiğinde, şunu demek ister: Yâ Rabbi, beni içinde bulunduğum halde sabit tut, elde edemediklerime de ulaştır. Çünkü o, müşahede haline sahiptir, fakat henüz sıddıkların derecesini elde edememiştir.

Sıddıklardan biri, "Yâ Rabbi, bizi doğru yola ilet" diye dua ettiğinde, şunu demek ister: Yâ Rabbi, beni içinde bulunduğum sıdk halinde sabit tut, elde edemediğim manevi derecelere de ulaştır. Çünkü o, sıddıkların derecesini elde etmiştir, fakat kutbun[247] derecesini elde edememiştir.

Kutub olan zat, "Yâ Rabbi, bizi doğru yola ilet" diye dua ettiğinde, şunu demek ister: Yâ Rabbi, beni içinde bulunduğum kutubluk makamında sabit tut, elde edemediğim manevi derecelere de ulaştır. Çünkü o, kutubluk derecesini elde etmiştir, fakat Allah Teâlâ'nın dilediği kullarına verdiği daha yüksek ilim ve halleri elde edememiştir.

Âlimlerden biri der ki: "Hidayet, ya zata olur ya da zata delil olan eserlere olur. Birinci halin (yani Allah'ın zatına ait ilmin) bir sonu yoktur."

Bu konuda derim ki: Bunlardan birinci hal, Cenâb-ı Hakk'ın zatını müşahede edenler içindir; ikincisi ise O'nun zatını delil ve burhanla tanıyanlar içindir. Bir kimsenin zata hidayet edilmesi, Allah'a sevkedilmesidir; zatın dışındaki bir şeye sevkedilmesi ise amele yöneltilmesidir.

Seni Allah'a sevkeden kimse, sana karşı samimi olup gerçek dostluğunu göstermiştir; sadece amele sevkeden kimse ise seni yormuştur.

Yüce zata yaklaşmanın bir sonu yoktur; çünkü marifetten sonra alınacak makamların bir sonu yoktur. Amel yoluyla gitmenin ise bir sonu vardır; onun sonu zata ulaşmaktır. Eğer amele sevkeden kimse yolu bilen bir ârif ise böyledir, değilse kul Hakk'a ulaşamaz.

Beyzâvî der ki: Allah Teâlâ'nın varlıklara yol göstermesi yani hidayet şekilleri çok çeşitlidir. Onları bir sayı ile sınırlamak mümkün değildir. Şu âyet bunu ifade etmektedir:

"Eğer Allah'ın nimetlerini topluca saymaya kalksanız sayamazsınız" (İbrahim 14/34).

---

247 Kutub, velilerin reisi, irşad ehlinin imamı ve gavs sıfatıyla anılan kimsedir.

Fakat hidayet şekillerini aşağıdaki sıra üzere dört grupta toplayabiliriz:

Hidayetin birinci şekli, Cenâb-ı Hakk'ın insana kendisiyle gerekli ihtiyaçlarını görebileceği manevi kuvveleri vererek onu yaratıldığı şeyleri yapabilecek imkâna ulaştırmasıdır. Bu kuvveler, akıl kuvveti, (kalp, vicdan gibi) bâtınî hassalar ve zâhirî his organlarıdır (Yüce Allah her varlığa yaratılış hedefine uygun işleri yapacak bir kuvvet ve kabiliyet vermiştir).

Hidayetin ikinci şekli, insanların önüne hak ile bâtılı, iyi ile kötüyü birbirinden ayıran delillerin konulmasıdır. Şu âyet-i kerimeler bu hidayet şekline işaret etmektedir:

"Biz insana iki yolu (hak ile bâtılı) gösterdik" (Beled 90/10).

"Biz onlara doğru yolu gösterdik, onlar körlüğü (bâtılı) hak yola tercih ettiler (imana gelmediler)" (Fussılet 41/17).

Hidayetin üçüncü şekli, hak yolunu tarif edecek peygamberlerin gönderilmesi ve kitapların indirilmesidir. Şu âyet-i kerimeler de bu hidayet şeklinden haber vermektedir:

"Onları, emrimizle hidayet yolunu gösteren rehberler yaptık" (Enbiyâ 21/73).

"Hiç şüphesiz bu Kur'an, en doğru yolu gösterir" (İsrâ 17/9).

Hidayetin dördüncü şekli, kalplere sırları açmak, onlara vahiy, ilham ve sadık rüya yoluyla eşyanın iç yüzünü göstermektir. Bu hidayet şekli, peygamberlere ve velilere hastır. Şu âyetler bunu ifade etmektedir:

"Onlar (senden önceki diğer peygamberler) Allah'ın kendilerini hidayete ulaştırdığı (hakikat ilmini öğrettiği) kimselerdir; sen de onların yoluna uy (onlar gibi davete devam et, halkın eziyetine sabret)" (En'âm 6/90).

"Bizim uğrumuzda mücâhede edenleri, elbette bize varan yollarımıza ulaştırırız" (Ankebût 29/69).

Âyette yüce Allah'tan istenen şey, ya ihsan edilen hidayet halinin artması ve onda sabit kalmak ya da henüz elde edilmeyen diğer hidayet mertebelerinin elde edilmesidir. Hakk'a vâsıl olmuş bir ârif, "Bizi (sana götüren) doğru yola hidayet et" diye dua ettiğinde şunu demek ister:

"Yâ Rabbi, bizi sana götüren yola sevket; beşeriyet icabı hallerimize ârız olan zulmetleri temizle, ruhumuzu müşahededen perdeleyen şeyleri gider, böylece kudsî nurunla aydınlanıp senin nurunla seni görelim."[248]

Beyzâvî'nin, dördüncü şıktaki sözünde biraz sıkıntı ve kapalılık vardır. Orada şöyle demesi daha doğru olurdu:

"Hidayetin dördüncü şekli, Cenâb-ı Hakk'ın kalpten zulmetleri temizlemesi, mâsivanın düşüncesini silip atması, kalplere nurlar saçması, sırlar akıtması, vahiy, ilham ve her şeyi bilen yüce melikin azametini tefekkür yoluyla eşyanın hakikatini göstermesidir. Eşyanın hakikatini görenlere öyle bir hal verilir ki onlar manevi nurların bütün varlıkları sardığını görürler. İşte bu, sadece peygamberlerin ve (derecelerine göre) velilerin ulaştığı hidayet şeklidir.

Beyzâvî, son sözünde, ârif yerine "Hakk'a doğru seyir halindeki bir mürid" deseydi daha isabetli olurdu. Bilindiği gibi Hakk'a vâsıl olmuş bir âriften bütün zulmetler temizlenir, perdeler kaldırılır, diğer sıkıntı ve engeller giderilir. Çünkü Allah Teâlâ huzuruna aldığı ârife yüce sıfatlarından özel tecellilerde bulunmuş, ona diğer kullardan ayrı sıfatlar kazandırmıştır. Bu durumda onda zülmanî (kalbe perde olan kötü) bir sıfat kalmamıştır.

Yine Beyzâvî'nin, ârifin duasını zikrederken, "Bizi sana götüren yola sevket" sözü, Allah vâsıl olmuş bir ârif için değil, henüz seyir halinde olan mürid için daha uygundur. Çünkü Allah'a vâsıl olan ârif için artık vuslat değil, daha yüksek makamlara ve hallere terakki söz konusudur. Sûfîlerin ıstılahında seyir ifadesi vuslattan önceki hal için kullanılır. En doğrusunu Allah bilir.[249]

---

248 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/10-11.

249 Fahreddin-i Râzî (rahimehullah) der ki: "Bu âyetten şunu anlıyoruz: Hakk'a ulaşmak isteyen bir mümin, hidayet ve manevi keşif makamlarına, ancak kendisini doğru yola iletecek, kendisini hata ve sapıklıklara düşmekten kurtaracak bir mürşide intisap etmesiyle ulaşabilir. Bunun sebebi şudur: Halkın pek çoğu akıl ve hal olarak noksandır. Akılları hakkı tam olarak idrak edemez, doğruyu yanlıştan ayıramaz. Bu durumda noksan olan kimsenin, kâmil bir insana uyması gerekir. Böyle yaparsa onun noksan olan aklı, kâmil olanın aklının nuruyla aydınlanır, güçlenir; sonuçta ebedî saadete götüren manevi derecelere ve kemalat basamaklarına ulaşır." Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 1/164 (Beyrut 1998).

Allah Teâlâ, hidayet isteğini bildiren âyetin peşinden kulu kendisine götüren doğru yolu şöyle açıklamıştır:

7. Bizi kendilerine lutuf ve ikramda bulunduğun kimselerin yoluna ulaştır; senin gazabına uğramışların ve haktan sapmışların yoluna değil!

Allah Teâlâ bu âyette lutuf ve ikramı kendi zatına nisbet etti, gazaba uğramayı ve haktan sapmayı ise fâili belli olmayan kimselere nisbet etti. Bu, kullara edep öğretmek içindir. (İyiliği ve kötülüğü yaratan yüce Allah olmakla birlikte, edep olarak, "İyilikler Allah'tan, kötülükler nefis ve şeytandandır" denir). Şu âyette de bu edebe dikkat çekilmiştir:

"Sana gelen her türlü iyilik Allah'tandır, başına gelen kötülükler ise nefsindendir" (Nisâ 4/79).

Allah Teâlâ doğru yolu şöyle açıklamıştır: Bana ulaştıran doğru yol, kendilerine hidayet, istikamet, umumi ve özel marifetle ihsanda bulunduğum peygamberlerimin, sıddıkların, şehidlerin ve salihlerin yoludur.

Âyette kendilerine nimet verilenler, isim veya sıfatları belirtilmeden genel olarak zikredilmiştir. Bu durumda sahabe ve diğer nesillerden kendilerine marifet ve dinde istikamet verilen herkes nimet verilen gruba girer. Âyetteki nimet verilenlerin dinlerinde tahrifat yapmadan önce Hz. Musa'nın (aleyhisselâm) ümmeti olduğu söylenmiştir. Yine nimet verilenlerin Hz. İsa'nın (aleyhisselâm) dinlerini değiştirmeden önceki ümmeti olduğu da söylenmiştir. Fakat doğru olan, bunun bütün hidayet ve istikamet sahiplerini içerdiğidir.

Beydâvî der ki: "Allah Teâlâ'nın nimetleri saymakla bitmez. Şu âyet bunu ifade etmektedir:

'Eğer Allah'ın nimetlerini topluca saymaya kalksanız sayamazsınız' (İbrahim 14/34).

Durum böyle olmakla birlikte, bütün nimetleri iki kısımda toplamak mümkündür. Bunlar, dünya nimetleri ve ahiret nimetleridir.

Dünya nimetleri de iki kısımdır. Bir kısmı, doğrudan Allah vergisi olan (vehbî) nimetler, diğeri kulun çalışmasına bağlı olan (kesbî) nimetlerdir.

Allah vergisi olanlar da iki kısımdır. Biri, ruhanî (manevi) nimetlerdir. İnsana ruhun verilmesi, akıl ve ona tâbi olan kuvvetlerle aydınlatılması bu kısma girer. Akla tâbi olan kuvvetler, anlama, düşünmek ve konuşmadır. Diğeri cismanî (bedene ait) nimetlerdir. Bunlar bedenin sahip olduğu kuvvet ve kabiliyetlerle birlikte sıhhatli ve düzgün bir şekilde yaratılmasıdır.

Kulun çalışmasına bağlı dünyevî nimetlere örnek olarak şunları sayabiliriz: Kulun nefsini aşağılık ve kötü işlerden temiz tutması, onu güzel, faziletli ve yüksek ahlâklarla bezemesi, bedenini temiz ve güzel şeylerle süslemesi, mal ve mevki sahibi olması.

Kula verilecek ahiret nimetlerinin başında şunlar gelir: Allah Teâlâ'nın kulun günahlarını affetmesi, kendisinden razı olması ve ona özel yakınlığındaki melekleriyle birlikte en yüce meclis ve makamlarda ebediyen ihsanda bulunmasıdır. Burada nimet denince ahiretteki nimetlerle ona ulaşmaya vesile olan birinci gruptaki dünyevî nimetler kastedilmiştir. Bunların dışındaki nimetlerde müminle kâfir ortaktır."[250]

Müfessir İbn Cüzey de demiştir ki: "Kendisine şükür gerekli olan nimetler üç kısımdır:

1. Dünya nimetleri: Bunlar sıhhat, âfiyet ve helâl mal gibi nimetlerdir.

2. Dine ait nimetler: İlim, takva ve marifet gibi nimetlerdir.

3. Ahiret nimetleri: Kulun az bir ameline karşılık olarak ona pek çok sevabın verilmesi gibi nimetlerdir."

Yine İbn Cüzey der ki: "Şükür konusunda insanlar iki durumdadır. Bir grup, sadece kendisine ulaşan nimetlere şükreder. Diğer grup ise bütün kullara verilen nimetlere karşılık olarak hepsi adına yüce Allah'a şükreder.

Şükür üç derecede icra edilir.

1. Avamın şükrü: Avam halk, bir nimete ulaşınca şükreder.

2. Havassın (veli kulların) şükrü: Onlar, nimete ulaşınca, sıkıntıya düşünce ve her halde yüce Allah'a şükrederler.

---

250 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 1/11.

3. Havassü'l-havasın (seçkin velilerin) şükrü: Onlar sürekli nimetin sahibi yüce Mevlâ'yı müşahedeye dalmış olduklarından, nimeti görmezler (kalpleri Allah ile meşguldür).

Sûfîlerden biri (Şakîk-ı Belhî), İbrahim b. Edhem'e,

'Bizim beldedeki dervişler bir nimete kavuşunca şükrederler, bir şey bulamayınca sabrederler' deyince, İbrahim b. Edhem ona şöyle demiştir:

'Köpekler de böyle yapar (onlar da önlerine bir yiyecek atılınca sevinir, bir şey bulamayınca yatıp sabrederler). Gerçek sûfîlerin ahlâkı bu değildir. Gerçek sûfîler, kendilerine nimet verilmeyince yüce Mevlâ'ya şükrederler, verilince nefislerinden önce onu başkasına ikram ederler.'"[251]

Allah Teâlâ daha sonra, doğru olmayan yoldan sakındırarak hidayet duasına şunun eklenilmesini de istendi:

Yâ Rabbi, bizi senin gazabına uğramışların yoluna sevketme; bizi ona götürecek her şeyden koru.

Gazaba uğramışlardan maksat yahudilerdir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] âyeti böyle tefsir etmiştir. Bununla birlikte ifade umumi bir mana taşıdığından, Allah'ın gazap ettiği herkesi içine alır.

Hidayet duası şöyle bitmektedir: Yâ Rabbi, bizi haktan sapıtmışların da yoluna sevketme.

Haktan sapan grup ise yine Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] belirttiği gibi hıristiyanlardır.[252]

Bu tefsirler Allah Teâlâ'nın şu âyetlerinden alınmıştır. Cenâb-ı Hak yahudiler hakkında şöyle buyurmuştur:

"Onlar (İsrâiloğulları) bu yaptıklarıyla gazap üstüne gazaba uğradılar" (Bakara 2/90).

---

251 İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/64 (Beyrut 1995). Kıssa için bk. İbnü'l-Mülakkın, *Tabakâtü'l-Evliyâ*, s. 8-9 (Kahire 1994); Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 447 (Burada İbrahim b. Edhem yerinde Cafer-i Sâdık [rahimehullah] geçmektedir).

252 bk. Tirmizî, Tefsîrü'l-Kur'ân, 1 (2); Ahmed, *Müsned*, 4/378-379; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/41-42.

Cenâb-ı Hak hıristiyanlar hakkında da şöyle buyurmuştur:

"Daha önceden sapan, birçoklarını da saptıran ve yolun doğrusundan uzaklaşan bir topluma (hıristiyanlara) uymayın" (Mâide 5/77).

Şunu bil ki Cenâb-ı Hak, halkı üç kısma ayırmıştır:

Bir kısmına ikram ve ihsanlarını hazırlamıştır; onların üzerinde Kerîm (bolca ikram eden ve ihsanda bulunan) ve Rahîm (dostlarına çok acıyan) sıfatlarını göstermek istemektedir. Bunlar, kendilerine iman ve istikamet verilmiş kimselerdir.

Allah Teâlâ bir kısım insanı intikam ve gazabı için hazırlamıştır; onlara Müntakîm (zalimden intikam alıcı) ve Kahhâr (düşmanlarını kahredici) sıfatlarını göstermek istemektedir. Bunlar, kendilerine gazap edilip akıllarıyla ve amelleriyle hak yoldan sapan kimselerdir. Kâfirler bu grubu oluşturmaktadır.

Cenâb-ı Hak bir kısım halkı da hilim ve affı için hazırlamıştır; onlarda Halîm (çok merhametli ve yumuşak muamele sahibi) ve Afüv (çok affedici) sıfatlarını göstermek istemektedir. Bu grup müminlerin günahkârlarıdır.

Kim dünyada bu üç grubun bulunmadığını, herkesin hidayet veya sapıklıkta eşit olduğunu düşünürse, o kimse yüce Allah'ı ve isimlerini tanımayan cahil bir kimsedir. Çünkü yüce Allah'ın isimlerinin eserleri lutuf, kahır, hilim ve başka şekillerde insanoğlunun üzerinde tezahür etmesi gerekmektedir. Bu sebeple her ism-i şerif tecelli için bir mahal ister; bunun için kâinat ve insan yaratılmıştır.

Allah Teâlâ en doğrusunu bilir.

Dua Âyetlerinin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hakk'ın kendisinden istememizi emrettiği doğru yol, bizi huzuruna götüren yol olup o, müşahedeyle Allah'ı tanımaktır.

Bu marifet, tevhid ehlinin en yüksek derecesi olan has tevhid makamıdır. Bunun üzerinde ancak nebî ve resûllerin tevhid makamı vardır. Bu makamı elde etmek için insanın, bu yoldaki seyri bilen, zevk ve keşif

yoluyla bütün makamları geçmiş, fenâ fillâh ve bekâ billâh makamlarına ulaşmış, cezbe ve sülûkünü tamamlamış bir ârifin elinde terbiye alması gereklidir. Çünkü bu yol zor ve meşakkatlidir. Tehlikelere düşmeden giden azdır. Engelleri fazla, yol keseni çoktur. Bu yolun en büyük düşmanı olan şeytan, yoldaki makamları ve halleri çok iyi bilmektedir. Bunun için bu yolda insana bir delil ve rehber lazımdır, yoksa tek başına giden kimse doğruyu bulamaz, sapıtır.

Ârif İbnü'l-Bennâ es-Sarakustî, *el-Mebâhisü'l-Asliyye* adlı eserinde bu manaya şu şekilde işaret eder:

"Hak yolunun yolcusu olan gerçek sûfîler, Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna yolculuk yaparlar, sürekli bir menzilden diğerine göçerler. Bu yola çıkan kimselerin, yolun seyrini ve yolcuların halini iyi bilen, önce bu yolda gitmiş, sonra öğrendiklerini insanlara öğretmek için geri gönderilmiş, yani kendisine irşad görevi verilmiş bir rehbere ihtiyaçları vardır."[253]

Letâifü'l-Minen adlı eserde der ki:

"Kendisini manevi bir silsileyle Hakk'a ulaştıran ve kalbinden perdeyi kaldıracak bir mürşidi olmayan kimse, bu işte babası olmayan yetim çocuk hükmündedir. Bu kimsede nur bulunsa bile, ona hal galip gelir. Ondaki galip hal, kendisine Allah'tan gelenle yetinmektir. Bu durumda o, terbiye ve güzel ahlâkla bezenme yoluna girmez, sahip olduğu hal kendisini manevi yolda ilerletmez."

Bu bahsettiğimiz yol, Fâtiha'yı okuyan kimsenin, "Rabbimiz, bizi doğru yola ilet" diyerek talep ettiği ve terakki ederek tanımak istediği manevi yoldur. Bu konuda Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî'nin sözü yukarıda geçmişti. Fâtiha'yı okuyan kimse,

"Senin kendilerine ikram ve ihsanda bulunduğun dostlarının yoluna" deyince, gerçeği görerek şöyle demek istiyor:

"Yâ Rabbi, bizleri, vuslata erdirip marifetine ulaştırarak kendilerine ihsanda bulunduğun kimselerin yoluna ulaştır."

---

253 bk. İbn Acîbe, *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye fî Şerhi'l-Mebâhisi'l-Asliyye*, s. 72 (Beyrut 2000).

Vertecübî[254] der ki: "Âyetin bir manası da şudur: Yâ Rabbi, bizi, bizden istediğin şeye ulaştır. Çünkü doğru yol, Cenâb-ı Hakk'ın kulluk ve hizmetinde insanlardan istediği sadakat ve ihlâs yoludur."[255]

Âyete şu mana da verilmiştir: Yâ Rabbi, bizi, söz ve delilden sonra müşahede haline ulaştır da senin iradene uygun dosdoğru kulluk yapalım.

Âyete verilen bir diğer mana şudur: Yâ Rabbi, bizi, hak yola girişi senin özel yardımınla olan ve sonu da sana ulaşan kimselerin yoluna ulaştır.

Âlimlerden biri âyete şu manayı vermiştir: "Yâ Rabbi, bizi içinde hiçbir eğrilik ve bozukluk bulunmayan hak yolda sabit tut." Bu yol İslâm'dır. Doğru yol ve takip edilecek en sağlam usul odur.

Âyetin, *"Kendilerine özel ikram ve ihsanda bulunduklarının yoluna"* kısmına da şu manayı vermiştir: Bizi, kendilerine marifet, muhabbet ve sana hizmette güzel edep vererek ihsanda bulunduğun kimselerin derecesine ulaştır. Gazaba uğramışların, yani kulluk kapısından kovulmuşların ve sapıtmışların yani marifetten yana iflas etmişlerin yoluna değil.

Ben de (İbn Acîbe) derim ki: En güzeli şöyle demektir:

Kendilerine gazap edilen kimseler, nefsanî hazlarına ve şehvetlerine tâbi olmanın kendilerini hak yolunda gitmekten alıkoyduğu, onları isyan çukurlarına ve hakka muhalefet içine düşürdüğü kimselerdir.

Sapıtanlar ise, cehalet ve taklidin kendilerini hapsettiği ve bu sebeple basiretleri tevhidin hakikatine ulaşamayan kimselerdir. Bu durumda onlar hakkı müşahede derecesindeki tevhidi terkedip delil ve hüccete dayalı tevhide yönelmiş ve o seviyede kalmışlardır. Bu hal, müşahede ehline göre hak yoldan bir çeşit sapmadır. Bu kimse son derece güzel ahlâk sahibi olsa da durum böyledir.

---

254 Vertecübî, meşhur işârî tefsirlerden *Arâisü'l-Beyân fi Hakâikı'l-Kur'ân* sahibi Rûzbihân-ı Baklî eş-Şîrâzî el-Fesevî'dir (v. 606/1209). Kendisi Baklî lakabı, Şîrâzî ve Mısrî nisbeleriyle tanınırken, *el-Bahrü'l-Medîd*'de niçin bu nisbe ile anıldığını tesbit edemedik. Şunu da hatırlatalım ki İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-Medîd*'de Vertecübî'den yaptığı alıntıları, Abdurrahman-ı Fâsî'nin *Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı *Hâşiyetü'l-Fâsi* isimli eserinden almıştır (Mütercim).

255 bk. Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân fi Hakâikı'l-Kur'ân*, 1/24 (thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî, Beyrut 2008).

İmam Gazâlî [rahimehullah], *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde der ki:

"Fâtiha'dan önce, 'bismillâhirrahmânirrahîm' dediğin zaman, önce Allah'ın kelâmını okumaya başlarken onunla bereketlenmeye niyet et ve sonra şunu iyi anla: Bütün işler Allah'ın izin ve yardımıyla var olur Bismillâh=Allah'ın ismiyle derken, asıl murat isim değil, ismin sahibi Allah'tır. Bütün işler Allah'ın yardımı ile olunca, hiç şüphesiz bütün hamdler (övgü, yüceltme ve sevgiler) de O'na ait ve layıktır.

Sonra *'errahmânirrahîm'* (O Allah bütün varlıklara rahmet eden ve dostlarına çok acıyandır) âyetini okuduğun zaman, kalbinle O'nun bütün nimet ve ihsanlarını düşün ki bu düşünce ile O'nun sonsuz rahmeti sana gözüksün ve bu seni O'nun rahmetini ümit etmeye sevketsin.

Sonra, *'Mâlikiyevmiddin'* (O Allah hesap gününün sahibi ve hâkimidir) âyetini okuduğun zaman, bu senin kalbinde O'na karşı bir tâzim, yüceltme ve korku hissi oluştursun.

Sonra, *'İyyâke na'büdü'* (Allahım, ancak sana ibadet ederiz) âyetini okuduğun zaman, ihlâsını yenile, niyetini temizle, kalbini (düşünceni) Allah rızasında topla.

Sonra, *'ve iyyâke nestaîn'* (ve yalnızca senden yardım dileriz) âyetini okuyunca, her şeyden âciz olduğunu, her şeyinle O'na muhtaç bulunduğunu bir daha düşün, kendinde hiçbir kuvvet ve kudret görme, benliğinden sıyrılıp O'na sığın.

Sonra, *'İhdinassırâtalmüstakîm'* âyetiyle yüce Mevlâ'dan asıl ihtiyacını iste, "Allahım, bizi senin huzuruna ulaştıran ve rızanı kazandıran doğru yola ulaştır" de.

Sonra, bu isteğini açarak O'ndan daha fazlasını iste. Allah'ın kendilerine özel ihsanlarda bulunduğu ve sayısız nimetler verdiği peygamberler, sıddıklar, şehidler ve salihlerle birlikte olmayı iste. Seni kendilerine gazap edilen kâfir, müşrik, yahudi, hıristiyan ve diğer sapkın fırkalardan yapmaması için O'na yalvar."[256]

Hidayet duası yapılan âyetin tefsirinde İmam Kuşeyrî [rahimehullah] der ki:

---

256 Gazâlî, *İhyâ*, 1/227 (Beyrut 2000). Müfessir, biraz kısaltarak almıştır. Biz, manayı *İhyâ*'dan verdik.

"Hidayet, kulun hakka irşadıdır. Hidayete ulaşan kimse, Cenâb-ı Hakk'ı tanıyan, O'nun rızasını her şeye tercih eden ve O'na yakînen inanan kimsedir. Sırat-ı müstakîm, Hakk'ın yoludur. Bu yol, gerçek tevhid ehlinin yoludur. Buna göre âyetin manası şudur:

'Yâ Rabbi, yönümüzü ve gönlümüzü sana çevir, kendine çek, bizim delilimiz ol, sana gelen yolu bize kolaylaştır, kalbimizi sende topla.'

Âyetin bir diğer manası şöyledir:

"Yâ Rabbi, bizi sana yönelt; yönelt ki senden uzaklaşıp başka sebeplere bağlanmayalım, amel ve işlerimize güvenmeyelim, tevhid inancımız zedelenmesin, zan ve şüphelere düşmeyelim, senin rızandan başka hesaplara girmeyelim."

İmam Kuşeyrî, sırat-ı müstakîmi şöyle açıklar:

"Sırat-ı müstakîm, Kur'an ve Sünnet'in öğrettiği yoldur. Bid'at yolu ise hakkında Kur'an ve Sünnet'te hiçbir delil bulunmayan yoldur. Sırat-ı müstakîm, bizden önceki salihlerin takip ettiği yoldur. O yolda giden kimse, gerçek tevhide ulaşır, Cenâb-ı Hakk'ın özel yardım ve ikramlarını görür, çünkü o yol, Allah'a vâsıl olmuş evliya ve asfiyaların yoludur. Âyetin devamında açıklandığı gibi sırat-ı müstakîm, Allah tarafından kendilerine özel nimetler ihsan edilen peygamberler, sıddıklar, şehidler ve salihlerin yoludur.

Gazaba uğrayanlara ve sapıtanlara gelince, onlar, Cenâb-ı Hakk'ın özel desteğinden mahrum bırakılmış, kendi haline terkedilmiş, kulluk edebini zayi etmiş, taatten kaçmış ve nefsinin elinde kalmış kimselerdir."[257]

FATİHA ile İLGİLİ HÜKÜM ve EDEPLER

Fâtiha sûresi Kur'an'ın bütün manalarını içinde toplamaktadır. O, Kur'an'ın sanki kısa bir nüshasıdır. Bu sebeple ona "ümmü'l-Kur'ân" yani Kur'an'ın özü ve aslı denmiştir. Bunun izahı şudur:

---

257 bk. Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, I/22-26 (Kahire 1999). Müfessir İbn Acîbe'nin Kuşeyrî'den alıntısı biraz kısa olup anlamda zorluk oluştuğu için, biz âyetlerin manasını İmam Kuşeyrî'nin kendi tefsirinden özetledik (Mütercim).

Kur'an'ın ana konularından biri, yüce ilâhı tanıtmaktır. Buna ilâhiyat denir. Fâtiha'daki *"Elhamdü lillâhi rabbilâlemîn errahmânirrahîm"* âyetleri, âlemlerin Rabb'i yüce Allah'ı tanıtmaktadır.

Kur'an'ın ana konularından bir diğeri, ahiret hayatıdır. Fâtiha'daki, *"Mâlikiyevmiddîn"* (O Allah hesap gününün tek sahibi ve hâkimidir) âyeti özetle ahireti anlatmaktadır.

Kur'an'ın ana konularından bir başkası, bütün ibadetlerdir. İtikadlar, emir ve yasaklarıyla bütün zâhirî hükümler bu kısma girer. Fâtiha'daki, *"İyyâke na'büdü"* (Rabbimiz, ancak sana kulluk ederiz) âyeti özetle bütün ibadetleri içermektedir.

Kur'an'ın bir başka ana konusu, Allah dostlarına ihsan edilen manevi makamlar ve kalple ilgili sırlardır. Bunun aslı da kalbi bütün kötülüklerden temizleyip güzel hal ve ahlâklarla süslemektir. Fâtiha'daki, *"İhdinassırâtalmüstakîm"* (Rabbimiz, bizi sana kavuşturan doğru yola ilet) âyeti, özetle bunları anlatmaktadır.

Kur'an'ın ana konularından bir diğeri, geçmiş peygamberleri ve salihleri anlatmaktır. Fâtiha'daki, *"Sırâtallezîne en'amte aleyhim"* (Yâ Rabbi, bizleri kendilerine özel ihsanlarda bulunup has nimetler bahşettiğin kimselerin yoluna sevket) âyetiyle bunlar anlatılmaktadır.

Kur'an'ın ana konularından biri, inkârcıların halini ve sonunu anlatmaktır. Fâtiha'daki, *"Gayril mağdûbi aleyhim veleddâllîn"* (Yâ Rabbi, bizi senin gazabına uğramış ve hak yoldan sapmış kimselerin yoluna sevketme) âyetiyle özetle bu gruplar anlatılmaktadır.

Şeyh Abdullah İbn Ebû Cemre [rahimehullah],[258] Fâtiha sûresinin Allah'ın kitabını özetle nasıl içerdiğini şöyle belirtmiştir:

"el-Hamd" ifadesi, Allah'ın kitabında bulunan bütün hamd ve şükürleri içerir. Çünkü hamd, şükürden daha umumi bir mana ifade eder.

---

258 İbn Ebû Cemre, Endülüslüdür. Müfessir, muhaddis ve tarihçi olup 699'da (1300) Kahire'de vefat etmiştir. Muhtasar Buhârî şerhi *Behcetü'n-Nüfûs* adlı eseri meşhurdur. Bu eser, emsali az bulunan kıymetli bir şerhtir. Eser, hikmet ve tasavvufî açıklamalarıyla orijinaldir. İbn Ebû Cemre'nin, tefsir ve tarih kitapları yanında başka hadis şerhleri de mevcuttur. Hayatı ve diğer eserleri hakkında bk. Ali Yardım, "İbn Ebû Cemre, Abdullah b. Sa'd", *DİA*, 19/426-427.

Bunun için her iki sıfata da delalet etsin diye daha umumi mana içeren lafız zikredilmiştir.

"Allah" lafz-ı şerifi, Kur'ân-ı Hakîm'de yücelik ve ululuk ifade eden bütün güzel isimleri kapsar. Allah ism-i şerifinin en büyük isim (ism-i a'zam) olduğu söylenmiştir.

"Rabbilâlemîn" ifadesi, yüce Allah'ın Kur'ân-ı Hakîm'deki isimlerine, bütün çeşitleriyle âlemlere, bu âlemlerin yaratıcısına ve onlarda dilediği gibi tasarruf eden sahibine delalet eder.

"Errahmânirrahîm" ifadesi, Kur'ân-ı Hakîm'de zikredilen bütün mağfiret, rahmet, ihsan, af ve faziletleri içerir.

"Mâlikiyevmiddîn" ifadesi, Kur'ân-ı Hakîm'de zikredilen ahiret hallerini ve ondaki dehşetli şeyleri mana olarak içerir.

"İyyâke na'büdü" ifadesi Kur'ân-ı Hakîm'de zikredilen bütün ibadet çeşitlerini ve Allah Teâlâ'nın tek ilâh oluşunu mana olarak içerir.

"Ve iyyâke nestaîn" ifadesi, Kur'ân-ı Hakîm'de zikredilen yardım taleplerini ve yakarışları içerir.

"İhdinassırâtalmüstakîm" ifadesi, Kur'ân-ı Hakîm'de zikredilen hayır yoluna ulaşma taleplerini içerir.

"Sırâtallezîne en'amte aleyhim" ifadesi, Kur'ân-ı Hakîm'de zikredilen seçkin kulları, Allah'ın kendilerinden razı olduğu kimseleri ve saadet ehlini içerir.

"Gayril mağdûbi aleyhim veladdâllîn" âyeti, Kur'ân-ı Hakîm'de zikredilen bütün inkâr ve isyan çeşitlerini, kâfir ve fâsıkların kötü durumlarını ve gideceği sonuçları içermektedir.

İşte bundan dolayı Fâtiha "ümmü'l-Kur'ân" (Kur'an'ın esası ve özü) ismini almaya hak kazanmıştır."

Hz. Ali'nin (radıyallahu anh) şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Hz. Musa (aleyhisselâm) Tevrat'ı yetmiş bölümde açıklamıştır; eğer Hz. Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) bana izin verseydi ben sadece Fâtiha'yı yetmiş deve yükü kitapta açıklardım."

Ben de derim ki: Hz. Ali'nin (radıyallahu anh) yetmiş ifadesi "yaklaşık olarak" demektir. Yoksa Fâtiha sûresi bundan daha fazla kitapta açıklanmaya müsaittir. Bunun açıklaması uzun sürer. Biz, Fâtiha'nın içerdiği temel ilimleri Fâtiha üzerine yazdığımız *et-Tefsîrü'l-Kebîr* isimli eserimizde açıkladık. En iyisini Allah Teâlâ bilir.

İbn Cüzey-i Gırnâtî der ki: "Muhakkik âlimlere göre *'Elhamdü lillâhi rabbilâlemîn'* sözü, 'lâ ilâhe illallah' sözünden daha faziletlidir. Bu, iki yönden böyledir. Birincisi Nesâî'nin rivayet ettiği şu hadis-i şeriftir. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) buyurmuştur ki:

'Kim, lâ ilâhe illallah derse ona yirmi sevap yazılır. Kim de, elhamdü lillâhi rabbilâlemîn derse, ona otuz sevap yazılır.'[259]

İkincisi şudur: 'Lâ ilâhe illallah' (Allah'tan başka ilâh yoktur) sözüyle ifade edilen tevhid, hamdin içinde geçen *'Rabbilâlemîn'* (âlemlerin Rabb'i olan Allah) sözünde de mevcuttur. Bunda ayrıca hamd de edilmektedir. Hamdin içinde daha önce açıkladığımız manalar mevcuttur. Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem),

'Benim ve benden önce geçen peygamberlerin söylediği sözlerin en faziletlisi lâ ilâhe illallah sözüdür'[260] hadisine gelince, bununla anlatılmak istenen şey, yüce Allah'ın bütün âlemlerde tek ilâh olduğudur. *'Elhamdü lillâhi rabbilâlemîn'* sözü zaten Cenâb-ı Hakk'ın âlemlerin Rabb'i olduğunu ifade ediyor, onda ayrıca yüce Allah'a hamd de mevcuttur. Hamdin daha faziletli olması, imanın hakikatine ulaşmış ve daha fazla sevap isteyen mümin içindir. Fakat İslâm'a yeni girmiş kimseye gelince, onun için en faziletli ve gerekli olan söz 'lâ ilâhe illallah'tır."[261]

Bu konuda derim ki: Bennânî'nin hâşiyesinde belirttiği gibi, yüce Allah'ın birliğini ifade eden her söz, İslâm'a girmek için yeterlidir.

---

259 Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*, Ameli'l-Yevmve'l-Leyle, 200 (nr. 10676, 10679).

260 Tirmizî, Daavât, 123 (nr. 3585); Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 2276.

261 İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/64.

Namazda Fâtiha'yı Okumanın Hükmü

Namazda Fâtiha'yı okumak İmam Mâlik ve İmam Şâfiî'ye göre farzdır; İmâm-ı Âzam'a göre ise vâciptir. Bu farklı görüşlerin delil ve izahlarını *eş-Şerhu'l-Kebîr* adlı eserimizde zikrettik.

Fâtiha'dan Sonra "Âmin" Demenin Hükmü

Fâtiha bittikten sonra peşinden "âmin" yani "Yâ Rabbi, duamızı kabul et, isteğimizi yerine getir" demek, yapılan dua için güzel görülmüştür ve sünnettir.

Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) buyurmuştur ki:

"Yahudiler, sizin selâm alıp vermenize ve (imamın arkasında Fâtiha'dan sonra) 'âmin' demenize haset ettikleri kadar hiçbir şeye haset etmezler."[262]

Resûl-i Ekrem (sallallahu aleyhi vesellem) diğer bir hadisinde de şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ bana üç şey verdi; bunlar şunlardır:

1. *Namazda (melekler gibi) saf oluşturmak.*
2. *Selâmlaşmak. Cennet ehlinin selâmlaşması da bu şekilde olacaktır.*
3. *Duadan sonra 'âmin' demek.*

Allah Teâlâ bu üç şeyi benden başka hiçbir peygambere vermedi. Ancak 'âmin' demeyi Musa ile Harun'a da öğretti. Musa dua eder, Harun da 'âmin' derdi."[263]

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), bir adamın iştiyakla dua ettiğini işitti. Kendisini biraz dinledikten sonra,

"Eğer tamamlarsa kendisine (istediğinin verilmesi) vâcip oldu" buyurdu. Orada bulunanlardan biri,

"Ne ile tamamlarsa kendisine vâcip oldu?" diye sorunca, Hz. Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem),

---

262 İbn Mâce, İkame, 14 (nr. 856); Ahmed, *Müsned*, 6/135; Beyhakî, *Sünen-i Kübrâ*, 2/56. İmam Ahmed'in rivayetinde, yahudilerin kıskanıp müslümanlara haset ettikleri şeyler içinde cuma günü ile kıblenin Kâbe yapılması da geçmektedir.

263 İbn Huzeyme, *Sahih*, nr. 1586; Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl*, 1/392 (Beyrut 1992); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/44.

"Duasının peşinden âmin derse, isteğinin verilmesi vâcip olur" buyurdu.[264]

Hadisin râvisi olan Ebû Züheyr en-Nümeyrî [radıyallahu anh] şöyle demiştir ki: "Duadan sonra âmin demek, kâğıda mühür vurmaya benzer.' Bu sözün Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] ait olma ihtimali de vardır.[265]

"Âmin" lafzı, ilk harfi uzatarak okunduğu gibi "emîn" şeklinde çekmeden de okunabilir. Meşhur olan birinci okuyuştur. Âmin lafzının yüce Allah'ın isimlerinden biri olduğunu söyleyen âlimler de vardır.[266]

"Âmin" sözü, "Allahım, duamı kabul et" manasındadır. Yahut, "Bu şekilde yap" veya "öyle olsun" manaları da vardır. Hafız Münzirî [rahimehullah], *et-Tergîb ve't-Terhîb* adlı eserinde böyle demiştir.[267]

Beyzâvî der ki: "Âmin" sözü Kur'an'dan bir âyet değildir. Bunda bütün âlimler görüş birliği içindedir. Fakat Fâtiha sûresini onunla bitirmek sünnettir. Fâtiha'dan sonra "âmin" demeyi Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] Hz. Cebrâil [aleyhisselâm] öğretmiştir.[268]

İmam, kıraati açık olan namazlarda, Fâtiha'dan sonra açıkça "âmin" der (İmam Şâfiî'ye göre böyledir). Vâil b. Hucr'un [radıyallahu anh] rivayet ettiği hadiste, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] Fâtiha'yı bitirince hemen peşinden sesli olarak "âmin" derdi.[269]

İmam Ebû Hanîfe'ye göre ise imam Fâtiha'dan sonra bir şey demez. Ancak ondan gelen meşhur görüşe göre, imam Fâtiha'dan sonra gizlice "âmin" der. Bunun delili sahabeden Abdullah b. Mugaffel ve Enes'ten [radıyallahu anhüm] gelen rivayetlerdir.[270]

---

264 Ebû Davud, Salât, 168 (nr. 938); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/44.

265 Aynı konuda benzer bir hadis Taberânî'nin *Kitâbü'd-Duâ* adlı eserinde 219 sıra numarasıyla nakledilmiştir. Ayrıca bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/44; İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/440 (Beyrut 1985).

266 İmam Mücâhid ve Hilâl b. Yesâr da bunlardandır (bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/45; İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, 2/426).

267 Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 718.

268 bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/43.

269 Ebû Davud, Salât, 168 (nr. 932); İbn Mâce, İkame, 14; Dârimî, Salât, 39.

270 Rivayet ve değerlendirmeler için bk. İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 1/301 (Beyrut 1995).

İmam Mâlik'ten gelen meşhur görüşe göre, kıraati açık olan namazda imam "âmin" demez.

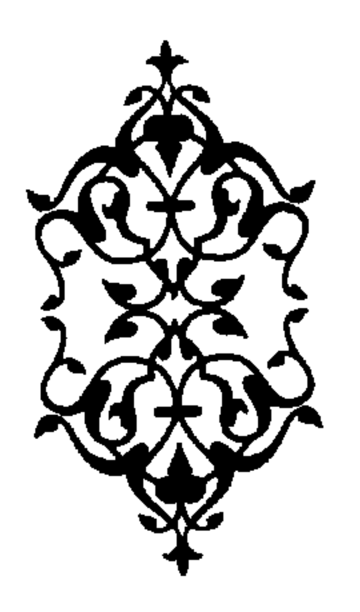
İmamla birlikte cemaat de "âmin" der. Bunu şu hadis-i şeriften anlıyoruz:

"İmam namazda Fâtiha okurken 'veladdâllîn' deyince, sizler de 'âmin' deyin. Hiç şüphesiz o anda melekler de 'âmin' derler. Kimin 'âmin' duası meleklerin 'âmin' duasına denk gelirse, geçmiş günahları affedilir."[271]

Hayırlara muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür. Kulunu doğru yola ulaştıran O'dur. Allah Teâlâ, hakikatin kaynağı efendimiz Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem], sonra onun tertemiz ailesine ve hak yolun delilleri olan ashabına en mükemmel şekliyle salât ve selâm etsin.

Fâtiha sûresinin tefsiri burada bitti.

271 Buhârî, Ezân, 111; Müslim, Salât, 71, 72; Ebû Davud, Salât, 168; Tirmizî, Mevâkît, 71; Nesâî, İftitah, 33. Bu konudaki hadisleri topluca görmek için bk. Münzirî, *et-Terğîb*, nr. 718-729.

(2) BAKARA SÛRESİ

Sûre Hakkında Bilgi

Hz. Ali [radıyallahu anh] demiştir ki: "Medine'de ilk inen sûre, Bakara sûresidir."[272]

Bu sûre, 286 âyettir. Âyet sayısının 287 olduğunu söyleyenler de vardır. Sûrede 6121 kelime mevcuttur.

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

"Her şeyin bir zirvesi vardır; Kur'an'ın zirvesi (en fazla hüküm içeren sûresi) Bakara sûresidir. Kim onu, evinde gündüz okursa, şeytan üç gün o eve giremez. Kim onu evinde geceleyin okursa, şeytan o eve üç gece giremez. O sûrede Kur'an âyetlerinin en faziletli âyeti vardır ki o, âyetü'l-kürsîdir."[273]

Bu sûreye Kur'an'ın zirvesi denmesi, ondaki iman ve İslâm'la ilgili bütün konuları içermesinden dolayıdır.

---

272 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 1/61 (Beyrut 2004); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/46 (Buradaki rivayet İbn Abbas ve İkrime'dendir).

273 İbn Hibbân, *Sahih*, nr. 780; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 5864; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 2379; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 7554; Heysemî, *ez-Zevâid*, 6/312. Aynı konuda daha kısa bir rivayet için bk. Tirmizî, Sevâbü'l-Kur'ân, 2; Dârimî, Fezâilü'l-Kur'ân, 13; Hâkim, *Müstedrek*, 1/561.

Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Bakara sûresi bana önceki kitaplardan verildi. Tâhâ ve Tâ Sîn'ler bana Musa'nın levhalarından verildi. Fâtihatü'l-kitap ve Bakara sûresinin son iki âyeti (Âmene'r-resûlü) bana arşın altından verildi."[274]

Sûre Başındaki Harflerin Mana ve Hikmeti

Allah Teâlâ bu sûreyi kendisiyle habibi arasında bilinen bir işaret ve şifre ile başlatarak buyurdu ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الٓمٓ

Rahmân ve Rahîm (olan) Allah'ın adıyla.

Elif. Lâm. Mîm.

İnsan aklı bazan hikmet sahiplerinin işaret ve şifreli sözlerinden bile şaşırıp hayret içinde kalırken artık peygamberlerin işaret ve şifreli sözleri karşısında aklın durumu nasıl olur? Yine peygamberlerin efendisi Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] bazı işaret ve kapalı konuşmaları karşısında aklın halinin nasıl olacağı düşünülmelidir. Bu durumda bir insanın âlemlerin Rabb'inin işaret ve şifreli sözlerini hakikatiyle bilmesi nasıl beklenir?

Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh] demiştir ki: "Her kitapta bir sır vardır; Kur'an'ın sırrı da sûre başlarındaki harflerdir."[275]

Bu harflerin sırrını ancak velilerin büyüklerinden seçkin zatlar bilebilir. Her biri için bu sırlardan gönül safiyetince manalar açılır.

---

274 Hadisin ilk kısmı için bk. Hâkim, *Müstedrek*, 1/561. Tamamı için bk. Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 2478; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 1167.

275 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 1/62; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 1/44 (Beyrut 2002).

Bu konuda söylenecek şeylerin akla en yakın olanı şudur: Bu harfler birtakım şeyleri temsil etmektedir; Allah Teâlâ bu şeylerin önem ve değerinden dolayı kendilerine yemin etmiştir.

Bu konuda şöyle denilmiştir: Bu harfler, Allah Teâlâ'nın bazı isimlerinin kısaltılmış şeklidir. Elif, Allah isminin; lâm, Latîf isminin; mîm ise Müheymin veya Mecîd isminin kısaltılmışıdır.

Bu harflerin bir kısmı Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) isimlerinin kısaltılmış şekli olduğu da söylenmiştir. Şöyle ki: Mîm, Mustafa'nın kısaltılmış şeklidir. A'râf sûresinde, "Elif, lâm, mîm, sâd" buyrularak "sâd"ın eklenmesi Mustafa ismine işarettir.

Yahut bu harflerin bir kısmı Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) mürsel isminin kısaltılmış şeklidir. Ra'd ve Hicr sûrelerinin başındaki "Elif, lâm, râ" harfleri mürsel ve resûl isimlerine işaret etmektedir. Bu harflerle başlayan sûrede Allah Teâlâ sanki şöyle buyurmaktadır:

Ey Mustafa! Yahut ey resûl! Bu kitap (Kur'an) öyle bir kitaptır ki onda hiçbir şüphe yoktur.

A'râf sûresinin başındaki harfler için de mana böyle olur. Bu işaretlerden sonra hitabın Hz. Peygamber'e yöneltilmesi de bunu göstermektedir. Diğer sûrelerin başındaki harfler de Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi vesellem) bir ismine işaret etmektedir.

Mesela Meryem sûresinin başındaki "kâf hâ yâ ayn sâd" harfleri şu isimlere işaret eder: Kâfî, Hâdî, Velî, Âlim, Sâdık.

Tâhâ sûresindeki harfler, Tâhir isminin kısaltılmış şeklidir. Neml sûresinin başındaki "tâ sîn"; yâ Tâhir ve yâ Seyyid demektir. Şuarâ sûresinin başındaki "tâ sîn mîm"; yâ Tâhir, yâ Seyyid, yâ Muhammed demektir. Diğerlerini de böyle düşünebiliriz.

İşaret ehline göre, bu sûrenin başındaki harflerle Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

Elif: Ey kulum, elif harfinin diğer harfler içinde tek olması gibi sen de sırrını (gönlünü) bana tahsis et, sadece benimle ol.

Lâm: Âzalarını benim ibadetim için yumuşat, ona boyun eğdir.

Mîm: Kendine ait beşerî sıfatlarını mahvederek benimle ol ki, ben de seni benimle ünsiyetin ve bana yakın olmanın sefasıyla süsleyeyim. Bu açıklama Sa'lebî'ye aittir.

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu konuda en açık görüş şudur: Bu harfler üç âleme işaret etmektedir. Elif, ceberût âleminde yüce zatın birliğine; lâm, zatın sırlarının melekût âleminde zuhuruna; mîm, varlıkların vücut bulduğu rahmet ve hikmet âleminde zat-ı ilâhînin bütün varlıklara yardımın ulaşmasına; sâd ise zat-ı ilâhînin mülk âlemindeki tasarruflarının zuhuruna işaret etmektedir. Kısaca, sûre başlarında zikredilen her harf, yüce zatın şehadet âlemindeki tecellilerinin zuhuruna işaret etmektedir.

Mesela elif, kâinattaki bütün varlıklarda yüce zatın birliğinin mevcudiyetine; lâm, melekût nurlarının ceberût denizinden kaynayıp ortaya çıkmasına; mîm, yüce Melik'in mülk âlemindeki tasarrufuna işaret etmektedir. Allah Teâlâ sanki şöyle buyurmaktadır:

Ey Muhammed! Senin okuduğun bu kitap, ceberût denizinden melekût âlemine inen bir nurdur. Melekût âleminden de rahmet âlemine inmiştir. Sonra Rûhulemîn (Cibrîl) onu mülk ve şehadet âlemine indirmiştir. Artık onda şüphe etmek yersizdir. Bu sebeple yüce Allah şöyle buyurdu:

ذٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ

2. *İşte bu kitap (Kur'an); onda asla şüphe yoktur.*

Şüphe, kalbin şek ve şüphe içinde kaynaması ve karasızlık içinde bulunmasıdır. Bunun zıddı, sürekli Hakk'a bağlı olup sükûnetle huzur içinde olmasıdır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Hak tarafından seçilmiş resûl ve seçkin peygamber! Sana kudsiyetimizi temsil eden ceberût âleminden ve

yüceliğimizi temsil eden melekût âleminden indirdiğimiz *bu Kur'an'da hiçbir şüphe yoktur;* kuşkusuz o, bizim katımızdan indirilmiştir. Kim bu kitap hakkında tereddüde düşer ve onu bizden başkasına ait görürse, o kimse rahmetimizden uzak olur ve şiddetli azabımıza uğrar. Kim de onun bizim katımızdan indirildiğini kesin olarak bilir, onun bizden getirip haber verdiği şeylere iman ederse, o kimse bizim kudsî yakınlığımıza ulaşır, huzurumuza girer; öyle ki bizden işitir ve bizimle konuşur duruma gelir. Ben bir kulumu sevince onun kulağı, gözü, dili, eli ve ayağı olurum; o benimle işitir, benimle görür, benimle konuşur, benimle tutar, benimle yürür.[276]

Bu kimse, peygamberlerle birlikte ilâhî huzurda kabul görmüş sıddıklardan olur, Kur'ân-ı Mübîn'in gösterdiği yoldan giden müttakilerin en zirvesinde bulunur. Yüce Allah bu hale şöyle işaret buyurmuştur:

هُدًى لِلْمُتَّقِينَ

"O Kur'an, müttakiler için bir hidayet rehberidir."

Hidayet, Hakk'a yöneltmek ve doğruyu açıklamak demektir. Âyetin manası şu olur: Bu Kur'an, müttakileri Hakk'a ulaştıran bir delildir.

Kurtuluşa Eren Müttakiler

Müttaki, kendisini Allah'ın gazabına düşürecek her tür halden sakınan kimse demektir.

Takvanın üç derecesi vardır:

Birinci derecesi, bütün vücut âzalarını haram işlerden korumaktır.

İkinci derecesi, kalbi her türlü kötü düşünce ve zararlı şeylerden korumaktır.

Üçüncü derecesi, sırrı, eşyaya bağlanmaktan koruyup sürekli Allah ile birlikte olmaktır.

---

276 Bu mana bir kudsî hadisten alınmıştır. Hadis için bk. Buhârî, Rikâk, 38; İbn Mâce, Fiten, 16; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/142.

Birincisi, İslâm makamıdır; bu makamdakilere yüce Allah şöyle hitap etmektedir: *"Gücünüzün yettiği kadar Allah'tan korkun"* (Tegâbün 64/16). İkincisi, iman makamıdır; bu makamdakilere yüce Allah şöyle hitap etmektedir: *"Ey akıl sahipleri, Allah'tan korkun"* (Mâide 5/100). Üçüncüsü, ihsan makamıdır; bu makamdakilere yüce Allah şöyle hitap etmektedir: *"Allah'tan hakkı ile korkun"* (Âl-i İmrân 3/102).

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Kendisine hiçbir şek ve şüphenin yanaşamayacağı *bu kitap,* gerçek akıl sahibi *müttakiler için bir hidayet kaynağıdır."* Onlar bu kitap sayesinde manevi makam ve hallerde yükselerek öyle bir ilâhî yakınlığa ulaşırlar ki arada hiçbir vasıta olmadan ulu ve yüce Allah'tan, kelâmını dinler duruma gelirler. Bu hale ulaşan kimselerin gönlünden bütün zâhirî resim ve şekiller silinir gider; onlar sadece Cenâb-ı Hakk'ı müşahede ederler. İşte hidayetin asıl gayesi budur. Bu aynı zamanda kula ezelde takdir edilen ilâhî yardımın tahakkuk etmesidir.

Cafer-i Sâdık (rahimehullah) şöyle demiştir: "Vallahi, yüce Allah halka kelâmında tecelli etmiştir; fakat onlar bunun farkında değiller."

Bir gün Cafer-i Sâdık (rahimehullah) namazda iken bayıldı. Kendine geldiğinde sebebini sordular; şu cevabı verdi: "Okuduğum âyeti tekrar ederek kalbimde düşünüyordum; nihayet onu, asıl sahibinden duymaya başladım. Artık vücudum yüce Allah'ın kudretini müşahede etmeye dayanamadı."[277]

Kur'an okumanın üç derecesi vardır:

En alt derecesi, Kur'an okuyanın, okuduğu Kur'an'la Rabb'ine münâcâtta bulunduğunu bilmesidir. Bu kimsenin hali, Cenâb-ı Hak'tan isteme, O'na boyun bükme, yalvarıp yakarmadır.

Kur'an okumanın ikinci derecesi, okuyucunun okuduğu Kur'an âyetleriyle Rabb'inin kendisine hitap ettiğini kalbiyle müşahede etmesi,

---

277 bk. Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı,* 1/227 (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2003); Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Din,* 1/381-382 (Beyrut 2000); Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif: Gerçek Tasavvuf,* s. 27-28 (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2008, 6. baskı).

O'nun nimet ve ihsanlarıyla kendisine yöneldiğini bilmesidir. Bu kimsenin makamı hayâ ve tâzim makamıdır. Onun hali; (Allah'ın emirlerine) kulak verme ve onları anlama halidir.

Kur'an okumanın üçüncü derecesi, okuyucunun okuduğu âyetlerde kendisine hitap ettiği yüce Rabb'ini müşahede etmesi, kendi nefsine ve okuduğu şeye nazar etmemesi, tam aksine kendini Rabb'ini müşahedeye vererek nefsinden fâni olması, kendinden hiç haberi olmaması ve Allah'tan başkası ile sükûn ve huzur bulmamasıdır.[278]

Birinci derece, fiillerde fâni olanların halidir. İkinci derece, sıfatlarda fâni olanların halidir. Üçüncü derece ise yüce zatı müşahedede fâni olanların halidir. Allah hepsinden razı olsun ve bizleri dünyada onların hali üzere yaşatıp ahirette kendileriyle birlikte haşretsin. Âmin.

Allah Teâlâ bu âyetin peşinden Kur'ân-ı Mübîn'in kendilerine hidayet rehberi olduğu müttakilerin üç sıfatını şöyle zikretmiştir:

اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَۙ

3. ***Onlar gayba inanırlar, namazı hakkını vererek kılarlar, kendilerine verdiğimiz şeylerden (Allah yolunda) harcarlar.***

Müttakilere ait bu sıfatlar üç çeşit ameli içermektedir: Birincisi, kalbin ameli olup bu, imandır. İkincisi, bedene ait amel olup bu, namazdır. Üçüncüsü de malla ilgili amel olup bu, Allah yolunda infak etmektir. Bu üç amel, takvanın esasını teşkil eder. Takva bunlar üzerine kurulur ve kemal halini bulur. Bu amel çeşitlerini biraz açıklayalım.

Kalbe ait amel: Kalbin ilk ameli imandır. İkinci olarak marifet (Cenâb-ı Hakk'ı yakînen tanımak) gelir. Kul, kendini müşahede ile perdelendiği, kâinattaki varlıklara takılıp kaldığı ve bedenine hapsolduğu sürece gayba iman eden biri olur. Bu durumdaki bir mümin Cenâb-ı Hakk'ın varlığına ve O'nun haber verdiği gaybla ilgili şeylere iman

278 Kur'ân-ı Hakîm'i okumanın edepleri hususunda geniş bilgi için bk. Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 1/217-249; Gazâlî, *İhyâ*, 1/366-382.

eder, zat-ı bârînin varlığını gösteren delillere bakarak O'nun var olduğu sonucunu çıkarır.

Kul, nefsinden fâni olunca, maddi varlığının katılığından kurtulup latif bir hale gelince, fikri varlıklara ait bütün kaygı ve düşüncelerden kurtulunca hakkı müşahede eder, hakikati gözle görür duruma gelir. Artık gayb olan şeyler onun için müşahede edilen varlıklar gibi olur. Görünen şeyler gayb olur. Gelecek zaman şimdiki hal gibi kesin ve yakın olur. İleride olacak işler olmuş gibi bilinip tanınır. Bu konuda bir beyitte şöyle demiştim:

Allah'tan başkasının dostluğuna razı olma; O'na karşı sürekli aşk ve iştiyak içinde ol; böyle olursan gayb olan işleri gözle görürsün; Hakk'a ulaşmanın ve kavuşmanın hazzını yaşarsın.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Şayet yakîn nuru kalbinde parlasaydı, ahireti sana, bir adım atarak gitmekten daha yakın görürdün; dünyanın parlayan zâhirî güzelliğinin de fânilik kisvesi ile sarıldığını ve bir karanlıktan ibaret olduğunu müşahede ederdin."[279]

Yine İbn Atâullah-ı İskenderî *et-Tenvîr fî Iskâti't-Tedbîr* adlı eserinde der ki: "Eğer (kalbinden) vehim perdesi yırtılıp kalkacak olsaydı, aslında eşyanın yok olduğunu (gerçek bir vücuda sahip olmadığını) görürdün, kalbinde yakîn nuru parlar ve bütün varlıkları sarardı."[280]

Allah Teâlâ bu âyet-i kerimede sadece gayba iman etmeyi zikretti; çünkü insanların mükellef olduğu şey odur. Kulların çoğunluğu ancak gayba iman etmeye güç yetirir; seçkin marifet ehlinin sahip olduğu müşahedeye dayalı imana herkes güç yetiremez; ona ancak seçilmiş ârifler güç yetirir. Allah Teâlâ en iyisini bilir.

Bedene ait amel: Âyet-i kerimede zikredilen amel, namazın hakkı ile kılınmasıdır. Namazın hakkıyla kalınması, onun dışındaki ve içindeki farzlarını tam olarak yapmak, namazı huşû ile kılmak ve namazda kalbi huşûya aykırı düşüncelerden korumaktır.

---

279 bk. İbn Acîbe, *İkâzü'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem*, s. 268 (Beyrut 2005).

280 İbn Atâullah-ı İskenderî'ye ait bu eserin, Dımaşk 2002'de 2. bakısı yapılmıştır.

Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî (rahimehullah) der ki: "Kur'ân-ı Kerîm'de ne zaman namaz kılanlar övülerek anlatılsa, onların namazı hakkı ile kıldıklarını anlatan bir ifade kullanılmıştır. Mesela bu âyette,

'Onlar gayba iman ederler ve namazı hakkı ile kılarlar' buyruldu. Diğer âyetlerde şöyle buyrulur:

'Namazı hakkı ile kıl' (İsrâ 17/78).

'Onlar ki namazı hakkı ile kılarlar' (Hac 22/35).

Namazı gaflet içinde kılanlar anlatılırken ise sadece namaz kılma ifadesi kullanılmıştır. Şu âyette olduğu gibi:

'Yazık o namaz kılanlara ki onlar, namazlarından gaflet içindedirler' (Mâûn 107/4-5).

Görüldüğü gibi âyette, 'Yazık namazı hakkı ile kılanlara' denmedi."

Mala ait amel: Âyette anlatılan malla ilgili amel, Allah yolunda infak etmektir. Bu infak farz veya nâfile olabilir. İnfak, kulu Allah'a yaklaştıran en faziletli amellerden biridir.

Bir kudsî hadiste Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"Ey âdemoğlu, sen elindeki maldan harca ki ben de sana (daha fazlasıyla) ihsan edeyim."[281]

Diğer bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), Bilâl'e (radıyallahu anh) hitaben şöyle buyurmuştur:

"Ey Bilâl, elindeki maldan infak et; arşın sahibinin senin malını azaltacağından korkma!"[282]

Resûl-i Ekrem (sallallahu aleyhi vesellem), sadakanın fazileti hakkında şöyle buyurmuştur:

"Cennette öyle odalar vardır ki (şeffaflığından dolayı) içinden bakılınca dışı gözükür, dışından bakılınca içi gözükür." Ashap, "Onlar kimler için-dir?" diye sorunca, Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurdu:

---

281 Buhârî, Tefsîru Sûre-i Hûd, 2; Müslim, Zekât, 36.

282 Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 6040; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 1024-1025; Heysemî, *ez-Zevâid*, 3/126.

"Allah için yemek yediren, selâmı yayan ve insanlar uykuda iken gece kalkıp namaz kılanlar içindir."[283]

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], diğer bazı hadislerinde şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ fakirlere verilen bir lokma ekmek, bir parça hurma ve benzeri şeylerden dolayı üç kimseyi cennete kor: 1. Fakire sadaka verilmesini isteyen evin reisini, 2. O malı koruyan ve bakımını yapan ev hanımını, 3. Malı fakire veren hizmetçiyi."[284]

"Hiç şüphesiz sadaka yetmiş tane kötülüğün kapısını kapatır."[285]

"Yapılan iyilikler kulu kötü durumlara düşmekten korur. Gizli olarak verilen sadaka, Rabb'in gazabını söndürür. Akraba hukukunu korumak insanın ömrünü bereketlendirir."[286]

1-3. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey zat denizine dalan ve sıfat tecellileri içinde kaybolan kulum, melekût âleminin nurlarından ve ceberût âleminin sırlarından işittiğin bu kitap, bizim katımızdan olduğuna hiçbir şüphe bulunmayan bir kitaptır. Öyleyse onu bizden başkasından dinleme. Biz onu okuduğumuz zaman sen onun okunuşunu takip et. (Kıyâme 75/18).

Bu Kur'an, bizden başkasını müşahededen sakınan ve vahdet denizine dalan kimseyi zatımızı müşahedeye ulaştıran ve huzurumuza vâsıl olmaya götüren bir kitaptır. O kimse bizim gayb olarak tanıttığımız şeylere ve ceberût âleminin sırlarına iman eder. O gayb ve ceberût âlemini varlıkların ilmi ihata edemez, onun nihayetine fikir ve düşünceler ulaşamaz. O kimse, rubûbiyyete ait tecellileri müşahede etmiş ve aynı zamanda kulluk vazifelerini hakkıyla yerine getirmiştir. Bunu ilâhî kudreti müşahededen sonra ubûdiyyetteki hikmet sırrını göstermek için yapmıştır. Bu kimse namazında devamlıdır, kalbi melekût âleminin sırları içinde

283 Ahmed, *Müsned*, 1/150.

284 Hâkim, *Müstedrek*, 4/124; Heysemî, *ez-Zevâid*, 3/112; Münzirî, *et-Terğîb*, nr. 1256.

285 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 4402; Heysemî, *ez-Zevâid*, 3/109.

286 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 8014; Heysemî, *ez-Zevâid*, 3/115; Münzirî, *et-Terğîb*, nr. 1305.

kaybolmuştur. Allah Teâlâ'nın kendisine ihsan ettiği ilimlerin sırlarından ve anlayışların hazinelerinden başkalarına infak eder. Sahip olduğu geniş ilminden ve feyzinin nurlarından sürekli infakta bulunur. Hiç şüphesiz bu kimse, Rabb'inden gelen bir delil üzeredir.

Ehl-i Kitap'tan İman Edenler

Cenâb-ı Hak, Araplar içinde iman edenleri zikrettikten sonra Ehl-i kitap'tan iman edenleri zikrederek buyurdu ki:

وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَٓا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَۚ وَبِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَۜ ④ اُو۬لٰٓئِكَ عَلٰى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ⑤

4. ***Yine onlar, sana indirilene ve senden önce indirilen kitaplara iman ederler; ahiret gününe de yakînen inanırlar.***

5. ***İşte onlar, Rab'lerinden gelen bir hidayet üzeredirler ve kurtuluşa erenler de ancak onlardır.***

Önceki kitaplar zikredilirken onların kime indirildiği söylenmedi; mesela, *"Senden önce şu kimseye indirilen kitaba iman ederler"* denmedi. Bununla şuna işaret edilmiş oldu: Bir kimse önceki kitapların kime indirildiğini bilmeden, hepsine iman etse bu yeterlidir. Ancak Kitap ve Sünnet'te hangi kitabın hangi peygambere indirildiği belirtilmiş ise ona öylece iman etmek gerekir. Kur'ân-ı Azîm'e gelince, onun Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] indirildiğine iman etmek farzdır. Kim Râfizîler gibi, Kur'an'ın Hz. Peygamber'den başkasına indirildiğine itikad ederse o kimse, bütün âlimlerin ittifakı ile kâfirdir. Âyetteki *"sana indirilene"* ifadesi bunu göstermektedir.

Tefsir

Ey Muhammed! Sana indirilen gayb haberlerini ve dinî hükümleri, rabbânî sırları ve ledünnî ilimleri ve ayrıca senden önce indirilen semavî kitapları ve kudsî haberleri tasdik edenler, bir de kitaplarımda haber ver-

diğim ve peygamberlerimin diliyle bildirdiğim şekilde öldükten sonra dirilmeye, hesaba ve bize döneceklerine şüphe etmeden yakînen iman edenler var ya, onlar gerçekten hidayet üzeredirler. Onlar, Rab'lerinin inayetiyle hak yolunda götürülmüş, ilâhî yardım ve kontrol ordusuyla sarılıp desteklenmişlerdir. Onlar, bütün aradıklarını bulmuşlar, her türlü korku ve endişeden kurtulmuşlardır.

Onların dışındakiler ise böyle değildir. Onlar hakkında ezelde hızlân (ilâhî rahmet ve inayetten mahrumiyet) hükmü verilmiştir; artık o kimse iman etmez, inanmaz, hidayet yoluna gelmez. Onun için bir kurtuluş ve felah yoktur.

Allah Teâlâ'dan lutuf ve ihsanı ile bizleri bu hale düşmekten korumasını dileriz.

4-5. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şöyle diyebiliriz: Sanki önceki âyet, Hakk'a vâsıl olan ârifler içindir. İkinci âyet ise manevi seyir halinde olan sâlikler içindir. Çünkü öncekilerin hali anlatılırken onların sahip oldukları geniş ilimlerinden infak ettikleri ifade edilmiştir. Diğerlerinin ise kalpleriyle tasdik ettikleri belirtilmiştir. Eğer onlar da manevi seyirlerine devam ederlerse, öncekilerin elde ettiklerine ulaşarak kurtuluşa ererler.

Birinci âyette anlatılanlar, müşahede ehlidir; ikinci âyette anlatılanlar ise iman ve tasdik ehlidir. Birinciler, Allah tarafından özel olarak seçilmenin tadını tatmışlar, rubûbiyyet tecellilerini müşahede etmişler ve kulluk edeplerini hakkı ile yerine getirmişlerdir. İkinciler ise seçilmiş kullara indirilen manevi halleri tasdik etmişler, onlara verilen ihsanların devamlı olduğunu görmüşler, bu sır ve ilimlerin kokularından bir parça elde etmek için çalışmışlardır. Onlar hakikatin varlığına yakînen inanırlar, tarikatın kendine has usul ve âdâbını bilirler. Bu halleriyle onlar doğru yolda ve hidayet üzere bulunmaktadır. Onlar, inayet kaynağına ulaşarak felahı elde edecek kimselerdir.

Kalbi Mühürlenmiş Kâfirler

Bunların dışında bir de üçüncü bir grup vardır ki onlar inkârla damgalanmış, ilâhî yardıma ulaşmaktan mahrum bırakılmışlardır. Cenâb-ı Hak şu âyette onlara işaret etmektedir:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾
خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ وَعَلٰى سَمْعِهِمْ وَعَلٰى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ
عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٧﴾

6. ***Gerçek şu ki kâfir olanları** (azap ile) **uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, iman etmezler.***

7. ***Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Onların gözlerine de bir çeşit perde çekilmiştir ve onlar için büyük bir azap vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed! Sana indirdiğimiz Kur'an'ı açıktan *inkâr edenler var ya,* aslında onlar hakkında benim ezeldeki şekavet (cehennemlik) hükmüm tahakkuk etmiştir. Bu durumda onlara hiçbir nasihat, uyarı, müjde ve hatırlatma fayda vermez. *Senin onları azapla uyarman veya uyarmamam kendileri için eşittir;* çünkü haklarında benim tarafımdan rahmetten uzaklaştırılma ve cehennemlik hükmü gerçekleşmiştir. Bu durumda onları uyarman yorulmaktan ibarettir; onlardan uzak olman ve onları kendi hallerine terketmen ise senin için rahatlıktır. Ben onların kalplerini inkâr mührü ile mühürledim; artık *onlar iman etmez* ve İslâm'a girmezler. Ben onların kulaklarını vaaz ve uyarıları işitmekten menettim; bundan sonra onlara hiçbir korkutmanın ve sakındırmanın faydası olmaz. Onların gözlerini zulmet perdesiyle örttüm; artık onlar hakkı ve doğruyu görmezler. Onlar için azabımı ve cezamı hazırladım; onları rahmetimden ve nimetimden uzaklaştırdım.

Sana onları uyarma emrini vermemin tek sebebi, onların aleyhine delil oluşturmak içindir. Ben her ne kadar onların bana muhalefet edip emrime karşı çıkacaklarına hükmetmişsem de, ben yarattığım hiçbir varlığa ve kuluma zulmetmem.

"De ki, kesin ve en mükemmel delil Allah'a aittir. Eğer O dileseydi hepinizi hidayete erdirirdi" (En'âm 6/149).

Ben o kâfirlere zulmetmedim; çünkü ben onlara kendilerine müjde ve korku ile davet yapan peygamberler gönderdim; fakat onlar inkâra giderek kendilerine zulmettiler; asıl zalim onların kendileridir. Hikmetim onları uyarmayı gerektirdi, kudretim ise kahır ve zorlamayı (hükmümü her halde icra etmeyi) icap ettirdi.

Ey kulum, sana iki göz gereklidir; bir gözle hikmetime ve emirlerime bakıp edep üzere yaşamalısın; diğer gözle de kudretime ve işin hakikatine bakıp bana teslim olmalısın. Böylece emniyet ile korku arasında bulunursun. Ben sana emniyet vermişsem de sen benim gizli imtihan ve tuzağımdan kendini emin görme; seni şimdilik rahmetimden uzaklaştırmışsam da sen benim hilmimden (rahmet ve merhametimden) ümidini kesme. Benim ilmimi (ve işlerimin gizli hikmetini) benden başka kimse bilemez.

6-7. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ tarafından özel olarak seçilmiş velileri ve Hz. Peygamber'in sünneti üzere terbiye veren müşahede ehli ârifleri inkâr edenlere hiçbir vaaz ve uyarı fayda vermez; çünkü her şeyin sahibi ve her şeye gücü yeten Cenâb-ı Hakk'ın ilminde onlar hakkında bu hüküm verilmiştir.

Onları haktan kopmanın ve manen perdelenmenin vebali ile korkutsan da korkutmasan da sonuç birdir; onlar için manevi fetih gerçekleşmediği için, yapılan uyarıların bir faydası olmaz. Maddi engellere bağlanmaları ve hep şehvetleriyle meşgul olmaları sebebiyle Allah Teâlâ onların kalbini mühürlemiştir.

Bazılarının kalplerinin perdelenmesinin bir sebebi de sahip oldukları zühd halinin ve taatlerin manevi tadına takılıp kalmalarıdır. Bu perdelenmenin bir diğer sebebi de onların sürekli zâhirî meseleleri araştırma ve müşkülatları çözmekle uğraşmalarıdır.

Allah, boş düşünce ve gafletleri sebebiyle onların kalp kulaklarını kapatmış, gözlerine manevi perde çekmiştir; artık onlar sadece duyu organlarının alanına giren maddi şeyleri görürler; işin sırlarından ve ilâhî tecellilerin nurlarından habersizdirler. Âriflerin kalpleri ise böyle değildir. Âriflerin kalbi, başkasının kafa gözüyle göremediği sırları ve manaları görür. Bu konuda bir şair der ki:

"Âriflerin kalbinde öyle gözler vardır ki bizlerin kafa gözüyle göremediği şeyleri onlar bu gözlerle görürler. Onların kalbinin öyle dilleri vardır ki onunla Cenâb-ı Hakk'a gizlice yalvarırlar; amellerimizi yazan şerefli melekler bile onların bu gizli dualarından habersizdirler. O kalplerin öyle kanatları vardır ki onu harekete geçiren tüyler olmadan âlemlerin Rabb'inin melekûtunda (gayb âleminde) uçarlar."

Allah ne kadar yücedir; O'nun işleri ne kadar hayret verici ve hikmetlidir. Cenâb-ı Hak, avam halkı, madde ve menfaatleriyle meşgul edip kalplerini nimetin asıl sahibinden perdelemiştir. Âlimleri de ilimleriyle meşgul edip malumdan (yani yüce zatından) perdelemiştir. O, bir grup insanı da özel seçip onları bütün azim ve gayretleriyle zatını müşahedeye yöneltmiştir. Onlar melekût âleminin nuranî bahçesinde dinlenip keyif ederler; ceberût âleminin mana denizinde yüzerler. Âyette belirtildiği gibi, amel edenler işte bu saadete erişmek için amel etsinler (Sâffât 37/61).

Münafıkların Hali

Cenâb-ı Hak, yukarıdaki âyetlerde inkârını açıkça ilan eden kâfirleri zikrettikten sonra, inkârını içinde saklayıp dışından mümin olduğunu söyleyen münafıkları zikrederek buyurdu ki:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَۘ ﴿٨﴾
يُخَادِعُونَ اللّٰهَ وَالَّذِينَ اٰمَنُواۚ وَمَا يَخْدَعُونَ اِلَّٓا اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَۜ ﴿٩﴾ فِي
قُلُوبِهِمْ مَرَضٌۙ فَزَادَهُمُ اللّٰهُ مَرَضاًۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌۚ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ﴿١٠﴾

8. İnsanlardan bazıları da vardır ki inanmadıkları halde, "Allah'a ve ahiret gününe inandık" derler.

9. Onlar** (kendi akıllarınca) **güya Allah'ı ve müminleri aldatırlar. Halbuki onlar ancak kendilerini aldatırlar, fakat bunun farkında değiller.

10. Onların kalplerinde bir hastalık vardır. Allah da onların hastalığını artırdı. Söyledikleri yalanları sebebiyle onlar için şiddetli bir azap vardır.

Tefsir

Allah Teâlâ buyuruyor ki: "Yahudi ve münafıklardan nifakta başı çeken *bazı insanlar,* kalplerinde olmayan şeyi dilleriyle söyleyerek, *"Biz Allah'a ve ahiret gününe iman ettik" diyorlar. Halbuki onlar mümin değildir. Kendi hesaplarınca,* dıştan iman ettiklerini açıklamakla *Allah'ı ve müminleri aldattıklarını zannediyorlar; gerçekte onlar sadece kendilerini aldatıyorlar;* çünkü bunun vebali onlara dönecektir. Fakat onlar bu aldatmanın kendileri için bir vebal olduğunun farkında değiller. Onların bu aldatma hesapları ancak kalplerinden bulunan şüphe ve haset hasatlığından kaynaklanmaktadır. Onların kalpleri iman ile nifak arasında gidip gelmektedir; nefisleri endişe ve sıkıntı içindedir. *Allah da* onları rezil ve rüsva eden âyetleri indirerek *kalplerindeki hastalığı artırdı. Onlar* ahirette Allah'ın huzuruna geldiklerinde, Resûlullah'ı yalanlamaları yahut Allah hakkında yalan söylemeleri sebebiyle, kendileri için *acı veren bir azap vardır.* Âyetin içerdiği mana budur.

Cenâb-ı Hak, bu sûrede ilk olarak dini sırf Allah için yaşayan ve kalpleriyle dilleri bir olan müminleri zikretti. İkinci olarak, dışı ve içiyle kâfir olup küfrünü ilan eden inkârcıları zikretti. Üçüncü olarak da dilleriyle iman ettiklerini söyleyen fakat kalpleriyle mümin olmayan münafıkları zikretti. Münafıklar, kâfirlerden daha kötü bir haldedir; çünkü onlar alay ederek ve aldatma düşüncesiyle imanla inkârı birbirine karıştırmışlardır; bu yüzden münafıklar cehennemin en alt tabakasında olacaklardır.

8-10. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanlardan bazısı seçilmiş bir insan olduğunu düşünür, velilik davasına kalkar ve Cenâb-ı Hakk'ın tecellilerini müşahede ettiğini iddia eder; halbuki o, manevi körlük içindedir ve hem de en alt seviyede bulunmaktadır. Bu kimse halis iman sahibi olduğunu ve gerçek irfanı elde ettiğini söylemektedir, fakat aslında şüphe vadilerinde şaşkınlık içinde yol almakta, vesvese içinde yüzmekte, Hak'tan kopukluk ve ayrılık çöllerinde susuz dolaşmaktadır. Dili velilik iddiasında bulunmakta, kalbi ise hak yoldan kaçmaktadır. Kusurlu ve kötü hallerine razı olarak Allah'a karşı hile içine girmekte, zâhirini süsleyip güzel hal sahibi gözükerek müslümanları aldatmaktadır; halbuki iç âlemi nefsanî hazlar ve hevâî düşüncelerle sarılmış durumdadır. Âriflerin giysisini giymekte fakat cahiller gibi muamele etmektedir. Bu kimse hakkında şu söz çok doğrudur:

"Görünüşte çadırları sevgilinin kabilesinin çadırlarına benziyor, ancak içindeki kadınlar sevgilin kabilesinin kadınları değildir."

Bu kimse aslında sadece kendini kandırmaktadır; çünkü bu haliyle o, nefsini vuslattan mahrum bırakmış, onu madde vadisinde şaşkınlık içinde terketmiştir. Kalbi haktan kopukluk ve ayrılık hastalığı ile hastadır. O ise kendini Allah'a selim bir kalple gelenlerden saymaktadır. Bu kimse hastalık ve kusuruna razı olup onları terk ve tedavi yoluna gitmediği için, Allah da onun hastalığını artırmıştır. Allah'a karşı yalan söylemesi ve Allah'ın velilerini inkâr etmesi sebebiyle, onun için, perdelenme darlığı içinde yorgunluk ve hırs azabı vardır. Onun cezası, rahmetten

uzaklık ve ilâhî yardımın kesilip nefsi ile baş başa bırakılmasıdır. Ayrıca kötü âkıbet ve rahmetten mahrumiyet de onu beklemektedir.

Böyle gizli bir tuzağa düşmekten ve nefsine uyup haddi aşmaktan yüce Allah'a sığınırız.

Allah Teâlâ sonra münafıkların çirkin sözlerini ve kötü hallerini zikrederek şöyle buyurmuştur:

وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْاَرْضِۙ قَالُوا اِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ ﴿١١﴾
اَلَٓا اِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلٰكِنْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٢﴾

11. ***Onlara, "Yeryüzünde fesat çıkarmayın" denildiğinde, "Biz ancak ıslah edicileriz" derler.***

12. ***Dikkat edin, gerçekte onlar bozguncuların ta kendileridir, fakat farkında değiller.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bu münafıklara,* 'Günah işleyerek, insanları imandan engelleyerek, kâfirleri ve zalimleri müslümanlara ve müminlere karşı kışkırtarak, savaş ve fitneleri körükleyerek, ortalıkta fitne, fesat ve anarşi çıkararak, müslümanların sırlarını kâfir düşmanlarına taşıyarak *yeryüzünde fesat çıkarmayın'* dendiğinde -çünkü bütün bu işler âlemin nizamını bozmakta ve halktan ilâhî ihsanları kesmektedir- onlar buna cevaben,

"Biz ancak ıslah edicileriz! Bize bu şekilde hitap etmeniz hiç doğru değildir. Bizim işimiz ıslah ve halkı doğruya sevktir. Biz fitne türü işlerden uzağız!" *derler. Gerçekte onlar* her halleriyle *bozgunculuk yapanların ta kendileridir; fakat farkında değiller.* Onlarda bunu anlayacak şuur ve izan yoktur.

Allah Teâlâ onların, *"Biz ıslah edicileriz"* iddiasını en ağır ve en açık ifadelerle reddetmiştir. Eğer onlarda zerre kadar şuur olsaydı, kendilerinin bozgunculuk yaptıklarını anlarlardı.

Bu âyet, kendisini ilgilendirmeyen şeylerle meşgul olan ve insanları seçkin velilerin yolundan alıkoyan herkesi içine almaktadır. Bu sıfattaki kimsede nifaktan bir huy bulunmaktadır. *Sahîh-i Buhârî'de* geçen bir hadiste, Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"Kimde şu huylar bulunursa o tam bir münafıktır: Konuştuğunda yalan söyler. Söz verdiğinde sözünde durmaz. Kendisine bir şey emanet edildiğinde ona hainlik yapar."[287]

11-12. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanları Allah Teâlâ'nın yolundan alıkoymakla uğraşan ve Allah'ın velilerini inkâr eden kimseye, "Bu ifsadı bırak, insanları saptırmaktan ve inattan vazgeç; muhabbet ve aşk ehli için irşadın ve kâmil mürşidin alametleri apaçık ortadadır" dendiği zaman, o,

"Ben samimi olarak ıslahla uğraşıyorum. Benim bütün hallerimdeki niyet ve tutumum güzeldir" cevabını verir. Allah Teâlâ bu kimseye şöyle der:

"Hayır, dediğin gibi değil! Sen ıslah etmiyorsun; bilakis kullarımın kalbini ifsat ettin. Onları benim muhabbet ve aşk yolumdan çevirdin. Onların benim huzuruma girmesine mani oldun. Onların benim zatımı ve sıfatlarımı müşahede etmesini engelledin; benim sevdiklerimin yüzüne kapımı kapattın, onları alacakları manevi terbiyeden ümitsiz bıraktın. Hakkın ve haddin olmadığı halde benim ezelî kudretime karşı durmaya çalıştın; fakat sen nasıl bir fitne içinde olduğunun farkında değilsin!"

İlâhî yardıma ulaşmış ve kendisine hidayet yolunun güzelliği bahşedilmiş bir zat ne kadar doğru söylemiş:

"Bu (âriflerin yolu) aydınlık yoludur; kâinat durduğu sürece bu yol devam eder."

Yine bu zat demiştir ki:

"Bu âriflerin yolunu avam halk inkâr etti; onun maksadını anlamadılar ve aleyhine konuşup durdular."

---

287 Buhârî, İmân, 24; Müslim, İmân, 107-108; Tirmizî, İmân, 20.

Ey kusurunu anlayan kimse, fırsat geçmeden önce tövbe et. Ölmeden önce senin elinden tutup hidayet yoluna sevkeden kimseyi arayıp bul. Böyle birini bulup terbiyesine gir ki hasta bir kalp ile Allah'ın huzuruna çıkmayasın. Yoksa O'nun elim azabı içinde en aşağı derecelerde olursun. Azaba düşme sebebin, kalbinin perdelenmesidir. Allah'ın nimetlerinin en mükemmeli, O'nun yüce zatının müşahede edilmesidir. Yüce Allah dünya ve ahirette bizlere bu nimetten en büyük payı ihsan eylesin. Âmin.

Cenâb-ı Hak, daha sonra münafıkların İslâm'la alay etmelerini ve ondan kaçınmalarını zikrederek buyurdu ki:

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ اٰمِنُوا كَمَٓا اٰمَنَ النَّاسُ قَالُٓوا اَنُؤْمِنُ كَمَٓا اٰمَنَ السُّفَهَٓاءُ
اَلَٓا اِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَٓاءُ وَلٰكِنْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٣﴾

13. ***Onlara, "İnsanların iman ettiği gibi siz de iman edin" denildiği vakit, "Biz hiç, sefihlerin (akılsız ve ahmak kişilerin) iman ettikleri gibi iman eder miyiz!" derler. Biliniz ki sefihler ancak kendileridir, fakat bilmezler.***

Tefsir

Müşriklerden ve yahudilerden olan münafıklara, "İçinde bulunduğunuz şu inkârı terkedin, her şeyin sahibi ibadete layık olan yüce Allah'a yönelin, kalbinizi küfür ve nifaktan temizleyin, içine düştüğünüz ayrılık ve isyana son verin ve müslümanlar gibi halis bir şekilde iman edin ki onlarla birlikte en yüce makamlarda birlikte olasınız; herkes sevdikleriyle birlikte haşredilir ve kişi sevdiği ile beraberdir, hadislerinin müjdelerine eriniz" dendiği zaman, onlar kalplerindeki küfür ve nifakı şöyle dile getirirler:

"Aklı olmayan, hepsi birer fakir ve köle olan şu sefih kimseler gibi mi iman edeceğiz!"

Cenâb-ı Hak onların sözünü reddetmek ve görüşlerinin ne kadar çirkin olduğunu belirtmek üzere şöyle buyurdu:

"Dikkat edin, müminler değil, asıl *sefihler ancak o münafıklardır."* Çünkü münafıklar, ebedî cennet nimetleri içinde en büyük kurtuluşa vesile olan imanı terkettiler ve kendilerinin cehennemin en alt tabakasında ebedî azap içinde kalmasını gerektiren nifakı tercih ettiler; fakat yaptıkları işin vahametini bilmiyorlar. O zalimler yakında nasıl bir âkıbete uğrayacaklarını bilecekler.

Allah Teâlâ bu âyette, *"Onlar bilmezler"* buyurdu. Bir önceki âyette ise, *"Onlar fesat çıkardıklarının farkında değiller"* buyurmuştu. Çünkü yeryüzünde fesat çıkarmanın zararı, azıcık şuuru olan kimse tarafından kolaylıkla bilenecek bir şeydir; iman ve hak ile bâtılı ayırt etme ise böyle değildir; o daha fazla düşünme ve ilim sahibi olmayı gerektirir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

13. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın azametini müşahedeye yönelmiş, şan ve şöhret elbisesinden soyunmuş, fakirlik ve tevazu elbisesini giyinmiş seçkin ârifleri inkâr eden kimselere, "Şu seçkin velilerin imanı gibi iman edin, Allah'a yakın olmak için onlarla birlikte olun, onların halkasına katılın" dendiği zaman onlar, "Bu sefih kimseler gibi mi iman edeceğiz, sahip olduğumuz izzet ve ululuğu terk mi edeceğiz?" derler. Cenâb-ı Hak, onların görüşlerini reddetmek ve durumlarının kötülüğünü beyan etmek üzere buyurdu ki:

Dikkat edin, asıl sefih (aklını kullanamayan) münkirlerdir; çünkü onlar fâni olacak şeylerde izzet ve şeref arıyorlar, ebedî izzeti ise terkediyorlar.

Bu konuda bir şair demiştir ki:

"İzzet kazanmak için, kalbini Hakk'a veren kimseye boyun eğip tevazu göster. Nice izzetler vardır ki insan ona nefsini zillete iterek ulaşır. Hakk'a gönül veren kimse azizdir ve artık onu zelil edecek hiçbir şey yoktur; sen Hakk'a vâsıl olmuş o kimseye benden selâm götür!"

Eğer münkirler, velilerde gördükleri o zillet ve tevazu hali içinde nasıl bir izzetin olduğunu ve o fakirlik hali içinde nasıl bir manevi zen-

ginliğin bulunduğunu bilselerdi, onlardan o izzet ve zenginlik hallerini almak için üzerlerine kılıçla saldırırlardı; fakat münkirler o hallerin güzelliğini bilmezler ve onu elde etmenin derdine düşmezler.

Cenâb-ı Hak, daha sonra münafıkların içlerinde gizledikleri nifak ve kimlerle dostluk kurduklarını şöyle açıkladı:

وَاِذَا لَقُوا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا قَالُوٓا اٰمَنَّاۚ وَاِذَا خَلَوْا اِلٰى شَيَاط۪ينِهِمْۙ قَالُوٓا
اِنَّا مَعَكُمْۙ اِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُ۫نَ ﴿١٤﴾ اَللّٰهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ ف۪ي
طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١٥﴾ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدٰى فَمَا
رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَد۪ينَ ﴿١٦﴾

14. *(Bu münafıklar)* ***müminlerle karşılaştıkları vakit, "****(Biz de)* ***iman ettik" derler.*** *(Kendilerini saptıran)* ***şeytanları ile baş başa kaldıklarında ise, "Biz sizinle beraberiz, biz*** *(o müminlerle)* ***sadece alay ediyoruz" derler.***

15. ***Halbuki Allah onlarla alay eder,*** *(onların alayına karşılık verir, bu sebeple)* ***onlara azgınlıkları içinde şaşkın şaşkın dolaşmaları için mühlet verir.***

16. ***İşte onlar, hidayete karşılık sapıklığı satın alanlardır. Ancak onların bu ticareti kazançlı olmamış ve kendileri de doğru yolu bulamamışlardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, bu âyetlerde, münafıkların halini ortaya koymak için şöyle buyurmaktadır:

Onlar sahabilerle karşılaştıklarında, imanlarını açıklayıp "biz de müminiz" derler; küfür ve azgınlıkta başı çeken şeytanlarının yani elebaşlarının yanına döndüklerinde "Biz sizlerle beraberiz, dinimizden

dönmedik, biz ancak müminlerle alay ediyoruz, onların durumuyla eğleniyoruz" derler.

Bu âyet, münafıkların reisi Abdullah b. Übey hakkında nâzil olmuştur. Abdullah b. Übey, sahabeden Sa'd ile karşılaşınca, "Muhammed'in dini ne güzel bir dindir" derdi; kavminin inkârcı reisleriyle baş başa kalınca da, "Babalarınızın dinine sımsıkı sarılın, aman ondan vazgeçmeyin!" derdi.

Bir gün Abdullah b. Übey, yanında adamlarıyla birlikte giderken sahabeden bir grupla karşılaştı. Abdullah adamlarına, "Bakın şimdi bunları sizden nasıl geri çevireceğim!" dedi. Gidip Hz. Ebû Bekir'in (radıyallahu anh) elini tutarak,

"Merhaba, ey Sıddık, Benî Temîm kabilesinin reisi, İslâm'ın büyüğü, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi vesellem) mağara arkadaşı, canını ve malını Allah Resûlü için feda eden insan!" dedi.

Sonra Hz. Ömer'in elini tutarak, "Merhaba, Adî b. Kâ'b oğullarının reisi, hak ile bâtılı ayıran Fâruk, Allah'ın dininde kuvvet sahibi, canını ve malını Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) için feda eden insan!" dedi.

Sonra Hz. Ali'nin elini tutarak, "Merhaba, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi vesellem) amca oğlu ve damadı, Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi vesellem) sonra Hâşimoğulları'nın efendisi!" diye onu övdü. Hz. Ali (radıyallahu anh),

"Ey Abdullah, Allah'tan kork, münafıklık yapma; hiç şüphesiz münafıklar Allah'ın yarattığı varlıkların en şerlileridir" dedi. Bunları işiten Abdullah b. Übey, Hz. Ali'ye,

"Ey Ebû Hasan, yavaş ol, bunları nasıl söylersin? Vallahi bizim imanımız sizin imanınız gibidir, İslâm'ı tasdikimiz de sizin tasdikiniz gibidir" dedi. Bu olay üzerine bu âyet indi.

Allah Teâlâ, onların sözlerini reddederek şöyle buyurdu: *"Allah da onlarla alay eder."* Yani alay edenlerin yaptıklarını kendilerine yapar. Bu iş ahirette şöyle olur:

Münafıklar cehennemin içindeyken kendilerine cennetten bir kapı açılır; müminler kendilerine gözükür. Allah münafıklara, "Cennete gi-

rin!" der. Girme hevesiyle koşarak cennete doğru geldiklerinde, cennetin kapıları yüzlerine kapanır, cehenneme geri dönerler. Bu durum âyette şöyle belirtilir:

"Bu gün de müminler kâfirlere gülerler" (Mutaffifîn 83/34).

Allah münafıklara mühlet verir, onlar da kıyamet gününe kadar bu hallerinin içinde şaşkın şaşkın dolaşıp dururlar, çünkü onlar asıl sermayeleri olan imanı bırakıp dalâleti, sapık yolu tercih etmişlerdir. Bu yaptıkları işle kâr etmek bir yana, ana sermayeleri de elden gitmiştir. Çünkü iman, ana sermeyedir, taatler ise onun kazancıdır. Ana sermaye gidince elde bir kazanç kalmaz. Bunun için onların bu alışverişi kendilerine hiçbir kazanç sağlamadı, alışverişleri zararla bitti; onlar, ana sermayeleri olan imanı bırakıp helâk sebebi olan küfrü tercih ettikleri için hiçbir zaman kazanç yoluna ulaşamadılar, hidayeti bulamadılar.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Bu son âyette (16. âyet), belâgat ve istiare sanatıyla ilgili çok önemli incelikler vardır; onları izah etmek uzun sürer. Hem bizim âlemlerin Rabb'i yüce Allah'ın kelâmından muradımız, bizlere yakînî imanı kazandıracak ilâhî terbiyeyi açıklamaktır (Bunun için tefsir ilminin teknik bilgilerine fazla girmiyoruz).

14-16. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Tasavvuf yolunda insanlar dört gruptur:

Birinci grup: Bu gruptakiler için ezelde yüce Allah'ın özel yardımı takdir edilmiştir, onların üzerine hidayet rüzgârı esmiştir; onlar da bu manevi yolu tasdik edip ona girmişlerdir. Allah yolunda canlarını ve mallarını feda etmişlerdir. Bu yolda manevi ticaret olacak işleri yapmışlar ve büyük kazanç elde etmişlerdir. Allah Teâlâ onların bu yaptıklarına karşılık olarak kendilerine dünyada marifet cennetini vermiştir. Onlar bu cennette diledikleri yerde yerleşip kalırlar. Ahirette huzuruna geldiklerinde de Allah onları ebedî nimetlerle donatılmış cennetlere koyar.

Onlar arada diledikleri gibi hoşluk ve huzur içinde yaşarlar. Cenâb-ı Hak onlara ayrıca cennette yüce cemalini seyretme nimetini insan eder.

İkinci grup: Bu gruptakiler için ezelde yüce Allah hidayeti takdir etmiştir, onlar dalâlete düşmekten özel olarak korunmuştur. Bunlar, maneviyat yolunu tasdik ve kabul ederler; fakat bu yola girme konusunda zayıftırlar, Hakk'a vuslata himmetleri yetmez, müslümanların zayıfları içinde kalırlar. Bunlar şu âyette anlatılan kimselere dahildirler:

"Allah'a ve Resûlü'ne karşı samimi olmak şartıyla zayıflara, hastalara ve harcayacak bir şey bulamayanlara (cihada çıkamadıkları için) bir günah yoktur" (Tevbe 9/91).

Üçüncü grup: Bunlar velileri açıkça inkâr ederler, bu inkârlarını her yerde söylerler. Onlar kendilerine göre bir iş yapmışlar, fakat bu işte zarar etmişlerdir. Bu kimseler şu kudsî hadisin tehdidi altına girmektedir:

"Allah Teâlâ buyurur ki: Kim benim bir velime düşmanlık ederse, ben ona harp ilan ederim (ona karşı dostumu savunur, korur ve intikamını alırım)."[288]

Dördüncü grup: Bunlar velileri kabul ile red arasında gider gelirler. Tasavvuf ehli âriflerle karşılaşınca onlara, "Sizin Hak yolunda olduğunuza inandık, halinizi tasdik ettik" derler. Tasavvufu ve velileri şiddetle inkâr eden münkirlerin yanına geldiklerinde, veliler hakkında ileri geri konuşurlar, onları inkâr ederek, "Biz onlarla alay ediyorduk" derler. Allah da onlarla alay eder. Allah'ın bu kimselerle alay etmesi şöyle olur:

Kendilerinde keramete benzer bazı şeyler ortaya çıkarır, istidraç olacak işlere imkân verir, onları nimet ve şehvetlerle oyalar, yükselme ve baş olma talebiyle koşturur, boş arzular ve gaflet içinde şaşkın bir halde bırakır. Böylece onlar, Hakk'a vâsıl olmuş velilerin yolundan yüz çevirip kendilerini helâke götüren şeyleri tercih etmiş olurlar (Bu onlar için gizli bir tuzaktır, içinde bulundukları halle aldanıp hakikatten mahrum kalmaktır. Bütün bunlar velilerle alay etmenin cezasıdır). Keşke velileri tasdik edip onların yoluna girselerdi. Bunu yapmadılar. Bu durumda yaptıkları şeyler onlara bir kazanç sağlamadı, onlar arzularına da ulaşamadılar.

---

288 Buhârî, Rikâk, 38; İbn Mâce, Fiten, 16; Begavi, *Şerhu's-Sünne*, 1/142.

Âriflerden biri demiştir ki: "Bizim bu yolumuzu tasdik etmek, velâyettir (Allah'a dostluktur). Bu yola girmek, ilâhî inayettir. Onu tenkit etmek ise (hakikate yönelik yapılmış bir) cinayettir."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür. Kulunu doğru yola ileten O'dur.

Münafıkların Misali

Allah Teâlâ, sonra münafıkları daha fazla kınamak ve kötü hallerini ortaya koymak için hallerini bir misalle açıklayarak şöyle buyurdu:

مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِى اسْتَوْقَدَ نَارًاۚ فَلَمَّٓا اَضَٓاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللّٰهُ بِنُورِهِمْ
وَتَرَكَهُمْ فٖى ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ ﴿١٧﴾ صُمٌّ بُكْمٌ عُمْىٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَۙ ﴿١٨﴾

17. ***O münafıkların durumu,*** *(karanlık gecede)* ***bir ateş yakan kimsenin durumu gibidir. O ateş etrafını aydınlatınca Allah, onların ışığını söndürür ve onları karanlıklar içinde bırakır;*** *(artık hiçbir şeyi)* ***görmezler.***

18. ***Onlar sağırdır, dilsizdir ve kördür*** *(bu halleriyle hakkı tanıyamazlar).* ***Bu sebeple*** *(hidayete)* ***dönemezler.***

Tefsir

Münafık yahudilerin misali, karanlıkta kalmış ve yolunu şaşırmış bir adama benzer. Adam, yolunu aydınlatmak için bir ateş yakar. Ateş tutuşup etrafını aydınlatınca, yolu görür ve yoldaki işaretler ortaya çıkar. Tam o sırada Allah ateşi söndürür ve nurunu (ışığını) yok eder; ateşin geride sadece közü ve sıcaklığı kalır.

Yahudilerin durumu da böyledir. Onlar (İslâm gelmeden önce) küfür ve isyan karanlığı içindeydiler, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) nurunun parlamasını bekliyorlar ve onun gelmesini istiyorlardı. Resûlullah gelip nuru önlerini aydınlatınca, onu inkâr ettiler; Allah da onlardan peygamberinin nurunu aldı, onları küfür, şüphe ve nifak ka-

ranlıkları içinde bıraktı. Onlar bu halde hakkı görüp hidayete gelmezler. Onların (kalp) kulakları sağırdır; hakkı işitmezler. Hakkı söylemeye sıra gelince dilleri tutulur, konuşamazlar; onun nurunu görme konusunda kördürler. Bu halde onlar azgınlıklarından dönmezler, sapık hallerine son vermezler.

17-18. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Nefsanî perdelerin karanlığı içinde kalan, kendisini her yandan şek ve şüpheler saran, bu halde iken elinden tutup kendisini doğru yola sevkedecek birini arayan (fakat niyeti Allah rızası olmayan) kimsenin hali de böyledir.

Âriflerin nurları parladığında, mukarrebînlerin (Hak katında manevi yakınlığa ulaşmış velilerin) sırları onu sardığında, öyle olur ki âriflerin nurlarıyla bütün âlem aydınlanır ve onlar vesilesiyle nice insanlar manen hayat bulur. Hal böyle iken bu kimse onları inkâr eder, onlardan uzaklaşır, onların sözlerini ve vaazlarını işitmemek için sağır gibi davranır, onları tasdik konusunda dilsiz gibi tavır alır; onların üstün hallerini görmeye sıra gelince gözleri kör olur. Bu durumda o kimse, nefsanî hazlarından ve hevâsından vazgeçemez, onu peşine düştüğü dünyasından vazgeçirecek bir uyarıcı bulunmaz.

Onun hali, karanlık gecede kaybolup yolunu bulmak için ateş yakan kimseye benzer. Ateş tam parlayıp da etrafını aydınlatınca, Allah ışığını söndürür; geride ateşin sadece közü ile sıcaklığı kalır, o da bir işe yaramaz.

Şu, her zaman geçerli bir durumdur: Bir veliden uzağında yaşayan insanlar istifade eder (çoğu zaman yakınında oturanlar onu inkâra gider).

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Bir âlimden en az istifade edenler, yakınında bulunanlardır."[289]

Âriflerden biri veliyi bir nehre benzetmiştir; nehir suyu yatağından uzaklaştıkça faydası daha çok insana ulaşır. Bazıları da veliyi, hurma

289 Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 691. Hadisin güzel bir açıklaması için bk. Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, 691 nolu hadisin şerhi.

ağacına benzetir; hurma ağacının gölgesi uzağına düşer, ondan ancak uzakta bulunan kimseler istifade eder.

En doğrusunu yüce Allah bilir.

Allah Teâlâ, münafıklar hakkında başka bir misal vererek buyurdu ki:

اَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ اَصَابِعَهُمْ فِى
اٰذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللّٰهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿١٩﴾ يَكَادُ
الْبَرْقُ يَخْطَفُ اَبْصَارَهُمْ كُلَّمَا اَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَاِذَا اَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا
وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَاَبْصَارِهِمْ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٠﴾

19. ***Yahut*** *(onların durumu)*, ***gökten sağanak halinde boşanan, içinde yoğun karanlıklar, gök gürültüsü ve yıldırımlar bulunan yağmura*** *(tutulmuş kimselere)* ***benzer Onlar yıldırımlardan gelecek ölüm korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Halbuki Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır.***

20. *(O esnada çakan)* ***şimşek neredeyse gözlerini alır. Şimşek etraflarını aydınlattıkça onun ışığında yürürler; şimşek*** *(sönüp de)* ***onları karanlık içinde bırakınca oldukları yerde kalırlar. Allah dileseydi elbette onların kulaklarını sağır, gözlerini kör ederdi. Hiç şüphesiz Allah her şeye kadirdir.***

İbn Azîz [rahimehullah] der ki: Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur:

"Azîz ve celîl olan Allah bulutu ortaya çıkartır; bulut en güzel şekilde konuşur ve en güzel şekilde güler. Onun konuşması, gök gürültüsüdür, gülmesi şimşektir."[290]

290 Ahmed, *Müsned*, 5/435; Heysemî, *ez-Zevâid*, 2/216; Ebû'ş-Şeyh, *Kitâbü'l-Azeme*, nr. 722 Hadisin son kısmı hariç. Hadisin tamamı için bk. Ali el-Müttaki, *Kenzü'l-Ummâl*, 6/15((nr. 15193); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/620.

İbn Abbas (radıyallahu anh) demiştir ki: "Ra'd, bir melektir, bulutları sevkeder. Şimşek ise nurdan bir kamçıdır; melek onunla bulutları dağıtır."[291]

Yıldırım da bu bulutları sevkeden meleğin elinden düşen bir ateş parçasıdır. Onun yer ile gök arasındaki bir ateşten düştüğünü söyleyenler de vardır. En doğrusunu yüce Allah bilir.

Tefsir

Münafıkların durumu, sağanak yağmura tutulmuş kimselere benzer. Bu yağmur, onları karanlık bir gecede, çölün ortasında sarmıştır; içinde zifiri karanlıklar, gök gürültüsü mevcuttur. Yağmur yağarken şimşek çakmakta, yıldırım düşmektedir. Gök gürlemesi şiddetlenince onlar, dehşet içinde kalıp ölüm korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Aslında onların ruhları ve kalpleri ölmüş durumdadır. Şimşek çaktıkça neredeyse gözlerini alır. Şimşek ışık verince yollarını görürler ve o ışık arasında biraz yürürler. Şimşek sönüp de onları karanlıklar içinde bırakınca, şaşkınlık içinde oldukları yerde kalırlar, doğru yoldan saparlar. Allah onları her yandan sarmıştır. Eğer Allah dileseydi bu gök gürültüsünün dehşetli sesiyle onların kulaklarını sağır, şimşeğin parlamasıyla gözlerini kör ederdi. Hiç şüphesiz Allah her şeye kadirdir; hiçbir şey O'nu âciz bırakamaz.

Bu, münafıkların şaşkınlık ve ıstıraplarını anlatan bir misaldir. Bu âyette onların durumu bir teşbihle (benzetme yapılarak) anlatılmıştır. Bu teşbihte benzetilen ile benzeyen şeyler şunlardır:

Yağmur, Kur'an'ın misalidir. Onda zikredilen küfür ve nifak, karanlıklara benzemektedir. Kur'an'da mevcut olan azap tehditleri ve uyarılar, gök gürültüsüne benzemektedir. Kur'an'da kâfir ve münafıkları susturan apaçık deliller, yıldırıma benzemektedir. Onların İslâm'a meylederiz endişesiyle bu delilleri işitmemek için kulaklarını tıkamaları, yıldırım korkusundan kulaklarını tıkamaya benzemektedir. Onların âyetlerden korkmasının bir sebebi de nifaklarının ortaya çıkarılması ve hoşlanmadıkları dinî hükümlerin emredilmesidir. Allah Teâlâ en iyisini bilir.

291 Süyûti, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/622.

19-20. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah tarafından seçilmiş veliler, şaşılacak halleri, vehbî ilimleri, rabbânî sırları ve nuranî zikirleriyle halkın arasında ortaya çıkınca, bazı münkirler onların bu halinden dehşete kapıldılar ve durumları karşısında şaşkınlığa düştüler; kendileri adına korkuya kapıldılar. Bu velilerden ledünnî ilimleri, rabbânî sırları işitince, onlardan kaçtılar, nefisleri adına korktular ve o ilimlere karşı kulaklarını tıkadılar. Korkuları da bu ilimleri işitirlerse, nefislerinin nimet ve hevâsından ayrılmak zorunda kalmalarıydı. Avam halktan biri onlarla tartışınca, onu delille sustururlar. Aslında bu deliller onun gözünü hakka açmakta ve kendisini ilâhî huzura çekmektedir. Onun önünde haktan bir ışık parlayınca, onun ışığında yürür. Ancak hasımlar ve havâtır (kötü düşünceler) kendisine hücum edip hali kararınca, şaşkın bir vaziyette kapıda kalır, ilerleyemez.

Eğer Allah dileseydi onun aklını, işitmesini ve görmesini (nefsinin hevâsına göre kullanmasını) elinden alır, böylece ona huzuruna giden yolu gösterirdi.

Kim, yüce Allah'ın onu şehvetinden kurtarmasını ve gafletten uzaklaştırmasını olmayacak bir şey gibi görüyorsa, yüce Allah'a âcizlik isnat etmiş olur. Oysa Allah Teâlâ'nın her şeye gücü yeter.

Gökten inen yağmur, âriflerin kalbine gelen manevi halleri ve vâridatları anlatmaktadır. Bu hal ve vâridatların (ilhamların) eseri onların dış âzalarında gözükür. Yağmurun içindeki karanlıklar, o manevi hallerin bir kısmının, dinin zâhiriyle yetinen kimselere gizli kalmasına işarettir. Bunun için onlar, bu ilimleri inkâr etmektedirler.

Âyetteki gök gürültüsü, velilerin meclis ve halkalarda Allah'ı açıkça zikir şeklini anlatmaktadır. Şimşek, âriflerin konuştuğu sırlı ilimlere ve hasımlarına karşı kullandıkları açık delillere işaret etmektedir. Avam halk o ilimleri işitince kalpleri onları kabulden kaçar, ancak bu ilimleri insafla incelediklerinde onların gerçek olduğunu görürler ve onlara meyledip bu ilimlerin çağırdığı tarafa doğru yürürler. Ancak hasımlar kendilerine saldırınca oldukları yerde kalırlar ve inkâra giderler. Allah dileseydi bütün insanları hidayet üzere tutardı; fakat âyette belirtildiği gibi onlar, sürekli ihtilaf içinde olacaklardır (Hûd 11/118).

Bütün İnsanların Kulluğa Çağrılışı

Allah Teâlâ, sûrenin evvelinden buraya kadar üç sınıf insanı tanıttı. Bunlar, içi ve dışıyla iman edip iman ahlâkıyla süslenen müminler, açıkça inkâr eden kâfirler, içinde inkârını gizleyip dıştan mümin gözüken münafıklardır. Cenâb-ı Hak, bundan sonra mümin-kâfir bütün kullarını tevhide ve zatına ibadete çağırarak buyurdu ki:

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ وَالَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَۙ
﴿٢١﴾ اَلَّذ۪ي جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ فِرَاشاً وَالسَّمَٓاءَ بِنَٓاءًۖ وَاَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً
فَاَخْرَجَ بِه۪ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقاً لَكُمْۚ فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ اَنْدَاداً وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٢﴾

21. ***Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabb'inize kulluk ediniz ki takvaya ulaşmış*** *(ve azaptan korunmuş)* ***olasınız.***

22. ***O Rabb'iniz ki yeri sizin için bir döşek, göğü de*** *(üzerinize)* ***bir tavan yaptı. Gökten su indirerek onunla size rızık olacak pek çok ürün çıkardı. Artık bunu bile bile Allah'a şirk koşmayın.***

Birinci âyetin sonundaki, "Lealleküm tettekûn" cümlesi, "u'büdû" fiilinin fâilinin halidir. Buna göre mana şöyle olur: Hidayet ve felahı elde etmiş, Allah Teâlâ'nın yakınlığını kazanmış müttaki kulların yoluna girmek ümidiyle Rabb'inize kulluk edin.

Bununla şuna da dikkat çekilmiş oluyor: Takva, hak yolunda giden sâliklerin ulaşacağı en son derecedir. Takva, Allah Teâlâ'nın dışındaki her şeyden kalben uzaklaşmak ve bütün benliği ile O'na yönelmektir.[292]

Tefsir

Cenâb-ı Hak, bu âyetlerde mana olarak buyuruyor ki: Ey kullarım! Kalplerinizle tevhid ve imana ulaşarak, âzalarınızla taatlere sarılıp emirlerime boyun eğerek, ruhlarınızla da müşahedeye ve yakîn haline

292 bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 1/36; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 1/106.

ererek bana kulluk edin. Ben, sizi ve sizden önceki insanları yoktan yarattım. Üzerinize bolca nimetlerimi akıttım; yer sizi üzerinde taşır, gök sizleri gölgelendirir, yönler (âfâk) sizi çepeçevre sarar. Gökten su indirip onunla size rızık olacak nice ürünler çıkarttım. Sizler birer cevhersiniz. Varlık sedefleri içinde özel olarak korunmaktasınız. Sizleri kâinattaki gizli sırlarıma vâkıf ettim. Artık bundan sonra benden başkasına yönelmeniz nasıl uygun olur? Ben sizleri en güzel lutuf ve ihsanlarımla zengin ettim; sizlere önce vücut verip varlık âlemine getirerek ihsanda bulundum; sonra hiç kesilmeyen iyilik ve yardımımla sizleri hayatta tuttum. Sizlere özel olarak akıl ve anlayış nuru verdim. Ezelî nurlardan sizin üzerine bir parça saçtım; sizler benim yardımımla beni tanıdınız, benim verdiğim kuvvetle bana ibadet yaptınız. Benim hiçbir ortağım ve yardımcım yoktur. Hem ben bir ortağa ve yardımcıya muhtaç değilim. Siz de bana hiçbir varlığı ortak koşmayın!

21-22. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Âyetin hitabı insanlar içinde özellikle kâmil âriflere yapılmıştır. O ârifler ki Allah'a rubûbiyyet hakkını yücelterek ve kulluk vazifelerini hakkıyla yerine getirerek kulluk ederler. Kâmil ârifler hakkında *Kasîde-i Ayniyye* sahibi (Seyyid Abdülkadir-i Geylânî) der ki:

"Gerçek insan onlardır; eğer yüce zatlarını tanımışsan, onlara yapış; âlemin zararlarına karşı fayda onlardadır."

Bundan önceki beyitte ise şöyle demiştir:

"Onlar, darda kalanların yöneldiği kimselerdir. Onlar birer hazine ve ümit kaynağıdır. Âşık kimse, muradına onlarla ulaşır. Körlük içinde yolunu kaybetmiş kimse onlarla yolunu bulur. Âşıklar onlarla hakka cezbedilir. Âlem onlarla aydınlık olur. Onlar, hedef insanlardır, aranılan kimselerdir, aranıp sorulacak ve peşlerine düşülecek ideal şahsiyetlerdir. Onların ismi muhabbet meydanında âşıklar için şifadır."[293]

---

293 *Kasîde-i Ayniyye*, Seyyid Abdülkadir-i Geylânî'ye aittir (v. 561/1165). Beyitler için bk. Geylânî, *Sırrü'l-Esrâr ve Mazharü'l-Envâr*, s. 160 (Beyrut 2005).

Âriflerin ibadeti, Allah ile, Allah'tan gelen aşkla ve Allah için olur. Cahillerin ibadeti ise nefisleriyle, nefislerinden gelen arzularla ve nefisleri için olur. Âriflerin ibadeti, hamd ve şükür içindir; gafillerin ibadeti ise nefsanî hazların icabı ve sevap düşüncesiyledir. Âriflerin ibadeti, kalp ve beden birlikte olur; gafillerin ibadeti ise beden ve duyu organlarıyla olur, yaptığı ibadetten kalbi habersizdir.

Allah Teâlâ âriflere şöyle hitap eder:

Ey benim özel muhabbet ve yakınlığım için seçtiğim insanlar, bana yakın kulların ibadeti ve sevdiklerimin müşahedesi üzere ibadet yapmaya devam edin. Ben benimle sizin aranızdaki perde ve engelleri kaldırdım; sizi lutuf ve sırlarımın hayret verici güzelliklerine şahit ettim; sizi varlıklara tanıttım, kerem ve ihsan kapısından içeri aldım, size fazlımla en yüksek müşahede hallerini ikram ettim. Sizlere bu ihsanları yaptım ki inkârdan ve hakkı yalanmaktan korunasınız; her şeyde ve her yerde beni görüp tanıyasınız.

Ey ârif kullarım! Ben sizin nefis toprağınızı din ilimlerinin neşvünemâ bulması için bir zemin yaptım; sizin kalp semanızı hakikat sırları için bir tavan yaptım. Melekût semasından nefislerin hayat bulduğu ve ilâhî huzurdan gelen feyizlerle canlanıp coştuğu manevi gayb suyu indirdim. Böylece ledünnî ilimlerin, rabbânî sırların ve güzel hallerin meyveleri ortaya çıktı; onlardan hakka kulak verenleri besleyecek ve hak yolcularının sırlarını harekete geçirecek manevi gıdalar elde edildi. Öyleyse benimle birlikte başka birini müşahede etmeyin, benim ihsanım ve iyiliklerimden başkasına meyletmeyin. Sizler benim iyilik ve ihsanda tek olduğumu yakînen bildiniz. Bütün lutuf ve cömertliklerin bana ait olduğunu gördünüz. Ben ihsanlarımı hiç kesmediğime göre nasıl oluyor da benden başkasına ümit bağlanıyor! Ben sizlere her türlü nimetleri yağdırıp dururken, nasıl oluyor da benden başkasına iltifat ediliyor, kalpler yöneliyor?

Bütün varlıklar, benimle vücut buldu. Onlara her an hayat vermek ve yardım ulaştırmak bana aittir. Öyleyse her şeyinize kefil olarak bana güvenin, beni kendinize vekil edinin ki sizlere bol ihsanlarda bulunayım ve en yüksek şerefleri bahşedeyim.

Kur'an, Kâfirlere Meydan Okuyor

Allah Teâlâ, kullarına ibadeti ve tevhidi emrettikten sonra, onlara kelâmını tasdik ve peygamberine iman etmelerini emrederek buyurdu ki:

وَاِنْ كُنْتُمْ ف۪ي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِه۪ وَادْعُوا
شُهَدَٓاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿٢٣﴾ فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا
فَاتَّقُوا النَّارَ الَّت۪ي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ اُعِدَّتْ لِلْكَافِر۪ينَ ﴿٢٤﴾ وَبَشِّرِ
الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا
الْاَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هٰذَا الَّذ۪ي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ
وَاُتُوا بِه۪ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ ف۪يهَٓا اَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿٢٥﴾

23. ***Eğer kulumuz Muhammed'e indirdiğimiz Kur'an'ın Allah'tan geldiğine dair herhangi bir şüphe içindeyseniz, haydi onun benzeri bir sûre getirin, eğer*** *(iddianızda)* ***doğru iseniz Allah'tan başka şahitlerinizi de çağırın.***

24. ***Bunu yapamazsanız -ki asla yapamayacaksınız- öyleyse yakıtı, insan ve taşlar olan cehennem ateşinden sakının. Çünkü o ateş kâfirler için hazırlanmıştır.***

25. ***İman edip salih amel yapanlar için altından ırmaklar akan cennetleri müjdele! Onlara ne zaman cennetlerdeki meyvelerden ikram edilse, "Bu daha önce de bize verilmişti" derler. Halbuki kendilerine onun*** *(aynısı değil, isim ve şekil olarak bir)* ***benzeri verilmiştir. Onlar için cennette ayrıca tertemiz eşler vardır. Ve onlar orada ebedî olarak kalacaklardır.***

Burada şöyle bir soru sorulabilir: Kâfirlerin Kur'an hakkındaki şüpheleri kesin iken, âyette "eğer şüphe içindeyseniz" buyruldu; bunun hikmeti nedir?

Bunun cevabı şudur: Aslında onların şüphesi yerinde bir şüphe değildi; çünkü eğer onlar azıcık düşünselerdi, bu apaçık iş ve güneş gibi parlayan delil karşısında şüpheleri ortadan kalkardı. Sanki onların şüphesi, meydana gelişi itibariyle tereddütle oluşan bir şüphedir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey kâfirler! *Eğer siz* peygamberimiz ve vahyimiz için seçtiğimiz *kulumuz Muhammed'e indirdiğimiz Kur'an hakkında şüphe içinde iseniz,* hadi siz de belagat ve fesâhatta *ona benzer,* benim kitabımın içerdiği gibi gayba ve sırlara ait ilimleri içeren *bir sûre getirin. Bunun için, Allah'tan başka,* yardım alacaklarınızdan kimi çağırmaya gücünüz yetiyorsa, bütün *şahitlerinizi* hepsini *çağırın.* Bu çağıracaklarınız, kıyamet günü sizin için güzel şehadette bulunacağını düşündüğünüz putlarınız olabileceği gibi, kendilerinden yardım isteyeceğiniz aranızdaki belagat ve fesahat ustaları da olabilir. *Eğer* onların size fayda vereceği iddianızda *doğru iseniz* bunu yapın.

"*Eğer bunu yapmazsanız ki yapmaya asla gücünüz yetmeyecek,* öyleyse Kur'an'a teslim olun, İslâm'a girin ve hakkı kabul edin. *Yakıtı,* çırası ve odunu *insanlarla taşlardan oluşan cehennem ateşinden sakının. Bu ateş kâfirler için hazırlanmıştır.*"

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: Ey Muhammed veya ey müjde vermeye ehil olan kimseler! Allah'a ve Resûlüne *iman edip* mükellef oldukları *salih amelleri yapanlar* için, köşklerinin *altından nehirler akan cennetleri müjdele*! Bu nehirler, su, bal, süt ve içenlere lezzet veren cennet şarabından oluşan nehirlerdir. *Onlara cennet nimetlerinden herhangi biri verildiğinde, "bu bize daha önce dünyada verilmişti!" derler.* Hiç şüphesiz insan tabiatı, bilip tanıdığı şeylere meyleder. Bu verilen şeylerin şekli birbirine benzer fakat her birinin tadı değişiktir.

Bu söz, cennette cennet nimetleri hakkında da söylenir. Bu konuda rivayet edilen bir hadiste, Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"*Muhammed'in nefsi elinde olan Allah'a yemin ederek söylüyorum; cennet ehlinden bir adam, cennetin meyvelerinden yemek için eline alır; ağzına*

götürür, o meyve daha karnına ulaşmadan Allah Teâlâ o meyvenin yerine bir benzerini kor."[294]

Cennetlikler, diğer meyveyi öncekinin şeklinde gördüklerinde, son derecede hayret ederler, iki meyvenin şekillerindeki aşırı benzerlik ve tatlarındaki büyük farklılıktan dolayı duydukları sevinçten böyle derler.

"Onlar için cennette ayrıca *tertemiz eşler* yani huriler vardır. Onlar, hayızdan ve diğer kirlerden tertemizdir, kötü ahlâklardan ve sevimsiz sıfatlardan arınmışlardır. *Orada ebedi olarak kalacaklardır."* Hiç şüphesiz bir nimet, sonunda yok oluyorsa, bu durum sahibini üzer, hayatının tadını kaçırır.

Bu konuda şairlerden biri der ki:

"Ölüm ve ihtiyarlıkla lezzetleri kedere dönüştüğü müddetçe, yaşamakta hayır yoktur."

23-25. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey avam halk, eğer sizler bir veli kulumuza özel olarak verdiğimiz nurlardan, onun kalbine indirdiğimiz marifet ve sırlardan, onun üzerinde zuhur eden güzel hallerden ve yüzünde parlayan nurdan, onun elinde salihlerin ve fazilet sahiplerinin hidayet bulmasından şüphe içinde iseniz, haydi bunlardan bir şey de siz ortaya koyun. Eğer benim veli kulumla çekişmede kendinizi haklı görüyorsanız, Allah'tan başka yardım alabileceğiniz herkesten yardım isteyin.

İmam Kuşeyrî, demiştir ki: "Kâfirlerin hile ve tuzakları peygamberlerin mucizeleri karşısında sönüp yok olduğu gibi, velilerle çekişmeye giren ehliyetsiz sahte kimselerin iddiaları da, sıddıkların nurları karşısında öylece söner gider."![295]

Ey avam halk, bu bahsettiğimiz hususlarda ortaya bir şey koyamayacaksanız, aslında buna hiçbir zaman güç yetiremeyeceksiniz, öyleyse

294 Aynı konuda benzer bir hadis için bk. Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 1449; Bezzâr, *Müsned*, nr. 3530; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/414.

295 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 1/47-48 (Kahire 1999).

insaf edin, hakka boyun eğin; Hak'tan uzaklaşma, nefsânî hazlara dalma, dünyaya tamah ve cimrilik ateşinden sakının. Bu ateşin maddesi nefisler ve paradır. Çünkü helak olanlar bu ikisi yüzünden helak oldu; kurtulanlar da onlardan korunarak kurtuldu. Bu ateş, Allah'ın seçkin velilerini inkâr eden ve onların elinde gerçekleşen peygamberî terbiyenin varlığını kabul etmeyenler için hazırlanmıştır.

Allah tarafından irşad için seçilmiş ârifleri tasdik eden ve onlara teslim olanlara şunu müjdele: Onlar için dünyada marifet cennetleri, ahirette de nimet cennetleri vardır. O velilerin kalplerinin içinden ilim ve marifet nurları akar. Kıyamet günü onlara yüce Zatın sırları açılınca, veliler, "Bu, daha önce bizim dünyada tanıdığımız zat" derler. Çünkü vücut birdir, marifetler farklıdır. Onlara birbirine benzer marifet nimetleri ikram edilir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ı dünyada tanıyanlar, ahirette de özel bir marifetle tanırlar. Dünyada inkâr edenler, ahirette de inkâr ederler. Ancak bütün bunlar özel bir vakitte özel bir şekilde olur.

Veliler için marifet cennetlerinde çok özel marifetler (ilahî ilimler) ve keşifler vardır. Bu marifetler her türlü kirden, hevâ ve şehvetin bulanıklığından temizlenmiştir. Allah dostları, O'nun zatını müşahede nimetine erdikten sonra, ilahî huzurda Rabbanî himayede ebediyen kalırlar; orada sakin olur, hep ona sığınırlar.

İmam Kuşeyrî, demiştir ki: "Cennet ehline cennette yeni bir nimet verilir; onu yedikten sonra ikinci olarak başka bir nimet verilir. Cennetlik kimse, ikinci nimeti birinci ile aynı zanneder; tadına baktığında onun öncekinden farklı olduğunu görür. Hakikat ehli olan âriflerin dünyadaki hali de böyledir. Onlar devamlı manen ilerleme ve yükselme içindedirler. Onlardan biri, yeni bir makama yükselince, orada önceki halle karşılaşacağını zanneder; yeni hali tadınca onun öncekinden çok farklı ve üstün olduğunu görür. Bu konuda âriflerden biri der ki:

"Senin muhabbetinle öyle makamlara yükseldim ki, akıllar o makamın önünde hayret içinde kalır."[296]

296 Kuşeyrî, *Letaifü'l-İşârât*, 1/49.

Allah Hakkı Açıklamaktan Haya Etmez

Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de münafıkların ve diğer insanların halini anlatan misaller verdi. Kâfir ve inatçılardan bazıları bu verilen misaller hakkında ileri geri konuştular. Cenâb-ı Hak bu misallerin niçin verildiğini açıklayarak buyurdu ki:

إِنَّ اللّٰهَ لَا يَسْتَحْي۪ٓ اَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَاۜ فَاَمَّا الَّذ۪ينَ
اٰمَنُوا فَيَعْلَمُونَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْۚ وَاَمَّا الَّذ۪ينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَٓا
اَرَادَ اللّٰهُ بِهٰذَا مَثَلًاۢ يُضِلُّ بِه۪ كَث۪يرًاۙ وَيَهْد۪ي بِه۪ كَث۪يرًاۜ وَمَا يُضِلُّ بِه۪ٓ اِلَّا
الْفَاسِق۪ينَۙ ﴿٢٦﴾ اَلَّذ۪ينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ م۪يثَاقِه۪ۖ وَيَقْطَعُونَ مَٓا
اَمَرَ اللّٰهُ بِه۪ٓ اَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْاَرْضِۜ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٢٧﴾

26. Şüphesiz Allah** (hakkı açıklamak için) **sivrisinek ve onun da ötesinde bir varlığı misal getirmekten haya etmez** (çekinmez). **İman edenlere gelince, onlar böyle misallerin Rablerinden gelen hak ve gerçek olduğunu bilirler. Kâfirlere gelince, onlar, "Allah bu misalle neyi kasteder ki?" derler. Allah onunla birçok kimseyi saptırır, birçoklarını da doğru yola iletir. Allah onunla ancak fâsıkları saptırır.

27. Onlar ki,** (ruhlar âleminde) **Allah'a verdikleri sağlam sözü** (veya Allah'ın adıyla yemin ederek verdikleri sözleri) **bozarlar, Allah'ın korunmasını istediği hakları korumazlar, yeryüzünde fitne ve fesat çıkarırlar. İşte onlar gerçekten zarara uğrayanlardır.

Hayâ, yüce bir ahlâktır. Hayâ, sahibini ayıplanacak işleri yapmaktan men eder. Hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Allah Teâlâ, son derece hayâ sahibidir ve çok cömerttir."[297]

---

297 Ebû Davud, Vitr, 23 (nr. 1488); Tirmizî, Deavât, 105 (nr. 3556); İbn Mâce, Dua, (nr. 3865).

Allah'ın hayâ etmesi, bir şeyi terk etmesi manasındadır. Yüce Allah yapılması güzel olan bir işi, insanlardan çekinip de terk etmez. Bu iş, bir sivrisineğin veya ondan daha küçük bir varlığın misal olarak verilmesi olsa bile. Allah Resûlü de [sallallahu aleyhi vesellem] bir durumu izah ederken bu tür varlıklar üzerinden misal vermiştir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Eğer dünyanın Allah katında bir sivrisineğin kanadı kadar değeri olsaydı, ondan kâfirlere bir yudum su içirmezdi."[298]

Tefsir

Hiç şüphesiz Allah, gerektiği zaman sivrisinek, örümcek ve küçük-büyük diğer hayvanlardan misal vermekten çekinmez. Bu misal karşısında müminler, onun Rab'lerinden gelen hak bir şey olduğunu kesin olarak kabul ederler. Misalin hikmeti, anlaşılması kolay olsun diye, ince ve kapalı manaları, görülen bilinen maddi şeylere benzeterek ortaya koymaktır.

Bu misaller karşısında kâfirler itiraz ederek, "Allah bu misalle neyi kastediyor? Allah böyle basit varlıklarla misal vermekten uzaktır" derler. Allah Teâlâ onların bu sözünü reddetmek üzere buyurdu ki:

"*Allah bu misalle,* onu inkâr etmeleri sebebiyle *bazılarını saptırmayı istiyor;* ona iman etmeleri sebebiyle de *bazılarını hidayete ulaştırmak istiyor. Allah onunla ancak* kendisine itaatten *kaçan fâsık kimseleri saptırır."*

"*Bu kimseler,* ruhlar âleminde Rab'lerine verdikleri kulluk sözünü yahut insanlara *verdikleri sözleri tutmazlar, Allah'ın korunmasını emrettiği şeyleri korumazlar;* peygamberlere, akrabalarına ve diğer insanlara karşı emredilen görevlerini yapmazlar ve *yeryüzünde* isyan ederek, insanları imandan alıkoyarak *fesat yayarlar. İşte onlar tam manasıyla zararda olan kimselerdir."*

İlâhî rahmetten mahrum edilip kendi nefsimizle baş başa bırakılmaktan yüce Allah'a sığınırız.

---

298 Tirmizî, Zühd, 13; İbn Mâce, Zühd, 3.

26-27. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hiç şüphesiz Allah, kullarına kudsî nurlarından misal vermeyi terketmez. Allah, yüce kudretini ortaya koymak, hikmetini göstermek, zatına ait sırları bir sebep içinde sunmak, zerreden sonsuza kadar tecelli eden sıfatlarına ait nurları eşya perdesi üzerinden yansıtmak için bu misalleri verir. Bir karıncada tecelli eden kimse, filde de tecelli eden odur.

İlâhî sıfatların nurları içinde zuhur eden bu zâtî tecellileri tasdik eden müminler şöyle derler: "Hiç şüphesiz O, haktır. Bütün varlıklar Rabb'in nurundan ortaya çıkmıştır. O bu âlemi, ululuğunu ve ilâhlığını (zatının hakikatini) perdeleyerek yaratmıştır."

Yüce zatın nurlarının zuhurunu ve O'nun zuhur anındaki halini inkâr edenlere gelince, onlar da şöyle derler: "Allah, şu görünen âlemleri yaratmakla neyi kastetmiştir ki?"

Cenâb-ı Hak onlara cevap olarak şöyle buyurur:

"Ben âlemleri yaratmakla, kudretimi göstermek ve akılları hayrette bırakacak hikmetimi açığa çıkarmak istedim; bunu ubûdiyyet içinde rablik sırrımı göstermek için yaptım."

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî (rahimehullah) demiştir ki: "Kulluk bir cevherdir; onunla rablik sırları ortaya çıkar."

Ebü'l-Hasan-ı Nûri'ye, "Bu kâinat ve görünen mahlûkatın aslı nedir?" diye sorulunca şöyle demiştir: "Bu âlem, ortaya çıkan ilâhî izzet ve her şeyi hükmü altına alan rabbânî hâkimiyettir. Bütün mahlûkat Allah'ın kudretiyle ortaya çıkmıştır; hepsi O'nunla meydana gelmiştir. Varlıklar O'na bitişik değildir; hiçbir şey O'ndan bağımsız da değildir. O, eşya hakkındaki hükmünü verip bitirmiştir; fakat eşyanın O'nunla işi bitmemiştir; çünkü bütün varlıklar her an O'na muhtaçtır; O ise hiçbir varlığa muhtaç değildir."

Allah Teâlâ, bu kâinatı ortaya koyarak, onun zâhirî güzelliğine bakan ve onunla yetinen bir grubu saptırmak istemiştir. Allah diğer bir grubu da bu kâinatla hidayete erdirmek istemiştir; onlar bu kâinatın ibret alınacak iç yüzüne bakıp eşyanın hakikatine ulaşırlar.

Allah onunla ancak fâsık kimseleri saptırır. Onlar, varlıklarda yansıyan ilâhî tecellileri müşahededen çok uzaktırlar, kendisine ibadet edilecek yüce mülk sahibinin tecellilerini inkâr ederler, Allah'a verdikleri sözü bozarlar. Bu söz, ruhlar âleminde ruhun Rabb'ini tanıyıp O'nu rab olarak tanıdığına dair verdiği sözdür. Onlar, Allah'ın kendilerine emrettiği ârif ve kâmil mürşidlere ulaşma (ve onların haklarını gözetme) emrini yerine getirmezler. O kâmil mürşidler ki Allah onları, manevi terbiye ve terakki işinde ehliyet sahibi yapmıştır. Bu dünyada ümmet-i Muhammed bulunduğu sürece kâmil mürşidler hiç eksik olmaz.

Bu fâsık kimseler, yeryüzünde hakkı inkâr ederek ve insanları seçilmiş velilerin yolundan alıkoyarak fesat yayarlar. Bu fesadın bir şekli de terbiye yolunun esaslarını zayi etmeleridir. Bu esasların başında, âriflerle sohbet etmek, onların terbiyesine girmek, kendilerine karşı edepli davranmak ve hürmetlerini büyük tutup haklarını korumak gelir.

Doğru yolda muvaffak olmak ancak Allah'ın yardımı ile olur. Kulunu doğru yola ulaştıran O'dur.

Yüce Yaratıcıyı Nasıl İnkâr Edersiniz?

Cenâb-ı Hak, aslında zuhurunun şiddetinden gözlerden gizlenen zatını inkâr eden halkın haline taaccüp ederek buyurdu ki:

كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ وَكُنْتُمْ اَمْوَاتًا فَاَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمٖيتُكُمْ
ثُمَّ يُحْيٖيكُمْ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٨﴾

28. ***Sizi ölü iken dirilten*** *(sizlere nutfe halinden sonra ruh üfürerek hayat veren)* ***Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz? O, sizi öldürecek, sonra tekrar diriltecek ve sonunda O'na döndürüleceksiniz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Sizler Allah'ı* ve O'nun sizlere sürekli akıttığı nimetlerini *nasıl inkâr ediyorsunuz? Halbuki O, sizler* anne rahmin-

de bir nutfe halinde *ölü iken*, cesetlerinize ruh üfürerek *sizleri diriltti. Sonra O, sizleri* eceliniz tamamlanınca *öldürecek, sonra* hesap için *sizleri tekrar diriltecek, sonra O'na döndürüleceksiniz* ve O sizleri ebedî kalacağınız yerlere sevkedecektir. Bu yer, ya cennet ya da cehennemdir. Bütün bu eserler ve işler, O'nun apaçık kudretini ve mükemmel hikmetini göstermektedir. Hak apaçık ortaya çıkmıştır; artık dileyen iman etsin, isteyen inkâra sapsın! (Kehf 18/29).

28. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ey insanlar, sizler kâinatta Hakk'ın nurunun zuhur etmesini nasıl inkâr ediyorsunuz ve O'nun tecellilerini müşahede etmekten uzaklaşıyorsunuz? Ey mümin dostlarım! Sizler, gaflet ve hicap perdesi içinde manen ölü idiniz; Allah sizlere kalp uyanıklığı vererek ve kendine yönelterek diriltti. Sonra sizleri kendinden başkasını müşahede halinden tamamen çekip alarak nefis ve hevânızı öldürdü, sonra sizleri bütünüyle zatına ait eserleri müşahede etmeye döndürerek kendisiyle diriltti. Bundan sonra sizler, her şeyde O'nun nurunu müşahede etmek için bütün varlıklarda O'na dönersiniz. Böylece siz, her şeyde, her şeyden önce, her şeyden sonra ve her şeyin yanında Cenâb-ı Hakk'ın tecellilerini müşahede edersiniz. Yüce Allah ezelde mevcut iken, O'nunla birlikte hiçbir varlık yoktu; O, ezelde nasılsa, şu anda da o sıfat ve haldedir.

Allah Teâlâ, bu âyette insanlara yaratma nimetini hatırlattıktan sonra peşinden, insanlara yaptığı ilâhî yardımları zikrederek şöyle buyurdu:

هُوَ الَّذٖي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْاَرْضِ جَمٖيعًا ثُمَّ اسْتَوٰٓى اِلَى السَّمَٓاءِ
فَسَوّٰيهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمٌ ﴿٢٩﴾

29. ***O, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı. Sonra*** *(yüce iradesiyle)* ***semaya yöneldi, onu yedi kat olarak yaratıp düzenledi. O, her şeyi çok iyi bilendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Rabb'iniz Allah, yeryüzünde mevcut olan her şeyi sizin için yarattı."* Onlardan, maddi hayatınızda gıda, ilaç ve temel ihtiyaçlarınız için faydalanırsınız. Bu nimetlerden kalp âleminiz için de, onları tefekkür ederek, ibret alarak, imanınızı artırarak ve yakîninizi kuvvetlendirerek manen istifade edersiniz.

"Allah sonra iradesiyle *göğe yöneldi ve gökleri düzgün ve muntazam bir şekilde yedi kat olarak yarattı."* Onlarda hiçbir kusur ve bozukluk yoktur. Gök, bütün haşmetiyle sizleri sarar; içindeki güneş, ay ve yıldızlarla sizleri aydınlatır. *O her şeyi bilir;* ilmi bütün eşyayı kaplar; hiçbir şey O'nun bilgisi dışında kalmaz. Bunun için Allah, gökleri hayret verici bir şekilde ve akıllara durgunluk verecek sağlamlıkta yarattı.

29. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ey kullarım! Ben her şeyi sizin için yarattım; yeryüzü sizi üzerinde taşır, gök sizi üstten kuşatır, bütün yönler sizi çevreler, hayvanlar size hizmet eder, bitkiler size fayda verir. Sizleri de kendim için yarattım; artık nasıl oluyor da benden başkasına meylediyorsunuz, benim size yaptığım iyilik ve ihsanları unutuyorsunuz! Bütün eşya sizin hizmetinizdedir; sizler de benim hizmetimde olun.

İbn Atâullah-ı İskenderî'nin *Hikem* adlı eserinde dediği gibi; sen, kâinatın sahibini müşahede etmediğin (O'nu tanıyıp zatına teslim olmadığın) zaman, varlıklarla birlikte olursun; kâinatın sahibini müşahede ettiğin zaman ise bütün kâinat seninle birlikte olur (sana hizmet eder)."

Daha önce indirilen kitaplardan birinde yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"Ey kulum! Beni tanıyasın diye zatıma ait bazı sıfatlardan bir numune de sana verdim. Eğer sen o sıfatların sana ait olduğunu iddia edersen, senden dostluğumu çeker alırım; verdiğim sıfatları ise sende bırakırım.

Ey kulum! Sen bana dön, ben de özel olarak sana yöneleyim. Sende ilimlere açılan bir kapı vardır; o kapının anahtarı benim (sen o ilimlere

ancak benimle ulaşırsın). Yine sende cehalete açılan bir kapı vardır; o kapının anahtarı da sensin (benden kaçıp kendine yönelirsen cahil kalırsın); artık istediğin kapıya yönel.

Ey kulum! Sen nefsinden uzaklaştığın ölçüde bana yaklaşırsın; nefsine yaklaştığın (ve onun kötü arzularına uyduğun) ölçüde de benden uzaklaşırsın. Ben sana bana gelen yolu tanıttım; nefsini terket; bir adımda bana ulaşırsın.

Ey kulum! Seni bana yönelten, kalbini bütünüyle bana bağlayan her hayırlı iş, sana benden gelmiştir. Seni benden ayıran her iş de senin nefsindendir. O halde nefsinle mücadele et ki bana ulaşasın. Şunu da bil ki benim bu âlemde hiç kimseye ihtiyacım yoktur.

Ey kulum! Sen nefsini bana adarsan, ben onu, benden razı ve benim kendisinden razı olduğum bir sıfatta sana geri veririm. Eğer nefsini kendi yanında tutarsan, şunu bil ki o, senin için büyük bir beladır. Senin için en tehlikeli düşman odur. Onu terbiye için bütün gayretinle çalış ki sana fayda versin."

Bir haberde yüce Allah'ın şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Ey kulum! Ben senin için her hâlükârda lazım biriyim; öyleyse var gücünle bana yönel."[299]

Âyetten şu işaretleri çıkarmak da mümkündür: Yer, kulluğa; gök, hakikate; yedi kat gök de şu yedi makama işaret etmektedir: Sabır, şükür, tevekkül, rıza, teslimiyet, muhabbet ve marifet.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Yeryüzünde Hükmedecek Halifenin Yaratılması

Allah Teâlâ, ulvî ve süflî âlemin (göğün ve yerin) yaratılışını zikrettikten sonra, süflî âlemi yani yeryüzünü mâmur edecek insan cinsinin başlangıçta nasıl yaratıldığını şöyle anlattı:

299 Benzer bir rivayet için bk. Hatîb, *Târih*, 2/248.

وَاِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنّ۪ي جَاعِلٌ فِي الْاَرْضِ خَل۪يفَةًۜ قَالُٓوا اَتَجْعَلُ
ف۪يهَا مَنْ يُفْسِدُ ف۪يهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَٓاءَۚ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَۜ
قَالَ اِنّ۪ٓي اَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٠﴾ وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَٓاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ
عَلَى الْمَلٰٓئِكَةِ فَقَالَ اَنْبِؤُ۫ن۪ي بِاَسْمَٓاءِ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿٣١﴾ قَالُوا
سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَٓا اِلَّا مَا عَلَّمْتَنَاۜ اِنَّكَ اَنْتَ الْعَل۪يمُ الْحَك۪يمُ ﴿٣٢﴾ قَالَ
يَٓا اٰدَمُ اَنْبِئْهُمْ بِاَسْمَٓائِهِمْۚ فَلَمَّٓا اَنْبَاَهُمْ بِاَسْمَٓائِهِمْۙ قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ اِنّ۪ٓي
اَعْلَمُ غَيْبَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۙ وَاَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿٣٣﴾

30. ***Hani bir zaman Rabb'in meleklere, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" dedi. Melekler, "Bizler sana hamd ile zatını her türlü noksanlıklardan yüceltip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi halife yapacaksın?" dediler. Allah da onlara, "Ben sizin bilemeğiniz şeyleri bilirim" dedi.***

31. ***Allah Âdem'e bütün isimleri öğretti. Sonra onları meleklere arzedip "Eğer*** *(biz insandan daha öncelikli ve halifeliğe daha layığız)* ***sözünüzde doğru iseniz, bunların isimlerini bana bildirin" dedi.***

32. ***Melekler, "Rabbimiz! Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz, senin bize öğrettiklerinden başka bir bilgimiz yoktur. Şüphesiz sen her şeyi en iyi bilen ve her şeyi hikmetle yapansın" dediler.***

33. ***Allah Âdem'e, "Ey Âdem! Eşyanın isimlerini meleklere sen haber ver" dedi. Âdem eşyanın isimlerini onlara haber verince Allah, "Ben size, göklerin ve yerin gaybını*** *(içlerindeki her şeyi)* ***bilirim, ayrıca sizin açıkladığınız ve gizlediğiniz şeyleri de bilirim, dememiş miydim?" dedi.***

Tefsir

Allah Teâlâ, gökleri meleklerle mâmur ettikten sonra, yeryüzünü de mâmur etmek istediğinde, bu konuda yapacağını meleklerine haber verdi. Bunu, Hz. Âdem'i yüceltmek, zürriyetine şeref vermek ve kullarına istişareyi öğretmek için yaptı.

Yüce Allah meleklere, *"Ben yeryüzünde,* benim emrim üzere iş görecek, istediğim işleri yapacak ve hükümlerimi uygulayacak *bir halife yaratacağım"* buyurdu. Melekler,

"Yâ Rabbi, yeryüzünde fesat çıkaracak ve kan dökecek kimseleri mi halife yapacaksın; halbuki halifenin işi ıslahtır. *Hem bizler sürekli sana hamdederek seni tesbih ediyoruz* ve zatını, şanına layık olmayan her türlü noksanlık ve kusurlardan yüceltiyoruz. Bu halimizle halifeliğe bizler onlardan daha layığız" dediler.

Meleklerin, *"ve nükaddisü lek"* sözünün bir manası da, senin için kendimizi temizliyoruz, her türlü gaflet ve kirden arınıp seni öyle zikrediyoruz, demektir.

Meleklerin sorusu, ya işin iç yüzünü öğrenmek için yahut daha önce yeryüzünde cinlerin yaptığı kötülükler göz önüne alınarak sorulmuştur. Melekler, daha önce cinlerin yeryüzünde fesat çıkarıp kan döktüğünü gördükleri için, onların haline kıyasla bu soruyu sormuşlardır. Bu soruda aşırı muhabbetten kaynaklanan bir naz da olabilir. Eğer soruyu mukarrebînden (ilâhî huzurda özel yakınlık elde etmiş) melekler sormuşsa, bu mana da uygundur.

Allah Teâlâ meleklere şöyle buyurdu: *"Ben sizin bilmediklerinizi bilirim."* Ben biliyorum ki o insanlar içinden resûl, nebî ve veliler çıkacak. Bazıları sizler gibi yahut sizden daha üstün olacak.

İşte bunun bir misali: Halil İbrahim [aleyhisselâm], Nemrûd tarafından ateşe atıldığı zaman, melekler inleyip feryat ederek, "Yâ Rabbi, dostun ateşle yakılıyor!" dediler. Allah Teâlâ meleklere, "Gidin sorun; eğer sizden bir yardım isterse ona yardım edin!" buyurdu. Meleklerin reisi Cebrâil [aleyhisselâm] geldi, Hz. İbrahim yukarıdan ateşe doğru inerken ona gözüktü; bir ihtiyacının olup olmadığını sordu. Halil [aleyhisselâm],

"Sana ise hayır, senden bir isteğim yok; Rabbim'e gelince, O zaten benim halimi görüyor; O'nun benim halimi bilmesi bana yeter" dedi. Allah Teâlâ meleklerine, "Ben sizin bilmediklerinizi bilirim demedim mi?" buyurdu.

Sonra Cenâb-ı Hak, insanın halifeliği ne ile hak ettiğini açıkladı. Bunun sebebi ilimdi. Yüce Allah bunu şöyle belirtti:

"Allah, Âdem'e bütün isimleri yani varlıkların isimlerini *öğretti."* Allah, Hz. Âdem'e zürriyetinin ihtiyaç duyacağı dilleri, harfleri, eşyanın özelliklerini ve faydalarını onun kalbine ilka edip bir bir öğretti. *"Sonra bunları meleklere arzetti."* Bunu onların acziyetini ortaya çıkarmak ve Âdem'in ilimle kazandığı şerefi göstermek için yaptı. Yüce Allah meleklere,

"Haydi bakalım, eğer halifeliğe sizin layık olduğunuz *sözünüzde doğru iseniz şu varlıkların isimlerini bana söyleyin"* buyurdu. *Melekler* bu isimleri bilmekten âciz kalınca,

"Rabbimiz, seni tesbih ederiz; seni bütün boş işlerden yüce tutarız. *Bizim senin bildirdiğinden başka hiçbir bilgimiz yoktur. Sen her şeyi en iyi bilen ve her yaptığını en güzel şekilde yapansın"* dediler.

Bu söz, meleklerin kusur ve âcizliklerini bir itiraftır. Bundan şu da anlaşılıyor: Meleklerin sorusu Cenâb-ı Hakk'a bir itiraz için değil, anlamakta zorlandıkları bir hususun açıklanmasını isteyerek sorulmuş bir sorudur.

Cenâb-ı Hak, *"Ey Âdem, şu varlıkların isimlerini meleklere sen haber ver" buyurdu. Hz. Âdem hepsini tek tek haber verdi.* Mesela, "Şu attır, şu devedir" şeklinde, bütün varlıkları meleklere göstererek isimlerini söyledi. Böylece Hz. Âdem'in ilimle meleklere üstünlüğü belli oldu ve halifeliğe layık olduğu ortayı çıktı. O zaman yüce Allah meleklere şöyle buyurdu:

"Size, 'Ben göklerin ve yerin sırlarını, gözle görünmeyen bütün gizliliklerini bilirim, ayrıca sizin de açıkladığınız ve gizlediğiniz her şeyi en iyi şekilde bilirim' demedim mi?"

Meleklerin açıkladığı şey, "Yâ Rabbi, yeryüzünde fesat çıkaracak ve kan dökecek bir kimseyi mi halife yapacaksın?" sözleriydi. İçlerinde gizledikleri ise, "Halife olmaya bizler daha layığız, Allah Teâlâ, bizden daha bilgili bir varlık yaratmaz, bizim önceliğimiz var!" düşünceleriydi. Halbuki fazilet, önce yaratılanın değil, doğru söyleyen ve sadık olanındır.

Beyzâvî der ki: "Bu âyet-i kerimeler, insanın şerefini, ilmin faziletini ve onun ibadetten üstünlüğünü ortaya koymaktadır. Ayrıca halifelik için ilmin şart olduğunu, hatta işin temelini ilmin oluşturduğunu göstermektedir."

Bu âyetlerden şu sonuçlar da çıkmaktadır:

Allah Teâlâ için, "Talim etti, öğretti" ifadesi kullanılabilir, fakat O'nun için, "öğretmen, öğretici" ifadelerini kullanmak uygun değildir; çünkü öğretmenlik, onu meslek edinen kimseler için kullanılır.

Bugün konuşulan dillerin aslı vahye dayanmaktadır; yüce Allah Hz. Âdem'e bütün dilleri ve varlıkların isimlerini vahiyle öğretmiştir.

Hz. Âdem [aleyhisselâm], bu âyette zikredilen meleklerden daha üstündür; çünkü o, meleklerden daha bilgilidir. Daha bilgili olan, daha üstündür. Bu sonuca, yüce Allah'ın, *"Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"* (Zümer 39/9) âyetinden varıyoruz.

Âyetten çıkan bir sonuç da şudur: Yüce Allah bütün şeyleri, onlar daha meydana gelmeden önce bilir.

Beyzâvî, meleği açıklarken demiştir ki: "Melekler, değişik şekillere girebilen latif varlıklardır. Melekler iki kısımdır. Bir kısmı, Cenâb-ı Hakk'ın marifet denizine dalmış, O'ndan başka her şeyden uzaklaşmış, tamamen O'nu zikirle meşgul olan meleklerdir. Onlar, illiyyîn ve mukarrebîn melekleridir. Meleklerin bir kısmı da yer ile gök arasında yüce Allah'ın ezelde takdir ettiği işleri görmekle görevlidir. Onlar, işleri gören, onları sevk ve idare eden meleklerdir. Onların bir kısmı gökte, bir kısmı da yerde görev yapar."

Beyzâvî'nin açıklamaları daha uzundur. Biz, ondan özetle naklettik.[300]

300 bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/52-53.

Halifenin Sıfatı ve Görevi[301]

Kâdî Beyzâvî (v. 685/1286), yeryüzünde halife yapılan kimseleri şöyle tanıtır:

"Allah Teâlâ'nın, *'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım'* (Bakara 2/30) âyetindeki halifeden maksat, Hz. Âdem ve ondan sonra gelen bütün peygamberlerdir. Yüce Allah onları yeryüzünü mâmur etmek, insanların hayatını düzene sokmak, onların nefislerini olgunlaştırmak ve aralarında ilâhî emirleri uygulamak için halife seçmiştir. Aslında Cenâb-ı Hakk'ın kendi işlerini gördürmek için bir halifeye ihtiyacı yoktur. Bunun sebebi, kendilerine halife gönderilen insanların ilâhî feyzi almadaki kusurları ve bir vasıta olmadan ilâhî emirleri alamayışlarıdır. Bunun için bir vasıta gerekir. Bu vasıta peygamberlerdir (ve onlardan sonra, peygamberlere vâris olan rabbânî âlimler ve kâmil insanlardır).

Bunun misali bedenimizde de mevcuttur. Şöyle ki:

Aralarındaki farklı yapıdan dolayı kemik etten gıda alamadığı için Allah Teâlâ hikmetiyle ikisi arasında, her ikisinin haline uygun bir kıvamda olan 'kıkırdak' dokusunu yaratmıştır. Kıkırdak gıdayı etten alıp kemiğe verir. Allah'ın halifelerinin yaptığı da budur. Allah Teâlâ'dan aldıkları nuru ve feyzi kendi cinslerine aktarırlar."[302]

Allâme Âlûsî [rahmetullahi aleyh], insanlar içinden bazı kulların seçilerek diğer insanlara nur ve feyiz vesilesi yapılmasının hikmetini şöyle açıklar:

"İnsan, pek çok kusur, noksanlık ve manevi karanlık içinde yüzmektedir. Allah Teâlâ ise kusur ve noksanlıktan son derece uzaktır. Bu kusur ve noksanlığı ile insan ilâhî feyzi alamaz. Bunun için Allah ile kul arasında bir vasıta gerekir. Bu vasıta, Allah'tan alacağı feyzi kula ulaştıracak halifedir. Halifeyi Cenâb-ı Hak tayin eder."[303]

Allah dostlarının işi, ilim ve nurla kalpleri ihya etmektir. Bu iş, insanların hidayetine sebep olmak, kalpleri uyandırmak, kötü sıfatları

---

301 Bu kısım tarafımızca eklenmiştir, tefsirin metninde yoktur (Mütercim).

302 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/49-50; ayrıca bk. Şirbînî, *Sirâcü'l-Münîr*, 1/25.

303 Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 1/220.

terbiye ederek dinin gerçek anlamda yaşanmasına hizmet etmektir. Şu hadis-i şerif, bu hayatî işi yapanları haber vermektedir:

"Allah Teâlâ, her yüz senenin başında bu ümmete dinini yenileyen ve canlandıran bir kimse (müceddid) gönderecektir."[304]

Ebü'd-Derdâ [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'den [sallallahu aleyhi vesellem] sonra bu ümmetin terbiyesi ile meşgul olan halifeleri şöyle tanıtır:

"Allah'ın öyle kulları vardır ki kendi zamanlarında arzın manevi direkleri olan peygamberlere halife olmuşlardır. Peygamberlik kesilince Allah Teâlâ ümmet-i Muhammed içinden abdal denilen velilerden bir grubu peygamberlerin yerine koydu. Onlar ne çok namaz kılarak, ne çok oruç tutarak, ne de çok tesbih çekerek insanların önüne geçtiler. Fakat onları öne geçiren husus, güzel ahlâk, sadakatle takvaya sarılmaları, güzel niyet, bütün müslümanlara karşı sahip oldukları safi gönül ve onlara Allah için nasihat gibi güzel ahlâklarıdır."[305]

Abdurrahman-ı Câmî [rahimehullah] demiştir ki:

"Rabbânî âlimlerin üstlendiği imamete hilâfet de denilebilir. Bu, vasıtalı ve vasıtasız olarak iki kısma ayrılır. Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] varis olan bu ümmetin kâmil ve kutubları, onun gibi ümmet içinde tasarrufta bulunurlar. Hz. Resûlullah'a [aleyhisselâm] vâris olanlar, kendisinin bütün hal ve ahlâkına da vâris olurlar. Onun gibi, kendi dereceleri nisbetinde diğer insanlara feyiz verir, irşad eder, onların kemalat kazanmalarını sağlarlar."[306]

30-33. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şunu bil ki bu insanı ayakta tutan ruh, bütün varlıkları (kâinatı) ayakta tutan ruhtan bir parçadır. Ona en büyük Âdem denir. İnsanlığın ilk babası, zâhirde Hz. Âdem, bâtında bu ruhtur. Bu konuda İbnü'l-Fârız bir beytinde der ki:

---

304 Ebû Davud, Melâhim, 1; Hâkim, *Müstedrek*, 4/ 523.

305 Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl*, 1/165 (Beyrut 1992); Süyûtî, *el-Haberü'd-Dâl* (*el-Hâvî* içinde), 2/465 (Beyrut, ts.).

306 Abdurrahman-ı Câmî, *Nakdü'n-Nusûs fî şerhi Nakşi'l-Fusûs*, s. 294-297 (Tahran 1389 h.); Avni Konuk, *Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 1/107 vd. (İstanbul 1987).

"Ben her ne kadar sûret olarak Âdemoğlu isem de bende varlığın babası olduğuma şahit olacak bir mana vardır."

Cenâb-ı Hak, bu insanî ruhu, insanlık âleminde onları sevk ve idare edecek ve emredildiği konularda tasarrufta bulunacak bir halife yapmak istediğinde melekler hal lisanlarıyla,

"Yâ Rabbi, nefsanî hazlarına ve şehvetlerine meylederek yeryüzünde fesat çıkaracak, gazap ve ırkçılık duygularıyla kan dökecek bir kimseyi nasıl halife yapacaksın? Hem bizler seni sürekli tesbih ediyoruz, zatına layık olmayan şeylerden yüceltiyoruz" dediler. Melekler, bazı ruhların düşük şeylere yöneldiklerini gördüler, fakat diğer bazılarındaki manevi temizlik ve terakkiyi göremediler. O zaman Allah Teâlâ onlara,

"Ben sizin bilmediklerinizi bilirim. Gerçekten bu insanî ruhların içinde öyle ruhlar vardır ki arşa ve huzuruma kadar yükselir, bana derin fikir ve ibretle ibadet eder, nuru ile bütün varlıkları sarar; bundan sonra kendisine zatımın sırları açılır, isim ve sıfatlarımın nurları akıtılır" buyurdu. Cenâb-ı Hak sonra meleklere,

"Sizin içinizde bu gizli sırrı ve isimlerin hakikatini bilen kimse var mıdır?" diye sordu. Melekler,

"Yâ Rabbi, seni tesbih ederiz; zatını, şanına layık olmayan her şeyden uzak tutarız. Bizler, zatına ait sırlardan bir şey bilmeyiz, sıfatlarına ait şeylerden de ancak senin bildirdiğini biliriz. Sen her şeyi en iyi bilen ve her işini hikmet üzere en güzel şekilde yapansın" dediler.

Cenâb-ı Hak, zat-ı ilâhîsinin vahdet deryasına dalmış ve yüce sıfatların hakikatine ulaşmış ârifin ruhuna,

"Ceberût âleminin sırlarından ve melekût (gayb) âlemindeki varlıkların isimlerinden meleklere saklı olan şeyleri kendilerine haber ver" buyurur. Ârifin ruhu, kendisine açılan sırlardan ve ihsan edilen nurlardan meleklere haber verince, onlar insanın şerefini kabul ve itiraf ettiler, Âdem aleyhisselâmın nuranî şahsiyeti önünde secde ettiler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, onlara şöyle buyurdu:

"Ben size, göklerin ve yerin gaybını ben bilirim, demedim mi? Yani, ruhların semasında gizli olan sırları ve nefislerin arzında bulunan nurları ben bilirim; yine sizlerin ortaya koyduğunuz teslimiyeti ve içinizde sakladığınız itikadları da en iyi şekilde ben bilirim."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Meleklerin Hz. Âdem'e Secdesi

Hz. Âdem'in (aleyhisselâm) şerefi belli olup fazileti ortaya çıkınca, Allah Teâlâ meleklere ona secde etmelerini emrederek şöyle buyurdu:

وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُٓوا اِلَّٓا اِبْلٖيسَؕ اَبٰى وَاسْتَكْبَرَ
وَكَانَ مِنَ الْكَافِرٖينَ ﴿٣٤﴾

34. *Hatırla, bir vakit biz meleklere, "Âdem'e secde edin" dedik. İblîs hariç hepsi secde ettiler. İblîs (secdeye) yanaşmadı ve büyüklük tasladı; böylece kâfirlerden oldu.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Habibim hatırla, bir zamanlar biz, meleklere, 'Âdem'e secde edin' dedik."* Âdem'in fazileti ortaya çıkınca, Allah Teâlâ meleklere secde emrini vererek, "Âdem'e secde edin" buyurdu. Bu, hürmet secdesiydi. *"Bütün melekler kendisine secde ettiler."* Çünkü onlar varlıkları değil, sadece Cenâb-ı Hakk'ı müşahede ediyorlardı. Onlar Hz. Âdem'i yüce Allah'a yönelmek için bir kıble olarak yahut O'nun azametinin nurlarından bir nur olarak gördüler. *"Ancak İblîs secdeye yanaşmadı"*; zira o, Allah Teâlâ'nın hikmetiyle ortaya koyduğu varlığa baktı, eşyaya takıldı, sahibine ulaşamadı; üstünlük taslayıp kibre düştü ve böylece kâfirlerden oldu. İblîs'in kâfir olması, secde etmemesinden değil, Allah'a itirazı ve ilâhî hükmü hafife almasından dolayı idi. Çünkü helâl görmedikten sonra, sadece büyük günah işlemek insanı kâfir etmez.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

34. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ruhun manevi temizliği tamam olup şerefi ortaya çıkınca, her şey ona boyun eğer, her şey ona karşı tevazu gösterir. Ezelde kendisine ilâhî yardım takdir edilmiş ve üzerine hidayet rüzgârı esmiş kimseler bu ruha boyun eğip teslim olur. Çünkü bu ruh, en büyük insan özelliğini kazanmıştır. Ancak ilâhî iradenin şüphe içinde bıraktığı ve ilâhî kudretin özel yakınlıktan kovduğu kimseler, o kâmil ruha karşı kibirlenir, onu kendisi gibi görerek emri altına girmez. Bu kimse Allah'ın seçkin velilerini inkâr edenlerden olur. Onun cezası, Cenâb-ı Hakk'ın rubûbiyyet nurunu görmekten mahrum kalmak ve manevi körlük içinde en düşük seviyelere düşmektir.

Şeytanın Hz. Âdem ve Eşini Hataya Düşürmesi

Cenâb-ı Hak, bu âyetin peşinden Hz. Âdem'in cennete girmesini ve daha önce haber verdiği halifelik görevini icra için yeryüzüne indirilmesini zikrederek buyurdu ki:

وَقُلْنَا يَٓا اٰدَمُ اسْكُنْ اَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَداً حَيْثُ شِئْتُمَاۖ وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٣٥﴾ فَاَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَاَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِۖ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّۚ وَلَكُمْ فِي الْاَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ اِلٰى حِينٍ ﴿٣٦﴾ فَتَلَقّٰٓى اٰدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِۜ اِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّح۪يمُ ﴿٣٧﴾

35. ***Biz, "Ey Âdem! Sen ve eşin*** *(Havva)* ***beraberce cennete yerleşin; orada istediğiniz yerde cennet nimetlerinden bolca yiyin; ancak şu ağaca yaklaşmayın; eğer bu ağaçtan yerseniz kendinize kötülük eden zalimlerden olursunuz" dedik.***

36. ***Şeytan ikisini hataya düşürüp*** *(yasak ağaçtan yedirdi ve böylece)* ***onları içinde bulundukları cennet nimetlerinden çıkardı. Biz de, "Bir***

kısmınız diğerine düşman olarak (yeryüzüne) inin; sizin için orada belirli bir vakte kadar kalma ve faydalanma imkânı vardır" dedik.

37. *Âdem, Rabb'inden birtakım kelimeler öğrendi* *(ve onlarla Rabb'ine tövbe etti),* ***Allah da tövbesini kabul etti. Hiç şüphesiz Allah, tövbeleri çokça kabul eden ve çok merhamet edendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Biz, melekler kendisine secde edip cennete girdiğinde Âdem'e,

"Ey Âdem, sen ve zevcen Havva cennete yerleşip kalın" dedik. Havva, Âdem'in sol kaburga kemiğinden yaratılmıştı. Onlara ayrıca, "Cennetin meyvelerinden istediğiniz şekilde yiyin, ancak şu ağaca (üzüm, incir veya buğday ağacına) yaklaşmayın; eğer ondan yerseniz kendinize zulüm yapmış, kötülük etmiş olursunuz" dedik.

Bundan sonra İblîs gizlice veya yılanın ağzında cennete girdi; Hz. Âdem (aleyhisselâm) ile konuştu. Âdem (aleyhisselâm) ona, "Bu ne güzel bir haldir; keşke ebedî olsaydı!" dedi. İblîs bu sözü aklında tuttu, Hz. Âdem'in bu ebedîlik arzusunu değerlendirerek bir giriş yolu buldu ve ona,

"Ey Âdem, sana ebedî bir ömür kazandıracak ağacı ve hiç yıkılıp bozulmayacak bir saltanatı göstereyim mi?" (Tâhâ 20/120) diyerek ona, yasak ağaçtan yemesini söyledi ve, *"Rabb'inizin size bu ağacı yasak etmesinin tek sebebi, onu yediğinizde melek olmanız veya ebedî bir hayat bulmanızdır; ben size samimi olarak doğruyu söylüyorum, diyerek yemin etti"* (bk. A'râf 7/20-21).

Yasak ağaçtan önce Havva yedi, sonra Âdem'e (aleyhisselâm), "Bak ben yedim ve bir zarar görmedim" dedi. Hz. Âdem, yasak edilen ağaçtan yemedi, fakat aynı cinsten başka bir ağacın meyvesinden yedi. Bunu, yasağın kendilerine gösterilen ağaç için geçerli olup, aynı cinsten diğer ağaçlara ait olmadığı düşüncesiyle yaptı. Hz. Âdem (aleyhisselâm) yasak ağacın meyvesinden yer yemez, başındaki cennet tacı ve üzerindeki cennet elbiseleri uçtu. Böylece Allah onları cennetteki güzel ve hoş nimetlerin içinden çıkarıp ezelde takdir edilen halifeliği icra etmesi için zorluk ve sıkıntı yurdu dünyaya indirdi.

Allah Teâlâ onlara (Âdem, Havva, İblîs ve yılana) buyurdu ki:

"Birbirinize düşman olarak yeryüzüne inin; sizin için orada ölüm anına kadar kalmayı ve dünyanın nimetlerinden faydalanmayı takdir ettim. Ey insanlar ve cinler, sizler yaptığınız amellerle huzuruma gelirsiniz; ben iyi işler yapanlara iyilikle, kötü işler yapanlara da ona göre bir karşılık veririm."

O zaman Âdem, ilham yoluyla Rabb'inden bazı kelimeler öğrendi, onlarla tövbe etti. Bu kelimeler şunlardı:

"Rabbimiz, biz nefsimize zulmettik; eğer sen bizi affetmezsen gerçekten biz, zarara uğrayanlardan oluruz" (A'râf 7/23).

"Yüce Rabb'i, Hz. Âdem'in tövbesini kabul etti; onu seçip huzuruna kabul buyurdu. *Gerçekten O, kullarının tövbesini çokça kabul edendir; onlara karşı çok merhametlidir;* öyle ki kullarına anne babalarından daha fazla acıyıp şefkat eder."

Allahım, bizlere merhamet buyurup tarafından öyle bir rahmet ihsan et ki o rahmet bizleri bütün kötü hallerden korusun. Şüphesiz senin her şeye gücün yeter.

35-37. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ruh, terbiyesini kemale erdirdiği ve manevi yükselişini tamamladığında Cenâb-ı Hak ona der ki:

"Sen ve seninle birleştirdiğim bedenin, birlikte marifet cennetine girin; onun meyvelerinden bolca yiyin, ilim sularından kana kana için, o marifet cennetinin terakki köşklerinde yerleşin, edebi muhafaza ettiğiniz sürece orada kalın, sakın günaha yaklaşmayın, kötü edepten uzak durun; yoksa zalimlerden olursunuz.

Ruh, ebedî cennete yerleşip orada ebedî kalmaya aşırı arzu gösterdiği zaman, Allah Teâlâ onu kulluk meydanına indirdi; halifeliğin hakkını vermesi ve Rabb'ine ait hakları yerine getirmesi için ona süre verdi. Bunun sebebi de yaptığı kusuru oldu; bu kusur ruhun aşırı derecede sürekli hür kalmayı arzulamasıdır. O ne güzel bir kusurdur ki peşinden halifelik getirmiştir.

Ruhu güzel kulluğa sevkeden her şey, ruh için Rabb'inin nurunu müşahede etmeye yükseliş sebebidir. Çok kere senin için takdir edilen bir kusur, vuslat sebebin olur (işlediğin günaha yapacağın samimi tövbe, seni Allah'a ulaştırır).

Cenâb-ı Hak ruhu, manevi cezbe halinden sonra seyrü sülûk için kulluk meydanına indirmek istediği zaman, ruha ve onun savaş yaptığı şeytan, hevâ, dünya ve nefsanî hazlara dedi ki:

"Birbirinize düşman olarak yeryüzüne inin. Ey ârif kullarım! Bu düşmanlarla cihaddan sonra, kulluk meydanında sizin için bir istikrar vardır ve Rabb'inizle ahirette buluşana kadar O'nun nurlarının tecellilerinden istifade mevcuttur."

Manevi kemalatını tamamlamış ruh, Rabb'inden O'na dua edeceği ve yöneleceği kelimeleri öğrendi. Bu ruhun üzerine kendisi için ezelde takdir edilen hidayet rüzgârı esti. Böylece ruh Rabb'ine tam bir dönüş yaptı. Rabb'i onun tövbesini kabul buyurup onu yüce zatını müşahede için huzuruna yaklaştırdı. Hiç şüphesiz Allah, tövbeleri çokça kabul eden ve kullarına çok merhamet edendir; O, ihsanı bol, lutfu sonsuz bir cömerttir.

Hz. Âdem'in Cennetten Yeryüzüne İndirilişi

Cenâb-ı Hak, onlara cennetten inme emrini tekrarlayarak buyurdu ki:

قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعاًۚ فَاِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنّ۪ي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا
خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٣٨﴾ وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَٓا اُو۬لٰٓئِكَ
اَصْحَابُ النَّارِۚ هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿٣٩﴾

38. ***Dedik ki: Hepiniz cennetten inin! Benden size bir hidayet** (peygamber ve kitap) **geldiğinde kim hidayetime tâbi olursa onlar için hiçbir korku yoktur, onlar hiç üzülmezler de.***

39. *İnkâr edip âyetlerimizi yalanlayanlara gelince onlar, cehennemliktir, orada ebedî olarak kalacaklardır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak Hz. Âdem'e, cennetten inmesini ilk emrettiği zaman o, ağlayıp yalvararak, "Allahım! Sen beni elinle yaratmadın mı? Bana meleklerini secde ettirmedin mi? Beni cennetine koymadın mı?" dedi.

"Bundan sonra kendisine, Rabb'i tarafından birtakım dua ve zikir kelimeleri ilham edildi. Hz. Âdem onlarla Rabb'ine dua ve tövbe etti. Allah Teâlâ onun tövbesini kabul ve kendisine merhamet buyurdu. Âdem [aleyhisselâm], Rabb'inden bu ikramları görüp tövbesinin kabul edildiğini işitince, cennette kalmaya heves etti. O zaman Cenâb-ı Hak ona,

"Ey Âdem, bana isyan eden kimse, manevi yakınlığım içinde kalamaz. Ben, ezelde senin ve zürriyetinin inip yeryüzünde halifem olmanız için hüküm verdim" buyurdu ve ikinci kez yeryüzüne inme emrini vererek buyurdu ki:

"*Sen ve zürriyetin yeryüzüne inin; benden size* bir peygamberim veya onun vekili eliyle tevhide ve marifetime ulaştıran *bir hidayet delili gelince, kim ona uyar,* marifet ve tevhide ulaşır, emirlerime uyarak salih amel işlerse, *onlar için hiçbir korku yoktur;* onlar sevmedikleri bütün hallerden manevi koruma altındadırlar. *Onlar,* sevdikleri hal ve nimetleri kaybetmekten dolayı da *hiç üzülmezler de;* çünkü ben onları her türlü istenmeyen üzücü şeylerden korur, kendilerine faydalı ve hayırlı şeyleri veririm."

Âyet şöyle bitiyor: "Kudretimizi gösteren delilleri ve peygamberime *indirdiğim âyetleri inkâr edip yalanlayan,* onlara karşı büyüklük taslayarak içlerindeki hüküm ve hikmetlere nazar etmeyen yahut onları getirene teslim olup boyun eğmeyen kimseler, *cehennemliktir; onlar orada ebedî olarak kalacaklardır."*

38-39. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ruhlar, ilâhî himayede korunup sükûnet bulduğu ve tam bir müşahede haline ulaştığında, Cenâb-ı Hak onlara, hakların korunduğu, emir

ve hükümlerin uygulandığı ve nefsanî hazların yaşandığı dünyaya inmesini emreder. Ruh, ilâhî izinle, halinde temkin içinde ve sağlam bir yakînî imanla yeryüzüne iner; onun inişi bir mükâfat talebi veya nefsanî arzusunu gidermek için değildir. Kâmil insanın bu âleme inişi, Allah'ın izniyle, Allah'tan gelen bir emirle ve Allah'a gitmek için olur. Kim bu güzel yol üzere giderse onlar için hiçbir korku yoktur ve o kimseler asla mahzun da olmazlar.

Kim, önünde yolu bilen bir kaptan olmadan, şeriat gemisine binmeden tevhid denizine açılır ve kibirlenerek dinin emirlerine boyun eğmeye yanaşmazsa, onu dalgalar yutar ve bu denizde boğulup gider. Onlar cehennemlik kimselerdir ve orada ebedî olarak kalacaklardır.

Şu bir gerçektir ki kim dinin emirlerini öğrenmeden hakikat ilimlerine dalarsa o kimse dinden çıkacak işler yapar, zındık olur. Kim dinin zâhirî ilimlerini öğrenir fakat tasavvuf yoluna girip maneviyat terbiyesi almazsa o kimse, büyük günahlara dalıp fâsık olma tehlikesiyle yüz yüze gelir. Kim de her ikisini birleştirirse o, hakikate erer, kâmil insan olur. Allah Teâlâ bizleri her ikisini elde edenlerden ve ölene kadar bu yolda gidenlerden eylesin. Âmin.

İsrâiloğulları'nın İbretlik Halleri

Allah Teâlâ, önceki âyetlerde yüce kitabı Kur'ân-ı Hakîm'in şerefini zikretti, onun Allah'tan gelen bir vahiy olduğunda hiçbir şüphe bulunmadığını belirtti, sonra kullarını tevhide, yüce zatını birlemeye davet etti, âlemin başından itibaren arştan ferşe (yere) her şeyin O'nun varlığına apaçık bir delil olduğunu açıkladı ve bu âlemi insanla mâmur etmeye nasıl başladığını zikretti, sonra İsrâiloğulları'na hitap etti. Çünkü onlar, önceki milletlerin haberlerini bilen kimselerdi. Bu haberleri bir de okuma yazma bilmeyen ümmî bir peygamberden işittiler; böylece onların gerçek olduğu ortaya çıktı ve Kur'an'ın Allah katından olduğu kesin delillerle önlerine konmuş oldu.

İsrâiloğulları'nı İslâm'a girmekten engelleyen ancak haset ve baş olma sevgisidir. Bunun için yüce Allah onlardan uzun uzun söz etti. Cenâb-ı

Hak, bu âyetlerde bazan İsrâiloğulları'nı iman etmeyişlerinden ve peygamberlerine yaptıkları zulümlerden dolayı kınayıp ayıpladı; bazan kendilerinden önceki atalarına ihsan ettiği nimetleri hatırlatıp şükretmelerini istedi. Allah Teâlâ, İsrâiloğulları'yla ilgili âyetlerde şöyle buyurdu:

يَا بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪لَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّت۪ٓي اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَاَوْفُوا بِعَهْد۪ٓي
اُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَاِيَّايَ فَارْهَبُونِ ﴿٤٠﴾ وَاٰمِنُوا بِمَٓا اَنْزَلْتُ مُصَدِّقاً لِمَا مَعَكُمْ
وَلَا تَكُونُٓوا اَوَّلَ كَافِرٍ بِه۪ وَلَا تَشْتَرُوا بِاٰيَات۪ي ثَمَناً قَل۪يلاً وَاِيَّايَ فَاتَّقُونِ ﴿٤١﴾
وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤٢﴾ وَاَق۪يمُوا
الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِع۪ينَ ﴿٤٣﴾

40. ***Ey İsrâiloğulları! Size verdiğim nimetlerimi hatırlayın, bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size vaat ettiklerimi vereyim. Yalnızca benden korkun.***

41. *(Tevrat'tan)* ***yanınızda bulunan şeyleri tasdik edici olarak indirdiğim Kur'an'a iman edin. Sakın onu ilk inkâr edenler siz olmayın! Âyetlerimi az bir*** *(maddi)* ***karşılığa değişmeyin, ancak bana isyan etmekten sakının.***

42. ***Hakkı bâtıl ile karıştırmayın ve bile bile hakkı gizlemeyin.***

43. ***Namazı hakkıyla kılın, zekâtı verin, rükû edenlerle beraber rükû edin.***

İsrâil, Hz. Yakub'un (aleyhisselâm) lakabıdır. Arapça değil, İbrânîce bir kelimedir. "Abdullah" veya "Allah'ın seçilmiş kulu" manasındadır. İsrâiloğulları da Hz. Yakub'un evlatlarına verilen isimdir. Hz. Yakub, Hz. İshak'ın, o da Hz. İbrahim'in (aleyhisselâm) oğludur.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuyor ki: *"Ey İsrâiloğulları! Size verdiğim özel nimetlerimi hatırlayın;* ben sizi içinde bulunduğunuz zamanda diğer insanlardan üstün kıldım, içinizden pek çok nebî ve resûl gönderdim, içinizde bir peygamber vefat edince başka bir peygamber gönderdim. Sizi, peygamberleri öldürerek yeryüzünde fesat çıkarmadan önce insanlara hükümdar ve hâkim yaptım. Siz de bu nimetlerimi hatırlayın.

Hiç şüphesiz insan, yaratılışı itibariyle çok kıskanç ve hasetçidir. Allah Teâlâ'nın başkasına ihsan ettiği nimetleri gördüğünde içindeki haset ve kıskançlık onu, kızgınlık ve nankörlüğe sevkeder. Allah Teâlâ'nın kendisine verdiği nimetlere bakınca ise nimetlere sevgisi onu rıza ve şükre sevkeder. İnsandaki bu tabiattan dolayı yüce Allah onlara şöyle hitap buyurdu:

"*Size verdiğim nimetleri hatırlayın* ve onlara şükrederek elinizde tutun. *Sizinle yaptığım anlaşmaya uyun.* Bu anlaşma şudur: Eğer sizler son peygamberim Muhammed'e yetişirseniz muhakkak ona iman edeceksiniz ve kendisini destekleyeceksiniz, onun elinizdeki kitapta yazılı sıfatlarını insanlara açıklayacaksınız, hiçbir şeyi gizlemeyeceksiniz. İşte sizler bu anlaşmaya uyun ki ben de size verdiğim sözü yerine getireyim. Benim sözüm de şudur: Sizi cennete koymak, size cemalimi seyretme nimetini bahşetmek ve diğer kullarımla birlilikte sizden ebediyen razı olmak."

Âyet şöyle bitiyor: "Şu halde *benden başka hiç kimseden korkmayın."* Çünkü kâinatta benden başka gerçekte hüküm veren ve iş yapan yoktur. Her şey benim iznim, emrim ve kudretimle olur.

Devamındaki âyette şöyle buyuruyor: "Peygamberim Muhammed'e *indirdiğim Kur'an'a iman etmeye koşun. O öyle bir kitaptır ki Tevrat'tan yanınızda olan şeyleri tasdik ve ayrıca onları kontrol etmektedir. Sakın onu ilk inkâr edenler siz olmayın;* yoksa hem kendi günahınız hem de size tâbi olanların günahıyla ilâhî huzura varırsınız."

"Sizin iki cihanda kurtuluş sebebiniz olan *imanı,* düşük kimselerden alacağınız basit dünya menfaati ile değiştirmeyin. Alacağınız azıcık maddi karşılık, peşinden büyük bir azabı ve perişanlığı getirir. *Benden başka hiç kimseden korkmayın;* hiç şüphesiz her türlü fayda ve zarar benim elimdedir."

Devamındaki âyette şöyle buyuruyor: *"Hakkı bâtıl ile karıştırmayın."* Son peygamberim Muhammed'in elinizdeki kitapta isminin ve sıfatlarının zikredilmesi haktır. Sizin bu âyetleri değiştirip bozmanız ve keyfinize göre yorumlamanız ise bâtıldır, yanlıştır. Yine siz, elinizdeki kitapta zikredilen Muhammed'in sıfatlarını ve peygamberliğini insanlardan bile bile gizlemeyin. Siz, yaptığınız tahrifi biliyorsunuz, bunu inat ve hasedinizden yapıyorsunuz. Bu yaptığınıza tövbe etmezseniz gazabıma uğrar, azabıma düşersiniz. Gazabıma uğrayan kimse, baş aşağı gidip helâk olur (Tâhâ 20/81).

Devamındaki âyette şöyle buyuruyor: "*Ey İsrâiloğulları!* Dinin aslı olan imana girdikten sonra, imanın gereği olan amelleri yapın. *Namaz kılın, zekât verin* ve diğer farzları yerine getirin. Bu ibadetleri kendi bildiğinize göre değil, müslümanların yaptığı usulde yapın. Namazı müminlerin içine karışarak cemaat halinde kılın. Şunu bilin ki cemaatle kılınan namaz, tek başına kılınan namazdan yirmi yedi derece daha faziletlidir. Cemaatle namaz kılarken, salihlerin sırlarındaki ilim ve feyizden nasiplenmek yanında, onların nurlarından nur almak ayrı bir kazançtır."

Hayırlara muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla olur.

40-43. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kur'ân-ı Kerîm'de belli bir gruba hitap edilince, ilimlerini Allah'tan alıp anlayan ârifler, bu hitabın, onu işiten herkese yapılmış olduğunu kabul ederler. Bir sultan, huzurunda bulunan bazı kimseleri bir konuda ayıplayınca, bununla onu işiten herkesi bu işten sakındırmak istemektedir. Bu âyetlerde Cenâb-ı Hak, sanki şöyle buyuruyor:

Ey insanlar! Size verdiğim nimetleri hatırlayın; o nimetlerin aslını, kimden geldiğini, nasıl oluştuğunu ve sizlere ne faydalar sağladığını iyice düşünün. O nimetlerin sadece zatıma ait olduğunu görüp bana şükredin. Şunu iyi bilin ki gerçekte benden başka nimet sahibi yoktur. Kim bana şükrederse ben de ona şükrünün karşılığını veririm, kim benim ihsan ve iyiliğimi dile getirir ve onu etrafına yayarsa ona verdiğim nimetleri artırırım. Kim nimetlerime karşı nankörlük ederse nimeti elinden çekip alır, onu kapımdan kovarım.

Ey kullarım, siz kulluk görevlerinizi yaparak bana verdiğiniz itaat sözünü yerine getirin; ben de size zatıma ait sırları öğreteceğime (sizi marifetime erdireceğime) dair verdiğim sözü yerine getireyim.

Bu âyete şu manalar da verilmiştir:

Siz, şeriatın hükümlerini yerine getirerek bana verdiğiniz kulluk sözünü yerine getirin; ben de sizi tarikatın güzelliklerine ulaştırarak (mücâhede ehline verdiğim) sözümü yerine getireyim.

Siz, tarikatın usulünce seyrü sülûk ederek bana verdiğiniz söze vefa gösterin; ben de sizleri hakikate ulaştırarak, (mücâhede ehlini bana ulaştıracağıma dair) sözümü yerine getireyim.

Siz, müşahede denizine dalarak bana verdiğiniz sözü yerine getirin; ben de sizi bana ulaştıracak yolda sürekli ilerleterek (dostlarıma zatımı müşahede ettireceğime dair) sözümü yerine getireyim.

Ey kullarım, sadece benden korkun ve ancak bana rağbet edin; bütün istek ve arzularınızda bana yönelin; yönelin ki size inayet ve sevgimi ihsan edeyim; sizlere sonsuz ihsanlarımı bahşedeyim.

Ey müminler, veli kullarımın kalbine indirdiğim feyiz, sır ve manevi nimetlere inanın; çünkü onlar aslında peygamberlerime indirdiğim şeylerin ispatıdır; öyleyse peygamberime ihsan ettiğim şeyleri tasdik için velilerimi tasdik edin. Veli kulların üzerinde ortaya çıkan her güzellik ve keramet, peygamberlerin mucizesi ve onların getirdiği gerçekleri tasdikten ibarettir. Hemen velilerimi inkâr etmeyin; onları inkârla uğraşırsanız; size tâbi olan kullarımın kapımdan kovulmasına sebep olursunuz. Sakın makam hırsı ve baş olma sevgisi sizi, irşadla görevli velilerime boyun eğmekten menetmesin.

Benden başkasına yönelip onun rızasını aramaya çalışmayın; böyle yaparsanız, sizi, bana ait sırları müşahededen menederim.

Hakkı bâtıl ile karıştırmayın. Dışta salih insan gözüküp içte fâsıkların ahlâkı üzere olmayın. Evliya kisvesi giyinip eşkıyaların işini yapmayın!

Kullarımdan birinin irşadla görevli kâmil bir insan olduğunu bildiğiniz zaman, onun halini beni sevenlerden gizlemeyin.

Kalplerinizin namazını yerine getirin; yani kaderin tecellileri karşısında itirazı bırakarak kalbinizle Rabb'inize teslim olun.

Nefsinizin zekâtını verin; onu hakka boyun eğdirip kibrini kırarak temizleyin. Huşû sahipleriyle birlikte olun. Rükû edenlerle birlikte rükû edin. Bunları yapın ki sizlere özel yardımımı bahşedeyim, ihsan ve iyilik denizinden üzerinize bolca nimet akıtayım. Ben, benim için kalbi mahzun, gönlü kırık olan kullarımın yanındayım.

İyiliği Başkasına Emredip Kendini Unutanlar

Cenâb-ı Hak sonraki âyette, hakkı tanıyıp da kendini ondan mahrum eden Ehl-i kitabı ve diğer insanları kınayarak buyurdu ki:

اَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ اَنْفُسَكُمْ وَاَنْتُمْ
تَتْلُونَ الْكِتَابَۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٤٤﴾

44. ***Siz kitabı okuduğunuz*** *(gerçekleri bildiğiniz)* ***halde, insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz?*** *(Bu yaptığınız işin ne kadar kötü olduğunu)* ***anlamıyor musunuz?***

Tefsir

Yüce Allah bu âyette yahudi âlimlerini kınamaktadır. Araplar'dan biri, bu âlimlere gelip de doğru yolun hangisi olduğunu sorunca, ona İslâm'ı göstererek, "Muhammed'in dini haktır" derdi, fakat kendisi bu dine girmekten kaçınırdı.

Yine bu âlimler, insanlara sadaka vermeyi emreder, kendileri ise cimrilik yaparlardı. Bunun için Allah Teâlâ onları şöyle uyardı:

"Nasıl oluyor da *siz, insanlara iyilik ve ihsanı emredip kendinizi* küfür ve isyan içinde *bırakıyorsunuz?* Halbuki siz, Tevrat'ın bozulmamış kısmını da okuyor, okutuyor ve bu yaptığınız işin çok çirkin bir şey olduğunu biliyorsunuz. Sizi bu kötü ahlâktan sakındıracak aklınız yok mu?"

Aklın işi, iyiyi kötüden, faydalıyı zararlıdan ayırmaktır. Kim kendisine zarar veren şeylere dalarsa onun aklı yok demektir.

44. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Her kim bizzat ulaşmadığı bir makamdan bahsederse bu âyetteki kınama ona da yapılmış olur. Her kim, başkasındaki bir kusurdan bahseder de kendisi o kusur içinde yaşarsa ona, "Sen insanlara iyiliği emredip kendini unutuyor musun? Kendini o kusurdan uzak mı görüyorsun?" denir. Aslında bu âyetin kınamasından safa ve vefa ehli çok az insanın dışında, hiçbir vaiz ve sohbetçi kurtulamaz.

Beyzâvî der ki: "Bu âyetten maksat, halka vaazla meşgul olan kimseleri nefislerini kötü ahlâktan temizlemeye, onu kemale erdirip güzel kulluk yapmaya ve başkasının da güzel kulluk yapmasına sebep olmaya teşviktir; yoksa günah işleyen bir kimseyi vaaz ve tebliğ işinden menetmek değildir. Bir âlime iki iş emredilir, biri ilmiyle amel, diğeri de ilmi öğretmek. Bunlardan birini yapamayışı, diğerini terketmeyi gerektirmez."[307]

Âriflerden biri bu konuda nazım halinde der ki:

"Ey başkasına doğruyu öğreten kimse, onları kendi nefsine de anlatman gerekmez mi? Hastalara ilaç tavsiye ediyorsun, kendin ise hastalık içinde yüzüyorsun. Bakıyorum, bize samimiyetle nasihat edip akıl vererek doğru yolu gösteriyorsun; kendin ise doğru yoldan uzaksın. Sen önce nefsinden başlayıp onu kötü işlerden sakındır; eğer nefsin sözünü dinleyip kötü işlerden el çekerse hikmet ehli bir kimse olursun. Artık bundan sonra vaaz etsen kabul edilir, sözün dinlenir, ilmin fayda verir. Senin yapıp durduğun kötü işleri halka yasaklaman, büyük bir ayıptır."

Fakat şunu da hatırlatalım ki kendisi bir derece safa ehli ve iyi hal sahibi olan kimse, başkalarının kusurlarını söylerken, kendi nefsini de onların içinde zikreder. Mürşidlerimizden biri dervişleri zikrederken, "Biz ancak kendi nefsimizi uyarıyor, ona sesleniyoruz" derdi.

---

307 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/59.

Sabır ve Namazla Allah'tan Yardım

Allah Teâlâ, sonra bu hastalığın ilacına işaret ederek buyurdu ki:

وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ وَاِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ اِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ ﴿٤٥﴾ اَلَّذِينَ يَظُنُّونَ اَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَاَنَّهُمْ اِلَيْهِ رَاجِعُونَ ﴿٤٦﴾

45. ***Sabır ve namaz ile*** *(Allah'tan)* ***yardım isteyin. Şüphesiz bu işler, zor ve ağırdır; ancak*** *(samimi olarak Allah'a yönelen)* ***huşû sahiplerine kolay gelir.***

46. ***Onlar, muhakkak Rab'lerine kavuşacaklarını ve O'na döneceklerini bilirler*** *(ve buna yakînen inanırlar).*

Sabır, Rabb'in hükmüne karşı gelmekten kalbi muhafaza etmek ve itirazdan korumaktır. Sabırla, zâhirî zorluklara karşı dayanmak ve ayakta durmak manası da kastedilebilir. Sabırdan maksadın, oruç olduğu da söylenmiştir; çünkü oruçta nefsin arzularına karşı sabır vardır.

Huşû iki türlü olur: 1. Âzalarda, 2. Kalpte. Âzalarda huşû, onların sükûnet ve tevazu içinde olmasıdır. Kalpteki huşû ise onun Rabb'inin hükmüne severek teslim olmasıdır.

Tefsir

Ey baş olma hırsına kapılmış, makam sevdasına müptela olmuş, Peygamber'in Allah'tan getirdiği hükümlere boyun eğip tâbi olmaya karşı kibir gösteren kimse, nefsine karşı onun alıştığı sevimsiz huylarını kesmek ve kötü arzularını terketmek hususunda sabrederek Allah'tan yardım iste. Nefsin kötü arzularının aslı, baş olma hırsı ve insanlar arasında itibar edinme hevesidir. Kim onları terketmede sabırlı olursa Allah'ın rızasını kazanır. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Nefsin hoşlanmadığı işleri yapmaya sabretmende büyük hayır vardır."[308]

308 Ahmed, *Müsned*, 1/307; Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 1074.

Bir şair der ki:

"Sabır, ilk anda sabır otu gibi acıdır, fakat sonu baldan daha tatlıdır."

Âyetin bir manası şudur: Oruç ve namaz ile Allah'tan yardım isteyin.

Hiç şüphesiz oruçla aşırı şehvet kırılır ve nefis temizlenir. Nefis kötü duygu ve arzulardan temizlenince de tevazu, insaf, huşû ve diğer yüksek sıfatlardan faziletli huylarla süslenir.

Namazda insanın nefsine ve bedenine ait her türlü ibadet çeşidi vardır. Temizlik, avret yerlerini örtme, bunların temini için mal harcama, Kâbe'ye yönelme, ibadet için mescidlerde bulunma, âzalarla huşû içinde olma, kalbiyle ihlâsla niyet etme, şeytanla mücadele, Rabb'ine yalvarma, Kur'an okuma, kendini yeme içmeden çekme gibi güzel işlerin hepsi namazda yapılmaktadır. Namazda ayrıca ihtiyaçların giderilmesi ve musibetlerden korunma gibi faydalar da mevcuttur. Bundan dolayı Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], üzüntü ve sıkıntı verecek bir işle karşılaştığı zaman hemen namaza koşardı.[309]

Hiç şüphesiz namaz, nefse ağır gelen bir iştir; çünkü namaz her gün tekrarlanmakta ve bazı namaz vakitleri uykunun en tatlı anına rastgelmektedir. Ancak bu ibadet, huşû sahiplerine ağır gelmez. Huşû sahipleri öyle kimselerdir ki kalplerinde namazın tadı yerleşmiştir; onlar namazda Rab'leriyle konuşmakta, O'na yalvarıp yakarmaktadırlar. Namaz onlar için öyle tatlı ve huzur vericidir ki namazla gözleri aydınlık, gönülleri hoş olur.

Bu huşû sahipleri, ahirette Rab'lerine kavuşacaklarına ve O'nun cemaline nazar ederek nimetlerin en güzeline ereceklerine yakînen inanırlar. Onlar ayrıca, öldükten sonra dirilerek Rab'lerine döneceklerine, O'nun huzurunda hesap vereceklerine ve amellerinin karşılığını sevap veya azap olarak göreceklerine kesin olarak inanırlar.

Cenâb-ı Hak âyette, "yakînen inanırlar" yerine "zannederler" ifadesini kullandı. Bu ifadede günaha ve isyana dalanlar için bir kolaylık ve

309 Ebû Davud, Tetavvu', 22; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/163.

rahmet vardır; çünkü onlarda safi yakîn hali yoktur; eğer safi yakîn hali zikredilseydi ve istenseydi, bu kimseler onun dışında kalırdı.

Kullarına hilmiyle muamele eden, onlara karşılıksız ikram ve ihsanda bulunan Rabbimiz ne kadar yücedir.

Allahım, bizlere safi yakîn ve marifetini ihsan eyle; bu sayede öyle bir imana sahip olalım ki kalbimizde hiçbir zan ve şüphe kalmasın. Ey âlemlerin Rabb'i, senden bunu istiyoruz; bize lutfeyle.

45-46. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey Allah'ın huzuruna girmek isteyen kimse, Allah'ın velilerine karşı nefsini ezip tevazu göster; bu konuda sabret ki onlar seni Allah'ın huzuruna ulaştırsınlar. Bu konuda bir ârif der ki:

"Hakk'a boyun eğmiş kimseye nefsini ezip tevazu göster; âriflere gönül verip teslim olmak kolay değildir. Sevgili razı olunca, senin için vuslat gerçekleşir."

Eğer baş olma hırsın ve insanlarca sevilme hevesin seni bundan engellerse, o devleti elde etmek için sabır ve namazla Allah'tan yardım iste. Hiç şüphesiz sabır, zaferin elde edileceğine işarettir. Namaz ise insanı çirkin işlerden ve kötülüklerden uzak tutar. Öyleyse dostun kapısını çalmaya devam et ki dostlarla birlikte içeri giresin. Namaz ibadetine devam etmek, büyük ve zor bir iştir; ancak yüce Rabb'ine münâcâtta ihlâs sahibi olan, O'nu müşahede nimetine ulaşan, her an yüce Mevlâ'sına yönelen kimseye bu iş kolaydır. Gerçekten o zaman namaz bu kul için bir göz aydınlığı olur; kalbi onunla huzur bulur.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak Allah'ın yardımı ile mümkündür. Kulunu doğru yola sevkeden O'dur.

Nimete Şükür, Ahirete Hazırlık

Allah Teâlâ, İsrâiloğulları'na iman ve amelle ilgili şeyleri emrettikten sonra, onlara verdiği nimetleri hatırlattı ve eğer şükretmezlerse kendilerini azapla korkutarak buyurdu ki:

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ
عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٤٧﴾ وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا
وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٤٨﴾

47. Ey İsrâiloğulları! Size verdiğim nimetimi ve *(bir zamanlar atalarınızı iman, ilim, salih amel, hükümranlık ve peygamberlik nimetleriyle şereflendirerek)* ***sizi bütün âleme üstün kıldığımı hatırlayın.***

48. Öyle bir günden korkun ki o günde *(kâfirlerden)* ***hiç kimse bir diğerine fayda veremez; hiç kimseden şefaat kabul edilmez,*** *(azaptan kurtuluş için)* ***fidye alınmaz ve kendilerine yardım da edilmez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey İsrâiloğulları,* kendilerini hidayete ulaştırarak ve içlerinden peygamberler göndererek *size* yani babalarınıza *verdiğim nimetlerimi hatırlayın. Ben o devirde sizi diğer bütün insanlara üstün kılmıştım.* Bu nimetleri hatırlayın ve yanınızdaki Tevrat ve İncil'de sıfatlarıyla geleceği yazılı olan kadri yüce peygamberime tâbi olarak bana şükredin.

"Eğer ona iman edip tâbi olmazsanız, *öyle bir günden korkun ki o günde hiç kimse* -benim iznim olmadan- bir diğerine zerre kadar *fayda veremez;* ondan bir zararı gideremez. Şefaat yapacak olsa *şefaati kabul edilmez.* Onu fidye verip kurtarmak istese *fidyesi alınmaz.* O kimse de azabı savmak için kavim ve kabilesinden yardım istese *kendisine yardım edilmez.*"

Allah Teâlâ böylece, bir kâfirin azaptan kurtulmak için başvuracağı muhtemel bütün yolları ortadan kaldırdı. Bir insan azap edilmek için yakalandığında, kendisini kurtarmanın yollarını arar. Bunun için kendisine şefaat edecek aracı bulur. Aracı kabul edilmezse fidye vererek kurtulmayı düşünür. O da olmazsa yakınlarından yardım ister.

Bu âyet kâfirler hakkındadır. Bu âyette, günahkâr müminlere şefaat olmayacağını söyleyenlere bir delil yoktur.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

47-48. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyet, İsrâiloğulları'nı uyardığı gibi, bu ümmet içindeki makam ve itibar sahibi âlimlerle salihleri de uyarmaktadır. Aynı şekilde kendisine özel bir şeref ve özellik verilen kimselere de hitap etmektedir. Cenâb-ı Hak onlara şöyle buyurur:

Benim size verdiğim ilim, itibar ve takva nimetini hatırlayın; sizi zamanınızdaki insanlara üstün kıldığımı ve emsallerinizden farklı özelliklerle donatmamı düşünün.

Bir haberde denir ki: "Kul, malından hesaba çekileceği gibi, sahip olduğu makam ve itibardan da hesaba çekilir."

Kim sahip olduğu makam, yetki ve itibarı, Allah'a taat yolunda kullanır, Allah'ın kullarına karşı tevazu gösterir, insanların ihtiyaçlarını görmek için koşar ve onların dertlerini dindirmek için var gücüyle çalışırsa bu yaptığı hizmetler o makamın şükrü olur. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Kim bir müslüman kardeşinin ihtiyacını görmek için koşarsa, -ihtiyacı görülsün veya görülmesin- onun geçmiş günahları affedilir; ayrıca kendisine, biri, cehennemden, diğeri de nifaktan kurtulduğuna dair iki berat yazılır."[310]

Bu kimse, insanlara Allah rızası için yapılacak hizmetlerine karşılık bir ücret almamalıdır; çünkü bu bir çeşit rüşvet olup helâl değildir. Kim kendisine verilen nimetlerle kendini beğenir, haddi aşar yahut Allah için yapılacak işlerde bir ücret alırsa kıyamet günü ona,

"Sen yaptığın hizmetlerin bütün karşılığını dünyada aldın, artık bizden alacağın bir payın kalmadı" denir. Ona hiç kimsenin şefaati fay-

---

310 Son kısmı hariç, aynı konuda biraz farklı lafızlardaki hadisler için bk. İbn Ebü'd-Dünya, *İstınâu'l-Ma'rûf*, nr. 182; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 2789; Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/190; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 16479.

da vermez; onun adına kimseden bir fidye kabul edilmez; onu düştüğü zillet ve alçalıştan kurtarmaya kimsenin gücü yetmez.

Bir haberde şöyle nakledilmiştir:

"Allah Teâlâ, dünyada fakirliklerinden (zâhidliklerinden) dolayı insanlar tarafından hürmet ve saygı gören bazı kimselere kıyamet günü şöyle buyurur: "Bir şey satın alırken sizler için fiyatlarda indirim yaptırmadım mı? Sizlere meclislerde yer açtırmadım mı? Kullarımı sizlere merhamet ve şefkatle davrandırmadım mı? Siz ücretinizi dünyada aldınız."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İsrâiloğulları'na Verilen Diğer Nimetler

Cenâb-ı Hak, bundan sonra İsrâiloğulları'na verdiği başka bir nimeti hatırlatarak şöyle buyurdu:

وَاِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُٓوءَ الْعَذَابِ يُذَبِّحُونَ
اَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِى ذٰلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿٤٩﴾

49. ***Hani bir zamanlar sizi, Firavun'un taraftarlarından kurtarmıştık. Onlar size çok kötü bir azabı uyguluyordu;*** *(yeni doğan)* ***erkek çocuklarınızı kesiyor, kızlarınızı bırakıyorlardı. Bunda size Rabb'inizden gelen büyük bir imtihan vardır.***

Firavun, eski Mısır hükümdarlarına verilen bir unvandır. O devirde Rum (yani Bizans) hükümdarlarına kayser, İran hükümdarlarına ise kisrâ deniyordu. Bir rivayete göre Hz. Musa [aleyhisselâm] zamanında yaşayan firavunun ismi Mus'ab b. Reyyân'dı.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey İsrâiloğulları, sizin dedelerinize verdiğim diğer bir nimeti de hatırlayın.* Aslında siz onu biliyorsunuz. *Hani sizi, Firavun ve adamlarının azabından kurtarmıştık; onlar size en ağır ve acı bir*

azabı uyguluyordu. Daha önceleri sizin erkeklerinizi ve kadınlarınızı ağır hizmetlerde ve zor işlerde çalıştırıyorlardı. Firavun'un kâhinleri ona, İsrâiloğulları'nın içinden bir çocuğun çıkıp saltanatını yıkacağını haber verince, bu defa *Firavun, sizin yeni doğan erkeklerinizi kestirmeye başladı; kız çocuklarınıza ise dokunmuyordu. Bunda sizin için Rabb'iniz tarafından gelen büyük imtihan ve bela vardır.* Yahut sizin böyle bir azaptan kurtarılmanızda büyük bir imtihan vardır. Bu nimeti hatırlayın ve peygamberim Muhammed'e iman ederek diğer bir azap ve sıkıntıdan kendinizi koruyun. Şunu da bilin ki ilâhî kader tecelli edeceği zaman tedbirin ve sakınmanın bir faydası olmaz. Allah'ın emri, mutlaka meydana gelecek bir kaderdir (Ahzâb 33/38).

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak Allah'ın yardımı ile olur.

49. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Her devirde insanları Allah'a bağlanmaktan ve huzuruna girmekten engelleyen firavunlar ve zalimler vardır. Âyette belirtildiği gibi onların dünyadaki çalışmaları boşa gitmiştir; halbuki onlar kendilerinin güzel bir iş yaptığını zannediyorlar (Kehf 18/104).

Cenâb-ı Hak, bu zalimlerin şerrinden kurtulan kimselere der ki: Zamanınızdaki firavunlardan kurtarmak suretiyle sizlere verdiğim nimeti hatırlayın. Onlar sizi, sürekli gaflet perdesinin ve dostlardan ayrı düşmenin sancısı içinde tutarak vicdanınıza azap ediyorlardı. Kalplerinizde yeşeren yakîni ve sırlarınızda gelişen marifeti yok ediyor, içinizde şehvetlerinizi ve kötü arzularınızı bırakıyorlardı. Bu iş sizin için, Rabb'inizden gelen büyük bir imtihandır.

Allah Teâlâ âyetinde buyurur ki:

"Eğer sen yeryüzündeki insanların çoğunluğuna uyacak olsan, seni Allah'ın yolundan saptırırlar. Onlar ancak boş bir zanna tâbi olmaktadır" (En'âm 6/117).

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak Allah'ın yardımı ile mümkündür. Gerçekten kulunu doğru yola sevkeden O'dur.

Cenâb-ı Hak, bu âyetin peşinden başka bir nimeti daha hatırlatarak buyurdu ki:

وَاِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ فَاَنْجَيْنَاكُمْ وَاَغْرَقْنَٓا اٰلَ فِرْعَوْنَ وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿٥٠﴾

50. ***Hani bir zamanlar biz sizin için denizi yarıp sizi kurtarmış, Firavun'un taraftarlarını da suda boğmuştuk; siz de onların boğulmasını seyrediyordunuz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Yine hatırlayın, bir zamanlar* siz düşmanınızdan kaçarken biz *sizin için önünüze çıkan denizi yarmış, size yol açmıştık*. Siz, denizin içinde oluşan on iki tane kupkuru yola girerek karşıya geçtiniz, Şam bölgesine ulaştınız. Düşmanlar peşinizden yetişerek sizin için açılan yollara girdi. Bütün ordu denizin içindeki yolların tam ortasına gelince, denizi üzerlerine kapattık. *Böylece sizi kurtarıp Firavun'u ve ordusunu suda boğduk. Siz de karşı tarafta onların suda boğuluşunu seyrediyordunuz.*" Sizden öncekilere verdiğim (ve sonuçları size yansıyan) şu nimete şükredin. Rabb'inizden ümmî peygamber Muhammed'e indirilen gerçeklere en güzel şekilde tâbi olun. O peygamber bunları daha önce bilmiyordu, onları Rabb'inizden vahiyle öğrendi.

50. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hikmet ehlinden biri der ki: "Nefsin hevâsı (kötü arzuları) öyle bir denizdir ki onun sahil-i selâmeti ancak ölümdür (insanı nefsin elinden ancak maddi veya manevi ölüm kurtarır)."

Gerçekten, nefsin kötü arzularından ve engellerinden oluşan bu denizi, ancak Allah'ın seçilmiş velileri aşıp geçebilirler. Onlar, Allah Teâlâ'nın, kendilerine şeriat ve hakikat ilimlerine sahip bir mürşidin elinde tarikat yolunda sülûk etmeyi ve hakikat denizine dalmayı lutfettiği kimselerdir. Cenâb-ı Hak, hevâ denizinde boğulmaktan kurtarıp Mevlâ'sını müşahede nimetine kavuşturduğu kullarına der ki:

Size lutfettiğim nimetimi hatırlayın; bu nimet şudur: Sizi şehvet denizinde ve dünya engelleri içinde boğulmaktan kurtardım; sizleri manevi ilimlerin sırlarına ve hikmet hazinelerine kavuşturdum. Kendini beğenip haddi aşanları ise hevâ denizinde boğdum. Sizler, insanların hevâ denizinde, gaflet içinde ve kötü bir halde çektikleri acıları seyredip durmaktasınız.

Hevâ denizi öyle karanlık bir denizdir ki onu önce günah dalgaları sarar, onun üzerinde nefsanî haz dalgaları vardır; onu kendini beğenme bulutu sarmıştır. Bu haliyle öyle karanlıktır ki içindeki insan elini çıkarıp görmek istese, neredeyse göremez durumdadır. Allah bir kuluna nur vermezse, ona nur verecek hiç kimse yoktur.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Buzağıyı Put Edinenler

Allah Teâlâ sonra İsrâiloğulları'na Hz. Musa'ya indirdiği Tevrat nimetini hatırlattı, bu arada onların buzağıya tapmalarını kınayarak buyurdu ki:

وَاِذْ وٰعَدْنَا مُوسٰٓى اَرْبَع۪ينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِه۪
وَاَنْتُمْ ظَالِمُونَ ﴿٥١﴾ ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ
﴿٥٢﴾ وَاِذْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿٥٣﴾

51. ***Şunu da hatırlayın: Biz Musa ile kırk gece*** *(gündüzleri oruç tutarak Tur dağında vahiy beklemesi)* ***için sözleşmiştik. O sizden ayrıldıktan sonra tutup buzağıyı put edinmiş ve*** *(bu yaptığınızla)* ***zalimlerden olmuştunuz.***

52. ***Bundan sonra şükredesiniz diye sizi affetmiştik.***

53. ***Yine doğru yolu bulasınız diye Musa'ya kitabı ve hak ile bâtılı ayıran hükümleri vermiştik.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey İsrâiloğulları, yine hatırlayın, hani biz, Musa ile kırk gece,* gündüzleri hiç ara vermeden oruç tutarak vahiy beklemesi *için sözleşmiştik.* Bu durum sizin ondan, kendisine içinde ilâhî hükümleri açıklayan bir kitap indirilmesini istediğinizde oldu. Musa bu orucu, otuz günü zilkade ayında, on günü de zilhiccede tutarak kırk güne tamamladı. Sonra Rabb'i ile özel konuşmaya geldi.

"Sizler ondan sonra inkâra gittiniz; Sâmirî'nin altından yaptığı bir *buzağıyı put edinip ona taptınız."*

Bu altını İsrâiloğulları'nın kadınları Mısırlı bir Kıptî'den ödünç olarak almışlardı. Firavun ordusuyla helâk olunca, birileri bu altınların İsrâiloğulları'na helâl olduğu görüşünü yaydı. Harun (aleyhisselâm), "O sizin için helâl değildir" dedi. Onlar da bu altınları bir kuyuya attılar.

Sâmirî bu altınları alıp ondan bir buzağı şekli yaptı. Sonra Hz. Musa ile denizden geçerken Cebrâil'in (aleyhisselâm) atının ayağı altından aldığı bir avuç toprağı, bu buzağının içine attı. Ona öyle şekil verdi ki buzağı (arkasından girip ağzından çıkan rüzgârdan) ses verip böğürüyordu. Sâmirî, insanlara, *"İşte sizin ve Musa'nın ilâhı budur!"* (Tâhâ 20/88) dedi. Bir kısmı kendisine inanarak bu puta tapmaya başladı.

Yüce Allah onların bundan sonraki halini şöyle bildiriyor: "Sizler ona tapmakla kendinize zulmettiniz. *Sonra biz, yaptığınız tövbe* ve puta tapanları öldürmeniz *sebebiyle sizi affettik. Bunu, şükredin ve hiçbir nimete isyan etmeyin, diye yaptık."*

"Yine hatırlayın, biz, Musa'ya sizin kendisinden istediğiniz *kitabı verdik.* Bu kitap Tevrat'tır. *Onun içinde, hak ile bâtılı birbirinden ayıran hükümler vardır. Onu da size, doğru yolu bulasınız* ve ebedî azaptan kurtulasınız *diye verdik."*

52-53. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Önceki şeyhler ve veliler, Hz. Musa'nın (aleyhisselâm) bu kırk günlük çile ve riyâzet sünnetini sürekli ihya etmişlerdir. Onlar bu kırk gün içinde halktan ayrılarak, kendilerini yüce Mevlâ'nın zikrine verir, O'nunla

ünsiyet eder, kendisine yakarışta bulunurlardı. Bu konuda İbnü'l-Fârız[311] [rahimehullah] der ki:

"Dağınık himmet ve düşüncelerim toplanıp bütün varlığımla yüce Mevlâ'ya yöneldiğimden beri ben, zamanımın Musa'sı oldum. Varlık dağım, ona tecelli eden Rabb'inin heybetinden eridi, yerle bir oldu."

Bazı Allah dostları belli bir zaman için aile, aşiret, arkadaş ve dostlarını terkederek bir yere çekilip Allah için zikir, fikir, ibadet ve dua ile meşgul olurlardı. Onların talebe ve müridlerinden bazıları, şeyhinin yokluğunda, daha önce kendisine verdiği söz üzere kalmaya devam ederken, bazılarının kalbini dünya sevgisi çeler, bu kimse nefsinin hevâsına ve kötü arzularına tapar; dünyanın peşine düşerek kendine zulmeder. Eğer bu kimse, hemen tövbe edip kalbinden kötü arzuları söküp atarak şeyhinin huzuruna döner, onun sözünü dinler ve emirlerine itaat ederse affedilip bağışlanır. Bu durumda o, arzuladığı müşahede haline ulaşmayı ümit edebilir. Şayet hevâsının peşinde gitmeye devam ederse azaba düşer, helâk olur.

Kim, kalbini toplamak ve Allah rızasını elde etmek için ahbap, aşiret ve arkadaşlarından ayrılıp kendini Cenâb-ı Hakk'a verirse, muhakkak kendisine her şeyi bilen hikmet sahibi Rabb'i tarafından birçok rabbânî sır ve manevi ilimler verilir; onlarla hakkı görür, bâtıldan korunur; hak ile bâtılın arasını ayırt eder.

Cenâb-ı Hak sonra, İsrâiloğulları'dan buzağıya tapanların nasıl tövbe edeceğini şöyle açıkladı:

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِه۪ يَا قَوْمِ اِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ اَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ
فَتُوبُٓوا اِلٰى بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُٓوا اَنْفُسَكُمْ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بَارِئِكُمْ فَتَابَ
عَلَيْكُمْ اِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّح۪يمُ ﴿٥٤﴾

311 İbnü'l-Fârız, sultanü'l-âşıkîn olarak tanınan meşhur mutasavvıf ve şairdir. Tam adı Ebû Hafs Şerefüddin Ömer b. Ali el-Mısrî'dir. 632'de (1235) Kahire'de vefat etmiştir. *Kasîde-i Tâiyye*'si ile *Kasîde-i Mîmiyye* olarak da bilinen *Kasîde-i Hamriyye*'si meşhurdur. Her iki kaside üzerinde pek çok şerh yazılmıştır. Şiirleri, *Dîvânü İbni'l-Fârız* ismiyle yayımlanmıştır (Beyrut 1990). Şiirlerinde ilâhî aşk ve tasavvufî konuları işlemektedir (geniş bilgi için bk. Süleyman Uludağ, "İbnü'l-Fârız", *DİA*. 21/40-43).

54. *Musa kavmine demişti ki: Ey kavmim! Şüphesiz siz, buzağıyı put edinmekle kendinize zulmettiniz. Gelin yaratıcınıza tövbe edin; bunun için (aranızdan puta tapan) nefislerinizi öldürün. Böyle yapmanız yaratıcınızın katında sizin için daha hayırlıdır. Bu şekilde Allah tövbenizi kabul etti. Hiç şüphesiz O, tövbeleri kabul eden ve kullarına çok acıyandır.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey İsrâiloğulları, yine şunu da hatırlayın: *Bir zamanlar Musa,* vahiy alıp Tur'dan döndüğünde kavmini buzağıya tapar halde buldu. Onlara, *'Ey kavmim, siz, bu buzağıyı put edinip tapmakla kendinize zulmettiniz,* nefsinize kötülük yaptınız. *Gelin sizi* en güzel şekilde *yaratan Rabb'inize tövbe edin. Bunun için, nefislerinizi öldürün',*[312] yani içinizden puta tapanların vücudunu yok edin. O vücut ki en güzel şekilde yaratılıp size emanet edilmişti, siz onun hakkını yediniz, kıymetini bilmediniz, tutup en akılsız hayvana, bir ineğe taptınız. Kim, kendisine verilen nimetin kıymetini bilmezse ondan bu nimetin geri alınması haktır."

"Bunu yapmanız, yani sizin puta tapanları öldürmeniz ve tövbeye koşmanız, *yaratıcınız katında sizin için daha hayırlıdır;* çünkü bu sizi ebedî bir hayata ve dâimî bir güzelliğe ulaştırır."

Size puta tapan kardeşlerinizi ve yakınlarınızı öldürmek zor gelince, biz üzerinize bir bulut gönderdik, bulut ortalığı karanlık hale getirdi, siz de sabahtan akşama kadar onları öldürdünüz.

Hz. Musa ile Hz. Harun [aleyhisselâm] bu karanlığın açılması için dua ettiler, bulut kalktı. Bu arada 70.000 kişi öldürmüşlerdi.

"Siz bu şekilde puta tapanları öldürerek tövbe edince, *Hak Teâlâ tövbenizi kabul buyurdu,* böylece geride kalanların tövbesini kabul etti, ölenlerin de günahını affetti. *Hiç şüphesiz O, kullarının tövbesini kabul edendir;*

---

312 Âyetteki, *"Nefislerinizi öldürün"* emri üç manada anlaşılmıştır: 1. Tövbenizin tamamı olarak kendinizi öldürün ve puta tapan nefsinizi böylece temizlemiş olun. 2. Yaptıklarınızın bir cezası olarak içinizden puta tapanları öldürün. 3. Tövbe, tezkiye ve riyâzetle nefsinizin şehvetlerine keserek ve kötü huylarını temizleyerek onu manen öldürün. bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/62; Konevî, *Hâşiyetü'l-Konevî,* 9/356 (Beyrut 2001); Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne,* 1/462-463 (Beyrut 2005).

yani onları tövbe yapmaya muvaffak kılan yahut tövbelerini çokça kabul edendir. *Bir de O, mümin kullarına çok merhamet edendir."*

54. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] kavmine bunları söylediği gibi, hevâsına tapan ve sürekli dünyalık peşinde koşan kimseye de şunlar söylenir:

Ey ipini nefsinin eline verip kötü arzularının peşine düşerek ona zulmeden, değerini hiçe indiren ve kendini yüce Mevlâ'sının cemalini müşahededen mahrum eden kimse! Rabb'ine dönüp tövbe et, gaflet uykusundan uyan, nefsinin kötü arzularına muhalefet ederek onu manen öldür; öldür ki yüce Mevlâ'yı müşahede ile onu yeni bir hayata kavuşturabilesin. Nefis kötü sıfatlarıyla mevcut olduğu, sürekli keyfine göre hareket ettiği ve boş arzuları sürekli arttığı sürece, sen Allah'ın huzuruna girmeyi ve O'nun cemalini müşahede etmeyi nasıl beklersin? Bir beyitte geçtiği gibi sana denir ki:

"Eğer bize ulaşmak istiyorsan, ölmen şarttır; içinde bizden başkasına ait şeyler bulunan kimse vuslata eremez."

Hallâc-ı Mansûr [rahimehullah] bu manada demiştir ki:

"Nefsimi onu telef eden hastalıklara teslim etmemin tek sebebi, şunu bildiğim içindir: Nefis ölünce vuslat gerçekleşir, bu da ona yeni bir hayat kazandırır."

Yine o der ki:

"Ey güvendiğim dostlar! Beni öldürün, hiç şüphesiz bu ölümümde benim için hayat vardır. Benim asıl hayatım ölümümdedir. Ölümüm ise (nefsimin keyfine tâbi olduğum) hayattadır. Zatımı yüce sevgili için yok ettiğimde, bu benim için en büyük iyiliktir. Kendi sıfatımda kalışım ise en zararlı kötülüktür."

Bir başka sözünde de şöyle der:

"Eğer benim kanımı dökmek sizin en büyük muradınız ise bu durumda sizin bir bakışınız, benim kanımın dökülmesinden daha değerli değildir."

Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî [rahimehullah] der ki: "Allah Teâlâ'nın huzuruna iki kapıdan girilir; biri maddi ölümdür, bu bedenin ölmesidir. Diğeri ise sûfîlerin bahsettiği ve hedeflediği ölümdür; bu, nefsin arzularının ölmesidir. Bu şekilde nefsini öldürmeyen kimse ruhunu diriltemez."

Âriflerden biri şöyle demiştir: "Dört çeşit ölümle ölmeden Allah'ın huzuruna girilmez. Bunlar, kırmızı ölüm, siyah ölüm, beyaz ölüm ve yeşil ölümdür. Kırmızı ölüm, nefsin kötü arzularına muhalefet etmektir. Siyah ölüm, insanların eziyetlerine tahammül etmektir. Beyaz ölüm, nefsi açlığa alıştırmaktır. Yeşil ölüm ise yamalı elbise giymektir. Yani nefsin kibrini kırmak ve benliğini yok etmektir."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Kötü arzuların temeli ve kaynağı, insanlar içinde itibar (şan-şöhret) sahibi olma hevesi ve baş olma hırsıdır. Kim, tevazua bürünüp kendini halktan saklar ve nefsinin engellerini aşarsa onun için perde açılır, nurlar parlar; kısa zamanda ilâhî sırları keşfeder.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak Allah'ın yardımı ile mümkündür. Kulunu doğru yola sevkeden O'dur.

İsrâiloğulları'nın Tuhaf İstekleri

Cenâb-ı Hak bundan sonra, İsrâiloğulları'nın zamanı gelmeden ve şartlarını yerine getirmeden önce Allah'ı görme isteklerini kınayarak şöyle buyurdu:

وَاِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسٰى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتّٰى نَرَى اللّٰهَ جَهْرَةً فَاَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ
وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿٥٥﴾ ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٥٦﴾

55. *Bir zaman, "Ey Musa! Biz Allah'ı açıkça görmedikçe sana asla inanmayız" demiştiniz. Bunun üzerine siz (birbirinize) bakıp dururken sizi yıldırım çarpmıştı.*

56. *Ölümünüzün peşinden sizi tekrar dirilttik ki şükredesiniz.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey İsrâiloğulları, şunu da hatırlayın:* Musa [aleyhisselâm], Tur dağından döndüğünde sizi buzağıya tapar bir halde buldu. Sizden buzağıya tapmayanlardan yetmiş kişi seçip onlarla birlikte halk adına özür dilemek için Tur dağına gitti. Tur'a geldiklerinde bu yetmiş kişi Musa'dan vahiy sırasında Allah'ın sesini işitmek istediler. Musa [aleyhisselâm] Allah'tan vahyi onlara işittirmesini istedi, Allah da kabul etti. Vahiy sırasında Allah'ın kelâmını işittiler. Fakat bununla yetinmediler; sözlerini değiştirdiler.

Âyette onların bundan sonraki hali şöyle anlatılıyor:

"Sizler Musa'ya, 'Biz Allah'ı apaçık bir şekilde gözlerimizle görmedikçe, sana indirilen şeylerin Allah'tan olduğuna iman etmeyiz' dediniz. Ondan gücünüzü aşacak bir şeyi istemeniz sebebiyle, *sizi yıldırım çarptı;* hissinizi kaybettiniz, ruhunuz çıktı. *Sizler* başınıza gelmekte olan *bu âfeti görüyordunuz.* Sonra Musa sizin için şefaatçi oldu, Allah'a yöneldi ve,

'Yâ Rabbi, dileseydin bunları ve beni daha önce de helâk ederdin. İçimizden birtakım beyinsizlerin işlediği günah yüzünden bizi helâk mi edeceksin?' (A'râf 7/155). Ben bunlar olmadan kavmimin yanına nasıl dönerim, diye halini arzetti.

Bunun üzerine sizi tekrar dirilttik; ölümünüzün üzerinden kısa bir zaman (bir gece) geçtikten sonra hayata döndünüz. *Bunu size, nimetlerime şükredesiniz,* bana güzelce kulluk yapasınız, rabliğimi ikrar ve peygamberlerimi tasdik edesiniz *diye ihsan ettik;* fakat siz bunu yapmadınız."

55-56. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Temiz ruhların hali, ilâhî huzura ulaşma ve zat-ı bâriyi müşahede etme şevkiyle yanmaktır. Ruh için tam bir tasdik ve yakînî bir iman ancak müşahededen sonra gerçekleşir. Allah Teâlâ, bazı ruhların bu taleplerindeki samimiyetlerini bildiği için, ondan perdeyi kaldırır, ona kapıyı açar. İşte o anda ruhu, hayret ve dehşet kaplar; ruh, müşahedenin ve görmenin ilk tecellisine dayanamaz; her şeye hayat veren ve bütün varlıkları ayakta tutan yüce Rabb'inin nurları içinde şekil ve resimlerden

fâni olur, kendinden geçer. Cenâb-ı Hak kulu bu fenâ hali içinde yaşadığı manevi ölümünden sonra diriltip bekâ haline geçirerek ona ihsanda bulunur; artık kul, kötü âkıbetten emin olur; onun için dâimî bir hayat ve ebedî bir saadet gerçekleşir.

Âriflere göre yıldırım, nefsinden fâni olup gaybet halini yaşamak ve his dairesinden çıkmaktır. Bu ise Allah Teâlâ'nın varlığı karşısında kendi yokluğunu müşahede etmektir. Sonra bu halden bekâ makamına yükselmektir. Bu, bütün, her şeyde Allah'ı müşahede etmektir. Bu ise hakka'l-yakîn makamıdır. Bu işin özü, her şeyde, kendinin yokluğunu ve varlığını değil, sadece Cenâb-ı Hakk'ın varlığını müşahede etmektir. Şu temel kaideyi de bilmelidir: Allah Teâlâ ezelde mevcuttu, kendisiyle birlikte hiçbir varlık yoktu; O şimdi de ezeldeki gibidir.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak Allah'ın yardımı ile mümkündür.

İsrâiloğulları'nın Tih Çölündeki İmtihanları

Allah Teâlâ bundan sonra, İsrâiloğulları'na Tih çölündeki ihsanını hatırlatarak şöyle buyurdu:

وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَاَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰى كُلُوا مِنْ
طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلٰكِنْ كَانُوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٥٧﴾

57. ***Ve üzerinize*** *(çölde)* ***bulutla gölge yaptık, size bal ve bıldırcın indirdik, "Verdiğimiz güzel nimetlerden yiyiniz"*** *(dedik).* ***Onlar*** *(bunca ikramlarımıza nankörlük ve emrimize muhalefet etmekle)* ***bize değil, sadece kendilerine kötülük ediyorlardı.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, İsrâiloğulları'na Tih çölündeki ihsanını hatırlatarak şöyle buyurmaktadır:

"Siz Tih çölünde kaldığınız günlerde, sizi sıcaktan koruması için *üzerinize buluttan gölge yaptık. Ayrıca size gökten bal (tatlı) indirdik.* Bu bal, fecirden başlayarak güneş doğana kadar ağaçların üzerine iniyordu; onlar da avuçlarıyla istedikleri kadar alıyorlardı. *Size bir de bıldırcın kuşu indirdik.* Bu kuşları güney rüzgârı onlara doğru sevkediyor, kuşlar gelip üzerlerine konuyor; onlar da istediklerini yakalıyorlardı. Kuşlar onlardan kaçmıyordu. Tuttukları kuşu kesip taze taze pişirip yiyorlardı.

İsrâiloğulları'na, *'Size verdiğimiz bu güzel nimetlerden yiyiniz'* dedik. Fakat onlar, peygamberlerinin emrine muhalefet ettiler ve ona karşı kötü davranışlarda bulundular. Peygamberleri Musa'ya [aleyhisselâm], *'Sen ve Rabb'in gidin birlikte savaşın; biz burada oturacağız'* (Mâide 5/24) dediler. Bunun üzerine Allah onları Tih çölünde kırk sene cezalandırdı; 5 veya 6 fersahlık bir mekân içinde şaşkın bir halde dönüp durdular. Aslında *onlar,* bu nankörlük ve muhalefetleriyle *bize değil,* nefislerini bela ve mihnetlere düşürerek *kendilerine zulmettiler."*

Rivayet edildiğine göre, İsrâiloğulları'na zalimlerle cihad etmeleri emredilince yukarıdaki sözü söylediler. Bunun üzerine Hz. Musa [aleyhisselâm] onlara beddua etti; Mısır'la Şam arasında bir çölde kalarak isyanlarının cezasını çektiler. Çölde, bir çıkış bulacağız diye gündüz akşama kadar yürüyorlardı, vardıkları yerde sabahlıyorlardı, sabah olunca, dün hareket ettikleri yere geri dönmüş olduklarını görüyorlardı. Gece boyunca yürüyorlar, sabah olunca akşamki yerde olduklarını görüyorlardı. Belli bir mekân içinde dönüp duruyorlardı. Bunun üzerine Musa'ya [aleyhisselâm],

"Bize bu çölde kim yiyecek verecek?" dediler. O zaman Allah Teâlâ kendilerine bal (veya helva türü tatlı) ve bıldırcın indirdi. İsrâiloğulları,

"Bu çölde güneş sıcağına karşı nasıl korunacağız?" dediler; Allah, üzerlerine buluttan gölge yaptı. "Gece ne ile aydınlanacağız?" dediler, Allah gece bulundukları mahallin ortasında direk şeklinde bir nur yükseltti, onunla aydınlandılar. Yine İsrâiloğulları, "Bize bu çölde kim su verecek?" dediler; Allah Teâlâ, Hz. Musa'ya, elindeki asâyı taşa vurmasını emretti, Hz. Musa taşa vurunca taştan on iki çeşme halinde su fışkırdı. İsrâiloğulları,

"Bize kim giyecek verecek?" dediler; Allah kendilerine öyle bir elbise verdi ki bu elbise solmuyor, eskimiyor, kirlenmiyor ve sahibinin boyu uzadıkça veya genişledikçe elbise de ona göre uzuyor ve genişliyordu. Denildiğine göre, Cenâb-ı Hak onlara tırnak gibi kendiliğinden çıkıp uzayan bir elbise giydirmişti. Allah her şeye kadirdir.

57. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ruhlar ceberût âleminden ayrıldıklarında, ilk yaratılışlarındaki aslî temizlik ve saflık üzere bulunuyorlardı; rubûbiyyetin sırlarını ve ulûhiyyetin azametini biliyorlardı; Cenâb-ı Hakk'ı yakînen tanıyorlardı. Fakat bu durumda onlar ancak mana âlemindeki hürriyet cennetinde bulunuyorlardı, kulluk cennetine girmemişlerdi. Allah Teâlâ, ruhları sağdan soldan ve her yandan bu iki cennetle nimetlendirmek istediğinde, onların kulluk meydanına (dünyaya) inmesini emretti. Bu meydanda ruhları, beşeriyet bulutunun gölgesi içinde tuttu. Onlara, tecellilerini müşahede tadını ve kendisine münâcât nimetini ihsan etti. Ruhlara, "Size rızık olarak verdiğimiz taze, hoş ilimlerden ve güzel anlayış meyvelerinden yiyin" dedi.

Bu hitap, ruhuna yönelen, onunla ilgilenen, onun faziletlerini kemale erdiren, nefsinin hevâsına muhalefet eden, böylece maddi âlemden ruhlar âlemine yükselen, nurları müşahedede madde ve eşya perdesiyle perdelenmeyen, tam aksine ilâhî nurları müşahede ederek eşyayı görmekten fâni olan kimselere yapılmaktadır.

Varlıklara takılıp kalarak ilâhî nurları müşahededen perdelenen, nefsanî haz ve şehvetlerin ağına düşen, sebeplerin ve alışkanlıkların bağı içinde takılıp kalan kimselere gelince, onlar kendilerine zulmetmiş, ruhlarının hakkını yiyerek onları Mevlâ'sını müşahededen mahrum bırakmışlardır. Bu durumdaki ruhlar, tamamen maddi âleme açılmış, bedenî hazlara yönelmiş, ilâhî müşahedeye ve ünsiyete yol bulamamıştır.

Bu konuda şiir halinde şöyle denmiştir:

"Kemale ermemiş hakikatini kemale erdir, cismini ise en düşük seviyede tut. Sen fâni olan cismine önem verip ebedî olan ruhunu ihmal

mi ediyorsun? Halbuki sen, cisminle bir şey elde edemezsin, hedefine gidemezsin. Cisim, yüce ruhlar için bir alettir; onu kullanmadıkça bir şey elde edemez.

Cisim fâni olur; çürür gider, ruh ise (cesetten çıktıktan sonra da) daim kalır. Ancak bu kalışı ya gıpta edilecek bir halde ya da sürekli bir azap ve pişmanlık içinde olur.

Cismin sana, ruhuna hizmetçi olarak verilmiştir, sen ise sürekli ona hizmet etmektesin; şerefli olan ruhunu onun kölesi olan cismin hizmetine mi veriyorsun?

Sen, bu cisim tuzağında yakalanıp kalmışsın, ondan kurtulma imkânın varken acele et, bu tuzaktan kurtul. En yüksek makama ulaşmaya gücü yeten kimsenin, en düşük makama razı olması akıl işi midir?"

İsrâiloğulları'nın İlâhî Emre Muhalefeti

Cenâb-ı Hak, bundan sonra İsrâiloğulları'nın ilâhî emre muhalefet edişlerini kınayarak buyurdu ki:

وَاِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هٰذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا
وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَسَنَزِيدُ
الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٨﴾ فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِى قِيلَ لَهُمْ
فَاَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿٥٩﴾

58. ***(Ey İsrâiloğulları!) Bir zaman size şöyle demiştik: Bu kasabaya*** *(Beytülmakdis'e)* ***girin. Oradaki rızıklardan dilediğiniz gibi bol bol yiyin. Kapısından eğilerek girin.*** *(Girerken)* ***"Hıtta!"*** *(Yâ Rabbi bizi affet)* ***deyin ki hatalarınızı bağışlayalım. Biz,*** *(emirlerimize itaat eden)* ***iyilik sahiplerine*** *(dünyada ve ahirette)* ***pek çok mükâfat veririz.***

59. ***Fakat zalimler, kendilerine söylenenleri başka sözlerle değiştirdiler. Bunun üzerine biz, yapmakta oldukları kötülükler sebebiyle zalimlerin üzerine gökten acı bir azap indirdik.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey İsrâiloğulları! Hatırlayın, biz bir zaman sizden önceki atalarınıza,* Tih çölünden çıktıktan sonra *şöyle demiştik:*

İçindeki zalimlerle savaştıktan sonra *bu şehre* yani Beytülmakdis'e veya Eriha'ya *girin. Oradaki bol rızıklardan dilediğiniz gibi yiyin;* çünkü onlardan bol miktarda vardır. Allah'a karşı bir tevazu ve şükür olarak *şehrin kapısından rükû halinde eğilerek girin. Girerken, 'Hıttatun'* yani bizim işimiz, Allah'a boyun eğmek ve tevazu göstermektir, (Allahım bizi affet) *deyin. Eğer böyle yaparsanız, hatalarınızı bağışlarız* ve *emrimize itaat eden,* bize karşı güzel edep sahiplerine dünyada ve ahirette *pek çok mükâfat veririz."*

"Fakat onların içindeki *zalimler, kendilerine emredilen sözü değiştirdiler;* hıtta (bizi affet) yerine; hınta (buğday) dediler. *Bunun üzerine biz de yaptıkları kötülüklerden dolayı zalimlerin üzerine gökten acı bir azap indirdik."*

Gökten indirilen azabın taun hastalığı olduğu da söylenmiştir. İsrâiloğulları'nın kötülük ve haddi aşmaları yüzünden kendilerine bu azap gönderilmiş ve onunla bir günde 70.000 kişi ölmüştür.

58-59. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ruhların Allah'ın razı olmadığı hallerden temizlenmesi tam olarak gerçekleştiğinde ve yüksek meziyetlerle mükemmel bir hale geldiğinde, Cenâb-ı Hak onlara der ki: "Mukaddes huzuruma girin ve orada dilediğiniz şekilde müşahede, benimle konuşma, zatıma yönelme, muhabbetimle kendinizden geçme, manevi fetihlere ulaşma ve münâcât nimetlerinden nasiplenin, istifade edin. Huzuruma zillet ve tevazu içinde girin. Benim mukaddes huzuruma ancak zillet ve iftikar (kendini Allah'a muhtaç görüp sürekli O'na yalvarma) kapısından girilir."

Ârifler bu konuda şu manadaki beyitleri okurlar:

"Zelil bir kulun girişi gibi kendimi zillet haline bürümeden onun huzuruna girmeyi hiç istemedim. O huzura girerken, gözlerimi yere indirdim ve nefsimi her türlü kîlu kalden (boş şeylerden) uzak tuttum."

Bayezid-i Bistâmî'ye, manen şöyle denilmiştir: "Bizim hazinelerimiz, hizmetle doludur; sen bana zillet ve iftikar yolundan gel!"

Başka bir rivayette Bayezid-i Bistâmî'ye, "Ey Bayezid, bize, bizim katımızda olmayan şeyle yaklaş" denildi. Bayezid, "Yâ Rabbi, senin katında olmayan şey nedir?" diye sordu; Cenâb-ı Hak, "Zillet ve iftikardır" buyurdu.

Şeyhlerin şeyhi zamanın kutbu Abdülkadir-i Geylânî [kuddise sırruhû] şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna girmek için bütün kapılara geldim, hepsinde izdiham gördüm; sonra zillet ve iftikar kapısına geldim, onu ise bomboş buldum; oradan içeri girdim. Sonra diğer insanlara, 'Bu kapıdan gelin' diye seslendim."

Bir şair der ki:

"Gönlünü Allah'a vermiş kimseye karşı nefsini zelil edip tevazu göster. Gerçekten Hakk'a gönül vermek kolay bir şey değildir. Dost razı olunca, senin için vuslat gerçekleşir."

Bu ruhlara denir ki: "İlâhî huzura girerken şöyle deyin: Bizim halimiz, ululuk değil, zillettir; yücelik değil hiçliktir."

Evet, ilâhî huzura ermek için zillet ve tevazu yolundan gitmek gereklidir; yoksa vuslat mümkün değildir. Kim, hiçlik ve zillet yoluna girerse, ruhu boş şeylerden temizlenir ve yüksek meziyetlerle süslenir. O zaman ilâhî huzura girmeye layık olur, müşahede ehlinin yolundan gider ve Allah huzurunda kabul görmüş muhsinlerden olur. Hiç şüphesiz Allah Teâlâ, huzuruna kabul buyurduğu dostlarını, bu dünyada ve ahirette ilâhî ilimler ve sırlar içinde sürekli terakki ettirir.

Kendisine emredilenin tersine giden, zillet ve tevazu yoluna girmeyen, terbiyesini kemale erdirmeden kadri yüce işleri üstlenmeye kalkan kimseler ise bu nimetlerden ve terakkiden mahrum kalır. Böyleleri

Hak'tan perdelenmenin gam ve kederi içinde bocalar; Allah'ın dostlarının yolundan çıkıp, gaflet ve şüphe ehlinin yoluna girmesi sebebiyle kötü bir hesapla yüz yüze gelir.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak Allah'ın yardımı ile mümkündür. Gerçekten kulunu doğru yola sevkeden O'dur.

Tîh Çölündeki Mucize ve İmtihanlar

Cenâb-ı Hak, sonra İsrâiloğulları'na Tîh çölünde su verme nimetini hatırlatarak buyurdu ki:

وَاِذِ اسْتَسْقٰى مُوسٰى لِقَوْمِه۪ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَۜ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًاۜ قَدْ عَلِمَ كُلُّ اُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْۜ كُلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللّٰهِ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْاَرْضِ مُفْسِد۪ينَ ﴿٦٠﴾

60. ***Hani bir zamanlar Musa** (Tîh çölünde) **kavmi için su istediğinde biz ona, "Asânla taşa vur!" demiştik.** (Musa asâsı ile taşa vurunca) **taştan on iki çeşme fışkırdı. Her grup su içeceği yeri bilmekteydi.** (Onlara), **"Allah'ın rızkından yiyin, için, sakın yeryüzünde bozgunculuk çıkarmayın" dedik.***

Âyette zikredilen taş, bilinen bir taş olabilir. Bazılarına göre bu taş, Hz. Musa nehirde yıkanırken, üzerine koyduğu elbisesini alıp kaçıran taştır.[313] Yahut o, insan başını andıran dört köşeli hafif bir taştır. Allah Teâlâ Hz. Musa'ya bu taşı yanında taşımasını emretmişti. Hz. Musa, bir yere gideceği zaman onu bir sandığın içine kordu. Su ihtiyacı olunca ona vururdu, taştan su akardı. Onun beyaz ve gözeleri olan yumuşak bir taş olduğu da söylenmiştir.

Bu taşta on iki delik vardı; her delikten bir tatlı su çeşmesi kaynardı. Bu on iki çeşme, İsrâiloğulları'nın on iki kabile sayısına göre akıyordu

313 Bu olayı anlatan bir hadis-i şerif için bk. Buhârî, Gusül, 20; Müslim, Hayız, nr. 339; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 6211; Ahmed, *Müsned*, 2/315.

Hz. Musa, taşı alıp götürmek istediği zaman asâsıyla vurunca su kesiliyor, taşı sandığa koyup götürülüyordu.

Âyette geçen taşın, belirli bir taş olmayıp herhangi bir taş olması da muhtemeldir. Buna göre Hz. Musa, su lazım olduğu zaman bulduğu herhangi bir taşa asâsıyla vuruyordu; taştan çeşme gibi su akıyordu. Sonra bu çeşmeler kabile adedince kollara ayrılıyordu. Bir ara İsrâiloğulları Hz. Musa'ya, "Taş olmayan bir yere gittiğimizde, susuz kalırız!" dediklerinde, Allah Teâlâ Hz. Musa'ya şöyle vahyetti:

"Sen suyu Rabb'inden iste, sana (dilediği şekilde) verir; onlar da belki ibret alırlar."

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey İsrâiloğulları, hatırlayın, sizler Tîh çölünde susuz kalınca, *Musa'dan su istemiştiniz, o da size su vermem için bana yalvarmıştı. Biz ona, 'Elindeki asâ ile taşa vur' dedik."*

Hz. Musa, bu asâyı Hz. Şuayb'dan (aleyhisselâm) almıştı. Asâ, cennetten gelmiş ve Hz. Âdem'den (aleyhisselâm) miras kalmıştı. Asânın uzunluğu 10 zirâ (yaklaşık 2,5 m.) idi.

"Musa elindeki asâ ile taşa vurdu; taştan İsrâiloğulları'nın kabile adedince *on iki tane çeşme fışkırdı.* Her bir çeşme bir kabile için akıyordu. *Herkes kendine ait su alacağı yeri biliyordu.* Kimse kimsenin suyuna tecavüz etmiyordu. *Onlara, dedik ki: Baldan* (kudret helvasından) *ve bıldırcın etinden yiyin, size rızık olarak verdiğimiz sudan için.* Nimetlerle taşkınlık yapmayın, isyan ve günahlara dalarak *yeryüzünde bozgunculuk çıkarmayın.* Eğer taşkınlık yaparsanız bu, size verilen nimetin alınmasına sebep olan bir nankörlük olur."

Rivayet edildiğine göre İsrâiloğulları 600.000 kişiydiler. Bir araya geldiklerinde ordunun uzunluğu 12 mili buluyordu. En doğrusunu Allah bilir.

60. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bil ki ruhlar manevi bulanıklık ve kirlerden temizlendiğinde, ağyardan (Allah'tan gayri bütün varlıklardan) kurtulup hürriyetine kavuştuğunda, üzerinde ilâhî nurlar parlayıp sırlar akmaya başladığında, temizliği kemale erip tasfiyesi tamamlandığında, bu ruhun sahibi, yeryüzünde Allah'ın âyetlerinden bir âyet ve delillerinden bir delil olur. Himmet asâsıyla katı kalplere yahut Hak'tan kaçan nefislere vurduğu zaman, onlar yumuşar, içlerinden kudsî ilimler fışkırtır.

Herkeste fıtratına uygun ilim ve haller ortaya çıkar. Bazılarından vehbî ilimler fışkırır. Bazılarından zâhirî ilimler ortaya çıkar. Bazılarından kerametler ve harika işler zuhur eder. Bazılarından ise manevi keşifler ve sırlar kaynar. Her biri, kendine ezeldeki takdire göre nasip olan ilim ve feyzin kaynağını bilir. Allah Teâlâ onlara şöyle der:

"Sizlere verdiğim ilim ve marifetlerden elde ettiğiniz meyveleri yiyin; sizi içinde bulundurduğum manevi makamların tertemiz kaynaklarından için."

Yahut onlara şöyle denir:

"Maneviyatınızı kuvvetlendirecek marifet meyvelerinden yiyin. Sevgilinin, sizi maddi varlığınızdan geçirecek aşk şarabından için. Kulluk görevlerinizde haddi aşmayın ve azamet-i ilâhîyenin marifeti konusunda taşkınlık yapmayın. Yoksa size verilen imkânlar elinizden alınır, siz Hak'tan yüz çevirirsiniz ve ilâhî azabı hak edersiniz."

Güzel nimet ve hallere ulaştıktan sonra, onların elimizden çekilip alınmasından yüce Allah bizleri korusun. Âmin.

İsrâiloğulları, ilâhî kudretle indirilen bal (tatlı) ve bıldırcın etinden usandıklarında bunların değiştirilmesini istediler. Cenâb-ı Hak bu duruma işaret ederek buyurur ki:

وَاِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسٰى لَنْ نَصْبِرَ عَلٰى طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ
لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْاَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَاۜ قَالَ

أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَىٰ بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ ۚ اهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُم مَّا
سَأَلْتُمْ ۗ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَاءُو بِغَضَبٍ مِّنَ اللَّهِ ۗ ذَٰلِكَ
بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ الْحَقِّ ۗ ذَٰلِكَ بِمَا
عَصَوا وَّكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿٦١﴾

61. Yine siz bir zamanlar şöyle demiştiniz: "Ey Musa! Biz, böyle sürekli bir çeşit yemeğe** (tatlı ve bıldırcın etine) **sabredemeyiz. Rabb'ine dua et de bize yerin bitirdiği yeşillik, salatalık, sarımsak, mercimek ve soğan türü sebzelerden çıkarsın." Musa da, "Siz daha hayırlı** (ve faydalı) **olanı daha basit olan şeylerle değiştirmek mi istiyorsunuz? O halde şehre inin; sizin için istedikleriniz orada var" dedi. Bundan sonra onların üzerine zillet ve yoksulluk damgası vuruldu ve Allah'ın gazabına uğradılar. Bunun sebebi, onların Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri ve haksız yere peygamberleri öldürmeleriydi. Evet, bu durum, onların** (sürekli) **isyan etmeleri ve haddi aşmaları sebebiyle başlarına geldi.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey İsrâiloğulları, yine hatırlayın; hani sizler,* bal (tatlı) ve bıldırcın etinden usandığınızda ve alıştığınız kötü arzularınıza meylettiğinizde *şöyle demiştiniz:*

'Ey Musa, biz tek bir çeşit yiyeceğe sabredemeyiz.'"

Bu sözü söyleyenler çiftçi idi. Bunun için şu talepte bulundular: *"Bizim için Rabb'ine dua et de O bize yeşillik, salatalık, mercimek, sarımsak ve soğan türü yerde yetişen sebzelerden çıkarsın."* Onların bu tuhaf taleplerine karşı Musa da (aleyhisselâm) onlara şöyle dedi:

"Sizler bal ve bıldırcın eti gibi *en hayırlı yiyecekleri,* salatalık ve soğan gibi *en basit yiyeceklerle değiştirmek mi istiyorsunuz? Öyleyse herhangi bir beldeye inin, orada bu istediklerinizi bulursunuz.* Çünkü bunlar ancak köy ve kasabalarda bulunur."

Yahut bunun için daha önce zillet içinde hizmet ve kölelik yaptığınız Mısır şehrine inin; orada istediklerinizi ve arzuladıklarınızı bulursunuz. Çünkü bu istek ve arzularınıza ulaşmanız, ancak zillet ve horluk içinde çalışmanıza bağlıdır.

"Onların üzerine zillet ve yoksulluk damgası vuruldu." Bu zillet, kendilerini idare edenlere vermekle yükümlü oldukları cizyedir; yoksulluk ise içlerindeki fakir kalma korkusudur. Onların elinde fazlaca mal bulunsa bile, hep gönüllerinde fakirleşme korkusu hâkimdir.

İsrâiloğulları'nın üzerine zillet ve yoksulluk damgası vurulması, Cenâb-ı Hakk'ın tedbirine razı olmamaları ve O'nun verdiği rızka kanaat etmemeleri sebebiyledir. Her kim, Allah Teâlâ'nın kendisi için yaptığı taksime kanaat etmez ve bir cins de olsa, verdiği rızıktan usanırsa, onun üzerine zillet ve yoksulluk damgasının vurulmasından korkulur.

"İsrâiloğulları ayrıca Allah'ın gazabına uğradılar; çünkü *onlar* verdikleri sözleri bozdular, hududu aştılar, küfre girdiler, azgınlık yaptılar, *-haksız yere* (Şuayb, Zekeriyya ve Yahya gibi) peygamberleri *öldürdüler. Bu hale düşmelerinin sebebi ise isyanda ısrar etmeleridir.* Hiç şüphesiz günah günahı çeker; (bu günahlara tövbe yapılmaz ve ısrar edilirse) işin sonu inkâra kadar gider. Gazap ve azabından yüce Allah'a sığınırız.

61. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Her kim, ezelde kendisi için takdir edilen kısmete kanaat etmez, ilâhî kudretin kendisini sevkettiği yerde (gönül hoşluğu ile) durmaz, kendi hazlarına ve nefsinin kötü arzularına meyleder, onun istek ve arzularını elde etmeye hırs gösterirse kendisine şöyle denir:

Sen Cenâb-ı Hakk'ın daha hayırlı olan tedbirini, kendi basit tedbirinle değiştirmek mi istiyorsun? Sen, her işini bir hikmetle yapan, her şeyi bilen, kullarına çok acıyan ve merhamet eden Rabb'inin tedbirini terkedip kendi zayıf, cahil ve basit aklının tedbirine mi güveniyorsun? Ne bilirsin, belki de senin hayır zannettiğin şey zararındır. Yine senin zarar diye baktığın şey sana mutluluk getirebilir. Mutluluk sebebi gördüğün şey de seni bedbaht edebilir.

Allah kendisine rahmet etsin; bir hikmet ehli der ki:

"Yâ Rabbi, nice defa, senin benim için tercih ettiğin bir işten yüz çevirmek istedim; fakat sen beni o işte tutarak bana sürekli iyilik ve merhamet ettin. Ben de kalbime bir düşünce geldiğinde, senin rızanı her şeyin önünde tutmaya azmettim. En büyük dileğim şudur: Sen kalbimde öyle büyük ve ulu olasın ki kalbim senin azametini müşahede ile dolsun ve (bu hal beni bütün günahlardan uzak tutsun, öyle ki) sen beni, yasak ettiğin hiçbir işi yaparken görmeyesin."

Nefsinin keyfini Rabb'inin hükmüne tercih edene denir ki: Ey yüce Mevlâ'sının tedbiriyle yetinmeyen ve kendi haz ve hevâsına ulaşmaya meyleden kimse! Nefsanî hazların ve şehvetlerin bulunduğu yere in; orada alışıp tanıdığın bütün kötü alışkanlıkları bulursun. Ey nefsini sürekli hevâsının peşinde ve şeytana itaatte koşturan kimse; Hakk'a itaatteki ebedî izzeti nasıl oluyor da nefse uymadaki zillet ve alçaklıkla değiştiriyorsun?

Ârifler der ki: "Nefsini kötü arzularının peşinde koşturma; şunu bil ki nefsin kötü arzularına uymak insanı alçaltır."

İbn Atâullah-ı İskenderî *et-Tenvîr* adlı eserinde der ki:

"İsrâiloğulları, Tîh çölüne girip bal (kudret helvası) ve bıldırcın etiyle rızıklandıkları zaman, bu rızkı kendilerine yüce Allah seçmişti. Bu nimetler onlara, kendileri hiçbir sıkıntı ve yorgunluk çekmeden rahmet hazinesinden geliyordu. Hal böyle iken, onların katılaşmış nefisleri, alıştıkları şeylere muhabbet ve Allah'ın tedbirini müşahededen gaflet içinde olduklarından, daha önce alıştıkları şeyleri istedi. Bunun için Hz. Musa'ya,

'Rabb'ine dua et de bize yerin bitirdiği yeşillik, salatalık, sarımsak, mercimek ve soğan türü sebzelerden çıkarsın' dediler.

Hz. Musa da onlara, 'Siz daha hayırlı olanı daha basit olan şeylerle değiştirmek mi istiyorsunuz? O halde şehre inin; sizin için istedikleriniz orada var' dedi. Bundan sonra onların üzerine zillet ve yoksulluk damgası vuruldu ve Allah'ın gazabına uğradılar.

Bunun sebebi şuydu: Onlar, nefislerinin tercih ettiği şeylere meylederek, Allah'ın onlar için tercih ettiği şeyleri terkettiler. O zaman yaptıkları kınanarak kendilerine şöyle dendi:

'Siz daha hayırlı olanı daha basit olan şeylerle değiştirmek mi istiyorsunuz?'

Âyetin zâhirî tefsiri şudur: Siz, bal (kudret helvası) ve bıldırcın etini, sarımsak, mercimek ve soğanla değiştirmek mi istiyorsunuz? Halbuki bunlar, lezzet olarak eşit olmadığı gibi, meşakkatsiz elde edilmeleri yönünden de bir değillerdir.

Âyetin ibret alınacak gizli uyarısı ise şöyledir: Siz Allah'ın sizin için murat ettiği şeyi, nefsinizin muradı ile değiştirmek mi istiyorsunuz? Allah'ın sizin için istediği daha hayırlı olan şeyleri nefsinizin daha değersiz istekleri ile değiştirmek mi istiyorsunuz? O halde şehre inin; sizin arzuladığınız şeyler ancak şehir ve köylerde bulunur. Bu âyetteki bir gizli uyarı da şöyledir:

İşinizi bize havale etme ve bizim güzel tedbirimizle yaşama semasından, kendinizin nefsiniz için yaptığınız tercih ve tedbir meydanına inin. Allah'ın tercihini bırakıp kendi tercihinize döndüğünüz ve Allah'ın tedbirini terkedip kendi tedbirinize yöneldiğiniz için orada zillet ve meskenet (horluk, zorluk ve fakirlik korkusu) içinde yaşayın."[314]

Kurtuluşa Erme Yolu

Cenâb-ı Hak, İsrâiloğulları'na nimetini hatırlatıp yaptıkları kötülüklerden dolayı kendilerini kınadıktan sonra, onları İslâm'a girmeye teşvik ederek buyurdu ki:

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارٰى وَالصَّابِئِينَ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ
وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ
وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾

314 İbn Atâullah, *et-Tenvîr fî İskâtı't-Tedbîr*, s. 26 (Beyrut 1998).

62. Şüphesiz müminlerden, yahudilerden, hıristiyanlardan ve Sâbiîler'den kim Allah'a ve ahiret gününe hakkıyla iman edip salih amel işlerse onlar için Rab'leri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur. Onlar üzüntü de çekmezler.

Yahudi, Hz. Yakub'un en büyük oğlu Yahuda'ya nisbet edilen İsrâiloğulları'na verilmiş bir addır. Bu kelimenin "tövbe etti" manası da vardır; buna göre İsrâiloğulları içinde buzağıya tapmaktan tövbe edenlere bu isim verilmiştir.

Nasârâ, "nasrân" kelimesinin çoğuludur. Kök olarak "yardım etti" manasına gelir. Nasârâ, hıristiyanlar için kullanılır. Hz. İsa'ya yardım etmeleri sebebiyle kendilerine bu isim verilmiştir. Bir diğer görüşe göre, onlar Hz. İsa ile Nasrân kasabasında yaşadıkları için, bu beldeye nisbet edilerek "Nasrânî" nisbesiyle anılmışlardır.

Sâbiîler, Ehl-i kitap'tan bir gruptur; Yahudilik'ten çıkıp yıldızlara tapanlara bu ad verilmiştir. Din değiştirenlere de Sâbiî denir (Kısaca, hak dinden çıkıp yıldız, felek ve melek gibi varlıklara tapanlara bu ad verilir).

Tefsir

Hiç şüphesiz Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] iman edenlerden, ayrıca Musa ve İsa'ya [aleyhisselâm] iman edenlerden ve dinlerinden çıkıp başka varlıklara tapanlardan kim, Allah'a ve ahiret gününe iman eder, Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] ihlâsla tâbi olur ve onun getirdiği dinle amel ederse onlar için ahirette Rab'leri katında ebedî nimetler ve yüce cemalini seyretme gibi mükâfatlar vardır. Kâfir olanlar korkarken onlar korkmazlar, haddi aşanlar ve sürekli şer işlerle uğraşanlar üzülürken onlar üzülmezler. Çünkü onlara azap ulaşmaz, onlar hiçbir nimeti kaçırmazlar.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak Allah'ın yardımı ile mümkündür.

62. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hiç şüphesiz içine vehim, şek ve şüphe karışmamış sahih bir imanla iman edenler -onlar bu imanı ya kesin bir delille yahut nuranî bir müşahede ile elde etmişlerdir-, ayrıca içindeki nefsanî vesveselerden ve kalpteki gafletten tövbe edenler, Allah'ın dinine yardım edenler, İslâm dininin alametlerini koruyan ve ibadetlerini ayakta tutanlar, yüce sevgiliye âşık olup uzak yakın herkesten kalbini çekenler var ya, onlar için ezelde ilâhî inayet takdir edilmiştir, üzerlerine hidayet rüzgârı esmiştir. Onlar, iç âlemlerini yakînî imanın nurları ile bezemişler, dışlarını da her türlü taat ve itaatle süslemişlerdir. Hiç şüphesiz onlar, Rab'lerinin huzuruna geldiklerinde, Rab'leri onları en yüce derecelerle taltif eder, kendilerine bolca sevap verir ve en yüksek makamlara yükseltir. İşte bunlar, kendileri için hiçbir korku bulunmayan ve hiçbir zaman üzülmeyecek olan Allah dostlarıdır.

Yüce Allah'ın ilâhî inayetiyle hidayet yoluna seçtiği kulları dört gruptur:

Cenâb-ı Hak bir gruba, imanı takviye ve yakînî imanın terbiyesini gerçekleştirme görevi vermiştir. Onlar bunu, ya delil ve hüccetle yaparlar ki bunlar nazar ve tefekkür ehli kimselerdir. Yahut bu işi müşahede ve hakka'l-yakîn görme ile gerçekleştirirler; bunlar da müşahede ve basiret sahipleridir.

Allah Teâlâ bir grubu tövbe ile nefislerini terbiye etme, hallerini temizleme ve bütün kötü sıfatları içlerinden söküp atma işine yöneltmiştir. Onlar, Hak yolunda giden sâlik ve müridlerdir.

Cenâb-ı Hak bir grubu da dinine yardım ve İslâm dinini yaymakla görevlendirmiştir. Onlar bunu ya dinin esaslarını sağlam bir şekilde öğreterek ya da dine karşı çıkanlarla cihad ederek yaparlar. Bu grup âlim ve mücahidlerdir.

Bir grup insan daha vardır ki Allah Teâlâ onları kendi hizmeti için seçmiştir; onların kalbini heybeti ile doldurmuştur. Onlar, kendini ibadete vermiş âbidler ve gönlünü dünyadan çekmiş zâhidlerdir. Bu zatlar, şehvetlerinden yüz çevirmişler, halvetlerinde Allah ile ünsiyet (huzur ve muhabbet) içinde olmuşlar, vatanlarını terketmişler, dost ve kar-

deşlerinden ayrılmışlar, yüce sevgilinin muhabbetine dalmışlar, O'na münâcâtın zevkine varmışlardır. Onlar, ilâhî inayetle özel olarak seçilmiş kimselerdir; Cenâb-ı Hakk'ın koruması altında himaye edilmektedirler. İnsanlar korktuğu zaman onlar korkmazlar; herkes hüzün ve üzüntü içine düşeceği zaman onlar üzülmezler.

Allah Teâlâ, lutuf ve keremiyle bizleri bütün bu makamları elde edenlerden eylesin. Âmin.

İlâhî Ahdi Çiğnemenin İbretlik Cezası

Cenâb-ı Hak, bu âyetten sonra İsrâiloğulları'nı verdikleri sözü bozmaları ve kendilerine emredileni yapmayıp haddi aşmalarından dolayı kınayarak buyurdu ki:

وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَۜ خُذُوا مَٓا اٰتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ
وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَۚ فَلَوْلَا
فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٦٤﴾ وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ
الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِـِٔينَۚ ﴿٦٥﴾
فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ ﴿٦٦﴾

63. ***Hani bir zamanlar sizden*** *(Tevrat'taki hükümlerle amel edeceğinize dair)* ***söz almıştık.*** *(Siz sözünüzde durmayınca)* ***Tûr dağını üzerinize kaldırarak, "Size verdiğimiz kitaba kuvvetle sarılın, onda bulunanları iyi düşünün ki takvaya ulaşasınız"*** *(günahtan ve azaptan korunasınız)* ***demiştik.***

64. ***Ondan sonra*** *(yine)* ***sözünüzden döndünüz. Eğer üzerinizde Allah'ın ihsanı ve rahmeti olmasaydı, muhakkak zarara uğrayanlardan olurdunuz.***

65. ***İçinizden cumartesi günü yasağını çiğneyenleri elbette bilirsiniz. Onlara, "Aşağılık maymunlar olun!" dedik.***

66. Biz bu hadiseyi onu bizzat görenlere ve sonradan gelenlere ibret olacak bir ders, müttakiler için de bir öğüt vesilesi yaptık.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey İsrâiloğulları,* hatırlayın, hani sizden Tevrat'taki hükümleri kabul etme konusunda *sağlam bir söz almıştık.* Tevrat'taki hükümler size ağır geldi. Onu kabulden çekindiğiniz zaman Tur dağını yerinden söküp bir bulut gibi üzerinize kaldırmış ve size, *Tevrat'tan size verdiğimiz hükümleri ciddiyetle alın,* onları bütün gayretinizle uygulayın; *ondaki vaaz ve öğütleri iyice düşünün. Böyle yaparsanız Allah'tan korkmuş olursunuz* ve böylece pek çok hayır elde edersiniz, *demiştik.* Siz de bunu ister istemez kabul ettiniz. *Sonra sözünüzü tutmadınız,* itaatten yüz çevirdiniz, haksız yere kan döktünüz ve peygamberleri öldürdünüz."

"*Eğer* sizi tövbe etmeye muvaffak kılarak *Allah size ihsanda bulunmasaydı ve* tövbenizi kabul ederek *size rahmet etmeseydi,* dünyada ve ahirette *zarara uğrayanlardan olurdunuz."*

"Sizler içinizdeki cumartesi yasağını çiğneyenleri elbette bilirsiniz."

Bu olay Davud [aleyhisselâm] zamanında, deniz kenarında bulunan Eyle kasabasında olmuştu. Bu kasabada yaşayan İsrâiloğulları'na, cumartesi günleri balık avlama yasağı getirilmişti. Balıklar da cumartesi günü sürüler halinde su üstüne çıkıyorlardı; öyle ki çokları karaya vuruyordu. Pazar günü olunca ise bütün balıklar denize dalıp kayboluyorlardı. İsrâiloğulları'dan bir kısmı, denizin kenarına büyük havuzlar yaptılar; denizden havuzlara kanallar açtılar. Balıklar cumartesi günü bu kanallardan akan su ile havuzlara doluyor; onlar da pazar günü bu balıkları avlıyorlardı. Bundan dolayı bir azaba uğramayınca, cumartesi günü de balık avlamayı helâl gördüler.

Kasaba halkı üç gruba ayrılmıştı. Bir grup, insanları bu işten sakındırdı, bir grup olana ses çıkarmadı, diğer grup ise yasak günde balık avladı. Yasak günde balık avlayanlar, bir ceza olarak maymun ve domuza çevrildiler. Gençler maymuna, ihtiyarlar da domuza çevrildi. Üç gün o halde kalıp sonra ölüp gittiler.

Son âyette deniyor ki: "*Biz bunu, o zamanda yaşayıp olayı bizzat görenlerle onlardan sonra gelenler için ibret alınacak bir ceza yaptık;* onu ayrıca ümmet-i Muhammed içindeki *müttakiler için bir öğüt ve uyarı yaptık.*"

63-66. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şunu bil ki müridler bir kâmil şeyhin elini tutup terbiyesine girdiklerinde (intisap ettiklerinde) ve onlarla Allah yolunda gideceklerine dair sözleşme yaptıklarında, kâmil şeyhler, müridlerin ilâhî emirleri yapmada zorlandıkları zaman manen onlara destek verip ağır yüklerini taşımaya, onların nefislerini öldürecek ve kalplerini diriltecek işleri başarmalarına yardımcı olurlar. Mesela nefsin çirkin huylarının kesilip atılması, kibrin kırılıp başın tevazu ile eğilmesi, madde sevgisinin kalpten atılması gibi işler bunların başında gelir.

Müridler gevşeyip kusurlu işlere yöneldikleri zaman kâmil şeyhler, onları dağ gibi himmetleriyle gölgelerler, kendilerini sürekli manevi koruma ve gözetim altında tutarlar.

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [rahimehullah] der ki: "Vallahi bir şeyh, müridi her nereye giderse, eli onunla birlikte olmazsa o, gerçek bir şeyh değildir." Buradaki el, manevi himmet ve korumadır.

Şeyh, müridlerine sürekli ilâhî emirleri tebliğ eder; onları ne emredilirse almak ve gayret edip yapmak için teşvik eder. Bu şekilde müridleri öyle bir noktaya getirir ki nefisleri ölür, kalpleri dirilir, marifet-i ilâhîye içlerine yerleşir, terbiyeleri tamamlanır. İşte o zaman müridler, müşahede ve ilâhî tecellileri seyir cennetleri içinde hoşluk ve huzur içinde dolaşıp dururlar.

Manevi terbiyeye ilk girdiğim günlerde şeyhimiz bizlere mektuplar gönderirdi; onları açtığımda içindeki emir ve tavsiyelerden nefsim irkilirdi, çünkü nefsim kendisine gönderilen şeylerde onun ölümünün gerçekleşeceğini (bütün kötü sıfatlarının kalpten silinip atılacağını) bilirdi. Cenâb-ı Hak bizlere bu mektuplar içindeki şeylerle amel etme kuvveti verdi de onları yapabildik; eğer üzerimizde Allah'ın sonsuz ihsanı ve rahmeti olmasaydı, hüsrana uğrayanlardan olurduk.

Bazı kimselere ilâhî yardım olmadı; bu kimseler şeyhlerinin belirlediği usullere riayet etmediler, haddi aştılar yahut daha kemale ermeden

onların terbiye dairesinden çıktılar. Bunun üzerine o kimselerin kalpleri ters çevrildi, velilik divanından isimleri silindi. Allah Teâlâ bu durumu diğerleri için bir ibret vesilesi ve tedbirini alacaklar için bir sakınma sebebi yaptı.

İlâhî ihsanlara ulaştıktan sonra onun elimizden geri alınmasından, verilen nimetlere nankörlük yapmaktan ve ilâhî rızadan mahrum kalmaktan Allah'a sığınırız. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak Allah'ın yardımı ile mümkündür. Kulunu doğru yola ulaştıran O'dur.

İnek Kesme Olayı

Cenâb-ı Hak bundan sonra, İsrâiloğulları'nın atalarının bir adam ördürmesi ve peygamberleri ile çekişmeye girmesi sebebiyle onları kınayarak buyurdu ki:

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِه۪ٓ اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ اَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةًۜ قَالُٓوا اَتَتَّخِذُنَا هُزُوًاۜ
قَالَ اَعُوذُ بِاللّٰهِ اَنْ اَكُونَ مِنَ الْجَاهِل۪ينَ ﴿٦٧﴾ قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا
هِيَۜ قَالَ اِنَّهُ يَقُولُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌۜ عَوَانٌ بَيْنَ ذٰلِكَۜ فَافْعَلُوا
مَا تُؤْمَرُونَ ﴿٦٨﴾ قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْنُهَاۜ قَالَ اِنَّهُ يَقُولُ اِنَّهَا
بَقَرَةٌ صَفْرَٓاءُۙ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاظِر۪ينَ ﴿٦٩﴾ قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ
لَنَا مَا هِيَۙ اِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَاۜ وَاِنَّٓا اِنْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَمُهْتَدُونَ ﴿٧٠﴾ قَالَ
اِنَّهُ يَقُولُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ تُث۪يرُ الْاَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَۚ مُسَلَّمَةٌ
لَا شِيَةَ ف۪يهَاۜ قَالُوا الْـٰٔنَ جِئْتَ بِالْحَقِّۜ فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ ﴿٧١﴾

67. Hani bir zamanlar Musa kavmine, "Allah size bir sığır kesmenizi emrediyor" demişti. Onlar, "Sen bizimle alay mı ediyorsun?" dediler. Musa, "Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım" dedi.

68. İsrâiloğulları, "Rabb'ine dua et, bize onun ne olduğunu açıklasın" dediler. Musa, "Allah buyuyor ki: O ne pek yaşlı ne de çok gençtir; ikisi arasında (dinç) bir inektir. Size emredileni hemen yapın" dedi.

69. Bu defa, "Rabb'ine dua et de bize onun rengini açıklasın" dediler. Musa da, "Allah, 'O sarı renkli, parlak tüylü, görenlerin içini açan bir inektir' buyuruyor" dedi.

70. Onlar tekrar, "Rabb'ine dua et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın; bize göre inekler birbirine benziyor *(anlatılanın nasıl bir inek olduğunu tam anlayamadık);* ***inşallah isteneni yapmaya muvaffak oluruz" dediler.***

71. Musa dedi ki: "Allah şöyle buyuruyor: O, henüz boyunduruk altına sokulmamış, çift sürmemiş, ekin sulamamış, serbest dolaşan *(salma),* ***renginde hiç alacası bulunmayan bir inektir." Onlar, "İşte şimdi gerçeği*** *(anlayacağımız şekilde)* ***anlattın" dediler ve nihayet sığırı*** *(bulup)* ***kestiler, ama az kalsın kesmeyeceklerdi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey İsrâiloğulları, *hatırlayın,* hani bir köyde öldürülen ve katili bilinmeyen bir ölü hakkında Musa'ya giderek davanın hallini istemiştiniz."

Olayın aslı şu idi: İsrâiloğulları'dan fakir bir adam, yakınlarından zengin bir adamı öldürdü; gayesi mirasına konmaktı. Sonra onu götürüp başka bir köyün arazisine attı. Sonra da onlardan kan bedelini istemeye gitti. Onlar da Musa'ya [aleyhisselâm] gelerek meseleyi halletmesini istediler. Musa da aldığı vahiy gereği onlara,

"Allah sizin bir inek kesmenizi emrediyor" dedi.[315] İsrâiloğulları bu emrin sebebini anlayamadılar ve Musa'ya,

315 Müfessirler, İsrâiloğulları'na hayvanlar içinde özellikle sığırın kesilmesinin emredilmesindeki hikmetleri açıklarken birkaç önemli sebep zikretmişlerdir. Bunların en önemlisi, onların içindeki buzağıya tapma sevgisini temizlemektir. Çünkü bu kavim içinde öküz, buzağı, inek gibi sığır cinsini kutsal görülüyordu. Bakara sûresinin 93. âyetinde belirtildiği gibi buzağı sevgisi İsrâiloğulları'nın kalplerine iyice işlemişti. Bu emirle buzağıya tapmaktan tövbe edenlerin imtihan edilmesi de ayrı bir hikmettir. Ayrıca, Allah'ın ölüleri nasıl diriltiğini göstermesi, Hz. Musa'nın bu mucize ile desteklenmesi ve gelecek nesillerin ibret alması diğer hikmetler olarak sayılabilir (Mütercim).

"Sen bizimle alay mı ediyorsun? Biz senden katilin bulunmasını istiyoruz, sen ise bize bir inek kesmemizi emrediyorsun!" dediler. Onların bu sözü, inatçılık ve edepsizlikten kaynaklanıyordu. Musa [aleyhisselâm],

"Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım; çünkü dinin emri ile ancak cahil kimseler alay eder" *dedi.* Onlar işin ciddi olduğunu görünce,

"Rabb'ine dua et de o hayvanı bize açıklasın; o yaşlı mıdır, küçük müdür, yoksa ikisi arasında bir yaşta mıdır?" *dediler.* Musa onlara, *"Allah şöyle buyuruyor: "O, ne çok yaşlı ne de çok küçüktür, ikisi arası bir yaştadır. Size emredileni yapın,* Allah katili açıklayacak" *dedi. Onlar,*

"Rabb'ine dua et, bize onun rengini açıklasın; bu inek kırmızı mı, siyah mı, sarı mı?" dediler. Musa [aleyhisselâm] dedi ki: *"Allah şöyle buyuruyor: O, safi sarı renktedir, besili vücudu ve parlak rengiyle bakanların hoşuna gider."*

Onlar tekrar, *"Rabb'ine dua et, onu bize tam açıklasın; sarı renkte inekler çoktur; inekler birbirine benziyor, onun nasıl bir inek olduğunu tam anlayamadık" dediler.* Musa da onlara dedi ki:

"Allah şöyle buyuruyor: O, işlerde kullanılarak ezilmemiştir, çifte koşulmaz, ekin sulamada kullanılmaz, bütün ayıplı hallerden uzaktır, rengi safi sarıdır, üzerinde sarıdan başka beyaz, siyah gibi bir renk yoktur."

Hayvanın sıfatı apaçık belli olunca İsrâiloğulları, *"İşte şimdi yapacağımız işi açıkça belirttin" dediler.* Sonra bu sıfattaki hayvanı aramaya başladılar, onu bir gencin yanında buldular. Genç annesinin elinde büyümüştü. Babası bu hayvanı ormanlık bir yerde çocuk için Allah'a emanet bırakmıştı. İsrâiloğulları, gence hayvanın derisi dolusu veya ağırlığınca altın vererek satın aldılar ve onu kestiler.

Sonra bu hayvanın bir parçası ile öldürülen kimsenin cesedine vurdular; öldürülen kimse, damarlarından kan akar vaziyette kalkıp oturdu, "Beni amcamın oğlu öldürdü" dedi ve yeniden ölü haline geri döndü.

İsrâiloğulları, kendilerine verilen emir karşısında çok fazla tereddüt etmelerinden yahut aşırı azgınlıklarından dolayı az kalsın kendilerine emredilen işi yapmayacaklardı. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki:

"Eğer onlar ilk emri alınca herhangi bir inek kesselerdi, kendileri için yeterli olurdu; fakat onlar (bir sürü soru sorarak) işi zorlaştırdılar; Allah da onların işini zora soktu."[316]

Allah Teâlâ bundan sonra, adam öldürme olayının evvelini zikrederek şöyle buyurdu:

وَاِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادّٰرَءْتُمْ ف۪يهَاۜ وَاللّٰهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَۚ ﴿٧٢﴾ فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ
بِبَعْضِهَاۜ كَذٰلِكَ يُحْيِ اللّٰهُ الْمَوْتٰى وَيُر۪يكُمْ اٰيَاتِه۪ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٧٣﴾

72. ***Hani siz bir adam öldürmüştünüz de onun hakkında suçu birbirinize atmaya çalışıyordunuz. Halbuki Allah gizlemekte olduğunuz şeyleri ortaya çıkaracaktı.***

73. ***Onlara, "Haydi, öldürülen adama*** *(kestiğiniz ineğin)* ***bir parçasıyla vurun" dedik.*** *(Vurduklarında ceset dirildi).* ***İşte Allah ölüleri böyle diriltir ve düşünüp anlayasınız diye âyetlerini böyle gösterir.***

Bu âyetin normal seyirdeki yeri, "Allah size bir inek kesmenizi emrediyor" âyetinin öncesidir. Cenâb-ı Hakk'ın onu sonra zikretmesindeki hikmet, onları iki defa kınamak içindir. Birincisi, verilen emre hemen uymamaları, diğeri de bir cana kıymalarıdır. Eğer bu âyet, önceden zikredilseydi tek bir kıssa olur ve kınama bir kere yapılmış olurdu.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey İsrâiloğulları, yine hatırlayın, siz* bir zamanlar dünya hırsı ile *bir adam öldürmüştünüz. Sonra onun hakkında* herkes bir diğerini suçluyor, *suçu birbirinizin üzerine atmaya çalışıyordunuz. Halbuki Allah içinizde sakladığınız öldürme işini* ve kimin öldürdüğünü *ortaya çıkaracaktı. Bunun için onlara, 'Kestiğiniz sığırın bir parçası ile öldürülen kimseye veya kabrine vurun' dedik."*

---

316 Hadis için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/189; Heysemî, *ez-Zevâid*, 6/314.

Bu vurulan parçanın, hayvanın dili, kalbi, bacağı veya kuyruğu olduğu söylenmiştir. O parça ile vurduklarında ceset dirildi ve kendisini kimin öldürdüğünü haber verdi. Olayın seyri yukarıda anlatıldı. *"İşte Allah,* bu öldürülen adamı dirilttiği gibi, *ölüleri* kabirlerinden *böyle diriltir. O,* kudretini gösteren *âyetleri sizlere göstermektedir ki gerçeği düşünüp anlayasınız* ve tek bir ölüyü diriltmeye gücü yetenin bütün ölüleri diriltmeye gücü yeteceğini bilesiniz."

İmam Mâlik [rahimehullah] bu kıssadan, öldürücü yara alan bir kimsenin ölmeden önce, "Beni falanca öldürdü" sözünün kabul edileceğine delil çıkarmıştır. Bu, tenkide açık bir görüştür. Çünkü bu kıssadaki kimse, öldükten sonra dirilmiştir; onun yalan söylemesi düşünülemez; yaralanan kimse ise ölmeden önce yalan söyleyebilir.

İmam Mâlik ayrıca, bu kıssadan, katilin öldürdüğü kimsenin mirasından mahrum bırakılacağına delil getirmiştir. Bu da tenkide açık bir görüştür; çünkü bu kıssadaki durum bizden öncekilerin şeriatıdır; onun neshedilmiş olması söz konusudur; fakat hadis-i şerifte de katilin, öldürdüğü kimsenin mirasından mahrum bırakılacağı belirtilmiştir (Bu durumda bize düşen, hadisin hükmüyle amel etmektir). En doğrusunu Allah bilir.

67-73. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bir şeyh, müridlerine nefislerinin engellerini aşarak onun kötü huylarını kesmelerini emrettiğinde, onlardan kim nefsini manen öldürecek şeyi yapmada tereddüt gösterirse, bu onun sadakatinin az ve ulaştığı halinin yetersiz olduğunu gösterir. Kim de nefsini öldürecek şeyleri yapmaya koşarsa bu onun sadakatini, kurtuluşa erdiğini ve ulaştığı halin güzelliğini gösterir. Nefis tamamen ölünce, ruh ilâhî marifet ve dâimî müşahede ile dirilir; bundan sonra onun için ebediyen ölüm yoktur. Buna işaret olarak yüce Allah şöyle buyurur:

"O müttaki kullar ilk tattıkları ölüm hariç artık (cennette) ölüm tatmazlar" (Duhân 44/56).

Tabii ölüm, bir makamdan diğerine intikal etmek ve dar bir vatandan geniş bir vatana (dünyadan ahirete) göçmektir. Bu konuda şu manadaki beyitler söylenmiştir:

"Ölümü yokluk zannetmeyin, gerçekte o, asıl arzulanan bir hayattır. Ölümün âniden gelişi sizi korkutmasın, o sadece buradan ebedî yurda intikal etmektir. Cesetlerinizi nefislerinizden boşaltın; Cenâb-ı Hakk'ı ayan beyan görürsünüz."

Nefsin hemen işini bitiren ve onu süratle öldüren en keskin kılıç, Allah'a karşı zillet ve fakirliktir (Yani her an yüce Mevlâ'ya muhtaç olduğunu bilip sürekli yalvarış içinde olmaktır). Kim, insanlar içinde nefsini zelil eder, nefsin engellerini aşıp geçer ve dünyadan kalbini çekerse nefsi o anda ölüverir, ruhu dirilir ve gözünü aydın edecek devleti elde eder. Bu devlet, yüce Mevlâ'sını tanımak ve O'ndan başka her şeyden kalbi uzak tutmaktır.

Nefsin kötü huylarının kesilmesinin en güzel vakti, küçüklük ile yaşlılık arasındaki orta yaştır. Hiç şüphesiz küçüklükte, eski haline dönmekten emin olunamaz. Yaşlılıkta ise önündeki engellerle baş etmek ve bütünüyle Hakk'a yönelmek gerçekten zordur. İkisinin arasındaki dönemde ise insan güzel zühd ve iffetiyle kemal sıfatları elde eder, bu kimsenin nuranî hali ve güzel görünüşü bakanlara huzur verir.

Müşahede ve basiret sahipleri de böyledir; onların görülmesi gönülleri çeker, mest eder ve onları süratle her şeyi bilen yüce Allah'ın huzuruna sevkeder. Çünkü o, sürekli melekût âlemini müşahede etmektedir; öyle ki o âlemi tefekkür ederken bütün beşerî halleri unutur, onu ruhanî âlemin nurları kaplar; yüce sevgilinin zikrine dalarak uzak yakın herkesten kopar. Bir hadis-i şerifte Allah dostlarının bu hali şöyle belirtilmiştir:

"Allah'ın dostları, görüldüklerinde (üzerlerindeki nuranî hal, heybet ve edepleriyle) Allah'ı hatırlatan kimselerdir."[317]

Kemale ermiş bu nefis, dünya talebi ve hırsı ile zillete düşmez, bütün ayıplı hallerden uzak ve temizdir. Hiçbir şey onu esareti altına ala-

317 Hadis için bk. Taberânî, *el-Kebîr*, 10/205; İbnü'l-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, nr. 217-218; İbn Ebü'd-Dünya, *Kitâbü'l-Evliyâ*, s. 48; biraz farklı bir rivayet için bk. İbn Mâce, Zühd, 4.

maz. Böyle bir nefsin ilâhî huzura girmesi mümkün olur; orada müşahede nimetiyle şereflenir ve ilâhî tecellileri seyirle zevklenir. Kendisiyle çekişen ve onu suçlayan hiçbir hasım kalmaz; hepsi onun faziletini ikrar eder, niza ortadan kalkar.

Kalpleri Taş Kesilenler

Allah Teâlâ sonra, bu mucizenin İsrâiloğulları'nın kalplerinde bir tesir yapmamasından dolayı kendilerini kınayarak buyurdu ki:

ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ اَوْ اَشَدُّ قَسْوَةًۜ وَاِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْاَنْهَارُۜ وَاِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَٓاءُۜ وَاِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِۜ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٧٤﴾

74. ***Sonra bu olayın arkasından kalpleriniz katılaştı; taş gibi yahut daha katı oldu. Çünkü taşlardan öylesi vardır ki içinden ırmaklar fışkırır. Öyle taşlar vardır ki yarılır da içinden sular akar. Yine öyle taşlar vardır ki Allah korkusuyla*** *(yerinden kopup)* ***yukarıdan aşağıya yuvarlanır. Allah yapmakta olduğunuz hiçbir şeyden habersiz değildir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey yahudi topluluğu, *bu olaydan sonra sizin kalbiniz katılaşıp kurudu.*" Tih çölünde taştan su fışkırması, gökten bal (kudret helvası) ve bıldırcın etinin inmesi, bulutla gölgelenme, ölünün dirilmesi ve bunların dışında pek çok âyet ve mucize gördüğü halde kalbiniz yumuşamadı, Allah'a karşı huşû (tevazu ve saygı) sahibi olmadı.

Kelbî der ki: "İsrâiloğulları bütün bu mucizeleri gördükten sonra inkâra gittiler ve, 'Biz öldürmedik' dediler. Bu sebeple, onlardan kalpleri daha kör ve peygamberlerini daha fazla yalanlayan kimse olmadı."

İsrâiloğulları'nın kalpleri taş gibi, hatta ondan daha sert bir şekilde katılaştı.

Yahut şöyle de denebilir: Eğer onların kalplerini taşa benzetseniz, isabet etmiş olursunuz; ondan daha sert bir şeye benzetseniz de yine doğru yapmış olursunuz. Aslına bakılırsa taş onlardan daha yumuşaktır; çünkü bazı taşlar vardır ki onların içinden büyük nehirler fışkırır akar. Öyle taşlar vardır ki yarılır da içinden akarsular kaynar. Yine öyle taşlar vardır ki Allah korkusundan bir dağın tepesinden aşağıya doğru yuvarlanır.

Bir rivayette de şöyle nakledilmiştir: *"Dağın tepesinden yuvarlanan her taş, Allah korkusundan dolayı yuvarlanmaktadır."*[318]

Ey yahudi topluluğu, sizin kalpleriniz ise yumuşamıyor, korku ve saygı içinde Hakk'a boyun eğmiyor ve ondan hiçbir hayır gelmiyor.

Yüce Allah'tan lutuf ve keremiyle bizleri böyle bir halden korumasını dileriz.

74. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kim, üstadına karşı edebini bozarsa veya onun terbiye dairesinden çıkıp başkasının terbiyesine girerse kalbi katılaşır, güzel hali gider, aklı karışır. Eğer kusurunu anlayıp çok geçmeden mürşidine dönerse kaybettiği şeyleri tekrar kazanır, kalbi yumuşar, hali güzelleşir; aksi durumda Hak'tan kopma tehlikesine düşer ve ondan hiçbir hayır gelmez.

Kalbin katılaşmasının birçok alameti vardır. Bunların en önemlileri şunlardır: Göz yaşlarının kuruması, uzun emel (ölümü unutup dünyevî hesaplara dalmak), kaçırdığı bir taate üzülmemek, yaptığı kötülükten vicdanı rahatsız olmamak, yaptığı taatlerden sevinç duymamak. Halbuki mümini, iyilikleri sevindirir, kötülükleri üzer.

Kalp katılığının ilacı şunlardır: Zikir ve huşû ehli fakirlerle (devişlerle) sohbet etmek, irfan ehli kâmil mürşidlerin huzur ve nazarlarında bulunmak, sıkça oruca devam etmek, insanlar uyurken gece kalkıp

318 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/197.

namaz kılmak, her şeyi ayakta tutan ve hiç uyumayan yüce Mevlâ'ya yalvarıp yakarmak.

Allah kendisinden razı olsun, İmam Şâfiî şu manadaki beyitleri söylemiştir:

"Kalbim katılaşıp (maneviyat) yollarım daralınca, senin affına olan ümidimi, bu halden kurtuluş vesilesi yaptım. Günahlarım gözümde büyüdü; fakat onları senin affınla kıyas ettiğimde, affının daha büyük olduğunu gördüm (Onun için sevindim ve ümitlendim)."

Âyette, *"Taşlardan öylesi var ki içinden ırmaklar fışkırır"* buyruldu. Aynı şekilde katı kalpler de Rabb'ine yönelerek ve alıştığı kötü âdetlerini terkederek yumuşadığı zaman, ondan manevi ilim nehirleri fışkırır ve hikmet sırları ortaya çıkar. Öyle kalpler vardır ki kendisine tecelli eden Rabb'inin heybetinden erir, gönül dağı yerle bir olur, nefislerin arzı sarsılır. Bir tanesi bu manada nazım halinde şöyle demiştir:

"Eğer gözlerin, ilâhî tecelli ile nefislerin arzının sarsıldığı ve gönüldeki dağların yerle bir olduğu günü görecek olsaydı, o sarsıntı esnasında Cenâb-ı Hakk'ın nurunun her şeyi sardığını görürdün. Bir de bu âlemde kimin gerçek er kişi (ricalullah) olduğunu bilirdin."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cenâb-ı Hak sonra, müminlerin bu karakterde olan kimselerin imana gelme beklentilerini keserek buyurdu ki:

أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ
اللّٰهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾ وَإِذَا لَقُوا
الَّذِينَ اٰمَنُوا قَالُوا اٰمَنَّا وَإِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ إِلٰى بَعْضٍ قَالُوا
أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ أَفَلَا
تَعْقِلُونَ ﴿٧٦﴾ أَوَلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٧﴾

75. Şimdi onların size inanacaklarını mı umuyorsunuz? Halbuki onlardan bir grup, Allah'ın kelâmını işitirler de iyice anladıktan sonra, onu bile bile tahrif ederlerdi.

76.** (Yahudi münafıklar)* ***Müminlerle karşılaştıklarında, "İman ettik" derler. Birbirleriyle baş başa kaldıklarında ise şöyle derler: "Allah'ın size açtıklarını *(Tevrat'taki bilgileri),* ***Rabb'iniz katında aleyhinize delil olarak kullanmaları için mi onlara anlatıyorsunuz;*** *(bu kadarcık şeye)* ***akıl erdiremiyor musunuz?"***

77. Onlar bilmezler mi ki Allah onların gizlediklerini de açıkladıklarını da bilmektedir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey müslümanlar, *siz, Ehl-i kitap yahudilerin* can kulağı ile sizi dinlemesini ve *dininizi tasdik etmesini mi bekliyorsunuz? Halbuki onlardan bir grup* -ki bunlar, buzağıya tapanlar adına Allah'tan özür dilemek için Musa [aleyhisselâm] ile Tur dağına giden yetmiş kişidir- Allah kendileriyle konuşup onları Tevrat'ın hükümleriyle mükellef tuttuğunda, onlar *Allah'ın kelâmını işitmişlerdi.* Buna rağmen Allah'ın kelâmını değiştirdiler ve 'Allah, gücünüzün yettiğini yapın, buyuruyor' dediler. Onlar, vasıtasız bir şekilde ilâhî kelâmı işittikleri halde imana gelmemişlerse nasıl olur da size gelen dine iman ederler; halbuki onlar İslâm hakkındaki ilâhî hükümleri ancak peygamber vasıtasıyla işitmektedirler."

Âyetin bu kısmına şu mana da verilmiştir: Onlardan bir grup Allah'ın Tevrat'taki kelâmını işitmekte, fakat sonra onu silerek veya ilâhî muradın dışında yorumlayarak tahrif etmektedirler. Mesela Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] Tevrat'taki sıfatları, recm âyeti ve diğer hükümlerde yaptıkları böyledir. Bunu da onların Allah'ın kelâmı olduğunu bildikleri ve muradını anladıkları halde yapmaktadırlar.

Yahut onlar, Allah'ın kelâmını değiştirdiklerini bile bile bunu yapmaktadırlar.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Yine siz nasıl oluyor da bu münafıkların imana gelmesini umuyorsunuz? *Onlar müminlerle karşı-*

laştıklarında, 'Biz iman ettik; peygamberiniz sıfatları bizim kitabımızda zikredilmektedir' *derler. Birbirleriyle baş başa kaldıklarında ise* münafıklık yapmayanlar onları kınayarak şöyle derler:

Allah'ın size Tevrat'tan açıp öğrettiği bilgileri, dünyada ve ahirette Rabb'iniz katında *sizin aleyhinize delil olarak kullanmaları* ve sizi mağlup etmeleri *için mi müslümanlara anlatıyor,* onları bundan haberdar ediyorsunuz? Onlar size, 'Siz, bizim peygamberimizin hak peygamber olduğunu biliyorsunuz, sonra da inkâr edip inadına karşı çıkıyorsunuz' demezler mi?" *Bunları düşünemiyor musunuz* ki Allah'ın size Tevrat'ta öğrettiği şeyleri gidip müslümanlara haber veriyorsunuz.

Yahut Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: Ey müslümanlar, siz düşünemiyor musunuz ki kendilerindeki bu kötü sıfatları gördükten sonra münafık yahudilerin imana gelmesini umuyorsunuz.

Allah Teâlâ devamındaki âyette buyurur ki: *"Onlar, Allah'a hiçbir şeyin gizli kalmadığını, onların gizlediği ve açıkladığı her şeyi bildiğini,* gizli-açık her türlü amellerinin karşılığını vereceğini *bilmiyorlar mı?"*

75-77. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İlâhî irade ezelde kimin hakkında hizlanı (kendi haline terkedilmesini) dilemiş, ilâhî kader ve kazâ onun ilâhî rahmetten mahrumiyetine hükmetmişse[319] o kimse, müşahede haline yöneldikten sonra, delil ve burhana döner; eşya ve varlıkları müşahedeye yönelir, daha önce bildiği ince hikmetli ilimleri unutur.

Bütün bunların sebebi; mürşidlere ve hak yolundaki arkadaşlarına karşı edebini bozmak, Allah için beraber olduğu kardeşlerini terketmek, irfan ehli âriflerden ilişiğini kesmek, ayrıca Allah dostlarını inkâr etmek, onlardan işittiği manevi ilim ve halleri yanlış yorumlamak ve bozmaktır. Bu durumdaki bir kimsenin hakka dönmesi ve teslim olması ümit edil-

---

319 Bu tefsirde, "Kime ezelde saadet veya şekavet yani cennetlik veya cehennemlik olduğu takdir edilmişse..." ifadeleri sık sık geçmektedir. Bunun manası şudur: Yüce Allah, kulun dünyada hak veya bâtıl hangi yolu seçeceğini, iyi-kötü hangi tercihte bulunacağını, sevap-günah hangi ameli yapacağını ezelde bildiği için, bütün bunları ve sonuçlarını levh-i mahfûza yazmıştır. Yüce Allah dilediklerine özel ihsan ve ikramlarda bulunur. O'nun cenneti rahmetinin, cehennemi ise adaletinin sonucudur.

mez. Çünkü o, manevi fetihten ve onun sebeplerinden uzaktır; özellikle onda münafıklık da varsa, işi hepten felakettir. Bu kimse, manevi terbiye yoluna girmiş kimselerle karşılaştığı zaman, kendileriyle aynı görüşte olduğunu belirtir; avam halk ile baş başa kalınca da sûfîlere katılmadığını söyler. Bu özellikteki bir kimsenin kurtuluşa ermesi beklenemez ve onun güzel hal sahibi olup gerçek mutluluğa ulaşması düşünülemez.

Böyle bir durumdan Allah'a sığınırız.

Cenâb-ı Hak, yahudilerin reislerini bekirttikten sonra, peşlerinden onlara tâbi olanları zikrederek şöyle buyurdu:

وَمِنْهُمْ اُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ اِلَّٓا اَمَانِيَّ وَاِنْ هُمْ اِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٧٨﴾

78. ***Onlardan bir grup vardır ki ümmîdir; kitabı** (Tevrat'ı okumayı ve yazmayı) **bilmezler. Bütün bildikleri yalan yanlış şeylerdir. Onlar** (kesin bir ilme sahip olmayıp) **sadece zanda bulunurlar.***

Âyette geçen "emânî", "ümniye" kelimesinin çoğuludur. Ümniye, insanın kafasında kurduğu boş ve mesnetsiz düşünceler demektir. Daha çok, aslı olmayan yalan şeyler için kullanılır. Hz. Osman'ın [radıyallahu anh] şu sözü bu manadadır:

"Vallahi, müslüman olduktan sonra, hiçbir günahı içimden bile temenni etmedim, bu arada hiç türkü-şarkı da söylemedim."

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Yahudilerin avam halkından *bir grup vardır ki ümmîdir; kitabı okumasını bilmezler* ve manasını anlamazlar; fakat âlimlerinden bir sürü yalan yanlış haberler ve kitaptan zannettikleri birtakım şeyler dinlerler. Onların sağlamlığı ve doğruluğu hakkında bir bilgileri yoktur. Mesela yahudi âlimleri Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] Tevrat'taki sıfatlarını değiştirip farklı bir sıfatta tanıtmışlar; bu ümmî halk da işin aslının öyle olduğunu zannetmişlerdir. Diğer hükümlerde de durum aynıdır. Yahut halk, bu âlimlerden birtakım boş vaatler ve beklentiler işitmektedir. Âlimler kendilerine, cennete ancak yahudi-

lerin gireceğini, onlara birkaç günden başka cehennem ateşi dokunmayacağını ve daha başka bir sürü boş temenniler söyleyip durmaktadır.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

78. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Velilere münkirlik yapanlar üç gruptur: 1. Kibirli, zalim idareciler. 2. Katı fakihler. 3. Taklitle yaşayan avam halk.

Bu üçüncü grup için Allah Teâlâ'nın şu âyeti uygun düşmektedir: *"Onlardan bir grup vardır ki ümmîdir; kitabı (okumasını ve yazmasını) bilmezler, bildikleri ancak birtakım yalan yanlış şeylerdir."*

Onların ilmi olmadığı için, hak ile bâtılı birbirinden ayıramazlar; onlar sadece rehber bildikleri kimseleri taklit ederler. Bu kimselerin vebal ve günahı, onları veliler hakkında güzel itikadın bereketinden mahrum eden ve Allah dostlarını tenkit etme tehlikesinin içine sürükleyenlerdir.

İbnü'l-Bennâ es-Sarakustî, velileri inkâr edenlerin halini çok güzel ifade etmiştir. O, nazım halinde der ki:

"Allah seni korusun, sadık bir arkadaşın söylediği şu gerçeği bil: Gerçekten halk, tahkik halinden (hakikat ilimlerinden) uzaklaştılar.

Çünkü onlar, nefislerin ve kalplerin cahili olup insanın maneviyatını hiç tanımadılar. Onlar, peşine düşülmeyecek basit işlerin peşine düştüler.

Bu kimseler hep maddiyat ve bedenle meşgul oldular. Halbuki her şey onlardan uzaktadır, Cenâb-ı Hak ise onlara çok yakındır.

Onlar bilmedikleri şeyi inkâr yoluna gittiler ve görülen maddenin ötesinde bilinecek hiçbir şey yoktur zannettiler.

Vera' (takva) ve gerçek akıl sahibi bir hakikat ehli onları mana âlemine çağırınca onu inkâr ettiler, zındıklıkla suçladılar ve bid'at çıkarttığını söyediler.

Onların hiçbiri, kendi anlayışının üstünde bir anlayış ve kendi bildiğinin ötesinde bir ilim görmez.

Onlar, manevi mertebeleri görmekten perdelidir. Aslında bu durumdaki bir kimseye âlim ve tâlip demek yanlıştır.

Heyhât, esasen bütün bu haller kusurdur; maharet sahibi derin bir âlim hepsinden uzak durur."[320]

Tevrat'ı Tahrif Edenler

Allah Teâlâ bu âyetten sonra, Tevrat'ı tahrif eden âlimleri azapla korkutarak şöyle buyurdu:

فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هٰذَا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ لِيَشْتَرُوا
بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ ﴿٧٩﴾

79. Veyl** (helâk ve azap) **o kimselere ki elleriyle kitabı yazarlar, sonra onu az bir bedel karşılığında değişmek için, "Bu Allah katındandır" derler. Vay ellerinin yazdıklarından ötürü onların haline! Vay kazandıklarından ötürü onların haline!

Veyl, azaba düşen herkes için kullanılan bir kelimedir; asıl manası "azap ve helâk"tir. Bu kelime mastar olarak kullanılır; onun fiili yoktur. Bir bedduaya onunla başlanılması câizdir. Ebû Said-i Hudrî [radıyallahu anh] Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Veyl, cehennemde bir vadidir."[321]

Eğer bu ateş vadisinin içine dağlar sürülse eriyip gider.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah'ın kitabını tahrif için onu elleriyle yazan ve 'Bu, Allah katından gelmiştir' diyen kimselere veyl olsun*, azap olsun.

320 Söz ve açıklaması için bk. İbn Acîbe, *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye fî Şerhi'l-Mebâhisi'l-Asliyye*, s. 269-272 (Beyrut 2000).

321 Tirmizî, Tefsîr, 22 (nr. 3164); Hâkim, *Müstedrek*, 2/507.

Onlar bunu, ellerindeki reisliğin gitmesinden ve ayak takımı halktan aldıkları maddi menfaatlerin kesilmesinden korkarak yapmaktadırlar."

Bu âyet-i kerime yahudi âlimleri hakkında inmiştir. Onlar, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) Medine'ye geldiğinde, sahip oldukları mevki ve reisliğin ellerinden gitmesinden korktular ve yahudileri İslâm'a girmekten engellemek için hileler aramaya başladılar.

Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) Tevrat'ta, "güzel yüzlü, güzel saçlı, gözleri sürmeli, orta boylu" olarak tanıtılıyordu; onlar bunu değiştirip yerine, "uzun boylu, mavi gözlü ve düz saçlı" olarak yazdılar.

Cenâb-ı Hak buyurur ki: "*Vay ellerinin yazdıklarından ötürü onların haline!* Yine, halktan alıp *kazandıkları şeylerden dolayı vay onların haline!*" O kazandıkları şeyler, maddi olarak çok da olsa, onun yüzünden başlarına gelecek azabın yanında çok derece önemsizdir.

79. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyetle iki sınıf insan sakındırılmaktadır. Biri, hüküm veren âlimlerdir. Eğer bu âlimler, verecekleri fetvaya karşılık elde edecekleri fâni dünya malına rağbet ederek, o konudaki meşhur doğru görüşün dışında fetva verirlerse bu tehdidin kapsamına girerler. Alacakları rüşvete rağbet ederek veya sahip olacakları mevkii düşünerek keyiflerine göre haksız hüküm veren hâkimler de böyledir; onlar da bu tehdidin içine girerler. Elleriyle yazdıkları yanlış şeylerden dolayı ve haksız yere kazandıklarından dolayı vay onların haline!

İkinci grup, salihlerin çocuklarından veya diğer insanlardan idare ve mevki sahibi kimselerdir. Onlar bir kimsenin veli olarak veya manevi nisbet sahibi biri olarak ortaya çıktığını gördüklerinde, halk arasındaki otoritelerinin gitmesinden korkarlar ve insanları onun yoluna girmekten engellemek için bir sürü hilelere başvururlar. Bunun için güya mantıkî bir silsile içinde bir sürü yalan yanlış şeyler yazarlar, onları halk içinde yayıp insanları hakka uymaktan nefret ettirmeye çalışırlar (fakat halkı gerçek velilerden ve manevi terbiye yolundan soğutamazlar). Çünkü âyette buyrulduğu gibi, kâfirler (ve münkirler) hoşlanmasa da Allah nurunu tamamlamak istemektedir (Tevbe 9/32).

İsrâiloğulları'nın Boş İddia ve Temennileri

Cenâb-ı Hak sonra, İsrâiloğulları'nın birtakım boş temennilerini zikrederek şöyle buyurdu:

وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ اِلَّٓا اَيَّامًا مَعْدُودَةً قُلْ اَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ
اللّٰهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللّٰهُ عَهْدَهُٓ اَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ مَا لَا
تَعْلَمُونَ ﴿٨٠﴾ بَلٰى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَاَحَاطَتْ بِه۪ خَط۪ٓيـَٔتُهُ
فَاُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿٨١﴾ وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿٨٢﴾

80. ***İsrâiloğulları, "Sayılı birkaç gün hariç, bize ateş dokunmayacaktır" dediler. Onlara de ki: "Siz Allah katından bir söz mü aldınız? Eğer öyle ise Allah sözünden dönmez. Yoksa Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?"***

81. ***Hayır!*** *(Öyle bir söz yok)* ***Kim bir kötülük eder*** *(inkâra düşer)* ***de günahı kendisini çepeçevre kuşatırsa işte o kimseler cehennemliktir. Onlar orada devamlı olarak kalırlar.***

82. ***İman edip salih amel yapanlara gelince onlar cennetliktir. Onlar orada ebedî olarak kalırlar.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*İsrâiloğulları,* bâtıl ve boş düşünceleri içinde, '*Bize sayılı günler dışında cehennem ateşi dokunmayacaktır;* bu günler de buzağıya tapılan kırk gündür. Bizden sonra ateşe müslümanlar girecektir' *dediler."*

Cenâb-ı Hak buyuruyor: "Ey Muhammed, onlara de ki: *Siz bu şekilde Allah'tan bir söz mü aldınız?* Aldıysanız ne âlâ; *hiç şüphesiz Allah sözün-*

den caymaz. Yoksa siz, Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz? Hayır, durum sizin dediğiniz gibi değildir; size cehennem ateşi dokunacak ve siz onun içinde ebedî olarak kalacaksınız. Çünkü *kim,* en büyük kötülük *olan inkâr fiilini işler,* küfür üzere ölür *ve yaptığı kötülüğü kendisini çepeçevre sarıp istila ederse, o kimse cehennemliktir; orada ebedî olarak kalır.* Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] indirilene *iman edip* onun dinine göre *salih amel yapanlar ise cennetliktir; orada ebedî olarak kalırlar."*

Allah Teâlâ genelde böyle yapar; bir grubun halini zikredince, peşinden onun zıddı olan diğer grubu da zikreder; bu, kullarını iyi olan şeylere rağbet ettirmek, kötü işlerden de korkutmak içindir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak Allah'ın yardımı ile mümkündür.

80-82. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Pek çok insan, velilerin sohbetine girmesine güvenir, nefsini günah ve şehvetlerin içine salar, her türlü günaha dalar, bir de kalkıp şöyle der: "Falanca efendimin şöyle dediğini işittik: Kim bizi görürse, ona ateş dokunmaz, o kimse cehennemde yanmaz!"

Bu, büyük bir hata ve aldanıştır. Halbuki Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], kızı Fâtıma'ya [radıyallahu anhâ] şöyle buyurmuştur:

"Ey Muhammed'in kızı Fâtıma, ben, sana Allah'tan gelecek bir azabı (ilâhî izin olmadan, kendi başıma) gideremem. Sen, (yapacağın salih amellerle) kendini Allah'ın azabından kurtarmaya çalış."[322]

Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], "Allah'a dua ediniz de cennette sizin yakın komşunuz olayım" diyen bir sahabiye şöyle buyurmuştur:

"Sen de çokça secde ederek (ibadet ve taat yaparak) bu işte, kendi adına bana yardımcı ol!"[323]

Evet, eğer bu söz yani, "Bizi gören kimseye ateş dokunmaz" sözü, Allah ile temkin halinde (her haliyle Allah'a itaat içinde ve ilâhî huzurda

---

322 Buhârî, Vesâyâ, 11; Nesâî, Vesâyâ, 6; Dârimî, Rikâk, 23.

323 Müslim, Müsâfirîn, 164-165; Ebû Davud, Tetavvu', 2; Tirmizî, Mevâkıt, 168.

kabul görmüş) bir veli tarafından söylenmişse o haktır, doğrudur; fakat şu şartla: Bu veliyi gören (ve terbiyesine giren) kimse, gücü yettiği ölçüde ilâhî emirleri yerine getirecek ve bütün haramları terkedecek. Böyle yaparsa evliyaların bereketiyle Allah'ın fazlı ile yaptığı güzel amelleri kabul etmesi ve günahlarını affetmesi umulur.

Gerçekten takva ve velâyet halinde istikrarlı veliler, Allah katında bir söz almışlardır; hiç şüphesiz Allah verdiği söze aykırı davranmaz. Bu söz şudur: Kim samimiyetle velilere tutunur (onların usul ve tavsiyelerine tâbi olur) ve dinin hükümlerine sımsıkı sarılırsa veliler o kimseye ahirette şefaatçi olur.

Allah dostlarının terbiye dairesine girip onlarla beraber olan kimselerin genel hali, kendilerini kötülüklerden korumak ve günahta ısrar etmemektir. Kim bu hal üzere yaşar ve ölürse ona cehennem ateşi dokunmaz. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Allah bir kulu sevdiği zaman, günah ona zarar vermez."[324] Yani, Allah kendisine hemen tövbe etmeyi ilham eder (günah daha yazılmadan ve kalbine yer etmeden tövbe, göz yaşı ve salih amellerle temizlenir gider). Nitekim Bedir Savaşı'na katılan müminlere Allah tarafından şöyle denmiştir:

"İstediğinizi yapın; ben sizin (insanlık icabı düşebileceğiniz) günahlarınızı affettim."[325]

Allah katından bu manada söz alanlar, ancak fenâ ve bekâ makamlarına ulaşmış kâmil velilerdir; çünkü onlar söyledikleri bir sözü Allah'ın kendilerine bildirmesiyle söylerler, onlar (gaybla ilgili bir konuda) kendi nefisleriyle haber vermezler. Hem onların Allah'tan başka kimseyle karar ve huzuru yoktur.

Bu makama ulaşmamış kimseye gelince, onun için Allah katında böyle bir söz (yetki ve müjde) yoktur; çünkü o kimse nefsi ile hareket etmektedir. Kim böyle bir kimseye tutunursa büyük bir hata ve tehlike içindedir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

324 Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 10175; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 3386.

325 Buhârî, Megâzî, 9, Edeb, 74; Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 161 (nr. 2494); Ebû Davud, Cihâd, 98 (nr. 2650).

Allah Teâlâ'nın, *"Hayır öyle değil* (onlara ateş dokunacaktır). *Kim bir kötülük eder de günahı kendisini çepeçevre kuşatırsa"* âyetinin ışığında şunları söylemek mümkündür:

Kim dünya muhabbetiyle yetinirse onu dünya meşgaleleri ve dertleri sarar; bu kimse sürekli Allah'tan uzaklık ve gaflet ateşi içinde kalır; onu her yandan gam ve kederler sarar; kalbini şek ve şüphe akrepleri zehirler, gönlünü Allah'tan başka varlıkların derdi yakar. Üzerine iman nurları parlayan, müşahede ehli âriflerin sohbetine giren kimse ise böyle değildir; o, kalbiyle güzel bir hal ve huzur içindedir, manevi cennet ve Allah'ın hoşnutluğu içinde yüzmektedir.

Allah Teâlâ, her iki dünyada bizi bu güzel hallerle şereflendirsin. Âmin ...

Allah'la Yaptıkları Sözleşmeyi Bozanlar

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette İsrâiloğulları'nı, kendisiyle yaptığı sözleşmeyi bozduklarından dolayı kınayarak şöyle buyurdu:

وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنٖٓى اِسْرَٓائٖيلَ لَا تَعْبُدُونَ اِلَّا اللّٰهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا
وَذِى الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكٖينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَاَقٖيمُوا
الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَۜ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ اِلَّا قَلٖيلًا مِنْكُمْ وَاَنْتُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٨٣﴾

83. ***Hatırlayın, bir zamanlar biz, İsrâiloğulları'yla şu şekilde sözleşme yapmıştık: "Yalnızca Allah'a kulluk edeceksiniz, ana babaya, yakın akrabaya, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz, insanlara güzel söz söyleyeceksiniz, namazı hakkı ile kılacaksınız, zekâtı vereceksiniz." Sonra içinizden azınız müstesna, sözünüzden döndünüz, hâlâ da dönmeye devam ediyorsunuz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hatırlayın hani biz, İsrâiloğulları'yla bir sözleşme yaparak onlara şöyle demiştik:* Sakın bana hiç kimseyi ortak koşmayın ve benden başkasına meyletmeyin. *Ancak bana kulluk edin. Anne babanıza en güzel şekilde davranın.* Nesep ve din yönünden *sizinle yakınlığı olan kimselere ihsanda bulunun. Yetim ve miskinlere,* yoksullara *tatlı dil ve güler yüzle bolca iyilikte bulunun. İnsanlara güzel söz söyleyin* yahut onlarla güzel şeyler konuşun. İçinde boş söz ve yalan olmayan, güzel nasihat ve irşad olan şeyler konuşun. *Namazı,* bütün şartlarını en güzel şekilde yerine getirerek *kemal-i edeple kılın, zekâtı* emredilen yere *verin."*

"Bundan sonra sizler, verdiğiniz sözden döndünüz, ancak içinizden müslüman olan az bir grup verdiği sözü korudu; diğerleriniz ise hak apaçık ortaya çıktıktan sonra *hâlâ ondan yüz çevirip duruyorsunuz."*

Allah Teâlâ bu sözleşmede dört çeşit ameli zikretti. 1. Sadece kalbe ait amel; bu tevhiddir (Allah Teâlâ'nın birliğini kabul etmek ve hiçbir şeyi O'na şirk koşmamaktır). 2. Sadece bedene ait amel; bu namazdır. 3. Mala ait amel; bu, zekâttır. 4. Umumi amel; bu, iyilik ve ihsandır.

Cenâb-ı Hak, bu âyette kendisine iyilikte bulunulacak kimseleri önem sırasına göre zikretmiştir. Bunun için önce (kendisine ibadetten sonra) en büyük hak sahibi olduklarını vurgulamak için anne babayı öne aldı. Sonra diğer yakınları zikretti; çünkü onlara yapılan iyilikte, hem iyilik yapma hem de akrabayı gözetme sevabı vardır. Peşinden, genellikle geçim imkânı ve çareleri çok az olduğu için yetimleri zikretti. Son olarak da zayıflıklarından dolayı miskinleri (kazanma gücü olmayan yoksulları) zikretti.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

83. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İsrâiloğulları'dan alınan her ahdin (sözün) bir benzeri de ümmet-i Muhammed'den alınmıştır. Bize onların kıssalarının zikredilmesinin ve kötü hallerinin anlatılmasının hikmeti budur. Bütün bunlar, onların düştüğü hatalara düşmekten sakınmamız ve aksi halde onların helâk ol-

duğu gibi bizim de helâk olacağını bilmemiz için bize nakledilmektedir. Aynı şekilde, umum halk ile zâhirde yapılan bütün sözleşmeler, seçkin velilerle bâtınî olarak yapılmış olur.

Cenâb-ı Hak, kendisine yönelmiş velilerle şu sözleşmeyi yapmıştır:

Himmetiniz (kalbiniz, gönlünüz ve duygularınız) sadece Allah'a yönelecek. Kalplerinizle Allah'tan başkasına itimat edip bağlanmayacaksınız. Yakınlara, yabancılara ve bütün din kardeşlerinize karşı iyilik ve ihsanla muamele edeceksiniz. Bu konuda özellikle anne ve babanıza karşı çok dikkatli olacaksınız. Bu anne ve babanız, ya zâhirî ya da ruhanî olur. Ruhanî baba, insana peygamberî terbiyeyi veren kimsedir. Ruhanî babanın hakları, zâhiri babadan daha önemli ve önceliklidir. Çünkü zâhirî baba, insanın fâni dünyaya gelmesine bir sebep yapılmıştır; ruhanî baba ise insanın ebedî huzur ve hoşnutluk bulacağı maneviyat âlemine girmesine sebeptir.

Yüce Allah, kendisine yönelmiş velilerle şu sözleşmeyi de yapmıştır:

Bütün insanlara karşı yumuşak ve güzellikle konuşacaklar ve insanları sonsuz iyilik ve ihsan sahibi yüce Mevlâ'ya irşad ve sevkedecekler. Namazı kalpleriyle ve bedenleriyle birlikte huşu içinde kılacaklar. Nefislerini bütün ayıp ve kusurlu işlerden temizleyerek gerçek zekâtı eda edecekler. Kim bundan sonra ahdini bozar ve haktan yüz çevirirse onlar fâsık kimselerdir, böyle yapanlar velâyet dairesinden çıkmışlardır.

Allah Teâlâ, bundan sonraki âyetlerde, İsrâiloğulları'nı bozdukları başka bir ahidden dolayı kınayarak şöyle buyurdu:

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ
مِنْ دِيَارِكُمْ ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ ﴿٨٤﴾ ثُمَّ أَنْتُمْ هٰٓؤُلَٓاءِ تَقْتُلُونَ
أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ
بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَإِنْ يَأْتُوكُمْ أُسَارٰى تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ

اِخْرَاجُهُمْۜ اَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍۚ فَمَا
جَزَٓاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذٰلِكَ مِنْكُمْ اِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۚ وَيَوْمَ
الْقِيٰمَةِ يُرَدُّونَ اِلٰٓى اَشَدِّ الْعَذَابِۜ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٨٥﴾

84. ***Yine sizden, "Birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacaksınız" diye söz almıştık. Bizzat kendiniz şahit olarak bunları kabul etmiştiniz.***

85. ***Sonra*** *(ey yahudiler)* ***sizler,*** *(verdiğiniz sözün tersine)* ***birbirinizi öldürüyor, aranızdan bazılarını yurtlarından çıkarıyor, kötülük ve düşmanlıkta onlara karşı birleşiyorsunuz. Onları yurtlarından çıkarmak size haram kılındığı halde*** *(hem çıkarıyor hem de)* ***size esir olarak geldiklerinde fidye verip onları kurtarıyorsunuz. Yoksa siz kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? Sizden bunu yapanın cezası, dünya hayatında ancak zillet ve horluk içinde yaşamaktır. Kıyamet gününde ise onlar en şiddetli azaba uğratılırlar. Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yine hatırlayın, sizinle ahidleşerek size şöyle demiştik: Birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz, bir kısmınız diğerini yurdundan çıkarmayacak,* vatanından göç ettirmeyecek."

Âyetin metninde, birbiriniz yerine "nefsinizi yurdundan çıkarmayacaksınız" dendi; Cenâb-ı Hak, hepsini tek bir nefis (can) kabul ederek hepsine birden nefsiniz/kendiniz diye hitap etti. Hakikatte durum böyledir; bütün insanlar tek bir nefis gibidir. Bu konuda bir şair der ki:

"İnsanlar olarak hepimizin nefislerinin ana maddesi birdir; bizim dışımızdaki cisimler de asıl itibariyle birdir."

İlâhî hitap şöyle devam ediyor: *"Sonra siz, bizzat kendiniz şahit olarak bu ahdi kabul ettiniz* ve onun bütün şartlarını üstlenip yerine getirme

sözü verdiniz. *Sonra ey yahudiler siz, bu sözleşmeye rağmen birbirinizi öldürüyorsunuz, sizden bir grup diğerini yurdundan çıkarıyor*, oradan göç ettiriyor, zulüm ve taşkınlıkla *onlara karşı başkalarıyla yardımlaşıyorsunuz; bununla birlikte içlerinden bazıları esir olarak önünüze geldiğinde, mallarınız ile fidyesini verip onları kurtarıyorsunuz.* Halbuki onları yurtlarından çıkarmanız size haram kılınmıştı.

Bu âyetin özeti şudur: Allah Teâlâ, Tevrat'ta İsrâiloğulları'yla yaptığı sözleşmede onlara şunu emretti: Birbirinizi öldürmeyeceksiniz. İçinizden bazıları diğerlerini yurtlarından çıkarmayacak. İsrâiloğulları'dan bir erkek veya kadın kölenin esir edildiğini görürseniz, parasını verip onu satın alacak ve âzat edeceksiniz.

Kurayza yahudileri Medineli Evs kabilesi ile yardımlaşma antlaşması yapmışlardı. Nadîr yahudileri de Hazrec ile aynı anlaşmayı yapmışlardı. Evs ile Hazrec kabileleri birbiriyle savaşa tutuşunca, Kurayzaoğulları kendileriyle yardımlaşma anlaşması yaptıkları Evsliler'e yardıma gelip Hazrec ile birlikte savaşa katılan Nadîroğulları'yla savaşıyorlardı. Galip geldiklerinde, evlerini yıkıp kendilerini yurtlarından sürüyorlardı. İki taraftan bir adam esir edilirse, aralarında para toplayıp onu esirlikten kurtarıyorlardı. Araplar onların bu durumu ve tutumunu ayıplayarak,

"Bu nasıl bir iştir; hem birbirinizle savaşıyorsunuz hem de içinizden biri esir düşünce birleşip onu kurtarıyorsunuz!" dediler. Yahudiler de, "Bize onları kurtarmamız emredildi, onlarla savaş ise haram kılındı" diyorlardı. Araplar, "Savaşmanız haram kılındı ise niçin savaşıyorsunuz?" dediklerinde yahudiler, "Anlaşma yaptığımız kimselerin mağlup olup zillete düşmelerinden utanıyoruz, onun için savaşmak durumundayız!" diyorlardı. Allah Teâlâ onların bu halini kınayarak buyurdu ki:

"Sizler, kitabın bir kısmına inanıp -esirleri kurtarma emri gibi- bir *kısmını inkâr mı ediyorsunuz?"* İnkâr edilen şey, birbirini öldürmek ve yurtlarından çıkarmaktır. *Sizden bunu yapanların cezası, ancak dünyada hor hakir bir hayat içinde yaşamaktır.* Bunun örneği, esir edilmeleri, Kurayzaoğulları'nın öldürülmesi, Nadîroğulları'nın vatanlarından çıkarılmasıdır. Yahut her iki grubun kıyamete kadar zillet içinde yaşamaları

ve cizye yükünün altında ezilmeleridir. Kıyamet günü ise en şiddetli azabın içine atılacaklardır. Dünyada çektikleri zillet ve sıkıntı, günahları için bir kefaret olmayıp ancak azap ve gazap sebebi olacaktır. *"Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir."*

84-85. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Dini yaşayan insanlar iki kısımdır. Bir kısmı manen zayıftır; dinin zâhirî hükümlerine sarılır, bâtınına (mana ve sırrına) nüfuz edemez, nefislerini manen öldürmeye ve onu alıştığı kötü âdetlerinden kurtarıp uzaklaştırmaya güç yetiremez. Cenâb-ı Hak bunlara şöyle der:

"Muhabbetim uğruna kanınızı dökmeyin; çünkü siz buna güç yetiremezsiniz. Kalplerinizle (gayb âlemindeki) seyahatiniz için nefislerinizi yurtlarınızdan çıkarmayın. Sizler aciz ve zayıf olduğunuzu kabul ettiniz."

Cenâb-ı Hak manen halleri kuvvetli olan kimselere ise şöyle der:

"Sonra ey âşıklar, siz, marifetimi elde etmek için nefsinizi manen öldürüyorsunuz, benim rızamı talep uğruna nefislerinizi alışıp kaynaştığı âdetlerinden uzaklaştırıyorsunuz, nefsinizi kahredip ezmede birbirinizle yardımlaşıyorsunuz."

Bir haberde şöyle rivayet edilmiştir:

"Allah Teâlâ kuluna önce, 'Afiyet, cennet, amel ve başka şeylerden ne istiyorsan iste!' der. Eğer kul, 'Ben senden başkasını istemiyorum' derse Cenâb-ı Hak ona şöyle der: 'Benim huzuruma girenler ancak, bütün hazlarını terkederek, yaratılmışları ortadan kaldırarak, sadece ezeli olan zatımı ispat ederek girebilirler. Bu da beşerî varlığından yokluğu gerektirir."

Bu konuda şu beyitler söylenir:

"Kim bütün hazlarından ve sevdikleriyle muhabbetten tamamen fâni olmamışsa o kimse (Hakk'a vâsıl olamaz), hazlarına ulaşması ve güzel hedefleri için menziller arasında durdurulur."

Cenâb-ı Hak yine, nefislerini öldüren ve bütün boş âdetlerinden sıyrılıp kurtulan manevi hali kuvvetli kimselere der ki: "Size, nefislerinin ve âdetlerinin elinde, yahut dünya talebi ve şehvetlerinin peşinde esir olmuş kimseler geldiğinde, onları esirliklerinden kurtarın, kendilerini saran bağlardan çıkarın ve onları Mevlâ'larının huzuruna dahil edin."

Bir haberde şöyle rivayet edilmiştir:

"Dünyayı isteyen esirdir, ahireti isteyen ücret peşindedir, Cenâb-ı Hakk'ı isteyen ise emîrdir (nefsinin âmiri ve hâkimdir)."

Nefsine hükmeden kimse, Allah Teâlâ'nın kendisine verdiği kabiliyet ve kuvvettin hakkı olarak, nefsinin esiri olan kimseleri onun elinden kurtarmalıdır. Kul, nefsinin hevâsından kurtulunca Mevlâ'sının huzuruna girer. Oraya girdikten sonra onu çıkarmak isteyenlere şöyle denir:

"Onları, (bulundukları bu âli makamdan) çıkarmanız haramdır. Siz nasıl oluyor da dinin zâhirine iman edip tarikat ilmini ve hakikat nurlarını inkâr ediyorsunuz? Sizden kim bunu yaparsa onun dünyadaki cezası zillettir; bu da hırs, tamah, korku, endişe, uzun emel, salih amelden mahrumiyet içinde yaşamaktır. Onlar, kıyamet günü en şiddetli azaba atılırlar. Bu azap, Hak'tan perdelenmenin kederi ve kötü hesabın dehşetidir. Allah, onların yapmakta olduğu hiçbir şeyden habersiz değildir."

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, İsrâiloğulları'nın sıfatlarını ve kendilerine hazırladığı azabı zikrederek buyurdu ki:

أُولَٓئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا بِالْاٰخِرَةِۘ فَلَا يُخَفَّفُ
عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٨٦﴾

86. ***Onlar, ahireti verip dünya hayatını satın alan kimselerdir. Artık onlardan azap hafifletilmez ve kendilerine yardım da edilmez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*O ahidlerini bozanlar* ve haddi aşanlar, ebedî *ahiret hayatını verip dünya hayatının aldatıcı süsünü satın alan kim-*

selerdir. Artık onlardan azap bir an olsun *hafifletilmez;* onlar dünyada sürekli zillet ve horluk içinde yaşarlar; ahirette de ebedî cehennem ateşi içinde kalırlar. *Kendilerine yardım da edilmez;* çünkü onlar dünyada iken her zaman hak ve hayırdan uzak dururlardı."

86. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Sürekli kâinatın zâhirindeki aldatıcı güzelliğe bakan fakat onun içinde saklı ibretlik hakikatlere nüfuz edemeyen kimseler, hep vehim ve manen perdelenme azabı içinde kalırlar, onları bu elim azaptan kurtaracak hiçbir yardımcı da bulunmaz.

Peygamberlerini Yalanlayan ve Öldüren Millet

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, İsrâiloğulları'nın peygamberlerini yalanlamalarını ve onları öldürmelerini kınayarak şöyle buyurdu:

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَاٰتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَاَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ اَفَكُلَّمَا جَٓاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوٰٓى اَنْفُسُكُمُ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقاً كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقاً تَقْتُلُونَ ﴿٨٧﴾

***87.** Hiç şüphesiz biz Musa'ya kitabı* (Tevrat'ı) *verdik. Ondan sonra peş peşe peygamberler gönderdik. Meryem oğlu İsa'ya da mucizeler verdik ve onu, Rûhulkudüs ile destekledik. Size, herhangi bir peygamber, nefislerinizin hoşlanmadığı bir şeyi getirdiğinde, kibirlenip* (onların) *bir kısmını yalanlayıp bir kısmını da öldürmediniz mi?*

İsa, Arapça değildir, Süryânîce "îşû" kelimesinden dönüştürülmüştür.

Meryem, Süryânîce dilinde "hizmetçi kadın", manasındadır.

Rûhulkudüs, Cebrâil aleyhisselâmdır. "Mukaddes ruh" demektir; her türlü kötü şeyden temiz ve uzak olduğu için kendisine bu isim verilmiştir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Hiç şüphesiz biz Musa'ya Tevrat'ı verdik;* fakat (ey İsrâiloğulları) siz, onun hakkını yerine getirmediniz, içindeki hükümleri hakikatiyle bilmediniz. *Biz ondan sonra peş peşe pek çok peygamber gönderdik.* Bir peygamber vefat ettiğinde, sizi koruyup gözetmek için başka bir peygamber gönderdik. *Meryem oğlu İsa'ya da* apaçık *mucizeler verdik.* Bunların başında ölüleri diriltmek, körleri ve alaca tenli hastaları iyileştirmek, gaybdan haber vermek ve İncil gelir. *Biz onu Cibrîl* [aleyhisselâm] *ile destekledik.* O nereye gitse Cibrîl de [aleyhisselâm] kendisiyle birlikte giderdi. Ey yahudiler, siz kendisini öldürmek istediğiniz zaman Cibrîl onu göğe yükseltti.

"Size, herhangi bir peygamber, meşakkat içeren ibadet, nefsanî hazları ve şehvetleri terk gibi nefsinizin hoşlanmadığı şeylerle *geldiğinde, büyüklenip* ona imandan yüz çevirerek *o peygamberlerden* Süleyman, İsa ve Muhammed [aleyhisselâm] gibi *bir kısmını yalanlayıp* Zekeriyya ve Yahya [aleyhisselâm] gibi *bir kısmını da öldürmediniz mi?"*

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Onlar, kendilerini hakka davet edenleri hevâ kulağı ile dinlediler; nefislerinin arzusuna uyan şeyleri aldılar, ağır gelenleri inkâr ettiler. Hevâları (nefislerinin kötü arzusuna uymaları) onların sıfatı oldu; sonra bu sıfata taptılar; bu durumda onların taptığı, çirkin sıfatları ve hevâları oldu."[326]

87. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, İsrâiloğulları'na mana olarak hangi hitapta bulunmuş ise onları gizli bir hitapla bu ümmete de yapmış olmaktadır. Hiç şüphesiz Allah, bizlere de kitabı (Kur'an'ı) verdi. Onda hidayet yolunu ve doğruyu açıkladı. Onu Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] indirdikten sonra, peşinden, o kitapla hükmeden ve onun gösterdiği hidayet yolundan giden müttaki âlimler ve seçilmiş veliler getirdi. Onlar insanlara dünyadan gönüllerini çekmeyi, nefislerinin kötü arzu ve isteklerini terketmeyi emrettiklerinde, çokları onları terketti ve yalanladı.

326 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 1/89 (Müfessir İbn Acîbe'nin özetle verdiği nakil, Kuşeyrî'nin kendi ifadeleri ile tamamlandı).

Çoğu zaman da onları inkâr ettiler ve hatta öldürmeye kadar gittiler. Kibirlenerek onlara kulak verip sözlerine boyun eğmeye yanaşmadılar; bir kısmını yalanladılar, bir kısmını da öldürdüler.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadislerinde şöyle buyurmuştur:

"Hiç şüphesiz siz, sizden önceki milletlerin gidişatını karış karış takip edeceksiniz. Öyle ki onlardan biri kiler denen hayvanın deliğine girse siz de oraya gireceksiniz!" Ashap,

"Ey Allah'ın resûlü, onlar kimlerdir; yahudi ve hıristiyanlar mıdır?" diye sorduklarında Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Evet, başka kim olacak!" buyurdu.[327] Yani onlardan başka tâbi olacağınız kim var ki!

Dünya durduğu ve dinî hayat devam ettiği sürece, bu ümmetin içinden Allah'a davet edenler hiç eksik olmaz. Bir grup Allah'ın hükümlerine davet eder, bir başka grup da Allah'ı tanımaya (marifetullaha) davet eder. Birinci grup âlimler, ikinci grup ise velilerdir. Bunlar, insanlara kötü âdetlerini ve şehvetlerini terketmeyi emrettiklerinde halk onları kınamaya, tenkit etmeye ve kendilerine muhalefet etmeye başlarlar. Çünkü tarihte onların yaptığını yapan herkes bir sürü engelle karşılaşmıştır. Ancak Cenâb-ı Hakk'ın kendisine özel inayet edip desteklediği ve üzerine hidayet rüzgârı esen kimseler bu engelleri aşmış, halk onların izine tâbi olmuş, peşlerinden gitmiştir. Fakat bunlar da çok azdır.

İnkâr ve Alay Etmenin Sonu

Cenâb-ı Hak bu âyetten sonra, İsrâiloğulları'nın peygamberlerine karşı söyledikleri çirkin sözlerini zikrederek şöyle buyurdu:

وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَا يُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾

327 Buhârî, Ehâdîsü'l-Enbiyâ, 50; Müslim, İlim, 6; İbn Mâce, Fiten, 17; Ahmed, *Müsned*, 2/325.

88. *Onlar (peygamberleriyle alay ederek), "Kalplerimiz örtülüdür" dediler. Hayır (öyle değil), Allah onlara inkârları (ve isyanları) sebebiyle lânet etmiştir. Bu durumda onlar çok az inanırlar.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Yahudiler*, kendilerini Allah'a davet eden peygamberleriyle alay ederek, '*Kalplerimiz örtülüdür*, bir kılıfla sarılmıştır; söylediğini anlamıyoruz' *dediler*. Yahut, 'Kalplerimiz ilimle doludur; sizin ilminize ihtiyacımız yoktur' dediler." Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu:

"*Hayır öyle değil.*" Kalplerinin üzerinde zâhiren bir kılıf ve örtü yoktur; tam aksine kalpleri yaratıldığı fıtrat üzere bulunmaktadır, fakat *Allah onlara, inkârları sebebiyle lânet etmiştir*; onları huzurundan kovmuş, rahmet ve inayetinden mahrum edip kendi hallerine terketmiş; bu hallerini ezelde bildiğinden onların kalplerinin iman etme kabiliyetlerini iptal etmiştir. *Bu durumda onlar çok az inanırlar*; yani kitabın çok azına, ancak bir kısmına iman ederler.

Yahut onlardan, çok azı iman ederler; Abdullah b. Selâm ve arkadaşları gibi ...

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

88. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah'a davet eden kimseler, dünya ehline, ilâhî huzura girmeye ehil olmaları için, nefislerinin kötü sıfatlarını temizlemeyi, kibri bırakıp tevazu göstermeyi, para ve mal hırsını terketmeyi emrettiğinde yahut kalplerindeki perdelerin açılması için boş âdetlerini bırakmayı isteğinde kibir gösterip burun kıvırarak, "Sizin bizi davet ettiğiniz bu şeylere karşı kalbimiz örtülüdür (ne demek istediğinizi anlamıyoruz)!" derler. Onlara şöyle denir:

Hayır, kalbinizde zâhiren bir örtü yok, fakat Allah halinizi bildiğinden sizin için ezelde rahmetinden uzak olmayı ve inayetinden mahrum kalmayı takdir etmiştir; bu sebeple siz, Hakk'ı müşahede sebebi olan

şeyleri inkâra gittiniz; fakat Allah tarafından ezelde kendisi için ilâhî inayet takdir edilen ve üzerinden hidayet rüzgârı esen kimseye, işlediği kusurlar zarar vermez; o bunlardan tövbe edip seçkin velilerin arasına katılır; kendisi bir zamanlar en büyük hırsızlardan olsa bile. Gerçi bu tür kimseler, ilâhî rızaya ulaşmak için hak yolunda nefsi ile mücâhede edenlere göre çok azdır.

Allah'ın her şeyi yapmaya gücü yeter (Kehf 18/45).

İsrâiloğulları'nın Hak Dine Karşı Tavırları

Allah Teâlâ bu âyetten sonra, kendisi gelmeden önce Hz. Muhammed'i [aleyhisselâm] kabul ettikleri halde, peygamber olarak gelince Kur'an'a iman etmeyen İsrâiloğulları'nı kınayıp lânetleyerek şöyle buyurdu:

وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ
يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ
اللّٰهِ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٨٩﴾

89. ***Onlara, Allah katından,*** *(Tevrat'tan)* ***ellerinde mevcut olan şeyleri tasdik eden bir kitap*** *(Kur'an)* ***geldiğinde, kendileri daha önce*** *(putperest)* ***kâfirlere karşı*** *(kendisini vesile ederek Allah'tan)* ***yardım istedikleri halde, o tanıdıkları*** *(peygamber)* ***kendilerine gelince onu inkâr ettiler. Allah'ın lâneti kâfirlerin üzerine olsun.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Yahudilere,* Tevrat'tan *ellerinde bulunan şeyleri tasdik eden,* ona uygun hükümler içeren ve onun doğru olduğuna şahitlik eden *Kur'an geldiğinde, kendileri daha önce,* peygamber olarak ortaya çıkmadan Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] vesile ederek *düşmanlarına karşı Allah'tan yardım istiyorlardı* ve şöyle diyorlardı:

'Allahım, sıfatlarını Tevrat'ta bulduğumuz o ahir zamanda gönderilecek peygamberin hürmetine düşmanlarımıza karşı bize yardım et!'

Yine onlar, müşrik düşmanlarına şöyle derlerdi: 'Ahir zaman peygamberinin gelme vakti yaklaştı; o yakında çıkar ve bizim dediklerimizi tasdik eder; biz de onunla birlikte Âd ve İrem kavimlerinin öldürülüşü gibi sizi öldürürüz.'

Allah Resûlü ortaya çıkıp *kendilerine gelince, onu tanıdılar fakat* bile bile *inkâr ettiler. Allah'ın lâneti o kâfirlerin üzerine olsun.*"

Âyette, "kâfirler" ifadesinin açıkça zikredilmesi, onların inkârları sebebiyle lânete uğradıklarına işaret içindir. Kâfirler lafzındaki "lâm-ı tarif" (bilirlilik takısı olan lâm), ilk akla gelen ve bilinen kâfirleri ifade içindir; bunlar yahudiler içindeki inkârcılardır. Yahut bu "lâm", cins bildirir, o zaman bütün ikrar çeşitleri ve kâfir grupları bu lânetin içine girer. Yahudiler içindeki kâfirler, zaten öncelikle lanetlenen bu grubun içine girerler.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

89. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Pek çok insan görürsün ki kendilerine önceki devirlerde yaşayan velilerden bahsedilince onları kabul ve tasdik ederler; fakat kendi zamanlarında yaşayan velilerden bahsedilince onları inkâr ve reddederler. Halbuki bu insanlar, gerektiği zaman kendi devirlerinde yaşayan velileri topluca zikrederek (onların bereketiyle) Allah'tan yardım istemektedirler. Bu şekilde, velilerin bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr etmek, yahudice bir tutumdur.

Velileri kabul ve ret konusunda inanan insanlar üç kısma ayrılır:

Bir kısım insan, önceki devirlerde yaşayan velileri kabul eder, fakat sonraki devirlerde yaşayanların veliliğini inkâr eder. Bunlar, insanların en kötü durumda olanlarıdır.

Bir kısım insan, önce ve şimdiki zamanda velilerin varlığını kabul eder fakat onların yaşadıkları zamanda halkın içinde gizli olduklarını

söylerler. Böyle düşündükleri için Allah onları, bu velilerin bereketinden (terbiye ve feyzinden) mahrum bırakır.

Bir kısım insan da zamanlarında yaşayan velileri kabul eder, onları tanır, onların bereketiyle pek çok hayır elde eder, kendilerini yüceltir; onlara karşı son derece hürmetli davranır. Bunlar Allah'ın, kendisine ulaştırmak ve huzuruna yaklaştırmak istediği saadet ehli kimselerdir.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Velilerine ancak kendi zatına delil olan şeyleri delil yapan ve onlara ancak huzuruna ulaştırmak istediği kimseleri ulaştıran Allah'ı tesbih ederim (O'nu her türlü noksanlık ve kusurdan uzak tutup yüceltirim)."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Cenâb-ı Hak bu âyetten sonra imanı inkârla, ebedî kazancı zararla değiştiren yahudilerin görüşlerinin ne kadar ahmakça olduğuna işaret ederek buyurdu ki:

بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهٖٓ اَنْفُسَهُمْ اَنْ يَكْفُرُوا بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ بَغْيًا اَنْ يُنَزِّلَ
اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِهٖۚ فَبَٓاؤُ۫ بِغَضَبٍ عَلٰى غَضَبٍۜ
وَلِلْكَافِر۪ينَ عَذَابٌ مُه۪ينٌ ﴿٩٠﴾ وَاِذَا ق۪يلَ لَهُمْ اٰمِنُوا بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ
قَالُوا نُؤْمِنُ بِمَٓا اُنْزِلَ عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَٓاءَهُ وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقاً
لِمَا مَعَهُمْۜ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ اَنْبِيَٓاءَ اللّٰهِ مِنْ قَبْلُ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ ﴿٩١﴾

90. ***Allah'ın kullarından dilediğine lutfuyla vahiy indirmesini (kendisine peygamberlik vermesini) kıskandıkları için Allah'ın indirdiğini (Kur'an'ı) inkâr ederek kendilerine satın aldıkları o durum ne kötü bir şeydir! Bu yüzden onlar, gazap üstüne gazaba uğradılar. Kâfirler için alçaltıcı bir azap vardır.***

91. ***Onlara, "Allah'ın indirdiğine iman edin" denilince, "Biz sadece (Tevrat'tan) bize indirilene inanırız" derler ve ondan başkasını inkâr ederler. Halbuki o (Kur'an, Tevrat'tan), ellerinde bulunanı tasdik edici olarak gelmiş hak bir kitaptır. (Ey Muhammed!) Onlara de ki: "Eğer siz, (Tevrat'a) gerçekten inanıyor idiyseniz daha önce Allah'ın peygamberlerini neden öldürüyordunuz?"***

Tefsir

Cenâb-ı Hak yahudiler hakkında buyuruyor ki: *"Kendileri için satın aldıkları o şey, ne kadar kötüdür. Bu şey, Allah'ın indirdiklerini inkâr etmeleridir."*

Yahut onların kendi zanlarınca düşündükleri şey ne kadar kötüdür. Gerçekten onlar, yaptıklarına karşı başlarına gelecek azaptan kurtulacaklarını düşünüyorlardı. Yaptıkları iş, Hz. Muhammed'e (sallallahu aleyhi vesellem) indirilenleri inkâr etmektir. Onlar bunu, peygamberin kendileri dışındaki bir kavimden gelmesine düşmanlık ve hasetten yapıyorlardı. Onlar, halkın en faziletlisi olan Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi vesellem) *inkâr yoluna gitmeleri ve kendisine haset etmeleri sebebiyle gazap üzerine gazaba uğradılar.*

Yahut onlar, Hz. İsa'dan (aleyhisselâm) sonra, Hz. Muhammed'i (sallallahu aleyhi vesellem) inkâr etmeleri sebebiyle gazap üzerine gazaba uğradılar.

Ya da onlar, Tevrat'ın hükümlerini ihmal etmeleri ve Hz. Muhammed'i (sallallahu aleyhi vesellem) inkâra gitmeleri sebebiyle, gazap üzerine gazaba uğradılar.

Âyet şöyle bitiyor: *"Kâfirler için alçaltıcı bir azap vardır."* Yani, onları dünya ve ahirette zelil edip hor ve hakir bırakan bir azap vardır. Günahkar müminlerin çektiği azap ise böyle değildir; onların çektikleri (sıkıntı ve azaplar) günahlarına kefaret olur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *'Onlara, 'Allah'ın Muhammed'e (sallallahu aleyhi vesellem) indirdiğine iman edin' denilince onlar, 'Biz sadece Tevrat'tan bize indirilene inanırız' derler ve ondan başkasını* yani Kur'an'ı *inkâr ederler. Halbuki o Kur'an, Tevrat'tan ellerinde bulunan şeyleri tasdik*

ve kontrol edici olarak gelmiş hak bir kitaptır. Ey Muhammed! *Onlara de ki: 'Eğer siz, Tevrat'a gerçekten inanıyor idiyseniz, o zaman Tevrat'ta size haram kılındığı halde Allah'ın peygamberlerini neden öldürüyordunuz?'* Bu yaptığınız, sizin, 'Tevrat'a iman ederiz' davanızı iptal ediyor. Çünkü kitaba iman, onunla amel etmeyi gerektirir; aksi halde (ona iman ediyoruz sözü) boş bir iddia olur. Gerçi bunu bizzat siz değil sizden önceki atalarınız yapmıştır, fakat siz de ona razı olup aynısını yapmaya kararlısınız."

90-91. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şunu bil ki işaret (tasavvuf) ehlinin tefsirdeki kaidelerinden biri de şudur: Kur'an'da iman yolunu terk edenlere ve müminleri inkâr edenlere yöneltilen her türlü uyarı ve kınama, aynı şekilde ihsan makamına giden yolu terkeden ve o makama ulaşanları inkâr eden kimselere de aynen yapılmış kabul edilir. Küfür ehline yapılan her tehdit, ihsan makamına ulaşmak için gereken terbiyeyi terkedenlere de yapılmıştır; ancak ehl-i küfrün azabı bendenle hissedilecek bir azaptır; gaflet ehlinin azabı ise kalbe ait manevi bir azaptır.

Bunun için, ayıp ve kusurlarına razı olan, kalbinin hastalığı ile kalıp ona bir çare aramayan, manevî doktorları ve terbiye ehlini inkâr eden kimselere diyoruz ki:

Kendiniz için satın aldığınız (tercih edip razı olduğunuz) bu durum ne kadar kötü bir şeydir. Bu, onların, Allah'ın seçkin velilerinin kalbine indirdiği şeyleri (nur, marifet, hikmet, feyiz ve sırları) inkâr etmeleridir. Onlar bunu düşmanlık ve hasetle yapmaktadırlar yahut Allah'ın, kulları içinde dilediklerine lutuf ve ihsanından verdiği şeyleri bilmeyerek ve kötü zanda bulunarak yapmaktadırlar. Bu halleriyle onlar, haktan uzaklık ve şüphe gazabının üzerine bir de gaflet gazabına uğradılar. Yahut günah ve kusurlarda ısrar halinden dolayı uğradıkları gazabın üzerine, bir de kalp hastalığının celbettiği gazaba uğradılar.

Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [rahimehullah] demiştir ki: "Kim bizim şu ilmimizle (tasavvuf ilmiyle meşgul olup ondan pay sahibi olmazsa büyük günahlarda ısrar ederken ölür de farkında bile olmaz."

Bu ilimle meşgul olup ondan büyük pay sahibi olmak ancak ehli ile sohbetle olur. Velileri inkâr edenler için, mala tamah azabı ve madde hapishanesinde kalma cezası vardır. Bunlar bir insan için zillet ve horluk sebebidir.

Bu kimselere, "Allah Teâlâ'nın (âriflerin kalbine) indirdiği hakikat sırlarına ve tarikat nurlarına inanın" dendiği zaman, "Biz, bize indirilen şeriatın zâhirine iman ederiz" derler ve onun dışında Cenâb-ı Hakk'ın zatına ait sırların ve ilâhî sıfatların nurlarının keşfi gibi hakikat sırlarını inkâr ederler. Halbuki bu hakikat ilmi haktır; çünkü o, şeriat ilminin özünden süzülerek elde edilen bir ilimdir.

Allah kendisine rahmet etsin, *el-Mebâhisü'l-Asliyye* kitabının sahibi İbnü'l-Bennâ es-Sarakustî nazım halinde demiştir ki:

"Şeriat ilmi ile bâtın (maneviyat) ilmi, cesetle içinde yerleşen ruh gibidir; başka bir şey değildir."

Yine o nazım halinde demiştir ki:

"Nakil ilmi ile âriflerin anlayıp ortaya koyduğu marifet ilmi, coşkun bir denizin içinde sedefte saklı inci gibidir. Bu denize bir kimse dalıp da bu sedefi çıkarsa inci yine meydana çıkmış olmaz; onun ortaya çıkışı, üzerindeki örtünün (sedefin kabuğunun) açılıp içinden incinin meydana çıkmasıdır. Sedef, zâhir ilmidir; inci âriflerin ondan anlayıp ortaya çıkardıklarıdır. Cehalet ise bunları saran denizdir."[328]

Şeyh İzzeddin b. Abdüsselâm (rahimehullah), daha tasavvuf yoluna girmeden önce kendisine,"Şeyh Şâzelî bugün, nice manevi ilimler ve sırlardan bahsetti, ağzından ne hikmetli ilimler döküldü!" dendiği zaman, "Bizim Kur'an ve Sünnet'ten anladığınız ilimlerin dışında ilim mi var ki ondan bahsediyor!" derdi. Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî ile karşılaşıp onun elinden tutarak manevi halkasına girdiğinde ise şöyle demiştir:

"Vallahi, şeriatın hiç sarsılmayan esasları üzere ancak sûfîler (kâmil veliler) amel ediyor."

Şeriatın zâhirî ilimlerine yapışıp da diğerlerini inkâr eden kimseye şöyle demek lazım: "O halde sen niçin dünya malı toplayıp biriktirmek-

328 bk. İbn Acîbe, *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye fî Şerhi'l-Mebâhisi'l-Asliyye*, s. 266-267.

le uğraşıyorsun? Neden fakirlikten korkuyorsun ve rızık işini dert edinip başa gelecek musibetlerden endişeleniyorsun? Eğer sen gerçekten müminsen, şeriatın bütün bunları kötülediğini bilmiyor musun?"

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Kalbe İşleyen Buzağı Sevgisi

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, İsrâiloğulları'nın birçok âyet ve mucize gördükten sonra buzağıya tapmalarını kınayarak ve onların, "Biz Tevrat'a inandık!" iddialarını iptal ederek buyurdu ki:

وَلَقَدْ جَٓاءَكُمْ مُوسٰى بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِه۪ وَاَنْتُمْ ظَالِمُونَ ﴿٩٢﴾

92. ***Gerçekten Musa size apaçık mucizelerle gelmişti. Sonra onun ardından siz, zulmederek (haddi aşarak) buzağıyı (put) edindiniz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Gerçekten Musa size,* taşa vurduğunda su çıkaran asâ, nur saçan el, denizin yarılması gibi *apaçık mucizelerle gelmişti.* Bunlar size hiçbir fayda vermedi; Musa Tur dağına gittikten *sonra, altından yapılan bir buzağıyı put edinip ona taptınız. Bu konuda siz zulmettiniz,* haddi aştınız; bu yaptıklarınız yanında, Tevrat'a iman iddianız nerede kaldı?"

92. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ayıp ve kusurlu hali üzere kalan, kalbinin manevi hastalığına razı olan ve hasta bir kalple Allah'a kavuşana kadar öyle yaşayan kimseye denir ki:

"Hiç şüphesiz size, velilerim apaçık âyet ve delillerle geldi; onların elinde kalp hasatlıklarına şifadan başka hiçbir şey bulunmasaydı, bu bile onların hak üzere olduğunu ispat etmeye yeterdi. Fakat siz hevânızı ilâh

edindiniz, kalbinizle geçici dünya malına taptınız. Nefsiniz size galip geldi, gözünüzde para (ve dünya malı) büyüdü. Siz, kötü ahlâk ve ayıplarınız içinde kendinize zulmettiniz. Oysa kalbine şifa arayan, güzel zan sahibi olan ve manevi safa halini müşahede eden kimseler için doktor mevcuttu. Ey mümin, ararsan bir mürşid bulursun!"

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, yahudilerin atalarının iman iddialarını iptal eden kötü ahlâklarını sayarak buyurdu ki:

وَإِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَۜ خُذُوا مَٓا اٰتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاسْمَعُواۜ قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاُشْرِبُوا فٖى قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْۜ قُلْ بِئْسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِهٖٓ اٖيمَانُكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنٖينَ ﴿٩٣﴾

93. ***Hani bir zamanlar sizden,*** *(Tevrat'taki hükümlerle amel edeceğinize dair)* ***söz almıştık.*** *(Siz sözünüzde durmayınca)* ***Tur dağını üzerinize kaldırarak, "Size verdiğimiz kitaba kuvvetle sarılın ve*** *(onda size söylediklerimi)* ***işitin" dedik. Onlar ise, "İşittik ve isyan ettik" dediler. İnkârları sebebiyle buzağı sevgisi kalplerine iyice işlemişti. De ki: "Eğer inanıyorsanız, imanınız size ne kötü şeyler emrediyor!"***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yine hatırlayın, bir zamanlar sizden,* Tevrat'la amel edeceğinize dair söz *almıştık.* Siz buna yanaşmayınca, *Tur dağını üzerinize kaldırarak, 'Size verdiğimiz kitabı kuvvetle alın,* ona ciddi olarak sarılın *ve içinde size söylediklerimi iyi dinleyin' dedik. Onlar,* lisan-ı halleriyle, *'Sözünü işittik, amma emrine isyan ettik' dediler.* Yahut kötü edeplerinden dolayı, bunu dilleriyle söylediler. *Buzağı sevgisi onların kalbine iyice işlemişti.* Öyle ki bir boyanın elbiseye işlemesi gibi, buzağı sevgisi de onların kalbine öyle işlemiş ve iyice yerleşmişti; çünkü onlar mücessime idi (yaratıcının varlıklara benzer bir vücut sahibi olduğuna inanıyorlardı). Onlar, Sâmirî'nin altından yaptığı buzağıdan daha güzel

bir görüntü ve sûret görmediler, onu kendilerine ilâh edindiler. Ey Muhammed, onlara de ki:

'İddia ettiğiniz gibi, eğer siz Tevrat'a inanıyorsanız, bu imanınız size ne kötü şeyler emrediyor. Fakat gerçek iman böyle bir şeyi emretmez. İşin doğrusu şu ki siz mümin değilsiniz."

93. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, nefsinin kötü alışkanlıklarına takılıp kaldığı ve sadece gördüğü maddi varlıkları müşahede ederek haktan (işin hakikatinden) perdelendiği halde kâmil iman sahibi olduğunu iddia eden, bununla birlikte ihsan derecesine ulaşmış velileri inkâr eden kimselere der ki:

"Hani biz sizden nefsinizle mücâhede edeceğinize ve Rabb'inizin huzuruna girmeniz için önünüzdeki engelleri aşacağınıza dair söz almıştık. Başınızın üstüne korku kılıcını yahut teşvik dağını kaldırdık ve sizin için doğru yolu açıkladık. Sona size dedik ki:

'Size, nefsinizin engellerini aşmanız ve faydalı şeyleri elde etmeniz için verdiğimiz şeyleri (ilim, amel ve terbiye usullerini) ciddi olarak alın, samimi olarak uygulayın.' Fakat siz bundan çekindiniz, nefisleriniz size galip geldi; hal diliyle, 'İşittik ve isyan ettik' dediniz. Acilen ele geçen dünya sevgisi kalbinizi iyice sardı; dünyayı ahirete tercih ettiniz. Eğer gerçek mümin iseniz, böyle yapmazsınız. Şu içinizdeki sözde imanınız size ne kötü şeyleri emrediyor!"

Yahudilerin "Cennet Bizimdir" İddiası

Yahudilerin iddialarından biri de cennetin sadece kendilerine ait olduğunu söylemeleridir. Allah Teâlâ onları reddederek buyurdu ki:

قُلْ اِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ عِنْدَ اللّٰهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٩٤﴾ وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ اَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٩٥﴾

94. ***Onlara de ki: "Eğer (iddia ettiğiniz gibi) ahiret yurdu (cennet) Allah katında diğer insanlara değil de yalnızca size aitse ve bu iddianızda doğru iseniz, haydi ölümü temenni edin!"***

95. ***Fakat onlar, elleriyle yapıp gönderdikleri şeyler (inkâr ve isyanlar) sebebiyle hiçbir zaman ölümü temenni etmezler. Allah zalimleri çok iyi bilir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed! Cennetin sadece kendilerine ait olduğunu iddia eden İsrâiloğulları'na *de ki: Eğer Allah katında,* yani gayb ilminde *ahiret hayatı, yani cennet, diğer insanlara* veya müslümanlara *değil de sadece size ait ise ve siz bu iddianızda samimi iseniz, haydi ölümü temenni edin!"*

Hiç şüphesiz bir kul, cennete gideceğini kesin biliyorsa kendisini ona ulaştıran ölüme iştiyak duyar. Nitekim Ammâr [radıyallahu anh],[329] ölüm anında şöyle demiştir: "Ben şu anda sevgililere; Muhammed'e ve ashabına kavuşmak üzereyim!"

Huzeyfe de [radıyallahu anh] ölüm döşeğinde iken şöyle demiştir: "Kul ihtiyaç halindeyken sevgili (ölüm meleği) geldi; (boş temennilerine yahut terkettiği dünyaya, son anda) pişman olan kimse felaha eremez."

Allah Teâlâ buyurur ki: *"Fakat onlar, yapıp gönderdikleri inkâr ve isyanları sebebiyle ölümü asla temenni etmezler;* onlardan hiçbiri ölümü sevmez ve istemez."

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Şayet yahudiler ölümü temenni etselerdi derhal ölürler ve cehennemdeki yerlerini görürlerdi."[330]

İhyâ'da şöyle rivayet edilir: Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], bu âyet inince yahudileri ölümü istemeye davet etti ve onların onu asla temenni etmeyeceğini bildirdi. Böylece onlarla bu istekleri arasına bir engel konulmuş oldu."

---

329 Bu söz, Hz. Bilâl'den de [radıyallahu anh] rivayet edilmiştir (bk. Gazâlî, *İhyâ,* 5/231).

330 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/220.

Bir başkası şu olayı nakletmiştir: (Bu âyet indikten sonra) yahudilerden biri ölümü istedi; yatsı vakti olunca boğazında bir tıkanma oldu, adam ölüp gitti.

"Allah zalimleri çok iyi bilir." Bu âyette onlar için bir tehdit vardır. Ayrıca yahudilerin kendilerinde olmayan şeyleri iddia etmek ve kendilerine ait olanı yok saymakla zalim olduklarına dikkat çekilmektedir.

94-95. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyet-i kerimede, bütün amelleri ve halleri ölçecek, boş iddia sahipleriyle yiğit insanları birbirinden ayıracak sağlam bir ölçü vardır.

Hangi ameli ölüm yıkıp yok ediyorsa o geçersiz ve hayırsız bir ameldir. Ölümün dağıtıp bozduğu bütün haller sakattır. Ölümden kaçan herkes, Allah'ı sevme iddiasında yalancıdır. Kim, insanlardan ayrı olarak özel bir duruma ve makama sahip olduğunu iddia ederse o, bu âyetin öğrettiği şekilde sınanır, davasındaki samimiyeti ölçülür.

İnsanlar dünyada kalma muhabbetinde dört kısma ayrılır:

Bir kısım vardır ki nefsanî lezzetlerle keyiflenmek ve şehvetlerine ulaşmak için dünyada kalmayı sever, ahireti bir kenara iter, bütünüyle dünyaya yönelir, nefsini kendine put edinir. Bu hal onun kulağını sağır, gözünü kör eder. Yanında ölüm zikredilse ondan kaçar ve uzaklaşır. Kendisine bir vaaz ve nasihat edilse, kibir ve inatla reddeder. Her gün ömrü azalırken hırsı çoğalır, cismi eskirken boş arzuları tazelenir. Ölümü yakındır; isteği çok uzaktır. Eğer bu kimseye Cenâb-ı Hakk'ın ezelde takdir ettiği yardım ve desteği yetişip onu iman üzere tutar ve son nefesinde İslâm üzere ölürse ne âlâ, yoksa helâk olur gider.

Bir kısım vardır ki gözündeki perde kaldırılmıştır. O, nefsinin halini ve arzularını görüp bilmektedir; bu onu kötü işlerden sakındırmakta ve uzak tutmaktadır. Bu kimse, geçmişte kaçırdığı hayırlı işleri telafi etmek için kolları sıvar, geleceğe bakar, ölüme ve kabre hazırlanır. Bununla birlikte ölüm halini müşahede etmekten ve ölümün habercisi sayılan şeyleri görmekten hoşlanmaz. Onun hoşlanmadığı ölümün kendisi ve dünya lezzetlerini yok etmesi değildir, fakat o, ölümün ahirete hazır-

lanmayı keseceğinden korkar, emeline ulaşmadan önce amel defterinin toplanıp dürülmesinden ve bozuk hallerini düzeltmenden ecelinin aniden gelmesinden hoşlanmaz. O, dünyada bu hayırlı hedeflerini yerine getirmek için kalmak ister. Onun hayatı ne faziletli bir hayattır ve ölümü ne hoş bir ölümdür. Bu kimse, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) şu sözünün kapsamına girmez:

"Kim, Allah'a kavuşmayı sevmezse Allah da ona kavuşmayı sevmez."[331]

Bir diğer kısım vardır ki Allah Teâlâ'yı yüce isim ve sıfatları ile tanımıştır, rabliğinin kemalinden ve ulûhiyyetinin cemalinden nasip olduğu kadarını müşahede etmiştir, gözü ve kalbi nurla dolmuştur, (ilâhî tecelliler karşısında) aklı başından gitmiştir, fikri hayrete düşmüştür, o ise hep o müşahede ettiği şeylere ulaşmak için çırpınmaktadır, ahirette buluşma yerine geçmek için acele etmektedir. O, dünya hayatının kendisi ile sevdiği Rabb'i arasında bir perde, aradığı ile arasında bir engel olduğunu yakînen bilmektedir. İşte bu kimse, yüce Allah'ı seven âşık kullardandır. O, Allah'a kavuşmak ve O'nunla buluşmak için inleyip durmaktadır. Bu kul, Allah'a kavuşmayı sever, Allah da onu kavuşmayı sever, onun hayatı ve Rabb'ine kavuşması ne kadar güzeldir!

Bir diğer kısım daha vardır ki o, bu bahsettiklerimizden nasip olduğu kadar müşahede etmiştir; çok kere buradakilerden daha fazlasına da ulaşmıştır; fakat bu kimse, bütün işlerini yüce Yaratıcısına havale eder, her şeyi O'na teslim eder. Bu kimse ancak Rabbinin razı olduğu şeye razı olur; O'nun istediğini ister; O'nun kendisi için hükmettiğini tercih eder. Eğer Rabbi, onu dünyada tutarsa, o da gönül hoşluğu ile durur; eğer ruhunu alırsa, zaten aradığı ve beklediği odur. Bu kimse, ilâhî huzurda kabul görmüş âriflerdendir. Allah Teâlâ, lütuf ve ihsanı ile bizleri onlardan eylesin. Âmîn...

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, yahudilerin "Cennet ancak bize aittir" şeklindeki boş iddialarını iptal eden hali zikretti. Bu hal, onların bu dünyada sürekli kalma hırsıdır. Bunu ifade eden âyette buyurdu ki:

---

331 Buhârî, Rikâk, 41; Müslim, Zikir, 14-18; Tirmizî, Cenâiz, 68; Nesâî, Cenâiz, 10.

وَلَتَجِدَنَّهُمْ اَحْرَصَ النَّاسِ عَلٰى حَيٰوةٍۚ وَمِنَ الَّذ۪ينَ اَشْرَكُوا يَوَدُّ اَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ
اَلْفَ سَنَةٍۚ وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِه۪ مِنَ الْعَذَابِ اَنْ يُعَمَّرَۜ وَاللّٰهُ بَص۪يرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾

96. ***(Resûlüm!) Yemin olsun ki sen onları yaşamaya karşı insanların en düşkünü olarak bulursun. Onlar müşriklerden de daha fazla hayata düşkündür. Onların her biri bin sene yaşamayı arzular. Halbuki onun bu kadar yaşatılması kendisini azaptan uzaklaştırıp kurtaracak değildir. Allah onların yapmakta oldukları her şeyi görmektedir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed! *Sen, yahudileri bu fâni dünyada kalmaya insanların en hırslı olanı olarak bulursun.* Böyleyken onlar, insanlar içinde cennete en layık kimse olduklarını nasıl düşünüyorlar! Dünyada kalma hususunda *onlar,* ahiret gününü kabul etmeyen *müşriklerden de hayata daha düşkündür.* Bu durum onların cehenneme gideceklerini göstermektedir. Bu sebeple onlar, Allah'la buluşmaktan hoşlanmazlar ve sürekli dünyada kalmaya hırs gösterirler. *Onların her biri bin sene yaşamak ister; halbuki bu, onu azaptan uzaklaştırıp kurtaracak değildir.* Onun uzun yaşaması ancak azabını artırır. *Allah onların yapmakta oldukları her şeyi görmektedir."*

96. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyetteki gizli işaretten şunu anlayabiliriz:

Kim emelini kısa tutar, amelini güzel yapar, nefsini hoşluk içinde yüce sevgiliyle buluşmaya hazırlar ve şu kısa süre içinde kendisini Cenâb-ı Hakk'a yaklaştıracak işlerle meşgul ederse onun Allah'a yakınlığı, O'na kavuşma sevgisi derecesinde olur. Her kim de emelini uzun tutar ve şu fâni dünyada sürekli kalmaya hırs gösterirse, onun Allah'tan uzaklığı, burada kalma muhabbeti derecesinde olur. Ancak, kim bu dünyada uzun süre yaşamayı daha fazla salih amelde bulunmak yahut manevi makam ve hallerde yükselmek için isterse bunda bir sakınca yoktur.

Bu âyetten şunu da anlayabiliriz: Kim bu fâni dünyada uzun süre kalmaya hırs gösterirse onda yahudilere ait bir huy vardır.

İnsanlar, uzun ve kısa emelli olma konusunda iki kısımdır: İnsanlar içinde öyleleri vardır ki emelini uzun tutar, fakat bu onun tembelliğini artırır, onu amelde gevşetir. Bir diğer insan ise emelini kısa tutar, takvayı ana sermaye yapar, ibadet onun sanatı olur, sadece içinde bulunduğu saati düşünür (elindeki zamanı ve fırsatı değerlendirmekle meşgul olur). Cenâb-ı Hak özel yardımı ile böyle bir kimsenin şanını yüceltir; ona takva elbisesi giydirir, kendisine manevi bir güzellik ve heybet verir.

Allah hayrını versin, bak; bu iki adamdan hangisi olmak istiyorsun? Hangisinin amelini yapmak, (tembellik veya takvadan) hangi hale bürünmek istiyorsun? Şunu unutma; bu dünyada hangi hal içinde olursan, ahirette de ona uygun bir konumda olursun. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Meleklere Düşman Olanlar

İsrâiloğulları'nın en çirkin küfür ve en kötü hallerinden biri de, onların Hz. Cebrâil'e [aleyhisselâm] düşman olmalarıdır. Cenâb-ı Hak onların bu haline işaret ederek buyurdu ki:

قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلٰى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللّٰهِ مُصَدِّقًا
لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرٰى لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٩٧﴾ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلّٰهِ
وَمَلٰٓئِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللّٰهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ ﴿٩٨﴾

97. *De ki: Her kim Cebrâil'e düşman ise şunu iyi bilsin ki kendisinden önce gelen kitapları tasdik eden, müminler için bir hidayet rehberi olan ve müjde taşıyan Kur'an'ı Allah'ın izniyle senin kalbine o indirdi.*

98. *Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrâil'e ve Mîkâil'e düşman olursa bilsin ki Allah da kâfirlerin düşmanıdır.*

Cebrâil, Süryânîce bir kelimedir; "Allah'ın kulu" manasındadır. Sekiz türlü okunuşu vardır; en meşhur ve malum olanları Cebrâil ile Cibrîl'dir.

Mîkâil'in de değişik okuyuş şekilleri vardır; en yaygın olanları Mîkâil ve Mîkâl'dir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak, bu âyette yahudilerin melekler hakkındaki sözlerini reddetmektedir.

Rivayete göre Fedek yahudilerinin âlimlerinden Abdullah b. Sûriyâ, Hz. Peygamber'e gelerek, çeşitli sorular sordu. Bir sorusunda da, "Sana vahyi getiren kimdir?" dedi. Allah Resûlü, "Cebrâil" deyince İbn Sûriyâ, "O melekler içinde bizim düşmanımızdır. O şiddet ve azap getiriyor. Eğer sana vahyi getiren Mîkâil olsaydı sana tâbi olurduk, çünkü o, bolluk, bereket ve selâmet getirmektedir" dedi. Bunun üzerine bu âyet indi. Bu âyette Cenâb-ı Hak buyurdu ki:

"*Kim Cebrâil'e düşman ise* kin ve düşmanlığından patlasın! *O melek, Allah'ın izni ile senin kalbine Kur'an'ı indirdi. O Kur'an ki, kendisinden önceki kitapları tasdik eder; müminler için bir hidayet rehberi ve müjdecidir*. Cebrâil, kâfirlere şiddet ve azapla, müminlere ise hidayet ve müjde ile iner.

Kim Cebrâil'e düşman ise o kimse Allah'a da düşmandır; çünkü o, peygamberi ile kendi arasında bir elçidir; melekleri içinde en seçkinidir. O kimse, Mîkâil'in de düşmanıdır; zira o, Cebrâil'in veziridir. Bu kimse, bütün peygamberler için de bir düşmandır, çünkü Cebrâil onlara vahiy getiren ilâhî elçidir."

Diğer âyette şöyle buyruluyor:

"*Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrâil'e ve Mîkâil'e düşman olursa bilsin ki Allah da böylesi kâfirlerin düşmanıdır.*" Bu son ifadeden anlaşıldığına göre, Allah onlara kâfir oldukları için düşman olmuştur. Hiç şüphesiz meleklere ve peygamberlere düşman olmak, küfürdür. Allah Teâlâ, bizleri böyle bir düşüş ve benzeri tehlikelerden korusun. Âmin.

97-98. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Meleklere ve peygamberlere düşmanlık Allah'a düşmanlık olunca, Allah'ın veli kullarına düşmanlık da yine Allah'a düşmanlık olur. Bunun için Cenâb-ı Hak bir kudsî hadiste şöyle buyurmuştur:

"Kim benim herhangi bir velime düşmanlık ederse bana karşı harp açmış olur."[332]

Velilerin bir kısmına düşmanlık, hepsine yapılmış olur. Bu âyetin mefhumundan şu da anlaşılır:

Allah'ın meleklerine ve peygamberlerine gösterilen muhabbet, Allah'a muhabbettir. Aynı şekilde Allah'ın veli kullarını sevmek de Allah'ı sevmektir. Kısaca Allah'ın salih kullarını sevmek Allah'ı sevmektir; onlara düşman olmak Allah'a düşman olmaktır. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Bütün halk Allah'ın bir aile bireyleri gibidir. Bu aile içindeki insanların en hayırlısı onlara en faydalı olandır."[333]

Her kim Allah'ı sevdiğini söyler, fakat kalbinde bir müslümana karşı düşmanlık bulunursa o kimse sevgisinde yalancıdır. Yine her kim Allah'ı tanıdığını, marifetullaha ulaştığını iddia eder, ancak kalbinde yaratılmışlardan herhangi birine karşı nefret bulunursa o kimse marifet davasında yalancıdır. Kula düşen şey, bütün kulları sevmektir. Allah'a itaat edenlerin niçin sevileceği bellidir. Allah'a isyan eden kul için sevilecek şey ise onun tövbe edip Allah'a yönelmesidir. Küfür ve inkâr içinde olan kul için sevilecek şey de onun hidayete gelmesi, İslâm'a girmesidir. Bir kimsenin şahsı değil, yaptığı haram işleri kötü görülür, bu tür fiiline kızılır.

Allah kendisine rahmet etsin, bir âlim bu konuda der ki:

"Yavrum, bütün halka merhamet et, hepsine hilim ve şefkat nazarı ile bak; büyüklerine hürmet, küçüklerine merhamet et, herkes hakkında onu yaratının hakkını koru, hatırını gözet!"

---

332 Hadis için bk. Buhârî, Rikâk, 38; İbn Mâce, Fiten, 16; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/142.

333 Ebû Ya'lâ, *Müsned*, 6/65; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 8/191.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Mucize Beklentisine Girenler

Yahudi âlimi İbn Sûriyâ, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek, "Ey Muhammed, sen bir şey getirmedin ki onu tanıyalım, bir âyet ve mucize getirmedin ki ona bakıp sana tâbi olalım" dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ şu âyeti indirdi:

وَلَقَدْ اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍۚ وَمَا يَكْفُرُ بِهَٓا اِلَّا الْفَاسِقُونَ ﴿٩٩﴾

99. *(Ey Muhammed!)* ***Hiç şüphesiz biz sana apaçık âyetler indirdik; onları ancak fâsıklar inkâr eder.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *hiç şüphesiz biz sana apaçık âyetler indirdik.* Bu âyetler gayba ait ilimler, peygamberlerle ilgili haberler, sağlam hükümler, kudsî nurlar ve ceberût âlemine ait sırlar içirmektedir. *Onları ancak,* küfür ve azgınlıkta ısrar eden, iman ve taatten uzaklaşan *fâsık kimseler inkâr eder."*

Fısk, herhangi bir günah için kullanıldığında, onun en büyük ve en çirkin günahlardan biri olduğunu gösterir. Bu âyette fısk, inkâr için kullanılmıştır. Allah bizi bütün fısk çeşitlerinden korusun.

99. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Şunu bil ki Allah tarafından bir kul için ezelde ilâhî inayet takdir edilmişse herhangi bir alamet ve âyete ihtiyaç olmaksızın Allah onun kalbine, hakkı tasdik ve hidayeti kabul duygusunu koyar. Hatta Cenâb-ı Hak ona veliliğin sırrını ve nurlarını açar; bundan sonra kulun kalbi, kimin veli olduğunu şüphe götürmeyecek şekilde müşahede eder, ruhu o veliye hürmet ve tazim ile boyun eğer, teslim olur. Bundan sonra herhangi bir delil ve ispat aramaksızın, kendisine imanın nurları gözükür; üzerine irfan güneşleri doğar.

Hakkında ezelde mahrumiyet takdir edilen kimse ise böyle değildir; ona hiçbir delil ve ispat fayda vermez.

Hızlân halinden (ilâhî rahmetten ve yardımdan mahrum edilip kendi haline terk edilmekten) Allah'a sığınırız.

Ahidlerini Bozanlar

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), yahudilere, Allah'ın onlardan kendisi hakkında aldığı söze ilişkin tutumlarını hatırlatınca Mâlik b. Sayf, "Vallahi, bizimle Muhammed hakkında bir ahidleşme ve sözleşme yapılmadı!" dedi. Bunun üzerine şu âyet indi:

اَوَكُلَّمَا عَاهَدُوا عَهْداً نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠٠﴾

100. ***Onlar her ne zaman bir antlaşma yaptılarsa, içlerinden bir grup onu bozmadı mı? Zaten onların çoğu iman etmez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, yahudilerin durumlarını bildirmek ve yaptıklarını reddetmek için buyurdu ki: *"Onlar her ne zaman bir antlaşma yapıp onu kabul etmişse içlerinden bir grup onu bozmuştur.* Yahudilerle şu sözleşme yapılmıştı: 'Eğer onlar son peygamber Muhammed'e (sallallahu aleyhi vesellem) ulaşırlarsa muhakkak ona iman edip kendisine yardım edecekler.'

Ona ulaştıklarında bu anlaşmayı terkettiler ve verdikleri sözü unuttular. Aynı şeklide yahudilerle, Hz. Peygamber'e karşı müşriklere yardımcı olmayacaklarına dair sözleşme de yapılmıştı; fakat onlardan Kurayza ve Nadîroğulları bu anlaşmayı terkettiler, müşriklerle bir olup Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) düşmanlık yaptılar. Bu anlaşmayı bozanlar hepsi değil, içlerinden bir gruptu, bu grup da onların çoğunluğunu oluşturuyordu. Bunun için âyette, *'Zaten onların çoğu iman etmez'* dendi. İşte bu çoğunluk, yaptıkları ahdi bozan ve haddi aşan kimselerdir."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

100. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah ile veya O'nun kullarıyla yapılan sözleşmeyi bozmak nifak (münafıklık) alametidir. Bu, haktan uzaklaşan ve isyan edenlerin huyudur. Sözüne vefa göstermek ise iman alametidir. Bu da muhabbet ve irfan ehlinin karakteridir. Allah Teâlâ kurtuluşa erenlerin sıfatlarını anlatırken şöyle buyurmuştur:

"Onlar, emanetlerine sahip çıkan ve sözlerine riayet eden kimselerdir" (Mü'minûn 23/8)

Özellikle temkin ve rüsuh sahibi (takva ve ilimde rehber) kâmil şeyhlerle yapılan manevi ahdi (biat ve intisabı) korumaya çok dikkat etmelidir.

Kim terbiye ehli kâmil bir şeyhle sözleşip (ona intisap edip) manevi terbiyesine girerse bu akdi bozmaktan sakınmalıdır. Akdin bozulması, müride gelecek manevi yardımları keser, peşinden kapıdan kovulmayı ve uzaklaşmayı getirir. Mürşidinden başkasına yönelmek, kalpteki iradeyi (muhabbet ve teslimiyetini) bozar, manevi ilerleme ve istifadeyi keser. Şunu unutmamak lazım:

Kalbi bir mürşide bağlamak ve ondan başkasından gözü ve gönlü çekmek müridin olgunlaşmasına sebeptir. Kulun Allah'a karşı durumu da böyledir. Mürid, mürşidine bağlanıp itaat ettiği derecede, Allah'a bağlanmış ve itaat etmiş olur. Mürşidinin emirlerine karşı kendi tercihini terk ettiği ve iradesinden sıyrıldığı ölçüde, Allah'ın emirlerine karşı teslimiyet göstermiş olur. Terbiyesine girdiği mürşidiyle yaptığı sözleşmeye vefa gösterdiği ölçüde, Cenâb-ı Hakk'ın haklarını korumak için verdiği kulluk sözüne vefa göstermiş olur.

Kimin mürşidinin halinde fâni olması daha kuvvetli, ona yönelmesi daha çok ve kalbini ona bağlaması daha devamlı olursa, onun Rab ile hali de o derece güzel olur. Mürşide karşı gösterilecek tâzim, hürmet ve edep de böyledir. Allah kula, onun mürşidine karşı davranışına göre muamele eder (Çünkü mürşid-i kâmil yeryüzünde Allah'ın halifesi ve Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) vârisi olarak görev yapmaktadır. Ona gösterilen hürmet ve saygı, kalpteki takvadan ileri gelir; herkesin takvası edebi ölçüsündedir).

Şeyh Zerrûk [rahimehullah] der ki: "Kendisinden daha yüksek bir kimse görsen de terbiyesine girdiğin mürşidinden ayrılma; ayrılırsan hem onun hem de gittiğin kimsenin bereketinden mahrum kalırsın."

Bundan dolayı, meşâyih-i kirâm talebelerini başka şeyhlerin sohbetine katılmaktan menediyorlardı, hatta onlara diğer şeyhleri ziyaret etmeyi bile yasaklıyorlardı. Büyükler bu konuda şu manadaki beyti okurlar:

"Sen gördüğünü al, işittiğin şeyi terket. Dolunayın ışığına ulaşmışsan, bu seni Zühal yıldızını aramaktan kurtarır."

Mürşidinden başkasını ziyaret konusu, biraz açıklama ister. Bu konuda ölçü şudur:

Kimin sadakati tam ve aklı yeterli ise şöyle ki mürşidinden başkasını ziyaret ettiğinde mürşidini ve ziyaret ettiği kimseyi gözünde küçültmüyorsa, onun istediği kimseyi ziyaret etmesi câizdir. Kimin sadakati ve aklı tam değilse, şöyle ki bir şeyhi ziyaret ettiği zaman, kendi şeyhi ve ziyaret ettiği zat gözünde küçülüyor, (muhabbetinde bir azalma oluyorsa), onun kendi şeyhinden başkasını ziyaretten kaçınması gerekir.

Muhyiddin İbnü'l-Arabî [rahimehullah] demiştir ki: "Müridin şeyhi hakkında şöyle itikad etmesi gerekir: Şeyhim yüce Allah'ı tanıyan bir zattır, Allah'ın kullarına karşı samimidir (onlara Allah için nasihat ve hizmet eder). Müridin, mürşidinin, (peygamberler gibi) hiç günah işlemeyen bir kimse olduğuna itikad etmesi uygun değildir."

Cüneyd-i Bağdâdî'ye, "Ârif (veli) büyük günah işler mi?" diye sorulunca hazret, *"Allah'ın emri (hükmü) muhakkak meydana gelecek bir kaderdir"* (Ahzâb 33/38) âyetini okumuştur.

Bir kimse, bir şeyhin elinden tutup terbiyesine girdi. Bir gün onu (beldesinde fahişe olarak tanınan) bir kadınla baş başa gördü (Bu kadın şeyhin kendi hanımı idi, fakat kötü işle meşgul olan kadına çok benziyordu. Mürid ise bunu bilmiyordu). Mürid, zâhirde gördüğü bu duruma hiç takılmadı, halinde ve hizmetinde bir değişme olmadı, şeyhinden aldığı vazifelerde hiçbir gevşeme göstermedi, aksatma yapmadı. Şeyhine karşı hürmetinde bir noksanlaşma da olmadı. Şeyh, müridin o

kadınla kendisini baş başa gördüğünü biliyordu. Bir gün onu yanına çağırarak,

"Yavrum, sen benim bir kadınla baş başa kaldığımı gördün; bu sebeple senin beni terkedeceğini bekliyordum!" dedi. Mürid, şeyhine şunları söyledi:

"Efendim, insan, her an Allah'ın takdir ettiği şeylerle yüz yüzedir. Ben sizin hizmetinize girerken, sizin hiç günah işlemeyen masum bir kimse olduğunuzu düşünerek girmedim. Ben size hizmet ederken, sizin Allah Teâlâ'nın yolunu iyi tanıyan, O'na gidişin usul ve âdâbını iyi bilen bir kimse olduğunuza inanarak yanınızda bulundum. Benim aradığım da bu idi. Sizin günah işleyip işlememeniz sizinle yüce Allah arasında bir meseledir; bu konuda bana bir şey düşmez. Efendim, sizden gördüğüm bir kusur, hemen sizden nefret edip ayrılmamı gerektirmez. Benim inancım budur."

Bunu dinleyen şeyh müride, "Sen işte bu itikadla muvaffak oldun ve saadeti buldun; yoksa bir sonuç alamazdın" dedi. Mürid, bu şekilde kazanacağını kazandı; kendisinden çok güzel haller ortaya çıktı, yüksek makam sahibi oldu.

Cenâb-ı Hak, İsrâiloğulları'nı ahidlerini bozan kimseler olarak tanıttıktan sonra, bu sıfatlarından bir örnek zikrederek şöyle buyurdu:

وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ
الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللّٰهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾

101. ***Allah tarafından kendilerine,*** *(Tevrat'tan)* ***yanlarında bulunanı tasdik eden bir peygamber gelince Ehl-i kitap'tan bir grup, sanki*** *(işin aslını)* ***bilmiyormuş gibi Allah'ın kitabını*** *(Tevrat'ı)* ***arkalarına atıp*** *(ondaki hükümlerle ameli)* ***terkettiler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Allah tarafından yahudilere, Tevrat'tan yanlarında bulunan şeyleri tasdik eden*, ona uygun bazı haberler veren *bir peygamber* Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] *gelince, kendilerine kitaba ait ilim verilen bir grup* inkârcı yahudi âlimi, *Allah'ın kitabı Tevrat'ı arkalarına attılar;* ondaki Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] iman ediniz emriyle *ameli terkettiler*, onun Tevrat'taki sıfatlarını değiştirdiler ve gizlediler. Böylece onlar sanki Tevrat'ı arkalarına atmış oldular ve sanki bu konuda hiçbir şey bilmiyormuş gibi davrandılar."

Beyzâvî der ki: "Allah Teâlâ bu iki âyetle yahudilerin dört grup olduğunu gösterdi. Bir grup, Tevrat'a iman etti ve onun emirlerini yerine getirdi. Bunlar, Ehl-i kitap'tan iman edip İslâm'a giren kimselerdir. Onların sayısı azdır; '*Onların çoğu iman etmezler*' (Bakara 2/100) âyeti bunu göstermektedir.

Bir grup, Tevrat'taki ilâhî ahidleri terkettiklerini ve hükümlerini çiğnediklerini açıkça ilan ettiler, bunu inat ve isyan olsun diye yaptılar. Bunlar, bir önceki âyette, '*Onlardan bir grup Allah'ın kitabını terketti*' şeklinde bahsedilen kimselerdir.

Onlardan bir grup da Tevrat'ı terkettiklerini açıkça söylemediler, fakat cehaletleri sebebiyle onu terkettiler. Bunlar çoğunluktadır.

Onlardan bir grup ise görünüşte Tevrat'ın hükümleriyle amel ettiler, fakat onu gizli hallerinde terkettiler. Bunu da bilerek, düşmanlık ve inatlarından yaptılar. Onlar kendilerini Tevrat'ı bilmiyormuş gibi cahil gösteren kimselerdir."[334]

Herhalde bunlar, yahudilerin münafıklardır.

Sihrin Hakikati

Yahudiler, Allah'ın kitabı Tevrat'ı terkedince, onun yerine sihir kitapları ile meşgul oldular. Cenâb-ı Hak onların bu durumunu şöyle açıkladı:

---

334 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 1/78.

وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلٰى مُلْكِ سُلَيْمٰنَۚ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمٰنُ
وَلٰكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَۗ وَمَٓا اُنْزِلَ عَلَى
الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَۜ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ اَحَدٍ حَتّٰى
يَقُولَٓا اِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْۜ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِه۪ بَيْنَ
الْمَرْءِ وَزَوْجِه۪ۜ وَمَا هُمْ بِضَٓارّ۪ينَ بِه۪ مِنْ اَحَدٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِۜ وَيَتَعَلَّمُونَ مَا
يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْۜ وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرٰيهُ مَا لَهُ ف۪ي الْاٰخِرَةِ
مِنْ خَلَاقٍۜ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِه۪ٓ اَنْفُسَهُمْۜ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿١٠٢﴾ وَلَوْ
اَنَّهُمْ اٰمَنُوا وَاتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ خَيْرٌۜ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿١٠٣﴾

102. ***Onlar, tuttular Süleyman'ın hükümranlığı zamanında, şeytanların*** *(sihir olarak insanlara)* ***söylediklerine tâbi oldular. Halbuki Süleyman*** *(sihir yapıp)* ***kâfir olmadı, fakat şeytanlar insanlara, sihri ve Bâbil'de Hârût ile Mârût isimli iki meleğe indirileni öğretmeleri sebebiyle küfre girdiler. Halbuki o iki melek herkese, "Biz ancak bir imtihan için gönderildik, sakın*** *(sihri helâl görerek)* ***küfre girme!" demeden hiç kimseye*** *(sihir ilmini)* ***öğretmezlerdi. Onlar, o iki melekten, karı ile koca arasını açacak şeyleri öğreniyorlardı. Aslında onlar, Allah'ın izni olmadan hiç kimseye zarar verecek değillerdi. Onlar, kendilerine zararı dokunacak ve hiç fayda vermeyecek şeyleri öğreniyorlardı. Onlar, sihri satın alanların*** *(ona inanıp para verenlerin)* ***ahiretten nasibi olmadığını çok iyi bilmektedirler. Kendileri için satın aldıkları bu şey ne kadar kötüdür! Keşke bilselerdi!***

103. ***Eğer iman edip*** *(inkâr ve isyandan)* ***sakınsalardı, şüphesiz Allah katında kazanacakları sevap, kendileri için daha hayırlı olacaktı. Keşke bilselerdi!***

Tefsir

Bu âyetler, yahudilerin halini açıklamaktadır. Onlar, Allah katından kendilerine gelen kitabı terkedince, Hz. Süleyman'ın [aleyhisselâm] hükümranlığı zamanında şeytanların insanlara sihir olarak okuyup söylediği şeylere tâbi oldular. Bu şöyle olmuştu:

Şeytanlar, semadaki haberleri gizlice dinler, oradan işittiklerine bir sürü yalan katarak bunları kahinlerin kalbine atarlardı. Onlar da bunu kitap haline getirip insanlara öğretirlerdi. Bu durum Hz. Süleyman'ın zamanında iyice yayıldı. Hatta, "Cinler gaybı bilirler. Süleyman'ın saltanatı sihirle ayakta durmaktadır. Süleyman cinlere, insanlara ve rüzgâra sihir yaptı da hepsine öyle hükmedebildi" gibi sözler söylenmeye başladı. Bunun üzerine Süleyman [aleyhisselâm] kâhinler tarafından yazılan yazıları toplattı, onları bir yere gömdü.

Hz. Süleyman vefat edince, şeytanlar bu gömülü şeyleri ortaya çıkarttılar. Allah Teâlâ, onların Süleyman [aleyhisselâm] hakkındaki sözlerini şöyle reddetti:

"*Süleyman* sihir yaparak *kâfir olmadı.*" Çünkü sihir, şeytanlara yakınlaşarak Allah'tan başkasını yüceltmektir. Bir peygamber, böyle bir şey yapmaktan korunmuştur. Fakat kâfir olanlar, insanları azdırmak ve saptırmak için onlara sihir öğreten şeytanlardır. Bu şeytanlar insanlara, Kûfe topraklarında bulunan Bâbil'de Hârût ve Mârût isimli iki meleğe indirilen şeyleri de öğretiyorlardı.

Hârût ve Mârût Olayı

Hârût ve Mârût, en fazla ibadet eden meleklerdendi. İdris [aleyhisselâm] zamanında, melekler insanların göğe yükselen kötü ve çirkin amellerini görünce, onları kınayıp ayıplayarak,

"Ey Rabbimiz, sen yeryüzünde sana isyan eden şu kimseleri mi halife yaptın?" dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ meleklere,

"Şayet sizi yeryüzüne indirsem, onlara verdiğim sıfat ve özellikleri size versem, siz de onların yaptıklarını yapardınız!" buyurdu. Melekler,

"Yâ Rabbi, seni tesbih ederiz; bize sana isyan etmek yakışmaz!" dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ,

"En hayırlılarınızdan iki melek seçin; onları yeryüzüne indireyim" buyurdu. Melekler Hârût ile Mârût'u seçtiler. Bu ikisi, melekler içinde en fazla ibadet yapanlardandı. Allah Teâlâ, onların vücuduna insanlara verdiği şehvet hissini koydu ve kendilerine, yeryüzünde insanlar arasında hak ile hükmetmelerini emretti, onları şirkten, haksız yere cana kıymaktan, zinadan ve içki içmekten nehyetti.

Bu iki melek, gündüzleri insanlar arasında hüküm veriyorlar, akşam olunca ism-i azamı zikrederek göğe yükseliyorlardı. Bir gün bunlara, davacı olarak Zühre isminde bir kadın geldi. Kadın, İranlılar' ın içinde en güzel kadınlardan biriydi. Kadının güzelliği onları mest etti, (içlerine insanlardaki gibi şehvet konduğu için) kendisiyle beraber olmak istediler, kadın yanaşmadı. Kadın ikinci gün tekrar geldi; kendisine aynı teklifte bulundular, kadın yine yanaşmadı ve,

"Bunu şu şartla kabul ederim; benim ibadet ettiğime ibadet yapacaksınız, şu puta karşı namaz kılacaksınız, (yakınlarımdan bana düşmanlık eden) birini öldürecekseniz ve içki içeceksiniz, yoksa olmaz!" dedi. Melekler bunlardan kaçınarak,

"Allah bize bunları yasakladı" dediler. Kadın da çekip gitti. Üçüncü gün yine geldi. Onlar yine kendisiyle beraber olmak istediler. Kadın, önceki gün söylediği şeyleri tekrar kendilerine arzetti. Onlar,

"Allah'tan başkası için namaz kılmak büyük bir günahtır. Kalan üç şeyin içinde en hafifi şarap içmektir" diyerek şaraptan içtiler, sarhoş oldular, kadına yaklaştılar. İşlerini bitirince, bir adam gördüler; aleyhlerine şahitlik edip olayı halka yaymasından korkarak kendisini öldürdüler.

Hz. Ali'den (kerremallahu vechehû) gelen rivayette olay şöyle anlatılır: "Kadın onlara,

'Siz, okuyarak göğe yükseldiğiniz duayı bana haber vermedikçe, beni elde edemezsiniz!' dedi. Onlar da, 'O, ism-i azamdır' dediler ve onu kadına öğrettiler. Kadın ism-i azamı okuyarak göğe yükseldi; Allah onu bir yıldıza çevirdi."

Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Süheyl'i gördüğü zaman şöyle demiştir:

"Allah Süheyl'e lânet etsin; o, Yemen'de (halktan zulümle) vergi tahsil ederdi. Allah Zühre'ye de lânet etsin; o, iki meleği fitneye düşürdü."[335]

Bu konuda derim ki: Hârût ile Mârût kıssasını İmam Münzirî, *et-Tergîb* adlı hadis kitabında "İçki İçmeden Sakındırma" bölümünde zikretmiştir.[336] Mürzirî, hadisi İmam Ahmed'in *Müsned'in*de ve İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde rivayet ettiklerini zikrettikten sonra şu kaydı da eklemiştir. Denilir ki: "Sahih olan görüş, bu haberin Kâ'b'a ait olduğudur."

İbn Hacer demiştir ki: "Hârût ve Mârût kıssası, onun bâtıl olduğunu düşünen Kâdî İyâz ve ona tâbi olanların aksine, hasen senetle gelmiş bir rivayettir."

Hârût ile Mârût kıssasının devamı şöyledir:

Bu iki melek, bahsedilen suçu işledikten sonra, akşam olunca göğe yükselmek istediler, fakat kanatlarını kaldırmaya güç yetiremediler. O zaman kendilerine göğe çıkmanın helâl olmadığını bildiler. İdris aleyhisselâma giderek durumu haber verdiler ve ondan kendileri için Allah'a yalvarıp şefaatçi olmasını istediler, o da şefaatçi oldu. Bunun üzerine Allah Teâlâ onları, dünya azabı ile ahiret azabı arasında bir tercihte bulunmaları için serbest bıraktı. Onlar, geçici olduğu için dünya azabını tercih ettiler. Onlara Bâbil Kuyusu'nda azapları uygulandı. Ayaklarından zincirlere bağlı olarak baş aşağı asıldılar. Gözleri dışarı fırlamış bir şekilde, su ile aralarında dört parmak mesafede asılı tutularak susuzluk ile azap edildiler.[337]

Burada şöyle bir soru sorulabilir: "Melekler mâsumdur, günah işlemekten korunmuştur; buna göre Hârût ile Mârût kıssası nasıl sahih olabilir?"

335 Hadis için bk. Taberânî, *el-Kebîr*, 1/108 (nr. 181); Heysemî, *ez-Zevâid*, 3/88-89. Son kısmı hariç. Zühre ile ilgili hadis için bk. Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 7259.

336 Hadis için bk. Münzirî, *et-Tergib*, nr. 3492; Ahmed, *Müsned*, 2/134; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 6153; Bezzâr, *Müsned*, nr. 2938; Beyhakî, *Sünen-i Kübrâ*, 10/4.

337 Bu konudaki rivayetleri toplu olarak görmek için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/238-248.

Buna cevap olarak deriz ki: Allah Teâlâ, bir imtihan olarak bu iki meleğe insanlardaki şehvet duygusunu verince, onlar meleklikten çıkıp insan hükmünü aldılar; artık onlarda günahlardan korunma gibi meleklik vasfı ve hükmü kalmadı.

Âyetlerin açıklamasına dönüyoruz:

"Bu iki melek, kime sihir ilmini öğretseler, muhakkak ona şu nasihati yapıyorlardı: Biz sizin için ancak bir fitneyiz; Allah tarafından gönderilip kulları denemek için imtihan vesilesi yapılan kimseleriz." Bunun sebebi, ona sabredenle sabredemeyen kimseleri ortaya çıkarmaktır. O zamanda sihrin öğrenilmesi küfürdü. Melekler o kimseye şöyle derdi:

"Sakın onu öğrenerek küfre düşme." Halk, bu meleklerden, özellikle koca ile hanımının arasını açacak şeyleri öğreniyorlardı. *"Halbuki onlar, Allah'ın izni* ve kudreti olmadan, bu öğrendikleri sihirle *hiç kimseye bir zarar verecek değillerdi."* Allah'ın izni olmadan hiçbir şeyde başkasına tesir etme (zarar veya fayda verme) imkânı yoktur.

"Yine halk onlardan, kendilerine kıyamette zarar verecek ve *hiçbir fayda sağlamayacak şeyleri öğreniyorlardı. Aslında İsrâiloğulları, Allah'ın kitabını ve ondaki ilmi bırakıp onun yerine başka şeyleri satın alan kimseler için, ahirette hiçbir nasip olmayacağını çok iyi biliyorlardı. Kendileri için satın aldıkları bu şeyler ne kadar kötüdür; keşke bilselerdi!* Fakat onlar, bildikleri ile amel etmeyince, sanki hiç ilmi olmayan kimse gibi oldular."

Diğer âyette şöyle buyruluyor:

"Eğer onlar, Allah'a ve Resûlü'ne *iman edip* küfür ve sihirden *sakınsalardı,* Allah katında büyük bir sevap kazanmış olurlardı. *Bu sevap, onlar için,* azabı hak etmelerine sebep olan o şeylerden *daha hayırlıdır. Keşke bilselerdi!"*

102-103. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim bütünüyle dünyaya yönelir, nefsanî hazlarına ve hevâsına tâbi olur ve Allah tarafından gönderilen şeylerle ameli terkederse o kimse için de, "Allah'ın kitabını terketti, O'ndan başkasıyla dünya sevgisi, baş

olma hevesi ve itibar edinme derdi ile meşgul oldu" demek uygundur. Dünya, çok aldatıcı bir sihirbazdır; sevgisi ve çekiciliği ile kalpleri büyüler ve onu gizli açık her şeyi bilen yüce Allah'ın huzurundan uzaklaştırır. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Dünyadan sakının; hiç şüphesiz dünya, Hârût ve Mârût'tan daha fazla kalbi büyüleyicidir."[338]

Hiç şüphesiz dünya sevgisi ve hırsı, dostların, akrabaların ve arkadaşların arasını ayırır, onları birbirine düşman eder. Dünya malını ve nimetlerini tercih edip bütünüyle ona yönelen kimse, kendisi için ahirette bir nasibin olmadığını bilir. Kulun dünya nimetlerinden ve şehvetlerinden aldığı ölçüde, ahiret nimetlerinden nasibi noksanlaşır. Onların, dünyayı ahirete tercih ederek kendileri için tercih ettikleri bu şey ne kadar kötüdür; keşke bunu bilselerdi! Eğer onlar, Allah'a iman edip kendilerini Allah'tan alıkoyan şeylerden sakınsalardı, Allah'ın velilerinden olurlardı. Bu sonuç, onlar için daha hayırlıdır; âh bir bilselerdi!

Velilerden Abdülvahid b. Zeyd şöyle anlatır: "Übülle harabesinde yaşayan ve hikmetli sözler konuşan deli diye bilinen bir câriyenin olduğunu işittim. Onu aradım ve buldum. Baktım başını kökten kazıtmıştı, üzerinde de yünden bir cübbe vardı. Beni görünce,

'Merhaba, hoş geldin ey Abdülvahid' dedi ve sonra,

'Ey Abdülvahid, ne için geldin?' diye sordu. Ben de,

'Bana vaaz et, bir nasihatte bulun' dedim. Câriye,

Hayret, vaiz benden vaaz istiyor' dedi ve şunları söyledi:

'Ey Abdülvahid, şunu iyi bil: Bir kulun elinde kendisine yetecek rızkı bulunur da hâlâ dünya malına meylederse Allah onun kalbinden zühdün tadını çeker alır, kul şaşkınlık ve hayret içinde kalır. Eğer onun Allah katında bir nasibi varsa, Allah onun kalbine ilham ederek kınar ve ona şöyle der:

'Ey kulum, ben meleklerim yanında senin kadrı kıymetini yükseltmek, seni dostlarım için bir delil ve taatimi isteyenler için bir mürşid

338 İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü Zemmi'd-Dünyâ*, nr. 132; Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 10504; Hatîb, *Târih*, 10/41; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/244.

yapmak istedim; sen ise dünya malına yöneldin ve beni terkettin. Bu da sana benimle ünsiyetten sonra vahşeti (sevgimden kesilip kendi başına kalmayı), izzetten sonra zilleti, zenginlikten sonra fakirliği getirdi. Sen daha önceki güzel haline dön ki ben de sana o bilip tanıdığın güzel hale döneyim.'

Kadın bunları söyledikten sonra dönüp gitti, sözlerinin hasreti kalbimde kaldı."

Hz. Peygamber'e Karşı Edep

Müslümanlar Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Bize bak, bize kulak ver, bizimle ilgilen" manasında "râinâ" derlerdi. Yahudilerin dilinde bu kelime, "Kaba ve ahmak adam!" manasına gelen bir çeşit sövme kelimesiydi. Yahudiler, bu kelimenin Hz. Resûlullah'a kullanılmasından hoşlanarak, "Biz Muhammed'e gizlice hakaret ediyoruz" derlerdi. Sonra Allah Resûlü'ne karşı bu kötü sözü açıkça söyleyerek, "Ey Muhammed, râinâ!" deyip gülerlerdi. Allah Teâlâ müslümanları bu sözden menederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا وَاسْمَعُواۜ
وَلِلْكَافِرٖينَ عَذَابٌ اَلٖيمٌ ﴿١٠٤﴾

104. ***Ey iman edenler!*** *(Peygamber'e hitaben)* ***"râinâ" demeyin, "ünzurnâ" deyin.*** *(Size söylenenleri iyi)* ***dinleyin. Kâfirler için elem verici bir azap vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey müminler,* Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], *'râinâ' demeyin;* ona hitaben, 'bize bak, bize mühlet ver' manasına gelen bu kelimeyi kullanmayın; çünkü onda yahudilere göre başka manalar var; onlar bunu Hz. Peygamber'e kötü söz söylemek için bir vesile biliyorlar. Yahut onda az edep var. Siz onun yerine, (yine sizin

kullandığınız manada olan fakat yahudilerin bozuk manaya çekemedikleri), *'Ünzurnâ*/bize bak, bize mühlet ver, bizimle ilgilen' *deyin. Allah'ın resûlüne eziyet veren kâfirler için elem verici bir azap vardır."*

104. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Karşısındakine güzel hitap etmek, güzel edeptendir; bu, insandaki edebin kemalini gösterir. Güzel edep, insanı doğruya ve kemale ulaştıran bir vesiledir. Kimin edebi yoksa onun terbiyesi yoktur. Kimin terbiyesi yoksa onun manevi seyri yoktur. Manevi seyri olmayan kimse Allah'a vâsıl olamaz. Kâmil bir mürşidden terbiye almayan kimse kâmil insan yetiştiremez.

Ârifler şöyle demişlerdir: "Kim, Allah dostlarına (özellikle mürşidine) karşı edepsizlik yaparsa huzurdan kapıya kovulur. Kapıda edepsizlik yapan kimse, ahıra hayvanların bakımına gönderilir."

Yine büyükler der ki: "Amelin (bir ekmekteki) tuz gibi az olsun, fakat edebin ekmeğin unu gibi çok olsun."

Bir diğer ârif de şöyle demiştir: "Hiç şüphesiz bir insan, ameli az da olsa güzel ahlâkı ve edebiyle büyük derecelere ulaşır. Edepten mahrum olan kimse, bütün hayırlardan mahrum olur. Kime edep verilmişse ona kalpleri açma (gönüllere girme) imkânı verilmiştir."

Ebû Osman [rahimehullah] demiştir ki: "Büyük zatların yanında ve ulu velilerin meclisinde edebe dikkat etmek, insanı yüksek derecelere, dünya ve ahirette pek çok hayra ulaştırır."

Ebû Hafs Haddâd [rahimehullah] der ki: "Tasavvuf, bütünüyle edepten ibarettir. Her vaktin, her halin ve her makamın kendine göre bir edebi vardır. Kim her anında ve her işinde edepten ayrılmazsa Allah dostlarının ulaştığı hal ve makamlara ulaşır. Edebi gözetmeyen kimse, her ne kadar kendisini Hakk'a yakın zannetse de aslında ondan uzaktır; kendisini ilâhî huzura vâsıl olmuş görse de oradan kovulmuştur."[339]

---

339 bk. Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 51; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*: *Gerçek Tasavvuf*, s. 66-67 (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2008).

Zünnûn-i Mısrî [rahimehullah] demiştir ki: "Bir mürid edep dairesinin dışına çıkınca geldiği yere geri döner."

Bu konuda şöyle denilmiştir: "Kim, içinde bulunduğu vaktin edebini korumazsa, o vakit kendisi için bir azap sebebi olur."

Bir diğer söz şöyledir: "Kimi nesebi hapsetmişse (kölelik ve benzeri işlerden dolayı ilerleyememişse) güzel edebi onu âzat eder. Kimin edebi azalırsa huzursuzluğu çoğalır."

Yine denilmiştir ki: "Edep, fakirlerin dayanağı, zenginlerin süsüdür."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak, ancak Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Yahudilerdeki Kin ve Haset

Yahudilerin kötü ahlâklarından biri de kin ve hasettir. Cenâb-ı Hak onların bu sıfatına işaret ederek şöyle buyurdu:

مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ اَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ
خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْۜ وَاللّٰهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهٖ مَنْ يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿١٠٥﴾

105. *(Ey müminler!)* ***Ehl-i kitap'tan kâfirler ve müşrikler Rabb'inizden size hiçbir hayır indirilmesini istemezler. Halbuki Allah rahmetini dilediğine verir. Allah büyük lutuf sahibidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ehl-i kitap'tan kâfirler ve müşrikler,* hasetlerinden dolayı *Rabb'inizden size hiçbir hayrın indirilmesini istemezler;* onların tek istediği, sizin, dalâlet ve zillet içinde kalmanızdır. *Halbuki Allah,* nübüvvet ve velâyet gibi *rahmetini, kullarından dilediği kimselere* tahsis eder, *verir.* Aslında O'na hiçbir şeyi yapmak zorunlu değildir; aynı zamanda mümkün olan bir şeyi yapmak O'nun için muhal de de-

ğildir. *Allah büyük lutuf sahibidir;* kullarından dilediğine lutuf ve ihsanıyla peygamberlik ve velilik ihsan eder."

105. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyette iki şeye dikkat çekilmiştir.

Birincisi, kim Allah'ın velilerine haset eder ve kendilerini inkâra karkışırsa onda, bir Yahudilik tabiatı ve müşriklere ait bir huy vardır.

İkincisi, Allah tarafından özel olarak seçilmiş velilere haset edilmesi ve onların inkâr edilmesi, geçmişten beri devam edegelen bir iştir; mürid kendini buna alıştırmalı ve ona söylenen şeylerin, kendisinden önceki velilere söylenmiş şeyler olduğunu bilmelidir. Bu bir ilâhî kanundur; âyette buyrulduğu gibi, Allah'ın kanununda bir değişme bulamazsın (Ahzâb 33/62).

Her nimete haset eden birileri muhakkak bulunur.

Cömertliği ile meşhur Hâtim-i Tâî demiştir ki:

"Hasetten dolayı kavmim bana zulmediyor; bana haset etmeyenlerin bulunduğu bir zaman bulunur mu acaba?"

Hayırlı işlerde muvaffak olmak, ancak Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Nesih Meselesi

Yahudilerin kötü ahlâklarından biri de ilâhî hükümlerin neshedilmesini (Allah tarafından değiştirilmesini veya tamamen kaldırılmasını) inkâr etmeleridir. Allah Teâlâ şu âyetle onları reddetti.

مَا نَنْسَخْ مِنْ اٰيَةٍ اَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا اَوْ مِثْلِهَاۜ اَلَمْ
تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿١٠٦﴾ اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ لَهُ مُلْكُ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَص۪يرٍ ﴿١٠٧﴾

106. ***Biz, bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak** (veya indirilişini ertelersek) **mutlaka daha hayırlısını veya benzerini getiririz. Allah'ın her şeye kadir olduğunu bilmez misin?***

107. ***Bilmez misin ki göklerin ve yerin mülkü** (hükümranlığı ve tasarrufu) **yalnızca Allah'ındır. Sizin için Allah'tan başka bir dost ve yardımcı yoktur.***

Nesih sözlükte iki manaya gelir. Biri "değiştirme", diğeri de "ortadan kaldırma ve iptal etme"dir. Âyetteki nesih, ikinci manadadır.

Tefsir

Yahudiler, "Muhammed'e bakın, önce ashabına bir şeyin yapılmasını emrediyor, sonra onu yasaklıyor!" diyorlardı. Allah Teâla, bu âyette onlara cevap olarak buyurdu ki:

"*Biz bir âyeti neshettiğimizde,* lafzını, hükmünü veya her ikisini ortadan kaldırdığımızda yahut onu Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] kalbinden silip kendisine unutturduğumuzda, amel yönünden hafiflikte veya sevapta *ondan daha hayırlısını getiririz.*"

Bir diğer mana şudur: Biz, bir âyetin lafzını kaldırmadan hükmünü terkettiğimizde yahut onun indirilmesini veya neshini tehir ettiğimizde, mutlaka daha hayırlısını veya benzerini getiririz.

Verdiğimiz bu manalar, âyetin okunuş şekillerine göre değişmektedir. Âyet şöyle bitiyor:

"Ey Muhammed, sen *Allah'ın her şeye kadir olduğunu,* neshin ve başka bir şeyin O'nu âciz bırakmadığını *bilmez misin?*"

"*Yine sen, göklerin ve yerin mülkünün Allah'a ait olduğunu bilmez misin?* O, bunlarda dilediği gibi tasarrufta bulunur; O'nun verdiği kararı geri çevirecek, hüküm ve icraatını takibe alıp hesap soracak hiç kimse yoktur. O, şeriatların hükümlerinden dilediğini kaldırır, dilediklerini yerinde bırakır. Bütün bunları, kullarının menfaati icabı ve sonsuz sevgi ve merhametinin gereği olarak yapar.

Nesih, aklen ve dinen câizdir. Nasıl ki yahudilerin şeriatı, kendisinden önceki şeriatların hükümlerini kaldırmış ise ondan sonraki şeriatlar da onun hükümlerini kaldırmıştır.

Kim Allah'ın hükmüne karşı gelir yahut onun emirlerini kullarına tebliğ için kulları içinde seçtiği peygamberlerini reddederse onun için, *Allah'tan başka,* kendisini ilâhî azaptan kurtaracak bir *dost ve* Allah'ın gazabına karşı ona yardım edecek *bir yardımcı yoktur."*

Nesih, ancak emir ve nehiylerde olur; haberlerde nesih olmaz. Çünkü bu, verilen haberin yalan olduğu manasına gelir ki böyle bir şey söz konusu değildir.

Nesih, yürürlükte olan hükümle amele son verilmesi ve kulların bir hükümden diğerine nakledilmesi demektir. Yahudilerin dediği gibi bunda bedâ (bir şeyi sonradan farketmek ve bilmek) yoktur.

Bize göre nesih, üç kısımdır:

1. Âyet, hem lafız hem de hüküm olarak kaldırılır. *"Babanızdan yüz çevirmeyin, hiç şüphesiz bu küfürdür"* manasındaki âyetin, lafız ve hüküm olarak kaldırılması buna örnektir.

2. Âyetin lafzı kaldırılıp hükmü bırakılır. *"Evli erkekle evli kadın zina ederse onları recmedin"* manasındaki âyetin lafzının kaldırılıp hükmünün bırakılması buna örnektir.

3. Âyetin hükmü kaldırılıp lafzı bırakılır. Kâfirlerle ateşkes anlaşmasını emreden âyetten sonra kılıçla savaş âyetinin gelmesi buna örnektir.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

106-107. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî [rahimehullah] bu âyetin tefsirinde demiştir ki:

"Biz bir bedeli (abdallardan bir veliyi) ölümle ahirete götürdüğümüzde, ondan daha hayırlısını veya bir benzerini getiririz."[340]

---

340 bk. İbn Atâullah-ı İskenderî, *Letâifü'l-Minen*, s. 18 (Beyrut, ts.).

Bunun manası şudur: Biz bir veliyi ruhunu alıp ahirete götürdüğümüzde, ondan daha hayırlısını veya bir benzerini getiririz. Bu, kıyamete kadar böyle devam eder.

Bu açıklamayla, insanları terbiye edecek velilerin kesildiğini (artık kâmil mürşid gelmeyeceğini) iddia edenlerin görüşleri reddedilmiş olur. Hiç şüphesiz Allah'ın kudreti bütün zamanları ve insanları içine alır. Allah'ın mülkü devam etmektedir; öyleyse kıyamete kadar yeryüzünde ilâhî hücceti ayakta tutacak (ilâhî ahlâkı ve ahkâmı yaşayacak) kâmil insanlar hiç eksik olmaz.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Letâifü'l-Minen* adlı eserinde der ki: "Âriflerden birine, halka yardım eden velilerde zaman içinde bir azalma olup olmayacağı sorulunca, ârif şöyle dedi:

'Eğer onlardan biri noksanlaşacak olsa, gök yağmur yağdırmaz, yeryüzü bitki bitirmezdi. Hem vaktin bozulması onların sayılarının düşmesi ve manevi yardımlarının azalması sebebiyle değildir, fakat zaman bozulunca Allah'ın muradı, onlar halkın içinde mevcut olduğu halde kendilerinin gizli kalması şeklinde tecelli etmiştir.'"[341]

Müellif sonra der ki: "Hz. Ali [kerremallahu vechehû], Kümeyl'e yaptığı bir konuşmasında şöyle demiştir:

'Allahım, yeryüzü senin hüccetini ayakta tutan (hükümlerini yaşayan ve yayan) kimselerden hiçbir zaman boş kalmaz. Onlar adet olarak azdırlar, fakat Allah katındaki kıymetleri çok büyüktür. Onların kalpleri, en yüksek mahalle (arş-ı a'lâya) bağlıdır. Onlar, yeryüzünde kulları içinde Allah'ın halifesidir. Âh! Onları görmeyi ne kadar isterim.'"[342]

Tirmizî, İbn Ömer'den [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Ümmetim, yağmur gibidir; öncesi mi daha hayırlı sonrası mı daha hayırlı bilinmez."[343]

---

341 İbn Atâullah-ı İskenderî, *Letâifü'l-Minen*, s. 18.

342 Hz. Ali'nin sözü için bk. Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 2/27-28 (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2004).

343 Tirmizî, Edeb, 81; Ahmed, *Müsned*, 3/130, 134; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/68.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak, ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Hz. Peygamber'den Mucize İsteyenler

Yahudilerden Râfi' b. Hüreymile, Resûlullah'tan (sallallahu aleyhi vesellem), yerden su çıkarmak veya başka bir şekilde kendisine bir mucize göstermesini istedi. Bunun üzerine şu âyet indi:

اَمْ تُرِيدُونَ اَنْ تَسْـَٔلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُـئِلَ مُوسٰى مِنْ قَبْلُۜ وَمَنْ يَتَبَدَّلِ
الْكُفْرَ بِالْاِيمَانِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَٓاءَ السَّبِيلِ ﴿١٠٨﴾

108. ***Yoksa siz, daha önce Musa'dan istendiği gibi, peygamberinizden (birtakım mucizeler) mi istiyorsunuz? Kim imanı bırakıp küfrü alırsa şüphesiz doğru yoldan sapmış olur.***

Âyet, yahudilere hitap ediyor. "Peygamberiniz" denmesi, Hz. Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) onlara da gönderildiği içindir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak, bu âyette yahudilere hitaben buyuruyor ki:

"Ey yahudi topluluğu! *Sizler,* size ve sizin dışınızdaki bütün insanlara gönderdiğim peygamberinizden (resûlüm Muhammed'den) edepsizce isteklerde bulunup *daha önce Musa'dan istediğiniz gibi, size birtakım mucizeler göstermesini mi istiyorsunuz?* Sizler Musa'ya, inat ve imtihan için, *'Bize Allah'ı açıkça göster'* (Nisâ 4/153) demiştiniz. Bütün bunlar gerçekleştikten sonra da iman etmekten kaçındınız, imanı bırakıp küfür ve isyanı tercih ettiniz. *Kim, imanı terkedip küfrü alırsa* hak ve *doğru yoldan sapmış olur.* Onun varacağı yer cehennemdir. O ne kötü bir yerdir."

108. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bir velide keramet görünmesi şart değildir. Veli için şart olan, ancak tam bir istikamet halidir. Velinin elinde insanların hidayete gelmesi de

şart değildir; çünkü bu bir peygamber için bile şart değilken, veli için nasıl şart olur? Allah Teâlâ bir âyette şöyle buyurmuştur:

"İman etsinler diye insanları zorlayacak mısın?" (Yunus 10/99).

Halkın tabiatında, kâfirlerin tabiatında olan hal sirayet etmiştir. Kâfirler Hz. Peygamber'e, *"Sen bizim için yerden bir su kaynağı fışkırtmadıkça sana iman etmeyiz!"* (İsrâ 17/90) dediler. Avam halkın çoğu, kendisinden bir keramet ve olağan üstü bir hal görmeden veliyi kabul etmezler. Halbuki bir veli, marifette ileri seviyeye yükseldikçe ve manevi makamında sabit kadem oldukça, kendisinden keramet görülmesi azalır; çünkü keramet, ancak zayıf insanlara bir yardım, destek, imanlarını artırma ve yakînlerini temin sebebidir. Büyük ve yüksek dağların herhangi bir dayanağa ihtiyacı yoktur.

Bu konuda doğru olan, Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî'nin söylediği gibi şudur:

"İki keramet vardır ki onlar, bütün keramet çeşitlerini içine alır, hepsini kapsar. Bunların biri, müşahede ve basirete dayalı yakînin artmasıyla elde edilen iman kerametidir. Diğeri de sünnet-i seniyyeye uyarak, boş dava ve aldatıcı şeylerden sakınarak ortaya konan amel kerametidir. Kime bu iki keramet verilir de o, bunların dışında başka şeyleri arzularsa bu kimse (ben veliyim sözüyle) hak adına iftira eden yalancı biridir. Yahut o, maneviyat yoluna ait ilimde ve anlayışta hatalı biridir. Bu kimsenin durumu, kendisine sultanla birlikte olma, huzurunda bulunma ve rızasına ulaşma nimeti verilmişken, bunlarla yetinmeyip sultanın ahırındaki hayvanlarının hizmetine can atan ve kendisinden sultanın hoşnutluğu alınan kimseye benzer."

Allah kendisinden razı olsun, şeyhimiz derdi ki: "Hakiki keramet, peygamber ahlâkı ve onun meyvesi olan ledünnî ilimlerdir."

Kim, zamanındaki velileri inkâr eder, daha önce geçtiği şekilde onlardan delil ve kerametler isterse hak yoldan sapmış ve kalbi delil arama derdi içinde hapsolmuştur.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak, ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür. Kulunu doğru yola ulaştıran O'dur.

Yahudilerin hasedi ve İslâm'ı reddetme gayretleri ortaya çıkınca, Cenâb-ı Hak müslümanlara, kendileriyle savaşma emri gelene kadar onları affetme ve bağışlamayı emrederek buyurdu ki:

وَدَّ كَث۪يرٌ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ ا۪يمَانِكُمْ كُفَّاراًۚ حَسَداً مِنْ
عِنْدِ اَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّۚ فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتّٰى يَأْتِيَ اللّٰهُ
بِاَمْرِه۪ۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿١٠٩﴾ وَاَق۪يمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَۜ وَمَا
تُقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللّٰهِۜ اِنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ ﴿١١٠﴾

109. ***Ehl-i kitap'tan çoğu, kendilerine hak apaçık belli olduktan sonra, sırf içlerindeki kıskançlıktan ötürü, sizi imanınızdan vazgeçirip küfre döndürmek isterler. Allah onlar hakkındaki*** *(savaş yahut sürgün etme)* ***emrini getirinceye kadar siz onları affedin, kendilerinden yüz çevirin. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.***

110. ***Namazı hakkıyla kılın, zekâtı verin. Kendiniz için hayır olarak önden ne yapıp gönderirseniz, Allah'ın katında onu bulacaksınız. Şüphesiz Allah, yaptığınız her şeyi görmektedir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak bu âyetlerde, müslümanları yahudilerden ve onların dışındaki kâfirlerden sakındırarak şöyle buyurmaktadır:

"*Ehl-i kitap'tan olan kâfirler* ve diğer kâfirler *sizi dininizden döndürmek* ve peygamberinize imandan sonra sizi, daha önce içinde bulunduğunuz hal gibi, hak yoldan çıkarıp *kâfir yapmak isterler. Onlar bunu, hak kendilerine apaçık belli olduktan* ve Hz. Peygamber'i (sallallahu aleyhi vesellem) çocuklarını tanıdıkları gibi tanıdıktan *sonra yapmaktadırlar. Şimdilik siz, onlar hakkında Allah'ın* savaş veya sürgün etme *emri gelinceye kadar,* onları cezalandırmaktan *vazgeçin,* yaptıkları fitne ve bozuk işlerinden *yüz çevirin. Hiç şüphesiz Allah her şeye kadirdir.*"

"Siz, hakkıyla namaz kılmak ve zekât vermek gibi, Allah'ın sizi mükellef tuttuğu kulluk haklarını ve Rabb'inize karşı görevlerinizi yerine getirmekle meşgul olun. Şunu bilin ki Allah sizin hiçbir amelinizi zayi etmez; muhtaç durumda olduğunuz *ahiret günü için hayır olarak önden ne gönderirseniz, onu Allah katında* daha büyük bir sevap olarak *bulursunuz.* Sizin amel ve halinden hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz.

Bu âyet, Ammâr b. Yâsir ve Huzeyfe el-Yemânî [radıyallahu anhüm] hakkında inmiştir. Bu iki sahabi, yahudilerin ders gördükleri bir yere geldiler; onlara yumuşak sözler söylediler, yahudiler de onları İslâm'dan döndürme hevesine kapılarak kendilerine bu yönde teklifte bulundular. Onlar şiddetle reddedip Allah Resûlü'ne olan muhabbetlerini dile getirdiler, Allah yahudileri rezil etti, onların hilesini kursaklarında bıraktı. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

109-110. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şeyhlerini taklitte aşırı derecede katı olan bazı gruplar vardır ki bunların huyu, şeyhlerinin yoluna karşı taassup ve tutuculuktur. Hak onların dışında bir kimsede ortaya çıksa, özellikle onlardan salihlerin çocukları, bir başkasında velâyet nurlarının ve sırlarının ortaya çıktığını gördüklerinde, onları hak yoldan çevirmeyi arzu ederler ve onları halkın içine çekmeyi isterler. Bunu, hak kendilerine belli olduktan sonra, içlerindeki hasetten dolayı yaparlar. Bu durumda Hakk'a yönelmiş kimselere denir ki:

"Siz onların kusurunu affedin, kötü işlerinden yüz çevirin; hak ortaya çıkıncaya kadar böyle devam edin, onların boş sözlerine iltifat etmeyin, sakın onların ayıplarıyla meşgul olmayın; yoksa onlardan daha kötü olursunuz."

Âriflerden biri demiştir ki: "Sakın sana eziyet eden kimse ile meşgul olma! Sen Allah ile meşgul ol; Allah onu ve tehlikesini senden uzaklaştırır. Pek çok kimse bu konuda hata etmiştir. Onlar, kendilerine eziyet eden kimselerle meşgul olmuşlar, böylece bir sürü günahla birlikte eziyet uzayıp gitmiştir. Eğer onlar, böyle bir durumda yüce Mevlâ'larına yönelmiş olsalardı Allah onlara yeter, işlerini en güzel sonuca ulaştırırdı."

Kendisine haset ve eziyet edilen kimseye gereken şey, haset edenle uğraşmak değil, tam aksine ondan ve hilesinden uzaklaşıp mükellef olduğu kulluk görevleriyle ve Rabb'inin azametini müşahedeyle meşgul olmasıdır. Hiç şüphesiz Allah, kendisine sığınan kimseyi zayi etmez. O'na güvenen kimse maksadına ulaşır.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak, ancak Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Cenneti Tekeline Alanlar

Yahudilerin (ve hıristiyanların) boş kuruntularından biri de cennetin sadece kendilerine ait olduğunu iddia etmeleridir. Cenâb-ı Hak onların bu düşüncesini şöyle açıklamıştır:

وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ اِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا اَوْ نَصَارٰى تِلْكَ اَمَانِيُّهُمْ
قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١١١﴾ بَلٰى مَنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ
وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ اَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١١٢﴾

111. ***Onlar, "Yahudiler yahut hıristiyanlar dışında hiç kimse cennete giremeyecek" dediler. Bu onların boş kuruntusudur. Resûlüm, onlara, "Eğer doğru söylüyorsanız delilinizi getirin" de.***

112. ***Hayır, öyle değil; kim iyi amel sahibi olarak yüzünü Allah'a döndürürse onun ecri Rabb'i katındadır. Böyle kimseler için hiçbir korku yoktur, onlar asla üzülmezler de.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yahudiler, 'Cennete ancak yahudiler girecek' dediler. Hıristiyanlar da, 'Cennete ancak hıristiyanlar girecek' dediler. Bunlar, bir delile dayanmayan asılsız iddialar ve boş temennilerdir,* temenniden öte, onların tamamen yalan kuruntularıdır. Ey Muhammed, *onlara de ki: 'Cennetin size ait olduğu kuruntunuzda sadık iseniz delilinizi getirin.*

Hayır, cennete sizler değil, sizden başkaları, İslâm'a girmiş iyilik sahipleri girecektir. *Kim yüzünü Allah'a dönerek,* itikad ve fiillerinde ihsan hali üzere olup bütün varlığı ile *O'na teslim olmuşsa onun ecri Rabb'i katında hazırdır;* bu ecir cennete girmek ve Rabb'inin cemalini seyretmektir."

"*Onlar için* başlarına gelmesinden korktukları *hiçbir korku yoktur ve onlar,* ihtiyaç duydukları bir şeyi kaçırmaktan dolayı *asla üzülmezler;* çünkü onlar, sonsuz cömertlik ve ihsan sahibi yüce Allah'ın ağırladığı konuklardır. Onlara hep sevinecekleri şeyler verilir, üzüntü sebebi olacak şeyler onlardan defedilir."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak, ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

111-112. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bazı dervişlerin düştüğü yanlışlardan biri de veliliğin, sadece kendilerine ve kendi şeyhlerine tâbi olanlara ait olup başkalarında bulunmadığını söylemeleridir. Bu, yahudilere ait bir tutum olup ilâhî kudrete karşı hüküm vermeye kalkmaktır. Bu kimselere denir ki:

"Bu sizin boş bir kuruntunuzdur; durum sizin düşündüğünüz gibi değildir, veliliğe asıl sizden başkaları da ulaşır. Kim sadakatle Allah'a yönelirse O'nu bulur; Allah kuluna vaat ettiği şeyleri yerine getirir. Kim Allah için hakka boyun eğip tevazu gösterir ve Allah'ın velilerine teslim olursa onun ecri Rabb'i katındadır. Bu ecir, yüce Allah'ı tanımaktır. Artık onun için Allah'tan kopma korkusu yoktur; onun ilâhî marifetten nasibini kaçırmaktan dolayı üzüleceği bir durum da olmaz.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak, ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür. Kulunu doğru yola ulaştıran O'dur.

Hıristiyan Araplar'dan oluşan Necran heyeti Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] huzuruna gelince, Medine'deki yahudiler onların geldiğini işitip yanlarına geldiler. O huzurda münakaşaya tutuştular. Birbirlerine kötü sözler söyleyerek atıştılar. Yahudiler Hz. İsa'yı, onun ümmetini ve İncil'i inkâr ettiler; hıristiyanlar da Hz. Musa'yı ve Tevrat'ı inkâr ettiler. Bunun üzerine Allah Teâlâ onların durumunu bildiren şu âyeti indirdi:

وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارٰى عَلٰى شَيْءٍۖ وَقَالَتِ النَّصَارٰى لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلٰى شَيْءٍۙ وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَۜ كَذٰلِكَ قَالَ الَّذ۪ينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْۚ فَاللّٰهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ف۪يمَا كَانُوا ف۪يهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١١٣﴾

113. *Yahudiler, "Hıristiyanlar doğru yolda değildir" dediler. Hıristiyanlar da, "Yahudiler doğru yolda değildir" dediler. Halbuki onlar kitabı* *(Tevrat'ı ve İncil'i)* ***okumaktadırlar. Hiçbir şey bilmeyen*** *(müşrikler)* ***de onların söylediği gibi*** *(müslümanlar için)* ***söylediler. Allah, aralarında ihtilafa düştükleri hususlarda kıyamet günü hükmünü verecektir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, bu âyette yahudi ve hıristiyanların birbirlerine söyledikleri sözleri haber vermekte ve onların yaptığını kötüleyerek şöyle buyurmaktadır:

"Yahudiler, hıristiyanları reddetmek için, *'Hıristiyanlar, itimat edilecek doğru yolda değildir' dediler. Hıristiyanlar da* yahudileri kötüleyerek, *'Yahudiler kendisine güvenilecek doğru yolda değildir' dediler. Halbuki her iki grup da kitabı okumaktadırlar."* Yahudiler Tevrat'ı okumaktadır; onda Hz. İsa'nın [aleyhisselâm] geleceği müjdelenmektedir. Hıristiyanlar ise İncil'i okumaktadır; onda da Tevrat'ın hükümleri ve Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] hak bir peygamber olduğu zikredilmektedir. Her bir grup, düşmanlık ve taassup ile diğerinin kitabını inkâr etti.

"Kitap ve din konusunda *hiçbir şey bilmeyen müşrikler de* müslümanlar hakkında, 'Müslümanlar hak yol üzere değildir' şeklinde, onların sözlerine *benzer şeyler söylediler."*

"Allah, aralarında ihtilaf ettikleri hususlarda kıyamet günü hükmünü verecek; hak üzere olanları cennete, bâtıl üzere olanları cehenneme gönderecektir. "

Hayırlı işlerde muvaffak olmak, ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

113. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, başkalarının kötü halinden bize her neyi anlatmışsa bundan maksat, o kimselerin yaptığı işlerden nefret ettirmek, sakındırmak ve onların yaptığı şerlerin zıddı olan güzel ahlâka sahip olmamızı sağlamaktır.

Bir kimseyi, insanları noksan görürken ve küçümserken görürsen, bil ki o kimse, insanların en düşüğüdür. Kimi, "Falanca efendinin talebeleri bir şey değildir, filanca efendinin müridlerinde hayır yoktur" gibi sözler söylerken duyarsan, bil ki o kimsede hayır yoktur.

Tasavvuf ehli gözüken bazı kimseler, bu kötü ahlâk ile müptela olmuşlardır. Bu kimseler hemen insanlar için teraziyi kurar (kendi zannına göre onlar hakkında hüküm vermeye başlar); bir grubu alçaltır, bir grubu yükseltir. Halbuki bu kimse, Allah'ın kitabını okumakta ve şu âyeti işitmektedir:

"Başkasının kusurunu araştırmayın ve birbirinizin gıybetini yapmayın" (Hucurât 49/12).

Bu nitelikteki insanların çoğu, sadece dinin zâhirine bakan katı fakihler içinde bulunur; bu kimse kendi ilminin üstünde bir ilim, kendi anlayışının üstünde bir anlayış bulunmadığına inanır. Bu nasıl olur? Halbuki Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"Size ilimden ancak az bir miktar verildi" (İsrâ 17/85).

"Her ilim sahibinin üstünde (ondan) daha âlim biri vardır" (Yusuf 12/76).

İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî demiştir ki: "(Müslüman olduğunu gösteren) bir işaretten dolayı bin kâfiri İslâm'a dahil edip onların müslüman olduğu kanaatini taşımak, (kâfir olduğu ihtimalini veren) bir işaretten dolayı bir kimseyi İslâm'dan çıkarmaktan daha hayırlıdır."

Selamet isteyen kimseye gereken, bütün müslümanlar hakkında güzel zan besleyip hepsinin salih kimseler olduğuna itikad etmektir. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"İki haslet (huy) vardır ki onlardan daha büyük hayır yoktur; bunlar Allah hakkında ve Allah'ın kulları hakkında güzel zan sahibi olmaktır. İki haslet

vardır ki, onlardan daha büyük şer yoktur; bunlar, Allah ve Allah'ın kulları hakkında kötü zan sahibi olmaktır."[344]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak, ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Mescidlerde Allah'ın Zikrine Mani Olanlar

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette hıristiyanların insanları Beytülmakdis'e girmelerini engellemelerini, orada namaz kılanlara eziyet etmelerini, oraya pis şeyleri atmalarını kınadı. Halbuki onlar, kendilerinin hak üzere, diğer insanların ise bâtıl yolda olduklarını düşünüyorlardı. Bu görüş, Abdullah b. Abbas'a [radıyallahu anh] aittir.

Yahut bu âyette kınanan kimseler Kureyş kâfirleridir; çünkü onlar müslümanları Mescid-i Harâm'da namaz kılmaktan menediyorlar ve Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] oraya girmesine engel oluyorlardı. Bu görüş de İbn Zeyd'e aittir.[345] İşin aslı şu ki Cenâb-ı Hak hepsini kınayarak şöyle buyurdu:

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللّٰهِ اَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعٰى فٖي خَرَابِهَاۜ
اُو۬لٰٓئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ اَنْ يَدْخُلُوهَٓا اِلَّا خَٓائِفٖينَۜ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ
فِي الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ عَظٖيمٌ ﴿١١٤﴾

114. ***Allah'ın mescidlerinde O'nun adının anılmasına engel olan ve onların harap olmasına çalışandan daha zalim kim vardır! Aslında bunların oralara ancak korkarak girmeleri gerekir*** *(Nasıl oluyor da müminleri oradan engelliyorlar?).* ***Onlar için dünyada rezillik, ahirette de büyük bir azap vardır.***

---

344 Biraz değişik ifadelerle benzer bir hadis için bk. Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, nr. 2810; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 7/248; Gazâlî, *İhyâ*, 2/261.

345 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 1/697 (Beyrut 1995).

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah'ın mescidlerinde* cemaat halinde ve tek olarak, namazda ve namazın dışında *Allah'ın isminin anılmasına mani olan,* bir de yapım *ve* onarımını ihmal ederek *mescidlerin harap olmasına çalışan kimselerden daha* büyük günah ve *zulüm işleyen kim vardır? Onların bu mescidlere korku* ve huşû ile *girmeleri gerekir,* hal böyle iken nasıl oluyor da oraları tahrip etmeye cüret ediyorlar?"

Yahut onlara gereken, müminleri oradan menetmek bir yana, müminlerin onları yakalayıp cezalandırmalarından korkarak oraya girmeleridir.

Âyete verilen bir mana da şudur: Onlar için Allah'ın ilminde ve hükmünde olan şey, oraya ancak korku içinde girmeleridir. Bu, müminler adına bir müjde olup, Allah onu gerçekleştirmiştir. Allah müminlere Mekke'nin ve Şam bölgesinin fethini nasip etmiştir. Bundan sonra bir kâfir, Allah'ın (içinde ve etrafında birçok şeyi) haram kıldığı beytine ancak öldürülmekten korkarak girerdi. Aynı şekilde hıristiyanlar da Beytülmakdis'e müslümanlardan korkarak girerlerdi.

Böylece onlar dünyada bir zillet yaşadılar. Hıristiyanların yaşadığı zillet, müslümanlarla harp edenlerin öldürülmesi, anlaşma yapanlara ise cizye yükünün yüklenmesidir. Müşriklerin zilleti ise Mekke'nin fethi günü kendileriyle savaşılması ve Mekke'ye zorla girilerek hor ve hakir bir vaziyette bırakılmalarıdır.

"Onlar içinde küfür üzere ölenler *için ahirette büyük bir azap vardır."*

Bu âyet, her ne kadar kâfirler hakkında inmiş olsa da insanları mescidlerde zikretmekten alıkoyan herkesi içine alır. Bu zikir ayakta, oturarak, cemaat halinde veya tek başına yapılsın farketmez. En doğrusunu yüce Allah bilir.

114. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah'ın mescidleri, (yani O'na secde edilen, boyun eğilen yerler) ilâhî huzurda olan kalpler, ruhlar ve sırlardır. Kalplerin huzuru, iman sahiplerinden murakabe ehline aittir. Ruhların ve sırların huzur hali,

ihsan sahiplerinden müşahede ehli ve Cenâb-ı Hak ile özel konuşma devletine eren âriflere aittir.

Her kim nefsini, bu üç huzur mahalline girmekten meneder, nefsanî hazlarına ve şehvetlerine tâbi olarak iç âlemini harap etme yolunda koşar, dünyaya ve onun aldatıcı süslerine meylederse nefis olarak ondan daha zalim bir kimse yoktur, ondan daha kötü biçimde zarar eden de bulunmaz.

Bu gibi kimselere ancak, kalplerini saran bir korku veya içindeki kötü duyguyu söküp atacak ilâhî bir şevk fayda verir. Bu iki şeyden biri bulunmazsa o kimse, ölüm anına kadar günah ve azgınlık içinde kalır. O anda güzel hale girmek için can atar, fakat o zamanki pişmanlık fayda vermez; o anda ayak kayar. O kimse için dünyada fakirlik ve korku vardır; ahirette ise perdelenme gamı, kötü hesap ve Hak tarafından azarlanma vardır. Biz, yüce Allah'tan lutuf ve ihsanı ile bizlere her iki dünyada afiyet vermesini diliyoruz.

Kuşeyrî demiştir ki: "Âbidin nefsi, ibadet vatanıdır. Ârifin kalbi, marifet vatanıdır. Vecd sahibinin ruhu, muhabbet vatanıdır. Muvahhidin (gerçek tevhide erenin) sırrı, müşahede vatanıdır. Âbidin vatanını şehvetlerle harap etmek için çalışan kimseden daha zalim kimse yoktur. Yine marifet vatanını boş temenniler ve dünyevî bağlarla harap eden kimseden daha zalim kimse yoktur. Aynı şekilde muhabbet vatanını düşük ve adi işlerle harap eden kimseden daha zalim kimse yoktur. Yine muvahhidin vatanını yani Cenâb-ı Hakk'ı müşahede halini, yakınlık sebebi olan amellere iltifat ederek harap eden kimseden daha zalim kimse yoktur."[346]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak, ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Bütün Yönler Allah'ındır

Cenâb-ı Hak, bazı mescidlerin görevlerini yapamaz hale getirildiğini ve oralarda namaz kılmanın engellendiğini zikrettikten sonra, kullarına diledikleri yerde namaz kılma ruhsatını vererek şöyle buyurdu:

---

346 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 1/100 (Kahire 1999).

وَلِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَاَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ وَاسِعٌ عَل۪يمٌ ﴿١١٥﴾

115. ***Doğu da batı da Allah'a aittir. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü** (zatı) **oradadır. Şüphesiz Allah,** (ilim, kudret ve rahmetiyle) **her şeyi kuşatan ve her şeyi bilendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Doğu da batı da,* bütün yönler *Allah'a aittir"* Her yer O'nun mülküdür; O'nun mülkü olmayan hiçbir yer yoktur. Ey müminler, siz mescidlerde namaz kılmaktan engellendiğinizde, hangi mekânda bulunuyorsanız orada iken, yüzünüzü namazda emredilen yöne çevirdiğinizde, işte o yön, Allah'ın size emrettiği yöndür.

Diğer bir mana: Siz ibadet için her ne tarafa dönseniz, Rabb'inizin mukaddes zatı oradadır. Yani O, sizin bütün yaptıklarınızı görmekte ve bilmektedir.

"Hiç şüphesiz Allah, bütün eşyayı kuşatmıştır. Yahut Allah, rahmetiyle kullarına genişlik istemektedir. O, kullarının bütün mekânlarda yaptıkları işleri ve faydalarına olan *her şeyi bilmektedir."*

Abdullah b. Ömer [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bu âyet, yolcunun bineği üzerinde (veya vasıtada) onun döndüğü tarafa doğru namaz kılması hakkında nâzil olmuştur."

Bu âyetin iniş sebebi olarak şu da zikredilmiştir: Sahabeden bir grup, yolculuk esnasında, aşırı sis ve karanlık sebebiyle kıbleyi tayin edemeyip farklı taraflara doğru namaz kıldılar. Yöneldikleri tarafa işaret koydular. Güneş çıkınca, kıbleyi tayinde hata ettiklerini anladılar. Onların durumu Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] arzedilince, Allah Resûlü sükût buyurdu; o sırada bu âyet indi.[347]

Beyzâvî demiştir ki: "Buna göre müctehid kimse, bir konuda ictihad etse, daha sonra hata ettiği anlaşılsa önceki fetvasına göre yaptığı ibadetleri yeniden yapması gerekmez."[348]

347 Değişik rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/265-268.

348 bk. Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/83.

115. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bil ki mekânlar, yönler ve kâinatta mevcut olan bütün şeyler, ilâhî sıfatların nurlarıyla ayakta durmaktadır ve Cenâb-ı Hakk'ın yüce zatı karşısında yok hükmündedirler. Allah ezelde mevcuttu, kendisiyle birlikte hiçbir şey yoktu; O, şu anda da ezeldeki sıfatı üzeredir. Çünkü Allah'ın varlığı yanında hiçbir şeyin varlığından söz edilmez. Artık siz her ne tarafa yönelseniz, Allah'ın zatı oradadır. İlâhî nurların parlamasıyla bütün varlıklar görünmez olur, zat-ı ahadiyyetin sırları karşısında da nurlar silinir gider; sonunda bir ve kahhâr olan Cenâb-ı Hak zatıyla kalır.

Allah şu sözün sahibine rahmet eylesin, bakın ne demiş:

"Yüce ilâhımı tanıyınca, (kâinatta) başka birini görmedim. Zaten başkaları bizim yanımızda (kalbe girmekten) menedilmiştir. Kalbimi bütünüyle O'na verdikten bu yana ayrılıktan korkmadım. Ben bu gün de kalbim O'nunla birlik içinde kendisine vâsıl olmuş bir haldeyim."

Bir başkası da der ki:

"Allah'tan başka her şey, eğer gerçek halini bilirsen, bütünüyle yokluktan ibarettir. Bir varlık ki Allah'ın zatı olmadan kendi başına bir varlığa sahip değildir, eğer O olmasa onun varlığı imkânsızdır."

Kasîde-i Ayniyye sahibi de (Seyyid Abdülkadir-i Geylânî) şöyle demiştir:

"Sevdiğim, cemalini yansıtan aynalarda (varlıklarda) tecelli etti; her bir varlıkta sevgiliye ait alametler vardır. O'nun güzelliği değişik şekillerde kendini gösterince, her birine ayrı bir isim verildi; hepsi ona nazar edilecek birer mahal oldu."

Şüşterî[349] demiştir ki: "Sevdiğim, bütün varlıkları kuşattı; bütün beyaz ve siyahlarda hep O zuhur etti."

349 Şüşterî, asıl adı Ali b. Abdullah en-Nemîrî el-Mağribî el-Endelüsî'dir. Künyesi Ebü'l-Hasan olup daha çok Şüşterî olarak anılır. Vefatı, hicrî 668, milâdî 1269'dur. Büyük veli Ebû Muhammed İbn Seb'în el-Mürsî'den (v. 669/1270) ilim ve feyiz almıştır. Meşhur şiir ve kasideleri vardır. bk. Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye fî Terâcimi's-Sâdâti's-Sûfiyye*, 2/358 (Beyrut 1999); İlhan Kutluer, "İbn Seb'în", *DİA*, 29/308; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 7/135.

Seleften bir zat şunu anlatmıştır: "Yabancı bir beldeye gitmiştim, orada namaz vakti geldi. Bir hıristiyan gördüm, ona, 'Bize temiz bir yer göster de orada namaz kılalım' dedim. Adam bana, 'Kalbini Rabb'inden başkasından temizle, istediğin yerde namaza dur!' dedi. Onun bu sözünden utandım ve aynı zamanda söz çok hoşuma gitti."

Anlatıldığına göre Bâyezid-i Bistâmî [rahimehullah] (kıbleyi tayin için araştırma yaptıktan sonra), bu âyeti okur ve istediği yöne doğru namazını kılardı.

Âyette geçen vech/yüz, hakikat ehline göre yüce zatın kendisidir. Buna göre âyetin manası şöyle olur: Her nereye yönelseniz, yüce zatın sırları ve ilâhî sıfatların nurları oradadır.

Allah Teâlâ bir âyette şöyle buyurur: *"O'nun zatı hariç, her şey helâk olacaktır"* (Kasas 28/88). Yani her şey fânidir; şu anda ve gelecekte yok olmaya mahkûmdur; sadece O'nun mukaddes zatı bâkidir.

Bu konuda şu manadaki beyitler okunur:

"Ârifler yüce ve ulu Allah'tan başka hiçbir şeyi görmeyerek O'nda fâni oldular. Onlar, gerçekte Allah'tan başka bütün varlıkların geçmişte, şimdiki halde ve gelecekte yokluğa mahkûm olduğunu gördüler."

Aklı sarhoş eden ezelî aşkı anlattığım bir şiirimde şöyle demiştim:

"Zat-ı bârî, sıfatı itibariyle herhangi bir varlığa girmekten münezzehtir/yüce ve uzaktır. O, ezelde nasılsa, o halden başka bir şekle girmemiştir. O'nun sıfatları, cemalini yansıtan aynalarda (varlıklarda) sürekli tecelli etti, ancak O, varlıkların üzerine azamet ve yüceliğini gizleyecek perdeler çekti. Kâinatta O'nun sıfatlarının güzelliğinden başka görünen bir şey yoktur; ancak bu güzellik insanlara, kalplerindeki perdelerden dolayı perdelendi."

Allah'a Oğul İsnadında Bulunanlar

Yahudiler, "Üzeyir Allah'ın oğludur" dediler. Hıristiyanlar, "Mesih İsa Allah'ın oğludur" dediler. Müşrikler de, "Melekler Allah'ın kızlarıdır" dediler. Allah Teâlâ onların bu sözlerini şu âyetle reddetti.

وَقَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًاۙ سُبْحَانَهُۜ بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ
﴿١١٦﴾ بَد۪يعُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَاِذَا قَضٰٓى اَمْرًا فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿١١٧﴾

116. ***"Allah çocuk edindi" dediler. Hâşâ! O, bundan münezzehtir. Göklerde ve yerde olanların hepsi O'nundur, hepsi O'na boyun eğmiştir.***

117. ***Allah, gökleri ve yeri hiç yoktan var edendir. O, bir şeyin olmasını dilediğinde ona sadece "Ol!" der, o da hemen oluverir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Yahudiler, hıristiyanlar ve müşrikler, *'Allah çocuk edindi' dediler. Allah Teâlâ onların bu sözünden ve çocuk edinmekten münezzehtir;* böyle bir halden yüce ve uzaktır. Çünkü çocuk edinmek, onunla aynı cinsten olmayı, birbirine benzemeyi ve bir ihtiyaç sahibi olmayı gerektirir, Cenâb-ı Hak, bütün bu hallerden uzaktır. Yedi kat *göklerde ve* yedi kat *yerlerde her ne varsa hepsi O'nun mülküdür* ve kuludur. Bir kul, asıl sahibi için nasıl çocuk olur? Aynı şekilde, bu varlık âleminde mevcut olan *bütün varlıklar, Allah'a boyun eğmiştir,* teslim olmuştur. Hepsi O'nun hizmetindedir. Her şey O'nun hükmü ve iradesi altında boyun eğmeye mahkûmdur. Bu, Allah'ın çocuk edinmesine aykırıdır.

Yine, bu varlık âleminde yaratılmış her ne varsa, hepsi Allah tarafından ilk olarak yoktan ver edilmiştir; hepsi O'nun sanatıdır; bu durumda hiçbir varlığın O'na çocuk olması uygun değildir.

Daha da önemlisi, çocuk edinmek için bir eş lazımdır; ayrıca onunla birleşmek ve bir müddet beklemek gereklidir; Cenâb-ı Hak bütün bunlardan yüce ve uzaktır. Onun işi, 'kün' diyecek bir süre içinde olup biter, yani bir anlıktır. Hatta bir andan daha hızlıdır. *'O, bir işin olmasını dilediği zaman, ona 'kün/ol' der, o şey de* (nasıl, ne şekil, ne zaman olmasını istemişse) *öylece oluverir.'* İlâhî iradenin isteği şeyin olması 'kün/ol' lafzına bağlı değildir, (yani her olan işe, lafız olarak bu emir verilmez), bu, O'nun hüküm ve iktidarının süratini anlatmak için kullanılan bir tabirdir."

Beyzâvî demiştir ki: "Âyette sözü edilen kimselerin sapıtma sebebi şudur: Önceki din sahipleri, Allah Teâlâ'nın her şeyin ilk sebebi olduğuna bakarak, O'na 'baba' tabirini kullanırlardı. Hatta onlar şöyle derledi: 'Dünyaya geliş sebebi olan baba, küçük rabdir; Allah Teâlâ ise büyük rabdir.' Daha sonra onların cahilleri, Allah'a baba denmesinin (ilk sebep, ilk yaratıcı manasında değil), çocuk doğurma manasında olduğunu zannettiler, böylece işin aslını düşünmeden taklit yoluyla bu şekilde inandılar. Bundan dolayı Allah'a 'baba' diyen kimsenin kâfir olduğuna hükmedilir ve itikad bozukluğuna sebep olmasın diye, Allah için baba tabirini kullanmaktan insanlar kesinlikle menedilir."[350]

116-117. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Sen bütün varlıklara nuranî bir kalp gözüyle yahut gerçek bir basiretle baktığında, onun aslında tek bir vücut olduğunu görürsün. Bütün varlıkların Allah'a nisbeti de tektir; hepsinde bulunan, zâhirî nurlar ve bâtınî sırlardır. Cenâb-ı Hakk'ın hikmeti açıkça gözükmektedir; kudreti ise gizlidir. Zâhirî güzellik gözükmekte, bâtınî mana gizlenmektedir. Her şeyin zâhiren O'na boyun eğdiği, kulluk yaptığı gözükmektedir; onlarda saklı rubûbiyyet sırları ise gizlidir. Çünkü varlıkların O'na kulluk yapabilmesi, ancak onlardaki rubûbiyyet sırlarıyla olmaktadır. Allah Teâlâ buyurmuştur ki:

"Hiç şüphesiz gökleri ve yeri, yıkılıp yok olmaktan koruyan Allah'tır" (Fâtır 35/41).

Diğer âyette ise şöyle buyrulmuştur:

"Göklerin ve yerin nuru (onları yaratıp hayat veren ve ayakta tutan) Allah'tır" (Nûr 24/35).

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Kâinatın dış yüzü aldatıcıdır; iç yüzü ise ibret vericidir. Nefis, varlıkların dışındaki güzelliklere, kalp ise içindeki ibretlere bakar." !! ok

Varlıkları müşahede edenler, eşyanın Allah'ın yanı sıra müstakil bir varlığa sahip olduğunu söylemektedirler. Bazıları çok ileri giderek, eş-

350 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/84 (Beyrut 1988).

yayı ulûhiyyet sıfatlarında Allah'a ortak etmektedir. Allah Teâlâ böyle bir durumdan yüce ve münezzehtir.

Muhyiddin İbnü'l-Arabî demiştir ki: "Kim halkın, kendisine ait bir fiili olmadığını (her şeyin ilâhî hesap ve kudretle meydana geldiğini) görürse kurtulur. Kim onların, (aslında kendisinden ait) bir hayatı olmadığını görürse bu câizdir. Kim de onları yokluk gözüyle görürse işte bu kişi Hakk'a ulaşır."

Ben de derim ki: Kim de varlıkların Allah ile hayat bulduğunu ve ayakta durduğunu söylerse o kimse vuslatını sağlam bir esasa göre gerçekleştirmiş olur.

Bu konuda şu manadaki beyitler okunur:

"Kim halkı (yaratılmış varlıkları), bir serap gibi görürse o, perdeden kurtulup her şeyin kendisinde birleştiği tek bir varlığa (yaratıcıya) yükselir; ancak varlıkların o varlıkla bütünleşmesi, bir uzaklık veya yakınlık olmaksızın (ve yüce zata hulûl etmeksizin) olmaktadır. Sen O'ndan başkasını müşahede etme ki doğruya ulaşasın. O'nunla O'na hitap olmaz, (O'na kavuşanın artık sözlü olarak konuşmasına gerek yoktur) çünkü o yakınlık halinde hitaba gerek duyulmaz."

Kâfirlerin Mucize Talebi

Yahudi âlimlerinden Râfi' b. Hüreymele, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Eğer sen Allah'ın resûlü isen, bize O'nun kelâmını işittir yahut doğru olduğunu kanıtlayan bir mucize göster" dedi. Allah Teâlâ onu reddederek şöyle buyurdu:

وَقَالَ الَّذ۪ينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللّٰهُ اَوْ تَأْت۪ينَٓا اٰيَةٌۜ كَذٰلِكَ قَالَ الَّذ۪ينَ
مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْۜ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْۜ قَدْ بَيَّنَّا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿١١٨﴾ اِنَّٓا
اَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَش۪يراً وَنَذ۪يراًۙ وَلَا تُسْـَٔلُ عَنْ اَصْحَابِ الْجَح۪يمِ ﴿١١٩﴾

118. ***Hakkı bilmeyenler şöyle dediler: "Allah bizimle konuşsa ya da bize bir âyet (mucize) gelse ya!" Onlardan öncekiler de benzer şeyler söylemişlerdi. Kalpleri birbirine nasıl da benzedi! Biz, yakînen inanmak isteyenlere âyetleri açıkladık.***

119. ***Hiç şüphesiz biz seni müjdeleyici ve uyarıcı olarak hak ile gönderdik. Sana cehennemliklerden sorulmaz.***

"Allah bizimle konuşsa" sözünü, bazı yahudilerle müşrikler söylediler. Böyle bir talebi, iman ve yakînlerinin artması için değil, işi zora sokmak ve inat için yaptılar. Bunun için Allah Teâlâ, ta baştan onların bir şey bilmediğini ifade etti. Bütün bu âyetlerden maksat, yahudilerin yaptıklarını kınamaktır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Hak adına hiçbir ilimleri olmayan kimseler, '*Allah bizimle konuşsa,* O'ndan senin peygamber olduğunu işitsek *yahut bize,* Musa'da (aleyhisselâm) olduğu gibi, senin peygamber olduğunu gösteren *bir mucize gelse ya!' dediler.*"

Yahudiler bunu Hz. Peygamber'i (sallallahu aleyhi vesellem) zor durumda bırakmak ve ona karşı inat olusun diye yaptılar. Benzer söz ve talepler, kendilerinden öncekiler tarafından da yapılmıştı. Mesela yahudiler Hz. Musa'ya, "*Bize Allah'ı açıkça göster!*" (Nisâ 4/153). dediler. Hıristiyanların bir kısmı Hz. İsa'ya, "*Rabb'inin, bize gökten bir sofra indirmeye gücü yeter mi?*" (Mâide 5/112) dediler. Bazı müşrikler de Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem),

"*Bize yerden fışkıran pınarlar akıtmadıkça yahut senin hurma ve üzüm bağların olup onların arasından ırmaklar akıtmadıkça sana asla iman etmeyeceğiz*" dediler (İsrâ 17/90-91).

Onların kalpleri küfür ve inatta birbirine benzedi, bunun için azgınlık ve fesatta da birbirine benzemektedir. Halbuki biz senin için apaçık âyetleri açıkladık; hepsi, daha fazla yakînî imanı ve müşahede halinin inkişafını isteyen kimseler için senin peygamberliğini ispat etmekte ve senin seçilmiş bir kul olduğunu ortaya koymaktadır. Bu mucizelerin en

büyüğü Kur'an'dır. Sonra onda açıkladığımız ilâhî hükümler, helâl ve haramlar da senin peygamberliğini ispat eden birer delildir.

Ayrıca senin gaybdan haber vermen, kalpleri saran üzüntü ve kederleri gidermen, hurma kütüğünün inlemesi ve ağaçların emrini yerine getirmesi gibi cansız varlıkların ve taşların seninle konuşması, çakıl taşlarının tesbih etmesi, taşların sana selâm vermesi, parmaklarının arasından suyun akması gibi sayılamayacak kadar mucize senin hak peygamber olduğuna şahitlik etmektedir.

Diğer âyette şöyle buyrulmuştur:

"Hiç şüphesiz bizi seni, hak ile, hakkı açıklayan, seni tasdik edip tâbi olanlara ebedî cennet nimetlerini *müjdeleyen,* sana muhalefet edenleri de cehennem azabıyla *korkutan bir peygamber olarak gönderdik.* Cehenneme girenler o ateşin içine atıldıklarında onların halinden hiç sorma! O öyle bir büyük azaptır ki sözle anlatılamaz; öyle korkunçtur ki kulaklar onu işitmeye tahammül edemez. Çünkü onların halini tam olarak açıklamak mümkün değildir, hiç kimse onların korkunç halini dinlemeye güç yetiremez."

Allah Teâlâ bizi böylesi tehlikeli hallere düşmekten korusun, hak ve hidayet yoluna uymada muvaffak eylesin.

Son âyete şu mana da verilmiştir: *"Rabb'in sana o cehennemliklerin halinden bir şey sormaz;* kendisi, onların halini en iyi bilendir."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak, ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

118-119. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Keramet ve hârikulâde işlerin gösterilmesini istemek, cahillerin ve inatçı kimselerin huyudur. Böyle bir beklenti, hidayet ehlinin ve irşad olmak isteyen samimi kimselerin ahlâkı değildir. Usulünce gitmek isteyen için hak yol açıktır. Delili gören kimse için hak apaçıktır. Kimin basiret gözü, özel tevhid nuruyla boyanmışsa nereye baksa sadece Hakk'ı görür, ancak Hakk'ı tanır. Bütün varlıkların, Allah ile vücut bulduğunu

ve ayakta durduğunu görür; hatta Allah ile birlikte hiçbirinin gerçekte bir varlığa sahip olmadığını görür. Allah kimin kalp kulağını açarsa o kimse, doğrudan Hak'tan işitir, Hak ile (O'nun özel desteği ile) işitir. Âriflerden biri şöyle demiştir:

"Ben Allah ile (O'nun bana verdiği özel bir nur ve destekle) konuşuyorum; işittiğimi Allah'tan işitiyorum."

Cüneyd-i Bağdâdî [rahimehullah] demiştir ki: "Kırk senedir ben, (gönlümde) Hak ile özel konuşuyorum; halk ise beni kendileriyle konuşurken görüyor."

Hakikat ilmini elde edenler için, halk (varlıklar) yok hükmündedir. Cahiller ve tefrik ehli (yaratılanlara müstakil vücut sahibi olarak bakanlar) ise onları gerçekte bir vücut sahibi zannederler.

Cahiller, "Allah bizimle konuşsa yahut bize bir mucize gelse ya!" derler. Halbuki her vakit ve saatte Allah onlarla bir şekilde konuşmaktadır. Allah'ı tanımayan cahillere katılan kimseler de benzer şeyler söylediler. Halbuki Allah'ı tanıyanlar için mucize ve harika şeyler her yerde apaçıktır. Kulunu doğru yola ulaştıracak olan yüce Allah'tır.

Yahudi ve Hıristiyanlar Nasıl Razı Olur?

Yahudiler ve hıristiyanlar Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem], "Bizimle senin aranda bir anlaşma yap, ondan sonra sana tâbi olalım" dediler. Halbuki asıl niyetleri Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] dinlerine tâbi olmadıkça kendisine uymamaktı. Allah Teâlâ onların asıl niyetlerini açıklayıp kendilerini rezil ederek buyurdu ki:

وَلَنْ تَرْضٰى عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارٰى حَتّٰى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ قُلْ اِنَّ هُدَى
اللّٰهِ هُوَ الْهُدٰى وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ اَهْوَٓاءَهُمْ بَعْدَ الَّذ۪ي جَٓاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ
مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَص۪يرٍ ﴿١٢٠﴾

120. Resûlüm, sen onların milletine (dinine) uymadıkça yahudiler ve hıristiyanlar asla senden razı olmazlar. De ki: "Doğru yol, ancak Allah'ın yoludur." Sana gelen bunca ilimden sonra onların arzularına uyacak olursan, senin için Allah'a karşı hiçbir dost ve yardımcı bulunmaz.

Âyette geçen millet, "din ve şeriat" manasındadır. Şeriat, Allah'ın peygamberleri diliyle ortaya koyduğu kanunlarıdır.

Hevâ ise şehvete (nefsin kötü arzularına) tâbi olan görüştür.

Tefsir

Cenâb-ı Hak, resûlüne şöyle buyurmaktadır: "Resûlüm, olmaz ya, farzımuhal, *sen onların dinine tâbi olmadıkça, yahudi ve hıristiyanlar asla senden razı olup dinine tâbi olmazlar."*

Bundan maksat, onların kendi istekleriyle İslâm'a girmelerinden Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) beklentisini tamamen kesmektir. Çünkü onların dinine tâbi olması imkânsızdır. Dolayısıyla onların (topluca) İslâm'a girmesi de imkânsızdır. Bu durum, hepsi için değil, onlardan özel bir grup için de olabilir.

Allah Teâla sonra, resûlünü onlara tâbi olmaktan daha fazla nefret ettirmek ve uzaklaştırmak için şöyle buyurdu: "Farzımuhal, hiç olmaz ya, *eğer sen onların dinine tâbi olursan, seni azabımızdan koruyacak hiçbir yardımcı ve bizden başka sana yardım edecek hiçbir kimse bulamazsın."* Yani, senin bizden başka dostun ve yardımcın bulunmaz. Çünkü sen sadece bizi dost edindin ve bizi sevdin, bizim şeriatımızı yaydın. Sevdiğin ve razı olduğun bu işte biz seni desteklemekteyiz.

120. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İnsanların rızasını aramak, manen iflas alametidir. Sen insanların hevâsına (boş arzularına) uymadıkça, onlar asla senden razı olmazlar. Ey hakikate ermiş mümin, eğer sen sahip olduğun bu halden sonra onların keyfine uyacak olursan, sen gerçekten zalimlerden olursun. Kim, her işte Allah'ı bırakıp insanların rızasını ararsa Allah'ın gazabına uğrar. Kim her işinde Allah rızasını ararsa insanlardan ümit ve beklentisini keser. Bunun için âriflerden biri şöyle demiştir:

"Halkın gözünden düşen her şey, Hakk'ın nazarında büyür. Halkın gözünde büyüyen her şey de Hakk'ın nazarında değersiz olur."

Bir diğer ârif de şöyle demiştir: "İnsanların benden hoşlanmadığı şeyleri kalbim sevip istiyor."

Salihlerden biri şöyle anlatmıştır:

"Abdallardan (ricâlü'l-gaybdan, seçkin velilerden) biriyle buluştum. Ona,

'Bana, Hakk'a giden selâmet yolunu göster!' dedim. O,

'Halka karışma; onlara karışmak zulmettir!' dedi. Ben,

'Onlara karışmak zorundayım, ben onların arasında bulunuyorum' dedim. O,

'Onlarla (bir zaruret yoksa) hiçbir muameleye girme, onlarla iş yapmak pişmanlıktır' dedi. Ben,

'Onlarla birtakım işler yapmak zorundayım' dedim. O,

'Sakın onlara güvenip dayanma, insanlara güvenmek kişiyi helâk eder' dedi. Ben,

'Bu durum da zaman zaman olabilir' dedim. O zaman ârifibillah şöyle dedi:

'Be adam! Hak yolunda tembel insanlara karışıyorsun, cahillerle işler yapıyorsun, seni helâke götüren şeye güveniyorsun, bir de kalbinin Allah'la olmasını istiyorsun! Heyhât! Bu olacak iş değil!'

Ârif bunları söyledi ve benden uzaklaşıp gitti, nereye gittiğini göremedim."

Allah Teâlâ, İsrâiloğulları'nı azarlayıp kınadıktan sonra, onlardan iman edenleri ayrı tutarak şöyle buyurdu:

اَلَّذ۪ينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِه۪ۜ اُو۬لٰٓئِكَ يُؤْمِنُونَ بِه۪ۜ وَمَنْ يَكْفُرْ
بِه۪ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٢١﴾

121. ***Kendilerine kitap verdiğimiz (bazı) kimseler onu, hakkını vererek okurlar. Ona iman edenler de onlardır. Onu inkâr edenlere gelince, onlar gerçekten hüsrana uğramış kimselerdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Abdullah b. Selâm ve arkadaşları gibi, *kendilerine kitap* ilmini (Tevrat ve İncil'e dair ilim) *verdiğimiz bazı kimseler o kitabı,* âyetlerini tahrif etmeden ve içindeki doğruları gizlemeden *hakkıyla okurlar.* Onlar gerçekten iman etmiş kimselerdir. Kitabı tahrif eden ve Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) ondaki sıfatlarını gizleyen diğerleri ise onu inkâr etmişlerdir. *Onu inkâr edenler, gerçekten hüsrana uğramış kimselerdir;* çünkü onlar kendilerini dünya ve ahiret şerefinden mahrum etmişlerdir."

121. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Tevrat ve onunla mükellef olanlar hakkında her ne söylenmişse, Kur'an ve ona iman edenler hakkında da aynı şeyler söylenir. Allah kime Kur'an'ı verir de o kimse, tecvidine dikkat ederek, harflerinin hakkını vererek, manalarını iyice düşünerek ve içindeki hükümlerle amel ederek onu hakkı ile okursa işte o gerçek mümindir. Böyleleri, Kur'an'ın manalarının tadını ve manevi lezzetini elde eden kimselerdir. Kim Kur'an'ın anlamlarını düşünmeyi (ve ondaki ilâhî muradı anlamayı) terkederse kendini onun manevi tadını tatmaktan mahrum etmiştir. Yakîn ehli yanında bu durum tam bir hüsran ve zarardır.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak, ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette İsrâiloğulları'na nimetlerini hatırlatmaya yeniden dönerek şöyle buyurdu:

يَا بَنٖٓى اِسْرَٓائٖلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِىَ الَّتٖٓى اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَاَنّٖى فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمٖينَ ۝ وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزٖى نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْـًٔا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ۝

122. ***Ey İsrâiloğulları! Size verdiğim nimetimi ve sizi*** *(bir zamanlar)* ***âleme üstün kılmış olduğumu hatırlayın.***

123. ***Öyle bir günden sakının ki o günde*** *(kâfirlerden)* ***hiç kimse başkasına bir fayda sağlayamaz, kimseden fidye kabul edilmez, hiç kimseye şefaat fayda vermez. Onlar hiçbir yardım da görmezler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey İsrâiloğulları*, içinizden sizi terbiye edecek peygamberler göndererek, işlerinizi idare edecek hükümdarlar getirerek ve *sizi* yaşadığınız zamanda *herkese üstün kılarak size verdiğim nimetimi hatırlayın.* Size gönderdiğim peygambere iman ederek bu nimetlere şükredin. Kıyamet gününün dehşetli hallerinden korkun. O öyle bir gündür ki o günde kâfirlerden hiç kimse bir diğerinin işini göremez, kendini azaptan kurtarmak için fidye vermek istese bile fidye kabul edilmez, ona hiç kimsenin şefaati fayda vermez. Hiçbir dost ve yardımcı ondan bu günün dehşetli azabını gideremez. Ancak her şeye gücü yeten gerçek mülk sahibinin kendilerine şefaat için izin ve yetki verdikleri hariçtir.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak, ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Bu âyet üzerindeki tasavvufi açıklama, aynı manadaki 48. âyette daha önce geçti.

Hz. İbrahim'in İmtihanı ve Kâbe'nin İnşası

Hak Teâlâ, önceleri (Kudüs'teki) Beytülmakdis'e doğru olan kıbleyi değiştirmek ve etrafı haram bölge yapılan Beytullah'a (Kâbe'ye) çevirmek istediği zaman, onu bina edenin özelliklerini ve onu nasıl bina ettiğini zikretti. Bu arada, ilâhî emre imtisale yönelik bir davet (ve hazırlık) olması için Kâbe'nin şerefini zikrederek şöyle buyurdu:

وَاِذِ ابْتَلٰٓى اِبْرٰهٖيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَاَتَمَّهُنَّۜ قَالَ اِنّ۪ي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ اِمَامًاۜ قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّت۪يۜ قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِم۪ينَ ﴿١٢٤﴾

124. *Hatırla, bir zamanlar Rabb'i İbrahim'i birtakım kelimelerle imtihan etmişti. O kendinden istenenleri tam olarak yerine getirince Rabb'i ona, "Ben seni insanlara (dinde) önder yapacağım" dedi. İbrahim, "Soyumdan da (önderler yap yâ Rabbi!)" dedi. Allah, "Benim ahdim (verdiğim söz) zalimleri kapsamaz" dedi.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *hatırla*. Yahut ey İsrâiloğulları, sizler hatırlayın. *Hani bir zamanlar Rabb'i, İbrahim'i birtakım işleri yapmakla imtihan etmişti.*"

Hz. İbrahim'in imtihan edildiği önemli işler, Nemrûd'un yaktığı ateşe atılmayı göze alması, oğlunu kurban etmeyi kabul etmesi ve misafirlere yiyeceğini ikram etmesidir.

Bazılarına göre, Hz. İbrahim'in yapmakla yükümlü tutulduğu işler on tane olup, onların beşi baş bölgesinde, diğer beşi ise bedenle ilgilidir. Baş bölgesinde yapılacak işler şunlardır: Abdestte ağzı yıkamak, burnu temizlemek, bıyıkları kısaltmak, misvak kullanmak ve saçları ortadan ikiye ayırmaktır. Başka bir rivayette son sırada sakalı bırakmak zikredilmiştir. Bedenle ilgili olanlar ise şunlardır: Tırnakları kesmek, etek tıraşı olmak, koltuk altındaki tüyleri temizlemek, su ile taharetlenmek ve sünnet olmaktır.

Hz. İbrahim'in imtihan edildiği şeylerin, hac görevleri olduğu da söylenmiştir.

Diğer bir rivayete göre bu şeyler yıldız, ay, güneş, ateş, hicret ve oğlunu kesmektir.

En güzeli şöyle demektir: İmtihan edilen şeyler şu üç şeydir: Vatanından hicret etmesi, oğlunu (annesiyle birlikte tek başına) Mekke'de

bırakması ve oğlu buluğa erip işlere koşma yaşına gelince (ilâhî emirle) onu boğazlamayı kabul etmesi.

İbrahim (aleyhisselâm) bütün bunları en güzel şekilde yerine getirince *Allah Teâlâ ona, "Seni insanlar için dinde bir önder (imam) yapacağım"* buyurdu. Yani, seni tevhid inancında yahut dinin itikad ve amelleri konusunda kendisine uyulan bir rehber yapacağım, dedi. Gerçekten de Hz. İbrahim'den sonra gelen bütün peygamberler onun zürriyetinden gelmiş olup hepsine (tevhid inancında) ona uyması emredilmiştir.

Allah Teâlâ onu dinde önder imam yapınca, o bunu evlatları için de isteyerek, *"Yâ Rabbi, zürriyetimden gelenleri de dinde önder imam yap!" dedi. Hak Teâlâ, "Benim imamet sözüm* (vaadim), *onlardan zalim olanları kapsamaz" buyurdu.* Çünkü imamete ancak takva sahibi salih kullar layıktır. İmamet, Allah'ın bir emaneti ve yüklediği bir görevidir; zalim kimse onu taşımaya uygun ve layık değildir.

Beyzâvî demiştir ki: "Bu âyet şuna da işaret ediyor: Hz. İbrahim'in (aleyhisselâm) zürriyetinden bazıları zalim olup imamete ehil olmayacaklardır. Yine bu âyet, peygamberlerin peygamber olarak gönderilmeden önce de günahlardan korunduğunu göstermektedir; çünkü büyük günah işleyen fâsık kimse dinde önderliğe uygun değildir."[351]

124. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, velilerinden birini kendisine uyulacak bir rehber imam ve kendi yoluna bir davetçi yapmayı murat edince, onu çeşitli sıkıntılarla imtihan eder; eğer bu kul sabreder ve rıza gösterirse onu diğer insanlardan ayırır ve huzuruna alacağı bir kul olarak seçer. Bundan sonra o kimse, hak yolunda kendisine uyulan bir imam ve hidayet yolunda rehber olan bir davetçi olur. Bu, Allah Teâlâ'nın seçkin dostlarında uyguladığı bir kanunudur. Cenâb-ı Hak, velileri halkı kendilerine musallat ederek ve onları çeşitli sıkıntılar içine atarak deneyip imtihan eder. Kalpleri Allah'ın razı olmadığı her şeyden temizlenince ve kendilerinde güzel sıfatlar kemal halini bulunca, Allah Teâlâ onları, kendisine davetçi ve yolunda mürşid olarak halkın önüne çıkarır.

351 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/85-86.

Bazan imamet (halkı irşad işinde rehberlik) bu mürşidin neslinde kalır. Tabii ki onun yolunda giderlerse. Bu yola girmeyen (seyrü sülûkünü bitirmeyen) kimsenin imameti uygun değildir. Eğer ehil olmayan kimse bu işe yönelirse halkı hakka davette (ve terbiyede) noksan kalır. Bunun için âriflerden bir der ki:

"Bir kimsenin Cenâb-ı Hakk'ın celal sıfatıyla edeplenmeden (sıkıntı ve mihnet içinde pişmeden) önce, O'nun cemalini müşahede ettiği iddiasında bulunduğu görürsen onu terket, çünkü o (hali ve diliyle insanları aldatan) bir sahtekârdır."

Her kimde kullara zulmetme sıfatı bulunuyorsa o kimse, irşad yolunda imam olma makamına ulaşamaz.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür. Kullarını doğru yola ulaştıran O'dur.

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, insanların ibadette yöneliş yeri olan evinin (Kâbe'nin) şerefini zikrederek şöyle buyurdu:

وَاِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ وَاَمْنًاۜ وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ اِبْرٰه۪يمَ مُصَلًّىۜ وَعَهِدْنَٓا اِلٰٓى اِبْرٰه۪يمَ وَاِسْمٰع۪يلَ اَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّٓائِف۪ينَ وَالْعَاكِف۪ينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ﴿١٢٥﴾

125. ***Biz, beyti (Kâbe'yi) insanlar için bir toplanma*** *(ayrıca sevaba ulaşma)* ***mahalli ve*** *(oraya giren herkes için)* ***emniyetli bir yer kıldık. Siz de İbrahim'in makamından bir namaz yeri edinin Biz, İbrahim ve İsmail'e, "Tavaf yapanlar, kendini ibadete verenler, rükû ve secde edenler için evimi (Kâbe'yi) temiz tutun" diye emrettik.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, hatırla, *hani biz bir zamanlar etrafını harem bölgesi yaptığımız evi* yani Kâbe'yi, her sene *insanların ziyaret ve tavaf için toplanacağı bir mahal ve emniyetli bir yer yaptık. Kim*

oraya girerse dünya ve ahiretin azabından emin olur." Dünyadaki emniyeti şöyle olur: O beldenin dışında yaşayan insanların malı ve canı düşmanlar tarafından yağmalanırken, o beldede oturanlar emniyet içinde yaşar. Ahiretteki emniyeti ise şöyledir: Allah için edebine uygun yapılan bir hac, insanın geçmiş günahlarını temizler, böylece o kimse ahiret azabından kurtulur.

Bu âyet, beytin yani Kâbe'nin şerefini ve ne kadar hürmete layık olduğunu göstermektedir.

Biz onlara, "İbrahim'in makamından namaz kılacağınız bir yer edinin" dedik. İbrahim'in [aleyhisselâm] makamı, ayağının izi bulunan taştır. Tavaf eden kimse tavaftan sonra orada iki rekât tavaf namazı kılar.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Biz İbrahim ve oğlu İsmail'e vahiyle şu emri verdik: Evimi, onu tavaf edenler, ibadet için orada kalanlar, namaz kılanlar, rükû ve secde edenler için her türlü kirden, pislikten ve putlardan temizleyin."*

Kâbe, bu iki peygamber döneminde ve onlardan sonra uzun bir zaman temiz kaldı. Sonra içine putlar doldurularak kirletildi; onları da bizim peygamberimiz Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] temizledi. Allah'ın kıyamet emri gelinceye kadar Kâbe, (putlardan ve diğer pisliklerden) temiz kalmaya devam eder. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

125. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kalp, Rabb'in evidir. Allah Teâlâ peygamberlerden birine, "Benim için bir evi temiz tut ki orada durayım!" dedi. Peygamber, "Yâ Rabbi, seni hangi ev içine alabilir ki?" diye sordu. Allah Teâlâ şöyle buyurdu.

"Beni yerim ve göğüm içine alamaz; ancak mümin kulumun kalbi içine alır (benim marifet ve muhabbetimi o taşır)."

Kalp, Allah'tan gayri şeylerden temizlenir, nurlarla dolar, içinde marifet ve sırlar yerleşince, diğer kullar için bir merci ve sığınak olur. Kim o kalbe ulaşır ve onu tavaf ederse (onun etrafında pervane olursa), doğru yoldan sapmaktan, inattan, kötü düşüncelerden ve bozuk itikaddan emniyette olur. Kim o kalbe muhabbet ve sevgiyle girerse hak ka-

pısından kovulmaktan ve uzaklaştırılmaktan emin olur ve Allah'ın en faziletli kulları arasına girer.

Kalp kâbesinde Hz. İbrahim'in (aleyhisselâm) makamı, orada müşahede denizine dalmak ve kendisine ibadet edilen yüce sultanın dışındaki herkesten gönlü çekip himmetini sadece yüce Mevlâ'ya yöneltmektir. İşte bu, âriflerin kalplerinin namazı için Kâbe edindiği ve en son hedef olarak yöneldiği makamdır.

Bir ârif der ki: "Yâ Rabbi! Yarattığın bütün varlıkların dili ve ifadeleri değişik değişiktir; halbuki senin güzelliğin birdir. Her bir varlık kendi dilince senin güzelliğine işaret etmektedir."

Allah Teâlâ, peygamberlerine ve seçtiği dostlarına kalplerini ağyardan (kendisinden başka her şeyden) temizlemelerini ve O'nun dışında, kalbe keder verecek her şeyi terketmelerini emretmiştir. Cenâb-ı Hak onlara bunu, ilâhî vâridat ve nurların sürekli kalplerini sarması, marifet ve ilâhî sırların oraya yerleşmesi, O'nun heybeti karşısında insan ve diğer varlıkların boyun eğmesi, güzelliğine kalplerin ve ruhların teslim olması için emretmiştir. Bu, Allah'a zor değildir.

Hak Teâlâ, bu âyetten sonra Halil İbrahim'in (aleyhisselâm), şerefi daha ziyade olsun diye beytin bulunduğu mekân için yaptığı duayı zikrederek şöyle buyurdu:

وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هٰذَا بَلَدًا اٰمِنًا وَارْزُقْ اَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ
اٰمَنَ مِنْهُمْ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِۜ قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَاُمَتِّعُهُ قَلِيلًا ثُمَّ اَضْطَرُّهُٓ اِلٰى
عَذَابِ النَّارِۜ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿١٢٦﴾

126. ***Hani İbrahim, "Ey Rabbim! Burayı emin bir belde yap, halkından Allah'a ve ahiret gününe inananları çeşitli ürünlerle rızıklandır" diye dua etmişti. Allah buyurdu ki: Kim inkâr ederse onu (dünyada) az bir miktar faydalandırırım, sonra onu cehennem azabına sokarım. Orası ne kötü bir yerdir!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Resûlüm, hatırla, *hani bir zamanlar İbrahim,* oğlunu hiçbir ekili arazisi bulunmayan bir vadiye bırakıp Allah Teâlâ'nın himayesine terkettiğinde Mekke için şöyle dua etmişti:

"*Rabbim, bu mekânı,* her girenin emniyette olduğu *emin bir belde yap, orada oturanlardan Allah'a ve ahiret gününe inananları* hububat ve diğer meyvelerden *çeşitli ürünlerle rızıklandır."* Cenâb-ı Hak onun bu duasına karşılık olarak şöyle buyurdu:

"*Ben* sadece orada oturan iman edenleri değil, *inkâr edenleri* bile dünyada az bir zaman veya *az bir rızıkla faydalandırırım;* fakat *sonra onu ahirette cehenneme sokarım. Onun varacağı yer ne kötüdür!"*

Halil İbrahim [aleyhisselâm], rızkı da imamete kıyas ederek, "O beldede oturan müminleri rızıklandır" diye dua etti. Cenâb-ı Hak ise rızkın dünyevî bir rahmet olduğuna; imametin ve dinde rehberliğin tersine, onun mümin-kâfir herkesi kapsadığına işaret etti. Hiç şüphesiz imamet, ahiret nimetlerini elde etme sebebidir; ona ancak iman ve iyi hal sahibi kimseler ulaşır.

126. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Peygamberlerin duası zâhirî dış âleme uygun olduğu gibi, iç âleme de uygun olur. Halil İbrahim'in [aleyhisselâm] bu duası, imanın beldesi olan kalplerle, ihsanın ve manevi sırların madeni olan ruhları da kapsar. Cenâb-ı Hakk'ın özel korumasına aldığı kalpler, şeytanın âfetlerinden emniyette olur, eşyaya bağlanıp kalmaktan korunur, kederlerden emin olur, ağyara bakmaktan muhafaza edilir. Allah Teâlâ onları manevi ilim meyveleriyle rızıklandırır, onlara anlayış hazinelerini açar. Bu nimetler, şeriatın zâhirî hükümlerine iman eden, tarikatın hedeflediği bâtınî amelleri yapmak için nefsi ile mücâhede eden ve nihayet üzerinde müşahedeye dayalı hakikat nurları parlayan kimselere hastır.

Velilerin yolunu inkâr eden, sadece nasların (Kur'an ve Sünnet'in) zâhirî ile yetinen kimseye gelince ona, tadı dilde kalan zâhirî ilimlerden bir parça verilir, sonra o, kalbin perdelenme azabına atılır ve kötü bir he-

saba çekilir. O, gönülle tadılan müşahedenin ve yüce Allah'ı görmenin hazzına ulaşamaz. Bu müşahedenin sonu, cennet nimetlerine ulaşmaktır. Bu nimetler, Cenâb-ı Hakk'ın cemalini müşahede ile tamam olur. Allah Teâlâ, lutuf ve ihsanıyla bu nimetlerden bizlere bolca ihsan eylesin.

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, Kâbe'nin yapılış şeklini ve Hz. İbrahim'le Hz. İsmail'in [aleyhisselâm] bu yapım esnasında nasıl bir tutum sergilediklerini zikrederek şöyle buyurdu:

وَاِذْ يَرْفَعُ اِبْرٰهٖيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَاِسْمٰعٖيلُۜ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّاۜ اِنَّكَ
اَنْتَ السَّمٖيعُ الْعَلٖيمُ ﴿١٢٧﴾

127. ***İbrahim ve İsmail, Beytullah'ın temellerini yükseltirken şöyle dua ediyorlardı: "Ey Rabbimiz! Bizden bu amelimizi kabul buyur; şüphesiz sen, her şeyi işitensin, her şeyi bilensin."***

Tefsir

İbrahim ve İsmail'in, Beytullah'ın temellerini yükseltmesini hatırla. Bu iki peygamberin Kâbe'yi inşası, Hz. Nuh zamanındaki tufanla Kâbe'nin yıkılıp temellerinin toprak altında kalmasından sonra gerçekleşti. Kâbe'yi ilk olarak Hz. Âdem [aleyhisselâm] yapmıştı. Hz. Âdem [aleyhisselâm] yeryüzüne indirilince meleklerin Kâbe'nin yerini ve yapılış şeklini bildirmesiyle onu inşa etmişti.

Hz. İbrahim ve Hz. İsmail [aleyhisselâm] Kâbe'yi yaparken İsmail [aleyhisselâm] taş veriyor, İbrahim de [aleyhisselâm] duvarını örüyordu. Bu işi birbirleriyle yardımlaşarak yaptıkları için, âyette yapım işi ikisine nisbet edilerek anlatılmıştır. Bir rivayete göre, her biri Kâbe'nin bir köşesini inşa ediyor; yapım sırasında da şöyle dua ediyorlardı:

"Rabbimiz, bizden bu amelimizi kabul buyur; şüphesiz sen duamızı işitensin, niyetimizi ve içimizi bilensin."

127. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kula, İslâm dininin temel esaslarını yüceltmesi ve bu temel esasları hakkıyla yerine getirerek iyice kuvvetlendirmesi gerekir. Mesela kelime-i şehadetin sağlamlaştırılması, onun manasının hakikatine ulaşılması ve ona göre yaşanmasıdır. Namazın sağlam bir şekilde yapılması, onun zâhirî ve bâtını farzlarının en güzel şekilde yerine getirilmesidir. Zekâtın sağlam bir şekilde yapılması, ihlâsla yerine getirilmesidir. Orucun sağlam bir şekilde yapılması, edeplerini koruyarak tutulmasıdır. Haccın sağlam bir şekilde yapılması, farz olduktan sonra ona ait ibadetlerin ifa edilmesidir.

Kul, ayrıca imanın farzlarına hakikatiyle inanarak, onun temelini de yükseltmelidir. İmanın farzları Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, hayır ve şerri, acı ve tatlısıyla kadere iman etmektir. Bu iman, sadece dilde kalan değil, kalp ve ruhla zevkine varılan bir iman olmalıdır.

Kul, ayrıca müşahedeye ulaşıncaya dek, değişik mertebelerini elde ederek ihsan halinin de temelini yükseltmelidir. İhsan, Allah'a O'nu görüyormuş gibi kulluk yapmaktır. Kul buna güç yetiremezse, Allah'ın kendisini gördüğünü bilerek ibadet etmesidir.

Şöyle de diyebilirsin: İslâm'ın temellerinin yükseltilmesi, gerçek bir tövbe, takva hali ve istikametle olur. İmanın temellerinin yükseltilmesi ihlâsı, sadakati ve kalp huzurun elde etmekle olur. İnsanın temellerinin yükseltilmesi ise murakabe, müşahede ve marifetle olur. Bu açıklamalar Sâhilî'nin *Buğyetü's-Sâlik* isimli kitabında yapılmıştır.

Cenâb-ı Hak, bu âyetten sonra, Hz. İbrahim'le Hz. İsmail'in [aleyhisselâm] Kâbe'nin inşasını bitirince yaptıkları duayı zikrederek şöyle buyurdu:

رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا اُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَۖ وَاَرِنَا مَنَاسِكَنَا
وَتُبْ عَلَيْنَاۚ اِنَّكَ اَنْتَ التَّوَّابُ الرَّح۪يمُ ﴿١٢٨﴾ رَبَّنَا وَابْعَثْ ف۪يهِمْ رَسُولاً

مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكّ۪يهِمْۜ اِنَّكَ
اَنْتَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿١٢٩﴾

128. ***Ey Rabbimiz! Bizi** (içi ve dışıyla) **sana teslim olanlardan eyle. Neslimizden de sana itaat eden bir ümmet çıkar. Bize ibadet usullerimizi göster. Tövbemizi kabul buyur. Şüphesiz sen tövbeleri kabul eden, çokça acıyansın.***

129. ***Ey Rabbimiz! Onların içinden kendilerine senin âyetlerini okuyan, onlara kitap ve hikmeti öğreten, onları** (her türlü kirlerden) **temizleyen bir peygamber gönder. Şüphesiz sen azîzsin** (her şeye gücün yeter, hükmün geçer); **hakîmsin** (her şeyi hikmetle yaparsın).*

Tefsir

İbn Abbas (radıyallahu anh) demiştir ki: "İbrahim ve İsmail (aleyhisselâm), Kâbe'nin inşasını bitirince şu şekilde dua ettiler:

"*Rabbimiz! Bizi,* senin zâhirî emirlerine ve celalinin tecellisi olan hükümlerine boyun eğip *sana teslim olan kullarından eyle. Neslimizden de sana itaat eden bir ümmet çıkar."*

Onlar, vahiy veya ilham yoluyla, zürriyetlerinden bir kısmının Allah'ı inkâr edeceğini bilmişlerdi ki böyle dua ettiler ve dualarına şöyle devam ettiler:

"Bize hacda yapacağımız ibadetleri öğret."

Âyette geçen "nüsük" (çoğulu menâsik) kelimesinin asıl manası, "bütün gücüyle kendini ibadete vermek"tir. Bu kelime, içinde meşakkat ve zahmet bulunduğu, insanı âdetlerinden uzaklaştırdığından dolayı daha çok hac ibadetleri için kullanılmaktadır.

Hz. İbrahim'le Hz. İsmail'in (aleyhisselâm) duası şöyle devam ediyor:

"Rabbimiz, biz, halimize layık olmayan bir kusur işlemişsek onu affet, *tövbemizi kabul et."*

Onların tövbesi, yapılması haram olan bir işten dolayı değildir, onlar kendi makamlarına uymayan şeylerden tövbe etmektedir. Bu durumu ârifler şöyle ifade ederler: "Hasenâtü'l-ebrâr, seyyiâtü'l-mukarrebîn." Yani, salih insanlar için güzel olan nice işler, Allah katında özel kabul görmüş veliler için kusur sayılır.

Sahibi kâmil olsa da her makam için noksanlık sayılacak bir durum vardır. Bunun için Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), bir mecliste yetmiş defa istiğfar ederdi. Çünkü kulun, aldığı her yeni makama göre, öncekinde bir noksanlık bulunur; yeni makama yükselince, öncekinin noksanına istiğfar eder. Âyet şöyle bitiyor:

"*Şüphe yok ki sen,* tövbeleri çokça kabul edensin ve tövbe eden kullarına rahmetinle yönelensin."

Diğer âyette şöyle buyruluyor:

"Rabbimiz, zürriyetimizin içinde, kendilerinden peygamber gönder!"

Gönderilmesi için dua edilen peygamber, Hz. Muhammed'dir (sallallahu aleyhi vesellem). Resûlullah bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Ben babam İbrahim'in duası, kardeşim İsa'nın müjdesi ve annem Âmine'nin rüyasıyım."[352]

"*O peygamber kendilerine senin* birliğini ve gönderdiğin şeylerin hak olduğunu gösteren *âyetlerini okuyup* tebliğ eder, *onlara kitabı* yani Kur'an'ı *ve hikmeti,* şeriatı yahut sünneti *öğretir."*

İmam Mâlik hikmeti şöyle açıklamıştır: "Hikmet, dinde derin ilim sahibi olmak ve onu doğru olarak anlamaktır."

Yahut hikmet, Allah Teâlâ'nın kullarından dilediklerinin kalbine koyduğu bir nurdur.

Duaları şöyle bitiyor:

"*O peygamber, onları* günah kirlerinden ve maddi pisliklerden *temizler. Şüphesiz sen Azîz'sin;* hüküm ve tasarrufunda her istediğini yapan

352 Ahmed, *Müsned,* 4/128; Hâkim, *Müstedrek,* 2/600; Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-Ledünniyye,* 1/67; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/334; *Hasâisü'l-Kübrâ,* 1/16 (Beyrut 2003); Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve,* 1/80; Heysemî, *ez-Zevâid,* 2/220.

mutlak güç sahibisin, *Hakîm'sin*, her işini hikmet üzere en güzel şekilde yapansın."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

128-129. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Hz. İbrahim'le Hz. İsmail'in [aleyhisselâm] bu duası, herkesin peşine düşeceği ve elde etmek isteyeceği şu üç şeyi içermektedir:

1. Zâhir ve bâtında her emrine uyarak ve hükmüne teslim olarak Allah'a boyun eğmek. Bu teslimiyet, dinin asılları yanında diğer bütün hüküm ve edeplerde de gerçekleşmelidir. Asıl gaye budur. İbn Atâullah-ı İskenderî, *Hikem* kitabında der ki:

"Cenâb-ı Hak, ne zaman seni zâhirde emirlerine uyan, bâtında da hükümlerine teslim olan bir kul yaparsa sana en büyük ihsanını yapmıştır."

2. Hak yolu tanımak ve istikamet caddesinde gitmek. Bu yola giren kimse, taatlerin meşakkatini taşıyabilmeli, hevâ ve şehvetlerine karşı koymanın zorluğunu bilip üstesinden gelmeli, kusurlarını görmeli ve yaptıkları hayırlı işler de olsa içindeki kusurlara tövbe etmelidir. İşte bu, kalplerin yapacağı hac ibadetleridir ve kulu gayb âleminde ilâhî huzur arafatına ulaştıran yoldur.

3. Allah'a davetçi ve delil olma halini elde etmek. Bu hal, kâmil insanların elde ettiği en büyük muallimliktir. Onun sohbeti, insanı ayıplardan temizler, onu görmek kalpleri başka şeylere ihtiyaç duymaktan kurtarır ve onları ilâhî huzura ulaştırır. Bu kâmil insanın zâhiri, hikmet üzere dinî vazifeleri yerine getirmekle meşguldür, bâtını ise sürekli ilâhî kudretin tasarruflarını müşahede eder. İşte bu kimse, peygamberî terbiyeyi icra eden biridir.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak, yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Hz. İbrahim'in Dininden Ayrılanların Hali

Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] yüceliğini belirtip onu, dinde kendisine uyulacak bir rehber yapınca, onun dinini terkeden ve yolundan ayrılan kimseleri sakındırarak şöyle buyurdu:

وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ اِبْرٰهٖيمَ اِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُۜ وَلَقَدِ اصْطَفَيْنَاهُ فِي
الدُّنْيَاۚ وَاِنَّهُ فِي الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحٖينَ ﴿١٣٠﴾ اِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُٓ اَسْلِمْۙ قَالَ
اَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿١٣١﴾ وَوَصّٰى بِهَٓا اِبْرٰهٖيمُ بَنٖيهِ وَيَعْقُوبُۜ يَا
بَنِيَّ اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰى لَكُمُ الدّٖينَ فَلَا تَمُوتُنَّ اِلَّا وَاَنْتُمْ مُسْلِمُونَۜ ﴿١٣٢﴾

130. ***Kendini bilmeyen sefih kimseden başka İbrahim'in dininden kim yüz çevirir? Biz onu dünyada*** *(nübüvvet için)* ***seçtik, şüphesiz o, ahirette de salihlerdendir.***

131. ***Hani Rabb'i ona, "Teslim ol" dediğinde o, "Âlemlerin Rabb'ine teslim oldum" demişti.***

132. ***İbrahim bunu*** *(Hak dini ve Allah'a teslimiyeti)* ***oğullarına vasiyet etti, Yakub da dedi ki: "Oğullarım! Allah sizin için bu dini seçti. Öyleyse siz ancak müslüman olarak can verin."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Kendi kıymetini bilmeyen ve nefsinin hakkını ihmal eden yahut aklı kıt, *sefih kimseden başka, İbrahim'in* apaçık *dininden kim yüz çevirir?* Akıllı bir kimse ondan nasıl yüz çevirebilir ki? *Gerçekten biz onu dünyada seçip* zâhir ve bâtın ehlinin kendisine uyacağı bir önder yaptık. *Hiç şüphesiz o, ahirette de* huzurumuzda kabul görmüş ve yakınımızda yerleşmiş *salihlerdendir."*

Biz onu ancak bunun için seçtik. *"Hani bir zaman Rabb'i ona, 'Hükmümüze teslim ol,* emrimize boyun eğ!' dediğinde o derhal, *'Âlemlerin Rabb'ine teslim oldum,* bütün varlığımla O'na bağlandım' *demişti."*

İbrahim [aleyhisselâm], vefatı anında oğullarına bu sözü (yani "Ben âlemlerin Rabb'ine teslim oldum" sözünü) veya hak dini vasiyet etti. Oğulları dört tane olup şunlardı: İsmail, İshak, Medyen, Medân. Aynı şekilde torunu Yakub da oğullarına bu sözü vasiyet etti. Yakub'un oğulları on iki tanedir. İleride Esbât'ı açıklarken haklarında bilgi verilecektir. Onlar bu vasiyeti şöyle diyerek yapıyorlardı:

"*Evlatlarım! Allah sizin için bu* tevhid üzere kurulu, hükümleri apaçık olan yüce *dini seçti*. Yaşadığınız sürece ona sımsıkı sarılın *ve ancak* ona yapışmış bir halde *müslüman olarak can verin!*"

130-132. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Babamız İbrahim'in [aleyhisselâm] dini ve yolu şudur: Gönlünü halktan çekmek, yönünü sadece mülkün sahibi Cenâb-ı Hakk'a yöneltmek, vasıta ve sebepleri kalben atıp bütün varlıkların Rabb'ine tutunmak. Bu konuda Ebü'l-Hasan eş-Şüşterî[353] şöyle demiştir:

"Allah'tan gayri her şeyi terketmek bize farzdır; çünkü biz, şirki ve şüpheyi gönülden silip atma yolunu kendimize din edinmişiz."

Şunlar da Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] yolundandır: Kendi tedbir ve tercihini terketmek, her şeye hükmü geçen tek ilâhın hükümlerine teslim olmak.

Kim, bu hasletlere tam olarak sahip olur ve onları sözü geçtiği herkese tavsiye ederse, Allah onu dünyada sözlerine uyulacak ve nurlarıyla hidayet yolunun güzelliklerine ulaşılacak bir rehber yapar; bu kimse ahirette de peygamberlerle birlikte ilâhî yakınlığa ulaşmış salihlerden olur. Kim de bu tevhid dininden yüz çevirirse o kimse dünyada ve ahirette perişan olur. Allah'tan lutuf ve keremiyle bizleri böyle bir halden korumasını dileriz.

Yahudilik Hz. İbrahim'in Dini Değildir

Yahudiler, Yahudiliğin Hz. İbrahim'in [aleyhisselâm] dini olduğunu iddia ettiklerinde, Allah Teâlâ onları yalanlayarak şöyle buyurdu:

---

353 Ebü'l-Hasan eş-Şüşterî, Bakara 115. âyetin tasavvufî tefsiri yapılırken tanıtıldı.

اَمْ كُنْتُمْ شُهَدَٓاءَ اِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُۙ اِذْ قَالَ لِبَنٖيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ
بَعْدٖيۜ قَالُوا نَعْبُدُ اِلٰهَكَ وَاِلٰهَ اٰبَٓائِكَ اِبْرٰهٖيمَ وَاِسْمٰعٖيلَ وَاِسْحٰقَ اِلٰهًا
وَاحِدًاۚ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٣﴾ تِلْكَ اُمَّةٌ قَدْ خَلَتْۚ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا
كَسَبْتُمْۚ وَلَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٣٤﴾

133. ***Yoksa Yakub'a ölüm geldiği zaman siz orada mı idiniz? O zaman (Yakub) oğullarına, "Benden sonra kime kulluk edeceksiniz?" demişti. Onlar da, "Senin ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilâhı olan tek Allah'a kulluk edeceğiz; biz ancak O'na teslim olmuş kimseleriz" dediler.***

134. ***Onlar bir ümmetti, gelip geçti. Onların kazandıkları kendilerine, sizin kazandıklarınız da sizedir. Size onların yaptıklarının hesabı sorulmaz.***

Beyzâvî der ki: "Âyette, Hz. İsmail baba olarak geçmiştir, (halbuki İsmail [aleyhisselâm], Hz. Yakub'un amcasıdır). Bu, iki sebeple olmuştur. Biri, İsmail [aleyhisselâm], dede ve babayla birlikte zikredildiği için, ifade çoğunluğa göre kullanılmıştır. Diğeri ise amcanın baba gibi kabul edilmesindendir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde,

"Kişinin amcası, babası hükmündedir" buyurmuştur.[354]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] amcası Abbas [radıyallahu anh] hakkında da,

"O, babamın parçasıdır (ondan kalan bir hatıradır)"[355] buyurmuştur.[356]

354 Müslim, Zekât, 11; Ebû Davud, Zekât, 22; Tirmizî, Menâkıb, 28.

355 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 11107; Heysemî, *ez-Zevâid*, 9/296.

356 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/89.

Tefsir

Cenâb-ı Hak bu âyette yahudilerin, "Yahudilik İbrahim'in dinidir, Yakub [aleyhisselâm] vefatı anında oğullarına bu dini vasiyet etmiştir" şeklindeki yanlış görüşlerini kınayarak şöyle buyurdu:

"*Ey yahudiler! Siz, Yakub vefat ederken yanında hazır mıydınız* ki sizin iddia ettiğiniz şeyi vasiyet etmiş olduğunu bilesiniz? Aksine, onun oğullarına vasiyeti şöyle oldu. *Yakub [aleyhisselâm] oğullarına,*

'Oğullarım, benden sonra hangi şeye, *kime kulluk* ve ibadet *edeceksiniz?' dedi."* Onun bu soruyla maksadı, onları tevhid inancında sabit tutmak ve kendilerinden onda sabit kalacaklarına dair söz almaktı. Onlar da şu cevabı verdiler:

"*Biz,* varlığı ve ilâhlığı konusunda ittifak edilen *senin ilâhına ve senden önce gelen baban İbrahim'le oğulları İsmail ve İshak'ın ilâhı olan tek ilâha (Allah'a) ibadet edeceğiz. Biz,* ölene kadar *O'nun hükümlerine boyun eğmiş ve emrine teslim olmuş kimseleriz."*

Yakub, oğullarına işte bu şekilde vasiyette bulundu. Ey yahudi topluluğu, sizin kendinizi onlara nisbet etmeniz (onların dinine mensup görmeniz), onların amellerinden bir fayda sağlamanızı gerektirmez; siz ancak hak yolda onlarla aynı görüşte ve kendilerine tâbi olarak fayda görürsünüz. Çünkü *onlar, bir ümmetti; gelip geçtiler. Onların* hayır olarak *yaptıkları kendilerine aittir, sizin yaptıklarınız da size aittir. Siz onların* iyiliklerinden bir sevap elde edemediğiniz gibi *varsa kötü işlerinden de hesaba çekilmezsiniz."*

Bu konuda Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] kavmi Kureyş'i şöyle uyarmıştır:

"Diğer insanlar ahirette yanıma salih amelleriyle gelirken, sakın sizler (hiç hayır ameliniz olmadan sadece) nesebinize güvenerek gelmiş olmayın; bu halde benim size bir faydam olmaz."[357]

---

357 Aynı konuda benzer hadisler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/326.

133-134. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Velâyet ve irşadın sadece kendi atalarında olduğunu ve başka kimsede bulunmadığını söyleyen kimselere denir ki: "Siz, atalarınız böyle bir vasiyette bulunurken yanlarında hazır mıydınız? Kâmil insanlar böyle bir şey yapmazlar; onlar ancak ihlâsla kulluğu, yüce ilâhın birliğine imanı ve rubûbiyyetin azametini müşahede etmeyi vasiyet ederler. Kim bu hasletleri elde etmişse o, nerede olursa olsun, yüce Allah'ın seçkin kullarına ikram ettiği velâyet sıfatı ondadır. Kim, bu halin dışına çıkar ve hevâsına tâbi olursa o kimse hak yoldan başka tarafa gider." Bu taassup sahibine ayrıca denir ki:

"Senden öncekiler, bu yolda ciddi oldular ve hakkı buldular. Sen velayet yolunda (kendin amel etmezsen) onların amelleriyle bir fayda görmezsin. Onlar bir cemaatti; geçip gittiler; onların kazancı onlara aittir, sizin yapıp ettikleriniz de size aittir."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak, ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Hz. İbrahim'in Hanîf Dini

Yahudi ve hıristiyanlar, kendilerinin daha önce gelmiş olmasından dolayı müslümanlara, kendi dinlerine tâbi olmalarını isteyince, Allah Teâlâ onları reddederek şöyle buyurdu:

وَقَالُوا كُونُوا هُودًا اَوْ نَصَارٰى تَهْتَدُوا قُلْ بَلْ مِلَّةَ اِبْرٰهٖيمَ حَنٖيفًا
وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكٖينَ ﴿١٣٥﴾

135. ***Onlar, "Yahudi ya da hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız" dediler. De ki: "Hayır! Biz, ancak hanîf olan İbrahim'in dinine uyarız. O, müşriklerden değildi."***

Hanîf, her türlü bâtıl dinden uzak durup yalnızca hak dine yönelen kişi demektir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Yahudiler* müslümanlara, 'Bizimle birlikte *yahudi olun ki doğru yolu bulasınız;* şüphesiz bizim dinimiz sizinkinden öncedir' dediler. *Hıristiyanlar da* aynı şekilde, 'Bizimle birlikte *hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız;* gerçekten bizim dinimiz en doğru dindir' dediler. Ey Muhammed, *onlara de ki: 'Hayır, biz ancak bâtıldan kaçıp Hakk'a tâbi olan,* sadece O'nu müşahede eden, sizin, 'Üzeyir ve İsa Allah'ın oğludur' diyerek şirke düştüğünüz gibi şirke düşmeyen *İbrahim'in dinine uyarız."* Allah sizin şirk içeren bütün sözlerinizden yüce ve münezzehtir.

135. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Yahudi ve hıristiyanlardaki bu huy, tasavvuf yoluna mensup bazı kimselere de sirayet etmiştir: Onlar, insanları kendilerinin bağlı bulunduğu yola teşvik ederler, insanların kendilerine tâbi olmasına ve yollarına girmesine hırs gösterirler, bu arada kendilerinin dışındaki yolları da kusurlu gösterirler. Bu, dinimizce kötülenmiş bir tutumdur.

İnsana gerekli olan, olaya benlikle değil, basiret gözüyle bakmasıdır. Olaya basiretle ve Allah rızası için bakan bir kimse, kimin, kulları Allah'a yönelttiğini, gönülleri O'dan başkasından çektiğini, haliyle hayra, sözüyle Allah'a sevkettiğini görürse ona tâbi olur, kendisine boyun eğer, yoluna ve gidişatına sarılır. O kimse, nerede bulunursa bulunsun, nasıl olursa olsun Allah yolunda kendisine uyulur. Kimi de bu halin dışında bulursa ondan yüz çevirip başkasını arar.

İnsanları etrafında toplamaya hırs göstermek yahut onların kendisine tâbi olmasına heves etmek, Allah'a davet edenlerin vasfı değildir; tam aksine onlar, insanlar içinde bu işten en fazla gönlünü çekmiş kimselerdir. Onlara kim gelirse onu Allah'a sevkederler, kendileriyle karşılaşan kimselere Allah için nasihat ederler. Gerçek davetçiler, Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] izinde giderler. Hak Teâlâ, peygamberine şöyle buyurmuştur:

"İman etsinler diye sen insanları zorlayıp duracak mısın?" (Yunus 10/99).

"Sen onların üzerinde (kendilerini imana) zorlayan biri değilsin" (Gâşiye 88/22).

"İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!" (Şuarâ 26/3). Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) bundan sonra, Allah Teâlâ'ya davet ediyor ve O'nun ne yapacağına bakıyordu (Bunlar niçin iman etmiyorlar, diye bunalıma girmiyordu).

Hayırlı işlerde muvaffak olmak, ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Allah'ın Kabul Ettiği İman

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, insanda bulunması gereken imanın nasıl olacağını açıklayıp onun dışındaki inançları iptal ederek şöyle buyurdu:

قُولُوٓا اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْنَا وَمَٓا اُنْزِلَ اِلٰٓى اِبْرٰه۪يمَ وَاِسْمٰع۪يلَ وَاِسْحٰقَ
وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطِ وَمَٓا اُو۫تِيَ مُوسٰى وَع۪يسٰى وَمَٓا اُو۫تِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْۚ
لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْهُمْۘ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٦﴾ فَاِنْ اٰمَنُوا بِمِثْلِ مَٓا اٰمَنْتُمْ بِه۪
فَقَدِ اهْتَدَوْاۚ وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا هُمْ ف۪ي شِقَاقٍۚ فَسَيَكْف۪يكَهُمُ اللّٰهُۚ وَهُوَ السَّم۪يعُ
الْعَل۪يمُۜ ﴿١٣٧﴾ صِبْغَةَ اللّٰهِۚ وَمَنْ اَحْسَنُ مِنَ اللّٰهِ صِبْغَةًۘ وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ ﴿١٣٨﴾

136. ***Deyin ki: "Biz, Allah'a ve bize indirilene; İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve torunlarına indirilene, Musa ve İsa'ya verilenlerle Rab'leri tarafından diğer bütün peygamberlere verilenlere iman ettik. Onlardan hiçbirini diğerinden ayırmayız. Biz sadece Allah'a teslim olduk."***

137. ***Eğer onlar da sizin inandığınız gibi inanırlarsa doğru yolu bulurlar; yüz çevirirlerse onlar ancak bir muhalefet içinde olurlar. Onlara karşı Allah sana yeter. O, her şeyi işitendir, her şeyi bilendir.***

138. ***Siz Allah'ın boyasına (İslâm'a) sarılın. Allah'tan daha güzel boyayı kim vurabilir? "Biz ancak O'na kulluk ederiz" deyin.***

Âyette geçen sıbt, "torunlar" demektir. İsrâiloğulları içinde "sıbt", Hz. İsmail'in oğulları yani Araplar içindeki kabileler gibidir.

Sıbgatullah (Allah'ın boyası) ifadesi, âyetteki, "İman ettik" cümlesini tekit eden bir masdardır. Çünkü iman, kalplere rengini verir ve etkisi dış âzalarda kendisini gösterir; tıpkı bir boyanın elbiseye renk vermesi gibi. İman onların kalbine, boyanın elbiseye nüfuz etmesi gibi nüfuz edip kalbin ta derinliklerine işlemiştir. Buna göre mana şöyle olur: Biz iman ettik, Allah da bizi iman nuruyla boyadı.

Bu ilâhî boya, Allah Teâlâ'nın kullarını yarattığı İslâm fıtratıdır. Âyette fıtratullah yerine, sıbgatullah denmiştir; buna belâgat sanatında "müşâkele" denir (Müşâkele, lafızları farklı, manaları birbirine yakın olan kelimelerden birinin diğerinin yerine kullanılmasıdır).

Hıristiyanlar çocuklarını, doğumlarının yedince gününde "vaftiz" adını verdikleri sarı renkli bir suya daldırırlar ve, "Bu onlar için bir temizliktir, işte şimdi gerçek hıristiyan oldu!" derlerdi. Allah Teâlâ onların dediklerini reddederek, Allah'ın boyasının (iman ve İslâm nurunun) onların söz konusu boyasından daha güzel olduğunu belirtti.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey müslümanlar, imanınızın hakikatini göstermek için *deyin ki: Biz Allah'a iman ettik.* Onun, bütün kemal sıfatlara sahip ve her türlü noksanlıklardan uzak olduğunu tasdik ettik. *Yine biz, bize indirilen Kur'an'a iman ettik. Ayrıca İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, oğlu Yakub'a ve onun torunlarına indirilen sayfalara iman ettik."*

Hz. Yakub'un oğulları şunlardı: Rubil, Şem'ûn, Lavî, Yahuda, Rübâlün, Yeşhur. Kız olarak Dinye. Bunların annesi Leyyâ'dır. Hz. Yakub daha sonra hanımının kız kardeşi Râhil ile evlendi; ondan Yusuf ile Bünyamin doğdu. Hz. Yakub'un iki câriyesinden de Dân, Niftâlî, Câd ve Âşir isminde dört oğlu oldu.

12 oğul - 1 kız
2 hanım - 2 cariye

İbn Hacer der ki: "Hz. Yakub'un oğullarının peygamber olup olmadığı konusunda ihtilaf edilmiştir; onların peygamber olduklarını söyleyenler olduğu gibi, hepsinin peygamber olmadığını söyleyenler de olmuştur. Esbât denince, İsrâiloğulları içindeki kabileler kastedilir; onların içinden de pek çok peygamber gelmiştir."

Onların hepsinin peygamber olmadığını söyleyenler içinde Kadı İyâz vardır; müfessirlerin çoğunluğu da bu görüştedir. Bu konudaki görüşler için Abdurrahman el-Fâsî'nin hâşiyesine[358] bakılabilir.

Âyet şöyle devam ediyor:

"Ey müslümanlar, *yine deyiniz ki: Biz, Musa'ya verilen Tevrat'a, İsa'ya verilen İncil'e ve* kendilerini tanıyalım tanımayalım, *Rabbimiz tarafından bütün peygamberlere verilenlere iman ettik.* Yahudi ve hıristiyanların yaptığı gibi, *onlardan hiç birini diğerinden ayırmayız.* Biz Allah'a ve bütün peygamberlere iman ettik. *Biz, sadece O'na teslim olmuş;* zâhirî ve bâtınî hükümlerine boyun eğmiş *kimseleriniz*"

Devamındaki âyette buyruluyor ki: "*Eğer* kitap ehli yahudi ve hıristiyanlar, *sizin gibi iman ederlerse hidayete,* hakka ve doğruya *ulaşmış olurlar. Şayet bundan yüz çevirirlerse* haklarında emrimiz gelene kadar onları kendi hallerine bırak. *Onlar* ancak sana karşı *bir muhalefet içinde olurlar.* Onların tutumundan endişelenme! *Onlara karşı sana Allah yeter.* O seni, onların şerrinden koruyacak ve onlara karşı sana yardım edecektir. *O,* sizin dualarınızı *işiten* ve samimiyetinizi en iyi *bilendir.*"

Son âyette şöyle buyruluyor: "Öyleyse *siz Allah'ın boyasına,* yani zikredilen ve size rengini veren imana *sarılın. Allah'tan daha güzel boya vuran kimse yoktur.* Siz, *'Biz sadece O'na kulluk ederiz' deyin.*"

---

358 *Hâşiyetü'l-Fâsî,* Abdurrahman b. Muhammed el-Kasrî el-Fâsî (Ebû Muhammed) (v. 1036/1626) tarafından *Celâleyn Tefsiri* üzerine yazılmış bir hâşiyedir. bk. Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn,* 1/394, nr. 3586 (Beyrut 2008); Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn,* 5/145; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi,* 2/597 (İstanbul 1974); Hasan el-Azzûz, *eş-Şeyh Ahmed İbn Acîbe ve Menhecühû fi't-Tefsîr,* 1/85 (Mağrib 2001).

136-138. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, umum halka gönderilen bütün peygamberlere imanı farz kıldığı gibi, özel olarak dostluğuna seçtiği sabit olan bütün velilerini tasdik etmeyi de farz kılmıştır. Kim veliler arasında ayırım yaparsa onların yolunu inkâr etmiş olur. Kim onların yolunu inkâr ederse kapılarından kovulur. Onların kapısından kovulan, Allah'ın kapısından da kovulur; çünkü bir velinin velayetini inkâr etmek, ona eziyet etmektir. Her kim velilerden birine eziyet ederse (veliyi haksız yere üzerse) Allah ona harp ilan eder.[359]

Şu halde onların tertemiz feyiz kaynaklarından istifade etmek isteyen kimseye gerekli olan, bütün velileri tasdik etmek ve onlara intisap edenlere karşı son derece saygılı olmaktır. Böyle yapmalı ki kalbinde imanın tadı yerleşsin ve üzerine irfan güneşleri doğsun. Kim böyle yaparsa hakka ve doğruya ulaşmış, dostlarla birlikte ilâhî huzura girmeye hak kazanmış olur. Kim de bundan yüz çevirirse o kimse ancak hakka muhalefet içindedir; onun inkâr ve nifak tehlikesine düşmesinden korkulur. Allah o kimsenin kötülüğüne karşı dostlarına yeter. O, her işini yapar, kimse engel olamaz.

Kuşeyrî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Kalplere ait bir boya vardır, ruhlara ait bir boya vardır, sırlara ait bir boya vardır; dış organlara ait bir boya vardır. Beden ve dış organların boyası, ilâhî tevfikin kulda tecellileri ile gerçekleşir; ruhların ve sırların boyası ise tahkik halinin nurları ile gerçekleşir."[360]

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî *Arâisü'l-Beyân* adlı tefsirinde) demiştir ki: "Sıbgatullah (Allah'ın boyası), Âdem'in yaratılışının gerçekleştirildiği özel bir sıfattır; bu sıfat, veraset yoluyla Hz. Âdem'in zürriyeti içindeki peygamber ve velilerin ruhlarında devam edegelmiştir."

Devamında der ki: "Allah o ruhu, kendine yakınlık suyu ile suladı; ona özel rabbânî ilimler ilham etti; böylece ruh marifet nuruyla aydın-

359 Velilerin halini en güzel şekilde özetleyen meşhur kudsî hadiste şöyle buyrulmuştur "*Kim benim velilerimden birine düşmanlık ederse ben ona harp ilan ederim ...*" (bk. Buhârî, Rikâk, 38; İbn Mâce, Fiten, 16; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/142).

360 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 1/115 (Kahire 1999).

landı, rubûbiyyet denizine (rabbânî sırlara) daldı. Ondan vahdaniyyetin sırlarının tecellileri ortaya çıktı, ruh ilâhî sıfatların boyası ile olgunlaştı, kemale erdi."[361]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak, ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Yahudi ve hıristiyanlar, dinlerinin tarihi olarak önce olmasından dolayı insanlar içinde kendilerinin Allah'a en yakın (en sevimli) kimseler olduğunu iddia edince, Allah onların sözünü reddederek ve kendilerini kınayarak aşağıdaki âyeti indirdi.

Âyetin iniş sebebi olarak şu olay da nakledilmiştir: Yahudiler Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem], "Bütün peygamberler bizden gelmiştir; eğer sen de peygamber olsaydın bizden olurdun!" dediklerinde, Allah Teâlâ onları şu âyetle reddetti.

قُلْ اَتُحَٓاجُّونَنَا فِي اللّٰهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْۚ وَلَنَٓا اَعْمَالُنَا وَلَكُمْ اَعْمَالُكُمْۚ
وَنَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَۙ ﴿١٣٩﴾ اَمْ تَقُولُونَ اِنَّ اِبْرٰهٖيمَ وَاِسْمٰعٖيلَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ
وَالْاَسْبَاطَ كَانُوا هُودًا اَوْ نَصَارٰىۜ قُلْ ءَاَنْتُمْ اَعْلَمُ اَمِ اللّٰهُۜ وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ
كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللّٰهِۜ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٠﴾ تِلْكَ اُمَّةٌ قَدْ
خَلَتْۚ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْۚ وَلَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٤١﴾

139. ***De ki: "Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabb'inizken, O'nun hakkında bizimle tartışmaya mı girişiyorsunuz? Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız da sizedir. Biz O'na ihlâsla kulluk edenleriz."***

140. ***Yoksa siz İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve oğullarının yahudi yahut hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz? De ki: "Bunu siz mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı? Kendisine Allah tarafından bildirilen şahitliği** (gerçek bilgiyi) **gizleyenden daha zalim kim olabilir? Allah yaptıklarınızdan gafil değildir."***

361 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, 1/63-64 (Beyrut 2008).

141. ***Onlar bir ümmetti; gelip geçti. Onların kazandıkları kendilerine, sizin kazandıklarınız da sizedir. Siz onların yaptıklarından sorguya çekilmezsiniz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed! Kitap ehli yahudi ve hıristiyanlara *de ki*: 'Biz Allah'a herkesten daha sevimli kimseleriz!' diyerek *bizimle Allah hakkında mücadeleye mi giriyorsunuz? Halbuki O, bizim ve sizin hepimizin Rabb'idir.* Onun yanında hiç kimse (doğuştan bir sebeple), diğer insanlardan ayrı ve özel bir konuma sahip değildir. Bizim hayırlı amellerimiz bize fayda verir; biz onlarla Allah'a yaklaşırız; sizin (hayırlı) amelleriniz de size fayda verir; siz de onlarla Allah'a yaklaşırsınız. Ayrıcaklı olarak siz nasıl oluyor da Allah katında özel bir konum elde ediyorsunuz? Halbuki sizler değil, bizler kalbimiz ve amellerimizde O'na ihlâsla bağlıyız. Siz ise O'na başkasını ortak edip şirke girdiniz. Eğer bütün peygamberlerin sizden geldiğini ve sizin dininiz üzere olduklarını söylerseniz, yalan söylemiş olursunuz."

"Yoksa siz ey yahudiler; İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve oğullarının sizin dininiz üzere yahudi olduklarını mı söylüyorsunuz? Yahut ey hıristiyanlar, onların sizin dininiz üzere hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz?"

Ey Muhammed, onlara *de ki: "Onların hangi din üzere olduğunu siz mi daha iyi bilirsiniz yoksa Allah mı?"*

Allah, İbrahim'in her iki dinden de olmadığını şöyle bildirmiştir:

"İbrahim, ne yahudiydi ne de hıristiyandı, fakat o, tevhid dini üzere yaşayan bir müslümandı" (Âl-i İmrân 3/67).

Diğer âyette ise şöyle buyurmuştur:

"Ey Ehl-i kitap, İbrahim hakkında niçin tartışıp duruyorsunuz; halbuki Tevrat da İncil de ondan sonra indirildi. Akıl erdiremiyor muzunuz?" (Âl-i İmrân 3/65).

Din olarak İbrahim'e bağlı olanlar da yahudi ve hıristiyan değildi. Artık siz nasıl oluyor da onların hepsinin sizden olduklarını, sizin dini-

nizde bulunduklarını söylüyorsunuz. Hem siz, zaman zaman onların sizin dininizden olmadığını söylemiyor muydunuz?

"Allah'ın kendilerine bildirdiği şahitliği Tevrat ve İncil'deki hakikatleri gizleyenden daha zalim kim vardır?"

Bu şahitlik, Allah'ın onlara Hz. İbrahim'in şirkten uzak, tevhid dini üzere olduğunu, yahudi ve hıristiyan olmadığını bildirmesiydi.

"Allah, yaptıklarınızdan gafil değildir." O, hepsini bilmekte olup en küçük amelinizin karşılığını dahi verecektir. Eğer siz, nesep olarak onlara (Hz. İbrahim ve oğullarına) dayanmanıza güveniyorsanız, gerçekten aldanıyorsunuz.

"Onlar bir ümmetti, gelip geçtiler; onların yaptıkları hayır *kendilerine aittir,* başkasına fayda vermez. *Sizin yapmış olduğunuz* hayırlı *ameller de size aittir;* başkasına fayda vermez. Onlara sizin yaptıklarınız sorulmaz, *size de onların yaptıkları sorulmaz."*

Beyzâvî der ki: "Allah Teâlâ, onları içlerinde yerleşen babalarıyla övünme ve onlara güvenme hastalığından daha fazla sakındırıp uzak tutmak için âyeti iki kez tekrarladı. Bu âyetler hakkında şöyle denilmiştir: 'Önceki âyette hitap onlara, bu âyette ise onlara uymaktan sakındırmak için bizedir.' Bir diğer görüş de şöyledir: 'Birinci âyette geçen ümmetten murat, peygamberlerdir, ikinci âyetteki ümmetten murat ise yahudi ve hıristiyanların geçmiş atalarıdır.'"[362]

139-141. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, kimi rızası yolunda tutup kendisine yöneltirse o kimse, amelini Allah için yapar ve o işte Allah'ın muradı üzere olur. Amellerdeki farklılık, kulların maksatlarına göre olmaktadır. İnsanlar ancak ihlâs yönünden birbirinden farklı olabilirler. Aslında bütün halk, mülkün sahibi ihsanı sonsuz yüce Allah'ın kullarıdır; O'na karşı ihlâs ve samimiyet hali hariç, kimsenin kendiliğindin bir ayrıcalığı yoktur. Kimin Allah'a karşı samimiyet ve ihlâsı daha çoksa o kimse Allah'a, diğer

362 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/91.

insanlardan daha sevimli ve yakındır. Kul, kalbinin safiyeti kadar Allah katında seçkin ve sevgili olur.

Sûfîler, âlimler, âbidler, zâhidler ve değişik halleriyle bütün müminler, Allah için amel etmektedirler. Allah katında hiç kimse, ihlâs ve kalbini sadece Allah'a vermekten başka bir şeyle diğerlerinden daha hayırlı ve üstün değildir. Kim bunların dışında bir şeyle Allah tarafından seçilip sevildiğini iddia ederse yalancıdır. Kim, başkasının yaptığı amele güvenirse aldanmıştır. Ona şöyle denir:

"Onlar bir cemaatti, gelip geçti. Onların yaptığı hayırlı ameller kendilerine, sizin yaptıklarınız da size aittir. Siz onların yaptıklarından sorguya çekilmezsiniz."

Kıblenin Değişmesi

Allah Teâlâ kıbleyi, Şam cihetinde bulunan Kudüs'ten Kâbe'ye çevirmeyi murat edince, anlayışları kıt ve kör taklitle akılları bozulmuş kimselerin onu inkâr edeceğini haber verdi. Bu kimseler yahudi âlemleri, münafıklar ve müşriklerdir. Cenâb-ı Hak onların halini şöyle bildirdi:

سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلّٰيهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا
قُلْ لِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٤٢﴾

142. ***İnsanlardan bir kısım aklı kıt kimseler, "Yönelmekte oldukları kıblelerinden onları çeviren nedir?" diyecekler. De ki: "Doğu da batı da Allah'ındır. O, dilediğini doğru yola iletir."***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*İnsanlardan bir kısım aklı kıt* ve istikamet üzere bir dinî hayatı olmayan *kimseler,* kıble Beytülmakdis'ten Kâbe'ye çevrildiğinde, '*Onları, yönelmekte oldukları kıbleden çeviren nedir?* Eğer önceki kıblelerinde devam etselerdi belki onlara tâbi olurduk!' derler. Ey Muhammed, onlara de ki:

'Doğu da batı da Allah'ındır.' Hiçbir bir mekân, zatı itibariyle, diğer mekânlardan ayrı bir özelliğe sahip değildir. Hiçbir mekân, başka bir mekânın kendi yerine konulmasına mani olacak bir özellik taşımaz; bilakis, Allah katında bütün mekânlar birdir; o mekân konusunda bütün halk eşittir. *Allah dilediğini doğru yola iletir;* dilediklerini de doğru yoldan saptırır. O'na yaptığının hesabı sorulmaz; kullar ise yaptıklarından sorguya çekilir."

Burada doğru yolla kastedilen şey, ilâhî hikmetin istediği ve maslahatın gerektirdiği gibi, kıblenin Beytülmakdis'ten Kâbe'ye çevrilmesidir.

Kıble çevrilmeden önce ondan haber verilmesinin faydası, nefsi olaya alıştırmak ve onu inkâr edenlere karşı verilecek cevabı hazırlamaktır. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Âriflerden biri demiştir ki: "Kırk sene var ki Cenâb-ı Hak beni hangi halde tuttu ise onu kötü görmedim; halimi değiştirip beni naklettiği hiçbir hale de kızmadım."

Bu, âriflerin halidir. Aklı kıt cahil kimseler ise böyle değildir, onların halleri değişince hemen inkâr ve itiraza kalkarlar. Onlar, kimin, maddi sebeplerden elini çekip ihsanı sonsuz yüce Allah'a bütünüyle bağlandığını görseler,

"Onu önceki bulunduğu halden çeviren nedir?" diyerek kendisine bir sürü itiraz ve tenkit yöneltirler. Aynı şekilde bu cahil kimseler, kemal halini bulduktan sonra tekrar maddi sebeplere dönen birini görseler, onun için de,

"Velâyet derecelerinden düştü de maddeye döndü" derler. Halbuki o kimse, manevi olgunluk derecelerinde yükselmiştir.

Bütün mülk (hüküm ve yetki) Allah'a aittir; dilediğini doğru yola ulaştırır; dilediğini de hikmetli adaletiyle saptırır.

Hak Teâlâ bundan sonraki âyette, bu ümmetin adalet ve faziletine şahitlik ederek şöyle buyurdu:

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ اُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَٓاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًاۜ...

143. ***İşte böylece sizi,*** *(ifrat ve tefritten uzak)* ***orta yolda giden bir ümmet yaptık ki siz*** *(kıyamet günü)* ***insanlığa şahit olasınız, Resûl de size şahit olsun.***

Âyette geçen "vasat ümmet", "adaletli, en hayırlı ve faziletli" manasındadır. Bu ümmet-i Muhammed, her işinde ifrat ve tefritten uzak, ikisinin ortasında denge üzere ve ölçülü hareket ettiği için, ona vasat ümmet denmiştir. Mesela, harcamada israf ifrat, cimrilik tefrittir; ikisinin ortası cömertliktir. Düşman karşısında, boş yere tehlikeye atılmak ifrat, korkup kaçmak tefrittir; ikisinin ortası yiğitliktir. Bu açıklama müfessir Beyzâvî'ye aittir.[363]

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey ümmet-i Muhammed, sizi, sırat-ı müstakîme ulaşmış kimseler, kıblenizi de en faziletli yön yaptığımız gibi, diğer milletler hakkında şahitlik yapabilmeniz için sizi, ilim ve amelle süslenmiş, adaletli, hayırlı ve en faziletli ümmet yaptık. Siz kıyamet günü, diğer insanlar hakkında şahitlik yaparsınız, peygamberiniz de sizi temize çıkarıp adaletli olduğunuza dair şahitlik yapar."

Bu konuda rivayet edilen bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Kıyamet günü diğer ümmetler, peygamberlerinin kendilerine tebliğ ettiğini inkâr ederler. Allah, her şeyi en iyi bildiği halde, inkârcılara karşı delil ortaya koymak için, peygamberlerden tebliğ yaptıklarına dair delil ister. Onlar da ümmet-i Muhammed'in buna şahit olduğunu söylerler; şahitlik yapması için ümmet-i Muhammed getirilir. Diğer milletler, onlara,

'Siz, bizim halimizi nereden biliyorsunuz?' diye sorarlar. Onlar da,

363 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl,* 1/91.

'Biz bunu, Allah'ın, sadık Peygamber'ine indirdiği hak kitabın (Kur'an'ın) bildirdiği haberlerden öğrendik' derler. O zaman Muhammed (sallallahu aleyhi vesellem) getirilir; ümmetinin hali ona sorulur; o da, onların adil olduğuna, doğru söylediklerine şahitlik eder."[364]

Beyzâvî bu âyetin tefsirinde der ki: "Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), kıyamet günü ümmetinin hayrına şahitlik yapacaktır; fakat o, ümmeti üzerinde sanki bir murakıp ve hallerini kontrol eden biri olduğu için, âyetteki fiil, 'alâ' herf-i ceriyle (aleyküm şehîden şeklinde) gelmiştir. Bir de 'aleyküm' ifadesinin, 'şehîden' kelimesinden önce gelmesindeki hikmet, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi vesellem) özellikle bu ümmet hakkında şahitlik yapacağını ifade etmek içindir."[365]

143. Âyetin Tasavvufi İşaretleri

İnsanlar arasında fazilet ilim ve halle olur. Kimin Allah'ı tanıması (marifetullahı) kuvvetli ise onun Allah katındaki kıymeti daha yüksektir. Allah katında en şerefli ilim, Allah'ın zatı, sıfatları ve isimlerine dair ilimdir. Aynı şekilde, Allah'ın hükümlerini bilmek de beraberinde Allah'ı bilmeyi temin ediyorsa en şerefli ilimler kapsamına girer.

Kalpten ne zaman perde kaldırılırsa o an Rabb'ine en yakın halde olur. Kalpten perdenin kaldırılması, onun içindeki kötülüklerden temizlenip güzel sıfatlarla süslenmesi derecesinde olur. Kalp, rezil işlerden ne derece temiz olur, onu Hak'tan alıkoyan engel ve meşguliyetlerden ne ölçüde uzaklaşır ve fazilet çeşitleriyle ne derecede süslenirse o nisbette üzerindeki perde kaldırılır, dostlarla birlikte ilâhî huzura girer. Kalbi ne derecede kötü düşünceler ve boş meşguliyetler sarar, içini kötü ahlâk ve rezil işler sararsa o derece Allah'tan uzaklaşır, hatta Allah'ın kapısından kovulur.

Kulun amelinin çokluğu onun kâmil bir insan olduğunu göstermez; onun kâmil olduğunu gösteren şey, yüksek himmet ve güzel haldir. Yüksek himmet, kalpteki yakîn ölçüsünde olur. Kalpteki yakîn miktarı, marifet ölçüsündedir. Marifet, kalbin Allah'a yönelmesi ve temizliği

---

364 İlgili hadis ve haberler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/349-352.

365 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/92.

nisbetinde olur. Allah'a yönelme, ezeldeki taksime tâbidir. Bu, Allah'ın ihsanıdır; onu dilediğine verir.

Sonra, Allah'ın hükümlerini (fıkhı) bilen âlimler, kendilerine Allah'ın zatına ait keşif hâsıl olmadığı zaman, Allah'ın kulları üzerinde bir delil olurlar. Kendilerine Allah'ın zatına ait sırlar keşfolan, o derece ki müşahede ve görme nimetine ulaşan rabbânî âlimler ise Allah'ın hükümlerini bilen âlimler üzerinde bir delil olurlar. Ümmet-i Muhammed, diğer insanlar hakkında şahitlik yaptığı, Hz. Peygamber'in de [sallallahu aleyhi vesellem] ümmeti hakkında şahitlik yapıp onları temize çıkardığı gibi; âlimler insanlar hakkında, veliler de âlimler hakkında şahitlik ederler; onlardan hak edenleri temize çıkarır haklarında güzel şehadette bulunurlar, hak etmeyeni de reddederler. Çünkü Allah'ı bilen ârifler, zâhir âlimlerin makamlarını bilirler, âriflere onların hal ve makamlarından bir şey gizli kalmaz. Zâhir âlimlerse böyle değildir; onlar, velilerin makamlarından bir şey bilmezler, onlardan bir koku almazlar. Bu konuda bir ârif şöyle der:

"Coşkun denizleri arkamızda bırakıp nice merhaleler aştık; gerideki insanlar bizim nereye yöneldiğimizi ne bilsinler!"

İmam Kuşeyrî demiştir ki: "Bu ümmet, bütün ümmetlerin en hayırlısı yapılmıştır. Bu ârifler de (gerçek sûfîler) bu ümmetin en hayırlısı yapılmıştır. Bu durumda onlar, hayırlıların hayırlısıdır. Bu ümmet, kıyamet günü diğer ümmetler hakkında şahit olduğu gibi, bu veliler taifesi de âlemin övünç kaynağıdır. Onlar kutub insanlardır. Allah Teâlâ onların bereketiyle bütün ümmeti korur. Onların kalbi kimi kabul ederse o kimse (Allah katında da) makbul biridir. Onların kalbi kimi reddederse o, (Hak tarafından da) kovulmuştur. Onların bu doğru hükmü, ferasetlerinden kaynaklanır. Doğru olan, onların hükmüdür. İsabetli olan, onların görüşüdür. Bu ümmet, toplu halde hata etmekten korunmuştur. Bu ârifler taifesi de bakış, hüküm, kabul ve reddetme konusunda hata etmekten korunmuştur. Sonra onların bütün işleri, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] sünnetine dayalıdır. Hz. Peygamber'e uymayan kimse, velilere göre hak kapısından kovulmuştur; onun hiçbir değeri yoktur."[366]

---

366 Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, 1/117.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Cenâb-ı Hak, bundan sonra kıblenin değiştirilme hikmetini açıklayarak şöyle buyurdu:

... وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ
مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى
اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ ﴿١٤٣﴾

... Bizim, senin yönelmekte olduğun yeri** (Beytülmakdis'i) **kıble yapmamız, ancak, Peygamber'e uyanla, uymayıp geri döneni ortaya çıkarmak içindir. Bu, Allah'ın hidayet verdiği kimselerden başkasına gerçekten ağır gelir. Allah sizin imanınızı zayi edecek değildir. Şüphesiz Allah, insanlara karşı çok şefkatli ve çok merhametlidir.

Allah Teâlâ'nın, Hz. Peygamber'in Medine iken Beytülmakdis'e doğru yönelmekte olduğu kıbleyi, daha sonra Kâbe'ye çevirmesi, imanda sabit kalanlarla kalmayanları tesbit içindir. Âyetin ilk kısmına şu mana da verilmiştir:

"Senin Mekke'de iken yöneldiğin Kâbe'yi kıble yapmamız, Peygamber'e uyanla uymayanı göstermek içindir."

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] Mekke'de iken, Kâbe'ye yönelerek namaz kılıyordu.

İbn Abbas'ın [radıyallahu anh] söylediği gibi, şöyle bir görüş de vardır: Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Mekke'de iken de Beytülmakdis'e doğru yöneliyordu, ancak Kâbe'yi kendisi ile Beytülmakdis arasına alıyordu; böylece ikisine birden yönelmiş oluyordu.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Bizim*, kıbleyi değiştirip *senin* Mekke'de iken *yönelmekte olduğun yeri* Beytülmakdis'i (dilediğimiz kadar bir süre) kıble yapmamız, ancak, bu işte, *Peygamber'e uyanla,* imanın zayıf ve yakînî az olması sebebiyle *ona uymayıp geri döneni ortaya çıkarmak içindir.* Onların hali bizim tarafımızdan bilinmekte idi; yapılan iş, bizce bilineni size de açıkça göstermek oldu."

"Hiç şüphesiz bu iş, yani birinci kıblenin değiştirilip ikinciye çevrilmesi *nefislere çok ağır gelecek bir iştir.* Ancak kendileri hakkında ezelde hidayet takdir edilen ve emre uymak kendisine kolay gelen kimse için zor değildir; bu kimse Allah'ın muradına tâbi olur; O, kıbleyi ne tarafa döndürürse o tarafa döner; O'nun peygamberi nereye giderse o da oraya gider."

Kıble Kâbe'ye çevrilmeden önce vefat eden müminlere gelince, hiç şüphesiz Allah amellerinin sevabını zayi etmez. *"Allah sizin imanınızı* yani daha önce Beytülmakdis'e doğru kıldığınız namazları *zayi edecek değildir. Şüphesiz Allah, insanlara karşı çok şefkatli ve çok merhametlidir."*

143. Âyetin Devamının Tasavvufî İşaretleri

Âdetlerinden ayrılmak ve alıştığı şeyleri terketmek nefislere çok ağır gelir; ancak Allah'ın hidayetine ulaştırıp desteklediği kimseler bunu başarabilirler. Bunun için, kötü alışkanlıklarını terkedebilmek, velilerle avam halkı birbirinden ayıran bir ölçüdür. Bu durum, aynı zamanda manevi ilimlerin ve derin anlayışların hazinelerine ulaşmak için bir anahtardır.

Kim nefsinin kötü alışkanlıklarını kesip atmazsa Cenâb-ı Hakk'ın kudsî huzuruna girmeye heves etmesin. Bir ârifin dediği gibi; sen nefsinin kötü alışkanlıklarını terketmeden, senin için hârikulâde işler nasıl gerçekleşir? Bu, öyle bir meydandır ki Allah'a gidenlerin seyri bu meydanda gerçekleşir. Yine ârifin dediği gibi; eğer nefisler olmasaydı, Allaha gidenlerin seyri gerçekleşmezdi.

Bu durum, terbiye veren kâmil mürşidlerin yanında bir ölçüdür; Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) tâbi olup Hakk'a vuslat yolunda

onun sünnetine sarılanla, Hak yolundan geri dönenler bununla birbirinden ayrılır. Kâmil mürşidler kimi, nefsinin kötü alışkanlıklarını terkedip giyim kuşam ve insanlardan gönlünü çekmiş görürlerse onun ilâhî huzura girmesine vesile olurlar. Ancak, ezelde bu nimetten mahrum edilen kimseye bunu yapamazlar. Hızlân halinden (ilâhî rahmetten mahrum edilip kendi haline terkedilmekten) Allah'a sığınırız.

Kâmil mürşidler, kimi, nefsanî tutkularına saplanıp kalmış, alıştığı şeylere bağlanmış, ruhsat ve tevillere meyletmiş bir halde görürlerse onun yeriyle kalbi perdeli kimselerin yerinin aynı olduğunu bilirler. Bu kimse, yaptığı hayırlı amellerin ücretini sultanın huzurunda değil de kapının arkasından alır; onun dostlarla birlikte ilâhî huzura girmekten nasibi yoktur.

Bu olayların bir hikmeti de şudur: Durum ve hallerin değişmesiyle insanların iman ve inkâr halleri ortaya çıkar. Gerçek iman ehli, her halde irfanlarıyla hareket ederler, kaderin tecellileri nasıl cereyan ediyorsa ona tâbi olurlar, onun sevkettiği tarafa giderler. İnkâr ehli ise hiçbir halde Allah'ı tanımaz, cahildir; içinde bulundukları halleri değişince hemen itiraz ederler.

Hak yoldan sapmaktan Allah'a sığınırız.

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kıblenin değişmesinin nasıl başladığını zikrederek şöyle buyurdu:

قَدْ نَرٰى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَٓاءِۚ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضٰيهَاۖ فَوَلِّ
وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِۜ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ

144. *(Ey Muhammed!)* ***Biz senin yüzünün*** *(sürekli)* ***göğe doğru çevrilmekte olduğunu*** *(vahiy beklediğini)* ***görüyoruz. İşte şimdi, seni razı olacağın kıbleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir.*** *(Ey müminler!)* ***Siz de nerede olursanız olun,*** *(namazda)* ***yüzlerinizi o tarafa çevirin.***

Tefsir

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], kıblenin Kâbe'ye çevrilmesini arzuluyordu. Çünkü Kâbe, atası İbrahim'in de kıblesiydi ve oranın kıble olması Araplar'ın İslâm'a girmesinde daha etkili olurdu. Hem Kâbe'nin kıble oluşu, Beytülmakdis'ten daha önceydi. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], vahiy inmesini arzulayarak yüzünü semaya doğru çevirip duruyordu. Kemal-i edebinden, semaya bakıyor fakat diliyle istemiyordu. Cenâb-ı Hak, onun bu halini zikrederek kendisine şöyle buyurdu:

"Gerçekten biz senin, vahiy bekleyerek yüzünü semaya doğru çevirip durduğunu görüyoruz. Şimdi sana istediğini veriyoruz; *seni, sevdiğin kıbleye döndürüyoruz.* Senin bunu istemen, ilâhî murada uyan dinî maksatlar içindir ve ilâhî hikmet de onu gerektirmektedir."

"Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir. Ey müminler! *Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzlerinizi o tarafa çevirin."*

Cenâb-ı Hak bu âyette, "Kâbe'nin tarafına yönelin" buyurdu, "bizzat kendisine yönelin" buyurmadı. Çünkü Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], o zaman Medine'de bulunuyordu. Uzaktaki kimsenin, Kâbe'nin bulunduğu tarafa yönelmesi yeterlidir. Bizzat kendisine yönelmekte zorluk vardır. Ancak Kâbe'nin yakınında olan kimse için durum böyle değildir. Zira onun Kâbe'nin bizzat kendisine yönelmesi kolaydır.

Denilir ki Kâbe'nin kıble oluşunu Cebrâil [aleyhisselâm] vahiyle belirlediği için, ona "vahyin kıblesi" denmiştir.

Beyzâvî bu âyetin tefsirinde der ki: "Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] Medine'ye geldiğinde, on altı ay Beytülmakdis'e doğru yönelerek namaz kıldı, sonra kıble Kâbe'ye çevrildi. Bu olay, Bedir Savaşı'ndan iki ay önce, receb ayında, zevalden sonra (öğle vakti) gerçekleşti. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem], Benî Seleme Mescidi'nde ashabına öğle namazının ilk iki rekâtını kıldırmıştı; namazda iken kıble değişti, Kâbe'ye yöneldi. Erkeklerle kadınlar saflarını değiştirdiler. Bu mescide, 'Mescidü'l-kıbleteyn' yani iki kıbleli mescid adı verildi."[367]

---

367 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 1/148 (Beyrut 2000).

144. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Âyette şuna işaret edilmektedir: Bazan bir şeyi açıkça istemeyi terketmek, edebin kemalindendir. İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Çoğu zaman edep onları (ârifleri), dille istemeyi terketmeye sevkeder."

"Senin sonradan yaptığın bir duan, Cenâb-ı Hakk'ın ezelde vermiş olduğu hüküm için nasıl bir sebep olabilir ki? Ezeldeki ilâhî hüküm, herhangi bir sebebe bağlı olmaktan yücedir."

"Senin O'ndan bir şey istemen, O'na karşı kulluğunu göstermek ve yüce Mevlâ'nın rubûbiyyet haklarını yerine getirmek için olsun."

Buna göre, bir şeyi arzuladığında ve bir iş üzerinde durduğunda sabret, edep göster ve peygamberine uy ki Allah senin istediğini versin yahut onun yerine sana rıza makamını lutfetsin.

Bu konuda farklı şeyler söylenmiştir. İşin gerçeği şudur: Kul Cenâb-ı Hak'tan bir şey isteyeceği zaman, kalbinin durumuna bakar; eğer kalbi dua için açılmışsa dua eder; fakat duaya karşı kalbinde bir tutukluk varsa sükût eder. Allah dilediğini hesapsız rızıklandırır; bunun için herhangi bir sebep ve bahane bulunması gerekmez.

Bu âyetten şöyle bir mana da çıkarılabilir:

Ey ârif kulum, biz senin fikrinin varlıklardan fâni olarak mana semasına doğru dönüp durduğunu görüyoruz; artık seni, razı olduğun ve güzelliğini müşahede ile lezzet bulduğun kıbleye döndürüyoruz. O, kalplerin namazı olan ilâhî huzurdur. Artık yönünü ve gönlünü hep bu huzura yönelt; her nerede olursan yönünü o tarafa çevir, fikir ve ibret namazına devam et. O, âriflerin namazı ve Hakk'a yönelenlerin nihaî arzusudur.

Hayırlara muvaffak olmak, ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Ehl-i Kitabın Kıble Konusundaki İnatları

Kıble, Kâbe'ye çevrilince yahudiler kızdılar. Öyle ki inat ve kibirlerinden dolayı kendi kıblelerini bile terkettiler. Bir de dediler ki: "Eğer o peygamber, bizim kıblemiz üzerinde kalsaydı, onun ahir zamanda gönderilen peygamber olabileceğini kabul eder ve kendisine uyardık."

Allah Teâlâ onların sözlerini reddetti ve yalan söylediklerini belirterek şöyle buyurdu:

... وَاِنَّ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْۜ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ
عَمَّا يَعْمَلُونَ ﴿١٤٤﴾ وَلَئِنْ اَتَيْتَ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ اٰيَةٍ مَا تَبِعُوا
قِبْلَتَكَۚ وَمَٓا اَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْۚ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍۜ وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ
اَهْوَٓاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَكَ مِنَ الْعِلْمِۙ اِنَّكَ اِذاً لَمِنَ الظَّالِم۪ينَۢ ﴿١٤٥﴾ اَلَّذ۪ينَ
اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ اَبْنَٓاءَهُمْۜ وَاِنَّ فَر۪يقاً مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ
الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٤٦﴾ اَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَر۪ينَ ﴿١٤٧﴾

"... Şüphe yok ki Ehl-i kitap (yahudi âlimleri) onun Rab'lerinden gelen gerçek olduğunu çok iyi bilirler. Allah onların yapmakta olduklarından habersiz değildir.

145. *(Resûlüm!)* ***Sen Ehl-i kitaba her türlü âyeti*** *(mucizeyi)* ***getirsen bile, onlar yine senin kıblene yönelmezler. Sen de onların kıblesine yönelecek değilsin. Onlar, birbirlerinin de kıblesine yönelmezler. Sana gelen bunca ilimden sonra eğer onların arzularına uyacak olursan, işte o zaman zalimlerden olursun.***

146. ***Kendilerine kitap verdiklerimiz onu*** *(Peygamber'i)*, ***öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Buna rağmen onlardan bir grup bilerek gerçeği gizler.***

147. *(Resûlüm senin yolun)* ***Rabb'inden gelen gerçektir; sakın*** *(onun hak olduğunda)* ***şüphe edenlerden olma!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kendilerine kitap ilmi verilen yahudi âlimleri, kıble değişikliğinin Rab'lerinin emriyle meydana gelen hak bir iş olduğunu kesin olarak bilirler;* çünkü onların elindeki kitapta ahir zamanda gelecek peygamberin, iki kıbleye doğru namaz kalacağı yazılıdır. Onlar bunu görmekte ve ayrıca Allah Teâlâ'nın âdetinin her ümmete özel bir şeriat tahsis etmek olduğunu bilmektedirler. *Allah onların* inat ve düşmanlıkla *yapmakta oldukları şeylerden gafil değildir;* ancak onlara hesap gününe kadar mühlet vermektedir."

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Resûlüm, vallahi *sen,* kıblenin Kâbe'ye çevrilmesinin doğruluğu hakkında *her türlü âyeti,* bütün delil ve ispatları *getirsen, onlar yine de senin kıblene yönelmezler;* çünkü onlar senin kıbleni, delil ile ortadan kalkacak bir şüpheden dolayı terketmediler. Onların sana muhalefetleri, kibir ve inattandır. Bir de onlar senin kendi kıblelerine dönmeni beklediler; halbuki *sen onların kıblesine yönelecek değilsin."*

Yahudilerin kıblesi, Beytülmakdis'teki büyük kayaya doğrudur. Hıristiyanların kıblesi, güneşin doğduğu tarafadır. Her grup, hata ve asılsız da olsa üzerinde bulunduğu durumu takviye için uğraştığından, *onlar birbirinin de kıblesine yönelmezler.* Çünkü burada öne çıkan engelleri aşmak nefislere çok zor gelir. Ancak, Allah'ın kendisine ezelde inayet takdir ettiği kimseler, bu zorlukları aşıp hakka tâbi olabilirler. Âyet şöyle devam ediyor:

"Hiç olmaz ya, *eğer sen, sana gelen bunca* apaçık vahiy ve *ilimden sonra, onların arzularına uyacak olsan, işte o zaman zalimlerden olursun;* fakat sen bundan korundun, artık senin onlara uyman asla düşünülemez."

Diğer âyette şöyle buyruluyor:

"Kendilerine kitap verdiklerimiz yani yahudiler, *o Peygamber'i* [sallallahu aleyhi vesellem], öz *oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar;* çocuklarını tanımada şüphe etmedikleri gibi onun peygamberliğinin hak oluşunda da şüphe etmezler."

Daha önce, açıkça kendisinden bahseden bir âyet bulunmadığı halde, âyetin bu kısmında Hz. Peygamber'in kastedildiğini sözün akışı

göstermektedir. Onların tanıdığı şeyin, Kur'an veya kıblenin değişmesi olduğu da söylenmiştir; ancak birinci mana daha uygundur.

Rivayet edildiğine göre Hz. Ömer (radıyallahu anh), (önceleri yahudi âlimi iken müslüman olan) Abdullah b. Selâm'a, Hz. Peygamber'i (sallallahu aleyhi vesellem) önceden tanıyıp tanımadığını sorunca Abdullah b. Selâm,

"Ben onu kendi oğlumdan daha iyi tanırım!" dedi. Ömer (radıyallahu anh),

"Niçin?" diye sorunca Abdullah b. Selâm,

"Ben Muhammed'in (sallallahu aleyhi vesellem) Allah'ın peygamberi olduğunda hiç şüphe etmem, fakat benim oğluma gelince, bilemem, belki de annesi beni aldatıp ona başka bir erkekten hamile kalmış olabilir!" dedi.[368]

Yahudiler, Hz. Peygamber'i (sallallahu aleyhi vesellem) bu derece tanıdıktan sonra, Abdullah b. Selâm ve arkadaşları gibi Allah Teâlâ'nın kendilerine iman nasip ettiği kimseler hariç, diğerleri onu inkâr edip sıfatlarını gizlediler. "*Onlardan bir grup* yahudi âlimi, *gerçeği bildikleri halde, onu* sırf haset ve inattan dolayı *gizledi.*"

"Ey Muhammed, senin üzerinde bulunduğun yol, *Rabb'inden gelen gerçektir, sakın* onun hak olduğunda *şüphe edenlerden olma*! Veya onların bilerek hakkı gizlediklerinden şüphe etme.

Beyzâvî, bu âyetin tefsirinde der ki: "Buradaki hitap, esasında Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) değil, âyeti işitenleredir; çünkü onun böyle bir şüphe içine düşmesi söz konusu değildir. Bundan murat, onun işinin hak olduğunu ortaya koymaktır. Resûl-i Ekrem öyle bir hale sahipti ki ona bakan kimse, (iman etmese de) kendisinin hak peygamber olduğunda şüphe etmezdi.

Yahut burada çok beliğ bir şekilde ümmete emir vardır. Bu emir, onların, şüpheleri ortadan kaldıran marifetleri elde etmeleri, kendi irade ve istekleriyle bunu gerçekleştirmeleridir."[369]

---

368 bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/358.

369 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 1/94.

145-147. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'nın bir imtihan olarak, öteden beri halk içinde cereyan ettirdiği durum şudur: Hakikat ehli ârifler, genelde dinin zâhirî ilimleriyle yetinen âlimler tarafından inkâr edilmişlerdir. Şöyle de diyebilirsin: Bâtın âlimleri, çoğu zaman zâhir âlimleri tarafından inkâr edilmişlerdir. Zâhir âlimleri onlara karşı genelde eziyet ve inkârla karşılık verirler. Halbuki bu âlimler, hakikat ilminin Allah tarafından gelen bir hak ilim olduğunu bilirler. Hiç şüphesiz bâtın ilmi haktır. Şu hadis-i şerifler bu ilimden bahsetmektedir:

"Öyle gizli ilimler vardır ki onları ancak Allah'ı tanıyan âlimler bilir; Allah'tan gafil kimseler, o ilmi işitince, onu ve sahibini inkâr ederler."[370]

"Her âyetin bir zâhirî, bir bâtını, bir haddi ve matlaı vardır."[371]

Allah, onların yaptıklarından gafil değildir. Bu ilimleri inkâr edenlerin cezası, müşahede ve hakkı görmenin lezzetinden mahrum kalmaktır. Bu durumda tasavvuf ehline denir ki:

"Sen onlara, bütün âyet ve delilleri getirsen, onlar senin yöneldiğin yöne ve hale tâbi olmazlar. Çünkü senin yöneldiğin halin elde edilmesi, nefislerin ölmesine, başların kibrini kırıp tevazuyla eğilmesine, maddenin kalpten atılmasınan, faydalı şeylerin elde edilmesi için boş alışkanlıkların ve engellerin terkedilmesine, gerektiğinde vatandan ayrılmayı, aile ve çocuklardan uzak kalmayı göze almaya bağlıdır. Ey mürid, sen de onların yöneldiği şeylere yönelecek değilsin. Sana açılan bunca hakikat ilminden sonra, eğer onların arzularına uyarsan, işte o zaman kendine zulmetmiş kimselerden olursun."

Kendilerine kitap ilmi verilen şekilci şeriat âlimleri, aslında, kendi çocuklarını tanıdıkları gibi hakikat ilminin varlığını bilirler. Onlar bu ilmin varlığını gerçekte kabul ve itiraf da ederler, fakat ona sahip olan seçkin âriflerin varlığını inkâr ederler. Bazan kendileri bu ilmi yakînen tanırlar, ona sahip seçkin velilerin varlığını bilirler, ancak hasetlerinden dolayı hakkı gizlerler. Bu durumda ârife denir ki:

---

370 Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, nr. 799; Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 141, Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 1/260; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 28942.

371 İbn Hibbân, *Sahîh*, 1/276; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/262; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/152.

"Senin yürüdüğün tarikat caddesi ve elde ettiğin hakikat ilmi, Rabb'in tarafından gelen hak bir yoldur. Sakın sen, hak üzere olduğundan şüpheye düşenlerden olma!"

Mekke Dışındakilerin Kıblesi

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyetlerde, Mekke'den uzakta olanların kıblesini açıklayarak şöyle buyurdu:

وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ اَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللّٰهُ
جَمِيعًا اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٤٨﴾ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ
شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٩﴾
وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ
فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ اِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا
مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي وَلِاُتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥٠﴾

148. ***Herkesin yöneldiği bir kıblesi vardır.*** *(Ey müminler!)* ***Siz hayır işlerinde yarışın. Nerede olursanız olun sonunda Allah hepinizi bir araya getirir. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.***

149. ***Nereden*** *(yola)* ***çıkarsan çık,*** *(namazda)* ***yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir. Hiç şüphesiz bu, Rabb'inden sana gelen gerçektir. Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir.***

150. *(Resûlüm!)* ***Nereden*** *(yola)* ***çıkarsan çık,*** *(namazda)* ***yüzünü Mescid-i Harâm'a doğru çevir.*** *(Ey müminler!)* ***Siz de nerede olursanız olunuz, yüzünüzü o yana çevirin ki insanların aleyhinize kullanacakları bir delili olmasın. Yalnız zalimler başka*** *(onlar bunu aleyhinize bir delil olarak kullanabilir).* ***Siz onlardan da korkmayın; yalnız benden korkun ki*** *(hem sizi koruyayım hem de)* ***size olan nimetimi tamamlayayım; böylece doğru yolu bulasınız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Müslümanlardan *her bir kesimin* bulunduğu yöne göre Kâbe'den kendisine yöneldiği özel *bir kıble vardır.* Her nerede olsa ve nerede bulunsanız farketmez, siz bulunduğunuz taraftan Kâbe'ye yönelerek çokça namaz kılın, lezzetleri yok eden ölüm gelmeden önce hayırlara yönelin. Siz, yerin doğusunda veya batısında her nerede olsanız ölüm size gelir. Ardından yalın ayak çıplak bir vaziyette sizi mahşere getirir. Size o anda ancak daha önce yapmış olduğunuz salih ameller yahut sizin adınıza arkanızdan yapılan hayırlı işler fayda verir. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir. Kulları diriltmek, onları yerin direnliklerinden ve uzak beldelerinden toplayıp bir araya getirmek ona güç gelmez."

"Resûlüm sen, her kavmin yöneldiği bir kıblesi olduğunu bilince, *nereden,* hangi mekândan yola *çıksan* veya hangi mekâna girsen *yüzünü,* yönünü namazda *Mescid-i Harâm tarafına çevir. Vallahi bu, senin Rabb'inden gelen bir gerçektir;* sen derhal ona uy. *Allah* sizin hayır veya şer olarak *yaptıklarınızdan habersiz değildir;* herkese yaptığı işlere göre karşılığını verir."

Allah Teâlâ bundan sonraki âyette, peşinden sebebini zikrederek, Kâbe'ye yönelme emrini tekrarlayarak buyurdu ki:

"(Resûlüm!) *Nereden* yola *çıkarsan çık,* namazda *yüzünü Mescid-i Harâm'a doğru çevir. Ey mü'minler, siz de nerede olursanız olunuz, yüzünüzü o tarafa çevirin."*

Beyzâvî bu âyetin tefsirinde der ki: "Kâbe'ye yönelme emri, birkaç sebepten dolayı tekrar edildi. Allah Teâlâ kıblenin değişmesinde üç sebep zikretti:

1. Hz. Peygamber'in istediği ve razı olduğu şeyi kendisine vererek onun şanının yüceliğini göstermek.

2. Allah'ın önceden beri devam ettirdiği âdeti gerçekleştirmek. Yüce Allah, her millete ve davet sahibi peygambere yönelecekleri bir kıble tayin etmiştir; bu ümmet için de böyle olmuştur.

3. Bu işe muhalif olanların itiraz ve bahanelerini reddetmek.

Her bir sebep, ait olduğu durumla birlikte zikredilmiştir. Bir de şu var: Kıblenin değişmesi çok mühim bir iştir; ayrıca nesih olayı (önceki bir hükmün kaldırılıp yerine başkasının getirilmesi), fitne ve şüphelere çok müsait bir durumdur. Bu sebeple, yeni kıblenin tekit edilerek belirtilmesi ve tekrar edilerek zikredilmesi gayet yerindedir."[372]

Cenâb-ı Hak, muhaliflerin delillerini def ve reddettiği âyette üçüncü sebebi zikrederek şöyle buyurdu:

"Benim size, Beytülmakdis'ten Kâbe'ye dönmenizi emretmem, ancak insanların boş iddialarını çürümek ve bahanelerini ortadan kaldırmak içindir."

Yahudiler çok defa şöyle derlerdi:

"Tevrat'ta, bu peygamberin kıblesinin Kâbe olduğu zikrediliyor; o ise Sahra'ya (Beytülmakdis'e) yöneliyor."

Bazan da şöyle derlerdi: "Muhammed, hem bizim dinimize muhalefet ediyor hem de kıblemize yöneliyor."

Müşrikler de çoğu zaman şöyle demekteydi: "Bu peygamber, İbrahim'in dininde olduğunu iddia ediyor, fakat onun kıblesinden ayrı kıbleye (Beytülmakdis'e) yöneliyor."

Cenâb-ı Hak buyurmaktadır ki: "Ey müminler, işte ben, insanların dillerini tutmak ve delillerini çürütmek için size kıble olarak Kâbe'ye dönmenizi emrettim. Ancak onların içindeki inatçı kimselerin fitnesi kesilmez, yaygaraları bitmez. Bu defa onlar şöyle derler: 'Kıblenin Kâbe'ye çevrilmesi, ancak onun kavminin dinine meylinden ve kendi beldesine muhabbetinden oldu.'"

Yine bu inatçılar şöyle dediler: "Peygamber, önceki kıblenin yanlış olduğunu anladı da atalarının kıblesine döndü; böyle giderse onların dinine dönmesi de yakındır!"

Âyet şöyle bitiyor: "Ey müminler, *siz onlardan korkmayın,* onların tenkit ve saldırılarına aldırmayın; bu size zarar vermez. *Siz yalnız benden*

372 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 1/94.

korkun ki sizi onların şerrinden koruyayım. Şu bir gerçek ki kim benden korkarsa her şey de ondan korkar; kim benden korkmazsa o kimse her şeyden korkar. Ben size ayrıca ceddiniz İbrahim'in kıblesine dönmenizi emrettim ki peygamberinizin gözünü aydın ve sizi hidayet yolunda muvaffak ederek *size olan nimetimi tamamlayayım*. Size verdiklerime şükredin ve lutfettiklerimi zikredin ki ihsanlarımı artırayım ve üzerinize (maddi-manevi) nimetlerimi bolca akıtayım."

148-150. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, şu koskoca kâinatı sonsuz hikmetiyle en güzel şekilde sevk ve idare etmektedir. O'nun her bir insan grubunu ayrı bir işe yöneltmesi, kullarının menfaati icabıdır. O, bazılarına vermediği şeyleri diğerlerine vermiştir.

Allah Teâlâ, bir grup insanı muhabbetine tahsis etmiş ve onları huzuru için seçmiştir; bunlar âriflerdir. Bir grup insanı hizmetinde tutmuş ve ibadetinde fâni etmiştir; bunlar âbid ve zâhidlerdir. Bir grup insanı, hükümlerini taşımak ve dinini yaymak için görevlendirmiştir; bunlar ilmi ile amel eden âlimlerdir. Bir grup insanı kitabının yazılması, okunması ve anlaşılmasında görevlendirmiş, onlarla Kur'an'ı muhafaza etmiştir. Bunlar, kıraat imamları ve müfessirlerdir. Bu konuda Allah Teâla şöyle buyurmuştur:

"Hiç şüphesiz o Kur'an'ı biz indirdik, onu koruyacak da elbette biziz" (Hicr 15/9)

Cenâb-ı Hak, bir grup insanı fitnenin söndürülmesi, zulüm ve sıkıntıların defedilmesi için görevlendirmiştir; bunlar hâkimler ve bu konuda onlara yardım eden kimselerdir. Allah Teâlâ, bir grup insanı nizamındaki hikmeti korumak için görevlendirmiştir. Bunlar, bütün çeşit ve teferruatıyla ilâhî hükümleri icra eden ve geçim sebeplerini ayakta tutan müminlerdir. Yüce Mevlâ, bazılarını, hilminin tecelli etmesi ve affedici sıfatının görülmesi için hazırlamıştır; bunlar günah ve isyana dalan kimselerdir. Bazılarını da intikam ve kahhâr isminin tecelli etmesi için hazırlamıştır; bunlar da bütün gruplarıyla kâfirlerdir.

Bu grupların her biri, ilâhî kudretin önlerine koyduğu, kazâ ve kaderin kendilerine hükmettiği işe yönelmişlerdir. Ancak son iki grubun yaptıklarını din kabul etmemektedir. Eğer hepsinin maksadı güzel olsaydı, hepsi Allah için amel eden kimseler olurdu. Onlara şöyle denir:

Niyet ve maksatlarınızı güzelleştirerek hayır işlerde yarışın; size lezzetleri yok eden ölüm gelmeden önce taat ve ibadetlere koşun. Siz nerede olursanız olun, Allah sizi hesap için toplar; geçmişte yapmış olduğunuz amellerin karşılığını sevap veya azap olarak görürsünüz.

Ey ârif, nereden çıksan, her nerede bulunsan yüzünü ve bütün varlığını fikir ve nazarını kullanarak ilâhî huzur mescidine çevir (Allah'a yönel), gerçek hak O'dur; gerisi boştur. Bu konuda şair der ki:

"Dikkat edin, Allah hariç, her şey bâtıl ve boştur; her nimetin sonu çaresiz yok oluştur."

Ey ârifler, siz her nerede olursanız, yüzünüzü ve gönlünüzü bu ilâhî huzur kıblesine çevirin; Rabb'inize fikir ibadetiyle kulluk edin; şüphesiz o, kalplerin namazıdır, gayb âleminin anahtarıdır. Bu konuda bir ârif demiştir ki:

"Ey benim namazdaki kıblem; ben namaza durduğun zaman güzelliğiniz tam karşımda gözümün önünde durur; bütün varlığımla ona yönelirim."

Ey ârif kullarım, siz, bu huzura ulaştığınız ve müşahede kalesine girerek korunduğunuz zaman, nefis ve insan düşmanlarının delili kesilir, artık size zarar veremezler; ilâhî yakınlık ve ünsiyet cennetinde sefa sürersiniz; ancak kalpleri saran vesveseler kalır, onlar da gaybı müşahedeye engel olmaz. Artık benden başka kimseden korkmayın; bütün himmetiniz ancak benim ihsan ve ikramlarıma çevrilsin. Ben size nimetimi tamamlarım, sizi marifetimin kemaline ulaştırırım, size yardım ve desteğimi ihsan ederim.

Cenâb-ı Hakk'a Vuslat Yolları

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, onları huzuruna ulaştıracak nimetini zikrederek şöyle buyurdu:

كَمَآ اَرْسَلْنَا فٖيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُوا عَلَيْكُمْ اٰيَاتِنَا وَيُزَكّٖيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ
الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ﴿١٥١﴾ فَاذْكُرُونٖٓي اَذْكُرْكُمْ
وَاشْكُرُوا لٖي وَلَا تَكْفُرُونِ ﴿١٥٢﴾

151. ***Nitekim içinizden size âyetlerimizi okuyan, sizi kötülüklerden arındıran, size kitabı (Kur'an'ı) ve hikmeti talim edip bilmediklerinizi öğreten bir resûl gönderdik.***

152. ***Öyleyse siz beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin; sakın bana nankörlük etmeyin!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey kullarım, benim size olan iyilik ve ihsanımı zikredin. Hiç şüphesiz ben size kıbleyi değiştirme lutfunda bulunarak nimetimi tamamladım. Yine nimetlerin en büyüğünü size ihsan ederek nimetimi tamamladım. *Bu nimet, size içinizden bir peygamber göndermemdir. O öyle bir peygamberdir ki sizi* huzuruma ulaştıracak *âyetlerimizi okur,* sizi her türlü kötülük ve ayıplardan temizler, *size* nice gayb ilmini ve kalplerin ilacını taşıyan *kitabı* Kur'an'ı *öğretir, ayrıca hikmeti* yani tertemiz şeriatı ve sünneti *öğretir. Bunlarla birlikte o size, daha önce hiç bilmediğiniz,* tanımadığınız gayba ait *ilimler öğretir*. Bundan sonra, *siz beni* taat ve güzelce kulluk yaparak *zikredin ki ben de sizi* sevap ve cennet nimetleri ile ikram ederek *zikredeyim.*"

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) bu konuda buyurmuştur ki:

"Kim Allah'a itaat ederse o kimse, gerçekten Allah'ı zikretmiş olur; isterse bu kimsenin namazı, orucu ve Kur'an okuması az olsun. Kim de Allah'a isyan ederse (harama dalarsa) gerçekten o kimse Allah'ı unutmuştur; isterse onun namazı, orucu ve Kur'an okuması çok olsun."[373]

---

373 Dârimî, *Sünen*, 2/17; Taberânî, *el-Kebîr*, 22/154 (nr. 413); Süyûtî, *es-Sağîr*, nr. 8463.

Âyete şu manalar da verilmiştir:

Siz beni gönlünüzle zikredin, ben de sizi müşahede ve cemalimi seyir nimetine ulaştırarak zikredeyim.

Siz beni kalplerinizle zikredin, ben de sizi kalbinizden perdeleri kaldırarak zikredeyim.

Siz beni tevhid ve imanla zikredin, ben de sizi cennette manevi derecelere yükselterek zikredeyim.

Ebû Bekir-i Sıddîk (radıyallahu anh) demiştir ki: "İbadet olarak tevhid, sevap olarak cennet yeterlidir."

Siz beni şükürle zikredin, ben de sizi daha fazla ihsan ederek zikredeyim.

Siz beni yeryüzünde zikredin, ben de sizi yerin altında (kabirde) zikredeyim.

Esmaî der ki: "Hac zamanı Arafat'ta vakfeye durmuş bir bedevi gördüm, şöyle dua ediyordu: İlâhî! Herkes farklı farklı dillerle ağlayıp sızlayarak senden ihtiyaçlarını istiyor; benim senden isteğim, bir bela anında ehl-i dünya beni unutunca, senin beni zikretmendir."

Siz beni dünyada zikredin, ben de sizi ahirette zikredeyim.

Siz beni taatlerle zikredin, ben de sizi hoş bir hayatla afiyet içinde yaşatarak zikredeyim.

Siz beni tenhada ve topluluk içinde zikredin, ben de sizi onlardan daha hayırlı bir topluluk içinde (meleklerin arasında) zikredeyim. Buna şu kudsî hadis delildir. Cenâb-ı Hak buyurur ki:

"Kulum benim hakkımda nasıl düşünürse ben kendisine ona göre muamele ederim. Artık hakkımda istediğini düşünsün. Kulum beni zikrettiği zaman ben onunla beraberim. Kim beni gizlice içinden zikrederse ben de onu özel olarak zatımda zikrederim. Kim beni bir topluluk içinde zikrederse ben de onu daha hayırlı bir topluluk içinde zikrederim."[374]

Siz beni nimet ve rahatlık içindeyken zikredin, ben de sizi sıkıntı ve belaya düştüğünüzde zikredeyim.

374 Buhârî, Tevhid, 15; Müslim, Tevbe, 1; Ahmed, *Müsned*, 2/251, 413; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 811, 812.

Siz beni hükümlerime teslim olup rıza göstererek zikredin, ben de sizi işlerinizi güzel yoluna koyarak ve üzerinizde hükmümü yumuşaklıkla icra ederek zikredeyim. *"Kim Allah'a güvenip dayanırsa Allah ona yeter"* (Talâk 65/3).

Siz beni şevk ve muhabbetle zikredin, ben de sizi huzuruma vâsıl edip zatıma yaklaştırarak zikredeyim.

Siz beni tövbe ile zikredin, ben de sizi kusurlarınızı affederek zikredeyim.

Siz beni dua ile zikredin, ben de sizi ihsanla zikredeyim.

Siz beni ihtiyaçlarınızı benden isteyerek zikredin, ben de sizi nimetlerimi vererek zikredeyim.

Bil ki zikir üç çeşittir. 1. Sadece dille zikretmek; bu, gafillerin zikridir. 2. Dil ve kalple yapılan zikir; bu, seyrü sülûk sahiplerinin zikridir. 3. Sadece kalple yapılan zikir; bu, Hakk'a vâsıl olanların zikridir.

Zikir, amellerin en faziletlisidir. Kur'an âyetleri ve hadis-i şerifler bunu göstermektedir. Zikir, kâmil bir mürşidin talimiyle yapıldığında, kulu Allah Teâlâ'ya ulaştıran en kısa yoldur.

Zikrin çeşitleri çoktur. Tehlil (lâ ilâhe illallah), tekbir (Allahüekber), tesbih (sübhânellah), hamdele (elhamdülillâh), hasbele (hasbiyallah), havkale (lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh) ve Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] salavat bunların en başında gelir. Bütün zikirler ism-i has olan "Allah" zikrinde toplanır. Bu zikrin sonucu, zatta fâni olmaktır (yani fenâ fillâh haline ulaşmaktır); asıl gaye ve nihaî hedef odur. Zikir hakkında geniş bilgi için İbn Cüzey'in tefsirine bakınız.[375]

Cenâb-ı Hak, âyetin sonunda şöyle buyuruyor: "Size yaptığım ihsanları, verdiğim nimetleri, başkasına değil sadece bana nisbet ederek ve hepsini benden bilerek *bana şükredin, sakın bana* yani nimetlerime karşı *nankörlük yapmayın,* yoksa daha önce verdiklerimi sizden çeker alırım."

---

375 bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl,* 1/101-102.

151-152. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ ümmet-i Muhammed'e içlerinden, kendilerine dini öğreten, onların kalplerini Allah'tan gayri şeyleri müşahede etmekten temizleyen ve onlara ledünnî ilimleri öğreten bir peygamber göndermekle çok büyük bir iyilikte bulunduğu gibi, aynı şekilde bu ümmete her devirde onları terbiye eden, ayıp ve kusurlardan temizleyen, onları ilâhî huzura girmeye ehil yapan, kendilerine ezelî kudretin tecellilerini ve ilâhî hikmeti müşahede ettirip gösteren, onlara ilimlerin sırlarını öğreten, kendilerine güzel anlayış hazinelerini açan terbiye şeyhlerini (kâmil mürşidleri) göndermekle de büyük ihsanda bulunmuştur. Ümmet bu sayede birçok sırra vâkıf olur; bilmedikleri nice şeyleri öğrenir. Cenâb-ı Hak onlara der ki:

"Siz beni, ruhlarınız ve sırlarınızla zikredin; ben de sizi maddi varlığınızı görmekten kurtararak zikredeyim. Siz beni fikir ve nazar yoluyla zikredin, ben de sizi sürekli müşahede halinde tutarak zikredeyim. Benim nimet ve ihsanlarıma şükredin; benden başkasına güvenip dayanarak nankörlük yapmayın, yoksa sizden, daha fazla yapacağım yardım ve desteği çeker alırım."

Can ve Mallarda Yaşanacak İmtihan

Cenâb-ı Hak kullarına şükrü emredince, hemen peşinden sabrı da emretti; çünkü sabır aksi hallerde şükrün kardeşidir, onun yerine geçer. Şükür nimetlerde, sabır ise mihnetlerde olur. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurdu:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِرِينَ ۝
وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ اَمْوَاتٌ بَلْ اَحْيَاءٌ وَلٰكِنْ لَا تَشْعُرُونَ ۝
وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْاَمْوَالِ وَالْاَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ
وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ ۝ اَلَّذِينَ اِذَا اَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّا اِلَيْهِ
رَاجِعُونَ ۝ اُولٰئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَاُولٰئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ ۝

153. ***Ey iman edenler! Sabır ve namazla Allah'tan yardım isteyin; şüphesiz Allah sabredenlerle beraberdir.***

154. ***Allah yolunda öldürülenlere "ölü" demeyin. Aslında onlar diridirler, fakat siz onu anlayamazsınız.***

155. ***Hiç şüphesiz biz sizi biraz korku biraz açlık biraz da mallardan, canlardan ve ürünlerden azaltarak*** *(fakirlik ve ölümle)* ***imtihan ederiz.*** *(Resûlüm!)* ***Sabredenleri müjdele!***

156. ***O sabredenler, kendilerine bir musibet geldiği zaman, "Biz*** *(her şeyimizle)* ***Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz" derler.***

157. ***Onlar için Rab'lerinden bağış ve rahmet vardır; onlar gerçekten hidayete ulaşmış*** *(dünya ve ahiret saadetini bulmuş)* ***kimselerdir.***

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen "ibtilâ" kelimesi, "imtihan etmek ve denemek" manasındadır. Allah'ın kullarını imtihan etmesinin anlamı, kendisinin bildiği bir şeyi ortaya çıkarmasıdır. Bu, insanların, bilmedikleri bir şeyi öğrenmek için birbirini imtihan etmesine benzemez; çünkü Allah, meydana gelmiş ve gelecek olan her şeyi önceden bilir.

Son âyette geçen "salât"ın manası, "mağfiret ve manevi temizlik"tir; "rahmet"in manası da "lutuf ve ihsan"dır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler,* benim rızam, nimet ve ihsanıma ulaşmak için, taatlerin zorluğuna, isyan ve hataları terketmeye *sabrederek Allah'tan yardım isteyin.* Yine, ibadetlerin özü, münâcât mahalli ve sırların madeni olan *namazla Allah'tan yardım isteyin.* O namazda kalbe nurların parıltıları yansır, sırların kapısı açılır. Namaz, müminlerin ruhlarının mi'racı ve âlemlerin Rabb'iyle münâcâtıdır. Eğer sabrın acılığını yutabilirseniz, *şüphesiz Allah sabredenlerle beraberdir.*"

Sabrın en fazla gerekli olduğu yer, dostların ayrıldığı, yakınların ve arkadaşların ölüp gittiği zamandır. Eğer onların ölümü Allah yolunda cihadda olmuşsa onlar için esef ve üzüntü çekmek uygun değildir; çünkü onlar, Allah katında diri olup ahiret nimetleriyle rızıklanmaktadır.

Aynı şekilde bir deprem, suda boğulma, yangın, doğum ve taun sebebiyle ölüp şehidlere katılan kimselerin durumu da aynıdır.

"Müminlerden Allah yolunda öldürülenler için 'onlar ölüdür' demeyin; onlar ölü değildir, bilakis ruhanî bir hayatla diridirler, *fakat sizler onların hayatını farkedemezsiniz;* çünkü onlar sadece ruhtan ibarettir; sizler ise beden ve dünya âleminin şartlarıyla sarılısınız, ruhların makamı sizden gizlidir."

Bütün müminlerin ruhları da aynı şekilde berzah âleminde diridir. Âyette sadece şehidlerin zikredilmesi, onların kavuştuğu güzellik ve ikramların büyüklüğünü ifade etmek, diğerlerinden ayrı olarak, rızıklarının kolayca kendilerine gelişini anlatmak içindir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Şehidlerin ruhları, yeşil kuşların kursakları içinde gezerler, cennet meyvelerinden alıp yerler."[376]

Diğer bir hadiste ise şöyle buyrulmuştur:

"Allah Teâlâ şehidlere, kuş sûretinde yeşil iri binekler yaratır; onların kursağına girer, onunla cennette uçarak dolaşırlar, meyvelerinden yer, nimetlerinden alırlar. Kıyamet günü mahşerde toplanana kadar böyle devam eder."

Zamanı gelinceye kadar sıddıklardan başka kimse şehidlerle birlikte cennete giremez. Sıddıklar ârif zatlar olup hepsinden üstündür. Çünkü onlar, ileri derecede tasarruf imkânına, ilâhî huzur ve neşeye, müşahede ve Hakk'a nazar nimetlerine mazhar olmuşlardır. Onlar da şehidler gibi nimet cennetlerindedir, fakat sıddıklar, şehidler gibi kuşların kursağında mahsur değildir. Onların kendine mahsus şekil ve sûretleri vardır, o vaziyette diledikleri yere rahatça giderler. Onlardan üstün olan peygamberler de aynı şekilde rahat ve serbest hareket ederler.

Cenâb-ı Hak diğer âyette şöyle buyurur:

"Ey müslümanlar, *biz sizi, bir miktar korku ile imtihan edeceğiz.* Bu korku düşman saldırısı ve kâfirlerin kuvvetli taarruzdur. *Yine sizi,* fiyatların artması ve meyvelerin azalması sonucu oluşan *açlıkla imtihan*

---

376 Tirmizî, Fezâilü'l-Cihâd, nr. 1641; Dârimî, Cihâd, 18; Ahmed, *Müsned*, 6/386.

edeceğiz. Ayrıca sizi, hayvanların ölümü, ticaretin zorlaşması yahut bir sürü zararların sonucu *mallarınız azalmasıyla imtihan edeceğiz. Yine sizi, cihadda canlarınızın gitmesi, âfetlerle meyve ve ziraatınızın telef olmasıyla imtihan edeceğiz."*

İmam Şâfiî [rahimehullah] âyete şu manayı vermiştir: "Âyetteki korku, Allah korkusudur; açlık ramazan orucudur; malın noksanlaşması zekât ve sadakalardır; nefsin (bedenin) noksanlaşması, hastalıklardır; meyvelerin noksanlaşması ise evlatların ölümüdür."

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Mümin bir kulun çocuğu vefat edince, yüce Allah meleklerine,

'Kulumun çocuğunu aldınız mı?' diye sorar. Melekler,

'Evet' derler. Yüce Allah,

'Siz onun gönlünün meyvesini (en sevdiği ciğerpâresini) aldınız değil mi?' diye sorar. Melekler,

'Evet yâ Rabbi, öyle oldu' derler. Yüce Allah,

'Çocuğu vefat edince kulum ne dedi?' diye sorar. Melekler,

'Sana hamdetti ve, 'Biz Allah'a aidiz, O'ndan geldik, O'na döneceğiz, diye teslimiyet gösterdi' derler. O zaman yüce Allah şöyle buyurur:

'O kulum için cennette bir ev yapın, ismini de 'hamd evi' koyun."[377]

"Ey müjdeci *resûlüm, sabredenleri müjdele. Onlar öyle kimselerdir ki kendilerine* beden, aile, mal ve yakın arkadaşlarıyla ilgili *bir musibet gelse şöyle derler:*

"Bizler, Allah'ın mülkü ve kullarıyız; O bizde dilediği gibi hüküm ve tasarruf eder. *Biz sonuçta O'na döneceğiz.* O bize, (iman ve teslimiyetimiz karşılığı olarak) hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği, hiçbir insanın hayal edemediği nimetler verir; onun yanında bu dünya musibetleri hiç kalır."

---

377 Tirmizî, Cenâiz, 36; Ahmed, *Müsned*, 4/415; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 2937.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Kimin başına bir musibet gelince, 'İnnâ lillah ve innâ ileyhi râciûn (Biz Allah'ın kullarıyız, elbette yine O'na döneceğiz); Allahım, başıma gelen bu musibette bana ecir ver ve bana ondan daha hayırlısını nasip et' derse, Allah muhakkak ona (elinden aldığından) daha hayırlısın verir."[378]

Ümmü Seleme validemiz [radıyallahu anhâ] demiştir ki: "Kocam Ebû Seleme vefat edince ben böyle söyledim; Allah bana onun yerine daha hayırlısını, Resûlullah'ı [sallallahu aleyhi vesellem] nasip etti."[379]

Âyetin sonu şöyle bitiyor: "Musibet anında sabredip Allah'a teslim olanlar var ya, *onlara Rab'lerinden bir mağfiret,* günahlardan temizlik ve *rahmet vardır. Onlar, gerçekten hidayete;* dünyada ve ahirette bütün hayırlara *ulaşmış kimselerdir."*

153-157. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey velilerin yoluna inananlar, nefsinizin sevmediği şeylere sabrederek huzurumuza gelen yola sülûkte ve kudsî nurlarımızı müşahede etmede Allah'tan yardım isteyin. Nefislerin hoşlanmadığı şeyler, hazlarını, şehvetlerini, boş âdet ve kötü alışkanlıklarını terketmektir. Bir de sürekli namazla Allah'tan yardım isteyin. Bu namaz, kalplerin sürekli ilâhî huzura bağlanmasıdır. Hiç şüphesiz Allah yardımı, desteği ve (kalplerinde) tevhid nurlarını parlatarak sabredenlerle beraberdir.

Siz, zillet ve iftikarla,[380] kötü âdetlerini terkederek ve halktan utanmayı bir kenara atarak nefsini manen öldüren birini gördüğünüz zaman, sakın ona "ölmüş" demeyin, bilakis o, (nefsini terbiye edip Allah'a teslim ederek) manen hiç ölmeyecek bir hayat bulmuştur. Allah Teâlâ'nın âyetinde belirttiği gibi onlar, ilk ölümleri hariç, artık daha ölümü tatmazlar (Duhân 44/56).

---

378 Müslim, Cenâiz, 3 (nr. 918); Ahmed, *Müsned,* 6/309.

379 Müslim, Cenâiz, 3, 4; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/379.

380 İftikar, kendini hiçbir şeye sahip görmeme ve her nefeste, her halinde yüce Allah'a muhtaç olduğunu bilme halidir.

Müridin nefsi ölünce, onun yanında zillet ile izzet, övülmekle yerilmek, zenginlikle fakirlik, ölümle hayat eşit olur. Bu durumda onun ruhu, yeni bir hayat bulmuş, müşahede alanı genişlemiş, mülkün sahibi yüce mâbuduna nazar etme nimetine ulaşmış olur. Onun zâhiren ölmesi kendisinin ancak Allah'a daha çabuk ulaşmasını, manevi nimetlerden daha fazla istifade etmesini ve müşahedesinin daha güzel olmasını sağlar. Bu hali elde eden bir ruh sürekli terakki halindedir, fakat siz, onların bu dünyadaki ve öteki âlemdeki yüksek hallerini bilemezsiniz.

Hak yolcuları tahkik haline ulaşmak için bu yola girmek istediklerinde, kendilerine şöyle denir: "Ey müridler, vallahi sizi halkın eziyeti, rızık darlığı, malın zayi olması, mücâhede ile bedenlerin zayıflaması, müşahede halinin elde edildiği manevi fethin gecikmesi gibi hallerle imtihan ederiz."

Bu imtihan, üzerine rubûbiyyet nurları parlayıncaya kadar kulluk vazifelerine devam ederek talebinde sadık olanla, âdet ve şehvetlerine dönerek, (azimeti bırakıp) ruhsat ve tevillere yönelerek hakkı talep davasında yalancı olanları ortaya çıkarmak içindir. Hakkı talebinde sebat gösterip sabredenleri, bütün arzularına ulaşacaklarını ve yolunca gittikleri hedeflerine ulaşacaklarını müjdele. Onlar öyle kimselerdir ki başlarına bir sıkıntı ve duraklama hali gelince, kulluktaki zayıflıklarını yakînen görürler, yüce Rab'lerinin sonsuz kuvvetine sarılırlar. Her şeyde ve her halde O'na dönerler. O da her şeyden onları korur, özel himayesine alır. Onlar için Rab'lerinin ikram ettiği bir şefkat ve yakınlık vardır. Onlar yüce sevgilinin huzuruna ulaşmış kimselerdir.

Müfessir İbn Cüzey der ki: "Sabır Kur'an'da yetmişten fazla yerde zikredilmiştir. Bu, onun dinde ne kadar büyük bir yere sahip olduğunu göstermek içindir. Âlimlerden biri şöyle demiştir: Her iyiliğin sevap olarak belirli bir karşılığı vardır; ancak sabır için böyle değildir; onun sevabının bir sınırı yoktur. Bunu şu âyetten anlıyoruz:

'Ancak sabredenlere mükâfatları hesapsız ödenecektir' (Zümer 39/10).

Allah Teâlâ Kur'an'da sabredenler için verilecek sekiz lutuf zikretmiştir:

1. İlâhî muhabbet. Bu, şu âyette zikredilmektedir: *'Allah sabredenleri sever'* (Âl-i İmrân 3/146).

2. İlâhî yardım. Bu, şu âyette zikredilmektedir: *'Şüphesiz Allah sabredenlerle beraberdir'* (Bakara 2/153).

3. Cennet köşkleri. Bu, şu âyette zikredilmektedir:

'Onlar, sabretmelerinden dolayı kendilerine mükâfat olarak cennet köşkleri verilecektir' (Furkan 25/75)

4. Bol sevap. Bu, şu âyette zikredilmektedir: *'Ancak sabredenlere mükâfatları hesapsız ödenecektir'* (Zümer 39/10).

Diğer dördü de bu âyetlerde zikredilmiş olup şunlardır:

5. Müjde. Bu, şu âyette zikredilmektedir: *'Sabredenleri müjdele'* (Bakara 2/155).

6, 7, 8. Mağfiret, rahmet, hidayet. Bunlar da diğer âyette şöyle zikredilmiştir: *'Onlar için Rab'lerinden bolca bağış ve rahmet vardır; onlar gerçekten hidayete ulaşmış kimselerdir'* (Bakara 2/157).

Sabır dört şekilde olur.

1. Belaya sabır. Bu, sıkıntı anında nefsi ilâhî takdire karşı hoşnutsuzluk göstermekten, endişeye düşmekten ve korkuya kapılmaktan menetmektir.

2. Nimetlere sabır. Bu, onu şükürle elde tutmak, nimetle azgınlık yapmamak ve kendini beğenmemektir.

3. Taatlere sabır. Bu, onları sürekli yapmak ve onu zayi edecek şeylerden muhafaza etmektir.

4. Günahlara sabır. Bu, nefsi günahlardan uzak tutmaktır.

Sabrın bir üst derecesi, teslimiyettir. Teslimiyet, zâhiren ilâhî takdire kızmayı terkettiği gibi, onu içinden kötü görmeyi de terketmektir. Teslimiyetin bir üstü, ilâhî takdire rızadır. Rıza, Allah'ın fiilinden dolayı nefsin sevinç içinde olmasıdır. Bu, muhabbetten oluşan bir haldir; (gerçek âşığın nazarında) sevgilinin yaptığı her şey sevimlidir."[381]

381 İbn Cüzey, *et-Teshil*, 1/103.

Cenâb-ı Hak, önceki âyetlerde Kâbe'yi ve ona yönelme işini zikrettikten sonra, onlara yakın olan ve din işinde onlarla bağlantısı olan Safâ ile Merve'nin durumunu zikretti. Bunun bir sebebi de şudur:

Safâ ile Merve Arasında Sa'y

Sahâbe-i kirâm, Safâ ile Merve arasında sa'y etmenin günah olduğunu düşünüyorlardı; çünkü (Câhiliye devrinde) Safâ'da İsâf, Merve'de ise Nâile isminde birer put bulunuyordu. Sahâbe-i kirâm, Safâ ile Merve arasında yapılan sa'yin putlara saygı gösterme manasına geleceğini düşünerek sa'y etmekten korktular. Allah Teâlâ bunun kendileri için bir günah olmadığını belirterek şöyle buyurdu:

اِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللّٰهِۚ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ اَوِ اعْتَمَرَ فَلَا
جُنَاحَ عَلَيْهِ اَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَاۜ وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًاۙ فَاِنَّ اللّٰهَ شَاكِرٌ عَلٖيمٌ ﴿١٥٨﴾

158. ***Şüphe yok ki Safâ ile Merve Allah'ın dininin alametlerindendir. Her kim Beytullah'ı ziyaret eder veya umre yaparsa onları tavaf etmesinde kendisine bir günah yoktur. Her kim** (kendi isteği ile Allah için)* ***bir iyilik yaparsa şüphesiz Allah onun karşılığını verir, her şeyi bilir.***

Safâ ile Merve, Mekke'de bulunan iki tepeciktir. Hac ve umrede sa'y edilen yerlerdir.

Şeâirullah, "Allah'ın dininin alametleri" demektir. Kulu Allah Teâlâ'ya yaklaştırmak için öğretilmiş ve belirlenmiş olan her türlü dua, namaz, diğer farzlar, kurban ve benzeri ibadetler İslâm'ın alametidir.

Hac sözlükte, "kastetmek, bir şeye yönelmek" manasındadır. Umre ise "ziyaret etmek" anlamına gelir. Sonra hac ve umre, dinimizce belirlenen iki özel ibadete ad olarak yaygınlaşmıştır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şüphe yok ki Safâ ile Merve arasında sa'y etmek Allah'ın dininin alametlerinden* ve hacca ait ibadetlerdendir. *Kim, hac ve umre için Kâbe'yi ziyaret ederse onun Safâ ile Merve arasında sa'y etmesinde bir günah yoktur."* Câhiliye zamanında bu iki tepede bulunan putlar, ona bir zarar vermez. Allah İslâm geldikten sonra onları oradan temizlemiştir.

"Kim Allah için hac, umre, namaz ve diğer ibadetlerden bir iyilik *yaparsa şüphesiz Allah onun yaptığına karşılık olarak kendisine sevabını verir."*

Tavafın devamı olan Safâ ile Merve arasında sa'y etme konusunda fakihler farklı görüşler söylemişlerdir. Mâlik ve Şâfiî, onun temel bir rükün olup terkedildiğinde kurban ile tamamlanmayacağını belirtmişlerdir. Ebû Hanîfe, Safâ ile Merve arasında sa'y etmeyi vâcip görüp bir özürden dolayı yapılamadığı zaman kurbanla tamamlanmış olacağı hükmüne varmıştır. İmam Ahmed ise sa'y etmenin sünnet olduğunu söylemiştir.

158. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Safâ ve Merve, safi ruha ve yumuşayıp itaate hazır hale gelmiş nefse işarettir. Bu ikisinin temizlenmesi ve her türlü kötülüklerden arındırılması, hak yolun alametlerindendir. Onlarla gerçek tahkik haline ulaşılır. Kim, zatta fâni olarak ruhun haccını gerçekleştirmek için ilâhî huzura yönelirse yahut ilâhî sıfatlarda fâni olarak nefsin umresini yapmak isterse, onları tavaf etmesinde ve ikisini hissetmeyecek hale gelene kadar ilâhî aşk kâsesinden içmesinde bir günah yoktur. Kim ruhunu Allah'a feda ederek ve Mevlâ'sının müşahedesi içinde ruhtan (ve diğer varlıklardan) tamamen geçip bir hayır yaparsa şüphesiz Allah onun fiilini bilir, onun faziletini âleme yayar, onunla hayrı ortaya çıkarır, onun işini bizzat üstlenir. Allah büyük ihsan sahibidir.

Hakkı Gizleyenlerin Durumu

Cenâb-ı Hak, yahudileri ve neshi inkâr edenleri reddederek kıblenin değişme hadisesini zikrettikten sonra, onların hakkı gizlemesini kınamaya dönerek şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدٰى مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ
فِي الْكِتَابِۙ أُولٰٓئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللّٰهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَۙ ﴿١٥٩﴾ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا
وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنُوا فَأُولٰٓئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْۚ وَأَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١٦٠﴾ إِنَّ الَّذِينَ
كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ أُولٰٓئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللّٰهِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالنَّاسِ
أَجْمَعِينَۙ ﴿١٦١﴾ خَالِدِينَ فِيهَاۚ لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿١٦٢﴾

159. ***İndirdiğimiz delilleri ve hidayet yolunu, biz insanlara kitapta güzelce açıkladıktan sonra gizleyenler var ya, onlara Allah ve bütün lânet ediciler lânet eder.***

160. ***Ancak tövbe edip durumlarını düzeltenler ve gerçeği açıklayanlar bunun dışındadır; ben onların tövbelerini kabul ederim. Hiç şüphesiz ben, tövbeleri kabul edenim ve çok merhamet edenim.***

161. *(Âyetlerimizi)* ***inkâr eden ve kâfir olarak ölen kimselere gelince, Allah'ın, meleklerin ve tüm insanların lâneti onların üzerinedir.***

162. ***Onlar*** *(bu lânet ve azap)* ***içinde ebediyen kalırlar. Artık ne azapları hafifletilir ne de kendilerine bakılır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] sıfatını gizleyen yahudi âlimlerinin durumu hakkında şöyle buyurdu:

"Bizim, Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] durumu, sıfatı, beldesi, dini, ona uymanın zorunlu olması ve kendisine iman edilmesiyle ilgili olarak kitaplarında kendilerine *indirmiş olduğumuz apaçık âyetleri, biz insanlara açıkladıktan sonra gizleyenler var ya, Allah onlara lânet eder,* onları rahmetinden uzaklaştırır. *Onlara ayrıca* cinler, insanlar, melekler ve onların dışındaki varlıklardan lânet edebilecek *bütün lânet ediciler lânet eder."*

"Ancak hakkı gizlemekten ve tövbe edilecek her şeyden *tövbe edip,* din adına yaptıkları tahribatı tamir ederek *hallerini düzeltenler ve gizledikleri gerçekleri açıklayanlar, bu lânetin dışındadır; ben onların tövbesini kabul ederim, kendilerine çok merhamet ederim.* Şüphesiz ben, yapılan tövbeleri çokça kabul eden ve onlara rahmetimi akıtarak bolca merhamet edenim. *Amma kim tövbe etmeden küfür üzere ölürse Allah'ın lâneti, meleklerden ve insanlardan lânet edebilecek bütün varlıkların lâneti onlaradır. Onlar bu lânet veya ateş içinde ebediyen kalırlar. Onların* bir saat olsun *azapları hafifletilmez, kendilerine hiç mühlet verilmez.* Yahut onlara özür dilemeleri veya kurtuluş için fidye vermeleri için bir imkân tanınmaz.

159-162. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyetlerde yahudi âlimlerine yapılan uyarıların benzeri, bu ümmet içindeki kötü âlimlere de söylenir. Bu âlimleri dünya leşinin muhabbeti sarmış ve nefsin hevâsı esir almıştır. Onlar verdikleri hükümler karşılığında rüşvet alırlar. Meşhur ve açık hükümleri gizleyip nefislerinin arzusuna göre hüküm verirler. Lânet edebilen herkes onlara lânet eder. Allah kendisine rahmet etsin, Abdullah b. Mübârek bu konuda der ki:

"Bu dini ancak zalim sultanlar, kötü âlimler ve kendini ibadete veren cahiller bozdu. Onlar (kendilerince güzel zannettikleri bir hedef için) nefislerini sattılar, fakat bir kazanç elde edemediler; bu satışta kıymetleri de yükselmedi. Bir grup insan bir leşin içine (dünya sevgisine) dalmış ondan istifade etmeye çalışıyorlar, halbuki gerçek akıl sahiplerince o leşin ne kadar pis bir şey olduğu apaçık ortadadır."

Velilerden Yahya b. Muaz-ı Râzî [rahimehullah], kendi devrindeki âlimlere derdi ki: "Ey âlimler topluluğu, evleriniz Hâmân'ın evine, giysileriniz Kârûn'un giysilerine, binekleriniz Firavun'un bineklerine benziyor, davet ve ziyafetleriniz de Câlût'un ziyafeti gibidir. Hani nerede kaldı Hz. Muhammed'in sünneti!"

Ancak tövbe edip bozduklarını ıslah edenler ve gizledikleri hakikatleri açıklayanlar böyle değildir; Allah onların tövbesini kabul eder.

İlimlerin Sınıfları

İlimler, açıklanmasının ve gizlenmesinin gerekliliği yönüyle üç kısımdır.

1. Açıklanması farz olan ilimler. Kim böyle bir ilmi gizlerse âyetin tehdidi altına girer. Bu, dinin (herkesi ilgilendiren ve amel edilecek) zâhirî ilimleridir. Kendisine soru sorulan kimse, eğer o olay hakkında fetva verecek başka bir kimse yoksa bildiği ilmi öğretmek zorundadır.

2. Gizlenmesi gerekli olan ilimler. Bu, yüce Allah'ın rubûbiyyet sırrıyla ilgili ilimlerdir; bununla özel tevhid ilmini kastediyorum. Bu ilmin, ehli dışınca diğer insanlara açıklanması câiz değildir. Ona ehil olan kimse de nefsini ve malını Allah yolunda feda eden, nefsinin kötü tutku ve engellerini aşıp geçen kimsedir. O, bu ilimden bir şey sorunca kendisinden gizlenmesi helâl olmaz.

3. Gizlenmesi güzel olan ilimler. Bu, gayba ait kaderin sırlarıyla ilgili ilimlerdir. Onlar, keramet türü şeyler olup gizlenmesi müstehaptır, fakat vâcip değildir.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Tevhide Davet

Bu âyette, İsrâiloğulları için yapılan kınamalar ve onlar hakkındaki açıklamalar sona erdi. Sûrede onlar hakkındaki şu âyetle söze başlanmıştı: *"Ey İsrâiloğulları! Size verdiğim nimetlerimi hatırlayın, bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size vaat ettiklerimi vereyim. Yalnızca benden çekinip korkun"* (Bakara 2/40).

Onlar hakkındaki açıklamalar devam ederken, araya İsrâiloğulları'nın inkâr ettiği kıble değişimine bir hazırlık olarak Hz. İbrahim'in ve oğullarının bahsi girdi. Bu arada Kâbe'nin yapımı ve şerefi zikredildi. Kâbe'ye yakın ve onunla ilgili olması sebebiyle söz Safâ ile Merve'yi zikretmeye kadar devam etti.

Allah Teâlâ İsrâiloğulları'nı kınamayı bitirince, onları tevhide yöneltti ve bu konuda diğer insanları da onlara katarak şöyle buyurdu:

وَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌۚ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّح۪يمُ ﴿١٦٣﴾ اِنَّ ف۪ي خَلْقِ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّت۪ي تَجْر۪ي فِي
الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ السَّمَٓاءِ مِنْ مَٓاءٍ فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ
بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ ف۪يهَا مِنْ كُلِّ دَٓابَّةٍۖ وَتَصْر۪يفِ الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ
بَيْنَ السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿١٦٤﴾

163. ***Sizin ilâhınız bir tek ilâhtır. O'ndan başka ilâh yoktur. O rahmândır, rahîmdir.***

164. ***Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün peş peşe gelmesinde, insanlara fayda veren şeylerle yüklü olarak denizde yüzüp giden gemilerde, Allah'ın gökten indirdiği su ile ölü haldeki toprağa hayat vermesinde, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve yer ile gök arasında emre hazır bekleyen bulutları*** *(farklı yönlere)* ***sevketmesinde düşünen bir toplum için*** *(Allah'ın varlığını ve birliğini ispatlayan)* ***pek çok delil vardır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyurur ki: "Ey kullarım, *sizin* ibadet edilmeye layık *ilâhınız, tek ilâhtır,* O'nun bir ortağı, benzeri, zıddı ve dengi yoktur. *O'ndan başka ilâh bulunmaz.* Çünkü O'ndan başka ibadete layık kimse yoktur. *O, Rahmân'dır;* nimetleri yoktan var ederek kullarına insan eder. *Rahîm'dir;* kullarına özel yardımda bulunur. O'ndan başkası ise sonradan yaratılmış varlıklardır. Bu varlıklar, ya kendisine nimet verilen biridir ya da bir nimettir. Kısaca, O'ndan başkası ibadete layık değildir."

Allah Teâlâ sonraki âyette varlığına delil olacak ve birliğini ispatlayacak sekiz tane delil zikrederek buyurdu ki:

"Hiç şüphesiz, birbirinden ayrı tabakalar halinde, direksiz bir halde yükseltilerek içindeki yıldızlar, burçlar ve yörüngelerle *göğün yaratılma-*

sında, yine içindeki dağlar, denizler, nehirler, ağaçlar ve çeşitli meyvelerle yerin yaratılmasında Allah'ın varlığına ve birliğine delil olacak *pek çok âyet vardır."*

"Yine, uzayıp kısalarak yahut birbirine takip ederek *gece ile gündüzün peş peşe gelmesinde,* Allah'ın varlığına ve birliğine delil olacak *pek çok âyet vardır."*

"Yine, dibe çökme imkânı varken, ticaret ve başka şekillerde *insanlara fayda veren şeyleri taşıyarak* Allah'ın kudretiyle denizde *yüzüp giden gemilerde* de Allah'ın varlığına ve birliğine delil olacak pek çok âyet vardır."

Beyzâvî demiştir ki: "Bu âyetten kasıt, denizin ve ondaki hallerin ilâhî kudrete nasıl delil olduğunu ortaya koymaktır. Âyette, özellikle geminin zikredilmesi, onunla denize açıldığı ve böylece içindeki acayip şeylerden haberdar olunduğu içindir. Bunun için deniz, yağmur ve buluttan önce zikredilmiştir; çünkü bunların oluşması genelde denizden olmaktadır."

Âyetin devamında şöyle buyruluyor:

"Yine Allah'ın, bir maddeden zuhur etmeksizin, ilâhî kudretiyle gayb âleminden yeni olarak ortaya çıkararak *gökten indirdiği suda, O'nun varlığına delil olacak pek çok âyet vardır."* Yağmurdaki bu hikmetten olayı, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], baharın ilk yağmuru yağınca, onunla bereketlenmek için yüzüne sürer, üzerine serperdi. Cenâb-ı Hak bu yağmurla, içinde çeşit çeşit bitkiler, çiçekler ve meyveler bitirerek ölü yani kupkuru toprağı diriltir.

"Yine Allah'ın, karıncadan file kadar *yeryüzünde yaydığı hayvanlarda da O'nun varlığını ispatlayan pet çok delil vardır."*

"Ayrıca, değişik yönlerden rüzgârın estirilmesinde de O'nun varlığını ispatlayan delil vardır." Yönler dört tanedir; rüzgâr bunlar arasında değişik şekillerde eser. Bir kısım rüzgâr, (çiçek tozlarını taşıyarak) ağaçların aşılanmasını temin eder, bir kısmı onları kurutur. Bir kısım rüzgâr şiddetli soğuk taşır. Bazı rüzgârlar kullara yardım veya helâk için gönderilir.

"Bunun gibi, yer ile gök arasında hizmete hazır hale getirilmiş; aşağıya düşmeyen, yukarıya da yükselip gitmeyen *bulutlarda da O'nun varlığını*

ispatlayan nice deliller vardır. Bulutlar bu şekilde hizmete sunulmuştur; normalde eşyanın tabiatında ya aşağı düşme ya da yukarı yükselme özelliği vardır.

Yahut bu bulutlar, rüzgâra boyun eğdirilmiştir; rüzgâr Allah'ın dilediği şekilde onları gök boşluğunda dolaştırır durur.

"Evet, bütün bunlarda, gerçek akıl sahipleri için O'nun varlığını ispatlayan pek çok delil vardır." Yani bu yaratılanlar, Cenâb-ı Hakk'ın birliğini gösteren ve kudretini gözler önüne seren âyetlerdir. Diğer bir âyette belirtildiği gibi; yerde ve gökte Allah'tan başka ilâhlar olsaydı, yer ile gök fesada gider, düzenleri bozulurdu.[382]

Bu âyette tefekküre teşvik vardır. Bunun için Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Bu âyeti okuyup da üzerinde tefekkür etmeyen (ibret alıp zikre ve şükre yönelmeyen) kimseye ne kadar yazık!"[383]

Yine bu âyet, umumi olarak herkesten istenen ve hususi olarak velilere bahşedilen tevhidin yüceliğini göstermektedir.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

163-164. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cüneyd-i Bağdâdî demiştir ki: "Tevhid öyle bir manadır ki onda resim ve şekiller yok olur, ilimler kaybolur, Allah ezeldeki haliyle kalır."

Bu, müşahede ve Hakk'a nazar ehline has olan özel tevhiddir. Sonra der ki:

"Bu tevhidin usulü (ona ulaşma yolu) şu beş şeydir:

1. Sonradan yaratılanları gönülden çıkarmak (onları ölü saymak),
2. (Kalpte) sadece ezelî olan zatı bırakmak,
3. (O'na gidişte yardımcı olmayan) dostları terketmek,

---

382 Enbiyâ 21/22.

383 Hadis, aynı lafızlarla başlayan Âl-i İmrân 190. âyet hakkındadır (bk. İbn Balabân, *el-İhsân*, nr. 620; Ebü'ş-Şeyh, *Ahlâku'n-Nebî*, s. 186.

4. (Gaflet ve isyan sebebi olan) yerden yurttan ayrılmak,

5. Bildiği ve bilmediği her şeyi unutmak (kendinde hiçbir varlık görmeyip gönlü sadece Cenâb-ı Hakk'a bağlamak)."

Dostları terketmek sözüyle kastettiği kimseler, kendisine seyrü sülûkte yardımcı olmayan kimselerdir. Ona bu yolda yardımcı olan dostlara gelince, onlardan uzak kalamaz.

Bil ki halkın Allah Teâlâ'yı tevhidi üç derecede olur:

1. Avam halkın tevhidi. Bu tevhid, dünyada insanın canını ve malını helâk olmaktan korur. İnsan onun sayesinde ahirette ateşte ebedî olarak kalmaktan kurtulur. Bu tevhid, kulun Cenâb-ı Hakk'ın hiçbir ortağı, dengi, eşi, çocuğu, benzeri ve zıddı olmadığını bilmesi ve söylemesidir.

2. Seçkin velilerin tevhidi. Bu, kulun bütün fiillerin aslı itibariyle sadece Allah'tan meydana geldiğini görmesi, bunu delille değil, keşif yoluyla müşahede etmesidir. Çünkü delile dayanan tevhid, her mümin için mevcut olan bir tevhiddir. Velilerin makamı ise haricî bir delile ihtiyaç duymayan zaruri bir ilimle kalpte oluşan yakîndir. Bu ilmin meyvesi, her şeyden kesilip tamamen Allah'a bağlanmak, sadece O'na güvenip dayanmak, ancak O'ndan beklemek ve O'ndan başka kimseden korkmamaktır. Zira bu kimse fâil olarak sadece Allah'ı görmekte, sebepleri atmakta ve diğer mal mülk sahiplerini terketmektedir.

3. Üçüncü derecedeki tevhid. Bu derecedeki tevhide ulaşan kul, varlık âleminde sadece Allah'ı görür, O'nunla birlikte başka birini müşahede etmez, yüce yaracının müşahedesi içinde yaratılmış varlıklara nazar etmekten fâni olur. Bu fenâ makamıdır. Eğer bundan sonra Allah ile birlikte varlıkları da görme haline döndürülürse ona bekâ makamı denir.

Buraya kadar yaptığımız açıklamaların bir kısmı İbn Cüzey'e aittir. O, bunlara kısaca değinmiştir.[384]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Gerçekte tevhid makamları iki tanedir. Biri, delil ve burhan ehlinin makamı olup bu, âyette zikredilen tevhiddir. Çünkü ona bütün kullar ulaşabilir. Diğeri ise müşahede ve nazar

384 bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/104-105.

ehlinin tevhidi olup bu, seçilmiş velilere hastır. Onlar, Allah'ın rızasını talepte bütün güçlerini sarfetmiş; Allah yolunda canlarını ve mallarını feda etmiş kimselerdir. Yüce Allah da onların bu yaptıklarına karşılık olarak kendilerine dünyada marifet cennetini, ahirette de nimet cennetini bahşetmiştir.

Delil ve burhan sahipleri, müşahede ve nazar ehlinin yanında avam halktan sayılır; çünkü müşahede ehli, Cenâb-ı Hakk'ı bir delile ihtiyacı olmaktan yüce ve uzak tutarlar.

Düşünsene, senin bütün bilgileri kendisiyle bildiğin bir zat, marifet ve bilgilerle nasıl bilinir? Her haliyle Allah Teâlâ'ya muhtaç olan bir varlık, O'na nasıl delil olur? Zuhuru kendisine ait olmayan bir varlık, başkasına delil olabilir mi? O ne zaman kayboldu ki delile ihtiyacı olsun? Ne zaman uzak oldu ki varlıklar O'na ulaştırsın?

Allah şu sözün sahibine rahmet etsin; bak ne güzel şöylemiş:

"Sen zuhur ettin, öyle ki hiç kimseye gizli kalmadın. Ancak, tepenin üzerinde olduğu halde gökteki dolunayı göremeyen kimse (gönül gözü kör olan) seni göremez. Fakat sen ortaya koyduğun şeyle kendini perdeledin. İzzetiyle kendini gizleyen yüce zat nasıl görülebilir?"

Bir diğeri de şöyle demiştir:

"Aslında sana perde olacak hiçbir şey yoktur; ancak sen, *'Dağa bak, eğer yerinde durursa beni görebilirsin!'* (A'râf 7/143) âyetinin sırrı ile kendini sakladın. Ezelden beridir sen hep kendine delil oldun; ezel sırrını bize açarak kendini tanıttın, zatından haber verdin. İşte sen kendini tanıttığın gibisin, ey kalbimin hayatı ve tek arzum olan yüce zat!"

Müminlerin Allah Sevgisi

Kalpteki muhabbet, kulun Cenâb-ı Hakk'ın vahdaniyyetini müşahedesine göre çoğalıp azalır. Her ne zaman kalpte tevhid kuvvetlenirse muhabbet de kuvvetlenir. Çünkü kalp, ancak bu tevhidle tek bir zata tahsis edilmiş olmaktadır. Bunun için Allah Teâla, tevhidin peşinden muhabbeti zikrederek şöyle buyurdu:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللّٰهِۜ
وَالَّذِينَ اٰمَنُوا اَشَدُّ حُبًّا لِلّٰهِۜ....

165. *İnsanlardan bazıları Allah'tan başkalarını O'na ortak koşarak onları Allah'ı sever gibi severler. İman edenlerin Allah'a olan sevgileri ise (onlarınkinden) daha fazladır.*

Bu âyetin, önceki âyetle şöyle bir irtibatı kurulabilir: Cenâb-ı Hak önceki âyette, birliğinin delillerini zikretti, bu âyetle ise bunca açık delilden sonra bu tevhidden yüz çevirip O'na ortak koşan kimselerden bahsetti. Böylece o kimselere hazırlanan azabın sebebi anlaşıldı.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnsanlardan bazıları, Allah'tan başkalarını,* putları ve reislerini *O'na* benzer ve emsal görüp *ortak koşarak onları ilâh edindiler ve kendilerini Allah Teâlâ'yı sever gibi sevdiler;* onlara boyun eğdiler, her şeyden yüce ve ulu olan Allah'ın muhabbetiyle sonradan yaratılmış zelil ve hakir varlıkların sevgisini bir tuttular. Allah'a iman edip O'nun birliğini ikrar eden *müminlerin Allah'ı sevmeleri ise onlarınkinden çok daha fazladır."* Çünkü müminler, zorlukta ve rahatlıkta Allah'ın muhabbetinden yüz çevirmezler. Kâfirler ise böyle değildir; onlar, rahatlık halinde putlara muhabbet ederler, başlarına bir bela gelince de Allah'a sığınırlar. Yüce Allah bu durumu şöyle haber verir:

"Sonra size bir zarar dokunduğu zaman hemen O'na yalvarırsınız" (Nahl 16/53).

Müminler Allah'a, arada bir vasıta olmadan ibadet ederler; müşrik kâfirler ise O'na putları aracı yaparak ibadet ederler. Şu âyet onların bu durumunu haber vermektedir:

"Derler ki: Biz onlara (putlara) sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz" (Zümer 39/3).

Bir de müminler, tek bir rabbe ibadet ederler; böylece muhabbetleri bir olur.

Saîd b. Cübeyr demiştir ki: "Allah Teâlâ kıyamet günü, 'Kim putlara ibadet ediyorsa onlarla birlikte cehenneme girsin' diye emreder. Müşrikler orada ebedî kalacaklarını bildikleri için bundan kaçınırlar. Sonra Allah Teâlâ, kâfirlerin önünde müminlere, 'Eğer siz beni seviyorsanız ateşe girin!' buyurur; müminler hemen ateşe dalarlar. O zaman arşın altından bir münâdî şöyle seslenir: 'Müminlerin Allah'a muhabbetleri daha fazladır.'"

Bu konuda İbnü'l-Fârız[385] der ki:

"Ey benim dostlarım, zaman beni ister iyi ister kötü duruma düşürsün, siz istediğiniz gibi olun, (nasıl isterseniz öyle davranın, bu benim sevgimi azaltmaz); ben her hal ve durumda sizin dostunuzum."

Yine İbnü'l-Fârız der ki:

"Sevdiğim bana, bildiğim bir gaye ve hikmet olmaksızın öylesine,'Şu ateş korunun üzerinde dur!' dese onun emrine uymak için gözümü kırpmadan dururum."[386]

Bir diğeri de şöyle demiştir:

"Şayet sen bana kesin olarak ateşte azap edersen, ben ateşin ortasına isteyerek dalarım. Senin benden razı olduğun yer cehennemse benim için cehennemden daha hoş nimet yoktur."

165. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Muhabbet, aşkla tutuşmuş bir kalple sürekli sevgiliyi özlemektir.

Muhabbet için şu tarifler de yapılmıştır:

Muhabbet, görünen ve görünmeyen her yer ve halde sevgiliyi murakabe etmek ve hep onu gözetlemektir.

---

385 İbnü'l-Fârız Ebû Hafs Şerefüddin Ömer b. Ali el-Mısrî (v. 632/1235), "sultanü'l-âşıkîn" olarak tanınan meşhur mutasavvıf ve şairdir. *Kasîde-i Tâiyyesi* ile *Kasîde-i Mîmiyye* olarak da bilinen *Kasîde-i Hamriyye*'si meşhurdur. Şiirleri, *Dîvânü İbni'l-Fârız* ismiyle yayımlanmıştır (Beyrut 1990). Geniş bilgi için bk. Süleyman Uludağ, "İbnü'l-Fârız", *DİA*, 21/40-43

386 İlk beytin açıklaması için bk. Galib Lübnânî, *Şerhu Dîvân-ı İbni'l-Fârız*, 2/162; ikinci beyit için bk. 1/300 (Beyrut 2003).

Muhabbet, kalbin, Rabb'inin muradına uygun halde olmasıdır.

Muhabbet, hürmette kusur etmemekle birlikte, sevgilinin hizmetini terketmekten korkmaktır.

Muhabbet, kendisinin yaptığı çok şeyleri az bulmak, sevgilinden gelen az şeyleri ise çok görmektir.

Muhabbet, sevgiliye sürekli itaat içinde olup ona muhalefet etmekten kaçınmaktır.

Velilerden Şiblî demiştir ki: "Muhabbet, sevgilinin senin gibi birini sevmesini kıskanmandır (Onu kendinden bile kıskanman ve kendini ona layık görmemendir)."

Gerçek manada seven kimse, kalbinde sevdiğinin dışında kimsenin bir etkisi olmayan ve onun istediklerinin dışında bir iradesi bulunmayan kimsedir.

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî (rahimehullah) demiştir ki:

"Muhabbet, Allah tarafından mümin kulun kalbinin O'nun dışındaki her şeyden arındırılmasıdır. Bu hal içinde nefis, O'nun taatine meyleder, akıl O'nun güzel gördüğü şeylere yönelerek kötü düşüncelerden korunur, ruh ilâhî huzura çekilir, sır O'nun müşahedesi içinde kendinden geçer, kul O'nun muhabbetinin artmasını ister ve muhabbeti artar. Ona en tatlı münâcât kapıları açılır. Kendisine ilâhî yakınlık bahşedilip Allah'a yaklaşma kaftanları giydirilir. Hakikat alanında yepyeni ilimlere ve marifetlere ulaşır. Bundan dolayı şöyle denmiştir: "Allah'ın velileri, (özel odalarda saklanan) gelinler gibidir; onları (hakikatleriyle) günahkâr kimseler göremez."

Bil ki kulun Rabb'ini sevmesi iki sebeple olur:

Birincisi, kulun Rabb'inin kendisine bahşettiği ihsanlara ve nimet çeşitlerine bakmasıdır. Kalpler, kendisine iyilik edenleri sevme fıtratında yaratılmıştır. Buna "hevâ sevgisi" denir. Bu, çalışarak elde edilecek bir sevgidir. Çünkü insan, Allah Teâlâ'nın ihsanlarıyla çepeçevre sarılmıştır ve kendisine bunlara nazar etme imkânı verilmiştir. Kul her ne zaman yüce Allah'ın bu sayısız nimetleriyle kendisine yapmış olduğu

bir iyiliğe baktığında, bu onun temiz ve hoş kalbinde, toprağa atılan bir tohum gibi olur. Kul ihsanları sürekli düşünmeye devam ettiğinde, her ihsanın bir öncekinden daha büyük olduğunu görür. Kendisine verilen ilâhî ihsanlara her bakışında kalbi nurlanır, imanı artar, kendisine daha önce açılmayan nice gizli ihsanlar açılır, saklı lutuflar ortaya çıkar ve böylece muhabbeti çoğalır.

İlâhî muhabbetin ikinci sebebi, kalbinden perdenin açılması ve kalbin görüşüne engel olan şeylerin ortadan kaldırılmasıdır; öyle ki Cenâb-ı Hakk'ın cemalini ve kemalini görecek hale gelmesidir. Güzellik, tabii olarak sevilecek bir şeydir. İşte bu iki husus, Râbia el-Adeviyye'nin (rahimehullah) şu sözünde kastettiği şeylerdir:

"Seni severim ben iki sevgiyle;

Biri hevâ sevgisi, diğeri sen layıksın diye.

Heva sevgisi, senden başka herkesten kesilip sadece senin zikrinle meşgul olmamdır.

Senin layık olduğun sevgi ise senin aradan perdeyi kaldırıp cemaline bakmamdır.

Her iki sevgide de bana övgü gerekmez;

Hepsinde hamd sanadır, bu şüphe götürmez."

Râbia el-Adeviyye, bu şiirinde, ilâhî cemali müşahededen kaynaklanan muhabbeti, özellikle Cenâb-ı Hakk'a nisbet etmiştir. Halbuki Allah, bütün sevgilere layıktır. Onun böyle söylemesi, bu muhabbetin ona Allah tarafından bahşedilmesindendir. Onda kulun bir çaba ve ameli yoktur. Hem kulun ameli kusurludur.

Râbia el-Adeviyye, "Senden başka herkesten kesilip sadece senin zikrinle meşgul olmamdır" sözünde olayı, sebeple değil, müsebbiple anlattı. Sözün aslı şöyledir: "Bu muhabbetin sonucu, senden başka herkesten kesilip sadece senin zikrinle meşgul olmamdır."

Beyitteki hevâ ile kastedilen şey, nefsi celbeden ilâhî ihsanlar ve nimetlerdir. Bu ihsanlar, bizim için bir muhabbet sebebidir.

Beyitteki, "Senin aradan perdeyi kaldırıp cemaline bakmamdır" sözünde de olay, müsebbip yerine sebeple anlatılmıştır. Sözün aslı şöyle-

dir: "Bu sevgimin sebebi, aradan perdeyi kaldırıp kalbimin seni görmesidir."

Râbia hazretleri, "Her iki sevgide de bana bir övgü gerekmez" sözüyle şunu demek istiyor: Her iki sevgi de hakikatte Allah'tandır, O'nun tarafından verilmiş birer ihsandır. İşin hakikatine bakılırsa onların hiçbirinde kulun bir katkısı ve rolü yoktur; gerçekte hamdeden de hamdedilen de Allah'tır.

Bu iki makam arasındaki farkı idrak etmek yani ilâhî nimetler yoluyla oluşan muhabbetle, ilâhî cemali müşahededen kaynaklanan muhabbet arasındaki farkı bilmek, muhabbeti tadan herkes için zaruridir. Hiç şüphesiz ikinci muhabbet, daha kuvvetlidir. Ahmed b. Yusuf-i Fâsî, *Şerîşiyye* şerhinde böyle demiştir.[387]

İbn Cüzey demiştir ki: "Bil ki kulun Rabb'ine muhabbeti iki derecede olur. Birincisi, umumi muhabbettir ki bu, her müminde bulunması gereken bir muhabbettir. Hem bu derece bir muhabbet farzdır. Diğeri ise ancak rabbânî âlimlerin, evliya ve asfiyanın sahip olduğu özel muhabbettir. Bu muhabbet makamların en yükseğidir ve talep edilecek şeylerin en zirvesidir. Gerçekten salihlerin korku, ümit, tevekkül ve benzeri diğer makamları, temelde nefsin hazlarına dayanır. Mesela Allah'tan korkan bir kimseyi düşün, o ancak kendi adına korkmaktadır. Aynı şekilde ümit sahibi de sadece kendi yararına bir menfaati ümit etmektedir. Muhabbet ise böyle değildir; o bizzat sevgiliden kaynaklanmakta ve bir karşılığa dayanmamaktadır.

Şunu da bil ki Allah'ı sevme sebebi marifettir, yani O'nu tanımaktır. Muhabbet, marifet miktarınca kuvvetli olur, marifetin zayıflamasıyla da zayıflar.

Hiç şüphesiz muhabbeti gerektiren şey, iki husustan biridir veya her ikisidir. Bu hususlar, Allah Teâlâ hakkında düşünüldüğünde, en kâmil manada mevcut olduğu görülür. Muhabbetin birinci sebebi, güzellik ve cemal; diğeri ihsan ve iyiliktir.

---

387 *eş-Şerîşiyye*, Ahmed Muhammed b. el-Bekrî eş-Şerîşî'ye ait 140 beyitten oluşan bir kasidedir (bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 5/94). Kaside, Ahmed b. Yusuf-i Fâsî tarafından şerhedilmiştir.

Cemal ve güzelliğe gelince, bu tabii olarak sevilen bir şeydir. İnsan, güzel gördüğü her şeyi sever. Allah Teâlâ'nın cemali gibi bir güzellik de hiç kimsede yoktur. O, işlerindeki hikmetinde, harika sanatlarında, güzel sıfatlarında, akılları aydınlatan, kalpleri güzelleştiren nurlarında eşsiz bir güzelliğe sahiptir. Cenâb-ı Hakk'ın cemali, kafa gözüyle değil, gönül gözüyle (basiretle) idrak edilir ve görülür.

İhsan ve iyiliklere gelince, gerçekten insanın kalbi, kendisine iyilik edeni sevme özelliğinde yaratılmıştır. Allah'ın kullarına ihsanı ise haddinden fazladır. O'nun kullarına verdiği nimetler maddi ve manevi olmak üzere iki kısımdır. Bu nimetler o kadar çoktur ki âyette belirtildiği gibi, onları saymaya kalksanız sayamazsınız (İbrahim 14/34).

Cenâb-ı Hakk'ın, itaat edene de isyan edene de, mümine de kâfire de ihsanda bulunması bunu anlamana yeter. O'nun dışındaki varlıklara aitmiş görülen bütün nimet ve ihsanlar, hakikatte Allah'tandır ve hepsi sadece O'na aittir. Dolayısıyla asıl muhabbeti hak eden de sadece O'dur.

Şunu da bilmeli ki Allah sevgisi kalpte yer edince, onun etki ve izleri dış âzalarda gözükür. Gerçek muhabbeti elde eden bir kimse, Allah'a itaatinde ciddidir, şevkle O'nun kulluğuna koşar, ilâhî rızayı elde etmek için gayret gösterir, O'nun münâcâtından zevk alır, takdirine rıza gösterir, O'na kavuşmaya can atar, zikri ile huzur bulur, O'ndan başka her şeyden kalbini çeker, insanlardan uzak durur, tek başına halvetlerde bulunur, dünyayı kalbinden çıkarır, Allah'ın bütün sevdiklerini ve Allah'ı seven herkesi sever, Allah'ı herkese tercih eder.

Hâris-i Muhâsibî demiştir ki: 'Muhabbet, senin bütün varlığınla sevgiliye yönelmendir. Sonra onu nefsine ve ruhuna tercih etmendir. Sonra gizli-açık bütün hallerinde ona uymandır. Sonra da onu sevmede kendini kusurlu görmendir.'"[388]

Ben (İbn Acîbe) derim ki: İbn Cüzey'in açıklamalarından, muhabbetin marifetten daha üstün olduğu sonucu ortaya çıkıyor; iyice incelenirse görülecektir ki marifet, bütün makamların en üstünüdür. Çünkü

388 Açıklamalar için bk. İbn Cüzey, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl*, 1/105-106.

marifet elde edilince, onunla birlikte kalpte hiçbir perde kalmaz. Muhabbette ise böyle değildir. Kulda manevi perdelenme halinden bir şeyler kalsa da muhabbet bulunur. Nitekim muhabbet ehli, halktan çekinip uzaklaşırken ârif her şeyde Rabb'ini görüp tanıdığı için, hiçbir şeyden çekinip kaçmaz.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Âbidler ve zâhidler her şeyde Allah'ta fâni oldukları için her şeyden kaçıp uzaklaştılar. Eğer onlar her şeyde Allah'ı tanısalardı hiçbir şeyden ürküp kaçmazlardı."

Burada şu farkı da hatırlatalım: Ârif, edep bakımından muhabbet ehlinden daha olgundur; çünkü marifet ancak tam manasıyla güzel ahlâkla süslendikten ve manevi eğitimden geçtikten sonra elde edilir. Muhabbet ise bazan bu derece bir güzellik ve kemalat sahibi olmadan da elde edilebilir. Ayrıca marifet, muhabbetin gayesi ve zirvesidir.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Bâtıl Yolun Takipçileri

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, yüce zatının birliğini ispatlayan bunca delilden sonra, O'nun ibadetinde ve sevgisinde başkalarını ortak koşanları azapla korkutarak şöyle buyurdu:

...وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا
وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ ﴿١٦٥﴾ إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ
اتَّبَعُوا وَرَأَوُا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ ﴿١٦٦﴾ وَقَالَ الَّذِينَ
اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّءُوا مِنَّا كَذَٰلِكَ يُرِيهِمُ
اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ ﴿١٦٧﴾

... Keşke zalimler azabı gördükleri zaman** (anlayacakları gibi)* ***bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın azabının çok şiddetli olduğunu** (önceden)* ***anlayabilselerdi.

166. *İşte o vakit,* *(dünyada)* ***kendilerine uyulan kimseler, uyanlardan uzaklaşır,*** *(hepsi)* ***azabı görür ve aralarındaki bağlar kesilir.***

167. *(Kötülere)* ***uyanlar, "Âh, keşke bir kere*** *(dünyaya geri dönme* ***imkânımız olsaydı da, şimdi onların bizden uzaklaştıkları gibi biz de onlardan uzaklaşsaydık!" derler. Bu şekilde Allah, kendilerine amellerini gösterir; bu ameller onlar için bütünüyle pişmanlık sebebi olur Zaten onlar ateşten dışarı çıkacak değillerdir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed yahut görme imkânı olan her muhatap! Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra Allah'a ortak koşarak ve putlara taparak kendilerine zulmeden *zalimlerin, azabı gördükleri andaki hallerini bir görseydin*; o anda azap kendilerini çepeçevre sarar, zebâniler onları teslim alır, ateş onları içine çeker, işte o anı görseydin, korkunç bir iş ve büyük bir olay görürdün ve bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu bilirdin."

Âyete şu mana da verilmiştir: Eğer o zalimler, Allah'a şirk koşmaları sebebiyle kendileri için hazırlanan azabı görmüş olsalardı, çok korkunç bir durum görmüş olurlar ve bütün kuvvetin Allah'a ait ve Allah'ın azabının çok şiddetli olduğunu yakînen bilirlerdi.

Bu durum, peşlerinden gidilen reislerin, kendilerine tâbi olan zayıf kimselerden kaçtıkları zaman olur. Onlar bu korkunç azabı gördükleri zaman, dünyada iken aralarında kurulan dostluk ilişkileri kesilir, bağlar kopar; dostlukları düşmanlığa dönüşür. O zaman, inkâr ve sapıklıkta başlarındaki şeytanlarına *uyan zayıflar, "Keşke dünyaya bir dönüş imkânı olsa da, bu gün azgın reislerin bizden uzaklaştığı gibi biz de onlardan uzaklaşsaydık" derler.* Bu şekilde Allah, onların birbirinden kaçtıkları yetmiyormuş gibi bütün yaptıklarını kendilerine gösterecektir. Bu yaptıkları onların ancak hasret ve pişmanlıklarını artıracak, bunların sonucu ola-

rak ebediyen kalmak üzere ateşe gireceklerdir. Zaten oradan hiç çıkacak da değillerdir.

165-167. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey Mevlâ'sına yönelen, Rabb'inin muhabbetini biricik hedef ve gayesi yapan, O'na sevgisinde hiç kimseyi ortak koşmayan kimse! Eğer sen, kötü arzularına tâbi olarak nefsine zulmeden, dünya hazlarının peşine düşerek Allah sevgisine O'dan başkasını ortak eden kimseyi bir görmüş olsaydın; korkunç bir durum ve dehşetli bir olay görmüş olurdun.

Bu, onların yaşadıkları manevi çöküşü ve Cenâb-ı Hak'tan uzak düşmelerini gördükleri zamandır ve ayrıca Allah Teâlâ'nın kendisini sevenlere hazırladığı nimetin görüldüğü andır. Bu nimet, yüce sevgilinin onları özel yakınlığına alıp cemalini müşahede ettirerek kurtuluşa erdirmesidir.

İşte bütün bunları görünce, tüm kuvvetin Allah'a ait olduğunu, O'nun dilediği kimseleri ihsanı ve rahmetiyle kendisine yaklaştırdığını, dilediklerini de adalet ve hikmetiyle kendisinden uzaklaştırdığını bilirsin.

Bu durum, dünyada iken günahta başı çeken elebaşların, kendilerine tâbi olan zavallı kimselerden uzaklaştığı, bütün arkadaş ve yandaşların arasında ayrılığın meydana geldiği zaman olacaktır. Ancak yüce Allah'ın muhabbeti etrafında toplanan ve O'na itaatte birbiriyle yardımlaşan kimselerin arasındaki dostluk bağı kopmayacaktır. Bu konuda âyette şöyle buyrulmuştur:

"O gün (Allah için birbirini seven) müttakiler hariç, bütün dostlar birbirine düşman kesilir" (Zuhruf 43/67).

Öyleyse, hali seni hayra teşvik etmeyen ve sözü Allah'a sevketmeyen kimseyle arkadaş olma. Kim gaflet ehliyle arkadaş olur veya dünya ehline güvenip dayanırsa yaptığından kıyamet günü muhakkak pişman olur. Ne yazık ki o gün, pişmanlık fayda vermez ve o gün ayakların kaydığı gündür.

Allah kendisine rahmet eylesin, *Kasîdetü'l-Ayniyye* sahibi[389] der ki:

"Gaflet günlerinde kendisiyle birlikte olduğun kimseleri terket. Herkesi tenkit edip duran kimselerle beraberliğin sonu ayrılmaktır. (Hakk'ın dışındaki) yabancıların yakınlığından uzak dur; o kimse sana olan bir yakınlığından dolayı rüyanda bile senden ayrılmasa sen onu uyanıkken terket. Nefsin bütün nisbetleri (kazandığı sıfat ve haller), kendisiyle sürekli beraber olduğu kimselerden gelir. Kalpte kök salan huylar da insanlarla kurduğu dostluklardan oluşur."

Allah Adına Hüküm Vermekten Sakınmak

Cenâb-ı Hak, gizli ve açık her türlü şirkten sakındırdıktan sonra, dinî bir delile dayanmadan bir şeyi helâl ve haram sayma konusunda müşriklere uymaktan sakındırarak şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْاَرْضِ حَلَالاً طَيِّباً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ
الشَّيْطَانِ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿١٦٨﴾ اِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ بِالسُّٓوءِ وَالْفَحْشَٓاءِ وَاَنْ
تَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿١٦٩﴾

168. ***Ey insanlar! Yeryüzünde bulunan şeylerin helâl ve temiz olanlarından yiyin, şeytanın peşinden gitmeyin. Şüphesiz şeytan sizin için apaçık bir düşmandır.***

169. ***O size ancak kötülüğü, çirkin işleri ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder.***

Âyette geçen kötülük (**sû**), yapanı üzen ve mahzun eden şeylerdir. **Fahşâ** ise çirkin olan bütün söz ve işlerdir.

İbn Abbas (radıyallahu anh) der ki: "Fahşâ, yapana had (ceza) gereken işlerdir; kötülük ise hukuk tarafından belirli bir ceza verilmeyen işlerdir."

---

389 Bahsi geçen *Ayniyye* sahibi Seyyid Abdülkadir-i Geylânî'dir. İbn Acîbe *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye* adlı eserinde ondan Cîlî nisbesini zikrederek nakilde bulunmuştur. bk. *Fütûhâtü'l-İlâhiyye fî Mebâhisi'l-Asliyye*, s. 212 (Beyrut 2000).

Mukatil [rahimehullah] demiştir ki: "Kur'an'da zikredilen her fahşâ (fuhuş), zinadır; ancak şu âyette fuhuş cimrilik manasındadır:

'Şeytan size fakirliği vaat eder (sizi fakirlikle korkutur) ve fuhşu (cimriliği) emreder'" (Bakara 2/268).

Beyzâvî der ki: "Kötülük ve fahşâ, aklın kötü gördüğü, dinin çirkin bulduğu şeylerdir. Bunların bir bağlaçla peş peşe zikredilmesi (aynı manayı tekrar için değil), farklı sıfat olduklarındandır. Kötü, sonucu itibariyle aklı üzdüğü için, ona 'kötü' denmiştir; fahşâ ise akıl onu baştan çirkin bulur (fahşânın çirkinliği daha açık, tehlikesi daha büyük, cezası daha ağırdır). Şöyle denilmiştir: Kötü, bütün çirkin işleri kapsayan bir kelimedir; fahşâ ise büyük günahlardan son derece çirkin işlerdir. Bir diğer yaklaşıma göre kötü, hakkında belirlenmiş bir ceza bulunmayan yasak işlerdir; fahşa ise belirli bir cezası olan haramlardır."[390]

Tefsir

Cenâb-ı Hak, bu âyetlerde mana olarak buyuruyor ki: "Ey insanlar, sizin için yeryüzünde yarattığımız bitkilerden yenmesi hoş olanlardan ve haram kıldıklarımız hariç, hayvanlardan helâl yolla yiyin. Helâl, içinde kimsenin talep edeceği bir hakkı bulunmayan ve şüpheden uzak olan her şeydir. Bir de bunların temiz olanlarından yani insan tabiatının lezzet aldığı ve dinin güzel bulduğu kısımlarından yiyin."

"*Şeytanın peşinden gitmeyin*; onun yollarına uyup da Allah'ın helâl kıldıklarını kendi görüşünüzle haram saymayın; bahira, sâibe, vasîle ve hâm[391] ismini verdiğiniz hayvanları putlara adamanız ve ekinlerinizden bir kısmını putlara ayırmanız buna örnektir. Hiç şüphesiz bunlar, şeytanın süslemesi ve güzel göstermesi sonucu yapılan işlerdir. *Şüphesiz şeytan, sizin için apaçık bir düşmandır*. Düşmanın işi, hile ve aldatmaktır."

---

390 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 1/99 (Beyrut 1988).

391 Bunlar müşriklerin putlar için adadıkları hayvan cinsleridir. Bahira, beş kere doğuran ve beşinci yavrusu dişi olan hayvandır. Sâibe, sütünden istifade edilsin diye putlar adına serbest bırakılan hayvandır. Vasîle, biri erkek diğeri dişi olmak üzere ikiz doğuran hayvandır. Hâm, on nesli dölleyen erkek devedir (Mütercim).

"Şeytan *size ancak* (dünyada ve ahirette) yüzünüzü kara edecek *kötülüğü*, sizi isyan ve ayıp işlere düşürecek *çirkin şeyleri emreder. Bir de* size, helâli haram, haramı helâl saydırarak yahut Allah'ın oğlu ve eşi vardır gibi iddialarda bulundurarak yüce *Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder.*"

168-169. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, bedeni ayakta tutacak bir gıda ve istifade edeceği nimetler yarattığı gibi, ruh için de bir gıda ve lezzetleneceği nimetler yaratmıştır. Bedenin gıdası yiyecek ve içeceklerdir. İstifade edeceği nimetler ise giyecekler, evlenmek ve bineklerdir. Ruhun gıdası yakîn, ilimler ve nurlardır. Lezzetleneceği şeyler ise müşahede, eşyanın hakikatini seyir, marifet ve sırların içinde terakki etmesidir.

Nefis (beden), yeryüzünde bulunan şeylerin helâl ve temiz olanlarından yediği gibi, ruh da yeryüzünde bulunan şeylerin helâl ve temiz olanlarından yararlanır. Ancak nefsin yemesi maddidir; ruhun yemesi ise tefekkür, ibret, müşahede, eşyanın hakikatini seyir gibi manevi şeylerdir. Bu konuda Meczub (rahimehullah) der ki:

"Halk, bir çiçek bahçesi gibidir; ben hepsinden bir şekilde istifade ederim. Onlar aynı zamanda en büyük perdedir; bununla birlikte onların içinde hakikate giden bir yol (marifet ilmi) vardır."

Ebü'l-Hasan eş-Şüşterî de şöyle demiştir: "Bu kalabalıklar, bizim mahallemize (dostumuza) bir gidiş yoludur."

Şeyhlerimizin şeyhi efendim Ali Cemel (rahimehullah) şöyle der di: "Kim, zikrin zevkini tatmak isterse çarşıya gitsin (kalabalıkların ve gafillerin içinde zikretsin)." Çünkü çarşı, genelde insanların toplandığı yerlerdir. Hali kuvvetli (kalbi uyanık zikir ehli) kimseler için bu tür yerlerde manen büyük kazanç vardır.

Onlara denir ki: Ey kâmil insanlar, ruh ve sırlarınızla müşahede ve ibret yoluyla yeryüzünde bulunan şeylerin helâl ve temiz olanlarından yiyin; sakın şeytanın adımlarını takip etmeyin. Ona uyarsanız varlıkların zâhirinde kalırsınız; eşyanın hakikatini müşahede etmekten ve ibret almaktan perdelenirsiniz. Şeytan sizin için açık bir düşmandır. Fakat

aslında o, sizi manen daha sağlam bir hale ve temkin sahibi olmaya sevketmektedir. Şöyle ki: Şeytan vesvesesiyle sizi her tahrik edişinde, siz, onu defetmek için hemen Rabb'inize koşarsınız. Eğer şeytana uyarsanız, ona içinize yerleşme imkânı verilir; bu durumda o size sadece yüzünüzü karartacak ve kalbinizi üzüntüye gark edecek şeyleri emreder. Bu da, dostları müşahededen mahrum olmak ve kapının dışında kalmaktır. Ayrıca o size, Allah'tan gayri varlıkları görme veya nefsin hevâsına yönelme gibi, Allah hakkında hak ve doğru olmayan şeyleri söylemenizi ve yapmanızı emreder.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Körü Körüne Geçmişlerini Taklit Edenler

Cenâb-ı Hak bundan sonra, hakkında cehennemlik hükmü verilmiş bazı kimselerin hevâsından ayrılmayacağını ve böylelerinin kendilerini hakka davet edene uymayacağını bildirerek şöyle buyurdu:

وَاِذَا قٖيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَٓا اَلْفَيْنَا عَلَيْهِ اٰبَٓاءَنَاۜ
اَوَلَوْ كَانَ اٰبَٓاؤُ۬هُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْـٔاً وَلَا يَهْتَدُونَ ﴿١٧٠﴾

170. ***Onlara, "Allah'ın indirdiğine uyun" denildiği zaman onlar, "Hayır! Biz atalarımızı hangi yolda bulmuşsak ona uyarız" dediler. Onların ataları*** *(hak adına)* ***bir şey bilmeyen ve doğruyu bulamamış kimseler ise de mi kendilerine uyacaklar?***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Kâfir Araplar içindeki *müşriklere, 'Allah'ın,* peygamberine *indirdiği tevhid inancına uyun,* ayrıca Allah'a ortak koşma, O'na bazı varlıkları denk görme, haramı helâl, haramı helâl sayma gibi işleri terketmenizi emreden hükümlerine tâbi olun' *dendiğinde onlar, 'Biz,* putlara tapma, günah ve kötülüklere bulaşma bile olsa, *atalarımızı hangi yolda* ve halde *bulmuşsak ona uyarız' dediler."* Cenâb-ı Hak buyurur ki:

"Atalarınız cahil ve din adına hiçbir şey bilmiyor, doğru yolun ne olduğu hakkında da hiç düşünmüyorlarsa, siz yine de körü körüne bir taklitle onlara uyacak mısınız?"

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], yahudileri İslâm'a çağırdı ve bu konuda onları teşvik etti. Bunun üzerine Râfi' b. Hârice ve Mâlik b. Avf, 'Biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız; onlar daha hayırlı ve bizden daha bilgiliydiler' dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti indirdi."

170. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bütünüyle dünyaya yönelen, hevâsını (kötü arzularını) kendine ilâh edinen ve Allah sevgisinde başkasını ortak yapan kimseye, "Nefsanî hazlarından ve nefsin kötü arzularına uymaktan kendini çek, sadece Mevlâ'na yönel, Allah'ın, 'Hevâya muhalefet ediniz ve Mevlâ'yı seviniz' emrine uy!" denildiği zaman o, "Ben babalarımı ve dedelerimi bulduğum hale ve insanların çoğunluğunun yöneldiği yola uyarım" der. O zaman kendisine,

"Onlar, hidayet yolları hakkında hiçbir şey bilmiyorlarsa bile, sen hevâya tâbi olmada onlara uyacaksın, öyle mi?" denir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Sizden biri, bütün hevâsını (düşünce ve arzularını) benim getirdiğim şeylere tâbi kılmadıkça, gerçek bir mümin olmaz."[392]

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette, hevâsına tâbi olup nefsanî arzuların kendisini sağır ve kör ettiği kimsenin halini bir misalle anlatarak şöyle buyurdu:

وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِى يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ اِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً صُمٌّ
بُكْمٌ عُمْىٌ فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٧١﴾

---

392 Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 1/213; *el-Envâr*, 2/771 (nr. 1234); İbn Receb, *Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem*, 2/269; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/178

171. ***(Hakka davet edilen) kâfirlerin durumu, sadece çobanın bağırıp çağırmasını işiten (fakat ne söylediğini bile anlamayan) hayvanların durumuna benzer. Onlar sağır, dilsiz ve kördür; bundan dolayı (kendilerine söylenen şeyi) anlamazlar.***

Tefsir

Kâfirlere öğüt veren ve onları Allah'a davet eden kimsenin durumu, hayvanları otlatan, onlara seslenip sakındıran veya kendisine çağıran bir çobanın durumuna benzer. Hayvanlar çobanın sesini işitince başlarını kaldırıp bakarlar, fakat ne söylediğini anlamayıp otlamaya devam ederler. Çobanın sakındırmasını ancak bir bağırtı ve uğultu olarak işitirler, kendilerine ne söylediğini anlamazlar. Küfür içinde dalmış kâfirler de böyledir; biri onları tevhide çağırdığında ona yönelmezler, kendilerine ne söylediğini bile anlamazlar. Onlar aynen hayvanlar gibidir, hatta onlardan daha şaşkın bir haldedir.

Yahut taklit ve cehalet içinde çakılıp kalan kâfirlerin, kendilerini Allah'a davet eden kimse karşısındaki durumu, çobanın kendilerine çağırıp seslendiği hayvanlar gibidir; onlar sadece bir bağırtı ve ses işitirler, fakat kendilerine ne söylendiğini anlamazlar.

Yahut kâfirlerin, işitmeyen ve akıl etmeyen putlara yalvarışları, çobanın koyun sürüsüne seslenmesine benzer. Bu bağırmanın bir faydası olmaz; ancak çağıranı yorar.

Sonra Cenâb-ı Hak, onların mecazen sağır, dilsiz ve kör olduklarını belirtti. Yani onlar hakkı işitmekten yana sağırdırlar, bunun için onu anlamazlar. Hakkı söylemekten yana dilsizdirler, gerçekleri söylemezler. Hakkı ispat eden sebepleri görmeye karşı kördürler. Yahut hidayet yoluna karşı kördürler, onu görmezler. Böyle oldukları için de hiçbir şey anlamazlar ve işin hakikatini düşünmezler.

171. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hevâ (nefsin kötü arzuları) kalbe iyice yerleşince, ilacını bulmak güçleşir, tedavi etmek çetinleşir, onunla uğraşmak mana doktorlarına

çok ağır gelir. Gaflete dalmış kimselere hatırlatma fayda vermez, korkutma ve sakındırma bir yarar sağlamaz. Gafillere öğüt, bağırtıdan başka bir şey işitmeyen hayvanlara seslenen kimse gibidir; hevâ onları manen kör yapmış, kendilerini doğru yola götürecek şeyleri işitmekten yana kulaklarını sağır etmiştir. Bu konuda İmam Bûsîrî (rahimehullah *Kasîde-i Bürde*'sinde der ki:

"Nefsi, hevâsına uymaktan uzaklaştır ve hevânın ona hâkim olmasından sakındır. Şüphesiz hevâ, nefsi emri altına alırsa onu ya (büyük günahlarla) manen öldürür veya kusurlu hallere bulaştırır."[393]

Bu kimselerin kalbine yerleşmiş hevâ (kötü huylar ve düşünceler) ancak Cenâb-ı Hakk'ın ezelde takdir ettiği özel inayeti veya hidayet rüzgârının esmesiyle sökülüp atılır. İlâhî rahmet gelince onların kalbinde ürperten bir korku, onu harekete geçiren bir şevk ve içindeki kötülükleri yakan bir nur yayar (böylece kötü düşünceler kalpten sökülüp atılır). Bu, yüce Allah'a zor gelecek bir iş değildir.

Haram Edilen Yiyecekler

Cenâb-ı Hak, kâfirleri uyarmayı ve korkutmayı tamamlayınca, müminlere bir hatırlatma yaparak şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ
تَعْبُدُونَ ﴿١٧٢﴾ اِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزٖيرِ وَمَٓا اُهِلَّ بِهٖ لِغَيْرِ
اللّٰهِۚ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَٓا اِثْمَ عَلَيْهِۜ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿١٧٣﴾

172. ***Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyin, eğer siz yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız O'na şükredin.***

173. ***Allah size ancak meyteyi*** *(kendi başına ölmüş leşi)*, ***kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanları*** *(yemeyi)* ***haram***

---

393 Tefsirde, beytin ikinci kısmı alınmış, biz öncesiyle birlikte tercüme ettik. Beyit için bk. İbn Hacer-i Heytemî, *el-Umde fî Şerhi'l-Bürde*, s. 160-162 (Duba 2003).

kıldı. Her kim başkasının hakkına saldırmadan ve haddi aşmadan bunlardan yemeye mecbur kalırsa kendisine bir günah yoktur. Şüphesiz Allah, çok bağışlayan, çok merhamet edendir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler, size rızık olarak verdiğimiz şeylerin temiz ve leziz olanlarından yiyin,* size helâl kılınan şeylerin sınırında durun. Size helâl kıldıklarımızı, sizden öncekilerin yaptığı gibi kendi görüşünüzle haram saymayın. *Eğer sadece Allah'a kulluk yapıyorsanız,* Allah'ın size vermiş olduğu zâhirî ve bâtınî nimetlere *şükredin.*"

"Biz, sizi üzerinde taşıyan yeryüzünün içindeki her şeyi size helâl kıldık, *ancak size zarar veren şeyleri haram kıldık. Bunlar içinde meyte* (kendi başına ölmüş hayvan), pis olduğu için size haram kılındı. İkinci olarak *kan haram kılındı;* çünkü o kalbinizi katılaştırır. Üçüncü olarak *domuz eti haram kılındı;* zira onun etini yemek, insandaki namusunu kıskanma duygusunu yok eder. *Bir de* Allah ismi anılmadan kesilen, kesim sırasında *Allah'tan başka varlıkların, putların ismi zikredilen hayvanları yemeniz haram kılındı. Kim bunlardan yemeye mecbur kalırsa, bu haram kılınan şeyleri yemek zorunda kalırsa, kendi isteği ile yiyen bir zalim olmaksızın ve kendisine yetecek helâl yiyecek varken harama el uzatmaksızın zaruret kadar yerse, kendisine bir günah yoktur.*"

Yahut darda kalan kimse, yol kesip eşkıyalık yapan ve İslâm cemaatinden ayrılan bir kimse değilse bu ruhsattan istifade edebilir. Buna göre kim, akraba hukukunu çiğnerse, yolcuları korkutursa, yeryüzünde fesat çıkarmak için çalışırsa veya efendisini terkederse yahut alacaklısından kaçarsa veyahut bir isyan için yola çıkmışsa, bu tür kimseler darda kaldıklarında bu haram şeylerden yemeleri helâl değildir; eğer bu işlerden tövbe ederlerse, o zaman darda kalınca bu şeylerden yiyebilirler. Şüphesiz Allah çok affeden ve çok acıyandır.

Sehl b. Abdullah demiştir ki: "Bâğî olmaksızın demek, cemaatten ayrılmaksızın demektir; haddi aşmaksızın demek ise sünnete muhalif bir bid'at çıkarmaksızın demektir. Buna göre, bid'at ehli bir kimseye, darda kalınca bu haramlardan yeme ruhsatı yoktur."

172-173. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey irfan ehlinin imanı gibi iman edenler, size müşahede ve basiretten rızık olarak verdiğimiz temiz şeylerden yararlanın. Sonsuz lutuf ve ihsan sahibi Allah'a şükredin. Eğer bütün ibadet ve iyiliklerinizi sadece Allah için yapıyorsanız, size düşen budur.

Yahut ey safa ehli gibi iman edenler, Allah'ın size çizdiği sınırlarda vefa ehli gibi durun (hak dairesinden ayrılmayın), size rızık olarak verdiğimiz ilim bahçelerinin meyvelerinden yiyin ve Allah'a şükredin ki size ihsan ettiği manevi nimetleri ve güzel anlayışları artırsın. Eğer siz her şeyi ayakta ve hayatta tutan gerçek hayat sahibine kulluk ediyorsanız, yapacağınız budur.

Allah ancak bu manevi ihsanlara ulaşmanıza engel olan yahut bu yüksek derecelerden düşmenize sebep olacak şeyleri size haram kıldı. Bunlar, bir leş hükmünde olan dünyaya meyletmek, nefsin hevâsına kapılmak, dünyadan Allah rızasının dışında mal kazanmak veya elde ettiği nimetleri Allah'tan başkasının elinden almak (sebepleri görüp Allah'ı unutmak) gibi hallerdir. Kim bu değersiz dünya malından almaya mecbur kalır da ondan fazlasına göz dikmeden, şehvetini tatmin ve keyif niyeti olmaksızın, sadece ihtiyacı kadarını alırsa ona bir günah yoktur. Şüphesiz Allah çok affedicidir, çok acıyandır.

Şeyhlerimiz şeyhi Ali Cemel [rahimehullah], gönlü Allah ile zengin olan ârifin halini anlatırken şöyle demiştir:

"Allah ile zengin olan kimsenin hali şudur: O, dünyayı dünya ehline terkeder, öyle ki kendisi için dünya malında onlarla birlikte bir hak görmez. Ancak kendisi için bir zaruret ve ihtiyaç oluşunca, onlardan artan dünya malından bir miktar alır. Bu kimse, ahireti de Mevlâ'sı için terkeder. Öyle ki Allah'ın cemaline bakmaktan başka ahirette kendisi için bir hak görmez. O, nefsini de Allah için terkeder. Öyle ki onda Allah'tan başka kimsenin hakkı yoktur. Onun Mevlâ'sının iradesinden başka bir irade ve isteği de yoktur. Bu kimse ilâhî irade karşısında, sanki rüzgâr önündeki kuru bir yaprak gibidir; rüzgâr onu ne tarafa sevkederse o tarafa gider. Bu kimse, halkın hiçbir haline takılmaz, onlardan gördüklerini hoşnutsuzla karşılamaz."

Para Karşılığında Âyetleri Satanlar

Önceki âyette haram kılınan şeylere dahil olacak haramlardan biri de rüşvet almak ve insanların mallarını haksız yolla yemektir. Cenâb-ı Hak, müminlere helâl kıldığı şeylerin peşinden bunları zikrederek buyurdu ki:

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا
أُولٰئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللّٰهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَلَا
يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٤﴾ أُولٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدٰى
وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ ﴿١٧٥﴾ ذٰلِكَ بِأَنَّ اللّٰهَ نَزَّلَ
الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ ﴿١٧٦﴾

174. ***Allah'ın kitapta (Tevrat'ta) indirdiği şeyleri gizleyen ve onu az bir bedel karşılığında satanlar var ya, onlar karınlarına ateşten başka bir şey doldurmuyorlar. Allah kıyamet günü onlarla konuşmaz ve kendilerini temize çıkarmaz. Onlar için elem verici bir azap vardır.***

175. ***Onlar, hidayeti dalâletle değiştiren, mağfiretin yerine azabı satın alan kimselerdir. Onlar ateşe karşı ne kadar da sabırlıdırlar!***

176. ***Bu azabın sebebi, Allah'ın, kitabı (Kur'an'ı) hak olarak indirmiş olmasıdır. Hiç şüphesiz (böyle bir) kitap hakkında ayrılığa düşenler, büyük bir ihtilaf içindedir.***

Tefsir

Bu âyetler, yahudi reisleri ve âlimlerini anlatmaktadır. Onlar, avam halktan hediye ve haraç (vergi) alıyor ve ahir zamanda gönderilecek peygamberin kendilerinden olacağını iddia ediyorlardı. Son peygamber olarak Hz. Muhammed [sallallahu aleyhi vesellem] gönderilince, haksız kazanç yollarının kesileceğinden ve reisliklerinin ellerinden gideceğinden korktular. Allah onlar hakkında bu âyetleri indirerek buyurdu ki:

"Hiç şüphesiz Allah'ın kitapta yani Tevrat'ta, Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] sıfatlarıyla ilgili *indirdiği şeyleri gizleyenler,* âyetlerin manasını bozup değiştirenler, *bu âyetleri* Tevrat'tan çıkaranlar, yaptıkları tahrifle âyetleri kısa zamanda yok olup gidecek *az bir para karşılığında satanlar var ya, onlar,* yani âyetleri gizleyip onun karşılığında aldıkları basit dünya malını yiyenler, *karınlarına ateşten başka bir şey doldurmuyorlar.* Hiç şüphesiz ateş, varacakları yerleri ve yedikleri haramların cezasıdır. *Allah, kıyamet günü* dostları ile konuşup onlara selâm verirken, bu kimselere gazap edip kendilerini alçaltarak *onlarla konuşmaz ve onları temize çıkarmaz.* Yani huzuruna girmeye layık olmaları için kendilerini günah kirlerinden temizlemez. *Onlar için elem verici bir azap vardır."*

"Onlar, hidayetle dalâleti değiştiren, yani hidayeti terkedip sapıklığı tercih eden ve eğer iman edip hakkı açıklasalardı elde edecekleri *mağfiretin yerine azabı satın alan kimselerdir. Onlar, ateşe karşı ne kadar da sabırlıdırlar!* Onları ateşe götürecek işlere sarılarak ateşin içine dalmaya cesaretlendiren nedir? Yahut onları ateşin içinde ebedî kalmaya iten nedir? Yahut onları ateşe karşı sabırlı (ve cesaretli) yapan nedir ki böyle hakkı terkedip bâtıla yöneliyorlar?

Buradaki hayret ifadesi, onların yaptığı işi kınamak içindir. Diğer âyette şöyle buyruluyor:

"Onların bu azabı hak etmesinin ve ona karşı böyle cüretkâr davranmalarının *sebebi, Allah'ın Kur'an'ı hak üzere indirmiş olması* ve onların da bu kitap hakkında ihtilafa düşüp bir kısmına iman edip bir kısmını inkâr etmeleridir. *Hiç şüphesiz bu kitap hakkında ihtilafa düşenler, büyük bir ayrılık* ve sapıklık *içindedir."*

174-176. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İlmini gizleyen ve onu ancak bir dünyevî menfaat karşılığında açıklayan kimseye, *"Allah'ın indirdiği şeyleri gizleyen ve onu az bir bedel karşılığında satanlar var ya, onlar karınlarına ateşten başka bir şey doldurmuyorlar"* âyetini okumak uygun düşer.

Rivayet edildiğine göre, sahabilerden biri, Suffe ehline Kur'an öğretiyordu. Onlardan biri kendisine bir yay hediye etti. O da yayı alıp Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) gelerek,

"Yâ Resûlallah, Suffe ehline Kur'an öğretiyordum, içlerinden falanca bana bir yay hediye ederek, 'Bu Allah için sana hediyedir' dedi; bunun durumu nedir?" diye sordu. Resûl-i Ekrem (sallallahu aleyhi vesellem),

"Sen onu almakla boynuna ateşten bir yay takmış oldun!"[394] buyurdu ve onu geri vermesini emretti. Bu nehiy, alınan hediyenin haramlığından değil, vera' (şüpheli şeylerden bile sakınma) yönünden olabilir. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), bu sahabinin himmetini yüksek tutarak onu bu tür şeylerden sakındırmıştır. Yoksa diğer bir hadis-i şerifte böyle bir hediyenin alınmasının câiz olduğu şöyle belirtilmiştir:

"Ücret almayı hak edeceğiniz en güzel şey, Allah'ın kitabıdır."[395]

Kimin nefsi onu hükmü altına almış ve hevâsı kendisini esir etmişse o kimse, hidayeti bırakıp dalâleti satın almıştır. O, nefsini ve hevâsını hükmü altına alan Allah'ın dostlarının gittiği hidayet yolunu terkedip dalâleti almıştır. Ayrıca o, Allah'ın mağfiretini ve dostlarla birlikte huzura girmeyi bırakıp Hak'tan kopma ve perdelenme azabını almıştır. Bu kimseleri Hak'tan perdelenme ve kötü hesabın elemine karşı sabırlı yapan nedir? Bunun sebebi, o kimsenin kalbinin ihtilafa düşmesi, himmetinin ve aklının dağılmasıdır. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), ümmetini kalp dağınıklığından sakındırmak için şöyle buyurmuştur:

"Kalpleriniz üzerinde toplandığı sürece Kur'an'ı okuyun; ihtilafa düştüğünüzde (kalbiniz dağılıp farklı düşüncelere dalınca okumayı bırakıp) kalkın!"[396]

Kalbin dağılmasının ve huzurunun olmayışının sebebi, dünya sevgisidir. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Kimin bütün derdi dünya olursa Allah onun işlerini dağıtır, gözünün önüne fakirliği kor; dünyadan da eline, takdir edilenden fazla bir şey geçmez.

394 Taberânî, *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn*, nr. 279; Heysemî, *ez-Zevâid*, 4/95.

395 Buhârî, İcâre, 16, Tıb, 34; İbn Mâce, Ticâret, 8; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 2643.

396 Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân, 37; Müslim, İlim, 3, 4; Ahmed, *Müsned*, 4/313.

Kimin bütün derdi ahiret olursa Allah onun dağınık işlerini toparlar, kalbine zenginlik verir; dünya da ona koşarak gelir."[397]

Kitabı anlamada ihtilaf içinde olan ve ondan kopup farklı şeylere yönelen kalp, ilâhî huzurdan son derece uzaklık içindedir; çünkü kalbin Allah ile sohbet etmesinin alameti, O'nun duygu ve düşüncesiyle Allah'ın kelâmında toplanması, ilâhî hitabı düşünmesi, O'nun kelâmını işitmekten haz almasıdır. Sûrenin başında Kur'an okumanın farklı derecelerini zikretmiştik; isteyen oraya bakabilir.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Asıl İyilik Nedir?

Yahudi ve hıristiyanlar iyiliğin sadece kendi kıblelerinde bulunduğunu, çünkü onun peygamberlerin kıblesi olduğunu iddia edince, Allah Teâlâ iddialarını reddederek şöyle buyurdu:

لَيْسَ الْبِرَّ اَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلٰكِنَّ
الْبِرَّ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيّ۪نَۚ
وَاٰتَى الْمَالَ عَلٰى حُبِّه۪ ذَوِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاك۪ينَ وَابْنَ
السَّب۪يلِ وَالسَّٓائِل۪ينَ وَف۪ي الرِّقَابِۚ وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ وَاٰتَى الزَّكٰوةَۚ
وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ اِذَا عَاهَدُواۚ وَالصَّابِر۪ينَ فِي الْبَأْسَٓاءِ وَالضَّرَّٓاءِ
وَح۪ينَ الْبَأْسِۜ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ صَدَقُواۜ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ ﴿١٧٧﴾

177. *İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, şu kimselerin yaptığıdır: Onlar Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitaplara, peygamberlere inanır. Sevdiği maldan (Allah rızası*

---

397 Tirmizî, Kıyâmet, 30; İbn Mâce, Zühd, 2; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 11690; Beyhakî, *Kitâbu'z-Zühd*, nr. 181; İbn Balabân, *el-İhsân*, nr. 680.

için) yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere verir. Namazı kılar, zekâtı verir. Bir antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir, sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte onlar, sadık kimselerdir ve müttakiler de ancak onlardır!

Cenâb-ı Hak önceki âyetlerde, dinin esası olan tevhidi ve onun delillerini zikretti, şirkten ve ona bağlı şeylerden sakındırdı. Bu âyette ise dinin diğer rükünlerini zikretmektedir. Bunlar, iman ve İslâm'dır.

Allah Teâlâ bu âyette, imanın temeli olan hususların yanı sıra, İslâm'ın temel esaslarını zikretmektedir ki bunlar namaz ve zekâttır. Bundan sonraki âyetlerde orucu ve hükümlerini zikredecektir. Daha sonraki âyetlerde de haccı ve hükümlerini, peşinden cihadı, nikâhı, boşama ve iddeti, sonra alışverişi onunla ilgili olarak faizi ele alacak, sonra şahitlikleri ve rehinle ilgili hükmü zikredip sûreyi bitirecektir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak, Ehl-i kitabın (yahudi ve hıristiyanların) iddialarını reddederek buyurdu ki:

"İyilik sadece kıble işine mahsus bir şey değildir; asıl üzerinde durulacak ve özen gösterilecek iyilik, Allah'a iman etmek ve bu imanın gereği olan kemalatları kazanmaktır. Sonra asıl iyilik, ahiret gününe ve sonrasına, meleklere ve onlar hakkında inanılması gereken hususlara, Kur'an ve diğerleri gibi semadan inen kitaplara, gönderilen peygamberlere ve onlar hakkında gerekli olan hususlara iman etmektir ve peygamberler hakkında mümkün olmayan hususları bilmektir."

İşte asıl iyilik, gönülden bu şeylere inanan ve inandığı şeylerde samimi olduğunu âzalarında (fiillerinde) ortaya koyan kimsenin yaptığıdır. Bu da cömertlik ve iyilik gibi güzel huylara sahip olup sevdiği maldan Allah yolunda vermektir.

Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem),

"Hangi sadaka daha faziletlidir?" diye sorulunca, Resûlullah Efendimiz (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"Bedenin sıhhatli iken ve kalbinde cimrilik duygusu bulunup fakirlikten korkar ve zenginliği hayal eder bir haldeyken verdiğin sadaka daha faziletlidir."[398]

Bu kimse malını, bir karşılık ve teşekkür için değil, sırf Allah sevgisiyle verir. Bu malı, önce ihtiyaç sahibi akrabalarına verir, iyiliğe onlardan başlar. Çünkü Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Senin fakirlere verdiğin sadaka, bir sadakadır; akrabaya verince ise iki hayır olur; biri sadaka diğeri sıla-i rahim (akraba hukukunu gözetme) sevabıdır."[399]

Bu iyilik sahibi kimse, malından yetimlere de verir, çünkü onlar çoğunlukla ihmal edilirler. Sonra bu kimse malından, fakirlik sebebiyle içine düştükleri çaresizlikten evlerine kapanmış miskinlere, garip kimsesiz yolculara yahut misafirlere, ihtiyacından dolayı el açmak zorunda kalan dilencilere de verir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"At üzerinde de gelse, (görünüşü zengin de olsa) isteyene bir şeyler ver!"[400]

Diğer bir hadiste ise şöyle nakledilmiştir:

"Bir müminin kapısına dilencinin gelmesi Allah'ın ona hediyesidir (mümkünse onu boş çevirmesin)."[401]

Bu iyilik sahibi ayrıca, kölelikten veya esirlikten kurtuluş bekleyen kimseleri kurtarmak için malını harcar. Farz namazlarını kılar ve malının belirlenmiş olan zekâtını verir.

Bu kimseler ayrıca, Allah'a veya insanlara bir söz verdiklerinde yerine getirirler. Bir şey vaat ettiklerinde, bir işi üstlendiklerinde, yemin ettiklerinde veya bir adakta bulunduklarında hepsini yerine getirirler. Konuştuklarında doğru söylerler. Kendilerine bir şey emanet edince ona

398 Buhârî, Zekât, 10; Müslim, Zekât, 92-93; Ebû Davud, Vesâyâ, 3; Nesâî, Zekât, 60.

399 Tirmizî, Zekât, 26; Nesâî, Zekât, 82; İbn Mâce, Zekât, 28; Hâkim, *Müstedrek*, 1/408.

400 İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/238; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 1162.

401 Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 9588.

hainlik etmezler. Bu iyilik sahiplerinin bir özelliği de onlar fakirlik, ezilme ve halkın eziyeti gibi sıkıntılarda, sürekli hastalık gibi zor hallerinde, felaket zamanlarında, harp ve cihad meydanlarında sabrederler. Onlar, Hak rızasını talepte samami kimselerdir ve onlar kendilerini Hak'tan alıkoyan ve meşgul eden her şeyden sakınan gerçek müttakilerdir.

Bu âyet-i kerime, bir insanda bulunması gereken bütün kemalat hallerini içermektedir. Âyet insanın iç âlemini süsleyen doğru itikadları içerdiği gibi, insanın dışını süsleyen hususları da kapsamaktadır. Nefsin temizlenmesi gereken kötü davranışlarını ve onu süsleyecek güzel halleri topluca vermektedir. Bundan dolayı, bunlara sahip olan kimse, sadık ve müttaki olarak tanıtılmıştır. Bu iki şey, tarikatın esası ve hakikat sırlarının temelidir.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür. Kulunu hidayete sevkeden ve doğru yola ulaştıran O'dur.

177. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kuldan istenen şey, sadece bir yönden Allah'a yönelmesi değil, bütün yönleri ve halleriyle O'na yönelmesidir. Mesela bazıları zâhirî ile Allah'a dönüp bâtınını (kalbini) ihmal eder yahut bâtını ile Allah'a dönüp zâhirini ihmal eder. Kuldan istenen bu değildir. Ondan istenen, bâtınını iman ve yakîn nurlarıyla, zâhirini de dinin diğer vazifeleriyle (ibadet ve taatle) süslemesidir. Bunun için kul, nefsini cimrilik, düşmanlık, hıyanet, yalan, korku ve boş endişe gibi çirkin huylardan temizlemeli; cömertlik, ihsan, ahdine vefa, emanete sahip çıkma, sabır, şecaat, iffet, kanat ve diğer fazilet çeşitleriyle süslemelidir. Kul, nefsini çirkin işlerden temizleyip faziletli şeylerle süsleyince, iyilerle birlikte ilâhî huzura girmeyi hak eder, büyük âriflerden olur.

İşte onlar, hakkı taleplerinde sadakati ele geçirip istenen bütün hedeflerine ulaşmışlardır. Onlar gerçek takvayı elde ederek en yüksek derecelere nail olmuş müttakilerdir. Allah Teâlâ lutuf ve ihsanıyla bizleri bu halden bolca nasiplendirsin.

Kısastaki Hikmet ve Hayat

Allah Teâlâ, sabrı ve harpteki cesareti övdükten sonra, insanlar bu konuda rahat davranıp suçsuz yere birinin kanını dökmesinler diye kısası emrederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلٰىۜ اَلْحُرُّ
بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْاُنْثٰى بِالْاُنْثٰىۜ فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ اَخ۪يهِ
شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَاَدَٓاءٌ اِلَيْهِ بِاِحْسَانٍۜ ذٰلِكَ تَخْف۪يفٌ
مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌۜ فَمَنِ اعْتَدٰى بَعْدَ ذٰلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿١٧٨﴾
وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيٰوةٌ يَٓا اُو۬لِي الْاَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٧٩﴾

178. ***Ey iman edenler!*** *(Kasten adam)* ***öldürmelerde size kısas farz kılındı. Hüre karşılık hür, köleye karşılık köle, kadına karşılık kadın*** *(öldürülür).* ***Ancak kime kardeşi*** *(öldürülenin velisi)* ***tarafından bir şey bağışlanırsa artık*** *(kısas düşer, diyet gerekir. O zaman diyeti alacak kimse onu)* ***iyilikle istemeli, diğeri de*** *(belirlenen diyeti)* ***iyilikle ödemelidir. Bu*** *(affetme ve diyet),* ***Rabb'inizden bir hafifletme ve rahmettir. Her kim bundan sonra haddi aşarsa onun için elem verici bir azap vardır.***

179. ***Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için bir hayat vardır. Olur ki*** *(Allah'a isyandan ve haksızlıktan)* ***sakınırsınız.***

Beyzâvî der ki: *"Kısasta sizin için bir hayat vardır"* âyetinde son derece belâgat ve fesahat vardır. Âyette, kısas yoluyla öldürme, onun tam zıddı olan hayat sebebi yapılmıştır. Âyetin metninde, kelimenin 'hayâtün' şeklinde nekre (belirsizlik haliyle) getirilmesi, onun büyüklüğünü ve umumi bir mana içerdiğini ifade içindir. Yani, 'Bu işte sizin için büyük bir hayat vardır' deniyor. Bunun sebebi şudur:

İnsanın haksız yere birini öldürdüğünde kendisinin de öldürüleceğini bilmesi, onu öldürme işinden geri çevirir. Böylece bu bilgi iki canın

kurtulmasına sebep olur. Bir de Araplar bir öldürme olayında, katilin dışındaki kimseleri de öldürüyorlardı. Bazan bir kişiye karşılık bir topluluğu öldürüyorlardı. Böylece aralarında fitne alevleniyordu. Öldürülen kimseye karşılık olarak sadece katili öldürülünce, diğerleri selâmette kalır ve bu iş, onlar için bir hayat sebebi olur."[402]

Tefsir

Cenâb-ı Hak, bu âyetlerde mana olarak şöyle buyurmaktadır:

"*Ey iman edenler,* kasten *öldürme olayında* öldüren kimseye *kısas uygulamanız size farz kılındı;* kısas hükmüne teslim olun. *Hüre karşılık hür öldürülür.* Köleye karşılık hür öldürülmez, onun yerine efendisine kıymetini tazmin eder." Bu hükmün delili şu hadis-i şeriftir:

"*Kâfire karşılık müslüman öldürülmez, köleye karşılık da hür kimse öldürülmez (ancak diyetleri verilir).*"[403]

"*Köleye karşılık köle öldürülür.*" Eğer öldürülen kölenin efendisi isterse katil köleyi öldürür, şayet buna yanaşmazsa onu asıl sahibine teslim etmekle kıymetini alıp serbest bırakmak arasında tercih hakkını kullanabilir. Aynı şekilde hür bir kimse öldürülünce onun velileri öldüren kimseyi öldürmekle köle olarak hizmetlerinde kullanma arasında bir tercihte bulunabilirler. Buna yanaşmazlarsa, öldürülen hür kimsenin diyetini alarak katili serbest bırakabilirler.

"Hür bir kadını veya erkeği *öldüren kadın* öldürülür." Kadına karşılık katil erkek de öldürülür.

Âyet, kısas için özellikle eşitliği ortaya koymaktadır. İmam Mâlik demiştir ki: "Bu âyet hakkında işittiğim en güzel görüş şudur: Âyet cinsi kastetmektedir." Yani hürler birbirine karşı, köleler de birbiriyle kısas edilir. Erkekle kadın hürriyet bakımından eşittir. Âyette kadının ayrıca zikredilmesi, hükmü kuvvetlendirmek ve Câhiliye devrindeki yanlış anlayış ve uygulamayı ortadan kaldırmak içindir. Câhiliye devrinde öldürülen bir kadına karşılık kısas uygulanmazdı.

---

402 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil,* 1/103 (Beyrut 1988).

403 Ebû Davud, Diyât, 4, 7; Tirmizî, Diyât, 17.

Cenâb-ı Hak âyetin devamında buyurur ki: "*Ancak kime, kan talebinde bulunacak kardeşi tarafından* (yani öldürülen kimsenin velisi tarafından) *bir şey bağışlanırsa,* bu şey az bir şey de olsa kısas işi düşer, diyet ödenir. Bu durumda, diyeti alacak kimseler, öldüren kimseye kaba ve kırıcı davranmadan diyeti iyilikle istemeli; katil de geciktirmeden ve bir eksiltme yapmadan diyeti iyilikle ödemelidir."

"Size müsaade edilen *bu affetme ve diyet verme işi, Rabb'iniz tarafından size bir hafifletme ve rahmettir.*"

Yahudilere kısas farz kılınmış; hıristiyanlara ise her hâlükârda affetme emredilmişti. Ey ümmet-i Muhammed, Allah sizi, kısas ile diyet arasında serbest bıraktı.

Âyet şöyle bitiyor: "*Her kim bundan sonra* yani diyet aldıktan sonra karşı tarafı öldürerek *haddi aşarsa onun için* dünyada ve ahirette *elemli bir azap vardır.*" Onun dünyadaki azabı mutlaka öldürülmesidir. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şu sözü bunu göstermektedir:

"*Diyet aldıktan sonra, (karşı tarafı) öldüren kimseyi affetmem, muhakkak kısas uygularım.*"[404]

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor:

"Ey müslümanlar, *kısasta,* onun hüküm olarak konulmasında *sizin için* dünyada büyük *bir hayat vardır;* çünkü haksız yere birini öldürmeyi düşünen kimse, ona karşı kendisinin de öldürüleceğini bilince, bu işten vazgeçer. Bazan insanlar bir kişi için bir topluluğu öldürüyorlardı; kısasın emredilmesiyle bundan vazgeçmek zorunda kaldılar."

Yahut sizin için kısasta ahirette bir hayat vardır. Bir katile kısas uygulanınca, artık bu suçundan dolayı ahirette tekrar hesaba çekilmez.

"*Ey* kâmil *akıl sahipleri,* kısastaki ruhların hayatını devam ettirme ve nefislerin korunması gibi hikmetleri iyice düşünüp ibret alın. *Umulur ki* kısas emrini gözetmede, uygulamada ve ilâhî emre kulak vermede *Allah'tan korkarsınız* yahut Allah'tan korkarak haksız yere adam öldürmekten uzak durursunuz."

---

404 Ebû Davud, Diyât, 5; Tebrîzî, *Mişkâtü'l-Mesâbîh,* nr. 3479; Süyûtî, *es-Sagîr,* nr. 9801.

178-179. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, maddi suçlarda kısas hükmünü koyduğu gibi, manevi suçlarda da kısas koymuştur. Manevi suç, kişinin Rabb'iyle olan güzel edebini bozarak nefsine karşı işlediği suçlardır. Kimden bir hata ve sürçme meydana gelirse Cenâb-ı Hak dünyada onun karşılığını verir. Bu herkes için geçerli olmayıp bazı seçkin kullara hastır. Eğer o kimse, Allah'ın özel inayetine mazhar olmuş biriyse onun büyük kusurlarına büyük, küçük kusurlarına küçük ceza verilir (Bu şekilde yüce Allah, sevdiği kulların kendisine karşı edepteki kusurlarını dünyada temizler).

Şu olayları düşün:

Adamın biri Kâbe'yi tavaf ediyordu; tavaf esnasında bir kadına baktı; tam o sırada havadan bir el gözüne bir tokat attı, gözü kapandı. Adam, "Âh!" diye inledi. Kendisine, "Bir bakışa bir tokat! Eğer kusuru artırırsan biz de cezayı artırırız!" denildi.

Ebû Türâb Nahşebî'nin olayı da ibretliktir. Allah kendisinden razı olsun, o şöyle anlatmıştır:

"Ben manevi terbiye yoluna girdikten sonra, nefsim benden bir şey istemedi; sadece bir defa ekmek ve yumurta istedi. O sırada bir yolculuktaydım. Bu arzumu yerine getirmek için bir köye yöneldim. Köye giderken âniden bir adam üzerime atladı, (beni biriyle karıştırarak) yakama yapışıp,

'Bu da hırsızlarla beraberdi' dedi. Beni yakaladılar, sırtıma yetmiş sopa vurdular. Nihayet biri beni tanıyıp evine götürdü, önüme ekmekle yumurta getirip buyur etti. Ben de nefsime dönüp, 'Yetmiş değnekten sonra, haydi ye!' dedim."

Bir diğer olay şudur:

Ebü'l-Hayr Askalânî'nin canı balık yemek istemişti. Sonra alma imkânı buldu. Balığı aldı kızarttı, yemek için elini uzattığında, balığın kılçıklarından biri parmağına battı, onu yaralayıp canını yaktı. Bunun üzerine, "Yâ Rabbi! İştah ve hırsla helâle elini uzatanın cezası bu ise, şehvetle harama elini uzatanın cezası nasıl olur acaba?" dedi.

Bir diğer olay şudur:

Velilerden İbrahim b. Şeybân der ki:

"Bir defasında canım ekmekle mercimek çekti. Nasip oldu buldum ve doyana kadar yedim. Sonra dışarı çıktım. Bir dükkânda birtakım asılmış cam şişeler gördüm, içinde sıvı bir şey vardı. Ben onu sirke zannettim. Oradan biri,

'Neye bakıyorsun? Onlar şarap numuneleridir; şunlar da şarap küpleridir' dedi. O zaman ben kendi kendime,

'Bunları kırmak bana farz oldu' dedim ve şarap dükkânına girdim. Küpleri kırmaya başladım. Dükkân sahibi benim onları sultanın emri ile kırdığımı zannetti. Durumun öyle olmadığını anlayınca, beni tutup sultan İbn Tolun'a götürdü. O da bana 200 değnek vurulmasını emretti. Beni zindana attırdı. Bir müddet zindanda kaldım. Üstadım Ebû Abdullah Mağribî o beldeye gelene kadar zindanda kaldım. Üstadım benim için aracı oldu, beni hapisten çıkardılar. Üstadım beni görünce,

'Sen ne yaptın?' diye sordu; ben de, 'Bir defa mercimekle karnımı doyurdum ve 200 değnek yedim" dedim. Üstadım,

'Ucuz kurtulmuşsun!' dedi."[405] Yani, cezanı zâhirinde çekmişsin, bâtınında çekmemişsin, buna razı ol demek istedi.

Bu konuda ibretlik bir olay da şudur:

Velilerden Hayr en-Nessâc der ki:

"Allah ile özel bir sözleşme yaptım ve taze hurma yememeye söz verdim. Bir ara nefsim bana galip geldi, dayanamadım bir miktar taze hurma aldım. Bir tane yemiştim ki o sırada bana bakan bir adam,

'Ey Hayr, sen niçin benden kaçtın?' diyerek beni yakaladı. Adamın Hayr isminde bir kölesi varmış, kendisinden kaçmış. Adam onu arıyormuş, beni ona benzetti; o sırada bana da ona benzeme hali verildi. Adam beni alıp evine götürdü; aylarca yanında kaldım, dokuma işinde

405 Tefsirde olay kısaca anlatılmıştır; biz olayın anlaşılması için tam olarak naklettik. Hadise için bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 321-322 (İstanbul: Semerkand, 2005).

çalıştım. Sonra Allah'a tövbe ettim; bendeki o benzeme hali alındı, benim köle olmadığım anlaşıldı; beni serbest bıraktılar.

Bu adam beni Hayr diye çağırdığı için ben de bir müslümanın bana verdiği bu ismi değiştirmedim, adım Hayr en-Nessâc (dokumacı Hayr) olarak kaldı."[406]

Kime, işlediği bu tür suçlardan bir kısmı, edepten önce veya sonra bağışlanırsa Rabb'ine şükretsin, kendisine emredilen şeye tâbi olsun, O'nun kendisine farz kıldığı şeyleri, fazla ve eksik yapmaksızın güzelce yerine getirsin. Bu, onun için Allah tarafından bir hafifletme ve rahmetidir.

Kim bundan sonra haddi aşar ve tövbe ettiği şeylere geri dönerse ona elim bir azap vardır. Bu azap, dostların huzurundan uzaklaştırılıp kapıda bekletilmek veya hayvanların bakım işine gönderilmektir. Ancak kim tövbe eder ve salih amel işlerse şüphesiz Allah, tövbe edenlerin tövbesini kabul eder. Sizin için dünyada uygulanacak kısasta, ruhlarınız ve sırlarınız için büyük bir hayat vardır; çünkü ey akıl sahipleri, bunda sizi koruyup gözetme vardır; umulur ki sizler de sizi Mevlâ'nızdan alıkoyan her şeyden sakınırsınız.

Ölmeden Önce Vasiyet

Allah Teâlâ, önceki âyette kısası zikretti; kısas genelde ölümün gerçekleştiği bir olaydır. Ölüm ise vasiyeti gerektiren sebeplerden biridir. Bunun için, Cenâb-ı Hak kısas âyetinin peşinden vasiyeti zikrederek şöyle buyurdu:

كُتِبَ عَلَيْكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ اِنْ تَرَكَ خَيْرًاۚ اَلْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ
وَالْاَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِۚ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَۜ ﴿١٨٠﴾ فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ
فَاِنَّمَٓا اِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُۜ اِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌۜ ﴿١٨١﴾ فَمَنْ خَافَ مِنْ
مُوصٍ جَنَفًا اَوْ اِثْمًا فَاَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَٓا اِثْمَ عَلَيْهِۜ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٨٢﴾

---

406 Olay, Kuşeyrî'deki rivayetle birleştirilerek nakledildi (bk. *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 145).

180. ***Sizden birine ölüm (hali) geldiği zaman, eğer geride bir mal bırakacaksa onu anaya, babaya ve yakınlara (dine) uygun bir biçimde vasiyet etmesi Allah'tan korkanlara bir görev olarak farz kılındı.***

181. ***Her kim bu vasiyeti işittikten (ve bildikten) sonra onu değiştirirse günahı değiştirenleredir. Şüphesiz Allah her şeyi işiten, her şeyi bilendir.***

182. ***Her kim, vasiyet edenin haksızlığa yahut günaha meyletmesinden korkar da (vasiyet edilenlerle mirasçıların) aralarını düzeltirse kendisine bir günah yoktur. Şüphesiz Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sizden birine ölüm hali geldiği zaman, eğer geride bir mal bırakacaksa onu anaya, babaya ve yakınlara vasiyet etmeyi Allah size farz kıldı."*

Hz. Ali [kerremallahu vechehû] demiştir ki: "Ölüm halindeki kimse, 1000 dirhem ve daha fazlasına sahipse vasiyette bulunur; bundan daha az malda vasiyet etme görevi yoktur."

Zührî,[407] az veya çok, her malda vasiyetin gerekli olduğunu söylemiştir.

Hz. Âişe'den [radıyallahu anhâ] şöyle rivayet edilmiştir:

Bir adam vasiyet yapmak istedi; Hz. Âişe, adama ne kadar malı olduğunu sordu; adam, "3000 dirhemim var" dedi. Hz. Âişe, "Kaç çocuğun var?" diye sordu; adam, "Dört tane" dedi. O zaman Hz. Âişe [radıyallahu anhâ], "Hayır, bu kadarlık maldan vasiyet gerekmez; yüce Allah, "Geride mal bırakırsa" buyurdu. Senin bahsettiğin miktar, az bir şeydir; onun ailene bırak!" dedi.

Bu vasiyet iyilikle, yani adaletle olmalıdır; erkeklere fazla verilmemeli ve vasiyet edilen şey mirasın üçte birini geçmemelidir. Allah bunu, müttakilere bir hak olarak farz kıldı. Vasîlerden veya şahitlerden *her*

407 Muhammed b. Şihâb ez-Zührî, Tâbiînden Medineli fakihlerdendir (v. 124/742).

kim bu vasiyeti işittikten ve bildikten sonra *onu değiştirirse günahı değiştirenleredir;* çünkü o kimse dinin emrine muhalefet etmiş ve ölenin izni olmadan değişiklik yapmıştır. *Şüphesiz Allah her şeyi işiten ve bilendir.* Vasiyeti değiştiren veya bozan kimse Allah'a gizli kalmaz; onu takip eden ve kendisine hesabını soracak olan O'dur.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Her kim, vasiyet yapan kimsenin vasiyette bir hata etmesinden veya bilerek günah işlemesinden korkar* ve bunu bilir de kendilerine *vasiyet edilenlerle mirasçılar arasını düzeltirse bunda onun için bir günah yoktur.* Bu, faydalı bir amaç için yapılmış bir düzeltmedir. Günah olan değişiklik, nefsin keyfine göre yapılan değişikliktir. *Şüphesiz Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.* Bir maslahattan dolayı vasiyette değişiklik yapan kimseyi affeder ve ona merhamet eder."

Bu âyet, anne babaya vasiyet konusunda hükmü kaldırılmış bir âyettir, fakat vârislerin dışındaki akrabalar hakkında hükmü devam etmektedir. Bunu şu meşhur hadis-i şeriften anlıyoruz:

"Hiç şüphesiz Allah, her hak sahibinin (mirastaki) hakkını (âyette oranıyla) vermiştir; artık vârisler için vasiyette bulunmaya gerek yoktur."[408]

Anne baba kâfir ve köle oldukları için vâris sınıfına girmezlerse o zaman bu âyetin hükmü geçerlidir (malı olan kimse onlar için vasiyette bulunabilir). En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

180-182. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Şunu iyi bil ki bir mürid, nefsini haram arzularından uzak tutar, kalbini boş ve kötü düşüncelerden muhafaza eder ve sırrını gaflet sebebi olan şeylerden korursa o, pek çok manevi ilim ve hal elde eder. Şehvetlerin en büyüğü, baş olma sevdası ve makam sevgisidir. Kul manen nefsini öldürüp onu zillet ve tevazu sebebi olan şeylere alıştırır ve buna ölene kadar devam ederse ondan boş düşünceler ve kötü hayaller kesilir gider.

Manevi ilim ve hallere sahip olan kimseye mutlaka gereken şey, onlardan istifade etmesi ve onları alıp koruyacak kimselere vasiyet et-

408 Ebû Davud, Vesâyâ, 6; Büyû, 88; Tirmizî, Vesâyâ, 5; İbn Mâce, Vesâyâ, 6; Dârimî, Vesâyâ, 28.

mesidir. Bunu, anne babası hükmünde olan şeyhlerinin ve yakınları durumunda olan din kardeşlerinin onlardan istifade etmesi için yapmalıdır. Bir hikmet, tecelli halinde kalbe dağ gibi büyük olarak gelir; sahibi onu kayıt altına alıp korumaz ve ihmal ederse deve kadar küçülür, onu ihmal ederse koça döner, yine ihmal ederse kuşa döner, onu da ihmal ederse yumurtaya döner, ihmal devam ederse hikmet kaybolup gider. Allah kendisinden razı olsun, şeyhlerimizin şeyhi efendim Ali Cemel böyle derdi. Onun şeyhi efendim Arabî b. Abdullah [rahimehullah] kendisine şöyle derdi:

"Sana bir vâridat (manevi feyiz ve hal) gelince, onu yazıp kaydet ve ondan bir nüsha da bana ver!"

Şeyhlerimiz bizlere gelen vâridatların yazılarak kayıt altına alınıp korunmasını isterlerdi. Kim bir vâridatı kayıt altına alır yahut onu başkasından işitirse onu kendi görüş ve hevâsına göre değiştirmemelidir. Eğer onda bir noksanlık yahut tarikat ve hakikat usulünden kayma tesbit eder de onu düzeltirse bunda kendisi için bir günah yoktur. Şüphesiz Allah, çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.

Oruç Emri ve Ramazan Ayı

Cenâb-ı Hak, yukarıda asıl iyiliğin ne olduğunu beyan ettiği âyette imanın temel rükünlerini zikrettikten sonra, *"Namazı kılarlar ve zekâtı verirler"* âyetiyle İslâm'ın temel iki esasını zikretti. Burada da İslâm'ın üçüncü esası olan orucu zikrederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذ۪ينَ مِنْ
قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَۙ ﴿١٨٣﴾ اَيَّامًا مَعْدُودَاتٍۜ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَر۪يضًا اَوْ عَلٰى
سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَۜ وَعَلَى الَّذ۪ينَ يُط۪يقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْك۪ينٍۜ فَمَنْ
تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُۜ وَاَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٤﴾
شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذ۪ٓي اُنْزِلَ ف۪يهِ الْقُرْاٰنُ هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدٰى

وَالْفُرْقَانِۚ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُۜ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا اَوْ عَلٰى
سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَۜ يُرِيدُ اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَۘ
وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللّٰهَ عَلٰى مَا هَدٰيكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٨٥﴾

183. ***Ey iman edenler! Oruç sizden önceki ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı; tâ ki takva sahibi olasınız.***

184. *(Oruç ayı)* ***sayılı günlerdir. Sizden her kim hasta yahut yolcu olursa*** *(tutamadığı günler kadar)* ***diğer günlerde kazâ eder. Oruç tutmakta zorlananların fidye vermesi gerekir; o da bir fakirin*** *(günlük)* ***yiyeceğidir. Bununla beraber kim gönüllü olarak*** *(daha fazla)* ***hayır yaparsa bu, onun için daha iyidir. Eğer*** *(faziletini)* ***bilirseniz, oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.***

185. *(Size orucun farz kılındığı)* ***Ramazan ayı, içinde Kur'an'ın indirildiği bir aydır. O Kur'an, insanlar için bir yol gösterici, hidayet yolunu ve hakkı bâtıldan ayıracak delilleri açıklayan bir kitaptır. Artık sizden kim o aya ulaşırsa onda oruç tutsun. Kim*** *(o ayda)* ***hasta veya yolcu olursa*** *(tutamadığı günler sayısınca, ramazanın dışındaki)* ***diğer günlerde kazâ etsin. Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez.*** *(Bütün bunlar)* ***sizin*** *(emredilen)* ***sayıyı tamamlamanız, sizi hidayete ulaştırdığı için Allah'ı yüceltmeniz ve*** *(O'nun nimetlerine)* ***şükretmeniz içindir.***

Ramazan, kelime olarak "yakmak" manasındadır. Bu aya ramazan denmesi, o ayda tutulan oruç esnasında çekilen açlık ve susuzluğun hararetinden kalbin yanması (ve içinin parlaması) sebebiyledir. Oruç ayına ramazan denmesinin bir diğer sebebi, o ayda günahların yanıp temizlenmesidir. Bir diğer sebep ise Araplar'ın önceki dillerden ayların isimlerini alırken, bu ayın aşırı sıcağa denk gelmesidir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler,* oruç Âdem'den (aleyhisselâm) bu yana, *sizden önceki* bütün peygamberlere ve *ümmetlere*

farz kılındığı gibi, size de farz kılındı. Onlarda sizin için bir örnek vardır; artık oruç size zor gelmez. *Bu oruç size, günahlardan korunarak takva sahibi olmanız için emredildi.* Şüphesiz oruç, şehveti kırar"; bunun için Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"Sizden kimin evlenmeye imkânı varsa evlensin; evlenme imkânı bulamayanlar da oruç tutsun; hiç şüphesiz oruç onun aşırı şehvetini kırar (heyecanını teskin eder)."[409]

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Bu oruç sayılı günlerdir;* onun durumu sizi korkutmasın. *Sizden kim hasta olur da oruç tutması kendisine güç gelirse veya yolculuk halinde bulunur da oruç tutmazsa ona, yediği günler sayısınca, orucu tamamladıktan sonra, başka günlerde oruç tutması gerekir.* Meşakkate düşmeden oruç tutmaya gücü yetenler,[410] eğer oruç tutmamak isterlerse, onlara tutmadıkları her güne karşılık olarak fakirlere[411] fidye vermeleri gerekir; bu da her gün için bir müd (yaklaşık 852 gr.) yiyecektir (veya bedelidir).

Âyetin bir diğer okunuş şekline yani *"fediyetün taâmü miskîn"* kıraatine göre şu mana da verilmiştir: Onun bir fakiri doyurması gerekir.

"Kim, gönüllü olarak hayır yaparsa fakire daha fazla yiyecek verir veya günlük olarak iki fakiri doyurursa *bu,* sevap bakımından *onun için daha hayırlıdır.* Ey sıhhat ve takatleri yerinde olanlar, *eğer* oruçtaki sırları ve bol hayırları *bilirseniz, oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.* Sonra bu âyet, *"Kim o aya ulaşırsa onda oruç tutsun"* âyetiyle neshedilmiştir (ve artık gücü yeten kimsenin, hastalık veya yolculuk gibi bir sebebi yoksa oruç tutması farz olmuş, oruç yerine fidye verme tercihi kaldırılmıştır).

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Size orucun emredildiği *ramazan ayı, içinde Kur'an'ın indirildiği mübarek bir aydır.* Onun inmesinden maksat, Kur'an'ın ilk nâzil olmaya başlamasıdır yahut topluca

---

409 Buhârî, Savm, 10; Müslim, Nikâh, 13; Ebû Davud, Nikâh, 1; Nesâî, Sıyâm, 43.

410 Bu mana şu görüşe göredir: Orucun ilk farz olduğu zaman, oruç tutmaya gücü yetenler, oruç tutmakla onun yerine fakirlere her gün için bir fidye (onu bir gün doyuracak yiyecek) vermek arasında serbest idiler. Bu, fakirleri korumak amaçlı yapılmıştı. Daha sonraki âyette bu serbestlik kaldırıldı. Âyetteki "yutîkûne" ifadesine, zorla oruç tutanlar, oruç tutmakta zorlananlar manası verilmiştir. Biz meali buna göre verdik; fakat açıklamayı, müfessirin ifadelerine göre yaptık (Mütercim).

411 Bu mana, âyetin, "mesâkîn" (fakirler) okunuş şekline göredir. Meşhur kıraat "miskîn" şeklinde olup peşinden ona göre de mana verilmiştir.

dünya semasına indirilmesidir. *O Kur'an, insanlar için bir hidayettir,* yani onları Hakk'a vâsıl edecek yola sevkeden bir kitaptır. *Yine o Kur'an, hidayet yoluna ait delilleri ve hak ile bâtılı birbirinden ayıracak hakikatleri apaçık ortaya koyan bir kitaptır."*

Şöyle de diyebilirsin: Onda insanları İslâm (teslimiyet) makamına ulaştıran hidayet mevcuttur ve imanın hakikatine, hak ile bâtılın arasını ayıracak tahkik haline ulaştıran apaçık deliller vardır. Bu hale ulaşan kul da Allah'tan başka her şeyin boş olduğunu farkederek ihsan makamını elde eder. Âyet şöyle devam ediyor:

"Sizden kim o aya ulaşır da yolcu olmazsa farz olarak *oruç tutsun."*

İslâm'ın ilk günlerinde oruç tutmak tercihe bırakılmıştı; müslümanlar henüz oruca alışamadıkları için kendilerine zor geliyordu; ona alışıp da devam ettikleri zaman Allah Teâlâ, ramazan ayına ulaşan sıhhatli kimselere orucu kesin olarak farz kıldı.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Sizden kim hasta olup oruçta zorlanırsa veya fecirden önce yolculuğa çıkıp o gün oruç tutmazsa ona tutamadığı günler sayısınca ramazanın dışındaki diğer günlerde oruç tutması farzdır. Allah sizin için kolaylık sağlamak istiyor; bu* sebeple yükünüzü hafifletti, hasatlık ve yolculuk halinde oruç tutmamaya izin verdi. *Allah sizin için kolaylık ister, güçlük istemez;* çünkü O, dinde size güçlük yüklemedi."

"Allah size orucu kazâ etmenizi emretti ki size emredilen sayıyı tamamlayasınız; bu da ramazan ayının tamamını oruçlu geçirmektir. *Allah size orucu emretti ki sizi hidayete ulaştırdığı için Allah'ı yüceltesiniz* ve orucu tamamlayınca tekbir getiresiniz."

İmam Mâlik'e göre tekbirin vakti,[412] bayram sabahı güneş doğduktan sonra bayram namazı için evinden çıkıp musallaya (mescide) giderken başlar, imamın namaza gelişine kadar devam eder. Tekbir için tercih edilen lafızlar şunlardır:

412 Hanefîler'de, bu tekbirlerin ramazan bayramında mescide giderken gizlice, kurban bayramında ise yüksek sesle söylenmesi menduptur (dinimizce teşvik edilmiş olup sevaptır). Kurban bayramı günlerinde arefe günü sabah namazından başlayarak yirmi üç vakit farz namazların peşinden söylenen teşrîk tekbirleri ise vâciptir.

Allahüekber Allahüekber lâ ilâhe illallah Allahüekber ve lillahil hamd ala mâ hedânâ Allahümmecalnâ mine'ş-şâkirîn (Allah büyüktür, Allah büyüktür, Allah'tan başka ilâh yoktur, Allah büyüktür, bizi hidayete ulaştırdığı için Allah'a hamdolsun. Allahım, bizi şükreden kullarından yap).

İçinde tehlil, tekbir ve şükür bulunduğu için bu lafızlar tercih edilmiştir; bir de bununla, *"Umulur ki şükredersiniz"* âyetine uyulmuş olmaktadır.

Âyet şu uyarı ile bitmektedir: "Size verdiğimiz bolca nimetlere ve oruçta sağladığımız kolaylıklara karşılık *umulur ki şükredersiniz."*

183-185. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey Hak yolcuları, sizden önce hak yolda giden güvenilir âriflere farz kılındığı gibi nefisle mücâhede ve terbiye günlerinde, nefsanî hazlardan ve şehvetlerden kendini alıkoymak sizlere de farz kılındı. Bu manevi oruca devam ederseniz, müşahede haline ulaşırsınız. Umulur ki bu halin bereketiyle kâinattaki varlıkları müşahede etmekten (onlara takılıp kalmaktan) korunursunuz ve sizlere yüce zatın sırları açılır.

Sizden kim, ömrünün önceki günlerinde hevâ sevgisiyle hasta olmuşsa yahut dünyanın peşinde koşma amacıyla seferde idiyse, artık zayi ettiği şeyleri bundan sonraki günlerde telafi etmeye koşsun. Bu manevi orucu tutmaya gücü yetenlere, elde ettikleri yakînî iman kuvvetinden ve âlemlerin Rabb'inin marifetinden, bu yolda zayıf kalmış olanlara vermesi gerekir. Kim Allah'ın kullarını, onların yakînlerini kuvvetlendirecek ve himmetlerini yükseltecek şeylere irşad ederek hayır yaparsa bu, kendisi için daha hayırlıdır.

Ey hali kuvvetli ârifler, Allah'tan gayri varlıkları müşahededen korunma ve temkin halinden sonra maddi şeylere karışmaktan çekinme orucuna devam edin. Eğer kalbin dağılması ve himmetlerin zayıflamasından dolayı maddi şeylere karışmaktaki zararı bilirseniz, bu sizin için daha hayırlı ve daha selâmetlidir. Çünkü bu orucun içinde sizde manevi anlayışlar ve ilhamlar gerçekleşir, kalbinize peş peşe nurlar ve irfan parıltıları gelir. Kim bu hali müşahede ederse manevi orucuna devam etsin; kim de buna güç yetiremezse zayi ettiği günleri için oturup nefsine ağlasın.

Bil ki üç çeşit oruç vardır: 1. Avam halkın orucu, 2. Havassın (velilerin) orucu, 3. Havassü'l-havassın (veliler içinde seçkin âriflerin) orucu.

Avamın orucu, fecirden akşam güneş batana kadar yemek-içmekten, cinsî ilişkiden ve bunların yerine geçecek işlerden kendini uzak tutmasıdır. Bunu yaparken, vücut âzaları rahatça günahlara dalar, kalbi gaflet meydanlarında dolaşır. Bu oruç sahibinin oruçtan elde edeceği şey, ancak açlıktır; bunu Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) şu hadisinden anlıyoruz:

"Kim yalan konuşmayı ve yalanla iş yapmayı terketmezse Allah'ın o kimsenin yemesini ve içmesini terketmesine bir ihtiyacı yoktur."[413]

Havassın orucu, bütün âzalarını boş ve faydasız işlerden uzak tutmaktır. Boş iş, kulu Hakk'a vuslattan alıkoyan her şeydir. Bu oruç özetle, zâhirî ve bâtınî âzaları (kalbi ve kalıbı) bütün mâlâyâni şeylerden korumaktır.

Havassü'l-havassın orucu ise kalbi Allah'tan gayrisine yönelmekten ve sırrı başkasına bağlanmaktan muhafaza etmektir. Özetle gönlü, Cenâb-ı Hak'tan başkasını müşahede etmekten uzak tutmak ve kalbi sürekli yüce Mevlâ'nın huzurunda tutmaktır. Bu orucun sahibi, sürekli oruç halindedir. İlâhî huzurda kabul gören ârifler, sürekli oruçludur (kendilerini Hak'tan perdeleyen şeylerden devamlı korunurlar), kalpleriyle sürekli namaz halindedirler (gönülleri hep ilâhî huzurdadır). Allah bizleri onlardan istifade ettirsin ve kendileriyle birlikte haşretsin. Âmin.

Oruç kalbi inceltip bu sayede Hakk'a yakınlık hâsıl olunca, Cenâb-ı Hak orucun peşinden bu hali zikrederek şöyle buyurdu:

وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِى عَنِّى فَإِنِّى قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ
فَلْيَسْتَجِيبُوا لِى وَلْيُؤْمِنُوا بِى لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ ﴿١٨٦﴾

186. ***Kullarım sana, beni sorarlarsa*** *(bilsinler ki)* ***ben*** *(onlara)* ***çok yakınım. Bana dua ettiği vakit dua edenin isteğine karşılık veririm. O halde davetime uysunlar ve bana inansınlar. Umulur ki bu şekilde doğru yolu bulmuş olurlar.***

---

413 Buhârî, Savm, 8; Ebû Davud, Sıyâm, 26; Tirmizî, Savm, 16; İbn Mâce, Sıyâm, 21.

Tefsir

Sahabeden biri, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek, "Rabbimiz yakın mıdır, uzak mıdır; yakınsa gizlice, uzaksa yüksek sesle O'na dua edelim?" diye sordu, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] sükût buyurdu; o zaman bu âyet indi.[414]

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Kullarım sana beni sorduklarında onlara haber ver ki,* ruhlarının bedenlerine ve kalplerinin içindeki duygulara yakınlığından daha fazla *ben kendilerine* ilim, kudret ve ihata ile *yakınım. Bir kul,* gizli veya açık, gece veya gündüz *bana dua ettiğinde onun duasına karşılık veririm.* Bu karşılık kulun değil, bizim istediğimiz vakitte, onun haline uygun bir şekilde olur. *Öyleyse* ben onları iman ve itaate davet ettiğimde *davetime uysunlar* ki ben de onları marifet yoluna sevkedeyim. *Ayrıca* benim onlara çok yakın olduğuma *iman etsinler* ve her yerde beni kendisiyle birlikte gören kimsenin hayâ ettiği gibi benden hayâ etsinler; *umulur ki bu şekilde* benim yolumda gitmeye ve devamlı muhabbetim üzere kalmaya muvaffak olarak *doğru yolu bulmuş olurlar.*"

Beyzâvî bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Allah Teâlâ kullarına önce ramazan orucunu emretti, onları tekbir ve şükür vazifelerini yerine getirerek sayıyı tamamlamaya teşvik etti. Peşinden de kendisinin onların bütün hallerini bildiğini, sözlerini işittiğini, dualarına icabet ettiğini ve amellerine karşılık verdiğini bildiren bu âyeti getirdi, bunu önceki emri kuvvetlendirmek ve onu yapmaya teşvik için yaptı."

186. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hakk'ın kullarına yakınlığı, manevi bir yakınlıktır, bu, maddi şeylerin yakınlığından farklıdır. Diğer bir ifadeyle O'nun yakınlığı zatıyla değil, sıfatlarıyla olur. O'nun yakınlığı sıfatlardan ayrı olarak zatı ile de olabilir. Kulda mahv ve fenâ hali gerçekleşip ayrılık ortadan kalkınca ve vuslat gerçekleşince yakınlık, uzaklık, mesafe ve ayrılık diye bir şey kalmaz.

---

414 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/469.

Şeyh, kutub, büyük ârif, efendim Abdüsselâm b. Meşîş [rahimehullah], Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî'ye [rahimehullah] demiştir ki:

"İman gözünü (basiretini) keskinleştir, bunu yaparsan Allah'ı her şeyin içinde, her şeyin yanında, her şeyle birlikte, her şeyden önce, her şeyden sonra, her şeyden yakın, her şeyi kuşatmış olarak bulursun. Bu, O'nun kendine has bir yakınlıktır; zatına ait bir ihatadır. Allah'tan yeri, hududu, mekânları ve cihetleri uzak tut, yine O'ndan mesafeler içinde zatına yakın olma ve kendisiyle beraber bulunma halini, mahlûkatla hareket etme durumunu uzak tut. O'nun evvel, âhir, zâhir ve bâtın sıfatlarıyla her şeyi yok et. Şunu bil ki Allah ezelde kendisiyle hiçbir varlık bulunmadan mevcuttu, şimdi de ezeldeki sıfatı üzere bulunmaktadır."

Âriflerden biri demiştir ki: "Cenâb-ı Hak, bir yerde olmaktan, herhangi bir yönde bulunmaktan, şekilden, madde ve sûretten münezzehtir (uzak ve yücedir). Bununla birlikte O'nun bulunmadığı hiçbir yer, mekân, boşluk, şekil, sayı, cisim, cevher ve araz yoktur. Çünkü O, yüce lutfu ile her şeyde tecelli etmiştir, nuru ile her şeyde gözükmektedir, her şeyi ilmi ile ihata ederek şekillendiren O'dur; fakat yarattığı hiçbir varlıkla kayıtlı değildir. Kim bunu bilmezse O'nu tanıma zevkine varamaz ve müşahede makamına ulaşamaz. Bu kimse, basireti kör olmuş biri olup Cenâb-ı Hakk'ı müşahededen mahrum kalmıştır."

Bu işaret ve ifadeleri ancak ince manadan anlayan zevk ehli anlayabilir; sen de mana ehli er kişilerle (ricalullah ile) beraber ol ki onların sırlarından tadabilesin ve işaretlerinden anlayabilesin. Buna imkânın yoksa Cenâb-ı Hakk'ın bütün noksan sıfatlardan münezzeh olduğuna ve hiçbir varlığa benzemediğine itikad etmen sana yeter. Sen Allah'ın şu âyetine sarıl:

"O'nun misli (dengi ve benzeri) hiçbir varlık yoktur; O, her şeyi işiten ve görendir" (Şûrâ 42/11).

Ayrıca, büyük zatların bütün hallerini inkâr etmeden onların söylediklerinde sadık olduklarını bil. Eğer sen gökteki hilali görmemişsen, onu gözüyle görenleri kabul et, onların görmesini inkâr etme!

Sen Cenâb-ı Hakk'ın sana yakınlığını yakînen bilince, artık O'ndan dilinle bir şey istemene gerek kalmaz, hal diliyle istemen yeterlidir.

Oruç Gecesine Ait Hükümler

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette orucun diğer hükümlerini zikrederek şöyle buyurdu:

أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ اِلٰى نِسَٓائِكُمْۜ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَاَنْتُمْ
لِبَاسٌ لَهُنَّۜ عَلِمَ اللّٰهُ اَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ اَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا
عَنْكُمْۚ فَالْـٰٔنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْۖ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتّٰى
يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْاَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْاَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِۖ ثُمَّ اَتِمُّوا
الصِّيَامَ اِلَى الَّيْلِۚ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَاَنْتُمْ عَاكِفُونَۙ فِي الْمَسَاجِدِۜ تِلْكَ
حُدُودُ اللّٰهِ فَلَا تَقْرَبُوهَاۜ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ اٰيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿١٨٧﴾

187. ***Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar sizin için*** *(kötülükten koruyan)* ***birer elbise, siz de onlar için birer elbisesiniz. Allah sizin*** *(hududa dikkat edemeyerek)* ***kendinize kötülük ettiğinizi bildiği için tövbenizi kabul edip sizi bağışladı. Artık*** *(ramazan gecelerinde)* ***onlara yaklaşın ve Allah'ın sizin için takdir ettiği şeyi arayın. Sabahın aydınlığı, gecenin karanlığından ayırt edilinceye kadar*** *(fecre yani şafak sökünceye dek)* ***yiyin, için, sonra akşama kadar orucu tamamlayın. Mescidlerde itikâf halindeyken eşlerinize yaklaşmayın. Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın bu sınırlara yaklaşmayın. Allah, günahlardan korunup sakınsınlar diye insanlara bu şekilde âyetlerini açıklıyor.***

İslâm'ın ilk zamanlarında farz olan ramazan orucunu tutarken sahur yemeği yoktu. Oruç tutan kimse, akşam orucunu açınca yatsı namazını kılıp uyuyuncaya kadar yer içerdi. Bundan sonra yemek, içmek ve kadınlara yaklaşmak haramdı. Bir defasında Hz. Ömer [radıyallahu anh] yatsıdan sonra hanımına yaklaştı; yaptığına pişman oldu, hemen gelip durumu Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] anlattı, özrünü beyan etti. O

sırada başka erkekler de ayağa kalkıp yatsıdan sonra oruca aykırı olarak yaptıkları işleri itiraf ettiler. O zaman bu âyet indi.[415]

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey müslümanlar, *size, ramazan gecelerinde* fecirden önce *hanımlarınıza yaklaşmanız,* onlarla cimâ yapmanız *helâl kılındı.*" Âyetin lafzında cimâ yerine "refes" ifadesi kullanıldı; bu, onların yapmış olduğu hatanın çirkin bir iş olduğunu ifade etmek içindir.

Allah Teâlâ, cimânın helâl kılınmasının sebebini şöyle açıkladı:

"Onlar sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbisesiniz." Yani size, kadınlarınızla cimâyı onlara karşı sabrınızın azlığından dolayı serbest kıldım; artık elbisenin bedeni sardığı gibi, birbirinize sarılıp içli dışlı olabilirsiniz. Bu yakınlık halinde cimâya karşı sabretmek çok nadir olur. *Allah sizin kendinize yaptığınız kötülüğü bilmektedir.* Yani siz, (ilâhî hududa dikkat etmeyerek) nefsinize kötülük ediyor, onu azaba itiyor, sevaptan mahrum bırakıyorsunuz. Siz hatanızı itiraf edip tövbe yaptığınızda *Allah tövbenizi kabul etti;, sizi* affederek günahlarınızı *bağışladı. Artık* bundan sonra, ramazan gecelerinde *hanımlarınıza yaklaşın,* onlarla cimâ yapın (yapabilirsiniz) *ve Allah'ın size takdir ettiği şeyi, nesli arayın.* Onlarla sadece şehvetinizi teskin için cimâ yapmayın, bilakis Allah'ın sizin için takdir ettiği ve levh-i mahfûzda yazdığı çocuğu elde etmenin peşine düşün; çünkü nikâhın emredilmesinden ve insanda şehvet duygusunun yaratılmasından maksat, nesil yetiştirmektir; yoksa sadece şehevî ihtiyacını gidermek değildir. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"İnsan öldüğü zaman amel defteri kapanır; ancak şu üç yoldan kendisine sevap gelmeye devam eder:

1. *Faydası devam eden sadaka.*
2. *İnsanların istifade ettiği ilim.*
3. *Kendisine hayır dua eden salih evlat."*[416]

---

415 Rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/475-478 (Beyrut 2002).

416 Müslim, Vasiyyet, 14; Ebû Davud, Vesâyâ, 14; Nesâî, Vesâyâ, 8.

Hz. Âişe'den (radıyallahu anhâ) gelen uzunca bir hadiste ensardan Havle isminde bir kadına, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"Bir kadın kocasından hamile kalınca Allah ona gecelerini ibadetle, gündüzleri oruçla geçiren kimsenin ve Allah yolunda cihad eden gazinin sevabını verir. Kadın bir çocuk doğurduğu zaman her doğan çocuk adedince kendisine bir köleyi âzat etmiş sevabı verilir. Kadın çocuğunu sütten kesince, gökten bir melek şöyle seslenir:

'Geçmişindeki amelin, senin için yeterlidir; sen kalan günlerinde amele baştan başla.'" Bunları işiten Hz. Âişe (radıyallahu anhâ),

"Kadınlara pek çok hayır verildi; ey erkekler topluluğu sizin için ne vardır?" dedi. Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) tebessüm buyurarak sözlerine şöyle devam etti:

"Bir erkek hanımının elinden tutup ondan kendisiyle birlikte olmasını isterse; Allah kendisine bir sevap yazar. Onun boynuna sarılınca on sevap yazar. Onunla birlikte yatağa uzanınca yirmi sevap yazar. Kendisiyle cimâ yaptığında bu onun için dünyadan ve içindeki nimetlerden daha hayırlıdır. Cimâdan sonra kalkıp gusül abdesti aldığında su, vücudundaki her bir tüyden akıp geçtikçe kendisinden bir günah temizlenir ve ona bir derece verilir. Bu aldığı gusül sebebiyle kendisine verilen şey, dünyadan ve içindekilerden daha hayırlıdır. Allah Teâlâ o kimseyle melekleri yanında övünerek şöyle buyurur:

'Kuluma bakın; karanlık gecede kalkmış cünüplükten yıkanıyor; benim kendisinin Rabb'i olduğumu yakînen biliyor. Siz şahit olun ki ben onu affettim.'" Bu rivayeti Sa'lebî nakletmiştir.[417]

Cenâb-ı Hak, sonra ramazan gecelerinde fecir vaktine kadar yeme içmeyi de serbest bırakarak şöyle buyurdu:

"Beyaz iplik (sabahın aydınlığı), siyah iplikten (gecenin karanlığından) ayırt edilinceye kadar yiyin, için."

---

417 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, 1/272 (Beyrut 2004). İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe* adlı eserinde, bu hadisin bir kısmını verdikten sonra, hadisi uzun şekliyle Bezzâr'ın rivayet ettiğini, fakat hadisin senedinin çok zayıf olduğunu belirtir. bk. *el-İsâbe*, 8/94 (Beyrut 1995).

Bu âyette, fecir vaktinin evvelinde ufukta genişlemesine yayılan alacalık beyaz ipliğe benzetilmiş, onunla birlikte uzayan gecenin karanlığı da siyah ipliğe benzetilmiştir.

Âyetteki "fecirden" ifadesi bu âyetin inişinden bir müddet sonra inmiştir. Bu arada sahabeden bazıları beyaz ipliği siyah iplikten ayırmayı zâhir manasında düşünerek, biri beyaz biri siyah iki ip alarak yastığın altına koydu. Onlardan biri, gece kalkıp bir miktar yemek yiyor ve iplere bakıyordu; eğer ipleri birbirinden ayırt edemezse yemeye devam ediyordu.

Adî b. Hâtim de [radıyallahu anh] bunlardan biriydi. O demiştir ki: "İki ipliğe göre yiyip içtiğim sabah Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] huzuruna vardım, durumu kendisine haber verdim; Resûlullah güldü ve şöyle buyurdu: "Sen gerçekten anlayışı kıt bir kimsesin; burada anlatılan, gündüzün beyazlığının gecenin siyahlığından ayırt edilmesidir."

Bu hadis Buhârî'de ve diğer hadis kitaplarında geçmektedir.[418]

Zemahşerî buna itiraz ederek der ki: "Âyetteki beyaz iplikle siyah ipliğin ne manaya geldiğini açıklayan 'mine'l-fecri' kısmı sonradan gelmiştir denirse bunda, ihtiyaç duyulan bir anda açıklamanın gecikmesi söz konusu olur ki bu, câiz değildir; çünkü onda kulların güçlerini aşan bir şeyle mükellef tutulması söz konusudur."[419]

Buna şöyle cevap verilmiştir: Burada açıklama, ihtiyaç duyulan bir andan sonraya tehir edilmemiştir, sadece ihtiyaç duyulan bir vakte tehir edilmiştir; bu da câizdir. Bunun açıklaması şudur:

Allah Teâlâ'nın, *"Beyaz iplik* (*sabahın aydınlığı*)*, siyah iplikten* (gecenin karanlığından) *ayırt edilinceye kadar yiyin, için"* âyeti nâzil olunca, Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] ve müminler Cenâb-ı Hakk'ın bunlardaki muradını anladılar ve ona göre amel ettiler. Bu durumda âyetin mana ve muradı onlar için belliydi, kapalı değildi.

Adî b. Hâtim'e gelince, o çölde yaşayan ve av ile meşgul olan bir kimseydi. Onda şehirde yaşayanların tecrübe ve olgunluğu yoktu; bu

418 Buhârî, Tefsîru Sûre (2), 28; Müslim, Savm, 33; Ebû Davud, Savm, 17.

419 bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/339 (Dârü'l-Fikr, ts.).

haliyle o, âyeti zâhirine göre yorumladı. Bunun için Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] kendisine, *"Sen gerçekten anlayışı kıt birisin"* dedi. O zaman âyet indi ve Adî b. Hâtim'e ihtiyaç duyduğu bir anda Allah'ın muradını açıkladı. Süyûtî *et-Tevşîh* adlı eserinde, bunun tersine bir değerlendirmede bulunmuştur. Oradaki ifade şöyledir:

Bir tanesi şöyle demiştir: Adî [radıyallahu anh], âyetin bu lafzını işitmemişti; çünkü bu âyet onun müslüman olmasından bir müddet önce inmişti. Adî b. Hâtim'in müslüman olması (risaletin) dokuzuncu veya onuncu senesinde, oruç âyetinin inmesinden bir müddet sonra gerçekleşmişti. O demiştir ki:

"Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bana namazı ve orucu öğretti ve, 'Şu şekilde namaz kıl, şu şekilde oruç tut; güneş battıktan sonra beyaz iplik siyah iplikten ayırt edilenciye kadar ye' buyurdu. Ben de biri beyaz biri siyah iki ip aldım; onları birbirinden ayırt edinceye kadar yemeye devam ettim." Bundan anlaşıldığına göre, diğer hadiste geçen, "Allah 'fecre kadar' ifadesini indirdi kısmı, râvinin kendi sözüdür."[420]

Süyûtî'nin açıklamalarını özetle verdik. Bundan şu anlaşılıyor: Âyetin manası ve muradı tamamen açıktır, onda bir tehir yoktur. En doğrusunu Allah bilir.

Cenâb-ı Hak, sonra, orucun ne zamana kadar devam edeceğini açıklayarak şöyle buyurdu:

"Geceye, yani güneş bâtıncaya kadar oruca devam edin."

Buna göre kim, güneşin batması konusunda şüphe ederek orucunu açarsa ona kefâret gerekir; fecir vaktinin girip girmediğinde şüphe ederek yemeye devam eden kimseye ise kefâret gerekmez; çünkü fecir, geceye bitişik bir vakittir; onda tereddüt etmek mümkündür.

İtikâf oruçla ilgili bir ibadet olduğu için, Cenâb-ı Hak, orucun peşinden itikâfla alakalı bazı hükümleri açıklayarak şöyle buyurdu:

"Mescidlerde itikâf halindeyken hanımlarınıza yaklaşmayın, onlarla cimâ yapmayın."

420 bk. Süyûtî, *et-Tevşîh Şerhu'l-Câmii's-Sahîh*, 4/1427 (Riyad 1998).

İtikâfa giren kimseye, hanımı ile cimâ etmesi haramdır, bu, itikâfı bozar. Bu cimânın mescidde veya dışında olması farketmez. Bazı insanlar mescidde itikâf halindeyken, mescidden çıkar, hanımının yanına gider, onunla cimâ edip mescide geri dönerdi. Bunun üzerine bu âyet inerek şöyle buyurdu:

"Bu Allah'ın sizin için çizdiği sınırlardır; onları çiğneyip geçmek bir yana *sakın onlara yaklaşmayın. İşte bu şekilde Allah insanlara hükümlerini açıklıyor ki* haramlardan *korunsunlar."*

187. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Yukarıda havassın ve havassü'l-havassın orucunu anlatmıştık. Bu oruç, kendini bütün faydasız şeylerden ve Hakk'a vuslata mani hallerden uzak tutmaktır. Yahut seçkin velilerin orucu, Allah'tan gayri varlıkları müşahede etmekten ve kalbi karıştırıp bulandıran her şeyden kendini korumaktır. Gerçekten hangi nefis böyle bir oruca azmeder ve bu konuda kararını kesin olarak verirse onun yepyeni manevi ledünnî ilimlere ve irfanî hakikatlere ulaşması helâl olur. Ayrıca bu azim ve niyet onu çalışarak elde edilen zâhirî ilimlerin de en olgunlarını elde etmeye götürür. Allah tarafından ihsan edilen vehbî ilimler onun iç elbisesi, zâhirî ilimler de dış elbisesi gibi olur.

Ebû Süleyman-ı Dârânî demiştir ki: "Nefisler günahları bütünüyle terkedip bu onda bir meleke haline gelince, melekût (gayb) âleminde dolaşır, sonra sahibine yepyeni ilimlerle geri döner. Bu ilimler bir âlimden öğrenilerek elde edilen ilimlerden değildir (onlar yüce Allah tarafından ihsan edilen ledünnî ilimlerdir."

Cenâb-ı Hak, işaret yoluyla buyurur ki: "Allah sizin hata ve yanılma kirlerine bulaşarak kendinize kötülük ettiğinizi bildiği için sizi bu vehbî ilimlere dalmaktan menetti. Siz, tövbeye kesin karar verip kusurları terketmeye azmettiğiniz zaman tövbenizi kabul etti ve sizi bağışladı. Artık bundan sonra bu ilimlere dalın ve Allah'ın sizin için takdir ettiği marifetine vâsıl olmanın ve kudsî huzurunda karar kılmanın peşine düşün. Bu manevi ilimlerin meyvelerinden yiyin. Her şeye hayat veren ve bütün

varlıkları ayakta tutan Allah'ın aşk şarabından için; tâ ki size keşif ve beyan fecri doğsun, kalplerinizde irfan güneşleri parlasın.

Hakk'ı müşahede gerçekleşince, (onun nuraniyeti içinde) bu ilimler kaybolur, bütün zâhirî ilim ve şekiller silinir; sadece el-Hayyü'l-Kayyûm olan yüce zatın müşahedesine dalıp gitmek kalır. Siz bu manevi huzur mescidlerinde bulunuyorken artık o ilimlere dalmayın; çünkü yüce sevgilinin cemalini müşahede etmek, sizi bu tür ilim ve müşahedelere dalmaktan müstağni kılar (başka şeye hacet bırakmaz). Bunlar Allah'ın sınırlarıdır; sakın onlara yaklaşmayın; yani bu ilimlere ve zâhirî şeylerin tadına bağlanıp kalmayın (onlarla yetinmeyin ve perdelenmeyin); hiç şüphesiz onlar sizi yüce Rabb'inizi müşahede etmekten engeller. İşte Allah, kendisine vâsıl edecek yolu gösteren âyetleri insanlara böyle açıklıyor ki onlar mâsivayı (zatının dışındaki başka varlıkları) müşahede etmekten korunsunlar.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Haram Kazançtan Sakının

Cenâb-ı Hak, hacdan bahsetmeyi murat edince, ondan önce mallar üzerinde durdu; çünkü mal, haccın farz olmasının ve genelde ona ulaşmanın sebebidir. Bu konuda şöyle buyurdu:

وَلَا تَأْكُلُوٓا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَآ اِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا
فَرِيقًا مِنْ اَمْوَالِ النَّاسِ بِالْاِثْمِ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٨﴾

188. ***Mallarınızı aranızda haksız yollarla yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bilerek haram yoldan yemek için hâkimlere*** *(rüşvet olarak)* ***mal vermeyin.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey müslümanlar, *birbirinizin malını* dinî bir hak olmadan *bâtıl yollarla yemeyin.*"

Yahut birbirinizin mallarını gasp, hırsızlık, hıyanet, hile, ölçüde noksanlık yapmak ve aldatmak gibi aslen bâtıl olan yollarla yemeyin.

Yahut bâtıl bir kazançla birbirinizin malını yemeyin. Bu kazanç, sihir, kâhinlik, fal, kumar gibi işlerden alınan ücretlerdir; ayrıca bulunduğu makam sebebiyle kendisine verilen hediyeler, borç veren kimseye karşı tarafın verdiği hediyeler, karz-ı hasen cinsinden (sırf Allah rızası için verilen) borçlara karşılık alınan hediyeler, haksız tazminatlar, dinin haram kıldığı faiz ve benzeri yollarla elde edilen mallar da haram kazanç kısmına girer.

Kur'an ve Sünnet'e uygun olarak şifa için yapılan okumalara ve yazılan muskalara karşılık alınan hediyeler haram kazanç sayılmaz. Satıcı, malının kusurunu söyler, alıcı da bu kusuru bilerek malı alırsa alışverişteki eksiklikler haram kazanca girmez.

Bir başka mana: Mallarınızı haram eğlence, zina ve içki gibi dinin haram kıldığı işlerde harcayarak yemeyin.

Âyet şöyle bitiyor: *İnsanların mallarını haram yolla yemek için hâkimlere, lehinize karar versin diye rüşvet olarak mal vermeyin. Aldığınız malın size ait olmadığını bilerek böyle bir şey yapmayın.* Şunu iyi bilin ki hâkimin hükmü haram bir işi helâl yapmaz.

Bu konuda Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"Ben de sizin gibi bir insanım. Bazan bir davada hüküm vermem için iki kişi bana gelir. İçlerinden biri delilini diğerinden daha güzel anlatır ve ben de ona göre bir hüküm veririm. Bu durumda kime, deliline bakıp kardeşinin malından (hak etmediği) bir şeyi vermişsem (onu almasın), çünkü bu durumda ancak kendisine ateşten bir parça kesip vermiş olurum."[421]

188. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hakikatte, Cenâb-ı Hak'tan başka her şey bâtıldır (gerçek vücuda sahip değildir). Buna göre her kim, halkın elinden bir şey alır da onda yüce Hakk'ı müşahede etmezse o kimse insanların malını bâtıl yolla almış olur.

---

421 Buhârî, Ahkâm, 20; Müslim, Akzıye, 4; Ebû Davud, Akzıye, 7; Tirmizî, Ahkâm, 11.

Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki:

"Yaratılmış varlıklardan bir şey alırken, onlarda nimeti asıl veren Mevlâ'nı görmeden sakın o şeye elini uzatma. Böyle yaptığında da ilme (dine) uygun olan şeyi al."

Bununla amel edecek kimse, kendini kontrol edecek büyük bir ilme ve kuvvetli bir müşahede haline muhtaçtır; ancak o zaman mülkün sahibi Cenâb-ı Hakk'ı müşahede içinde gözünden halk silinir gider.

Bir tanesi, bu anlattığımız vasıfta fakirleri (dervişleri) araştırır ve onlara bir şeyler verirdi. Verirken de, "Al bunu, o sana ait değil (Allah'ın mülküdür)" derdi. Karşılık olarak hiç kimseden de bir şey işitmezdi. Yine bir defasında, dervişlerden birine bir şey vererek, "Al bunu, o sana ait değil" dedi. O derviş de,

"Alıyorum fakat senden değil (O bana Rabbim'den gelen hediyedir)" dedi.

Seçkin velilerin yolunda, bir dünya meselesi veya nefsine yardım için hâkimlerin kapısına gidilmesi haramdır. Ârif, Allah'ın kendisiyle hasmı arasında hüküm vermesine kadar sabretmelidir; şüphesiz Allah hüküm verenlerin en hayırlısıdır. Eğer böyle bir şeye mecbur kalır ve başka yolu olmazsa kendi yerine birini vekil tayin etmelidir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hilâl ve Haram Aylar

Cenâb-ı Hak, haccın hükümleriyle ilgili açıklama yapmak isteyince, önce hilâlle ilgili açıklama yaptı; çünkü haccın edasında ve kazâsında hilâlin seyri dikkate alınmaktadır. Bu konudaki âyette şöyle buyurdu:

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْاَهِلَّةِۜ قُلْ هِيَ مَوَاق۪يتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّۜ

189. ***Sana, hilâlin (büyüme ve küçülme) hallerini soruyorlar. De ki: O, insanlar ve özellikle hac için vakit ölçüleridir...***

Ashaptan Muâz b. Cebel ile Sa'lebe b. Ganm [radıyallahu anh], Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] gelerek,

"Yâ Resûlallah, bu hilâlin durum nedir? Önce iplik gibi ince bir şekilde ortaya çıkıyor, sonra her gün büyümeye başlıyor, bir zaman sonra her tarafı eşit büyüklükte dolunay oluyor. Peşinden noksanlaşmaya başlıyor, bir ip haline gelene kadar incelmeye devam ediyor; bu nasıl oluyor?" diye sordular. Cenâb-ı Hak bu âyeti indirerek şöyle buyurdu:

"Sana, hilâlin büyümesinin ve küçülmesinin hikmetini soruyorlar. Ey Muhammed, *onlara de ki: O, insanlar ve özellikle hac için vakit ölçüleridir."*

Onunla insanlar borçlarının vaktini belirler, ziraat vakitlerini bilir, hanımlarının iddet günlerini, oruçlarının vaktini tesbit ederler. O aynı zamanda hac için de bir vakit ölçüsüdür; onunla hac aylarının girişini ve çıkışını bilirler, eda ile kazâ vaktini tayin ederler; eğer ay, bir hal üzere kalsaydı, bunları bilemezlerdi.

Allah Teâlâ onlara, beklediklerinin dışında bir cevap verdi. Bununla şuna da işaret edilmiş oldu: Ayın değişik şekillere girmesinin sırrını sormada dinî bir fayda yoktur; asıl üzerinde durulması gereken şey, meselenin dinî bir menfaat olan yönüdür.

Gök bilimciler, ayın, ışığını güneşten aldığını, değişik yörüngeleri içinde güneşe olan uzaklık ve yakınlığına göre, güneşten ışık alan bölgelerin değiştiğini belirtmişlerdir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

189. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İrade ufkunda saadet hilâli gözükünce ve kula ezelde takdir edilen inayetle hidayet rüzgârı esince, kalplerin, bütün gaybı bilen yüce Mevlâ'nın huzuruna yapacakları haccın zamanı girmiş olur.

Hidayet hilâli, hak yolunda giden seyrü sülûk sahiplerine aittir. Onlar telvin ehli hal sahipleridir. Onların yakîni arttıkça nurları da artar, yakînleri noksanlaştıkça nurları da noksanlaşır. Bu, onun içinde bulunduğu halin zayıflığına göre değişir. Hakk'a vuslat gerçekleşinceye ve kendisine kâmil insan sıfatı verilinceye kadar bu böyle devam eder.

Bu konuda şu beyti okurlar:

"O, her gün değişik hallere girer çıkar ve seninle daha da güzelleşir."

Telvin sahibi, kendisine irfan güneşi doğana kadar manen artış ve noksanlık arasında gider gelir; irfan güneşi doğunca artık ondan sonra artma ve noksanlaşma diye bir durum olmaz. Bu konuda da şu manadaki şiiri okurlar:

"Sevdiğimin güneşi (kalbime) geceleyin doğdu ve ortalığı aydınlattı; bu güneşin batışı olmaz. Gündüz ortaya çıkan güneş, geceleyin batar kaybolur, kalplerin güneşi ise batıp kaybolmaz."

Temkin sahibi (manevi halinde karar kılmış ârif) ise böyle değildir; o sürekli marifet aydınlığı içindedir; yükseldiği saadet burçlarında sabitkademdir. Onun güneşinde bir tutulma ve perdelenme olmaz; onun nurunu hiçbir zulmet ve bulut örtüp gizleyemez. Kendisi perdelenmey istese bile perdelenmez.

Âriflerden biri demiştir ki: "O'ndan başkasını görmeye zorlansam da buna güç yetiremem; O'nunla birlikte başka kimse yoktur ki ben onu müşahede edeyim!"

Evlere Kapısından Giriniz

Cenâb-ı Hak, sonra, müşriklerin hacla ilgili uydurdakları bid'attan sakındırarak şöyle buyurdu:

وَلَيْسَ الْبِرُّ بِاَنْ تَاْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقٰىۚ وَاْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ اَبْوَابِهَاۖ وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٨٩﴾

... İyilik, evlere arkalarından girmeniz değildir; fakat asıl iyilik, takva sahibi olan kimsenin yaptıklarıdır. Evlere kapılarından girin. Allah'tan korkun ki kurtuluşa erebilesiniz."

Ensar, hac veya umre için ihrama girdikleri zaman şöyle derdi: "Evimize girene kadar gök ile aramıza hiçbir çatı girmeyecek (yani güneşten hiç gölgelenmeyeceğiz). Evlerine döndüklerinde (normal kapısından girmeyip) evlerine duvara tırmanarak çatıdan girerler veya evin arkasından bir delik açarak eve oradan giriş yaparlardı. Onlardan biri hacdan gelip de evine normal kapısında girince onu ayıpladılar. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti indirdi.

Âyette buyruluyor ki: "*İyilik* ve taat, evlere *arkadan gelip duvara tırmanmak* veya evin üstünden delik açmak *değildir; asıl iyilik* haramlardan sakınan ve şehvetlerine karşı duran *takva sahibi kimsenin yaptığıdır.*"

Bir diğer mana: İyilik, size fayda vermeyen şeyleri sorarak, bir de dünyada ve ahirette size faydası olan şeylerin ilmini sormayı terkederek sorularınızı çarpıtmanız değildir; fakat asıl iyilik, bundan sakınan ve ilmi yerinden ve ehlinden alan kimsenin yaptığıdır. Böyle yaparsanız, güzel sualler sorarsınız, sözün edebine dikkat edersiniz, size gereken en önemli ve en faydalı şeyleri öne alırsınız.

Âyet şöyle bitiyor: "*Allah'tan korkun;* O'nun hükümlerini değiştirmeyin ve işlerine itiraz etmeyin *ki* O'nun özel yardımı ve hidayetiyle *kurtuluşa eresiniz.*"

Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Şunu bil ki müridin gireceği evler üç tanedir. Bunlar şeriat, tarikat ve hakikat evleridir. Her bir evin kapıları vardır. Kim o eve bu kapılardan gelirse içeri girer; başka yerden gelenler ise kovulur.

Şeriat evinin üç kapısı vardır. Birincisi tövbedir. Bir kimse bu kapıdan girip tövbenin rükün ve şartlarını tam olarak yerine getirirse karşısına istikamet kapısı çıkar. İstikamet, bütün sözlerinde, işlerinde ve hâllerinde Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) uymaktır. Bu kapıdan girip gerçek bir istikamet halini elde edince, karşısına bütün kısımlarıyla takva kapısı çıkar. Kul, zâhiren ve bâtınen bütün hallerinde gerçek bir takva sahibi olunca, tertemiz şeriat evine girer; onun güzellikleri ve hoş manalarıyla dinlenir, manen safa sürer.

Sonra tarikat evine girmek ister. Onun da üç kapısı vardır.

Birinci kapı ihlâstır. İhlâs, bütün amelini sadece Allah için yapmak, bir söz ve bir haz bile olsa hiçbir amelde O'na başkasını ortak etmemektir.

Kul gerçek ihlâsı elde edince, karşısına arınma kapısı çıkar. Bu, bütün manevi ayıp ve kusurlardan temizlenmektir. Bunların sayısı belli değildir, fakat kim kâmil bir şeyh bulursa şeyh ona bütün kusurlarını gösterir ve ona bunların ilacını öğretir.

Kul bu temizlik halini tam olarak gerçekleştirince, karşısına güzel ahlâkla süslenme kapısı çıkar. Bu, hilim (yumuşak muamele), doğruluk, sükûnet, cömertlik, başkasını kendine tercih gibi bütün kemalat ahlâkına ve faziletlere sahip olmaktır. Kul ihlâsı, manevi temizliği ve güzel ahlâkla süslenmeyi tam olarak elde edince, tarikat evine girmiş olur.

Sonra onun karşısına hakikat evi çıkar. Hakikat evine girişte ilk çalınacak kapı, murakabe kapısıdır.

Murakabe, kalbi ve sırrı, kötü düşüncelerden korumaktır. Kalp içinde bulunan kötü ve boş düşüncelerden temizlenince, müşahede kapısına yönelir.

Müşahede, Cenâb-ı Hakk'ın nurlarını müşahede içinde bütün şekil ve resimlerin gönülden silinmesidir. Yahut manevi hallerin zuhuru anında, maddi şeylerin gizlenip yok olmasıdır. Kul, müşahede kapısından girip orada yerleşince, karşısına marifet kapısı çıkar.

Marifet, manevi halde derinleşme ve temkin sahibi olma mahallidir. İstenen hedef ve ulaşılmak istenen son nokta odur. Hakikat evi, rabbânî huzur mescididir; ondan sonra sadece ebediyen manevi makamlarda yükselme ile marifet ve keşiflerin artışı kalır.

Allah Teâlâ, lutuf ve keremiyle bizleri bu halden bolca nasiplendirsin.

Kâfirlere Karşı Cihad Emri ve Edebi

Hac farz olduğu zaman Beytülharam (Kâbe ve çevresi), kâfirlerin yaşadığı bir bölgeydi. Allah Teâlâ, müslümanların rahatça hac görevlerini yapmaları için kâfirlere karşı cihad yapmalarını emrederek şöyle buyurdu:

وَقَاتِلُوا فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ الَّذٖينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُواۜ اِنَّ اللّٰهَ
لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدٖينَ ﴿١٩٠﴾ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَاَخْرِجُوهُمْ
مِنْ حَيْثُ اَخْرَجُوكُمْ وَالْفِتْنَةُ اَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِۚ وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ
الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتّٰى يُقَاتِلُوكُمْ فٖيهِۚ فَاِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْۜ كَذٰلِكَ
جَزَٓاءُ الْكَافِرٖينَ ﴿١٩١﴾ فَاِنِ انْتَهَوْا فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿١٩٢﴾ وَقَاتِلُوهُمْ
حَتّٰى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدّٖينُ لِلّٰهِۜ فَاِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ اِلَّا عَلَى
الظَّالِمٖينَ ﴿١٩٣﴾ اَلشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌۜ
فَمَنِ اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا
اللّٰهَ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّقٖينَ ﴿١٩٤﴾ وَاَنْفِقُوا فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ وَلَا
تُلْقُوا بِاَيْدٖيكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِۚ وَاَحْسِنُواۚ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنٖينَ ﴿١٩٥﴾

190. ***Sizinle savaşanlarla, siz de Allah yolunda savaşın. Sakın haddi aşmayın. Şüphesiz Allah haddi aşanları sevmez.***

191. ***Onları*** *(size karşı savaşanları)* ***bulduğunuz yerde öldürün. Sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne*** *(şirk)*, ***adam öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Harâm'da onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın. Eğer onlar size karşı savaş açarlarsa siz de onları öldürün. Kâfirlerin cezası böyledir.***

192. ***Eğer onlar** (şirkten) **vazgeçerlerse** (ve İslâm'a girerlerse) **Allah çok affedici ve çok merhamet edendir.***

193. ***Fitne** (şirk) **tamamen ortadan kalkıp din yalnız Allah için oluncaya kadar onlarla savaşın. Şayet vazgeçerlerse zalimlerden başkasına düşmanlık ve saldırı yoktur.***

194. ***Haram ay haram aya karşılıktır. Hürmetler** (dokunulmazlıklar) **karşılıklıdır. Kim size saldırırsa siz de onun saldırdığı ölçüde ona saldırın. Allah'tan korkun** (nefsiniz için kimseye zulüm yapmayın). **Bilin ki Allah takva sahipleriyle beraberdir.***

195. ***Allah yolunda harcayın; ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik yapın. Şüphesiz Allah iyilik sahiplerini sever.***

Âyetin iniş sebebi şudur:

Müşrikler, Hudeybiye Antlaşması'nın yapıldığı sene (hicretin altıncı yılı) Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi vesellem) ve ashabını umre yapmaktan engellediler. Hz. Peygamber onlarla bir antlaşma yaptı. Bu antlaşmaya göre müslümanlar, Kâbe'yi gelecek sene ziyaret etmek üzere geri dönecekler, bu ziyaret yapılırken müşrikler de Kâbe'yi üç gün boşaltacaklardı.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) gelecek sene umreyi kazâ etmek üzere Kâbe'ye geri döndüğünde müslümanlar, müşriklerin sözlerinde durmayacaklarından ve haram bölgesinde haram ayların içinde kendileriyle savaşmalarından korktular ve bu aylarda savaş olmasını hoş görmediler. Bunun üzerine bu âyetler indi.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Sizinle savaşanlarla siz de Allah yolunda* O'nun dinini yüceltmek için *savaşın*; müşrikler savaşı başlatmadan önce onları öldürerek sakın haddi aşmayın. *Şüphesiz Allah haddi aşanları sevmez;* onlara yardım etmez, kendilerini desteklemez." Bu âyet daha sonra, *"Müşriklerle toptan savaşın..."* (Tevbe 9/36) âyetiyle neshedilmiş, hükmü kaldırılmıştır.

"Müşriklerden *sizinle savaşanları bulduğunuz yerde öldürün;* onları haram bölgesinde öldürmeyi günah saymayın; çünkü sizi Kâbe'yi ziyaretten engelleyen ve size eziyeti başlatan onlardır. *Onlar sizi çıkardıkları gibi, siz de onları Mekke'den çıkarın.* Aslında *fitne* yani onların içinde bulunduğu küfür hali, *onlar için haram bölgesinde öldürmelerinden daha büyük bir günahtır."*

"Mescid-i Harâm'da onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın. Eğer onlar orada *sizinle savaşırlarsa siz de* onlarla orada ve başka yerde savaşıp *onları öldürün. Kâfirlerin cezası böyledir;* onların başkasına yaptığını Allah da onlara yapar."

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer onlar şirkten vazgeçer* ve İslâm'a girerlerse *Allah* öyleleri için *çok affedicidir* ve onlara *çok merhamet edendir."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Fitne* yani şirk *tamamen ortadan kalkıp din yalnız Allah için oluncaya kadar,* öyle ki bölgenizde sadece İslâm dini kalıncaya dek *onlarla savaşın. Şayet vazgeçer ve savaşa son verirlerse zalimlerden başkasına düşmanlık ve saldırı yoktur,* çünkü zulüm yapmayana saldırmak uygun değildir; ancak zulmedene zulmünün karşılığı verilir."

"Haram ayında, sizin onlara karşı açtığınız savaş, onların haram ayında sizi Kâbe'yi ziyaretten engellemelerine karşılık olmuştur. Hürmetler (dokunulmazlıklar) karşılıklıdır. Kim hürmetsizlik ederse ona aynısıyla karşılık verilir. Onlar sizin Kâbe'yi ziyaret etmenize engel olarak haram ayın hürmetini çiğnedikleri gibi, siz de o ayda savaşarak onların hürmetini çiğneyin (dokunulmazlığını tanımayın)."

"Müşrikler, haram aylarda yahut harem bölgesinde savaşarak *size saldırırlarsa siz de onların yaptığının aynısı ile onlara karşı muamelede bulunun.* Bunu yaparken *Allah'tan korkun;* nefsiniz adına intikama kalkmayın; şunu *bilin ki Allah,* koruma ve desteği ile *takva sahipleriyle beraberdir."*

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: *"Allah yolunda,* düşmanla cihadda malınızdan *harcayın;* bu konuda infak etmekten çekinmeyin, yoksa *kendinizi ellerinizde tehlikeye atmış olursunuz;* yani düşmanlarınız sizi istila eder, helâk olursunuz."

Ebû Eyyûb-i Ensârî'den (radıyallahu anh) şu olay rivayet edilmiştir:

Bizanslılar'la bir savaş sırasında müslümanlardan bir kişi düşman askerinin içine daldı. Bazıları, "Adam eliyle kendini tehlikeye attı!" dediler. Ebû Eyyûb (radıyallahu anh), "Hayır, bunun yaptığı kendini tehlikeye atmak değildir. Bu âyet biz ensar hakkında indi. Allah İslâm'ı kuvvetlendirip müslümanların sayısını çoğaltınca bazıları, 'Artık bize hacet kalmadı, keşke ailemizin ve mallarımızın yanına dönsek de biraz da onların bakım ve ıslahı ile uğraşsak!' dediler. Bunun üzerine Allah *'Kendinizi ellerinizle tehlikeye atmayın'* âyetini indirdi. Bu adam ise Allah Teâlâ'nın hakkında, *'İnsanlardan öyle kimseler vardır ki Allah rızası için kendini feda eder'* (Bakara 2/207) buyurduğu kimselerdendir."[422]

Âyete şöyle bir mana da verilmiştir: Bütün malınızı harcayarak kendinizi helâke mâruz bırakmayın veya halkın elindeki mala tamah edecek duruma düşürmeyin. En iyisi, her işte orta halli olmaktır.

Âyet şöyle bitiyor: "Muhtaçlara ve mücahidlere malınızdan ikram ederek *iyilikte bulunun; şüphesiz Allah iyilik sahiplerini sever;* kıyamete kadar onları ve peşlerinden gelen nesillerini korur."

190-195. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanı Rabb'inin huzuruna ulaşmaktan engelleyen düşmanlar dört tanedir; bunlar nefis, şeytan, dünya ve insanlardır.

Nefisle mücâhede (savaş), onun hevâsına (kötü arzularına) muhalefet ederek ve terbiye olana kadar kendisine ağır gelen işleri yükleyerek olur.

Şeytanla mücâhede, ona isyan ederek ve kendisini bırakıp sürekli Allah ile meşgul olarak olur. Şeytan Allah'ın zikriyle erir, gider.

Dünya ile mücâhede, ondan gönlü çekip zühd sahibi olarak ve ondan ele geçen az bir şeye kanaat ederek olur.

İnsanlarla mücâhede, onlardan uzak durarak, zenginlik ve fakirlik hallerinde onlardan bir şey beklemeyip Allah'a bağlanmakla olur.

---

422 bk. Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 3/323 (Riyad 2003); Ebû Davud, nr. 2512; Tirmizî, nr. 2972; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 4711; Hâkim, *Müstedrek*, 2/275; Süyûtî, ed-*Dürrü'l-Mensûr*, 1/500.

Cenâb-ı Hak, kendisine yönelen kullarına der ki: Sizi ilâhî huzura girmekten engelleyerek sizinle savaşanlarla Allah yolunda savaşın; fakat bu işte haddi de aşmayın; yoksa onlarla meşgul olup zikrimden ve bana yönelmekten uzak kalırsınız. Hiç şüphesiz Allah, haddi aşanları sevmez. Siz ancak, onlar size saldırdığı zaman kendileriyle savaşın. Mesela nefis bir şekilde ortaya çıkınca, ona edebini ver ve hemen Allah'a yönelip ondan uzaklaş. Diğer engellere karşı da böyle yap!

Şeyhlerimizin şeyhi Ali Cemel (rahimehullah) derdi ki: "Düşmana karşı yapılacak gerçek düşmanlık, sevgilinin muhabbetiyle meşgul olmaktır. Sen sevmediğin kimsenin düşmanlığı ile uğraşırsan, sevgilinin muhabbetini kaybedersin. Böylece düşmanın senden istediği şeye ulaşmış olur."

Hak yolcusuna denir ki: O düşmanlar sizi Rabb'inizin huzurundan çıkardığı gibi siz de onları kalbinizden çıkarın; yani onlar sizi gaflet günlerinizde ilâhî huzurdan çıkardığı gibi siz de manen uyandığınız günlerde onları kalbinizden çıkarıp atın.

Bu düşmanlarla meşgul olarak içine düşülecek fitne, onları öldürmekten daha şiddetlidir (tehlikesi daha büyüktür). Onları ilâhî huzur mescidinin yanında ve siz Allah'ta gaybet (ilâhî muhabbet içinde kendinden geçme) halindeyken öldürmekle meşgul olmayın, çünkü bu, Allah'tan başkasına yönelmektir. Bu durumda onun hali, sevgilisi kendine yönelmişken onu bırakıp kendini konuşturan ve ondan meşgul eden kimseye yönelen adama benzer. Bu, sevgiliye son derece eziyet ve sıkıntı veren bir durumdur.

Kalbinizin düşmanları ilâhî huzurda sizinle savaşmadıkça ve vesveseleriyle sizi oradan çıkarmak istemedikleri sürece onlarla savaşmayın. Eğer onlar sizinle savaşır ve vesveselerinden kalbinize bir şey atarlarsa siz de Allah'ın zikrine sarılarak ve onlardan Allah'a sığınarak kendileriyle savaşın. Hiç şüphesiz Allah, onlara karşı size yeter; Allah'ın yardımı ile onları mağlup edersiniz. Kâfirlerin cezası böyledir.

Eğer bu düşmanlar size saldırmaya son verirler ve sizden vesveseleri kesilirse onlardan uzak durun; hiç şüphesiz Allah onlara karşı sizi gizleyip korur.

Kalbinizde bu düşmanlara ait bir fitne kalmayıncaya kadar ve bütün yönelişiniz Allah'a oluncaya kadar onlarla savaşın; öyle ki kalbinizde Allah'tan başka hiç kimseye yer kalmasın. Eğer onlar size saldırıya son verirlerse artık siz de onlara saldırıya geçmeyin; hiç şüphesiz bu, haddi aşmak ve zulüm olur. Zalimlerden başkasına da saldırılmaz.

Şayet nefsin, ilim öğrenmek, cihad yapmak ve benzeri işlerde koşmak gibi zâhirî taatlerin hürmetini korumaya meyleder ve ilâhî huzurun kudsî hariminden çıkmayı isterse onunla savaş ve kendisini taatlerin zâhiriyle yetinip kaldığı hariminden çıkart. Hürmetler karşılıklıdır. Zâhirî ibadetler, seni nasıl Rabb'inin kudsî huzurundan çıkarmışsa sen de onları, birer maddi taat olmaktan çıkarıp kalbî taatlere dönüştür. Hiç şüphesiz kalplerin yaptığı zerre kadar amel, dağlar gibi zâhirî amellerden daha faziletlidir.

Bu düşmanlardan kim sizin gaflet ve tembellik günlerinizde size saldırmışsa siz de manevi uyanıklık zamanında aynı şekilde onlara saldırın.

Şeyhimiz Bûzîdî (rahimehullah) derdi ki: "Nefsinizin size yaptığı zulüm ve eziyet gibi siz de ona eziyet edin." Yani, o sizi Rabb'inizden uzaklaştırarak manen öldürdüğü gibi aynı şekilde siz de onu öldürün.

Yine o derdi ki: "Şüphe ve boş vehimler, kalbinizi ele geçirip size zulmetmeden önce, sizler onlara zulmedin (kalbinizden söküp atın)."

Allah'tan korkun; hiç şüphesiz Allah düşmanlarınıza karşı size yardım eder. Şunu bilin ki Allah takva sahipleriyle beraberdir.

Nefsinizi ve ruhunuzu Allah'ın iradesine teslim ederek O'nun yolunda feda edin ki O dilediğini yapsın. Siz kendinizce onların işlerini tedbir ederek, onlar için tercihlerde bulunarak ve onların durumuna özen göstererek ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın; şüphesiz bu davranış, Rabb'inizden gafletten ileri gelmektedir. Bir de ihsan sahibi olun; yani sanki Allah'ı görüyormuş gibi ibadet ederek ihsan makamına girin. Hiç şüphesiz Allah, ihsan sahiplerini sever, onları huzuruna yaklaştırır, özel muhabbeti ve marifeti için seçer.

Yüce Allah lutuf ve ihsanı ile bizi de onların izinde yürütsün.

Hac ve Umrenin Hükümleri

Cenâb-ı Hak, kulun başladığı bir ibadeti tamamlamasını emretti ve ayrıca kulun ibadetinde ihlâslı olmasını teşvik ederek şöyle buyurdu:

وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ
وَلَا تَحْلِقُوا رُؤُسَكُمْ حَتّٰى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ
مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ

196. *(Başlamış olduğunuz)* ***haccı ve umreyi Allah için tamamlayın. Eğer*** *(düşman veya başka bir sebeple)* ***engellenirseniz,*** *(ihramdan çıkmak için)* ***kolayınıza gelen bir kurbanı*** *(kesilmek üzere Harem bölgesine)* ***gönderin. Kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Sizden her kim hasta olursa yahut başından bir rahatsızlığı varsa ona oruç veya sadaka veya kurban olmak üzere bir fidye vermesi gerekir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Başlamış olduğunuz *haccı ve umreyi tamamlayın."* Bu, namaz ve oruçta olduğu gibi farzdır. Bu ibadetler, gösteriş için veya halk duysun diye değil, sadece Allah için olsun.

Âyette, hac ve umrede ihlâslı olmaya özellikle teşvik edilmesi, diğerlerine nazaran, ibadeti bozacak şeylerin onlara daha fazla karışmasındandır. Kim hac ve umreyi bozarsa kazâ yapması farzdır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Eğer* ihrama girerek başladığınız hac veya umreyi tamamlamadan bir sebeple *engellenirseniz,* ihramdan çıkın, *ancak o zaman kolayınıza gelen bir hayvanı kurban etmeniz gerekir.* Bu da en azı bir koyundur. *Bu kurban,* kesilmesi helâl olan *yere ulaşıncaya kadar, başınızı tıraş edip ihramdan çıkmayın."*

Bu kurbanın kesileceği yer İmam Şâfiî'ye göre, kişinin engellendiği yerdir; ihramdan çıkmak niyetiyle orada kurbanını keser ve tıraş olur. İmam Mâlik'e göre, bu kurbanın kesileceği yer Mina'dır; hayvanı oraya

gönderir; onun Mina'ya ulaştığına ve kesildiğine kesin kanaat getirince, tıraş olarak ihramdan çıkar (Hanefîler'e göre ise bu hayvanın kesilme yeri Harem bölgesidir).

İhrama giren kimseye saçlarını taraması, dikişli bir elbise giymesi yasaktır. *"Kim hasta olur veya başında* baş ağrısı *ve benzeri bir hastalığı bulunur da* başını tıraş eder veya bir âzasına dikişli elbise giymek zorunda kalırsa, *ona* üç gün *oruç tutması* yahut her birine 2 müd (ölçek) yiyecek vererek altı fakiri doyuracak miktar *sadaka vermesi* veya bir koyun veya daha büyük bir hayvanı *kurban etmesi gerekir.* O, bu üçünden birini yapmakta serbesttir. En doğrusunu Allah bilir.

196. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Mürid, Rabb'i ile bir anlaşma yaptığı zaman, ona gereken iş, neticelerini alana kadar bu anlaşmayı koruması ve netice alana kadar devam ettirmesidir.

Mürid, mücâhede etmek için bir anlaşma yapmış ise, neticesini alana kadar nefsi ile mücâhede etmelidir; bunun neticesi müşahededir.

Mürid, bir kâmil şeyh ile onun sohbetine girip terbiye olmak için bir anlaşma (intisap, biat) yapmış ise şeyhi onu ilâhî huzura dahil edip buna şahit olana kadar onun hizmetine (terbiyesinde kalmaya) devam etmelidir. Aynı şekilde müridin Allah ile yaptığı her akdi ve sözleşmeyi tamamlaması gereklidir. Eğer onu tamamlamaktan engellenir ve menedilirse, nefsini manen kesip öldürmek veya başını eğip Hakk'a teslim etmekten hangisi kolayına geliyorsa onu yapmalıdır. Âyette belirtildiği gibi Allah, herkese ancak yapabileceği şeyi yükler (Talâk 65/7).

Mürid, zamanı gelmeden manevi fetih için acele etmemelidir; acele ederse bu yüzden ondan mahrum edilmekle cezalandırılabilir. Nice müridler vardır ki mahalline ulaşmadan önce şeyhinden kendisine rubûbiyyet sırlarını öğretmesini istemiştir; bu onun kınanıp azarlanmasına sebep olmuştur. Ona denir ki:

Kurbanlık nefsin, mahalline ulaşıp kesilmeden önce, Allah'tan gayri varlıkları müşahede etmekten başını çekme (halktan nazarını kesme). Nefsin kurban edilip kendisine yetki verilince, artık mâsivadan gözünü

çekmek mümkün olur. Bu konuda Ebü'l-Hasan eş-Şüşterî (rahimehullah) bir beytinde der ki:

"Eğer bize ulaşmak istersen, manen ölmen şarttır; kendisinde bir fazlalık (yani sevgilinin istemediği şeyler) bulunan kimse, vuslata eremez."

Kim, azminin zayıflığı sebebiyle manen hasta ise yahut halinde gayret ve şevk bulunmadığından kendisinde bir sıkıntı varsa ve şartlar nefsiyle mücâhedesinde onu desteklemiyorsa o kimse oruç, sadaka, Kur'an okuma gibi zâhirî ibadetlerle daha fazla meşgul olsun. Bunlara devam etsin ki her şeyi bilen ve her işi hikmet üzere olan yüce Mevlâ, ona da lutuf ve kereminden ihsanlarda bulunsun.

Hiç şüphesiz hayırlı işlerde muvaffak olmak Allah'ın yardımı ile mümkündür; kulunu doğru yola ileten O'dur.

Cenâb-ı Hak, âyetin ilk kısmında hac ve umreden engellenen kimsenin kurbanını ve kendisinde bir hastalık bulunan kimsenin fidyesini zikretti. Âyetin diğer kısmında ise temettu' haccı yapan kimsenin kurbanına değinerek şöyle buyurdu:

فَاِذَٓا اَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ اِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِۚ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ فِى الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ اِذَا رَجَعْتُمْۜ تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌۜ ذٰلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ اَهْلُهُ حَاضِرِى الْمَسْجِدِ الْحَرَامِۜ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿١٩٦﴾

...(Hac yolculuğu için) ***emin olduğunuz vakit kim hac günlerine kadar umre ile faydalanmak isterse onun, kolayına gelen bir kurban kesmesi gerekir. Kurban kesemeyen kimse hac günlerinde üç gün,*** *(memleketine)* ***döndüğü zaman da yedi gün olmak üzere toplam on gün oruç tutar. Bu söylenenler, ailesi Mescid-i Harâm civarında oturmayanlar*** *(Mekke dışından gelenler)* ***içindir. Allah'tan korkun ve şunu bilin ki Allah'ın cezası çok şiddetlidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Siz, hastalıktan selâmette ve düşmandan emniyette olup hacca geldiğinizde, kim sizden hac aylarında hacdan önce umre yapıp hacca kadar bu imkândan faydalanır ve aynı sene umreden sonra hac yaparsa, ona kolayına gelen bir koyun veya daha değerli bir hayvanı kurban etmesi gerekir. Bu, umre ve hac için ayrı ayrı birer yolculuk yapmadan, her ikisini bir yolculukla yapıp, seferlerden birini düşürmenin karşılığıdır.[423]

Kim, kurban bulamaz veya onu satın alacak parası olmazsa ona, hac zamanında üç gün oruç tutması gerekir. Bu oruç ihrama girdikten sonra Arafat vakfesine kadar tutulmalıdır. Eğer bu arada tutamazsa teşrîk günlerinde tutar.[424]

Ayrıca Mina'dan Mekke'ye veya memleketine döndüğü zaman yedi gün daha oruç tutar;[425] böylece toplam on gün oruç tutmuş olur. Sonra tutulacak yedi gün önceki üç günün yerine anlaşılmasın diye peşinden, toplam on gün kaydı getirilmiştir.

Bu kurban veya oruç, ailesi Mekke'de veya Zûtuvâ'da oturmayan âfâkîler yani Mekke dışından gelip umre ve haccı peş peşe yapanlar için gereklidir. Ailesi Mekke sınırları içinde oturan kimselere bu kurban gerekli değildir; çünkü onlar hac için Mekke'den ihrama girerler, iki yolculuktan birini düşürmüş olmazlar.

Emirlerini yerine getirme konusunda *Allah'tan korkun;* buna özellikle hac ibadetlerinde dikkat edin; çünkü hacda fazla ibadet vardır ve ek vazifeler çoktur; bunun için tek olarak zikredilmiştir. *Şunu da bilin ki* emirlerini terkeden ve yasakladığı işleri yapanlara *Allah'ın vereceği ceza çok şiddetlidir."*

---

423 Bu hüküm, Mâlikîler'e göredir; Hanefîler'de bu kurban vâciptir; sebebi, umre ile haccı peş peşe yapmaya muvaffak olmaya şükür içindir.

424 Bu hüküm Mâlikîler'e göredir; Hanefîler'de kurban bayramı günlerinde oruç tutulmaz.

425 Hanefîler'e göre, bu yedi günü beldesine ailesinin yanına dönünce tutar, Mekke'de tutmaz.

196. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, kendisine yönelen kimselere işaret yoluyla der ki:

Sizi, huzuruma ulaşmaktan engelleyen düşmanlarınızdan emniyette olduğunuzda yahut vuslattan sonra geri dönmekten güvende olunca veyahut nimetlere ulaştıktan sonra onların çekilip alınmasından emin bulunduğunuzda, bu, zatımın sırlarını ve sıfatlarımın nurlarını müşahedeyle ulaşılacak temkin halinden sonra elde edilecek bir durumdur. Çünkü kerim (cömert) olan zat, verdiği zaman geri istemez. Sizin için bu emniyet hâsıl olunca, kim hakikat sırlarına ulaşıncaya kadar şeriatın nurlarıyla faydalanırsa ona gücünün yettiği kadar istikamet üzere yaşantı, hoş davranış ve güzel ahlâk gerekir. Zira hakikat sırlarını elde eden kimse, kemal (olgunluk) sıfatlarını elde etmiş ve insanları terbiye için öne geçirilmiş bir rehberdir.

Kim bu imkânı bulamazsa; gücü yettiği mücâhede haline dönsün ve ona devam etsin ki bu şekilde istikamet üzere yaşantı, hoş davranış ve güzel ahlâk kendisinde yerleşsin. Bu, ilâhî huzurda kabul görüp karar kılmayan kimse içindir.

Bunun yanında sürekli ilâhî huzurda bulunan ve onun nurlarını müşahede içinde olan kimseye gelince, onun hakkında söylenecek bir şey yoktur; çünkü onu yüce Mevlâ'sı dost edinip işlerini üstlenmiş, onu nefsini ve hevâsını görmekten uzaklaştırmıştır. Artık onun bütün işleri Allah iledir, kendisini Allah'a götürmemektedir. Allah Teâlâ lutuf ve keremiyle bizi de onlardan eylesin. Fakat bu makamdaki kimse de takvadan uzak kalamaz. Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bu konuda şöyle buyurmuştur:

"İçinizde Allah'ı en iyi tanıyan benim ve O'na karşı en takvalı olanınız da benim."[426]

Ârifler şöyle demiştir: "Velinin nihayetteki hallerinin alameti, bidayetteki hallere dönüşüdür" (Veli hangi makama yükselirse yükselsin, terbiyenin başındaki insan gibi bütün ibadet, taat ve hizmetlerle yükümlüdür, onlardan uzak kalamaz).

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

426 Buhârî, İmân, 13, İ'tisâm, 27; Müslim, Sıyâm, 74; Ahmed, *Müsned*, 3/317.

Hac Ayları

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette haccın yapılış zamanını zikrederek şöyle buyurdu:

اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌۚ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِى الْحَجِّۜ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللّٰهُۜ وَتَزَوَّدُوا فَاِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوٰىۘ وَاتَّقُونِ يَٓا اُو۬لِى الْاَلْبَابِ ﴿١٩٧﴾

197. ***Hac*** *(için ihrama girme vakti)* ***bilinen aylardadır. Kim o aylarda hacca niyet ederse*** *(ihramını giyerse)*, ***hac esnasında kadına yaklaşmak, günah işler ve kavga etmek yoktur. Hayır olarak her ne yaparsanız Allah onu bilir.*** *(Ölüm gelip çatmadan önce)* ***azık edinin. Hiç şüphesiz azıkların en hayırlısı takvadır. Ey akıl sahipleri, sadece benden korkun.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Hac* için ihrama girme vakti, *belirli aylardadır.*" Bu aylar şevval, zilkade ve zilhicce aylarıdır. Kim bu aylardan (şevvalden) önce ihrama girerse bu, İmam Mâlik'e göre mekruh, İmam Şâfiî'ye göre bâtıl olup geçersizdir (İmam Ebû Hanîfe'ye göre ise câizdir).[427]

Âyet şöyle devam ediyor: "*Kim, bu aylarda hacca niyet ederse* artık edebe yapışsın, vakara bürünsün, kadın şehvetinden uzaklaşsın; *ihramdaki kimseye hanımı ile cimâ yapmak,* cinsel ilişki içeren *çirkin sözler konuşmak, günah olan işleri yapmak ve her türlü çekişme yasaktır.* Bu çekiştiği kimse, hayvanını kiraladığı kimse, hizmetçisi veya bunların dışında herhangi biri olması farketmez; o artık bütün mülkün sahibi ve her şeyi bilen Rabb'inin huzurundadır, ona göre davranmalıdır."

"Yumuşak davranma, sabır ve güzel ahlâk gibi *hayırlı işlerden her ne yaparsanız, Allah onu bilir.* Öyleyse hayırlı işlerde koşun. Ölüm hal-

427 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 2/376 (Beyrut 1998).

leri gelmeden önce *azık edinin.* Allah'tan hakkıyla korkun. *Hiç şüphesiz azıkların en hayırlısı takvadır;* halkın elindeki mala tamah etmekten sakınmaktır. *Ey akıl sahipleri, sadece benden korkun,* sırrınızda sadece beni bulundurun; size manevi kapıyı açayım ve dostlarımla birlikte sizi huzuruma alayım."

197. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bedenle yapılan işler, belirli mekân ve zamanlarda olur; kalplerin ve ruhların işleri ise belirli bir zamana ve mekâna bağlı değildir. Kalplerin haccında, bütün zamanlar onun için mîkat mahallidir (ihrama girip haramlardan sakınma zamanıdır); bütün mekânlar kalp için (Allah'a yöneleceği) Arafat'tır. Kalplerin haccı, kalbin sürekli allâmü'l-guyûb olan (bütün gaybı bilen) yüce Rabb'inin huzurunda olmasıdır. Bu, gece gündüz ve sürekli devam eden bir haldir. Veliler için bütün vakitler Kadir gecesidir. Onlara göre her mekân şerefli ve kıymetli birer Arafat'tır.

Ârifler bu konuda şu manadaki beyitleri okurlar:

"Ey dost, eğer zatımda (içimde) cemalinizi müşahede olmasaydı, bir an bile yaşamaya razı olmazdım. Benim için değeri büyük Kadir gecesi, ancak vakitlerim mâmur olduğunda gerçekleşir. Seven, sevgiliye olan arzu ve sevgisinde tam karar kılınca, artık (ihrama girip lebbeyk; buyur Allahım diye sesleneceği) mîkatlara ihtiyaç kalmaz."

Bir diğeri de şöyle der:

"Sevgilimle geçen her vakit, bin sene kıymetindedir."

Bu hali, bütün boş şeylerden kalbini arındırıp Rabb'ine yönelen kimse elde eder.

Kim kalbine, ilâhî huzurda bulunma haccını farz ederse edebe sarılsın, gönül gözüyle hep O'na nazar etsin, sükût ve tefekküre yapışsın. Allah Teâlâ buyurur ki: *"Rahmân'ın huzurunda bütün sesler kısılır, öyle ki (dudakların kıpırdamasından çıkan) fısıltıdan başka ses işitmezsin"* (Tâhâ 20/108).

Manevi hac içinde olan kimsede hiçbir kötü söz, günah iş, kavga ve çekişme bulunmaz; çünkü âriflerin yolu teslimiyet ve rıza üzere kuru-

ludur. Hayırlı iş olarak her ne yaparsanız, hiçbiri Allah'a gizli kalmaz. Allah'tan başka varlıkları müşahede etmekten sakınarak manevi azık hazırlayın; şunu da bilin ki en hayırlı azık takvadır. Takvanın özü, nefsin hevâsına muhalefet ve yüce Mevlâ'ya muhabbettir. Bu, kalp aynaları tertemiz olup hakkı ve doğruyu gören gerçek akıl sahiplerinin takvasıdır.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak, ancak Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Hacda Ticaretin Hükmü

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, hac aylarında ticaret yapmayı serbest bırakarak şöyle buyurdu:

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَبْتَغُوا فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ...

198. *(Hac mevsiminde ticaret yaparak)* ***Rabb'inizden gelecek bir lutfu*** *(kazancı)* ***aramanızda size herhangi bir günah yoktur.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Niyetiniz halis ve asıl hedefiniz hac olup bu niyetiniz ticarete galip olduktan sonra, hac mevsiminde, *Rabb'inizden gelecek bir lutfu* yani ticaret yoluyla istifade edeceğiniz bir rızkı *aramanızda sizin için bir günah yoktur;* bu, doğrudan uzaklaşıp yanlışa yönelme de değildir."

Burada temel bir kaide vardır ki İmam Gazâlî [rahimehullah] onu *İhyâ* adlı kitabında zikretmiştir. Onun özeti şudur:

"Bir amel bütünüyle Allah rızasının dışında bir niyetle yapılıyorsa o, gazap ve azap sebebidir. Amel sırf Allah rızası için yapılırsa Allah'a yaklaşma ve sevap sebebi olur. Amelin içine gösteriş veya nefsin herhangi bir hazzı karışırsa galip olan niyete ve amele sevkeden sebebe bakılır; eğer nefsin hazzı daha galip ise amelin sevabı gider ve böyle bir amel ceza görmeye daha yakın olur, fakat bunun cezası, ameli hepten ilâhî rızadan başka bir niyetle yapmaktan daha hafiftir.

Amelde Allah'a yaklaşma niyeti daha fazla ise ondan nefsin hazzı olan miktar düşürülür, nefse ait olmayan kısım kulun elinde kalır. Eğer amelde Allah rızası ve nefse ait pay eşitse birbirine karşılık olur, biri diğerini düşürür, amel kulun lehine ve aleyhine bir netice vermez, sanki yapılmamış gibi olur."

İmam Gazâlî, bir miktar açıklama yaptıktan sonra demiştir ki:

"Ümmetin şu konudaki ortak görüşü de buna şahittir: Bir kimse hac niyetiyle yola çıksa fakat bu arada ticaret yapmaya da niyetlense, haccı geçerli olur ve hac sevabını alır. Bu konuda doğru olan şöyle demektir: Onu harekete geçiren asıl sebep hac ise ticaret ona tâbi bir durum olur ve bu yolculuk sevaptan mahrum olmaz. Aynı durum cihadda da geçerlidir. Cihadda asıl hedef Allah rızası olur ve ganimet niyeti ona bağlı olarak bulunursa bu durumda da halis niyete bakılır. Oruçta da durum böyledir; orucun perhiz için mi yoksa Allah rızası ve sevap için mi tutulduğu, galip olan niyete göre belirlenir."[428]

Ben de (İbn Acîbe) derim ki bu kaide bütün işlerde, hareket ve tavırlarda, sanat ve diğer alanlarla geçerlidir. Nefsin hazzından uzak ve sırf Allah rızası için yapılan ameller makbuldür. Sadece nefsanî sebeplerle yapılan ameller reddedilir. Karışık niyetle yapılan amellerde ise yukarıda geçtiği gibi, galip olan tarafa göre hüküm verilir.

Şeyhlerimizin şeyhi seyyidim Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [rahimehullah], bu konuda daha ince bir kaideyi zikrederek der ki:

"Allah bir kula zâhirî ve bâtınî işlerinde ikramda bulunduğu zaman, Allah için kulluğu karşısına kor, ondan nefsinin hazlarını gizler, onu kendi kulluğu içinde evirip çevirir. Kendisine takdir edilen şeyler başına gelmekle birlikte nefsanî hazları ondan gizlenmiştir; kul onlara iltifat etmez, çünkü bu tür şeyler ondan uzaklaştırılmıştır.

Allah, bir kulu işlerinde horluk içinde bırakınca, onun karşısına nefsanî hazları kor, kendisinden güzel kulluğunu gizler, bu kul şehvetleri içinde yuvarlanır gider. Allah'a ibadet ondan uzaklaştırılır. Her ne kadar kulda zâhiren bazı ibadetler bulunsa da onda hâkim olan nefsin

---

428 bk. Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 5/112/113 (Beyrut 2000).

hazlarına tâbi olmaktır. İşte bu anlattığımız durum velâyet haliyle horluk halidir. En büyük sıddıkıyet ve velâyet-i kübra sahiplerine gelince, basiret ehli bu kimselerin yanında ilâhî hakları korumakla nefsinin hazlarını vermek eşittir, çünkü o her işinde, yaptığı ve terkettiği her şeyde Allah ile (O'nun hükmüne uygun) hareket eder."

198. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bir kul en yüksek kemalat makamlarına çıkmış olsa da daha fazlasını istemekten müstağni değildir; bu bana yeter, daha fazlasına ihtiyacım yok diyemez. Allah'tan gelecek güzel hallere kanaat etmek mahrumiyettir. Son noktaya ulaştığını düşünmek noksanlıktır. Ey ârifler, sizin, Rabb'inizin fazlından yakîn halinizde daha fazla artış ve manevi terakki istemezinde sizin için bir günah yoktur; çünkü Hakk'ın kemalatının bir sonu yoktur ve zatının sırlarını tamamen bilmek mümkün değildir. Kullar O'nu ilmen ihata edemez, hakikatini tam olarak bilemezler.

Kulunu hayırlı işlerde muvaffak eden Allah'tır.

Hacda Vakfe ve Diğer Vazifeler

Cenâb-ı Hak, âyetin bundan sonraki kısmında Arafat'ta vakfeyi, oradan Müzdelife'ye ve Meş'ar-i Harâm'a dönmeyi zikrederek şöyle buyurdu:

...فَاِذَٓا اَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِۖ وَاذْكُرُوهُ
كَمَا هَدٰيكُمْۚ وَاِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِه۪ لَمِنَ الضَّٓالّ۪ينَ ﴿١٩٨﴾ ثُمَّ اَف۪يضُوا مِنْ
حَيْثُ اَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللّٰهَۜ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١٩٩﴾ فَاِذَا
قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَذِكْرِكُمْ اٰبَٓاءَكُمْ اَوْ اَشَدَّ ذِكْرًاۜ فَمِنَ
النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَٓا اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْاٰخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ ﴿٢٠٠﴾

... Arafat'tan ayrılıp akın ettiğinizde Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı zikredin ve sizi hidayete ulaştırdığı için siz de O'nu anın; şüphesiz siz daha önce hak yoldan sapmış kimselerdiniz.

199. ***Sonra insanların** (sel gibi)* ***aktığı yerden siz de akın. Allah'tan mağfiret isteyin. Çünkü Allah affedici ve esirgeyicidir.***

200. ***Hac ibadetlerinizi bitirince,** (daha önce haccınızı bitirince bir araya gelip övünmek için)* ***babalarınızı andığınız gibi, hatta ondan daha kuvvetli bir şekilde Allah'ı anın.***

Arafat'a bu ismin verilmesinin bir sebebi şudur: Cebrâil (aleyhisselâm), Hz. Halil İbrahim'e (aleyhisselâm) hac ibadetlerini öğrettiği sırada ona, "Areftü/tamam, hepsini tanıdım, bildim" demiştir. Bu konuşmanın geçtiği yere Arafat denmiştir.[429]

Bir diğer izaha göre Hz. Âdem (aleyhisselâm), Hz. Havva ile Arafat'ta buluşunca onu tanıdığı için oraya Arafat denmiştir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Arafat'ta vakfeye durup oradan ayrıldığınızda* Müzdelife'ye inin ve orada geceleyin. Sabah namazını vaktin evvelinde ortalık henüz aydınlanmadan kıldığınızda *Meş'ar-i Harâm'ın yanında* vakfeye durun. Burası, Müzdelife'nin hududunda bir dağdır. Onun yanında ortalık aydınlana kadar tehlil, tekbir ve telbiye ile *Allah'ı zikredin.*" Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) bu şekilde yapmıştır.

Size dininin ibadetlerini, hac vazifelerinizi ve dinin diğer amellerini öğrettiği için Allah'ı zikredin. Yahut sizi güzel bir şekilde hidayete ulaştırdığı için siz de O'nu güzel bir şekilde zikredin. Gerçekten siz, İslâm'a hidayetten önce hak yoldan sapıtmış bir haldeydiniz.

Kureyş, kendilerini insanlardan yüksek görerek onlarla birlikte Arafat'ta vakfeye durmaz, Müzdelife'de dururlardı. Allah Teâlâ onlara, insanlarla birlikte vakfeye durmalarını emrederek şöyle buyurdu:

---

429 Arafat, "tanımak, yakinen bilmek" anlamındaki "arefe" kelimesinden türemiştir.

"Ey Kureyş topluluğu, *insanlarla birlikte olarak onların Arafat'tan Müzdelife'ye indiği yerden siz de inin;* Halil İbrahim'in (aleyhisselâm) öğrettiği hac ibadetlerini değiştirmenizden dolayı *Allah'tan mağfiret isteyin.* Daha önce birbirinize karşı övünmek için *babalarınızı* (geçmiş atalarınızın üstün yönlerini) *andığınız* gibi, *hatta onlardan daha kuvvetli bir şekilde Allah'ı zikredin.*"

Kureyş, hac işlerini bitirince Mina'da mescid ile dağ arasında durur, birbirlerine babalarının ve geçmiş atalarının övünülecek hallerini ve güzel günlerini hatırlatırlardı. Bunun için onlara, babaları yerine Allah'ı zikretmeleri ve O'nun kendilerine yaptığı ihsanları anmaları, dünya ve ahirette onlara bahşettiği asıl iftihar edilecek şeylere şükretmeleri emredildi ve, *"Eğer iman edip Allah'ın resûlüne tâbi olduysanız böyle yapın"* buyruldu.

198-199. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kalpler, ilâhî marifetlerin tahsil edildiği Arafat dağında vakfeye durduğu ve oradaki manevi güzelliklerin müşahedesinde temkin sahibi olduğunda (halinde sabit kadem olup tam karar kıldığında), hatta bu manalar kalbin ruhu ve sırrı haline geldiğinde ve gelişi gidişi hep bu manalar üzere olduğunda ona, kulluk sahasına inmesi ve Rabb'ine karşı yapacağı vazifeleri yerine getirmesi emredilir. Bütün bunlar, ondan, kalbinin tahkik haline (hakikat sırlarına) ulaştırılmasına ve hak yolundan kendisine açılan gerçeklere bir şükür olarak istenir. Gerçekten onun kalbi daha önce âlemlerin Rabb'ine vuslattan yana tam bir şaşkınlık içindeydi. Sonra bu makamdaki velilere, ruhlarıyla halktan ayrılıp bedenleriyle onlara karışmaları emredilir. Onların bedenleri halk içinde (ibadet, taat, davet ve hizmet işlerinde) koşarken, ruhları melekût âleminde rızıklanıp sefa sürer.

Bu arada onlarda maddi şeylere bir meyil ve onlarla huzur bulma hali meydana gelirse derhal Allah'a istiğfar etsinler; hiç şüphesiz Allah çok affedici ve çok merhamet edendir.

Sonra onlara denir ki: Bâtınınızda (iç âleminizde) rubûbiyyetin nurlarını müşahede ile zâhirinizde kulluk vazifelerini yapma halini birleş-

tirerek ibadetlerinizi tamamladığınızda, her şeyin üzerinde, her şeyin yanında, her şeyden önce ve her şeyden sonra Allah'ı zikredin; öyle ki (kalbinizde) maddi varlıklardan hiçbir eser kalmasın. Gaflet zamanınızda babalarınızı ve çocuklarınızı zikrettiğiniz gibi, hatta ondan daha fazla, daha kuvvetli ve daha kâmil bir şekilde Allah'ı zikredin. Allah büyük lutuf sahibidir.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ۝ اُولٰٓئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِمَّا كَسَبُوا وَاللّٰهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ ۝

... İnsanlardan bazısı, "Rabbimiz! Bize** (vereceğini bu)* ***dünyada ver" der. Onların ahiretten hiçbir nasibi yoktur.

201. ***İnsanlardan bazısı da, 'Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver. Bizi cehennem azabından koru!" der.***

202. ***İşte onlar için,** (yaptıkları salih amellerden dolayı)* ***büyük bir nasip vardır. Allah hesabı çok çabuk görendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, insanların hacda olsun diğer işlerinde olsun talep ve maksatlarını şöyle açıklamıştır:

"İnsanlardan niyeti kısır, himmeti düşük *bazıları, 'Rabbimiz, bize* dünyada nefislerimizin istediği bütün haz ve arzularını *ver'* der. Onun için ahirette hayırdan hiçbir nasibi yoktur. Çünkü o, nasibini dünyada acele olarak istedi. Şüphesiz Allah kulunu niyetine göre rızıklandırır. *İnsanlardan bazısı da* dünyanın keremini ve ahiretin şerefini isteyerek, şöyle dua eder:

'Rabbimiz, bize dünyada iyilik, güzel hal ver.' Dünyanın güzel hali, marifet, afiyet, helâl mal, beden ve ahlâken güzel eş ve bütün iyilik çeşitleridir.

Onlar ayrıca şöyle dua ederler: *'Rabbimiz, bize ahirette de iyilik,* güzel hal *ver.'* Ahiretin güzel hali, Allah'ın cemalini seyir, beyaz ve iri gözlü hûriler, cennet köşkleri ve diğer bütün nimetlerdir.

Onların duası şöyle biter: *'Rabbimiz, bizi* af ve mağfiret ederek cehennem *azabından koru."*

Hz. Ali [radıyallahu anh] demiştir ki: "Dünyadaki iyilik, hali güzel hanım, ahiretteki iyilik de hûrilerdir. Dünyadaki cehennem azabı, kötü kadındır."

Hasan-ı Basrî [rahimehullah] demiştir ki: "Dünyadaki iyilik, ilim ve ibadet, ahiretteki iyilik ise cennettir."

"Bizi cehennem azabından koru" duasının manası, bizi azaba götüren şehvetlerden ve günahlardan koru, demektir. Bütün bunlar, güzel hal için birer örnektir.

"Onlar için yani, her iki dünyanın hayrını isteyenler için, yaptıkları salih amellerden dolayı *büyük bir nasip* ve güzel bir mükâfat *vardır."*

"Allah hesabı çok çabuk görendir." Kullarının ve amellerinin çokluğuna rağmen hepsinin hesabını bir anda görür ve bitirir.

Hz. Ali'ye [radıyallahu anh], "Allah Teâlâ kullarının hesabını aynı anda nasıl görür?" diye sorulunca, "Aynı anda hepsini rızıklandırdığı gibi" demiştir.

Âyetin bir diğer mesajı şudur: Allah'ın kıyameti koparıp kullarının hesabını görmesi yakındır; öyleyse size ölüm gelip çatmadan önce taatlere sarılmaya ve güzel işleri yapmaya koşun.

200-202. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanlar üç gruptur. Bir grup insan düşük himmetlidir; bir grup orta himmetlidir; diğer bir grup ise yüksek himmetlidir.

Düşük himmetli olan kimse, bütün himmet ve gayretini basit dünyaya hasreder, her şeyi ile dünyanın fâni nimetlerini elde etmeye yönelir, başka şeye bakmaz. Onun kalbi, yüce Allah'ın sevgisinden yana bomboştur; onun ahirette de hiçbir nasibi yoktur.

Himmeti orta halde olan kimse, her iki dünyanın da selâmetini ister, güzel halini arar, bu dünyada ahirette kendisine fayda verecek şeylerle meşgul olur. Bu arada dünyadan da ihtiyacı olan nasibini almayı unutmaz. Bu kimse için dünyada bir güzellik vardır; bu, yeterli rızık ve zenginliktir. Onun için ahirette de güzellik vardır; bu, cennet nimetleri, sevinç ve mutluluktur.

Yüksek himmet sahibine gelince o, himmetini iki dünyadan da çekmiş, onların nimetlerine gözünü kapatmış, bütün himmetini Mevlâ'sına bağlamış ve O'ndan başka hiçbir şeye kanaat etmemiştir. Bu kimse, dünya malından da ahiret nimetlerinden de yüz çevirmiştir. Onu hiçbir şey Allah'tan uzaklaştırıp kendisiyle meşgul edemez. Bununla birlikte o, yüce Rabb'ine kulluğunu göstermek için diliyle, "Rabbimiz, bize dünyada iyilik ver" diye dua eder, bununla, Rabb'ine nazar ve müşahedeyi ister, o yüce melikin ve dostun rızasının peşine düşer. Ayrıca, "Rabbimiz, bize ahirette de iyilik ver" diye dua eder; bununla ebedî müşahedeye ulaşmış ve ilâhî huzurda kabul görmüş peygamberlerin oluşturduğu en yüce dostlar meclisine girmeyi ister. Bu dostlar, her şeye gücü yeten yüce melikin huzurunda sıdk makamında bulunmaktadırlar.

Allah Teâlâ sonsuz lutuf ve keremiyle bize ve dostlarımıza bu nimetten çokça ihsan eylesin. Âmin ...

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, haccın diğer ibadetlerinden şeytan taşlama ve Mina'daki görevleri zikrederek şöyle buyurdu:

وَاذْكُرُوا اللّٰهَ فٖى اَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ تَعَجَّلَ فٖى يَوْمَيْنِ فَلَٓا اِثْمَ عَلَيْهِ
وَمَنْ تَاَخَّرَ فَلَٓا اِثْمَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقٰى وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوٓا اَنَّكُمْ اِلَيْهِ
تُحْشَرُونَ ﴿٢٠٣﴾

203. ***Sayılı günlerde** (teşrîk günlerinde telbiye ve tekbir getirerek)* ***Allah'ı anın. Kim iki gün içinde acele edip** (Mina'dan Mekke'ye)* ***dönmek isterse ona günah yoktur. Bunlar günahtan sakınanlar içindir. Allah'tan korkun. Bilin ki hepiniz O'nun huzurunda toplanacaksınız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sayılı günlerde Allah'ı anın."* Sayılı günler, kurban bayramının ikinci, üçüncü ve dördüncü günüdür. Bu günler, teşrîk ve Mina günleridir. Malum günler ise kurban bayramının birinci, ikinci ve üçüncü günüdür. Âyetteki zikirden maksat, şeytan taşlarken, kurbanları keserken ve beş vakit namazların peşinden tekbir getirmek ve diğer zikirlerdir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Kim iki gün içinde* Mina'da ikinci ve üçüncü günlerde taşlarını attıktan sonra acele edip Mekke'ye *dönmek isterse ona bir günah yoktur."* Kim taşlamayı dördüncü güne tehir ederse ki bu Mina'da kalma günlerinin üçüncü günüdür, ona da bir günah yoktur.

"Günah yoktur" ifadesinden maksat, hacıyı muhayyer bırakmak ve Câhiliye devrinde yapılan uygulamayı reddetmektir. Onlardan bazıları acele edip Mina'dan Mekke'ye dönmeyi günah sayıyor, bazıları da dördüncü güne kadar gecikmeyi günah kabul ediyordu.

"Bütün *bunlar,* haccında Allah'tan korkarak ihramlıyken hanımıyla cimâ etmeyen ve günah işlere düşmekten *sakınanlar içindir."* Böyle bir hac yapan kimse, Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] ifadesiyle, anasından doğduğu gün gibi bütün günahlarından temizlenir.[430]

Âyet şöyle bitiyor: "Bütün işlerinizde *Allah'tan korkun;* bu sizin için bir itibar ve şereftir. *Şunun bilin ki hepiniz Allah'ın huzurunda toplanacaksınız;* geçmiş günlerinizde iyilik veya kötülük olarak her ne yapmışsanız onun karşılığını göreceksiniz."

203. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Sayılı günler, dünya günleridir. Gerçekten dünya günleri çok az sayılı günlerdir. Dünyanın hepsi bir gün gibidir. Berzah âlemindeki günler, ikinci gündür. Dirilme ve ondan sonraki hayat üçüncü gündür. Kim, acele edip dünya günlerinden ve berzah günlerinden gönlünü çekerek

---

430 Hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Kim Kâbe'yi tavaf eder, (ihramlı iken) cinsi münasebetten sakınır, kötü söz ve işlerden uzak durursa anasından doğduğu günkü gibi günahlarından tertemiz olur"* (Buhârî, Hac, 208; Müslim, Hac, 221-222; Ebû Davud, Menâsik, 79; Tirmizî, Hac, 95; İbn Mâce, Menâsik, 45).

kalbini ahiret günlerine bağlarsa ona günah yoktur. Bu kimse, orta himmet sahibi bir kimsedir. Kim kalbini dünya, berzah ve ahiret günlerinden çekerek bütün sevgi ve himmetini Mevlâ'sına bağlayıp O'ndan başkasına iltifat etmezse bundan dolayı ona da günah yoktur. Eğer bu kimse, Cenâb-ı Hak'tan başkasını müşahede etmekten sakınır ve bütün varlığını Mevlâ'sının sevgisine bağlarsa bu, günah değil en büyük fazilettir. Sonra Allah Teâlâ böyle bir takva haline şöyle teşvik buyurdu:

Allah'tan korkun; O'nunla birlikte başkasını müşahede etmeyin (mâsivada müstakil bir etki ve yetki görmeyin). Şunu bilin ki hepiniz O'nun huzuruna çıkarılacaksınız, o zaman müttakilerin ne elde ettiğini görürsünüz.

Fesat Peşinde Koşanlarla Canını Allah'a Feda Edenler

Cenâb-ı Hak, takvayı emrettikten sonra, böyle bir hali elde edemeyen ve hevâsına tâbi olup onun emrine tâbi olan kimse ile nefsini Allah'a feda eden kimseyi zikrederek şöyle buyurdu:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللّٰهَ عَلٰى
مَا فِي قَلْبِهِۙ وَهُوَ اَلَدُّ الْخِصَامِ ﴿٢٠٤﴾ وَاِذَا تَوَلّٰى سَعٰى فِي الْاَرْضِ لِيُفْسِدَ
فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَۜ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ ﴿٢٠٥﴾ وَاِذَا قِيلَ لَهُ
اتَّقِ اللّٰهَ اَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْاِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُۜ وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿٢٠٦﴾ وَمِنَ
النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِۜ وَاللّٰهُ رَؤُ۫فٌ بِالْعِبَادِ ﴿٢٠٧﴾

204. ***İnsanlardan bazısı vardır ki dünya hayatıyla ilgili söyledikleri senin hoşuna gider. O kimse bir de kalbinde olana*** *(sözünde samimi olduğuna)* ***Allah'ı şahit tutar. Halbuki o, azılı bir düşmandır.***

205. ***O,*** *(senin yanından)* ***ayrılınca*** *(yahut idarî bir makama gelince)* ***yeryüzünde fesat çıkarmak, ekinleri tahrip edip nesilleri bozmak için çalışır. Oysa Allah bozgunculuğu sevmez.***

206. Böylesine, "Allah'tan kork!" denilince benlik ve gurur kendisini günaha sevkeder. Ona cehennem yeter. O, ne kötü bir yataktır!

207. İnsanlardan öylesi de vardır ki Allah'ın rızasını kazanmak için canını feda eder. Allah kullarına çok şefkatlidir.

İlk üç âyet, Ahnes b. Şerîk es-Sekafî hakkında inmiştir; son âyet ise Suheyb b. Sinan er-Rûmî hakkında inmiştir.

Ahnes, görünüş olarak güzel ve konuşması tatlı biriydi. Hz. Peygamber'i [sallallahu aleyhi vesellem] sevdiğini söyler ve müslüman olduğunu iddia ederdi. Sonra dinden çıktı. Medine'den ayrılıp giderken yolda müslümanlara ait ekin ve hayvanlara rastladı; hayvanları öldürüp ekinleri telef etti. İbn Atıyye, onun müslüman olmadığını söylemiştir.[431] Halbuki *el-Kamus* kitabında onu sahabe arasında zikretmiştir; oraya bakılabilir. Belki o, bu âyetin inmesinden sonra tövbe etmiş olabilir.[432]

Suheyb er-Rûmî'ye gelince, müşrikler onu yakalayıp dininden döndürmek için işkence ettiler. Suheyb, onlara şu teklifi yaptı:

"Ben ihtiyar bir adamım. Benim sizinle birlikte bulunmam size bir fayda vermez, sizin aleyhinizde olmamın da bir zararı olmaz. Beni kendi halime bırakın, malımı alın, sizin olsun."

Müşrikler, onun bu teklifini kabul ettiler, malını alıp kendisini serbest bıraktılar. Suheyb [radıyallahu anh], Medine'ye geldi. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] onu görünce,

"Ey Ebû Yahya, alışverişte kazançlı çıktın!" buyurdu.[433]

Bu âyetlerin ilk üçünün münafıklar ve onlara benzeyen kimseler hakkında, son âyetin ise cihadda ve kötülüğü değiştirme uğruna canını Allah'a feda eden müslümanlar hakkında indiği de söylenmiştir.

---

431 bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 1/279 (Beyrut 1993).

432 Bu manadaki görüşler için bk. Hafâcî, *Hâşiyetü'ş-Şihâb*, 2/501 (Beyrut 1997).

433 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/576-577.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"İnsanlardan öyleleri vardır ki* dili tatlı, gönlü haraptır; *dünya hayatıyla ilgili* meseleler hakkında konuştuğunda, belâgat ve edebiyatından dolayı *söyledikleri hoşuna gider. O kimse, bir de kalbinde olana,* dilinin kalbine, içinin dışına uyduğuna yemin edip *Allah'ı şahit tutar. Halbuki o,* müslümanlar için azılı *bir düşman* ve şiddetli bir hasımdır yahut hasımların en şiddetlisidir. *O, senin yanından ayrılınca,* fesat çıkarma hesapları yapar; Ahnes'in yaptığı gibi, *yeryüzünde fesat çıkarmak için çalışır, ürünleri telef, nesli mahveder."*

Yahut zalimlerin yaptığı gibi zulüm peşinde koşar, bu yüzden Allah yağmur yağdırmaz, isyalarının uğursuzluğu yüzünden ürünler ve nesil helâk olur.

"Oysa Allah bozgunculuğu sevmez." Yani fesada razı olmaz; öyleyse O'nun gazabından sakının, zulüm ve fesattan uzak durun.

"Ona, 'Allah'tan kork, peşinde koştuğun bu fesattan vazgeç!' *denilince,* işlediği günahlar yüzünden onu bir kibir tutar, kendini beğenmişlik sarar, azgınlığından vazgeçmez. Yahut, *ondaki benlik ve kibir kendisini,* sakınılması gereken *günahlara sevkeder. Ona* azap ve ceza olarak *cehennem yeter.* Cehennem, ateş türü azap evinin ismidir. *O* cehennem, bu kimsenin kendisi için önceden hazırlayıp döşediği *ne kötü bir yataktır!"*

Bu kimsenin tam zıddı bir sıfata sahip Suheyb yahut nefsini Allah'a feda eden her mümin hakkında şöyle buyrulmuştur:

"İnsanlardan öylesi de vardır ki Allah rızasını kazanmak yani O'nun huzuruna vâsıl olmak için, *canını Allah'a feda eder,* yani cihadda veya onun dışında canını Allah için satar, ortaya koyar. *Allah* böyle yapan *kullarına çok şefkatlidir."* Onlara zarar veren şeyleri kendilerinden defeder ve her iki dünyada onları sevindirecek şeyleri kendilerine ulaştırır.

204-207. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

İnsanlar iki kısımdır. Bir kısmı dışlarını süslemişler, içlerini harap bırakmışlardır; onların zâhiri güzel, içleri çirkindir. Dünya hakkında veya maddi bir konuda konuştuğu zaman, sözü hoşuna gider, görün-

tüsü güzeldir. Ahiret hakkında veya manevi konularda konuştuğu zaman, âdeta dili tutulur, şaşırır kalır.

Önceki indirilen kitaplardan birinde şunlar zikredilmiştir:

"Allah'ın kulları içinde öyle kimseler vardır ki dilleri baldan daha tatlıdır, fakat kalpleri sabır otundan daha acıdır. İnsanlara karşı yumuşak kuzu postuna bürünmüşlerdir, niyetleri ise dini alet edip dünya elde etmektir. Allah onlara buyurur ki: Benimle mi aldatmaya çalışıyorsunuz yoksa bana karşı mı geliyorsunuz? İzzetime yemin olsun, size öyle bir fitne gönderirim ki dehşetinden halim selim insanlar bile hayrette kalır."[434]

"Kuzu postuna bürünür" sözü kinaye yoluyla şunu demek istiyor: O, nefsinin dünyevî zevklerine ulaşmak ve insanları kandırmak için onlara karşı zâhiren yumuşak ve kolay geçimli biri gibi gözükür, içiyle dışının aynı olduğunu söyler; halbuki o, Allah dostlarına en azılı bir düşmandır. Senin yanından ayrılınca günah ve isyanla uğraşır, yeryüzünde fesat peşinde koşar, isyanının uğursuzluğu ile ürünleri ve nesli helâk eder. Uyarıldığı zaman, kendini beğenir, büyüklenir, kendisini bir Câhiliye taassubu tutar, hakka yanaşmaz. Ona, ceza olarak Allah'tan ayrılık ateşi içinde Hak'tan uzak kalması yeter.

Diğer grup ise iç âlemlerini süsleyip dışlarını harap bırakırlar. Kalplerini Allah'ın muhabbetiyle mâmur eder, Allah'ın rızası uğruna nefislerini feda ederler. Kalpleri en yüce illiyyîn makamlarındadır; bedenleri ise (tevazu içinde) en düşük seviyede bulunur. Onlar, peygamberlerle birlikte ilâhî huzurda kabul görmüş bahtiyarlardır.

Âriflerden biri demiştir ki: "Nefsini orada burada gezdirdiğin gibi kalbini de semalarda dolaştır. Maddi tarafından ne kadar noksanlaştırırsan, manevi yönün o derece artar."

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Kim olduğu halden daha aşağısı için tevazu gösterirse, Allah onu bulunduğu dereceden daha yükseğine çıkarır."[435]

---

434 Rivayet için bk. Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 6956; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/572.

435 Aynı konuda benzer bir hadis için bk. İbn Mâce, Zühd, 16; Ahmed, *Müsned*, 3/76; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 1104.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak, ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Sulh ve Barış Dini İslâm'a Girin!

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kullarını bütünüyle İslâm'a girmeye davet ederek şöyle buyurdu:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ
الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿٢٠٨﴾ فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ
فَاعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٠٩﴾

208. ***Ey iman edenler! Topluca*** *(hepiniz, içiniz ve dışınızla)* ***İslâm'a girin. Şeytanın peşinden gitmeyin. Şüphesiz o, sizin için apaçık bir düşmandır.***

209. ***Size apaçık deliller geldikten sonra, eğer*** *(hak yoldan)* ***saparsanız, şunu bilin ki Allah azîzdir*** *(her hükmünü icra eder),* ***hakîmdir*** *(her işini hikmetle yapar).*

Tefsir

Âyetteki, *"Ey iman edenler"* hitabı şu üç gruba yapılmış olabilir:

1. Ey Muhammed'e iman eden Ehl-i kitap, İslâm dinine bütünüyle girin; ondan hiçbir şeyi ihmal etmeyin, başka dine yönelmeyin. Bu âyet, Abdullah b. Selâm ve arkadaşları hakkında inmiştir. Onlar İslâm'a girdiklerinde, (Yahudilik'ten kalan önceki âdetleri üzere) cumartesi gününü yüceltmek istediler, deve eti yemeyi günah saydılar. Onlara, İslâm'a tam olarak girmeleri emredildi.

2. Âyet, münafıklara da hitap etmektedir; çünkü onlar dıştan müslüman olmuş gözüküyor, fakat içlerinden inkâr ediyorlardı. Cenâb-ı Hak onlara şöyle buyurdu: "Ey zâhirde iman etmiş gözükenler, içiniz ve dışınızla bütün varlığınızla İslâm'a girin."

3. Bu âyet, müslümanlara da hitap ederek onlara İslâm'ın bütün hükümlerine sımsıkı sarılmayı, dinin hükümlerini ve bu hükümlerin sırlarını inceleyip hakikatini öğrenmeyi emreder.

Âyetin devamında şu uyarı yapılıyor: *"Şeytanın peşinden gitmeyin,* onun ayrılık ve fitneye götüren yollarına uymayın. *Şüphesiz o, sizin için apaçık bir düşmandır."*

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Eğer size,* İslâm'ın hak olduğunu ve Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] peygamberliğini ispat eden bunca *apaçık deliller geldikten sonra,* hak yoldan *saparsanız* ve dinin hükümleri arasında ayırım yapar yahut İslâm'ın hükümlerinden başkasına yönelirseniz, *şunu bilin ki Allah azîzdir;* her hükmünü icra eder, size azap etmek O'nu âciz bırakmaz. O hikmet sahibidir; size belli bir zamana kadar süre vermesinde gizli hikmetleri vardır."

208-209. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, bütün kullarına kendisiyle barış halinde olmalarını ve hükümlerine boyun eğmelerini emretmektedir. Şöyle ki; onlardan ilâhî hükümlere karşı hiçbir tepki olmamalı, Cenâb-ı Hakk'ın fiillerine karşı hiçbir itiraz bulunmamalıdır; tam aksine her zaman ilâhî kudretin tecellisine bakıp başlarına gelen her şeyi rıza ve teslimiyetle, sabır ve sükûnetle karşılamalılar. Bu fiiller ister bir sebeple meydana gelsin ister sebepsiz meydana gelsin, tutumları değişmemelidir. Çünkü O'ndan başka gerçek fâil yoktur. Her şey Allah katında hükme bağlanmaktadır.

Size, O'nun zatında, sıfatlarında ve fiillerinde tek olduğuna dair apaçık âyet ve deliller geldikten sonra, haktan sapar, ilâhî tecellilere itiraz eder ve kızarsanız, şunu bilin ki Allah azîz ve hakîmdir; sizi cezalandırmak ve rahmetinden uzaklaştırmak O'nu âciz bırakamaz, fakat O, bir hikmeti icabı size mühlet verir, ama asla ihmal etmez. Allah istediği her işi yapar, kimse engel olamaz. Kim tövbe ederse Allah onun tövbesini kabul eder.

İsyan Edenler Neyi Bekliyor?

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, emrine muhalefet edenleri azapla korkutarak şöyle buyurdu:

هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّٓا اَنْ يَاْتِيَهُمُ اللّٰهُ فٖى ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَقُضِىَ الْاَمْرُۜ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ ﴿٢١٠﴾

210. ***Onlar, sadece buluttan gölgeler içinde Allah'ın ve meleklerinin gelip işlerinin bitirilmesini** (azap edilmeyi) **mi bekliyorlar? Bütün işler Allah'a döndürülür.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*O, İslâm dinine girmekten kaçınan kimseler,* ancak kıyametin kopmasını, *Allah'ın buluttan gölgeler içinde gelerek,* zatına yakışır bir şekilde kullarına tecelli edip onların arasında hüküm vermesini *ve meleklerin* gelip kendilerini çepeçevre sarmasını ve azapla *işlerinin bitirilmesini mi bekliyorlar? Bütün işler* sonuçta *Allah'a döndürülür.* O tek olarak dilediği gibi tasarruf eder."

İmam Münzirî [rahimehullah], *et-Tergîb ve't-Terhîb* adlı eserinde, Allah Teâlâ'nın kıyamet günü kullarına tecelli etmesiyle ilgili hadisi uzunca nakletmiştir. O hadiste, Cenâb-ı Hakk'ın nüzûlünü (kürsîye inmesini) kulları arasında hüküm vermesini, insanların sırattan geçmesini ve müminlerin farklı derecedeki nurları içinde sıratı nasıl geçtiklerini zikretmiştir.[436] Abdurrahman-ı Fâsî de (*Celâleyn Tefsiri* üzerine yaptığı) *Hâşiye*'sinde bu hadisi tamamıyla zikretmiştir.

Kimin basiret gözü, saf tevhid nuruyla sürmelenmişse o kimse marifetinin genişliğinden dolayı bu ve benzeri hadisleri anlamakta zorlanmaz.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

---

436 Hadis için bk. Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 5265; Hâkim, *Müstedrek*, 2/376; 4/589; Beyhakî, *el-Ba's ve'n-Nüşûr*, nr. 479; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/340-343.

210. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyette, Allah ile barışık olarak tahkik haline ulaşmayan kalbi perdeli kimselere bir tehdit vardır. Onlar, halkın zâhirî hal ve şekillerine bakıp (niye, neden gibi sorularla) Allah'la çekişmeye girerler, O'nun takdir ve hükümlerine itiraz ederler. Cenâb-ı Hak onlar hakkında der ki:

"Yaptığım işlerde beni beğenmeyen, hüküm ve takdirime itiraz eden şu münkirler, kendilerine bulutlardan karanlıklar içinde gelip kendimi tanıtmamı mı bekliyorlar?

Buradaki buluttan maksat, varlıkları saran perdelerdir.

Onlar beni inkâr ettiğinde, melekler onları yakalar, onları helâk edip işleri bitirilir, bütün işler Allah'a döndürülür. Öyleyse kul, Rabb'ine karşı edebe sarılmalı ve bütün işlerini Allah'a teslim etmelidir. Çünkü O'ndan başka gerçek vücut (varlık ve tasarruf) sahibi yoktur. Kullardan ortaya çıkan her şey Allah'tandır. Bu durumda kim kulları ayıplayıp kınamakla meşgul olursa Allah'a karşı edebi kaybeder. Ancak dinin emrettiği konularda, kulları uyarmak ve kınamak görevi vardır. Bu konuda kul, efendisinin oğluna edep öğreten bir hizmetçi gibi olmalı; eliyle ona edep dersi verirken, kalbiyle onu yüceltir. Allah Teâlâ en iyisini bilir ve kullarına en merhametli olan O'dur.

Allah'ın Nimetini Değiştirenler

Cenâb-ı Hak, sonra, İsrâiloğulları'nı İslâm'a girmemeleri yahut onun bütün hükümlerine sımsıkı sarılmamalarından dolayı azapla tehdit ederek şöyle buyurdu:

سَلْ بَنٖٓى اِسْرَٓائٖلَ كَمْ اٰتَيْنَاهُمْ مِنْ اٰيَةٍ بَيِّنَةٍ وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ
مَا جَٓاءَتْهُ فَاِنَّ اللّٰهَ شَدٖيدُ الْعِقَابِ ﴿٢١١﴾

211. ***İsrâiloğulları'na sor: Biz onlara ne kadar açık âyetler verdik. Kim kendisine Allah'ın nimeti geldikten sonra onu değiştirirse bilsin ki Allah'ın azabı çok şiddetlidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, resûlüne yahut ilâhî hitabı işiten herkese buyuruyor ki:

"Kendilerini kınamak için *İsrâiloğulları'na sor;* onlara söyle: *Biz onlara ne kadar açık âyetler verdik."*

Yani, resûlüm, biz onlara senin gerçek peygamber olduğunu, şanının yüceliğini ve kadrinin büyüklüğünü gösteren pek çok âyet ve delil verdik. Bunu, onların işini görüp kendilerine ihsanda bulunmak ve onlardan senin zamanına yetişenlere bir nimet olarak yaptık. Sonra onlar küfre saparak Allah'ın nimetini değiştirdiler, onu inkâr ettiler ve gizlediler. *Kim kendisine Allah'ın nimeti* (âyet, mucize ve delil) *geldikten sonra onu değiştirirse bilsin ki* nimetine nankörlük ve resûlünü inkâr edenlere karşı *Allah'ın azabı çok şiddetlidir."*

Bir nimete ulaştıktan sonra onun elimizden çekilip alınmasından, verilen nimete karşı nankörlük yapmaktan ve ilâhî rızadan mahrum kalmaktan Allah'a sığınırız.

211. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İsrâiloğulları'na söylenen şeyler, Allah'ın velilerinden birinin veli olduğunu yakînen bildikten sonra onu inkâr eden, gizleyen, kendini bu velinin bereketinden mahrum eden ve bu hastalık içinde ölen kimseye de söylenir. Ona denir ki:

Kim, kendisine Allah'ın nimeti geldikten sonra onu değiştirirse bilsin ki Allah'ın azabı çok şiddetlidir. Bu kimsenin azabı, hasta bir kalple ölüp Allah'a kavuşmasıdır. Bu durumda o, müminlerin avam tabakası içinde diriltilir; peygamberlerin derecesini takip eden mukarrebînin (ilâhî huzurda kabul gören has velilerin) derecelerinden mahrum kalır.

Rahmetinden mahrum kalmaktan ve kendi haline terkedilmenin bedbahtlığından Allah'a sığınırız.

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, bu mahrumiyet sebebinin dünya sevgisi olduğunu zikrederek şöyle buyurdu:

زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ
اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَاللّٰهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَٓاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٢١٢﴾

212. ***Kâfir olanlara dünya hayatı süslü gösterildi. Onlar, müminlerle alay ederler. Halbuki takva sahipleri kıyamet gününde onların üstünde bir derecededir. Allah dilediğine hesapsız rızık verir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ehl-i kitap içindeki kâfirlerle onların dışındaki *kâfirlere dünya hayatı süslendi.*" Yani onların gözünde dünya çok güzel gösterildi, dünya sevgisi kalplerine işledi, öyle ki uğrunda kendilerini helâk edecek şeylere daldılar, onun dışındaki her şeyden yüz çevirdiler, kalpleri tefekkür ve ibret için boş kalmadı, kulakları öğüt ve uyarıları duymadı. Aksine dünya sevgisi onların gözünü kör, kulaklarını sağır etti; onlar bütün himmetlerini (gayret ve hedeflerini) dünyaya hasrettiler. Hatta *onlar,* fakir müslümanlar ve Suffe ehli gibi dünyadan yüz çeviren *müminlerle alay ettiler.* Kâfirler, dünyadan yüz çevirip Allah'a yöneldiler diye fakir müslümanlarla eğlendiler. Allah onların eğlendiği kimseleri ahirette en yüksek makamlara yükseltti, kâfirleri ise en aşağı derecelere indirdi. Kâfirler dünyada müminlerle alay ederler, fakat kıyamet günü *takva sahipleri onların çok üstündedirler;* çünkü onlar en yüce makamlarda bulunurlar; kâfirler ise en aşağı seviyelerde (hor hakir bir şekilde azap içine) yuvarlanırlar.

Yahut müttaki müminler keramet ve nimet içindedir; onlar ise zillet ve horluk içindedir.

Yahut müttaki müminler, dünyada kâfirlerin kendileriyle alay ettiği gibi kıyamet günü onlarla alay ederler.

Cenâb-ı Hak, âyette özellikle takvayı zikretti. Çünkü takva, onların yücelme ve yükselme sebebidir. Müminlerin fakirliğinden dolayı kâfirlerin onlarla alay etmesine gelince, aslında fakirlik kul için bir şereftir; dünya malının çokluğu ise her zaman kulun şerefine alamet değil-

dir. Zenginlik bazan kulun helâke gitmesine sebep olur, bazan da dinini yaşamasına yardımcı olur. Âyet şöyle bitiyor:

"Allah dilediğini hesapsız rızıklandırır." Yani ona hesapsız rızık verir. Allah bazı kullarına dünyada genişlik verir, fakat bu mal onun imtihanı olur, bazan kendisini azaba götürür. Allah dilediği kullarına da onu denemek ve günahlarını temizlemek için az mal verir. Allah, yaptıklarından hesaba çekilmez, kullar ise her yaptıklarından sorumludur (Enbiyâ 21/23).

212. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bil ki bâtın ehlinin bütün amelleri kalple yapılır, bâtında gerçekleşir. Bu amel tefekkür, ibret, müşahede ve eşyanın hakikatine nüfuz cinsinden bir amel çeşidi olabilir. Şöyle de diyebiliriz:

Kalp ehlinin ameli, ya bir fikir veya ibretli bir bakış ya da ilâhî huzura bağlanma şeklinde olur. Onlar, amellerinden ancak açıklanması zorunlu olan farzları gösterirler. Bunun için âriflerden biri şöyle demiştir:

"Amel, kalbe ulaşınca, âzalar rahat eder (vücut ameli zorlanmadan, severek yapar)."

Bilindiği gibi, kalple yapılan zerre kadar amel, âzaların yaptığı dağlar kadar amelden daha faziletlidir. Çünkü kalbin amelleri gizlidir; onu melek bilmez ki yazsın, şeytan farketmez ki bozsun. Kalbî amellerde ihlâs gerçekleşir. Ayrıca şu hadis-i şerif de kalple yapılan bir amelin ne derece üstün olduğunu göstermektedir:

"(Kalbi Hakk'a bağlayan) bir saatlik tefekkür, (gaflet içinde yapılan) altmış senelik (nâfile) ibadetten daha faziletlidir."[437]

Şu hadis de konumuzla ilgilidir. Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem),

"Hangi amel daha faziletlidir?" diye sorulunca,

"Allah'ı bilmek (marifet)" buyurdu. Kendisine,

437 Ebü'ş-Şeyh, *Kitâbü'l-Azame*, nr. 73; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 5897.

"Ey Allah'ın resûlü, biz sana amelden soruyoruz. Hangi amel daha faziletlidir?" diye tekrar sorulunca, Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] yine,

"Allah'ı bilmektir" buyurdu ve sebebini şöyle açıkladı:

"Kul Allah'ı bilerek amel yaparsa ameli az da olsa kendisi için yeterli olur."[438]

Bâtın (kalp) ehlinin amelleri gizli olduğu için, işin zâhirinde kalan kimseler onlarla alay eder ve onları küçük görür; çünkü onlarda âbid ve zâhidlerde gördükleri amelleri görememektedirler.

Allah'tan başkasını müşahede etmekten (onları gerçek varlık ve fiil sahibi görmekten) sakınan yahut kendisini Allah'tan meşgul eden her şeyden korunan kimseler, kıyamet günü onlarla eğlenen kimselerin çok üzerinde yüksek makamlarda bulunurlar. Çünkü onlar, Allah'ın huzurunda özel yakınlık elde etmiş kimselerdir. Diğerleri ise avam müslümanlardan biridir. Allah dilediklerine her iki dünyada da hesapsız rızık verir; yani kısmadan ve kısıtlamadan verir. Allah kendisine yönelen ve kalbini O'ndan başkasından boşaltan kimselere pek çok ilim bahşeder, anlayış hazinelerinin kapılarını açar.

Kulunu hayırlı işlerde muvaffak eden Allah'tır.

İnsanların Tevhidden Sonra Tefrikaya Düşmesi

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, peygamberleri göndermesinin hikmetini açıklayarak şöyle buyurdu:

كَانَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللّٰهُ النَّبِيّ۪نَ مُبَشِّر۪ينَ وَمُنْذِر۪ينَۖ
وَاَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ ف۪يمَا اخْتَلَفُوا
ف۪يهِۜ وَمَا اخْتَلَفَ ف۪يهِ اِلَّا الَّذ۪ينَ اُو۫تُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَتْهُمُ

438 İbn Abdülber, *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 1/49.

الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ فَهَدَى اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ
مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ وَاللّٰهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٢١٣﴾

213. *İnsanlar* (*ilk dönemde*) *bir tek ümmetti. Sonra* (*tevhid ve din konusunda ihtilafa düştüler*) *Allah, kendilerine* (*rahmetini*) *müjdeleyici ve* (*azabıyla*) *uyarıcı olarak peygamberleri gönderdi. İnsanlar arasında, anlaşmazlığa düştükleri hususlarda hüküm vermeleri için, onlarla birlikte hak yolu gösteren kitapları da indirdi. Ancak kendilerine kitap verilenler, apaçık deliller geldikten sonra, aralarındaki kıskançlıktan ötürü onda ihtilafa düştüler. Bunun üzerine Allah, izniyle, iman edenlere,* (*Ehl-i kitabın*) *üzerinde ihtilafa düştükleri konularda hak olanı gösterdi. Allah dilediğini doğru yola iletir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuyor ki: "*İnsanlar*, Hz. Âdem'in (aleyhisselâm) zamanında ve ona yakın dönemlerde, tevhid inancı ve Allah'a itaat hususunda aynı görüşte toplanmış *tek bir ümmet ve topluluk idi. Daha sonra* tevhid konusunda *ihtilafa düştüler*. Bunun üzerine *Allah*, tevhid ve taat ehlini nimet ve ebedî cennetle *müjdeleyen*, inkâr ve isyan ehlini de acıklı bir azapla uyarıp *korkutan peygamberler gönderdi. Onlarla birlikte hak yolu gösteren kitapları da indirdi*." Buradaki kitap ifadesi, bütün semavî kitapları içine alır. Bu kitaplar hakkı anlatan ve ona davet eden kitaplardı. Allah onları, peygamberleri diliyle, insanların ihtilafa düştükleri tevhid ve diğer işlerde aralarında hüküm vermek için indirdi.

"*İnsanlar daha sonra, indirilen bu kitaplar hakkında da ihtilafa düştüler.*" Bir kısmı onlara iman etti. Bazıları kitapların hepsini veya bir kısmını inkâr yoluna gitti. *İndirilen kitaplar hakkında ihtilafa düşenler de ancak kendilerine kitap verilenler oldu. Bunun da tek sebebi kibir ve hasettir*. Mesela yahudiler Tevrat'a iman edip İncil'i inkâr ettiler; hıristiyanlar da İncil'e iman edip Tevrat'ı inkâr ettiler. *Onların bu inkârı, kendilerine*, inkâr et-

tikleri fakat aslında iman etmeleri emredilen kitabın gerçek olduğunu gösteren *apaçık delillerin gelmesinden sonra oldu*. Onların inkârı ancak, aralarındaki haset ve düşmanlıktan kaynaklandı. Bunun üzerine Allah, onları birleştirmek ve aralarını kaynaştırıp kendi taatinde buluşmaları için ilim indirdi; onlara ilmin ışığında kaynaşıp birlik içinde olmalarını emretti. Onlar yine birbirlerine haset ettiler. Makam ve mevki için ihtilafa düştüler.

"*Allah*, habibi Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] *iman edenlere, Ehl-i kitabın ihtilaf ettiği konularda doğruyu gösterdi*. Bu, bütün peygamberlerin getirdiği din ve kitapların hak olduğu gerçeği idi. Müslümanlar, hepsine iman ettiler; Allah'ın izni ve iradesiyle O'na itaat etrafında kaynaşıp birleştiler. *Allah, dilediğini doğru yola iletir*, dilediğini de hak yoldan saptırır." O'na yaptıklarının hesabı sorulmaz, fakat kullar yaptıklarından sorumludur.

213. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bütün ruhlardaki aslî durum, hak üzere ittifak ve hakkı ikrar etmektir. Ruhlar için ihtilaf ve inkâr, ancak ruhlar âleminden inip maddi âleme (bedene) girmelerinden sonra oldu. Bunun üzerine Allah, insanlara ilk ahdi (ruhlar âleminde Allah'a verdikleri sözü) hatırlatan peygamberler gönderdi. Kimin hakkında ezelde cennetlik hükmü verilmişse o, kendisini hakka çağıran gelen peygamberleri tasdik etti; ezelde hakkında cehennemlik hükmü verilen kimseler ise onları inkâra saptı. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Bütün çocuklar, fıtrat üzere (hakkı kabul edecek fıtrat ve yaratılışta) doğar. Sonra anne baba (ve çevre) onları hıristiyan, yahudi veya Mecûsî yapar."[439]

Allah Teâlâ, peygamberlerden sonra insanlara, onların ruhlarında meydana gelen cehalet ve inkâr hastalıklarını tedavi edecek hikmet ehli ârifibillah zatları görevlendirdi. Kime, ezelde ilâhî inayet (Allah'ın özel yardımı) takdir edilmişse o kimse, bu âriflere inanarak kendilerini tas-

439 Buhârî, Cenâiz, 80, 93; Müslim, Kader, 6; Ebû Davud, Sünnet, 17; Tirmizî, Kader, 5.

dik etti, bütün varlığı ile onlara teslim oldu ve (hak yolda) hedeflerine ulaştı. Kime de ezelde mahrumiyet takdir edilmişse o kimse âriflere inanmadı, kalbinde sürekli bir şüphe ve şaşkınlık içinde kaldı.

Âriflere karşı inkâr, genelde yönetici ve makam sahibi kimselerle, dünyaya ve hevâsına köle olan kimselerden meydana gelir. Bunun sebebi de onların velilere karşı haset ve düşmanlığıdır. Allah, fıtratı temiz ve niyeti halis müminleri, onların ihtilaf ettiği konuda, izni ile doğruya ulaştırır; böylece onlar velileri tasdik eder, onların bereketiyle tahkik haline (yakînî imana ve müşahede devletine) ulaşırlar.

Allah, dilediğini sırat-ı müstakîme ulaştırır. O, manen tertemiz olan ruhların karar makamı olan kudsî huzura ulaştıran yoldur. Ruhlar, oradan gelmiş, oraya dönmüşlerdir.

İbnü'l-Bennâ es-Sarakustî [rahimehullah] nazım halinde der ki:

"İnsan nefsinin hakikati (aslî haliyle ruh) kudsî huzura bağlıdır; onu, içine konulduğu beden engellemektedir. Onun (hakikat âlemine) doğuşu da bundan başlamaktadır."

Cennet Ucuz Değil , cehennem [illegible] değil

İlâhî muhabbeti ve gerçek hidayeti elde etmek, sıkıntı ve imtihanlara bağlı olduğu için Cenâb-ı Hak, hidayetin peşinden sıkıntıyı zikrederek şöyle buyurdu:

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ
مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَّاءُ وَزُلْزِلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا
مَعَهُ مَتَى نَصْرُ اللّٰهِ اَلَا اِنَّ نَصْرَ اللّٰهِ قَرِيبٌ ﴿٢١٤﴾

214. ***Yoksa siz, sizden önce gelip geçenlerin başına gelenler sizin de başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Onlara öyle darlık ve sıkıntı isabet etti ve öyle sarsıldılar ki nihayet Peygamber ve beraberindeki müminler, "Allah'ın yardımı ne zaman?" dediler. Bilin ki Allah'ın yardımı yakındır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, resûlünü ve müminleri teselli etmek ve onların kalplerine cesaret vermek için buyuruyor ki:

"Yoksa siz, sizden önceki peygamberlerin ve ümmetlerin başına gelenlerin benzeri haller sizin de başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Gerçekten onlara, mallarının gasbedilmesi, düşman tarafından yağmalanması veya ölüm gibi pek çok sıkıntıyla, harpte öldürülme, hastalık ve değişik belalara uğrama gibi bedenlerine nice zararlar isabet etti. *İçine düştükleri mihnet ve meşakkat içinde çok sarsıldılar,* üzerlerine çöken bela uzun süre devam etti, ilâhî yardım gecikti, *öyle ki düştükleri hal onları, 'Allah'ın yardımı ne zaman gelecek?' demeye kadar götürdü.* İçine düştükleri belanın şiddeti karşısında, ilâhî yardımın geciktiğini düşünerek böyle söylediler."

Cenâb-ı Hak onlara müjde olarak şöyle buyurdu: *"Bilin ki Allah'ın yardımı yakındır."* Siz acele etmeyin, sabredin. Şüphesiz Allah, sabredenlerle beraberdir (Enfâl 8/46). Âkıbet (zafer ve ebedî huzur) müttakilerindir (A'râf 7/128).

214. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cennet, nefsin hoşlanmadığı sıkıntılı şeylerle çevrilmiştir. Bu hususta, ahiretteki nimet cenneti ile (dünyada elde edilecek) marifet cenneti arasında fark yoktur.

Kim, kendisine hiçbir sıkıntı dokunmadan marifet cennetine girmek isterse imkânsız olan bir şeyi istemiş olur.

Ebü'l-Mevâhib eş-Şâzelî [rahimehullah] demiştir ki: "Kim, Allah'ın celâl sıfatlarının tecellisi olan işlerle (sıkıntı ve zorluklarla) edep dersi almadan, cemali müşahede etmek isterse onu terket; çünkü o, deccaldir (bir aldanış ve fitneye düşmüştür)."

Âriflerden biri der ki: "Düşmanın sesi, Allah'ın kamçısıdır; Allah kendisinden başkasıyla teskin olmaması için, velilerinin kalbini onunla sakındırır."

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Allah, başkası ile sükûnete erip huzur bulmasın diye dostlarını eziyetli şeylerle yüz yüze getirir. Allah bunlarla seni her şeyden sakındırmak ister, tâ ki O'ndan başka hiçbir şeyle huzur bulmayasın!"

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî (rahimehullah) demiştir ki: "Allahım, sen bu veliler taifesi hakkında, izzet halini bulana kadar zilleti yaşamalarına, yine seni bulana kadar, halk içinde kaybolup bilinmemelerine hükmettin."

Şu halde, Allah dostlarına, manevi terbiyelerinin ilk hallerinde halkın musallat edilip böylece eziyet görmeleri, önceden beri devam eden ilâhî bir kanundur; âyette belirtildiği gibi Allah'ın kanununda bir değişme bulamazsın (Ahzâb 33/62).

Veliler, kalpte kalan şeylerden (kötü sıfat ve hallerden) kurtulup güzel meziyetlerle tam olarak süslendikleri zaman Allah, halk arasında onların faziletini yayar. Halk kendilerine Allah'a giden yolu tanıtması için onları tasdik eder, terbiyelerine girer. Allah kendilerini cemal ve celâl tecellileri altında terbiye edip kemale erdirdikten sonra, o veliler de kulları Allah'a sevkederler. Veliler, cemal sıfatının tecellisi ile halkla kaynaşır ve onlara şefkat ederler. Kendilerindeki celâl tecellisi ile de onların emirlerine yapışmak ve sözlerini dinlemek gerçekleşir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Neyi İnfak Etmeli?

Allah Teâlâ, cihadda ve diğer alanlarda mal harcamayı emredince, müminler Allah yolunda neyi vereceklerini sordular. Cenâb-ı Hak onlara, Allah için verilecek şeyi ve onun nerelere verileceğini açıklayarak şöyle buyurdu:

يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَۜ قُلْ مَٓا اَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَ وَالْيَتَامٰى
وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِۜ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ بِهٖ عَلِيمٌ ﴿٢١٥﴾

215. *Sana (mallarından) neyi harcayacaklarını soruyorlar. De ki: Malınızdan yapacağınız hayrı* (önce, önem sırasına göre) *anne babaya, yakınlara, yetimlere, fakirlere ve yolculara yapın. Şüphesiz Allah, yaptığınız her hayrı bilir.*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *sana, mallarından neyi harcayacaklarını soruyorlar; onlara de ki:* Altın, gümüş, yiyecek, elbise, hayvan ve diğer *mallardan hayır namına her ne yaparsanız onu önem sırasına göre verin; önce anne babadan ve akrabalardan başlayın.* Bunda hem onların haklarını korumak hem de sadaka sevabı vardır. *Sonra* babası ölmüş *yetimlere iyilik yapın;* çünkü onların durumu naziktir. *Sonra,* malınızı zayıf güçsüz *fakirlere ve* gurbette kalıp vatanına ulaşmak için desteğe ihtiyacı olan *yolculara harcayın. Hayır namına her ne yaparsanız Allah onu bilir* ve karşılığını size verir. O'na hiçbir haliniz gizli kalmaz."

Bu âyette sözü edilen infak, zekâtın dışındaki bir harcamadır. Buna göre âyette bir nesih olayı (hükmünün kaldırılması) yoktur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

215. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İnfak iki türlü olur; biri maddi, diğeri manevidir. Maddi infak, malı ve parayı Allah yolunda harcamaktır. Manevi infak ise Allah yolunda ruhu ve nefsi feda etmektir.

Kim, mallarını Allah için harcarsa bunun karşılığı olarak Allah kendisine nimet cennetlerini verir; kim de nefsini Allah için feda ederse Allah bunun karşılığı olarak ona marifet cennetini ihsan eder. Kim marifet cennetine girerse (kalbi Rabb'ine âşık olur) artık nimet cennetine bile özlem duymaz.

Cenâb-ı Hakk'ın bu âyette zikrettiği üzere, maddi malların harcanacağı yerler olduğu gibi, nefislerin Allah için feda edileceği yerler de vardır. Bu, ârifibillah şeyhlere ve Allah'a vâsıl olmada kendilerinden yardım gördüğü kardeşlerine hizmet etmektir.

Aynı şekilde, şeyhleri olmayan manen yetim kimselerden kendisine muhtaç olanlara yardım etmek de bu kısma girer. O, bu gibi kimselere hak yolu gösterir ve onlara nasihat eder.

Nefisleriyle mücâhede etmeye kudretleri olmayan manen zayıf ve fakir kimselere yardım etmek de bu kısma girer; o, böyle bir kimseyi hali ve sözü ile destek verip nefsini terbiyede yardımcı olur.

Kardeşlerinden ayrı kalıp Allah'a giden yolda destek alacağı kimse bulamayan garip kimselere yardım da nefsi Allah yolunda feda etmektir. O, bu haldeki bir kimseyi muhabbet ehli ile buluşmaya ve onların sohbetine sevkeder.

Şeyh Ebû Medyen-i Mağribî (rahimehullah), bir sözünde bunlara şöyle işaret eder:

"Kardeşlerine maddi ve manevi olarak sürekli iyilikte bulun; o bir kusur işlerse gözünü yum (görmezlikten gel)."

Cihad Emri ve İnsanların Cihada Bakışı

Cenâb-ı Hak, sûrede daha önce, *"Sizin ilâhınız tek ilâhtır"* âyetiyle kelime-i tevhide işaret ettikten sonra, İslâm'ın esasları olan namaz, zekât, oruç ve haccı zikretti. Bu âyette de yeryüzündeki nizamı korumaktan ibaret olan cihadı zikrederek şöyle buyurdu:

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ وَعَسٰٓى اَنْ تَكْرَهُوا شَيْـًٔا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ
وَعَسٰٓى اَنْ تُحِبُّوا شَيْـًٔا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (216)

216. ***Hoşunuza gitmediği halde savaş size farz kılındı. Bazan hoşlanmadığınız bir şey, sizin için daha hayırlı olabilir; sevdiğiniz*** *(ve olmasını istediğiniz)* ***bir şey de sizin için daha kötü olabilir. Allah bilir, siz bilemezsiniz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Size meşakkatli geldiği ve nefsiniz hoşlanmadığı halde savaş size farz kılındı.* Halbuki onda sizin için büyük hayırlar vardır. *Bazan hoşlanmadığınız bir şey, sizin için daha hayırlı olabilir."* Cihadda, dininize yardım, İslâm'ın adının yüceltilmesi, ganimet, düşmanlarınıza karşı zafer ve Rabb'iniz katında sizin için çok büyük sevap vardır. Kim cihadda ölürse şehid olur; kim savaş meydanında ölmeyip yaşarsa mutlu olarak yaşar.

Dinin diğer emir ve vazifeleri de böyledir; nefis onları yapmaktan hoşlanmaz; halbuki onlar nefsin salah vesilesi ve kurtuluş sebebidir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Yine bazan sevdiğiniz* ve olmasını istediğiniz *bir şey, sizin için kötü olabilir.* Sizler, rahat yaşamayı ve cihadı bırakmayı seversiniz; halbuki bunda sizin için zillet içinde yaşamak, düşmanın size galip gelmesi, Rabb'iniz katındaki sevapları kaçırmak, şehidlikten mahrum olmak gibi zarar ve tehlikeler vardır. Esasen bütün haramlarda durum böyledir. Nefis tabiatı icabı haramları sever ve onlara iştiyak duyar; halbuki haramlar onu zillet ve horluk içine iter.

Cenâb-ı Hak âyette "belki, umulur ki " manasına gelen "asâ" ifadesini kullandı; bunda şu duruma bir işaret vardır: Nefis terbiye edilirse sıfatı değişir, durum aksine döner; artık itaat ona kolay gelir, isyan işleri zor olur.

Âyet şöyle bitiyor: "Sizin menfaatinize olan şeyi en iyi *Allah bilir; siz bilmezsiniz;* çünkü siz işlerin sonunu bilmiyorsunuz."

216. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cihad iki kısımdır. Biri küçük cihaddır; bu, maddi düşmana karşı kılıçla yapılan cihaddır. Diğeri büyük cihaddır; bu da nefisle yapılan cihaddır.

İnsan nefsi ile önce, bütün ilâhî emirleri yerine getirmek ve her türlü haramı terketmek için mücâhede eder. İkinci olarak, önündeki engelleri ve şehvetleri terketmek, ruhsat ve zayıf tevillerden sakınmak için cihad

eder. Üçüncü olarak da kendi tedbir ve tercihini terketme, kaderin tecellileri altında sükûnetle sabretme hususunda cihad eder; öyle bir hale gelir ki ancak Cenâb-ı Hakk'ın kendisi için tercih ettiğini tercih eder; sadece Allah'ın kendisi için hükmettiğini ister ve arzular. Çünkü nefis işlerin sonunu bilemez. Nefis bir şeyden hoşlanmazken, o şey kendisi için daha hayırlı olabilir; yine nefis bir şeyi çok sevip isterken o şey, kendisi için kötü olabilir.

Nefsin zarar gördüğü şeyden onu sevindirecek bir sonuç çıkabilir; yine onun sevinç sebebi gördüğü bir şey kendisine zarar getirebilir. Nefis, düşmanlarından bir fayda elde ederken dostlarından zarar görebilir. Nefis, ölmekten hoşlanmaz, halbuki ölüm kendisi için daha hayırlı olabilir. Yine nefis, yaşamayı sever; halbuki hayat onun için daha kötü olabilir. Bu durumda nefse gereken, onun menfaatine olan şeyi en iyi bilen yüce yaratıcısına bütün işlerini teslim etmesidir. İşin hakikatini Allah bilir, siz bilmezsiniz.

Bütün bunlar, nefsin manevi temizlik ve kemalinden önceki halinde olacak şeylerdir. Nefis temizlenip güzel ahlâklarla bezenerek terbiyesi tamamlanınca ona gereken, kendisinde tecelli eden hale tâbi olmasıdır; çünkü onda artık sadece hak olan şeyler tecelli eder.

Bu, nefisle yapılan büyük cihadın sonucu elde edilecek yüksek bir haldir. Maddi düşmanla yapılan küçük cihada gelince, onda bu türden bir şey meydana gelmez. Bunun için, nefisle büyük cihad yapanlarınkine göre dış düşmanla yapılan cihad, fazilet olarak daha aşağıdır.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak, ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Haram Aylarda Savaşın Hükmü

İslâm'ın ilk günlerinde haram aylarda savaşmak haramdı. Sahabeden bir grup haram aylarda savaşmak zorunda kaldılar, yaptıklarını günah görerek pişman oldular. Allah Teâlâ, onlardan bu günahı kaldırarak şöyle buyurdu:

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فٖيهِؕ قُلْ قِتَالٌ فٖيهِ كَبٖيرٌؕ وَصَدٌّ عَنْ
سَبٖيلِ اللّٰهِ وَكُفْرٌ بِهٖ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاِخْرَاجُ اَهْلِهٖ مِنْهُ اَكْبَرُ عِنْدَ
اللّٰهِۚ وَالْفِتْنَةُ اَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِؕ وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتّٰى يَرُدُّوكُمْ عَنْ
دٖينِكُمْ اِنِ اسْتَطَاعُواؕ وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دٖينِهٖ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ
فَاُو۬لٰٓئِكَ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِۚ وَاُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِۚ
هُمْ فٖيهَا خَالِدُونَ ﴿٢١٧﴾ اِنَّ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَالَّذٖينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا
فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِۙ اُو۬لٰٓئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللّٰهِؕ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿٢١٨﴾

217. ***Sana haram ayında savaşmanın hükmünü soruyorlar. De ki: O ayda savaşmak büyük bir günahtır. (İnsanları) Allah yolundan çevirmek, Allah'ı inkâr etmek, Mescid-i Harâm'ın ziyaretine mani olmak ve halkını oradan çıkarmak ise Allah katında daha büyük günahtır.*** *(Onların içinde bulunduğu)* ***fitne*** *(küfür hali)* ***de adam öldürmekten daha büyük bir günahtır. Onlar eğer güçleri yetse, sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devam ederler. Sizden kim, dininden döner ve kâfir olarak ölürse onların yaptıkları işler dünyada da ahirette de boşa gider. Onlar cehennemliktirler ve orada devamlı kalırlar.***

218. ***İman edenler ve hicret edip Allah yolunda cihad edenler var ya, işte bunlar, Allah'ın rahmetini umabilirler. Allah,*** *(müminler için)* ***çok affedici ve çok merhamet edicidir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *sana haram ayında savaşmanın hükmünü soruyorlar. De ki: Haram aylarda savaşmak büyük bir günahtır.* Fakat kâfirlerin yaptığı gibi *insanları Allah yolundan çevirmek,* onları İslâm'dan ve Allah'a itaatten alıkoymak, yine onların yaptığı

gibi Allah'ı inkâr etmek, müslümanların Hudeybiye senesinde *Mescid-i Harâm'ın ziyaretine mani olmak, onları kendi vatanları olan Mekke'den çıkarmak Allah katında daha büyük günahtır. Ayrıca onların içinde bulunduğu fitne* yani küfür hali ve insanları dinleri hakkında fitneye düşürmeleri de, haram aylar girmedi zannı ile yapılan savaşta *adam öldürmekten daha büyük bir günahtır."*

Haram ayında gerçekleşen savaş olayı şudur:

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), cemâziyelâhir ayının sonlarında bir grup askeri sefere gönderdi; başlarına da Abdullah b. Cahş'ı emîr tayin etti. Seriye, cemâziyelâhirin son günü güneşin batmasından sonra Kureyş'ten bir grup insanla birlikte Amr b. Hadramî ile karşılaştı. Aralarında savaş çıktı, müslümanlar Amr'ı öldürüp mallarını ganimet aldılar (Müslümanlar, o günün cemaziyelâhir ayının sonu ve haram aylardan recebin birinci günü olduğunu bilmiyorlardı). Medine'ye döndüklerinde Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem),

"Ben size haram ayda savaşmanızı emretmedim!" buyurdu. Onlar da pişman oldular. Bu arada Kureyş, Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) elçi göndererek, "Haram ayda savaşmayı nasıl helâl görüyorsunuz?" diye olayı kınadılar. Bunun üzerine bu âyet indi. Sonra, *"Müşrikler sizinle topyekün savaştıkları gibi siz de onlarla topyekün savaşın"* (Tevbe 9/36) âyeti inerek, haram aylarda savaşmayı haram kılan hükmü kaldırdı.[440]

Cenâb-ı Hak daha sonra, kâfirlerden sakındırarak devamla şöyle buyurdu:

"Onlar, eğer güçleri yetse, sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devam ederler; fakat buna güçleri yetmez. *Sizden kim, dininden döner ve* bu halde devam ederek *kâfir olarak ölürse yaptıkları iyi işler dünyada* iptal olur; artık bu kimsenin bir hürmeti ve dokunulmazlığı kalmaz, onun için ganimetlerden bir pay yoktur. Onun *ahirette de* amelleri *boşa gider,* onlara karşılık bir sevap göremez. *Onlar cehennemliktirler ve orada devamlı kalırlar."*

---

440 Bu konudaki rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/600-605.

Âyetin ifadesinden şu anlaşıyor: Eğer dinden dönen kimse, ölmeden önce dine geri dönerse daha önce yaptığı salih amelleri boşa gitmez, iptal olmaz. Bu, İmam Şâfiî'nin görüşüdür. Bu konuda İmam Mâlik der ki:

"Dinden çıkan kimsenin daha önce yaptığı bütün amelleri iptal olur. O kimse tövbe edip dine dönünce, eğer irtidattan önce hac yapmışsa haccını iade eder. İslâm'a döndüğü zaman, bu dönüşü kabul edilir. Dönmediği zaman, kendisine üç gün mühlet verilir, bu süre içinde dönmezse öldürülür."

Haram ayda savaşmanın bir günah olmadığını bildiren âyet inince, müslümanlar, yaptıkları cihaddan kendilerine bir sevap verilmediğini zannettiler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak şu âyeti indirdi:

"İman edenler ve hicret edip Allah yolunda cihad edenler var ya, işte bunlar, Allah'ın rahmetini yani sevabı *umabilirler. Allah, onlar için çok affedici ve çok merhamet edicididir."* Yani Allah o askerî birliğin cihadını zayi etmez.

Cenâb-ı Hak âyette, hicret ve cihadın büyüklüğünü göstermek için onları ayrıca zikretti. Âyetteki "umabilirler" ifadesi şu inceliğe dikkat çekmektedir: Allah için yapılan amel, esasen bir sevabı gerektirmez, amel sadece kulluk için yapılır. Yetki Allah'ın elindedir; O, dilerse sevap verir, isterse azap eder. O'na yaptığı işlerin hesabı sorulmaz, fakat kullar yaptıklarından sorumludurlar.

217-218. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Zamanın ve mekânın kıymet ve büyüklüğü, onda mülkün ve hesabın sahibi yüce Allah'a yapılan itaat ölçüsünde olur. Kabul ve yöneliş rüzgârının (ilâhî rahmetin) estiği zamanda, gürültü ve savaş olmaz; o an, ilâhî huzurda zikir ve tefekkür vaktidir yahut nazarları kalp hastalıkları için iksir olan âriflerle oturma zamanıdır. O huzurda edebe aykırı davranmak büyük bir kusurdur. O huzura yönelen kimseleri engellemek ise daha büyük kusurdur. Kalpleri bu ilâhî huzurun esinti ve rahmetinden alıkoymak ise hepsinde daha büyük günahtır.

Hak yolunu kesenler (mana yolunun eşkıyaları), o yolda hakikat üzere gitmek isteyenleri geri çevirmeye çalışırlar; fakat ezelde kendisi için ilâhî yardım takdir edilmiş kimseyi, herhangi bir zalim ve inatçı hak

yoldan geri çeviremez. Kime, ezelde, bu saadetten mahrumiyet takdir edilmiş ve onun kendi haline terkedilmesine hüküm verilmişse o kimse, müşahededen sonra da olsa geri döner.

Gerçekten iman edip Allah yolunu tasdik edenler, Allah rızası yolunda hevâlarını terkedenler, Allah muhabbetini elde etmek için nefisleriyle cihad yapanlar var ya, işte onlar Allah'ın rahmetini umabilirler. İhsanı bol olan Allah onları mahrum etmez; çünkü O, çok affedici ve çok merhamet edendir.

İçki ve Kumarın Durumu

İslâm'ın ilk günlerinde içki haram değildi. O zaman bazı müslümanlar önceki vaziyet üzere içki içiyor, onun ticaretini yapıyor, içkinin ve kumarın kazancından sadaka veriyordu. Cenâb-ı Hak, bunu infak emrinden sonra açıkladı ki sadaka verme sebebiyle muamelede bir gevşeklik meydana gelmesin. Bunun için şöyle buyurdu:

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِۜ قُلْ فِيهِمَٓا اِثْمٌ كَب۪يرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ
وَاِثْمُهُمَٓا اَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَاۜ وَيَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَۜ قُلِ الْعَفْوَۜ كَذٰلِكَ
يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَۙ ﴿٢١٩﴾ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِۜ

219. ***Sana, şarap ve kumarın hükmünü soruyorlar. De ki: "Her ikisinde hem büyük günah ve hem de insanlar için bazı faydalar vardır. Ancak onların günahı faydasından daha büyüktür." Yine sana*** *(hayır yolunda)* ***neyi harcayacaklarını soruyorlar. Sen, "İhtiyaç fazlasını" de. Allah size âyetleri böylece açıklıyor ki dünya ve ahiret hakkında iyice düşünesiniz.***

Lugatta hamr, "bir şeyi gizleyen ve örten şey" demektir. Kadının başını örten örtüye de bu manada "himâr" denmektedir. Hamr (şarap, içki) insanın aklını örttüğü için ona bu isim verilmiştir. Onda bir neşenin ve zevkin olması hükmü değiştirmez. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Aklı sarhoş eden her şey hamrdır (içkidir); bu türden bütün içkiler haramdır."[441]

Kumar kolayca, karşılıksız ve emeksiz, sırf oyun yoluyla elde edilen bir kazanç olduğu için haram kılınmıştır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sana şarap ve kumarın hükmünü soruyorlar; onlara de ki: Bu ikisinde büyük günah vardır."* Çünkü kumarda insanların malını bâtıl yolla yemek söz konusudur. Ayrıca o, düşmanlık ve kinin kaynağıdır. İçkide ise aklın gitmesi, birbirine sövme, iftira, eziyet ve taşkınlık gibi çirkin işler mevcuttur. Kıraat imamlarından İmam Hamza ve Kisâî, âyetteki "kebîr", kelimesini "kesîr" şeklinde okumuşlardır. Buna göre anlam, onda pek çok günah vardır manasında olur. Şu hadis-i şerif de buna delil olmaktadır:

"Allah şaraba, onu satana, alana, kendisi için satış yapılana, onu hazırlayana, kendisi için içki hazırlanan kimseye, sunana, içene, taşıyana, kendisi için taşınan kimseye ve içki parasını yiyene lânet etti."[442]

Bunların hepsi günahtır. *Bununla birlikte onlarda insanlar için bazı dünyevî fayda ve menfaatler de vardır;* yorulmadan mal kazanmak, kazancından yetimlere yedirmek gibi. Araplar, kumarda böyle yaparlardı; kazanan kimse yetimlere de bir pay ayırırdı. İçkide de geçici bir lezzet ve keyif mevcuttur. Hassân b. Sâbit [radıyallahu anh] o günlerdeki hallerini şöyle ifade etmiştir:

"Onu içeriz, fakat kendimizi melik ve efendi olarak bırakırız (haddi aşıp rezil hallere düşmeyiz); öyle ki düşmanla karşılaşmak bizi korkutmaz."

Ancak onların günahı, faydasından daha büyüktür; çünkü faydaları dünyadadır, günahlarının cezası ise ahirettedir.

Bu âyet, içkiyi kesin olarak haram kılan âyetten önce inmiştir. İçkinin haram kılınma seyri şöyle olmuştur:

---

441 Buhârî, Ahkâm, 22; Müslim, Eşribe, 7; Ebû Davud, Eşribe, 5; Tirmizî, Eşribe, 1.

442 Ebû Davud, Eşribe, 2; İbn Mâce, Eşribe, 6.

Rivayet edildiğine göre Mekke'de, *"Hurma ve üzümden de içki ve güzel gıdalar elde edersiniz"* (Nahl 16/67) âyeti indiği zaman, müslümanlar içki içmeye devam ettiler. Sonra Hz. Ömer ve Muâz (radıyallahu anh), bir grup insanla Resûl-i Ekrem'e (sallallahu aleyhi vesellem) gelerek,

"Yâ Resûlallah, içki hakkında bize bir fetva ver, o aklı gideren bir şeydir" dediler. Bunun üzerine, onda hem günahın hem de birtakım faydaların bulunduğunu bildiren bu âyet indi. Bunun üzerine müslümanlardan bazısı içki içti, bazısı onu terketti.

Abdurrahman b. Avf, bir grup insanı evine çağırdı; orada içki içtiler ve sarhoş oldular. Sonra kalkıp onlara namaz kıldırdı; Kâfirûn sûresini yanlış okudu. Bunun üzerine, *"Sarhoş iken namaza yaklaşmayın…"* (Nisâ 4/43) âyeti nâzil oldu. Müslümanlar namaz vakitlerinde içkiden uzak durdular.

Sonra İtbân b. Mâlik, Sa'd b. Ebû Vakkas'ı bir grup insanla evine çağırdı. İçki içip sarhoş olunca, övünmeye ve birbirlerine şiirler okumaya başladılar. Sa'd, ensarı hicveden bir şiir okudu. Mecliste bulunan ensardan biri, eline geçirdiği bir deve kemiği ile ona vurdu ve yaraladı. O da gidip durumu Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) şikâyet etti. Orada bulunan Hz. Ömer,

"Allahım, bize şu içkinin hükmünü tam olarak açıklayan sadra şifa bir açıklama yap!" diye dua etti; o zaman, içkiyi ve kumarı kesin olarak yasaklayan âyet indi (Mâide 5/90-91). Âyetin sonundaki, *"Artık son verdiniz değil mi?"* şeklinde uyarıyı işiten Hz. Ömer,

"Elbette son verdik yâ Rabbi" dedi.[443]

İçki tam olarak yasaklandıktan sonra, içki içen müslümanlara ceza olarak Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), ayakkabı ve hurma çubuğu ile bir miktar sopa cezası uyguluyordu; fakat bu, belirli bir sayıda değildi. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer, içki içenlere kırk sopa cezası uygulamışlardır. İçki içenlere seksen sopa cezasını ilk uygulayan Hz. Osman'dır. İnsanlar içkiye fazla yönelince, bu tedbiri uygulamıştır. Allah Teâlâ en iyisini bilir.

443 Rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/158-162. Daha kısa bir rivayet için bk. Ebû Davud, Eşribe, 1; Tirmizî, Tefsîru Sûre, 6; Nesâî, Eşribe, 1; Ahmed, *Müsned*, 1/442.

219. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hak Teâlâ akla, hak ile bâtılı, zararlı ile faydalıyı, yaratılanla yaratıcıyı birbirinden ayıracak bir nur vermiştir. Sonra bu nur, bazan tabii, maddi zulmetle örtülür. Bu, maddi içkinin neşesiyle meydana gelir. Aklın nuru bazan da ilâhî huzurda parlayan nurlarla âniden yüz yüze gelince örtülür, kendinden geçer; o zaman manevi nurların müşahedesi içinde maddi şeyleri hissetmekten uzak kalır. Bu, ezelî zatın sırlarıdır. O anda kul sadece ezelî manaların sırlarını görür, maddi hadiseleri inkâr eder. Sûfîler bu kendinden geçme haline, manevi sarhoşluk derler; çünkü onda, aklın gitmesi noktasında diğer içki ile bir benzerlik yönü vardır. Sûfîler, şiir ve hallerinde manevî sarhoşluk hakkında çok şey söylemişlerdir.

İbnü'l-Fârız (rahimehullah) bir beytinde der ki:

"Sevgilinin adını anarak ebedî aşk şarabı içtik; biz üzüm yaratılmadan önce, ilahî aşk şarabı ile sarhoş idik."

Diğer bir beytinde ise şöyle der:

"Sen, bu aşk şarabından nasibi ve payı olmayıp ömrünü (maddi şeylerle) zayi eden kimsenin haline ağla!"

Ben de (İbn Acîbe) yazdığım bir şiirde şunları söylemiştim:

"Benim ilâhî aşk şarabına hasretim vardır; çünkü benim rahatım, huzurum ve keyfim ondadır. Onda benim için pek çok hayır vardır. Biz onunla sarhoş olduk ve sevgilinin cemalinin güzelliğini seyir içinde hakikati anladık; maddi varlığımızdan uzaklaştık. Üzerimizde parlayan nur her yanı sardı."

Âyette bazı faydalarının bulunduğu bildirilen kumara, işârî olarak şu mana verilebilir: Bu yolda kumar (yani kolayca elde edilen kazanç), manevi sarhoşluk içinde elde edilen zenginliktir. Bu, Allah'tan başka her varlıktan gönlü çekip Allah ile zengin olmaktır.

Âyetin, *"De ki: Onlarda büyük bir günah vardır"* kısmına da, işârî olarak şu manaları verebiliriz:

Aşk şarabında ve Allah ile zengin olmada büyük bir zorluk vardır; onlar elde edilince de artık, onlarda insanlara büyük bir fayda mevcuttur.

Bir diğer mana:

Sırf ücret ve sevap peşinde koşanlar için, onlarda büyük bir günah vardır; ilâhî huzura ulaşmayı ve aradaki perdenin kalkmasını isteyen kimse içinse onlarda büyük fayda vardır.

İlâhî aşk şarabı hakkında şu manadaki beyti okurlar:

"Orucumu aşk şarabı ile açmayı beklerken, eğer bana destek veren biri bulunsaydı, beni memnun ederdi. Senin içtiğin ilâhî aşk şarabı ne kadar yüce bir şeydir; seni (halkın nazarında) kusur olan birtakım işlere sevketse de sen onu içmeye bak. Ey bu safi (aşk) şarabını kınayan kimse! Cennetleri sen al, bırak ben ateşte (ilâhî aşk ateşinde) kalayım!"

Yine İbnü'l-Fârız der ki: "Bana, 'Sen günah olan şeyi mi içtin?' dediler; hayır, ben ancak bana göre terkedilmesi günah olan (manevi) şarabı içtim."

Bir diğeri de şöyle demiştir:

"Halvetlerde sürekli içilen bu aşk şarabı çok hoştur. Ey dostum, bana kâselerle aşk şarabı sun. Bu öyle bir şaraptır ki onu terketmek bize haramdır; onda hiçbir günah ve şüphe yoktur. Bu şarap, Hz. Âdem'den önce kabında yıllanıp olgunlaşmıştır; onun aslı temizdir, temiz şeylerden meydana gelmiştir. Ey fakih, bana fetva ver ve şunu söyle: Bu aşk şarabını Arafat'ta içmek câiz midir?"

Bu konuda şu inceliği de hatırlatalım:

Bu ikisinde, yani ezelî aşk şarabı ile varlıkları tamamen kalpten atıp Allah ile zengin olmada, Hak'tan perdeli kimseler için büyük bir vebal vardır; gerçek akıl sahipleri içinse büyük faydalar mevcuttur.

Yüce Allah'ın, *"Onların günahı, faydalarından daha büyüktür"* sözü, insanların anlayış seviyesine göre bir hitaptır; çünkü onların avam halk için günahı açıktır. Bu, onların sarhoşluk halinde zâhirlerini harap etmesi ve kendilerinden birtakım garip hallerin meydana gelmesi şeklinde ortaya çıkar. Onların faydası ise velilerin arasından seçilmiş âriflere hastır; zaten onu da ancak havas (seçkin veliler) anlar. Hem, bu manevi sarhoşluk hallerini, ehli olmayandan gizlemek gereklidir.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak, ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür. Kulunu doğru yola sevkeden O'dur.

Maldan Ne Kadarını Vermeli?

Sonra Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) üçüncü olarak, hayır yolunda verilecek şeyin miktarı soruldu; Cenâb-ı Hak şu âyetle buna işaret ederek buyurdu ki:

وَيَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَۜ قُلِ الْعَفْوَۜ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَۙ ﴿٢١٩﴾ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِۜ

... Yine sana (hayır yolunda) neyi harcayacaklarını soruyorlar. Sen, "İhtiyaç fazlasını" de. Allah size âyetleri böylece açıklıyor ki dünya ve ahiret hakkında düşünesiniz.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Sana, hayır olarak verecekleri şeyin miktarını soruyorlar; onlara de ki: Hayır olarak vereceğiniz şey, ihtiyacınızın fazlasıdır.* Yani verirken meşakkatsiz bir şekilde kolayca verilen, elden çıkmasından veren için bir zarar bulunmayan miktardır."

Rivayet deldiğine göre, bir adam Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem), yumurta büyüklüğünde bir altınla gelerek,

"Bunu benden sadaka olarak al!" dedi. Allah Resûlü adamdan yüz çevirdi, sadakasını almak istemedi. Adam bunu birkaç defa tekrarladı. Bunun üzerine Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) kızarak,

"*Getir!*" buyurdu ve onu alıp sadaka mallarının içine öyle bir attı ki eğer birine rastlasa onu yaralardı. Sonra şöyle buyurdu:

"Sizden biri, bütün malını getirip sadaka olarak veriyor, sonra da elini açıp insanlardan yardım dileniyor (Bu doğru değil). Sadaka ancak kendi ihtiyacından fazla maldan verilmelidir."[444]

---

444 Hadis için bk. Ebû Davud, Zekât, 39; Hâkim, *Müstedrek*, 1/413; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/608.

Bu rivayeti Beyzâvî kısaca zikretmiştir.

Bu konuda derim ki: Malından verme işi, insanın yakînî imanına göre değişir. Ebû Bekir-i Sıddîk (radıyallahu anh) Allah yolunda malının hepsini sadaka vermiş, Hz. Ömer (radıyallahu anh) malının yarısını getirmiştir; Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem), onların yaptığını kabul etmiş, fakat onların dışındaki insanların bu tür tasarruflarını engellemiştir. Demek ki hayır için verilecek fazla mal, şahısların yakînine göre değişmektedir.

"Allah size âyetlerini böylece açıklıyor." Yani belirttiğimiz şekilde size açıklamada bulunuyor ki sizin için bir müşkil ve kapalı hüküm kalmasın; umulur ki siz de aklınızla düşünüp sizin faydanıza olan şeyleri alırsınız.

"Ayrıca dünya ve ahiret hakkında düşünesiniz." Yani her mümin, dünyanın süratle elden gidişini, içinde yaşayanların değişik hallerle yüz yüze gelişini düşünür. Dünya, ele geçince fitne (imtihan) olur, elden gidince kalpte hasret bırakır. Onun peşinde koşan kimse, bütün dünyayı eline geçirse maksadına ulaşamaz. Bu dünyanın süresi az, mekânı dardır. Üzerinde yapılan şeyler harap olur, dünyanın hali durmadan değişir, süratle elden çıkar gider, ondan ayrılış yakındır.

İşte dünyanın bu hallerini düşünen akıllı kimseler ondan gönüllerini çeker, himmetlerini ona değil, yüce işlere yöneltirler.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Dünya benim neyime! Benimle dünyanın hali, sıcak bir yaz gününde bir ağacın gölgesinde biraz gölgelenip sonra kalkıp yoluna giden ve onu terkeden adamın haline benzer."[445]

Hz. İbrahim'in (aleyhisselâm) sahifelerinde şunlar yazılıdır:

"Öleceğini kesin olarak bilen kimsenin, nasıl sevinç içinde olduğuna şaşarım. Cehennemin varlığına yakînen inanan bir kimsenin, nasıl (gaflet içinde) gülüp eğlendiğine şaşarım. Kadere yakînen inanan bir

445 Ahmed, *Müsned*, 1/301; İbn Hibbân, *Sahih*, nr. 6352; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 10417; Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 4808.

kimsenin, nasıl (tedbir almak ve kazadan korunmak için) kendini yorduğuna şaşarım. Dünyanın ve içindekilerin değişip durduğunu gören kimsenin, nasıl onunla huzur bulduğuna şaşarım."[446]

Bu konuda şu manadaki beyitler okunur:

"Dikkat et, dünya hayatı ancak uyuyan bir kimsenin rüyası gibidir: Ondaki hiçbir nimet kalıcı ve devamlı değildir. Düşün, dün bir lezzete ulaşıp onu tadarak tükettiğinde, sen ancak bir düş görmüş gibi değil misin?"

"Onlar ahiret hakkında da tefekkür ederler." Onun devamlılığını, cennetin genişliğini ve manzarasının güzelliğini düşünürler, ona ulaşmaya can atarlar, ona kavuşmak için hazırlık yaparlar ve onu bu fâni dünyaya tercih ederler.

Hikmet ehlinden biri der ki: "Şayet dünya, bütünüyle altından olsa geçicidir; ahiret topraktan olsa dâimîdir. Akıllı kimseye, dâimî olanı geçici olana tercih etmek düşer. Özellikle durum, söylediğimizin tam tersi olunca! Dünya toprak olup fânidir; ahiret (cennet) ise altından olup ebedîdir. Bu durumda, şu fâni dünyayı, himmeti düşük ahmak kimseden başkası tercih etmez."

Hayırlı işlerde muvaffak olmak, ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

219. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak, mallarda israfı yasakladığı gibi hallerdeki israfı (haddi aşmayı) da yasaklamıştır. Hangi türden olursa olsun, israf ve haddi aşmak, usanmaya ve yolda kalmaya sebep olur. Hadis-i şerifte belirtildiği gibi amellerin Allah'a en sevimli olanı, az da olsa devamlı olarak yapılanıdır.[447]

---

446 Rivayet için bk. İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 361; Hâkim, *Müstedrek*, 2/597; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 1/222-223. Kaynaklarda bu sözler Hz. Musa'nın (aleyhisselâm) sahifelerinde geçmektedir.

447 Hadis için bk. Buhârî, Rikâk, 18; Müslim, Müsâfirîn, 215, 216; İbn Mâce, Zühd, 28; Ahmed, *Müsned*, 2/35.

Vallahi, hallerinde haddi aşıp da usanıp hali zayıflamayan kimse görmedik. Bu konudaki bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Sizden biri, hayvanına gücünün üstünde yük vuran kimse gibi olmasın; o ne yol alıp hedefe varır ne de hayvanda sağlam sırt bırakır."[448]

İbnü'l-Bennâ, *el-Mebâhisü'l-Asliyye* adlı eserinde der ki:

"Nefsine genişlik tanı; çoğu kez onun genişlik ve rahatlığı senin hedefine ulaşmanda, sürekli kontrol altında tutulmasından daha faydalıdır."

İnsan, nefsini yavaş yavaş terbiye eder, sonuçta ona tamamen egemen olur, onu ele geçirir. Onu ele geçirince, artık nefis ilim ve marifetlerin avlanmasında bir ağ görevi görür. İlim ve marifet sahibi nefis, dünya hayatını düşünür, onun fâni olduğunu görüp ondan uzaklaşır. Sonra ahireti düşünür, onu ebedî olarak görür. Onda yerleşmeye niyet edince, onun da yaratılmış bir mahluk olduğunu görür, onu bırakıp yüce yaratıcısına yönelir; Cenâb-ı Hak, ona perdeyi açar ve onu dostlarıyla birlikte huzuruna alır. O zaman nefis, kâinatın sahibini müşahedeye dalarak bütün kâinattan uzaklaşır; onun için artık dünya ve ahiret kalmaz, o, daldığı müşahedenin güzellik ve nuru içinde sürekli Rabb'inin cemalini seyreder.

Allah Teâlâ, bize bu yüce makama ulaşmayı lutfetsin. Âmin.

Yetimin Malında Tasarrufun Hükmü

Müslümanlar Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem), ayrıca yetimlerin malının kendi mallarına karışmasını sordular; Hak Teâlâ onlara şu âyetle cevap verdi:

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْيَتَامٰى قُلْ اِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَاِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَاِخْوَانُكُمْ وَاللّٰهُ
يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَاَعْنَتَكُمْ اِنَّ اللّٰهَ عَز۪يزٌ حَك۪يمٌ ﴿٢٢٠﴾

448 Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 3/18-19; Zebîdî, *İthâfü's-Sâde*, 7/476.

220. ***Sana yetimler hakkında soruyorlar. De ki: Onlar için*** *(mal ve işlerinde yapacağınız)* ***ıslah,*** *(onları kendi hallerine bırakmaktan)* ***daha hayırlıdır. Eğer onlarla birlikte yaşarsanız,*** *(bilin ki)* ***onlar sizin*** *(din)* ***kardeşlerinizdir. Allah, ıslah edenle bozanı bilir. Eğer Allah dileseydi,*** *(yetimlerin malı ve bakımı konusunda)* ***size zor gelecek şeyi emrederdi. Şüphesiz Allah azîzdir*** *(her hükmünü icra eder),* ***hakîmdir*** *(her işini hikmetle yapar).*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Sana,* yetimin bakımını üstlenen veya onun yerine bu işi gören kimselerin kendi malı ile *yetimlerin* malını karıştırıp birlikte yemeleri *hakkında soruyorlar. Onlara de ki:*

Yaptığınız şey, yetim için bir *ıslah* ve malını daha güzel korumak ise mesela, yetimin malının onun bakımını üstlenen kimsenin malına karışması yetimin malını daha güzel muhafaza ediyor ve daha fazla artmasını sağlıyorsa bu, *daha hayırlıdır. Onlar sizin din kardeşlerinizdir.* Eğer onların malını kendi malınızdan ayırmanız ve onların mallarından tek başlarına yemesi, mallarını daha fazla artırıyorsa, onları ayırmak daha hayırlıdır. *Allah, niyeti bozmak olanla, ıslah etmek olanı bilir* ve herkese niyetine göre muamele eder. *Şayet Allah dileseydi, size zor gelecek şeyi emrederdi;* yetimleri ayırmayı ve mallarını öylece muhafaza etmeyi emrederdi; bu durum sizi zora sokar, size meşakkat verirdi. Şüphesiz *Allah azîzdir;* her işinde galiptir, hiçbir şey onu âciz bırakmaz; *hakîmdir,* her şeyi bir hikmet ve faydaya yönelik yapar."

Allah Teâlâ'nın, "*Yetimlerin malını yiyenler, karınlarına ancak ateş doldurmuş olurlar...*" (Nisâ 4/10) âyeti nâzil olunca; sahabiler yetimlerin malını kendi mallarına karıştırmayı günah görüp durumu Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] sordular; o zaman bu âyet indi.

220. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Sûfîlerin yolunda, bir şeyhi olmayan herkes manen yetimdir, babası yoktur. Eğer o, velilerin yolundan bir şey iddia etse veliler ona, "kayıp"

yahut "kendisini babasından başkasına nisbet eden kimse" derler. Kâmil şeyhler, müridlerini avam halka karışmaktan ve bir şeyhi olmayıp terbiyeye muhtaç olan cahil kimselerle içli dışlı olmaktan sürekli sakındırmışlardır. Hatta, "Onlara karışmak, (müridin maneviyatını) öldürücü bir zehirdir" demişlerdir.

Âriflerden biri der ki: "Müridin şu üç sınıf insandan sakınması gerekir:

1. Bir şeyhi olmayan cahil kimseden,
2. İdareci ve halka yağcılık yapan âlimlerden,
3. Kendini beğenen zalim kimselerden."

Bu konuda derim ki: Şeriatın zâhirinde kalmış (dinin manevi boyutundan ve ilâhî aşktan uzak) katı fıkıhçılar da böyledir; onların sohbeti diğer hepsinden daha zararlıdır.

Kim avam halka karışmak zorunda kalırsa onlara nasihat etmeli, kendilerine dinlerine ait vazifelerini öğretmelidir. Onlar ancak dinde kardeş kimselerdir. Allah, insanları ıslah edenle ifsat edeni bilir. Kim, mallarına tamah ederek veya teveccühlerine ulaşmak için insanların arasına karışırsa Allah onun halini bozar. Kim insanlara nasihat ve doğru yolu göstermek için katılırsa Allah onun halini ıslah eder. Eğer Allah dileseydi, dervişlere halkı tamamen terketmeyi emrederdi. Bunda bir zorluk ve meşakkat vardır. Cenâb-ı Hak hikmetiyle halkı, kalbi perdeli olanlar için bir perde, gerçek akıl sahibi ârifler için de Hakk'ın huzuruna ermeye bir giriş kapısı yapmıştır. Yani halk, zayıflar için bir perde, manevi hali kuvvetli kimseler için ise hakikate bir giriş ve Hakk'ı müşahede sebebidir.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Nikahları Haram Olanlar

Cenâb-ı Hak, cihad ve onunla ilgili bazı şeyleri zikrettikten sonra, nikâh hakkında açıklama yapmaya başlayarak şöyle buyurdu:

وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتّٰى يُؤْمِنَّ وَلَاَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ
وَلَوْ اَعْجَبَتْكُمْ وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكٖينَ حَتّٰى يُؤْمِنُوا وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ
خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ وَلَوْ اَعْجَبَكُمْ اُولٰٓئِكَ يَدْعُونَ اِلَى النَّارِ وَاللّٰهُ يَدْعُٓوا
اِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِاِذْنِهٖ وَيُبَيِّنُ اٰيَاتِهٖ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٢١﴾

221. ***İman etmedikçe müşrik kadınlarla evlenmeyin. Mümin bir câriye, hoşunuza giden müşrik bir kadından daha hayırlıdır. İman etmedikçe müşrik erkekleri de** (kızlarınızla) **evlendirmeyin. Mümin bir köle, hoşunuza giden bir müşrikten daha hayırlıdır. Müşrikler sizi cehenneme çağırır. Allah ise izni** (ve yardımı) **ile cennete ve mağfirete çağırır; düşünüp anlasınlar diye âyetlerini insanlara açıklar.***

Cenâb-ı Hak, bu âyette nikâh konusunu anlatmaya başladı; bunun tamamı Nisâ sûresinin 23. âyetinde gelecektir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey müminler, *iman etmedikçe müşrik kadınlarla evlenmeyin;* onlarla evlenmeniz haramdır. Önceki hak kitaplara inananlarla evlenmek ise haram değildir." Bu konu Mâide sûresinde zikredilecektir.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Mümin bir câriye* ile evlenmeniz, güzellik, itibar ve mal yönünden *hoşunuza giden müşrik bir kadından* ve onunla evlenmenizden *daha hayırlıdır.*"

Yahut köle olsun hür olsun, mümin bir kadınla evlenmek, müşrik bir kadınla evlenmekten daha hayırlıdır; çünkü bütün kadınlar Allah'ın kullarıdır (hür köle ayrımı yapmaya gerek yoktur).

Rivayet edildiğine göre Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Mersed-i Ganevî'yi, bazı müslümanları getirmesi için Mekke'ye gönderdi. Mersed [radıyallahu anh], Mekke'ye varınca, Anak isminde bir kadın yanına

geldi; Mersed'in, Câhiliye devrinde bu kadına karşı bir meyli ve muhabbeti vardı. Kadın, onunla baş başa kalmayı istedi; Mersed [radıyallahu anh], "İslâm bunu haram kıldı, aramıza engel koydu" dedi. Kadın, "Benimle evlenir misin?" diye sordu, Mersed, "Olur, fakat bu konuyu Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] ile istişare etmeliyim" dedi. İstişare ettiğinde, bu âyet indi.[449] Bu rivayeti Beyzâvî nakletmiştir.

Âyet şöyle devam ediyor:

"Velisi olduğunuz kadınları müşrik erkeklerle evlendirmeyin. Bu kesin olarak haramdır; çünkü erkekler kadınların reisidir; bir kâfir, mümin bir kadına reislik yapamaz. Bunun için, *kâfir mümin olmadıkça onlarla mümin kadınları evlendirmeyin*. Şunu da bilin ki *mümin bir köle,* itibar ve malı *hoşunuza gitse de müşrik bir erkekten daha hayırlıdır;* çünkü küfür ile itibar ve şeref bir olmaz. Allah kâfirlerle evlenmeyi haram kıldı, bunun tek sebebi şudur: *Kâfirler sizi ateşe* götüren inkâra *çağırırlar*. Onlarla sohbet ve beraberlik, sevgi bağı oluşturur. İnsan tabiatı gereği, beraber bulunduğu kimseden huy kapar. Bu durumda, küfür tarafının iman tarafına galip gelmesinden emin olunamaz. "*Allah ise sizleri, izni* ve kudretiyle *cenneti ve mağfiretine* sebep olan işlere, inkâr ve isyan kirlerinden temizlenmeye *çağırır;* size ancak iman ve yakîn bağınızı kuvvetlendirecek, sizi taatlere yönelik şevklendirecek şeyleri emreder. Bu da iman ve yakîn ehli kimselerle birlikte olmaktır."

Âyet şöyle bitiyor: "*O,* bütün kullarına kendisine sevkeden *âyetlerini açıklıyor ki onlarda düşünüp öğüt* ve ibret *alsınlar.*"

221. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bir müridin nefsi Cenâb-ı Hakk'ın dışındaki varlıkları müşahede ederek yahut tabiatı icabı hevâsına meylederek gizli şirk içinde olduğu sürece nefsiyle sohbet ve muhabbet bağı oluşturması yahut ona şefkat ve merhamet nazarı ile bakması uygun değildir. Senin yanında tevhid ilmine göre iman eden bir nefsin bulunması, (ibadet ve taatinde) Allah'tan başka varlıkları müşahede ederek (gösteriş yaparak) bir bakıma şirke

449 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 1/343; Semerkandî, *Bahrü'l-Ulûm*, 1/204 (Beyrut 1993). Kısa bir rivayet için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/614.

düşen bir nefsin bulunmasından daha hayırlıdır; velev ki bu nefsin taat içinde olması ve zâhiren istikamet üzere gözükmesi hoşuna gitse bile!

Bu nefis, zâhiren taat ve hizmet üzere gözükür, fakat içinde (Allah rızasının dışında) birtakım haz ve menfaatler gizler. Bu durumda nefis, (Allah rızasının dışında bir niyetle ibadet ve amel ederek) şirke düştüğü sürece onu kusurlu görüp ayıplamalısın. Nefis iman edip Allah Teâlâ'yı birlediği ve O'nunla birlikte başka bir varlığı görmediği zaman, onunla beraberlik bağı kurmanın bir sakıncası yoktur. Bu durumda o, sahibine sadece müşahedesini ve tevhid inancını kuvvetlendirecek şeyleri emreder.

Aynı şekilde müridin, şeyh veya kardeş olarak başkasına bakan (kendi mürşidini ve cemaatini beğenmeyen) kimselerle birlik içinde olması da uygun değildir; bu kimsenin taat ve gayreti hoşuna gitse de ona yanaşmamalıdır. Senin, nefsinden razı olmayan (kendini beğenmeyen) cahil bir kimseyle beraber olman, nefsinden razı olan (kendini beğenen) bir âlimle beraber bulunmandan daha hayırlıdır. Onlar (benlik ve kibir hastalığına yakalanmış) nefis sahibi kimselerdir; kendileriyle birlikte olanları, şehvet ve nefsanî hazların ateşine çağırırlar, dünyada veya ahirette ateşe sebep olurlar. Allah ise kalbinizi Allah'tan başka varlıkları müşahededen temizlemeye ve huzuruna girip ilâhî sırları elde etmeye davet eder. O huzura ve sırlara ulaşmak, ancak, kalbini bütün kirlerden temizleyen ve Allah'tan başka varlıkları müşahede etmekten kurtulmuş âriflere mahsustur.

Allah bu şekilde insanlara, vahdaniyetini gösteren delilleri açıklıyor ki onlar öğüt alıp hevâya uymaktan veya Allah'tan başka varlıkları görmekten sakınsınlar. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür. Kullarını doğru yola sevkeden O'dur.

Hayız Halindeki Yasaklar

Cenâb-ı Hak nikâhta (evlilikte), temelde haram olan şeyleri açıkladıktan sonra birtakım geçici sebeplerle haram olan hususları da açıklayarak şöyle buyurdu:

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ اَذًى فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِى
الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتّٰى يَطْهُرْنَ فَاِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ
حَيْثُ اَمَرَكُمُ اللّٰهُ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ
﴿٢٢٢﴾ نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ اَنّٰى شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا
لِاَنْفُسِكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا اَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٢٣﴾

222. ***Sana kadınların ay halini soruyorlar; de ki: "O, bir rahatsızlıktır; onun için** (âdet halinde) **kadınlarınızdan geri durun ve temizleninceye kadar onlara cinsel olarak yaklaşmayın. Temizlendikleri vakit, Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın. Şüphesiz Allah çokça tövbe edenleri ve güzelce temizlenenleri sever."***

223. ***Kadınlarınız sizin için bir tarladır. Tarlanıza** (rahim bölgesine) **nasıl dilerseniz öyle varın. Kendiniz için önceden** (size sevap getirecek) **amel gönderin. Allah'tan korkun ve bilin ki O'na kavuşacaksınız. Müminleri müjdele!***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *sana kadınların ay halini,* o günlerde kendilerine cinsel olarak yakın olmanın hükmünü *soruyorlar; onlara de ki: O, bir rahatsızlıktır;* eziyetli bir dönemdir, yani yaklaşana zarar verir."

Yahut hayız hali, kokusu itibariyle uzak durulacak bir durumdur. Yüksek himmet sahibi bir kimse, o halde hanımına yaklaşmaya razı olmaz. "*Onun için* hayız zamanında kadınlarınızla cimâ yapmaktan geri durun ve kandan temizlenip su ile yakınıncaya kadar *onlara cimâ için yaklaşmayın.* Su ile *temizlendikleri vakit, Allah'ın size,* hayız zamanında sakınmanızı *emrettiği yerden,* yani önden onlara yaklaşın. Çünkü nutfenin konacağı yer orasıdır. Kime nefsi galip gelir de hayız veya nifas

zamanı hanımıyla cimâ ederse hemen tövbe etsin; *iyi bilin ki Allah,* bir günah işlediğinde *çokça tövbe edenleri sever."*

Meşhur olan görüşe göre, bu halde cimâ yapanlara bir kefâret gerekmez.

İbn Abbas ve Evzâî demişlerdir ki: "Kim, hayız halindeki hanımına gusülden önce (kanın kesilme döneminde) cimâ ederse yarım dinar (altın) sadaka verir. Kim de hayız kanı akarken cimâ ederse 1 dinar sadaka verir."

Ebû Davud bunu hadis olarak rivayet etmiştir.[450]

Âyet şöyle bitiyor: "Kim sabreder ve bundan sakınırsa *şüphesiz Allah,* günah ve bütün kusurlardan *temizlenen kimseleri sever."*

Allah burada sevme fiilini tekrar zikretmiştir; çünkü onun günahlardan sakınanlara muhabbeti, günah işleyip de tövbe edenlerden daha fazladır.

Beyzâvî (bu âyetin tefsirinde) demiştir ki: "Câhiliye devrinde erkekler, yahudi ve Mecûsîler'in yaptığı gibi, hayız halindeki kadınlarla aynı evde oturmazlar ve onlarla birlikte yemek yemezlerdi. Bu durum sahabeden Ebü'd-Dahdah'ın bir grup insan içinde Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) sormasına kadar devam etti. Soru üzerine bu âyet indi. Bu âyete kadar Bakara sûresinde altı defa 'yes'elûneke' yani 'sana soruyorlar' ile başlayan âyetler geçti. Bunların ilk üçünde fiil bir atıf harfi olmadan zikredildi, son üçünde ise bu fiillerin evvelinde 'vav' atıf harfi getirildi. Bunun sebebi şudur: Atıf harfi ile birbirine bağlanmadan zikredilen ilk sorular, ayrı vakitlerde sorulmuştur; son üç soru ise aynı vakitte sorulmuştur; bu sebeple fiiller hepsini birleştiren bir atıf harfi ile zikredilmiştir."

Cenâb-ı Hak bu âyetin peşinden, hayızdan temizlendikten sonra, devamındaki âyette kadınlara yaklaşmanın şeklini açıklayarak buyurdu ki:

"Kadınlarınız sizin için bir tarladır, yani ekin yerinizdir." Kadınların rahmine atılan nutfe, tarlaya atılan tohuma, rahimler de onun gelişip büyüdüğü yere benzetildi.

---

450 Ebû Davud, Tahâret, 106. Aynı konuda bir hadis için bk. Tirmizî, Tahâret, 103.

"Tarlanıza, hangi yönden (ve ne şekilde) isterseniz, yani nutfenin bırakılma mahalli olan ferce *o şekilde gelin."*

Rivayet edildiğine göre yahudiler, "Kim hanımıyla, arka taraftan cimâ yaparsa doğan çocuk şaşı olur" derlerdi. Onların bu sözü Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) hatırlatılınca bu âyet indi.[451]

Denildiğini göre Kureyş, hanımlarına sırt üstü yatırarak önden yaklaşırlardı; ensar ise hanımlarını diz çöktürerek arkadan cimâ ederlerdi. Mekkeli muhacirlerden biri, ensardan bir kadınla evlendi, onunla âdeti üzere birleşmek istedi, kadın buna yanaşmayıp kendi âdeti üzere birleşmek istedi. Daha sonra aralarındaki anlaşmazlığı Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem) götürdüler. Olay üzerine bu âyet indi;[452] ön mahalle yanaşmak şartıyla, erkeklerin istediği şekilde cimâ etmesi tercihine bırakıldı. Arkadan yanaşmaya gelince bu, kesin olarak haram olup onu yapan lânetlenmiştir.

(Ebû Tâlib-i Mekkî) *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde der ki: *"Tarlanıza (hanımlarınıza) istediğiniz şekilde yaklaşın"* âyetinin manası şudur: "Önden olmak şartıyla, onlarla istediğiniz vakitte ve istediğiniz mekânda cinsel ilişkide bulunun."[453]

Cenâb-ı Hak daha sonra, kadına yönelik şehvetine tâbi olmaktan ve Allah'tan gaflet içinde bulunmaktan sakındırarak şöyle buyurdu:

"Kendiniz için, önceden sevabını Allah katında bulacağınız *salih amel gönderin."* Bu amel, özellikle gaflet edilen yerlerde Allah'ı zikretmektir. Bu amelin, cimâdan önce besmele çekmek yahut çocuk istemek olduğu da söylenmiştir. İşin hakikati, cimâ anında vücudu şehvet heyecanı sarınca, kalbin Allah ile huzur halinde olmasıdır.

Âriflerden biri demiştir ki: "Ben cimâ anında da olsa Allah'tan gafil ve uzak olmam."

İşte bu takva, "Allah'tan korkun" âyetinde emredilen takvadır. Yani şehvet anında Allah'tan gaflet içinde olmaktan sakının, demektir.

---

451 Buhârî, Tefsîru Sûre (2) 39; Müslim, Talâk, 7, 8; Tirmizî, Tefsîru Sûre (2) 25.

452 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 1/349-350; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/627.

453 Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı,* 4/423 (İstanbul: Semerkand, 2003).

Âyet şöyle bitiyor: *"Bilin ki O'na kavuşacaksınız"*, ilâhî huzurda gafletin vebalini, kalp uyanıklığının sevabını göreceksiniz. *"Müminlere*, âlemlerin Rabb'ine yakınlık nimetine ereceklerini *müjdele!"*

222-223. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey ârif, sana nefsin gafletle içinde düştüğü manevi cünüplük halinden ve dünya sevgisiyle bulaştığı manevi kirlilikten sorulunca de ki: O, bir eziyettir; yani necis ve pisliktir. Kim bu halindeki bir nefse yaklaşırsa, nefis ona pisliğini bulaştırır. Öyleyse bu haldeki nefse yaklaşmak ve kendisiyle beraber olmak helâl değildir. Bu yasak, nefis uyanıklık halini elde edip gaflet cünüplüğünden, dünyaya karşı zühd sahibi olarak ve ondan himmetini çekerek dünya muhabbetinin pisliğinden temizleninceye kadar devam eder.

Nefis bunlardan temizlenince ona yanaş ve onu Allah'ın sana emrettiği gibi, Mevlâ'sının huzuruna döndür. Şüphesiz Allah, tövbe edip kendisine dönenleri sever. Bu halde nefis, tövbe etmiş ve Allah'a dönmüş olur. Allah, temizlenenleri de sever. Nefis gaflet cünüplüğünden temizlenmiş, himmetini (azim ve arzusunu) çekerek dünya necasetinden arınmış olunca, senin için kulluk görevlerini ekip yeşerteceğin bir toprağa dönüşür, rubûbiyyetinin azametini müşahede tohumunu ekeceğin verimli bir arazi olur.

Artık bundan sonra ey ârifler, nasıl isterseniz öylece tarlanıza gelin: yani nefis arzına dilediğiniz şekil ve vakitte kulluk sıfatlarını ekin, yeşertin.

Nefis toprağına ne kadar kulluk tohumları ekerseniz, o derece hürriyet (hevâdan kurtulma) meyvelerini toplarsınız. Oraya ne kadar zillet ekerseniz, o derece izzet toplarsınız. Ne kadar fakirlik kendini Allah'a muhtaç bilme duygusu) ekerseniz, o kadar manevi zenginlik elde edersiniz. Ne kadar tevazu ekerseniz, o kadar şeref ve yücelik kazanırsınız Özetle, nefse ne kadar zillet ve hiçlik halleri yaşatılırsa insan o derece yükseklik ve yücelik elde eder. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Biz ise yeryüzünde zayıf bırakılmış (zillete düşmüş) kimselere ihsanda bulunmak, onları rehber insanlar yapmak, öncekilere vâris kılmak ve kendilerine yeryüzünde hükmetme imkânı vermek istiyorduk ..." (Kasas 28/5-6).

Nefsi kendi haline bırakırsan, diken ve acı meyve bitirir.

Ahirette Rabb'inizi müşahede etmek şeklinde karşınızda bulacağınız kulluk sıfatlarından nefsiniz için önden amel gönderin. Allah'tan korkun; O'nunla birlikte başka varlıkları müşahede etmeyin (müstakil vücut ve yetki sahibi görmeyin). Şunu bilin ki kendi varlığınızdan uzaklaşıp onu tamamen kaybettiğinizde, Rabb'inize kavuşursunuz. Yakînen inanan müminlere, âlemlerin Rabb'ini müşahede edeceklerini müjdele!

Boş Yere Yemin

Cenâb-ı Hak önceki âyetlerde, nikâhın bazı hükümlerinden bahsedince, "îlâ" hakkında da bilgi vermek istedi. Îlâ, bir erkeğin, hanımına dokunmayacağına ve cimâ etmeyeceğine yemin etmesidir. Allah Teâlâ, ondan önce çokça yemin etmekten sakındırdı. Çünkü çokça yemin, îlâ türü işlere düşme sebebidir. Bunun için önce ondan sakındırarak şöyle buyurdu:

وَلَا تَجْعَلُوا اللّٰهَ عُرْضَةً لِاَيْمَانِكُمْ اَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ
النَّاسِۜ وَاللّٰهُ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ ﴿٢٢٤﴾ لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ ف۪ٓي اَيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ
يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْۜ وَاللّٰهُ غَفُورٌ حَل۪يمٌ ﴿٢٢٥﴾

224. ***Bir de yemin ederek Allah'ın adını, iyilik etmeye, kötülükten sakınmaya ve insanların arasını düzeltmeye engel yapmayın. Allah her şeyi işitir, bilir.***

225. ***Allah sizi kasıt olmaksızın yaptığınız yeminlerinizden sorumlu tutmaz. Lâkin kasıtlı yaptığınız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutar. Allah gafûrdur*** *(çok bağışlar);* ***halîmdir*** *(azapta acele etmez).*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Allah'ı yani ism-i celâli *yeminleriniz için bir engel yapmayın.* Allah'ın ismiyle çokça yemin ederek, sonra da onu koruyacağım diye hayırlardan geri durmayın. Yemin ettim diye iyilik ve ihsandan, Allah ile aranızdaki hukuku koruyan takvadan geri kalmayın. Bu şöyle olur: Sizden biri, akrabasıyla ilgilenmemeye, falana selâm vermemeye, kimseye kefil olmamaya, borçla satış yapmamaya, veresiye mal satmamaya, sadaka vermemeye yemin eder. Halbuki bütün bu işler iyilik ve takva türünden işlerdir; Allah Teâlâ, onları yapmamak için yemin etmeyi yasaklamıştır. Yahut bir kimse, insanlar arasında ıslah ve arabuluculuk yapmamaya yemin eder. Bu durumda yemin edene gereken, yeminini bozup o hayırlı işi yapması ve yemini için de kefâret vermesidir. Bunun için Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Ben bazan bir konuda yemin ederim; sonra diğer işi daha hayırlı görürüm, yeminin kefâretini verip o hayırlı işi yaparım."[454]

Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem), İbn Semüre'ye şöyle buyurmuştur:

"Bir şey için yemin ettiğinde, eğer hayrı onun dışındaki işte görüyorsan, daha hayırlı olanı yap ve yeminin için de kefâret öde!"[455]

Âyete şöyle bir mana da verilebilir: "Allah'ın adıyla çokça yemin ederek O'nu yeminleriniz için bir hedef tahtası yapmayın. Ben sizin iyilik sahibi, müttaki ve insanların arasını ıslah eden kimseler olmanızı isteyerek bu işi yasakladım. Gerçekten çokça yemin eden kimse, Allah'a karşı cüretli davranan biridir; böyle bir kimse iyilik sahibi müttaki olamadığı gibi, iki kişinin arasını düzeltmede güvenilir bir kimse de olamaz." Âyet şöyle bitiyor:

"*Allah*, her türlü yeminlerinizi *işitir*, niyetlerinizi *bilir*."

Cenâb-ı Hak âyetin devamında, bir kasıt olmaksızın söylenen öylesine yeminin günah olmadığını belirterek şöyle buyurdu:

---

454 Buhârî, Eymân, 1, Keffârât, 9; Nesâî, Eymân, 14.

455 Müslim, Eymân, 11, 13, 16; Tirmizî, Nüzûr, 6; Nesâî, Eymân, 15, 16.

"Allah sizi kasıt olmaksızın boş yere (dil alışkanlığıyla) yaptığınız yeminlerinizden sorumlu tutmaz."

Bu yemin, bir kasıt olmaksızın, konuşma sırasında öylesine dilden çıkan yeminlerdir. Mesela insanın bir söz sırasında, "Hayır vallahi öyle değil, evet vallahi öyle" gibi şeyler söylemesi, bu türden bir yemindir.

İbn Abbas ve Hz. Âişe [radıyallahu anhı], boş yere yemini (yemin-i lağv) böyle tarif etmişlerdir. İmam Şâfiî de böyle söylemiştir.

Ebû Hüreyre ve diğer bir görüşünde İbn Abbas [radıyallahu anh] bu yemini şöyle tarif etmişlerdir: "Yemin-i lagv (boş yemin), bir kimsenin kendi kanaatine göre "bu iş şöyledir" diye yemin edip, işin aslının aksine çıkmasıdır. İmam Mâlik de böyle demiştir. Birinci görüş, daha uygundur; çünkü âyetin devamında şöyle buyrulmuştur:

"Lâkin Allah sizi kasıtlı olarak yaptığınız yeminlerinizden sorumlu tutar." Yani, kalbinizin kesin bilerek yaptığı yeminlerden sizi hesaba çeker. Âyet şöyle bitiyor:

"*Allah gafûrdur;* sizi boş (dil alışkanlığı ile öylesine) yeminlerden hesaba çekmez, *halîmdir*, kasıtlı yaptığınız yeminlerin cezasını da hemen vermez, tövbe etmenizi bekleyerek size mühlet verir."

224-225. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Cenâb-ı Hak buyurur ki: Allah'ın adını yeminleriniz için bir engel yapmayın; fakat onu kalplerinizde O'na karşı tâzim ve hürmeti artırmak, sırlarınızda (iç dünyanızda) müşahedeyi gerçekleştirmek için bir vesile yapın. Ben ismimi, sizin yemin ve çekişmelerinizde pervasızca kullanmak için açıklamadım; ben onu size beni tâzim edin ve yüceltin diye açıkladım. Kim benim ismimi yüceltirse zatımı yüceltmiş olur; kim benim zatımı yüceltirse ben onu yerde ve gökte bulunanlar arasında yüceltirim; onu dostlarım ve sevdiklerim içinde hayır ehli bir müttaki, marifetime çağıran bir davetçi, benimle kullarım arasında insanları ıslahla uğraşan bir kimse yaparım. Ben hilmim ve şefkatimden dolayı, bir kasıt olmaksızın dilinizden çıkan kelimelerden dolayı sizi hesaba çekmem, ancak, kalplerinizin bilerek kastettiği sözlerden (ve işlerden) hesaba çekerim.

Uyarı: Allah'ın ismi ile çokça yemin etmek dinimizce kötülenmiş bir durumdur. Bu, hafifmeşreplik ve dengesizliktir. Yemini hepten terketmek de doğru değildir. İşlerin en hayırlısı, orta halde olanıdır. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), bazı zamanlarda yemin ederdi. Mesela bazan, "Kalpleri istediği gibi çeviren Allah'a yemin olsun ki o öyle değildir" derdi. Bazan da, "Muhammed'in canını elinde tutan Allah'a yemin olsun ki ..." şeklinde yemin etmiştir.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İlâ (Hanımına Yaklaşmamaya Yemin)

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, îlânın hükmüne şöyle işaret buyurdu:

لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ اَرْبَعَةِ اَشْهُرٍۚ فَاِنْ فَٓاؤُ فَاِنَّ اللّٰهَ
غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٢٦﴾ وَاِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَاِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٢٧﴾

226. Kadınlarına (cinsel olarak) yaklaşmamaya yemin edenler dört ay beklerler. Eğer (bu müddet içinde) kadınlarına dönerlerse şüphesiz Allah çokça bağışlayandır, çok merhamet edendir.

227. Eğer boşamaya karar verirlerse şüphesiz Allah her şeyi işitir ve bilir.

İlâ; erkeğin, dört ay veya daha fazla bir süre eşine cinsel olarak yaklaşmamak için yaptığı yemine denir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Kadınlarından uzaklaşıp,* onlara kızarak veya kendilerine zarar vermek niyetiyle dört ay veya daha fazla bir süre *cimâ etmemeye yemin edenler dört ay beklerler*. Bu süre içinde onlara dönmesi istenmediği gibi yeminlerini bozması için de zorlanmazlar."

"*Eğer,* bu müddet içinde kendileri yemin ettiği şeyden vazgeçer, yemini bozup kefâretini öder ve *kadınlarına dönerlerse şüphesiz Allah,* tövbe

yerine geçecek bu dönüş sebebiyle, onların kadınlara böylece zarar verme niyetindeki kusurlarını *bağışlar,* onlara hemen bir ceza vermeyerek kendilerine *merhamet eder."*

"*Eğer* onlar, bu süre içinde, yemin ettikleri şeyden dönmeyip kadınlarını kesin *boşamaya karar verirlerse Allah* onların boşama sözünü *işitendir;* kasıt ve niyetlerini *bilendir."*

İmam Mâlik ve İmam Şâfiî bu konuda şu görüştedirler: Hâkim, hanımına cinsel olarak yaklaşmamaya yemin eden kocayı, gücü yetiyorsa cimâ yapmasını, o anda âcizse daha sonra yapmak üzere söz vermesini yahut İmam Mâlik'e göre, bir ric'î (yeni bir nikâh gerekmeden dönüşü mümkün olan) talâkla boşamasını ister.

İmam Ebû Hanîfe ise dört ayın geçmesiyle erkeğin hanımından kesin bir talâkla (talâk-ı bâinle) boşanacağı görüşündedir. Bu konu, fıkıh kitaplarında genişçe işlenmiştir; onlara bakılabilir.

226-227. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kulun bütün ömrünü nefsine düşmanlık ve ondan uzaklaşmakla geçirmesi doğru değildir; çünkü asıl maksat düşmanıyla uğraşmak değil, yüce sevgilinin sevgisiyle meşgul olmaktır. Nefisle mücâhede ve ondan uzaklaşmanın belirli bir şekli ve özel bir zamanı vardır. Nefsin, azgınlık ve Allah'a karşı cahillik hali devam ettiği sürece, onu terbiye ve takip devam eder. Nefis azgınlıktan vazgeçer, Allah'a döner, ilâhî huzura girmek için terbiyeye razı olursa onu sevmek ve kendisiyle sulh içinde olmak gerekir. Zira kazanan kimse nefsi ile kazandığı gibi, kaybeden de nefsi yüzünden kaybetmiştir.

Kim nefsinin kıymetini bilir, onu Rabb'ine döndürene kadar terbiye ve takibine devam ederse kazanır; kim onu tanımaz ve ihmal ederse kaybedip zarar eder.

Şeyhlerimizin şeyhi, nefsini kastederek derdi ki: "Allah, bizim adımıza ona hayırlı mükâfatlar versin, vallahi biz (bu güzel halleri ve manevi dereceleri) ancak nefisle mücâhedemizden kazandık."

Bir haberde şöyle denmiştir:

"Kim nefsini tanırsa Rabb'ini tanır."[456]

Eğer âbidler ve zâhidler, nefislerini boşamaya, yani ebediyen bir daha ona dönmemeye kesin karar verirlerse Allah onların, sözlerini işiten ve niyetlerini bilendir; onların niyeti nefsanî hazlar mıdır yoksa yüce sevgilinin muhabbeti midir, onu bilir. Âriflere gelince, onlarda hiç kimseye bir düşmanlık hali kalmaz; onlar bütün âlem ile sulh içindedir. Cenâb-ı Hak onlara, bütün âlemde tasarruf etme gücü ve yetkisi vermiştir. Allah, büyük ihsan sahibidir.

Boşanan Kadınların İddeti

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, boşanma iddetini zikrederek şöyle buyurdu:

وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوٓءٍۜ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ اَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللّٰهُ ف۪ٓي اَرْحَامِهِنَّ اِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِۜ وَبُعُولَتُهُنَّ اَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ اِنْ اَرَادُٓوا اِصْلَاحاًۜ ...

228. ***Boşanmış kadınlar,*** *(yeni bir nikâh yapmadan)* ***kendileri için üç âdet beklerler. Eğer onlar Allah'a ve ahiret gününe inanıyorlarsa Allah'ın rahimlerinde yarattığı şeyi*** *(çocuğu veya hayzı)* ***gizlemeleri kendilerine helâl değildir. Şayet kocaları barışmak isterse bu süre içinde hanımlarına geri dönmeye en fazla onlar hak sahibidir.***

Âyette geçen "kur'", İmam Mâlik'e göre, hayızdan sonra görülen temizlik süresidir. İmam Şâfiî de bu görüştedir (İmâm-ı Âzam'a göre ise kur', hayız halidir).

---

456 Bu haberin senedi ve geniş bir değerlendirmesi için bk. Süyûtî, *el-Kavlü'l-Eşbeh* (*el-Hâvî li'l-Fetâvâ* içinde), 2/412-417; ayrıca bk. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 2532.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Boşanmış kadınlar,* yeni bir nikâhla evlenmeden, *kendileri için,* üç temizlik (veya hayız) süresi beklerler." Buna "iddet" denir.

Bu iddetin süresi şöyle tesbit edilir: Kadın, içinde boşanma geçekleşen temizlik süresini bekler, sonra bir hayız görür, peşinden bir temizlik süresi geçirir, sonra tekrar bir hayız görür, üçüncü kez temizlik süresini tamamlar, üçüncü hayzı gördüğü zaman iddetten çıkar. Bu, hamile olmayan kadının iddetidir. Hamile kadının iddeti, çocuğunu doğurmasıyla biter. Âyet şöyle devam ediyor:

"Boşanmış kadınların, Allah'ın rahimlerinde yarattığı şeyi gizlemeleri kendilerine helâl değildir." Kadının, iddetini bir an evvel bitirmek için rahmindeki çocuğu gizlemesi yahut iddeti uzatmak için hayzını gizlemesi helâl değildir. Bunların hepsi, âyetin manasına uygundur. *Eğer boşanan kadın, Allah'a ve ahirete inanıyorsa* kendisine güvenilen konuda, gerçekleri gizlemesi helâl olmaz."

Eğer, boşama ric'î (yani yeni bir nikâh gerekmeden kadına dönüşün câiz olduğu) talâk ise bu süre içinde kadına dönmeye en fazla hak sahibi olan, kocasıdır. Boşama, yeni nikâh olmadan dönülmeyecek türden (talâk-ı bâin) ise kadın kocasından ayrılır. Şayet koca, kadına zarar vermek için değil, ancak aralarını bulmak ve sevgiyi yeniden tesis etmek istiyorsa iddeti içinde hanımına dönmesi uygundur. Bu dönüşü, kadına zarar vermek için yaparsa bu haramdır. Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) buyurduğu gibi: *"Zarar vermek ve görülen zarara zararla mukabele etmek yoktur."*[457]

228. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Nefis boşanıp ondan uzaklaşma meydana gelince, şu üç temizlik süresini tamamlaması istenir:

Birinci temizlik, günahlarda ısrardan ve hakka muhalefetten; ikinci temizlik, ayıp ve gaflet hallerinden; üçüncü temizlik ise âdetlere (sebeplere) bel bağlamaktan ve kalbi maddi şeylere takılıp kalmaktan olur.

---

457 İbn Mâce, Ahkâm, 17; Mâlik, Akzıye, 31; Ahmed, *Müsned*, 5/327.

Bu temizlikler gerçekleşince, nefse dönmek ve onunla sulh içinde olmak helâl olur. Bu nefislere, Allah'ın içlerinde gizlediği ilim ve marifetleri gizlemesi helâl olmaz. Bu hal, nefis ilâhî huzurdaki sırlara vâkıf olup onları seyrettiğinde olur. O durumda nefis, birçok ilim, hikmet ve sayısız sırlarla dolup taşar. O durumda, nefsin hallerini kontrol için kendisine uyulan kimsenin (mürşidin) ona nezaret etmesi gerekir.

Bu nefislerin sahipleri, onların temizlenmesinden sonra, kendilerine dönmeye ve onlarla sulh içinde olmaya daha fazla hak sahibidir. Eğer bu dönüşle ıslahı istiyorlarsa durum böyledir. Bu ıslah da nefsin ilâhî huzura girmesi, orada müşahede ve cemali seyir nimetlerine ermesidir

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Karı Kocanın Karşılıklı Hakları

Cenâb-ı Hak âyetin bundan sonrasında, karı koca arasındaki hakları zikrederek şöyle buyurdu:

وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٢٨﴾

"... Erkeklerin kadınlar üzerinde hakları olduğu gibi kadınların da erkekler üzerinde belli hakları vardır. Ancak erkeklerin kadınlar üzerindeki hakları bir derece fazladır. Allah azîzdir (her hükmünü icra eder), hakîmdir (her işini hikmetle yapar)."

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Erkeklerin kadınlar üzerinde hakları olduğu gibi kadınların da erkekler üzerinde hakları vardır."* Kadının erkeği üzerindeki hakları şunlardır: İnfak (yiyecek temini), giyecek, iffetini korumak ve kendisiyle güzel geçinmektir. Abdullah b. Ömer (radıyallahu anh),

"Hanımımın bana süslenmesi gibi ben de onun için süslenmeyi severim" der ve bu âyeti okurdu.

Kocanın hanımı üzerindeki temel hakları ise özetle şunlardır: Yemek ve ev işlerini düzene koyması, kocasının helâl dairedeki her emrine itaat etmesi, namusunu haramdan muhafaza etmesi, kendisine emanet edilen malını koruması ve diğer haklar.

Kadınların üzerinde kocalarının hakları bulunduğu gibi erkeklerin üzerinde de kadınların hakları vardır: Bunların hepsi dinî ölçülçere göre belirlenmiş haklardır. Bu haklar, zarar vermeden, ifrat ve tefrite düşülmeden, aşırılığa kaçmadan ve ihmal edilmeden yerine getirilmelidir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Ancak erkeklerin kadınlar üzerinde hakları bir derece fazladır.* Çünkü erkekler kadınların idarecileridir. Onların mirasta, mal taksiminde ve birçok hukukta fazla payları vardır. Allah onları kadınlara göre üstün meziyetlerde yaratmış (ve ona göre de görev vermiştir). *Allah azîzdir;* emrine muhalefet edenlere ceza vermek O'nu âciz bırakmaz; bununla birlikte O, kullarına merhamet edip mühlet verir, ama asla ihmal etmez. O, *hakîmdir;* her yaptığı iş, gizli veya açık bir fayda içindir."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Nefsin üzerinde sahibinin hakkı olduğu gibi onun da sahibi üzerinde hakkı vardır. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Rabb'inin sende hakkı var, ailenin sende hakkı var, nefsinin (bedeninin) sende hakkı var; her hak sahibine hakkını ver."[458]

Nefis, sırrı taşıyan bir binek durumundadır; yorulunca sırrı taşıyamaz, sır düşer. İnsan nefsi de böyledir; ona hasta oluncaya ve acı içine düşünceye kadar yük vurulursa birçok ibadeti yapamaz duruma gelir;

458 Buhârî, Savm, 51; Tirmizî, Zühd, 64; İbn Hibbân, *Sahîh,* nr. 320; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* 4/276.

özellikle derin tefekküre dalamaz. Öyleyse beşeriyetin (bedenin) korunması gereklidir. Ancak bedenin sıhhatini bozmayacak ölçüde nefsin arzularının öldürülmesi uygundur. Bu durumda, senin nefse zarar veren şeylerden onu koruduğun gibi onun da kendisine emrettiğin hususlarda da sana itaat etmesi gerekir.

Manevi hali kuvvetli olan kimselerin, nefse hâkim olma ve onda tasarruf etme yetkileri vardır. Nefis onların elinde teslim alınmış bir köle gibidir, onlar nefiste her istediklerini yapacak güçtedirler. Allah, her işini yerine getirendir; O, azîzdir, hakîmdir.

Boşamanın Sayısı ve Hukuku

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, boşamanın sayısını zikrederek şöyle buyurdu:

اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِۖ فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْرِيحٌ بِاِحْسَانٍۜ وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ
اَنْ تَاْخُذُوا مِمَّٓا اٰتَيْتُمُوهُنَّ شَيْـًٔا اِلَّٓا اَنْ يَخَافَٓا اَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِۜ
فَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِۙ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ
بِهٖۜ تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ فَلَا تَعْتَدُوهَاۚ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّٰهِ فَاُو۬لٰٓئِكَ
هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٢٩﴾ فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتّٰى تَنْكِحَ
زَوْجًا غَيْرَهُۜ فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَٓا اَنْ يَتَرَاجَعَٓا اِنْ ظَنَّٓا
اَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِۜ وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٢٣٠﴾

229. (Geri dönüşü olan) ***Boşama iki defadır. Bundan sonra, ya iyilikle tutmak ya da güzellikle salmak vardır. Kadınlara*** (mehir olarak) ***verdiklerinizden*** (boşanma esnasında) ***bir şey almanız size helâl olmaz. Ancak erkek ve kadın Allah'ın sınırlarını*** (evlilik hukukunu) ***koruyamamaktan korkarlarsa bu durum müstesna.*** (Ey hâkimler!) ***Siz de karı***

ile kocanın, Allah'ın sınırlarını** (ilâhî emirleri) **koruyamamalarından endişe ederseniz, kadının** (erkeğe kendisini boşaması için) **fidye vermesinde her iki taraf için de bir sakınca yoktur. Bunlar, Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın onları aşmayın. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa işte onlar zalimlerdir.

230. ***Eğer erkek kadını** (üçüncü defa) **boşarsa, ondan sonra kadın bir başka erkekle evlenmedikçe onu alması kendisine helâl olmaz. Eğer bu kişi de onu boşarsa,** (her iki taraf) **Allah'ın sınırlarını muhafaza edeceklerine inandıkları takdirde, yeniden evlenmelerinde bir günah yoktur. Bunlar, bilen bir topluluk için Allah'ın açıkladığı sınırlarıdır.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Geri dönüşü olan *boşama iki defadır;* eğer erkek kadını üçüncü defa boşarsa artık *bundan sonra* dönüş yoktur. Erkek bir veya iki defa boşadığında serbesttir; *ya kadını yanında tutar, kendisiyle iyi geçinir* ve evlilik haklarını güzelce korur *yahut da onu serbest bırakır;* iddeti bitene kadar kendisine bir zarar vermeden ve iddetini uzatmadan güzel muamele eder."

"Ey kocalar, kadınlara mehir olarak verdiklerinizden boşanma bedeli olarak bir şey almanız size helâl olmaz. Ancak erkek ve kadın Allah'ın sınırlarını yani evlilik hukukunu koruyamamaktan korkarlarsa bu durum müstesna!" Bu durumda kadın ve koca güzel geçinemeyecekleri ve evlilik hukukunu koruyamayacakları kanaatini taşırlar.

"Ey hüküm makamında bulunan yönetici ve hâkimler! Yahut onların yerine geçen kimseler! *Siz de karı ile kocanın, Allah'ın sınırlarını,* ilâhî emirleri *koruyamamalarından endişe ederseniz,* kadının erkeğe kendisini boşaması için, *kendi malından bir fidye vermesinde her iki taraf için bir sakınca yoktur."* Bu durumda kocanın bu parayı alması helâl olur; velev ki kadının sahip olduğu bütün malı alsın. Bu hüküm, zararın kadın tarafından yahut her ikisi tarafından meydana gelmesi durumundadır. Bu işte zarar gören sadece kadın ise (yani geçimsizliğin ve sıkıntının sebebi erkek ise) o zaman erkeğin fidye alması helâl olmaz, kadını boşamakla yetinir.

"Bunlar, Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın onları aşmayın. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa işte onlar zalimlerdir." Yani boşamanın sayısı ve usulüne uygun boşama bedeli alınmasıyla ilgili zikrettiğimiz bu hükümler, Allah'ın kulları için belirlediği sınırlarıdır; kim onları çiğneyip geçerse o zalimdir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer erkek kadını üçüncü defa boşarsa ondan sonra kadın bir başka erkekle evlenip yeni kocası onunla cimâ etmedikçe onu alması kendisine helâl olmaz."* Bu arada, ikinci koca nikâh kıyarken ona, bu kadınla evlenip sonra boşayarak birinci kocasına helâl kılma şartı koşulmamış olmalıdır. *"Eğer* bu ikinci *koca* normal şartlarda *onu boşarsa her iki taraf aile hukukunu koruyacaklarına* ve güzel geçineceklerine *inandıkları takdirde, yeniden evlenmelerinde bir günah yoktur. Bunlar bilen,* işlerin iç yüzünü anlayan ve düşünen *bir topluluk için Cenâb-ı Hakk'ın açıkladığı sınırlarıdır."*

229-230. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Mürid, dünyayı boşayıp (sevgisini kalbinden çıkarıp) sonra tekrar dönse, sonra tövbe edip Allah'a yönelse, sonra tekrar dünyaya dönse, ikinci defa tövbe edip yine Allah'a yönelse, bu ikinci boşamadan sonra eğer yine dünyaya dönerse, artık bu müridin felah bulması beklenmez. Genelde durum budur. Çünkü o, ciddi değildir. Allah Teâlâ, "Boşama iki defadır" buyurmuştur. Bundan sonra, ya dünyayı iyilikle elde tutup onunla muhtaç olanlara ikramda bulunmalı yahut onu iyilikle elinden çıkarmalıdır; o, Allah'tan gelmiştir, Allah için verilmelidir. Böyle yapmalı ki Allah onu ihsan makamına dahil etsin.

Eğer dünyayı üçüncü defa boşarsa artık ona bir daha dönmesi helâl olmaz; tâ ki onu, nefsinin arzularına göre alma halinden sonra artık Allah'ın elinden Allah ile (O'nun özel desteği ile) alana kadar. Bu durumda onu sanki yeni bir nikâhla almış gibi olur. Mürid, fenâ ve bekâ makamlarında karar kılınca, Allah ile (O'nun marifet ve müşahedesiyle) zengin olup dünyayı gönlünden çıkardığı için, artık dünyaya dönmesinde bir günah yoktur.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, Câhiliye devrinde yapıldığı gibi kadınlara zarar vermek için yanında tutmayı yasaklayarak şöyle buyurdu:

وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَٓاءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَاَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ اَوْ
سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍۖ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُواۚ وَمَنْ يَفْعَلْ
ذٰلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُۜ وَلَا تَتَّخِذُٓوا اٰيَاتِ اللّٰهِ هُزُوًاؗ وَاذْكُرُوا
نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَمَٓا اَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ
يَعِظُكُمْ بِهٖۜ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمٌ ﴿٢٣١﴾

231. ***Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme müddetlerini bitirdikleri vakit onları ya iyilikle tutun yahut iyilikle serbest bırakın. Fakat onlara zarar vermek için nikâh altında tutmayın. Kim bunu yaparsa gerçekten kendine kötülük etmiş olur. Allah'ın âyetlerini eğlenceye almayın. Allah'ın sizin üzerinizdeki nimetini, size öğüt vermek üzere indirdiği kitabı ve hikmeti (sünneti) hatırlayın. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah her şeyi bilir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Kadınları boşadığınızda onların iddet müddeti bitmeye yaklaşınca, ya kendilerine iyilikle dönerek ve ihsanda bulunarak onları yanınızda tutun yahut iyilikle,* zarar vermeden *serbest bırakın;* başkasıyla evlensinler. *Fakat* onları tekrar boşayıp iddetlerini uzatarak *kendilerine zarar verme niyetiyle nikâh altında tutmayın. Kim bunu yaparsa muhakkak kendine kötülük etmiş olur."*

Bu âyet, hanımı ile arasında şu konuşma geçen bir adam hakkında inmiştir. Adam hanımına, "Seni ne yanımda tutacağım ne de benden başkasına helâl olman için kendi başına bırakacağım!" dedi. Kadın, "Bu nasıl olacak?" diye sorunca adam,

"Seni boşarım, iddetinin bitmesi yaklaşınca geri dönerim, böylece elimde kalmış olursun" dedi. Kadın durumu Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] şikâyet etti; o sırada bu âyet indi.

Bazı insanlar, hanımlarını boşuyor veya kölelerini âzat ediyor, sonra geri dönüp, "Ben bu şekilde kendisiyle alay ediyorum ve eğleniyorum!" derdi. Bunun üzerine, *"Allah'ın âyetlerini eğlenceye almayın"* âyeti indi. Yani onları alay konusu yapmayın. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Üç şeyin şakası da ciddisi de ciddidir; bunlar nikâh, boşama ve (ric'î talâkta) eşine dönmektir." [459]

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah'ın üzerinizdeki nimetini,* sizi hidayet ulaştırmasını, size peygamber göndermesini, ayrıca içinde zâhiren ve bâtınen ihtiyacınız olan şeylerin bulunduğu *kitabı indirmesini* ve *hikmeti,* yani sünnet-i mutahharayı *hatırlayın,* anın. Allah bu şekilde size öğüt vererek sizi temizlemek istiyor. Size emrettiği ve nehyettiği hususlarda *Allah'tan korkun ve bilin ki Allah her şeyi bilir.* O, sizin gizlinizi, açığınızı ve bütün yaptığınız işleri bilir (En'âm 6/3).

231. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Maddi şeylerden sıyrılıp dünyadan elini ve gönlünü çekmiş müridlere denir ki:

"Dünyayı boşadığınız ve nefsiniz ona dönme ümidini kestiğiniz zaman, sizde şu durum gerçekleşir: Yakîn (şeksiz iman) kalbinize tam olarak yerleşir, öyle ki kalpten rızık endişesi kesilir gider, şüphe ve evhamlar yok olur. İşte bu durumda dünya ona geri dönerse, onu kalbine koymadan ya iyilikle elinde tutar yahut dünyayı terketmesine karşılık olarak Allah'ın kendisine verdiği ihsan makamında bulunması sebebiyle dünyayı elinden çıkarır.

Ey dervişler, yakînde kemal halini elde etmeden önce, dünyayı elinizde tutmayın; bu sizin için zarardır. Onun yüzünden mana âleminin

459 Ebû Davud, Talâk, 9; Tirmizî, Talâk, 9; İbn Mâce, Talâk, 13; Dârekutnî, *Sünen,* 4/18-19; Hâkim, *Müstedrek,* 2/197-198; Heyet, *el-Fetâva'l-Hindiyye,* 1/353.

er kişileri bile hesaba çekilmiştir, özellikle bu yolun çocuğu olan kimseler daha fazla dikkatli olmalıdır. Kim dünyaya yönelirse nefsine zulmetmiş olur; çünkü böyle yapmakla onu vuslattan mahrum etmiş ve boş kuruntularla şaşkınlık içinde bırakmış olur. Öyleyse dünyanın geçici lezzetlerinden ve ahiretteki çirkin halinden sakının. Ruhsat ve tevillere dalarak Allah'ın âyetlerini alay konusu yapmayın, Allah'ın size ihsan ettiği hak yola hidayet etme nimetini düşünün, ayrıca kitaptan size indirdiği gerçeği açıklayan âyetleri ve hikmeti yani hakka isabet nimetini düşünün.

Allah'tan korkun; O'ndan başkasına güvenip dayanmayın. Eğer kalpleriniz O'ndan başka bir varlığa meyleder yahut hevâ-i nefsin muhabbetine kapılır giderse bilin ki Allah her şeyi bilmektedir; sizi vuslattan sonra uzaklaştırır." Hayırlı işlerde muvaffak olmak ve kötülüklerden korunmak ancak yüce ve ulu Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Kadınların Evlenmesine Mani Olmayın

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kadınlara zarar vermek için evlenmekten menedilmelerini yasaklayarak şöyle buyurdu:

وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَٓاءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ اَنْ يَنْكِحْنَ اَزْوَاجَهُنَّ
اِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ ذٰلِكَ يُوعَظُ بِه۪ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ
وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ ذٰلِكُمْ اَزْكٰى لَكُمْ وَاَطْهَرُ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢٣٢﴾

232. ***Kadınları boşadığınız ve onlar da iddetlerini bitirdikleri vakit, aralarında iyilikle anlaştıkları takdirde, (ey veliler) onların (eski) kocalarıyla evlenmelerine engel olmayın. Sizden Allah'a ve ahiret gününe inanan kimselere bu şekilde öğüt verilmektedir. Bu öğüt sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Allah bilir, siz bilmezsiniz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Kadınları boşadığınızda onların iddetleri*, bekleme müddetleri *bittiğinde*, ey veliler, *aralarında iyilikle anlaştıkları*

takdirde, onların, kendilerine sahip olup sonra boşayan eski *kocalarıyla* yahut evlenme teklifi yapan başka kimselerle *evlenmelerine engel olmayın.* Eğer bu kimseler, kadının dengi olur, onlara münasip mehri rahatlıkla verir ve kadın da evlenme yaşında bulunursa böyle bir evliliğe engel olmayın."

"Size zikrettiğimiz *bu şeyler, sizden, Allah'a ve ahiret gününe inanan kimselerin öğüt alacağı* ve Allah'ın çizdiği sınırda durarak amel edeceği *şeylerdir.* Çünkü ancak bu kimseye vaaz tesir eder ve uyarı fayda verir. Eğer tutarsanız *bu öğüt sizin için daha hayırlıdır,* yani kıymetinizi daha fazla yükselticidir, sizi günah ve ayıplardan daha temizleyicidir. Sizin faydanıza olanı *Allah bilir, siz bilemezsiniz."*

Bu âyet, Ma'kıl b. Yesâr [radıyallahu anh] hakkında inmiştir. Ma'kıl, kız kardeşini biriyle evlendirmişti, adam bir zaman sonra onu boşayıp iddeti bitene kadar kendi haline terketti, sonra gelip onunla yeniden evlenmek için müracaat etti. Ma'kıl buna karşı çıkarak,

"Adam terketti, iddetini bitirip onunla hiçbir bağı kalmayıncaya kadar onu ihmal etti, şimdi gelmiş yeniden evlenmek istiyor, vallahi bu kadını onunla asla evlendirmem" dedi. Kadın ise kocasına dönmek istiyordu. O sırada bu âyet indi. Bunun üzerine Ma'kıl, yemininden geri döndü ve onu boşayan kocasıyla yeniden evlendirdi.[460]

Bu âyette, kadının kendi kendini evlendiremeyeceğine bir delil vardır; Ebû Hanîfe aksini söylemiştir (Ona göre hür, akıllı ve buluğa ermiş bir kadın, kendi adına evlilik kararı verebilir).

232. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Müridler kemal halini elde ettiklerinde ve kendilerinde rüşd (olgunluk) hali gözüktüğünde, şeyhlerin onların maddi sebepleri kullanmasına, bir tamah ve bekleyiş içinde bulunmadan kendilerine gelen dünya malından almasına engel olmaması uygundur. Bazan dünya malı onların dinî hayatlarına yardımcı olur ve zikredenlerin kalacağı yerleri tamir

---

460 bk. Süyûti, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/685; ayrıca bk. Buhârî, Tefsir, 40; Ebû Davud, Nikâh, 19; Tirmizî, Tefsîru Sûre (2), 28 (nr. 2981).

ve mâmur etmeye yarar. Bu, onlar için daha hayırlı ve kalpleri için daha temizdir. Sizin için faydalı olanı Allah bilir, siz bilmezsiniz.

Çocuğun Sütten Kesilmesi

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, çocuk emzirmenin hükmünü zikrederek şöyle buyurdu:

وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ اَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَۜ
وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِۜ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ اِلَّا
وُسْعَهَاۚ لَا تُضَٓارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِه۪ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ
ذٰلِكَۚ فَاِنْ اَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَاۜ
وَاِنْ اَرَدْتُمْ اَنْ تَسْتَرْضِعُٓوا اَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِذَا سَلَّمْتُمْ مَٓا
اٰتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِۜ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ ﴿٢٣٣﴾

233. ***Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Bu süre, emzirmeyi tamamlamak isteyen koca içindir. Onların*** *(anne ve çocukların)* ***nafakası ve giyimi, örfe uygun şekilde babaya aittir. Hiç kimse gücünün üstünde bir şeyle yükümlü tutulmaz. Hiçbir anne ve baba, çocuk yüzünden zarara uğratılmaz. Babanın vârisine de benzeri bir görev düşer. Eğer anne ve baba, aralarında istişare ederek çocuğu*** *(iki yıldan önce)* ***memeden kesmek isterlerse kendilerine bir günah yoktur. Çocuklarınızı*** *(annenin dışında birine)* ***emzirtmek istediğinizde, sütanneye verdiğiniz ücreti iyilikle teslim etmeniz şartıyla, üzerinize bir günah yoktur. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah, yaptığınız her şeyi görmektedir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler."* Yani emzirmeleri gerekir. Anneler nikâh altında bulunup eşraftan

birileri değillerse çocuğu kendileri emzirir. O zamanki örf böyle yerlermişti; eşraftan olanlar, genelde çocuklarını kendileri emzirmeyip sütanneye veriyorlardı.

Yahut bunlar, boşanmış kadınlar da olabilir. Çocuk, annesinden başkasının memesini kabul etmeyince, emzirme görevi ona düşer. *"Bu süre, emzirmeyi tamamlamak isteyen kocalar içindir."*

"Anne ve çocukların nafakasıyla giyim marsafı babaya aittir." Çünkü çocuk nesep olarak ona aittir. *"Bu görev, örfe uygun şekilde yerine getirilir; hiç kimseye gücünün üstünde bir şey yüklenmez."*

"Hiçbir anne, çocuğu sebebiyle zarara ve sıkıntıya uğratılmamalıdır.' Şöyle ki anne hasta olur veya sütü kesilmiş bulunursa çocuğu emzirmesi için zorlanmaz. Bu durumda babaya gereken, ücretle başka bir sütanne bulmaktır.

"Aynı şekilde baba da gücünün üstünde nafaka ve giyim masrafıyla *zarara uğratılmaz."* Eğer baba ölür ve geride mal bırakırsa en büyük *vârise de* nafaka ve giyim konusunda *benzeri bir görev düşer*. Vâris bu masrafları babanın malından karşılar ve onu çocuğa ait haktan hesap eder. Şayet babanın bir malı yoksa anne ve çocuğun zaruri masrafları müslüman cemaatine ait olur.

"Eğer baba ve çocuğu emziren anne, aralarında istişare ederek çocuğu iki seneden önce memeden kesmek isterlerse ve bunda çocuğun zayıf kalması gibi bir tehlike söz konusu değilse, onu sütten ayırmalarından dolayı *kendilerine bir günah yoktur."*

"Ey babalar, çocuklarınızı annesinin dışında *başka bir sütannede emzirtmek istediğinizde, ona vereceğiniz ücreti* geciktirmeden ve miktarda bir azaltma yapmadan *iyilikle teslim ettiğiniz takdirde*, başka bir sütanne bulmanızda *size bir günah yoktur*. Sorumlu olduğunuz hakları korumada *Allah'tan korkun ve bilin ki* hiçbir işiniz Allah'a gizli kalmaz, *Allah yaptığınız her şeyi görmektedir."*

233. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bir müridin kalbinde gerçekleşen velâyet terbiyesi, küçük çocuğun terbiyesinde olduğu tarzda gerçekleşir. Mürşid, aralarında sohbet bağı bulunduğu süre içinde müridin kalbine muhabbet ve feyiz eker; bu zamanla gelişip artmaya devam eder. Yahut şeyh, emzirme süresi bitene kadar müridi (kalbindeki) medet (manevi destek) sütüyle emzirir. Bunun için şeyhler, "Ölü memeden süt emilmez" demişlerdir. Bununla, vefat eden bir şeyhin (herkese) terbiye veremeyeceğine işaret etmektedirler.

Şeyh, sürekli müridin ruhunu terbiye eder; o, ihsan makamına girene kadar ve fikir ateşi tutuşana kadar kendisini destekler. Bu, onun terbiyesinde hakkı olan iki senenin tamamlanmasıdır. O aynı zamanda, tamamlamak isteyenler için şeriat ve hakikatte kemale erme dönemidir. Bu terbiyeden geçen ruh, (manen) her şeyden yer, içer ve istifade eder. Sonra mürşid, onu irşad olana kadar himmeti ile sevk ve idare eder. İrşad olan ruha tasarruf imkânı verilir ve o, başkalarını terbiye etmeye ehil olur.

Müridlerin manevi kalp gıdaları ve giyimleri şeyhlere aittir. Şeyh onları günah ve kusurlu işlere düşmekten korur; ancak hakkında gayb ilminde ezelde günaha düşme takdir edilenler hariç; onu defetmeye (insanlardan) kimsenin gücü yetmez. Zaten herkes, ancak gücü ölçüsünde mükellef tutulur.

Şeyh vefat ettiğinde, daha önce kendi yerine kimi vâris olarak vasiyet etmişse ona da aynı görevler düşer.

Eğer mürid, şeyhi ile istişare ederek, karşılıklı anlaşma ve rıza ile ondan ayrılmak, halkın içine girip beldeleri mâmur, insanları uyarıp irşad etmek isterse (şeyhi izin verdiği takdirde) bunda ikisi için bir günah yoktur.

Ey şeyhler, (terbiyenize aldığınız manevi) evlatlarınızı, size vekâleten uyarıp irşad edecek ve manen destekleyecek kimselere göndermenizde, sizin için bir günah yoktur. Bu, onları destekleyecek himmeti kendilerine verdiğinizde böyledir; yoksa vebal olur. Müridler hakkında, onların kusurlarını tedavi, noksanlarını telafi ve özürlerini kabul konusunda Allah'tan korkun ve bilin ki Allah, bütün yaptıklarınızı görmektedir.

Kocası Ölen Kadınların İddeti

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kocaları vefat eden kadınların iddetini zikrederek şöyle buyurdu:

وَالَّذٖينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ اَرْبَعَةَ
اَشْهُرٍ وَعَشْرًاۚ فَاِذَا بَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فٖيمَا فَعَلْنَ فٖٓي
اَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبٖيرٌ ۝ وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ
فٖيمَا عَرَّضْتُمْ بِهٖ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَٓاءِ اَوْ اَكْنَنْتُمْ فٖٓي اَنْفُسِكُمْۜ عَلِمَ اللّٰهُ
اَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ وَلٰكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا اِلَّٓا اَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًاۜ
وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتّٰى يَبْلُغَ الْكِتَابُ اَجَلَهُۜ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ
اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فٖٓي اَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُۚ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ حَلٖيمٌ ۝

234. ***Sizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendileri için dört ay on gün iddet beklesinler. İddetlerini tamamladıkları vakit, kendileri için yaptıkları meşru işlerde size bir günah yoktur. Allah yapmakta olduğunuz her şeyi bilir.***

235. *(İddet beklemekte olan)* ***kadınlarla evlenme hususundaki düşüncelerinizi üstü kapalı biçimde anlatmanızda veya onu içinizde gizli tutmanızda size bir günah yoktur. Allah, sizin onları zikredeceğinizi bilmektedir. Lâkin meşru sözler söylemeniz hariç, sakın onlara gizlice buluşma sözü vermeyin. Belirtilen iddet dolmadan, onlarla nikâh kıymaya kalkışmayın. Bilin ki Allah, içinizde sakladıklarınızı bilir. Öyleyse Allah'a karşı gelmekten sakının ve bilin ki Allah gafûrdur*** *(çok bağışlar)*, ***halîmdir*** *(kullarına merhametle muamele eder, azapta acele etmez).*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey müminler, *sizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendileri için dört ay on gün beklesinler,* bundan önce evlenmesinler." Çünkü genelde, rahimdeki çocuk erkek ise üç ayda, kız ise dört ayda hareket etmeye başlar. Durum ortaya çıksın ve belli olsun diye bu süreye on gün daha eklenmiştir. Bu iddet süresi, hamile olmayan kadınlar içindir. Hamile kadınların iddet süresi ise çocuğunu doğurunca biter.

Âyet şöyle devam ediyor: "Kadınlar *iddetlerini tamamlayınca,* ey veliler, onların süslenme, nikâh ve evlenmeye hazırlık gibi *kendileri için yaptıkları meşru işleri nedeniyle size bir günah yoktur. Allah yapmakta olduğunuz her şeyi bilir* ve ahirette ona göre karşılığını verir."

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Ey kadınlara evlenmek için müracaat edenler, *iddet beklemekte olan kadınlarla evlenme hususundaki düşüncelerinizi üstü kapalı bir biçimde, kinaye yoluyla anlatmanızda size bir günah yoktur."* Mesela erkek kadına, "Sizin sohbetinizde bulunmaya can atıyorum, şu anda evlenmek istiyorum, siz rağbet edilecek bir kadınsınız yahut, sizin gibi bir kadın kocasız kalmamalı" gibi sözler söyleyebilir.

"*Veya sizin,* iddeti içindeki bir kadına açıkça evlilik teklifi yapmadan *onu içinizde gizli tutmanızda bir günah yoktur. Allah, biliyor ki* siz onları yani iddet beklemekte olan kadınları söz konusu edeceksiniz, onlarla evlenmeye hırs ve rağbetinizin olduğunu bir şekilde dile getireceksеniz. Bunu dolaylı yoldan arzedin *fakat, sakın onlara gizlice baş başa buluşma sözü vermeyin.* Yahut bu süre içinde onlarla nikâh ve cimâ için anlaşmayın. *Ancak dinen uygun olan ve az önce zikredilen sözlerle evlenme niyetinizi ortaya koymanız hariç, bunda günah yoktur."*

"*İddet bekleyen kadının iddet süresi dolana kadar onunla nikâh yapmaya kalkmayın, bilin ki Allah, içinizde sakladığınızı,* onlarla evlenme rağbetini ve hırsını *bilmektedir. Öyleyse Allah'a karşı gelmekten sakının."* Çünkü bir şeye aşırı hırs göstermek ve vaktinden önce ona rağbet etmek, çoğu zaman insanı o şeyden mahrum eder. Sana takdir edilen bir şey, başkasına gitmez; başkası için takdir edilen bir şey de sana gelmez. Ne yaparsan yap, ilâhî takdiri değiştiremezsin.

"Ve *bilin ki Allah gafûrdur;* sizin acele ile yaptığınız kusurları bağışlar; gerçek şu ki insan çok aceleci yaratılmıştır. Allah *halîmdir;* size hemen ceza vermez, içinizdeki sırları ortaya döküp sizi rezil etmez."

234-235. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Nefis, hevâsı yönüyle ölüp hazlarını ve şehvetlerini terkedince, bir müddet beklemeden onu bunlara geri döndürmek uygun değildir. Bu bekleyiş, nefiste zühdün (dünyadan rağbetini çekmesinin) eserlerinin gözükmesi, Allah'a yönelişinin ve mâsivadan uzaklaşıp O'nu müşahede etmesinin ortaya çıkması için gereklidir.

Nefis bu sıfatlara ulaşınca, müride nefsinin dine uygun arzu ve isteklerine yardımcı olmasında bir günah yoktur; ancak bu, israfa kaçmadan ve nefsin hevâsına (kötü ve haram isteklerine) meyletmeden olmalıdır. Nefis kemal halini bulunca, her yaptığı Allah ile, Allah'tan gelen bir ilhamla ve Allah rızasına uygun şekilde olur.

Allah bütün yaptıklarınızı bilir; O'na nefsin işlerinden hiçbir şey gizli kalmaz.

Ey müridler, nefisleriniz temizlenince ve kalpleriniz Allah'tan gayri şeylerden arınınca, hakikate ait yepyeni hikmetlere ve ilimlere tâlip olmanızda bir günah yoktur; marifet ve ince anlayışları içinizde gizli tutmanızda da bir günah yoktur. Allah sizin, bu ilimlere ulaşıp gönlünüzde zevkine varmadan önce dilinizle söyleyeceğinizi bilmektedir. Hakikat ilimlerinden herkesin yanında açıkça bahsetmeyin; bu, zındıkların yapacağı bir iştir. Ancak bu ilimlerden dinin müsaade ettiği şekilde işaret yollu bahsedebilirsiniz. Aslında bizim (size açtığımız) ilimlerin hepsi işaretten ibarettir; onlar ifadeye dökülünce gizlenir, akıllar hakikatini anlayamaz.

Zamanı gelmeden önce hakikat ilimlerini elde etmek istemeyin. Onun vakti nefsin ölmesi, paradan ve maldan gönlünü çekmesi, terbiyede kemale ermesi ve manevi temizliğini tam olarak gerçekleştirmesidir. Bilin ki Allah, içinizdeki vakti gelmeden önce iştiyakla elde etmek istediğiniz şeylerden gizlediklerinizi bilir; öyleyse O'nun sizi onlardan mah-

rum bırakmasından sakının. Yine bilin ki Allah gafûrdur, halîmdir; eğer niyetiniz güzelse sizi, hedeflediğiniz şeyden hemen mahrum etmez.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Cimâdan Önce Boşamanın Hükmü

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, cimâdan önce gerçekleşen boşamanın hükmünü zikrederek şöyle buyurdu:

لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ اَوْ تَفْرِضُوا
لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ
مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ ۝ وَاِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ
قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ اِلَّا
اَنْ يَعْفُونَ اَوْ يَعْفُوَا الَّذ۪ي بِيَدِه۪ عُقْدَةُ النِّكَاحِ وَاَنْ تَعْفُوا اَقْرَبُ
لِلتَّقْوٰى وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ اِنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ ۝

236. ***Nikâh kıydıktan sonra, kendilerine dokunmadan*** (cimâ etmeden) ***veya onlar için bir mehir belirlemeden kadınları boşarsanız bunda size bir günah yoktur. Bu durumda onlara, maddi olarak faydalanacakları bir şeyler verin. Zengin olan durumuna göre, fakir de durumuna göre onlara güzellikle bir şey versin. Bu, iyilik sahipleri üzerine bir borçtur.***

237. ***Kendilerine bir mehir tayin ederek evlendiğiniz kadınları,*** (cinsel) ***temas etmeden boşarsanız, tayin ettiğiniz mehrin yarısı onların hakkıdır. Ancak kadınların veya nikâh bağı elinde bulunan kimsenin vazgeçmesi müstesna! Sizin*** (boşadığınız kadına mehrin tamamını) ***bağışlamanız takvaya daha uygundur. Aranızda iyilik ve ihsanı unutmayın. Şüphesiz Allah, yapmakta olduğunuz her şeyi görmektedir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Nikâh kıydıktan sonra, kendileriyle cimâ etmeden veya onlar için bir mehir belirlemeden kadınları boşarsanız bunda size bir günah* yoktur; bu durumda mehir vermek de gerekmez. *Bu şekilde onları boşadığınızda* kendilerine *maddi olarak faydalanacakları* ve ihtiyaçlarını görecekleri *bir şeyler verin. Zengin, zenginlik durumuna göre* boşadığı eşine bir hizmetçi kadın, elbise veya haline uygun bir mal verir. *Eli dar olan fakir kimse de durumuna göre bir şey verir. Her ikisi de* israfa kaçmadan ve çok da kısmadan *boşadıkları kadınlara güzellikle bir şey versin. Bu, iyilik sahipleri üzerinde bir haktır, borçtur."*

İmam Mâlik, bu âyetteki "bir şeyler verin" emrini, mendup (teşvik) olarak anlamıştır; diğerleri ise farz manasında almışlardır. Bu görüş, âyetin zâhirine daha uygundur.

Devamındaki âyette şöyle buyruluyor: "Kendilerine mehir belirlemiş olduğunuz kadınları cinsel ilişkiden sonra boşarsanız, belirlenin mehrin tamamını alma hakkına sahip olurlar. *Eğer onlarla hiç cinsel temasta bulunmadan boşarsanız, tayin ettiğiniz mehrin yarısı onların hakkıdır. Ancak kadınların veya nikâh bağı elinde bulunan velinin ya da kocanın kendilerine ait hakkından vazgeçmesi müstesna!"*

Kadın isterse, alacağı mehrin yarısını kocasına bağışlayabilir; İmam Şâfiî'ye göre erkek de mehrin tamamını kadına bağışlayabilir.

Âyet şöyle devam ediyor: "Ey erkeğin velisi olanlar, *sizin, hiçbir şey almadan mehrin tamamını kadına bağışlamanız takvaya daha uygundur.* Çünkü kadının o andaki ıstırabını hiçbir şey gideremez, o yaralıdır. *Aranızda iyilik ve ihsanı unutmayın.* Sizler geniş davranın ve ihsan da bulunun ki Allah da size müsamaha ile muamele etsin. *Şüphesiz Allah, yapmakta olduğunuz her şeyi görmektedir.* Amellerinizden hiçbiri O'na gizli kalmaz. O, iyilik sahiplerine, yaptıkları iyiliklerine göre muamele eder. Allah, iyilik sahiplerini sever."

236-237. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bazı müridlere nefsiyle mücâhede ve riyâzetten sonra nefsinden gaybet (kendinden geçme) ve Hakk'a cezbedilme hali meydana gelir; o

zaman mürid nefsini müşahede ve nazarın feyziyle destekleyip kuvvetlendirir. Seyrü sülûkte yol budur. Bazıları için de nefsiyle bir mücâhede yapmadan gaybet ve cezbe hali hâsıl olur. Bu durum, birinciye göre çok az meydana gelir. Bu gruptaki kimseye şöyle denir:

Nefsinizle bir mücâhedeye girmeden ve ona ağır kulluk vazifeleri yüklemeden önce kendisini terkeder ve ondan uzaklaşırsanız, bundan dolayı size bir günah yoktur. O durumda nefsinizi müşahede ve Hakk'a nazar ile destekleyin. Herkes kendi gücünce bunu yapsın. Manen zengin olan kimse, nefsine müşahedenin lezzetini tattırsın, manen fakir ve marifeti az olan kimse de kendi gücünce müşahedenin lezzetinden nefsini nasiplendirsin. Bu, ihsan makamına çıkan, müşahede ve nazar devletine ulaşan muhsinlere bir haktır, vazifedir.

Sizde ilâhî cezbe hali meydana gelir ve nefsinizi mücâhedeye sokmadan önce onu terkederseniz, bu arada daha önce birtakım kulluk vazifeleri yüklemişseniz, bunların yarısını ona yükleyin; bu vazifeler mühimdir; çünkü nefsin ibadeti daha çok kalbî ibadetlere dönüşmüştür. Bu durumda müridin, zâhirî ibadetlerden mühim olanları yapması yeterlidir; ancak müşahedeyle birlikte kendisini takviye edecek ibadetleri terketmemelidir. Yahut nefsin terbiye bağı elinde bulanan şeyh, ona bazı vazifeler yüklemişse onları yapmak bir izne tâbi olduğu için kendisine zarar vermez.

Ey (nefislerin terbiyesi ile meşgul olan) şeyhler, sizin müridlerden (farzların dışında) bazı zâhir ibadetleri kaldırmanız ve onlara kalple yapılacak ibadetleri emretmeniz, kâmil takvaya daha yakındır. Bu takva, mâsivadan (Allah'tan başka bütün varlıklardan) kalbi korumaktır.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Namazı Muhafaza ve Orta Namaz

Cenâb-ı Hak, yukarıdaki âyetlerde kadınların durumunu zikretti. Bundan sonraki âyette ise onlarla meşgul olup ibadetten uzak kalmaktan sakındırarak şöyle buyurdu:

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ ﴿٢٣٨﴾
فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَمَا عَلَّمَكُمْ مَا
لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ﴿٢٣٩﴾

238. ***Namazlara ve özellikle orta namaza devam edin. Allah'a karşı saygı ve huşû içinde olun.***

239. ***Eğer** (herhangi bir şeyden) **korkarsanız** (namazlarınızı) **yaya yahut binek üzerinde** (vasıtada kılın). **Güvene kavuştuğunuz zaman, Allah'ın size daha önce bilmediğiniz hükümleri öğrettiği gibi O'nu** (namazda ve namaz dışında) **anın.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Beş vakit namaza* vakitlerine, şartlarına, rükünlerine, huşû ve edeplerine dikkat ederek *devam edin*. Kadın şehveti, onlara ilişkin hükümler hakkında tartışma veya başka şeylerle uğraşarak namazdan uzak kalmayın. *Özellikle orta namazı muhafaza edin.*"

İmam Şâfiî'ye göre "orta namaz", ikindi namazıdır (Hanefîler'in tercih ettiği görüş de budur). Bu konuda rivayet edilen bir hadisin zâhirî ifadesinden de bu anlaşılmaktadır.[461] İmam Mâlik ise orta namazın, sabah namazı olduğunu söylemiştir. Bu görüşüne, sabah namazının faziletini ve gece ile gündüz namazlarının ortasında olmasını delil göstermiştir.[462] Aslında, bu mantıkla bakılınca kendisine orta namazı denmeyecek hiçbir namaz yoktur; çünkü her namaz, bir yönden diğer namazların ortasında bulunmaktadır.

Bu konuda şöyle de denilmiştir: Cuma günü duaların kabul edildiği saatin ve Kadir gecesinin gizli tutulması gibi, orta namazın hangi namaz olduğu gizli tutuldu ki bütün namazlara ihtimam gösterilsin.

---

461 Hz. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], Hendek Gazvesi'nde şöyle buyurmuştur: *"Allah onların kabirlerini ve evlerini ateşle doldursun; bizi orta namazdan, ikindi namazından alıkoydular!"* bk. Buhârî, Cihad, 98; Megâzî, 29; Müslim, Mesâcid, 202, 206; Tirmizî, Tefsiru Sûre (2), 31; Nesâî, Salât, 14; Ahmed, *Müsned*, 1/79.

462 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 3/191-192 (Beyrut 1998).

"Namazda *Allah'a karşı huşû ve sükûnet içinde bulunun.*" Bu âyet inmeden önce, namazda konuşmak câiz idi.

Âyetteki "kânitîn" lafzına, "itaat edin" anlamı da verilmiştir; çünkü Kur'an'da geçen bu kökteki bütün kelimeler, taat (ve itaat) manasındadır.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "*Eğer* düşmandan, yırtıcı hayvandan ve sel gibi tehlikelerden *korkarsınız, namazı yaya olarak* ayakta durarak kılın, secdeler için îmâ yapın *yahut binek ve vasıta üzerinde kılın;* rükû ve secdeler için îmâ yapın. Namazda veya namazın dışında tehlikeden *emin olduğunuz zaman,* artık emniyet halindeki gibi namaz kılın; namazda *Allah'ı zikredin* ve onu size öğrettiği şekilde kılın; halbuki siz bundan önce onun nasıl kılınacağını bilmiyordunuz."

238-239. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kulluk vazifelerini yerine getirerek âzalarla ifa ettiğiniz namazları muhafaza edin, ayrıca Rabb'inizin azametini müşahede ederek yerine getirilen kalbe ait namazı da hakkı ile ifa edin, bu namaz her saat devam ettiği için ona salâtü'l-vüstâ denir.

Velilerden birine, "Kalpler için bir namaz var mıdır?" diye sorulunca o, "Evet, kalbin namazı, Rabb'ine bir defa secde edip bir daha başını kaldırmamasıdır" demiştir. Yani kalp, Rabb'inin azamet ve heybeti karşısında bir kere boyun eğince, bir daha yukarı kaldırmaz (O'na hiç isyan etmez).

Bu konuda şair der ki: "Huzuruna yaklaşınca celâl sahibi Rabb'inin heybeti karşısında secde et, o huzurda kemal âyetini, Fâtiha'yı oku!"

Kemal âyeti ile kastettiği, Fâtiha'daki, "*İyyâke na'bü ve iyyâke nestaîn*" âyetidir. Bu âyet, şeriat ile hakikati birleştiren bir âyet olduğu için ona bu isim verilmiştir (Âyetin, "*Ancak sana kulluk ederiz*" kısmı, bedenin Hakk'a teslimiyetidir; "*Yalnız senden yardım isteriz*" kısmı ise kalbin teslimiyetidir). Kalbin Hakk'a secde etmesi hakikattir; bedenin secde etmesi ise şeriattır.

Allah'a karşı kulluk edeplerini huşû ve teslimiyet içinde yerine getirin. Ecelinizin bitiminden önce Rabb'inize kavuşamayacağınızdan kor-

karsanız, O'na yaya ve binekli, teçhizatlı ve teçhizatsız seyrü sülûk ederek gidin. O'ndan kopmaktan emin olursanız -ki bu emniyet, temkin halinden, huzurunda karar kılmaktan sonra olur- o zaman Rabb'inizin azametine ve kulluğun edeplerindeki kemale ait ilimlerden size öğrettiklerine şükür olarak Allah'ı çokça zikredin.

Kadınların Diğer Hakları

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette sözü tekrar kadınlara getirerek şöyle buyurdu:

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِاَزْوَاجِهِمْ
مَتَاعًا اِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ اِخْرَاجٍ فَاِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ
فِي مَا فَعَلْنَ فِي اَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٤٠﴾

240. ***Sizden ölüp de geride eşler bırakan kocalar, zevcelerinin, bir yıl süreyle evlerinden çıkarılmadan, geçimlerinin sağlanması hususunda vasiyet etsinler. Eğer onlar kendileri çıkarlarsa bu durumda şahsî olarak yapacakları meşru işlerden dolayı size bir günah yoktur. Allah azîzdir*** *(her hükmünü icra eder),* ***hakîmdir*** *(her işini bir hikmet ve maslahata göre yapar).*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Sizden vefat edip geride eşler bırakan kocalara, eşlerinin giyim, nafaka ve barınma ihtiyaçlarını karşılayacak bir malın kendilerine verilmesini vasiyet etmesi gerekir. Bu destek, kadınlar, ölen kocalarının evinden çıkmadığı sürece bir yıla kadar devam eder. Kadınlar, kendileri çıkarlarsa* ey veliler, sizin onların nafaka, giyim ve barınma ihtiyacını karşılamanız gerekmez. *Kocası vefat etmiş kadınlar, iddetlerini tamamladıktan sonra,* dinin izin verdiği süslenme ve evliliğe adım atma gibi *şahısları adına yapacakları işlerden dolayı size bir günah yoktur."*

Vefat etmekte olan bir kimsenin, geride bıraktığı eşlerine bir mal vasiyette bulunması, miras âyetiyle neshedilip hükmü kaldırılmıştır. Bu kadınların bir yıl iddet bekleme hükmü de yukarıda 234. âyette geçen, *"Geride kalan eşleriniz dört ay on gün iddet beklesinler"* âyetiyle neshedilmiştir.[463] Nesheden bu âyet, neshettiği âyetten Kur'an'daki yazılışı ve kıraati yönüyle öncedir, fakat inişi yani vahyedilmesi yönüyle daha sonradır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah azîzdir, hakîmdir;* bir hikmet ve maslahata göre, dilediği hükmü kaldırır, istediği hükmü yürürlükte bırakır."

240. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Nefsanî hazlarını ve şehvetlerini öldüren ve geride pek çok ilim ve sır bırakan kimselere, bunların korunmasını ve yazılmasını vasiyet etmesi gerekir. Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [kuddise sırruhû], sohbet ederken istiğrak haline girer ve üzerine manevi zuhuratlar akınca, "Bu ilimleri bizden alıp kaydedecek bir adam yok mu?" derdi. Kaydedilen bu manevi ilimlerden Hak yolunda giden sâlik ve tâlipler istifade eder; ancak bu tür ilimleri ehli olmayana açmamak gerekir. Bir kasıt olmaksızın, içinde bulunduğu vaktin icabı, onlardan bahsedilmesinde bir günah yoktur. Bu, ya o anda gelen manevi vecdin galebesiyle olur ya da bir müridi doğruya sevketmek için yapılır.

Allah azîzdir, hakîmdir. O'nun izzeti, ehil olmayanın sırlarını almasına karşı gayreti (onların saklamasını) gerektirdi; hikmeti ise vakti gelince onların ehline açılmasını icap ettirdi. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Boşanan Kadınlara Mal Vermek

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, boşanan kadınlara bir mal verme emrini tekit ve tekrar için şöyle buyurdu:

---

463 Kurtubî, bu konuda icmâ bulunduğunu, aksi görüşte olan bazı şâz görüşlere de tâbi olunmayacağını belirtmiştir. bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/207 (Beyrut 1998).

وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ﴿٢٤١﴾ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِه۪ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٢٤٢﴾

241. ***Boşanmış kadınlara örfe ve duruma uygun bir miktar mal verilmesi müttakilere bir borçtur.***

242. ***Allah size bu şekilde âyetlerini açıklıyor ki düşünüp hakikati anlayasınız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, boşanan kadınlara bir miktar mal verilmesi emrini bu âyette tekrar etti; çünkü önceki âyette bahsedilen kadınlar, mehir belirlendikten sonra kendileriyle cimâ edilmeden boşanan kadınlardır. Bu âyette bahsedilenler ise kendileriyle cimâ edildikten sonra boşanan kadınlardır. Önceki âyette, *"Bunu vermek ihsan sahiplerine bir borçtur"* dendi. Bundaki incelik şudur: Kendisiyle hiç cimâ edilmeden boşanan bir kadına bir mal vermek ancak ihsan sahibi kimselerin yapabileceği bir şeydir; çünkü onu boşayan koca, kendisinden hiç istifade etmemiştir. İkinci kadın ise böyle değildir; onunla kocası birlikte olup kendisinden istifade etmiştir, ondaki takva duygusu kendisini ona bir mal vermeye sevkeder.

Denilir ki birinci âyet indiği zaman müslümanlardan biri, "Eğer ihsanda bulunsaydım kendisinden istifade ederdim, ancak ben kendisini terkettim" dedi. Bunun üzerine emri tekit için ikinci âyet indi ve, "Bu, şirkten sakınan müttakilere yani her mümine bir borçtur" dedi.

Boşanan kadına durumuna göre bir miktar mal vermek, İmam Mâlik'e göre mendup olup teşvik ve tavsiye edilmiş bir şeydir. Bunun geniş açıklaması *el-Muhtasar* adlı eserde mevcuttur. Orada belirtildiği gibi bu mal, kocanın haline göre belirlenir, iddetten sonra dönüş için kadına verilir. Bu mal, şartları gerçekleşmiş bir nikâh içinde boşanan kadınlara verilir. Nikâh lian ve benzeri durumlarda hâkim tarafından feshedilince verilmez. Geniş bilgi için ilgili kitaplara bakılsın.

241-242. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kim, nefsinin kötü arzularını terk ve hevâsına muhalefet ederse Rabb'ine karşı güzel kulluğun tadına varır. Kim bir terbiye şeyhine bağlanırsa müşahede ve Hakk'a nazar gibi kalbî ibadetlerin tadından istifade eder. Bir şeyhe bağlanmayan kimse ise ancak zâhirî ibadetlerin tadıyla yetinir. Birinci âyet, Hakk'a vâsıl olan müridler hakkındadır; bu âyet ise âbid ve zâhidler hakkındadır. Bunun için birinci âyette, "muhsinler" denmiş, ikinci âyette ise "müttakiler" tabiri kullanılmıştır.

Ölümden Kaçış Yok!

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, müminleri cihada hazırlamak için onları ölümden kaçmaktan sakındırarak şöyle buyurdu:

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ
لَهُمُ اللّٰهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ إِنَّ اللّٰهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ أَكْثَرَ
النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٢٤٣﴾

243. ***Baksana şu sayıları binlerce olmasına rağmen ölüm korkusundan dolayı yurtlarından çıkıp gidenlere! Allah onlara, "Ölün!" dedi (öldüler), sonra onları diriltti. Şüphesiz Allah insanlara büyük lutuf sahibidir, fakat insanların çoğu şükretmez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, taun zamanı, *ölüm korkusuyla yurtlarından kaçan şu binlerce insanın haline* fikir ve ibret gözüyle baksana!"

Onların on, otuz veya yetmiş bin kişi olduğu rivayet edilmiştir.

Âyette anlatılan kimseler Vâsıt yakınlarındaki Dâverdân kasabasında yaşıyorlardı. Orada taun hastalığı ortaya çıkınca, bir grup insan bu hastalıktan kaçarak kasabayı terketti; bir kısmı da kasabada kaldı. Ka-

lanların ekseriyeti helâk oldu; kasabayı terkedenler kurtuldu. Sonra geri döndüler. Kasabada ölmeden kalanlar,

"Eğer biz de sizin yaptığınız gibi yapsaydık, hepimiz hayatta kalırdık. Bundan sonra tekrar taun hastalığı baş gösterirse biz de kasabayı terkederiz" dediler.

Ertesi sene yine taun hastalığı ortaya çıktı. Bu defa hepsi kasabadan kaçtılar ve geniş bir vadiye indiler. O sırada bir melek vadinin alt tarafından, bir melek de üst tarafından onlara, "Ölün" diye seslendi; hepsi öldüler. Üzerlerinden sekiz veya daha fazla gün geçince, vücutları şişti. Bir rivayete göre üzerlerinden çok zaman geçti, çürüdüler, ortada kemikleri kaldı. Onlar bu halde iken Allah'ın peygamberi Hızkıyel (aleyhisselâm) onlara uğradı, Allah Teâlâ'ya dua edip onlar için şefaatçi oldu; bunun üzerine Allah onları tekrar diriltti, bir zaman daha yaşadılar. Üzerlerinde ölüm alameti vardı; giydikleri elbiseler kefen gibi beyaza dönüşüyordu. Bu hal onların torunlarında da devam etti.[464]

Esmaî demiştir ki: "Basra'da taun hastalığı çıkınca, bir adam ailesiyle birlikte bir merkebe binip oradan çıktı; kölesi de hayvanın başını çekiyordu. Köle, şu manada beyitleri söylemeye başladı:

"Şu hayvanın üzerindekiler ve uçarcasına kaçanlar Allah'ın hükmünün önüne geçemezler; Allah her yolcunun önündedir (her yerde herkes için O'nun hükmü geçer)."

Bu sözleri işiten adam ailesiyle birlikte geri döndü.

Bu âyet, o zamandaki şeriatta taundan kaçmanın haram olduğunu gösteriyor; nitekim bu, bizim dinimizde de haramdır. Bu konuda Abdurrahman b. Avf (radıyallahu anh), Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Bir beldede veba hastalığının bulunduğunu işittiğinizde oraya gitmeyin. Bulunduğunuz yerde veba görülünce de oradan kaçarak başka yere çıkmayın."[465]

---

464 İlgili rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/742-743.

465 Buhârî, Tıb, 30; Müslim, Selâm, 98.

Ben (İbn Acîbe) bu konuda derim ki: İmamlar taundan kaçmanın ve onun bulunduğu yere girmenin hükmü hakkında farklı görüşler belirtmişlerdir.

Bazıları, bu hadisin zâhirî ifadesiyle amel ederek taunun bulunduğu yerden çıkmayı ve taun bulunan yere girmeyi yasaklamışlardır. Bazıları da bunun mekruh olduğunu söylemişlerdir. Taundan kaçma konusunda tercih edilen görüş, onun haram olmasıdır. Taunun bulunduğu yere girmeye gelince, bunda farklı hükümler olup açıklama gerekmektedir:

Kimin yakîni kuvvetli ve tevhid inancı safi ise onun bu hastalığın bulunduğu yere girmesi helâldir. Kimin yakîni zayıf ise yani ona bu hastalıktan bir şey bulaşınca, tesiri Allah'tan başka bir sebebe ait görüyorsa onun bu yere girmesi haramdır.

Hz. Âişe (radıyallahu anhâ) der ki:

Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi vesellem), "Yâ Resûlallah, taun nedir?" diye sordum, şöyle buyurdu:

"Develerde görüldüğü gibi bir çeşit beze hastalığıdır. Onun çıktığı yerde durup kalan kimse, şehid gibidir; ondan kaçan ise savaş meydanından kaçan kimse gibidir."[466]

İbn Hacer demiştir ki: "O hastalığın çıktığı yerde kalanın şehid sevabı alması şu şartlara bağlıdır: O kimse, başına ancak Allah'ın takdir ettiği şeyin geleceğini bilmeli; O'nun emrine teslim olup kazâsına rıza göstermeli; bulunduğu mekânda kalmalı ve bu hastalıktan kaçmak için oradan çıkmamalı. Bu şartlarda yerinde kalan kimse için şehidlik sevabı hâsıl olur. Bu da üç şekilde olur:

Kim bu sıfatlara sahip olur ve kendine taun hastalığı bulaşıp ölürse şehid olur.

Kime hastalık bulaşır, fakat ondan dolayı ölmeyip daha sonra vefat etse de şehiddir.

---

466 Ahmed, *Müsned*, 6/145.

Kime bu hastalık bulaşmaz, fakat o, başka bir sebeple o anda veya daha sonra vefat ederse o da şehiddir. Bu şartları taşımayan kimse, taundan ölse bile şehid değildir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir."[467]

Taun olan yerden onun bulunmadığı yere gelmek câizdir. Bu kimse geldiği yere girmekten engellenmez. Âlimlerimizden Bâcî, İbn Hacer, Hattâb ve diğerleri böyle demişlerdir. Onlar bu görüşlerine şu hadis-i şerifi delil göstermişlerdir:

"(İlâhî irade dışında) Hastalık geçmesi ve kuşların uçuşuna göre bir işin hayırlı olup olmadığına hüküm vermek yoktur."[468]

Bu konuda farklı hadisler de vardır. Bunların birinde Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Aslandan kaçar gibi cüzamlı kimseden kaç!"[469]

Diğer hadiste ise şöyle buyrulmuştur:

"Hastalıklı hayvanları, sağlam olanların içine karıştırmayın."[470]

Bu hadisleri, hastalığa sebep olacak şeye baştan engel olmak ve önünü kesmek şeklinde anlamalıdır. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], sağlam olan hayvan hasta olana karışınca, kendisinde bir hastalık gözüktüğünde, bunun tek sebebinin bu karışma olduğu zannedilmesin diye böyle buyurmuştur. Çünkü o durumda birileri, dinen olmadığı söylenen hastalık geçmesinin, vâkıada var olduğunu söylemek durumunda kalacaktır (Hadis, bu durumun kendi başına meydana gelmediğini, her şeyin ilâhî izinle olduğunu belirtmektedir). Farklı hükümler içeren iki hadis arasındaki müşkülü gidermede bu, tercih edilecek bir yorumdur.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İhtiyaç ortaya çıktığı için konu hakkında biraz uzunca bilgi verdim. Çünkü bu tefsirin yazılışı, taun hastalığının yaygın olduğu bir dönemde

467 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 11/350.

468 Buhârî, Tıb, 19; Müslim, Selâm, 102-109; Ebû Davud, Tıb, 24; Tirmizî, Kader, 9; İbn Mâce, Mukaddime, 10, Tıb, 43.

469 Buhârî, Tıb, 19; Ahmed, *Müsned*, 2/443.

470 Buhârî, Tıb, 19; Müslim, Selâm, 104; İbn Mâce, Tıb, 24.

gerçekleşti. Allah bizleri onun vebalinden ve taunun tehlikesinden muhafaza etsin.

Denildiğine göre, beldelerinden çıkıp giden kimseler, İsrâiloğulları'ndan bir topluluktu. Bunlara cihad etmeleri emredilince, cihadda öldürülmekten korkarak bulundukları beldeden çıkıp kaçtılar. Bunun üzerine Allah, onlara ölümden hiçbir şeyin kurtaramayacağını göstermek için hepsinin canını aldı, sonra tekrar diriltti ve onlara, "Allah yolunca savaşın" âyetiyle cihadı emretti.

Âyet şöyle sona ermektedir: *"Şüphesiz Allah insanlara büyük lutuf sahibidir."* Yani Allah onlara (aslında bu hastalık ve cihad içinde) rahmetini indirdi. Onlar ise bundan kaçtılar, Allah kendilerini hemen cezalandırmadı, onları öldürdükten sonra tekrar diriltti. Fakat insanların çoğu şükretmez. Felaketler içinde saklı nimetleri anlayarak hem genişlik hem de darlık halinde Allah'a şükreden insan çok azdır.

243. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ey dinleyici, nefsin engellerinden ve şehvet vatanlarından çıkıp ayrılan kimselere bakmaz mısın? Onlar, Allah'tan gayri her şeyden gönüllerini çekmiş, gerçek safi tevhide yönelmiş, birlik denizine dalmayı asıl hedef görmüş bir cemaattir. Onlar, ruhlarının cehalet ve maddeye yönelme hastalığı ile ölmesinden korkarak şehvetlerinden kaçtılar. Allah da onları kendi huzuruna özel olarak seçti, kendilerini zatını müşahede etmeye cezbetti ve onlara,

"Nefsânî hazlarınızı öldürün, vücudunuzdan uzaklaşın" buyurdu. Onlar, nefsânî hazlarını öldürüp, varlıklarını görmekten uzaklaşınca Allah onları ilim ve marifetle diriltti.

Şüphesiz Allah insanlara büyük lütuf sahibidir; çünkü Allah onlara Kendisine giden yolun kapısını açtı, onları meliklerin meliki âlemlerin Rabbini tanımaya hazırladı. Fakat insanların çoğu şükretmiyor. Şöyle ki, Allah onlara tecelli edip Kendisini tanıttı. Fakat Allah'ın basiretlerini açtıkları hariç, insanların çoğu bunun farkında değildir. Farkında olan basiret sahipleri de çok azdır.

Allah Yolunda Cihad

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette müminleri cihada teşvik ederek şöyle buyurdu:

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٤٤﴾

244. Allah yolunda savaşın ve bilin ki Allah, her şeyi işitir ve bilir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Allah'ın dinini yüceltmek ve davetini duyurmak için, bütünüyle din Allah için yaşanıncaya kadar *Allah yolunda* kâfirlerle *savaşın ve bilin ki Allah* her şeyi, bütün söz ve dualarınızı *işitmekte*, niyet ve ihlâsınızı *bilmektedir*; O, ihlâs sahibi kullarına en güzel karşılığı verir, niyeti karışık olanları ise bu güzel nimetlerden mahrum eder."

244. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah'a vâsıl olma yolunda nefsinizle mücâhede edin (onu manen temizleyip terbiye etmek için bütün gayretinizi sarfedin); O'nun huzuruna gidiş seyrinizde devamlı olun. Her türlü kusur ve noksanlıktan uzak olan Allah'ın huzuru, nefsinin keyfine göre yaşayanlara haramdır.

Ebü'l-Hasan eş-Şüşterî demiştir ki:

"Eğer bize ulaşmak istersen, ölmen şarttır; içinde mâsiva bulunan kimse, vuslata eremez."

Nefisle mücâhede, nefsi, kendisine ağır gelen şeylerin altına sokmak ve hafif gelen şeylerden uzaklaştırmaktır. Böyle yapılırsa nefse artık hiçbir şey ağır gelmez ve nefis hiçbir şeye aşırı düşkünlük göstermez. Tam aksine nefsin arzusu Mevlâ'sının kendisi hakkında hükmettiği şeylere uymak olur. Velilerden birine, "Neyi arzuluyorsun?" diye sorulunca, "Allah'ın benim için hükmettiği şeyi!" cevabını verdi.

Ey Hak yolcuları, bilin ki Allah zikirlerinizi işitmektedir, ihlâs ve maksatlarınızı bilmektedir.

Allah İçin Güzel Borç Vermek

Cihad, teçhizat desteğine ihtiyaç duyulan bir iştir. Her insan bu maddi imkâna sahip değildir. Bunun için Cenâb-ı Hak, maddi imkânı yerinde olanları fakirlere infak etmeye teşvik ederek şöyle buyurdu:

مَنْ ذَا الَّذٖى يُقْرِضُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُٓ اَضْعَافًا كَثٖيرَةًۜ وَاللّٰهُ يَقْبِضُ وَيَبْصُۜطُۖ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٤٥﴾

245. ***Verdiğinin kat kat fazlasını kendisine ödemesi için Allah'a güzel borç*** *(O'nun rızası için sadaka)* ***verecek yok mu? Daraltan da genişleten de Allah'tır. Siz O'na döndürüleceksiniz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Malından halis niyetle *Allah'ın kullarına güzelce borç verecek* Allah ile böyle güzel bir muameleye girecek *yok mu? Kim bunu yaparsa Allah onun sevabını kat kat artırır;* öyle ki kendisine yedi yüz mislinden başlayıp nihayetsiz derecede sevap verir. Fakirlik korkusu onu sadaka vermekten engellemez. Hiç şüphesiz *Allah dilediklerinin rızkını daraltır,* velev ki ona verdiği az olsun; *dilediklerine de rızkı genişletir,* velev ki ona verdiği çok olsun. Bilakis Allah, eli sıkı cimri kimseye rızkını daraltır; elini açıp bolca ikram edene rızkını genişletir." Hadislerde belirtildiği gibi kula şöyle denir:

"Ey âdemoğlu, sen ver ki sana da bolca ihsan edilsin."[471]

Diğer bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Elindeki maldan infak et, arşın sahibinin senin malını azaltacağından korkma!"[472]

Allah Teâlâ'ya borç verme ifadesi, sadaka vermeye teşvik etmek ve olayı akıllara yaklaştırmak içindir. Şu kudsî hadiste de durum aynıdır:

471 Buhârî, Nafakât, 1, Tevhid, 35; Müslim, Zekât, 36; İbn Mâce, Keffârât, 15.

472 Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 6040; Taberânî, *el-Kebir*, nr. 1024; Heysemî, *ez-Zevâid*, 3/126.

"Allah kıyamet gününde, 'Ey âdemoğlu! Ben hasta oldum da sen beni niçin ziyaret etmedin?' diye sorar. Âdemoğlu,

'Yâ Rabbi! Sen âlemlerin Rabb'isin, ben seni nasıl ziyaret edebilirim?' der. Allah Teâlâ,

'Falan kulumun hasta olduğunu bildiğin halde niçin onu ziyaret etmedin? Eğer onu ziyaret etseydin, beni onun yanında bulacaktın' der ve yine sorar:

'Ey insanoğlu! Senden yiyecek istedim, beni niçin doyurmadın?' Kul,

'Yâ Rabbi! Sen âlemlerin Rabb'i olduğun halde ben seni nasıl doyururum?' diye sorar. Allah Teâlâ,

'Hatırlasana, falan kulum senden yiyecek istedi, sen onu doyurmadın. Bilmiyor musun, eğer onu doyursaydın, (yaptığın hayrı) benim katımda bulacaktın. (Onun ihtiyacını görüp sevindirmekle beni memnun etmiş olacaktın)' diye cevap verir. Ve tekrar,

'Ey âdemoğlu! Senden su istedim bana su vermedin' der, kul,

'Yâ Rabbi! Sen âlemlerin Rabb'i olduğun halde ben sana nasıl su verebilirim?' diye sorar. Allah Teâlâ,

'Hatırlasana, falan kulum senden su istedi, sen vermedin. Eğer ona su verseydin bunu benim katımda bulurdun' cevabını verir."[473]

245. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İki dünyanın sevgisinden gönül bağını kesen, her ki âlemden de himmetini çekip Mevlâ'sına yönelten kimdir? Hiç şüphesiz Allah, onun sahip olduğu bu hal sebebiyle kendisini bütün varlığa sahip ederek amelinin karşılığını kat kat fazlasıyla verir. *Hikem* adlı eserde dendiği gibi; sen kâinatın sahibini müşahede etmediğin sürece varlıklarla birlikte olursun (kalbin onlara bağlı kalır); varlığın sahibini müşahede ettiğin zaman ise bütün kâinat seninle olur (hepsi sana hizmet eder; her şey senin için bir zikir ve fikir vesilesi olur).

473 Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, nr. 526 (Beyrut 1999); Müslim, Birr, 43; ayrıca biraz kısa rivayet için bk. Ahmed, *Müsned*, 2/404; Taberânî, *el-Evsat*, nr. 8717.

Kula kabz ve bast halini veren (kulu ruhen daraltan ve rahatlatan) Allah'tır. Eğer sen himmetini O'ndan çekip kendi varlığına yöneltirsen, Allah vücudunu senin hükmün altında ve himmetin içinde daraltır; şayet himmetini varlıktan çekip onun yüce yaratıcısına yöneltirsen, O sana varlıklarda genişçe tasarruf etme imkânı verir.

Yahut Allah, kalpleri sevdiğini kaybetme ve ondan ayrı kalma sıkıntısı içinde daraltır, onu kendisiyle ünsiyet etme ve manevi güzelliklerle genişletir.

Yahut Allah, vefat ile ruhları kabzeder, ona hayat ile genişlik ve rahatlık verir.

Tasavvuf ehline göre kabz ve bast halleri, gecenin gündüzü takip etmesi gibi birbirini takip eden iki manevi haldir. Sûfîde ilâhî korku hali ağır basınca, kalbi daralır, kabz halini yaşar; ümit hali ağır basınca, rahatlar bast halinde olur. Bu, seyir halinde olanların yani manevi terbiyesi devam edenlerin halidir. Allah'a vâsıl olanların ise korku ve ümit halleri dengededir; onlarda kabz ve bast hali tesir etmez; çünkü onlar hallere hâkimdirler; onları kontrol ederler.

Kuşeyrî demiştir ki: "Allah Teâlâ kuluna cemal sıfatını keşfedince (açınca) gönülünü genişletir; celâl sıfatını keşfedince kalbini daraltır. Kabz, ondan uzak kalmayı gerektirir, bast ise O'nunla ünsiyet (muhabbet) etmeyi gerektirir. Şunu bil ki Allah bazan kulunu beşeriyet haline döndürür, içini iyice daraltır, öyle ki kul bir zerreyi taşıyamayacak hale gelir. Bazan da onu kendi sıfatlarından alır, o zaman kul, kendisinde üzerine gelen hali taşıyacak bir kudret ve takat bulur. Şiblî (rahimehullah) demiştir ki: "Kim Allah'ı tanırsa gökleri ve yeri göz kapağının bir kılı üzerinde taşır (herkese tahammül eder); kim de azîz ve celîl olan Allah'ı tanımazsa kendisine bir sineğin kanadı yüklense, daralır feryat eder."[474]

Marifet ehlinden bir zat der ki: "Allah bir kulunu daraltınca, öyle daraltır ki en ufak bir şeyi taşıyacak hali kalmaz. O, bir kulunun içini genişletince de öyle genişletir ki yapamayacağı şey kalmaz. Bütün haller O'ndandır."

474 Kuşeyrî, *et-Tahbîr fi't-Tezkîr Şerhu Esmâillahi'l-Hüsnâ*, s. 30-31 (Beyrut 1999).

Kim, daraltanın ve genişletenin Allah olduğunu bilirse hiçbir kulu ayıplamaz. İyi ve kötü halinde, zenginlik ve fakirlikte kimseye bağlanmaz. Bir bela anında Allah'tan ümidini kesmez. Kendisine bir nimet verilince gönlünü nimete kaptırmaz. Hiçbir zaman kendi tedbiriyle uğraşmaz (hep yüce Mevlâ'ya yönelir ve güvenir).

Kabz (kalbin daralması, tutulması, sıkıntı) olsun bast (genişlik, rahatlık ve huzur hali) olsun hepsinin kendisine has edepleri vardır. Kabz halinin edepleri, kaderin tecellileri altında kalbin (itiraz ve isyan etmeden) sükûnet içinde bulunması, çok affedici ve sonsuz ikram sahibi Allah'tan o halden çıkış ve kurtuluş beklemesidir. Bast halinin edepleri, dili tutmak, gevşememek, ikram ve ihsan sahibi Allah'tan hayâ etmektir. Bast, nice er kişilerin ayaklarının kayıp zarara düştükleri bir haldir.

Velilerden biri der ki: "Bana basttan bir hal açıldı, o hal içinde bir hata ettim; bu yüzden otuz senedir sahip olduğum manevi makamdan perdelendim."

Bunun için denir ki: Bast sergisinde dur, fakat o hal içinde gevşeyip rahat davranmaktan sakın!

Bil ki kabz ve bast, korku ve ümit halinden daha yüksek iki haldir. Kabz ve bastın üstünde ise heybet ve üns vardır. Korku ve ümit, müminler içindir. Kabz ve bast, seyrü sülûk halinde olanlar içindir. Heybet ve üns ise ârifler içindir. Sonra varlıkları görmekten mahv (Allah'tan gayri her şeyin gözden silinme ve yok olma) hali gelir ki bu temkin sahibi (manevi halinde karar kılmış) ârifler içindir. Onlar için herhangi bir heybet, üns, ilim ve his bulunmaz (onlar Allah'ta fâni olduklarından, hal ve makamların kaydından kurtulmuşlardır).

Bu konuda şu manadaki şiiri okurlar:

"Sen gerçekten Hakk'ı bulan biri olsaydın, bütün kâinattan, arştan ve kürsîden kalbini çeker uzaklaşırdın. Allah ile hiçbir hale bağı olmaksızın birlikte olurdun; öyle ki cin ve insanları hatırlamaktan kurtulurdun."

İsrâiloğulları'nın Savaşla İmtihanı

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kendilerine cihad emredilip ondan korkan kimselerin kıssasını zikretti; müminleri onlara benzemekten sakındırarak şöyle buyurdu:

أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى إِذْ قَالُوا لِنَبِيٍّ
لَهُمُ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ
كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ
فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَدْ أُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَائِنَا فَلَمَّا كُتِبَ
عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٢٤٦﴾

246. ***Musa'dan sonra, İsrâiloğulları'dan ileri gelen kimseleri görmedin mi*** *(ne yaptılar)*? ***Onlar kendilerine gönderilmiş bir peygambere, "Bize bir hükümdar gönder ki*** *(onun komutasında)* ***Allah yolunda savaşalım" dediler. Peygamber, "Ya size savaş emredilir de savaşmazsanız?" dedi. Onlar ise, "Bizler yurtlarımızdan çıkarılmış, çocuklarımızdan uzaklaştırılmış iken Allah yolunda neden savaşmayalım?" dediler. Kendilerine savaş emredilince, içlerinden pek azı hariç, geri dönüp kaçtılar. Allah zalimleri çok iyi bilir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, *Musa'nın vefatından sonra* cihad talebinde bulunan şu *İsrâiloğulları'dan bir grubun kıssasına ibret için bakmaz mısın, ne yaptılar? Onlar, kendilerinden gönderilmiş bir peygambere,*

'Bize, işlerimizi yönetecek ve görüşlerine müracaat edeceğimiz bir melik gönder; çünkü başında bir komutan olmadan düzgün bir harp yapılamaz; onunla birlikte *Allah yolunda savaşalım' dediler.* Bu peygamberin ismi Şimuel veya Şem'ûn'du. *Peygamberleri onlara,*

'Ya size savaş emredilir de savaşmazsanız?' dedi." Yani eğer size savaş emredilirse siz savaştan kaçmaya, savaşmaktan daha yakın kimseler değil misiniz?

Mana şudur: Eğer size savaş emredilirse savaştan korkar mısınız? Yani, ihtimal ki size savaş emredilirse ondan korkarsınız.

"Onlar da cevaben şöyle dediler: Biz Allah yolunda neden savaşmayalım? Savaşmayı gerektirecek sebep ortada iken, bizi savaştan meneden nedir? *Savaş sebebi, düşmanın* başımıza musallat olup *bizi yurtlarımızdan çıkarması ve çoluk çocuğumuzu esir almasıdır."*

Allah Teâlâ onlara Câlût isminde bir hükümdarı ve beraberindeki Amelika ordusunu musallat etmişti. Bunlar, Mısır'la Filistin arasında yaşıyorlardı. Câlût ve ordusu İsrâiloğulları'na saldırdı, pek çok kan döktüler, Beytülmakdis'i harap ettiler, Tevrat'ı yaktılar, ellerinde bulunan ve kendisiyle Allah'tan yardım istedikleri tabutu aldılar, kadın ve çocuklarını esir ettiler. Rivayet edildiğine göre, meliklerin çocuklarından 440 kişiyi esir ettiler. Bunun üzerine İsrâiloğulları, peygamberlerinden, komutasında düşmanlarıyla savaşacakları bir hükümdar göndermesini istediler.

Âyet şöyle sona eriyor: *"Kendilerine savaş emredilince,* başlarına onları sevk ve idare edecek Tâlût isminde bir hükümdar gönderilince, *savaştan korktular ve geri dönüp kaçtılar; ancak içlerinden çok azı hariç.* Onlar da Tâlût ile nehri geçenlerdir. *Allah, zalimleri çok iyi bilmektedir;* onları rezil ve rüsva eder, oların düzen ve hilelerini bozar. Bu halden Allah'a sığınırız."

246. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İnsanların çoğunun, bir terbiye şeyhini bulabilmeyi temenni ettiklerini görürsün. Bunlar der ki: "Eğer böyle bir şeyh bulsak, nefislerimizle herkesten çok mücâhede ederiz."

Böyle bir şeyh ortaya çıkınca ve terbiye vermeye ehliyetli olduğunu bilince, o kimse ondan yüz çevirir ve davasından vazgeçer, gerisin geri döner. Buna sebep olarak da önce şeyhin bazı hallerini yadırgar, sonra

onun bu işe ehliyetli olmadığını öne sürer. Ancak Allah Teâlâ'nın kendilerine özel yardım ettiği çok az kimseler o şeyhe tâbi olur (kendisinden feyiz ve terbiye alır). Allah, özel rahmetini dilediğine tahsis ve nasip eder; Allah büyük ihsan sahibidir.

Velilerine ancak kendi zatına delil olan şeyleri delil yapan ve onlara ancak huzuruna ulaştırmak istediği kimseleri ulaştıran Allah'ı tesbih ederim.

Cenâb-ı Hak onlara, istedikleri meliki açıklayarak şöyle buyurdu:

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ اِنَّ اللّٰهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًاۜ قَالُوٓا اَنّٰى
يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ اَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ
سَعَةً مِنَ الْمَالِۜ قَالَ اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰيهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي
الْعِلْمِ وَالْجِسْمِۜ وَاللّٰهُ يُؤْت۪ي مُلْكَهُ مَنْ يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَل۪يمٌ ﴿٢٤٧﴾

247. Peygamberleri onlara, "Allah, size hükümdar olarak Tâlût'u gönderdi" dedi. Onlar, "O bize nasıl hükümdar olabilir? Biz, hükümdarlığa ondan daha layığız ve hem ona mal olarak bir genişlik (zenginlik) verilmemiş!" dediler. Peygamber, "Allah sizin üzerinize onu seçti, kendisini ilimde ileri seviyede, beden olarak da güçlü kıldı. Allah mülkünü dilediğine verir. Allah, rahmeti geniş olan ve her şeyi bilendir" dedi.

Tefsir

Peygamberleri Şimuel *onlara, "Allah, size bir hükümdar gönderdi,* komutasında savaşmanız için onu tayin etti. O, Tâlût'tur" *dedi.* Tâlût, Davud gibi İbrânîce bir isimdir.

"Onlar, inat ve bozgunculuk için, *'O bize nasıl hükümdar olabilir?'* Yani, o bizi yönetmeye nasıl ehil olabilir ki kendisi meliklerin çıktığı hanedandan değildir" dediler. Çünkü o zamana kadar başlarına melik olan kimseler Hz. Yakub'un oğullarından Yahuda'nın çocukları içinden

çıkıyordu; Tâlût ise Bünyamin'in neslinden geliyordu. Peygamberlik ise Lâvî'nin çocukları içinde devam ediyordu.

Onlar sözlerine şöyle devam ettiler: *"Biz,* vâris olarak ve yetki yönünden *hükümdarlığa ondan daha layığız;* çünkü hükümdarlar bizim içimizden çıkar, *hem o fakirdir,* düşmana karşı kendisine takviye sağlayacağı *fazla malı yoktur, dediler."*

Tâlût, çobanlık yapan fakir bir kimseydi. Onun hayvan sulayan veya dericilik yapan biri olduğu da söylenmiştir.

"Peygamberleri şöyle dedi: "Allah size Tâlut'u seçti, siz beğenmeseniz de hüküm budur."

Vehb b. Münebbih demiştir ki: "Allah, onların peygamberine, 'Senin yanına bir adam girdiğinde, eğer boynuzun içine konmuş olan yağ cızırdayıp ses verirse o kimse onların hükümdarıdır' diye vahyetti. Tâlût, peygamberin yanına girince, boynuzdan yapılmış yağ kabı içindeki yağ cızırdayıp ses verdi, bunun üzerine peygamber onu İsrâiloğulları'na hükümdar yaptı."[475]

Süddî demiştir ki: "Allah, o zamanki peygamberine bir asâ göndererek, 'Senin yanına bu asânın uzunluğunda bir adam girince, İsrâiloğulları'nın meliki (hükümdarı) odur' diye vahyetti. Verilen ölçüye Tâlût uydu; böylece Allah Teâlâ'nın onu melik olarak seçtiği anlaşıldı."

Peygamberlerinin sözü şöyle devam ediyor: *"Allah kendisine engin bir ilim verdi."* Tâlût, İsrâiloğulları içinde Tevrat'ı en iyi bilendi. Onun harp ve idare sanatında çok ileri olduğu da söylenmiştir. "Onu *beden olarak da güçlü kıldı."*

Tâlût, boyu uzun, heybetli biriydi; öyle ki İsrâiloğulları'nın en uzun adamı Tâlût'un omuzuna geliyordu. Bu hal kalplerde daha fazla heybet ve hürmet hissi uyandırır; bir de düşman karşısında ve savaşın zorluklarına karşı daha fazla kuvvet kazandırır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Allah mülkü* (hüküm, idare ve malı) *dilediğine verir.* Çünkü bütün mülkün sahibi O'dur; onu dilediğine verir. *Allah,*

---

475 İlgili rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/749-753.

rahmeti geniş olandır; fakir olana genişlik verir; onu sebepsiz zengin eder. O, mülke (halkı idare etmeye, hüküm vermeye ve zenginliğe) sebepli *ve* sebepsiz olarak kimin layık olduğunu *en iyi bilendir."*

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, Tâlût'un hükümdarlığına delil olacak başka bir alameti zikrederek şöyle buyurdu:

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ اِنَّ اٰيَةَ مُلْكِه۪ٓ اَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ ف۪يهِ سَك۪ينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ
وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ اٰلُ مُوسٰى وَاٰلُ هٰرُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلٰٓئِكَةُ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَةً
لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ ﴿٢٤٨﴾

248. *Peygamberleri onlara dedi ki: "Onun hükümdarlığının alameti, tabutun size gelmesidir. Meleklerin taşıdığı o tabutun içinde Rabb'inizden size sekînet* *(kalplerinizi sükûnete kavuşturacak şey)* ***ve Musa ile Harun ailesinin geride bıraktığı eserler*** *(miras olan kutsal emanetler)* ***vardır. Eğer inanmış kimseler iseniz sizin için bunda şüphesiz bir işaret vardır."***

Tefsir

İsrâiloğulları, peygamberlerinden Tâlût'un Allah tarafından hükümdarlık için seçilmiş olduğuna bir delil ve alamet isteyince, peygamberleri onlara şöyle dedi: *"Onun hükümdarlığının alameti, tabutun size gelmesidir."*

Bu tabut, şimşir ağacından yapılmış, altın ile süslenmiş bir sandıktır. Sandığın uzunluğu 3 genişliği 2 zirâ idi.

Onun tanıtımı şöyle devam ediyor: *"Onda Rabb'inizden sizin için bir sekînet vardır."* Yani onda harp anında kalplerinizi sükûnete kavuşturacak ve sizi harp meydanda sabit tutacak bir meziyet vardır. İsrâiloğulları, bu sandığı harplerde önlerine koyuyorlar, (onun bereketiyle ve ondan aldıkları manevi kuvvetle) savaştan kaçmıyorlar ve böylece düşmanlarına galip geliyorlardı.

Denildiğine göre bu sandığın içinde Hz. Âdem'den [aleyhisselâm] Hz. Muhammed'e [sallallahu aleyhi vesellem] kadar bütün peygamberlerin resimleri vardı.

Diğer bir rivayete göre sandığın içinde peygamberlerin kalplerinin yıkandığı altından yapılmış bir tas vardı; işte sekînet budur.

"Ayrıca bu sandıkta Musa ailesinin bıraktığı emanetler vardır." Bunlar, Tevrat levhalarının parçaları, Hz. Musa'nın asâsı, elbisesi ve Hz. Harun'un sarığı idi.

"Onu melekler taşımaktadır."

Vehb b. Münebbih demiştir ki: "Tabut, İsrâiloğulları'nı mağlup eden kavmin eline geçti. Onlar bunu içinde putlarının bulunduğu kiliseye koydular; putlar parçalanıp yere düştü. Onu bir kavmin beldesine götürdüler, onlara açlık ve kıtlık isabet etti. Bunun üzerine, 'Bütün bunlar bu tabut yüzünden oluyor, onu İsrâiloğulları'na muhakkak geri vermeliyiz' dediler. Sonra bir araba hazırlayıp tabutu üzerine koydular, onu iki öküze bağlayıp hayvanları İsrâiloğulları'nın beldesine doğru saldılar. Allah dört melek gönderdi; melekler bu öküzleri İsrâiloğulları'nın bulunduğu yere kadar sürüp getirdi. İsrâiloğulları, o sırada Tâlût'un hükümdarlık işini tartışıyorlardı; tabut gelince bunun Allah'tan özel bir yardım olduğunu yakînen inandılar."[476]

Bu konuda başka şeyler de söylenmiştir.

Allah Teâlâ âyetin sonunda buyurur ki: *"Eğer inanmış kimseler iseniz sizin için bunda şüphesiz bir işaret vardır."*

Âyet, onların peygamberlerinin sözüne inanmayı kastetmiş olabileceği gibi, bizim Peygamberimiz'in [sallallahu aleyhi vesellem] Allah'tan getirdiği ilâhî kelâma iman etmeyi kastetme ihtimali de vardır.

248. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Genelde nefisler, bir şahsın Allah tarafından seçilmiş bir kul olduğunun alameti ortaya çıkmadıkça, onu kabul etmez. Bunun için kâfirler,

---

476 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 1/402-403; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 1/229-230 (Beyrut 2002, 5. baskı); Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/226.

peygamberlerden mucize talebinde bulunmuşlar; avam halk da velilerden keramet görmek istemişlerdir. Halbuki bir kimsenin veli olmasına, zâhirinde istikamet üzere bulunması ve bâtınında yakînî imana ulaşması yeterlidir.

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî [rahimehullah] demiştir ki: "İki şey var ki her şeyi içine alan asıl keramet onlardır: Bunlardan biri, yakîninin artması ve müşahede halinin elde edilmesiyle gerçekleşen iman kerametidir; diğeri ise sünnet-i seniyyeye uyarak, boş davaları ve aldatıcı şeyleri terkederek gerçekleşen amel kerametidir. Kime bu iki keramet verilir de o, bunların dışındaki şeylere iştiyak duyarsa o kimse velilik davasında yalancı ve hakikat adına iftira eden biridir yahut işin zâhirî ilminde ve amelinde kalmış biridir ..."

İmam Sühreverdî [kuddise sırruhû] *Avârifü'l-Maârif'te* der ki: "Bazan kaderin sırlarından ve ilâhî kudretin gizli tecellilerinden kendisine bir şey keşfolmayan kimse, onların kendisine açıldığı kimseden daha faziletli olabilir. Allah Teâlâ, ona safi marifetini açtığı zaman bu hali elde eder. Kudretin tecellisi olan şeyler, her şeye kadir olan Allah'ın eseridir.

Kim, her şeye gücü yeten Mevla'nın huzuruna girmeye ehil olursa o, hiçbir şeyi garip bulmaz ve ilâhî kudretten daha fazla bir şey istemez. Bu kul, ilâhî kudretin hikmet âlemindeki bütün varlıklarda ayrı ayrı tecelli ettiğini basiretiyle görür.

Keramet ancak şüphe ve tereddüt içinde bocalayan kalpler ve sarsıntı içindeki kararsız nefisler için ortaya konur. Kimin kalbi yakîn ile sükûna erer, nefsi müşahede ile huzur halini elde ederse onun başka bir delil ve ispata ihtiyacı olmaz; çünkü sağlam dağların ayakta durmak için direklere ihtiyacı yoktur."[477]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kim velilerden maddi keramet isterse onda İsrâiloğulları'na ait bir damar ve huy vardır. Onlar, Cenâb-ı Hakk'ın kendisine mülk (hükümdarlık) ihsan ettiği kimse kendilerine tanıtıldıktan sonra peygamberleri-

477 İmam Sühreverdî'nin keramet hakkındaki açıklamaları için bk. *Avârifü'l-Maârif: Gerçek Tasavvuf*, s. 38-39; 278-279 (İstanbul: Semerkand, 1999).

ne, "O bizim başımıza nasıl melik olur, halbuki melik olmaya biz ondan daha layığız " dediler. Allah Teâlâ da onlara şu şekilde cevap verdi: "Allah mülkünü dilediğine verir."

Onlara gösterilen tabut kerameti, kendilerine bir rahmet olarak emredilen cihaddan kaçınmalarından sonra gerçekleşti.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Ordunun Nehir Suyu ile İmtihanı

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, onların düşmana doğru gidiş kıssasını tamamlayarak şöyle buyurdu:

فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ اِنَّ اللّٰهَ مُبْتَلٖيكُمْ بِنَهَرٍۚ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ
فَلَيْسَ مِنّٖيۚ وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَاِنَّهُ مِنّٖٓي اِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهٖۚ
فَشَرِبُوا مِنْهُ اِلَّا قَلٖيلًا مِنْهُمْۜ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا مَعَهُۙ قَالُوا
لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهٖۜ قَالَ الَّذٖينَ يَظُنُّونَ اَنَّهُمْ مُلَاقُوا
اللّٰهِۙ كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلٖيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثٖيرَةً بِاِذْنِ اللّٰهِۜ وَاللّٰهُ مَعَ الصَّابِرٖينَ ﴿٢٤٩﴾

249. ***Tâlût askerleriyle beraber*** (beldesinden) ***ayrılınca onlara, "Allah sizi bir ırmakla imtihan edecek; kim ondan içerse benden değildir. Eliyle bir avuç içen müstesna, kim ondan içmezse bendendir" dedi. İçlerinden pek azı müstesna hepsi ırmaktan içtiler. Tâlût ve iman edenler ırmağı geçince*** (içlerinden bazıları), ***"Bugün bizim Câlût'a ve ordusuna karşı koyacak bir gücümüz yoktur" dediler. Allah'a kavuşacaklarına yakînen inananlar ise, "Sayıca az olan nice birlikler, Allah'ın izniyle, sayıca fazla olan nice toplulukları yenmiştir; Allah sabredenlerle beraberdir" dediler.***

Tefsir

İsrâiloğulları Tâlût'un hükümdarlığı üzerinde ittifak edince Tâlût, savaş hazırlığına başladı ve kendisiyle birlikte ancak genç, dinç ve geride çoluk çocuk gibi bir bağlantısı olmayan kimselerin savaşa katılmasını istedi. Seçtiği kimselerden 80.000, bir rivayete göre 30.000 kişi toplandı. Ordu, beldesinden ayrılıp çöle gelince, bir sıcak yaz günüydü, susadılar ve Tâlût'tan kendileri için bir nehir bulmasını istediler. *Tâlût,* Allah'tan aldığı vahiy, ilham veya peygamberinin emriyle *onlara,*

"Allah, bu cüretiniz sebebiyle sizi bir nehir ile imtihan edecek; kim ondan el veya alet olmaksızın ağzıyla içerse benden yani benim ordumdan değildir; kim de ondan avucuyla alacağı bir yudum hariç, daha fazla içmezse o bendendir" dedi. Bu alacağı bir avuç su, kendisine ve atına yetiyordu.

"İçlerinden pek azı hariç, diğerleri yüz üstü suya kapanıp ağızlarıyla *ırmaktan* kana kana *içtiler."* İçmeyenler Bedir ehlinin sayısınca 314 kişiydi.[478]

Süddî, onların 4000 kişi olduğunu söylemiştir.[479]

Rivayet edildiğine göre kim (emre uyarak) sadece bir avuç su aldıysa bu, kendisine ve hayvanına yetti. Kim bir avuçla yetinmediyse susuzluğu arttı, dudakları karardı, nehri geçmeye gücü yetmedi.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Ordudaki herkes yakînleri ölçüsünde sudan içtiler. Kâfirler, hayvanlar gibi ağzını suya koyup kanıncaya kadar içtiler. Günahkârlar, onlardan daha az içtiler. Onlardan 76.000 kişi geri döndü. Bazı müminler hiçbir şey içmediler. Bir kısmı, bir avuç su aldı. Fazla su içenlerin susuzluğu arttı ve yere düştü. Hiç su içmeyenlerin ise hali daha güzel oldu; öyle ki bunlar bir avuç içenlerden bile daha dayanıklıydılar."[480]

Bu imtihanın hikmeti, cihad için ihlâslı itaatkâr kimselerin seçilmesiydi; çünkü ilâhî yardım ancak bu sıfattaki insanlara yapılmaktadır.

---

478 bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 1/231 (Beyrut 2002, 5. baskı); Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 2/232; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/760.

479 bk. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân,* 1/405.

480 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 2/231-232.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Tâlût ve* su içmeyenlerden yanında kalanlar *iman edenler nehri geçince bazıları, 'Bizim bugün Câlût ve ordusuna karşı koyacak gücümüz yoktur,* çünkü onların sayısı çok fazla, bizim sayımız ise az' *dediler.* İçlerinde, *Allah'a kavuşacaklarına yakînen inanan* ve şehidlik için can atan basiret ehli kimseler *ise,*

'Onların çokluğundan korkmayın; *sayıca az olan nice birlikler, Allah'ın izni,* iradesi ve yardımı *ile sayıca fazla olan nice topluluklara galip gelmiştir; Allah sabredenlerle beraberdir'* dediler."

249. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hikmet ehlinden biri demiştir ki: "Dünya, Tâlût'un ordusunu imtihan ettiği nehir gibidir, ondan ancak avucuyla bir yudum içenlerden (zaruret miktarı alanlardan) başkası kurtulamaz. Kim ondan zaruret miktarı alırsa kendisine yeter ve Mevlâ'sının ibadetine dinç bir şekilde vakit ayırır. Kim ondan ihtiyaç dışında alırsa dünya hapishanesinde hapsolur, malın elinde esir kalır."

Velilerden biri der ki: "Dünyayı isteyen kimse, tuzlu deniz suyundan içen kimseye benzer; ne kadar çok içerse o derece susuzluğu artar."

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur: *"Kimin kalbi dünya muhabbetiyle dolarsa ondan üç şey hiç ayrılmaz: Yorgunluğu bitmeyen meşguliyet, sonu gelmeyen emel, doyumsuz bir hırs."*[481]

Hz. İsa [aleyhisselâm] demiştir ki: "Dünya, İblîs için bir ekin tarlasıdır; dünya ehli de onun çiftçileridir."

Hz. Ali [radıyallahu anh] şöyle demiştir: "Dünya yılan gibidir; dokunuşu yumuşaktır, fakat zehri insanı öldürür. Öyleyse ondan dolayı başına geleceklerden sakın. Kim ondan gelen şeylere muhabbet ederse kalbinden ona karşı soğukluk gider."

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] buyurmuştur ki: *"Dünyanın Allah katındaki değersizliğini gösteren şeylerden biri, Allah'a ancak orada isyan edilmesi, diğeri de Allah katındaki şeylere onu terkederek ulaşılmasıdır."*[482]

---

481 İbn Ebü'd-Dünya bu sözü, Hz. İsa'ya [aleyhisselâm] ait olarak nakletmiştir (bk. İbn Ebü'd-Dünya, *Kitâbü Zemmi'd-Dünyâ*, nr. 30).

482 Bu söz *İhyâ*'da Ebü'd-Derdâ'ya ait olarak nakledilmiştir (bk. Gazâlî, *İhyâ*, 3/257).

Hz. Ali (radıyallahu anh) demiştir ki: "Dünyanın evveli meşakkat, sonu fânidir. Helâlinin hesabı, haramının azabı vardır. Karışık olandan dolayı sahibi kınanıp azarlanır. Dünyada zengin olan fitneye düşer, fakir olan hüzünlenir ..."

Denilmiştir ki: Dünya, bir şeyi çok isteyenin gelişi gibi sana yönelir, kaçan kimse gibi sırt dönüp uzaklaşır, melül (bezgin) kimsenin ulaşması gibi ulaşır, acele eden gibi ayrılır gider. Onun hayrı az, ömrü kısa, lezzeti fâni fakat azabı devamlıdır.

Hz. İsa (aleyhisselâm) demiştir ki: "Sizler dünyayı elde etmek için çalışıp duruyorsunuz, halbuki dünyada çalışmadan da rızka kavuşursunuz. Siz ahiret için amel yapmıyorsunuz, oysa siz ahirette ancak salih amel sebebiyle ilâhî ihsanlara kavuşursunuz."

Denildiğine göre Allah Teâlâ, dünyaya şöyle vahyetmiştir: "Kim bana hizmet ederse sen de ona hizmetçi ol; kim sana hizmet ederse onu hizmetinde kullan."

Ömer b. Abdülaziz, dünyanın halini şu manadaki beyitlerle dile getirirdi:

"Ey dünya ile aldanan kimse, senin gündüzün yanılma ve gaflet, gecen ise uykudan ibarettir. Bu halinle gam ve keder senden hiç ayrılmaz. Sen, fâni lezzetlerinle mesrur olur, boş hayalinle ferahlarsın. Bu hal, rüya gören kimsenin uykusunda bir şeylerle lezzetlenmesine benzer. Senin bütün meşguliyetin dünya içindir; fakat âkıbetinde ondan nefret edersin. Dünyada bu şekilde ancak hayvanlar yaşar ..."

Bir başkası da bu konuda der ki:

"Bu dünya, eziyet ve sıkıntı yurdudur, fâni bir yerdir; nice değişik hallerin yaşandığı bir evdir. Bütün dünya senin olsa sonuçta ölüp gidersin, ondan muradına eremezsin. Ey bu dünyada uzun süre yaşamak arzusunda olan kimse, şunu bil ki onda uzun süre kalmak zarardır. İhtiyarlayıp gençlik elden gidince, artık hayatta bir hayır ve lezzet kalmaz."

Hz. Davud'un Câlût'u Öldürmesi

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, Câlût'un kıssasını ve Davud'un [aleyhisselâm] hükümdarlığa gelmesini zikrederek şöyle buyurdu:

وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِه۪ قَالُوا رَبَّنَٓا اَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْراً وَثَبِّتْ
اَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِر۪ينَۜ ﴿٢٥٠﴾ فَهَزَمُوهُمْ بِاِذْنِ اللّٰهِ
وَقَتَلَ دَاوُ۫دُ جَالُوتَ وَاٰتٰيهُ اللّٰهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَٓاءُۜ
وَلَوْلَا دَفْعُ اللّٰهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْاَرْضُ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ
ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَم۪ينَ ﴿٢٥١﴾ تِلْكَ اٰيَاتُ اللّٰهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّۜ
وَاِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَل۪ينَ ﴿٢٥٢﴾

250. *(Müminler)* ***Câlût ve askerleriyle karşılaştıklarında, "Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır, ayaklarımızı sabit tut*** *(bize cesaret ve sebat ver)*, ***kâfirlere karşı bize yardım et" dediler.***

251. ***Sonunda Allah'ın izniyle onları yendiler. Davud da Câlût'u öldürdü. Allah ona*** *(Davud'a)* ***hükümdarlık ve hikmet verdi, dilediği ilimlerden ona öğretti. Eğer Allah, insanlardan bir kısmının kötülüğünü diğerleriyle savmasaydı, yeryüzü fesada giderdi*** *(âlemin düzeni bozulurdu)*. ***Fakat Allah, âlemlere büyük lutuf*** *(ve rahmet)* ***sahibidir.***

252. ***İşte bunlar Allah'ın âyetleridir. Biz onları sana hak olarak anlatıyoruz. Şüphesiz sen, Allah tarafından gönderilmiş peygamberlerdensin.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Tâlût, beraberindekilerle Câlût'a karşı meydana çıkıp iki ordu birbirine yaklaşınca, müminler Allah'a yalvarıp O'ndan yardım isteyerek şöyle dua ettiler:*

'Rabbimiz, bizim üzerimize sabır yağdır, düşmanla karşılaşınca onlardan korkup kaçmamak için *ayaklarımızı sabit tut ve kâfirlere karşı bize yardım et.'"*

Bu duada güzel bir tertip vardır. Şöyle ki onlar önce, kalplerine sabır akıtılmasını istediler; çünkü sabır, zaferin temelidir Sonra sabrın bir sonucu olarak, savaş meydanında ayaklarının sabit kalmasını istediler ve peşinden, düşmana karşı yardım dilediler. Bu yardım, genelde sabır ve sebata bağlıdır.

"Allah, izni ve kudreti *ile* onların dualarını kabul edip düşmanlarını hezimete uğrattı; *onları yendiler; Davud, Câlût'u öldürdü."*

Davud'un [aleyhisselâm] Câlût'u öldürmesi özetle şöyle oldu:

Tâlût'un ordusu içinde İşâ oğullarından kimseler vardı. Davud'un babası da onlardan biriydi. Bunlar altı veya yedi kişiydiler. Davud küçük olup koyun otlatıyordu. Harp patlak verince kendi kendine, "Gideyim şu savaşı göreyim" diye savaş olan yere doğru gitti. Yolda giderken bir taşa rastgeldi, taş ona seslenerek,

"Ey Davud, beni al, benimle Câlût'u öldüreceksin" dedi. Sonra iki taş daha aynı şekilde seslendi, onları alıp torbasına koydu ve yoluna devam etti.

Savaş alanına geldiğinde, Câlût meydana çıkmış, Tâlût'un ordusundan kendisiyle teke tek savaşacak adam istiyordu. İnsanlar da ondan çekinerek geri duruyorlardı. Sonunda Tâlut, bir siyaset takip ederek,

"Kim Câlût'un karşısına çıkar ve onu öldürürse kendisini kızımla evlendireceğim ve malımın yarısını kendisine vereceğim" dedi. Onun karşısına çıkmak için Davud geldi. Tâlût ona, "Benim atıma bin ve silahımı al" dedi. Davud da öyle yaptı, heybetli bir görüntü içinde ortaya çıktı, biraz yürüdükten sonra geri döndü. İnsanlar, "Genç korktu!" dediler. Davud,

"Eğer Allah onu öldürmez ve bu işte bana yardım etmezse bu atın ve silahın bana bir faydası olmaz; fakat ben onu kendi usulüme göre öldürmek istiyorum" dedi.

Davud, çok güzel sapan kullanırdı. Attan indi, torbasını alıp boynunu astı, içinden sapanı alıp Câlût'un karşısına çıktı. Câlût, tam teçhizat silahlıydı. Davud'a,

"Ey genç, karşıma sen mi çıktın?" diye sordu, o da,

"Evet" dedi. Câlût,

"Bu ne hal, bu şekilde ancak bir köpeğin karşısına çıkılır" dedi. Davud,

"Evet, sen benim için köpekten de aşağısın" dedi. Câlût,

"Seni bugün parça parça edip etini kuşlara ve yırtıcı hayvanlara yedireceğim" dedi. Sonra birbirlerine yaklaştılar. Davud, onu biraz oyalayıp sapanını aldı, taş almak için elini torbasına soktu, rivayete göre taşlar birbirine kaynayıp tek bir taş oldu, onu alıp sapana koydu, Allah'ın ismini andı ve taşı Câlût'a fırlattı. Taş Câlût'un başına isabet etti, onu öldürdü. Davud, Câlût'un başını kesip torbasına koydu. Askerler birbirine karıştı, Tâlût'un ordusu karşı tarafa saldırıya geçti ve sonunda düşman mağlup edildi.[483]

Davud, Tâlût'a gelip şartına uymasını istedi. O da, "Şu insanlara zarar veren düşmanlardan 200 kişiyi öldürüp mallarını bana getirirsen olur" dedi. O da 200 kişiyi öldürüp mallarını getirdi. Tâlût, kızını onunla evlendirdi ve malının yarısını ona verdi.

Davud [aleyhisselâm] zaman içinde yetkiyi eline alınca, Câlût'un ordusundan geride kalanları Mağrib'e sürgün etti. Berberîler, onların kalıntılarıdır.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah, Davud'a mülk ve hikmet* yani peygamberlik *verdi."* Ona verilen özel şeylerin, zırh yapımı ve kuşlarla konuşması olduğu da söylenmiştir. *"Allah ona,* ayrıca *dilediği ilimleri,* marifet ve sırları *öğretti."*

Allah, kâfirlerin zararını defetti, hile ve tuzaklarını kendi başlarına geçirdi. *"Eğer Allah, insanlardan bir kısmının kötülüğünü diğerleriyle savmasaydı yeryüzü fesada giderdi."* Yani, şayet Allah kâfirlere karşı müslü-

483 bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* 1/232 (Beyrut 2002); Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 2/234-235; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/762-7633.

manlara yardım edip onların şerrini defetmeseydi, kâfirler galip gelir, yeryüzünde fesat çıkarırlardı.

Âyete verilen bir diğer mana şudur:

Eğer Allah, insanların başına, zalimden mazlumun hakkını alan, kuvvetliye karşı zayıfı koruyan sultanı koymasa ve içlerinde hâkimleri bulundurmasa halk birbirine saldırır, kuvvetli zayıfın hakkını yer ve âlemin nizamı bozulurdu.

Âyete şu mana da verilmiştir:

Şayet Allah malları, canları, kan ve namusu korumada, doğacak haksızlıkları insanlardan şahitlerle defetmeseydi, yeryüzünde fesat yayılırdı.

Bir diğer mana:

Eğer Allah, taat ve iyilik sahiplerinin bereketiyle gaflet ve isyan ehlinden azabı defetmeseydi, isyan ehlinin uğursuzluğu yüzünden yeryüzü fesada giderdi.

Hz. Peygamber'den (sallallahu aleyhi vesellem) rivayet edilen bir haberde şöyle buyrulmuştur:

"Hiç şüphesiz Allah, ümmetimden namaz kılanların bereketiyle, namaz kılmayanlardan azabı defeder. Aynı şekilde zekât verenlerin, oruç tutanların, haccedenlerin ve cihad edenlerin bereketiyle, bu işleri yapmayan kimselerden azabı savar. Eğer hepsi bu işleri terkedecek olsalardı, onlara bir an mühlet tanımaz (cezalarını verirdi)."[484]

Diğer bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Eğer aranızda Allah için rükû eden ibadet ehli, yerde otlayan hayvanlar ve süt emen küçük çocuklar olmasaydı, yaptığınız isyanlar yüzünden üzerinize azap yağardı."[485]

---

484 İbn Abbas'a ait bir rivayet için bk. Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 7597; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/764.

485 Taberânî, *el-Kebîr*, 22/nr. 785; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 3/ 345; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 7523.

Bir diğer hadis-i şerifte ise şöyle buyrulmuştur:

"Şüphesiz Allah Teâlâ bir salih müslümanın bereketiyle çocuklarını ve etrafındaki komşularını umumi belalardan korur. O kimse aralarında bulunduğu sürece emniyet içinde olurlar."[486]

Bu durum, Allah'ın kullarına bir ihsanıdır; O, zalim kullarını salih kulları ile ıslah eder, hayırlı insanlar, kötülere şefaat eder; eğer böyle olmasaydı derhal helâk edilirlerdi, fakat Allah bütün âlemlere (ve özellikle insanlara) büyük ihsan sahibidir.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: "Ey Muhammed, *bunlar Allah'ın* kudretini ispat eden *âyetleridir.*" Burada işaret edilen şeyler, yukarıda anlatılan binlerce insanın ölüp sonra dirilmesi, Tâlût'un hükümdar olması, tabutun getirilmesi ve Câlût'un zalim ordusunun hezimete uğratılmasıdır.

Âyet şöyle bitiyor: *"Biz onları sana hak olarak,* Ehl-i kitabın ve tarihçilerin şüphe etmeyeceği şekilde vâkıaya uygun haliyle *anlatıyoruz.* Şu olayları haber vermen de gösteriyor ki *şüphesiz sen, tarafımızdan gönderilmiş peygamberlerdensin."* Çünkü sen bu haberleri, bizzat görmeden, kimseden işitmeden haber veriyorsun, sen bunları Allah'tan başka birilerinden öğrenmiş ve haber almış da değilsin. Onların, her şeyden haberdar olan ve her şeyi bilen Rabb'inin katından gelmiş olduğunda, Allah'ın kalbini mühürledikleri hariç, hiç kimse şüphe etmez. Böyle bir halden Allah'a sığınırız.

250-252. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Maneviyat yolunda nihayet halindeki başarının alameti, başlangıç halinde samimiyetle boyun eğerek Allah'a dönmektir.

Mürid nefis, hevâ, şeytan ve yolunu kesen diğer düşmanlarla mücadele için meydana çıktığında, onlara karşı Allah'tan yardım isteyip kendi güç ve kuvvetinden sıyrıldığında; bu onun ilâhî yardıma ulaşmasına ve nefsine karşı zafer kazanacağına bir alamettir. Bu aynı zaman-

---

486 Aynı konuda bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* 2/ 855 (Beyrut 1995); İbn Kesîr, *Tefsir,* 1/669; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/764; *es-Sagîr,* nr. 1784. Bu konuda İbnü'l-Münkedir'den gelen bir haber için bk. Humeydî, *Müsned,* nr. 373.

da onun nihayette başarıya ulaşmasının da bir vesilesidir. Bu durumda Allah onu, bütün varlıklara sözü geçen biri yapar, kendisine hikmetinin hazinelerini açar.

Ebû Süleyman-ı Dârânî demiştir ki: "İnsan, sürekli olarak bütün günahları terketme halini elde ederse melekût âleminde istediği gibi cevelan eder (gezer dolaşır); sonra, herhangi bir âlimden ilim almadan, taze ve yeni hikmetlerle geri döner. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Kim bildikleri ile amel ederse Allah ona bilmediklerini öğretir."[487]

Bu haldeki kul, diğer kullar için bir rahmet olur; Allah, azabı hak etmiş kullarından, onun bereketine, azabı savar.

Kudsî bir hadiste şöyle buyrulmuştur: Allah Teâlâ buyurur ki:

"Kuluma benimle meşgul olma hali galip gelince, onun bütün himmet ve lezzetini zikrimde yaparım, benimle onun arasında bulunan perdeyi kaldırırım. İnsanlar yanıldığı zaman o yanılmaz. Onların sözleri, peygamberlerin sözleri gibi haktır. Onlar gerçek yiğit kimselerdir. Onlar öyle kimselerdir ki ben yeryüzündekilere bir azap göndermeyi murat edince, onları zikrederim ve onların hatırına diğerlerine azap etmekten vazgeçerim."[488]

Allah Teâlâ bizlere onların muhabbetini tattırsın ve bizleri de onlardan eylesin. Âmin.

Peygamberler Farklı Derecelere Sahiptir

Allah Teâlâ bu sûrede peygamberlerini topluca zikretti. Resûlü Hz. Muhammed'in [sallallahu aleyhi vesellem] gönderilen peygamberlerden olduğuna şahitlik yaptı. Bundan sonraki âyette de özetle peygamberlerin bir kısmının diğerinden üstünlüğünü belirterek şöyle buyurdu:

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللّٰهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَاٰتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَاَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ...

487 Ebû Nuaym, *Hilye*, 10/15; Hâkim et-Tirmizî, *Beyânü'l-Fark*, s. 50.

488 Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 1872; Üsâmüddin es-Sabâbati, *Câmiu'l-Ehâdîsi'l-Kudsiyye*, 2/33 (nr. 384) (Kahire 2004).

253 ***Biz o peygamberlerin bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık. Allah onlardan bir kısmı ile konuşmuş, bazılarını da derecelerle yükseltmiştir. Meryem oğlu İsa'ya açık mucizeler verdik ve onu Rûhulkudüs'le** (Cebrâil ile)* ***destekledik ...***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Biz,* seni ve sana kıssalarını naklettiğimiz *peygamberlerin bazılarını diğerlerinden üstün kıldık.* Bir kısmına diğerlerinde olmayan hususiyetler ve haller verdik."

Âyette bu üstünlük topluca ifade edilmiş, şu şundan üstündür şeklinde birilerinin derecesini düşürerek ifade edilmemiştir. Öyle olsaydı, fazileti az olanın noksanlığı dile getirilmiş olurdu, bu ise yasak edilmiştir. Bunun için Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) şöyle buyurmuştur:

"Peygamberler arasında (onları birbirine kıyas ederek, kendinizce) ayırım yapmayın."[489]

Diğer bir hadisinde ise şöyle buyurmuştur:

"Bana, Yunus b. Mettâ'ya karşı üstünlük vermeye kalkmayın (benim ondan daha üstün olduğumu söylemeyin)."[490]

Bu hadislerde yasaklanan durum, diğerlerine göre derecesi düşük olan peygamberin ismini vererek diğer peygamberin ondan üstün olduğunu söylemektir. Çünkü bu, onun kusurunu söylemek ve noksanlığını dile getirmektir. Bununla birlikte Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem), kendisinin bütün peygamberden üstün olduğunu açıkça şöyle ifade buyurmuştur:

"Ben bütün insanların efendisiyim, bunda övünmek yok (ben bunu Allah'ın bana bahşettiği nimeti zikretmek için söylüyorum)."[491]

---

489 Müslim, Fezâil, 163; Ebû Davud, Sünnet, 13.

490 Aynı konuda benzer bir hadis için bk. Buhârî, Enbiyâ, 35; Müslim, Fezâil, 159; Ebû Davud, Sünnet, 13.

491 Tirmizî, Menâkıb, 1; İbn Mâce, Zühd, 37; Ahmed, *Müsned*, 1/5, 281.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), kendisinin bütün insanlardan üstün olduğunu söylemiş, fakat bir noksanlık nisbet edilmesin diye peygamberlerden herhangi birinin ismini vermemiştir. Buna göre, yukarıdaki hadisler arasında bir çelişki yoktur.

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında buyuruyor ki: *"Allah, o peygamberlerin bazısı ile özel olarak konuştu."* Onlardan biri Hz. Musa'dır (aleyhisselâm). Allah onunla Tûr dağında konuşmuştur. Kendisiyle özel konuşma yapılan peygamberlerden diğeri Hz. Muhammed'dir (sallallahu aleyhi vesellem). Cenâb-ı Hak, kendisiyle mi'racda o çok özel yakınlığın gerçekleştiği makamda konuşmuştur.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah bazı peygamberleri derece olarak daha üstün yaptı."*

Üstün kılınan peygamber Hz. Muhammed'dir (sallallahu aleyhi vesellem). Onun üstünlük sebeplerinden bazıları şunlardır:

Allah Teâlâ onu umumi bir davetle bütün insanlara göndermiştir; kendisine pek çok delil, devam eden mucize, her devre hitap eden âyetler vermiş, sayıya gelmeyecek kadar ilmî ve amelî faziletler bahşetmiştir. İfadenin "bazı peygamberler" şeklinde kapalı ifade edilmesi, üstün kılınan peygamberin büyüklüğünü göstermek içindir. Bununla sanki şöyle demek isteniyor: Onun sıfatı öyle meşhur ve malumdur ki isim vererek belirtmeye gerek yoktur.

Bir diğer görüşe göre üstün kılınan peygamber Hz. İbrahim'dir. Çünkü Cenâb-ı Hak, ona en yüksek mertebe olan dostluk (hillet) mertebesini vermiştir. Ben derim ki (Hz. Muhammed'e (sallallahu aleyhi vesellem) verilen) muhabbet mertebesi daha üstündür.

Bazıları bunun Hz. İdris (aleyhisselâm) olduğunu söylemiş ve bu görüşlerine şu âyeti delil göstermişlerdir:

"Biz onu yüce bir makama yükselttik" (Meryem 19/57).

Âyette işaret edilen peygamberlerin ülü'l-azim peygamberler (Hz. Muhammed, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. İsa (aleyhisselâm)) olduğu da söylenmiştir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Meryem oğlu İsa'ya açık mucizeler verdik."* Yani ona ölüleri diriltme, gözleri kapalı olanların gözlerini açma ve alaca hastalığına yakalananları iyileştirme gibi apaçık mucizeler verdik. *"Ve onu Rûhulkudüs'le destekledik."* Yani Cebrâil ile takviye ettik. Cebrâil [aleyhisselâm] Hz. İsa ile beraberdi, o nereye gitse yanında bulunurdu. Âyette, Hz. İsa'nın diğer peygamberlerden ayrı olarak özellikle zikredilmesi, yahudilerin onu küçük düşürmede, hıristiyanların ise kendisini yüceltmede çok ileri gitmelerindendir. Böylece Cenâb-ı Hak, onlara doğru itikadı gösterdi, Hz. İsa'nın rab değil ancak bir peygamber olduğunu belirtti.

253. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, peygamberlerin bazısını diğerlerinden üstün kıldığı gibi, bazı velilerini de diğerlerinden üstün yapmıştır. Üstünlük ancak, yakîn halinin kemaline ulaşmak, özel tevhid ilminde zevk ve keşif yönüyle derinleşmek, marifetullah ve sırlarda terakki etmekle gerçekleşir. Bu da Allah dostlarına hizmet, kemal ehli zatlarla sohbet; kalbi (mâsivadan) tam olarak boşaltmak; nefsinden, maldan ve insanlardan gönlü tamamen çekmekle olur.

Velilerden bazısına müşahede hali verilir ve ayrıca kendisine (Allah ile) özel konuşma devleti ihsan edilir. Bazısına müşahede hali verilir, özel konuşma verilmez. Bazı velilere açık keramet halleri verilir. Bazı veliler marifet kerameti ile yetinir, diğer kerametlerden bir şey görmez.

Daha aşağı derecede olanı belirtme konusunda peygamberler hakkında ne söylenmişse veliler hakkında da aynısı geçerlidir. Yoksa insan, gıybet günahına düşmüş olur. Velilerin eti zehirlidir, (gıybetlerini yaparak etlerini) yiyeni öldürür. Şu halde, bütün veliler hakkında onların kâmil insanlar olduğuna inanmalı, yukarıda açıkladığımız gibi, bir velinin üstünlüğü anlatılırken, başka bir veli ile kıyas edilip ismi belirtilerek daha düşük derecede olduğu söylenmemelidir.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Ümmetler de Farklı Farklıdır

Cenâb-ı Hak, peygamberlerin hallerini ve ilâhî inayete ulaşmadaki farklılıklarını belirttikten sonra, onların ümmetlerinin hallerini ve hidayet konusundaki farklılıklarını zikrederek şöyle buyurdu:

وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذ۪ينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ
وَلٰكِنِ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ اٰمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ مَا اقْتَتَلُوا
وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يُر۪يدُ ۝

"... Allah dileseydi o peygamberlerden sonra gelenler, kendilerine açık deliller gelmişken birbirleriyle savaşmazlardı. Fakat onlar ihtilafa düşerek içlerinden kimi iman etti, kimi de inkâra saptı. Allah dileseydi onlar savaşmazlardı; lâkin Allah dilediğini yapar.

Tefsir

Cenâb-ı Hak, âyetin bu kısmında buyuruyor ki: Ben peygamberleri gönderip onların bazısını diğerinden üstün kıldığımda, onlardan sonra gelen ümmetler ihtilafa düşüp birbirileriyle savaştılar. Bütün bunlar (imtihan gereği) benim iradem ve dilememle oldu.

"*Eğer Allah* bütün ümmetlerin hidayetini dileseydi, *o peygamberlerden sonra gelenler, kendilerine* peygamberlerin hak peygamber olduğunu ispat eden *apaçık deliller geldikten sonra birbirleriyle savaşmazlardı. Fakat onlar,* düşmanlık ve haset yüzünden *ihtilafa düştüler; içlerinden bazısı,* peygamberlerin getirdiği dine uymada Allah'ın kendisini muvaffak etmesiyle *iman etti, kimi de* onlara muhalefet ederek *inkâra saptı ve* (cehennem ehli) şakîlerden oldu. *Eğer Allah,* hepsinin hidayet üzere bulunmasını dileseydi, *onlar savaşmazlardı; lâkin* onun hikmeti, kâfirler için tecelli edecek Müntakım ve Kahhâr ismiyle, müminler için tecelli edecek Kerim ve Halîm isminin sırrının ortaya çıkması için ihtilafın olmasını gerektirdi. *Allah dilediğini yapar."* O'na yaptığının hesabı sorulmaz, fakat insanlar yaptıklarından sorumludur (Enbiyâ 21/23).

Âyette şu görüşe bir delil vardır: Hayır olsun şer olsun, bütün olaylar Allah'ın elindedir; kulların bütün işleri Allah Teâlâ'nın kudretiyle meydana gelmektedir. Kâinattan hiçbir varlığın, fiillerin oluşmasında kendi başına bir tesiri yoktur. Bu, kulların kendi fiillerini kendilerinin yarattığını söyleyen Mûtezile'nin görüşünü reddetmektedir. Onlar Allah'tan ne kadar uzak insanlar.

Allah'tan lutuf ve keremiyle bizleri, kötü hallerden korumasını diliyoruz.

253. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İnsanların veliler hakkında ihtilafa düşmeleri ezelde verilmiş bir hükümdür ve öteden beri devam edegelen bir durumdur. Âyette belirtildiği gibi, Allah'ın sünnetinde (kâinatta icra ettiği kanununda) bir değişme bulamazsın (Ahzâb 33/62). Ve insanlar sürekli ihtilaf edip duracaklar (Hûd 11/118).

Velilerden, kimi hayatta iken insanların kendisine hürmet ve tâzimde ittifak etmiş görürsen, o ya noksan biridir ya da Allah hakkında cahil biridir. Çünkü Allah'ta fâni olanlar halk tarafından hoş karşılanmazlar. İnsanlara yönelen kimse ancak makbul biridir. Genelde durum budur, bunun istisnası olan çok az örnek ise hükme esas olmaz.

Eğer bütün insanları kendisi hakkında ittifak etmesi övülecek bir durum olsaydı, bunun peygamberler için olması en evlasıdır. Bu durum peygamberler hakkında olmayınca, veliler için de olmaz. Çünkü veliler peygamberlerin izinde gitmektedirler ve onların haline tam anlamıyla vâris olan onlardır.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Allah Yolunda İnfak

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette Allah yolunda sadaka vermeye teşvik etmektedir. Çünkü Allah yolunda infak, imanın delili ve hidayetin alametidir. Bunun için şöyle buyurmaktadır:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ ف۪يهِ
وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌۜ وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٥٤﴾

254. ***Ey iman edenler! Kendisinde hiçbir alışveriş, dostluk ve** (Allah'ın izin verdikleri dışında)* ***bir şefaatçi bulunmayan gün gelmeden önce, size verdiğimiz rızıktan hayır yolunda harcayın. Kâfirler zalimlerin ta kendileridir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıklardan,* vâcip olsun nâfile olsun hayır yollarında ve özellikle teşvik ettiğimiz cihadda *harcayın.* Hesap ve sevapların verileceği gün gelmeden önce, kendiniz için, ölümünüzden sonra karşınızda bulacağınız hayırlı ameller yapıp gönderin. *O öyle bir gündür ki onda hiçbir alışveriş yoktur* ki, insan kendini kurtaracak bir iş yapsın. *O günde,* müttakilerin dışında dostluğu fayda verecek *hiçbir dost da yoktur. Ayrıca,* Allah'ın kendisine izin verdiği ve sözünden razı olduğu kimselerin dışında, *şefaati umulacak kimse de mevcut değildir.*

Öyleyse size vermiş olduğumuz şeylerden Allah yolunda harcayın, Allah düşmanı olan kâfirlerle cihad edin. Hiç şüphesiz *kâfirler, zalimlerin ta kendileridir.* Çünkü onlar, ibadeti onu hak edene değil başkasına yaptılar, hakkı olmayan varlıklara rablik sıfatını verdiler. Rablik ve ibadete layık olan ancak Hay ve Kayyûm olan ve gelecek âyette zatından bahsedilen Allah'tır.

Âyetü'l-kürsî

اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ اَلْحَيُّ الْقَيُّومُۚ لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌۜ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ
وَمَا فِي الْاَرْضِۜ مَنْ ذَا الَّذ۪ي يَشْفَعُ عِنْدَهُٓ اِلَّا بِاِذْنِه۪ۜ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْد۪يهِمْ

وَمَا خَلْفَهُمْۚ وَلَا يُح۪يطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِه۪ٓ اِلَّا بِمَا شَٓاءَۚ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ

السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَۚ وَلَا يَؤُ۫دُهُ حِفْظُهُمَاۚ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظ۪يمُ ﴿٢٥٥﴾

255. ***Allah, O'ndan başka ilâh yoktur. O, haydır*** *(ebedî hayat sahibidir),* ***kayyûmdur*** *(bütün varlıklara hayat veren ve hepsini ayakta tutandır).* ***Kendisine ne uyku gelir ne de uyuklama. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. İzni olmadan O'nun katında kim şefaat edebilir? O, kullarının önlerinde ve arkalarındaki şeyleri bilir. Kendisinin bildirdiklerinin dışında insanlar, O'nun ilminden hiçbir şeyi bilemezler. O'nun*** *(hükmünün tecelli yeri olan)* ***kürsîsi gökleri ve yeri kaplamıştır. Onları koruyup gözetmek kendisine zor gelmez. O, çok yücedir, çok uludur.***

Tefsir

Bu âyet-i celilede yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

"Rabbiniz *Allah,* vâcibü'l-vücûddur (varlığı zorunludur). Ondan başka ibadete müstahak ve layık ilâh yoktur. Kim O'ndan başkasına ibadet ederse büyük bir zulüm etmiş olur.

"O, Allah haydır"; evveli olmayan bir hayatın sahibidir. Hayatı ebedîdir, bir sonu ve zevali yoktur. O'na ölüm uğramaz, yokluk yol bulamaz.

"O Allah, kayyûmdur"; bütün âlemi ve içindekileri ayakta tutan, hepsine gerekli ve faydalı şeyleri ulaştıran, onlardan zararlı şeyleri uzaklaştıran, rızıklarını dağıtan ve diğer bütün ihtiyaçlarını gören O'dur.

"Onu bir uyuklama ve uyku hali almaz." Uyuklama denen şey, uykudan önce vücudun gevşeme ve bir çeşit gaflet halidir. Uyku ise dimağa kadar yükselen latif bir buhar sayesinde damarların gevşemesiyle dış organların görevlerinin durmasıdır.

Önce uyuklamanın zikredilmesi, olayın meydana gelişindeki sıraya göredir. Önce uyuklama, sonra uyku hali meydana gelir. Şu âyette de işin oluş seyrini anlatma yönüyle benzer bir durum vardır:

"Onlar (Allah yolunda) küçük büyük her ne infak ederlerse kendilerine sevap yazılır" (Tevbe 9/121).

(İnfak, Allah için vermektir. Bu, önce küçük şeylerle başlar, sonra büyük şeylerle devam eder.)

Yüce Allah âyette, uyuklama ile uykuyu birlikte zikretmiştir. Bunun hikmeti şudur: Eğer yüce Allah için sadece uyuklama halinin olmadığı bildirilseydi, bazıları uyku halinin bulunabileceğini düşünebilirlerdi. Çünkü uyku daha şiddetli ve ağır bir haldir. Şayet sadece uyku halinin olmadığı bildirilseydi, bu defa da uyuklamanın bulunacağını düşünenler olabilirdi. Zira uyuklama uykudan daha hafif bir haldir.

Bu iki halin kendisinde olmadığını zikretmekten murat, Allah Teâlâ'nın bütün beşerî hallerden uzak bulunduğunu, ebedî hayat sahibi ve her şeyi ayakta tutan bir zat olduğunu kuvvetle ifade etmektir. Hiç şüphesiz gaflet, uyuklama ve uyku hallerine düşen biri varlıkların ihtiyacını göremez, onları ayakta tutup muhafaza edemez, işlerini tedbir etmekte yetersiz kalır. Önceki sıfatların manasını kuvvetlendirmek için, bu cümle ile peşinden gelen cümlenin başına atıf harfi konmamıştır.

Âyetü'l-kürsî'deki el-hayyü'l-kayyûm kısmının, Allah'ın en büyük isim (ism-i a'zam) olduğu rivayet edilmiştir. Hz. Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem), kızı Fâtıma'ya şöyle buyurmuştur:

"Ey Fâtıma, sana öğrettiğim şu şeyleri sabah akşam okumana mani olan nedir?

'Yâ Hayyü, yâ Kayyûmu, bi-rahmetike esteğîsü. Eslıh lî şe'nî küllehû velâ tekilnî ilâ nefsî tarfete aynin'

Ey ebedî hayat sahibi olan ve bütün varlıkları ayakta tutan Allahım, senin rahmetinden yardım istiyorum. Benim bütün işlerimi ıslah ve hayırlı et. Beni bir göz yumup açma süresince bile nefsimin eline terketme."[492]

İmam Müslim, Ebû Musa el-Eş'arî'den (radıyallahu anh) şu hadisi nakleder:

492 Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, nr. 10405.

Bir gün Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) ile beraberdik. Âlemlere rahmet efendimiz ayağa kalkarak şöyle buyurdu:

"Yüce Allah uyumaz. Hem O'nun için uyku hali de düşünülmez. Ölçü O'nun elindedir. Dilediğini alçaltır, dilediğini yükseltir. Gece yapılan ameller gece, gündüz yapılan ameller de gündüz O'nun huzuruna yükseltilir. O'nun perdesi (zatını gözlerden perdeleyen) nurdur -bir rivayette- ateştir. Eğer perdeyi kaldıracak olsaydı, zatının nurları bütün yaratıkları yakardı."[493]

"Göklerde ve yerde ne varsa, hepsi O'nundur."

Âyetin bu kısmı da yüce Allah'ın her şeyi ayakta tutma sıfatını açıklamakta ve O'nun tek ilâh olduğuna bir delil olmaktadır. Âyetin bu ifadesi umumi bir mana taşır. Bu şekliyle âyet, göklerde ve yerde mevcut olan her şeyi, ikisinin dışındaki bütün işleri, onlarda yerleşip yaşayan akıllı akılsız bütün varlıkları kapsar. Bu ifade şekli, *'gökler, yerler ve onlarda bulunanlar O'nundur'* ifadesinden daha açık ve daha kapsayıcıdır.

Kısaca âyetin mesajı şudur: Yüce Allah bütün göklerdeki ve yerlerdeki varlıklara tek başına sahiptir, O'nun mülkünde bir ortağı ve hasmı yoktur.

"İzni olmadan O'nun katında kim şefaat edebilir?"

Âyetin bu kısmı da Allah'ın şanının ululuğunu açıklamaktadır. Hiç kimse hiçbir yönden O'na denk değildir. Hiç kimse, O'nun olmasını istediği bir şeyi, aracı olarak veya yalvararak değiştirmeye gücü yetmez. Hele O'nun istediği şeyleri inat ve düşmanlıkla engellemeye hiç kimsenin gücü yetmez.

Âyetteki "Kim?" sorusu, inkâr içindir. Azap etmek istediği kimseye O'nun izni olmadan hiç kimse şefaatçi olamaz. Bu şunun için söylenmiştir: Müşrikler, putların kendilerine şefaatçi olacağı düşüncesini taşıyorlardı. Cenâb-ı Hak bu âyetiyle, kendisinin izni olmadan hiç kimsenin şefaatçi olamayacağını bildirdi.

Yüce Allah "izni olmadan" ifadesiyle, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) ve ayrıca şefaat izni vereceği diğer peygamberlerin, veliler ve meleklerin şefaatini kastetmektedir.

---

493 Müslim, İmân, 293; İbn Mâce, nr. 195, 196; Ahmed, *Müsned*, 4/395.

"O, kullarının önlerinde ve arkalarındaki şeyleri (gelecekteki hallerini ve önceden yaptıkları her şeyi) bilir."

Yani önceden yaptıklarını ve gelecekte yapacakları her şeyi bilir. Çünkü insan, geçmişi arkasında bırakmıştır, geçen zaman onun için arka hükmündedir, gelecekse önündedir.

Âyete şu mana da verilmiştir: Allah onların dünyadaki halleriyle ahiretteki hallerini bilir. Dünya hayatına "öndeki hayat" ahiret hayatına da "arkadan gelen hayat" dendiği gibi; tersi de söylenebilir. Şöyle ki dünya, insanın geride bıraktığı, ahiret ise önünde karşılaşacağı hayattır. İnsan ölümüyle öne gitmekte, dünyayı arkasında ve geride bırakmaktadır. Buna göre dünyaya, "geride kalan" hayat, ahirete de "önümüzdeki hayat" demek uygundur.

Âyetin bir diğer manası şudur: Allah onların önceden yaptıkları hayır ve şer amelleriyle, geride bırakıp yapamadıkları amelleri bilir. Bunun aksi de söylenebilir. Kısaca âyetin kastettiği anlam şudur:

Cenâb-ı Hak her şeyi bilmektedir; O'na gizli kalan hiçbir şey yoktur.

"O'nun bildirdiklerinin dışında insanlar, O'nun ilminden hiçbir şeyi bilemezler." Yani onlar yüce Allah'ın bildiklerinden, O'nun kendilerine öğrettiklerinden başka hiçbir şeyi bilemezler.

Bu cümle bir bağlaçla önceki cümlelere bağlanmıştır. Hepsi Allah Teâlâ'nın sıfatı olmaktadır. Bu âyet O'nun zatına ait kusursuz ve her şeyi kaplayan ilimde de tekten olduğunu göstermektedir. Bütün bunlar Cenâb-ı Hakk'ın zatında ve sıfatlarında tek olduğuna, kendisinin bir eşi, benzeri ve dengi bulunmadığına delil olmaktadır.

"O'nun (hükmünün tecelli yeri olan) kürsîsi gökleri ve yeri kaplamıştır."

Âyetin lafzında geçen "vesia" kelimesi "bir şeyi taşıma, sarma, ayakta tutmaya gücü yetmek, ihata etmek, her şeyi ile kuşatmak" manalarına gelir. Burada kelimeyi, "her şeyi ile kuşatma" şeklinde anlamak uygun olanıdır.

Kürsî kelimesi de değişik manalara gelir. Örfte kürsî deyince, üzerine oturulan taht ve benzeri bir şey anlaşılır. Âyette geçen kürsî hak-

kında farklı görüşler söylenmiştir. Ona arş diyenler olduğu gibi, başka görüşler ileri sürenler de olmuştur.

Sahih olan görüş şudur: Kürsî, yaratılmış büyük bir varlıktır, yedi kat göklerin üzerinde, arşın altında bulunmaktadır. Kürsînin büyüklüğünü ifade için şöyle denmiştir:

Gökler ve yer, kürsînin yanında, çöle atılmış bir halka gibi küçük kalır. Kürsî de arşın yanında, çöle atılmış bir halka gibi küçük kalır. İbn Abbas'ın (radıyallahu anh) şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Kürsînin içinde gökler, bir kalkanın içine konmuş yedi dirhem gibi küçük kalır."

Bazıları da, "Allah'ın kürsîsi, ilmi demektir" demiştir.[494]

Beyzâvî der ki: "Bu âyet, yüce Allah'ın büyüklüğünü tasvir ve temsil yoluyla anlatmaktadır. Şu âyet de böyledir:

'Onlar Allah'ı hakkıyla tanıyamadılar. Kıyamet günü bütün yeryüzü O'nun kabzasındadır, gökler ise sağ elinde dürülmüş vaziyette olacaktır (Hepsi O'nun emrine boyun eğecektir)' (Zümer 39/67).

Hakikatte bizim bildiğimiz anlamda bir kürsî (taht) ve onda oturan kimse yoktur.

Şöyle de denilmiştir: Kürsî, yüce Allah'ın ilmini yahut mülkünü mecazen anlatmak içindir.

Bir diğer görüş şudur: Kürsî, arşın altında bulunan ve yedi kat gökleri kuşatan bir cisimdir. Şu hadis bunu ifade etmektedir:

'Gökler ve yer, kürsînin yanında, çöle atılmış bir halka gibi küçük kalır. Arşın kürsîye göre büyüklüğü de bu şekildedir. Kürsî de arşın yanında çöle atılmış bir halka gibi küçük kalır.'[495]

Belki de 'burûc feleki' diye meşhur olan bu kürsîdir."[496]

---

494 Bu rivayetleri toplu halde görmek için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/14-19.

495 Hadis için bk. Ebü'ş-Şeyh, *Kitâbü'l-Azame*, nr. 206 (Riyad 1998); Beyhakî, *Kitâbü'l-Esmâ ve's-Sıfât*, 2/149 (Beyrut 1994); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/18.

496 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/134.

Burada bir hatırlatmada bulunayım: Celâleddin-i Süyûtî, Beyzâvî'nin tefsiri üzerine yazdığı *Nevâhidü'l-Ebkâr ve Şevâridü'l-Efkâr* adlı hâşiyesinde, onun felek görüşüne itiraz etmiştir.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

"Gökleri ve yeri korumak Allah'a güç gelmez."

Yani onları taşımak yüce Allah'a ağır gelmez, O'na bir meşakkat ve sıkıntı da vermez. Burada, göklerde ve yerde olanlar ayrıca zikredilmedi, zaten onların korunması içindekilerin de korunmasını içermektedir.

"O Allah, çok yücedir." Herhangi bir varlığa benzemekten, bir eşi ve dengi bulunmaktan yücedir.

"Allah çok uludur." Şanı yücedir. Öyle yücedir ki O'nun azameti yanında her şey küçük kalır.

Yüce Yaratıcının Özellikleri

Âyetü'l-kürsî, ilâh inancıyla ilgili temel meseleleri içermektedir. Bu âyet-i kerimede yüce yaratıcıya ait şu özellikler zikredilmektedir:

Allah Teâlâ mevcuttur, ilâhlıkta tektir. Zatına ait, kendinden bir hayata sahiptir. Zatı itibariyle varlığı zorunludur. Diğer bütün varlıkları yaratan O'dur. Çünkü O, kayyûmdur; kendi zatıyla vardır, zatı dışındaki bütün varlıkları O ayakta tutmaktadır.

Yüce Allah, bir yeri kendine mekân edinmez. Bir mekânın veya şahsın içine girmez. Zamanla değişikliğe uğramaz; varlığında bir noksanlaşma olmaz. Varlıklara benzemez. Ruh sahibi canlıların karşılaştığı durumlarla karşılaşmaz. Görünen ve görünmeyen bütün âlemlerin sahibidir. Her şeyi yoktan var eden, bir örneği olmadan, ilk olarak yaratan O'dur. Yakalaması ve azabı çok şiddetlidir. Kendisinin izin verdiklerinden başka kimse O'nun katında şefaatçi olamaz.

Kâinatta küçük büyük, gizli açık ne varsa hepsini eksiksiz bilir. Sahip olunabilecek her şeye sahiptir. Kudreti sonsuzdur. Hiçbir şey O'na ağır gelmez ve meşakkat vermez. Bir işle meşgul olması O'nu diğer iş-

lerden alıkoymaz; dilediği her şeyi aynı anda yapar. Akıllar O'nu kavrayamaz, anlayışlar O'nu hakkı ile tanıyamaz.

Âyetü'l-kürsî'nin Fazileti

İşte bu hakikatleri içerdiği için Âyetü'l-kürsî, diğer âyetler arasında yüksek bir yere ve özel bir fazilete sahiptir. Bu konuda Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Kur'an'daki en büyük (en faziletli) âyet, Âyetü'l-kürsî'dir."[497]

Yine Allah Resûlü şöyle buyurmuştur:

"Kim her farz namazın peşinden Âyetü'l-kürsî'yi okursa, onun cennete girmesine ölümden başka bir engeli yoktur; ölünce cennete girer."[498]

Hadisin bir rivayetinde şu ifade vardır: *"O kimsenin ruhunu bizzat azamet ve ikram sahibi Allah alır. Onu sürekli okumaya ancak bir sıddık veya âbid devam eder."*[499]

Diğer bir hadiste ise şöyle buyrulmuştur:

"Kim yatağına uzandığı zaman Âyetü'l-kürsî'yi okursa Allah Teâlâ o kimseyi (azap ve âfetlerden) korur, ayrıca evini ve evinin çevresindeki komşularını da âfetlerden emin kılar."[500]

Resûlullah Efendimiz'in [sallallahu aleyhi vesellem] diğer bir hadisi ise şöyledir:

"İçinde Âyetü'l-kürsî'nin okunduğu evi şeytan otuz gün terkeder. O eve kırk gün sihir ve sihirbaz giremez. Ya Ali! Bunu evladına, ailene ve komşularına öğret. Ondan daha büyük (fayda ve fazileti olan) bir âyet inmedi."[501]

---

497 Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 2386, 2390; Dârimî, *Sünen*, 2/447; Hatîb, *Târih*, 1/345, 346. Aynı konudaki hadisler için bk. Ahmed, *Müsned*, 5/142; Hâkim, *Müstedrek*, 2/272; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/4-10.

498 Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, nr. 9928; Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 2385; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7532; *el-Evsat*, nr. 8068; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/102

499 Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 2396; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/6.

500 Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 2395; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/8.

501 Biraz farklı lafızlarla aynı konudaki hadisler için bk. Hâkim, *Müstedrek*, 2/259; Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 2376-2380; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/14 (Beyhakî'nin rivayetlerinde üç gün ifadeleri mevcuttur).

Bu hadislerden bir kısmını Beyzâvî ve Ebüssuûd tefsirlerinde zikretmişlerdir. İmam Süyûtî, bu rivayetlerden bazısı üzerinde tenkit yapmıştır. Ancak faziletlerde zayıf hadislerle amel edilebilir.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

254-255. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Ey seçilmiş velilerin imanı gibi iman edenler! Rabb'inize kavuşma günü gelmeden önce, size rızık olarak verdiğimiz geniş ilimlerden ve güzel anlayış hazinelerinden infak edin (ehil olanlara verin). O kavuşma gününde, muameleler (amel) biter, bu işaretler (ifade ve kelimeler) yok olur; o gün ancak kerem (ihsan) kapısından girmek fayda verir. Bu kapıdan girenler, kalplerinde Allah'tan başka hiçbir varlık bulunmadan O'na kavuşurlar. Bu hali inkâr edenler, kendilerine zulmeden kimselerdir. Çünkü onlar, amellerine güvenip dayanmış ve Allah'ın huzuruna en büyük putla (Allah'tan başkasına itimatla) çıkmıştır. Halbuki her şeye hayat veren, her şeyi ayakta tutan yüceler yücesi ulu Allah, amellerden fayda görmekten ganîdir (kimsenin ameline muhtaç değildir; yapacağı ihsan için kulun ameline ihtiyacı yoktur).

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Kim Allah Teâlâ'nın ölümsüz, ebedî hayat sahibi olduğunu bilirse O'na tevekkül eder, güvenir. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"Ölümsüz, ebedî hayat sahibi Rabb'ine tevekkül et" (Furkan 25/58).

Yüce Allah'a bağlanmak, ruhun ilim ve muhabbet sayesinde ilâhî yardıma ulaşmasıdır. Kim yüce Allah'ı ebedî hayat sahibi, her şeyi ayakta tutan ulu bir zat olarak tanırsa O'na güvenip teslim olur. Sürekli O'nun zikriyle meşgul olup diğer bütün şeylerin zikrinden ve derdinden kurtulur. O'nun bütün varlıkları ayakta tutmasını müşahede eder, başkasına bakmaz.

Allah'a bağlanmak, O'nun bütün varlıkları ayakta tutmasını yakînen tanıyarak yalnızca O'ndan yardım istemek ve böylece dünya işlerini

tedbir etme sıkıntısından kurtulmaktır. Allah'a bağlanmanın bir sonucu da O'nun ahlâkı ile süslenmektir. Bu da müminin bakımını üstlendiği aile, evlat, beden, mal ve diğer bütün insanlara karşı bakım ve muhafaza görevini hakkı ile yerine getirmesidir.

Dinde Zorlama Yoktur

Cenâb-ı Hak, zatını kemal, kibriya, azamet ve celâl sıfatlarıyla tanıttı Bunun halk içindeki şahitleri apaçık ortadadır. Böylece hak bâtıldan tamamen ayrılmıştır. Allah Teâlâ bu durumu açıklayarak şöyle buyurdu:

لَٓا اِكْرَاهَ فِي الدّ۪ينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّۚ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ
بِاللّٰهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقٰى لَا انْفِصَامَ لَهَاۜ وَاللّٰهُ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ ﴿٢٥٦﴾

256. ***Dinde zorlama yoktur. Artık iman ile küfür birbirinden tam olarak ayrılmıştır. O halde kim tâgutu** (Allah'tan başka tapılan putları)* ***inkâr edip Allah'a iman ederse kopmayan sağlam kulpa yapışmıştır. Allah** (bütün sözlerinizi)* ***işitir,** (bütün niyet ve fiillerinizi)* ***bilir.***

Tâgut, insanın kendi rızası ile Allah'ı bırakıp taptığı ve kendisine kulluk ettiği her şeydir.

Kopmayan sağlam kulp, sahih bir itikadla yaşanan İslâm dinidir.

Tefsir

Âyet, ensardan bir adam hakkında inmiştir. Bu zatın iki oğlu Hz. Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) peygamber olarak gönderilmeden önce hıristiyan olmuştu. İslâmiyet geldikten sonra bu iki çocuk Medine'ye geldi, babaları onları İslâm'a davet etti, onlar buna yanaşmadı. Babaları onları yanında tutup, "Vallahi müslüman olmadan sizi bırakmayacağım" dedi. Hep birlikte Resûl-i Ekrem'in (sallallahu aleyhi vesellem) huzuruna varıp durumu arzettiler; o zaman Allah,

"Dinde zorlama yoktur" âyetini indirdi.[502]

---

502 Rivayetler için bk. *Süyûtî, ed-Dürrü'l-Mensûr,* 2/20-21.

Âyet, haber ifadesiyle gelmiş, fakat manası nehiydir; buna göre anlamı şudur: Hiç kimseyi dine girmek için zorlamayın! Bu durum, Ehl-i kitaba (yahudi ve hıristiyanlara) hastır.

Beyzâvî, bu âyetin tefsirinde demiştir ki: "Çünkü gerçekte zorlama, bir kimseyi hayır olarak görmediği bir işin içinde sürekli bulunmasını istemektir. Dine girmesi için kimseyi zorlamaya gerek yoktur, zira doğru ile sapıklık yani imanla küfür apaçık delillerle birbirinden ayrılmıştır. Bütün deliller göstermektedir ki iman, ebedî saadete götüren hak yoldur; küfür ise ebedî şekavete (cehenneme) götüren yanlış yoldur. Akıllı bir insana bu gerçek apaçık belli olunca, onun nefsi, ebedî saadeti elde etmek için imana koşar; onu bunun için zorlamaya ve kendisine baskı uygulamaya ihtiyaç olmaz."

"Kim tâgutu (putları) inkâr eder, yani onlardan uzaklaşır ve onların rabliğini kabul etmez ve Allah'a iman ederse, O'nun birliğini tasdik ve peygamberlerini kabul ederse kopmayan sağlam kulpa tutunmuştur; yani ebediyen kopmayan dosdoğru dine yapışmıştır. Allah bütün sözlerinizi işitir, bütün niyetlerinizi bilir. Din, dille ikrarı ve kalple tasdiki içermektedir; bu sebeple âyette Cenâb-ı Hakk'ın işiten ve bilen sıfatlarının zikredilmesi güzel oldu. En iyisini Allah Teâlâ bilir.

256. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İbn Atâullah *Hikem* adlı eserinde der ki: "Senin için yolun karışmasından korkulmaz (hak yol bellidir); senin için korkulacak tek şey, hevânın (nefsin kötü arzularının) sana galip gelmesidir."

Ahmed b. Hadraveyh demiştir ki: "Hak yolu açıktır, gerçek güneş gibi parlamaktadır. Davetçi (peygamber) hakkı herkese en güzel şekilde duyurmuştur. Bundan sonraki şaşkınlık ancak (manevi) körlükten ileri gelir."

Hakk'a gidiş yolu, Cenâb-ı Hakk'ın ezelde inayet ettiği (özel yardım ve lutfunu takdir buyurduğu) kimseler için açıktır ve bu yol kıyamete kadar devam edecektir. Allah'tan başka her şey (şirkte alet edilirse) tâguttur, puttur. Kim mâsivadan yüz çevirir ve kalbini Mevlâ'sının mu-

habbetine bağlarsa o, sonsuza dek hiç kopmayan sağlam bir kulpa tutunmuştur.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak Allah'ın yardımı ile mümkündür; kulunu doğru yola sevkeden O'dur.

Nura ve Zulmete Davet Edenler

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, ilâhî inayete ulaşanların hali ile şekavet ehlinin (rahmetten mahrum kalan cehennemliklerin) halini açıklayarak şöyle buyurdu:

اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِۜ وَالَّذ۪ينَ كَفَرُٓوا اَوْلِيَٓاؤُ۬هُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ اِلَى الظُّلُمَاتِۜ اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِۚ هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿٢٥٧﴾

257. Allah, müminlerin velisidir (dostu ve yardımcısıdır), onları karanlıklardan alıp nura çıkarır. İnkâr edenlere gelince, onların dostları ise tâgutlardır; onları nurdan alıp karanlıklara götürürler. İşte bunlar cehennemliklerdir. Onlar orada devamlı kalırlar.

Veli, "sevdiğinin işlerini üstlenen dost" demektir. Velinin bir manası da, sevdiğine yardım eden, onu nefsi ile baş başa bırakıp kendi haline terketmeyen kimsedir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "*Allah, müminlerin velisidir,* yani onları seven ve işlerini üstlenendir; *onları* küfür, cehalet, hevâsına (nefsin kötü arzularına) tâbi olma, vesveselere kapılma, tevhid konusunda şüphe ve müşküllere düşme gibi *karanlıklardan çıkarır,* iman, yakîn, sahih tevhid ve Allah'a davet edene uyma *nuruna ulaştırır.*"

"*İnkâr edenlere gelince, onların dostları tâgutlardır;* yani şeytanlardır yahut hevâ, şeytan ve diğer varlıklardan kendisini sapıtanlardır. *Bu tâgutlar onları* fıtratlarına konmuş olan aslî *nurdan alıp karanlıklara gö-*

türürler. Yahut onları İslâm'a girmekten vazgeçirip küfrün, cehaletin, körü körüne taklidin ve nefsin çirkin arzularına uymanın karanlıklarına sevkederler. *İşte bunlar,* ölene kadar küfürde kalma niyetlerinden dolayı *cehennemlik olup orada devamlı olarak kalırlar."*

Âyette, müminlerin cennete gireceği açıkça zikredilmedi; bu, onların ibadetlerinin herhangi bir korku ve beklenti için olmayıp sırf Allah'a kulluk için olmasına teşvik içindir.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

257. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah müminlerin dostudur; Allah onları ezelî inayetiyle dost edindi, onları rahmetiyle gözetip himaye etti. Allah onları önce küfür karanlıklarından iman nuruna çıkardı, sonra maddeyi ve varlıkları (müstakil vücut ve güç sahibi) görmenin karanlıklarından ilâhî müşahede ve hakikati görme ile elde edilen manaların nuruna çıkardı. Sen de maddi varlığından fâni ol ki nice ibretler göresin. Kâinat aslında bütünüyle zulmettir, onu ancak kendisinde zuhur eden Hakk'ın nuru aydınlatmıştır.

Şöyle de denilebilir: Bütün kâinat, dünya ehli için bir zulmettir. Marifet ehline gelince, onların nazarında her şey bir nurdur; ancak bu nuru, kulların imtihan edilme hikmeti perdeledi.

Kim bu kâinata bakar da onun içinde, öncesinde ve sonrasında nuru görmezse o kimse maddenin zâhirine takılıp kaldığı için varlık nurları ona gizli kalmış ve marifet güneşleri kendisinden perdelenmiştir.

Kâfirlere gelince, onlar, haklarında ezelde şekavet takdir edilmiş, kader ve kazâ onlar hakkında Allah'tan uzaklık hükmünü vermiş kimselerdir. Onların dostları tagutlardır. Tâgut, onların Hakk'a gidişini engelleyen hevâ, şeytan, dünya ve nefistir. Bu tâgutlar onları nurdan çıkarıp zulmetlere sevkederler, yani onları eşyadan önce mevcut olan nurları müşahededen alıkoyup önlerindeki bu karanlıklara takılıp kalmaya sürüklerler. Onlar, kendilerine ezelde ilâhî inayet takdir edilen müminlerin tam tersi haldedirler; ilâhî inayete ermiş müminlerin çıkıp kurtulduğu hale, sapıklık içinde olan kimseler düşer.

Cenâb-ı Hak'tan dünyada ve ahirette bizleri korumasını ve hepimize âfiyet vermesini diliyoruz.

Hz. İbrahim'le Nemrûd'un Tartışması

Cenâb-ı Hak, hakkında ezelde cehennemlik hükmü verilmiş kimsenin halini açıklayarak şöyle buyurdu:

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذ۪ي حَٓاجَّ اِبْرٰه۪يمَ ف۪ي رَبِّه۪ٓ اَنْ اٰتٰيهُ اللّٰهُ الْمُلْكَۢ اِذْ قَالَ
اِبْرٰه۪يمُ رَبِّيَ الَّذ۪ي يُحْي۪ وَيُم۪يتُۙ قَالَ اَنَا۬ اُحْي۪ وَاُم۪يتُۜ قَالَ اِبْرٰه۪يمُ
فَاِنَّ اللّٰهَ يَأْت۪ي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ
الَّذ۪ي كَفَرَۜ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِم۪ينَۚ ﴿٢٥٨﴾

258. ***Allah kendisine mülk verdiği için şımararak Rabb'i hakkında İbrahim'le tartışmaya gireni görmedin mi? O zaman İbrahim, "Rabbim hayat veren ve öldürendir" dedi. O da, "Ben de hayat veririm ve öldürürüm" dedi. İbrahim, "Allah güneşi doğudan getirmektedir; haydi sen de onu batıdan getir" dedi. Bunun üzerine kâfir mat oldu*** *(susup kaldı).* ***Allah zalim kimseleri hidayete erdirmez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, Nemrûd'un cahilliğine hayret ederek, daha doğrusu dinleyen kimsenin hayret etmesini bekleyerek şöyle buyurdu:

"Ey Muhammed, *Allah kendisine mülk verdiği için şımararak Rabb'i hakkında İbrahim'le çekişmeye giren şu kimsenin cahilliğini görmedin mi?"*

Olay şöyle olmuştu: Hz. İbrahim putları kırınca, Nemrûd onu günlerce hapse attırdı, sonra hapisten çıkardı, onu karşısına alıp,

"Senin ibadet ettiğin rabbin kimdir?" diye sordu, Hz. İbrahim de [aleyhisselâm],

"Benim Rabbim hayat veren ve öldürendir", yani bedenlerde ruhu yaratan, ona hayat veren, eceli gelince de ruhu ondan çıkarıp hayatına son verendir" dedi. Nemrûd,

"Ben de hayat veririm ve öldürürüm" dedi. Hapisten iki adam çağırdı, birini öldürdü, diğerine bağışlayıp serbest bıraktı (Böylece kendince birini öldürmüş, diğerine hayat vermiş oldu). Hz. *İbrahim*, onun bu yanıltmacasını ve fitneci tavrını görünce, hemen başka bir delile geçti, insanın benzerini yapamayacağı bir şeyi zikrederek,

"Allah güneşi doğudan getirmektedir; haydi sen de onu batıdan getir; çünkü sen de rablik iddia ediyorsun" *dedi.* Bunun üzerine kâfir mat oldu, susup kaldı. *Allah zalim kimseleri hidayete erdirmez.* Allah onları, hidayeti kabul etmeye yahut kurtuluş yoluna ulaştırmaz veya bâtıl davalarına delil getirip ispat etmeye imkân vermez.

258. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hikmet ehlinden biri demiştir ki: "Nefiste gizli bir sır vardır; bu sır Firavun ve Nemrûd'da ortaya çıktı ve onlar açıkça rablik davasında bulundular."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu sır, ruhun ilk yaratılışından itibaren ruhta mevcut olan bir şeydir; çünkü ruh, izzet ve kibriya âleminden gelmiştir. Bak, Allah Teâlâ âyetlerinde ne buyuruyor:

"Onu (Âdem'i) şekillendirip kendisine ruhumdan üflediğim zaman ..." (Hicr 15/29).

"De ki: Ruh, Rabbim'in emrindendir" (İsrâ 17/85) Yani, O'nun sırlarından bir sırdır.

Ruh, kulluk için yaratılan beden kalıbıyla birleştirildiğinde, aslına dönmeyi istedi; o zaman Cenâb-ı Hak kendisine, içine girerek aslına döneceği bir kapı (sebep) gösterdi. Bu kapı, zillet, boyun eğme, inkisar (kalp kırıklığı) ve iftikar (her şeyi ile Allah'a muhtaç olduğunu bilip O'na yönelme) halidir. Kim bu kapıdan girer ve kendisine Rabb'ini tanıtacak bir mürşide tutunursa ruhu aslına döner ve bu sırrı idrak eder.

Bazı ruhlar, bu sır için genişler ve onu taşıyacak güce sahip olur. Bazı ruhlar, bu sırrı taşıyacak kadar geniş değil, dardır; onu içinde tutamayıp dışa vurur, ifşa eder; şeriatın zâhirine göre onun öldürülmesi gerekir ve öldürülür; Hallâc-ı Mansûr ve benzerleri gibi.

Kim, girilecek o sözü edilen kapının (yolun) dışında bu sırra dönmek ve ulaşmak ister, onu büyüklük ve kibir ile elde etmeyi düşünürse kapıdan kovulur ve uzaklaştırılır. İşte Nemrûd, Firavun ve onların dışında cehaletle rablik iddiasında bulunan zalimlerde ortaya çıkan hal budur.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Ölüler Nasıl Dirilir?

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kendisine ilâhî inayetinin ulaştığı kimseyi zikretmektedir. Bu zatın kıssasında, Hz. İbrahim'in Allah'ın varlığına delil olarak getirdiği ölüleri diriltmeye ilişkin bir ispat vardır. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurdu:

اَوْ كَالَّذ۪ي مَرَّ عَلٰى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوشِهَاۚ قَالَ اَنّٰى يُحْي۪ هٰذِهِ اللّٰهُ
بَعْدَ مَوْتِهَاۚ فَاَمَاتَهُ اللّٰهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُۜ قَالَ كَمْ لَبِثْتَۜ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا اَوْ
بَعْضَ يَوْمٍۜ قَالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ فَانْظُرْ اِلٰى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْۚ
وَانْظُرْ اِلٰى حِمَارِكَ وَلِنَجْعَلَكَ اٰيَةً لِلنَّاسِ وَانْظُرْ اِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا
ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًاۜ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُۙ قَالَ اَعْلَمُ اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٢٥٩﴾

259. ***Yahut evlerinin duvarları çatılarının üzerine çökmüş** (harap olmuş) **bir kasabaya uğrayan kimseyi görmedin mi? O** (bu hali görünce kendi kendine), **"Acaba ölümünden sonra Allah bunları nasıl diriltir?" dedi. Bunun üzerine Allah onu öldürüp yüz sene ölü halde bıraktı; sonra tekrar diriltti. Ona, "**(Ölü halde) **Ne kadar kaldın?" diye sordu. O, "Bir gün yahut daha az" dedi. Allah ona, "Hayır, yüz sene kaldın. Yi-***

yeceğine ve içeceğine bak; onlar henüz bozulmamıştır. Bir de eşeğine bak** (nasıl kemikleri dağılıp çürümüş). **Biz seni insanlara bir ibret yapalım diye** (yüz sene ölü tuttuk, sonra tekrar dirilttik). **Şimdi sen eşeğinin kemiklerine bak, onları nasıl bir araya getirip üzerlerine et giydiriyoruz" dedi. O, durum kendisine apaçık belli olunca, "Şimdi iyice biliyorum ki Allah her şeye kadirdir" dedi.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed, sen *şu harabeye dönmüş beldeye uğrayan kimseyi görmedin mi?"*

Âyette geçen kimse, İsrâiloğulları'nın âlimlerinden Hz. Üzeyir'dir [aleyhisselâm]. Onun başka biri olduğunu söyleyenler de vardır.

Buhtunnasr, Beytülmakdis'i yıkıp harap ettikten bir zaman sonra, Üzeyir oraya uğradı. Şehirdeki evlerin duvarları çatıları üzerine çökmüştü. Bu iş, olayın üzerinden 100 sene geçtikten sonra olmuştu. Bu süre içinde önce evlerin çatıları çürüyüp çökmüş, sonra duvarlar çürüyerek çatıların üzerine yıkılmıştı.

Üzeyir [aleyhisselâm] beldeyi bomboş, ölülerin kemiklerinin de çürümüş olduğunu görünce kendi kendine, *"Allah, ölümlerinden sonra bunları nasıl diriltir acaba?" dedi.* Yani, "Bu ne zaman olur acaba?" diye düşündü. Bunu, diriltme olayındaki bilgisinin azlığını itiraf ve onları dirilten Allah'ın kudretinin büyüklüğünü dile getirmek için böyle söyledi.

Bu görüş, beldeye uğrayan Üzeyir [aleyhisselâm] olursa doğrudur. Eğer oraya uğrayan kimse, bazı rivayetlerde geçtiği kâfir biri ise o bu sözü, ölülerin dirilmesini çok uzak ve ihtimal dışı bir iş olarak gördüğünden söylemiştir.

"Allah onu öldürdü, yüz sene o halde bıraktı. Sonra onu tekrar diriltti; ona, bir meleğin diliyle veya vasıtasız olarak,

"Ölü vaziyette ne kadar kaldın?" diye sordu. O da, "Bir gün yahut daha az bir süre" dedi. Bunun sebebi şuydu: O, kuşluk vakti öldü, 100 sene sonra güneş batmadan önce diriltildi. Güneşe bakmadan önce, "bir gün"

kaldım dedi, sonra güneşe bakıp da günden henüz bir miktar daha kaldığını farkedince, "Yahut günün bir kısmı kadar kaldım" dedi.

"Allah ona, 'Hayır, sen yüz sene kaldın!' dedi."

Olay şöyle başlamıştı:

Üzeyir [aleyhisselâm], ailesine meyve toplamaya gitti. Eşeğinin üzerine bir üzüm selesi, bir de şıra küpü koyarak yola çıktı. Bu beldeye uğrayınca hayvanı bağlayıp beldenin harap olmasını ve mâmur iken bu hale gelmesini şaşkınlıkla seyretmeye başladı. O sırada, içinden bunların nasıl dirileceği geçti. Allah kendisine lutufta bulundu ve ona ölüleri nasıl dirilttiğini açıkça gösterdi. Onu öldürüp 100 sene ölü halde bıraktı. O süre içinde eşeğin kemikleri çürüdü, fakat üzümü ve şırası sanki yeni koparılmış ve yeni sıkılmış gibi taze olarak duruyordu.

Cenâb-ı Hak ona şöyle dedi: *"Yiyeceğin üzüme ve içeceğin şıraya bak;* bu kadar uzun zaman geçmesine rağmen *hiç değişip bozulmamışlar.* Bir de eşeğine bak, nasıl dağılıp kemikleri bile çürümüş. Sana kudretimizi göstermek ve seni sonrakilere bir ibret yapmak için bunları biz yaptık. Şimdi *eşeğinin çürümüş kemiklerine bak, onun kemiklerini nasıl yeniden diriltip dizerek üzerine et giydiriyoruz."*

Üzeyir kemiklere baktı, her kemik olduğu yerde doğruldu, sonra üzerine et ve deri geçirildi, eşeğe ruh verildi, canlandı ve anırmaya başladı. Kendisine garip ve müşkül gibi görünen bu işler apaçık ortaya çıkınca Üzeyir,

"Şimdi yakînen biliyorum ki Allah her şeye kadirdir" dedi.

Yahut, hak kendisine apaçık gözükünce ki bu, Allah Teâlâ'nın her şeye gücü yetmesidir, nefsine dönerek, "Şimdi biliyorum ki Allah'ın her şeye gücü yeter" dedi.

Rivayet edildiğine göre Hz. Üzeyir, eşeğinin üzerinde kavminin yanına gelerek onlara, "Ben Üzeyir'im" dedi. Kavmi ona inanmadı. Bunun üzerine onlara ezberinden Tevrat'ı okudu. Ondan önce kimse Tevrat'ı ezberlememişti. Bunu görünce onu tanıdılar ve (onu gözlerinde çok büyüterek) "Üzeyir Allah'ın oğludur" dediler. Allah onların bu sözlerinden yüce ve münezzehtir.

Şöyle denilmiştir: Üzeyir evine dönünce, kendisi gençti, 100 sene önce yanlarından ayrıldığı çocuklarını ihtiyarlamış olarak buldu. Kendileriyle konuştu, onlar, "Bu senin söylediğin şeyler, 100 senelik şeylerdir" dediler.[503]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

259. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bu ve bundan sonraki âyette, yakîn ilminin tertibine ve ilme'l-yakînden ayne'l-yakîne yükselme seyrine bir işaret vardır.

Gerçek şu ki ruh, sebeplere ve engellere bağlı kalarak, maddi şeyleri (müstakil vücut sahibi) görerek ve aradaki vasıtalara takılarak perdelendiği sürece, şüphelerin ve vesveselerin hücumundan uzak kalamaz. Ruh, bütünüyle Rabb'ine bağlandığında ve nefsin engellerini aşıp geçtiğinde Cenâb-ı Hak ona gayb perdelerini açar, onu gizli sırlarına muttali kılar, kendisine melekût âleminin sırlarını açar ve ona ceberût nurlarını gösterir. O zaman ruh, hiç ölmeyen gerçek hayat sahibi yüce Allah'ın kudretini seyreder, zatın ve ilâhî sıfatların bu hayatta ve ölümlerden sonra tecelli eden nurlarını müşahede ile nimetlenir. İşte o zaman kendisinden bütün şüphe ve vehimler kesilip yok olur, ruh her türlü vesveseden temizlenir, kendisinden manevi hastalık ve arızalar çekip gider.

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Sen, nefsinin kötü alışkanlıklarını terkedip aşmadığın sürece, senin için (Hakk'ı müşahedeye perde olan) aradaki engeller nasıl yok edilip kaldırılsın ki!"

Hz. Üzeyir'e baksana, Cenâb-ı Hak ona, aradaki engelleri kaldırarak kendisini öldürüp sonra yeniden diriltmeden kudretini açıkça göstermedi. Aynı şekilde, ey mürid, sen de bütün nefsanî hazlarını ve hevânı öldürüp ruhunu ve sırrını diriltmeden senin için aradaki engellerin kaldırılıp Allah Teâlâ'nın kudretini ve zatını açıkça görmeyi bekleme. Bu hali elde edince, Rabb'inin sırlarını müşahede edersin ve kalp gözünden perdeler açılır.

503 Bu konudaki rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/26-32.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak Allah'ın yardımı ile mümkündür; kulunu doğru yola sevkeden O'dur.

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, dostu İbrahim'in (aleyhisselâm), ilme'l-yakînden ayne'l-yakîne yükselmek için, ölülerin diriltilmesinde ilâhî kudreti açıkça görmek istemesini zikrederek şöyle buyurdu:

وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهٖيمُ رَبِّ اَرِنٖى كَيْفَ تُحْيِ الْمَوْتٰىۜ قَالَ اَوَلَمْ تُؤْمِنْۜ قَالَ بَلٰى وَلٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبٖىۜ قَالَ فَخُذْ اَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ اِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلٰى كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتٖينَكَ سَعْيًاۜ وَاعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ عَزٖيزٌ حَكٖيمٌ ﴿٢٦٠﴾

260. ***Hani bir zaman İbrahim Rabb'ine, "Ey Rabbim! Ölüyü nasıl dirilttiğini bana göster" demişti. Rabb'i ona, "Yoksa inanmadın mı?" dedi. İbrahim, "Hayır! İnandım, fakat kalbimin mutmain olması için*** *(görmek istedim)"* ***dedi. Bunun üzerine Allah, "Öyleyse dört tane kuş yakala, onları yanına al, sonra*** *(kesip)* ***her dağın başına onlardan bir parça koy. Sonra da onları kendine çağır; koşarak sana gelirler. Bil ki Allah azîzdir*** *(hiçbir şey O'nu âciz bırakamaz),* ***hakîmdir*** *(her yaptığında büyük hikmet sahibidir)"* ***dedi.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey Muhammed yahut ey dinleyici, şu olayı hatırla: *Hani bir zaman İbrahim Rabb'ine, 'Ey Rabbim! Ölüyü nasıl dirilttiğini bana göster' demişti.* Yani ölüleri diriltme şeklini bana göster de açıkça göreyim, dedi. Hz. İbrahim, bu şekilde ilme'l-yakînden ayne'l-yakîn haline geçmek istedi."

Bu konuda şöyle de denmiştir: Hz. İbrahim, Nemrûd'a, "Rabbim hayat verir ve öldürür" deyince, Nemrûd, "Sen bunu gözlerinle gördün mü?" diye sordu, o da, "Evet, gördüm" diyemedi. Hemen başka bir delile geçti. Hz. İbrahim daha sonra, eğer Nemrûd tekrar böyle bir soru

sorarsa kalbinin cevaba hazır ve mutmain olması için, Rabb'inden bunu kendisine göstermesini istedi.

O zaman Cenâb-ı Hak kendisine, "*Yoksa* benim kendilerini bir araya getirip hayat vererek ölüleri diriltmeye kadir olduğuma *inanmadın mı?" diye sordu*. Allah, onun gerçek imanını bildiği halde kendisine bunu sorması, sadece ona cevap verdiğinde cevabını herkese göstermek ve dinleyenlerin onun gayesini öğrenmeleridir.

İbrahim (aleyhisselâm), *"Evet, senin her şeye kadir olduğuna inandım, fakat kalbimin mutmain olması için görmek istedim" dedi*. Çünkü haber, görmek gibi değildir. Yine bir şeyi ilme'l-yakîn bilmek, ayne'l-yakîn bilmek gibi olmaz. Hz. İbrahim, vahiy ve delile, müşahedeyi ve bizzat görmeyi de eklemek istedi.

"Bunun üzerine Allah kendisine *şöyle dedi: Öyleyse dört tane kuş al."* Bunlar tavus, horoz, karga ve güvercindi. Bazıları, güvercin yerine kartalı zikretmişlerdir.

Cenâb-ı Hak devamında şöyle buyurdu: *"Onları,* hatırlaman ve şekillerini tanıman için bir zaman *yanında tut,* sonra *onları kesip parçala, gördüğün dağların üzerine onlardan bir parça koy."* Bu dağların dört veya yedi dağ olduğu söylenmiştir.

"Sonra da, 'Allah'ın izniyle gelin' diyerek onları çağır; onlar süratle sana gelirler."

Rivayet edildiğine göre, Allah ona bu kuşları kesip tüylerini yolmasını, parçalayıp etlerini birbirine karıştırmasını, onları dağlara dağıtmasını, başlarını yanında tutmasını ve sonra onları çağırmasını emretti. Hz. İbrahim emredileni yaptı; onları çağırınca, her parça havada uçarak diğer parçası ile birleşip kaynaşarak bir beden oldu; sonra uçarak Hz. İbrahim'e geldi, o da her kuşa başını verdi; her kuş başı ile bütünleşip havada uçtu.

Hiçbir şeyin kendisini âciz bırakamadığı ve hiçbir şeyin kendisinden gizli kalmadığı Allah'ı tesbih ederim; O, bütün noksan sıfatlardan uzak ve yücedir.

Cenâb-ı Hak sonra, akılları hayrette bırakan kudretini ve hikmetini tefekkür etmeye teşvik ederek şöyle buyurdu: *"Bil ki Allah azîzdir,* hiçbir şey O'nu âciz bırakmaz; *hakîmdir,* yaptığı ve terk ettiği her şeyde sonsuz hikmet sahibidir."

260. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kim, ruhunun ebedî bir hayatla hayat bulmasını ve ilme'l-yakînden ayne'l-yakîn haline geçmeyi isterse onun, nefsini şu dört yönden öldürmesi gereklidir:

Birincisi, nefsi, şehvetlerin ve dünyevî süslere olan sevgisinden öldürmektir ki bu, tavus kuşunun sıfatıdır.

İkincisi, nefsin saldırganlık ve kendini kuvvetli görme hissini öldürmektir ki bu, horozun sıfatıdır.

Üçüncüsü, nefsi basitlikten, basit işlerden ve uzun emel hissinden öldürmektir ki bu, karganın sıfatıdır.

Dördüncüsü, nefsi, kendini üstün görme ve hevâsının peşinde koşmaktan öldürmektir ki bu, güvercinin huyudur.

İnsan nefsinin bu huylarını kesince, ruhu dirilir, nefsi süslenir ve itaate hazır hale gelir; sahibi onu ne zaman bir taate çağırsa hemen koşarak gelir, itaat eder.

Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî, *Hizbü'l-Kebîr'*inde bu manaya şu sözüyle işaret etmiştir: "Yâ Rabbi, aklımıza karşı bize yardımcı ol, ruhumuzdan gelecek hallere karşı bizi kontrol et, nefsimizi bizim emrimize ver. Bize bunları nasip et ki seni çokça tesbih ve zikredelim; şüphesiz sen bizim her halimizi görmektesin."

Malını Allah Yolunda İnfak Edenlerin Misali

Ruhun hayatı iki şeye bağlıdır: Biri Allah yolunda nefsi feda etmek, diğeri de bu yolda parayı ve malı elden çıkarmaktır. Birincisine, *"Allah yolunda savaşın"* âyetiyle işaret edildi; ikincisine de şu âyetle işaret edildi:

مَثَلُ الَّذٖينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ اَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ
فٖى كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍؕ وَاللّٰهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَٓاءُؕ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلٖيمٌ ﴿٢٦١﴾
اَلَّذٖينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَٓا اَنْفَقُوا مَنًّا وَلَٓا
اَذًى لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْۚ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٦٢﴾

261. ***Allah yolunda mallarını harcayanların misali, yedi başak bitiren bir dane gibidir ki her başakta yüz dane vardır*** *(toplam yedi yüz dane eder);* ***Allah dilediğine kat kat verir. Allah'ın lutfu geniştir, O her şeyi bilir.***

262. ***Mallarını Allah yolunda harcayıp da arkasından başa kakmayan ve*** *(yaptığı hayrı hatırlatıp durarak fakire)* ***eziyet vermeyen kimseler var ya, onların Allah katında*** *(özel)* ***mükâfatları vardır. Onlar için hiçbir korku yoktur ve onlar asla üzülmezler.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, kendi yolunda infak etmeye teşvik ederek buyurur ki:

"Allah yolunda mallarını harcayanların misali, yani cihad ve başka hayır yollarından Allah yolunda mallarını harcayanların misali, *yedi başak bitiren bir dane eken kimseye benzer ki* her başakta yüz dane vardır, toplam yedi yüz dane eder." Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulur:

"Her iyiliğe en az bire on karşılık verilir; bu, yedi yüz katına ve daha fazlasına kadar devam eder."[504]

Bitirme olayının daneye isnat edilmesi mecazdır, gerçekte bitiren Allah'tır. Bu bir temsildir. Gerçekte böyle bir bitkinin bulunması gerekmez. Bununla birlikte güzel toprakta yetişen mısır gibi bitkilerde bu durum meydana gelmektedir. Şöyle ki bu bitkilerin tohumundan bir sap ortaya çıkmakta, bu sap yedi kola ayrılmakta, her kolda bir sünbül (başak) oluşmakta ve her başakta da pek çok dane bulunmaktadır.

---

504 Müslim, İmân, 206, 207; Ahmed, *Müsned*, 2/234; aynı konuda bk. Buhârî, Rikâk, 31 (nr. 6491).

Âyet şöyle tamamlanmaktadır: "*Allah,* infak eden kimsenin ihlâsı, ameldeki yorgunluğu ve farklı miktarda sevap getiren çeşitli ameller yapması sebebiyle kullarından *dilediğine kat kat fazlasını verir. Allah'ın lutfu geniştir;* sevap olarak ihsan ettiği şeylerden dolayı hazinesinde bir azalma olmaz. O, her şeyi bilir; infak edenin niyetini ve ne kadar infakta bulunduğunu çok iyi bilir."

Allah Teâlâ, daha sonra infak edilen şeyin kabulü için gerekli olan diğer iki şartı zikrederek şöyle buyurdu:

"Mallarını Allah yolunda harcayıp da arkasından başa kakmayan ve eziyet vermeyen kimseler var ya ..."

Âyetin lafzında geçen "el-mennü" kelimesi, hayır yapan kimsenin, "Ben ona şu iyiliği yaptım" demesi gibi, yaptığı iyilikleri sayıp durmaktır. Birine karşı üstünlüğünü göstermek için benzeri sözler söylemek de böyledir.

Eziyet etmek ise iyilik yaptığı kimseye karşı kendini üstün görerek yaptığını sürekli dile getirip başa kakmasıdır. Mesela, "Ben olmasaydım, senden hiçbir şey olmazdı!" şeklinde incitici sözler sarf etmek, iyilik yaptığı kimseye eziyet vermektir. Kim böyle yaparsa verdiği sadakanın sevabı yok olur gider. Kim bu hallerden uzak durur ve malını Allah rızası için harcarsa işte onlar için hiçbir korku yoktur ve onlar asla üzülmeyeceklerdir.

Zeyd b. Elsem (radıyallahu anh) demiştir ki: "Bir kimseye herhangi bir hayır yaptığında, eğer selâmının bile ona ağırlık ve sıkıntı verdiğini hissediyorsan, o selâmı verme!"

Rivayet edildiğine göre bu âyet, Osman b. Affân ile Abdurrahman b. Avf (radıyallahu anhüm) hakkında nâzil olmuştur.

Osman b. Affan (radıyallahu anh), Tebük Gazvesi'ne hazırlanan "zorluk ordusu" için 1000 deveyi sırtındaki semer ve çullarıyla birlikte hazırlayıp teslim etti. Abdurrahman b. Semüre (radıyallahu anh) demiştir ki:

"Osman, zorluk ordusu için 1000 dinar getirip onları Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem) önündeki serginin içine boşalttı.

Baktım Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem], elini serginin içine soktu, dökülen altınları evirip çevirerek şöyle buyurdu:

"Bu günden sonra Osman'a yaptığı hiçbir ameli zarar vermez." Ebû Said [radıyallahu anh], bu olayla ilgili olarak şu ek bilgiyi nakletmiştir: "Baktım Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] elini kaldırdı ve Osman için şöyle dua etti:

'Yâ Rabbi, ben Osman b. Affân'dan razıyım, sen de razı ol!'"[505]

Abdurrahman b. Avf'a gelince o, Hz. Peygamber'e [sallallahu aleyhi vesellem] sadaka olarak 4000 dirhem gümüş para getirdi, ailesi için de evinde 4000 dirhem bıraktı. Bunun üzerine Allah Resûlü ona şöyle dua etti:

"Allah senin verdiğin ve geride bıraktığın malında bereket versin."[506]

261-262. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ'ya yakınlık bedenî, malî ve kalbî amellerle olur. Dil ile yapılan ameller de bedenî amel kapsamına girer. Bedenle yapılan amellere on, yirmi, otuz, elli, yüz, bundan daha az ve daha fazla sevap verileceğine dair rivayetler mevcuttur. Malî ameller de böyledir. Onlara yedi yüz misline kadar sevap verileceği belirtilmiştir. Sevaplardaki farklılık, n iyet ve maksatlara göre olmaktadır. Kalbî amellere gelince, onun için belirlenmiş bir karşılık ve sevap yoktur. Allah Teâlâ bir âyette,

"Biz sabredenlerin sevabını hesapsız olarak vereceğiz" (Zümer 39/10) buyurmuştur.

Kalbin ameli olan sabır, Allah'tan korku, ümit, vera, zühd, tevekkül, muhabbet, rıza, teslimiyet, marifet, güzel ahlâk, tefekkür ve övülen diğer ahlâkların karşılığı, Cenâb-ı Hakk'ın rızası, kuluna yönelmesi, kendisine yaklaştırması ve güzel vuslatını lutfetmesidir. Hak Teâlâ,

"Allah'ın azıcık rızası bile en büyüktür" (Tevbe 9/72) buyurmuştur. Maddî mükâfatların en büyüğü ise köşkler ve hûrilerdir.

---

505 Ebû Nuaym, *Hilye*, I/97-98; Tirmizî, Menâkıb, 18.

506 Aynı konuda biraz farklı lafızla bk. Bezzâr, *Müsned*, nr. 2216; Heysemî, *ez-Zevâid*, 7/32.

Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem], *"Bir saatlik tefekkür, (gaflet içinde yapılan) altmış senelik (nâfile) ibadetten daha faziletlidir"*[507] hadisinde tefekkür sevabının bir miktarla ifade edilmesine gelince bu, çokluğu ifade etmek ve sevabın büyüklüğünü mübalağa ile anlatmaktır. Şu âyette de durum böyledir:

"O münafıklar için yetmiş defa istiğfar etsen bile Allah onları affetmeyecek!" (Tevbe 9/80).

Şairin şu sözü de buna bir misaldir: "Sevgilimle geçen her vakit, bin sene gibi kıymetlidir."

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

İnfak Ahlâkı

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, güler yüzle yumuşak davranışın ve güzel ahlâkın, safiyeti bozulmuş sadakadan daha hayırlı olduğunu açıklayarak şöyle buyurdu:

قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَآ اَذًىۜ وَاللّٰهُ غَنِيٌّ حَل۪يمٌ ﴿٢٦٣﴾

263. ***Güzel bir söz ve bağışlama, arkasından incitme gelen sadakadan daha hayırlıdır. Allah zengindir, çok hilim sahibidir*** *(kusur işleyene hemen ceza vermez).*

Tefsir

Bir insanın, kendisinden bir şey isteyen kimseye verecek bir şey bulamayıp onu geri çevirdiğinde söyleyeceği güzel bir söz, peşinden başa kakma ve eziyet gelen sadakadan Allah katında daha hayırlıdır. Mesela güzel söz olarak,

"Allah bizi ve seni güzel rızıkla rızıklandırsın" veya "Allah bizi ve seni, yüce lutfu ve ihsanı ile zengin etsin" gibi sözler söylenebilir. Yüzünü ekşitmeden ve aşağılamadan böyle *güzel bir söz* söylemek *ve* isteye-

507 Ebü'ş-Şeyh, *Kitâbü'l-Azame*, nr. 73; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 5897.

nin eziyet veren tavırlarını ve ısrarlı taleplerini *bağışlamak, peşinden* başa kakma ve *eziyet gelen sadakadan daha hayırlıdır.*

Cenâb-ı Hak, kendisine bir şey verilmeden geri çevrilmesinin fakire ağır geleceğini, çoğu zaman ileri geri konuşarak şikâyetini ortaya koyacağını bildiği için, kendisinden bir şey istenen kimseye, onu affetmesini ve kendisine tevazu göstermesini emretmiştir. Eğer Allah Teâlâ dileseydi bütün insanları zengin ederdi; fakat, şükürlerini ortaya çıkarmak için zenginlere mal verdi, nasıl sabredeceklerini göstermek için de fakirleri yoksullukla müptela etti.

Allah, peşinden başa kakma ve eziyet gelen *bir infaktan ganîdir,* böyle bir amele ihtiyacı yoktur. *O, halîmdir;* bu tür işleri yapan kimselere ceza vermekte acele etmez.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

263. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyetten şu anlaşılmaktadır: Güzel ahlâk, yumuşak davranış, tevazu göstermek, kimseye eziyet etmemek, insanların sıkıntılarına katlanmak ve sefa halini müşahede etmek, amellerin en faziletlisi, hallerin en temizi ve sıfatların en güzelidir. Bir hadis-i şerefte bu konuda şöyle buyrulmuştur:

"Güzel ahlâk, oruç ve gece ibadetine denktir."[508]

"Allah ganîdir (zengindir) ve halîmdir (kusur işleyene bile yumuşak muamele eder, hemen azap etmez)" âyetinde, insanlardan bir şey isteyen ve kendisinden bir şey istenen kimseye yönelik bir terbiye dersi vardır. İsteyen kimseye verilen terbiye; en büyük zengin olan Mevlâ'sı ile yetinip fakir kullardan bir şey istememesi, halinin bilinmesiyle yetinip sözle bir şey istemekten kaçınmasıdır. Kendisinden bir şey istenen kimseye verilen terbiye ise isteyenin cefasına karşı hilimle muamele edip, ona yumuşak hitap etmesi, vermeyecekse nazikçe geri çevirmesi ve güzel cevap vermesidir.

---

508 Bu manadaki hadisler için bk. Ebû Davud, nr. 4798; Ahmed, *Müsned,* 6/94; Hâkim, *Müstedrek,* 1/60; Münzirî, *et-Tergîb,* nr. 3904-3908.

Esmâ-i Hüsnâ şerhinde müellif der ki: "Kulun Allah Teâlâ'nın halîm sıfatını ahlâkına yansıtması şöyle olur: Kusurları affeder, kendisine karşı yapılan kötü davranışlara müsamaha gösterir; hatta kendisine yapılan kötülüğe iyilikle karşılık verir. Bu, hilim ve af ahlâkının gerçek manada elde edilmesiyle olur."

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, sadakayı başa kakmaktan ve iyilik yaptığı kimseye eziyet vermekten nehyederek şöyle buyurmaktadır:

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْاَذٰى كَالَّذٖى يُنْفِقُ
مَالَهُ رِئَٓاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ
تُرَابٌ فَاَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَا يَقْدِرُونَ عَلٰى شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُوا وَاللّٰهُ
لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الْكَافِرٖينَ ﴿٢٦٤﴾

264. ***Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı halde malını sırf gösteriş için harcayan kimse gibi, başa kakmak ve incitmek suretiyle yaptığınız hayırlarınızı boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan düz bir kayaya benzer ki ona şiddetli bir yağmur yağınca*** *(üzerindeki toprağı yok ederek)* ***onu çıplak bir halde bırakıverir. Onlar kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler. Allah, kâfirler güruhunu doğru yola iletmez.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler! Sadaka verdiğiniz kimselere yaptığınız iyiliği sayıp durarak* ve onu insanlar içinde söyleyip kendilerine eziyet vererek sadakalarınızın sevabını yok etmeyin; böyle yaparsanız sadakalarınız iptal olur. *Bu durumda, Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı halde malını sırf gösteriş için harcayan kimse gibi olursunuz.* Hiç şüphesiz bu kimsenin sevabı, kıyamet günü yok olur."

"Bu kimsenin hali, sadakasından istifade etmesi, dünyada halinin gizlenip ahirette rezil ve rüsva olması, *düz bir kayaya benzer. Bu kayanın üzerinde biraz toprak bulunup onu örter;* dışarıdan gören onu ziraata elverişli güzel bir toprak zanneder. *Bu arada o kayanın üzerine sağanak bir yağmur yağıp üzerindeki toprağı yok ederek onu dümdüz ve kupkuru bir kaya olarak bırakıverir.* Amelleriyle insanlara gösteriş yapanlar da böyledir; onlar insanların kendilerini övmesi ve asıl hallerinin gizli kalması sebebiyle dünyada amellerinden faydalanırlar, fakat ahirete vardıklarında onları iptal edilmiş bulurlar. *Yaptıkları hiçbir amelden fayda göremezler. Allah, kâfirleri doğru yola iletmez;* din konusunda onları doğruya ve faydalarına olan hale ulaştırmaz."

Bu âyette gösterişin, yaptığı iyiliği başa kakmanın ve iyilik yaptığı kimseye eziyet vermenin kâfirlere ait bir sıfat olduğuna ve müminlerin bundan kaçınması gerektiğine üstü kapalı bir üslupla işaret edilmektedir. Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak Allah'ın yardımı ile mümkündür.

264. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Amellerin (riya, gaflet ve benzeri âfetlerden) temizliği, kalplerin temizliği ölçüsünde olur. Kalplerin temizliği, tüm gaybları bilen Allah'ı murakabe nisbetinde gerçekleşir. Murakabe, marifet (Cenâb-ı Hakk'ı tanıma) ölçüsünde güzel olur. Marifet, müşahede ölçüsünde geçekleşir. Müşahede ise mücâhede ölçüsünde olur. Şu âyet buna işaret etmektedir:

"Bizim (rıza ve cemalimize ulaşmak) için mücâhede edenleri biz, elbette bize getiren yollara ulaştırırız" (Ankebût 29/69).

İbn Atâullah-ı İskenderî *Hikem* adlı eserinde der ki: "Amellerin güzelliği, hallerin güzelliğinin neticesidir. Hallerin güzelliği ise, manevi makamları geçekleştirmeye bağlıdır."

Hâsılı, kim fenâ fillâh makamını elde etmemişse onun amelleri içine bir şey karışmaktan uzak kalamaz. Kim Allah'tan gayri her varlığın zeval bulacağını (ölüp yok olacağını) yakînen bilirse o kimse, bir şeyi vermede, bir şeyi esirgemede, bir hareket veya sükûnda nefsinde bir güç

görmez; o, başkasında da gerçek bir varlık görmez ki ondan bir fayda veya hayır beklesin.

Gösteriş yapanın halinin taşa benzetilmesinde, onun kalbinin katılığına, tabiatının kuruluğuna ve ondan hiçbir hayır beklenmeyeceğine bir işaret vardır. Böyle bir halden Allah'a sığınırız.

İhlâsla Yapılan İnfakın Bereketi

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, yukarıdakilerden farklı İhlâs sahibi kullarını zikrederek şöyle buyurdu:

وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ وَتَثْبِيتًا مِنْ اَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ اَصَابَهَا وَابِلٌ فَاٰتَتْ اُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ فَاِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٦٥﴾

265. ***Allah'ın rızasını kazanmak ve içlerindeki yakîni kuvvetlendirmek için mallarını hayra sarfedenlerin durumu, bir tepede bulunan güzel bir bahçeye benzer ki o bahçeye bol yağmur yağmış ve iki kat ürün vermiştir. Ona bol yağmur yağmasa da bir çisinti iner*** *(bu da onun meyve vermesine yeter).* ***Allah, yaptıklarınızı görmektedir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Allah rızasını arayarak,* Allah'ın vereceği sevaba ulaşmak isteyerek yahut O'nun rızasına ulaşmak için *Allah yolunda mal harcayanların durumu, yüksek bir tepede bulunan bir bahçeye benzer.*" Yani onların harcadığı malların bereketlenme ve artma konusundaki misali, yüksek bir tepe üzerindeki bahçeye benzer. Böyle bir yerdeki bahçenin, manzarası daha güzel ve ürünü daha boldur. "*O bahçeye bol yağmur yağmış ve* bu yağmur sebebiyle, normalin üzerinde *iki kat ürün vermiştir.* Yahut bu yağmur sebebiyle, iki senede vereceği ürünü bir senede vermiştir. *Ona bol yağmur yağmasa bile, hafif bir çisinti iner,*

toprağı temiz ve mekânı yüksek olduğu için bu bile onun meyve vermesine yeter."

Âyetin muradı şudur: Onların ihlâsları ve yakînlerinin kemalinden dolayı, Allah yolunda harcadıkları, Allah katında çok sayılır, bereketlidir. Bu şey, maddi olarak az da olsa manen fazladır. Bu konudaki bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Bir kul, bir lokma da olsa sadaka verdiğinde, o sadaka (aslında) Rahmân olan Allah'ın eline konmuş olur. Allah o sadakayı artırıp çoğaltır. Hani sizden biriniz, yeni doğan hayvanını besleyip büyüterek çoğaltır ya, aynen onun gibi, verilen sadaka da (kıyamet günü) dağ gibi büyümüş olarak getirilir (teraziye konur)."[509]

Âyetin, *"Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir"* kısmında, gösterişten sakındırma ve ihlâsa teşvik vardır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

265. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Amellerin (sevap ve derecesinin) artması, hallerin safiyeti ölçüsünde olur. Hallerin safiyeti ise yakîn makamlarının tam olarak elde edilmesi nisbetinde gerçekleşir. Her kim, yakîn makamlarına ulaşır[510] ve ayağı orada sabit kalırsa bütün amalleri manen büyük olur, sevabı kat kat fazlalaşır.

Bir ârifin tek bir tesbihi (sübhânellah demesi) ve tehlili (lâ ilâhe illallah zikri), bütün varlıklara denktir; onu herhangi bir terazi ölçemez. Ârifin diğer amelleri de böyledir. Hepsi kat kat artırılmış büyük ameldir; çünkü onlar, Allah ile, Allah'tan gelen işaret ve yardımla, Allah için yapılır. Allah ile olan ve Allah'tan gelen destekle yapılan amele bir noksanlık katışmaz, içine onu bozacak bir şey girmez. Bunun için âriflerin bütün vakitleri Kadir gecesi gibi kıymetlidir, bütün mekânları Arafat hükmündedir, bütün nefesleri manevi artış ve yükselmedir, bütün sohbetleri manevi feyiz sebebidir; kendileriyle gerçekleşen bütün buluşmalar berekettir.

---

509 Buhârî, Zekât, 7; Müslim, Zekât, 63, 64; Tirmizî, Zekât, 28; Nesâî, Zekât, 48.

510 Ebû Tâlib-i Mekkî, yakîn makamlarının aslının dokuz tane olduğunu söyler ve bunları şöyle sayar: Tövbe, sabır, şükür, recâ (ümit), havf (Allah korkusu), zühd, tevekkül, rıza ve muhabbet. bk. *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 2/183 vd. (Mütercim).

Allah Teâlâ bizleri onların sohbetinden faydalandırsın ve izlerinde yürümeyi nasip etsin. Âmin.

Amelini Bozanın Durumu

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, ameli tamamladıktan sonra, onu bozacak hallerden sakındırarak şöyle buyurdu:

اَيَوَدُّ اَحَدُكُمْ اَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَاَعْنَابٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُۙ لَهُ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِۙ وَاَصَابَهُ الْكِبَرُ وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُۖ فَاَصَابَهَا اِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْۜ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٦٦﴾

266. ***Sizden biriniz arzu eder mi ki onun hurma ve üzüm ağaçlarıyla dolu, içinden ırmaklar akan ve kendisi için orada her çeşit meyveden bulunan bir bahçesi olsun, bakıma muhtaç çoluk çocuğu varken kendisine ihtiyarlık gelip çatsın ve*** *(bu arada)* ***bahçeye içinde ateş bulunan bir kasırga isabet ederek yakıp kül etsin!*** *(Elbette bunu kimse arzu etmez).* ***İşte Allah size âyetlerini böylece açıklıyor ki düşünüp ibret alasınız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Sizden biriniz şöyle bir durumu arzu eder mi?* Onun hurma ve üzüm ağaçlarıyla dolu bir bahçesi olsun. Âyette önce hurma ve üzüm ağacının zikredilmesi, kendilerinden fazlaca istifade edildiği ve genelde bahçelerde onlar bulunduğu içindir.

"*Bu bahçenin ağaçları altından ırmaklar aksın.*" Bir bahçede soğuk suların ve geniş gölgeliklerin bulunması, o bahçenin mükemmelliğini gösterir.

"*Bu bahçede,* sahibi için hurma ve üzümden ayrı olarak *her çeşit meyve ağacı bulunsun. Fakat bahçenin sahibine ihtiyarlık çöksün;* bahçenin bakımını görmekten aciz kalsın. *Bu arada onun,* küçük olduklarından dolayı *kendi bakımlarına güç yetiremeyecek çocukları bulunsun. Hal böyle iken, bu*

bahçeye içinde ateş olan şiddetli bir kasırga isabet ederek onu yakıp kül etsin." Böyle bir durumda bu bahçe sahibinin, kendisinin ve çocuklarının telef olmasından korkarak çektiği hasret ve hayıflanmayı bir düşünün!

Bu misal, şu kimsenin halini anlatmak için verilmiştir: O namaz, oruç, sadaka, hac, cihad vb. pek çok hayırlı amel yapar, sonra kendini beğenmeye ve ameliyle övünmeye başlar; verdiği sadakayı başa kakar veya sadaka verdiği kimseye bir şekilde eziyet eder; böylece yapmış olduğu amellerin sevabını yok eder gider. Kıyamet günü bunun hasretini çeker, hem de bu amellere en fazla ihtiyacı olduğu günde!

Yahut o, ömrünün son günlerine kadar taat ve ibadet yapar, ölümü yaklaşınca isyan ve günah olan işlere dalar, o şekilde ömrünü tamamlar, bu şekilde önceki amelleri yok olur.

Böyle bir halden Allah'a sığınırız.

Âyet şöyle bitiyor: *"İşte Allah size âyetlerini böylece açıklıyor ki üzerlerinde düşünüp ibret alasınız,* amellerinizde ihlâslı olasınız ve kötü âkıbetten korkup sakınasınız."

Allah bizleri kötü âkıbetten korusun.

266. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Âyette, mürid için eski alışkanlıklarına dönmekten ve maddi şeylere yönelmekten bir korkutma vardır. Bu hale düşen mürid, ilim nehirleri kalbinden akan marifet cennetini gördükten sonra dönüp dünya ile meşgul olur; şeyhine verdiği sözü bozar yahut ona karşı edebini kötüleştirir, bu haline tövbe de etmez; nihayet kalbinde yeşeren marifet ağaçları kurur, üzerine hevâ rüzgârları eser, şehvet ateşleri kalbini kavurur.

Beyzâvî demiştir ki: "Şu kimsenin hali âyette anlatılanlara çok benzemektedir: O, önce sırrı ile melekût âleminde dolaşır, fikri ile ilâhî huzura yükselir, sonra gerisin geri çark edip günahlar âlemine döner, Allah'tan başka varlıklara yönelir, böylece bütün çalışması hiç olup boşa gider."[511]

511 Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl*, 1/139-140 (Beyrut 1988).

İnfak Edilecek Mal

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, helâl kazançtan farz veya nâfile sadaka vermeye teşvik ederek şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّٓا اَخْرَجْنَا لَكُمْ
مِنَ الْاَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَب۪يثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِاٰخِذ۪يهِ اِلَّٓا اَنْ
تُغْمِضُوا ف۪يهِ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ حَم۪يدٌ

267. ***Ey iman edenler! Kazandığınız malların temizinden ve rızık olarak size yerden çıkardıklarımızdan infak edin. Size verilse, ancak gözünüzü yumarak*** *(istemeden ve utanarak)* ***alacağınız kötü malları başkasına vermeye kalkmayın. Bilin ki Allah zengindir*** *(kimsenin sadakasına ihtiyacı yoktur);* ***hamîddir*** *(övgüye layık olandır).*

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler!* Ticaret veya başka yollarla *kazandığınız malların temizinden* yani helâlinden *infak edin."* Helâl mal kazanma konusundaki bir hadis-i şerifte Resûlullah (sallallahu aleyhi vesellem) tüccarları şöyle uyarmıştır:

"Ey tüccarlar, sizler kıyamet günü günahkâr olarak haşredilirsiniz, ancak kim haramdan sakınır, iyilik yapar ve malından sadaka verirse o hariç." [512]

"Kazandığınız malların temizinden" âyetiyle malın helâli veya hayırlısı kastedilmektedir. Zekâtta malın iyisinden vermek farzdır; çünkü zekâtta kötü malı vermek geçerli değildir. Nâfile sadakalarda malın iyisinden vermek, hayrın en kâmilini yapmak içindir.

"Ayrıca sizin için yerden çıkarttığımız hububat, meyve ve sebzelerden de infak edin." Bu konudaki bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

---

512 Hadisi, meşhur kaynaklardaki şekliyle tercüme ettik (bk. Tirmizî, Büyû', 4; İbn Mâce Ticârât, 3; Hâkim, *Müstedrek*, 2/6; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 5/266).

"Hangi müslüman bir ağaç diker yahut bir ekin eker de ondan insan, hayvan, kuş gibi canlılar yerse muhakkak kıyamet gününe kadar kendisine bir sadaka sevabı yazılır." [513]

Âyet şöyle devam ediyor: *"Size verilse, ancak gözünüzü yumarak,* utanarak, istemeden veya müsamaha göstererek *alacağınız kötü malları başkasına sadaka olarak vermeye kalkmayın."*

Bu âyet, elindeki en kötü hurmayı sadaka olarak vermek isteyen kimseler hakkında nâzil olmuştur. Cenâb-ı Hak onlara, âyetin şu kısmıyla edep öğretti:

"Bilin ki Allah zengindir; sizin infak edeceğiniz şeylere ihtiyacı yoktur; sadaka vermeyi size ancak sizin faydanıza olduğu için emretmektedir. *Allah hamîddir;* iyiliği kabul edip en güzel karşılığı vermesiyle hamde ve övülmeye layıktır."

Bunun bir manası da şudur: Eğer O'nun için iyilik yaparsanız, Allah sizin amelinizi över ve en güzel karşılığı verir. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bu konudaki bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz Allah, rızıklarınızı aranızda taksim ettiği gibi ahlâklarınızı da taksim etmiştir. Allah temizdir; ancak temiz olanları kabul eder.

Bir kul, haramdan mal kazanıp ondan sadaka verse sadakası kabul edilmez, ondan harcasa bereketini görmez, arkadan gelenlere miras bıraksa bu onun ancak azabını artırır.

Şüphesiz Allah Teâlâ kötülükle kötülüğü temizlemez; kötülüğü ancak iyilikle temizler. Hiç şüphesiz pis olan bir şey, pis olan diğer şeyi temizlemez." [514]

267. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Ey seçilmiş velilerin imanı gibi iman edenler, iç dünyanızı tasfiye ve ruhlarınızı tezkiye ederek (her türlü manevi kirden arınarak) kazandı-

---

513 Müslim, Müsâkât, 7-12. Aynı konudaki biraz farklı lafızla bk. Buhârî, Edeb, 27; Ahmed, *Müsned*, 6/444; Heysemî, *ez-Zevâid*, 4/68.

514 Ahmed, *Müsned*, 1/ 387; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, nr. 2030; hadisin ilk kısmı için bk. Hâkim, *Müstedrek*, 1/23.

ğınız temiz ledünnî ilimleri ve rabbânî sırları (ehli olanlara) infak edin, verin. Aynı şekilde, safi amellerle ve razı olunan hallerle temizlenmiş nefis toprağınızdan sizin için çıkarttığımız şeriat ilimlerini ve tarikat nurlarını da infak edip yayın.

Bu ilimlerden bir şey harcayarak kötü amele ve kötü hale yönelmeyin; hiç şüphesiz bu, nefsin cehaletini ve Allah'tan uzaklığını artırır.

Bir dane, ancak güzel toprakta yetişip büyüyeceği gibi, nefis de ancak razı olunan güzel hal içinde gömülerek inkişafı sağlanır. Nefsi, halk tarafından bilinmeme toprağında gömmedikçe, ondan ledünnî ilimler elde edilemez. Nefsin gömüleceği bu toprak, şeriatın ölçülerine uyan ve razı olunan güzel hallerdir.

"Gözünüzü yummadan onu almazsınız" âyeti buna işaret etmektedir. Yani siz, içine düşüp hissinizi kaybetmedikçe, kötü hal içinden ledünnî ilmi alamazsınız. Kime, manevi hal galip gelirse ona bir söz yoktur (o mâzur görülür). Ancak bu kimseye hal galip geldiği için kendisine uyulmaz.

Bilin ki Allah ganîdir, hamîddir (zengin ve övgüye layıktır); kul O'na ancak övülecek işlerle yakın olur.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Şeytanın Vaadi, Allah'ın Vaadi

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, cimrilikten sakındırarak şöyle buyurdu:

اَلشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ وَاللّٰهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ
وَفَضْلًا وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٦٨﴾

268. ***Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size fahşâyı*** *(cimriliği)* ***emreder. Allah ise size katından bir mağfiret ve bir lutuf vaat eder. Allah her şeyi ihata eden ve her şeyi bilendir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Şeytan sizi,* infak sebebiyle içine düşeceğiniz *fakirlikle korkutur."* Mesela size, "Eğer malını verirsen fakir kalırsın, insanlara el açarsın!" diyerek vesvese verir. *"Ayrıca size eli sıkılığı ve cimriliği emreder."* Araplar cimri adama, "kötü" derler. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Cimri, Allah'tan uzak, cennetten uzak, insanlardan uzak ve cehenneme yakındır. Cömert ise Allah'a yakın, cennete yakın, kullara yakın ve cehennemden uzaktır. Hiç şüphesiz cömert olan bir cahil, Allah Teâlâ'ya, cimri âbidden daha sevimlidir."[515]

Diğer bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Şüphesiz Allah, (dünyada ve ahirette) cömerdin ayağı kaydığı zaman onun elinden tutar (tehlikelerden korur)."[516]

Yapacağınız infakta Allah, kendi katından size günahlarınız için bir mağfiret, ayıplarınızı örtme ve lutuf vaat eder; yani infak ettiğiniz şeyin yerine dünyada ve ahirette daha hayırlısını vermeyi vaat eder. Siz Allah için her ne infak etseniz O, verdiğinizin yerine daha hayırlısını koyar. Allah lutuf ve ihsanı geniştir, infak ettiğiniz şeyi, niçin infak ettiğinizi ve ihlâsla yaptıklarınızı çok iyi bilir; işlerinizden hiç biri O'na gizli kalmaz.

268. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Mürid, Allah'a yöneldiği, dünyadan elini, gönlünü çekip tamamen Allah'a bağlanma yoluna girmek istediği zaman, Allah Teâlâ tarafından bir imtihan ve bela olarak şeytan ona musallat olur, çünkü ilâhî huzura giriş, birçok engelle çevrilmiştir. Talebinde sadık olanın, yalancı olandan ayrılması için böyle yapılmıştır.

---

515 Müellif, hadisin ikinci kısmını önce zikretmiştir. Meşhur rivayet, *"Cömert Allah'a yakındır ..."* şeklinde başlamaktadır (bk. Tirmizî, Birr, 40; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân,* nr. 10847; Taberânî, *el-Evsat,* nr. 2384; Süyûtî, *es-Sağîr,* nr. 48094; İbn Hibbân, *Ravzatü'l-Ukalâ,* s. 246).

516 Beyhakî, *Şuabü'l-İmân,* nr. 10867-10869; aynı manada bir hadis için bk. Kudâî, *Müsned,* nr. 726.

Şeytan onu fakirlikle korkutur, kendisine maddi sebeplere ve alışkanlıklarına bağlı kalmasını emreder; halbuki bu, havassa (seçkin velilere) göre günahların en çirkinidir. Çünkü yüksek himmet sahibi bir veli, ilâhî huzurun dışındaki bir şeyle meşgul olmaktan çekinir.

Ey Allah'a yönelenler, Allah size, günahlarınızı affetmeyi ve kusurlarınızı örtmeyi vaat eder. Sizi kendi vasıf ve sıfatlarının nurlarıyla sarar; sizi, kendinizin mücâhede ve sıkıntı çekmesiyle değil, kendi lutuf ve ihsanı ile huzuruna vasıl eder. Âyette buyrulduğu gibi, eğer Allah'ın lutuf ve rahmeti olmasaydı, içinizden hiç kimse ebediyen temize çıkamazdı (Nûr 24/21). Allah'ın lutuf ve ihsanı geniştir; O, ihsan ve ikramına layık olanı çok iyi bilir.

Hikmet

Zühdün (dünyadan gönlü çekmenin) ve her şeyi ile Allah'a bağlanmanın sonucu, kulun kalbine ve diline hikmetin akmasıdır. Cenâb-ı Hak buna işaret ederek şöyle buyurdu:

يُؤْتِى الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَٓاءُۚ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ اُو۫تِىَ خَيْراً كَث۪يراًۜ وَمَا
يَذَّكَّرُ اِلَّٓا اُو۬لُوا الْاَلْبَابِ ﴿٢٦٩﴾

269. ***Allah hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilirse ona pek çok hayır verilmiştir. Ancak (gerçek) akıl sahipleri düşünüp ibret alırlar.***

Beyzâvî demiştir ki: "Hikmet, gerçek ilim ve sağlam ameldir.

Şöyle de denmiştir: Hikmet, hazır ve isabetli cevaptır.

Hikmetin diğer bir tarifi: Hikmet, iş bitiren isabetli söz veya fiildir."

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Allah hikmeti, kullarından dilediğine verir."* Hikmet, dinde derin ilim sahibi olmak ve işlerde basiretle hareket etmektir. Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Allah kime hayır vermeyi murat ederse onu dinde fakih (güzel anlayış ve derin ilim sahibi) yapar; kendisine doğruyu ilham eder."[517]

Hikmet hakkında şu tarifler de yapılmıştır:

Hikmet, görüşte isabettir.

Hikmet, Allah'ın kitabını anlamaktır.

Hikmet, Allah'tan anlamaktır (yani O'ndan gelen özel bir anlayışa sahip olmaktır).

"Kime hikmet verilmişse ona büyük hayır verilmiştir"; çünkü o, iki dünyanın hayrını elde etmiştir. Hiç şüphesiz kim Allah ve hükümlerin hakkında gerçek ilme ulaşır, amelini Allah'ın emrettiği şekilde sağlam ve güzel yaparsa onun kalbi safileşir, sırrı temizlenir, o zaman gerçek akıl sahibi olur. Bunun için âyetin sonunda, *"Ancak gerçek akıl sahipleri düşünüp ibret alır"* buyruldu.

269. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hikmet, ilâhî sıfatların nurlarıyla zatı müşahede etmektir. Hakiki marifet işte budur. Kim Allah'ı tanırsa O'ndan çekinir; bunun için Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Hikmetin başı, Allah korkusudur."[518]

Denilmiştir ki hikmet, ilhamın gelmesiyle sırrın Allah'tan başka her şeyden sıyrılmasıdır.

Şöyle de denilmiştir: Hikmet, vesvese ile ilhamın arasını ayıran bir nurdur.

Bir diğer tarif: Hikmet, her halde Hak Teâlâ'yı müşahede etmektir.

İşin hakikati şudur: Hikmet, bir şeyi sağlam olarak başlatmak ve o en kâmil haline gelene kadar böylece devam etmektir. Bu, ilimde, amelde, halde ve marifette geçerli bir durumdur.

517 Ebû Nuaym, *Hilye*, 4/107; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 10445; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 9104. Hadisin ilk kısmı meşhur bir hadiste geçmektedir (bk. Buhârî, İlim, 10; Müslim, İmâret, 175; Tirmizî, İlim, 4; İbn Mâce, Mukaddime, 17).

518 Hâkim et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl*, 2/220; Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 744; Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 5873.

Kuşeyrî demiştir ki: "Hikmet, sende bâtıla çağıranın hükmü değil, hakka çağıran duygunun hâkim olmasıdır." Yani sende şeytanın engellemeleri değil, Hakk'ın hükmünün hâkim olmasıdır.

Şöyle de denilmiştir: Hikmet, doğru, sağlam iştir.

Bir diğer tarif şudur: Hikmet, sende beşeriyet katılığının galip olmamasıdır. Kimin, kendi nefsine hükmü geçmezse başkasına da hükmü geçmez.

Şöyle de denilmiştir: Hikmet, Allah'ın emrine uymaktır; sefihlik ise Allah'ın emrine muhalefet etmektir.

Bir diğer tarif: Hikmet, Hakk'ı müşahede etmektir; sefihlik ise Allah'tan başkasını müşahede etmektir. Allâme Fâsî, *Hâşiye*'sinde böyle demiştir.

Şunu bil ki sûfîler ıstılahlarında, zatın sırlarına "kudret" derler; ilâhî sıfatların nurlarına da -ki bu, sıfatların eserlerinin ortaya çıkmasıdır- "hikmet" derler. Buna göre bütün varlık, hikmet ve kudretle ayakta tutulmaktadır. Kudret, varlıkları ortaya çıkarmaktadır; hikmet ise onu örtmektedir. Sûfîler, eşyanın ilâhî tecelli ile irtibatına ve sebepleriyle ona bağlı olmasına hikmet ismini veriyorlar; işin gerçekleştirilmesine ve ortaya konmasına da kudret diyorlar.

Kim, hikmete takılıp kalarak kudreti müşahede etmekten perdelenirse o kimse, Allah'tan perdelenmiş biridir. Kim kudreti müşahede eder, sebepler ve âdetlere takılıp kalmazsa o kimse, Allah tarafından sevilen bir ârif olur. Kâmil ârif, hem kudreti müşahede eder, hem de hikmeti ikrar ve kabul eder; her birine hakkını verir. Hepsini kendi ölçüsünde tam olarak değerlendirir. Fakat bunlar zevk ve keşif ile olur, sadece ilim ve taklitle olmaz.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İnfakta İhlâs

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette ihlâsa teşvik ederek ve infakta nefsanî hazların karışmasından sakındırarak şöyle buyurdu:

وَمَٓا اَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ اَوْ نَذَرْتُمْ مِنْ نَذْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُهُ وَمَا
لِلظَّالِم۪ينَ مِنْ اَنْصَارٍ ﴿٢٧٠﴾ اِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَاِنْ
تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَٓاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّـَٔاتِكُمْ
وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَب۪يرٌ ﴿٢٧١﴾

270. ***Yaptığınız her harcamayı ve adadığınız her adağı şüphesiz Allah bilir. Zalimler için hiçbir yardımcı yoktur.***

271. ***Eğer sadakaları açıktan verirseniz ne âlâ! Eğer onu fakirlere gizlice verirseniz, bu sizin için daha hayırlıdır. Allah bu sebeple sizin günahlarınızı örter. Allah, yaptığınız her şeyi bilir.***

Nezir, "mükellefin kendisine gerekmeyen bir şeyi nefsine yükleyip gerekli kılmasıdır." Mesela şöyle demek gibi: "Şunu sadaka olarak vermek, şu kadar namaz kılmak ve oruç tutmak Allah için boynuma borç olsun." Yahut, "Eğer Allah hastalığıma şifa verirse şunu yapmak borcum olsun" demek de böyledir.

Kim bu tür sözlerden birini söylerse onu yerine getirmesi kendisine gerekli olur. Kim bir şeyin olmasına bağlı olarak böyle bir söz söylerse o şey meydana geldiği zaman sözünü yerine getirmesi lazımdır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Az veya çok, gizli ve açıktan, hak veya bâtıl yolda *her ne tür harcama yaparsanız* yahut şartlı veya şartsız bir taat veya isyanda *nezir olarak bir söz verirseniz, şüphesiz Allah onların hepsini bilir;* size ona göre karşılığını verir. Kim, bir taat yolunda mal harcar veya kendisini Allah'a yaklaştıracak bir işi yapmaya söz verirse o kim-

se iyilerden olur. Kim de malını günah yolda harcar veya bir kötülük yapmak için söz verirse o kimse zalimlerden olur. *Zalimler için* onları Allah'ın azabından kurtaracak *hiçbir yardımcı yoktur."*

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer, sadakaları* ihlâslı olarak *açıktan verirseniz ne âlâ!"* Bunun açıktan verilmesi ne güzel! Özellikle bunu, örnek alınan biri yaparsa kendisi için daha faziletli olur.

"Eğer onu fakirlere *gizlice verirseniz, bu sizin için daha hayırlıdır."* Çünkü gizli vermek ihlâsa daha yakındır. Bu durum nâfilelerde böyledir. Nâfile sadakayı gizli vermek, açıktan vermekten yetmiş derece daha üstündür.

Farz olan sadakaya (zekât ve benzeri hususlara) gelince, bunda farklı durumlar vardır. Kim, farz olan sadakasını verirken gösterişten korkarsa, o kimse gizli verir veya kendi yerine birini vekil yapar. Bundan emin olan kimse ise açıktan verir. Bir rivayette, açıktan yerine getirilen bir farzın, gizli olarak yapılan farzdan yirmi beş derece daha faziletli olduğu nakledilmiştir.[519]

Eğer size emredilen sadakayı her iki şekilden hangisiyle verirseniz, güzel yapmış olursunuz.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Allah bu sebeple sizin* bazı *günahlarınızı örter."* Meşhur bir hadiste, sadakasını gizli olarak veren kimsenin, Allah'ın arşının gölgesinden başka hiçbir gölgenin bulunmadığı kıyamet günü, Allah'ın gölgesinde gölgeleneceği müjdelenmiştir.[520]

"Allah, yaptığınız her şeyi bilir." Amelini gizli veya açıktan yapan, niyetinde ihlâslı veya niyeti bozuk olan kimselerin yaptığı hiçbir şey O'na gizli kalmaz.

---

519 Haber için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/77.

520 Hadis şudur: *"Yedi sınıf insan vardır ki Allah Teâlâ, kendi rahmetinden başka hiçbir gölgenin bulunmadığı kıyamet gününde onları kendi gölgesinde gölgelendirecektir. Bunlar şunlardır:* 1. *Âdil yönetici,* 2. *Allah'ın ibadetinde büyüyen genç,* 3. *Kalbi mescidlere bağlı kimse,* 4. *Birbirini sırf Allah için seven, bu sevgi ile buluşup, bu sevgi içindeyken ayrılan iki kimse,* 5. *Kendisini zinaya çağıran güzel ve itibarlı bir kadına, 'Ben âlemlerin Rabb'i olan Allah'tan korkarım' deyip harama yanaşmayan kimse,* 6. *Sağ elinin verdiği sadakayı sol elinin bilemeyeceği şekilde gizli sadaka veren kimse,* 7. *Tek başına gizli bir yerde Allah Teâlâ'yı zikredip gözlerinden yaş boşalarak ağlayan kimse"* (bk. Buhârî, Salât, 187, Zekât, 17; Müslim, Zekât, 91; Tirmizî, Zühd, 53; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Kadâ, 2).

Bu âyette, ihlâsa teşvik ve gösterişten korkutma vardır.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

270-271. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kulun Rabb'ine yönelik muamele ve ibadeti, ya bir ücret için olur yahut kalbinden perdenin kalkıp Rabb'ini müşahede etmek için olur. Birinciye ücreti kapının gerisinden verilir, başkası ile gönderilir; ikincisi ise dostlarla birlikte ilâhî huzura girer. Dünya için amel yapan ise kendine zulmeden biridir; zalimler için hiçbir yardımcı yoktur.

Bir haberde şöyle denmiştir: *"Dünyayı isteyen kimse esirdir; ahireti isteyen kimse ücret peşindedir; Hakk'ı isteyen kimse ise emîrdir (nefsine sultandır)."*

Sonra insanlar, Cenâb-ı Hak için yaptıkları işlerde üç gruba ayrılır. Bir grup için amelini gizlemesi uygundur. Bunlar, seyrü sülûk halinde ihlâsın peşinde olan müridlerdir. Bir grup için amelini açıktan yapması daha uygundur. Bunlar, ihlâs sahibi âlimlerden örnek alınacak kimselerdir. Bir grup insan daha vardır ki onlar bilinmek veya gizlenmekle uğraşmayıp vaktin ve halin icabı ne ise onu yaparlar. Bunlar, kâmil âriflerdir. Bunun için Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî [rahimehullah] şöyle demiştir:

"Kim halk içinde bilinmek isterse o, bu halin kuludur. Kim kendini gizlemeyi severse o da bu halin kuludur. Kim Allah'ın kulu olursa onun için halinin bilinmesi ve gizli kalması eşittir."

Hidayet bütünüyle Allah'ın elindedir. O'ndan başka kimsenin bu konuda bir yetkisi yoktur. İşte Cenâb-ı Hak bu durumu açıklayarak şöyle buyurdu:

لَيْسَ عَلَيْكَ هُدٰيهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِى مَنْ يَشَٓاءُ...

272. ***(Resûlüm) Onları hidayete ulaştırmak sana ait değildir; fakat Allah dilediğini hidayete erdirir ...***

Tefsir

Cenâb-ı Hak, peygamberine hitaben şöyle buyurdu: "Ey Muhammed, *onların hidayeti sana ait değildir.*" Yani onların kalbinde hidayeti yaratmak gerekli değildir; hem bu senin işin değildir. Sen ancak bir uyarıcı ve hayrı gösterensin. Sen insanları Allah yolunda infak ve benzeri hayırlara sevkedersin; onları şirk, hayrı başa kakma, fakire söz ve tavırla eziyet etme, kötü malı infak ve benzeri kötü işlerden nehyedersin. *Fakat Allah,* lutuf ve ihsanı ile *dilediğini hidayete erdirir.* Hayır olsun şer olsun bütün işler Allah'ın elindedir; fakat âyetin öğrettiği gibi, edep olarak şöyle denir:

"Sana gelen her hayır Allah'tandır; başına gelen her kötülük ise nefsindendir" (Nisâ 4/79).

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

272. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem) için ne söylenmişse, insanları uyarma işinde onun vârisi olan kimselere de aynı şey söylenir. Hidayet ve hayırlarda muvaffakiyet mürşidlerin elinde değildir. Onların işi sadece doğru yola irşad etmek ve hak yolu açıklamaktır. İnsanları Allah'a davet edenlerin işi, bütün halkın hidayeti için hırs göstermek de değildir; onlara düşen ancak hakkı açıklamaktır. Âyette geçtiği gibi, sen onların hidayeti için hırs göstersen de Allah, saptırdığı kimseyi hidayete ulaştırmaz (Nahl 16/37).

Cenâb-ı Hak, âyetin devamında tekrar sadakaya ve onda ihlâslı olmaya teşvike dönerek şöyle buyurdu:

...وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلِاَنْفُسِكُمْ وَمَا تُنْفِقُونَ اِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللّٰهِ وَمَا
تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ اِلَيْكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٢﴾

"... Hayır olarak her ne infak edersiniz bu kendi iyiliğiniz içindir. Hem siz, ancak Allah rızası için infakta bulunuyorsunuz. Hayır olarak ne infak ederseniz, karşılığı size tam olarak verilir ve siz asla haksızlığa uğratılmazsınız."

Âyetteki üç cümlenin her biri, helâl ve temiz maldan infak etmeye ve infakta ihlâslı olmaya teşvik etmektedir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Ey müminler, az veya çok, *hayır olarak her ne harcarsanız o, kendi iyiliğiniz içindir,* yararı ancak sizedir. Eğer verdiğiniz şey helâl ve temiz bir şeyse bu, sizin menfaatinizedir. Şayet kötü bir şey vermişseniz, ecriniz de o kadardır. Eğer verdiğinizi başa kakar, hal veya dille fakire eziyet ederseniz, kendinize kötülük yapmış olursunuz. Şayet yaptığınız hayırda ihlâslı olursanız, bunun sevabı sizedir. *Hem siz,* iddianıza göre, *ancak Allah rızası için infakta bulunuyorsunuz;* bu durumda nasıl oluyor da kötü malı veriyorsunuz ve bunu Allah'ın rızası dışında yapıyorsunuz? Yine nasıl oluyor da Allah rızası için yapılmış bir hayırla fakiri minnet altına sokuyorsunuz? Böyle bir davranış, ihlâs iddiasını yalanlamaktır."

"Az veya çok, *hayır olarak her ne infak etmişseniz,* kıyamet günü *size onun karşılığı* yedi yüz misli ve daha fazlasıyla *tam olarak verilir.* Allah dünyada da onun yerine daha hayırlısını kor. *Sizler* ihlâslı olarak yaptığınız güzel amellerde *asla haksızlığa uğratılmazsınız."*

Bu âyetin tasavvufî işaretleri, bundan sonraki âyetin tasavvufî işaretleriyle birlikte gelecektir.

Kendilerine Hayır Yapılacak Fakirler

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, infak edilecek yeri açıklayarak şöyle buyurdu:

لِلْفُقَرَٓاءِ الَّذٖينَ اُحْصِرُوا فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ لَا يَسْتَطٖيعُونَ ضَرْباً فِى

الْاَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ اَغْنِيَٓاءَ مِنَ التَّعَفُّفِۚ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمٰيهُمْۚ
لَا يَسْـَٔلُونَ النَّاسَ اِلْحَافاًۜ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ بِه۪ عَلٖيمٌ ﴿٢٧٣﴾

273. ***(Yapacağınız hayırları) kendilerini Allah yoluna adamış, bu sebeple yeryüzünde (ticaret ve kazanç için) dolaşamayan fakirlere verin. Hallerini bilmeyen kimseler, iffetlerinden dolayı onları zengin zanneder. Sen onları simalarından tanırsın. Onlar yüzsüzlük ederek istemezler. Yaptığınız her hayrı şüphesiz Allah bilir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Vereceğiniz sadakaları, *kendilerini Allah yolunda cihada adamış, ticaret ve benzeri işler için yeryüzünde dolaşma imkânı bulamayan,* bütün meşguliyetleri cihad olan ve maddi şeylerden el çekerek kendini ibadete adayan fakirlere verin."

Bunlar Suffe ashabı olup, fakir muhacirlerden oluşan 400 civarında bir gruptu. Mescidin çardağı altında kalıp bütün vakitlerini ilim, zikir ve ibadetle geçiriyorlardı. Ayrıca Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] gönderdiği her askerî birlikle cihada çıkıyorlardı.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir gün Suffe ashabının karşısında durdu; onların fakirlik ve sıkıntılarıyla birlikte gönüllerinin hoş olduğunu görünce, şöyle buyurdu:

"Ey Suffe ashabı, müjde size! Ümmetimden kim sizin şu haliniz üzere gönül hoşluğu ile kalırsa o benim (cennette) arkadaşımdır."[521]

Şöyle denilmiştir: Âyetten maksat, imkânsızlıktan dolayı yeryüzünde ticaret ve benzeri işler için dolaşamayan bütün fakirlerdir.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Hallerini bilmeyen kimseler, iffetlerinden dolayı* kimseden bir şey istemediklerinden, *onları zengin zanneder; sen ise onları* vücutlarındaki zayıflık ve hallerindeki bitkinlikten dolayı *simala-*

521 Hatîb, *Târih*, 13/276-277.

rından tanırsın." Âyetteki hitap Resûlullah'a [sallallahu aleyhi vesellem] veya herkesedir.

"Onlar yüzsüzlük ederek kimseden bir şey istemezler." Eğer bir zaruretten dolayı isteyecek olsalar, ısrar etmezler.

Bazıları âyetin, her iki durumun da onlarda olmadığını belirttiğini söylemişlerdir; yani onlar kimseden bir şey istemezler ki ısrar ve yüzsüzlük etsinler.

Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Kimin 40 dirhemi (veya o değerde başka malı) bulunur da insanlardan bir şey dilenirse yüzsüzlük yapmış olur."[522]

Âyet şöyle bitiyor: *"Hayır olarak her ne yaparsanız, şüphesiz Allah onu bilir;* az veya çok hepsine karşılık verir."

Âyetin bu kısmı, infak yapma konusunda bir teşviktir, özellikle sözü edilen bu gruba.

273. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Kurtulan kimse, ancak nefsi ve malı vesilesiyle kurtulduğu gibi, helâk olan da nefsi ve malı yüzünden helâk olmuştur. Kim bunların ikisini veya birini Allah için feda ederse kurtulur ve maksadına ulaşır. Nefsi Allah yolunda feda etmek daha büyük bir iştir; bu zaten malı vermeyi de gerektirir. Bir kimse Allah yolunda malını harcamaya devam ederse, bu onu nefsini de Allah için feda etmeye götürür.

Nefsi Allah yolunda feda etmek, onu bir şeyhin (kâmil mürşidin) terbiyesine teslim etmektir. Şeyh onda dilediği gibi tasarrufta bulunur (manevi terbiye ve tedavisi için ne lazımsa onu yapar). Şeyh nefsi öyle bir terbiye eder ki (yapacağı işlerde) bir işareti ona bile yeter, söze gerek kalmaz. Kim nefsi ve malında veya birinde cimrilik edip onları Allah için feda etmezse velilerin yolunda kaybeder, zarara düşer. Nefis ve ma-

522 Bu konudaki hadisler için bk. Ebû Davud, Zekât, 24; Tirmizî, nr. 650; İbn Mâce, nr. 1840; Nesâî, nr. 2593.

lın Allah için feda edilecek en güzel yeri, (onları hak yolda değerlendirecek) kâmil şeyh ve kendisini Allah yoluna adamış fakir sûfîlerdir. Bu, en büyük cihaddır.

Ebû Tâlib-i Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*'da şöyle demiştir: "Fazilet ehlinden biri, bir ikram ve ihsanda bulunacağı zaman, özellikle sûfîleri tercih eder, başkasına vermezdi. Bunun sebebi sorulunca şöyle demiştir:

'İyilik ve ihsanda sûfîleri tercih sebebim şudur: Onların bütün dert ve düşünceleri yüce Allah'tır. Onlarda bir ihtiyaç hali ortaya çıkınca, kalpleri dağılır. Onlardan birinin ihtiyacını gidererek himmetini (düşünce ve gönlünü) Allah'a çevirmem, onların dışında niyet ve derdi dünya olan bin kişiye iyilikte bulunmamdan daha hayırlıdır.'

Bu söz, Cüneyd-i Bağdâdî'nin [kuddise sırruhû] yanında zikredilince, 'Bu, Allah'ın velilerinden birinin sözüdür' dedi ve sonra şunları ekledi: 'Bu konuda bundan daha güzel bir söz işitmedim.'"

Ebû Tâlib-i Mekkî devamla der ki: "Bana ulaşan bir habere göre bu sözü söyleyen adamın dünya işleri bozuldu, hatta ticaret yaptığı dükkânını kapatmayı düşündü. Bunu haber alan Cüneyd-i Bağdâdî, kendisine gelen bir malı ona gönderdi ve 'Bunu al kendine sermaye yap, dükkânını terketme, senin gibilere ticaret zarar vermez' dedi. Bu adam, fakirlere sattığı malın bedelini almazdı.

Abdullah b. Mübârek, zekâtını (ve diğer hayırlarını) öncelikle ilim ehline vererek şöyle derdi: 'Ben, peygamberlikten sonra, âlimlerden daha faziletli kimse bilmiyorum. Onlardan birinin kalbi kendisinin ve ailesinin ihtiyaçları ile meşgul olursa ilim için boş vakit bulamaz; insanlara ilim öğretmeye yönelemez. Bunun için ben, onların dünya ihtiyaçlarını giderip bütün vakitlerini ilme vermelerini temin etmeyi daha faziletli gördüm.'"[523]

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

523 bk. Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, 3/476-4774 (İstanbul: Semerkand, 2004).

Her Zaman İnfak

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette her türlü infaka teşvik ederek şöyle buyurdu:

اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ
اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْۚ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٧٤﴾

274. Mallarını gece ve gündüz, gizli ve açık hayra sarfedenler var ya, onların mükâfatları Allah katındadır. Onlara bir korku yoktur, onlar asla üzülmezler de.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Mallarını gece ve gündüz, gizli ve açık* hayra *sarfedenler* ve bütün vakitlerin hayır işlerle mâmur edenler *var ya,* huzuruna geldikleri zaman *onların mükâfatları Allah katındadır. Onlara* sevmedikleri bir şeyin başlarına gelme *korkusu yoktur; onlar,* sevdikleri bir şeyi kaçırmaktan dolayı *asla üzülmezler de.* Onlar Allah'ı bulmuşlar, Allah da onları her şeyden zengin etmiştir."

Bu âyetin Hz. Ebû Bekir [radıyallahu anh] hakkında indiği söylenmiştir. O, Allah yolunda 40.000 altın sadaka verdi. Bunların onunu gece, onunu gündüz, onunu gizlice, onunu da açıktan verdi.

Yine bu âyetin Hz. Ali [radıyallahu anh] hakkında indiği de söylenmiştir. Hz. Ali'nin sadece 4 dirhemi vardı; 1 dirhemi gece, 1 dirhemi gündüz, 1 dirhemi gizlice, 1 dirhemi de açıktan sadaka olarak verdi.[524] Bununla birlikte âyet, bu şekilde hayır yapan herkesi içine almaktadır.

274. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah yolunda malı vermenin ecri, kapının gerisinden mükâfat verilmesi, azaptan ve kötü âkıbetten emniyettir. Allah yolunda canların

524 Abdürrezzâk, *Tefsir,* 1/371 (Beyrut 1999); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 2/100-101.

verilmesinin ecri ise ilâhî huzura giriş, perdenin içinde dostlarla ünsiyet ve muhabbettir. Kim nefsini sürekli Allah yolunda feda ederse selâm (esenlik) yurdu cennette perdelenmekten emin olur. Böyle yapanlar her iki dünyada da başlarına gelecek korkudan emin olurlar, onlara her iki âlemde de üzüntü verecek bir şey arız olmaz.

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak yüce Allah'ın yardımı ile mümkündür.

Faiz Yiyenlerin Hali

Cenâb-ı Hak, yukarıdaki âyette kullarını sadaka vermeye teşvik etti. Sadaka genelde malî sebepleri kullanarak ele geçecek bir ibadettir. Bunun yolu da alışveriştir. Bunun için Allah Teâlâ insanlar sadaka verme hırsıyla alışveriş muamelesinde dinî ölçülerde gevşek davranmasınlar diye faizden sakındırarak şöyle buyurdu:

اَلَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبٰوا لَا يَقُومُونَ اِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذٖى يَتَخَبَّطُهُ
الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّۜ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوا اِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبٰواۢ
وَاَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبٰواۜ فَمَنْ جَٓاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهٖ فَانْتَهٰى
فَلَهُ مَا سَلَفَۜ وَاَمْرُهُٓ اِلَى اللّٰهِۜ وَمَنْ عَادَ فَاُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِۚ هُمْ فٖيهَا
خَالِدُونَ ﴿٢٧٥﴾ يَمْحَقُ اللّٰهُ الرِّبٰوا وَيُرْبِى الصَّدَقَاتِۜ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ
اَثٖيمٍ ﴿٢٧٦﴾ اِنَّ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا
الزَّكٰوةَ لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْۚ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٧٧﴾

275. ***Faiz yiyenler (kabirlerinden), şeytan çarpmış kimselerin kalkması gibi kalkarlar. Bu hal onların, "Alım satım tıpkı faiz gibidir" demeleri yüzündendir. Halbuki Allah, alım satımı helâl, faizi haram kılmıştır. Bundan sonra kime Rabb'inden bir öğüt gelir de faizden***

vazgeçerse geçmişteki** (eline geçen mal) **kendisinindir ve artık onun işi Allah'a kalmıştır. Kim** (helâl görerek) **tekrar faize dönerse işte onlar cehennemliktir, orada devamlı kalırlar.

276. ***Allah faizi mahveder** (içine faiz karışan malın bereketini giderir), **sadakaları ise bereketlendirir. Allah küfürde ve günahta ısrar eden hiç kimseyi sevmez.***

277. ***İman edip salih amel işleyenler, namaz kılanlar ve zekât verenler var ya, onların mükâfatları Rab'leri katındadır. Onlara hiçbir korku yoktur, onlar asla üzüntü de çekmezler.***

Dinimizde faiz iki kısımdır. Biri, ribe'l-fadl (fazlalık faizi), diğeri de ribe'n-nesîedir (gecikme, vade faizi). "Fazlalık faizi", aynı cinsten olan iki yiyecek maddesini veya nakit parayı değiştirirken verilen fazlalıktır. Değiştirilen maddeler farklı cinsten olunca, fazlalığın bir günahı yoktur. "Gecikme faizi" ise (aralarında faiz gerçekleşen) iki yiyecek maddesini veya nakdi birbiriyle alıp satarken, birinin peşin diğerinin veresiye olmasıdır. Bu işlem haramdır. Satılan maddelerin cinsi farklı olsa da hüküm değişmez.[525]

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Faiz yiyenler,* yani faiz alanlar, kıyamet günü kabirlerinden, *şeytan çarpmış* düşe kalka giden deli *kimselerin* kalkması gibi *kalkarlar.*" Âyette özellikle faiz yemeyi zikretti, çünkü bir maldan en büyük istifade onu yemekle gerçekleşir.

Rivayet edildiğine göre faiz yiyenlerin karnı, geniş bir ev gibi şişkin vaziyette önlerinde durur. Onlardan biri kalkmak istediğinde, karnı tarafına meyleder ve dengesini kaybedip yere yapışır. Ebû Hüreyre'nin [radıyallahu anh] naklettiğine göre Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Mi'raca çıktığım gece bir grup insan gördüm; karınları evler gibi büyüktü. İçinde yılanlar vardı, dışarıdan görünüyorlardı. Ayağa kalkmak iste-

525 Faiz sınıfına girmeyen malların veresiye satılması ve vade farkı konması câizdir.

diklerinde yüz üstü yere kapaklanıyorlardı. 'Ey Cebrâil, bunlar kimlerdir?' diye sordum; Cebrâil,

'Onlar faiz yiyenlerdir' dedi." [526]

Âyet şöyle devam ediyor: "Onların başına gelen *bu azap*, faizi helâl görerek, *'Alım satım da tıpkı faiz gibidir' demeleri yüzündendir."* Onlar faizle alım satımı aynı işlem gibi gördüler. Burada tersine bir benzetme vardır. Sözün aslı, "Faiz, alım satım gibidir" şeklindedir. Onlar mübalağa kastıyla böyle söylediler. Onlar sanki faizi asıl ve normal bir iş gibi görüp, alışverişi ona kıyas ettiler. Bunun sebebi şudur:

Câhiliye döneminde birinin borcunun ödeme zamanı gelince alacaklısına, "Bana biraz daha süre ver, ben de buna karşılık olarak sana alacağından fazla mal vereyim" derdi ve böyle yaparlardı. Bunu açıklarken de, "Alışverişin evvelinde kâr olarak bir fazlalığın alınmasıyla, borcu ödeme zamanı gelince bir fazlalığın alınması aynı şeydir; hem bu karşılıklı rıza ile olmaktadır" derlerdi. Cenâb-ı Hak, *"Allah, alım satımı helâl, faizi haram kılmıştır"* âyetiyle onları yalanladı. Çünkü bir konuda hükmü açıklayan nas yani âyet ve hadis varsa o konuda akıl yürütüp kıyas yapmak fâsit ve geçersizdir. Hem alışverişle faiz arasındaki fark apaçık ortadadır.

Kim 1 dirhemi 2 dirhem karşılığında satarsa fazlalık olan 1 dirhem karşılıksız olarak zayi olmuştur. Alışverişte ise böyle değildir. Bir kimse 1 dirheme aldığı malı, 2 dirheme satabilir. Buna ihtiyaç bulunabilir ve biri mala rağbet etmiş olabilir. Alışverişte piyasa fiyatı geçerli olur ve böylece fahiş aldatmaların önüne geçilir.

Âyet şöyle devam ediyor. *"Bundan sonra kime Rabb'inden, faizin yasaklanması gibi bir öğüt gelir de faizden vazgeçerse geçmişteki eline geçen mal kendisinindir,* onu geri vermez. *Hem onun işi* sizden birine değil, *Allah'a kalmıştır. Kim* kendisine yasaklama emri ulaştıktan sonra helâl görerek *tekrar faize dönerse işte onlar cehennemliktir, orada devamlı kalırlar."* Çünkü onlar âyeti inkâr etmiş ve Allah'ın emrini hafife almışlardır.

---

526 bk. Bezzâr, *Müsned*, nr. 55; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 15/11-12 (Beyrut 1995); Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-Ledünniyye*, 2/359-360; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, 3/81-87; Heysemî, *ez-Zevâid*, 1/66-68.

"*Allah faizi mahveder,* yani bereketini giderir, içine karışan malı helâk eder; *sadakaları ise bereketlendirir."* Yani sevabını kat kat fazlalaştırır, içinden sadaka verilen malı bereketlendirir.

Rivayet edildiğine göre Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Sadakadan dolayı hiçbir mal noksanlaşmaz."[527]

Diğer bir hadiste ise şöyle buyrulmuştur:

"Allah sadakayı artırıp çoğaltır; öyle ki verilen sadaka (kıyamet günü) dağ gibi büyümüş olarak getirilir (teraziye konur)."[528]

Yahya b. Muâz demiştir ki: "Sadaka olarak verilen daneden başka (ahirette), dünya dağından daha ağır gelen başka bir dane bilmiyorum."

"*Allah,* haramları helâl görerek *küfürde ısrar eden ve* yasaklanan işlere dalarak *durmadan günah işleyen hiç kimseyi sevmez."* Yani onun haline razı olmaz, tövbe edenleri sevdiği gibi onu sevmez.

Cenâb-ı Hak, sonra, bu kimse gibi olmayan diğer bir grubu zikrederek şöyle buyurdu:

"Hiç şüphesiz Allah'a *iman edip* O'ndan gelenleri tasdik edenlerin, *salih amel yapanların, namazı hakkı ile kılanların ve zekâtı tam olarak verenlerin mükâfatları,* huzuruna geldiklerinde *Rab'leri katındadır. Onlara* gelecekte karşılaşacakları şeylerden dolayı *hiçbir korku yoktur,* onlar kaçırdıkları bir şeyden dolayı da *asla üzüntü çekmezler;* çünkü onlar Allah'ı buldukları için kaçırdıkları hiçbir güzellik yoktur."

Faizin Tehlikesi

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette faiz hakkında daha fazla uyarı yaparak şöyle buyurdu:

527 Tirmizî, Zühd, 17; İbn Mâce, Zühd, 26; Ahmed, *Müsned,* 4/231; Begavî, *Şerhu's-Sünne,* nr. 4097.

528 Buhârî, Zekât, 7; Müslim, Zekât, 63, 64; Tirmizî, Zekât, 28; Nesâî, Zekât, 48.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبٰٓوا اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ ﴿٢٧٨﴾ فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِه۪ۚ وَاِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُؤُ۫سُ اَمْوَالِكُمْۚ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٩﴾

278. ***Ey iman edenler! Allah'tan korkun. Eğer gerçekten inanıyorsanız faizden kalan alacaklarınızı bırakın.***

279. ***Şayet bunu*** *(size emredileni)* ***yapmazsanız Allah ve Resûlü tarafından*** *(faizcilere karşı)* ***bir savaş açıldığını bilin. Eğer*** *(faiz almaya)* ***tövbe ederseniz, ana paranız sizindir;*** *(böylece)* ***siz*** *(fazla para alarak borçluya)* ***haksızlık etmezsiniz,*** *(ana paranızı noksan alarak)* ***kendiniz de bir haksızlığa uğramış olmazsınız.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Ey iman edenler! Allah'tan korkun; faizden kalan alacaklarınızı terkedin."* Yani insanlara faiz olarak vermesini şart koştuğunuz şeylerden vazgeçin. *Eğer gerçekten inanıyorsanız geride kalanları bırakın."* Hiç şüphesiz imanın delili, size emredilen şeyleri yerine getirmenizdir.

Rivayet edildiğine göre, Sakîfli birinin Kureyşli bir adamda alacağı vardı. Ödeme zamanı gelince hem malını hem de faizini istedi; olay üzerine bu âyet indi.

Diğer âyette şöyle buyruluyor: *"Eğer bunu yapmazsanız* yani size yasaklanan faizi terketmezseniz, *Allah ve Resûlü tarafından faizcilere karşı bir savaş açıldığını bilin.* Yahut bunu onlara haber verin."

Rivayet edildiğine göre bu âyet indiği zaman Sakîfli zat, "Bizim Allah ve Resûlü ile harp edecek gücümüz yoktur" dedi.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Eğer* faiz almaktan ve onu helâl görmekten *tövbe ederseniz,* ana paranız sizindir; böylece *siz* fazla para alarak borçluya *haksızlık etmezsiniz,* ana paranızı noksan alarak *kendiniz de bir haksızlığa uğramış olmazsınız."*

Bundan şu da anlaşılır: Eğer faiz alan kimse (onun haram olduğunu kabul etmeyip) tövbe etmezse onun için malından hiçbir şey yoktur; çünkü o dinden çıkmıştır. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

278-279. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Kulun Allah ile muamelesinin (taat ve ibadetinin) safiyeti, yediği lokmanın safiyetine bağlıdır. Kimin lokması safi (helâl ve temiz) ise muamelesi de safi olur. Kimin muamelesi safi olursa sefa onun kalbine sirayet eder. Yediği lokması karışık olanın, muamelesi (taat ve ibadeti) de karışık olur. Muamelesi karışık olanın kalbi de karışık olur. Bunun için âriflerden biri şöyle demiştir:

"Kim helâl lokma yerse ister istemez Allah'a itaat eder; kim de haram lokma yerse ister istemez Allah'a isyan eder."

İlâhî vâridatlar (kalbe gelen feyiz ve ilhamlar) da böyledir; onlar ancak yemesi ve içmesi safi olan kimseye gelir. Bunun için velilerden biri der ki: "Midesine giren lokmanın durumunu (helâl mi haram mı olduğunu) bilmeyen kimse, rabbânî ilhamlarla şeytanî vesveselerin arasını ayıramaz."

Seyyidim Ali Havvâs [rahimehullah][529] demiştir ki: "Bil ki her insanın kalbine akan medet (ilâhî yardım ve feyiz), kalbin durumuna göre değişir. Kalbin hali de yenen şeylerin güzel ve bozuk oluşuna göre değişir."

Faiz ve benzeri haram şeyleri yiyen kimseler, Cenâb-ı Hakk'a karşı muamelesine (ibadet ve taate) ancak şeytanın kendisiyle oynadığı deli kimse gibi yönelir; ne söylediğini ve kendisine ne söylendiğini bilmez. Bu haliyle o, münâcâtın lezzetinden ve halis muamelenin tadından mahrum olur. Eğer o, nefsi için delil getirmeye çalışır ve kendince bir sürü kıyaslara girerse seçkin velilerin yolunda onun felah bulması (başarıya ulaşması) beklenmez. Kime Rabb'inden bir öğüt gelir de o kimse, kötü haline son vererek iffet yolunu tutarsa Allah onun geçmişteki kusurlarını affeder. Kim de tövbe ettiği nefsin hevâsına geri dönerse onun varacağı yer, Hak'tan kopma ve ayrı kalma ateşidir.

---

529 Ali Havvâs, İmam Şa'rânî'nin üstadı ve şeyhidir. İbn Acîbe, bu sözü ondan nakletmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın kullarına karşı muamelesi şöyledir: Kim zâhirî hissini daha fazla artırma derdinde olursa Allah onun iç âlemindeki nurunu yok eder; kim de zâhirî hissini (arzu ve isteklerini) artıracak sebepleri keserse Allah onun iç âlemindeki nurunu kuvvetlendirir.

Allah faizi yok eder, sadakaları artırır; yani sadakaların sevabıyla birlikte gelecek manevi yardımı kuvvetlendirir. Allah küfür ve isyanda ısrar edenleri sevmez; O ancak kendisine yönelen itaatkâr kulunu sever. Bu kul, hakikat ehlinin imanı gibi iman eden, ilâhî yardımla hayırlı işlerde muvaffak olan âriflerin yoluna giren bir kimsedir. Şüphesiz bu kimse, ilâhî inayete mazhar olmuş salihlerin çizgisine tâbi olur, velâyet sahiplerinin yolunda gider. Onlar öyle kimselerdir ki kendileri için hiçbir korku yoktur, onlar hiç üzülmezler de.

Ey iman edenler, Allah'tan hakkıyla korkun. İçinizde kötü his ve kalbe perde olan sebeplerden ne kalmışsa onları terkedin; eğer siz müşahede ehlinin imanı gibi bir imana tâlip iseniz ve kendisine ibadet edilen yüce sultana (Allah Teâlâ'ya) ulaşmak istiyorsanız böyle yapın. Şayet bunu yapmazsanız bilin ki siz, Hak'tan uzaklık halindesiniz, fakat bunu hiç tahmin bile etmezsiniz; Hakk'a karşı bir inat içindesiniz ama farkında değilsiniz.

Eğer Rabb'inize dönerseniz, ana sermayeniz sizindir. Bu sermaye tevhid nurudur. Bu nurunuzda bir noksanlaşma olmadığı gibi onu artırma yoluna da girmezsiniz. Ancak sadece Allah'a yönelir ve O'nun yardımıyla O'na vâsıl olmayı isterseniz, hiç şüphesiz Allah, ihsanını umanları mahrum bırakmaz, lutuf ve keremiyle kapısında bekleyenleri geri çevirmez.

Darda Kalan Borçluya Süre Tanımak

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, darda kalanların halini zikrederek şöyle buyurdu:

وَاِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ اِلٰى مَيْسَرَةٍ وَاَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ
تَعْلَمُونَ ﴿٢٨٠﴾ وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ اِلَى اللّٰهِ ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا
كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٨١﴾

280. ***Eğer** (borçlunuz) **darlık içinde ise** (size düşen iş) **eli genişleyinceye kadar ona mühlet vermektir.** (Darda kalmış borçluya alacağınızı) **sadaka olarak bağışlamanız, eğer bilirseniz sizin için daha hayırlıdır.***

281. ***Öyle bir günden korkun ki o günde hepiniz Allah'a döndürülürsünüz, sonra** (o günde) **herkese yaptıklarının karşılığı tam olarak verilir; hiç kimse haksızlığa uğratılmaz.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Eğer borçlu darlık içinde ve zor durumdaysa* o takdirde size düşen ona süre tanımak, yani *eli genişleyene kadar kendisine mühlet vermektir*. Şayet darda olduğunu ispatlamışsa, bu durumda sizin onu sıkıştırmanız ve elinde olmayan malı talep etmeniz helâl değildir. *Eğer* ona verdiğiniz ana parayı kendisine *sadaka olarak bağışlayıp bir şey talep etmezseniz bu, bilirseniz* sizin için *daha hayırlıdır.* Şayet bunda ne kadar çok sevap ve güzel ilâhî övgü olduğunu bilseniz böyle yaparsınız.

Ebû Hüreyre [radıyallahu anh], Resûlullah'ın [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

"Kim borçlusuna genişlik tanırsa veya borcunu silerse Allah Teâlâ onu, kendi arşının gölgesinden başka hiçbir gölgenin bulunmadığı kıyamet günü arşın gölgesinde gölgelendirir."[530]

Yine Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Kim duasının kabul edilmesini ve sıkıntısının kalkmasını isterse zorda olan borçlusuna ödemede kolaylık göstersin."[531]

Diğer bir hadiste ise şöyle buyrulmuştur:

"Kim darda olan alacaklısına mühlet verirse kendisine her gününe karşılık olarak bir sadaka sevabı yazılır."[532]

---

530 Hâkim, *Müstedrek*, 2/29; Tirmizî, Büyû', 67; Ahmed, *Müsned*, 5/ 300; Dârimî, Büyû', 50.

531 Ahmed, *Müsned*, 2/23; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kazâi'l-Hâce*, nr. 101; Heysemî, *ez-Zevâid*, 4/133.

532 Hâkim, *Müstedrek*, 2/29; İbn Mâce, Sadakât, 14; Ahmed, *Müsned*, 5/351.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem), borcun fazileti hakkında da şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz Allah borcunu ödeyene kadar borçlu ile beraberdir; yeter ki bu borç Allah'ın sevmediği bir şey için olmasın."

Hadisin râvisi Abdullah b. Cafer (radıyallahu anh), hizmetçisine emrederek derdi ki: "Git, benim için birinden borç al da Rabbim benimle beraber olsun; ben Allah Teâlâ'nın (rahmet ve inayetiyle) benimle olmadan bir gece bile geçirmeyi istemiyorum."[533]

Aynı şekilde vakti gelen borcunu geciktirmeden ödemeye teşvik eden hadisler de rivayet edilmiştir. Resûl-i Ekrem (sallallahu aleyhi vesellem) bu konudaki bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Kim alacaklısına hakkını götürmek için yola çıkarsa ona, yeryüzündeki hayvanlar ve denizdeki balıklar dua eder. Her bir adımında kendisi için cennette bir köşk yazılır ve bir günahı affedilir. Eğer böyle yapmaz ve ödemesini geciktirirse haddi aşmış olur." [534]

Allah Resûlü bir diğer hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Zengin kimsenin vakti gelen borcunu ödemeyip geciktirmesi zulümdür. Sizden birinden (borçlusu) ödeme süresini uzatmasını istediği zaman uzatsın." [535]

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurdu:

"Öyle bir günden korkun ki o günde hepiniz Allah'a döndürülürsünüz."

Bu, kıyamet günüdür; öyleyse sıdk (Allah'a karşı samimiyet) ve diğer salih amellerle O'na dönüş için hazırlık yapın.

"Sonra o günde herkese dünyada yaptıklarının karşılığı tam olarak verilir; hiç kimse sevabı noksanlaştırılarak veya azabı çoğaltılarak *zulme uğratılmaz."*

---

533 İbn Mâce, nr. 2409; Hâkim, *Müstedrek*, 2/23; Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 2696.

534 Aynı konuda biraz farklı lafızlardaki hadisler için bk. Heysemî, *ez-Zevâid*, 4/131, 140; Münzirî, *et-Tergîb*, nr. 2711-2712.

535 Buhârî, Havale, 1 (nr. 2287); Müslim, nr. 1564; Ebû Davud, nr. 3345; Tirmizî, nr. 1308; İbn Mâce, nr. 2403.

İbn Abbas [radıyallahu anh] demiştir ki: "Bu âyet, Cebrâil'in getirdiği son âyettir. Cebrâil [aleyhisselâm] Hz. Peygamber'e, "Onu Bakara sûresinin iki yüz sekseninci âyetinin sonuna koy" dedi. Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bu âyetin inişinden sonra yirmi bir gün yaşadı. Seksen bir gün yaşadığı da söylenmiştir. Başka görüşler de vardır.[536] En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

280-281. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Eğer Hak yolcusu mürid, yakîn nuru ve marifetten yana fakirlik ve darlık içindeyse Allah ile (O'nun marifet ve muhabbetiyle gönlü) zengin olanlara baksın; onların sohbetine girsin ve kendilerine yapışsın. Onlar âriflerdir. Hiç şüphesiz ârifler onu (himmet ve) nazarlarıyla manen zengin ederler.

Bazı haberlerde şöyle nakledilmiştir: "Allah'ın öyle dostları vardır ki kim onlara bakarsa öyle bir saadet elde eder ki ondan sonra asla şakî (rahmetten mahrum bedbaht) olmaz."

Yüce Allah'ın öyle has dostları vardır ki bir insana nazar ettiklerinde onun gönlünü her şeyden çekip Allah ile (O'nun marifet ve muhabbetiyle gönlü) manen zengin ederler.

Sahibü'l-Ayniyye (Seyyid Abdülkadir-i Geylânî [kuddise sırruhû]) bu konuda der ki:

"Gayret et ve velilere sığın. Onlar öyle kimselerdir ki Allah'ın kitabında en güzel halleri anlatılmaktadır. Onlar darda kalanlar için bir sığınaktır, ümit için birer hazinedir. Âşık, istediği şeylere onların bereketiyle ulaşır."

Şeyh Ebü'l-Abbas-ı Mürsî [rahimehullah] demiştir ki: "Vallahi benimle (Hakk'a vuslata ehil) bir adamın arasında ona nazar etmemden başka bir şey yoktur; bir nazarla onu (kalbini ilâhî marifet ve muhabbetle doldurup manen) zengin ederim."

536 Rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/116.

Ebü'l-Abbas'ın şeyhi (Ebü'l-Hasan-ı Şâzelî) onun hakkında demiştir ki: "Ebü'l-Abbas ne güzel bir adamdır, çölde yaşayan biri doğru dürüst taharet yapmasını bilmezken yanına gelir (sohbetine girip nazarları altında) bir gece geçirir, Rabb'ine vâsıl olur."

Şeyhlerimizin şeyhi efendim el-Arabî b. Abdullah demiştir ki:

"Eğer bana bir yahudi veya hıristiyan gelip teslim olsa ve bir gece nazarlarım altında kalsa, -biiznillah- onu Allah'a ulaştırırdım."

Her devirde nazarlarıyla insanları terbiye edip Allah'a vâsıl eden er kişiler (ricâlullah) bulunur. Allah'a hamdolsun ki ben onlara ulaştım ve sohbetlerine katıldım.

"Onlara bağışta bulunmanız sizin için daha hayırlıdır" âyeti, Allah ile (O'nun marifet ve muhabbetiyle manen) zengin olan âriflere işaret ediyor. Onlar, hak yolcusu dervişlere bu şekilde manen zengin olana kadar nazar ve himmetleriyle tasaddukta (destekte) bulunurlar.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Alışverişte Borçların Yazılması

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, borçları yazarak ve buna şahit tutarak malları koruma altına almayı emretmek üzere şöyle buyurdu:

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوٓا اِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُۜ
وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِۖ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ اَنْ يَكْتُبَ كَمَا
عَلَّمَهُ اللّٰهُ فَلْيَكْتُبْۚ وَلْيُمْلِلِ الَّذٖى عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ وَلَا
يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْـًٔاۜ فَاِنْ كَانَ الَّذٖى عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفٖيهًا اَوْ ضَعٖيفًا
اَوْ لَا يَسْتَطٖيعُ اَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِۜ وَاسْتَشْهِدُوا
شَهٖيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْۚ فَاِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَاَتَانِ مِمَّنْ
تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَٓاءِ اَنْ تَضِلَّ اِحْدٰيهُمَا فَتُذَكِّرَ اِحْدٰيهُمَا الْاُخْرٰىۜ

282. Ey iman edenler! Belirlenmiş bir süre için birbirinize borçlandığınız vakit onu yazın. Bir kâtip onu aranızda adaletle yazsın. Hiçbir kâtip yazmaktan çekinmesin; Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazsın. Üzerinde hak olan (borçlu) da borcunu yazdırsın, (borcu yazan da yazdıran da) Rabb'inden korksun ve ondan hiçbir şeyi eksik yapmasın. Şayet borçlu sefih veya aklı zayıf veya kendisi söyleyip yazdıramayacak durumda ise velisi adaletle yazdırsın. Bu işi yaparken erkeklerinizden iki de şahit bulundurun. Eğer iki erkek bulunamazsa rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkek ile iki kadın olsun ki kadınlardan biri yanılırsa diğeri ona hatırlatır.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Ey iman edenler! Belirlenmiş bir süre için birbirinize borçlandığınız vakit,* yani bir alışverişte yahut vadeli bir satışta, birbirinize belirli bir gün veya aya kadar borçlandığınız zaman, *onu yazın.*" Hasat zamanı veya hacıların dönüşü gibi ifadelerle zaman tayini geçerli değildir, ancak veresiye alışverişte olabilir.

Borcu yazın; çünkü bu, daha emniyetli olup ihtilafı daha iyi ortadan kaldırır.

Âlimlerin çoğunluğuna göre buradaki emir, farz değil müstehap (teşvik ve sevap) ifade eder.

Âyet şöyle devam ediyor: "*Bir kâtip onu aranızda adaletle yazsın;* onu çoğaltıp azaltmasın. Bunun için kâtibin âdil biri olması gerekir, âdil olmalı ki yazdığı güven versin. *Hiçbir kâtip yazmaktan çekinmesin.* Yani kâtip borcu yazmaktan geri durmasın; *Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazsın.*" Yani Allah Teâlâ'nın bu noter işini kendisine öğrettiği gibi hakkaniyetle yazsın. Yahut Cenâb-ı Hakk'ın kendisine bu yazmayı öğreterek fayda verdiği gibi, o da yazısıyla insanlara fayda vermekten geri durmasın.

"*Üzerinde hak olan* borçlu *da borcunu* söyleyerek *yazdırsın,* çünkü bu konuda şahitlere ikrarda bulunacak odur. Borcu yazdıran da yazan da *Rabb'inden korksun* ve ondan hiçbir şeyi eksik yapmasın; yani yazdırmada veya yazmada üzerindeki haktan hiçbir şeyi noksan bırakmasın."

"Şayet borçlu, aklı kıt dengesiz bir *sefihse veya aklı zayıf* bir ihtiyar veya küçük çocuksa veyahut dilsiz olduğundan *veya* dil bilmediğinden *kendisi söyleyip yazdıramayacak durumda ise* onun adına vasî ve vekilinden *velisi adaletle yazdırsın. Bu işi yaparken müslüman erkeklerinizden iki de şahit bulundurun. Eğer,* hazırda *iki erkek bulunamazsa rıza göstereceğiniz* yani adaletli olduklarını bildiğiniz *şahitlerden bir erkek ile iki kadın* veya daha fazlası *bulunsun.* Âyet kadınların birden fazla olmasını şart koştu *Bunun tek sebebi, kadınlardan biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatmasıdır.* Yani kadınlardan biri şahitliği unutursa, diğeri ona hatırlatır. Çünkü kadınların (konumları icabı) bu konuda zayıf olduğu malumdur.

Cenâb-ı Hak bundan sonra, şahitleri şahitliği üstlenmekten ve yeri gelince eda etmekten geri durmaktan sakındırarak şöyle buyurdu:

وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَٓاءُ اِذَا مَا دُعُواۜ وَلَا تَسْـَٔمُٓوا اَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا اَوْ كَبِيرًا
اِلٰٓى اَجَلِهٖۜ ذٰلِكُمْ اَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِ وَاَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَاَدْنٰٓى اَلَّا تَرْتَابُٓوا
اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَلَّا
تَكْتُبُوهَاۜ وَاَشْهِدُٓوا اِذَا تَبَايَعْتُمْۖ وَلَا يُضَٓارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌۜ وَاِنْ تَفْعَلُوا
فَاِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْۜ وَاتَّقُوا اللّٰهَۜ وَيُعَلِّمُكُمُ اللّٰهُۜ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٨٢﴾

... Şahitler, şahitlik için çağırıldıkları vakit çekinmesinler. Büyük veya küçük, vadesine kadar hiçbir şeyi yazmaktan üşenmeyin. Böyle yapmanız Allah katında daha adaletli, şahitlik için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için daha uygundur. Ancak yaptığınız iş, aranızda gerçekleşen peşin bir ticaret olursa bu farklıdır. Bu durumda onu yazmamanızda sizin için bir sakınca yoktur.

Alışveriş yaptığınızda şahit tutun. Ayrıca yazan da şahit de bir zarara uğratılmasın. Eğer bunu yaparsanız *(bir tarafa zarar verirseniz)* ***şüphe yok ki bu, sizin yoldan çıkmanız demektir. Allah'tan korkun. Allah size gerekli olanı öğretiyor. Allah her şeyi bilmektedir.***

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "*Şahitler, şahitlik için çağrıldıkları vakit şahitliği üstlenmekten geri durmasınlar.* Çünkü bu iş onlar için bir görev olmuştur. Onlara şahit denmesi, sonucu itibariyledir. Onlardan başka kimse bulunmazsa, çağrılan kimselerin şahitlik yapması gerekli olur.

Yahut bir zarar olmadığı zaman, şahitliği eda için çağrıldıklarında geri durmasınlar.

"Büyük veya küçük, vadesine kadar hiçbir şeyi yazmaktan üşenmeyin." Yani, büyük olsun küçük olsun hak olan şeyleri yazmaktan usanmayın; her şeyi zamanına kadar yazın. *Böyle yapmanız Allah katında daha adaletlidir;* yani hakların yazılması ve kayıt altına alınması, Allah katında adalete daha uygundur, çünkü böyle yapmak, aradaki çekişmeyi daha etkin ortadan kaldırır ve hakları daha güzel korur. *Yine bu yazma, şahitlik için daha sağlam bir güvencedir,* bu sayede şahitlik daha sağlam olur ve onu eda etmeye daha çok yardımcı olur. *Bir de bu, şüpheye düşmemeniz için daha uygundur.* Yani borcu yazmak, onun cinsi, miktarı ve süresi hakkındaki şek ve şüpheyi ortadan kaldırmaya en uygunudur, çünkü borcun cinsini, miktarını ve ödeme zamanını yazınca, bu konuda kimse için bir tereddüt kalmaz.

"Ancak yaptığınız iş, belli bir vakte bırakılmadan aranızda gerçekleşen peşin bir ticaret olursa o ayrı. *Bu durumda,* anlaşmazlık çok az olacağı için, *onu yazmamanızda sizin için bir sakınca yoktur."*

"Alışveriş yaptığınızda, veresiye veya peşin olsun, bir tarafın borcunu inkâr etmesinden çekinerek *şahit tutun.* Çünkü bu daha ihtiyatlıdır."

Âlimlerin çoğunluğuna göre bu âyette geçen yazma ve şahit tutma emirleri farziyet değil, müstehaplık ifade eder.

"Ayrıca yazan da, şahit de, yazıda veya şahitlikte tahrif ve değiştirme ile *bir zarara uğratılmasın."* Yahut kâtip veya şahit, bir zarar vermesinler veyahut kâtip ve şahit çok uzak yerden çağrılarak zor şartlarda bu işi yapmaya zorlanarak zarara sokulmasınlar veya ücretleri verilmeyerek bir zarara uğratılmasınlar.

"Eğer onlara zarar verir ve size yasaklanan işleri *yaparsanız şüphe yok ki bu, sizin yoldan çıkmanız demektir. Allah'tan korkun. Allah size* ledünnî ilimler *öğretir, Allah her şeyi bilmektedir;* O'ndan korkanın da O'na isyan edenin de hiçbir hali Allah'a gizli kalmaz."

Son üç cümlede Allah lafzı tekrar edildi; bu, onların her birinin müstakil birer cümle olmasındandır. Birinci cümlede takvaya teşvik edildi, ikincide ilim öğretme vaat edildi, üçüncü cümlede ise Allah'ın şanının yüceliği zikredildi. Bu tür bir ifade, Allah'ı yüceltmede kinaye yoluyla (üstü kapalı biçimde) anlatımdan daha etkilidir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Âyetlerin ifade şeklinde şöyle bir incelik mevcuttur: Âyette, "Vettekullah ve yuallimükümullah" buyrularak, emrin cevabında atıf harfi olan "vav" getirildi. Bu şunu anlatmak içindir: Allah Teâlâ'nın takva ehline ilim öğretmesi, takvaya bağlı bir iş değildir; o sırf ilâhî lutuf ve ihsanla olmaktadır. Takva bu ihsana bir ulaşma yoludur, yoksa asıl sebebi değildir. Cenâb-ı Hakk'ın ezelde verilmiş hükmü, bir sebebe bağlı olmaktan yücedir.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Rehin ve Hükmü

Cenâb-ı Hak, bundan sonraki âyette rehinin hükmünü zikrederek şöyle buyurdu:

وَاِنْ كُنْتُمْ عَلٰى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِباً فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ فَاِنْ اَمِنَ بَعْضُكُمْ
بَعْضاً فَلْيُؤَدِّ الَّذِى اؤْتُمِنَ اَمَانَتَهُ وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ
وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَاِنَّهُ اٰثِمٌ قَلْبُهُ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴿٢٨٣﴾

283. *Eğer sizler yolculukta olur da, yazacak kimse bulamazsanız* *(bu durumda borca karşılık)* ***alınmış bir rehin de yeterlidir. Birbirinize güvenirseniz*** *(rehin almadan borç verirseniz)* ***kendisine güvenilen*** *(borç verilen)* ***kim-***

se emaneti sahibine versin ve (bu hususta) Rabb'i olan Allah'tan korksun. (Ey şahitler) Siz de şahitliği gizlemeyin. Kim onu gizlerse hiç şüphesiz o, kalbi günahkâr biridir. Allah yaptığınız her şeyi bilir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Eğer bir yolculukta olur da* alışverişi veya borcu *yazacak kimse bulamazsanız,* bu durumda şahitlerin yerine borca karşılık güvence olarak *alınan bir rehin de yeterlidir."*

Rehinin sıhhati ve geçerli olması için yolculuk hali şart değildir; normal zamanlarda da bu olabilir. Çünkü Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem], Medine'de bir yahudiye zırhını rehin vererek kendisinden gıda maddesi almıştır.[537]

Yolculukta kâtip bulamama ihtimali kuvvetli olduğu için, Cenâb-ı Hak, hükmü galip duruma göre zikretti. Âlimlerin çoğunluğuna göre rehini kabzetmeye itibar edilir. Eğer borç veren kimse rehini eline geçirmemişse ve bu arada bir mani çıkmışsa o rehin, borç için tahsis edilmiş sayılmaz.

Âyet şöyle devam ediyor: *"Birbirinize güvenirseniz,* bu güvenle yetinip rehin almadan karşı tarafa bir borç verirseniz, *kendisine güvenilerek borç verilen kimse emaneti* yani borcu konuşulan şekilde *sahibine versin."* Âyette borca emanet denildi, bunun sebebi, onu veren kimsenin, karşı tarafa güvenerek, bir rehin almadan ve şahit bulundurmadan vermesidir.

"Bu şekilde kendisine borç verilen kimse de borcunu ödemede ve onu inkâr etmeme konusunda *Rabb'i olan Allah'tan korksun."*

"Ey şahitler yahut borç alanlar, bizzat şahit olduğunuz konulardaki *şahitliği gizlemeyin.* Sizden *kim onu gizlerse,* üstlendiği şahitliği yerine getirmekten veya üzerindeki borcu ödemekten kaçınırsa hiç şüphesiz o, *kalbi günahkâr biridir;* çünkü kalbiyle bildiği bir şeyi gizlemiştir. Gizlemek aslında kalbin amelidir; bu sebeple günah ona bağlandı. Şu hadis de buna benzemektedir:

---

537 bk. Buhârî, İstikrâz, 1, Büyû', 14; Müslim, Müsâkât, 124-126, Tirmizî, Büyû', 7.

"Gözler zina eder, onun zinası harama bakmaktır."[538]

Yahut günahın kalbe nisbet edilmesi işin vehametini ifade içindir. Çünkü kalp organların reisidir; kulun kalbi günah işleyince bütün beden günah işlemiş olur. Âyetin ifadesinden şu anlaşılıyor: Günah sanki onda iyice yerleşmiş, en şerefli âzasını sarmış ve diğer bütün günahların üstüne, ötesine geçmiş.

Cenâb-ı Hak sonra, şahitliği gizleyenleri korkutarak şöyle buyurdu: *"Allah yaptığınız her şeyi bilir."* Açıkladığınız ve gizlediğiniz hiçbir şey O'na gizli kalmaz. Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Kim şahitlik için çağrıldığı zaman, şahit olduğu şeyi gizlerse aynen yalan yere şahitlik yapmış kimse gibi günahkâr olur." [539]

283. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

Allah Teâlâ, dünyevî borçların yazılıp kayıt altına alınmasını ve ona özen gösterilmesini emrettiği gibi, ledünnî ilimlerin ve kudsî vâridatların da kayıt altına alınmasını ve bu işe özenerek sahip çıkılmasını emretmektedir. Hatta, bu ilimlerin kayıt altına alınması daha evladır; çünkü onun meyvesi devamlı, neticeleri ebedîdir. Gerçekten hikmet, kalbe kudsî âlemden dağ büyüklüğünde gelir, eğer onu ihmal eder ve hemen kayıt altına almazsan, küçülür deve gibi olur, şayet kayıt altına almayı tehir edersen küçülür kuşa döner, sonra yumurta kadar küçülür, sonra kalpten silinir gider. Bu manada nazım halinde şöyle denmiştir:

"İlim bir avdır; yazmak onun kaydıdır. Avını sağlam iple bağlayıp kayıt altına al! Bir güvercini avladıktan sonra onu insanların arasında serbest bırakmak, cehaletten ileri gelir."

Eğer kalbine hikmet ve vâridat gelen kimse, yazmayı güzel yapamıyorsa, onu güzel yazan birine söyleyerek yazdırmalı, ondan hiçbir şeyi noksanlaştırmayıp kalbine geldiği şekilde yazdırmalıdır. Şayet kendisi-

538 Müslim, Kader, 21; Ebû Davud, Nikâh, 43; Ahmed, *Müsned*, 2/343.

539 Taberânî, *el-Evsat*, nr. 4179; Heysemî, *ez-Zevâid*, 4/200; Süyûtî, *es-Sagîr*, nr. 8986.

nin ifade ve anlatımı zayıfsa, onun yerine anlatımı güzel biri, manada bir noksanlık ve fazlalık yapmadan adaletle yazmalı. Buna işin ehli ârif kimselerden şahit tutmalıdır. Eğer âriflerden kimse yoksa, manevi halinde temkin sahibi sûfîlerden hazır bulunanları şahit tutmalı ki sahibinin nâkıslığından dolayı hikmete bir halel gelmesin.

Yahut o kimse kalbine gelen hikmet ve vâridata iki âdil şahidi şahit tutsun; bunlar Kur'an ve Sünnet'tir. Eğer kalbe gelen vâridat bunlara uygunsa kabul edilir, değilse reddedilir.

Cüneyd-i Bağdâdî [rahimehullah] demiştir ki: "Süleyman ed-Dârânî'yi şöyle derken işittim: Kalbime birtakım manevi nükteler (hikmet ve sırlı ilimler) gelir, ben onları iki âdil şahit olan Kur'an ve Sünnet'e arzedip kontrol etmeden kabul etmem." [540]

Eğer siz acele ediyor ve gelen vâridatı yazacak kimse bulamıyorsanız, birbirinizin kalbine rehin olarak verin ki kayıt altına alınmış olsun ve hiç değilse kalplerde korunsun. Kim kalbine gelen vâridatları (manevi ilim, hal ve hikmetleri) şeyhinden yahut terbiye yolundaki kardeşlerinden gizlerse o kalbi günahkâr biridir; çünkü bu, terbiye yolunda bir çeşit hıyanettir.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Kalpten Geçen Düşüncelerin Hükmü

Cenâb-ı Hak bundan sonraki âyette, kullarını kendilerine emrettiği hususlarda muhalefet etmekten korkutarak şöyle buyurdu:

لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِۜ وَاِنْ تُبْدُوا مَا فِٓي اَنْفُسِكُمْ اَوْ تُخْفُوهُ
يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللّٰهُۜ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ
شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٨٤﴾

540 bk. Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 54 (Beyrut 1998); *a.e.: Kuşeyrî Risâlesi*, s. 95 (İstanbul: Semerkand, 2007); Serrâc, *el-Lüma'*, s. 146; Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, s. 78.

284. Göklerde ve yerdekilerin hepsi Allah'ındır. İçinizdekileri açığa vursanız da gizleseniz de Allah ondan dolayı sizi hesaba çeker, sonra dilediğini affeder, dilediğine de azap eder. Allah her şeye kadirdir.

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Göklerde ve yerdekilerin hepsi* yaratılış, mülk ve kul *olarak Allah'ındır."* Onlarda dilediği gibi tasarruf eder, dilediğine ihsanıyla rahmet eder, dilediğine adaletiyle azap eder.

"İçinizdeki kötülüğü ve ona yönelik azmi *açıklayıp ortaya koysanız da gizleseniz de Allah* kıyamet günü *ondan sizi hesaba çeker; sonra* mağfiret etmek istediğini *affeder,* azap etmek *istediğine azap eder. Allah her şeye kadirdir.* O'nu birine azap etmek veya günahını affetmek âciz bırakmaz.

Cenâb-ı Hak, âyette muaheze (yakalama ve azarlama) yerine muhasebe (hesaba çekme) tabirini kullandı, çünkü muhasebe daha umumidir. Şu hadis-i şerif, kulun muaheze edilmeden günahlarını kabul ve itiraf etmesinin de affedilmesi için yeteceğini göstermektedir:

"Kıyamet günü mümin Rabb'ine yaklaştırılır, öyle ki Rabb'i onu huzuruna alır, kendisine günahlarını ikrar ettirir. Ona, 'Şu günahını hatırlıyor musun?' diye sorar; kul, 'Evet, hatırlıyorum!' der. Cenâb-ı Hak bu şekilde onun yaptığı bütün günahları sayar, kul hepsini itiraf ve kabul eder. Sonra Allah Teâlâ,

'Ben onları dünyada örtüp gizlemiştim; bu gün de senin için onları affettim' buyurur." [541]

Bütün ihsan ve minnet Allah'a aittir; her türlü hamd ve şükür de O'nun içindir.

284. Âyetin Tasavvufî İşaretleri

İçinizdeki kötü düşünceleri ve şeytanî vesveseleri açıklasanız yahut kalbinizde gizlesiniz, öyle ki sizinle mahbubunuzu müşahedeye perde olsa, Allah sizi ondan hesaba çeker. O, dilediğini affeder; ona tövbe ve

541 Buhârî, Edeb, 60, Tevhid, 36; Müslim, Tevbe, 52; İbn Mâce, Mukaddime, 13.

uyanıklık halini ilham ederek kalbindeki zulmeti yok eder, dilediklerini de mâsivanın (Allah'tan gayri varlıkların) zulmetinde terkederek ve karışık işlerin içinde bırakarak azap eder.

Kalpleri ilâhî nurları müşahededen ancak onların mâsivanın zulmetiyle meşgul olması engeller. Kalbini ağyardan temizlersen, onu marifet ve sırlarla doldurursun. Eğer hakikati gören bir göze sahip olmak istersen, kalbinden mâsivayı temizle. Allah kendisine rahmet etsin, şu sözün sahibi ne güzel söylemiş:

"(Yüce Allah kuluna der ki): Eğer kâinat beni keşfedişin içinde kaybolup giderse, yine de sırrın, sözümde saklı gaybı müşahede eder. Şayet beni görmek istersen gözünden (ve gönlünden) bütün kâinatı silip at, kalbinden mâsivayı temizle!"

Bil ki kalbe gelen düşünceler dört çeşittir: Bunlar, Rahmânî (Rahmân'dan gelen), melekî (melekten gelen), nefsanî (nefisten gelen) ve şeytanî (şeytandan gelen) düşüncelerdir. Rahmânî ve melekî olan, ancak hayrı emreder; nefsanî ve şeytanî olan ise ancak şerri emreder. Bazan nefis ve şeytan, sonu gizlice şerre çıkacaksa hayırlı şeyleri de emrederler.

Nefsanî ve şeytanî düşünceler arasındaki fark şudur: Nefsanî düşünce, kalpte sabit durur, eûzü çekmekle veya başka bir şeyle çekip gitmez; ancak Allah'ın ezelde takdir ettiği inayetiyle kul ondan kurtulur. Şeytanî düşünce ise böyle değildir; o, Allah'ı zikretmekle kalpten yok olur, kalp Allah'tan gafil olunca geri döner.

En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

"İçinizdekileri açığa vursanız da gizleseniz de Allah ondan dolayı sizi hesaba çeker..." âyeti nâzil olunca, bu, sahâbe-i kirâma çok ağır geldi. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Abdurrahman b. Avf, Muâz b. Cebel ve ensardan bir grup insan Hz. Peygamber'in [sallallahu aleyhi vesellem] huzuruna gelerek diz çöktüler ve,

"Yâ Resûlallah, bize bu âyetten daha ağır bir âyet nâzil olmadı; eğer içimizden geçenlerden de hesaba çekilirsek helâk oluruz!" dediler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem],

"Âyet bu şekilde indi!" buyurdu. Sahabe,

"Gücümüzün yetmediği bir işle mükellef olduk!" dediler. O zaman Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem],

"Yoksa siz İsrâiloğulları gibi, 'İşittik, isyan ettik' mi diyorsunuz; siz, 'İşittik ve itaat ettik' deyin" buyurdu. Onlar da,

"İşittik ve itaat ettik" dediler ve dilleriyle sürekli bunu söylemeye başladılar. Bunun üzerine Allah Teâlâ, bu hükmü hafifleten âyeti indirdi,[542] onlardaki imanı ve itaati anlatarak şöyle buyurdu:

آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَۜ كُلٌّ آمَنَ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهِ
وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِۜ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِۜ وَقَالُوا سَمِعْنَا
وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ ﴿٢٨٥﴾ لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا
إِلَّا وُسْعَهَاۜ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْۜ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ
نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَاۚ رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى
الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَاۚ رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِۚ وَاعْفُ عَنَّاۗ
وَاغْفِرْ لَنَاۗ وَارْحَمْنَاۗ أَنْتَ مَوْلٰينَا فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٢٨٦﴾

285. ***Peygamber, Rabb'i tarafından kendisine indirilene iman etti, müminler de*** *(iman ettiler).* ***Her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman ettiler ve, "Allah'ın peygamberlerinden hiçbiri arasında ayırım yapmayız. İşittik, itaat ettik. Ey Rabbimiz, bizi affet; dönüş sanadır" dediler.***

286. ***Allah herkesi, ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef tutar. Herkesin kazandığı*** *(hayır)* ***kendi lehine, işlediği*** *(kötülük)* ***de kendi aleyhinedir. Rabbimiz! Unutursak veya hataya düşersek bizi hesaba***

542 Müslim, İmân, 199 (nr. 125); Ahmed, *Müsned*, 2/412; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 139; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/127-128.

çekme. Ey Rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır bir yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği işleri de yükleme! Bizi affet! Bizi bağışla! Bize merhamet et! Sen bizim Mevlâmız'sın; kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et!

Tefsir

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: *"Peygamber, Rabb'i tarafından kendisine indirilene* tahkik ve müşahede imanıyla *iman etti, müminler de* her biri yakînleri ölçüsünde *iman ettiler. Onlardan her biri Allah'a* O'na layık olduğu şekilde müşahede ve ıyân (görme) derecesinde yahut delil ve burhanla *iman etti."*

"Onlar Allah'ın meleklerine de iman ettiler." Hiç şüphesiz melekler, Allah'ın seçilmiş yüce kullarıdır; kendilerine emredilen hususlarda Allah'a hiç isyan etmezler ve ne emredilirse onu yaparlar.[543]

"Onlar Allah'ın kitaplarına da iman ettiler." Hiç şüphesiz bu kitaplar Allah'ın kelâmıdır; onda ilâhî emir, nehiy, vaat, tehdit, kıssalar ve haberler mevcuttur. Bu kitaplardan Tevrat, İncil, Zebur ve Furkan yani Kur'an gibi bilenenlerin bizzat kendisine iman etmek farzdır, bu şekilde bilinmeyenlere ise toptan iman etmek farzdır.

"Onlar Allah'ın peygamberlerine de iman ettiler." O peygamberler ki en yüksek kemalat hallerine sahiptirler, hallerine layık olmayan her türlü noksanlık ve kusurlardan uzaktırlar.

Peygamber ve müminler *şöyle dediler: "Allah'ın peygamberlerinden hiçbiri arasında ayırım yapmayız."* Müminler, yahudi ve hıristiyanların yaptığı gibi, peygamberden hiçbirini diğerinden ayırmadan hepsine birden iman ettiler.

Müminler ayrıca dediler ki: *"Rabbimiz, işittik, itaat ettik;* yani sözünü işittik, emrine itaat ettik; *ey Rabbimiz, bizi affet;* kabirlerden kalkıp mahşerde toplanarak *dönüş sanadır."*

Bu, müminlerin imanın temel rükünlerinden biri olan öldükten sonra tekrar dirilmeyi ikrar etmeleridir.

---

543 Tahrîm 66/6.

Müminler, Allah'a gerçek bir imanla iman edip tam manasıyla boyun eğdiklerinde yüce Allah, *"Allah herkesi, ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef tutar"* âyetiyle onların yükünü hafifletti.

Yani Allah, herkesi ancak takati nispetinde ve gücü ölçüsünde mükellef tutar. Bu âyet, muhal (imkânsız) bir şeyle mükellef tutulmanın söz konusu olmadığını gösterir, fakat O'nun bundan menedildiğini (yani Allah için böyle bir şeyin olmasının imkânsızlığını) göstermez.

Muhal (insan için imkânsız olan şeyler) iki türlüdür. Biri (insanın bir dağı tutup kaldırması gibi) âdeten imkânsız bir şeydir; bununla mükellef tutulmak (vâki olmasa bile) câizdir. Diğeri ise aklen muhal olan bir şeydir (iki zıddın birleştirilmesi gibi), bu câiz değildir; çünkü bunun olması düşünülemez.

Yüce Allah kullarını takatleri ölçüsünde mükellef tutunca, herkesin yaptığı hayır kendisinedir; onun karşılığı kendisine tam olarak verilir; işlediği kötülük de kendinedir; onun karşılığını görür; ancak celâl ve ikram sahibi Allah affederse o başka.

Âyette, hayır için "kazanma" ifadesi kullanıldı; şer için ise kendi çabasıyla elde etme manasında "iktisap etme" ifadesi kullanıldı. Bu, kullara şu edebi öğretmek içindir: Hayırlar Allah'a nisbet edilir; kötülükler ise kulun kendisine nisbet edilir. Bu inceliği iyi düşün.

Sonra müminler, dualarının devamında şöyle dediler:

"Rabbimiz! Unutursak veya hata ile bir kusur işlersek bizi hesaba çekme!" Yani, ifrat veya ihmalden dolayı hata ve unutmaya sevkeden şeylerden bizi hesaba çekme. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

"Allah ümmetimden hata ve unutma ile yaptığı şeylerle, nefsinin verdiği vesvesenin (sadece içinden geçen kötü düşüncelerin) sorumluluğunu kaldırmıştır." [544]

---

544 Hadisin son kısmı hariç bk. İbn Mâce, Talâk, 16; İbn Hibbân, *Sahîh*, nr. 7219; Hâkim, *Müstedrek*, 2/198. Bu rivayetlerde hadis, *"Zorla yapmak mecburiyetinde kaldıkları şeylerden sorumluluk kaldırılmış"* ifadesiyle bitiyor. Hadisin son kısmı için bk. Buhârî, İmân, 15, Itk, 6; Müslim, İmân, 201; Tirmizî, Talâk, 8.

Âyette, hata ve unutmanın kendisinin kastedilmesi de câizdir; çünkü aklen, kulun onlardan hesaba çekilmesi imkânsız değildir.

Hiç şüphesiz günahlar zehir gibidir. Hata ile de olsa nasıl zehri içmek insanı helâke götürürse, bilerek ve isteyerek olmasa bile, günahlara düşülmesi de böyledir; bunun da insanı azaba götürmesi uzak değildir. Fakat yüce Allah, kendi katından bir rahmet ve ihsan olarak bu tür günahları affedeceğini vaat etmiştir. Bununla birlikte insanın hata ve unutmalarının affedilmesi için ayrıca dua etmesi de câizdir; bu şekilde hem bu affedilme nimetinin devam etmesi istenmiş, hem de bu affedilme bir nimet kabul edilmiş olur.

Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi vesellem), *"Allah, ümmetimden hata ve unutma ile yaptığı şeylerin sorumluluğunu kaldırmıştır ..."* hadisinin mefhumundan da bunun bu ümmete has bir nimet olduğu anlaşılıyor. Bu ümmetin dışındaki ümmetler, hata ve unutmadan hesaba çekiliyordu. Bu, hata ve unutmadan mükellef tutulmanın imkânsız olmadığını da gösterir. Bu açıklama Beyzâvî'ye aittir.

Sonra müminler dualarında şöyle dediler: *"Ey Rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır bir yük yükleme."* Yani belimizi bükecek, bize ağır gelecek, terkedince ve taşıyamayınca azap göreceğimiz şeyleri bize yükleme! Yahudilerin tövbe için nefislerini öldürmesi, necaset bulaşan yerin kesilmesi ve bunların dışındaki ağır yükümlülüklerle mükellef tutulması gibi şeylerle bizi mükellef tutma.

"Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği işleri de yükleme!" Yani, takatimizin yetmediği şeyleri bize yükleme. Bu ifade, âdeten güç yetirilmeyecek şeylerle mükellef tutulmanın câiz olduğunu gösteriyor; yoksa ondan kurtulmak için dua edilmezdi.

Dua şöyle devam ediyor: *"Bizi affet, günahlarımızı sil, bizi mağfiret et, ayıplarımızı ört, bize merhamet et!"*

Bu duaya şu mana da verilmiştir: Küçük günahlarımızı bağışla, büyük günahlarımız affet, sıkıntılı ve üzüntülü hallerde bize merhamet et.

Dua şöyle bitiyor: *"Sen bizim Mevlamız'sın;* sahibimiz ve yardımcımızsın; *kâfirlere karşı bize yardım et!"* Hiç şüphesiz dosta düşen, düşmanlarına karşı dostlarına yardımcı olmaktır.

Beyzâvî der ki: "Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber [sallallahu aleyhi vesellem] bu duaları yapınca kendisine, *'İstediklerini yaptım'* denildi." [545]

Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] şöyle buyurmuştur:

"Bana cennet hazinelerinden iki âyet indirildi ki Rahmân olan Allah onları halkı yaratmadan iki bin sene önce kendi eliyle yazdı. Kim onları yatsı namazından sonra okursa o gece ibadet olarak ona yeter." [546]

Diğer bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Kim, bir gecede Bakara sûresinin sonundan iki âyet okursa ona yeter." [547]

Beyzâvî der ki: "Bu hadis, 'Bakara sûresi' demeyi kötü görenleri reddetmektedir. Ona, 'İçinde bakara (yani inek) zikredilen sûre' demek de uygundur. Nitekim Resûlullah [sallallahu aleyhi vesellem] bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

'İçinde bakara (inek) zikredilen bir sûre vardır ki o, Kur'an'ın otağıdır. Onu öğrenin. Onu öğrenmek berekettir, terketmek ise hasrettir. Ona batale güç yetiremez.' Kendisine, 'Batale nedir?' diye sorulunca,

'Sihirbazlar' buyurdu." [548]

285-286. Âyetlerin Tasavvufî İşaretleri

Bu âyetin gizli işârî manasından şu anlaşılmaktadır:

Kime, herhangi bir iş ağır gelir yahut bir haceti onu zora sokar veyahut başına bir şiddet ve sıkıntı gelirse Allah'a dönsün, kendisini Mevlâ'sının önüne atsın ve kesin olarak şuna itikad etsin: Bütün işler Allah'ın elindedir. Yüce Allah kendisine dönen ve yönelen bir kulunu yardımından ve özel desteğinden mahrum etmez; onun başına gelen sıkıntıyı hafifletir yahut kendisine onu taşıma kuvveti verir.

---

545 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/135.

546 İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/84 (Beyrut 1985); Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/139.

547 Buhârî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 10; Müslim, Müsâfirîn, 255; Ebû Davud, Ramazân, 9; Tirmizî, Sevâbü'l-Kur'ân, 4; İbn Mâce, İkame, 183.

548 Biraz farklı lafızlarla bk. Müslim, Müsâfirîn, 252; Ahmed, *Müsned*, 5/249; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 2/395; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7544.

Sahâbe-i kirâma, kalplerinden geçen düşüncelerden hesaba çekilmek ağır gelince, itiraz etmeyip teslim oldular ve Mevlâ'larının emrine boyun eğdiler. Bunun üzerine Allah, hükmü hafifleten âyeti indirdi, onlardan bu konudaki ağır yükümlülüğü kaldırdı. Her kim bütün işlerinde Allah'a dönerse Allah'ın yardımıyla bütün ihtiyaçları giderilir.

Ârifler der ki: "Bir kulun nihayette başarıya ulaşmasının alameti, başlangıç hallerinde bütünüyle Allah'a yönelmesidir."

"Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği işleri de yükleme!" âyetindeki ağır yükün Allah muhabbeti olduğu da söylenmiştir. Buna göre kul, Mevlâ'nın sevgisinden ancak taşıyabileceği kadarını istemelidir. Hz. Musa'dan [aleyhisselâm] Allah'ın kendisini muhabbetiyle rızıklardırmasını isteyen adamın halini düşün. Hz. Musa [aleyhisselâm], Rabb'inden ona sevgisini vermesini isteyince adam kendinden geçti, şaşkınlık içine düştü, elbisesini yırttı, vücut âzalarını parçaladı, sonunda dayanamayıp öldü. Hz. Musa [aleyhisselâm] Rabb'ine, adamın durumunu sorunca yüce Allah şöyle buyurdu:

"Ey Musa, bin adam benden bu adamın isteğini istedi; ben de muhabbetimden bir parçayı aralarında taksim ettim, bunun payına o muhabbet düştü." Yahut Cenâb-ı Hak bu manada buyurdu.

Salihlerden biri demiştir ki: "Mısır'ın merkezinde Zünnûn-i Mısrî'nin [rahimehullah] meclisinde bulundum. Tahminen meclisinde 70.000 kişi vardı. O gün yüce Allah'ın muhabbeti üzerinde konuştu; mecliste (muhabbet ve cezbeden) on bir kişi öldü. O sırada müridlerden biri hazrete,

"Ey Ebü'l-Feyz, Allah Teâlâ'nın muhabbetinden bahsettin; biraz da kulların O'na muhabbetinden bahset" dedi. Bunun üzerine Zünnûn-i Mısrî şiddetli bir âh çekti, elini gömleğine uzattı, onu iki parça etti ve bir âh çekerek şöyle dedi:

"Onların kendilerini ibadet için hapsettikleri ibadethanelerinin kapısı kapalıdır, gözleri yaş boşaltmaktadır, geceleri uykusuz kalmaya yemin etmişlerdir, uzanıp yatmayı terketmişlerdir. Onların geceleri uzun, uykuları azdır. Hüzünleri hiç bitmez, gam ve kederleri gitmez. İşleri

zordur, göz yaşları çoktur, gözleri sürekli ağlar, (ağlamaktan) göz kapakları yaralıdır. Zamane insanları, aile ve komşuları onlara düşmandır ..."

Ben (İbn Acîbe) derim ki: Bu anlatılanlar, kendilerine kalbi saran korku veya ondaki her şeyi söküp atan şevk hali galebe çalmış gayret ve ciddiyet sahibi âbid ve zâhidlerin halidir. Allah'a vâsıl olmuş âriflere gelince, onlardan bu yorgunluk gitmiştir. Onlar sıkıntıdan sonra rahatlığın içine dalmışlar, sevgilinin müşahedesine ve kendilerine canlarından daha yakın dostla münâcât haline ulaşmışlardır. Onların asıl ibadetleri kalbîdir; amelleri bâtınîdir, kalpleri ilâhî huzura bağlı olarak sürekli fikir ve nazar içindedir. Şevkleri sükûnet bulmuş, ıstırapları gitmiştir. İlâhî muhabbetten içmişler ve iyice doymuşlardır. Önce ilâhî muhabbetle sarhoş olmuşlar, sonra ayıklık halini bulmuşlardır. Artık onları haller hareket ettirmez, sözler heyecanlandırmaz, bilakis onlar kökleri yerde sabit dağlar gibidir. Allah bizleri onların yâdıyla faydalandırsın ve bizleri onların grubundan etsin. Âmin.

Vertecübî (Rûzbihân-ı Baklî), *"Bizi bağışla"* âyetine şu manayı vermiştir:

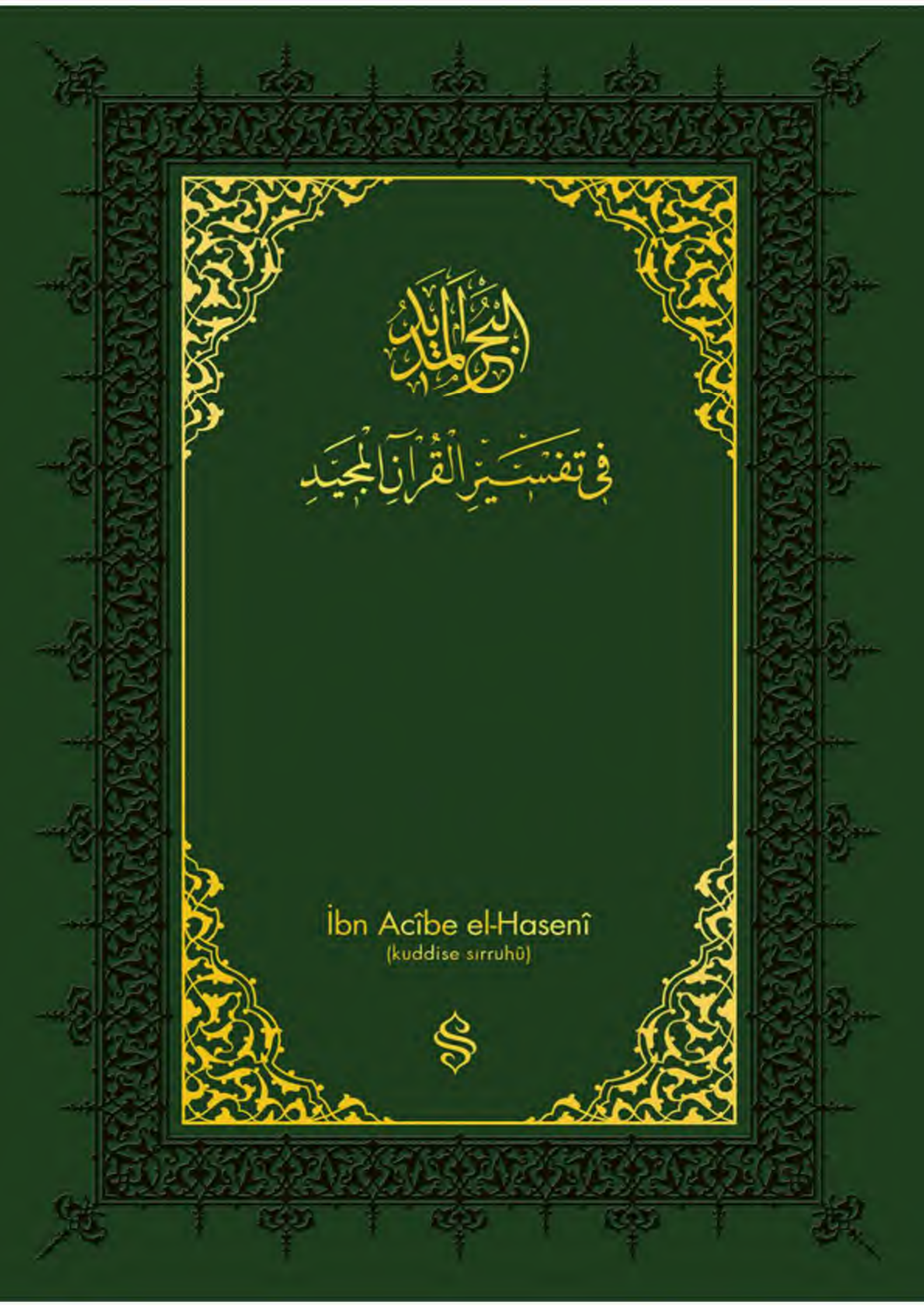
"Bizim seni az tanıma halimizi bağışla, sana yaptığımız ibadetlerdeki kusurlarımızı affet, vuslatına ve müşahedene ulaştırarak bizlere merhamet et!"[549]

Hayırlı işlerde muvaffak olmak ancak Allah'ın özel yardımı ile mümkündür. Kulunu doğru yola ulaştıran O'dur. Allah'ın selâmı bütün peygamberlerin üzerine olsun. Âlemlerin Rabb'ine hamdolsun.

Bakara sûresinin tefsiri burada tamamlandı.

---

549 Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'ân*, 1/123 (Beyrut 2008).

البحر المديد
في تفسير القرآن المجيد
İbn Acîbe el-Hasenî
(kuddise sırruhû)